पूज्यपाद श्री आत्मारामजी म. विरचित

अज्ञानतिमिर भास्कर

(गुर्जरानुवादसमेत)

* ग्रंथकार *

पूज्य आचार्य भगवंत श्रीमद्विजयानंदसूरीश्वरजी

(श्री आत्मारामजी) महाराज

* संपादक *

पू. मुनिराज श्री संयमकीर्ति विजयजी म.सा.

* प्रकाशक *

श्री पार्श्वाभ्युदय प्रकाशन

श्री सम्यग्ज्ञान प्रचारक समिति

श्री आत्मारामजी म० विरचित

अज्ञानतिमिरभास्कर

(गुर्जरानुवादसमेत)

[खण्ड १-२]

-: દિવ્યકૃપા :-

તપાગચ્છાધિરાજ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્‌વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

સુવિશાલગચ્છાધિપતિ પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ.મહોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

સુવિશાલગચ્છાધિપતિ પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ.હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજા

-: શુભ આશીર્વાદ :-

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ પૂ.આ.ભ.શ્રી વિ. પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી મહારાજા

-: સંપાદક :-

તપાગચ્છાધિરાજ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્‌વિજય

રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શિષ્યરત્ન સમતાનિધિ

પૂ. મુનિપ્રવર શ્રીદર્શનભૂષણવિજયજી મ.સા.ના શિષ્યરત્ન

પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ.દિવ્યકીર્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શિષ્યરત્ન

પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ.શ્રીપુણ્યકીર્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શિષ્યરત્ન

પૂ. મુનિરાજ શ્રીસંયમકીર્તિવિજયજી મ.સા.

-: પ્રકાશક :-

શ્રીપાર્શ્વાભ્યુદય પ્રકાશન

શ્રીસમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ

ગ્રંથનું નામ : અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
ગ્રંથકર્તા : પૂ.આ.ભ.શ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજા
(શ્રીઆત્મારામજી મહારાજા)
સંપાદક : પૂ.મુ.શ્રી સંયમકીર્તિ વિજયજી મ.સા.
પ્રકાશક : શ્રીપાર્શ્વાભ્યુદય પ્રકાશન તથા શ્રીસમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ.
અક્ષરાંકન : વિરતિ ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ
મુદ્રણ વ્યવસ્થા : બાલારામ ઓફસેટ, અમદાવાદ
પ્રકાશન : વિ.સં. ૨૦૭૪ ★ ઈ.સ. ૨૦૧૮ ★ વી.સં. ૨૫૪૪
આવૃત્તિ : પ્રથમ
નકલ : ૫૦૦
પૃષ્ઠ : ૨૪ + ૪૫૬ = ૪૮૦
મૂલ્ય : ૩૫૦ રૂા.

— : પ્રાપ્તિસ્થાન : —

૧. શ્રી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ
બીજલ ગાંધી
૪૦૧, ઓપસન્જ, નેસ્ટ હોટલની
સામે, સરદાર પટેલનગર રોડ,
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૯.

૨. નૃપેનભાઈ આર. શાહ
૪, સરગમ ફ્લેટ, વી.આર.શાહ
સ્કુલની બાજુમાં, વિકાસગૃહ રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.
મો. : ૯૪૨૭૪૯૦૧૨૦

૩. વિજયરામચન્દ્ર સૂરિ આરાધના ભવન
સુભાષ ચોક, ગોપીપુરા, સુરત.
વૈભવ - ૯૭૨૩૮૧૩૯૦૩

૪. નરેશભાઈ નવસારીવાળા
ડી.એન.આર., BC, 3022, Bharat
Dimond, Bursh, BKC, Bandra-
Mumbai-51, Phone-23693702

૫. વિજયરામચન્દ્ર સૂરિ આરાધના ભવન
ચંદાવરકરલેન ભવન
બોરીવલ્લી (વેસ્ટ) મુંબઈ-૯૨,
ગૌત્તમભાઈ
ફોન :- ૨૮૯૫૨૪૯૨

૬. દીક્ષિત એન શાહ
૩૦૧, સુન્દરમ્ એપા.,
સરગમ શોપીંગ સેન્ટરની પાછળ
સુરત - ૩૯૫૦૦૭
મો. ૮૮૬૬૨૧૭૮૦૮

૭. સેવંતીલાલ વી. જૈન અજયભાઈ
ડી-૫૨, સર્વોદયનગર, ગ્રાઉન્ડ
ફ્લોર, પહેલી પાંજરાપોળ ગલી,
મુંબઈ-૪, ફોન : ૨૨૪૦૪૭૧૭

૮. ડૉ. કમલેશભાઈ પરીખ
બી-૪, ધનલક્ષ્મી બિલ્ડીંગ,
ગોડીબાર રોડ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ),
મુંબઈ-૮૬.
મો. : ૯૩૨૪૧૪૮૧૪૦, ૯૦૨૯૩૧૯૫૩૦

૯. વિજયરામચંદ્રસૂરિ આરાધના ભવન
હાઈટેન્શન રોડ, સુભાનપુરા
વડોદરા-૨૩, ફોન : ૨૨૮૦૪૭૭
હસમુખભાઈ, મો. ૯૯૨૫૨૩૧૩૪૩

૧૦. મયુરભાઈ દવે
મહારાષ્ટ્ર ભુવન જૈન ધર્મશાળા-
તળેટી રોડ, પાલીતાણા-૩૬૪૨૭
મો. : ૯૪૨૯૫૦૬૩૦૩

–: શ્રુતભક્તિ–અનુમોદના : –

પ્રસ્તુત ગ્રંથનો સંપૂર્ણ લાભ....

"શ્રીઝાલાવાડ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ ટ્રસ્ટ, સુરેન્દ્રનગર"

દ્વારા જ્ઞાનનિધિમાંથી પ્રાપ્ત કરાયો છે.

– આપના શ્રીસંઘની શ્રુતભક્તિની હાર્દિક અનુમોદના અને ભવિષ્યમાં પણ તમારો સંઘ ઉત્તરોત્તર શ્રુતભક્તિમાં ઉજમાળ બને એવી શુભકામના.

લિ. શ્રીસમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ

ખાસ સૂચના :

આ પુસ્તક જ્ઞાનનિધિમાંથી છપાયેલું હોવાથી ગૃહસ્થોએ એનો ઉપયોગ કરવો હોય તો સંપૂર્ણ કિંમત જ્ઞાનખાતામાં ચૂકવી પછી જ માલિકી કરવી અથવા યોગ્ય નકરો જ્ઞાનખાતામાં ભરીને ઉપયોગ કરવો.

સાદર સમર્પણમ્...

જેઓશ્રીમદ્‌નું છે, તેઓશ્રીમદ્‌ને

સત્યમાર્ગના ચાહક-રક્ષક અને પ્રચારક પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (શ્રીઆત્મારામજી) મહારાજાના શાસ્ત્ર-સંપૂત કરકમળમાં સાદર સમર્પણમ્...

- ચરણરજ સંયમકીર્તિ વિ.

—: ઋણ સ્મરણ :—

- તપાગચ્છાધિરાજ પૂજ્યપાદ આચાર્ય દેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવેશ શ્રી.વિ. મહોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ પૂ.આ.ભ.શ્રી. વિ. પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- ન્યાયનિપુણ પૂ.આ.ભ.શ્રી. વિ. ચન્દ્રગુપ્તસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- સુવિશાલગચ્છનેતા પૂ.આ.ભ.શ્રી. વિ. હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પ્રવચનપ્રભાવક પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ. કીર્તિયશસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પરમોપકારી પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ. હર્ષવર્ધનસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- મમહિતચિંતક, સરળ સ્વભાવી, વિદ્વદ્વર્ય, પરમોપકારી પૂજ્ય ગુરુદેવ પૂ.આ.ભ.શ્રી વિજય દિવ્યકીર્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પરમોપકારી, વર્ધમાનતપોનિધિ પૂજ્ય ગુરુજી પૂ.આ.ભ.શ્રી વિજય પુણ્યકીર્તિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજા
- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી ખ્યાતદર્શનવિજયજી મ.સા.

પ્રકાશકીય...

ન્યાયાંભોનિધિ-સુવિશુદ્ધ સંયમી-સત્યપ્રેમી-અનેક જીવોના સન્માર્ગદાતા, તારણહાર, ઉન્માર્ગને તિલાંજલી આપી સન્માર્ગનો ભેખ ધારણ કરનારા અને પ્રાણ સાટે સન્માર્ગનું રખોપું કરવાની ટેક ધરનારા **પૂજ્યપાદ ભાવાચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી** (પ્રસિદ્ધ નામ **શ્રીઆત્મારામજી**) મહારાજાનો શ્રી શ્રમણપ્રધાન ચતુર્વિધ સંઘ ઉપર મહાન ઉપકાર છે. તેઓશ્રીમદે શાસન-સિદ્ધાંત-માર્ગ પ્રત્યેના ઉત્તરદાયિત્વના એક ભાગરૂપે અનેક સમીક્ષાત્મક ગ્રંથો લખીને અન્યદર્શનોના અને કહેવાતા સ્વદર્શનના અપસિદ્ધાંતોનું ઉન્મૂલન કરીને જૈનશાસનના સર્વજ્ઞમૂલક સિદ્ધાંતોનું સુપેરે પ્રસ્થાપન કરીને વિક્રમની ૧૯-૨૦મી સદીને પોતાના સત્યપ્રેમ-સત્યની આરાધના-સત્યની રક્ષા અને પ્રભાવનાનો વિશિષ્ટ રીતે પરિચય કરાવ્યો છે. સમગ્ર શ્રીસંઘ તેઓશ્રીમદ્નો ઋણી છે.

તપાગચ્છાધિરાજ, પૂજ્યપાદ, આચાર્ય દેવેશ શ્રીમદ્ વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા**ની હાર્દિક ભાવના હતી કે, પૂજ્યપાદ શ્રીઆત્મારામજી મહારાજાના ગ્રંથોનું પુનઃ સંપાદન થાય. તેઓશ્રીમદ્ની ભાવનાને ઝીલીને આજ્ઞા-આશીર્વાદ પૂર્વક એ કાર્યનો પ્રારંભ વર્તમાન સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્ વિજય **પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી મહારાજા** એ કર્યો હતો. તપાગચ્છાધિરાજશ્રીજીની **'દીક્ષાશતાબ્દી'** ને અવલંબીને હિન્દીમાં રચિત તમામ ગ્રંથો ગુર્જરાનુવાદ સહિત પ્રકાશિત થાય તેવો નિર્ણય કરાયો. તે માટે સંપાદક મુનિશ્રીએ જહેમત ઉઠાવી. આજ પર્યંત સાત ગ્રંથોનું ગુર્જરાનુવાદ સમેત સંપાદન કર્યું છે. આજે શ્રીપાર્શ્વાભ્યુદય પ્રકાશન અને શ્રીસમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ સંયુક્તપણે **"અજ્ઞાનતિમિર-ભાસ્કર"** ગ્રંથને ગુર્જરાનુવાદ સહિત પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે.

→ **આ ગ્રંથનો સંપૂર્ણ લાભ "શ્રીઝાલાવાડ જૈનશ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ ટ્રસ્ટ, સુરેન્દ્રનગર" દ્વારા જ્ઞાનનિધિમાંથી લેવાયો છે.** શ્રીસંઘની શ્રુતભક્તિની હાર્દિક અનુમોદના

→ આ ગ્રંથના ટાઈપસેટીંગનું કાર્ય **વિરતિ ગ્રાફિક્સવાળા** શ્રીઅખિલેશભાઈ મિશ્રાએ સંપન્ન કરેલ છે અને **બાલારામ ઑફસેટે** મુદ્રણ વ્યવસ્થાની જવાબદારી સુંદર રીતે પાર પાડી છે.

→ સૌ પ્રથમવાર ગુજરાતી અનુવાદ સહિત આ ગ્રંથ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે તેનો અમને આનંદ છે.

શ્રુતભક્તિ કરવાની ઉત્તમ તક મળી છે, તે અમારું સૌભાગ્ય છે. સૌ આરાધકો આ ગ્રંથના અધ્યયન-ચિંતન-મનન દ્વારા જૈનશાસનના સિદ્ધાંતોના રહસ્યને પામે એવી મંગલકામના.

લિ. શ્રીપાર્શ્વાભ્યુદય પ્રકાશન
શ્રી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ

= xx = xx =

प्रस्तावना

(पूर्व आवृत्ति में से साभार)

परोपकार रसिक महात्माओना लेखोनी महत्ता कंईक अपूर्व होय छे. ते अगाध भंडारना भोक्ता थवानो आधार तेना अभ्यासीना अधिकार उपर रहे छे. उत्तम लेखनुं स्वारस्य अने माहात्म्य आश्चर्य जनक छे. ते पुनः पुनः आदर पूर्वक अभ्यासथी ज प्रकट थई सुख शांति आपे छे. आत्मरुचि अने स्वशक्ति अनुसार समर्थ विद्वान्ना योग्य विषयनो अने तेना लेखोनो स्वीकार करी तेनुं आदर पूर्वक श्रवण, पठन अने मनन करवुं, ए अंते महा फलदायी थाय छे.

समर्थ जैन दर्शन जणावे छे के, "आ जगतमां अनादि कालथी ज मिथ्यात्व छे." आ शास्त्रीय लेख खरेखरो छे, एम आपणे मानवुं जोईए अने तेम मानवानुं कारण पण आपणने प्रत्यक्ष वगेरे प्रमाणोथी सिद्ध थाय छे. ए अनादि कालथी संपर्क पामेला मिथ्यात्वनुं कारण शुं छे ? आवो विचार करतां आपणने भान थशे के, आनुं खरेखरुं कारण अज्ञान छे. अज्ञान अने मिथ्यात्व ए कार्य कारण रुपे ग्रथित थइने रहेलुं छे. तेमनो एकी भाव पामेलो एवो संबंध छे के, ज्यां अज्ञान त्यां मिथ्यात्व अने ज्यां मिथ्यात्व त्यां अज्ञान-आ द्विपुटी परस्पर एक बीजानी आधार भूत थइ रहेली छे.

आवा मिथ्यात्वना कारण रुप अज्ञानने दूर करवानी खास जरुर छे. ए अज्ञान आपणा आनंदमय अने सुखमय एवा धार्मिक जीवननुं विरोधी छे. शिवपद रूप परम श्रेयनी शोध करवामां ए अज्ञान अंतराय रूप थाय छे. इतर धर्मना तत्त्वज्ञोए पोताना विविध मतोथी आ जगत् ईश्वरकृत छे अने पुण्य पापनी उत्पत्ति ईश्वरकृत मानी ईश्वरमां विषमताना अने बीजा दोष प्रगटाव्या छे. वली तेमना तरफथी तेनो खुलासो धर्म अधर्म अथवा शुभ अशुभ कर्मने वचमां आणी ईश्वरने मात्र कर्म फलदाता कही करवामां आपी तेमां पण अन्योन्याश्रय दोष आपवामां आव्यो छे. ए अज्ञानथी कोइए स्कंध अने तृष्णामांथी पापनो समुद्भव मान्यो छे. वली बीजाओए सारुं अने खोटुं एवुं परस्पर विरुद्ध एक द्वंद्वज स्वीकार्युं छे. आवी अनेक कपोल कल्पनाओ ए अज्ञानना प्रभावथी प्रगटेली छे. खरेखरी वस्तुगति उपर विश्वास न लावी अश्रद्धा अने शंकामां आंदोलित थवाय, ए बधुं ज्ञानना अभावरूप जे अज्ञान, वस्तुगतिने यथार्थ न अनुभववा रूप अज्ञान अने ते अज्ञान जन्य जे मिथ्यात्व तेनुं ज परिणाम छे एम कहेवामां कांइ पण बाध नथी. वली अज्ञान एज पापनुं मूल छे. पाप करवानी वृत्ति अज्ञान जन्य छे. ते वस्तुगतिना ज्ञाननी न्यूनताथी थाय छे.

ज्यां प्रकाश छे, त्यां अंधकार संभवतोज नथी. प्रकाश न होय त्यांज अंधकारनो प्रवेश छे. प्रकाशमां सर्वदा निर्भयता, निःशंकता अने विशालता रहेली छे. अप्रकाशमांज भय, शंका तथा संकोच वसे छे. आथी ए अज्ञानरुप अंधकारने नाश करवा आ महान् लेखके पोतानो लेख विस्तार्यो छे अने ए लेखनुं "**अज्ञानतिमिरभास्कर**"एवुं सार्थक नाम आपेलुं छे. आथी करीने ए महोपकारी महाशये पोतानुं गुरुत्व पण कृतार्थ करेलुं छे. ते विषे कलिकाल सर्वज्ञ श्री हेमचंद्रसूरि पोताना योगशास्त्रमां नीचे प्रमाणे लखे छे-

यद्वत्सहस्त्रकिरणः प्रकाशको निचिततिमिरमग्नस्य । तद्वत्गुरुरत्र भवेदज्ञानध्वान्तपतितस्य॥१॥

''जेम घाटा अंधकारमां मग्न थयेलाने सूर्य प्रकाश कर्त्ता छे, तेम आ संसारमां अज्ञानरुपी अंधकारमां पडेलाने गुरु प्रकाश कर्त्ता छे.''

आवा यथार्थ गुरुपणाने धारण करनारा परम उपकारी पूज्यपाद गुरु श्री विजयानंदसूरि (आत्मारामजी) ए भारत वर्षनी जैन प्रजानो ते अज्ञानरुप अंधकारथी उद्धार करवाने माटे आ लेख लखेलो छे. ते महाशयना लेख प्रथमथी ज प्रशंसनीय थता आवे छे. आर्हत धर्मना तत्त्वोनी जे भावना तेमना मगजमां जन्म पामेली, ते लेख रुपे बाहेर आवतां ज आखी दुनियाना पंडितो, ज्ञानीओ, शोधको, शास्त्रज्ञो, धर्मगुरुओ, लेखको अने सामान्य लोको उपर जे असर करे छे, तेज तेनी ससारता अने उपयोगिता दर्शाववाने पूर्ण छे. मिथ्यात्वजनित अज्ञानताने लइने अन्यमति भारतवासीओअे सनातन जैन धर्म उपर जे जे आक्षेप कर्या छे अने करे छे तथा वेदादि ग्रंथोना स्वकपोल कल्पित अर्थ करी जे जे लेख द्वारा प्रयत्नो कर्यां छे ते न्याय अने युक्ति पूर्वक ते ते ग्रंथोनुं मथन करी आ ग्रंथमां स्पष्ट रीते दर्शाववामां आव्युं छे अने जैन दर्शननी क्रिया तथा प्रवर्त्तन सर्व रीते अबाधित अने निर्दोष छे, अेवुं जगतना सर्व धार्मिकोनी दृष्टिअे सिद्ध करी आपेल छे.

आर्हंत धर्मनी भावना जुनामां जुनी छतां तेने इतर वादीओ नवी अने कल्पित ठरावी जनसमूह आगल मुकवानो यत्न करता आव्या छे ने करे छे, ते बधुं लक्ष्यमां लइ आ प्रवीण ग्रंथकारे ए भावनानी आवश्यकताने आखा विश्वनी प्रवृत्तिथी सिद्ध करवाना यत्न उपरांत ए भावना पोते शुं छे ? तेनुं सारी रीते आ ग्रंथमां सूचन करवामां आव्युं छे अने ते साथे इतर वादीओना धर्मनी भावनानुं रहस्य खुल्लुं करी जैन धर्मना तत्त्व स्वरूपने सर्वोपरि सिद्ध करवामां आव्युं छे. ग्रंथना पूर्व भागमां आस्तिक अने नास्तिक मतना विचार, जैन धर्मनी प्रबलताथी वैदिक हिंसानो पराभव, वेदना विभाग, वेदज्ञ ऋषिओना मांसाहारनुं प्रतिपादन, वैदिक यज्ञ कर्मनो विच्छेद, वैदिक हिंसा विषे विविध मत, शांकर भाष्य रचवानो हेतु अने शंकराचार्यनो वाम मार्ग इत्यादि घणा विषयोनुं स्पष्टीकरण करी, तेमज वेद, स्मृति, उपनीषद् अने पुराणादि शास्त्रोमां दर्शावेल यज्ञ वगेरेनुं स्वरुप वर्णवी अने मिथ्यात्व भरेली तद्गत अज्ञानता दर्शावी सारुं विवेचन करनार आ विश्वासलायक ग्रंथ तो अर्वाचीन जैन ग्रंथोमां एकज छे, एम कहेवामां कांइपण अतिशयोक्ति नथी. वली बौद्ध, नैयायिक, सांख्य, जैमिनेय आदि दर्शनवालाओ मुक्तिना स्वरूपने केवी रीते कथन करे छे ? तथा ईश्वरमां सर्वज्ञपणानी सिद्धि करवा तेओ केवी युक्तिओ दर्शावे छे ? तेनुं यथार्थ भान करावी ग्रंथकारे घणुं पांडित्य भरेलुं विवेचन करेलुं छे, जे वांचवाथी जैन बंधुओने भारतवर्षमां प्रसरेला गाढ मिथ्यात्वनुं स्वरूप जणाइ पोताना शुद्ध ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप सनातन धर्मनी उपर सारी दृढता उत्पन्न थाय तेम छे.

ग्रंथना बीजा भागमां साधु अने श्रावकनी धर्म योग्यता दर्शाववा माटे एकवीश गुणोनुं विस्तारथी वर्णन, भावश्रावकना षट्द्वार संबंधी सत्यावीश भेद अने तेमना सत्तर गुणोनुं स्वरूप विवेचन सहित आपवामां आव्युं छे. ते साथे स्याद्वाद सिद्धांतना ग्रंथोमां आत्मानुं स्वरूप जणाववा माटे जे जे लखवामां आव्युं छे, ते जाणवुं घणुं दुर्घट होवाथी तत्त्वजिज्ञासुओ तेनुं स्वरूप यथार्थ जाणी शकता नथी, तेथी तेमने सुगम रीते जाणवा माटे बहिरात्मा, अंतरात्मा अने परमात्मा ए त्रण प्रकारना आत्मानुं

स्वरूप शास्त्रीय प्रमाणो साथे आ ग्रंथमां घणुं संक्षेपमां आपवामां आव्युं छे.

कोइपण निष्पक्षपाती तत्त्वजिज्ञासु पुरुष आ ग्रंथनुं स्वरूप साद्यंत अवलोकशे तो तेना जाणवामां आवशे के, एक जैनना समर्थ विद्वाने भारतवर्षनी जैन प्रजानो भारे उपकार कीधो छे. ते साथे आवा विद्वच्छिरोमणि महाशय पुरुष सांप्रत काले विद्यमान नथी, तेने माटे तेने अतुल खेद प्राप्त थशे. स्वर्गवासी ग्रंथकारे भारतनी जैन प्रजानो महान् उपकार करी जैनोनी प्राचीन स्थितिनुं स्मरण कराव्युं छे. एक समये जैन प्राचीन विद्यानो बहु उत्कर्ष हतो अने कुमारपाल जेवा परम धार्मिक उदार महाराजाना आश्रय नीचे जैन विद्याने बहु सारां उत्तेजन अने पोषण मल्यां करतां. तेवो काल जो फरीथी आवे अने आवा लेखको विद्यमान होय तो जैन प्रजा पाछी पोताना पूर्व उत्कर्षना शिखर उपर सत्वर आरूढ थाय, तेमां कांइपण आश्चर्य नथी.

छेवटे अमारे आनंद सहित जणाववुं पडे छे के, स्वर्गवासी पूज्यपाद श्री आत्मारामजी महाराजाना हृदयमां जे अनगार धर्मनी साथे परोपकार पणानी पवित्र छाया पडी हती, ते छायाना घणा अंशो तेमना परमपूज्य शिष्य वर्गना हृदयोमां उतर्यां छे पोताना गुरुनुं यथाशक्ति अनुकरण करवाने ते शिष्यवर्ग त्रिकरण शुद्धिथी प्रवर्ते छे. महात्माओने पोतानी धार्मिकता अने विद्या साथे जे एकता होय छे अने जे स्वार्पण तथा अहंताभाव होय छे, ते तेमना शिष्यवर्गमां प्रत्यक्ष मूर्त्तिमान् जोवामां आवे छे. तेओ परम सात्त्विक होइ सर्वने तेवांज देखे छे अने तेवांज करवाने इच्छे छे. जैन सद्धांतनी जेम तेमने गुरु सिद्धांतनी उपर अनन्य प्रेम छे अने तेमनुं जीवन गुरु भक्तिमय छे. आवा केटलाएक शिष्य वर्गना गुणोने लइने ते स्वर्गवासी पूज्यपादना लेखनी आवृत्ति करवानो आ समय आव्यो छे अने तेमना उपदेश द्वारा लोकोमां तेनो प्रसार करवानी पण उत्तम तक मली छे.

आ ग्रंथ प्रथम आ शहेरना रहेनार मरहुम गुरुराजना परम भक्तोनी बनेली श्री जैन हितेच्छु सभाए बहार पाडेलो हतो जेनी एक पण कोपी हालमां नहीं मलवाथी मरहुम गुरुराजना परिवार मंडलनी आज्ञा थवाथी अने ते सभाना आगेवान सभासदोनी परवानगीथी आ बीजी आवृत्ति सुधारा साथे अमोए बहार पाडेली छे.

आ बीजी आवृत्तिमां जुदा जुदा विषयोना भाग पाडी अने जे जे वैदिक प्रमाणो अर्थ रहित हतां तेमना अर्थदर्शावी ग्रंथना स्वरूपने शोभाव्युं छे. ते साथे वाचकोने सुगमता थवाने विषयोनी अनुक्रमणिका पण आपी छे.

आ ग्रंथ साद्यंत तपासी आपवामां एक विद्वान् मुनि महाराजाए जे श्रम लीधो छे तेने माटे आ सभा अंतःकरणथी आभार माने छे.

ग्रंथनी शुद्धता अने निर्दोषता करवामां सावधानी राख्या छतां कदि कोइ स्थले दृष्टिदोषथी के प्रमादथी स्खलना थइ होय तो तेने माटे मिथ्या दुष्कृत छे.

संवत १९६२.
ज्यष्ठ कृष्ण ८.

श्री आत्मानंद सभा.

= xx = xx =

સંપાદકીય...

પૂજ્યપાદ શ્રી આત્મારામજી મહારાજાના ગ્રંથોનું ગુજરાતી અનુવાદ સહિતનું જે સંપાદન કાર્ય ચાલું હતું, તેમાં આ અંતિમ ગ્રંથ છે. આ સાથે તેઓશ્રીમદ્ના સાહિત્યને પુનઃ પ્રકાશિત કરવાની તપાગચ્છાધિરાજ પૂજ્ય આચાર્ય દેવેશ શ્રીમદ્ વિજય **રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી** મહારાજાની હાર્દિક ભાવનાને પૂર્ણ કરતાં અનહદ આનંદનો અનુભવ થાય છે.

પૂજ્યપાદ શ્રીઆત્મારામજી મહારાજાએ રચેલા ગ્રંથો અનેક શાસ્ત્રો-ગ્રંથોની સાક્ષીથી અને તર્કોથી સભર હોય છે. તેમાંથી જૈનશાસન અને અન્ય દર્શનનો વિપુલ બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓશ્રીમદે વિસ્તૃત કદના સૈદ્ધાંતિક - દાર્શનિક ચર્ચાથી યુક્ત ૧૨ ગ્રંથોની રચના કરી છે અને સ્તવન - સજ્ઝાય - પૂજાઓ આદિ વિપુલ પદ્ય સાહિત્યની પણ રચના કરી છે. તે ગ્રંથોના નામ ટાઇટલ પેજ-૪ ઉપર આપવામાં આવ્યા છે.

→ તેઓશ્રીમદ્નું શાસન પ્રભાવના - રક્ષા - આરાધનાથી મઘમઘાયમાન બનેલું **જીવન ચરિત્ર તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ** ભાગ-૧ ના પ્રારંભમાં આપવામાં આવ્યું છે. જેનું થોડા સમય પહેલાં જ પ્રકાશન થયું છે. તેઓશ્રીમદ્ના તમામ ગ્રંથોનો વિષય-પરિચય **તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ,** ભાગ-૧ના **'સંપાદકીય'** નિવેદનમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથના વિષયનો પરિચય નીચે મુજબ છે.

⇒ વિષય-પરિચય :

→ આ અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર ગ્રંથ બે ખંડમાં વિભાજિત છે. તેના પ્રારંભમાં ગ્રંથકારશ્રીએ વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના આલેખી છે. આસ્તિક - નાસ્તિક મતનું સ્વરૂપ, વેદની ઉત્પત્તિ અંગેના વિવિધ વિચારો, ઋષિઓનો માંસાહાર, શંકરસ્વામી - દયાનંદ સરસ્વતી વગેરેની માન્યતાઓ, વલ્લભાચાર્યનો ભક્તિમાર્ગ, વિભિન્ન મતોની ઉત્પત્તિનો ઈતિહાસ, બ્રાહ્મણોએ આજીવિકા માટે ચલાવેલા કર્મકાંડોની વિગત, યજ્ઞમાં માંસભક્ષણનો ઉલ્લેખ, હિંસક યજ્ઞોનું નિરૂપણ, દયાનંદ સરસ્વતીના વિચારોની સમીક્ષા અને વેદનો વામમાર્ગ વગેરે વિષયોની વિચારણા કરી છે.

→ **વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના પછી પ્રથમ ખંડમાં** - વિવિધ યજ્ઞોના નામ અને તેની સામગ્રી, યજ્ઞોમાં પશુઓનો હોમ, વેદની ઉત્પત્તિ, અનેક સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ, વેદોક્ત યજ્ઞોમાં હિંસાની પ્રચૂરતા, દયાનંદ સરસ્વતીની માન્યતા, નરમેઘ યજ્ઞ ઉપર ભારતની કથા, નારદજીનો ઉપદેશ, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના જયઘોષ-વિજયઘોષની કથા, જૈનમતમાં વેદનો વિચાર, હિંસા વિષયક પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષ, દયાનંદ સરસ્વતીના વેદસંબંધી વિચારો, મુક્તિ સંબંધી ચર્ચા, ઈશ્વરનું અન્યાયીપણું, જૈનમતમાં 'ૐ'નો અર્થ, જપમાલાનું સ્વરૂપ, જગત્કર્તા ઈશ્વરનું ખંડન, નાસ્તિક-આસ્તિકનો સંવાદ, બાબૂ શિવપ્રસાદની હસ્તાક્ષર પત્રિકા, સપ્તભંગીમાં દયાનંદ

સરસ્વતીના કુતર્કો અને તેમના અમૂર્તિવાદ વગેરે વિષયોની શાસ્ત્રોની સાક્ષી સહિત વિશદ વિચારણા કરી છે.

→ **દ્વિતીય ખંડમાં**...જૈનમતની ઉત્પતિ, જૈનગ્રંથોની અવ્યાપકતાનું કારણ, જૈનોનો પૂર્વ ઇતિહાસ, જૈનગ્રંથોનો ઇતિહાસ, જગત્કર્તાનો વિચાર, જૈનમતની પ્રાચીનતા, જૈનગ્રંથો પ્રાકૃતમાં હોવાનું કારણ, જૈનમતમાં દર્શાવેલ આયુષ્ય અને દેહપ્રમાણનું પ્રતિપાદન, નિહ્નવોનું સ્વરૂપ, ઢૂંઢકમતની ઉત્પત્તિ, ધર્મરત્નને પામવાની યોગ્યતાના ૨૧ ગુણોનું સ્વરૂપ, ધર્મનું સ્વરૂપ, શ્રાવકના ૧૧ વ્રતનું સ્વરૂપ, ભાવ સાધુનું સ્વરૂપ અને તેના લિંગો, શુદ્ધ દેશનાનું સ્વરૂપ, ધર્મદેશનાનું સ્વરૂપ, અપ્રમાદી સાધુનું સ્વરૂપ, આચાર્યના ૩૬ ગુણ, આત્માની ત્રણ અવસ્થા વગેરે વિષયોનું વિશદ વર્ણન કર્યું છે.

તેઓશ્રીમદ્‌નો સાક્ષાત્ મને કોઈ પરિચય નથી. પરંતુ તેમના ગ્રંથોનું અવગાહન અને જીવનચરિત્રનું વાંચન-મનન કરતાં અનુભવાય છે કે તેઓશ્રીમાં અવ્વલ કોટીની ખુમારી અને ખમીરી હતી. તથા વિશુદ્ધ સંયમ, પરોપકારભાવ, સિદ્ધાંતપ્રેમ અને સિદ્ધાંત રક્ષાની ખેવના, સિંહ સમ સત્ત્વ, નિઃસ્પૃહભાવ આદિ અનેક ગુણો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેઓશ્રીમદ્‌ના ચરણોમાં કોટીકોટી વંદન

→ આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ **જૈન હિતેચ્છુ સભા ભાવનગરથી** પ્રકાશિત થઈ હતી. દ્વિતીય આવૃત્તિ **વિ.સં. ૧૯૬૨માં શ્રીજૈન આત્માનંદ સભા**, ભાવનગર દ્વારા પ્રકાશિત થઈ હતી. તે સિવાય ત્રીજી આવૃત્તિ પણ પ્રકાશિત થઈ હતી.

→ આ સાથે ગુજરાતી અનુવાદ સહિત આ ગ્રંથનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે.

→ પૂજ્યપાદશ્રીના ગ્રંથોના સંપાદન કાર્યમાં મને જોડવા બદલ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ પૂજ્ય આચાર્ય દેવેશ શ્રીમદ્ વિજય **પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી** મહારાજા અને સૌજન્યનિધિ **પૂ.આ.ભ.શ્રી.વિ.હર્ષવર્ધનસૂરીશ્વરજી** મહારાજાનો મહાન ઉપકાર માનું છું.

→ આ ગ્રંથની પ્રૂફશુદ્ધિ અને **ગુર્જરાનુવાદ**માં તપાગચ્છાધિરાજશ્રીના સામ્રાજ્યવર્તી તપસ્વી સાધ્વીવર્યા શ્રી **સુનિતયશાશ્રીજી** મ.સા.ના સુશિષ્યા વિદુષી સાધ્વીવર્યા શ્રી **જ્ઞાનદર્શિતાશ્રીજી** મહારાજે ખૂબ સહકાર આપ્યો છે. તેઓની નિઃસ્વાર્થ શ્રુતભક્તિની હાર્દિક અનુમોદના.

પૂજ્યપાદશ્રીના તમામ ગ્રંથોના વાંચન-મનન-ચિંતનથી મને અને સર્વને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા પરંપરાએ શાશ્વતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય એજ શુભાભિલાષ...

શ્રાવણ સુદ - ૧૫, વિ.સં. ૨૦૭૪
તા. ૨૬-૮-૨૦૧૮,
રવિવાર

લિ. મુનિ સંયમકીર્તિ વિ.
રમણલાલ છગનલાલ આરાધના ભવન
નવસારી

= xx = xx =

त्रेवीश उदयका यंत्र.

पूर्व आवृत्ति में से साभार

उदय २३	सर्वाचार्य संख्या	युग प्रधान	उदयवर्ष प्रमाण संख्या	मास	दिन	प्रहर	घटिका	पल	अक्षर
१	सूरिकोटि ७०	२०	६१७	१०	२७	७	७	७	१
२	सूरिकोटि ३०	२३	१३८० ६०	१०	२९	७	७	७	२
३	कोटिलक्ष १०	९८	१५००	११	२०	७	७	७	३
४	कोटिलक्ष १०	७८	१५४५	८	२९	७	७	७	४
५	कोटिलक्ष १०	७५	१९००	३	२९	७	७	७	५
६	कोटिलक्ष १०	८९	१९५० १९५०	९	२२	७	७	७	६
७	कोटिलक्ष १०	१००	१७७०	७	२७	७	७	७	७
८	कोटिलक्ष ५	८७	१०१०	१०	१५	७	७	७	८
९	कोटिसहस्र १०	९५	८८०	१	१८	७	७	७	९
१०	कोटिसहस्र १०	८७	८५०	२	१२	७	७	७	१०
११	कोटिसहस्र १०	७६	८००	३	१४	७	७	७	११
१२	कोटिसहस्र १०	७८	४५५	४	१९	७	७	७	१२
१३	कोटिसहस्र १०	९४	५५०	७	२२	७	७	७	१३
१४	कोटिसहस्र ५	१०८	५९२	५	२५	७	७	७	१४
१५	कोटिशत १०	१०३	९६५	६	२९	७	७	७	१५
१६	कोटिशत १०	१०७	७१०	९	२०	७	७	७	१६
१७	कोटिशत १०	१०४	६५५	६	२४	७	७	७	१७
१८	कोटिशत १०	११५	४९०	९	२	७	७	७	१८
१९	कोटिशत १०	१३३	३५९	१	१७	७	७	७	१९
२०	कोटिशत १	१००	४०८	४	७	७	७	७	२०
२१	कोटिशत १	९५	५७०	३	९	७	७	७	२१
२२	कोटिशत १	९९	५९०	५	५	७	७	७	२२
२३	कोटिशत १	४० / २००४ सर्व	४४०	११	१७	७	७	७	२३

२३ उदयों के आद्य अरु अंत युग प्रधानो का यंत्र.

	आद्यसूरि नामानि उदयस्य	गृहवास	व्रत-पर्याय	युग प्रधान काल	सर्वायुः
१	सुधर्म	५०	४२	८	१००
२	वयर	९	११६	३	१२८
३	पाडिवय	९	८२	९	१००
४	हरिस्सह	९	६०	१३	८२
५	नंदिमित्र	१३	३०	२४	६७
६	सूरसेन	१३	४०	१०	६३
७	रविमित्र	१३	४०	१०	६३
८	श्रीप्रभ	१३	४२	८	६३
९	मणिरति	१३	४२	८	६३
१०	यशोमित्र	१४	४१	८	६३
११	धणसिंह	१४	४०	१०	६४
१२	सत्यमित्र	१४	४०	१२	६६
१३	धम्मिल्ल	२०	३०	१२	६२
१४	विजयानंद	१२	३०	१४	५६
१५	सुमंगल	१२	२०	२४	५६
१६	जयदेव	१२	२०	१८	५०
१७	धर्मसिंह	१२	२०	१८	५०
१८	सुरदिन्न	१७	२७	१०	५४
१९	वैशाख	१०	२०	२०	५०
२०	कौडिभ	१०	२१	१९	५०
२१	माथुर	१०	२५	१५	५०
२२	वणिपुत्त	१०	२०	१७	४७
२३	श्रीदत्त	१०	१५	२५	५०

	तेवीसउदयोंके अंत के युग प्रधानों के नाम	गृहवास	व्रत पर्याय	युग प्रधान काल	सर्वायुः
१	दुर्वलिकापुष्पमित्र	१७	३०	१३	६०
२	अरहमित्र	२०	१६	२५	६१
३	वैशाख	२५	१०	१९	५४
४	सत्कीर्त्ति	१६	२२	१८	५६
५	थावरसुत	१३	२०	१७	५०
६	रहसुत	१३	२८	१३	५४
७	जयमंगल	१५	२०	१३	४८
८	सिद्धार्थ	१५	२०	१३	४८
९	ईशान	१५	३०	१०	५५
१०	रथमित्र	२२	१० २०	८	४० ५०
११	भरणिमित्र	१०	२०	२०	५०
१२	दृढमित्र	१४	१५	२६	५५
१३	संगतिमित्र	१२	१५	२२	४९
१४	श्रीधरसुत	१८	१०	१८	५६
१५	मागधसुत	१३	११	९	३३
१६	अमरसुत	१५	२४	१३	५२
१७	रेवतिमित्र	२२	१९	१८	५९
१८	कीर्तिमित्र	२०	१०	१०	४०
१९	सिंहमित्र	२०	१४	६	४०
२०	फल्गुमित्र	१३	१०	७	३०
२१	कल्याणमित्र	८	१६	१४	३८
२२	देवमित्र	१२	१२	१२	३६
२३	दुप्पसहसूरि	१२	४	४	२०

प्रथम अरु द्वितीय उदय का युगप्रधानो का यंत्र.

	प्रथमोदय युगप्रधान २०	गृहवास	व्रतपर्याय	युगप्रधान	सर्वायुः	मास	दिन
१	सुधर्म	५०	४२	८	१००	३	३
२	जंबू	१६	२०	४४	८०	५	५
३	प्रभव	३०	४४	११	८५	२	२
४	शय्यंभव	२८	११	२३	६२	३	३
५	यशोभद्र	२२	१४	५०	८६	४	४
६	संभूति-विजय	४२	४०	८	९०	५	५
७	भद्रबाहु	४५	१७	१४	७६	७	७
८	स्थूलभद्र	३०	२४	४५	९९	५	५
९	महागिरि	३०	४०	३०	१००	५	५
१०	सुहस्ति	३०	२४	४६	१००	६	६
११	गुणसुंदर-सूरि	२४	३२	४४	१००	२	२
१२	कालिका-चार्य	२०	३५	४१	९६	१	१
१३	स्कंदिल	१२ २२	५८ ४८	३८ ३६	१०८ १०६	५	५
१४	रेवंतमित्र	१४	४८	३६	९८	५	५
१५	धर्मसूरि	१८ १४	४० ४४	४४	१०२	५	५
१६	भद्रगुप्त	२१	४५	३९	१०५	४	४
१७	श्रीगुप्त	३५	५०	१५	१००	७	७
१८	वज्रस्वामी	८	४४	३६	८८	७	७
१९	आर्यरक्षित	२२	४०	१३	७५	७	७
२०	दुर्वलिका पुष्पमित्र	१७	३०	१३	६०	७	७

२	द्वितीयोदय युगप्रधान २३	गृहवास	व्रतपर्याय	युगप्रधान	सर्वायुः	मास	दिन
१	वयर	९	११६	३	१२८	३	३
२	नागहस्ति	१९	२८	६९	११६	५	५
३	रेवतमित्र	२०	३०	५९	१०९	२	२
४	सिंहसूरि	१८	२०	७८	११६	३	३
५	नागार्जुन	१४	१९	७८	१११	५	५
६	भूतिदिन्न	१८	२२	७९	११९	४	४
७	कालिका-चार्य	१२	६०	११	८३	७	७
८	सत्यमित्र	१०	३०	७	४७	५	५
९	हारिल	२७	३१	५४	११२	५	५
१०	जिनभद्र गणिक्षमण	१४	३०	६०	१०४	६	६
११	उमास्वाति वाचक	२०	१५	७५	११०	२	२
१२	पुष्पमित्र	८	३०	६०	९८	०	०
१३	संभूति	१०	१९	४९	७८	२	२
१४	संभूतिगुप्त	१०	३०	६०	१००	५	५
१५	धर्मरक्षित	१५	२०	४०	७५	४	४
१६	ज्येष्ठांग-गणि	१२	१८	७१	१०१	३	३
१७	फल्गुमित्र	१४	१३	४९	७६	७	७
१८	धर्मघोष	८	१५	७८	१०१	७	७
१९	विनयमित्र	१०	१९	८६	११५	७	७
२०	शीलमित्र	११	२०	७९	११०	७	७
२१	रेवंतसूरि	९	१६	७८	१०३	०	०
२२	सुमिणमित्र	१२	१८	७८	१०८	०	०
२३	अर्हद्दिन्न	२०	१६	४५	८१	०	०

विस्तृत विषयानुक्रम

विषय	पृष्ठ
⇒ मंगलाचरण-प्रस्तावना	२
⇒ आस्तिक और नास्तिक मत का स्वरूप ।	४
⇒ ग्रंथ का प्रयोजन ।	६
⇒ वेद विरुद्ध मतो का प्रदर्शन ।	८
⇒ वेद में गौतमादि मतो का खंडन ।	८
⇒ वेदपरत्व ब्राह्मणो की भिन्न भिन्न संज्ञा ।	८
⇒ वेद में देवता की संतुष्टी ।	८
⇒ वेद में हिंसा का उपदेश ।	१०
⇒ जैनधर्म की प्रबलता सें वेद की हिंसा हठ गई इसका विवेचन ।	१०
⇒ वेदों का विभाग विषे ।	१२
⇒ वेद की भिन्न भिन्न संज्ञा का विचार ।	१२
⇒ वेदो की उत्पत्ति का विविध विचार ।	१२
⇒ ऋषिओं का मांसाहार ।	१४
⇒ वैदिक यज्ञ कर्म का विच्छेद ।	१४
⇒ वैद की हिंसा में विविध मत ।	१४
⇒ शांकरभाष्य की रचना का हेतु ।	१६
⇒ दया धर्म का प्रचार सें हिंसा का प्रतिबंध	१६
⇒ शंकर स्वामी शाक्त-वाम मार्गी था ।	१६
⇒ वाममार्ग वास्ते शिव का अभिप्राय ।	१८
⇒ अद्वैतमत की स्थापना ।	१८
⇒ पाखंड मत वास्ते शिव का अवतार ।	१८
⇒ शंकराचार्य वास्ते मध्वमत का अभिप्राय ।	१८
⇒ शंकरस्वामि पीछे भिन्न भिन्न मतो की उत्पत्ति ।	१८
⇒ वल्लभाचार्य का भक्तिमार्ग ।	१८
⇒ वैदि की हिंसा का अस्वीकार ।	२०
⇒ मांसाहारी ब्राह्मण ।	२०
⇒ यज्ञ में मांस भक्षण ।	२०
⇒ पशु होम का प्रचार ।	२०

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
⇒ મંગલાચરણ-પ્રસ્તાવના	૩
⇒ આસ્તિક અને નાસ્તિક મતનો વિચાર	૫
⇒ આ ગ્રંથ લખવાનું પ્રયોજન	૭
⇒ વેદ વિરુદ્ધ મતોનું પ્રદર્શન	૯
⇒ વેદમાં ગૌતમાદિ મતોનું ખંડન	૯
⇒ વેદપરત્વ બ્રાહ્મણોની ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞા	૯
⇒ વેદમાં દેવતાની સંતુષ્ટિ	૯
⇒ વેદમાં હિંસાનો ઉપદેશ	૧૧
⇒ જૈનધર્મની પ્રબલતાથી વેદની હિંસા દૂર થઈ	૧૧
⇒ વેદોનો વિભાગ	૧૩
⇒ વેદની ભિન્ન-ભિન્ન સંજ્ઞા	૧૩
⇒ વેદોની ઉત્પત્તિનો વિવિધ વિચાર	૧૩
⇒ ઋષિઓનો માંસાહાર	૧૫
⇒ વૈદિક યજ્ઞ કર્મનો વિચ્છેદ	૧૫
⇒ વેદની હિંસામાં વિવિધ મત	૧૫
⇒ શાંકરભાષ્યની રચનાનો હેતુ	૧૭
⇒ દયાધર્મના પ્રચારથી હિંસાનો પ્રતિબંધ	૧૭
⇒ શંકરસ્વામી શાક્ત વામમાર્ગી હતા	૧૭
⇒ વામમાર્ગ માટે શિવનો અભિપ્રાય	૧૯
⇒ અદ્વૈતમતની સ્થાપના	૧૯
⇒ પાખંડમત માટે શિવનો અવતાર	૧૯
⇒ શંકરાચાર્ય માટે મધ્વમતનો અભિપ્રાય	૧૯
⇒ શંકરાચાર્યની પાછળ ભિન્ન-ભિન્ન મતોની ઉત્પત્તિ	૧૯
⇒ વલ્લભાચાર્યનો ભક્તિમાર્ગ	૧૯
⇒ વૈદિકહિંસાનો અસ્વીકાર	૨૧
⇒ માંસાહારી બ્રાહ્મણ	૨૧
⇒ યજ્ઞમાં માંસભક્ષણ	૨૧
⇒ પશુહોમનો પ્રચાર	૨૧

⇒ पुना में वाजपेय यज्ञ । २२
⇒ एक हि शास्त्र में आधा सच्चा और आधा जूठा नहि होइ सकता है । २२
⇒ कर्मकांड ब्राह्मणो की आजीवि का है । २२
⇒ संन्यास का प्रचार । २४
⇒ तीर्थो का माहात्म्य सो टंकशाल है । २४
⇒ ब्राह्मणो की कुटिलता । २४
⇒ इस ग्रंथ का दूसरा प्रयोजन । २६
⇒ श्री ऋषभ देव का विद्यादान और भरतने जैन वेद बनाया । २६
⇒ जैन राजाओ का समय में भी जैनियो की शांति; २८
⇒ पुराण में भी मांसखाने की छूट है । ३२
⇒ वेद बनाये का भिन्न भिन्न समय । ३२
⇒ वेद शब्द लगाय कर अन्यनाम भी बने है । ३२
⇒ वेद विधि में देवता का आह्वान और विसर्जन । ३२
⇒ कृष्ण भी ब्राह्मणो सें डरते थे । ३४
⇒ ऋषिशब्द का अर्थ । ३४
⇒ पोपलोग का वर्त्तन । ३४
⇒ वेद विद्या गुप्त रखते है । ३४
⇒ वेद में मदिरा पिने का मंत्र । ३६
⇒ श्रुतिओ में परस्पर विरोध । ३६
⇒ वेद में सर्प, विछु और कुत्ते के मारने वास्ते लिखा है । ३८
⇒ वेद में पुरुष, स्त्री और कन्या का वध करने का उपदेश है । ३८
⇒ सती होने का चाल ब्राह्मणो सें उत्पन्न भया है । ४०
⇒ देवता कुं बलीदान करने का प्रचार । ४०
⇒ वेदो में भी मंत्र है : वेद में मारण का प्रयोग है । ४२
⇒ दयानंद सरस्वती का पाखंड । ४२
⇒ शुक्ल यजुर्वेद किसने बनाया है : दयानंद सरस्वती का कपोल कल्पित अर्थ । ४४
⇒ दयानंद कुं उपनिषद् प्रमुख में भी शंका है । ४६
⇒ दयानंद का जैन मत विषे जूठ विचार । ४८
⇒ वेद में यज्ञ का प्रयोजन । ४८
⇒ सूर्य और पृथ्वी विषे दयानंद का विचार । ५०

⇒ પૂનામાં વાજપેય યજ્ઞ ૨૩
⇒ એક જ શાસ્ત્ર અડધું સાચું અને અડધું ખોટું હોઈ શકે નહીં ૨૩
⇒ કર્મકાંડ બ્રાહ્મણોની આજીવિકા ૨૩
⇒ સંન્યાસનો પ્રચાર ૨૫
⇒ તીર્થોનો માહાત્મ્ય એ ટંકશાલ છે ૨૫
⇒ બ્રાહ્મણોની કુટિલતા ૨૫
⇒ આ ગ્રંથનું બીજું પ્રયોજન ૨૭
⇒ શ્રીઋષભદેવનું વિદ્યાદાન અને ભરતે જૈનવેદ બનાવ્યા ૨૭
⇒ જૈનરાજાઓના સમયમાં પણ જૈનોની શાંતિ ૨૯
⇒ પુરાણમાં પણ માંસ ખાવાની છૂટ છે ૩૩
⇒ વેદ બનાવ્યાનો અલગ-અલગ સમય ૩૩
⇒ વેદ શબ્દ લગાવીને અન્ય નામ પણ બન્યા છે ૩૩
⇒ દેવવિધિમાં દેવતાનું આહ્વાન અને વિસર્જન ૩૩
⇒ કૃષ્ણ પણ બ્રાહ્મણોથી ડરતા હતા ૩૫
⇒ ઋષિ શબ્દનો અર્થ ૩૫
⇒ પોપ લોકોનું વર્તન ૩૫
⇒ વેદવિદ્યા ગુપ્ત રાખે છે ૩૫
⇒ વેદમાં મદિરા પીવાનો મંત્ર ૩૭
⇒ શ્રુતિઓમાં પરસ્પર વિરોધ ૩૭
⇒ વેદમાં સર્પ આદિને મારવા માટે લખ્યું છે ૩૯
⇒ વેદમાં પુરુષ-સ્ત્રી-કન્યાનો વધ કરવાનો ઉપદેશ ૩૯
⇒ સતી થવાનો રીવાજ બ્રાહ્મણોએ ચાલું કર્યો છે ૪૧
⇒ દેવતાને બલિદાન આપવાનો પ્રચાર ૪૧
⇒ વેદોમાં પણ મંત્ર છે : વેદમાં મારણનો પ્રયોગ ૪૩
⇒ દયાનંદ સરસ્વતીનો પાખંડ ૪૩
⇒ શુક્લયજુર્વેદ કોને બનાવ્યો છે ? : દયાનંદ સરસ્વતીનો કપોલ કલ્પિત અર્થ ૪૫
⇒ દયાનંદ સરસ્વતીને ઉપનિષદ્ વગેરેમાં પણ શંકા છે ૪૭
⇒ દયાનંદ સરસ્વતીનો જૈનમત વિશે અસત્‌વિચાર ૪૯
⇒ વેદમાં યજ્ઞનું પ્રયોજન ૪૯
⇒ સૂર્ય-પૃથ્વી વિષે દયાનંદનો વિચાર ૫૧

⇒ वेद विषे पंडित मोक्ष मूलर का अभिप्राय । ५०
⇒ वेद का वाम मार्ग । ५०

प्रथम खंड

⇒ अग्नि स्थापन । ५४
⇒ पात्र व स्थान । ५४
⇒ यज्ञशाला के भेद । ५६
⇒ अनुष्ठान का नाम । ५६
⇒ पशु यज्ञ का विधि । ५६
⇒ विविध यज्ञो का नाम । ६४
⇒ यज्ञ का सभाष्य मंत्रो । ७०
⇒ वेद का तीनभाग व्यासजी ने बनाया है । ७२
⇒ वेद की संहिता का चालिश अध्याय । ७४
⇒ पशु होम में पशुओ की विविध संख्या । ७८
⇒ सामवेद का वर्णन । ८२
⇒ वेदोत्पत्ति । ८८
⇒ कात्यायन कल्पसूत्र । ११२
⇒ नव कंडि का श्राद्धसूत्र. ११२
⇒ लाट्यायनीय श्रौतसूत्र अर्थ सहित । ११२
⇒ गृहस्थधर्म प्रकरण । ११८
⇒ श्राद्ध विवेक का लेख । १३४
⇒ शतरुद्रीय का मंत्रार्थ । १५२
⇒ अनेक संप्रदाय की उत्पत्ति । १५८
⇒ उपास्य देवता की जुदी जुदी मान्यता । १५८
⇒ विविध मतों की उत्पत्ति । १६२
⇒ कुकामत का स्वरूप । १६४
⇒ वेदांतिओ का प्रचार । १६४
⇒ वेदो के यज्ञो में हिंसा बहोत है । १६४
⇒ भारत में हिंसा का निषेध । १६६
⇒ हिंसा में मुसलमान लोग का दृष्टांत । १६६

⇒ વેદ વિશે પંડિત મોક્ષમૂલરનો અભિપ્રાય ૫૧
⇒ વેદનો વામમાર્ગ ૫૧

પ્રથમ ખંડ

⇒ અગ્નિસ્થાપન ૫૫
⇒ પાત્ર અથવા સ્થાન ૫૫
⇒ યજ્ઞશાલા કે ભેદ ૫૭
⇒ અનુષ્ઠાન વિષે નામ ૫૭
⇒ પશુ યજ્ઞનો વિધિ ૫૭
⇒ વિવિધ યજ્ઞોના નામ ૬૫
⇒ યજ્ઞના સભાષ્ય મંત્રો ૭૧
⇒ વેદના ત્રણ ભાગ વ્યાસજીએ બનાવ્યા છે ૭૩
⇒ વેદની સંહિતાના ચાલીસ અધ્યાય ૭૫
⇒ પશુહોમમાં પશુઓની વિવિધ સંખ્યા ૭૯
⇒ સામવેદનું વર્ણન ૮૩
⇒ ઉપર લખેલી ૧૪ શ્રુતિઓના અર્થ ૮૭
⇒ વેદોત્પત્તિ ૮૯
⇒ કાત્યાયન કલ્પસૂત્ર ૧૧૩
⇒ નવકંડિકા શ્રાદ્ધસૂત્ર ૧૧૩
⇒ લાટ્યાયનીય શ્રૌતસૂત્ર અર્થ સહિત ૧૧૩
⇒ ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રકરણ ૧૧૯
⇒ શ્રાદ્ધ વિવેકનો લેખ ૧૩૫
⇒ શતરુદ્રીયાનો મંત્રાર્થ ૧૫૩
⇒ અનેક સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ ૧૫૯
⇒ ઉપાસ્ય દેવતાની જુદી જુદી માન્યતા ૧૫૯
⇒ વિવિધમતોની ઉત્પત્તિ ૧૬૩
⇒ કુકામતનું સ્વરૂપ ૧૬૫
⇒ વેદાંતીઓનો પ્રચાર ૧૬૫
⇒ વેદોના યજ્ઞોમાં બહુ હિંસા છે ૧૬૫
⇒ ભારતમાં હિંસાનો નિષેધ ૧૬૭
⇒ હિંસામાં મુસલમાન લોકનું દૃષ્ટાંત ૧૬૭

⇒ वेद हिंसक ठरतें है । १६८
⇒ स्वामी दयानंद । १६८
⇒ नरमेघ यज्ञ पर भारत की कथा । १७०
⇒ प्राचीन बर्ही राजा की कथा । १७२
⇒ जैनी जैंसा नारद का उपदेश । १७२
⇒ विचख्युं राजा की कथा । १७४
⇒ उत्तराध्ययन में जयघोष और विजयघोष की कथा । १७६
⇒ जैन मत में वेद का विचार । १७६
⇒ हिंसा विषय में पूर्वपक्ष और उत्तरपक्ष । १७८
⇒ दयानंद का वेद संबंधी विचार । १८२
⇒ याज्ञवल्क्य का मोक्ष का विचार । १९०
⇒ प्राचीन मुक्ति का विचार : उसमें पांच पक्ष । १९२
⇒ दयानंदमतसमीक्षा । १९८
⇒ ॐकार के अर्थ में दयानंद का भ्रम । २००
⇒ ईश्वर अन्यायी ठरते है । २०२
⇒ ईश्वर का खं नाम का खंडन । २०२
⇒ सत्यार्थ प्रकाश सो असत्यार्थ प्रकाश होता है । २०२
⇒ जैनमत में ओंकार का अर्थ । २०४
⇒ जपमाला का स्वरूप । २०४
⇒ दयानंद के मत की गोदडी । २०६
⇒ ईश्वर के नाम की कल्पित व्युत्पत्ति । २०६
⇒ जगत्कर्त्ता ईश्वर का खंडन । २२०
⇒ नास्तिक और आस्तिक का संवाद । २२६
⇒ दयानंद का कुतर्क । २३०
⇒ बाबु शिवप्रसाद की हस्ताक्षर पत्रि का । २३४
⇒ सप्तभंगी में दयानंद का कुतर्क । २३६
⇒ काल संख्या मानने में दयानंदजी का कुतर्क । २३६
⇒ जीव और कर्म की बाबत में दयानंद का आक्षेप । २३८
⇒ दयानंद का अमूर्तिवाद । २४२
⇒ मूर्ति बिना वेद कैसे रचा हुआ ? २४४
⇒ उपसंहार । २४८

⇒ વેદ હિંસક ઠરે છે ૧૬૯
⇒ સ્વામી દયાનંદ ૧૬૯
⇒ નરમેઘ યજ્ઞ પર ભારતની કથા ૧૭૧
⇒ પ્રાચીન બર્હિ રાજાની કથા ૧૭૩
⇒ જૈન નારદનો ઉપદેશ ૧૭૩
⇒ વિચખ્યું રાજાની કથા ૧૭૫
⇒ ઉત્તરાધ્યયનમાં જયઘોષ અને વિજયઘોષની કથા ૧૭૭
⇒ જૈનમતમાં વેદનો વિચાર ૧૭૭
⇒ હિંસાના વિષયમાં પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષ ૧૭૯
⇒ દયાનંદનો વેદ સંબંધી વિચાર ૧૮૩
⇒ યાજ્ઞવલ્કયનો મોક્ષ વિચાર ૧૯૧
⇒ પ્રાચીન મુક્તિનો વિચાર : તેમાં પાચ પક્ષ ૧૯૩
⇒ દયાનંદમત સમીક્ષા ૧૯૯
⇒ 'ૐ' કારના અર્થમાં દયાનંદનો ભ્રમ ૨૦૧
⇒ ઈશ્વર અન્યાયી ઠરે છે ૨૦૩
⇒ ઈશ્વરના 'આકાશ' નામનું ખંડન ૨૦૩
⇒ સત્યાર્થ પ્રકાશ તે અસત્યાર્થ પ્રકાશ છે ૨૦૩
⇒ જૈનમતમાં ૐકારનો અર્થ ૨૦૫
⇒ જપમાલાનું સ્વરૂપ ૨૦૫
⇒ દયાનંદના મતની ગોદડી ૨૦૭
⇒ ઈશ્વરના નામની કલ્પિત વ્યુત્પત્તિ ૨૦૭
⇒ જગત્કર્તા ઈશ્વરનું ખંડન ૨૨૧
⇒ નાસ્તિક અને આસ્તિકનો સંવાદ ૨૨૭
⇒ દયાનંદનો કુતર્ક ૨૩૧
⇒ બાબુ શિવપ્રસાદની હસ્તાક્ષર પત્રિકા ૨૩૫
⇒ સપ્તભંગીમાં દયાનંદનો કુતર્ક ૨૩૭
⇒ કાલ સંખ્યા માનવામાં દયાનંદનો કુતર્ક ૨૩૭
⇒ જીવ અને કર્મની બાબતમાં દયાનંદનો આક્ષેપ ૨૩૯
⇒ દયાનંદનો અમૂર્તિવાદ ૨૪૩
⇒ મૂર્તિ વિના વેદ કેવી રીતે રચાયા ? ૨૪૫
⇒ ઉપસંહાર ૨૪૯

द्वितीय खंड

⇒ जैन मत की उत्पत्ति । २५०
⇒ जैनो का पूर्व इतिहास । २५४
⇒ जैन ग्रंथो का इतिहास । २५४
⇒ जगत्कर्त्ता का विचार । २५८
⇒ जैनमत पुराना है । २६०
⇒ मूर्त्तिपूजा का मंडन । २७६
⇒ जैनमत में दर्शावेल आयुष्य औंर देह प्रमाण का प्रतिपादन । २८६
⇒ निह्नवो का स्वरूप । २९०
⇒ बोटिक (दिगंबर) मत की उत्पत्तिः । २९२
⇒ ढुंढकमत की उत्पत्ति. २९६
⇒ एकवीश गुण का स्वरूप । ३००
⇒ मांसाहार विषे पूर्वपक्ष तथा उत्तरपक्ष । ३१८
⇒ धर्म का स्वरूप । ३४४
⇒ श्रावक का एकादश भेद । ३४६
⇒ चतुर्विध धर्म का स्वरूप । ३७४
⇒ भावसाधु का स्वरूप । ३८२
⇒ भावसाधु का लिंग । ३८२
⇒ अतृप्ति-श्रद्धा का स्वरूप । ३९८
⇒ शुद्ध देशना-श्रद्धा का स्वरूप । ३९८
⇒ धर्मदेशना का स्वरूप । ४००
⇒ स्खलित परिशुद्धि-श्रद्धा का लक्षण । ४०४
⇒ साधु कुं दूषण लगने का दश प्रकार । ४०६
⇒ अप्रमादि साधु का स्वरूप । ४१०
⇒ आचार्य के छत्तीस गुण । ४१६
⇒ छत्तीस गुण का तिसरा प्रकार । ४२०
⇒ जैन मत का किंचित् स्वरूप । ४३४
⇒ बहिरात्मा का स्वरूप । ४४०
⇒ आत्मा के तीन प्रकार । ४४०
⇒ अंतरात्मा का स्वरूप । ४४२
⇒ परमात्मा का स्वरूप । ४४२
⇒ गुरुप्रशस्ति । ४४६

બીજો ખંડ

⇒ જૈનમતની ઉત્પત્તિ	૨૫૧
⇒ જૈનોનો પૂર્વ ઈતિહાસ	૨૫૫
⇒ જૈન ગ્રંથોનો ઈતિહાસ	૨૫૫
⇒ જગત્કર્તાનો વિચાર	૨૫૯
⇒ જૈનમત પ્રાચીન છે	૨૬૧
⇒ મૂર્તિપૂજાનું મંડન	૨૭૭
⇒ જૈનમતમાં દર્શાવેલ આયુષ્ય અને દેહપ્રમાણનું પ્રતિપાદન	૨૮૭
⇒ નિહ્નવોનું સ્વરૂપ	૨૯૧
⇒ બોટિક (દિગંબર) મતની ઉત્પત્તિ :	૨૯૩
⇒ ઢૂંઢકમતની ઉત્પત્તિ	૨૯૭
⇒ એકવીસ ગુણનું સ્વરૂપ	૩૦૧
⇒ માંસાહાર વિશે પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ	૩૧૯
⇒ ધર્મનું સ્વરૂપ	૩૪૫
⇒ શ્રાવકના અગીયાર ભેદ	૩૪૭
⇒ ચાર પ્રકારના ધર્મનું સ્વરૂપ	૩૭૫
⇒ ભાવ સાધુનું સ્વરૂપ	૩૮૩
⇒ ભાવ સાધુના લિંગ	૩૮૩
⇒ અતૃપ્તિ-શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ	૩૯૯
⇒ શુદ્ધ દેશના-શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ	૩૯૯
⇒ ધર્મદેશનાનું સ્વરૂપ	૪૦૧
⇒ સ્ખલિત પરિશુદ્ધિ શ્રદ્ધાનું લક્ષણ	૪૦૫
⇒ સાધુને દૂષણ લાગવાના દશ પ્રકાર	૪૦૭
⇒ અપ્રમાદી સાધુનું સ્વરૂપ	૪૧૧
⇒ આચાર્યના છત્રીસ ગુણ	૪૧૭
⇒ છત્રીસ ગુણનો ત્રીજો પ્રકાર	૪૨૧
⇒ જૈનમતનું કિંચિત્ સ્વરૂપ	૪૩૫
⇒ આત્મા ત્રણ પ્રકાર	૪૪૧
⇒ બહિરાત્માનું સ્વરૂપ	૪૪૧
⇒ અંતરાત્માનું સ્વરૂપ	૪૪૩
⇒ પરમાત્માનું સ્વરૂપ	૪૪૩
⇒ ગુરુપ્રશસ્તિઃ	૪૪૭

સંદર્ભ ગ્રંથોની યાદી

૧. અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ
૨. અધ્યાત્મસાર
૩. અનેકાંત જયપતાકા
૪. અનુયોગદ્વાર સૂત્ર
૫. આચારાંગ સૂત્ર
૬. આત્મપ્રકાશ
૭. આવશ્યકસૂત્ર
૮. ઈતિહાસ તિમિર નાશક
૯. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર
૧૦. ઉપનિષદ્
૧૧. ઐતરેય બ્રાહ્મણ
૧૨. ઋગ્વેદ
૧૩. ઋગ્વેદસંહિતા
૧૪. કર્મપ્રકૃતિ
૧૫. કાત્યાયન કલ્પસૂત્ર
૧૬. જૈમિનિ સૂત્ર
૧૭. જ્ઞાતાસૂત્ર
૧૮. તત્ત્વગીતા
૧૯. તત્ત્વા લોકાલંકાર
૨૦. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર
૨૧. દયાનંદમુખચપેટિકા
૨૨. દ્વાદશસાર નયચક્ર
૨૩. ધર્મરત્ન પ્રકરણ
૨૪. ધર્મસંગ્રહિણી
૨૫. નિગમપ્રકાશ
૨૬. નિર્ણયસિંધુ
૨૭. નિશિથ ભાષ્ય
૨૮. ન્યાયસૂત્ર
૨૯. પિંડનિર્યુક્તિ
૩૦. બ્રહ્મસૂત્ર
૩૧. ભાગવત
૩૨. ભ્રીષ્મસ્તવરાજભારત
૩૩. મનુસ્મૃતિ
૩૪. મહાદેવસ્તોત્ર
૩૫. મહાનિશીથ સૂત્ર
૩૬. મહાભારત
૩૭. યજુર્વેદ
૩૮. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય
૩૯. યોગબિંદુ
૪૦. રામાયણ
૪૧. લાટ્યાયનીય શ્રૌત્રસૂત્ર
૪૨. વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય
૪૩. વીતરાગસોત્ર
૪૪. વેદભાષ્યભૂમિકા
૪૫. વેદસંહિતા
૪૬. વ્યવહાર ભાષ્ય
૪૭. શંકરદિગ્વિજય
૪૮. શાંકરભાષ્ય
૪૯. શિવગીતા
૫૦. શૃંગાર શતક
૫૧. શ્રાદ્ધવિવેક
૫૨. સત્યાર્થ પ્રકાશ
૫૩. સમ્મતિ તર્ક
૫૪. સંબોધ પ્રકરણ
૫૫. સામવેદ
૫૬. સ્થાનાંગ સૂત્ર

अज्ञानतिमिरभास्कर

(गुर्जरानुवादसमेत)

[खण्ड १-२]

॥ श्री ॥

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

अज्ञानतिमिरभास्कर

⇒ मंगलाचरण-प्रस्तावना :

स्त्रग्धरावृत्तम्

अर्हन्तो विश्ववन्द्या विबुधपरिवृढैः सेव्यमानाङ्घ्रिपद्माः,
सिद्धा लोकान्तभागे परमसुखधनाः सिद्धिसौधनिषण्णाः ।
पञ्चाचारप्रगल्भाः सुगुणगणधराः शास्त्रदाः पाठकाश्च,
सद्धर्म्मध्यानलीनाः प्रवरमुनिवराः शश्वदेते श्रिये स्युः ॥१॥ अनुष्टुप्वृत्तम्

तत्त्वज्ञाने मनुष्याणामवगाहसिद्धये ।
भाषायां क्रियते ग्रन्थः बोधपादपबीजकः ॥२॥

अज्ञानतिमिरौघेन व्याप्तं हि निखिलं जगत् ।
तन्निरासाय ग्रन्थोयं द्वितीयो भास्करो भुवि ॥३॥

विदित हो के इस समय में इस आर्य खंड में बहुत सें मत मतांतर प्रचलित हो रहे है. एक जैनमत के सिवाय जितने हिंदुओ के मतवाले है. वे सर्व वेद को मानते है. क्योंकि ब्राह्मण लोगों के बनाये वाडे सें कोई भी बाहिर नहीं निकल सकता है. यद्यपि गौतम, कपिल, पातंजलि, कणाद, कबीर, नानकसाहिब, दादुजी, गरीबदास प्रमुख मताध्यक्षोनें वेदों सें अलग अपने मत के पुस्तक संस्कृत प्राकृत भाषा में बनाये है, तो भी तिनकी संप्रदायवाले दस वीसादि वर्षतक अपने मत के पुस्तको वांचकर इधर उधर फिर फिरा के अंत में फिर वेदोंहि का शरण ले लेते है. जैसे नानकसाहिब के पंथ के उदासी साधु इसकाल में वेदांतिक हो गये है तथा गुरुगोविंदसिंह के पंथ के बहुते निर्मले साधुओंनें गुरु का वेष कछ्क रद करी केश प्रमुख छोड के धातुरंगे वस्त्र कमंडलु प्रमुख वेष अन्यमत के साधुयों का चिह्न धारण करते है और अपने गुरु का ग्रन्थ छोड़ के वेदांत मानते है. ऐसें ही दादुपंथी निश्चलदास दादुजी का बनाया ग्रन्थ छोड के वैदांतिक बन गया और दादुजी के चेले सुंदरदासनें सांख्य मत माना है तथा गरीबदासीय भी अद्वैत ब्रह्मवादी परमहंस बने फिरते है. यह तो हम जानते है कि जिसकों अपने घर में टुकडा खाने कों नहीं मिलता वो ही दूसरे घर मांगने जाता है, परंतु अपने घर के मालिक की हर्जो होती है. इस लिखने का प्रयोजन तो इतनाही है कि वेदांतियों के पुस्तक तो उनों के गुरुयों के समय में भी विद्यमान थे तो फिर नविन पुस्तक बनाने की क्या जरुर थी. बिचारे क्या करे, जेकर वेदों को न माने तो

॥ શ્રી ॥

॥ શ્રી વીતરાગાય નમઃ ॥

અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર

⇒ મંગલાચરણ-પ્રસ્તાવના :-

स्रग्धरावृत्तम्

अर्हन्तो विश्ववन्द्या विबुधपरिवृढैः सेव्यमानाङ्घ्रिपद्माः,
सिद्धा लोकान्तभागे परमसुखधनाः सिद्धिसौधनिषण्णाः ।
पञ्चाचारप्रगल्भाः सुगुणगणधराः शास्त्रदाः पाठकाश्च,
सद्धर्म्मध्यानलीनाः प्रवरमुनिवराः शश्वदेते श्रिये स्युः ॥१॥ अनुष्टुप्वृत्तम्

तत्त्वज्ञाने मनुष्याणामवगाहसिद्धये ।
भाषायां क्रियते ग्रन्थः बोधपादपबीजकः ॥२॥

अज्ञानतिमिरौघेन व्याप्तं हि निखिलं जगत् ।
तन्निरासाय ग्रन्थोयं द्वितीयो भास्करो भुवि ॥३॥

આ સાથે જણાવવાનું કે આ સમયમાં આ આર્યખંડમાં ઘણા મતમતાંતરો પ્રચલિત થઈ રહ્યા છે. એક જૈનમત સિવાય જેટલા હિંદુઓના મતવાળા છે, તે બધા વેદને માને છે. કારણ કે, બ્રાહ્મણ લોકોએ બનાવેલ વાડાબંધીમાંથી કોઈ બહાર નીકળી શકતું નથી. જો કે, ગૌતમ, કપિલ, પાતંજલિ, કણાદ, કબીર, નાનકસાહિબ, દાદુજી, ગરીબદાસ વગેરે મતાધિકારીઓએ વેદોથી જુદા પોતાના મતના પુસ્તક સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં બનાવ્યા છે. તો પણ તેમના સંપ્રદાયવાળા દશ-વીશ આદિ વર્ષો સુધી પોતાના મતના પુસ્તકો વાંચીને આમ-તેમ ફેરવી ફેરવીને છેલ્લે પાછા વેદોનું જ શરણું લે છે. જેમ નાનકસાહિબના પંથના ઉદાસી સાધુ હમણાંના કાળમાં વેદાંતિક થઈ ગયા છે તથા ગુરુગોવિંદસિંહના પંથના ઘણા નિર્મળ સાધુઓ ગુરુના વેષ ધોતીયાની કાછડી આદિને નકામી કરી વાળ વગેરે છોડીને ભગવાં વસ્ત્ર, કમંડલુ વગેરે વેષ, અન્યમતના સાધુઓના ચિહ્ન (નિશાની)ને ધારણ કરે છે અને પોતાના ગુરુના ગ્રંથને છોડીને વેદાંત માને છે. એવી જ રીતે દાદુપંથી નિશ્ચલદાસ દાદુજીના બનાવેલા ગ્રંથ છોડીને વેદાંતિક બની ગયા અને દાદુજીના ચેલા સુંદરદાસે સાંખ્ય મત માન્યો છે તથા ગરીબદાસના મતવાળા પણ અદ્વૈતબ્રહ્મવાદી પરમહંસ બનીને ફરે છે. આ તો અમે જાણીએ જ છીએ કે, જેને પોતાના ઘરમાં ટુકડો ખાવા ન મળે તે જ બીજાના ઘરે માંગવા જાય છે, પરંતુ પોતાના ઘરના માલિકની નિંદા થાય છે. આ લખવાનું પ્રયોજન તો એટલું જ છે કે, વેદાંતિઓના પુસ્તક તો તેમના ગુરુઓના સમયમાં પણ વિદ્યમાન હતા. તો પછી નવા પુસ્તક બનાવવાની જરૂર શી હતી ? બિચારા શું કરે ? જો વેદોને ન માને તો બ્રાહ્મણલોકો જલ્દી એમને

ब्राह्मण लोग झटपट उनकों नास्तिकमती बना देवें. फिरतो उनकी महिमाभक्ति बंध हो जावे क्योंकि वेदों के असल मालिक ब्राह्मण है. जेकरतो ब्राह्मणों के अनुयायी रहें और ब्राह्मणो की किसी आजीविका का भंग न करे तब तो ठीक बने रहेंगे, नहीं तो ब्राह्मण बल पाकर उन साधुयों कों राजाओं के राज्य सें बाहिर निकलवा देवें बौद्धमतवत् और उनके बनायें पुस्तकों कों पानी में गलबा देवें. जैसे दक्षिण में तुकाराम साधु के पुस्तक रामेश्वरभट्ट नें भीमानदी में डुबावा दीए. क्योंकि तुकाराम साधु भक्तिमार्ग का उपदेशक था उसके बनाए पुस्तको में यज्ञों की और ब्राह्मणों की निंदा लिखी है. इसी वास्ते जो कोई बाबा भक्त नवीन पंथ निकालता है. वो तो अपने हठ सें अपनें निकाले मत का पूरा निर्वाह करता है, परंतु उसके चेलों की दाल ब्राह्मण नहीं गलने देते है. इसी वास्ते जो नवीन पंथ निकलता है वो अंत में वेद और ब्राह्मणों की चरणशरण जा गिरता है. ये अंग्रेजी राज्य ही का माहात्म्य है जो वैरागि भंडारा करके वैरागीयों कों जिमावें और सिख लोग गुरु के सिखां को जिमावे, अखाडे के साधु मंदिरों के साधुयों जिमावे हैं और ब्राह्मण बिचारे खाली बैठे मुख उपर सें मक्षीयां उडावे, जब सर्वमतांवाले अंत में वेदस्मृति–पुराणादिकों कों मानतें हैं तो फिर नवीन ग्रन्थ बनाना और पंथ निकालने का क्या प्रयोजन है. यह तो नवीन पुस्तक और पंथ निकालने सें हिदुस्तानीयों का फजीता करणा है क्योंकि बहुत पंथों कें न्यारे न्यारे पुस्तक देख के लोकों की धर्म सें श्रद्धा भ्रष्ट हो जाती है. वे कहते है हम किस को सच्चा और किसको जूठा माने. यह भी वात याद रखनी चाहिये कि जब ब्राह्मणों का जोर हुआ था तब वेदों के न माननें सें बौधमतवालों के बच्चों से लेकर वृद्धतक हिमालय सें लेकर सेतुबंधरामेश्वर तक कतल करवाये. ये वात माधवाचार्य अपने बनाये शंकरदिग्विजय में लिखता है.

आसेतुरातुसाद्रि बौद्धानां वृद्धबालकं नाहन्ति यः स हन्तव्यो भृत्यम् इत्यवसंनृपाः ॥

हम धन्यवाद देते है अंग्रेजी राज कों जिनके राजतेज सें सिंह बकरी एक घाट पानी पीते हैं. मकदुर नहीं किसी मतवाले का जो किसी धर्मवाले कों गर्म आंख सें देख सके.

⇒ आस्तिक और नास्तिक मत का विचार :

एक और बात बहुत आश्चर्य की है कि हमने कितनेक पुस्तकों में तथा ब्राह्मणों के मुख सें सुना है कि जैनमत नास्तिक है. यह कहना और लिखना सत्य है वा असत्य है ? हमारी समज में तो यह कहना और लिखना जूठ है. क्योंकि जो कोई नरक, स्वर्ग, पाप, पुण्य, इश्वर कों तथा पूर्वोत्तर भवानुयायी अविनाशी आत्मा कों नहीं मानते है, वे नास्तिक है तथा जिस शास्त्र में जीवहिंसा, मांसभक्षण, मदिरापान, परस्त्रीगमन करने से पुण्य, धर्म, स्वर्ग, मोक्ष का फल लिखा है तिन शास्त्रों के बनाने और माननेवाले नास्तिक है. जैनमत में तो उपर लिखे नास्तिक मत के लक्षणों में सें एक भी नहीं है, तो फेर जैनमत कों नास्तिक कहना जूठ है.

નાસ્તિકમતી બનાવી દે. પછી તો એમના મહિમા-ભક્તિ બંધ થઈ જાય. કારણ કે, વેદોના મૂળમાલિક બ્રાહ્મણ છે. જો તેઓ બ્રાહ્મણના અનુયાયી રહે અને બ્રાહ્મણોની કોઈ આજીવિકા ભંગ ન કરે તો બરોબર બને, નહીંતર બ્રાહ્મણો જબરજસ્તીથી તે સાધુઓને બૌદ્ધમતની જેમ રાજાઓના રાજ્યમાંથી બહાર કાઢે અને એમને બનાવેલા પુસ્તકોને જળશરણ કરાવી દે. જેમ દક્ષિણદેશમાં તુકારામ સાધુના પુસ્તકો રામેશ્વરભટ્ટે ભીમાનદીમાં જળશરણ કરાવેલા. કારણ કે, તુકારામ સાધુ ભક્તિમાર્ગના ઉપદેશક હતા. તેમને બનાવેલા પુસ્તકોમાં યજ્ઞોની અને બ્રાહ્મણોની નિંદા લખી છે. માટે જે કોઈ બાબા ભક્ત નવીન પંથ કાઢે છે. તે તો પોતાના (હઠ) આગ્રહથી પોતે શરૂ કરેલા મતને પૂરેપૂરો નિભાવે છે, પરંતુ એમના ચેલાઓની દાળ બ્રાહ્મણ ગળવા નથી દેતા. માટે જે નવો પંથ શરૂ કરે છે, તે અંતે વેદ અને બ્રાહ્મણોની શરણાગતિ સ્વીકારે છે. આ અંગ્રેજી રાજ્યનું જ મહાત્મ્ય (પ્રભાવ) છે. જે વૈરાગી છે તે સાધુઓનો ભંડારો (સમૂહ) કરીને વૈરાગીઓને જમાડે અને શિખલોકો ગુરુના શિખોને (નાનકપંથીઓને) જમાડે, અખાડાના સાધુ મંદિરના સાધુઓને જમાડે અને બ્રાહ્મણો બિચારા ! ખાલી બેઠા બેઠા મુખ ઉપરથી માખીઓ ઉડાડે છે. જ્યારે બધા મતવાળા અંતે (છેલ્લે) વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણ આદિને માને છે. તો પછી નવો ગ્રંથ બનાવવો અને નવો પંથ (નીકાળવાનો) શરૂ કરવાનું શું પ્રયોજન (ફાયદો) ? આ તો નવું પુસ્તક બનાવવું અને પંથ શરૂ કરવાથી હિંદુસ્તાનીઓનો ફજેતો થાય છે. કારણ કે, ઘણા પંથોના જુદા જુદા પુસ્તકો દેખીને લોકોની શ્રદ્ધા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તેઓ કહે છે કે, અમે કોને સાચા અને કોને ખોટા માનીએ. આ પણ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે, જ્યારે બ્રાહ્મણોનું બહુ જોર હતું ત્યારે બૌદ્ધમતવાળા વેદોને ન માનતા હોવાથી બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ સુધીના બૌદ્ધમતવાળાઓની હિમાલયથી માંડીને સેતુબંધ રામેશ્વર સુધી કતલ કરાવી. આ વાત માધવાચાર્યે પોતાના બનાવેલા શંકરદિગ્વિજય ગ્રંથમાં લખેલ છે.

आसेतुरातुसाद्रि बौद्धानां वृद्धबालकं नाहन्ति यः स हन्तव्यो भृत्यम् इत्यवसंनृपाः ॥

અમે અંગ્રેજીરાજને ધન્યવાદ આપીએ છીએ કે, જેના રાજતેજથી સિંહ અને બકરી એક ઘાટ ઉપર પાણી પીએ છે. કોઈ મતવાળાની તાકાત નથી કે, કોઈ ધર્મવાળાને ઊંચી (ગરમ) આંખે દેખી શકે.

⇒ આસ્તિક અને નાસ્તિક મતનો વિચાર :-

અને એક બહુ જ આશ્ચર્યકારી વાત છે કે, અમે કેટલાક પુસ્તકોમાં તથા બ્રાહ્મણોના મુખેથી સાંભળ્યું છે કે, જૈનમત નાસ્તિક છે. આ કહેવું અને લખવું સાચું છે કે ખોટું ? અમારી સમજમાં તો આ કહેવું અને લખવું જૂઠ છે. કારણ કે, જે કોઈ નરક, સ્વર્ગ, પાપ, પુણ્ય, ઈશ્વરને તેમજ ભવાનુયાયી-ઉત્તર ભવમાં જનારા અવિનાશી આત્માને ન માને, તે નાસ્તિક છે તથા જે શાસ્ત્રમાં જીવહિંસા, માંસભક્ષણ, મદિરાપાન, પરસ્ત્રીગમન કરવાથી પુણ્ય, ધર્મ, સ્વર્ગ, મોક્ષનું ફલ લખ્યું છે. તે શાસ્ત્રોને બનાવનાર અને માનવાવાળા નાસ્તિક છે. ઉપર લખેલા નાસ્તિક મતના લક્ષણોમાંથી જૈનમતમાં તો એકપણ લક્ષણ નથી. તો પછી જૈનમતને નાસ્તિક કહેવો એ ખોટું છે.

साहिब तुम नहीं जानते नास्तिक उसकों कहते है, जो वेदों कों न मानें. जैन, बौद्ध वेद कों नहीं मानते है, इस वास्ते नास्तिक कहे जाते है. यह कहना मूर्खों का है, अप्रमाणिक होने सें. क्योंकि किसी मूर्ख नें सुवर्ण कों पीतल कह दीया तो क्या सुवर्ण पीतल हो जावेगा ? एसें तो सर्व मतांवाले कह देवेंगे, हमारे मत के शास्त्रों जो न माने सो नास्तिक है. जैनी, कुरानी, मुसलमान ये सर्व कह देवेगे हमारा द्वादशांग, अंजील, कुरान को जो न माने वो नास्तिक है तथा कुरानी, मुसलमान, यहुदी प्रमुख सर्व नास्तिक ठहरे क्योंकि वे वेद को नहीं मानते है. इस वास्ते न्यायसंपन्न पुरुषों कों विचार करना चाहिये जो मांस-मदिरा के खाने-पीने वाले और ठगबाजी सें लोको कों ठगने वाले, दुराचारी, ब्रह्मवर्जित, लोगों का मरण चिंतनेवाले, छल दंभ सें लोगोंकी चडी हाडीयों के फोडने वाले, असत्यभाषी, व्रतप्रत्याख्यान सें रहित, महालोभी, स्वार्थतत्पर, लोगों कों भ्रम, अंध कूप में गेरनेवाले, दयादान परोपकारवर्जित, अभिमानी, सत्साधुयों के द्वेषी, मत्सरी, परगुण असहनशील, अज्ञान, मूढ पंथ के चलाने वाला, परवस्तु के अभिलाषी, परस्त्रीगामी, दृढकदाग्रही, सत्शास्त्र के वैरी इत्यादि अनेक अवगुण करके संयुक्त जो है वे प्रत्यक्ष राक्षस और नास्तिक है और जो दयादानवान्, मद्य, मांसके त्यागी, परमेश्वर की भक्तिपूजा करनेवाले, करुणार्द्र हृदय, संसार के विषयभोगों से उदासीन, अष्टादश दूषण करी रहित ऐसे परम ईश्वर के उपासक इत्यादि अनेक शुभगुणालंकृत होवें वे आस्तिक है. अब बुद्धिमान आप ही विचार लेंगे आस्तिक कौन है और नास्तिक कौन है. अपने बेर मिट्ठ औरों के खट्टे यह तो सर्व मतांवाले कहते है. परंतु यथार्थ सच्चे मोक्षमार्ग का निर्णय करना बहुत कठिन है. क्योंकि जो जो मतग्राही है वे सर्व अपने अपने ग्रहण करे मतों कों सच्चे मानते है. उनकों किसी मत के शास्त्र का स्वाद नहीं और जो प्रेक्षावान है और सत्य के ग्राहक है उनही वास्ते यह ग्रन्थ है. क्योंकि पक्षपात-कारि रहित ही पुरुषो को शुद्ध धर्म की प्राप्ति होती है.

⇒ इस ग्रन्थ का प्रयोजन :

इस ग्रन्थ के लिखनेका तो प्रयोजन इतना ही है कि वर्तमान समय में इस आर्य खंड में हिंदुयों के जो मत चल रहे है तिनमें सें जैन, बौध वर्ज के सर्व मतांवाले वेदों कों सच्चा शास्त्र मानते है. परंतु वेदों में क्या लिखा है और किसकिस प्रकार के कैसे कैसे देवतायों की भक्ति, पूजा, यज्ञादिक लिखे है और वेद किसके बनाये है और किस समय में बने है यह बात बहुत लोक नहीं जानते तिनकों पूर्वोक्त सर्व मालूम हो जावेगा और जैनीयों का क्या मत है यह भी मालूम हो जावेगा. वेद के पुस्तक वर्त्तमान संस्कृत भाषा सें कुछक विलक्षण संस्कृत में है. इस वास्ते पौराणिक पंडितों सें वेदां का यथार्थ अर्थ नहीं होता है. सायनाचार्यादि जो भाष्यकार हो गये है तिनके करे भाष्य जब हाथ में लेकर बांचीए तो वेदां का अर्थ प्रतीत होते है.

સાહેબ ! તમે જાણતા નથી કે નાસ્તિક કોને કહેવાય ? જે વેદને ન માને તે નાસ્તિક છે. જૈન અને બૌદ્ધ વેદોને માનતા નથી માટે નાસ્તિક કહેવાય છે. આ કહેવું અપ્રામાણિક હોવાથી મૂર્ખાઓનું આ કથન છે. કારણ કે, કોઈ મૂર્ખો સોનાને પિત્તળ કહે તો શું સોનું પિત્તળ થઈ જાય ? એવી રીતે તો બધા મતવાળા કહેશે કે, અમારા મતના શાસ્ત્રો જે ન માને, તે નાસ્તિક છે. જૈનો, કુરાની, મુસલમાન એ બધા કહેશે કે અમારા દ્વાદશાંગ, અંજીલ, કુરાનને જે ન માને તે નાસ્તિક છે તથા ઈસ્લામો, મુસલમાન, યહૂદી વગેરે બધા નાસ્તિક ગણાશે. કારણ કે, તેઓ વેદ માનતા નથી. માટે ન્યાયસંપન્ન પુરુષોએ વિચાર કરવો જોઈએ. જે માંસ-મદિરાને ખાવા-પીવાવાળા અને ઠગબાજીથી લોકોને ઠગવાવાળા, દુરાચારી, બ્રહ્મથી રહિત, લોકોના મરણને ચિંતવવાવાળા, છલકપટથી લોકોની ચઢેલી હાંડીને ફોડવાવાળા, જૂઠુ બોલવાવાળા, વ્રત-પચ્ચક્ખાણથી રહિત, મહાલોભી, સ્વાર્થમાં તત્પર, લોકોને ભ્રમરૂપી અંધકુવામાં નાંખવાવાળા, દયા-દાન-પરોપકારથી રહિત, અભિમાની, સારા સાધુઓનાં દ્વેષી, બીજાના ગુણને સહન ન કરનાર, અજ્ઞાન, મૂઢપંચ ચલાવવાવાળા, બીજાની વસ્તુના અભિલાષી, પરસ્ત્રીગામી, સાચાશાસ્ત્રોના વૈરી, અત્યંત કદાગ્રહી ઇત્યાદિ અનેક અવગુણથી સંયુક્ત જે છે, તે પ્રત્યક્ષ રાક્ષસ અને નાસ્તિક છે અને જે દયા-દાનવાળા, મદ્ય-માંસના ત્યાગી, પરમેશ્વરની ભક્તિ-પૂજા કરવાવાળા, કરુણાથી ભીનાં હૃદયવાળા, સંસારના વિષયભોગોથી ઉદાસીન, અઢારદૂષણથી રહિત એવા પરમેશ્વરના ઉપાસક ઇત્યાદિ અનેક શુભગુણોથી અલંકૃત હોય તે આસ્તિક છે. હવે બુદ્ધિમાન એવા આપ જ વિચારી લો કે, આસ્તિક કોણ છે અને નાસ્તિક કોણ છે. આપણાં બોર મીઠાં અને બીજાના ખાટ્ટા આ તો બધા મતવાળા કહે છે. પરંતુ યથાર્થ-સાચા મોક્ષમાર્ગનો નિર્ણય કરવો બહુ કઠિન છે. કારણ કે, જે જે મતના આગ્રહી હશે, તે બધા પોત-પોતાના ગ્રહણ કરેલા મતોને સાચા માને છે. એમને કોઈ મતના શાસ્ત્રનો સ્વાદ નથી અને જે બુદ્ધિશાળી છે અને સત્યના ગ્રાહક છે, તેમના માટે આ ગ્રંથ છે. પક્ષપાતરહિત જ પુરુષોને શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

⇒ આ ગ્રંથ લખવાનું પ્રયોજન :-

આ ગ્રંથ લખવાનું પ્રયોજન તો એટલું જ છે કે, અત્યારના સમયમાં આ આર્યખંડમાં હિંદુઓનો જે મત ચાલે છે. તેમાંથી જૈન અને બૌદ્ધોને છોડીને બધા મતવાળા વેદોને સાચા શાસ્ત્રો માને છે. પરંતુ વેદોમાં શું લખ્યું છે અને કયા-કયા પ્રકારથી કેવા-કેવા દેવતાઓની ભક્તિ-પૂજા-યજ્ઞ વગેરે લખ્યા છે અને કોણે વેદ બનાવ્યા છે તેમજ કયા સમયે વેદ બન્યા છે. આ વાત ઘણા લોકો જાણતા નથી. તેમને પૂર્વે કહેલું બધું જ ખબર પડે અને જૈનોનો મત શું છે તે પણ ખબર પડે. વેદના પુસ્તકો વર્તમાન સંસ્કૃત ભાષાથી કંઈક જુદા સંસ્કૃતમાં છે. એ માટે પૌરાણિક પંડિતોથી વેદોનો યથાર્થ અર્થ થતો નથી. સાયનાચાર્ય આદિ જે ભાષ્યકાર થઈ ગયા છે. તેમના કરેલા ભાષ્ય જ્યારે હાથમાં લઈને વાંચીએ ત્યારે વેદોના અર્થ જણાય છે.

⇒ वेद विरुद्ध मतो का प्रदर्शन :

वेद के प्रत्येक वाक्य की मंत्र ऐसी संज्ञा है. वेद बहुत काल के बने हुए है परंतु कपिल, गौतम, पतंजली, कणादादिकों ने जो वेदां को छोड के नवीन सूत्र बनाए है तिसका कारण तो ऐसा मालूम होता है कि वेद की प्रक्रिया अच्छी नहीं लगी होगी. नहीं तो वेदों से विरुद्ध कथन वे अपने ग्रन्थों में क्यों लिखते. क्योंकि वेदों में तो यज्ञादिक कर्म सें स्वर्गप्राप्ति लिखी है और उपनिषद् भाग में अद्वैतब्रह्म के जानने सें मुक्ति कही है और प्रज्ञानानंदब्रह्म का स्वरुप लीखा है और सांख्यमत वाले यज्ञादिकों कों नहीं मानते है. मानना तो दूर रहा, यज्ञ में पशुवधकों बहुत बुरा काम कहते है और प्रकृति पुरुषवादि होनें सें अद्वैत के विरोधी है और गौतम अपनें सूत्रों में मुक्ति का होना ऐसें लिखता है **तथा च गौतम का प्रथमसूत्रम् ॥**

प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासछल-जातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः ॥१॥

इस सूत्र का तात्पर्यार्थ यह है कि, सोलां पदार्थ के जानने सें मुक्ति होती है. मुक्ति में आत्मा ज्ञान सें शून्य हो जाता है और दंतकथा में यह भी सुनने में आया है की गौतम नें न्यायसूत्र वेदोंहि के खंडन करने वास्ते रचे है.

⇒ वेद में गौतमादि मतो का खंडन :

और उपनिषद् की भाष्य टीका में कपिल, गौतमादि के मतों का खंडन भी लिखा है. इससें यह सिद्ध हुआ कि कपिल, गौतमादिकों कों वेदों की प्रक्रिया अच्छी नहीं लगी. तब उनों ने विलक्षण प्रक्रिया रची.

⇒ वेद परत्व ब्राह्मणो की भिन्न भिन्न संज्ञा :

हाल जो ब्राह्मण वेदपाठ मुख सें पढते है वे वेदीया कहे जाते है और जो यज्ञादिक जानते हैं तिनको श्रोत्रिय कहते है और जो गृहस्थ के घर में उपनयन, विवाह इत्यादि संस्कार करते है तिनको याज्ञिक अथवा शुक्ल कहते है. जो श्रोताग्नि की सेवा करते हैं तिनकों अग्निहोत्रि कहते है और जिनने यज्ञ करा होवे तिसकों दीक्षित कहते है. एक शास्त्र के पढे शास्त्री और सर्व शास्त्रों के पढें को पंडित कहते है, इत्यादि अनेक तरें के ब्राह्मणों कें नाम है. वेद में मुख्यधर्म यज्ञ का करणा बतलाया है. वेद मंत्र का विनियोग यज्ञार्थ होता है और प्राचीन काल में ब्राह्मण और क्षत्रियों नें अनेक तरेकें यज्ञ करे थे तब देव तुष्टमान होकर मनमाना वर देते थे.

⇒ वेद में देवता की संतुष्टि :

यह कथन गीता में लिखा है :

⇒ વેદ વિરુદ્ધ મતોનું પ્રદર્શન :-

વેદના દરેક વાક્યની મંત્ર એવી સંજ્ઞા છે. વેદ ઘણા કાળના બનેલા છે. પરંતુ કપિલ, ગૌતમ, પતંજલિ, કણાદ આદિએ વેદોને છોડીને જે નવાસૂત્રો બનાવ્યા છે, તેનું કારણ તો એવું જણાય છે કે, વેદની પ્રક્રિયા સારી નહીં લાગી હોય. નહીંતર વેદોથી વિરુદ્ધ કથન તેઓ પોતાના ગ્રંથમાં કેમ લખત. કારણ કે, વેદોમાં તો યજ્ઞાદિક કાર્યથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ લખી છે અને ઉપનિષદ્‌ના ભાગમાં અદ્વૈત બ્રહ્મના જાણવાથી મુક્તિ કીધી છે અને પ્રજ્ઞાનાનંદબ્રહ્મનું સ્વરૂપ લખ્યું છે અને સાંખ્યમતવાળા યજ્ઞાદિકને માનતા નથી. માનવાનું તો દૂર રહ્યું, યજ્ઞમાં જે પશુનો વધ થાય છે, તે ઘણું ખરાબ કામ કહે છે અને પ્રકૃતિપુરુષવાદી હોવાથી અદ્વૈતના વિરોધી છે અને ગૌતમ પોતાના સૂત્રોમાં મુક્તિ નીચે જણાવ્યા મુજબ થાય છે, એવું લખે છે. ગૌતમનું પહેલું સૂત્ર

प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासछल-जातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः ॥१॥

આ સૂત્રનો રહસ્યાર્થ એમ છે કે, (પ્રમાણ વગેરે) સોળ પદાર્થો જાણવાથી મુક્તિ થાય છે. મુક્તિમાં આત્મા જ્ઞાનથી શૂન્ય થઈ જાય છે અને દંતકથામાં એવું પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, ગૌતમે ન્યાયસૂત્ર વેદોનું ખંડન કરવા માટે જ બનાવ્યા છે.

⇒ વેદમાં ગૌતમાદિ મતોનું ખંડન :-

અને ઉપનિષદ્‌ની ભાષ્યટીકામાં કપિલ, ગૌતમ આદિના મતોનું ખંડન પણ લખેલ છે. તેનાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, કપિલ, ગૌતમ આદિને વેદોની પ્રક્રિયા સારી લાગી નથી. તેથી જ તેઓએ જુદી પ્રક્રિયા રચી છે.

⇒ વેદ પરત્વ બ્રાહ્મણોને ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞા :-

અત્યારે જે બ્રાહ્મણો મુખથી વેદપાઠ બોલે છે તે વેદીયા (વૈદિક) કહેવાય છે અને જે બ્રાહ્મણો યજ્ઞ આદિને જાણે છે, તે શ્રોત્રિય કહેવાય છે અને જે ગૃહસ્થના ઘરમાં ઉપનયન, વિવાહ ઈત્યાદિ સંસ્કારો કરાય છે, તેમને યાજ્ઞિક અથવા શુક્લ કહેવાય છે. જે શ્રોતાગ્નિની સેવા કરે છે, તેમને અગ્નિહોત્રી કહેવાય છે અને જેમને યજ્ઞ કર્યો હોય તેને દીક્ષિત કહેવાય છે. એક શાસ્ત્રને ભણે તે શાસ્ત્રી અને સર્વશાસ્ત્રને ભણે તે પંડિત કહેવાય છે. ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારના બ્રાહ્મણોના નામ છે. વેદમાં મુખ્યધર્મ યજ્ઞ કરવો એમ બતાવ્યું છે. વેદમંત્રનો ઉપયોગ યજ્ઞને માટે હોય છે અને પૂર્વના કાળમાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયોએ અનેક પ્રકારના યજ્ઞ કર્યા હતા, ત્યારે દેવ ખુશ થઈને મનમાન્યું વરદાન આપે છે.

⇒ વેદમાં દેવતાની સંતુષ્ટિ :-

આ કથન ગીતામાં લખ્યું છે.

॥ सह यज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच, प्रजापतिः अनेन प्रसविष्यध्वमेषवो तिष्ट कामधुक् ॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमावाप्स्यथ ॥

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवम् । कर्मब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥

यज्ञाशिष्ठाशितः सन्तो मुच्यन्ते सर्व किल्विषैः ।

अर्थ :- ब्रह्म देवने मनुष्य उत्पन्न करा तिस वखत ही यज्ञ करने की क्रिया बताई और कहा कि यज्ञ क्रिया तुम करो जो तुम वांछोगे सो तुमकों मिलेगा. यज्ञ करने सें देवता तुमारे उपर प्रसन्न होंगे और जो तुम चाहोगे सो तुमको देवेंगे यज्ञ करने सें वर्षा होवेगी और यज्ञ किस रीती सें करणा सो वेद में बताया है. इस वास्ते वेदाक्षर सर्व सें बड़ा है. इसतरें मनुष्य कों उपदेश कहा.

⇒ वेद में हिंसा का उपदेश :

इस काल में कितनेक स्वच्छंदाचारी स्वकपोलकल्पित पंथ चलाने वाले स्वकपोलकल्पित अर्थ बना के वैदिकी हिंसा छिपाने वास्ते मनमानी कल्पना करके मूर्ख जनों कों भ्रम अंधकूप में गेरते हैं. उनका जो यह कहना है कि वेदों में हिंसा का उपदेश नहीं, जो जूठ है. क्योंकि भागवत में लिखा है कि प्राचीनवर्दी राजा ने बहुत यज्ञ करके बहुत जीवां की हिंसा करी. पिचली वेर नारदजी नें उपदेश दे के हिंसक यज्ञ छोडवाया प्राचीन भरत राजानें ५५ पंचपन अश्वमेध यज्ञ करे. रामचंद्र पांडवाने अश्वमेध करा, भारतादि ग्रन्थो में लिखा है तथा जैपुर में राजा सवाई जयसिंह ने अश्वमेध करा, ए दंतकथा प्रसिद्ध है तथा भरुच में बलिराजा ने दश अश्वमेध यज्ञ करे उस जगें अब लोग स्नान करते है तिसको दश अश्वमेध क्षेत्र कहते है. इसी तरें उत्कंठ महादेव के पास जाबाली ऋषि ने यज्ञ करा था तिस जगा का नाम खैरनाथ कहते है और तिस जगा सें भस्म निकलती है. इसी तरें हिंदुस्तान में हजारों जगें यज्ञ हुए है. ए वैदिकी हिंसा क्यों कर छिप शक्ति है ? वैदिक यज्ञ में बहुत हिंसा करनी पडती है. इस वात में कुछ भी शंका नहीं.

⇒ जैनधर्म की प्रबलता सें वेद की हिंसा हट गई :-

जिस जिस काल में जैन धर्म की प्रबलता होती रही है तिस तिस काल में वैदिक हिंसा बंद होती गई है और जो जो स्मृति वगैरे शास्त्रों में जो कहीं कहीं दया का विशेष कथन है सो सो दयाधर्म की प्रबलता सें ऋषियों ने भी जगतानुसार दयाधर्म ही की महिमा लिखी है. वास्तवमां तो ऋषियों का यज्ञ याजन करना हि धर्म था इस काल सें २४०० सो वर्ष पहिलां जब जैन दयाधर्मियों का जोर बढ़ा तब वैदिकधर्म बहुत लुप्त हो गया था. केवल काशी, कनौज, कुरुक्षेत्र, काश्मिरादि स्थानों में किंचित् मात्र वैदिकधर्म रह गया था बाकी सर्वजगें जैन-जैन बौधधर्म ही फैल रहा था. पीछे फेर ब्राह्मणों नें कमर बांध के राजायों की मदत सें बौद्धों को मारपीट के इस देश सें निकाल दिया परंतु जैन धर्म कों ब्राह्मण

॥ सह यज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच, प्रजापतिः अनेन प्रसविष्यध्वमेषवो तिष्ट कामधुक् ॥
देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमावाप्स्यथ ॥
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवम् । कर्मब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥
यज्ञाशिष्ठाशितः सन्तो मुच्यन्ते सर्व किल्विषैः ।

અર્થ :- બ્રહ્મદેવે (બ્રહ્માએ) જ્યારે મનુષ્યને ઉત્પન્ન કર્યા, તે વખતે જ યજ્ઞ કરવાની ક્રિયા બતાવેલી અને કહ્યું કે, તમે યજ્ઞની ક્રિયા કરો, જે તમે ઈચ્છશો, તે તમને મળશે. યજ્ઞ કરવાથી દેવતા તમારી ઉપર પ્રસન્ન થશે અને તમે જે ઈચ્છશો તે તમને આપશે. યજ્ઞ કરવાથી વરસાદ થશે અને યજ્ઞ કેવી રીતે કરવો, તે વેદમાં બતાવેલ છે. માટે વેદના અક્ષરો સૌથી મહાન છે. આ રીતે મનુષ્યને ઉપદેશ આપ્યો.

⇒ વેદમાં હિંસાનો ઉપદેશ :-

આ કાળમાં કેટલાક સ્વચ્છંદાચારી સ્વકપોલકલ્પિત પંથ ચલાવવાવાળા પોતાના મનમાન્યા અર્થ બનાવીને વેદસંબંધી હિંસા છૂપાવવા માટે મનમાની કલ્પના કરીને મૂર્ખ માણસોને ભ્રમરૂપ અંધકુવામાં નાંખે છે. એમનું જે એ પ્રમાણે કહેવું છે કે, વેદોમાં હિંસાનો ઉપદેશ નથી. તે ખોટું છે. કારણ કે, ભાગવતમાં લખ્યું છે કે, પ્રાચીનવર્દિ રાજાએ ઘણા જ યજ્ઞ કરીને ઘણાં જીવોની હિંસા કરી, ત્યારપછી નારદજીએ ઉપદેશ આપીને હિંસકયજ્ઞ છોડાવ્યા. પ્રાચીન (જૂના) ભરતરાજાએ ૫૫ અશ્વમેઘ યજ્ઞ કર્યા. રામચંદ્ર અને પાંડવોએ અશ્વમેઘ કર્યો. ભારતાદિ ગ્રંથોમાં લખ્યું છે તથા જયપુરમાં રાજા સવાઈ જયસિંહે અશ્વમેઘ કર્યો. આ દંતકથા પ્રસિદ્ધ છે તથા ભરુચમાં બલિરાજાએ (૧૦) દશ અશ્વમેઘ કર્યા, એ જગ્યાએ અત્યારે લોકો સ્નાન કરે છે. તે જગ્યાને દશ અશ્વમેઘ ક્ષેત્ર કહે છે. એ રીતે ઉત્કંઠ મહાદેવની પાસે જાબાલીઋષિએ યજ્ઞ કર્યો હતો, તે જગ્યાનું નામ ખૈરનાથ કહેવાય છે અને તે જગ્યાએથી ભસ્મ (રાખ) નીકળે છે. આ રીતે હિંદુસ્તાનમાં હજારો જગ્યાએ યજ્ઞ થયેલા છે. આ વૈદિકી હિંસા કેવી રીતે છૂપાવી શકાય ? વૈદિકયજ્ઞમાં બહુ જ હિંસા કરવી પડે છે, એ વાતમાં બિલકુલ શંકા નથી.

⇒ જૈનધર્મની પ્રબલતાથી વેદની હિંસા દૂર થઈ :-

જે જે કાળમાં જૈનધર્મની પ્રબળતા થતી રહે છે, તે તે કાળે વૈદિકહિંસા બંધ થતી ગઈ છે અને જે જે સ્મૃતિ વગેરે શાસ્ત્રોમાં જે ક્યાંક ક્યાંક દયાનું વિશેષ કથન છે, તે તે દયાધર્મની પ્રબળતાથી ઋષિઓએ પણ જગતના અનુસારે દયાધર્મનો જ મહિમા લખ્યો છે. વાસ્તવિક તો ઋષિઓનો યજ્ઞ યાગ કરાવવો એ જ ધર્મ હતો. આ કાળમાં (૨૪૦૦) ચોવીશસો વર્ષ પહેલા જ્યારે જૈન = દયાધર્મિઓનું બહુ જોર વધ્યું, ત્યારે વૈદિકધર્મ ઘણો જ લુપ્ત (મંદ) થઈ ગયો હતો. માત્ર કાશી, કનોજ, કુરુક્ષેત્ર, કાશ્મિર આદિ સ્થાનોમાં જરાક માત્ર વૈદિકધર્મ રહી ગયો હતો, બાકી બધી જગ્યાએ જૈન-જૈન અને બૌદ્ધધર્મ જ ફેલાઈ ગયો હતો. પછી બ્રાહ્મણોએ

दूर न कर सके और देशों की अपेक्षा मारवाड, गुजरात, मेवाड, मालवा, दिल्ली, जैपुर के जिल्ले में अब भी जैनमत के मानने वाले लोग बहुत है. इस वास्ते इन देशो में ब्राह्मण भी दयाधर्म में चलते है यज्ञ भी नहीं करते है और देशो में अब भी यज्ञ होते हैं और श्रोत्रिय ब्राह्मण भी बहुत है.

⇒ वेदों का विभाग :

वेद जड मूल में एक नहीं था अनेक ऋषियों पास अनेक मंत्र थे, वे सर्व मंत्र व्यासजी ने एकट्ठे करे तिनो के चार नाम रक्खे जौन से छंद रुप वाक्य थे तिनकों जुदे निकाल के तिनमें अनेक देवतायों की प्रार्थना है. तिसका नाम ऋग्वेद रक्खा. इस वेद में जिन देवतायों की प्रार्थना है वे देवता पुराण के रामकृष्णादि देवतायों से जुदे है. इस वेद में अग्नि, वायु, सूर्य, रुद्र, विष्णु, इंद्र, वरुण, सोम, नक्त, पुषा इत्यादि देवते गिणे है.

⇒ वेद की भिन्न-भिन्न संज्ञा :

इनकी प्रार्थना वेदमंत्र सें करी है. जो गायन करने के मंत्र थे तिनका नाम सामवेद रक्खा और जिसमें यज्ञ क्रिया बतलाई है तिसका नाम यजुर्वेद रक्खा. यजमान अर्थात् यज्ञ करनेवाला, पुरोहित अर्थात् मददगार और चौथा वेद अथर्वण, इसमें अरिष्ठशांति इत्यादि लिखा है. चारवेद अर्थात् संहिता और ब्राह्मण ये वेद है.

⇒ वेदो की उत्पत्ति का विविध विचार :

कोई इनकों अनादि कहता है. कोई कहता है ब्रह्मा के मुख सें प्रगट हुए अर्थात् ब्रह्म का मुख ब्राह्मण, ये वेद है, तिन में सें वेद निकले हैं. जिस जिस काल में दयाधर्मियों का अधिक जोर होता रहा तिसतिस काल में उपनिषद् भाग ऋषि बनाते रहे उनमें निर्वृत्ति मार्ग की प्रशंसा लिखी और वैदिक यज्ञ की निंदा. **तथा च मुंडकोपनिषत्**

इष्टा पूर्त्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः ।
नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वेमंलोक हीनतरच्चाविशन्ति ॥१०॥

भाष्यम् ॥ इष्टा पूर्त्तम् इष्टं यागादि श्रौतं कर्म पूर्त्तं वापीकूपतडागादि स्मार्त्तम् । इत्यादि

भावार्थ : - इष्टापूर्त ए शब्द का अर्थ ऐसा है. यागादि श्रौत कर्म कुं इष्ट कहते है. वापी, कुआ और तलाव बनाना वो पूर्त कहते है. जो कोई मूढ लोको ए इष्टापूर्त-यज्ञादिक वैदिक कर्मो को ही अच्छा जानता है, दूसरा श्रेय-कल्याण नहीं जानता है सो स्वर्ग में सुकृत कर्म को फल भोग के अति हीन लोक अर्थात् तिर्यंच नरकगति को प्राप्त होता है।

પાછી કમ્મર બાંધીને (તનતોડ મહેનત કરીને) રાજાઓની મદદથી બૌદ્ધોને મારપીટ કરીને આ દેશમાંથી કાઢી મૂક્યા. પરંતુ જૈનધર્મને બ્રાહ્મણ દૂર ન કરી શક્યા અને દેશોની અપેક્ષાએ મારવાડ, ગુજરાત, મેવાડ, માળવા, દિલ્હી, જયપુર જિલ્લામાં હજુ પણ જૈનમત માનવાવાળા લોકો ઘણા છે. એ માટે આ દેશોમાં બ્રાહ્મણ પણ દયાધર્મને વહન કરે છે, યજ્ઞ પણ નથી કરતા, બીજા દેશોમાં હજૂ પણ યજ્ઞ થાય છે અને શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ પણ ઘણાં છે.

⇒ વેદોનો વિભાગ :-

વેદ જળમૂળથી એક નથી. અનેક ઋષિઓ પાસે અનેકમંત્ર હતા. તે બધા મંત્રો વ્યાસજીએ ભેગા કરીને તેના ચાર (૪) નામ રાખ્યા. જેટલા છંદરૂપ વાક્ય હતા, તેને જુદા કાઢીને તેમાં અનેક દેવતાઓની પ્રાર્થના જેમાં છે તેનું નામ ઋગ્વેદ રાખ્યું. આ વેદમાં જે દેવતાઓની પ્રાર્થના છે, તે દેવતાઓ પુરાણના રામ-કૃષ્ણ આદિ દેવતાઓથી જુદા છે. આ વેદમાં અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, રુદ્ર, વિષ્ણુ, ઈન્દ્ર, વરુણ, સોમ, નક્ત, પુષા ઈત્યાદિ દેવતા ગણ્યા છે.

⇒ વેદની ભિન્ન-ભિન્ન સંજ્ઞા :-

એમની પ્રાર્થના વેદમંત્રથી કરી છે. જે ગાઈને બોલવાના મંત્રો છે, તેનું નામ સામવેદ રાખ્યું અને જેમાં યજ્ઞ ક્રિયા બતાવી છે તેનું નામ યજુર્વેદ રાખ્યું. યજમાન અર્થાત્ યજ્ઞ કરવાવાળા પુરોહિત અર્થાત્ મદદગાર અને ચોથોવેદ અથર્વણ, આમાં અરિષ્ટશાંતિ (અકલ્યાણની શાંતિ) ઈત્યાદિ લખ્યું છે. ચારવેદ અર્થાત્ સંહિતા અને બ્રાહ્મણ આ વેદ છે.

⇒ વેદોની ઉત્પત્તિનો વિવિધ વિચાર :-

કોઈ એમને (વેદને) અનાદિ કહે છે. કોઈ કહે છે કે, બ્રહ્માના મુખથી પ્રગટ થયેલા અર્થાત્ બ્રહ્માનું મુખ = બ્રાહ્મણ, આ વેદ છે તેમાંથી વેદ નીકળે છે. જે જે કાળમાં દયાધર્મીઓનું વધારે જોર થતું રહ્યું તે તે કાળે ઋષિઓ ઉપનિષદ્ના ભાગ બનાવતા રહે છે, એમાં નિર્વૃત્તિ (મોક્ષ) માર્ગની પ્રશંસા લખી છે અને વૈદિક યજ્ઞની નિંદા લખી છે. **तथा च मुंडकोपनिषत्**

इष्टा पूर्त्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः ।

नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वेमंलोक हीनतरच्चाविशन्ति ॥१०॥

भाष्यम् ॥ इष्टा पूर्त्तम् इष्टं यागादि श्रौतं कर्म पूर्त्तं वापीकूपतडागादि स्मार्त्तम् । ઈત્યાદિ

ભાવાર્થ :- ઈષ્ટાપૂર્ત શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે - યાગાદિ શ્રૌત કર્મને ઈષ્ટ કહેવાય છે. વાવડી, કુવા અને તળાવ બનાવવા તે પૂર્ત કહેવાય. છે જે કોઈ મૂઢ લોકો એ ઈષ્ટપૂર્ત-યજ્ઞાદિક વૈદિક કર્મોને જ સારા જાણે છે, બીજું શ્રેય-કલ્યાણ જાણતા નથી તે સ્વર્ગમાં સુકૃત કર્મના ફલ ભોગવીને અતિહીન લોક અર્થાત્ તિર્યંચ-નરક ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

⇒ ऋषियों का मांसाहार :

प्राचीन काल में जे ब्राह्मण थे तिनकों ऋषि कहते थे. कितनेक का नाम महर्षि, देवर्षि, राजर्षि, छांदर्षि ऐसे ऐसे जूदे जूदे नाम थे, ये सर्व ऋषि अनेक प्रकार के जानवरों का मांस खाते थे, ये बात इनके बनाये ग्रन्थो से मालूम होती है. वर्त्तमान में म्लेच्छ यवन प्रमुख मांस खाते है, परंतु पूर्व ले ऋषि इनसें भी अधिक मांसाहारी थे, क्योंकि इसकाल में हाल फ्रान्सदेश में घोडे के मांस खाने का प्रचार हो गया है परंतु अश्वमेघ ऋषि हजारों वर्ष सें ये करते आये है. इससें यह मालूम होता है कि ऋषिमंडल में घोडे खाने का बहुत प्रचार था.

⇒ वैदिक यज्ञकर्मका विच्छेद :

जब श्रीमहावीर भगवंत हुआ और उनों ने गौतमादि अग्निहोत्रि दीक्षित याज्ञिकादि ४४०० चौताली सो ब्राह्मणों कों दीक्षा मध्यपापा नगरी में दीनी पीछे गौतमादि मुनियों नें तथा बौधों ने दया धर्म का अधिक प्रचार करा और सात्त्विकमार्ग की वृद्धि भइ तब कर्मकांड अर्थात् वैदिक यज्ञधर्म छिप गया. बहुत ब्राह्मण जैन वा बौधमत धारी हो गये, तब कितनेक ब्राह्मणों नें वैदिक हिंसा के छिपाने वास्ते कितनीक मिथ्या कल्पना बना के खडी करी. कोईक जगें लिख दीया वैदिकी हिंसा न भवति, **अर्थ :**- वेदनें जो हिंसा कही है सो हिंसा नहीं है. भागवत टीका ११ स्कंध, अध्याय ५, श्लोक ११.

यद्घ्राणभक्षो विहितः सुरायास्तथा पशोरालभनं न हिंसा.

भागवत ११ स्कंध, ५ अध्याय, श्लोक १३ देवतोद्देशेन यत्पशुहननं तदालंभनम् ॥ टीका ॥

भावार्थ : मदिरा का आघ्राण करनां सो मदिरां का भक्षण है। देवता उद्देशी जे पशु की हिंसा वो आलभन बोलता है।

⇒ वेद की हिंसा में विविध मत :

कोई कहते हैं पूर्वले ऋषि जानवरां कों मार के फिर जीता कर देते थे. उनकों यह सामर्थ्य था, हमकों नहीं, इस वास्ते हमकों जीवहिंसा न करनी चाहिये. कोई कहते है वेद में हिंसा नहीं. जो हिंसा का अर्थ करते है तिनकी भूल है. कोई कहते हैं मनुष्य कों मांस खाने की इच्छा होवे तो यज्ञ करके खावे इस वास्ते ये विधि नहीं, संकोच है. कोई कहते है वैदिकी हिंसा पूर्व ले जुगों के वास्ते थी, कलि के वास्तें नहीं. अब शोच विचार के देखीये तो पूर्वोक्त सर्व कल्पना में सें एक भी सच्ची नहीं. क्योंकि पूर्वे ले ऋषि जीव मार के फिर जीता कर देते थे इस कहने में कोई भी प्रमाण नहीं १. जो कहते है वेद में हिंसा नहीं तिनों ने वेद पढे ही नहीं है २. वेदवचन में जो संकोच कहते है सो भी जूठ है. क्योंकि अनुस्तरणी इत्यादि अनुष्ठानों में मांस तो नहीं खाते है तो फेर गौ प्रमुख की हिंसा किस वास्ते लिखी है. जो काम्य काम के वास्ते हिंसा है सो भी इश्वरोक्त वचन नहीं. पांचमा विकल्प भी मिथ्या है. क्योंकि जिस युग में हिंसा होती थी तिसकों कलि कहना चाहिये कि जिस युग में महादया का प्रकाश हुआ

⇒ ઋષિઓનો માંસાહાર :-

પ્રાચીનકાળમાં (જૂના કાળમાં) જે બ્રાહ્મણ હતા, તેમને ઋષિ કહેતા હતા. કેટલાકનું નામ મહર્ષિ, દેવર્ષિ, રાજર્ષિ, છાંદર્ષિ એવા-એવા જુદા નામ છે. આ બધા ઋષિઓ અનેક પ્રકારના જાનવરોના માંસ ખાય છે. આ વાત એમને બનાવેલા ગ્રંથોથી ખબર પડે છે. વર્તમાનમાં મ્લેચ્છ, યવન વગેરે માંસ ખાય છે, પરંતુ પૂર્વના ઋષિ એનાથી પણ અધિક માંસાહારી હતા, કારણ કે, આ કાળમાં હાલ ફ્રાન્સદેશમાં ઘોડાનું માંસ ખાવાનો પ્રચાર થયો છે, પરંતુ અશ્વમેઘ ઋષિઓ હજારો વર્ષથી આ કરતા આવ્યા છે. એનાથી એ જણાય છે કે, ઋષિમંડલમાં ઘોડા ખાવાનો બહુ જ પ્રચાર હતો.

⇒ વૈદિક યજ્ઞ કર્મનો વિચ્છેદ :-

જ્યારે શ્રીમહાવીર ભગવંત હતા અને તેઓએ ગૌતમાદિ અગ્નિહોત્રી દીક્ષિત યાજ્ઞિક આદિ (૪૪૦૦) ચુમ્માલીશસો બ્રાહ્મણોને મધ્યપાપા નગરીમાં દીક્ષા આપી. પછી ગૌતમાદિ મુનિઓએ તથા બૌદ્ધોએ દયાધર્મનો વધારે પ્રચાર કર્યો અને સાત્ત્વિકમાર્ગની વૃદ્ધિ થઈ ત્યારે કર્મકાંડ અર્થાત્ વૈદિક યજ્ઞધર્મ ઢંકાઈ ગયો. ઘણા બ્રાહ્મણો જૈન અથવા બૌદ્ધમતધારી થઈ ગયા. ત્યારે કેટલાક બ્રાહ્મણોએ વૈદિક હિંસા છૂપાવવા માટે કેટલીક મિથ્યા કલ્પના બનાવી કોઈક જગ્યાએ લખી દીધું કે, વૈદિક હિંસા હિંસા નથી. અર્થ :- વેદમાં જે હિંસા છે, તે હિંસા નથી. ભાગવત ટીકા ૧૧મો સ્કંધ, અધ્યાય-૫ મો, શ્લોક ૧૧ -

યત્ઘ્રાણભક્ષો વિહિતઃ સુરાયાસ્તથા પશોરાલભનં ન હિંસા.

ભાગવત ૧૧મો સ્કંધ, અધ્યાય-૫, શ્લોક ૧૩ देवतोद्देशेन यत्पशुहननं तदालंभनम् ॥ ટીકા ॥

ભાવાર્થ : મદિરાનું 'આઘ્રાણ' કરવું એ મદિરાનું ભક્ષણ છે. દેવતાને ઉદ્દેશીને જે પશુની હિંસા છે, તે 'આલભન' કહેવાય છે.

⇒ વેદની હિંસામાં વિવિધ મત :-

કોઈ કહે છે કે, પૂર્વના ઋષિઓ જાનવરોને મારીને ફરી જીવતા કરતા હતા. તેમનું આ સામર્થ્ય હતું. અમારું નથી. એથી અમારે જીવહિંસા ન કરવી જોઈએ. કોઈ કહે છે કે, વેદમાં હિંસા નથી. જે હિંસાનો અર્થ કરે છે, તે તેમની ભૂલ છે. કોઈ કહે છે કે, મનુષ્યને માંસ ખાવાની ઈચ્છા થાય તો યજ્ઞ કરીને ખાય. માટે આ વિધિ નથી સંકોચ છે. કોઈ કહે છે કે, વૈદિકી હિંસા પૂર્વના યુગો માટે હતી, કલિકાળ માટે નથી. હવે સમજી વિચારીને જોઈએ તો પૂર્વોક્ત બધી કલ્પનામાંથી એકપણ કલ્પના સાચી નથી. કારણ કે, પૂર્વના ઋષિઓ જીવ મારીને ફરી જીવતા કરતા હતા આવું કહેવામાં કોઈ પ્રમાણ નથી ૧., જે કહે છે કે, વેદમાં હિંસા નથી, તેઓ વેદ ભણ્યા જ નથી ૨., વેદવચનમાં જે સંકોચ કહે છે, તે પણ ખોટું છે. કારણ કે, અનુસ્તરણી ઈત્યાદિ અનુષ્ઠાનોમાં માંસ તો ખાતાં નથી, તો પછી ગાય વગેરેની હિંસા શા માટે લખી છે. જે કામ્ય (ઇચ્છિત) કાર્ય માટે હિંસા કરે છે, તે પણ ઈશ્વરોક્ત વચન નથી. પાંચમો વિકલ્પ પણ

तिसका नाम कलि कहना चाहिये ? यह बड़ा आश्चर्य है. इस वास्ते पूर्वोक्त सर्वकल्पना मिथ्या है. सच्ची वात तो यह है कि जब सें जैनबौद्ध नें हिंसा की बहुत निंदा करी और जगत में दयाधर्म की प्रबलता हुई तब सें ब्राह्मणों नें हिंसकशास्त्रों के छिपाने वास्ते अनेक कल्पित युक्तियाँ लिखी.

⇒ शांकरभाष्य की रचना का हेतु :

जब बौद्ध की ब्राह्मणों नें कतल करवाए और जैनमत थोडे देशों में रह गया था तब संवत् ६०० वा ७०० के लगभग शंकरस्वामी हुए, तिनों ने विचारा कि जैन-बौद्धमत मानने के लोगों को वैदिक धर्म अर्थात् यज्ञयाग में गौवध प्रमुख जीव हिंसा करनी बहुत मुशकिल है. वैदिक धर्म उपर निश्चय लाना कठिन है. इस लीये समयानुसार ऐसे भाष्य बनाए और ग्रन्थ रचे कि जिन पर सबका चित्त आजावे.

⇒ दयाधर्म का प्रचार से हिंसा का प्रतिबंध :

और जैनबौद्धमत सें वैदिक होना बहुत बुरा न लगे. तात्पर्य की घोडे, आदमी, गौ, बलद, भैंस, बकरी, भेडादिक के होम ने की जगें घृत, दूध, पायस और पिष्टपशु चढाने लगे और शंकर स्वामी के चेलों ने गवाही दे दी. जो कुछ पहिले पुस्तकों में लिखा है वे सत्ययुगादि युगा के वास्ते था. अब कलिकाल के लीये नया ही धर्म रचा गया है. कुछ नवीनो में पुराणे पुस्तक मिलाए गए. कुछक पूरानो में नवीन सामिल किये गये. ग्रन्थ भी शंकर स्वामी के समय में पुराणों के नाम से बहुतरें नयेनये बन गये. परं शंकरस्वामी जवान ही मर गए. ३२ वर्ष जीव के.

⇒ शंकरस्वामी शाक्त वाममार्गी था :

आगमप्रकाश ग्रन्थ का करनेवाला लिखता है कि शंकरस्वामी असल में शक्ति अर्थात् वाममार्गी था. क्योंकि आनन्दगिरिकृत शंकरदिग्विजय में लिखा है कि शंकरस्वामी नें श्रीचक्र की स्थापना करी और श्रीचक्र वाममार्गीयां का मुख्यदेव है. शंकरविजय के ६५ में अध्याय में श्रीचक्र की बहुत तारीफ लिखी है और शंकरस्वामी नें श्रीचक्र की स्थापना करी. शृंगेरी, द्वारिका वगेरे ठिकाने इनके मठ में श्रीचक्र की स्थापना है।

पूर्वपक्ष :- शंकरस्वामी तो ब्रह्माद्वैत वादी थे उनकों शाक्त लिखना ठीक नहीं.

उत्तर :- वामी भी तो अपने कों ब्रह्म और शिवरुप मानते है तथा च,

रुद्रयामले शांकरी पद्धतौ । प्रज्ञानं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि तत्त्वमसि अयमात्मा ब्रह्म पंचमपात्रं पिबेत् । तथा मनुटीकाकार, कुलकभट्ट तंत्रशास्त्र कों भी श्रुतिरुप कहता है । वैदिकी तांत्रिकीश्चैव द्विविधा श्रुतिः कीर्तिता ॥ इस वास्ते वामश्री अद्वैतवादी है तथा पद्मपुराण में पाखंडोत्पत्ति के दो अध्याय है तिनमें शिवजीनें कहा है यह वाममार्ग मैंनें लोगां के भ्रष्ट करने वास्ते बनाया है.

ખોટો છે. કારણ કે, જે યુગમાં હિંસા થાય છે, તેને કલિ કહેવો જોઈએ, કે જે યુગમાં મહાદયાનો પ્રકાશ થયો હોય તેનું નામ કલિ કહેવું જોઈએ ? આ મોટું આશ્ચર્ય છે. તેથી પૂર્વે કહેલી બધી જ કલ્પના ખોટી છે. સાચી વાત તો એ છે કે, જ્યારથી જૈનો અને બૌદ્ધોએ હિંસાની ઘણી નિંદા કરી અને જગતમાં દયાધર્મની પ્રબળતા (અધિકતા) થઈ, ત્યારથી બ્રાહ્મણોએ હિંસક શાસ્ત્રો છૂપાવવા માટે અનેક મનમાની યુક્તિઓ લખી છે.

⇒ શાંકરભાષ્યની રચનાનો હેતુ :-

જ્યારે બ્રાહ્મણોએ બૌદ્ધની કતલ કરાવી અને જૈનમત થોડા દેશોમાં જ રહી ગયો હતો, ત્યારે સંવત ૬૦૦ અથવા ૭૦૦માં લગભગ શંકરસ્વામી થયા. તેઓએ વિચાર્યું કે, જૈન અને બૌદ્ધમત માનવાવાળા લોકોને વૈદિકધર્મ અર્થાત્ યજ્ઞ-યાગમાં ગોવધ વગેરે જીવહિંસા કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે. વૈદિકધર્મ ઉપર નિશ્ચય લાવવો કઠિન છે. માટે સમયાનુસારે એવું ભાષ્ય બનાવીએ અને ગ્રંથ રચીએ કે જેના ઉપર બધાનું ચિત્ત આકર્ષિત થાય.

⇒ દયાધર્મના પ્રચારથી હિંસાનો પ્રતિબંધ :-

અને જૈન-બૌદ્ધમતથી વૈદિક થવું ઘણું ખરાબ ન લાગે, તાત્પર્ય એવું છે કે, ઘોડા, માણસ, ગાય, બળદ, ભેંસ, બકરી, ઘેટા વગેરેને હોમવાની જગ્યાએ ઘી, દૂધ, ખીર અને લોટના બનાવેલા પશુ ચઢાવવા લાગ્યા અને શંકરસ્વામીના ચેલાએ સાક્ષી આપી કે - પહેલા જે કાંઈ પુસ્તકમાં લખેલ છે, તે સત્યયુગ આદિ યુગો માટે હતું, હવે કલિકાલને માટે નવો ધર્મ રચાયો છે. કોઈ નવા ગ્રંથોમાં જૂના પુસ્તકો મેળવી દીધા, કેટલાક જૂના ગ્રંથોમાં નવા ગ્રંથો મેળવી દીધેલા. ગ્રંથ પણ શંકરસ્વામીના સમયમાં જૂનાના નામથી ઘણાં નવા-નવા બનાવેલા છે. પરંતુ શંકરસ્વામી ૩૨ વર્ષ જીવીને યુવાવસ્થામાં જ મરી ગયા.

⇒ શંકરસ્વામી શાક્ત વામમાર્ગી હતા :-

આગમપ્રકાશ ગ્રંથના કરવાવાળા લખે છે કે, શંકરસ્વામી મૂળમાં શક્તિ અર્થાત્ વામમાર્ગી હતા. કારણ કે, આનંદગિરિકૃત શંકરદિગ્વિજયમાં લખ્યું છે કે, શંકરસ્વામીએ શ્રીચક્રની સ્થાપના કરી અને શ્રીચક્ર વામમાર્ગીઓના મુખ્યદેવ છે. શંકરવિજયના ૬૫મા અધ્યાયમાં શ્રીચક્રની બહુ જ પ્રશંસા લખી છે અને શંકરસ્વામીએ શ્રીચક્રની સ્થાપના કરી. શૃંગેરી, દ્વારિકા વગેરે જગ્યાએ એમના મઠમાં શ્રીચક્રની સ્થાપના કરી.

પૂર્વપક્ષ :- શંકરસ્વામી તો બ્રહ્માદ્વૈતવાદી હતા. એમને શાક્ત લખવું યોગ્ય નથી.

ઉત્તર :- વાર્મમાર્ગી પણ પોતાને બ્રહ્મ અને શિવરૂપ માને છે અને તેથી જ તો

रुद्रयामले शांकरी पद्धतौ । प्रज्ञानं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि तत्त्वमसि अयमात्मा ब्रह्म पंचमपात्रं पिबेत् । તથા મનુટીકાકાર, કુલકભટ્ટ તંત્રશાસ્ત્રને પણ શ્રુતિરૂપ કહે છે **वैदिकी तांत्रिकीश्चैव द्विविधा श्रुतिः कीर्तिता ॥** એ માટે વામશ્રી અદ્વૈતવાદી છે તથા પદ્મપુરાણમાં પાખંડ ઉત્પત્તિના બે અધ્યાય છે. તેમાં શિવજીએ કહ્યું છે કે - આ વામમાર્ગ મેં લોકોને ભ્રષ્ટ કરવા માટે બનાવ્યો છે.

⇒ वाममार्ग वास्ते शिव का अभिप्राय :

कदापि यह वचन वैष्णव लोकों नें लिखा होगा तो भी इससें यह मालूम पड़ता है कि श्री महावीरजी सें पीछे यह मत चला होवेगा. नहीं तो इनके लाखों ग्रन्थ कैसे बन जाते. वाममार्ग के चलां पीछे फिर कुमारिलभट्ट नें पूर्व मिमांसा वैदिक यज्ञ करने का मत चलाया तिसमें कितनेक कर्म जिनमें बहुत हिंसाथी तिनकों काम्यकर्म ठहरा के रद करा. कितनेक रख लीये, लिख दिया कि इनके करने सें मोक्ष होती है.

⇒ अद्वैतमत की स्थापना :

यह पंथ कितनेक दिन चला पीछे शंकरस्वामीनें अद्वैतपंथ चलाया. वैदांत मत और कौलमत बहुत हंस्सों सें मिल जाता है. क्योंकि कौलमत कों राजयोग कहते है. पतंजलि के शास्त्र कों हठयोग कहते हैं, वेदांत को ज्ञानयोग कहते हैं और गीता के मतकों कर्मयोग कहते है. इन चारो योगो में अंतर इतना है कि राजयोग में भोग भोग के मोक्ष होने की इच्छा करते है. हठयोग में देह, दंड, समाधि वगैरें सें मोक्ष की इच्छा और ज्ञानयोग में वैराग्य सें मोक्ष, कर्मयोग में वर्णाश्रम के धर्म करणें सें मोक्ष.

⇒ पांखडमत वास्ते शिव का अवतार :

पद्मपुराण में ऐसी कथा है कि पाखंडमत की वृद्धि करने वास्ते शीवजी अवतार लेंगे. इस कथा सें कोई कहता है कि यह कथा वाममत सें संबंध रखती है और कितनेक वैष्णव कहते हैं के शंकराचार्य सें संबंध रखती है, क्योंकि शंकर स्वामिनें आत्मा कों ब्रह्म कहा यह बडा पाखंड करा.

⇒ शंकराचार्य वास्ते मध्वमत का अभिप्राय :

ऐसें मध्व संप्रदाय के वैष्णव कहते है तथा कौल, शाक्त, वाम, अघोरी, औघड और परमहंस संन्यासी ए सर्व एक मत वालें है. शंकरस्वामी के पीछे संवत ११८५ में रामानुज उत्पन्न हुए. उनों ने कहाकि शंकर का मत अयौक्तिक और बड़ा कठिन है.

⇒ शंकरस्वामी पीछे भिन्न भिन्न मतो की उत्पत्ति :

भूतनाथ महादेव और काली कराली की पूजा का क्या यह दिन है ? सीताराम कों भजो और सहिज सें तरो. रामानुज का मत लोगों कों अच्छा लगा. तब त्रिपुंड की जगें तिलक लगाना शरु कीया, लेकिन जल्द ही संवत १५३५ में वल्लभाचार्य नें जन्म लीया और राधा कृष्ण का रास विलास ऐसा दिखलाया कि उसनें बहुतों का मन लुभाया.

⇒ वल्लभाचार्य का भक्तिमार्ग :

विशेष करके स्त्रीयों की भक्ति इस पर अधिक भई इस कारण उसकी उन्नति बहुत जल्द हो गई. इनके विना एक भक्तिमार्ग निकला सो इसकाल में चलता है. तिन में चार संप्रदाय के गृहस्थ, त्यागी,

⇒ વામમાર્ગ માટે શિવનો અભિપ્રાય :-

કદાચ આ વચન વૈષ્ણવ લોકોએ લખ્યું હોય, તો પણ એનાથી એમ જણાય છે કે, શ્રીમહાવીરજીથી પછી આ મત ચાલ્યો હશે. નહીં તો એના લાખ્યો ગ્રંથ કેવી રીતે બની જાય. વામમાર્ગ ચાલું થયા પછી પાછો કુમારિલભટ્ટે પૂર્વમીમાંસા વૈદિક યજ્ઞ કરવાનો મત ચાલુ કર્યો. તેમાં કેટલાક કર્મ કે જેમાં ઘણી હિંસા હતી તેને કામ્યકર્મ ઠરાવીને કેન્સલ કર્યા. કેટલાક રાખી લીધા અને લખી દીધું કે, આ કરવાથી મોક્ષ થાય છે.

⇒ અદ્વૈતમતની સ્થાપના :-

આ પંથ કેટલાક દિવસ ચાલ્યા પછી શંકરસ્વામીએ અદ્વૈતપંથ ચલાવ્યો. વેદાંતમત અને કૌલમતના ઘણા અંશો મળતા આવે છે. કારણ કે, કૌલમતને રાજયોગ કહે છે. પતંજલિના શાસ્ત્રોને હઠયોગ કહેવાય છે. વેદાંતને જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે અને ગીતાના મતને કર્મયોગ કહેવાય છે. આ ચાર યોગોમાં ભેદ એટલો છે કે, રાજયોગમાં ભોગ, ભોગવીને મોક્ષે જવાની ઈચ્છા કરે છે. હઠયોગમાં દેહ, દંડ, સમાધિ વગેરેથી મોક્ષની ઈચ્છા છે અને જ્ઞાનયોગમાં વૈરાગ્યથી મોક્ષ અને કર્મયોગમાં વર્ણાશ્રમનો ધર્મ કરવાથી મોક્ષ છે.

⇒ પાખંડમત વાસ્તે શિવના અવતાર :-

પદ્મપુરાણમાં એવી કથા છે કે, પાખંડમતની વૃદ્ધિ કરવા માટે શિવજી અવતાર લેશે. આ કથાથી કોઈ કહે છે કે, આ કથા વામમતની સાથે સંબંધ રાખે છે અને કેટલાક વૈષ્ણવ કહે છે કે શંકરાચાર્યની સાથે સંબંધ રાખે છે. કારણ કે, શંકરસ્વામીએ આત્માને બ્રહ્મ કીધો આ મોટો દંભ કર્યો છે.

⇒ શંકરાચાર્ય માટે મધ્વમતનો અભિપ્રાય :-

આવું મધ્વ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કહે છે તથા કૌલ, શાક્ત, વામ, અઘોરી, ઔઘડ અને પરમહંસ સંન્યાસી આ બધા એકમતવાળા છે. શંકરસ્વામીની પછી સંવત ૧૧૮૫માં રામાનુજ ઉત્પન્ન થયા. તેઓએ કીધું કે શંકરસ્વામીનો મત યુક્તિ વિનાનો અને ઘણો કઠિન છે.

⇒ શંકરાચાર્યની પાછળ ભિન્ન-ભિન્ન મતોની ઉત્પત્તિ :-

ભૂતનાથ મહાદેવ અને ભયંકર એવી કાલીની પૂજાના આ દિવસો છે ? સીતારામને ભજો અને સહજતાથી તરો. રામાનુજનો મત લોકોને સારો લાગ્યો, ત્યારે ત્રિપુંડની જગ્યાએ તિલક કરવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ જલ્દી જ સંવત ૧૫૩૫માં વલ્લભાચાર્યે જન્મ લીધો અને રાધાકૃષ્ણનો રાસ-વિલાસ એવો દેખાડ્યો કે, એમને ઘણાનાં મન લોભાવ્યા.

⇒ વલ્લભાચાર્યનો ભક્તિમાર્ગ :-

એમાંય વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓની ભક્તિ એના પર વધારે થઈ. તે કારણથી એમની ઉન્નતિ (પ્રસિદ્ધિ) બહુ જલ્દી થઈ. એના વિના એક ભક્તિમાર્ગ નીકળેલો તે હજુ સુધી ચાલે છે. તેમાં

वैरागी, साधु इत्यादि कों गिणते है. हरदास पुराणिक रामदासी वारकरी ये सर्व भक्ति मार्गवाले जीवहिंसा कों बहुत बूरा जानते है. दक्षिण देश में कै स्थानो में जीवहिंसा, भक्तिमार्गवालों के सबबसें दूर हुई है.

⇒ वैदिक हिंसा का अस्वीकार :

उधर संवत ६०० सें उपरांत जैनमार्ग की वृद्धि आमराजा ग्वालियर का, वनराज राजा पट्टन का, सिद्धराज कुमारपाल पट्टन के राजे इत्यादि राजायों ने तथा विमलचंद्र, उदयन, वाग्भट, अंबड, बाहड, वस्तुपाल तेजपाल, साचासुलतान प्रमुख राजायों के मंत्रीयों ने तथा आबु, झांझण, पेथड, श्रीम, जगडु, धनादि शेठो नें जैनमत की वृद्धि बहुत करी तथा और अनेक पंथ निकले परं वैदिकी हिंसा किसीनें भी कबूल नहीं करी. इन पूर्वोक्त जैन, वैष्णव, भक्तिवालों नें हिंसा बहुत जगा सें हटादी तो भी कितनेक देशों में वैदिकी हिंसा चलती है.

⇒ मांसाहारी ब्राह्मण :

सारस्वत, मैथिल, कान्यकुब्ज, गौड, उत्कल ये पांच गौड ब्राह्मण है. इनकी वस्ती करांची, लाहोर, पिशावर सें ले के कलकत्ते तक सर्व हिंदुस्तान में ये सर्व मछमांस का आहार नित्य करते है. तिनमें दिल्ली के आसपास के देशो में जो गौड ब्राह्मण मांस नहीं खाते है, तिसका कारण यह है, दिल्ली के गिरदन वाह में बहुत सी वस्ती अग्रवाल बनियों की है. अग्रवाल आधे जैनी और आधे वैष्णव है. गौड इनके पुरोहित है. जेकर गौड मांस खावें तो जैनी वैष्णव अग्रवाल उनकों घरमें न चडने देवें. इस वास्ते इन देशों में वैदिक यज्ञ नहीं होता है.

⇒ यज्ञ में मांसभक्षण :

अग्रवालों के कुल में मांस मदिरे का निषेध है और द्राविड, तैलिंग, कर्णाट, महाराष्ट्र इन चारों देशो में यज्ञ करती वखत मांस खाते है परंतु नित्य नहीं खाते है और गुजरात मारवाड के ब्राह्मण किसी कारण सें भी मांस नहीं खाते है और दक्षिण में जो वैष्णव संप्रदाय के ब्राह्मण है ते आटे का बकरा बना करके यज्ञ में होम के खाते है.

⇒ पशुहोम का प्रचार :

इसीतरें बडोदरे में करनाली क्षेत्र में यज्ञ करा है तथा पूना, सतारा, काशी इत्यादि क्षेत्रो में बहुत यज्ञ होते है तिनमें कोई यज्ञ में चार कोई में आठ कोई में पच्चीस इतने पशु होमने में आते है और इन जानवरो कों शस्त्र सें नहीं मारते है क्योंकि तिनका रुधिर बाहिर नहीं गिरने देते है. इस वास्ते गला घोंट के मारते है. यह क़ाम बहुत निर्दय क्रूर हृदयवालों का है, परंतु वेदाज्ञा समझते है इससे करते है, जिस जगे जैनी गुजराती मारवाडी गाम में होते है तिस गाम में अग्निहोत्री यज्ञ करें तो कोई उनको सौदा माल देते नहीं. दाम सें भी उनकों माल नहीं देते है. ऐसा नियम करते है. तिससें अग्निहोत्रियों कों बहुत हरकत होती है. तिस वास्ते अहमदनगर जिल्ले में बहुत गामों में जैनीयों की बहुत वस्ती है. इस वास्ते

ચાર સંપ્રદાયના ગૃહસ્થ, ત્યાગી, વૈરાગી સાધુ ઇત્યાદિને ગણે છે. હરદાસ, પુરાણિક, રામદાસી, વારકરી આ બધા ભક્તિમાર્ગવાળા જીવહિંસાને ખૂબ જ ખરાબ માને છે. દક્ષિણદેશમાં કેટલાક સ્થાનોમાં જીવહિંસા ભક્તિમાર્ગવાળાના કારણે દૂર થઈ છે.

⇒ વૈદિકહિંસાનો અસ્વીકાર :-

ત્યાં સંવત ૬૦૦થી ઉપરાંત જૈનમાર્ગની વૃદ્ધિ ગ્વાલિયરના આમરાજા, પટ્ટનના વનરાજ, પાટણના સિદ્ધરાજ તથા કુમારપાળ રાજા વગેરે રાજાઓએ તથા વિમલચંદ્ર, ઉદયન, વાગ્ભટ, અંબડ, બાહડ, વસ્તુપાલ, તેજપાલ, સાચા સુલતાન વગેરે રાજાઓના મંત્રીઓએ તથા આબુ ઝાંઝણ, પેથડ, શ્રીમ, જગડુ, ધન વગેરે શ્રેષ્ઠીઓએ જૈનધર્મની ખૂબ વૃદ્ધિ કરી છે તથા બીજા અનેક પંથ નીકળ્યા પરંતુ વૈદિકહિંસા કોઈએ પણ સ્વીકારી નહીં, આ પૂર્વે કહેલા જૈન, વૈષ્ણવ ભક્તિવાળાઓએ ઘણી બધી જગ્યાએથી હિંસા છોડાવી છે, તો પણ કેટલાક દેશોમાં વૈદિકહિંસા ચાલે છે.

⇒ માંસાહારી બ્રાહ્મણ :-

સારસ્વત, મૈથીલ, કાન્યકુબજ, ગૌડ, ઉત્કલ આ પાંચ ગૌડબ્રાહ્મણ છે. તેમની વસ્તી કરાંચી, લાહોર, પિશાવરથી લઈને કલકત્તા સુધી સર્વ હિન્દુસ્તાનમાં જે બધા માછીમાંસનો આહાર કરે છે. તેમાં દિલ્હી વગેરે આસપાસના દેશોમાં જે ગૌડ બ્રાહ્મણ માંસ ખાતા નથી તેનું કારણ આ છે, દિલ્હીના ગિરદનવાહમાં ઘણી વસ્તી અગ્રવાલ વાણીયાઓની છે. અગ્રવાલ અડધા જૈન અને અડધા વૈષ્ણવ છે. ગૌડ એમના પુરોહિત છે. જો ગૌડ માંસ ખાય તો જૈનો અને અગ્રવાલ વૈષ્ણવો તેમને ઘરમાં પ્રવેશવા ન દે. માટે આ દેશોમાં વૈદિકયજ્ઞ થતા નથી.

⇒ યજ્ઞમાં માંસભક્ષણ :-

અગ્રવાલોના કૂળમાં માંસ, મદિરાનો નિષેધ છે અને દ્રાવિડ, તૈલિંગ, કર્ણાટક અને મહારાષ્ટ્ર આ ચાર દેશોમાં યજ્ઞ કરતી વખતે માંસ ખાય છે પરંતુ હંમેશાં નથી ખાતાં અને ગુજરાત, મારવાડના બ્રાહ્મણો કોઈપણ કારણથી માંસ ખાતાં નથી અને દક્ષિણમાં જે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના બ્રાહ્મણ છે તે લોટના (આટાના) બકરા બનાવીને યજ્ઞમાં હોમીને ખાય છે.

⇒ પશુહોમનો પ્રચાર :-

આ રીતે વડોદરામાં કરનાલી ક્ષેત્રમાં યજ્ઞ કર્યો છે તથા પૂના, સતારા, કાશી વગેરે ક્ષેત્રમાં ઘણા યજ્ઞો થાય છે. તેમાં કોઈ યજ્ઞમાં ચાર, કોઈનામાં આઠ, કોઈનામાં પચ્ચીશ એટલા પશુ હોમવામાં આવે છે અને આ જાનવરોને શસ્ત્રથી મારતાં નથી કારણ કે, તેમનું લોહી બહાર પડવા દેતાં નથી. માટે ગળુ મરડીને મારે છે. આ કામ અત્યંત નિર્દય, ક્રૂર હૃદયવાળાનું છે. પરંતુ વેદની આજ્ઞા સમજે છે તેથી કરે છે, જે જગ્યાએ જૈન ગુજરાતી, મારવાડી ગામમાં હોય છે તે ગામમાં અગ્નિહોત્રી યજ્ઞ કરે તો તેમને માલનો સોદો કરે નહીં. પૈસાથી પણ તેમને માલ આપે નહીં. એવો નિયમ કરે છે. તેથી અગ્નિહોત્રિઓને બહુ તકલીફ

तिहां यज्ञ नहीं होते है. इसी तर्रें मुंबई में गुजराती, मारवाडी जैनी और वैष्णव की वस्ती बहुत है इसवास्ते आजतक मुंबई में यज्ञ नहीं हुआ और जिस जगें ब्राह्मणों का बहुत जोर है तहां अब भी यज्ञ होते है.

⇒ पूना में वाजपेय यज्ञ :

सन १८७२ इस्वी में पुना में वाजपेय यज्ञ हुवा था, तिसमे २४ चौविस बकरे होमे थे और बड़े बड़े नामवार गृहस्थ वेदिये, ब्राह्मण, शास्त्री पंडित एकठे हुए थे. धर्मशास्त्र में लिखा है, यज्ञ करने से देश और भूमि पवित्र होतें है और कौन सें देश में यज्ञ करना किस देश में न करना तिसका विवरा लिखा है. तिन में गंगा, यमुना का कांठा सबसें श्रेष्ठ लिखा है. पूर्व काल में तिस जगे बहुत यज्ञ हुवे है. तिस वास्ते तिन देशां कों पुण्यभूमि कहते है. इस लिखने सें यह सिद्ध हुआ कि वेदाज्ञा सें असंख्य पशु यज्ञ में होम के ब्राह्मण खा गए.

⇒ एक ही शास्त्र सो आधा सच्चा और आधा झूठा होही नहीं सकता :

फेर अपने आपकों तो ईश्वर के आडतीये और जैनी दयाधर्मियों कों नास्तिक कहते हुए लज्जा क्यों नहिं करते है ? तथा कोई कहते हैं वेद में जो निर्हिंसक कथन हम मान लेंगे और हिंसा प्रतिपादक श्रुतियों कों छोड देंगे यह भी कथन मिथ्या है. एक ही शास्त्र सो आधा सच्चा और आधा जूठा यह हो ही नहीं सकता है. ईश्वर के कहे शास्त्र में यह क्यों कर हो सकता है कि अन्न प्राशन, मौजिबंधन, लग्न, अंत्येष्टि, श्राद्धतर्पण, श्रावणी इत्यादिक कर्म तो अच्छे, शेष सर्व यज्ञादिक जूठे है, यह तो सर्व सात्त्विक धर्मका ही प्रभाव है, जो कितनेक लोक जीवदयाधर्म कों जान गये है. अब वो समय फिर आता मालूम नहीं होता. जो सर्व लोग वैदिक हिंसा फिर करने लग जावें ऐसा तो मालूम होता है कि जेकर अंग्रेजो ही का राज रहा और सर्व लोग विद्या पढते रहे तो शेष रही सही भी वैदिक हिंसा बंद हो जावेगी.

⇒ कर्मकांड ब्राह्मणो की आजीविका है :

जब सें कर्मकांड उक्त देशों से उठ गया है, तब सें ब्राह्मण लोग बहुत दुःखी हो गये हैं क्योंकि ब्राह्मण लोगों कि आजीविका विशेष करके कर्मकांड से ही होती थी, क्योंकि कोई पुरुष शांतिक पोष्टिक इष्टा पूर्तादि करे तो ब्राह्मण कों पैसा मिले सो कर्म लोगों के जिसें उठता जाता है. क्योंकि बहुते अंग्रेजी फारसी पढने वाले तो ब्राह्मणों का कहना जूठा मानते है और ब्रह्मसमाजी और दयानंदसरस्वती वगैरे तो ब्राह्मणों के कर्मकांड की आजीविका की बेडी डोवने कों फिरते है. क्योंकि ब्राह्मणों ने स्वार्थतत्पर हो के लोगों कों ऐसे भ्रमजाल में गेरा है कि लोकों कों सच्च जूठ की कुछ खबर नहीं पडती है. जैनो कों जो ब्राह्मण नास्तिक कहते है तिसका सच्चा कारण तो यह है, जिस बखत जैन बौद्धो कें धर्म की प्रबलता भई तिस बखत ब्राह्मण जो इनके विरोधी थे सो इनके साथ लडनें और

થાય છે. તેથી અહમદનગર જીલ્લામાં જૈનોની બહુ વસ્તી છે. માટે ત્યાં યજ્ઞ થતાં નથી. આ રીતે મુંબઈમાં ગુજરાતી, મારવાડી જૈનો અને વૈષ્ણવની વસ્તી ઘણી છે તેથી આજ સુધી મુંબઈમાં યજ્ઞ થયો નથી અને જે જગ્યાએ બ્રાહ્મણોનું બહુ જોર છે ત્યાં આજે પણ યજ્ઞ થાય છે.

⇒ પૂનામાં વાજપેય યજ્ઞ :-

ઈસ્વીસન ૧૮૭૨માં પૂનામાં વાજપેય યજ્ઞ થયો હતો, તેમાં ચોવીશ બકરા હોમ્યા હતા અને મોટા-મોટા નામદાર ગૃહસ્થ વેદિયા, બ્રાહ્મણ, શાસ્ત્રી પંડિત ભેગા થયા હતા. ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, યજ્ઞ કરવાથી દેશ અને ભૂમિ પવિત્ર થાય છે અને કયા દેશમાં યજ્ઞ કરવા અને કયા દેશમાં યજ્ઞ ન કરવા તેનું વિવરણ લખ્યું છે. તેમાં ગંગા અને યમુનાનો કાંઠો સૌથી શ્રેષ્ઠ લખ્યો છે. પહેલાંના કાળમાં તે જગ્યાએ ઘણા યજ્ઞ થયા હતા. માટે તે દેશોને પુણ્ય ભૂમિ કહે છે. આ લખવાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, વેદની આજ્ઞાથી અસંખ્ય પશુઓને યજ્ઞમાં હોમીને બ્રાહ્મણો ખાઈ ગયા.

⇒ એક જ શાસ્ત્ર અડધું સાચું અને અડધું ખોટું હોઈ શકે નહીં :-

તો પછી પોતે પોતાને ઈશ્વરના આડતીયા (દલાલ) અને જૈની દયાધર્મિઓને નાસ્તિક કહેતા લજ્જા કેમ નથી પામતા ? તથા કોઈ કહે છે - વેદમાં જે નિર્હિંસક કથન અમે માની લઈએ અને હિંસા બતાવનાર શ્રુતિઓને છોડી દઈએ, આ કથન ખોટું છે. એક જ શાસ્ત્ર અને તે અર્ધું સાચુ અને અર્ધું જૂઠું આવું તો હોઈ ન શકે. ઈશ્વરે કહેલા શાસ્ત્રમાં આવું કઈ રીતે હોઈ શકે કે અન્નપ્રાશન, મૌજી (જનોઈ) બંધન, લગ્ન, અંત્યેષ્ટિ (ઉત્તરક્રિયા), શ્રાદ્ધતર્પણ, શ્રાવણી (બળેવ) વગેરે કાર્ય તો સારા અને બીજા બધા યજ્ઞાદિક ખોટા છે. આ તો બધો સાત્ત્વિક ધર્મનો જ પ્રભાવ છે, કેટલાક લોકો જીવદયા ધર્મને જાણી ગયા છે. હવે એવો સમય આવે એવું લાગતું નથી, કે બધા વૈદિક લોકો પાછા હિંસા કરવા લાગી જાય. એવું લાગે છે કે, જો અંગ્રેજોનું જ રાજ રહે અને બધા લોકો વિદ્યા ભણતા રહે તો બાકી રહી સહી વૈદિક હિંસા પણ બંધ થઈ જાય.

⇒ કર્મકાંડ બ્રાહ્મણોની આજીવિકા :-

જ્યારથી ઉપરના દેશમાંથી કર્મકાંડ નીકળી ગયો છે, ત્યારથી બ્રાહ્મણલોકો બહુ દુઃખી થઈ ગયા. કારણ કે, બ્રાહ્મણ લોકોની આજીવિકા કર્મકાંડથી જ થતી હતી, કારણ કે, કોઈ પુરુષ શાંતિક પૌષ્ટિક ઈષ્ટપૂર્તાદિ કરે તો બ્રાહ્મણને પૈસા મળે. તે કાર્ય લોકોના જીવથી (હૈયામાંથી) ઉઠતા જાય છે. કારણ કે, ઘણા અંગ્રેજી, પારસી ભણવાવાળા તો બ્રાહ્મણોનું કહેવું ખોટું માને છે અને બ્રહ્મસમાજી તેમજ દયાનંદસરસ્વતી વગેરે તો બ્રાહ્મણોની કર્મકાંડની આજીવિકાની બેડી તોડવા માટે ફરે છે. કારણ કે, બ્રાહ્મણોએ સ્વાર્થમાં તત્પર થઈને લોકોને એવી ભ્રમજાળમાં નાંખ્યા છે કે લોકોને સાચા જુઠાની કંઈ ખબર જ ન પડે. જૈનોને જે બ્રાહ્મણનાસ્તિક કહે છે તેનું સાચું કારણ એ છે કે, જે વખતે જૈન અને બૌદ્ધોના ધર્મની પ્રબળતા હતી, તે વખતે બ્રાહ્મણ જે એમના વિરોધી હતા, તે એમની સાથે લડવા લાગ્યા અને તેમને નાસ્તિક કહેવા લાગ્યા, કારણ

इनकों नास्तिक कहने लगे, क्योंकि इनके कर्मकांड के नष्ट होने सें इनकी आजीविका बंद हो गई थी. चाहो कोई पंथ नीकले परंतु ब्राह्मणो की आजीविका भंग न करे. तब तो ब्राह्मण उस पंथ वाले कों कुछ नहीं कहते है और द्वेष भी नहीं करते है.

⇒ संन्यास का प्रचार :

प्राचीन काल में जब अद्वैत मत अर्थात् ज्ञानपंथ निकला तब लोग संन्यासी होने लगे, तब ब्राह्मणों ने तिनके साथ मिलके एसी मर्यादा बांधी कि प्रथम कर्म करके पीछे सें सर्व संन्यास लेवे, इस वास्ते अद्वैत वादीयों साथ ब्राह्मणों का झगडा नहीं हुआ जब भक्ति मार्ग निकला तिनों ने कर्मकांड की निंदा करी तिनके साथ ब्राह्मणों का वैर आज तक चला जाता है परंतु जब ब्राह्मणों का कर्मकांड ढीला पडा तब ब्राह्मणों नें एक और युक्ति आजीविका की निकाली

⇒ तीर्थो का माहात्म्य सो टंकशाल है :

सो यह है नदी, गाम, तलाव, पर्वत, भूमि इत्यादिक जो वेदों में नहीं है तिनके माहात्म्य लिखने लगे, तिनकी कथा जैसी जैसी पुरानी होती गई तैसी तैसी प्रमाणिक होती गई और फल भी देने लगी. इसी तरें काशी, प्रयाग, गया, गोदावरी, पुष्कर, जगन्नाथ, श्रीनाथ इत्यादिक हजारों माहात्म्य लिखे. यह टंकशाल अब भी जारी है. पंडरी माहात्म्य कों बनायें लिखें साठ ६० वर्ष हुये है, डाकोर के माहात्म्य लिखें कों १४ चौदह वर्ष हुये हैं, पावकाचल पावागढ का माहात्म्य, सिद्धपुर का माहात्म्य दोनों थोडे ही वर्षो सें लिखे गये है. इसी तरें जाति जाति का माहात्म्य लिखा है, जैसे नागरखंड, औदिच्यखंड प्रकाश, राइकपुराण इत्यादि हजारों महात्म्य प्रसिद्ध है. इन ग्रन्थों के लिखनेवालों ने बहुत धूर्तता करी है, सो धूर्तता यह है, अब कलियुग आय गया है, लोगों की श्रद्धा ब्राह्मणों के लेख उपर सें उठ जायेगी. इस वास्ते लोगों कों गाफल न रहना चाहिये और श्रद्धा न छोडनी चाहिये. छोडोंगे तो नरक में जावोगे. कलि बुद्धि बिगाडता है. इत्यादि बहुत धमकीयां पत्रेपत्रे में लिखी है. इसी तरें कितनेक मास, तिथि, योग, वार इत्यादिकों के महात्म्य लिखे है. तिनकों व्रत पर्वणी कहते है, व्यतिपात, सोमवार, पुरुषोत्तममास, कपिलषष्ठी महोदय करवा चौथ संकटादि के माहात्म्य लिखे. जैसे जैसे पुराणे होते जाते है तैसें तैसें अधिक माननें योग्य होत जाते है. करोडो लाखों रुपइए खरच के लोग काशी यात्रा करते है, पर्वणी और व्रत उपर दान पुण्य करते है तिसें महात्म्य लिखनेवालों का प्रयत्न करा व्यर्थ नहीं हुआ. जबतक लोगों का अज्ञान दशा है तबतक इस भ्रमजाल सें कबी नहीं निकलेंगे.

दूसरी यह वात है कि ब्राह्मणों की शौकने बहुत हो गई है. लोग अखाडे के बाबां को, मंदिरो कें साधु गुरु को, शिख भाई राम सिंह केकूके शिष्य भराईयो कों और अनेकमत और वेषवालों कों जिमाते है, परंतु ब्राह्मणों कों नहीं. कितनेक ब्राह्मणा का नाम पम्मे और पोप कहने लग गए है, यह ब्राह्मणा कों बहुत दुःखदायक है. इनकी इसमें बडी हानि है.

⇒ ब्राह्मणोकी कुटिलता :

तथा ब्राह्मणों कों ग्रहण गिन नें की रीती आती है, तिसकों कालपर्व ठहरा के लाखों रुपक हजारों

કે, એમાં કર્મકાંડ નાશ થવાથી એમની અજીવિકા બંધ થઈ ગઈ હતી. ભલે કોઈ પણ પંથ નીકળે પરંતુ બ્રાહ્મણોની આજીવિકા ભંગ ન કરે. ત્યારે તો બ્રાહ્મણ તે પંથવાળાને કશું કહેતાં નથી અને દ્વેષ પણ કરતા નથી.

⇒ સંન્યાસનો પ્રચાર :-

પૂર્વના કાળમાં જ્યારે અદ્વૈતમત અર્થાત્ જ્ઞાનપંથ નીકળ્યો ત્યારે લોકો સંન્યાસી થવા લાગ્યા, ત્યારે બ્રાહ્મણોએ તેમની સાથે મળીને એવી મર્યાદા બાંધી કે પહેલા કર્મ કરીને પછીથી બધા સંન્યાસ લે માટે અદ્વૈતવાદિઓ સાથે બ્રાહ્મણોને ઝગડા ન થયા, જ્યારે ભક્તિમાર્ગ નીકળ્યો ત્યારે તેઓએ કર્મકાંડની નિંદા કરી તો તેમની સાથે બ્રાહ્મણોનું વૈર આજ સુધી ચાલે છે. પરંતુ જ્યારે બ્રાહ્મણોનો કર્મકાંડ ઢીલો પડ્યો, ત્યારે બ્રાહ્મણોએ આજીવિકા માટે એક નવો ઉપાય શોધ્યો.

⇒ તીર્થોનો માહાત્મ્ય એ ટંકશાલ છે :-

તે ઉપાય આ છે – નદી, ગામ, તળાવ, પર્વત, ભૂમિ વગેરે જે વેદોમાં નથી તેમનું મહાત્મ્ય લખવા લાગ્યા. તેમની કથા જેમ જેમ જૂની થતી ગઈ તેમ તેમ પ્રામાણિક થતી ગઈ અને ફળ પણ આપવા લાગી. આ રીતે કાશી પ્રયાગ, ગયા, ગોદાવરી, પુષ્કર, જગન્નાથ, શ્રીનાથ વગેરે હજારો મહાત્મ્ય લખાયા. ટંકશાલ હજુ પણ સાચવી રાખી છે. પંઢરીમહાત્મ્યને બનાવ્યો, લખ્યે ૬૦ વર્ષ થયા, ડાકોરનું મહાત્મ્ય લખ્યે ચૌદ વર્ષ થયા, પાવકાચલ પાવાગઢનું મહાત્મ્ય, સિદ્ધપુરનું મહાત્મ્ય બંને થોડા જ વર્ષ પહેલા લખ્યાં છે. આ રીતે દરેક જાતિનું મહાત્મ્ય લખ્યું. જેમ નાગરખંડ, ઔદિચ્ય ખંડપ્રકાશ, રાઈક પુરાણ વગેરે ૧૦૦૦ મહાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ છે. આ ગ્રંથના લખવાવાળાઓએ બહુ જ ધૂર્ત્તતા, (માયા) કરી છે, તે ઠગપણું આ પ્રમાણે છે – હવે કલિયુગ આવી ગયો છે, લોકોની શ્રદ્ધા બ્રાહ્મણોના લેખ ઉપરથી ઊઠી જશે માટે લોકોએ ગાફેલ ન રહેવું જોઈએ અને શ્રદ્ધા ન છોડવી જોઈએ. જો શ્રદ્ધા છોડશો તો નરકમાં જશો. કલિયુગ બુદ્ધિ બગાડે છે. વગેરે ઘણી ધમકીઓ પાને પાને લખી છે. આ રીતે કેટલાક માસ, તિથિ, યોગ, વાર વગેરેનું મહાત્મ્ય લખ્યું છે. તેને વ્રત પર્વણી કહે છે. વ્યતિપાત, સોમવાર, પુરુષોત્તમ માસ, કપિલષષ્ઠી મહોદય કરવા ચૌથ સંકટ આદિના મહાત્મ્ય લખ્યાં છે. કરોડો લાખ્ખો રૂપિયા ખરચીને લોકો કાશીયાત્રા કરે છે. પર્વણી અને વ્રત ઉપર દાનપુણ્ય કરે. તેથી મહાત્મ્ય લખવાવાળાનો પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો નથી. જ્યાં સુધી લોકોની અજ્ઞાનદશા છે, ત્યાં સુધી આ ભ્રમજાળમાંથી બહાર નહીં નીકળે.

બીજી આ વાત છે કે, બ્રાહ્મણોની હોંશ ઘણી થઈ ગઈ છે. લોક અખાડાના બાબાને મંદિરના સાધુગુરુને, શિખભાઈ રામસિંહ કેકુના શિષ્ય ભરાઈઓને અને અનેકમત અને વેષવાળાઓને જમાડે છે, પરંતુ બ્રાહ્મણોને નહીં. કેટલાક બ્રાહ્મણોનું નામ પમ્મે અને પોપ કહેવા લાગ્યા છે. આ બ્રાહ્મણોને બહુ જ દુઃખદાયક છે. એમની એમાં મહાહાનિ છે.

⇒ બ્રાહ્મણોની કુટિલતા :-

તથા બ્રાહ્મણોને ગ્રહણ ગણવાની રીત આવડે છે. તેને કાલપર્વ ઠરાવીને લાખ્ખો રૂપિયા

वर्षों सें कमाते खाते है. ब्राह्मण लोग अपने काम में बडे हुशियार थे क्योंकि किसी का बाप मर जाता है, तब तिसका बेटा शय्या लोटादिक अनेक वस्तु ब्राह्मणों कों देता है और ऐसे मनमें मानता है कि जो कुछ ब्राह्मणों को देउंगा सो सर्व स्वर्ग में मेरे पिता कों मिलता है. इधर दीया और उधर मरनेवालों कों पहुंचा और तुरत जमा खरच हो जाता है.

⇒ इस ग्रन्थ का दूसरा प्रयोजन :

इस लिखने का यह प्रयोजन है कि जब बहुत धूर्त ज्ञानि और जबरदस्त होते है और प्रतिपक्षी असमर्थ कमसमजवाले होते है तब कोई अपने मतलब कों भूलता नहीं. कोई सत्यमार्गी परमेश्वर का भक्त ही स्वार्थत्यागी परमार्थ संपादक होता है. पाखंडी बहुत होते है इस वास्ते अब भी पाखंडी लोगों कों उचित है कि अपना लालच छोड देवें ओर लोगों कों भ्रमजाल में न गेरे, सत्यविद्या का पठनपाठन करे, लोगों कों अच्छी बुद्धि देवें, हिंसक और जूठे शास्त्रों कों छोड देवें, कमा करके खावे, छल कपट न करें, सर्व जीवों पर सामान्य बुद्धि रक्खे, दुखी कों साहाज्ज देवे, काली, कंकाली, भैरव प्रमुख हिंसक और जूठें देवों कों मानना छोड देवें, सत्य-शील-संतोष सें चलें तो अब भी इस देश के लोगों के वास्ते अच्छा है.

⇒ श्रीऋषभदेव का विद्यादान और भरत ने जैनवेद बनाया :

श्रीऋषभदेवजी नें प्रथम इस अवसर्प्पिणी काल में सर्व तरें की विद्या प्रजा के हित वास्ते इन भारतवर्षीयों कों शिखलाई और श्रीऋषभदेव के बड़े बेटे भरत नें आदीश्वर ऋषभदेव की स्तुतिगर्भित और गृहस्थ धर्म के निरुपक चार वेद बना के बहुत सुशील, धार्मिक श्रावकों कों शिखलाए और कहा कि तुम इन चारों वेदों कों पढो और प्रजा कों गृहस्थाश्रम धर्म का उपदेश करो तब वो श्रावक पूर्वोक्त काम करने सें ब्राह्मण नाम सें प्रसिद्ध हुए. आठ में तीर्थंकर चंद्रप्रभ तकतो सात्त्विक धर्म का उपदेश प्रजा को होता रहा, परंतु नव में सुविधिनाथ पुष्पदंत अर्हंत के पीछे इस भरत खंड में सात्त्विक धर्म लुप्त हो गया था, तब तिन ब्राह्मणों ने जगत में अंधाधुंध मचाई और वेदों के नाम सें नवीन हिंसक श्रुतियां बनाई अपने आपकों सर्व सें उत्तम और ईश्वर के पुत्र ठहराया. अपने स्वार्थ के वास्ते अनेक पाखंड चलाये जो कोई इनको पाखंड सें मने करते थे उनहीं कों ब्राह्मण राक्षस और नास्तिक कहने लग गए. क्योंकि श्रीऋषभदेव आदीश्वर भगवान नें ही प्रथम सात्त्विक और दया धर्म का उपदेश करा. भागवत में लिखा है नारदजी ने कै जगें हिंसकयज्ञ छुडवाये, तिसका भी यही तात्पर्य है कि जैनीयों के शास्त्र में नारदजी कों जैनधर्मी लिखा है. उनों ने जो हिंसक यज्ञ उपदेश सें बंद करे तो क्या आश्चर्य है ? और भागवत में भी ऋषभदेवजी कों विष्णुभगवान का अवतार लिखा है. पीछे ईश्वर जगत्कर्त्ता मानने वालों का मत चला. जब सें दया हिंसा का बहुत तकरार हुआ तिसके पीछे के बनें भारत, गीता, भागवतादि ग्रन्थो का स्वरुप ही और तरें का है.

હજારો વર્ષોથી કમાઈ ખાય છે. બ્રાહ્મણ લોકો પોતાના કામમાં બહુ જ હોંશિયાર હતા. કારણ કે, કોઈના પણ બાપ મરી જાય છે ત્યારે તેમનો દીકરો પથારી, લોટ વગેરે અનેક વસ્તુઓ બ્રાહ્મણોને આપે છે અને મનમાં એવું માને છે કે, જે કાંઈ બ્રાહ્મણોને આપીશું તે બધું સ્વર્ગમાં મારા પિતાને મળે છે. અહીંયાં આપીશું અને મરવાવાળાને ત્યાં પહોંચશે અને તરત જમા ખર્ચ થઈ જાય છે.

⇒ આ ગ્રંથનું બીજું પ્રયોજન :-

આ લખવાનું પ્રયોજન એ છે કે, જ્યારે ઘણા ધૂર્તો જ્ઞાની અને જબરજસ્ત હોય છે અને પ્રતિપક્ષી અસમર્થ અથવા ઓછા સમજણવાળા હોય છે, ત્યારે કોઈ પોતાના સ્વાર્થને ભૂલતું નથી. કોઈક સત્યમાર્ગી પરમેશ્વરના ભક્ત જ સ્વાર્થત્યાગી અને પરમાર્થના સંપાદક હોય છે. પાખંડી ઘણા હોય છે. માટે હજું પણ પાંખડી લોકોને ઉચિત છે કે પોતાની લાલચ છોડી દે અને લોકોને ભ્રમજાળમાં ન નાંખે, સત્યવિદ્યાનું પઠન પાઠન કરે, લોકોને સારી સમજ આપે, હિંસક અને અસત્યશાસ્ત્રોને છોડી દે, કમાઈને ખાય, માયાકપટ ન કરે, સર્વજીવો ઉપર સમાન બુદ્ધિ રાખે, દુઃખીને સહાય કરે, કાલી, કંકાલી, ભૈરવ વગેરે હિંસક અને ખોટા દેવોને માનવાનું છોડી દે, સત્ય, શીલ, સંતોષથી ચાલે તો પણ હજું આ દેશના લોકોને માટે સારા છે.

⇒ શ્રીઋષભદેવનું વિદ્યાદાન અને ભરતે જૈનવેદ બનાવ્યા :-

શ્રીઋષભદેવજીએ આ અસર્પિણીકાળમાં પ્રથમ સર્વપ્રકારની વિદ્યા પ્રજાના હિત માટે આ ભરત ક્ષેત્રના લોકોને શિખવાડી છે અને શ્રીઋષભદેવના મોટા દિકરા ભરતે આદિશ્વર ઋષભદેવની સ્તુતિગર્ભિત અને ગૃહસ્થધર્મને જણાવનારા ચારવેદ બનાવીને ઘણા જ સુશીલધાર્મિક શ્રાવકોને શીખવાડ્યા છે અને કહ્યું છે કે તમે આ ચાર વેદો ભણો અને પ્રજાને ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મનો ઉપદેશ કરો, ત્યારે તે શ્રાવકો પૂર્વોક્ત કામ કરવાથી બ્રાહ્મણ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. આઠમા તીર્થંકર ચંદ્રપ્રભ સ્વામી સુધી તો પ્રજાને સાત્ત્વિકધર્મનો ઉપદેશ મળતો રહ્યો પરંતુ નવમાં સુવિધિનાથ = પુષ્પદંત અરિહંતની પછી આ ભરતખંડમાંથી સાત્ત્વિકધર્મ લુપ્ત થઈ ગયો, ત્યારે તે બ્રાહ્મણોએ જગતમાં અંધાધૂંધી ફેલાવી અને વેદોના નામથી નવી હિંસક શ્રુતિઓ બનાવી. પોતે પોતાને બધાથી ઉત્તમ અને ઈશ્વરના પુત્ર ઠરાવ્યાં, પોતાના સ્વાર્થ માટે અનેક પાખંડો ચલાવ્યા, જો કોઈ એમના પાખંડોનો નિષેધ કરે તેમને તે બ્રાહ્મણ રાક્ષસ અને નાસ્તિક કહેવા લાગ્યા. કારણ કે, શ્રીઋષભદેવ આદિશ્વર ભગવાને પ્રથમ સાત્ત્વિક અને દયાધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, ભાગવતમાં લખ્યું છે કે નારદજીએ કેટલીયે જગ્યાએ હિંસક યજ્ઞ છોડાવ્યો. તેમનું પણ તાત્પર્ય એ છે કે જૈનોના શાસ્ત્રમાં નારદજીને જૈનધર્મી લખ્યા છે, તેમને જો હિંસકયજ્ઞ ઉપદેશથી બંધ કર્યો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અને ભાગવતમાં પણ ઋષભદેવજીને વિષ્ણુ ભગવાનના અવતાર લખ્યા છે, પછી ઈશ્વરને જગતકર્તા માનવાવાળાનો મત ચાલ્યો, જ્યારથી દયા અને હિંસાનો બહુ વિવાદ થયો ત્યાર પછી બનેલા ભારત-ગીતા, ભાગવત આદિ ગ્રંથોનું સ્વરૂપ બીજા પ્રકારનું છે.

बहुत लोक मनमें ब्राह्मणों कों शांतिरुप गरीब जानते है. परंतु जिन बखत बेगुनाह बौद्धों के बाल बच्चों कों हिमालय सें लेके सेतुबंध तक कतल करे थे और जैनमत के लाखों मंदिर तोड मूर्त्ति फोड अपने देव पधराय दीये थे और लाखों अति उत्तम पुस्तकों के भंडार जला दीये थे. उस बखत इनकी शांति मुद्रा देखते तो पूर्वोक्त सर्व भूल जाते.

⇒ जैन राजाओं के समय में भी जैनीयों की शांति :

और जैनमत में श्रेणिक, अशोकचंद्र, चेटक, उदयन, वितभय पाटनका उदयनवत्स, उदयन कोणिक का बेटा चंद्रप्रद्योत, नव मल्लिक, नवलेच्छिक, पालक, नंद, चंद्रगुप्त, बिंदुसार, अशोक, संप्रति और वनराज, कुमारपाल प्रमुख अनेक जैनराजे महावीरजी के समय में आम पीछे हुए तिनके राज्य में भी जैनीयों नें किसी मत वाले के साथ जबरदस्ती नहीं करी. इस काल में भी सैकडों जिन मंदिरों में जैपुर, गिरनार, आबु, करणाटक प्रमुख देशो में ब्राह्मणों नें अपने देव स्थापन कर छोडे है, थोडें ही वर्षो की बात है कि उज्जयन में जैनीयों नें एक मंदिर नया बनवाया था. जब तैयार हुआ तब ब्राह्मणो नें झटपट महादेव का लिंग पधराय दीया. इसी तरें संवत १९३१ में पाली में जैनीयों की धर्मशाला में महादेव का लिंग पधराय दीया क्योंकि ब्राह्मण मनमें जानते है ये राजे हमारे धर्म में है. इस वास्ते जैनी कहां पुकार करेगे, इनकी कौन सुनेगा इत्यादि अनेक उपद्रव ब्राह्मणों ने जैनीयों कों करे परंतु जब जैनी अपनी पूरी औज पर थे इनों नें किसी अन्यमतवाले कों मत की बाबत जबरदस्ती नहीं करी बलकि सरकारी पुस्तक इतिहासतिमिरनाशक के तीसरे खंड में जहां राजा अशोकचंद्र के चौदह हुकुम पाली हर्फो में लिखे है तिनमें सें सातवें हुकम की नकल यहाँ दरज करते हैं. "खुलासा सात में आदेश का चाहे जिस पाखंड का फकीर हो चाहें जहां रहे कोई उसे छेडे नहीं. सब की कोशिश अखलाक की दुरस्ती में हैं." इस लिखनें सें यह सिद्ध होता है कि जैन राजायों ने किसी मतवाले के साथ मत की बाबत जबरदस्ती नहीं करी बल्कि जैन राजायों का राज्य प्रजा के बहुत सुधारे में था. इतिहास तिमिरनाशक के कै स्थानो में इस बात का जिकर लिखा है, दूसरे मतवालों की जबरदस्ती कै जगों लिखी है. हाल दिल्ली में जो जैनीयों की रथयात्रा ब्राह्मण वगेरों ने नहीं निकलने दी थी सो सरकार अंग्रेजी के हुकम सें संवत १९३५ में निकली, यह बात प्रसिद्ध है तथा हथरस, रेवाडी, खुरजे प्रमुख शहरों में ब्राह्मण प्रमुख अन्यमतवालों ने जैनीयों उपर थोडी जुलमी करी थी यह तो अंग्रेजी राज्य का ही तेज है. जो जैनी अपने धर्म का उत्सव करते है और सुख सें काल व्यतीत करते है फेर ब्राह्मणां अपनें आपकों आस्तिक और जैनीयों कों नास्तिक कहते है यह बड़े आश्चर्य की बात है. जैनों के मत में ब्राह्मणों का पाखंड चलता नहीं इस वास्ते जैनों कों नास्तिक कहते है.

यद्यपि इस काल में जैनलोकों में भी ब्राह्मणों की वासना सें अनेक रुढी के पाखंड चल रहे है परंतु जैनों के शास्त्रों में बहुत जगतरुढी के पाखंड नहीं है, सिवाय अपनें इष्ट अर्हंत के और किसी

ઘણા લોકો મનમાં બ્રાહ્મણોને શાંતિસ્વરૂપ ગરીબ માને છે. પરંતુ જે વખતે નિરપરાધી બૌદ્ધોના બાળબચ્ચાની હિમાલયથી લઈને સેતુબંધ સુધી કતલ કરાવી હતી અને જૈનમતના લાખ્ખો મંદિર અને મૂર્તિ તોડી ફોડીને પોતાના દેવ પધરાવ્યા હતા અને અતિ ઉત્તમ પુસ્તકોના લાખ્ખો ભંડારો સળગાવી દીધા હતા. તે વખતે તેમની શાંતમુદ્રા જોવામાં આવે તો પૂર્વોક્ત બધું ભૂલી જાત.

⇒ જૈનરાજાઓનાં સમયમાં પણ જૈનોની શાંતિ :-

અને જૈનમતમાં શ્રેણિક, અશોકચંદ્ર, ચેટક, ઉદયન, વિતભયપાટણનો ઉદયનવત્સ, ઉદયનકોણિકનો દિકરો, ચંદ્રપ્રદ્યોત, નવમલ્લિ, નવલચ્છિ, પાલક, નંદ, ચંદ્રગુપ્ત, બિંદુસાર, અશોકસંપ્રતિ અને વનરાજ, કુમાળપાળ વગેરે અનેક જૈનરાજાઓએ શ્રી મહાવીરજીના સમયમાં અને તેમની પછી થયેલ તેમના રાજ્યમાં પણ જૈનોએ કોઈ મતવાળા સાથે જબરજસ્તી કરી નથી. આ કાળમાં પણ સેંકડો જૈનમંદિરમાં જયપુર, ગિરનાર, આબુ, કર્ણાટક વગેરે દેશોમાં બ્રાહ્મણોએ પોતાના દેવ સ્થાપન કરી દીધા છે. થોડા જ વર્ષોની વાત છે કે ઉજ્જૈનમાં જૈનોએ એક મંદિર નવું બનાવ્યું હતું, જ્યારે તૈયાર થયું ત્યારે બ્રાહ્મણોએ તાબડતોબ મહાદેવનું લિંગ પધરાવી દીધું. આ રીતે સંવત ૧૯૩૧માં પાલીમાં જૈનોની ધર્મશાળામાં મહાદેવનું લિંગ પધરાવી દીધું. કારણ કે, બ્રાહ્મણો મનમાં સમજે છે કે આ રાજા અમારા ધર્મના છે માટે જૈનો કયાં ફરીયાદ કરશે, એમનું કોણ સાંભળશે વગેરે અનેક ઉપદ્રવ બ્રાહ્મણોએ જૈનોને કર્યા છે. જૈનો જ્યારે પોતાની પૂરી ઊંચાઈ ઉપર હતા, ત્યારે પણ તેઓએ કોઈ અન્યમતવાળાઓના મતને વિષે જબરજસ્તી કરી નથી. બલ્કે સરકારી પુસ્તક ઇતિહાસ તિમિરનાશકના ત્રીજાખંડમાં જ્યાં રાજા અશોકચંદ્રના ચૌદહુકમ(આદેશ) પાલી અક્ષરોમાં લખ્યા છે તેમાંથી સાતમાં હુકમની (આદેશ) નકલ અહીંયાં રજૂ કરીએ છીએ "સાતમાં ખુલાસામાં આદેશ છે કે ગમે તે મતના ફકીરો તે ગમે ત્યાં રહ્યા હોય કોઈ તેમને હેરાન ન કરે. બધાનો પ્રયત્ન નીતિના સુધારામાં છે." આ લખવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જૈન રાજાઓએ કોઈ મતવાળા સાથે મતની બાબતમાં જબરજસ્તી કરી નથી, બલ્કે જૈન રાજાઓનું રાજ્ય પ્રજાના ઘણા સુધારામાં હતું. ઈતિહાસ તિમિરનાશકના કેટલાક સ્થાનોમાં આ વાતની ચર્ચા લખી છે. બીજા મતવાળાઓની જબરજસ્તી કેટલીક જગ્યાએ લખી છે. હાલ દિલ્હીમાં જે જૈનીઓની રથયાત્રા બ્રાહ્મણો વગેરે નહોતી નીકળવા દેતા, તે સરકાર અંગ્રેજીના હુકમથી સંવત ૧૯૩૫માં નીકળી, આ વાત પ્રસિદ્ધ છે તથા હથરસ, રેવાડી, ખુરજે વગેરે શહેરમાં બ્રાહ્મણ વગેરે અન્યમતવાળાઓએ જૈનો ઉપર થોડો જુલમ કર્યો હતો. આ તો અંગ્રેજી રાજ્યનું તેજ છે. જે જૈનો પોતાના ધર્મનો ઉત્સવ કરે છે અને સુખથી કાળ પસાર કરે છે. આ મોટી આશ્ચર્યની વાત છે. જૈનોના મતમાં બ્રાહ્મણોનું પાખંડ (ઢોંગ) ચાલતો નથી એટલા માટે જૈનોને નાસ્તિક કહે છે.

જો કે, આ કાળમાં જૈન લોકોમાં પણ બ્રાહ્મણોની વાસનાથી અનેક રૂઢીના પાખંડો ચાલી રહ્યા છે. પરંતુ જૈનોના શાસ્ત્રમાં જગતરૂઢીના ઘણાં પાખંડો નથી. પોતાના ઇષ્ટ અરિહંત સિવાય બીજા

मिथ्यादृष्टि देव की भक्ति करनी नहीं लिखी है तथा अतीत काल में पांचकर्म चलते थे–अग्निहोत्रं गवालंभं सन्यासं पलपैतृकं। देवराच्च सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवजर्येत् ॥१॥

यह कथन पाराशर ऋषिका है. **अर्थ :–** अग्निहोत्र १, यज्ञादिक में गाय का वध २, संन्यास ३, श्राद्ध में मांस भक्षण ४, देवरसें पुत्र समुत्पन्न करना अर्थात् देवर कों पति करना ५ यह पांच का कलियुग में त्याग करना. इस ऋषि ने हिंसा का बहुत निषेध करा है तो भी अज्ञ जन हिंसा करते है.

प्रथम अग्निहोत्र बंद करने सें वेदोक्त यज्ञों की जड काट गेरी है तो भी ब्राह्मणादि अग्निहोत्र नहीं छोडते हैं, जैसें काशी में बाल शास्त्रीजी अग्निहोत्रि सुनने में आते है. जूनागढ का दिवान गोकुलजी झाला सांख्यायनी ऋग्वेदी ब्राह्मण हैं, सो हाल में अग्निहोत्रि हुआ है. अहमदाबाद का सदर अमीन भाउ मैरालने भी अग्निहोत्र लीया है. कुलाबा के बाबाजी दिवान जी का बेटा धुडीराज विनायक उर्फ भाऊ साहिब बिबलकर ये बरसो बरस एक दो यज्ञ करके बहुत रुपइये खरचते है. ये संप्रतिकाल के प्राचीन बर्हिराजा है. इनके समजाने वास्ते नारद कौन मिलेगा सो कौन जाने. गोपालराव मैराल ये गृहस्थ वडोदरे में प्रसिद्ध थे तिनका भत्रीजा नारायणराव पांडुरंग इनों ने नर्मदा नदी के कांठे बेलु नाम गाम में सात यज्ञ करे, तिन में लाखों रुपइए खरच करे है. इसी तरें काशी प्रमुख बहुत जगें यज्ञ होते हैं, सिवाय गुजरात, मारवाड, दिल्ली, पंजाब के और देशों में यज्ञ करनें में कोई रोकटोक नहीं है. जिस ब्राह्मण के कुल में तीन पुरुष तक यज्ञ न हुआ होवे तिसकों दुर्ब्राह्मण कहते है और तिसकों इस बाबत प्रायश्चित्त करना पडता है. यह प्रथम पाराशर का कथन नहीं माना. १

दूसरा गवालंभ. यज्ञादिक में गाय का वध करणा यह रश्म मनु और याज्ञवल्क्य तक जारी था. पुराण और नाटक ग्रन्थों में भी यह विधि लिखी है तिस वास्ते गोहिंसा के निषेध कों बहुत काल नहीं हुआ. अनुमान सें ऐसा मालूम होता है तथा तैत्तरीय ब्राह्मण में और शतपथ ब्राह्मण में नीचे लिखी श्रुति है. गव्यान्यशूनुत्तमेहन्नालभते ॥ इन ग्रन्थो के पृष्ठ। १६। ३०। वेदाज्ञा सें मधुपर्क उत्पन्न हुआ. राजा घर में आवे, वर घर में आवे तो उत्तम ही दिन गिना जाता है, तिस अवसर में गोवध करना लिखा है. यह भी पाराशर ने बंद किया, तो भी गोदान उत्सर्ग विधि चलती है. आश्वलायन सूत्र में तथा और अन्यसूत्रा में जब मधुपर्क की विधि बांचीए तो गवालंभ अर्थात् गौवध के सिवाय और कोई विधि नहीं मालूम होती है. यह गौवध भी जैन, बौद्धमतवालों की तकरार सें बंद हुआ मालूम होता है. २

तीसरा कलि में संन्यासी होना बंद करा, सो भी नहीं बंद हुआ. यह पाराशरजी का नियम तो विशेष करके शंकरस्वामी ने तोडा, क्योंकि शंकरस्वामी नें चारों ही वरण कों संन्यासी करा सो गोसांई आदिक है और बहुत संन्यासी वाममार्गी है, मांसमदिरा खातेपीते है, बहुत पाखंड करते है, इस वास्ते बंधी करी होगी. ३

કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિદેવની ભક્તિ કરવાનો નિષેધ લખ્યો છે તથા ભૂતકાળમાં પાંચકર્મ ચાલતા હતા
अग्निहोत्रं गवालंभं सन्यासं पलपैतृकं। देवराच्च सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवजर्येत् ॥१॥

આ કથન પારાશરઋષિનું છે. અર્થ - અગ્નિહોત્ર ૧, યજ્ઞ વગેરેમાં ગાયોનો વધ ૨, સંન્યાસ ૩, શ્રાદ્ધમાં માંસનું ભક્ષણ ૪, દિયરથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો અર્થાત્ દિયરને પતિ કરવો ૫. આ પાંચનો કલિયુગમાં ત્યાગ કરવો. આ ઋષિએ હિંસાનો ઘણો જ નિષેધ કર્યો છે, તો પણ અજ્ઞાની માણસો હિંસા કરે છે.

પ્રથમ અગ્નિહોત્ર બંધ કરવાથી વેદમાં કહેલા યજ્ઞોનું મૂળ કાપી નાંખ્યું છે, તો પણ બ્રાહ્મણ આદિ અગ્નિહોત્ર છોડતાં નથી. જેમ કાશીમાં બાલશાસ્ત્રીજી અગ્નિહોત્રિ સાંભળવામાં આવે છે, જૂનાગઢના દિવાન ગોકુલજી ઝાલા સાંખ્યાયની ઋગ્વેદી બ્રાહ્મણ હતા. તે હમણાં અગ્નિહોત્રિ થયા છે. અમદાવાદના પ્રમુખ અમીનભાઈ મૈરાલે પણ અગ્નિહોત્ર લીધો છે. કુલાબાના બાબાજી દિવાનજીના દિકરા ધુંડીરાજ વિનાયક ઉર્ફે ભાઉસાહિબ બીબલકર જે વર્ષો વરસ એક બે યજ્ઞ કરીને ઘણાં રૂપિયા ખર્ચે છે. જે વર્તમાનકાળના જુના બર્હિ-રાજા છે તેમને સમજાવવા માટે કયા નારદ મળશે તે કોણ જાણે. ગોપાલરાવ મૈરાલ જે ગૃહસ્થ વડોદરામાં પ્રસિદ્ધ હતા તેમના ભત્રીજા નારાયણરાવ પાંડુરાવ તેમને નર્મદાનદીના કાંઠે વેલુ નામના ગામમાં સાત યજ્ઞ કર્યા, તેમાં લાખ્ખો રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યો. આ રીતે કાશી વગેરે ઘણી જગ્યાએ યજ્ઞ થાય છે, ગુજરાત, મારવાડ, દિલ્હી છોડીને પંજાબના બીજા દેશોમાં યજ્ઞ કરવામાં કોઈ રોક ટોક નથી, જે બ્રાહ્મણના કૂળમાં ત્રણ પુરુષ સુધી યજ્ઞ નથી થયો તેને દુર્બ્રાહ્મણ કહેવાય છે અને તેને તે બાબતનું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે છે, આ પ્રથમ પારાશરનું કથન ન માન્યું ૧.

બીજો ગવાલંભ યજ્ઞ વગેરેમાં ગાયનો વધ કરવો ૨શ્મ મનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય સુધી ચાલું હતું. પુરાણ અને નાટકગ્રંથોમાં પણ આ વિધિ લખી છે. તેથી ગોહિંસાના નિષેધનો ઘણો વખત નથી થયો. અનુમાનથી એવું લાગે છે તથા તૈત્તરીય બ્રાહ્મણમાં અને શતપથ બ્રાહ્મણોમાં નીચે લખેલી શ્રુતિ છે. गाव्यान्यशूनुत्तमेहन्नालभते ॥ આ ગ્રંથોના -।૧૬।૩૦।માં પાના ઉપર વેદની આજ્ઞાથી મધુપર્ક ઉત્પન્ન થયો. રાજા ઘરમાં આવે, વર ઘરમાં આવે તો ઉત્તમ દિવસ જ ગણાય છે તે અવસરે ગાયનો વધ કરવાનું લખ્યું છે. આ પણ પારાશરે બંધ કર્યું છે. તો પણ ગોદાન ઉત્સર્ગવિધિ ચાલે છે. આશ્વલાયનસૂત્રમાં તથા બીજા અન્યસૂત્રોમાં જ્યારે મધુપર્કની વિધિ વાંચીએ તો ગવાલંભ અર્થાત્ ગાયના વધ સિવાય બીજી કોઈ વિધિ જણાતી નથી. આ ગાયનો વધ પણ જૈન અને બૌદ્ધમતવાળાઓના વિવાદથી બંધ થયો જણાય છે. ૨.

ત્રીજું કલિયુગમાં સંન્યાસી થવાનું બંધ કર્યું તે પણ બંધ ન થયું. આ પારાશરજીનો નિયમ તો વિશેષે કરીને શંકરસ્વામીએ તોડ્યો. કારણ કે, શંકરસ્વામીજીએ ચારે વર્ણના સંન્યાસી કર્યા છે. તે ગોસ્વામી આદિ છે અને ઘણા સંન્યાસીઓ વામમાર્ગી છે. માંસ, મદિરા ખાય-પીવે છે, ઘણા ઢોંગ કરે છે માટે બંધી કરી હશે. ૩

चौथा पलपैतृकं अर्थात् श्राद्ध में पितृनिमित्त मांस का खाना, इससें यह मालूम होता है कि आगे वैदिकमतवाले बहुत हिंसक थे और शिकार मार के खाते थे. जिन जानवराकों मार के लाते थे, उनका मांस होम के बाकी खा जाते थे. वह रश्म वैदिक धर्म की प्रबलता में थी. जब स्मृतियों बनाई गई तब पूर्वोक्त रश्म बंद कर दीनी और विधि बांधी, विधि सें लोग मांस खाने लगे.

⇒ पुराण में भी मांस खाने की छूट है :

जब पुराण बने तिनमें भी विधि सें मांस खाने की छूट है. वैष्णवमतवाले ऐसे पुराणों कों तामसी पुराण मानते है. श्राद्ध विषय में निर्णयसिंधु में ऐसा लिखा है, **यत्र मातुलजोद्वाहि यत्र वै वृषलीपतिः । श्राद्धं न गच्छेत्तद्विप्राः कृतं यच्च निरामिषम् ॥**

अर्थ :- जहाँ मामां की बेटी विवाही होवे तथा शुद्र की कन्या विवाही होवे ऐसे आदमी के घर में ब्राह्मणनें श्राद्ध जीमनें कों न जानां और जिस श्राद्ध में मांस नहीं होवे तहां किसी ब्राह्मण को श्राद्ध में जीमनें को न जाना चाहिये. अब बुद्धिमानों कों विचारना चाहिये, ऐसे शास्त्रों के बनाने और माननेंवाले अपनें आपकों आस्तिक और जैनीयों कों नास्तिक कहते है.

⇒ वेद बनाये का भिन्न-भिन्न समय :

तथा वेद मूल में एक बखत में बने हुए मालूम नहीं होते है, किंतु जुदे जुदे काल में जुदे जुदे ऋषियों के जुदे जुदे बनावे हुए मंत्र है. वे सर्व एक संहितारुप देखने में आते है और वेद यह जो शब्द है सो अन्यग्रन्थ में भी लगाने की रीति है. जैसे गांधर्ववेद, धनुर्वेद, आयुर्वेद, भारत कों भी पांचमा वेद कहते है.

⇒ वेदशब्द लगायकर अन्य नाम भी बने है :

वेद के अक्षरों कों मंत्र कहते है, तिन में परमेश्वर की तथा और देवो की प्रार्थना है और कितनेक मंत्र विधि के है, जिन में यजन याजन की विधि है. जड में जे ऋषि थे ते क्षत्रियों के घर में यज्ञादिक कर्म करते थे तिस वास्ते ये ऋषि धर्माध्यक्ष बन गये, तब तिन ऋषियों ने लोकां के मनमें यह वात दृढा देई कि वेदों के सिवाय कुछ भी न होगा और सर्व देवते हमारे वेदमंत्रों के ताबे है

⇒ देवविधि में देवता का आह्वान और विसर्जन :

और वेदमंत्र से जिस देवता का आह्वान करीए वो हाजर होता है और जिसका विसर्जन करिये वो चला जाता है और जो कुछ हम उनकों कह देते है सो कर देते है, तिनके सिद्ध करने वास्ते हजारों ग्रन्थ लिख गए है. सूर्य उगता है सो ब्राह्मणों की संध्या के प्रभाव सें उगता है. यह कथन भारत में लिखा है, जैसें जैसें लोगों के दिल यह बात बैठती गई तैसें तैसें धर्माध्यक्ष ऋषियों का अमल जबरदस्त होता गया.

ચોથું પલપૈત્રુક અર્થાત્ શ્રાદ્ધમાં પિતૃનિમિત્તે માંસનું ખાવું, આનાથી એમ જણાય છે કે પહેલા વૈદિકમતવાળા બહુ જ હિંસક હતા અને શિકાર કરીને ખાતા હતાં. જે જાનવરોને મારીને લાવતા હતા અને માંસ હોમીને બાકીનું ખાઈ જતા હતાં, આ રિવાજ વૈદિકધર્મની પ્રબળતામાં હતો, જ્યારે સ્મૃતિઓ બનાવી ત્યારે પૂર્વોક્ત રિવાજ બંધ કરી દીધો અને વિધિ બાંધી, વિધિથી લોકો માંસ ખાવા લાગ્યા.

⇒ પુરાણમાં પણ માંસ ખાવાની છુટ્ટી છે :-

જ્યારે પુરાણ બન્યા તેમાં પણ વિધિથી માંસ ખાવાની છૂટ છે. વૈષ્ણવમતવાળા આવા પુરાણોને તામસી પુરાણ માને છે. શ્રાદ્ધના વિષયમાં નિર્ણયસિંધુમાં એવું લખ્યું છે, **यत्र मातुलजोद्वाहि यत्र वै वृषलीपतिः । श्राद्धं न गच्छेत्तद्विप्राः कृतं यच्च निरामिषम् ॥**

અર્થ :- જ્યાં મામાની દીકરીનો વિવાહ થયેલો હોય તથા ક્ષુદ્રની કન્યાનો વિવાહ થયેલો હોય એવા માણસના ઘરમાં બ્રાહ્મણે શ્રાદ્ધ જમવા ન જવું અને જે શ્રાદ્ધમાં માંસ ન હોય ત્યાં કોઈપણ બ્રાહ્મણે જમવા ન જવું જોઈએ. હવે બુદ્ધિમાનોએ વિચારવું જોઈએ કે, આવા શાસ્ત્રને બનાવવાવાળા અને માનવાવાળા પોતે પોતાને આસ્તિક અને જૈનોને નાસ્તિક કહે છે.

⇒ વેદ બનાવ્યાનો અલગ-અલગ સમય :-

તથા વેદ મૂળમાં એકવખતમાં રચાયા લાગતા નથી, પરંતુ જુદા કાળમાં જુદા જુદા ઋષિએ જુદા જુદા બનાવેલા મંત્રો છે. તે બધા એક સંગ્રહરૂપે દેખવામાં આવે છે અને વેદ આ જે શબ્દ છે, તે અન્ય ગ્રંથોમાં પણ લગાવવાનો રિવાજ છે.જેમ ગાંધર્વવેદ, ધનુર્વેદ, આયુર્વેદ. ભારતને પણ પાંચમો વેદ કહે છે.

⇒ વેદ શબ્દ લગાવીને અન્ય નામ પણ બન્યા છે :-

વેદના અક્ષરોને મંત્ર કહે છે, તેમાં પરમેશ્વરની તથા બીજા દેવોની પ્રાર્થના છે અને કેટલીક મંત્ર વિધિ છે, જેમાં યજન યાજનની વિધિ છે. મૂળમાં જે ઋષિ હતા તે ક્ષત્રિયોના ઘરમાં યજ્ઞ વગેરે કર્મ કરતા હતા. માટે તે ઋષિ ધર્માધ્યક્ષ બની ગયા, ત્યારે તે ઋષિઓએ લોકોના મનમાં આ વાત મજબૂત રીતે બેસાડી દીધી કે વેદો સિવાય કંઈપણ થશે નહીં અને સર્વદેવતા અમારા વેદમંત્રોના તાબામાં છે.

⇒ દેવવિધિમાં દેવતાનું આહ્વાન અને વિસર્જન :-

અને વેદમંત્રથી જે દેવતાને આહ્વાન કરીએ તે હાજર થાય છે અને જેનું વિસર્જન કરીએ તે ચાલ્યા જાય છે અને જે કાંઈ અમે એમને કહીએ તે કરી આપે છે, તેમને સિદ્ધ કરવા માટે હજારો ગ્રંથ લખેલા છે. સૂર્ય ઉગે છે, તે બ્રાહ્મણોના સંધ્યાના પ્રભાવથી ઉગે છે. આ કથન ભારતમાં લખ્યું છે. જેમ જેમ લોકોના દિલમાં આ વાત બેસતી ગઈ, તેમ તેમ ધર્માધ્યક્ષ ઋષિઓનો અમલ જબરજસ્ત થતો ગયો.

⇒ कृष्ण भी ब्राह्मणों से डरता है :

भागवत में लिखा है श्री कृष्णजी कहते है, अग्नि, सूर्य, सोमादिक के कोप सें मुज को इतना डर नहीं, जितना मुजकों ब्राह्मणों के कोप का डर है. सो श्लोक यह है. नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्रात्, शङ्के भृशं ब्रह्मकुलावमानात् । तब ऐसा लिख दिया और भगवान भी ब्राह्मणों सें अति डरते थे तो फेर ब्राह्मण अपने मन की मानी क्यों न करे ? यही तो स्वच्छंदपणें ने हिंदुयों का सच्चा धर्म डबोया. अबी तक परमेश्वर भी निर्भय नहीं हुआ. "आंधे चूहे (उंदर) थोथे धान जैसे गुरु तैसे यजमान" यह कहना सत्य है. हमकों बडा सोच है कि कबी हिंदु भी सूते जागेंगे, बालावस्था कों छोडेंगे, पक्षपात के अंध कुप सें निकसेंगे, निकलेंगे सही परंतु यह खबर नहीं, कूप सें निकल के पाखंडीयों के जाल में फसेंगे, सत् मार्ग में चलेंगे.

⇒ ऋषि शब्द का अर्थ :

ऋषि शब्द का अर्थ गाने और फिरनेवाले का होता है. परंतु रुढि सें ग्रन्थकर्तायों कां नाम ऋषि कहते है. अतीत काल में धर्माध्यक्ष बहुत पाखंडी और कपटी थे, राजायों कों भी अपना गुलाम बना रखते थे और क्रिश्चयन् अर्थात् ईसाइ धर्म का धर्माध्यक्ष पोप करके प्रसिद्ध है तिसकी फांसी सें यूरोप खंड के लोग अबतक नहीं छूटे है. यूरोपीयन लोगों कों पोप पाप की माफी देता है, स्वर्ग चडने का पता देता है और नरक जाने का भी पता देता है, तिस वास्ते बहुत भोले लोग मरती वखत इन पोपों सें आशीर्वाद लेनें वास्ते हजारों रुपईये देते है.

⇒ पोप लोग का वर्तन :

सर्व लोगों कें पास तो पोप पहुंच नहीं सकता है. इसवास्ते कितनेक अपनी तर्फ सें मुखत्यार बना के देश में फिरने वास्ते भेजता है, जेकर पोप किसी कों न्यात बाहिर काढे तो फिर किसी की ताकात नहीं जो उसका संग्रह कर शके. चाहो लाख फौज का स्वामि बादशाह क्यों न होवे. पोप के आगे हाथ जोडे ही छूटना होवे है. जैसा धर्माध्यक्ष का जुलम अन्य देशो में है तैसा यहाँ भी है.

⇒ वेदविद्या गुप्त रखते है :

जब यूरोपीयन बडी अकलबालों कों पोप नहीं छोडते है तो हिंदुस्तानी पशुयों को ब्राह्मण कैसें छोड देवे ? इस अन्याय का मूल कारण अज्ञान है. क्योंकि जब धर्माध्यक्षो कां अधिक बल हो जाता है तब वे ऐसा बंदोबस्त करते हैं कि कोई अन्य जन विद्या पढे नहीं, जेकर पढे तो उसकों रहस्य बताते नहीं. मनमें यह समजते है कि अपढ रहेंगे तो हम कों फाईदा है, नहीं तो हमारे छिद्र काढेंगे. ऐसें जान के सर्व विद्या गुप्त रखने की तजवीज करते है, इसी तजवीज नें हिंदुस्तानीयों का स्वतंत्रपणा नष्ट करा और सच्चे धर्म की वासना नहीं लगने दीनी और नयेनये मतों के भ्रमजाल में गेरा और अच्छे धर्मवालों को नास्तिक कहवाया.

⇒ કૃષ્ણ પણ બ્રાહ્મણોથી ડરતા હતા :-

ભાગવતમાં લખ્યું છે કે - શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે, અગ્નિ, સૂર્ય, સોમ (ચંદ્ર) વગેરેના કોપથી મને એટલો ડર નથી જેટલો મને બ્રાહ્મણોના ગુસ્સાથી છે. તેનો શ્લોક આ છે. नाग्न्यर्क सोमानिलवित्तपास्त्रात्, शङ्के भृशं ब्रह्मकुलावमानात् । ત્યારે એવું લખી દીધું અને ભગવાન પણ બ્રાહ્મણો થી અતિ ડરતા હતા, તો પછી બ્રાહ્મણો પોતાના મનનું માન્યું કેમ ન કરે ? આ જ સ્વચ્છંદપણાએ હિન્દુઓનો સાચો ધર્મ વગોવ્યો. હજુ સુધી પરમેશ્વર પણ નિર્ભય ન થયા "आंधे चूहे (ઉંદર) थोथे धान जैसे गुरु तैसे यजमान" આંધળા ઉંદર નિઃસાર ધાન્ય, જેવા ગુરુ તેવા યજમાન) આ કહેવત સત્ય છે. અમને ઘણી ચિંતા છે કે, ક્યારે પણ હિન્દુ સૂતેલા જાગશે. બાલ્યાવસ્થાને છોડશે, પક્ષપાતના આંધળા કૂવામાંથી નીકળશે ખરા. પરંતુ એમ ખબર નથી કે, કૂવાથી નીકળીને પાંખડીઓની જાળમાં ફસાશે કે સાચામાર્ગમાં ચાલશે.

⇒ ઋષિ શબ્દનો અર્થ :-

ઋષિ શબ્દનો અર્થ ગાનાર અને ફરનાર થાય છે. પરંતુ પરંપરાથી ગ્રંથકર્તાનું નામ ઋષિ કહેવાય છે. પહેલાંના કાળમાં ધર્માધ્યક્ષ ઘણા પાખંડી અને કપટી હતા. રાજાઓને પણ પોતાના દાસ બનાવીને રાખતા હતા અને ક્રીશ્ચન અર્થાત્ ઈસાઈધર્મના ધર્માધ્યક્ષ પોપ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેમની ફાંસીથી યુરોપખંડના લોકો હજુ સુધી છૂટ્યા નથી. યુરોપિયન લોકોને પોપ પાપની માફી આપે છે, સ્વર્ગે જવાનો રસ્તો બતાવે છે અને નરકે જવાનો રસ્તો બતાવે છે. માટે ઘણા ભોળા લોકો મરતી વખતે આ પોપ પાસે આશીર્વાદ લેવા માટે હજારો રૂપિયા આપે છે.

⇒ પોપ લોકોનું વર્તન :-

બધા લોકોની પાસે પોપ પહોંચી ન શકે માટે પોતાના તરફથી કેટલાક પ્રતિનિધિઓ બનાવી દેશમાં ફરવા માટે મોકલે છે. જો પોપ કોઈને ન્યાત બાર કાઢે તો પછી કોઈની તાકત નથી કે એમને રાખી શકે. ભલે ને એ લાખ્ખો લશ્કરનો સ્વામી બાદશાહ ન હોય. પોપની આગળ હાથ જોડ્યે જ છૂટકો થાય છે. જેવો ધર્માધ્યક્ષનો જુલમ બીજા દેશોમાં છે તેવો અહિં પણ છે.

⇒ વેદવિદ્યા ગુપ્ત રાખે છે :-

જ્યારે ઘણી અક્કલવાળા યુરોપિયનને પોપ છોડતા નથી તો હિન્દુસ્તાની પશુઓને બ્રાહ્મણો કેવી રીતે છોડી દે ? આ અન્યાયનું મૂળકારણ અજ્ઞાન છે. કારણ કે, જ્યારે ધર્માધ્યક્ષનું વધારે બળ થઈ જાય છે, ત્યારે તેઓ બંદોબસ્ત કરે છે કે બીજો કોઈ પણ માણસ વિદ્યા ભણે નહીં. જો ભણે તો તેમને રહસ્ય બતાવે નહીં. મનમાં એવું સમજે છે કે અભણ રહે તો અમને ફાયદો છે. નહીંતર અમારા દોષો કાઢશે. એવું માનીને સર્વવિદ્યાને ગુપ્ત રાખવાનો નિર્ણય કરે છે. આ નિર્ણયે હિન્દુસ્તાનીઓનું સ્વતંત્રપણું નાશ કર્યું અને સાચ્ચાધર્મની ઈચ્છા ન થવા દીધી અને નવા નવા મતોના ભ્રમજાળમાં ફેંકી દીધા અને સારા ધર્મવાળા નાસ્તિક કહેવાયા.

⇒ वेद में मदिरा पीने का मंत्र :

जिन वेदों का घमंड रखते है तिन वेदो ही नें महाहिंसक धर्म उत्पन्न करा तथा वेद में मदिरा पीने का भी मंत्र लिखा है. ऋग्वेद के ऐत्तरेय ब्राह्मण में क्षत्री कों राज्याभिषेक करने की विधि आठमी पंचिका के वीस में कांड में लिखी है. सो नीचे प्रमाणे मंत्र है. इत्यथास्मै सुराकंसं हस्त आदधाति स्वादिष्ठ्य-तां पिबेत् ऐ ८।२०। **अर्थ :-** राजा के हाथ में मदिरे का लोटा देना और स्वादिष्ट यह मंत्र पढ के पीवे. इसीतरें अनेक राजाओं को राज्याभिषेक हुआ है तिनका नाम और तिनके गुरुयों के नाम वेद में लिखे है. तिन में परीक्षित का पुत्र जन्मेजय कों राज्याभिषेक हुआ सो श्रुति नीचे लिखी है। तुरः कावेषयो जन्मेजयं पारिक्षितमभिषेच. ऋग्वेद ब्राह्मण ८।२१। इससें ऐसा मालूम होता है जो ऋग्वेद जन्मेजय के पीछे बना है.

तथा जो मंत्र नीचे लिखे जाते है तिनसें ऐसा सिद्ध होता है कि वेद ईश्वर से कहे हुए नहीं है ते मंत्र यथा।

अहिंश्चसर्वां जंभयं सर्वाश्चयातु धान्यः । यजुर्वेद रुद्री ॥

अर्थ :- हे रुद्र, सर्प और पिशाच इनका नाश कर ॥

हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय । ऋग्वेद ।

अर्थ :- हे सूर्य मेरे हृदय के रोग का अर्थात् कमला को रोग नाशकर।

उर्वारुकामिव बंधनान्मृत्यो मुक्षी यमामृतात् । ऋग्वेद ।

अर्थ :- हे त्र्यबंक, मुजकों मृत्यु सें बचा।

मेघां मे वरुणो ददातु । यजुर्वेद. अध्याय ३२ मंत्र में लिखा है, मुजे वरुण देवता बुद्धि देवे। तथा वेद की श्रुतियाँ परस्पर विरुद्ध भी है. तिनमें से कुछक नीचे लिखी जाती है।

गृत्समदऋषिः ऋग्वेद संहिता. अष्टक २ अध्याय ६ वर्ग २४ ऋचा ६ दिवोदासायन-वर्तिचनवेंद्रः पुरोव्यैरछंवररस्य ॥ गृत्समदऋषिः ऋग्वेद संहिता. अष्टक २ अध्याय ६ वर्ग १३ । अध्वर्यवोयः शतं शंबस्य पुरो विभेदात् श्मनेव पूर्वोः परिच्छेपो ॥ दैवोदासी ऋषिः ऋग्वेद संहिताअष्टक २ अध्याय १ वर्ग १९ । भिनत्पुरोनवति मिंद्रपूरवे दिवोदासायमहिदाशुषेनृतो वज्रेणदाशुषेनृतो अतिथिग्वायेशंबरं गिररुग्रो अवाभरत्.

अर्थ :- इंद्र नामा राजा था. तिसका मित्र दिवोदास नाम करके था, तिसकी तर्फ सें शंबर नामा दैत्य था तिसके साथ इंद्र बहुत वार लड्या, तिस विषयक में वेद में कथा बहुत जगें आती है.

⇒ श्रुतिओ में परस्पर विरोध :

किसी जगें वेद में इंद्र जो है सो पर्जन्याधिपति देव है, ऐसे भी कहा है. शंबरासुरदैत्य के निनानवे गाम इंद्र ने उज्जड करे ऐसें एक मंत्र में कहा है. दूसरे मंत्र में सो १०० गाम उज्जड करे की कथा है

⇒ વેદમાં મદિરા પીવાનો મંત્ર :-

જે વેદોનો ઘમંડ રાખે છે. તે વેદોએ જ મહાહિંસક ધર્મ ઉત્પન્ન કર્યો તથા વેદમાં મદિરા પીવાનો પણ મંત્ર લખ્યો છે. ઋગ્વેદના ઐત્તરેય બ્રાહ્મણમાં ક્ષત્રિયનો રાજ્યાભિષેક કરવાની વિધિ આઠમી પંચિકાના વીસમાં કાંડમાં લખી છે. તે મંત્ર નીચે પ્રમાણે છે. इत्यथास्मै सुराकंसं हस्त आदधाति स्वादिष्ठ्यतां पिबेत् ए ८।२०। **અર્થ :-** રાજાના હાથમાં મદિરાનો લોટો આપવો અને સ્વાદિષ્ટ આ મંત્ર બોલીને પીએ. આ રીતે અનેક રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક થયો છે. તેમનું નામ અને તેમના ગુરુઓનું નામ વેદમાં લખ્યું છે. તેમાં પરીક્ષિતનો પુત્ર જન્મેજયનો રાજ્યાભિષેક થયો, તે શ્રુતિ નીચે લખીએ છીએ. तुरः कावेषयो जन्मेजयं पारिक्षितमभिषेच. ऋग्वेद ब्राह्मण ८।२१। આનાથી એવું જણાય છે કે ઋગ્વેદ જન્મેજયની પછી બન્યા છે.

તથા જે મંત્ર નીચે લખીએ છીએ તેનાથી તેવું સિદ્ધ થાય છે કે વેદ ઈશ્વરના કહેલા નથી. તે મંત્ર આ પ્રમાણે છે -

अहिंश्चसर्वां जंभयं सर्वांश्चयातु धान्यः । यजुर्वेद रुद्री ॥

અર્થ :- હે રુદ્ર, સર્પ અને પિશાચનો નાશ કર

हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय । ऋग्वेद ।

અર્થ :- હે સૂર્ય ! મારા હૃદયના રોગનો અર્થાત્ કમળાનો રોગ નાશકર ઉ ।

उर्वारुकामिव बंधनान्मृत्यो मुक्षी यमामृतात् । ऋग्वेद ।

અર્થ :- હે ત્ર્યંબક મને મૃત્યુથી બચાવ.

मेघां मे वरुणो ददातु । यजुर्वेद. અધ્યાય બત્રીશ મંત્રમાં લખ્યું છે કે, મને વરુણદેવતા બુદ્ધિ આપે તથા વેદની શ્રુતિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ પણ છે. તેમાંથી કંઈક નીચે લખીએ છીએ

गृत्समदऋषिः ऋग्वेद संहिता. अष्टक २ अध्याय ६ वर्ग २४ ऋचा ६ दिवोदासायन-वतिंचनवेंद्रः पुरोव्यैरछंवरस्य ॥ गृत्समदऋषिः ऋग्वेद संहिता. अष्टक २ अध्याय ६ वर्ग १३ । अध्वर्यवोयः शतं शंबस्य पुरो विभेदात् श्मनेव पूर्वोः परिच्छेपो ॥ दैवोदासी ऋषिः ऋग्वेद संहिताअष्टक २ अध्याय १ वर्ग १९ । भिनत्पुरोनवति मिंद्रपूरवे दिवोदासायमहिदाशुषेनृतो वज्रेणदाशुषेनृतो अतिथिग्वायेशंबरं गिररुग्रो अवाभरत्.

અર્થ :- ઈન્દ્રનામનો રાજા હતો તેમને દિવોદાસ નામનો મિત્ર હતો. તેમની તરફથી શંબર નામનો દૈત્ય હતો, તેની સાથે ઈન્દ્ર બહુવાર લડ્યા, તે વિષયવાળી વેદમાં ઘણી જગ્યાએ કથા આવે છે.

⇒ શ્રુતિઓમાં પરસ્પર વિરોધ :-

કોઈ જગ્યાએ વેદમાં જે ઈન્દ્ર છે, તે પર્જન્યાધિપતિદેવ છે, એવું પણ કહ્યું છે.

શંબરાસુરદૈત્યના ૯૯ ગામ ઈન્દ્રે ઉજ્જડ કરી દીધા હતા. એવું એક મંત્રમાં કહ્યું છે. બીજામંત્રમાં ૧૦૦ ગામ ઉજ્જડ કર્યાની કથા છે અને ત્રીજામંત્રમાં ૯૦ ગામ ઉજ્જડ કર્યાની

और तिसरे मंत्र में नव्वे ९० गाम उज्जड करे की कथा है, इंद्र का पराक्रम नीचे लिखे हुए मंत्र में बहुत वर्णन करा है. तिसका प्रथम वचन लिखा है. तिसमें ऐसा लिखी है कि इंद्र को मदिरा बहुत अच्छा लगता है इस वास्ते मदिरे कों अग्नि में गेरदेवो ।

गृत्समदऋषि ऋग्वेद संहिता अष्टक २ अध्याय ६ वर्ग १३ ॥ अध्वर्यवो भरतेंद्राय-सोममामत्रेभिः सिंचतामघमंधः ॥

तथा इस इंद्र ने त्रिकद्रुक यज्ञ में मदिरा बहुत पिया तिसके मद सें सर्प मार गेरा ऐसें एक मंत्र में है सो नीचे लिखा है. ।

गृत्समदऋषिः अष्टक २ अध्याय २ वर्ग १५ ॥ मंत्र १ त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्यास्य मदे अहिमिंद्रोजघान ॥

⇒ वेद में सर्प आदि को मारने वास्ते लिखा है :

दुसरी जगें सांप और विछु को पत्थरों सें मार गेरनें विषे वेद में लिखा है और इस मंत्र सें सांप और विछु का जहर उतारते है ।

अगस्तिऋषिः अष्टक २ अध्याय १ वर्ग १६ ऋच १५ ॥ इतयकः कुषुंभकस्तकं-भिद्भ्यश्मना ॥

अश्विन देव की प्रार्थना कुत्ते के मारने वास्ते वेद में लिखी है सो नीचे प्रमाणे, अगस्तिऋषिः ऋग्वेद अष्टक २ अध्याय ४ वर्ग २९ मंत्र २४ जंभयतमभितोरायतः शुनो हतं मृधो विदधुस्तान्यश्विना ॥ इत्यादि श्रुतियों के लेख सें वेद ईश्वर के कहे हुए नहीं. क्योंकि ऐसी अनुचित अप्रमाणिक और बेहूदी बातां ईश्वर के कथन में कदापि नहीं हो सकती है. क्या ईश्वर रुद्र और सूर्य और त्र्यंबक वरुण प्रमुख सें विनति करता है कि मेरा यह काम तुम कर देवो ?

⇒ वेद में पुरुष-स्त्री और कन्या का वध करने का उपदेश है ।

तथा वेद में पुरुष, स्त्री, कुमारी कन्या का भी होम करना लिखा है।

तैत्तरीय ब्राह्मणे ३ कांडे ४ प्रपाठके १९ अनुवाक में ॥ आशायै जामिम् प्रतीक्षायै कुमारीम् प्रमुदे कुमारीपुत्रम् आराध्यै दिधिषूपतिं ॥ भाष्य-आशायै जामिं निवृत्तजस्कां भोगाऽयोग्यां स्त्रियं प्रतीक्षायै कुमारीं अनूढाम् कन्यामालभते प्रमुदे दुहितुः पुत्रं आराध्यै दिधिषूपतिं द्विविहां कृतवती स्त्री तस्याः पतिः ॥

अर्थ :- आशा के वास्ते जिस स्त्री का ऋतु धर्म जाता रहा होवे, भोग करने के योग्य नहीं रही होवे, तिसका वध करना चाहिये और प्रतीक्षा के वास्ते कुमारी कन्या का वध करना चाहिये, प्रमुद के

કથા છે. ઈન્દ્રના પરાક્રમનું નીચે લખેલા મંત્રમાં ઘણું વર્ણન કર્યું છે, તેનું પ્રથમ વચન લખ્યું છે. તેમાં એવું લખ્યું છે કે ઈન્દ્રને મદિરા બહુ સારી લાગે છે. માટે અગ્નિમાં મદિરા નાંખવી

गृत्समदऋषि ऋग्वेद संहिता अष्टक २ अध्याय ६ वर्ग १३ ॥ अध्यर्यवो भरतेंद्राय-सोममामत्रेभिः सिंचतामघमंधः ॥

તથા આ ઈન્દ્રે ત્રિકદ્રૂક યજ્ઞમાં ઘણી મદિરા પીધી. તેના મદથી સાપ મારી નાંખ્યો, એવું એક મંત્રમાં છે તે નીચે લખીએ છીએ.

गृत्समदऋषिः अष्टक २ अध्याय २ वर्ग १५ ॥ मंत्र १ त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्यास्य मदे अहिमिंद्रोजघान ॥

⇒ વેદમાં સર્પ આદિને મારવા માટે લખ્યું છે :

બીજી જગ્યાએ સાપ અને વિંછીને પત્થરથી મારી નાંખ્યા તે વિષે વેદમાં લખ્યું છે અને આ મંત્રથી સાપ અને વિંચ્છીનું ઝેર ઉતારે છે.

अगस्तिऋषिः अष्टक २ अध्याय १ वर्ग १६ ऋच १५ ॥ इतयकः कुषुंभकस्तकं-भिद्भ्यश्मना ॥

અશ્વિનદેવની પ્રાર્થના કુતરાને મારવા માટે વેદમાં લખ્યું છે. તે નીચે પ્રમાણે, अगस्तिऋषिः ऋग्वेद अष्टक २ अध्याय ४ वर्ग २९ मंत्र २४ जंभयतमभितोरायतः शुनो हतं मृधो विदधुस्तान्यश्विना ॥ વગેરે શ્રુતિઓના લેખથી વેદ ઈશ્વરના કહેલા નથી. કારણ કે, આવી અનુચિત અપ્રામાણિક અને અસભ્ય વાતો ઈશ્વરના કથનમાં ક્યારે પણ ન હોઈ શકે. શું ઈશ્વર રુદ્ર અને સૂર્ય અને ત્ર્યંબક, વરુણ વગેરે પાસે વિનંતી કરે કે મારુ આ કામ તમે કરી દો ?

⇒ વેદમાં પુરુષ-સ્ત્રી-કન્યાનો વધ કરવાનો ઉપદેશ :-

તથા વેદમાં પુરુષ, સ્ત્રી અને કુમારી કન્યાનો પણ હોમ કરવાનું લખ્યું છે.

તૈત્તરીય બ્રાહ્મણના ૩ કાંડના ૪ પ્રપાઠકના ૧૯ના અનુવાકમાં **आशायै जामिम् प्रतीक्षायै कुमारीम् प्रमुदे कुमारीपुत्रम् आराध्यै दिधिषूपर्तिं ॥ भाष्य-आशायै जार्मिं निवृत्तजस्कां भोगाऽयोग्यां स्त्रियं प्रतीक्षायै कुमारीं अनूढाम् कन्यामालभते प्रमुदे दुहितुः पुत्रं आराध्यै दिधिषूपर्तिं द्विविहां कृतवती स्त्री तस्याः पतिः ॥**

અર્થ :- આશાને માટે જે સ્ત્રીનો ઋતુધર્મ ચાલ્યો ગયો છે, ભોગ કરવાને યોગ્ય રહી નથી, તેનો વધ કરવો જોઈએ અને પ્રતીક્ષા માટે (ભરણ પોષણને માટે) કુમારી કન્યાનો વધ કરવો જોઈએ, પ્રમોદને માટે દિકરીના દિકરાનો વધ કરવો જોઈએ, યજ્ઞમાં આરાધ્યને માટે જે સ્ત્રીએ બીજીવાર લગ્ન કર્યા હોય તેના પતિનો અર્થાત્ ખસમનો (ધણીનો) વધ કરવો જોઈએ અને

वास्ते बेटी के बेटे को वध करना चाहिये, आराध्य के वास्ते जिस स्त्री ने दोवार विवाह करा होवे तिसके पति अर्थात् खसम का वध करना चाहिये यज्ञ में, ऐसे शास्त्र का उपदेश और ऐसें यज्ञों का कराने वाला और करनेवाला जेकर अंग्रेजी राज वर्तमान में होवे तो कबी सरकार फांसी दीया बिना न छोडे. परम कृपालु ईश्वर के मुख सें ऐसा हिंसक शब्द कदि भी न निकले. यह महाकालासुर की ही महिमा है जो ऐसे हिंसक शास्त्र परमेश्वर के बनाये प्रसिद्ध हो जावे और मनुष्यों की बलि देई जावे. राजे राज के और अन्याय के अंधकार कूप में डूब जावे, किसी की खबर न लेवें. मुंबई सरकारे बुकनंबर ३९ भाग २ जिसमें मनुष्यवध और बालहत्या विषयक सरकार में मुकर्दमा पेश हुआ था तिसके संबंध वाले कागजपत्र छप्पे हैं. तिनें मुंबई के गवरनर साहेब ऑनरेबल डंकनकों कर्नल वाकर वडोदरा के रेसीडंट साहिब नें ता० १६ मार्च १८०८ का रिपोर्ट करा है तिसमें कलम २०८ है तिसकी ताजीकलम में पत्रे ३६ में कराडा ब्राह्मणो की मनुष्य बलि करनें की चाल विस्तार सें लिखी है. ऐसी रीत बहुत ठिकानें हिंदुस्तानमें थी तिसके बंद करनें कों सरकार नें बहुत प्रयत्न करा है. नागपुर, जबलपुर, गुमसूर परगणे में खोड लोक है ते मनुष्यबलि करते है. ते ऐसे समजते है कि ऐसी बलि करा बिना वर्षा नहीं होवेगी, खेती नहीं पक्केगी, आदमी कों बांध के तिसके दिरगनवाह हजारों आदमी शस्त्र ले के तिसके अंग के टुकडे काढ लेते है. इस कों मेरियां पूजा कहते है.

⇒ सती होने का चाल ब्राह्मणो सें उत्पन्न हुआ है।

सती होना भी ब्राह्मणो ने ही चलाया है. तिसका दाखला. १८१६ सें १८२४ तक तिन नव वर्षों में ६६३२ विधवा बल मरी. बडी बडी इमारते बनाते हुए कितने ही मनुष्य ब्राह्मणों के बताने मुझब जीते गाड देते थे. वास्तुशास्त्र में भी बलि करनी लिखी है. केई पर्वतों सें गिरके मरते थे, हिमालय से गलते थे, काशी करवत लेते थे, जल में डूबके मरते थे, इत्यादि सर्व हिंसक काम ब्राह्मणों के चलाए हुए है. भोले जीवां कों बेहेकाके, उनका घरबार सर्व पुण्य कराके, उनकों मरण की तरकीब बता देते थे.

⇒ देवताकुं बलिदान करने का प्रचार :

तथा दशहरे में (दसरा), नव रात्रों में भैंसे, बकरे मारे जाते है, अनेक देवी, देवता, भैरव आगे अनेक भैसें बकरे मारे जाते है तथा वामीयो के मत में कालीपुराण के रुधिराध्याय में अनेक जीवां का मस्तक, मांस, रुधिर प्रमुख की बलि लिखी है तथा पुराण ज्योतिःशास्त्र में भी हिंसा लिखी है. इन सर्व हिंसा के चलाने वाले और हिंसक शास्त्रों के बनाने वाले ब्राह्मण ही है और वामीयों के भी शास्त्र ब्राह्मण, संन्यासी, परमहंस नाथों के रचे हुए है. देवीभागवत वामीयों के मत का हैं. तिसकी टीका नीलकंठशास्त्री काशी के रहेनवाले नें बनाई है तिसमें देवी की उपासना की बडी प्रशंसा लिखी है. इस वास्ते सर्वहिंसक शास्त्र और मंत्र ब्राह्मणों ने ही रचे है. तंत्र और पुराण प्रमुखों में जैसे मंत्र है तैसें वेदो में भी है, तिनका नमूना थोडा सा नीचे लिखते है.।

આવા શાસ્ત્રનો ઉપદેશ અને આવા યજ્ઞ કરવાવાળા અને કરાવવાવાળાને જો અંગ્રેજીરાજ્ય વર્તમાનમાં હોત તો ક્યારે પણ સરકાર ફાંસી આપ્યા વિના છોડત નહીં. પરમકૃપાળુ ઈશ્વરના મુખમાંથી આવા હિંસક શબ્દ ક્યારે પણ ન નીકળે. આ મહાકાલાશૂરનો જ મહિમા છે, જો આવા હિંસકશાસ્ત્ર પરમેશ્વરે બનાવેલા સિદ્ધ થાય અને મનુષ્યની બલિ અપાય તો રાજાઓના રાજ્ય અને અન્યાયનો અંધકાર કૂવામાં ડૂબી જાય, કોઈની ખબર ન લે. મુંબઈ સરકાર બુકનંબર ૩૯ના બીજા ભાગમાં જેમાં મનુષ્યવધ અને બાલહત્યા વિષયક સરકારમાં દાવો રજૂ થયો હતો, તેના સંબંધવાળા કાગળના પત્રો છપાયા છે. તેમાં મુંબઈના ગવર્નરસાહેબ ઑનરેબલ, ડંકનને કર્નલબાકર વડોદરાના રેસીડંટ સાહેબે તારીખ ૧૬ માર્ચ ૧૮૦૮નો રિપોર્ટ કર્યો છે તેમાં કલમ ૨૦૮ છે. તેની તાજી કલમમાં ૩૬માં પાના ઉપર કરાડા બ્રાહ્મણોની મનુષ્યની બલિ કરવાની પદ્ધતિ વિસ્તારથી લખી છે. એવી રીતે ઘણા ઠેકાણે હિન્દુસ્તાનમાં હતી, તે બંધ કરવા માટે સરકારે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે. નાગપુર, જબલપુર, ગુમસૂરના વિસ્તારમાં ખોડ લોકો છે, તે મનુષ્યનો બલિ કરે છે. તે એવું સમજે છે કે આવી બલિ કર્યા વિના વરસાદ થાય નહિં, ખેતી પાકે નહીં, માણસને બાંધીને તેમના દીરગનવાહ હજ્જારો માણસો શસ્ત્ર લઈને તેના અંગના ટુકડા કાઢી લે છે, તેને મેરીયાં પૂજા કહે છે.

⇒ સતી થવાનો રીવાજ બ્રાહ્મણોએ ચાલું કર્યો છે :-

સતી થવાનુ પણ બ્રાહ્મણોએ જ ચલાવ્યું છે. તેના દાખલા. ૧૮૧૬થી ૧૮૨૪ સુધી તેના નવ વર્ષોમાં ૬૬૩૨ વિધવા બળી મરી. મોટી-મોટી ઈમારતો બનાવતા કેટલાક મનુષ્યને બ્રાહ્મણોએ બતાવ્યા મુજબ જીવતા દાટી દે. વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં પણ બલિ કરવાનું લખ્યું છે. કેટલાક પર્વતોથી પડીને મરે છે, હિમાલયમાં ઓગળી જાય છે. કાશીએ કરવત લે છે, જલમાં ડૂબી મરે છે વગેરે બધા હિંસક કામો બ્રાહ્મણોએ ચલાવ્યા છે. ભોળાજીવોને ડરાવીને એમનું ઘરબાર સર્વે પુણ્ય કરાવીને એમના મરણના ઉપાય બતાવે છે.

⇒ દેવતાને બલિદાન આપવાનો પ્રચાર :-

તથા દશેરામાં, નવરાત્રીમાં ભેંસ, બકરા મરાવે છે, અનેક દેવી દેવતા ભૈરવ આગળ ભૈંસ બકરા મારે છે તથા વામીઓના મતમાં કાલીપુરાણ કે રુધિરરાધ્યાયમાં અનેક જીવોના મસ્તક, માંસ, લોહી વગેરેની બલિ લખી છે તથા પુરાણ જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં પણ હિંસા લખી છે. આ સર્વ હિંસા ચલાવવાવાળા અને હિંસકશાસ્ત્ર બનાવવાવાળા બ્રાહ્મણ જ છે અને વામીઓના પણ શાસ્ત્ર બ્રાહ્મણ, સંન્યાસી પરમહંસનાથના રચેલા છે. દેવીભાગવત વામીઓના મતના છે. તેમની ટીકા કાશીના રહેવાવાળા નીલકંઠ શાસ્ત્રીએ બનાવી છે, તેમાં દેવીની ઉપાસનાની ઘણી પ્રશંસા લખી છે. માટે સર્વહિંસકશાસ્ત્ર અને મંત્ર બ્રાહ્મણોએ જ રચ્યા છે. તંત્ર અને પુરાણ વગેરેમાં જેવા મંત્ર છે. તેવા વેદોમાં પણ છે. તેમના નમૂના થોડાક નીચે લખીએ છીએ.

⇒ वेदो में भी मंत्र है वेद में मारण का प्रयोग :

ऋग्वेद का ऐत्तरय ब्राह्मण अष्टम पंचिका खंड २८ अथातो ब्रह्मणः परिमरो यो हवै ब्रह्मणः परिमरं वेद पर्येनं द्विषंतोभ्रातृव्याः परिसपत्ना म्रियंते-यद्यस्याश्ममूर्धा द्विषन् भवतिक्षिप्रंहैवैनंस्तृणुतेस्तृणुते इत्यैतरेयब्राह्मणेऽष्ठमपंचिकायापंचमोध्यायः । खंड १० पंचिका ८। जयति हतां सेनां यद्युवा एनमुपधावेत् संग्रामं ॥ तैत्तरीये आरण्यक ४ प्रपाठक ३७ अनुवाके । तत्सत्यंयदमुंयमस्यजंभयोः आदधामि तथाहि तत् खण्फण्म्सि ३९ अनुवाके ॥ उत्तुदशि मिजावरी तल्यजे तल्यउत्तुद गिरिडरनुप्रवेशय ॥ मरीचीरुपसन्नुदयावदितः पुरस्तादु-दयाति सूर्यः ॥ तावदितोऽमुन्नाशय ॥ योऽस्मान्द्वेष्टियच्चवयंद्विष्मः ॥

अर्थ :- ब्रह्मण परिमर इस अनुष्ठान सें राजा के सर्व शत्रु मरण पाते है. इनके अंग उपर पाषाण का बखतर होवे तो भी सो रहने का नहीं. इस मंत्र को जपे तो शत्रु सैन्य भागे और फते मिले. महावीर नामक यज्ञ करके शत्रु के नाशनार्थ मंत्र पढना कि मेरा शत्रु यम की दाढा में जाय. शमि खेजडी का झाड शत्रु के बिछोने तले गाडना तिससें शत्रु तुरत मर जाता है. इसी तरे ऋग्वेद के आश्वलायन सूत्र में श्येन अर्थात् बाजपक्षी का होम विघन अर्थात् शत्रु के मारने वास्ते अनुष्ठान है तिनकों अभिचार कर्म कहते है. सो सूत्र यह है. श्रौत सूत्र, आश्वलायन अध्याय ९ कांड ७ । श्येना जिराभ्यामभिचरन् १ विघननेनाभिचरन् ॥३२॥ ऐसे हिंसक शास्त्रां कों परमेश्वर कथन करे कहने इससे अधिक अज्ञानी दूसरा कौन है ? इनही हिंसक शास्त्रो नें सर्व जगत में हिंसा की प्रवृत्ति करी है. जब कोई इनशास्त्रों को बूरा कहता है उसी को ब्राह्मण नास्तिक कहते है. कितनेक कहते है, ईश्वर मनुष्यों कों कहता तुम इस रीती सें मेरी प्रार्थना करो. यह कहना जूठ है. क्योंकि वेदों में किसी जगें भी नहीं लिखा है कि ईश्वर मनुष्यों कों कहता है कि तुम ऐसें प्रार्थना करो और न किसी प्राचीन भाष्यकार ने ऐसा अर्थ लिखा है और जो दयानंदसरस्वती ने नवीन भाष्य बनाया है उसमें जो ऐसा अर्थ लिखा है कि ईश्वर मनुष्यो कों कहता है कि तुम ऐसें कहो यह कहना दयानंदसरस्वती का अप्रमाणिक है, स्वकपोलकल्पित होने सें. क्योंकि दयानंदसरस्वती हमारे समय में विद्यमान है[1]

⇒ दयानंद सरस्वती का पाखंड :

और उनके बनाए भाष्य कों काशी वगैरे के पंडित प्रमाणिक नहीं कहते है. बलिके दयानंद के लेखकों अर्थाभास कहते है. हां जो कितनेक लोग अंग्रेजी फारसी पढे है वे तो प्रमाणाकि मानते है क्योंकि उनके मनमानी वात जो दयानंद कहते है तब वे बडे आनंदित हो जाते है. जबसें वे मद्रेशा में और मिशनस्कूलों में विद्या पढने लगतें है तब ही सें शनैः शनैः हिंदु धर्म से घृणा करने लग जाते है. क्योंकि जब हिंदुयों के देवतायों का हाल सुनते है और उनकी मूर्तियों कों देखते है तब मनमें बहुत

१. यह ग्रन्थ लिखने के समय में दयानंदसरस्वती विद्यमान थे.

⇒ વેદોમાં પણ મંત્ર છે : વેદમાં મારણનો પ્રયોગ :-

ऋग्वेद का ऐत्तरय ब्राह्मण अष्टम पंचिका खंड २८ अथातो ब्रह्मणः परिमरो यो हवै ब्रह्मणः परिमरं वेद पर्येनं द्विषंतोभ्रातृव्याः परिसपत्ना म्रियंते-यद्यस्याश्ममूर्धा द्विषन् भवतिक्षिप्रंहैवैनंस्तृणुतेस्तृणुते इत्यैतरेयब्राह्मणेऽष्टमपंचिकायापंचमोध्यायः । खंड १० पंचिका ८। जयति हतां सेनां यद्युवा एनमुपधावेत् संग्रामं ॥ तैत्तरीये आरण्यक ४ प्रपाठक ३७ अनुवाके । तत्सत्यंयदमुंयमस्यजंभयोः आदधामि तथाहि तत् खण्फण्म्सि ३९ अनुवाके ॥ उत्तुदशि मिजावरी तल्यजे तल्यउत्तुद गिरिडरनुप्रवेशय ॥ मरीचीरुपसन्नुदयावदितः पुरस्तादु-दयाति सूर्यः ॥ तावदितोऽमुन्नाशय ॥ योऽस्मान्द्वेष्टियच्चवयंद्विष्मः ॥

અર્થ :- બ્રહ્મણ પરિમર આ અનુષ્ઠાનથી રાજાના સર્વશત્રુ મરી જાય છે, તેના અંગ ઉપર પત્થરનું કવચ હોય તો તે રહેતું નથી. આ મંત્રને જપે તો શત્રુ સૈન્ય ભાગે અને સફળતા મળે. મહાવીર નામનો યજ્ઞ કરીને શત્રુના નાશ માટે મંત્ર બોલવો કે મારો શત્રુ યમરાજાની દાઢમાં જાય. શમિ, ખેજડીનું ઝાડ શત્રુની પથારી નીચે દાટવું તેનાથી શત્રુ તુરંત મરી જાય છે. આ રીતે ઋગ્વેદના આશ્વાલાયન સૂત્રમાં શ્યેન અર્થાત્ બાજપક્ષીનો હોમવિઘન અર્થાત્ શત્રુને મારવા માટે અનુષ્ઠાન છે તેને અભિચાર કર્મ કહેવાય છે. તે સૂત્ર આ છે. શ્રૌત સૂત્ર, आश्वलायन अध्याय ९ कांड ७ । श्येना जिराभ्यामभिचरन् १ विघननेनाभिचरन् ॥३२॥ આવા હિંસક શાસ્ત્રો પરમેશ્વરે કથન કર્યા છે આવું કહેવું એનાથી વધારે અજ્ઞાની બીજો કયો હોય ? આ હિંસક શાસ્ત્રોએ આખા જગતમાં હિંસાની પ્રવૃત્તિ કરી છે જ્યારે કોઈ આ શાસ્ત્રોને ખરાબ કહે એને બ્રાહ્મણ નાસ્તિક કહે છે. કેટલાક કહે છે કે – ઈશ્વર મનુષ્યને કહે છે કે તમે આ રીતે મારી પ્રાર્થના કરો. આ કહેવું અસત્ય છે. કારણ કે, વેદોમાં કોઈ જગ્યાએ પણ લખ્યું નથી કે, ઈશ્વર મનુષ્યને કહે છે કે, તમે આવી પ્રાર્થના કરો અને કોઈ પ્રાચીન ભાષ્યકારે પણ આવો અર્થ લખ્યો નથી અને જે દયાનંદ સરસ્વતીએ નવીન ભાષ્ય બનાવ્યું છે એમાં જે અર્થ લખ્યા છે કે, ઈશ્વર મનુષ્યને કહે છે કે, તમે આવું કહો. દયાનંદસરસ્વતીનું આવું કહેવું અપ્રામાણિક છે. પોતાના મનઘડંત કલ્પનાથી કહેલું હોવાથી. કારણ કે, દયાનંદસરસ્વતી અમારા સમયમાં વિદ્યમાન છે.[1]

⇒ દયાનંદ સરસ્વતીનો પાખંડ :-

અને એમના બનાવેલા ભાષ્યને કાશી વગેરના પંડિત પ્રામાણિક કહેતા નથી. ઉલ્ટાનું દયાનંદના લેખને અર્થાભાસ કહે છે. હા, જે કેટલાક લોકો અંગ્રેજી પારસી ભણે છે તે તો પ્રામાણિક માને છે. કારણ કે, તેમની જે મનગમતી દયાનંદ કહે છે ત્યારે તે ખૂબ આનંદિત થઈ જાય છે. જ્યારથી તેઓ મદ્રેશામાં અને મિશનસ્કૂલોમાં વિદ્યા ભણવા લાગ્યા છે ત્યારથી જ ધીમે ધીમે તેઓ હિંદુધર્મથી ઘૃણા કરવા લાગ્યા છે. કારણ કે, જ્યારે હિંદુઓના દેવતાઓની

---

૧. આ ગ્રંથ લખતા સમયે દયાનંદ-સરસ્વતી વિદ્યમાન હતા.

लज्जायमान होते है, कितनेक तो इसाइ, मुसलमानादिकों के मतकों मानने लग जाते है और कितनेक लामजब अर्थात् किसी कों भी सच्चा नहीं मानते है और कितनेक अपनी चतुराई के घमंड सें वेदादि शास्त्रों को छाटने लग जाते है. यथा संहिता ईश्वरोक्त है इस वास्ते प्रमाणिक है. ब्राह्मण और उपनिषद् जीवोक्त है इस वास्ते अप्रमाणिक है. कोइ वेदों के पुराणे भाष्यादिकों कों जूठे जान कर स्वकपोलकल्पित भाष्यादि बनाते है. कितनेक कहते है वेदादि सर्व शास्त्रों में जो कहना हमारे मन को अच्छा लगेगा सो मान लेवंगे, शेष छोड देवेंगे. तब तो वेदादि शास्त्र क्या हुये. कुंजडों की तरकारी हुई, जो अच्छी लगी सो खरीद करली और जो मनमें माना सो अर्थ बना लिया. यह शास्त्र वेदादि परमेश्वर के बनाए क्यों कर माने जा सकेत है. जिनके कितनेक हिस्से जूठे और कितनेक हिस्से सच्चे और मनकल्पित अर्थ सच्चे, क्या मनकल्पित अर्थ बनाने वालों के किसी वखत भी न्याय बुद्धि नहीं आती जो अपनी कल्पना सें जूठे शास्त्रों कों सच्चा करके दिखाते है, इस बात में उनो ने अपने वास्ते क्या कल्याण समजा है, ऐसे तो हरेक जूठे मतवाले अपने मत के जूठे शास्त्रों कों मनकल्पित अर्थ बना के सच्चे कर सकते है. हे परमेश्वर वीतराग सर्वज्ञ ! ऐसी मिथ्याबुद्धिवालों का हमको तो स्वप्ने में भी दर्शन न होवे. मन कल्पित अर्थों में जो शतपथादि ब्राह्मण और निरुक्त प्रमुख के प्रमाण दीये है सो भी जूठ है, क्योंकि जब शतपथादि ईश्वरोक्त ही नहीं है तो तिनका प्रमाण जूठा है और शतपथ शब्द का जेकर सूधा अक्षरार्थ करीए तो सौ रस्ते ऐसा होता है. जेकर इस अर्थानुसार समजीए तो किसी धूर्त ने अपने शास्त्र की रक्षा वास्ते सौ रस्ते पर अर्थ हो सके ऐसा ग्रन्थ रचा है.

⇒ शुक्ल यजुर्वेद किसने बनाया है : दयानंद सरस्वती का कपोल कल्पित अर्थ :

शतपथ शुक्ल यजुर्वेद का चौदह अध्यायरुप ब्राह्मण है और शुक्ल यजुर्वेद याज्ञवल्क्य ने बनाया है. जब वेद ही ईश्वरोक्त नहीं तो शतपथ ब्राह्मण का प्रमाण क्यों कर मान्य होवे तथा शतपथ ब्राह्मण में ऐसा नहीं लिखा है कि ऋग्वेदादिक की अमुक अमुक श्रुतियो में जो अग्नि, वायु, इंद्रादि शब्द है तिनका वाच्यार्थ ईश्वर है. इन शब्दां का पूर्वभाष्यकारों ने तो वाच्यार्थ भौतिक अग्नि वाय्वादिक कहे है. ऐसी जूठी कल्पना के अर्थ कुछ आज ही नवे नहीं कल्पन करने लगे है. किंतु अतीतकाल में जब मिमांसा के वार्तिककार भट्टपाद कुमारिल को वादियों ने सताया कि तेरे देवता बडे कुकर्मी है, उसने यह जवाब दिया कि लोगों ने जो पोथीयों में लिख लिया है कि प्रजापति अर्थात् ब्रह्मा अपनी बेटी सें फसा अर्थात् विषय भोग करता भया, खराब हुआ और इंद्र ने अहल्या के साथ कुकर्म करा, यह कहना बिलकुल जूठ है, क्योंकि प्रजापति नाम सूर्य का है और उसकी बेटी उषा है. वेदों में जहाँ कहा है कि प्रजापति अपनी बेटी सें मैथुन सेवन करता भया तहाँ भावार्थ ऐसा है कि सूर्य उषा के पीछे चलता है, इसी तरें इंद्रनाम सूर्य का है और अहल्या रात्रि का नाम है. जहाँ कही वेदों में कहा है कि इंद्र ने अहल्याकों खराब करा, मतलब इतना ही है कि सूर्य नें रात्रि कों खराब करा. सूर्य के उगनें सें रात्रि की

પરિસ્થિતિ સાંભળે છે અને તેમની મૂર્તિઓને દેખે છે, ત્યારે મનમાં ખૂબ લજ્જા આવે છે. કેટલાક ઈસાઈ તો મુસલમાનાદિઓના મતને મનાવા લાગી જાય છે અને કેટલાક ધર્મરહિત અર્થાત્ કોઈને પણ સાચા માનતા નથી અને કેટલાક પોતાની ચતુરાઈના ઘમંડથી વેદાદિ શાસ્ત્રોને અલગ કરવા લાગી જાય છે. જેમ સંહિતા ઈશ્વરોક્ત છે એટલા માટે પ્રામાણિક છે. બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ્ જીવે કહેલા છે, એટલા માટે અપ્રમાણિક છે. કોઈ વેદના જુના ભાષ્ય વગેરેને ખોટા માનીને પોતાની મનઘડંત કલ્પનાથી ભાષ્ય વગેરે બનાવે છે. કેટલાક કહે છે કે વેદાદિ બધા શાસ્ત્રોમાંનું જે કથન અમારા મનને સારું લાગશે તે માની લઈશું બાકી છોડી દઈશું. તો તો વેદાદિ શાસ્ત્ર શું થયા ? શાકભાજી વેચનારની શાકભાજી થયા. જે સારી લાગી તે ખરીદી લીધી અને જે મનમાં આવ્યો તે અર્થ માની લીધો. આ શાસ્ત્ર વેદ વગેરે પરમેશ્વરના બનાવેલા કઈ રીતે માની શકાય. જેમનો કેટલાક ભાગ ખોટો અને કેટલોક સાચો અને મનકલ્પિત અર્થ સાચા, શું મનઃકલ્પિત અર્થ બનાવવાવાળાને કોઈ પણ વખત ન્યાયબુદ્ધિ નહિં આવે, જે પોતાની કલ્પનાથી ખોટા શાસ્ત્રોને સાચા કરીને બતાવે છે. આ વાતમાં તેઓએ પોતાને માટે શું કલ્યાણનું સમજયું છે. હે પરમેશ્વર વીતરાગ સર્વજ્ઞ ! આવી ખોટી બુદ્ધિવાળાઓનું અમને તો સ્વપ્નમાં પણ દર્શન ન થાય. મનઃકલ્પિત અર્થોમાં જે શતપથાદિ બ્રાહ્મણ અને નિરુક્ત વગેરેના પ્રમાણ બતાવ્યા છે, તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે, જો શતપથ વગેરે ઈશ્વરે જ કહેલા નથી તો તેનું પ્રમાણ ખોટું છે અને શતપથ શબ્દનો સીધો અક્ષરાર્થ કરીએ તો તે સો રસ્તા એવો થાય છે. જો આ અર્થને અનુસારે સમજી એ તો કોઈ ધૂર્ત્તે પોતાના શાસ્ત્રની રક્ષા માટે સો (૧૦૦) માર્ગ ઉપર અર્થ થઈ શકે એવો ગ્રંથ રચ્યો છે. શતપથ શુક્લ યજુર્વેદના ચૌદ અધ્યાયરૂપ બ્રાહ્મણ છે.

⇒ શુક્લયજુર્વેદ કોને બનાવ્યો છે ? : દયાનંદ સરસ્વતીનો કપોલ કલ્પિત અર્થ :-

અને શુક્લ યજુર્વેદ યાજ્ઞવલ્ક્યે બનાવ્યો છે. જ્યારે વેદ જ ઈશ્વરે કહેલા નથી, તો શતપથ બ્રાહ્મણનું પ્રમાણ કઈ રીતે માન્ય હોઈ શકે તથા શતપથ બ્રાહ્મણમાં એવું નથી લખ્યું કે, ઋગ્વેદ વગેરેની અમુક અમુક શ્રુતિઓમાં જે અગ્નિ, વાયુ, ઈન્દ્ર વગેરે શબ્દ છે તેનો વાચ્યાર્થ ઈશ્વર છે. આ શબ્દનો વાચ્યાર્થ પૂર્વભાષ્યકારોએ તો ભૌતિક અગ્નિ, વાયુ વગેરે કહ્યો છે. આવી ખોટી કલ્પનાના અર્થ કંઈક આજે જ નવા કલ્પના કરવા લાગ્યા નથી. પરંતુ પૂર્વના કાળમાં જ્યારે મીમાંસાના વાર્તિકકાર ભટ્ટપાદ કુમારીલે વાદીઓને સતાવ્યા કે તારા દેવતા ઘણા કુકર્મી છે. એમને આ જવાબ દીધો કે લોકોએ પોથીમાં જે લખી દીધું છે કે પ્રજાપતિ અર્થાત્ બ્રહ્મા પોતાની બેટીમાં ફસાયા અર્થાત્ વિષયભોગ કરવા લાગ્યા, ખરાબ થયા અને ઈન્દ્રે અહલ્યાદિની સાથે કુકર્મ કર્યું, આ કથન બિલ્કુલ ખોટું છે, કારણ કે, પ્રજાપતિ સૂર્યનું નામ છે અને તેની બેટી ઉષા છે. વેદોમાં જ્યાં કીધું છે કે પ્રજાપતિ પોતાની દીકરી સાથે મૈથુન સેવન કરતા હતા ત્યાં ભાવાર્થ એવો છે કે સૂર્ય ઉષાની પાછળ ચાલે છે, આ રીતે ઈન્દ્રનામ પણ સૂર્યનું છે અને અહલ્યા રાત્રીનું નામ છે. જ્યાં ક્યાંય પણ વેદોમાં કહ્યું છે કે ઈન્દ્રે અહલ્યાને ખરાબ કરી, મતલબ એટલો જ છે કે સૂર્યે રાત્રીને

लज्जायमान होते है, कितनेक तो इसाइ, मुसलमानादिकों के मतकों मानने लग जाते है और कितनेक लामजब अर्थात् किसी कों भी सच्चा नहीं मानते है और कितनेक अपनी चतुराई के घमंड सें वेदादि शास्त्रों को छाटने लग जाते है. यथा संहिता ईश्वरोक्त है इस वास्ते प्रमाणिक है. ब्राह्मण और उपनिषद् जीवोक्त है इस वास्ते अप्रमाणिक है. कोइ वेदों के पुराणे भाष्यादिकों कों जूठे जान कर स्वकपोलकल्पित भाष्यादि बनाते है. कितनेक कहते है वेदादि सर्व शास्त्रों में जो कहना हमारे मन को अच्छा लगेगा सो मान लेवंगे, शेष छोड देवेंगे. तब तो वेदादि शास्त्र क्या हुये. कुंजडों की तरकारी हुई, जो अच्छी लगी सो खरीद करली और जो मनमें माना सो अर्थ बना लिया. यह शास्त्र वेदादि परमेश्वर के बनाए क्यों कर माने जा सकेत है. जिनके कितनेक हिस्से जूठे और कितनेक हिस्से सच्चे और मनकल्पित अर्थ सच्चे, क्या मनकल्पित अर्थ बनाने वालों के किसी वखत भी न्याय बुद्धि नहीं आती जो अपनी कल्पना सें जूठे शास्त्रों कों सच्चा करके दिखाते है, इस बात में उनो ने अपने वास्ते क्या कल्याण समजा है, ऐसे तो हरेक जूठे मतवाले अपने मत के जूठे शास्त्रों कों मनकल्पित अर्थ बना के सच्चे कर सकते है. हे परमेश्वर वीतराग सर्वज्ञ ! ऐसी मिथ्याबुद्धिवालों का हमको तो स्वप्ने में भी दर्शन न होवे. मन कल्पित अर्थों में जो शतपथादि ब्राह्मण और निरुक्त प्रमुख के प्रमाण दीये है सो भी जूठ है, क्योंकि जब शतपथादि ईश्वरोक्त ही नहीं है तो तिनका प्रमाण जूठा है और शतपथ शब्द का जेकर सूधा अक्षरार्थ करीए तो सौ रस्ते ऐसा होता है. जेकर इस अर्थानुसार समजीए तो किसी धूर्त ने अपने शास्त्र की रक्षा वास्ते सौ रस्ते पर अर्थ हो सके ऐसा ग्रन्थ रचा है.

⇒ शुक्ल यजुर्वेद किसने बनाया है : दयानंद सरस्वती का कपोल कल्पित अर्थ :

शतपथ शुक्ल यजुर्वेद का चौदह अध्यायरुप ब्राह्मण है और शुक्ल यजुर्वेद याज्ञवल्क्य ने बनाया है. जब वेद ही ईश्वरोक्त नहीं तो शतपथ ब्राह्मण का प्रमाण क्यों कर मान्य होवे तथा शतपथ ब्राह्मण में ऐसा नहीं लिखा है कि ऋग्वेदादिक की अमुक अमुक श्रुतियो में जो अग्नि, वायु, इंद्रादि शब्द है तिनका वाच्यार्थ ईश्वर है. इन शब्दां का पूर्वभाष्यकारों ने तो वाच्यार्थ भौतिक अग्नि वाय्वादिक कहे है. ऐसी जूठी कल्पना के अर्थ कुछ आज ही नवे नहीं कल्पन करने लगे है. किंतु अतीतकाल में जब मिमांसा के वार्तिककार भट्टपाद कुमारिल को वादियों ने सताया कि तेरे देवता बडे कुकर्मी है, उसने यह जवाब दिया कि लोगों ने जो पोथीयों में लिख लिया है कि प्रजापति अर्थात् ब्रह्मा अपनी बेटी सें फसा अर्थात् विषय भोग करता भया, खराब हुआ और इंद्र ने अहल्या के साथ कुकर्म करा, यह कहना बिलकुल जूठ है, क्योंकि प्रजापति नाम सूर्य का है और उसकी बेटी उषा है. वेदों में जहाँ कहा है कि प्रजापति अपनी बेटी सें मैथुन सेवन करता भया तहाँ भावार्थ ऐसा है कि सूर्य उषा के पीछे चलता है, इसी तरें इंद्रनाम सूर्य का है और अहल्या रात्रि का नाम है. जहाँ कही वेदों में कहा है कि इंद्र ने अहल्याकों खराब करा, मतलब इतना ही है कि सूर्य नें रात्रि कों खराब करा. सूर्य के उगनें सें रात्रि की

પરિસ્થિતિ સાંભળે છે અને તેમની મૂર્તિઓને દેખે છે, ત્યારે મનમાં ખૂબ લજ્જા આવે છે. કેટલાક ઈસાઈ તો મુસલમાનાદિઓના મતને મનાવા લાગી જાય છે અને કેટલાક ધર્મરહિત અર્થાત્ કોઈને પણ સાચા માનતા નથી અને કેટલાક પોતાની ચતુરાઈના ઘમંડથી વેદાદિ શાસ્ત્રોને અલગ કરવા લાગી જાય છે. જેમ સંહિતા ઈશ્વરોક્ત છે એટલા માટે પ્રામાણિક છે. બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ્ જીવે કહેલા છે, એટલા માટે અપ્રમાણિક છે. કોઈ વેદના જુના ભાષ્ય વગેરેને ખોટા માનીને પોતાની મનઘડંત કલ્પનાથી ભાષ્ય વગેરે બનાવે છે. કેટલાક કહે છે કે વેદાદિ બધા શાસ્ત્રોમાંનું જે કથન અમારા મનને સારું લાગશે તે માની લઈશું બાકી છોડી દઈશું. તો તો વેદાદિ શાસ્ત્ર શું થયા ? શાકભાજી વેચનારની શાકભાજી થયા. જે સારી લાગી તે ખરીદી લીધી અને જે મનમાં આવ્યો તે અર્થ માની લીધો. આ શાસ્ત્ર વેદ વગેરે પરમેશ્વરના બનાવેલા કઈ રીતે માની શકાય. જેમનો કેટલાક ભાગ ખોટો અને કેટલોક સાચો અને મનકલ્પિત અર્થ સાચા, શું મનઃકલ્પિત અર્થ બનાવવાવાળાને કોઈ પણ વખત ન્યાયબુદ્ધિ નહિં આવે, જે પોતાની કલ્પનાથી ખોટા શાસ્ત્રોને સાચા કરીને બતાવે છે. આ વાતમાં તેઓએ પોતાને માટે શું કલ્યાણનું સમજયું છે. હે પરમેશ્વર વીતરાગ સર્વજ્ઞ ! આવી ખોટી બુદ્ધિવાળાઓનું અમને તો સ્વપ્નમાં પણ દર્શન ન થાય. મનઃકલ્પિત અર્થોમાં જે શતપથાદિ બ્રાહ્મણ અને નિરુક્ત વગેરેના પ્રમાણ બતાવ્યા છે, તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે, જો શતપથ વગેરે ઈશ્વરે જ કહેલા નથી તો તેનું પ્રમાણ ખોટું છે અને શતપથ શબ્દનો સીધો અક્ષરાર્થ કરીએ તો તે સો રસ્તા એવો થાય છે. જો આ અર્થને અનુસારે સમજી એ તો કોઈ ધૂર્તે પોતાના શાસ્ત્રની રક્ષા માટે સો (૧૦૦) માર્ગ ઉપર અર્થ થઈ શકે એવો ગ્રંથ રચ્યો છે. શતપથ શુક્લ યજુર્વેદના ચૌદ અધ્યાયરૂપ બ્રાહ્મણ છે.

⇒ શુક્લયજુર્વેદ કોને બનાવ્યો છે ? : દયાનંદ સરસ્વતીનો કપોલ કલ્પિત અર્થ :-

અને શુક્લ યજુર્વેદ યાજ્ઞવલ્ક્યે બનાવ્યો છે. જ્યારે વેદ જ ઈશ્વરે કહેલા નથી, તો શતપથ બ્રાહ્મણનું પ્રમાણ કઈ રીતે માન્ય હોઈ શકે તથા શતપથ બ્રાહ્મણમાં એવું નથી લખ્યું કે, ઋગ્વેદ વગેરેની અમુક અમુક શ્રુતિઓમાં જે અગ્નિ, વાયુ, ઈન્દ્ર વગેરે શબ્દ છે તેનો વાચ્યાર્થ ઈશ્વર છે. આ શબ્દનો વાચ્યાર્થ પૂર્વભાષ્યકારોએ તો ભૌતિક અગ્નિ, વાયુ વગેરે કહ્યો છે. આવી ખોટી કલ્પનાના અર્થ કંઈક આજે જ નવા કલ્પના કરવા લાગ્યા નથી. પરંતુ પૂર્વના કાળમાં જ્યારે મીમાંસાના વાર્તિકકાર ભટ્ટપાદ કુમારીલે વાદીઓને સતાવ્યા કે તારા દેવતા ઘણા કુકર્મી છે. એમને આ જવાબ દીધો કે લોકોએ પોથીમાં જે લખી દીધું છે કે પ્રજાપતિ અર્થાત્ બ્રહ્મા પોતાની બેટીમાં ફસાયા અર્થાત્ વિષયભોગ કરવા લાગ્યા, ખરાબ થયા અને ઈન્દ્રે અહલ્યાદિની સાથે કુકર્મ કર્યું, આ કથન બિલ્કુલ ખોટું છે, કારણ કે, પ્રજાપતિ સૂર્યનું નામ છે અને તેની બેટી ઉષા છે. વેદોમાં જ્યાં કીધું છે કે પ્રજાપતિ પોતાની દીકરી સાથે મૈથુન સેવન કરતા હતા ત્યાં ભાવાર્થ એવો છે કે સૂર્ય ઉષાની પાછળ ચાલે છે, આ રીતે ઈન્દ્રનામ પણ સૂર્યનું છે અને અહલ્યા રાત્રીનું નામ છે. જ્યાં ક્યાંય પણ વેદોમાં કહ્યું છે કે ઈન્દ્રે અહલ્યાને ખરાબ કરી, મતલબ એટલો જ છે કે સૂર્યે રાત્રીને

खराबी होती है.

तथाह कुमारिल ।। **प्रजापतिस्तावन्प्रजापालनाधिकारात् आदित्य एवोच्यते स चारुणोदयवेलायामुषसमुद्यन्नभ्येति सा तदागमनादेवोपजायत इति तद्दुहितृत्वेन व्यपदिश्यते तस्यां चारुणकिरणाख्यबीजनिक्षेपात् स्त्रीपुरुषसंयोगवदुपचारः एवं समस्ततेजाः परमेश्वरत्वनिमित्तेन्द्रशब्दवाच्यः सविते वाहनिलीयमानतया रात्रेरहल्याशद्बवाच्यायाः क्षयात्मकजरणहेतुत्वात् जीर्यत्यस्मादनेन वोदितेन वेत्यहल्याजार इत्युच्यते । न परस्त्रीव्यभिचारात् ।।**

इसी तरें का अर्थ दयानंद सरस्वतीजी ने भी वेदभाष्यभूमिका में करा है, सो दो तीन पत्रे लिख मारे है. उनमें लिखा है कि यह रुपकालंकार है. ऐसे ऐसे भ्रांतिजनक रुपकालंकार कहे विना यहां क्या काम अटक रहा था ? और ब्रह्मवैवर्त्त भागवत के बनानेवालों कों रुपकालंकर नहीं सूझा ? कुमारिल सें भी दयानंद सरस्वती ने विशेषार्थ करा है, लिखा है कि गौतम नाम चंद्रमा का है और कहीं सूर्य, प्रजापति, वरुण, अग्नि, पवनादि शब्द का वाच्यार्थ परमेश्वर और कहीं सूर्य, कही और कुछ, इस स्वकपोलकल्पना के यह फल है कि जूठी वात को सच्ची करनी और वादीयों की तर्कतापसें बच जाना, इसी वास्ते तो दयानंद सरस्वतीजी ने सर्व पुस्तक छोड के संहिता प्रमाणिक मानी है. क्योंकि संहिता में अन्य पुस्तकों की तरे बिहुंदी बातां बहुत नहीं है. जो है बी तो तिनके अर्थ बदल डाले है. क्या ऐसे कल्पनाकों विद्वान् सच्ची मान लेगे और इस कल्पना सें वेद सच्चे हो जावेगे ? इस कल्पना सें तो वेदार्थ संशय का कारण हो गया. संशय यह हुआ कि पूर्वले मुनि ऋषि, रावण, उव्हट, महीधरादि अज्ञानी थे कि जिनकों सच्चा वेदार्थ नहीं पाया वा दयानंद सरस्वती मूर्ख अज्ञानी है जिसने पूर्व विद्वानों के अर्थ कों छोड के नवीन स्वकपोलकल्पित अर्थाभास रचा है ?

⇒ दयानंद सरस्वतीकुं उपनिषद् प्रमुख में भी शंका है :

दयानंदजी का यह भी कहना मिथ्या है कि, हम इशावास्य उपनिषद् और संहिता के सिवाय और पुस्तकों कों नहीं मानते है. क्योंकि शतपथ ऐत्तरेय प्रमुख ब्राह्मण, निरुक्त, उपनिषद् आरण्यक प्रमुख का प्रमाण जो जगे जगें अपनी कल्पना को सिद्ध करने वास्ते दीए है वे उपहास्य के कारण है, क्योंकि जेकर तो अन्यमतवालों के लीये प्रमाण दीये है तो अन्यमतवाले तो प्रथम वेदों ही को सच्चे शास्त्र ईश्वरप्रणीत नहीं मानते है, तो प्रमाणों कों सच्चे क्यों कर मानेगे ? जेकर प्राचीन वेदमतवालों के बास्ते प्रमाण दीये है तब तो उनको भी अकिंचित्कर है. वे तो ब्राह्मणभाग उपनिषद् प्राचीन भाष्यादि पुराणादिकों कों प्रमाणिक मानते है, वे दयानंदसरस्वती के लेखकों क्यों कर सत्य मानेगे ? जेकर अपनें शिष्यों के बास्ते प्रमाण दीए है सो तो पीसे का पीसणा है, वै तो आगे ही स्वामीजी के लेखकों विधाता के लेख समान समजते है. प्रमाण तो प्रेक्षावानो के वास्ते दीये जाते है. प्रेक्षावान तो दयानंदसरस्वती के

ખરાબ કરી. સૂર્યના ઉગવાથી રાત્રીની ખરાબી થાય છે.

तथाह कुमारिल ।। **प्रजापतिस्तावन्प्रजापालनाधिकारात् आदित्य एवोच्यते स चारुणोदयवेलायामुषसमुद्यन्नभ्येति सा तदागमनादेवोपजायत इति तद्दुहितृत्वेन व्यपदिश्यते तस्यां चारुणकिरणाख्यबीजनिक्षेपात् स्त्रीपुरुषसंयोगवदुपचारः एवं समस्ततेजाः परमेश्वरत्वनिमित्तेन्द्रशब्दवाच्यः सविते वाहनिलीयमानतया रात्रेरहल्याशद्ववाच्यायाः क्षयात्मकजरणहेतुत्वात् जीर्यत्यस्मादनेन वोदितेन वेत्यहल्याजार इत्युच्यते । न परस्त्रीव्यभिचारात् ॥**

આ રીતનો અર્થ દયાનંદ સરસ્વતીજીએ પણ વેદભાષ્યની ભૂમિકામાં કર્યો છે, તે બે ત્રણ પાના લખી દીધા છે. તેમાં લખ્યું છે કે આ રૂપક અલંકાર છે. આવી આવી ભ્રાન્તિને કહેનારા રૂપકઅલંકાર કહ્યા વિના અહીંયાં શું કામ અટકી જતું હતું ? અને બ્રહ્મવૈવર્ત્ત ભાગવતના બનાવવાવાળાને રૂપક અલંકાર ન સૂઝ્યો ? કુમારીલથી પણ દયાનંદ સરસ્વતીએ વિશેષાર્થ કર્યો છે, લખ્યું છે કે ગૌતમનામ ચંદ્રમાનું છે અને ક્યાંક સૂર્ય, પ્રજાપતિ, વરુણ, અગ્નિ, પવન વગેરે શબ્દોનો વાચ્યાર્થ પરમેશ્વર અને ક્યાંક સૂર્ય અને ક્યાંક બીજું કાંઈ આ સ્વકપોલકલ્પનાનું આ ફળ છે કે ખોટી વાતને સાચી કરવી અને વાદિઓના તર્કના તાપથી બચી જવું, એટલા માટે તો દયાનંદ સરસ્વતીજીએ આ બધા પુસ્તક છોડીને સંહિતા પ્રામાણિક માની છે. કારણ કે, સંહિતામાં અન્ય પુસ્તકોની જેમ ખરાબ વાતો બહુ નથી અને જો છે તો તેના અર્થ બદલી નાંખ્યા છે. શું આવી કલ્પનાને વિદ્વાન સાચી માની લેશે અને આ કલ્પનાથી શું વેદ સાચા થઈ જશે ? આ કલ્પનાથી તો વેદના અર્થો સંશયનું કારણ થઈ ગયા. સંશય એવો થયો કે પૂર્વના મુનિ ઋષિ, રાવણ, ઉવ્હટ, મહિધર વગેરે અજ્ઞાની હતા, કે જેમને સાચા વેદના અર્થો નથી મળ્યા અથવા દયાનંદસરસ્વતી મૂર્ખ અજ્ઞાની છે, જેમને પૂર્વના વિદ્વાનોના અર્થ છોડીને નવા સ્વકપોલકલ્પિત અર્થાભાસ રચ્યા છે ?

⇒ દયાનંદ સરસ્વતીને ઉપનિષદ્ વગેરેમાં પણ શંકા છે :-

દયાનંદજીનું આ કહેવું પણ ખોટું છે કે અમે ઈશાવસ્ય ઉપનિષદ્ અને સંહિતા સિવાયના બીજા પુસ્તકોને માનતા નથી. કારણ કે, શતપથ ઐત્તરેય વગેરે બ્રાહ્મણ, નિરુક્ત, ઉપનિષદ્ આરણ્યક વગેરેના પ્રમાણ જો ઠેકાણે ઠેકાણે પોતાની કલ્પનાની સિદ્ધિ કરવા માટે આપે છે તે ઉપહાસનું કારણ છે. કારણ કે, જો અન્યમતવાળાઓને માટે પ્રમાણ આપે છે, તો અન્યમત વાળા તો પ્રથમ વેદોને જ સાચા શાસ્ત્ર ઈશ્વરે રચેલા માનતા નથી, તો પ્રમાણોને સાચા કઈ રીતે માનશે ? જો પ્રાચીનવેદમતવાળા માટે પ્રમાણ આપે છે તો તો એમના માટે અકિંચિત્કર છે. તેઓ તો બ્રાહ્મણભાગ, ઉપનિષદ્, પ્રાચીન ભાષ્ય વગેરે પુરાણ આદિને પ્રામાણિક માને છે, તેઓ દયાનંદ સરસ્વતીના લેખને શા માટે સત્ય માનશે ? જો પોતાના શિષ્ય માટે પ્રમાણ આપે છે તે તો દળેલાને દળવા જેવું છે, તે તો પહેલાથી જ સ્વામીજીના લેખને વિધાતાના લેખસમાન સમજે છે. પ્રમાણ તો બુદ્ધિમાનો માટે અપાય છે. બુદ્ધિમાન તો દયાનંદસરસ્વતીના

लेख सें जान लेवेंगे कि स्वामीजी के दीए प्रमाण छलरुप है. क्योंकि राजा शिवप्रसाद के छापे निवेदनपत्र में तो दयानंदजी लिखते है कि में संहितायों को वेद मानता हुं. एक इशावास्यकों छोड के अन्य उपनिषदों कों नहीं मानता, किंतु अन्य सब उपनिषद् ब्राह्मण ग्रन्थों में है वे ईश्वरोक्त नहीं है. ब्राह्मण पुस्तक वेद नहीं. जब दयानंदसरस्वतीजी ऐसें मानते हैं तो फेर ब्राह्मण शतपथादिकों का क्यों प्रमाण देते है और अपनी बनाई वेद भाष्यभूमिका के ३४१ पृष्ठ में लिखते है कि – इस वेदभाष्य में शब्द और उनके अर्थद्वारा कर्मकांड का वर्णन करेगें परंतु लोगों के कर्मकांड में लगाये हुए वेद मंत्रों में से जहां जहां जो जो कर्म अग्निहोत्र सें ले के अश्वमेध के अंत पर्यन्त करने चाहिये, उनका वर्णन यहां नहीं किया जायेगा, क्योंकि उनके अनुष्ठान का यथार्थ विनियोग ऐत्तरेय शतपथादि ब्राह्मण पूर्वमिमांसा श्रौत और गृह्यसूत्रादिकों में कहा हुआ है, उसी को फिर कहने सें पीसे कों पीसने के समतुल्य अल्पज्ञ पुरुषों के लेख के समान दोष इस भाष्य में भी आ सकता है. इस लिखनें सें तो ऐसा मालूम होता है कि स्वामिजी ब्राह्मण और श्रौत गृह्यसूत्र सूत्रां के करे विभाग भी मानते है. श्रौत गृह्यसूत्रां का भी स्वरुप आगे चलकर लिखेंगे. इस वास्ते दयानंदसरस्वतीजी का कहना एक सरीखा नहीं. इसका यही तात्पर्य है कि ब्राह्मण पुराणादिकों में अनुचित लेख देख के प्रतिवादियों के भय सें दयानंदजी ने अन्य पुस्तक सर्वे वेद संहिता के सिवाय मानने छोड दीये है और पूर्व लें अर्थों सें लज्जायमान होकर स्वकपोलकल्पित नवीन अर्थ बनाए है सो जिसकों अच्छे लगेंगे सो मानेगा.

⇒ दयानंद सरस्वती का जैनमत विषे जूठ विचार :

और हम तो दयानंदसरस्वती ने अपने बनाये सत्यार्थ प्रकाश के बारवें समुल्लास में जैनमत की बाबत बहुत जूठी वाते लिखी है. ऐसा ही उनका बनाया वेद भाष्य होवेगा. दयानंदसरस्वती ने जो मत निकाला है सो इसाइयां के चाल चलन और मत के साथ बहुत मिलता है. परंतु चार वेद ईश्वर के कहे हुए है और अग्नि, सूर्य, पवनरुप ऋषियों कों प्रेरके ईश्वर ने वेदमंत्र कहा है और मुक्ति हुआ पीछे फेर जगत में आकर उत्पन्न होता है

⇒ वेद में यज्ञ का प्रयोजन :

और मुक्तिवाला जहां चाहता है वहां उडके चला जाता है और ईश्वर सर्वव्यापी है, जीव और परमाणु अनादि है, घी सुगंधी के होमने सें वर्षा होती है, हवा सुधरती है, मुक्ति वा स्वर्ग ऐसी कोई स्थान नहीं, इत्यादि वातें तो इसाइ मत सें नहीं मिलती है. शेष वातें प्रायः तुल्य ही है. बडे आश्चर्य की बात तो यह है, प्राचीन ब्राह्मणों के मत कों छोड के अन्यमतवालों के शरणागत होना और जो कुछ अंग्रेजों ने बुद्धि के बल सें तार, रेल, धूयें के जहाज आदि कला निकाली है, उनही कला कों मूर्खो आगे कहना कि हमारे वेदो में भी इन कला का कथन है.

લેખથી જાણી લેશે કે સ્વામીજીએ આપેલા પ્રમાણ છળરૂપ છે. કારણ કે, રાજશિવપ્રસાદે છાપેલા નિવેદન પત્રમાં તો દયાનંદજી લખે છે કે, હું સંહિતાઓને વેદ માનું છું. એક ઈશાવાસ્યને છોડીને બીજા ઉપનિષદોને માનતા નથી, પરંતુ બીજા બધા ઉપનિષદ્ બ્રાહ્મણગ્રંથમાં છે, તે ઈશ્વરે કીધેલા નથી. બ્રાહ્મણ પુસ્તક વેદ નથી. જ્યારે દયાનંદસરસ્વતીજી આવું માને છે તો પછી બ્રાહ્મણ શતપથાદિકનું પ્રમાણ કેમ આપે છે અને પોતાની બતાવેલી વેદ ભાષ્યભૂમિકાના ૩૪૧માં પાના ઉપર લખે છે કે આ વેદ ભાષ્યમાં શબ્દ અને એના અર્થ દ્વારા કર્મકાંડનું વર્ણન કરશે. પરંતુ લોકોને કર્મકાંડમાં બતાવેલા વેદમંત્રોમાંથી જ્યાં જ્યાં જે જે કર્મ અગ્નિહોત્રથી લઈને અશ્વમેઘ સુધી કરવા જોઈએ, એનું વર્ણન અહીં કરવામાં નહીં આવે. કારણ કે, એના અનુષ્ઠાનનો યથાર્થ વિનિયોગ ઐત્તરેય શતપથાદિ બ્રાહ્મણ પૂર્વમીમાંસા શ્રૌત અને ગૃહ્યસૂત્ર વગેરેમાં કહેલો છે. એને ફરી કહેવાથી દળેલાને દળવા સમાન અલ્પજ્ઞ પુરુષોના લેખ સમાન દોષ આ ભાષ્યમાં પણ આવી શકે છે. આ લખવાથી તો એવું જણાય છે કે, સ્વામીજી બ્રાહ્મણ અને શ્રૌત ગૃહ્યસત્ર, સૂત્રોના કરેલા વિભાગને પણ માને છે. શ્રૌત ગૃહ્યસૂત્રનું પણ સ્વરૂપ આગળ જઈને લખીશું. એટલા માટે દયાનંદસરસ્વતીનું કથન એક સરખું નથી. એનું એવું તાત્પર્ય છે કે, બ્રાહ્મણ પુરાણ વગેરેમાં અનુચિત લેખ દેખીને પ્રતિવાદીઓના ભયથી દયાનંદજીએ વેદસંહિતા સિવાયના બીજા સર્વ પુસ્તકો માનવાના છોડી દીધા છે અને પૂર્વના અર્થોથી લજ્જા પામીને મનઘડંત નવા અર્થ બનાવ્યા છે. તે જેને સારા લાગશે તે માનશે.

⇒ દયાનંદ સરસ્વતીનો જૈનમત વિશે અસત્યવિચાર :-

અને અમે તો (એમ માનીશું કે,) દયાનંદસરસ્વતીજીને પોતાના બનાવેલા સત્યાર્થ પ્રકાશના બારમા સમુલ્લાસમાં જૈનમતની બાબતે ખૂબ અસત્ય વાતો લખી છે, એવું જ એમનું બનાવેલું વેદભાષ્ય હશે. દયાનંદ સરસ્વતીજીએ જે મત કાઢ્યો છે, તે ઈસાઈઓના ચાલચલગત અને મતની સાથે ઘણો મળતો આવે છે. પરંતુ ચાર વેદ ઈશ્વરના કીધેલા છે અને અગ્નિ, સૂર્ય, પવનરૂપ ઋષિઓને પ્રેરણા કરીને ઈશ્વરે વેદમંત્રો કહ્યા છે અને મુક્તિ થયા પછી પાછા જગતમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

⇒ વેદમાં યજ્ઞનું પ્રયોજન :-

અને મુક્તિવાળા જ્યાં ઇચ્છે છે ત્યાં ઉડીને જાય છે અને ઈશ્વર સર્વવ્યાપી છે, જીવ અને પરમાણુ અનાદિ છે, સુગંધી ઘી હોમવાથી વર્ષા થાય છે, હવામાન સુધરે છે, મુક્તિ અથવા સ્વર્ગ એવું કોઈ સ્થાન નથી, ઇત્યાદિ વાતો તો ઈસાઈમતવાળા સાથે મળતી નથી, બાકીની વાતો પ્રાયઃ સમાન જ છે. મોટા આશ્ચર્યની વાત એ છે કે પ્રાચીન બ્રાહ્મણોના મતને છોડીને અન્યમતવાળાના શરણાગત થવું અને જે કાંઈ અંગ્રેજોએ બુદ્ધિના બળથી તાર, રેલ્વે, ધૂમાડાવાળા જહાજ વગેરે કળા શોધી છે, તે કળાને મૂરખની આગળ કહેવી કે અમારા વેદોમાં પણ આ કળાનું કથન છે.

⇒ सूर्य और पृथ्वी विषे दयानंद का विचार :

दयानंदसरस्वती इस यजुर्वेद के मंत्र से सूर्य स्थिर और पृथ्वी भ्रमण करती सिद्ध करता है। आयंगौः ष्टश्निरक्रमादीसदन्मातरं पुरः पितरं च प्रयत्त्स्वः यजुर्वेद अध्याय ३ मंत्र ९ तथा इस मंत्र से तार (टेलीग्राफ) की विद्या कहता है. युवं पेदवे पुरुवारमश्विना स्प्टधां श्वेतं तरुतारदुवस्पथः शर्यैरभिद्युं ष्टतनासुदुष्ठरं चर्कृत्यमिंद्रमिवचर्षणी सहम् ऋग्वेद अष्टक १ अध्याय ८ वर्ग २१ मंत्र १०. जेकर तो पूर्व भाष्यकारों ने इनमंत्रो का इसीतरें अर्थ करा होवेगा तब तो दयानंद का कहना ठीक है, नहीं तो स्वकपोलकल्पना सें क्या होता है ?

⇒ वेद विषे पंडित मोक्षमूलर का अभिप्राय :

तथा दयानंद सरस्वतीजी जो वेदों का घमंड करता है कि वेद ईश्वर के रचे हुए है, अति उत्तम पुस्तक है, तिनकी परीक्षा करनेवाला विचक्षण पंडित मोक्षमलूर अपने बनाये संस्कृत साहित्य ग्रन्थ में लिखता है कि वेदों का छंदोभाग ऐसा है कि जैसें अज्ञानी के मुख सें अकस्मात् वचन निकला होवे ऐसा कहना बुद्धिमान मध्यस्थों का जूठ नहीं हो सकता है, क्योंकि मोक्षमूलर नें बौद्धमत की स्तुति सर्व मतों सें अधिक लिखी है, इस वास्ते उनकों किसी मत का पक्षपात नहीं था. हकीकत में वेदों के मंत्र असंबद्ध और पुनरुक्त अनर्थक हिंसक तो हम कों भी मालूम होते हैं क्योंकि वेद एक जनके बनाये हुए नहीं. व्यासजी नें इधर उधर ऋषियों सें श्रुतियां लेकर अपनी मति अनुसार बनाये है. इनकी उत्पत्ति आगे चलकर लिखेंगे. वेद में कितनेक मंत्रो के ऋषि क्षत्रिय है, कितनेक शुद्र भी थे, कक्षिवत् और विश्वामित्र ये क्षत्रि थे और कवष, ऐलुष ये शुद्र दासी पुत्र थे. इनकी कथा ऐतरेय ब्राह्मण में है तथा कितनेक प्राचीन आचार नरमेध १, गौमेध २, अश्वमेध ३, अनुस्तरणी ४, नियोग ५, शूलगव ६, देवर के साथ विवाह ७, द्वादश पुत्र ८, पलपैतृक ९, महावृत १०, मधुपर्क ११ इत्यादि जैन वैष्णवमत की प्रबलता सें बंद भी हो गये है, तो भी इन अनुष्ठानों के मंत्र ब्राह्मण लोग पुण्य जानके पठन पाठन, स्वाध्याय करते है और यज्ञ में पशु कों बहुत क्रूरपणे सें मार के तिसके मांस का होम करके भक्षण करते है. यह बात बहुत लोगों कों अच्छी नहीं लगती है. इसी तरें गोमूत्र, गौका गोवर, दूध, घी, दहीं एकठे करके देहशुद्धि के वास्ते पीते है परंतु यह बात जूठी है. लोगों को इस पर श्रद्धा नहीं आती है.

⇒ वेद का वाममार्ग :

इसी तरें प्रच्छन्न पणे काशी आदि शहेरों में ब्राह्मण प्रमुख बहुत लोग वामी बन रहे है. अनेक जीवां की हिंसा करते है मांस खाते है, मदिरा पीते है, परंतु वामीयों के शास्त्रो में गौकी बलि नहि लिखी. गोमांसभक्षण भी नहीं लिखा. इस वास्ते वामीयों का मत गोवधनिषेध के पीछे चला है. वाममार्गी जो कुकर्म नहीं करणा सो कर्त्ते है, मांस, मदिरा, परस्त्री, माता, बहिन, बेटी सें भोग-मैथुन

⇒ સૂર્ય-પૃથ્વી વિષે દયાનંદનો વિચાર :-

દયાનંદસરસ્વતીએ આ યજુર્વેદના મંત્રથી સૂર્ય સ્થિર છે અને પૃથ્વી ભ્રમણ કરે છે એવું સિદ્ધ કર્યું છે. आयंगौः पृश्निरक्रमादीसदन्मातरं पुरः पितरं च प्रयत्त्स्वः यजुर्वेद अध्याय ३ मंत्र ९. તથા આ મંત્રથી તારા (ટેલીગ્રાફ)ની વિદ્યા કહે છે. युवं पेदवे पुरुवारमश्विना स्पृधां श्वेतं तरुतारदुवस्पथः शर्यैरभिद्युं पृतनासुदुष्टरं चर्कृत्यमिंद्रमिवचर्षणी सहम् ऋग्वेद अष्टक १ अध्याय ८ वर्ग २१ मंत्र १०. જો કે પૂર્વના ભાષ્યકારોએ આ મંત્રોનો આ રીતે અર્થ કર્યો હોત, તો તે દયાનંદનું કહેલું (કથન) બરાબર છે, નહીં તો સ્વકપોલકલ્પનાથી શું થાય ?

⇒ વેદ વિશે પંડિત મોક્ષમૂલરનો અભિપ્રાય :-

તથા દયાનંદ સરસ્વતીજી જે વેદોનો ઘમંડ કરે છે, કે વેદ ઈશ્વરે રચેલા છે, અતિ ઉત્તમ પુસ્તક છે, તેની પરીક્ષા કરવાવાળા વિચક્ષણ પંડિત મોક્ષમૂલર પોતે બનાવેલા સંસ્કૃત સાહિત્ય ગ્રંથમાં લખે છે કે, વેદોના છંદોભાગ એવો છે કે જેમ અજ્ઞાનીના મુખથી અકસ્માત્ વચન નીકળ્યું હોય. એવું કહેવું બુદ્ધિમાન મધ્યસ્થોનું કહેવું ખોટું ન હોઈ શકે. કારણ કે, મોક્ષમૂલરે સર્વમતોથી વધારે બૌદ્ધમતની સ્તુતિ લખી છે, એટલા માટે એને કોઈ મતનો પક્ષપાત હતો નહીં. હકીકતમાં વેદોના મંત્ર અસંબદ્ધ (સંબંધ વગરના) અને પુનરુક્ત, અનર્થક, હિંસક તો અમને પણ જણાય છે, કારણ કે, વેદ એક માણસના બનાવેલા નથી. વ્યાસજીએ આમ તેમ ઋષિઓ પાસેથી શ્રુતિઓ લઈને પોતાની બુદ્ધિને અનુસારે બનાવેલ છે. એની ઉત્પત્તિ આગળ જઈને લખીશું. વેદમાં કેટલાક મંત્રોના ઋષિ ક્ષત્રિય છે, કેટલાક શુદ્ર પણ હતા, કક્ષિની જેમ અને વિશ્વામિત્ર જે ક્ષત્રિય હતા અને કવષ ઐલુષ જે દાસીપુત્ર હતા, એમની કથા ઐત્તરેય બ્રાહ્મણમાં છે તથા કેટલાક પ્રાચીન આચાર નરમેઘ ૧, ગૌમેધ ૨, અશ્વમેધ ૩, અનુસ્તરણી ૪, નિયોગ ૫, શૂલગવ ૬, દીયરની સાથે વિવાહ ૭, બારપુત્ર ૮, પલપૈતૃક ૯, મહાવૃત ૧૦, મધુપર્ક ૧૧ વગેરે જૈન વૈષ્ણવના જોરથી બંધ પણ થઈ ગયા છે, તો પણ આ અનુષ્ઠાનના મંત્ર બ્રાહ્મણ લોકો પુણ્ય જાણીને પઠન પાઠન, સ્વાધ્યાય કરે છે અને યજ્ઞમાં પશુને ઘણી ક્રુર રીતે મારીને તેના માંસનો હોમ કરીને ભક્ષણ કરે છે, આ વાત ઘણા લોકોને સારી લાગતી નથી. આ રીતે ગોમૂત્ર, ગાયનું છાણ, દૂધ, ઘી, દહી ભેગા કરીને દેહશુદ્ધિને માટે પીએ છે પરંતુ આ વાત અસત્ય છે. લોકોને આના પર શ્રદ્ધા થતી નથી.

⇒ વેદનો વામમાર્ગ :-

આ રીતે પ્રચ્છન્ન પણે (ખાનગીમાં) કાશી વગેરે શહેરોમાં બ્રાહ્મણ વગેરે ઘણા લોકો વામી (વામમાર્ગી) બની રહ્યા છે. અનેક જીવોની હિંસા કરે છે, માંસ ખાય છે, મદિરા પીએ છે, પરંતુ વામીઓના શાસ્ત્રમાં ગાયની બલિ લખી નથી. ગાયના માંસનું ભક્ષણ પણ લખ્યું નથી. એટલા માટે વામીઓનો મત ગાયના વધના નિષેધની પાછળ ચાલે છે. વામમાર્ગી જે કુકર્મ નથી કરવાનું તે કરે છે, માંસ, મદિરા, પરસ્ત્રી, માતા, બહેન અને પુત્રી સાથે

सेवके मोक्ष मानते है, देवी रहस्यने लिखा है भंगिन, चमारी, ढेढनी, कसायन, कलालनी, धोबन, नायन साहुकारकी स्त्री, इन आठों का कुलयोगिनी कहते है. इनकी योनिकि पूजा करते है, इनकी योनिकों चूंबते है. योनि को जिह्वा लगा के मंत्र पढते है, इनसें भोग करते है, इन योनि के क्षालनजल को तीर्थोदक समजते है तथा रुद्रयामल में लिखा है. वेश्या कों प्रयाग तीर्थ समान समजणा और धोबन कों पुष्कर तीर्थ समान समजणा और चमारी काशी तीर्थ समान जाननी और रजस्वला अर्थात् ऋतुधर्मवाली स्त्री कों सर्व तीर्थ समान समजनी अर्थात् इनसें भोग करने सें तीर्थ स्नान जैसा फल है इत्यादि विशेष वाममार्ग का स्वरुप देखा होवे तो अहमदावाद के छापा को छपा आगम प्रकाश ग्रन्थ देख लेना. इस वाममार्ग के सर्व ग्रन्थ ब्राह्मण और संन्यासी, परमहंस, परिव्राजक और नाथों के बनाए हुए है. इनकी ब्राह्मण निंदा नहीं करते है. बल्कि हजारों ब्राह्मण इस मत कों मानते है.

इस प्रस्तावना के लिखने का तो यह प्रयोजन है कि, नास्तिक कौन है और आस्तिक कौन है तथा जो कहते है जो वेदां कों न माने वे नास्तिक है तो हम भव्य जीवां के जानने वास्ते वेदों का हाल लिखते है, क्योंकि बहुत लोक नहीं जानते है कि वेदों में क्या लिखा है और जैनी वेदों कों किस कारण सें नहीं मानते है. सो सर्व इस ग्रन्थ के बांचने सें मालूम हो जावेगा.

इति तपगच्छीय श्रीमन्मणिविजयगणिस्तच्छिष्यमुनिबुद्धिविजयशिष्यमुनिआत्माराम (आनंदविजय) विरचिते अज्ञानतिमिरभास्करे प्रथमखंडस्य प्रवेशिका संपूर्णा.

= xx = xx =

ભોગમૈથુનના સેવનથી મોક્ષ માને છે, દેવી રહસ્યે લખ્યું છે કે ભંગી, ચમારી, ઢેઢ, કષાયણ કલાલની, ધોબણ, નાઇ(હજામ), શાહુકારની સ્ત્રી આ આઠેને કુલયોગીની કહેવાય છે. એમની યોનિની પૂજા કરે છે, એમની યોનિનું ચુંબન કરે છે. યોનિને જીભ લગાવીને મંત્ર બોલે છે, એમની સાથે ભોગ કરે છે. આ યોનિના ધોયેલા પાણીને તીર્થનું પાણી સમજે છે તથા રુદ્રયામલમાં લખ્યું છે. વેશ્યાને પ્રયાગ તીર્થસમાન સમજવી અને ધોબણને પુષ્કરતીર્થસમાન સમજવી અને ચમારી કાશી તીર્થસમાન સમજવી અને રજસ્વલા અર્થાત્ ઋતુધર્મવાળી સ્ત્રીને સર્વતીર્થ સમાન સમજવી અર્થાત્ એની સાથે ભોગ કરવાથી તીર્થસ્નાન જેવું ફળ છે ઇત્યાદિ વિશેષ વામમાર્ગનું સ્વરૂપ દેખવું હોય તો અમદાવાદનો છપાવેલો આગમ પ્રકાશ ગ્રંથ જોઈ લેવો. આ વામમાર્ગના બધા ગ્રંથ બ્રાહ્મણ અને સંન્યાસી, પરમહંસ, પરિવ્રાજક અને નાથના બનાવેલા છે. એમની બ્રાહ્મણ નિંદા કરતા નથી. પરંતુ હજારો બ્રાહ્મણ આ મતને માને છે.

આ પ્રસ્તાવના લખવાનું તો પ્રયોજન એ છે કે, નાસ્તિક કોણ છે અને આસ્તિક કોણ છે તથા જે કહે છે કે જે વેદોને ન માને તે નાસ્તિક છે. તો અમે ભવ્યજીવોને જણાવવા માટે વેદોના હાલ હવાલ લખીએ છીએ, કારણ કે, ઘણા લોકો જાણતા નથી કે વેદોમાં શું લખ્યું છે અને જૈનો વેદોને કયા કારણથી માનતા નથી. તે બધું આ ગ્રંથ વાંચવાથી ખબર પડશે.

આ પ્રમાણે તપાગચ્છીય શ્રીમદ્ મણિવિજયગણિ તેમના શિષ્ય મુનિ બુદ્ધિવિજયજીના શિષ્ય મુનિ આત્મારામ (આનંદવિજય)જીએ બનાવેલા અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કરના પ્રથમખંડની પ્રવેશિકા પૂર્ણ થઈ.

= xx = xx =

॥ श्री ॥

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

अज्ञानतिमिरभास्कर

प्रथम खंड

इस प्रथम खंड की प्रवेशिका में इस प्रथम खंड में प्रवेश करने के वास्ते जो जो विषयकी आवश्यकता थी सो सो विषय लिख दिया है. अब वेद में क्या लिखा है आदि सर्व हकीकत उक्त वेदां की श्रुतियों का प्रमाण सहित लिखा जायेगा.

डाक्तर होग साहेब ने ऐतरेय ब्राह्मण शुद्ध करके छपा है तिसमें अग्नि का स्थापन, ऋत्विज का वर्णन सो सर्व इस तरें जानना.

→ अग्नि स्थापन :

अग्नि का नाम

१. आहवनीय	२. गार्हपत्य	३. दक्षिणाग्नि
४. शामित्राग्नि		

पुरोहितभेद

१. अध्वर्यु	२. प्रतिप्रस्थाता	३. अग्नीध्र
४. उन्नेता	५. होता	६. वैत्रावरुण
७. ब्राह्मणाछंसी	८. नेष्ठा	९. पोता
१०. अछावाक	११. उद्गाता	१२. प्रस्तोता
१३. प्रतिहर्ता	१४. सुब्रह्मण्य	१५. ग्रावस्तोता
१६. ब्रह्मा	१७. सदस्य	१८. शमिता
१९. सोमक्रयी		

⇒ पात्र व स्थान

१. इध्मा	२. वर्हि	३. धृष्णी
४. स्रुचा	५. चमस	६. ग्रावण
७. स्वरु	८. उपवर	९. द्रोणकलश
१०. वायव्यकलश	११. ग्रह	१२ इडसुनु
१३. स्वधीति	१४. पुरेडाश	१५. पुतभृता

॥ શ્રી ॥

॥ શ્રી વીતરાગાય નમઃ ॥

અજ્ઞાનતિમિર ભાસ્કર

પ્રથમ ખંડ

આ પ્રથમખંડની પ્રવેશિકામાં આ પ્રથમ ખંડમાં પ્રવેશ કરવા માટે જે જે વિષયની જરૂરીયાત હતી તે તે વિષય લખી દીધા છે. હવે વેદોમાં શું લખ્યું છે વગેરે બધી હકીકત (પૂર્વે) કહેલા વેદોની શ્રુતિઓના પ્રમાણ સહિત લખીશું.

દાક્તર હોગ સાહેબે ઐત્તરેય બ્રાહ્મણ શુદ્ધ કરીને છપાવ્યું છે તેમાં અગ્નિનું સ્થાપન, ઋત્વિજનું વર્ણન તે બધું આ રીતે જાણવું.

⇒ અગ્નિસ્થાપન :-

અગ્નિનું નામ

૧. આહવનીય	૨. ગાર્હપત્ય	૩. દક્ષિણાગ્નિ
૪. શામિત્રાગ્નિ		

પુરોહિતભેદ

૧. અધ્વર્યુ	૨. પ્રતિપ્રસ્થાતા	૩. અગ્નીધ્ર
૪. ઉન્નેતા	૫. હોતા	૬. વૈત્રાવરુણ
૭. બ્રાહ્મણાછંસી	૮. નેષ્ઠા	૯. પોતા
૧૦. અછાવાક	૧૧. ઉદ્ગાતા	૧૨. પ્રસ્તોતા
૧૩. પ્રતિહર્તા	૧૪. સુબ્રહ્મણ્ય	૧૫. ગ્રાવસ્તોતા
૧૬. બ્રહ્મા	૧૭. સદસ્ય	૧૮. શમિતા
૧૯. સોમક્રયી		

⇒ પાત્ર અથવા સ્થાન :-

૧. ઇધ્મા	૨. વર્હિ	૩. ધૃષ્ણી
૪. સ્રુચા	૫. ચમસ	૬. ગ્રાવણ
૭. સ્વરુ	૮. ઉપવર	૯. દ્રોણકલશ
૧૦. વાયવ્યકલશ	૧૧. ગ્રહ	૧૨ ઇડસુનુ
૧૩. સ્વધીતિ	૧૪. પુરોડાશ	૧૫. પુતભૃતા

⇒ **यज्ञशाला के भेद :**

१. यज्ञशाला	२. महावेदी	३. अंतर्वेदी
४. वहिर्वेदी	५. शमित्रशाला	६. चत्वाल
७. संचार	८. प्राग्वंश	९. सद
१०. मार्जालिया	११. आग्नीध्रीयागार	१२. पत्नीशाला
१३. द्वार	१४. प्रतिग्वर	१५. यूप
१६. हविर्धान	१७. शालामुखी	१८. धर्म

→ **अनुष्ठान विषे नाम (अनुष्ठान के नाम) :**

१. दीक्षणीय ईष्टि	२. प्रायणीय ईष्टि	३. आतिथ्य ईष्टि
४. धर्म	५. अग्निषोमीया	६. पशु
७. सूत्या	८. प्रातः सवन	९. माध्यानसवन
१०. तृतीय सवन	११. सोमपान	१२. आश्वीन पशु
१३. ऐंद्रग्न पशु	१४. अवभृत	१५. वरुणेष्ठि
१६. वपायाग	१७. पशु उपाकरण	१८. पश्चालंभनं

उक्त प्रमाण सें यज्ञ की क्रिया और सामग्री बताई है. दूसरी पंचिका के आरंभ में ऐसा लिखा है !

⇒ **पशु यज्ञ का विधि :**

१. यज्ञेन वै देवा ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमायंस्ते बिभयुरिमन् नो दृष्ट्वा मनुष्याश्च ऋषयश्चानु-प्रज्ञास्यन्तीति ॥ द्वितीय पंचिका प्रथम खंड ॥

भावार्थ—देव यज्ञ करके स्वर्ग में गये तिस वास्ते मनुष्य और ऋषियों ने यज्ञ करणा और यूप स्थापन करणा. यूप अर्थात् यज्ञार्थ जो पशु ल्याते है तिसके बांधने का स्तंभ, पीछे तिस पशु के शमन अर्थात् मारणे की आज्ञा लिखी है.

२. दैव्याः शमितार आरभध्वमुत मनुष्या इत्याह० अन्वेनं माता मन्यतामनु पितानुभ्राता सगर्भ्योऽनुसखासयूथ्य इति जिनत्रैरेवैनं तत्समनुमतमालंभत उदीचीनां अस्य पदो निधत्तात्सूर्यं चक्षुर्गमयताद्वांत प्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुं दिशः श्रोत्रं, पृथिवीं शरीरं० ऐतरेयब्राह्मण २ पंचिका ६ खंड ॥

इस तरे इस वेद मंत्र सें पशु के माता पिता सें प्रार्थना करते है यह पशु हमको देउ तद पीछे अध्वर्यु अर्थात् मुख्य पुरोहित तिसकी आज्ञा सें पशु को शमित्रशाला अर्थात् वध करने की शाला में ले जा

⇒ યજ્ઞશાલાના ભેદ :-

૧. યજ્ઞશાલા	૨. મહાવેદી	૩. અંતર્વેદી
૪. વહિર્વેદી	૫. શમિત્રશાલા	૬. ચત્વાલ
૭. સંચાર	૮. પ્રાગ્વંશ	૯. સદ
૧૦. માર્જાલિયા	૧૧. આગ્નિધ્રીયાગાર	૧૨. પત્નીશાલા
૧૩. દ્વાર	૧૪. પ્રતિગ્વર	૧૫. યૂપ
૧૬. હવિર્ધાન	૧૭. શાલામુખી	૧૮. ધર્મ

⇒ અનુષ્ઠાન વિષે નામ (અનુષ્ઠાનના નામ) :-

૧. દીક્ષણીય ઈષ્ટિ	૨. પ્રાયણીય ઈષ્ટિ	૩. આતિથ્ય ઈષ્ટિ
૪. ધર્મ	૫. અગ્નિષોમીયા	૬. પશુ
૭. સૂત્યા	૮. પ્રાતઃ સવન	૯. માધ્યાનસવન
૧૦. તૃતીય સવન	૧૧. સોમપાન	૧૨. આશ્વીન પશુ
૧૩. ઐંદ્રગ્ન પશુ	૧૪. અવભૃત	૧૫. વરુણોષ્ઠિ
૧૬. વપાયાગ	૧૭. પશુ ઉપાકરણ	૧૮. પશ્વાલંભનં

ઉપરના પ્રમાણથી યજ્ઞની ક્રિયા અને સામગ્રી બતાવી છે. બીજી પંચિકાના આરંભમાં એવું લખ્યું છે.

⇒ પશુ યજ્ઞનો વિધિ :-

૧. यज्ञेन वै देवा ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमायंस्ते बिभयुरिमन् नो दृष्ट्वा मनुष्याश्च ऋषयश्चानु-प्रज्ञास्यन्तीति ॥ द्वितीय पंचिका प्रथम खंड ॥

ભાવાર્થ :- દેવો યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગમાં ગયા. તેથી મનુષ્ય અને ઋષિઓએ યજ્ઞ કરવો અને યૂપ સ્થાપન કરવું, યૂપ અર્થાત્ યજ્ઞ માટે જે પશુ લાવે છે તેમને બાંધવા માટેનો થાંભલો. પછી તે પશુનું શમન અર્થાત્ મારવાની આજ્ઞા લખી છે.

૨. दैव्याः शमितार आरभध्वमुत मनुष्या इत्याह० अन्वेनं माता मन्यतामनु पितानुभ्राता सगर्भ्योऽनुसखासयूथ्य इति जिनत्रैरेवैनं तत्समनुमतमालंभत उदीचीनां अस्य पदो निधत्तात्सूर्यं चक्षुर्गमयताद्वांत प्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुं दिशः श्रोत्रं, पृथिवीं शरीरं० ऐतरेयब्राह्मण २ पंचिका ६ खंड ॥

આ રીતે આ વેદ મંત્રથી પશુના માતા પિતાને પ્રાર્થના કરે છે આ પશુ અમને આપો, ત્યાર પછી અધ્વર્યુ અર્થાત્ મુખ્ય પુરોહિત તેમની આજ્ઞાથી પશુને શમિત્રશાળા અર્થાત્ વધ

करके उत्तर की तरफ इसके पग राख के शमिता अर्थात् वध करनेवाला पुरोहित तिस पशु कों मुष्टी सें गला घोंट के मारता है. तद पीछे स्वधीती अर्थात् सुरा और इडासुनु अर्थात् लकडी का ढीमचा उपर तिस पशु कों डाल के तिसको फाड के तिसका मांस काढते है. तिसका होम करके जो मांस बाकी रहिता है तिसकों सर्व पुरोहित में बांटा करते है अर्थात् तिस मांस के हिस्से करके सर्व ब्राह्मण बांट लेते है सो नीचे प्रमाण श्रुति से जानना ॥

३. अथातः पशोर्विभक्तिस्तस्य विभागं वक्ष्यामो हनु सजिह्वे प्रस्तोतुः । इत्यादि ७ पंचिका १ खंड ऐतरेय० ॥

अर्थ :- मांस काढके देना हनु जिह्वा सहित प्रस्तोता का हिस्सा है. प्रस्तोता उपर लिखे पुरोहितो में १२ बारवां । कंठ ककुद संयुक्त प्रतिहर्ता १३ को ॥ श्येन वक्ष उद्गाता ११ कों पुरोहित कों पासा सांस अध्वर्यु १ कों दाहिना उपगाता कों । दाहिना अंस अर्थात् खबा प्रतिप्रस्थाता को दाहिना कटिका विभाग रथ्या स्त्री ब्रह्मणो वरसक्थं ब्राह्मण छंसिकों । उरु पोताकों दाहिनी श्रोणी होता कों अवर सक्थ मैत्रावरुण कों उरु अछावाक कों दक्षिण वाह नेष्टा कों इत्यादि पशु के अंग मांस का विभाग करके बांटना, एतेरेय गोपथानुसार ॥ यज्ञपशु कों देवता स्वर्ग में ले जाते है तिस कहने की यह श्रुति नीचे लिखि है ।

४ पशुर्वै नीयमानः स मृत्युं प्रापश्यत् स देवान्नान्वकामयतैतुं तं देवा अब्रुवन्नेहि स्वर्गं वै त्वा लोकं गमयिष्याम इति ॥ ऐतरेय ब्राह्मण पंचिका २ खंड ६ छठे में

पशु कों फाड के तिसके अंग काढनें तिसके कथन करनेवाली श्रुति नीचे लिखी जाती है:-

५. अंतरेवोष्माणं वारयध्वादिति पशुष्वेव तत्प्राणान्दधाति श्येनमस्य वक्षः कृणुतात् प्रशसा बाहू शला दोषणीकश्यपेवांसाऽछिद्रे श्रोणी कवषोरू, स्त्रेकपर्णाऽष्ठीवंता, षड्विंशतिरस्य वंक्रयस्ता अनुष्ठ्यच्च्यावयताद्, गात्रं गात्रम स्यानूनम् ॥ ऐतरेय ब्राह्मण पंचिका २ खंड ६ ॥

अर्थ :- छाती में से श्येन सरीखा मांसखंड काढना और कोहोवाडी सरीखा पीछले दोनों पगों में सें दो टुकडे मांस के काढने और आगे के दोनों पगों में सें तीर सरीखे दो टुकडे मांस के काढने और खंबा में सें कछु समान दो टुकडे मांस के काढने पीठ संपूर्ण काढनी और जानु में सें ढाल समान दो टुकडे मांस के काढने और इन पांशुलीयो में सें अनुक्रम सें २६ छव्वीस टुकडे मांस को काढनें और वे सर्व संपूर्ण होने चाहिये.

और जो कुछ मल मूत्र इत्यादि पदार्थ निकलेंगे वे सर्व जमीन में गाड देने चाहिये सो श्रुति कहनेवाली नीचे लिखते है.

६. ऊवध्यगोहं पार्थिवं पंचिका २ खंड ६ ॥

होतार पुरोहित नीचे लिखे प्रमाणे बोलता है.

કરવાની શાળામાં લઈ જઈને ઉત્તરની તરફ એમના પગ રાખીને શમિતા અર્થાત્ વધ કરવાવાળા પુરોહિત તે પશુના ગળાને મુષ્ઠીથી મરડીને મારે છે. ત્યારપછી સ્વધીતી અર્થાત્ દારુ અને ઈડાસૂનુ અર્થાત્ લાકડીના ઢીમચા ઉપર તે પશુને નાંખીને તેને ફાડીને તેનું માંસ કાઢે છે તેનો હોમ કરીને જે માંસ બાકી રહે છે તેને બધા પુરોહિત વહેંચી દે છે અર્થાત્ તે માંસના ભાગ કરીને સર્વ બ્રાહ્મણ વહેંચી દે છે. તે નીચે પ્રમાણે શ્રુતિથી જાણવું.

३. अथातः पशोर्विभक्तिस्तस्य विभागं वक्ष्यामो हनु सजिह्वे प्रस्तोतुः । इत्यादि ७ पंचिका १ खंड ऐतरेय० ॥

અર્થ :- માંસ કાઢીને આપવું. જીભ સહિત દાઢી પ્રસ્તોતાનો ભાગ છે, પ્રસ્તોતા ઉપર લખેલા પુરોહિતોમાં બારમાં છે, ખાંધ સંયુક્ત કંઠ એ પ્રતિહર્તા નામના ૧૩માં પુરોહિતનો, બાજનું વક્ષસ્થળ (છાતી) ઉદ્ગાતા ૧૧માં પુરોહિતનો, ખભાસહિત પાંસળી અધ્વર્યુ નામના ૧ પુરોહિતનો, દાહિના ઉપગાતાનો ડાબો અંશ અર્થાત્ ખભો. જમણા કેડનો વિભાગ પ્રતિપ્રસ્થાતાનો છે, રથ્યા સ્ત્રી બ્રહ્મણો ઉપરની સાથળ બ્રાહ્મણ છંસિનો, સાથળ પોતાનો, જમણી કેડ હોતાનો, નીચેની સાથળ મૈત્રાવરુણનો, ઉરુ (સાથળ) આછાવકનો, જમણીબાહુ નેષ્ઠાનો ઈત્યાદિ પશુના અંગના માંસના વિભાગ કરીને વહેંચવા ઐત્તરેય ગોપથાનુસારે,

યજ્ઞપશુને દેવતા સ્વર્ગમાં લઈ જાય છે. તેવું કથન કરનારી આ શ્રુતિ નીચે લખીએ છીએ.

४. पशुर्वै नीयमानः स मृत्युं प्रापश्यत् स देवान्नान्वकामयतैतुं तं देवा अब्रुवन्नेहि स्वर्गं वै त्वा लोकं गमयिष्याम इति ॥ ऐतरेय ब्राह्मण पंचिका २ खंड ६ छठे में

અર્થ :- પશુને ફાડીને તેમના અંગો કાઢવા તેવું કહેનારી શ્રુતિ નીચે લખીએ છીએ.

५. अंतरेवोष्माणं वारयध्वादिति पशुष्वेव तत्प्राणान्दधाति श्येनमस्य वक्षः कृणुतात् प्रशसा बाहू शला दोषणीकश्यपेवांसाऽछिद्रे श्रोणी कवषोरू, स्त्रेकपर्णाऽष्टीवंता, षड्विंशतिरस्य वंक्रयस्ता अनुष्ठ्यच्च्यावयताद्, गात्रं गात्रम स्यानूनम् ॥ ऐतरेय ब्राह्मण पंचिका २ खंड ६ ॥

અર્થ :- છાતીમાંથી બાજ સરખા માંસના ટુકડા કાઢવા અને કોહોવાડી સરખા પાછલા બંને પગોમાંથી બે ટુકડા માંસના કાઢવા અને આગલા બંને પગોમાંથી તીર જેવા બે ટુકડા માંસના કાઢવા અને ખભામાંથી કાચબા સમાન બે ટુકડા માંસના કાઢવા. પીઠ સંપૂર્ણ કાઢી લેવી અને જાનુમાંથી ઢાલ જેવા બે ટુકડા માંસના કાઢવા અને આ પાંસળીઓમાંથી અનુક્રમે છવ્વીસ ટુકડા માંસના કાઢવા અને તે બધા સંપૂર્ણ હોવા જોઈએ.

અને જે કાંઈ મળ,મૂત્ર અન્ય કંઈ પદાર્થ નીકળશે તે બધા જમીનમાં દાટી દેવા જોઈએ તેવું કહેનારી શ્રુતિ નીચે લખીએ છીએ.

६. ऊवध्यगोहं पार्थिवं पंचिका २ खंड ६ ॥

અર્થ :- હોતાર પુરોહિત નીચે લખ્યા પ્રમાણે બોલે છે.

७. अध्रिगो शमीध्वं, सुशमी शमीध्वं शमीध्वमध्रिगा ३ उईंति त्रिर्ब्रूयात् खंड ७ में.

अर्थ :- अछी तरें मारो मारणे में कसर मत राखनी।

रक्त लहु राक्षस कों दे देना कहा है। सो आगे श्रुति लिखी जाती है ॥

८. अस्ना रक्षः संसृजतादित्याह खंड ७

पीछे कलेजे का होम वपाहोम जिसकों कहते है सो ईसरीती सें लिखा है सो श्रुति.

९. तस्य वपामुत्खिद्याहरन्ति तामध्वर्युः स्त्रुवेणाभिधार यन्नाह खंड १२.

इस आख्यान के जानने का फल यही है कि आयुष्य वृद्धि होती है तिसके कथन करनेवाली श्रुति नीचे लिखी जाती है.

१०. सर्वमायुरेति य एवं वेद २ पंचिका ७ खंड ॥

वपायाग अर्थात् कलेजा का होम करे तो ऐसा फल श्रुति में नीचे लिखे प्रमाणे कहा है.

११. वपायामे हुतायां स्वर्गो लोकः प्राख्यायत

१२. सोऽग्नेर्देवयोन्यां आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः स्वर्गं लोकमेति २ पंचिका १४ खंड ॥

पशु का विभाग करना सो लिखा प्रमाणें (३६) छत्तीस विभाग करने चाहिये और ऐसें करें तो स्वर्गलोक में जाते हैं और उक्त प्रमाण विभाग करने की रीती देवभाग ऋषियों ने ठहराई. जब वे मर गये पीछे कोई देव गिरजा ऋषिकों बताई तिसका अभ्यास करना तिस विषयक ऐसा नीचे प्रमाणे लिखा है ॥

१३. तत् स्वर्गाश्च लोकानाप्नुवन्ति प्राणेषु चैवतत्स्वर्गेषु प्रातितिष्टन्तो यीत एत्तां पशो र्विभक्ति श्रौतऋषिर्देवभागो विदांचकार गिरिजाय बाभ्रव्ययाऽमनुष्यः प्रोवाच ७ पंचिका १ खंड ॥

हरिश्चंद्र नामा एक राजा था तिसके पुत्र नहीं था इस वास्ते वरुण देवकी आज्ञा सें अजीगर्त ऋषिका पुत्र शुनशेष विक्ता हुआ मोल लेके तिसकों मार के यज्ञ करने का विचार करा था. यह कथा विस्तार सहित ऋग्वेद में लिखी है वे श्रुतियां नीचे लिखी है.

१४. हरिश्चंद्रो हवैधस ऐक्ष्वाको राजाऽपुत्र आस० ७ पं० खं० १३-१४-१५-१६ ॥

सर्व ग्रन्थो में जितने यज्ञ लिखे है तिन सर्व में हिंसा है सोई मच्छ पुराण में कहा है ॥ हिंसा स्वभावो यज्ञस्य।

इस तरें चारों वेदो में श्रेष्ठ जो ऋग्वेद है तिसका स्वरूप वर्णन लिखा. पीछे कृष्ण यजुर्वेद जिसकों तैतरीय कहते है और शुक्ल यजुर्वेद जिसकों वाजसनीय कहते है तिनका स्वरूप लिखुंगा प्रथम तैतरीय

૭. अध्रिगो शमीध्वं, सुशमी शमीध्वं शमीध्वमध्रिगा ३ उईति त्रिर्ब्रूयात् खंड ७ में.

અર્થ :- સારી રીતે મારો, મારવામાં કસર ન રાખો, લાલ લોહી રાક્ષસને આપી દેવાનું કહ્યું છે. તે આગળ શ્રુતિ લખીશું.

૮. अस्ना रक्षः संसृजतादित्याह खंड ७

અર્થ :- પછી કાળજાનો હોમ જેને વપાહોમ કહે છે, તે આ રીતિથી લખ્યું છે, તેની શ્રુતિ.

૯. तस्य वपामुत्खिद्याहरन्ति तामध्वर्युः स्त्रुवेणाभिधार यन्नाह खंड १२.

અર્થ :- આ આખ્યાનને જાણવાનું ફળ આ છે, આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેનું કથન - કરવાવાળી શ્રુતિ નીચે લખીએ છીએ.

૧૦. सर्वमायुरेति य एवं वेद २ पंचिका ७ खंड ॥

અર્થ :- વપાયાગ અર્થાત્ કલેજાનો હોમ કરીએ તો આવું ફળ શ્રુતિમાં નીચે લખ્યા પ્રમાણે કહ્યું છે.

૧. वपायामे हुतायां स्वर्गो लोकः प्राख्यायत

૧૨. सोऽग्नेर्देवयोन्यां आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः स्वर्गं लोकमेति २ पंचिका १४ खंड ॥

અર્થ :- પશુનો વિભાગ કરવો, તે લખ્યા પ્રમાણે (૩૬) છત્રીસ વિભાગ કરવા જોઈએ અને એવું કરે તો સ્વર્ગલોકમાં જાય છે અને કહ્યા પ્રમાણેના વિભાગ કરવાની રીત દેવભાગ ઋષિએ બતાવી છે. જ્યારે તે મરી ગયા પછી કોઈ દેવગિરજા ઋષિને બતાવી તેનો અભ્યાસ કરવો તે વિષયક એવું નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

૧૩. तत् स्वर्गाश्च लोकानाप्नुवन्ति प्राणेषु चैवतत्स्वर्गेषु प्रातितिष्टन्तो यीत एत्तां पशो र्विभक्ति श्रौतऋषिर्देवभागो विदांचकार गिरिजाय बाभ्रव्ययाऽमनुष्यः प्रोवाच ७ पंचिका १ खंड ॥

અર્થ :- હરિચંદ્ર નામનો એક રાજા હતો. તેને પુત્ર ન હતો. તેથી વરુણ દેવની આજ્ઞાથી અજીગર્ત ઋષિનો પુત્ર શુનશેષ વેચાતો હતો (તેને) મૂલ્યથી લઈને યજ્ઞ કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. આ કથા વિસ્તાર સહિત ઋગ્વેદમાં લખી છે તે શ્રુતિઓ નીચે લખી છે.

૧૪. हरिश्चंद्रो हवैधस ऐक्ष्वाको राजाऽपुत्र आस० ७ पं० खं० १३-१४-१५-१६ ॥

અર્થ :- સર્વ ગ્રંથોમાં જેટલા યજ્ઞ લખ્યા છે. તે બધામાં હિંસા છે તે મચ્છપુરાણમાં કહ્યું છે ॥ हिंसा स्वभावो यज्ञस्य । - યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે

આ રીતે ચાર વેદમાં શ્રેષ્ઠ જે ઋગ્વેદ છે તેના સ્વરૂપનું વર્ણન લખ્યું. પછી કૃષ્ણ યજુર્વેદ જેને તૈત્તરીય કહે છે અને શુક્લ યજુર્વેદ જેને વાજસનીય કહે છે તેનું સ્વરૂપ લખીશ. પ્રથમ

ब्राह्मण बांचता ऐसा मालूम होता है कि इस वेद में यज्ञ यजन की क्रिया बहुत बढाई है और यज्ञ अनुष्ठान में चारो वेद का काम पडता है तिन में यजुर्वेद का बहुत काम पडता है और यजुर्वेद पढा हुआ होवे तिसकों ही अध्वर्यु करने में आता है. तैतरीय यजुर्वेद के ब्राह्मण में नीचे लिखी हुई श्रुतियां है.

१. दैव्याः शमितार उत मनुष्वा आरभध्वं ३ कांड ६ अध्याय ६ अनुवाक.

२. अध्रिगो शमीध्वम् सुशमीशमीध्वम् शमीध्वमध्रि गो ३ कां ६ अ. ६ अनु.

३. सायनाचार्य भाष्ये क्रूरकर्मेति मत्वा तदुपेक्षणंमाभूदितिपुनः पुनःवचनम्.

जिसतरें ऋग्वेद के ऐतरेय ब्राह्मण में पशु मारने के वास्ते आज्ञा लिखी है तिसीतरें इस वेद में वचन लिखे है। सायन भाष्यार्थ. यद्यपि यह निर्दयपणो का काम है तो भी इसकी उपेक्षा न करनी ? अवश्यमेव करना इस वास्ते श्रुति में तीनवार उच्चारण करा है ईस वेद के शेष वचन नीचे लिखते है.

४. द्यावापृथिव्यां धेनुमालभन्ते वायव्यं वत्समालभन्ते कां १, अध्याय २, अनु ५.

५. एष गोसवः कांड २, अध्याय ७, अनुवाक ५.

६. प्रजापतिः पशूनसृजत एतेन वै देवाजत्वानिजित्वा यं काममकामयन्तेमाप्नुवन् कां. २, अध्याय ७, अनु १४.

७. प्राजापत्योवाअश्वः ॥ यस्या एव देवतायाः आलभ्यते ॥ तयैवेन १ समर्धयति कांड ३, अध्याय ८, अनुवाक ३.

८. यदेत एकादशिनाः पशवा आलभ्यन्ते ३-९-२

९. नानादेवत्याः पशवो भवन्ति आरण्यान् लोकादशीन आलभ्यन्ते अस्मै वै लोकाय ग्राम्यपशव आलभ्यन्ते ३-९-३

१०. ग्राम्या १ श्चारण्या १ श्च उभयान्पशुनालभते ३-९-३.

११. तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसे व्यृध्यते ॥ यो अश्वमेधेन न यजते.

१२. यदजावयश्चारण्याश्च ते वै सर्वे पशवः यद्व्याइतिगव्यान्पशुनुत्तमेहन्नालभते ॥ कांड ३, अध्याय ९, अनुवा ९.

१३. शनुश्चतुरक्षस्यप्रहीन्त सैध्रक मुसलभवति ३-८-४

१४. पशुभिर्वाएष व्यृध्यते । यो अश्वमेधेन यजते ॥ छगलंकल्माशंकिकिदिवंविदिगमयमिति ॥ त्वाष्ट्रान्पशूनालभते ३-९-९ ॥

१५. तानैवोभयान् प्रीणाति ३-९-१० ॥

१६. ब्राह्मणे ब्राह्मणमालभते ३-४-१ ॥

તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ વાંચતા એવું જણાય છે કે આ વેદમાં યજ્ઞ યજનની ક્રિયા ઘણી વધારે છે અને યજ્ઞ અનુષ્ઠાનમાં ચારેય વેદોનું કામ પડે છે તેમાં યજુર્વેદનું ઘણું કામ પડે છે અને યજુર્વેદ જેણે ભણેલો હોય તેને જ અધ્વર્યુ કરવામાં આવે છે. તૈત્તરીય યજુર્વેદના બ્રાહ્મણમાં નીચે લખેલી શ્રુતિઓ છે.

१. दैव्याः शमितार उत मनुष्वा आरभध्वं ३ कांड ६ अध्याय ६ अनुवाक.

२. अध्रिगो शमीध्वम् सुशमीशमीध्वम् शमीध्वमध्रि गो ३ कां ६ अ. ६ अनु.

३. सायनाचार्य भाष्ये क्रूरकर्मेति मत्वा तदुपेक्षणंमाभूदितिपुनः पुनःवचनम्.

જે રીતે ઋગ્વેદના ઐત્તરેય બ્રાહ્મણમાં પશુ મારવા માટે આજ્ઞા લખી છે તે રીતે આ વેદમાં વચન લખેલા છે સાયન ભાષ્યાર્થ જો કે આ નિર્દયપણાનું કામ છે તો પણ તેની ઉપેક્ષા ન કરવી ? આ કાર્ય નક્કી કરવું એ માટે શ્રુતિમાં ત્રણવાર ઉચ્ચારણ કર્યું છે. આ વેદના બાકીના વચનો નીચે લખીએ છીએ.

४. द्यावापृथिव्यां धेनुमालभन्ते वायव्यं वत्समालभन्ते कां १, अध्याय २, अनु ५.

५. एष गोसवः कांड २, अध्याय ७, अनुवाक ५.

६. प्रजापतिः पशूनसृजत एतेन वै देवाजत्वानिजित्वा यं काममकामयन्तेमाप्नुवन् कां. २, अध्याय ७, अनु १४.

७. प्राजापत्योवाअश्वः ॥ यस्या एव देवतायाः आलभ्यते ॥ तयैवेन १ समर्धयति कांड ३, अध्याय ८, अनुवाक ३.

८. यदेत एकादशिनाः पशवा आलभ्यन्ते ३-९-२

९. नानादेवत्याः पशवो भवन्ति आरण्यान् लोकादशीन आलभ्यन्ते अस्मै वै लोकाय ग्राम्यपशव आलभ्यन्ते ३-९-३

१०. ग्राम्या १ श्चारण्या १ श्च उभयान्पशुनालभते ३-९-३.

११. तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसे व्यृध्यते ॥ यो अश्वमेधेन न यजते.

१२. यदजावयश्चारण्याश्च ते वै सर्वे पशवः यद्व्याइतिगव्यान्पशुनुत्तमेहन्नालभते ॥ कांड ३, अध्याय ९, अनुवा ९.

१३. शनुश्चतुरक्षस्यप्रहीन्त सैध्रक मुसलभवति ३-८-४

१४. पशुभिर्वाएष व्यृध्यते । यो अश्वमेधेन यजते ॥ छगलंकल्माशंकिकिदिवंविदि-गमयमिति ॥ त्वाष्ट्रान्पशूनालभते ३-९-९ ॥

१५. तानैवोभयान् प्रीणाति ३-९-१० ॥

१६. ब्राह्मणे ब्राह्मणमालभते ३-४-१ ॥

१७. यदष्ठादंशीन आलभ्यन्ते ३-९-१ ॥

अर्थ :- चौथी श्रुति से १७ श्रुति तक.

४. द्यावापृथ्वी देवता के वास्ते धेनु अर्थात् गोवध करके यज्ञ होता है. वायु देवता के वास्ते बछडे का वध करना.

५. यह इस प्रकार सें गाय यज्ञ होता है सो गोसव नाम यज्ञ है.

६. प्रजापति देवे पशु कों उत्पन्न करा है तिस पशु कों ले के अन्य देवताओने यज्ञ करा तिससें तिनकी मनोकामना पूरी हुई है.

७. प्रजापती देवता कों घोडा योग्य पशु है तिसवास्ते प्रजापती देवता के ताईं घोडे का वध होता है ऐसे करने सें समृद्धि मिलती है.

८. एकादश अर्थात् ग्यारा पशुका भी यज्ञ होता है.

९. अनेक प्रकार के देवते है तिनकों अनेक प्रकार के पशु यज्ञ में वध करके दीये जाते है. आरण्य जंगली पशु दश भी होते है. ग्राम्य पशु भी यज्ञ में वध करके दीये जाते है.

१०. गाम के तथा जंगल के दोनो ठिकाने के रहने वाले पशु यज्ञ के वास्ते वध करने योग्य है.

११. अश्वमेध यज्ञ जो करता है तिसका तेज वधता है.

१२. जंगल के पशु लेकर यज्ञ करना तिससें गाय विशेष करके यज्ञ के योग्य है. तिसवास्ते जेकर अच्छा दिन होवे तो गाय का ही वध करना.

१३. कुत्ते कों लाठी सें मार के घोडे के पगतले गेरना जो अश्वमेध यज्ञ करता है तिसके घर में पशुयों की वृद्धि होती है.

१४. बकरे का बच्चा, तीतर पक्षी, सुफेद बगला और काला टपकावाला मींढा ये सर्व त्वाष्ठा देवता के वास्ते यज्ञ में वध करे जाते है.

१५. इस यज्ञ के करनें सें यह लोक में तथा परलोक में सुख मिलता है.

१६. ब्रह्म देवता कें वास्ते ब्राह्मण का भी यज्ञ होता है.

१७. अठारह पशु का भी यज्ञ होता है.

⇒ विविध यज्ञो का नाम :

यजुर्वेद के ब्राह्मण की अनुक्रमणिका देखीये तो नाना प्रकार के यज्ञों की विधि मालूम होती है. तिसमें सें कितनेक प्रकरण नीचे लिखे जाते है।

संस्कृत नाम	अर्थ
१. सौत्रामणी	१. मदिरे का यज्ञ

१७. यदष्ठादंशीन आलभ्यन्ते ३-९-१ ॥

અર્થ :- ચોથી શ્રુતિથી ૧૭ શ્રુતિ સુધી.

૪. દ્યાવા પૃથ્વી દેવતા માટે ધેનુ અર્થાત્ ગાયનો વધ કરવાથી યજ્ઞ થાય છે. વાયુદેવતા માટે વાછરડાનો વધ કરવો.

૫. આ પ્રકારે ગાયનો યજ્ઞ થાય છે તે ગોસવ નામનો યજ્ઞ છે.

૬. પ્રજાપતિ દેવે પશુને ઉત્પન્ન કર્યા છે. તે પશુ લઈને અન્ય દેવતાઓએ યજ્ઞ કર્યો તેમનાથી તેમની મનોકામના પૂરી થાય છે.

૭. પ્રજાપતિ દેવતાને ઘોડો યોગ્ય પશુ છે તે માટે પ્રજાપતિ દેવતાની પાસે ઘોડાનો વધ થાય છે આવું કરવાથી સમૃદ્ધિ મળે છે.

૮. એકાદશ અર્થાત્ અગ્યાર પશુનો યજ્ઞ થાય છે.

૯. અનેક પ્રકારના દેવતા છે તેમને અનેક પ્રકારના પશુયજ્ઞમાં વધ કરવા માટે અપાય છે. આરણ્ય જંગલી પશુ દશ પણ હોય છે. ગ્રામ્ય પશુ પણ યજ્ઞમાં વધ કરીને અપાય છે.

૧૦. ગામના તથા જંગલના બંને ઠેકાણે રહેવાવાળા પશુ યજ્ઞને માટે વધ કરવા યોગ્ય છે.

૧૧. અશ્વમેઘ યજ્ઞ જે કરે છે તેમનું તેજ વધે છે.

૧૨. જંગલના પશુ લઈને યજ્ઞ કરવો તેમાં ગાય વિશેષે કરીને યજ્ઞને યોગ્ય છે. તે માટે જો સારો દિવસ હોય તો ગાયનો વધ કરવો,

૧૩. કુતરાને લાકડીથી મારીને ઘોડાના પગ નીચે મૂકવો. જે અશ્વમેઘ યજ્ઞ કરે છે તેના ઘરમાં પશુની વૃદ્ધિ થાય છે.

૧૪. બકરાનું બચ્ચું, તીતર પક્ષી, સફેદ બગલા અને કાળા ટપકાવાળા ઘેટા આ બધા ત્વાષ્ઠા દેવતાને માટે યજ્ઞમાં વધ કરાય છે.

૧૫. આ યજ્ઞ કરવાથી આલોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ મળે છે.

૧૬. બ્રહ્મદેવતા માટે બ્રાહ્મણનો પણ વધ થાય છે.

૧૭. અઠાર પશુનો પણ વધ થાય છે.

⇒ વિવિધ યજ્ઞોના નામ :-

યજુર્વેદના બ્રાહ્મણની અનુક્રમણિકા દેખીએ તો વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞની વિધિ જણાય છે. તેમાંથી કેટલાક પ્રકરણ નીચે લખીએ છીએ.

संस्कृत नाम	**અર્થ**
१. सोत्रामणी.	૧. મદિરાનો યજ્ઞ

२. सुराग्रह मंत्र	२. मदिरे पीणे का मंत्र
३. ऐंद्र पशु	३. इंद्र देवता के वास्ते बकरे का वध करना
४. गोसव	४. गाय का यज्ञ
५. अत्युर्याम	५. एक किसम के यज्ञ का नाम
६. वायवीय श्वेत पशु	६. वायुदेवता के वास्ते बकरे का वध
७. काम्य पशु	७. मनोरथ पूरण करने वास्ते पशु यज्ञ
८. वत्सोपाकरणं	८. बछडे का वध करना यज्ञ
९. पौर्णमासेष्टि	९. पूनिम के दिन में करने का यज्ञ
१०. नक्षत्रेष्टि	१०. नक्षत्र देवता के वास्ते बकरे का यज्ञ
११. पुरुष यज्ञ	११. मनुष्य का यज्ञ
१२. वैष्णव पशु	१२. विष्णुदेवता के वास्ते बकरे का यज्ञ
१३. ऐंद्राग्न पशु	१३. इंद्र अग्नि देवता के वास्ते बकरे का यज्ञ
१४. सावित्र पशु	१४. सूर्यदेवता के वास्ते बकरे का वध
१५. अश्वमेध	१५. घोडे का यज्ञ
१६. रोहितादि पश्वालंभनं	१६. लाल बकरा वगैरे पशुयों का यज्ञ
१७. अष्टादश पशुविधान	१७. अठारह पशु का यज्ञ
१८. चातुर्मास पशु	१८. चातुर्मासनामा यज्ञ में बकरे का वध
१९. एकादशीन पशुविधान	१९. इग्यारें पशु का यज्ञ
२०. ग्रामारण्य पशुप्रशंसा.	२०. गाम तथा जंगल के पशुयों का यज्ञ
२१. उपाकरण मंत्र	२१. पशु का संस्कार मंत्र
२२. गव्यपशुविधान	२२. गाय का यज्ञ
२३. सत्र	२३. बहुत दिनतक चले सो यज्ञ
२४. ऋषभालंभन विधान	२४. बलद मारने की विधि
२५. अश्वालंभ मंत्र	२५. घोडे मारने का मंत्र
२६. अश्वसंज्ञपनं	२६. घोडे के मारने की विधि
२७. अश्व मनुष्य अजा गो पशु प्रशंसा	२७. घोडा, मनुष्य, बकरा, गौ इन सर्व के यज्ञ की विधि

२. सुराग्रह मंत्र.	૨. મદિરા પીવાનો મંત્ર.
३. एंद्र पशु.	૩. ઈંદ્ર દેવતા માટે બકરાનો વધ કરવો.
४. गोसव.	૪. ગાયનો યજ્ઞ.
५. अत्युर्याम.	૫. એક પ્રકારના યજ્ઞનું નામ.
६. वायवीय श्वेत पशु.	૬. વાયુદેવતા માટે બકરાનો વધ.
७. काम्य पशु.	૭. મનોરથ પૂરો કરવા માટે પશુનો યજ્ઞ.
८. वत्सोपाकरणं.	૮. વાછરડાનો વધ કરવાનો યજ્ઞ.
९. पौर्णमासेष्टि.	૯. પૂનમના દિવસે કરવાનો યજ્ઞ.
१०. नक्षत्रेष्टि.	૧૦. નક્ષત્ર દેવતા માટે બકરાનો યજ્ઞ.
११. पुरुष यज्ञ.	૧૧. મનુષ્યનો યજ્ઞ.
१२. वैष्णवपशु.	૧૨. વિષ્ણુદેવતાને માટે બકરાનો યજ્ઞ.
१३. ऐंद्राग्न पशु.	૧૩. ઈંદ્ર અગ્નિ દેવતાને માટે બકરાનો યજ્ઞ.
१४. सावित्र पशु.	૧૪. સૂર્યદેવતાને માટે બકરાનો વધ.
१५. अश्वमेध.	૧૫. ઘોડાનો યજ્ઞ.
१६. रोहितादि पश्वालंभनं.	૧૬. લાલ બકરા વગેરે પશુઓનો વધ.
१७. अष्टादश पशुविधान.	૧૭. અઢાર પશુનો યજ્ઞ.
१८. चातुर्मास पशु.	૧૮. ચાતુર્માસ નામના યજ્ઞમાં બકરાનો વધ.
१९. एकादशीन पशुविधान.	૧૯. અગ્યાર પશુનો યજ્ઞ.
२०. ग्रामारण्य पशुप्रशंसा.	૨૦. ગામ તથા જંગલના પશુઓનો યજ્ઞ.
२१. उपाकरण मंत्र.	૨૧. પશુનો સંસ્કાર મંત્ર.
२२. गव्यपशुविधान.	૨૨. ગાયનો યજ્ઞ.
२३. सत्र.	૨૩. ઘણા દિવસ સુધી ચાલે તે યજ્ઞ.
२४. ऋषभालंभन विधान	૨૪. બળદ મારવાની વિધિ.
२५. अश्वालंभ मंत्र.	૨૫. ઘોડા મારવાનો મંત્ર
२६. अश्वसंज्ञपनं.	૨૬. ઘોડાને મારવાની વિધિ.
२७. अश्व मनुष्य अजागो पशु प्रशंसा.	૨૭. ઘોડા, મનુષ્ય, બકરા, ગાય આ સર્વના યજ્ઞની વિધિ.

२८. आदित्यदेवताकपशु — २८. सूर्यदेवता के वास्ते पशु यज्ञ

२९. सोमसव — २९. सोमदेवता के वास्ते यज्ञ

३०. बृहस्पतिसव — ३०. बृहस्पति देवता का यज्ञ

उपर प्रमाणे अनेक यज्ञ याग इष्टी मख क्रतु उत्तक्रतु सव इत्यादि अनेक प्रकार के याग वेद में बतलाये है. तिन सर्व में हिंसा पशुवध और मांसभक्षण प्राप्त होता है. इस वास्ते वेद ईश्वर दयालु के बनाये कथन करे हुये नहीं है. इन पूर्वोक्त कथनों सें तो ऐसा सिद्ध होता है कि वेद किनही मांसाहारी और निर्दय पुरुषों के कथन करे हुये है. जेकर कोई कहे कि हम हिंसा का भाग छोड देवेंगे और अहिंसादि भाग अलग काढ लेवेंगे फेर तो हमारे वेद खरे-अछे रह जावेंगे इनको हम कहते है वि०

उत्तर—जब तुम वेदों में से हिंसा के भाग काढ गेरोंगे तब तो पीछे कुछ भी रहने का नहीं क्योंकि जिसमें हिंसा न होवे ऐसा तो वेद का कोई भी भाग नहीं है.

तथा पशु के मारणे के वास्ते वेद में पांच शब्द कहे है.

आलभन १, करण २, उपाकरण ३, शमन ४, संज्ञपन ५ सूरत का यज्ञेश्वर शास्त्री नें आर्य विद्या सुधाकर नामक ग्रन्थ छापी थोडे दिनों सें प्रसिद्ध करा है. तिसमें अनेक प्रकार के यज्ञां की विधि है. पशुयाग अंग छेदन इत्यादिक वेद में लिखे मूजब विधि बताई है. तिसमें आलभन शब्द का अर्थ लिखा है. सो नीचे लिखे सें जानना.

उपाकरणं नाम देवकर्मोपयोगित्वसंपादकः पशोः संस्कार विशेषः एतदादिसंज्ञपन पर्यंतः क्रियाकलाप आलभनशब्देनाभिधीयते । प्रकाश २ पृष्ठ १ ॥

अर्थ :- देवता के अर्थे पशु कों संस्कार करके वध करे तहां तक जो जो क्रिया होती है तिन सर्व कों आलभन कहते है.

नरमेध कों कर्म जहां वेद में लिखा है तिसमें अनेक प्रकार की जाति के अनेक स्वरूप के अनेक धंधे के दोसौ दस आदमी २१० लिखे है. वे सर्व यूप अर्थात् यज्ञस्तंभ सें बांधे जाते है और तिनका प्रोक्षण पुरुषसुक्त मंत्र सें करणा लिखा है. कितनीक जगें पशु कों बांध के छोड देना जिसको उत्सर्ग कहते है लिखा है परंतु यह गौण पक्ष है, मुख्य पक्ष नहीं. कितनीक जगें विकल्प करके लिखा है परं मूल वेद के मंत्र में आलभन इसी शब्द का प्रयोग है, तिस वास्ते मुख्य पक्ष हिंसा ही का मालूम होता है. इसी तरें यजुर्वेदांतरगत तैतरेय शाखा का ब्राह्मण जिसमें संहिता के मंत्रों का विनियोग लिखा है तिसकों निश्चय करता सर्व यथार्थ मालूम पडता है.

इसी शाखा का आरण्यक दस अध्याय रूप है. तिन दसों के अलग अलग नाम है. पांच उपनिषद् गिणने में आते है और पांच कर्मोपनिषद् गिणते है. तिन में छठा ६ अध्याय पितृमेध विषे है. तिसमें ब्राह्मण, क्षत्रिय और वैश्य मर जावे तब किस रीती सें बालना तिसकी विधि लिखी है. तिस उपर

२८. आदित्यदेवताकपशु. — ૨૮. સૂર્યદેવતાને માટે પશુ યજ્ઞ.

२९. सोमसव. — ૨૯. સોમદેવતાને માટે યજ્ઞ.

३०. बृहस्पतिसव. — ૩૦. બૃહસ્પતિ દેવતાનો યજ્ઞ.

ઉપર પ્રમાણે અનેક યજ્ઞયાગ ઈષ્ટિ અને મખક્રતુ, ઉત્તરક્રતુ, સવ ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારના યાગ વેદમાં બતાવ્યા છે. તે બધામાં હિંસા, પશુવધ અને માંસભક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે માટે વેદ દયાળુ ઈશ્વરના બનાવેલા કે કથન કરેલા નથી. આ પૂર્વોક્ત કથનોથી તો એવું સિદ્ધ થાય છે કે વેદ કોઈ માંસાહારી અને નિર્દય પુરુષોના કથન કરેલા છે. જો કોઈ કહે કે અમે હિંસાનો ભાગ છોડી દઈશું અને અહિંસાદિનો ભાગ જુદો કાઢી દઈશું પછી તો અમારા વેદ સાચા અને સારા રહેશે. તેમને અમે કહીએ છીએ. વિ.

ઉત્તર :- જો તમે વેદોમાંથી હિંસાનો ભાગ કાઢી નાંખશો ત્યારે તો પછી કંઈ પણ રહેવાનું નથી. કારણ કે, જેમાં હિંસા ન હોય એવો તો વેદનો કોઈપણ ભાગ નથી.

તથા પશુને મારવા માટે વેદમાં પાંચ શબ્દ કહે છે.

આલભન ૧, કરણ ૨, ઉપાકરણ ૩, શમન ૪, સંજ્ઞપન ૫. સૂરતના યજ્ઞેશ્વર શાસ્ત્રીએ આર્ય વિદ્યાસુધાકર નામનો ગ્રંથ છાપીને થોડા દિવસ પહેલાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. તેમાં અનેક પ્રકારના યજ્ઞોની વિધિ છે. પશુયાગ અંગને છેદવા ઈત્યાદિક વેદમાં લખ્યા મુજબ વિધિ બતાવી છે. તેમાં આલભન શબ્દનો અર્થ લખ્યો છે. તે નીચે લખેલા અર્થથી જાણવો.

उपाकरणं नाम देवकर्मोपयोगित्वसंपादकः पशोः संस्कार विशेषः एतदादिसंज्ञपन पर्यंतः क्रियाकलाप आलभनशब्देनाभिधीयते । प्रकाश २ पृष्ठ १ ॥

અર્થ :- દેવતાને માટે પશુના સંસ્કાર કરીને વધ કરે ત્યાં સુધી જે જે ક્રિયા થાય છે, તે સર્વને આલભન કહે છે.

નરમેઘનો કર્મ = ક્રિયા જ્યાં વેદમાં લખ્યું છે ત્યાં અનેક પ્રકારની જાતિના, અનેક સ્વરૂપના, અનેક ધંધાના બસ્સોદશ (૨૧૦) માણસ લખ્યા છે તે બધા યૂપ અર્થાત્ યજ્ઞના થાંભલે બાંધવામાં આવે છે અને તેનું પ્રોક્ષણ પુરુષસુક્ત મંત્રથી કરવાનું લખ્યું છે. કેટલીક જગ્યાએ પશુને બાંધીને છોડી દેવા જેને ઉત્સર્ગ કહે છે, લખ્યું છે પરંતુ આ ગૌણ પક્ષ છે, મુખ્ય પક્ષ નથી, કેટલીક જગ્યાએ વિકલ્પ કરીને લખ્યું છે પરંતુ મૂળવેદના મંત્રમાં આલભન એ શબ્દનો પ્રયોગ છે તેથી મુખ્ય પક્ષ હિંસાનો જ જણાય છે. આ રીતે યજુર્વેદની અંદર રહેલા તૈત્તરેય શાખાના બ્રાહ્મણ જેમાં સંહિતાનાં મંત્રોનો વિનિયોગ લખ્યો છે, તેનો નિશ્ચય કરતાં બધા સાચા જણાય છે.

આ શાખાના આરણ્યક દશ અધ્યાય રૂપ છે તે દશેયના અલગ અલગ નામ છે. પાંચ ઉપનિષદ્ ગણવામાં આવે છે તે અને પાંચ કર્મોપનિષદ્ ગણવામાં આવે છે તેમાં છટ્ઠો અધ્યાય પિતૃમેઘ વિષે છે. તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય મરી જાય તો કઈ રીતે બાળવા તેની વિધિ

भारद्वाज तथा बौद्धायन सूत्र है तिसमें इस अध्याय में जो जो मंत्र है तिनका उपयोग बतलाया है. तिसमें ऐसा लिखा है कि मुरदे के साथ एक गाय मार के तिसके अंग प्रेत अर्थात् मुरदे के अंगो उपर गेरणे और पीछे चिता कों आग लगानी और प्रेत कों गाडे में घालके अथवा शुद्र के स्कंधे उपर उठवाके ले जाना और इस मरणेवाले पुरुष की स्त्री कों भी स्मशान तक साथ ले जाना और तिसकों ऐसा कहना कि तेरा पति मर गया है इस वास्ते जेकर तूनें पुनर्विवाह करना होवे तो सुख सें कर ले, इसतरें सें उपदेश करां पीछे पाछी ले आवनी ऐसें लिखा है. इस ग्रन्थ उपर सायनाचार्य नें भाष्य करा है. तिसमें तपशीलवार अर्थात् विवरण सहित वेद के सूत्र मेलके अर्थ व्याख्यान करा हूवा है. पुरुष के मरा पीछे तिसके बारवें दिन में जव तथा बकरे के मांस का भक्षण मरणवाले के संबंधियों को कराना लिखा है. यह पुस्तक वेद के सर्व पुस्तकों सें अधिक पवित्र गिणनें में आता है. वैयरी अर्थात् जैन, बौद्धादि मतवाले शत्रुयों के कान में इसका एक भी शब्द पडने नहीं देते है और किसी एकांत स्थल जंगल में पढने में आता है. वैयरी शत्रु और शुद्र के कान में भी नहीं पडने देते है. सभा में जब ब्राह्मण एकठे होते है तब संहिता तो पढते है परंतु आरण्यक नहीं पढते है. पितृमेध के अध्याय में जो गाय बालनी मुरदे के साथ लिखी है तिसके नाम नीचे मूजब समजणाः-

१. राजगवी, २. अनुस्तरणी, ३. सयावरी.

⇒ यज्ञ का सभाष्य मंत्रो :

इस अध्याय में कितनेक मंत्र भाष्य सहित नीचे लिखने में आते है.

१. परेयुवा १ संप्रवतो तैत्तरेयं आरण्यक अध्याय ६

॥ भाष्य ॥

पितृमेधस्य मंत्रास्तुदृश्यन्तेऽस्मिन् प्रपाठके पितृमेधमंत्रविनियोगो भारद्वाजकल्पे बौधायनकल्पे चाभिहितः ।

अर्थ :- पितृमेध के मंत्र इस प्रपाठक में दिखते है और पितृमेधमंत्रो का विनियोग भारद्वाज और बौधायन सूत्रों में कहा है.

२. अपैत दूहय दिहाबिभः पुरा तै० आर० अ० ६

कल्प । दासाः प्रवयसो वहेयुः अथैनम् अनसावहन्तीत्येकेषाम्

अर्थ :- मुरदें को शुद्रवहे कितनेक कहते है गाडे में घालके ले जाना.

३. इमौ युनर्जिम ते वह्नि असुनी थाय वाढेवे

॥ भाष्य ॥

इमौ बलीवर्दौ शकटे योजयामि ।

यह दो बैल गाडे में जोतता हुं.

લખી છે. તેની ઉપર ભારદ્વાજ તથા બૌદ્ધાયનસૂત્ર છે તેમાં આ અધ્યાયમાં જે જે મંત્ર છે, તેનો ઉપયોગ બતાવ્યો છે. તેમાં એવું લખ્યું છે કે મડદાની સાથે એક ગાય મારીને તેના અંગો પ્રેત અર્થાત્ મડદાના અંગો ઉપર નાંખવા અને પછી ચિતાને આગ લગાડવી અને પ્રેતને ગાડામાં નાંખીને અથવા શૂદ્રના ખભા ઉપર ઉપડાવીને લઈ જવા અને એ મરવાવાળા પુરુષની સ્ત્રીને પણ શ્મશાન સુધી સાથે લઈ જવી અને તેને એવું કહેવું કે તારો પતિ મરી ગયો છે માટે જો તારે પુનર્લગ્ન કરવા હોય તો સુખપૂર્વક કરી લે. આ રીતે ઉપદેશ કર્યા પછી લઈને આવવી એવું લખ્યું છે. આ ગ્રંથ ઉપર સાયનાચાર્યે ભાષ્ય કર્યું છે તેમાં તપ શીલવાર અર્થાત્ વિવરણ સહિત વેદના સૂત્રો મેળવીને અર્થનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે પુરુષને મર્યા પછી તેના બારમાં દિવસે જવ તથા બકરાના માંસનું ભક્ષણ મરવાવાળા સંબંધીને કરાવવાનું લખ્યું છે. આ પુસ્તક વેદના સર્વ પુસ્તકથી વધારે પવિત્ર ગણવામાં આવે છે. વૈયરી અર્થાત્ જૈન બૌદ્ધ આદિ મતવાળા શત્રુઓના કાનમાં આનો એક પણ શબ્દ પડવા દેતા નથી અને કોઈ એકાન્ત સ્થળે જંગલમાં વાચવામાં આવે છે. વૈરી શત્રુ અને શુદ્રના કાનમાં પણ પડવા દેતા નથી. સભામાં જ્યારે બ્રાહ્મણો ભેગા થાય છે, ત્યારે સંહિતા વાંચે છે પરંતુ આરણ્યક વાંચતા નથી. પિતૃમેઘના અધ્યાયમાં મડદાની સાથે જે ગાય બાળવાની લખી છે, તે નીચે પ્રમાણે સમજવી :-

राजगवी. २. अनुस्तरणी. ३. सयावरी.

⇒ યજ્ઞના સભાષ્ય મંત્રો :-

આ અધ્યાયમાં કેટલાક મંત્ર ભાષ્યસહિત નીચે લખવામાં આવે છે.

१. परेयुवा १ संप्रवतो तैत्तरेयं आरण्यक अध्याय ६

॥ भाष्य ॥

पितृमेधस्य मंत्रास्तुदृश्यन्तेऽस्मिन् प्रपाठके पितृमेधमंत्रविनियोगो भारद्वाजकल्पे बौधायनकल्पे चाभिहितः ।

અર્થ :- પિતૃમેઘનો મંત્ર આ પ્રપાઠકમાં દેખાય છે અને પિતૃમેઘ મંત્રનો વિનિયોગ ભારદ્વાજ અને બૌદ્ધાયન સૂત્રમાં કહ્યો છે.

२. अपैत दूहय दिहाबिभः पुरा तै० आर० अ० ६

कल्प । दासाः प्रवयसो वहेयुः अथैनम् अनसावहन्तीत्येकेषाम्

અર્થ :- મડદાને શુદ્ર વહન કરે અને કેટલાક કહે છે ગાડામાં ઘાલીને લઈ જવા.

३. इमौ युनर्जिम ते वह्नि असुनी थाय वाढेवे

॥ भाष्य ॥

इमौ बलीवर्दौ शकटे योजयामि ।

આ બે બળદો ગાડામાં જોડું છું.

४. पुरुषस्य सयावरी विते प्राणमसिस्त्रंसां आरण्यके

कल्प । अथास्याः । प्राणान्विस्त्रंसमाना ननु मंत्रयते हे पुरुषस्य सयावरी-राजगवी तव प्राणं शिथिलं कृतवानस्मि-पितॄन् उपेहि अस्मिन् लोके प्रजया पुत्रादिकया सह क्षेमं प्रापय ॥

अर्थ :- अथ इस गाय के प्राणा कों विनाश अर्थात् हनते हूयें कों अनुमंत्रते है अर्थात् मंत्र सें संस्कार करते है. हे पुरुष की सयावरी अर्थात् राजगौ मैं तेरे प्राणां कौं शिथिल अर्थात् हणता हूं. तूं पितरां को प्राप्त हो और इस लोक में अपने संतान करके क्षेम कों प्राप्त कर ॥

कल्प–अत्र राजगवी उपाकरोति भुवनस्य पते इति जरवीं मुख्यां तज्जघन्यां कृष्णां कृष्णाक्षीं कृष्णवालां कृष्णखुरामपि वा अजां वालखुरमेव कृष्ण एवं स्यादिति पाठस्तु तस्यां निहन्यमानायां सव्यानि जानून्यनुनिघ्नंतः ॥

५. उदीर्ष्वनार्यभिजीवलोकं

भाष्य ॥ हे नारि त्वं उत्तिष्ट. त्वं दिधिषो. पुनर्विवाहेच्छो पत्युः जनित्वं जायात्वं सम्यक् प्राप्नुहि

६. अपश्याम युवतिमाचारन्ती ॥ ६ प्रपा० १२ अनु.

राजगव्याहननमुत्सर्गश्चेति द्वौ पक्षौ–तत्र हननपक्षे मंत्राः पूर्वमेवोक्ताः अथोत्सर्गपक्षे मंत्रा उच्यन्ते

७. अजोसि० द्वेषा १ सी

८. यवोसि० द्वेषांसी

सर्व पुस्तक देखां पीछे माध्यंदिनी शाखा की संहिता चालीस अध्याय की है तिसके साथ चौदह अध्याय का शतपथ ब्राह्मण है तिसकों देखते है. तिसमें क्या लिखा और जो दयानंद सरस्वती स्वकपोलकल्पित बेदभाष्यभूमिकादि में जगें जगें शतपथ ब्राह्मण की साखी देते है सो भी मालूम पड जायगा कि शतपथ ब्राह्मण भी ऐसा हिंसक यजुर्वेद का हिस्सा है.

⇒ वेद का तीन भाग व्यासजी ने बनाया है :

ऐसा सुनने में आता है कि व्यासजी नें ऋषियों से लेके सर्व वेद मंत्रो को एकट्ठे करके तिनके तीन ग्रन्थ बनाये. एक का नाम ऋग्वेद रखा सौ पैल ऋषिकों दीना. दूसरे का नाम यजुर्वेद रखा सो वैशंपायन ऋषिकों दीना–तिनके पास एक याज्ञवल्क्य नामका शिष्य था, ते याज्ञवल्क्य तथा सर्व ऋषि आपस में बहुत लडे तब याज्ञवल्क्य नें वेदविद्या वम दीनी तिस विद्या कों तीतरों ने चुग के गायन करी तिससें तो तैतरेय कृष्ण यजुर्वेद, तैतरेय ब्राह्मणादि बनाये गये और याज्ञवल्क्य नें सूर्य की उपासना करके नवां वेद रचा तिसका नाम शुक्ल यजुर्वेद रखा. शतपथ ब्राह्मण में सर्व सें पीछे का यह वाक्य है सो नीचे लिखे जाता है.

४. पुरुषस्य सयावरी विते प्राणमसिस्त्रंसां आरण्यके

कल्प । अथास्याः । प्राणान्विस्त्रंसमाना ननु मंत्रयते हे पुरुषस्य सयावरी-राजगवी तव प्राणं शिथिलं कृतवानस्मि-पितॄन् उपेहि अस्मिन् लोके प्रजया पुत्रादिकया सह क्षेमं प्रापय ॥

હવે આ ગાયના પ્રાણોનો વિનાશ અર્થાત્ હણતા હોઈએ ત્યારનો અનુમંત્ર તે છે અર્થાત્ મંત્રથી સંસ્કાર કરે છે હે પુરુષની સયાવરી અર્થાત્ રાજ ગૌ હું તારા પ્રાણોને શિથિલ અર્થાત્ હણુ છું. તું પિતાને પ્રાપ્ત થા અને આ લોકમાં પોતાના સંતાનથી ક્ષેમને પ્રાપ્ત કર.

कल्प–अत्र राजगवी उपाकरोति भुवनस्य पते इति जरवीं मुख्यां तज्जघन्यां कृष्णां कृष्णाक्ष्मीं कृष्णवालां कृष्णखुरामपि वा अजां वालखुरमेव कृष्ण एवं स्यादिति पाठस्तु तस्यां निहन्यमानायां सव्यानि जानून्यनुनिघ्नंतः ॥

५. उदीर्ष्वनार्यभिजीवलोकं

भाष्य ॥ हे नारि त्वं उत्तिष्ट. त्वं दिधिषो. पुनर्विवाहेच्छो पत्युः जनित्वं जायात्वं सम्यक् प्राप्नुहि

६. अपश्याम युवतिमाचारन्ती ॥ ६ प्रपा० १२ अनु.

राजगव्याहननमुत्सर्गश्चेति द्वौ पक्षौ-तत्र हननपक्षे मंत्राः पूर्वमेवोक्ताः अथोत्सर्गपक्षे मंत्रा उच्यन्ते

७. अजोसि० द्वेषा १ सी

८. यवोसि० द्वेषांसी

સર્વ પુસ્તક દેખ્યા પછી માધ્યંમદિની શાખાની સંહિતા ચાલીશ અધ્યાયની છે. તેની સાથે ચૌદ અધ્યાયનો શતપથ બ્રાહ્મણ છે તેને દેખીએ છીએ. તેમાં શું લખ્યું છે અને દયાનંદ સરસ્વતી સ્વકપોલકલ્પિત વેદભાષ્ય ભૂમિકાદિમાં દરેક જગ્યાએ શતપથ બ્રાહ્મણની સાક્ષી આપે છે. તેનાથી પણ ખબર પડી જાય છે કે, શતપથ બ્રાહ્મણ પણ આવો હિંસક યજુર્વેદનો ભાગ છે.

⇒ વેદના ત્રણ ભાગ વ્યાસજીએ બનાવ્યા છે :-

એવું સાંભળવામાં આવે છે કે વ્યાસજીએ ઋષિઓ પાસેથી લઈને સર્વ વેદ મંત્રોને ભેગા કરીને તેના ત્રણ ગ્રંથ બનાવ્યા છે. એકનું નામ ઋગ્વેદ રાખ્યું છે, તે પૈલ ઋષિને આપ્યું, બીજાનું નામ યજુર્વેદ રાખ્યું છે, તે વૈશંપાયન ઋષિને આપ્યું. તેમની પાસે એક યાજ્ઞવલ્ક્ય નામનો શિષ્ય હતો, તે યાજ્ઞવલ્ક્ય તથા બધા ઋષિ પરસ્પર ઘણું લડ્યા ત્યારે યાજ્ઞવલ્ક્યે વેદ વિદ્યા વમી (છોડી) દીધી, તે વિદ્યાને તીતરોએ ગુંથીને ગાયન કરી, તેનાથી તે તૈત્તરેય કૃષ્ણ યજુર્વેદ, તૈત્તરેય બ્રાહ્મણાદિ બનાવ્યા અને યાજ્ઞવલ્ક્યે સૂર્યની ઉપાસના કરીને નવા વેદ રચ્યા, તેનું નામ શુક્લ યજુર્વેદ રાખ્યું, શતપથ બ્રાહ્મણમાં બધાથી પછી આ વાક્ય છે તે નીચે લખીએ છીએ.

१. आदित्यानमिनि शुक्लानि यजू १ षी वाजसनेयेन याज्ञवल्कीयेनाख्यायन्ते शतपथ० १४ अध्याय०

⇒ वेद की संहिता का चालीस अध्याय :

इस वेद की संहिता में चालीश अध्याय है तिनकी अनुक्रमणिका.

दर्शपौर्णमास १-२	आधान ३
अग्निष्टोम ४	आतिथ्येष्टि ५-६
उपांशुग्रहमंत्र ७	आदित्यग्रहमंत्र ८
राजसूयसौत्रामणि यज्ञ ९-१०	चयन ११
चिति १२-१३-१४-१५	शतरुद्रियमंत्र १६
चितिवसोर्धारा १७-१८	सौत्रामणी १९-२०-२१
अश्वमेध २२	अश्लिलभाषण २३
पशुप्रकरण २४	अश्वमेध २५-२६-२७-२८-२९
पुरुषमेध ३०-३१	सर्वमेध ३२-३३
पितृमेध ३४-३५	शांतिपाठ ३६
प्रायश्चित ३७-३८-३९	ज्ञानकांड ४०

इस वेद उपर भाष्य है. एक महिधर का, दूसरा उव्हट का, तीसरा सायन, चौथा कर्क, इनके बिना द्विवेदांग और देवयाज्ञिक ये दो दूसरे है, ऐसे कहने में आता है, इस वेद में सें कितनेक वाक्य नीचे लिखे जाते है.

१. ऋतस्य वा देवहविः पाशेन प्रतिमुंचामिधर्षा मानुषः ६ अध्या०

हे देव हविः देवानां हविरूपयज्ञस्य पाशेन त्वां प्रति मुंचामि । एवं पशुं संबोध्य मित्रे समर्पयति । व्यामद्वयपरिमितया कुशकृतया रज्वा नागपाशं कृत्वा श्रृंगयोरंतराले पशुं छागं बध्नाति पाशं प्रतिमुंचेदिति । सूत्रार्थः महीधर वेददीपे ६ षष्ठे अध्याये ।।

भावार्थ—पशु कों डाभ की रस्सी सें यूप के बांधणा और पीछे शामित्र अर्थात् मारणेवाले पुरोहित कों सोप देना ॥ और पशु कों कहना तूं देव का भक्ष है. ऐसें संबोधन करणा.

२. देवस्य त्वा सवितुः० ६ अध्याय में

यूपे पशुं बध्नाति इति सूत्रार्थः यूप में पशु बांधे यह सूत्रार्थ है.

३. अग्निषोमाभ्यां जुष्टं नियुनज्मि ६ अध्याये

१. आदित्यानमिनि शुक्लानि यजू १ षी वाजसनेयेन याज्ञवल्कीयेनाख्यायन्ते शतपथ० १४ अध्याय०

⇒ વેદની સંહિતાના ચાલીસ અધ્યાય :-

આ વેદની સંહિતામાં ચાલીશ અધ્યાય છે તેની અનુક્રમણિકા.

दर्शपौर्णमास १-२	आधान ३
अग्निष्टोम ४	आतिथ्येष्टि ५-६
उपांशुग्रहमंत्र ७	आदित्यग्रहमंत्र ८
राजसूयसौत्रामणि यज्ञ ९-१०	चयन ११
चिति १२-१३-१४-१५	शतरुद्रियमंत्र १६
चितिवसोर्धारा १७-१८	सौत्रामणी १९-२०-२१
अश्वमेध २२	अश्लिलभाषण २३
पशुप्रकरण २४	अश्वमेध २५-२६-२७-२८-२९
पुरुषमेध ३०-३१	सर्वमेध ३२-३३
पितृमेध ३४-३५	शांतिपाठ ३६
प्रायश्चित ३७-३८-३९	ज्ञानकांड ४०

આ વેદ ઉપર ભાષ્ય છે. એક મહિધરનું, બીજું ઉવ્હટનું, ત્રીજું સાયન, ચોથું કર્ક. એના સિવાય દ્વિવેદાંગ અને દેવયાજ્ઞિક એ બે બીજા છે એવું કહેવામાં આવે છે. એ વેદમાંથી કેટલાક વાક્ય નીચે લખીએ છીએ.

१. ऋतस्य वा देवहविः पाशेन प्रतिमुंचामिधर्षा मानुषः ६ अध्या०

हे देव हविः देवानां हविरूपयज्ञस्य पाशेन त्वां प्रति मुंचामि । एवं पशुं संबोध्य मित्रे समर्पयति । व्यामद्वयपरिमितया कुशकृतया रज्वा नागपाशं कृत्वा श्रृंगयोरंतराले पशुं छागं बध्नाति पाशं प्रतिमुंचेदिति । सूत्रार्थः महीधर वेददीपे ६ षष्ठे अध्याये ॥

ભાવાર્થ :- પશુને ઘાસની દોરીથી ખીલ્લાથી બાંધવો. પછી શામિત્ર અર્થાત્ મારવાવાળા પુરોહિતને સોંપી દેવો અને પશુને કહેવું તે દેવનો ભક્ષ્ય છે, એવું સંબોધન કરવું.

२. देवस्य त्वा सवितुः० ६ ०६ અધ્યાયમાં

यूपे पशुं बध्नाति इति सूत्रार्थः यूप માં પશુને બાંધવો આવો **सूत्रार्थ** છે.

३. अग्निषोमाभ्यां जुष्टं नियुनज्मि ६ अध्याये

अग्निषोमदेवताभ्यां जुष्टमभिरुचितं पशुं नियुनज्मि बध्नामि ।

अर्थ :- अग्निषोम देवतां कों जिसकी रुचि है ऐसे पशुं को बांधतां हुं.

४. अदभ्यो स्वौषधीभ्यो अनुवामाता०

पशुं प्रोक्षणीभिः प्रोक्षतीति मेध्यं करोति । पशु उपर पाणी छांटी प्रोक्षण करना लिखा है.

५. वाचं ते शुंधामि । प्राणं ते शुंधामि०

पन्ति मृतस्य पशोः प्राणान्मुखादीन्यष्टौ प्राणा यतनानि प्रति मंत्रं शुंध्नाति अद्भिः स्पृशति

अर्थ :- पशु मर गया पीछे यज्ञ करनेवाले की स्त्री के हाथ सें मार्जन करावना.

६. घृतेन द्यावापृथिवी०

भाष्य ॥ वपामुत्खिद्य-द्यावापृथिवी इति । पशूदरात् वपां निष्काश्य आच्छादयेत् ॥

अर्थ :- पशु की वपा अर्थात् कलेजा काढ के तिसके उपर घी गेर के तिसका होम करना.

७. अश्वस्तुपरोगो मृगस्ते प्राजापत्याः । २४ अध्याय

अश्वमेधिकानां पशूनां देवतासम्बन्धविधायिनोऽध्यायेनोच्यन्ते । तत्राश्वमेधेएक-विंशतिर्यूपाः सन्ति तत्र मध्यमे युपे सप्तदशपशवो नियोजनीयाः । शतत्रयसंख्याकानां पशूनां मध्ये पंचदश पंचदश पशूनेकैकस्मिन्यूपे युनक्ति.

८. रोहितो धूम्ररोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते रोहितः सर्वरक्तः ॥

धूम्रवर्णः इत्यादि पशुवर्णनम्.

९. शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो०

इत्यादि शुभ्र वालः मणिविर्णकेशः इत्यादि ॥

१०. पृश्निस्तिरश्चीन०

विचित्रवर्णा

११. कृष्णग्रीवा आग्नेयाः ॥

कृष्णाग्रीवाः इत्यादि आग्नेयाः

१२. उन्नत ऋषभो वामनस्त० ॥ उच्च ऋषभः त्रय ऐन्द्रा वैष्णवाः

१३. कृष्ण भौमा०

१४. धूम्रान्वसंतायालभते०

१५. अग्नयेऽनिकवते प्रथमजालभते०

१६. धूम्रा बभ्रुनिकाशाः पितृणां० ॥ इत्यादि पशवः ।

अग्निषोमदेवताभ्यां जुष्टमभिरुचितं पशुं नियुनज्मि बध्नामि ।

अर्थ :- અગ્નિષોમ દેવતાને જેમની રુચિ છે એવા પશુને બાંધું છું.

४. अदभ्यो स्वौषधीभ्यो अनुवामाता०

पशुं प्रोक्षणीभिः प्रोक्षतीति मेध्यं करोति । પશુ ઉપર પાણી છાંડી પ્રોક્ષણ કરવાનું લખ્યું છે.

५. वाचं ते शुंधामि । प्राणं ते शुंधामि०

पन्ति मृतस्य पशोः प्राणान्मुखादीन्यष्टौ प्राणा यतनानि प्रति मंत्रं शुंध्नाति अद्भिः स्पृशति

अर्थ :- પશુ મરી ગયા પછી યજ્ઞ કરવાવાળાની સ્રીના હાથથી સાફ કરાવવું

६. घृतेन द्यावापृथिवी०

भाष्य ॥ वपामुत्खिद्य-द्यावापृथिवी इति । पशूदरात् वपां निष्काश्य आच्छादयेत् ॥

अर्थ :- પશુની વપા અર્થાત્ કલેજાને કાઢીને તેના ઉપર ઘી નાંખીને તેનો હોમ કરવો.

७. अश्वस्तुपरोगो मृगस्ते प्राजापत्याः । २४ अध्याय

अश्वमेधिकानां पशूनां देवतासम्बन्धविधायिनोऽध्यायेनोच्यन्ते । तत्राश्वमेधेएक-विंशतिर्यूपाः सन्ति तत्र मध्यमे युपे सप्तदशपशवो नियोजनीयाः । शतत्रयसंख्याकानां पशूनां मध्ये पंचदश पंचदश पशूनेकैकस्मिन्यूपे युनक्ति.

८. रोहितो धूम्ररोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते रोहितः सर्वरक्तः ॥

धूम्रवर्णः इत्यादि पशुवर्णनम्.

९. शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो०

इत्यादि शुभ्र वालः मणिविर्णकेशः इत्यादि ॥

१०. पृश्निस्तिरश्चीन०

विचित्रवर्णा

११. कृष्णग्रीवा आग्नेयाः ॥

कृष्णाग्रीवाः इत्यादि आग्नेयाः

१२. उन्नत ऋषभो वामनस्त० ॥ उच्च ऋषभः त्रय ऐन्द्रा वैष्णवाः

१३. कृष्ण भौमा०

१४. धूम्रान्वसंतायालभते०

१५. अग्नयेऽनिकवते प्रथमजालभते०

१६. धूम्रा बभ्रुनिकाशाः पितृणां० ॥ इत्यादि पशवः ।

१७. वसंताय कपिलानालभते०

अथारण्याः पशव उच्यन्ते कपिंजलादिस्त्रयोदश

१८. सोमायहँसानालभते

१९. अग्नये कुटरुनालभते

२०. सोमायलबानालभते०

२१. भूम्या आखूनालभते०

२२. वसुभ्य ऋूयानालभते०

२३. इशानाय परस्वत आलभते०

२४. प्रजापतये पुरुषाह्लस्तिनालभते

२५. ऐण्यह्लो मण्डुको

२६. श्वित्र आदित्या मुष्ट्रो

२७. खड्गो वैश्वदेवः

⇒ पशु होम में पशुओं की विविध संख्या :

एवं षष्ठ्यधिकं शतद्वयमाराण्याः सर्वे मिलित्वा षट् शतानि नवाधिकानि पशवो भवन्ति तेष्वारण्याः सर्वे उत्स्रष्टव्या न तु हिंस्याः

२८. देवः सवितः प्रसुवः यजुर्वेद अध्याय ३०

इत उत्तरं पुरुषमेधः चैत्रशुक्लदशम्यारंभः अत्र यूपैकादशिनि भवन्ति एकादशाग्निषोमियाः पशवो भवन्ति तान्नियुक्तां पुरुषां सहस्रशीर्षा पुरुष इति आलंभनक्रमेण यथादेवतं प्रोक्षणादिपर्यग्निकरणानन्तर इदं ब्रह्मणे इत्येवं सर्वेषां यथा स्वस्वदेवतोद्देशेन त्यागः ततः सर्वान्यूपेभ्यो विमुच्योत्सृजति ततः एकादशिनैः पशुभिः संज्ञपनादि प्रधानयागांतं कृत्वा सन्यसेत् अथवा गृहं व्रजेत् इति महीधरभाष्यम्.

२९. वहं वपा जातवेदः यजु० अध्याय ३५ मंत्र २०

मध्यमाष्टका गोपशुना कार्या तस्या धेनोर्वपां जुहोति वहं वपामंत्रेण ॥

सातवे मंत्र सें लेकर एकुनतीसवे मंत्र तक का भावार्थ लिखते है.

६०९ छसो नव अश्वमेध में अन्य पशु चाहिये तिनके नाम लिखे है तिनमें अनेक रंग के बकरे और बलद तरेंह तरेंह के पक्षी तथा अनेरे छोटे जानवर मूसे तथा मेंडक, उंट तथा गैंडा इत्यादि सर्व जात के पशुयों का वध करणा लिखा है. वे सर्व २०७ जंगल के जीव है वे छोड देने ऐसें भाष्यकार महीधर पंडित ने लिखा है और अट्ठावीस में मंत्र में नरमेध चैत्र शुदि १० मी के दिन सें करना लिखा है. तिसमें

१७. वसंताय कपिलानालभते०

अथारण्याः पशव उच्यन्ते कपिंजलादिस्त्रयोदश

१८. सोमायहँसानालभते

१९. अग्नये कुटरुनालभते

२०. सोमायलबानालभते०

२१. भूम्या आखूनालभते०

२२. वसुभ्य ऋूयानालभते०

२३. इशानाय परस्वत आलभते०

२४. प्रजापतये पुरुषाह्रस्तिनालभते

२५. ऐण्यह्नो मण्डुको

२६. श्वित्र आदित्या मुष्ट्रो

२७. खड्गो वैश्वदेवः

⇒ પશુહોમમાં પશુઓની વિવિધ સંખ્યા :-

एवं षष्ठ्यधिकं शतद्वयमाराण्याः सर्वे मिलित्वा षट् शतानि नवाधिकानि पशवो भवन्ति तेष्वारण्याः सर्वे उत्स्त्रष्टव्या न तु हिंस्याः

२८. देवः सवितः प्रसुवः यजुर्वेद अध्याय ३०

इत उत्तरं पुरुषमेधः चैत्रशुक्लदशम्यारंभः अत्र यूपैकादशिनि भवन्ति एकादशाग्निषोमियाः पशवो भवन्ति तान्नियुक्तां पुरुषां सहस्त्रशीर्षा पुरुष इति आलंभनक्रमेण यथादेवतं प्रोक्षणादिपर्यग्निकरणानन्तर इदं ब्रह्मणे इत्येवं सर्वेषां यथा स्वस्वदेवतोद्देशेन त्यागः ततः सर्वान्यूपेभ्यो विमुच्योत्सृजति ततः एकादशिनैः पशुभिः संज्ञपनादि प्रधानयागांतं कृत्वा सन्यसेत् अथवा गृहं व्रजेत् इति महीधरभाष्यम्.

२९. वहं वपा जातवेदः यजु० अध्याय ३५ मंत्र २०

मध्यमाष्टका गोपशुना कार्या तस्या धेनोर्वपां जुहोति वहं वपामंत्रेण ॥

સાતમા મંત્રથી લઈને ઓગણત્રીસ મંત્ર સુધીનો ભાવાર્થ લખીએ છીએ.

છસ્સોનવ (૬૦૯) અશ્વમેધમાં અન્ય પશુ જોઈએ તેના નામ લખીએ છીએ. તેમાં અનેક રંગના બકરા અને બળદ વિવિધ પ્રકારના પક્ષી તથા વિવિધ પ્રકારના નાના જાનવર ઉંદર તથા દેડકા, ઉંટ તથા ગેંડા ઇત્યાદિ સર્વ જાતના પશુઓના વધ કરવાનું લખ્યું છે. તે બધા ૨૦૭ જંગલના જીવ છે. તે છોડી દેવા એવું ભાષ્યકાર મહીધર પંડિતે લખ્યું છે અને અઠ્ઠાવીસમાં મંત્રમાં નરમેધ ચૈત્રસુદ ૧૩ દિવસે કરવાનું લખ્યું છે તેમાં પશુઓને બાંધવાના અગ્યાર યૂપ

पशुयो के बांधने कें इग्याहर ११ यूप स्तंभ करणे और तिनसें इग्यारा बकरे तथा २०० दोसो माणस बांधके तिनका प्रोक्षण त्याग निवेदन करके जितने माणस बांधे होवे तिनकों छोड देना और इग्यारह ११ बकरे जो शेष रहे है तिनका वध करके होम करना एसें महीधर भाष्यकार लिखता है और २९ एकुनतीसवें मंत्र में माणस के दाह करने का वखत में गाय की वपा अर्थात् गाय का कलेजा काढ के होम करना लिखा है. इस पूर्वोक्त अनुष्ठान का नाम पितृमेध है. जिस ठिकाने पशु शब्द आवे है तिस ठिकाने तिसका अर्थ बकरा करणा ऐसा जज्ञेश्वर शास्त्री आर्यविद्यासुधाकर ग्रन्थ में लिखता है । यत्र पशुसामान्योक्तिस्तत्र छागः पशुर्ग्राह्यो भवति पृष्ट ८१

यह यजुर्वेद में कै कै जगे पर ऐसी बिभत्स श्रुतियां है कि अज्ञजन को भी वांचने सें बहुत लज्जा आवे. मर्यादा से अतिरिक्त कैसा कैसा बिभत्स वाक्य है सो पंडितजन को इस यजुर्वेद का तेइसवा अध्याय वांचने से मालूम हो जावेगा. इस अध्याय का इस जगे पर उतारा करने कों हमकों बहुत लज्जा आती है.

यज्ञ करने सें बडा पुण्य होता है ऐसा धर्मशास्त्र तथा पुराणों में लिखा है जहां कहीं बडे भारी पुण्य का वर्णन करा है तिस ठिकानें यज्ञ की तुलना करी है और यज्ञ करने सें इंद्र पदवी मिलती है तिस वास्ते इंद्र का नाम शतक्रतु अर्थात् सौ यज्ञ करनेवाला ऐसा अर्थ ब्राह्मण करते है. सर्व यज्ञों में सें अश्वमेध यज्ञ का फल बहुत बडा लिखा है. गंगा की यात्रा करने जावे तो तिसको डिंगडिंग में अश्वमेध यज्ञ का फल लिखा है. पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्व्या लभन्ति ते पाराशर अध्याय ३ श्लोक ४०

तिस अश्वमेध का वर्णन ऋग्वेद संहिता अष्टक २ अध्याय ३ वर्ग ७, ८, ९. १०, ११, १२, १३ में है सो नीचे लिखा जाता है

अश्वमेध दीर्घतमा औचथ्यः त्रिष्टुप् ॥ एष छागपुरो अश्वेन वाजिना पूष्णो भागो नीयते विश्वदेव्यः । यदश्वस्य क्रविषो मक्षिका शयद्वास्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति ॥ यद्धस्तयोः शमितुर्यन्नखेषु सर्वाता ते अपि देवेष्वस्तु । यदूवध्यमुदरस्या पवातिय आमस्य क्रविषो गंधो अस्ति ॥ सुकृता तच्छमितारः कृण्वंतूत मेधं शृतपाकं पचन्तु । चतुस्त्रिंशद्वाजिनो देव-बंधोर्वक्रीरश्वस्य स्वधितिः समेति ॥ अछिद्रा गात्रावयुना कृणोतपरुष्यरुरनुधुष्या विशस्त । सुगव्यं नो वाजी स्वश्वयं पुंसः पुत्रां उत विश्वा पुषंरयि ॥ अनागास्त्वं नो अदितिः कृणोतु क्षत्रिं नो अश्वो वनतां हविष्मान् । अजः पुरो नीयते नाभिरस्यानु पश्चात्कवयो यंतिरेभाः ॥ उपप्रागात्परमं यत्सधस्थमर्वां अच्छा पितरं मातरं च । आद्या देवाज्जुष्ठमोहिगम्या अथाशास्ते दाशुषे वार्याणि ॥

अर्थ :- घोडे के आगे यह बकरा पूषा और अन्यदेवतायों के वास्ते ल्याये है. इस घोडे का जो कुछ मांस मक्षीया खायेंगी और जो कुछ छुरे के लगा रहेगा और जो कुछ अश्व के मारनेवाले के नखो

સ્તંભ કરવા અને ત્રણસો અગ્યાર (૩૧૧) બકરા અને બસ્સો (૨૦૦) માણસ બાંધીને તેમનો પ્રોક્ષણ ત્યાગ નિવેદન કરીને જેટલા માણસ બાંધ્યા હોય તેટલા છોડી દેવા અને અગ્યાર બકરા જે બાકી રહ્યા છે, તેનો વધ કરીને હોમ કરવો. એવું મહીધર ભાષ્યકાર લખે છે અને ઓગણત્રીસમા મંત્રમાં માણસનો દાહ કરતી વખતે ગાયની વપા અર્થાત્ ગાયના કલેજાને કાઢીને હોમ કરવાનું લખ્યું છે. આ પૂર્વોક્ત અનુષ્ઠાનનું નામ પિતૃમેઘ છે. જે ઠેકાણે પશુ શબ્દ આવે છે, તે ઠેકાણે તેનો અર્થ બકરો કરવો એવું જજ્ઞેશ્વર શાસ્ત્રી આર્યવિદ્યાસુધાકર ગ્રંથમાં લખે છે. यत्र पशुसामान्योक्तिस्तत्र छागः पशुर्ग्राह्यो भवति पृष्ट ८१

આ યજુર્વેદમાં કોઈ કોઈ જગ્યા ઉપર એવી બિભત્સ શ્રુતિઓ છે કે, અજ્ઞાની માણસને પણ વાંચવાથી ખૂબ લજ્જા આવે. મર્યાદાને ઓળંગી જાય તેવા કેટલાક બિભત્સ વાક્યો છે, તે પંડિતજનને આ યજુર્વેદનો ત્રેવીસમો અધ્યાય વાંચવાથી જણાશે. એ અધ્યાયનો આ જગ્યા ઉપર ઉતારો કરવાથી અમને ખૂબ લજ્જા આવે છે.

યજ્ઞ કરવાથી ઘણું પુણ્ય થાય છે. એવું ધર્મશાસ્ત્રમાં તથા પુરાણોમાં લખ્યું છે. જ્યાં ક્યાંય ઘણા મોટા પુણ્યનું વર્ણન કર્યું હોય, ત્યાં યજ્ઞની તુલના કરી છે અને યજ્ઞ કરવાથી ઈન્દ્રની પદવી મળે છે તે માટે ઈન્દ્રનું નામ શતક્રતુ અર્થાત્ સો (૧૦૦) યજ્ઞ કરવાવાળા એવો અર્થ બ્રાહ્મણ કરે છે, સર્વ યજ્ઞમાંથી અશ્વમેઘ યજ્ઞનું ફળ ઘણું મોટું લખ્યું છે. યાત્રા કરવા જાય તો તેને ડિંગડિંગમાં અશ્વમેઘ યજ્ઞનું ફળ લખ્યું છે.

पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्व्या लभन्ति ते पाराशर अध्याय ३ श्लोक ४०

તે અશ્વમેધનું વર્ણન ऋग्वेद संहिता अष्टक २ अध्याय ३ वर्ग ७, ८, ९. १०, ११, १२, १३ માં છે, તે નીચે લખવામાં આવે છે.

अश्वमेध दीर्घतमा औचथ्यः त्रिष्टुप् ॥ एष छागपुरो अश्वेन वाजिना पूष्णो भागो नीयते विश्वदेव्यः । यदश्वस्य क्रविषो मक्षिका शयद्वास्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति ॥ यद्धस्तयोः शमितुर्यन्नखेषु सर्वाता ते अपि देवेष्वस्तु । यदूवध्यमुदरस्या पवातिय आमस्य क्रविषो गंधो अस्ति ॥ सुकृता तच्छमितारः कृण्वंतूत मेधं शृतपाकं पचन्तु । चतुस्त्रिंशद्वाजिनो देव-बंधोर्वक्रीरश्वस्य स्वधितिः समेति ॥ अछिद्रा गात्रावयुना कृणोतपरुष्परुरनुधुष्या विशस्त । सुगव्यं नो वाजी स्वश्वयं पुंसः पुत्रां उत विश्वा पुषंरयि ॥ अनागास्त्वं नो अदितिः कृणोतु क्षत्रिं नो अश्वो वनतां हविष्मान् । अजः पुरो नीयते नाभिरस्यानु पश्चात्कवयो यंतिरेभाः ॥ उपप्रागात्परमं यत्सधस्थमर्वां अच्छा पितरं मातरं च । आद्या देवाज्जुष्टमोहिगम्या अथाशास्ते दाशुषे वार्याणि ॥

અર્થ : ઘોડાની આગળ આ બકરો પુષા અને અન્ય દેવતા માટે લાવ્યો છે. આ ઘોડાનું જે કોઈ માંસ માખી ખાશે. અને જે કાંઈ ચપ્પુને લાગેલું છે અને જે કાંઈ અશ્વને મારવાવાળાના

में रहेगा सो घोडे के साथ स्वर्ग में जायेगा. इस घोडे के पेट में से जो कुछ कच्चा घास निकलेगा और जो कुछ काचा मांस निकलेगा सो स्वच्छ करके अच्छी तरें रांधना. घोडे के शरीर में ३४ पांसलीयां है तिनमें छुरा अछी तरेंसे फेर फेर के कोई हिस्सा बिगाडना नहीं. अंग अलग अलग काढने. इस अश्वमेध के करणें सें हमको बहुत दौलत मिलेगी और गाय और घोडे और आरोग्य और संतान हम को प्राप्त होवेगे. घोडे के आगे बकरा बांधना और तिसके पीछे मंत्र पढनेवाला ब्राह्मण खडा रहे. इस घोडे के मारणे से जहां इस घोडे के मातापिता है ऐसा जो देवतायों का स्थानक तहां यह घोडा जायेगा और होम करनेवाले कों लाभ देवेगा.

अतीतकाल में भरत राजानें जिसके नाम सें इस खंड को भरतखंड कहते है तिसने ५५ अश्वमेध यज्ञ करे. यह कथन ऋग्वेद के ऐतरेय ब्राह्मण में है.

भरतो दौष्यंतिर्यमुनामनुः गंगायां वृत्रघ्ने बध्नात्पंचपंचाशतं हयान्-महाकर्म भरतस्य न पूर्वे नापरे जनाः ८ पंचिका, खंड २३.

तथा रामचंद्र और पांडवो ने अपनी हत्या उतारने कों अश्वमेध यज्ञ करा ऐसे कथानक पुराणो में अनेक जगें लिखे है.

यजुर्वेद का शतपथ ब्राह्मण है और तिसके उपर कात्यायनी सूत्र है. ये दोनो ग्रन्थ बडे महाभारत समान है. तिनमें तमाम यज्ञ की क्रिया बतलाई है. तिनकी हिंसक श्रुतियां सर्व लिखीये तो थक जाईये परंतु पूरी नहीं होवे. इस वास्ते पांच वाक्य लिखता हुं.

१. पंचचित्तयः स्तद्य पशुशीर्षाण्युपधाय ॥२॥ श्चितिश्चिनोत्येतैरेव तच्छीर्षभिरेता-कुर्सिधानि संदधाति. अध्याय ६॥ १-४-११. ३ यदैकादशिनान्पशूनालभते-१३ अ १-१४-२ ॥ ४ शतमालभत ॥ १३ अ० १-१४-४ ॥ ५ गव्या उत्तमेहन्नलभत १३ अ २-७-३ इति यजुर्वेदः

⇒ अथ सामवेद का वर्णन :

ताण्ड महाब्राह्मण ॥ यह ग्रन्थ सामवेद के अंतर्गत है. तिसके उपर सायनाचार्य का करा भाष्य है. यह सायनाचार्य ५०० वर्ष पहिलां कर्णाटप्रांत में विजयनगर में बुक्क राजा का आश्रित था इसको माधव भी कहते है और संन्यासी हुवा पीछे विद्यारण्य स्वामी भी कहते है. ईस ग्रन्थ में अनेक क्रतु के भेद लिखे है तिनका नाम.

१ अग्निष्ठोमादि सप्तक्रतु, २ औपसदक्रतु, १ चतुष्ठोमक्रतु, १ उद्भाद्वलभितक्रतु, १ इंद्रस्तोमक्रतु, १ निधनक्रतु, १ वशिष्ठक्रतुचतुरात्र, १ विश्वामित्र संजय चतुरात्र, १ पंचशारदीय पंचरात्र, १ विश्वजित् एकादश रात्र, १ प्रक्ष्याख्यक्रतु, १ चैत्ररथक्रतु, १ गर्गक्रतु, १ अंगिरसामयनक्रतु, शतरात्रक्रतु. द्वादशसंवत्सरसत्र, षट्त्रिंशत्संवत्सरसत्र, सारस्वतसत्र, १ राटक्रतु, १ ज्योतिःक्रतु १ ऋषभाख्यक्रतु, १ कुलायाख्यक्रतु, १ त्रिकद्रुकषट्रात्र, १ प्रजापतिसप्तरात्र, १ ऐंद्रसप्तरात्र, १ जनकसप्तरात्र, १ देवनवरात्र,

નખો ઉપર રહેલું છે તે ઘોડાની સાથે સ્વર્ગમાં જશે આ ઘોડાના પેટમાંથી જે કોઈ કાચુ ઘાસ નિકાળશે અને જે કોઈ કાચુ માંસ નિકાળશે તે સ્વચ્છ કરીને સારી રીતે રાંધવું. ઘોડાના શરીરમાં ૩૪ પાંસળીઓ છે તેમાં ચપ્પું સારી રીતે ફેરવી ફેરવીને, કોઈ ભાગ બગાડવો નહીં, અંગો અલગ અલગ પાડવા. આ અશ્વમેઘ કરવાથી અમને ઘણો પૈસો મળશે અને ગાય અને આરોગ્ય અને સંતાન અમને પ્રાપ્ત થશે. ઘોડાની આગળ બકરો બાંધવો અને તેની પાછળ મંત્ર બોલાવાવાળો બ્રાહ્મણ ઉભો રહે. આ ઘોડાને મારવાથી જ્યાં આ ઘોડાના માતા-પિતા છે એવા જે દેવતાના સ્થાનક છે ત્યાં આ ઘોડા જશે અને હોમ કરવાવાળાને લાભ આપશે. પૂર્વના કાળમાં ભરતરાજા જેના નામથી આ ખંડને ભરતખંડ કહે છે. તેમને પંચાવન અશ્વમેઘ કર્યા હતા. આ કથન ઋગ્વેદના ઐત્તરેય બ્રાહ્મણમાં છે.

भरतो दौष्यंतिर्यमुनामनुः गंगायां वृत्रघ्ने बध्नात्पंचपंचाशतं हयान्-महाकर्म भरतस्य न पूर्वे नापरे जनाः ८ पंचिका, खंड २३.

તથા રામચંદ્ર અને પાંડવોએ પોતાની હત્યા ઉતારવા માટે અશ્વમેઘ યજ્ઞ કર્યો, એવું કથાનક પુરાણોમાં અનેક જગ્યાએ લખ્યું છે.

યુજર્વેદના શતપથ બ્રાહ્મણ છે અને તેની ઉપર કાત્યાયની સૂત્ર છે. આ બન્ને ગ્રંથ મોટા મહાભારત સમાન છે. તેમાં તમામ યજ્ઞની ક્રિયા બતાવી છે. તેમની હિંસક શ્રુતિઓ બધી લખીએ તો થાકી જઈએ પણ પુરી ન થાય. આ માટે પાંચ વાક્યો લખું છું.

१. पंचचित्तयः स्तद्य पशुशीर्षाण्युपधाय ॥२॥ श्चितिश्चिनोत्येतैरेव तच्छीर्षभिरेता-कुर्सिधानि संदधाति. अध्याय ६॥ १-४-११. ३ यदैकादशिनान्पशूनालभते-१३ अ १-१४-२ ॥ ४ शतमालभत ॥ १३ अ० १-१४-४ ॥ ५ गव्या उत्तमेहन्नलभत १३ अ २-७-३ इति यजुर्वेदः

⇒ સામવેદનું વર્ણન :-

ताण्ड महाब्राह्मण ॥ આ ગ્રંથ સામવેદની અંદર છે. તેની ઉપર સાયનાચાર્યે કરેલું ભાષ્ય છે. આ સાયનાચાર્ય ૫૦૦ વર્ષ પહેલા કર્ણાટક પ્રાન્તમાં વિજયનગરમાં બુક્ક રાજાના આશ્રિત હતા. એમને માધવ પણ કહે છે અને સંન્યાસી થયા પછી વિદ્યારણ્યસ્વામી પણ કહે છે. આ ગ્રંથમાં ક્રતુયજ્ઞના અનેક ભેદ લખ્યા છે. તેનાં નામ.

१ अग्निष्ठोमादि सप्तक्रतु, २ औपसदक्रतु, १ चतुष्ठोमक्रतु, १ उद्भाद्बलभितक्रतु, १ इंद्रस्तोमक्रतु, १ निधनक्रतु, १ वशिष्ठक्रतुचतुरात्र, १ विश्वामित्र संजय चतुरात्र, १ पंचशारदीय पंचरात्र, १ विश्वजित् एकादश रात्र, १ प्रक्ष्याख्यक्रतु, १ चैत्ररथक्रतु, १ गर्गक्रतु, १ अंगिरसामयनक्रतु, शतरात्रक्रतु. द्वादशसंवत्सरसत्र, षट्त्रिंशत्संवत्सरसत्र, सारस्वतसत्र, १ राटक्रतु, १ ज्योतिःक्रतु १ ऋषभाख्यक्रतु, १ कुलायाख्यक्रतु, १ त्रिकद्रुकषट्रात्र, १ प्रजापतिसप्तरात्र, १ ऐंद्रसप्तरात्र, १ जनकसप्तरात्र, १ देवनवरात्र,

१ विंशतिरात्र, १ त्रयस्त्रिंशतिरात्र, १, चत्वारिंशाद्रात्र, १ एकषष्टिरात्रक्रतु, १ सहस्त्रसंवत्सरसत्र, सर्पसत्र, विश्वसृजमयनक्रतु आदि त्यष्टष्य्यमयनक्रतु, संवत्सरसत्र.

सर्व सूत्रों में ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य इन त्रिवर्ग का कर्म, उपनयन, विवाह, अंत्येष्टि इत्यादि थोडा सा फरक सें बताई है. यज्ञ करने का भी इन तीनो वर्ग कों अधिकार है.

तांड ब्राह्मण के वचन नीचे लिखे है.

१. परिश्वौ पशून्नियुंजन्ति । अध्या. १७ खंड १३ मंत्र ४

२. वैश्यं याजयेत १८-४-५ ।

३. एतद्वै वैशस्य समृद्धं यत्पशवः पशुभिरेवैनँ समधयति १८-४-६

४. ज्योतिर्वा एषोऽग्निष्टोमो ज्योतिष्मंतं पुण्यलोकं जयति यएवं विद्वानेतेन यजते १९-११-११

५. स्वाराज्यं गच्छति य एवं वेद १९-१३-२

६. परमेष्ठितां गच्छति य एवं वेद १९-१३-४

७. अथैष विघनः १९-१८-१

८. इंद्रोऽकामयत पाप्मानं भ्रातृव्यं विहन्यामिति एतं विघनमपश्यत् १९-१८-२

९. एकादशना एकादश पशवः एकादश यूपा भवन्ति २०-२-४

१०. तया समुद्यतया रात्र्या यं यं कामं कामयते तं तमभ्यश्नुते य एवं वेद २०-२-५

११. अजोग्निषोमिय २१-१४-११

१२ ऐंद्रा मारुता उक्षणी मारुत्यो वत्सतर्यः २२-१४-११

१३. पशुकामो यजेत् २२-६-२

१४. सोमपौषं पशुमुपालक्ष्यमालभेरन् २३-१६-४

एक एक क्रतु करने में फल लिखा है, किसी से इंद्रपद, किसी से ब्रह्मा का पद, किसी से प्रजा, पशु, अन्न, राज्य अधिकार इत्यादि प्राप्त होते है. सो विशेष करके अर्थवादरुप सें प्राचीन इतिहास कल्पित लिखे है कि प्रजापति ने वर्षा रोकी तब अमुक यज्ञ करा तो वर्षा हुई. जानवरमरी में जानवरों का रुद्रदेवता पशुपति तिसके वास्ते यज्ञ करा तब जानवर मरते रह गये और वृद्धि हुई. ऐसी ऐसी कथा भी लिख छोडी है. तिस सें कर्म का प्रयोजन बांधा है. विधान और मंत्रविनियोग लिखा है. इसीतरें अनेक प्रकार के क्रतु चारो वेद और सूत्रों में लिखे है. वेद और सूत्रों में यही विषय सर्व ठिकाने है.

१ विंशतिरात्र, १ त्रयस्त्रिंशतिरात्र, १, चत्वारिंशाद्रात्र, १ एकषष्टिरात्रक्रतु, १ सहस्रसंवत्सरसत्र, सर्पसत्र, विश्वसृजमयनक्रतु आदि त्यष्टष्ट्यमयनक्रतु, संवत्सरसत्र.

બધા સૂત્રોમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય આ ત્રણ વર્ગના કર્મ, ઉપનયન (જનોઈ), લગ્ન, અંત્યેષ્ટિ (મરણ) ઇત્યાદિ થોડું અલગ બતાવ્યું છે. યજ્ઞ કરવાનો પણ આ ત્રણ વર્ગોને અધિકાર છે.

તાંડ બ્રાહ્મણના વચન નીચે લખીએ છીએ.

१. परिश्रौ पशून्नियुंजन्ति । अध्या. १७ खंड १३ मंत्र ४

२. वैश्यं याजयेत १८-४-५ ।

३. एतद्वै वैशस्य समृद्धं यत्पशवः पशुभिरेवैनँ समधयति १८-४-६

४. ज्योतिर्वा एषोऽग्निष्टोमो ज्योतिष्मंतं पुण्यलोकं जयति यएवं विद्वानेतेन यजते १९-११-११

५. स्वाराज्यं गच्छति य एवं वेद १९-१३-२

६. परमेष्ठितां गच्छति य एवं वेद १९-१३-४

७. अथैष विघनः १९-१८-१

८. इंद्रोऽकामयत पाप्मानं भ्रातृव्यं विहन्यामिति एतं विघनमपश्यत् १९-१८-२

९. एकादशना एकादश पशवः एकादश यूपा भवन्ति २०-२-४

१०. तया समुद्यतया रात्र्या यं यं कामं कामयते तं तमभ्यश्नुते य एवं वेद २०-२-५

११. अजोग्निषोमिय २१-१४-११

१२ ऐंद्रा मारुता उक्षणी मारुत्यो वत्सतर्यः २२-१४-११

१३. पशुकामो यजेत् २२-६-२

१४. सोमपौषं पशुमुपालक्ष्यमालभेरन् २३-१६-४

એક એક ક્રતુ કરવામાં ફળ લખ્યું છે. કોઈનાથી ઇંદ્રપદ, કોઈનાથી બ્રહ્માનું પદ, કોઈનાથી પ્રજા, અન્ન, રાજ્યનો અધિકાર ઇત્યાદિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિશેષે કરીને અર્થવાદ રૂપથી પ્રાચીન ઇતિહાસ કલ્પિત લખે છે કે પ્રજાપતિ એ વરસાદ રોક્યો, ત્યારે અમુક યજ્ઞ કર્યો તો વરસાદ થયો, જાનવરમરી (મારી-મરકી)માં જાનવરોના રુદ્રદેવતા પશુપતિ તેના માટે યજ્ઞ કર્યો ત્યારે જાનવર મરતા અટકી ગયા અને વૃદ્ધિ થઈ, એવી એવી કથા પણ લખી દીધી છે. તેનાથી કર્મનું પ્રયોજન બાંધ્યું છે. વિધાન અને મંત્ર વિનિયોગ લખ્યા છે. આ રીતે અનેક પ્રકારના ક્રતુયજ્ઞ ચાર વેદ અને સૂત્રોમાં લખ્યાં છે. વેદ અને સૂત્રોમાં આ વિષય સર્વ ઠેકાણે છે.

⇒ उपर लिखी १४ श्रुतियां का अर्थः-

१. यूप न होवे तो परिधि के जानवर बांधना. १७-१३-४

२. वाणियेनें भी यज्ञ करना. १८-४-५

३. तिससें वाणीये की लक्ष्मी की वृद्धि होती है. १८-४-६

४. अग्निष्टोम यज्ञ करने सें मनुष्य पुण्यलोक में जाता है १९-११-११

५. यह वात जो जानता है सो स्वर्ग में जाता है. १९-१३-२

६. ब्रह्म देव के स्थान में जाता है. १९-१३-४

७. विघन यज्ञ बताता हूं. १९-१८-१

८. पूर्वें इंद्र देवें इच्छा करी कि अपना शत्रु किस रीति सें मरेगा तब तिस इंद्र ने यह यज्ञ विधि सें करा. १९-१८-१

९. इग्यारे रस्सों सें इग्यारे पशु इग्यारे यूप सें बांधने २०-१३-४

१०. यह यज्ञ करें मनोकामना सिद्ध होती है. २०-२-५

११. अग्निषोम देवनें बकरा देना २१-१४-११

१२. इंद्र और मरुत देव को गाय देनी और मरुत देव को वछडा देना.

१३. जिसको पशुयों की वृद्धि की इच्छा है तिसने यज्ञ करणा २२-६-२

१४. सोम अने पूषा देवतायों के अर्थे पशु मारणा. २३-१६-४

इसी तरें सामवेद की संहिता और तिसके अंतर्गत आठ ब्राह्मणों में यज्ञक्रिया लिखी हुई है. इस वास्ते अधिक लिखनें सें कुछ प्रयोजन नहीं.

चौथा वेद अथर्वण और तिसके अंतर्गत गोपथ ब्राह्मण इन दोनों ग्रन्थों में ऐसा हि विषय है और बहुलता करके एक वेद के मंत्र दूसरे वेद में इसी मूजब भेल संभेल हुआ होया है. तिसके जनावने वास्ते गोपथ ब्राह्मण में से तीन वाक्य नीचे लिख दिखाते है.

१. ॐ मा ँ सयिन्ति वा आहिताग्नेरग्नयः त एनमेवाग्नेऽभिध्यायन्ति यजमानं य एतमैंद्राग्नं पशु षष्ठे षष्ठे मासे आलभते ॥ गोपथ ब्राह्मण द्वितीय प्रपाठक ॥ २

भावार्थ—प्रत्येक छ छ मास में ऐंद्राग्नि देवता की प्रीति वास्ते पशु बकरे का वध करके यज्ञ करणा. गोपथ ब्राह्मण के २ प्रपाठक में कहा है.

२. अथातः सवनीयस्य पशोर्विभागं वक्ष्यामः । उद्धृत्यावदानानि ॥ हनू सजिव्हे प्रस्तोतुः कण्ठः सकाकुदः प्रतिहर्त्तुः श्येनं वक्ष उद्गातुर्दक्षिणं पार्श्वं सांसमध्वर्य्योः सव्यमुपगातृणां-

⇒ **ઉપર લખેલી ૧૪ શ્રુતિઓના અર્થ :-**

૧. યૂપ ન હોય તો પરિધિના જાનવર બાંધવા. ૧૭-૧૩-૪
૨. વાણિયાઓએ પણ યજ્ઞ કરવો. ૧૮-૪-૫
૩. તેનાથી વાણીયાની લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૮-૪-૬
૪. અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરવાથી મનુષ્ય પુણ્યલોકમાં જાય છે. ૧૯-૧૧-૧૧
૫. આ વાત જે જાણે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે. ૧૯-૧૩-૨
૬. બ્રહ્મદેવના સ્થાનમાં જાય છે. ૧૯-૧૩-૪
૭. વિઘન યજ્ઞ બતાઉ છું. ૧૯-૧૮-૧
૮. પૂર્વે ઈન્દ્રદેવે ઈચ્છા કરી કે આપણો શત્રુ કઈ રીતથી મરશે, ત્યારે તે ઈન્દ્રે આ યજ્ઞ વિધિપૂર્વક કર્યો. ૧૯-૧૮-૧
૯. અગ્યાર દોરડાથી અગ્યાર પશુ અગ્યાર યૂપથી બાંધવા. ૨૦-૧૩-૪
૧૦. આ યજ્ઞ કરવાથી મનોકામના સિદ્ધ થાય છે. ૨૦-૨-૨૫
૧૧. અગ્નિસોમ દેવને બકરો આપવો. ૨૧-૧૪-૧૧
૧૨. ઈંદ અને મરુતદેવને ગાય આપવી અને મરુતદેવને વાછરડુ આપવું.
૧૩. જેને પશુઓની વૃદ્ધિની ઈચ્છા છે તેને યજ્ઞ કરવો. ૨૨-૬-૨
૧૪. સોમ અને પૂષા દેવતાઓને માટે પશુ મારવા. ૨૩-૧૬-૪

આ રીતે સામદેવની સંહિતા અને તેમની અંતર્ગત આઠ બ્રાહ્મણોમાં યજ્ઞ ક્રિયા લખી છે. આ માટે વધારે લખવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

ચોથો વેદ અથર્વણ અને તેની અંદર ગોપથ બ્રાહ્મણ આ બંને ગ્રંથોમાં એવો જ વિષય છે અને મોટે ભાગે એક વેદના મંત્ર બીજાવેદમાં આ રીતે ભેળ સંભેળ થયો છે. તે જણાવવા માટે ગોપથ બ્રાહ્મણમાંથી ત્રણ વાક્ય નીચે લખીએ છીએ.

१. ॐ मा ॅ सयिन्ति वा आहिताग्नेरग्नयः त एनमेवाग्नेऽभिध्यायन्ति यजमानं य एतमैंद्राग्नं पशु षष्ठे षष्ठे मासे आलभते ॥ गोपथ ब्राह्मण द्वितीय प्रपाठक ॥ २

ભાવાર્થ :- દરેક છ છ મહિને ઐંદ્રાગ્નિ દેવતાની પ્રીતિ માટે પશુ બકરાનો વધ કરીને યજ્ઞ કરવો. ગોપથ બ્રાહ્મણના ૨ પ્રપાઠકમાં કહ્યું છે.

२. अथातः सवनीयस्य पशोर्विभागं वक्ष्यामः । उद्धृत्यावदानानि ॥ हनू सजिव्हे प्रस्तोतुः कण्ठः सकाकुदः प्रतिहर्त्तुः श्येनं वक्ष उद्गातुर्दक्षिणं पार्श्वं सांसमध्वर्य्योः सव्यमुपगातृणां-

सव्योंऽसः प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणा श्रोणि रथ्या स्त्री ब्रह्मणो वरसक्थं ब्राह्मणाछंसिनः उरुः पोत्तुः सव्याश्रोणि होंतुरवसक्थं मैत्रा वरुण्यो रुरछावकस्य दक्षिणा दोर्नेष्ठुः सव्या सदस्यस्य सदञ्चानूकञ्च गृहपते जघिनी पत्न्यास्तांसा ब्राह्मणेन प्रतिग्राहयति वनिष्टुर्हृदयं वृक्कौचाङ्गुल्यानि दक्षिणो वाहुराग्नीध्रस्य सव्य आत्रेयस्य दक्षिणौ पादौ गृहपते व्रतप्रदस्य सव्यौपादौ गृहपत्न्या व्रतप्रदायाः सहैवैनयोरोष्ठस्तं गृहपतिरेवानु शास्ति मणिर्जाश्च स्कन्धास्तिस्त्रश्च ग्रावस्तुतस्तिस्त्रश्चैकीकसा अर्द्धञ्चापानश्चोन्नेतुरत उद्र्ध्वं चमसाध्वर्यूणां क्लोमाः शमयितुः शिरः सुब्रह्मण्यस्य यश्चसुत्यामाहूयते तस्य चर्म इत्यादि गोपथ ब्रा० ३ प्रप्राठ । खंड १८

इसका भावार्थ–प्रस्तोता, प्रतिहर्ता, उद्गाता, अध्वर्यु, उपगाता, प्रतिप्रस्थाता, ब्रह्मा, ब्राह्मणाछंसि, होता, मैत्रावरुण, अछावक, नेष्टा, सदस्य, आग्नीध्र, ग्रावस्तोता, उन्नेता, अध्वर्यु, शमिता, सुब्रह्मण्यं, गृहपते, व्रतपद प्रमुख यज्ञ करने में मदतगार जो पुरोहित उपर लिखे है वे सर्व जिसतरें यज्ञ में वध करे पशु के अंग आपस में छुरयों सें काट काटके वांट्य करते है जो जो अंग हनु सजिव्हा प्रमुख जिसजिसके वांटने में आता है तिन पुरोहिताका और तिन अंगा का नाम लिखा है और यज्ञ करनेवाले की प्रशंसा लिखी है.

३. अथातो यज्ञक्रमा अग्न्याधियमग्ना धीयात्पूर्णाहुति । पूर्णाहुतेग्निहोत्रमग्निहोत्राद्दर्शपौर्णमासौ दर्शपौर्णमासाक्ष्या माग्रयणम् आग्रयणाश्चातुर्मास्यानि । चातुर्मासेभ्यः पशुबन्ध पशुवधाग्निष्टोमौ अग्निष्टोमाद्राजसूयो राजसूयाद्वाजपेयः । वाजपेयादश्वमेधः । अश्वमेधात्पुरुषमेधः । पुरुषमेधात्सर्वमेधः । सर्वमेधादक्षिवन्तो । दक्षिणावद्भ्यो दक्षिणा अदक्षिणा सहस्त्रदशिणे प्रत्यतिष्टंस्ते वा एते यज्ञक्रमः ॥ ५ प्रपाठक ७ खंड ॥

इनका अर्थ सुगम ही है इस वास्ते नहीं लिखा है. उपर लिखे प्रमाणे यज्ञ का विस्तार बताया है. सो चारों वेदों में एक सरीखा है. शाखा भेद वा वेद के भेद सें कर्मकांड में थोडा सा परचूरण वातों में फर्क है. कोई कहता है, घी का वासन वामें पासे रखना कोई दाहने पासे रखना कहता है. कोई खडा हो के मंत्र पढना कहता है. कोई बैठके पढना कहता है. ऐसी ऐसी वातों में फेर है. इसी का ब्राह्मणों कों आग्रह है. ब्राह्मण बिना औरो कों वेद पढने की आज्ञा नहीं । इति अथर्वण वेदः ॥

⇒ अथ वेदोत्पत्ति.

मूल में वेद के मंत्र एक के बनाये नहीं है. अनेक ऋषियों ने वेद मंत्र बनाये है. अनेक ऋषियों के पास थे. वेद परमेश्वर के बनाये हूये नहीं किंतु अनेक ऋषियों के बनाये हूये है. पूर्वमीमांसा के कर्ता वेद कों ईश्वर के कहे मानते है, परंतु यह मत बहुत पुराणा नहीं और बनानेवाले ज्ञानी भी नहीं थे किंतु अज्ञानीयों समान थे, ऐसा मोक्षमूलर पंडित अपनें बनाये संस्कृत साहित्य ग्रन्थ में लिखता है. अथाग्रे वेद के कर्त्ता ऋषि है. ऐसें बहुत जगें वेदों में लिखा है. शौनकोक्त सर्वानुक्रमपरिशिष्टपरिभाषा खंड में लिखा है–

सव्योंऽसः प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणा श्रोणि रथ्या स्त्री ब्रह्मणो वरसक्थं ब्राह्मणाछंसिनः उरुः पोत्तुः सव्याश्रोणि होंतुरवसक्थं मैत्रा वरुण्यो रुरछावकस्य दक्षिणा दोर्नेष्टुः सव्या सदस्यस्य सदञ्चानूकञ्च गृहपते जघिनी पत्न्यास्तांसा ब्राह्मणेन प्रतिग्राहयति वनिष्टुर्हृदयं वृक्कौचाङ्गुल्यानि दक्षिणो वाहुराग्नीध्रस्य सव्य आत्रेयस्य दक्षिणौ पादौ गृहपते व्रतप्रदस्य सव्यौपादौ गृहपत्न्या व्रतप्रदायाः सहैवैनयोरोष्ठस्तं गृहपतिरेवानु शास्ति मणिर्जांश्च स्कन्धास्तिस्त्रश्च ग्रावस्तुतस्तिस्त्रश्चैकीकसा अर्द्धश्चापानश्चोन्नेतुरत उद्ध्वं चमसाध्वर्यूणां क्लोमाः शमयितुः शिरः सुब्रह्मण्यस्य यश्चसुत्यामाहूयते तस्य चर्म इत्यादि गोपथ ब्रा० ३ પ્રપાઠ ખંડ-૧૮

એનો ભાવાર્થ :- પ્રસ્તોતા, પ્રતિહર્તા, ઉદ્ગાતા, અધ્વર્યુ, ઉપગાતા, પ્રતિપ્રસ્થાતા, બ્રહ્મા, બ્રાહ્મણાછંસિ, હોતા, મૈત્રાવરુણ, અછાવક, નેષ્ટા, સદસ્ય, આગ્નીધ્ર, ગ્રાવસ્તોતા, ઉન્નેતા, અધ્વર્યુ, શમિતા, સુબ્રહ્મણ્યં, ગૃહપતે, વ્રતપદ વગેરે યજ્ઞ કરવામાં મદદગાર જે પુરોહિતો ઉપર લખ્યા છે, તે સર્વ જે રીતે યજ્ઞમાં વધ કરેલ પશુના અંગો પરસ્પર છરીથી કાપી-કાપીને વહેંચણી કરે છે. જે જે અંગ જીભ સહિત દાઢી વગેરે જે જેના ભાગમાં આવે છે, તે પુરોહિતના અને તે અંગોના નામ લખ્યા છે અને યજ્ઞ કરવાવાળાની પ્રશંસા લખી છે.

३. अथातो यज्ञक्रमा अग्न्याधियमग्ना धीयात्पूर्णाहुति । पूर्णाहुतेग्निहोत्रमग्निहोत्राद्दर्शपौर्णमासौ दर्शपौर्णमासाक्ष्या माग्रयणम् आग्रयणाश्चातुर्मास्यानि । चातुर्मासेभ्यः पशुबन्ध पशुवधाग्निष्टोमौ अग्निष्टोमाद्राजसूयो राजसूयाद्वाजपेयः । वाजपेयादश्वमेधः । अश्वमेधात्पुरुषमेधः । पुरुषमेधात्सर्वमेधः । सर्वमेधादक्षिवन्तो । दक्षिणावद्भ्यो दक्षिणा अदक्षिणा सहस्त्रदशिणे प्रत्यतिष्टंस्ते वा एते यज्ञक्रमः ॥ ५ प्रपाठक ७ खंड ॥

એનો અર્થ સરળ જ છે માટે લખ્યો નથી. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞનો વિસ્તાર બતાવ્યો છે, તે ચાર વેદોમાં એક સરખો છે. શાખા ભેદ અથવા વેદના ભેદથી કર્મકાંડમાં થોડી પરચુરણ વાતોમાં ફરક છે. કોઈ કહે છે કે, ઘીનું વાસણ ડાબા પડખે રાખવું, તો કોઈ જમણા પડખે રાખવાનું કહે છે. કોઈ ઊભા થઈને મંત્ર બોલવાનું કહે છે. કોઈ બેસીને બોલાવાનું કહે છે. આવી આવી વાતોમાં ફરક છે. આનો બ્રાહ્મણોને આગ્રહ છે. બ્રાહ્મણ વિના બીજાને વેદ ભણવાની આજ્ઞા નથી. આ પ્રમાણે અથર્વણ વેદ પૂરો થયો.

⇒ વેદોત્પત્તિ :-

મૂળમાં વેદના મંત્ર કોઈ એકના બનાવેલા નથી. અનેક ઋષિઓએ વેદમંત્ર બનાવ્યા છે. વેદ પરમેશ્વરના બનાવેલા નથી. પરંતુ અનેક ઋષિઓના બનાવેલા છે. પૂર્વમીમાંસાના કર્તા વેદોને ઈશ્વરે કહેલા માને છે. પરંતુ આ મત ઘણો જૂનો નથી અને બનાવવાવાળા જ્ઞાની પણ નથી પરંતુ અજ્ઞાનીઓની સમાન છે, એવું મોક્ષમૂલર પંડિત પોતાના બનાવેલા સંસ્કૃત સાહિત્ય ગ્રંથમાં લખે છે. હવે આગળ વેદના કર્તા ઋષિ છે આવું ઘણી જગ્યાએ વેદોમાં લખ્યું છે. શૌનકે કહેલા સર્વાનુક્રમપરિશિષ્ટ પરિભાષાના ખંડમાં લખ્યું છે કે -

यस्य वाक्यं स ऋषिः या तेनोच्यते सा देवता यदक्षरपरिमाणं तच्छंदं तथा नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मंत्रकृद्भ्यो मंत्रपतिभ्यो मामामृषयो मंत्रकृतो मंत्रपतयः परादुर्मा ॥ तैतरेय आरण्यके ४ प्रपाठक १ अनुवाक १

ऋग्वेदसंहिता में बहुत जगे ऐसें लिखा है कि वेदमंत्र ऋषियों नें उत्पन्न करे हैं. तिन में सें एक वचन नीचे लिखा जाता है.

ऋषेमंत्रकृतास्तोमैः कश्येपोद्दर्धयन् गिरः ॥

जो कहते है वेद ब्रह्मा के मुख सें उत्पन्न हुये है तिसका तात्पर्य यह है कि ब्राह्मण जो है वे ब्रह्मा का मुख है इस वास्ते जो कुछ ब्राह्मणों ने कहा सो ब्रह्मा के मुख नें कहा. शौनक ऋषि नें जब वेदां का अनुक्रम लिखा तब उसनें ऐसा ठहराव करा वेद मंत्र में जिस पदार्थ का नाम आवे सो तिस मंत्र का देवता, इस वास्ते कितनेक मंत्रो का घास देवता ठहराया. कितनेक मंत्रो का मेंडक देवता हुआ. इसी तरें अग्नि, मरुत, इंद्र, वरुण, सूर्य, प्रजापति धुरीलोचन, धनुर्धर नान्दीमुख, पुरुर्वार्द्रव इत्यादिक अनेक देवते ठहराये तिनकी भक्ति, यज्ञ और होम द्वारा करनी ठहराई है. जिस ऋषि ने जो मंत्र बनाया सोई तिस मंत्र का ऋषि ठहराया और जैनमतवाले जिस तरें वेदों की उत्पत्ति मानते है सो जैनतत्त्वादर्श नाम पुस्तक में लिखी है. परंतु यहां तो जिस तरें सें ब्राह्मण लोक वेदो की उत्पत्ति मानते है और जैसा हमनें निगम प्रकाशादि पुस्तकों में लिखा देखा है तैसें ही लिखेगे. जैसें गीता में लिखा है.

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ॥

अनेक छंद से ऋषियों ने गायन करा और ऋषि ईश्वर के मुख है सो भारत में लिखा है.

ब्रह्म वक्त्रं भुजौ क्षत्रिं कृत्स्नमुरुदरं विशः पादौ यस्याश्रिताः शुद्रास्तस्मै वर्णात्मने नमः ॥ भीष्मस्तवराज ६८.

इस वास्ते वेदमंत्रो के कर्त्ता ऋषि है वे सर्व मंत्र व्यासजी ने एकत्र करके चार वेद की संहिता बांधी और अपने जो शिष्य थे तिन में सें चार जणां कों एकैक संहिता बांट दिनी तिनके नाम. पैलऋषि कों ऋग्वेद दीना १, ऐतरेय २, भेद ८ ॥ वैशंपायन कों यजुर्वेद १, तैतरेय २, भेद ८६. जैमिनिकों सामवेद १, ताणु २, भेद १०००. सुमंतु कों अथर्ववेद १, गोपथ ब्राह्मण २, भेद ९ ॥ सो एकैक आचार्य के पेटे में अनेक भेद उपर लिखे प्रमाणे शाखा के हूये है. तिनकी संख्या प्राचीन ग्रन्थो में लिखी है, जिस प्रमाणें शाखा लिखी है तैसी अब देखने में नहीं आती है. परंतु वर्तमान में जो शाखा मिलती है तिनके नाम आगे लिखे जाते है.

ऋग्वेद-संख्यायनी १, शाकल २, वाष्कल ३, आश्वलायनी ४, मांडुक ५. यह पांच शाखा ऋग्वेद की इस काल में मालूम होती है.

यस्य वाक्यं स ऋषिः या तेनोच्यते सा देवता यदक्षरपरिमाणं तच्छंदं तथा नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मंत्रकृद्भ्यो मंत्रपतिभ्यो मामामृषयो मंत्रकृतो मंत्रपतयः परादुर्मा ॥ तैतरेय आरण्यके ४ प्रपाठक १ अनुवाक १

ઋગ્વેદ સંહિતામાં ઘણી જગ્યાએ એવું લખ્યું છે કે વેદ મંત્ર ઋષિઓએ ઉત્પન્ન કરેલા છે, તેમાંથી એક વચન નીચે લખીએ છીએ.

ऋषेमंत्रकृतास्तोमैः कश्येपोद्दर्धयन् गिरः ॥

જે કહે છે કે, વેદ બ્રહ્માના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, બ્રાહ્મણ જે છે તે બ્રહ્માનું મુખ છે. તેથી જે કાંઈ બ્રાહ્મણોએ કીધું છે, તે બ્રહ્માના મુખે કીધું છે. શૌનક ઋષિએ જ્યારે વેદોનો અનુક્રમ લખ્યો ત્યારે તેમને એવો ઠરાવ કર્યો કે, વેદ મંત્રમાં જે પદાર્થનું નામ આવે તે પદાર્થ તે મંત્રના દેવતા, એ માટે કેટલાક મંત્રના ઘાસ દેવતા ઠરાવ્યા છે, કેટલાક મંત્રના મેંડક (દેડકા) દેવતા થયા આ રીતે અગ્નિ, વાયુ, ઈન્દ્ર, વરુણ, સૂર્ય, પ્રજાપતિ, ધૂરીલોચન, ધનુર્ધર, નાન્દીમુખ, પુરુર્વાદ્રવ ઈત્યાદિક અનેક દેવતા બતાવ્યા છે. તેમની ભક્તિ, યજ્ઞ અને હોમ દ્વારા કરવાની બતાવી છે. જે ઋષિઓએ જે મંત્ર બનાવ્યા, તે જ તે મંત્રના ઋષિ કહ્યા છે અને જૈનમતવાળા જે રીતે વેદોની ઉત્પત્તિ માને છે, તે જૈનતત્ત્વાદર્શ નામના પુસ્તકમાં લખી છે. પરંતુ અહીંયાં તો જે રીતે બ્રાહ્મણ લોકો વેદની ઉત્પત્તિ માને છે અને જેવું અમે નિગમ પ્રકાશ આદિ પુસ્તકોમાં લખેલું દેખ્યું છે, તેવું જ કહીશું. જેવું ગીતમાં કહ્યું છે.

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधेः पृथक् ॥

અનેક છંદથી ઋષિઓએ ગાયન કર્યું છે અને ઋષિ ઈશ્વરનું મુખ છે તે ભારતમાં લખ્યું છે.

ब्रह्म वक्त्रं भुजौ क्षत्रिं कृत्स्नमुरुदरं विशः पादौ यस्याश्रिताः शुद्रास्तस्मै वर्णात्मने नमः ॥ भीष्मस्तवराज ६८.

એ માટે વેદ મંત્રોના કર્તા ઋષિ છે, તે સર્વમંત્ર વ્યાસજીએ ભેગા કરીને ચાર વેદની સંહિતા કરી અને પોતાના જે શિષ્ય હતા, તેમાંથી ચાર જણાને એક એક સંહિતા વહેંચી. તેના નામ પૈલઋષિને ઋગ્વેદ આપ્યો ૧, ઐત્તરેય ૨, ભેદ ૮. વૈશંપાયનને યજુર્વેદ ૧, તૈતરેય ૨, ભેદ ૮૬. જૈમિનિને સામવેદ ૧, તાણ્ડુ-૨, ભેદ ૧૦૦૦. સુમંતુને અથર્વવેદ ૧, ગોપથ બ્રાહ્મણ ૨, ભેદ ૯. તે એક એક આચાર્યના પેટામાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે શાખાના અનેક ભેદ થયા છે, તેની સંખ્યા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં લખી છે. જે પ્રમાણે શાખા લખી છે, તેવી હવે દેખવામાં આવતી નથી, પરંતુ વર્તમાનમાં જે શાખા મળે છે, તેનાં નામ આગળ લખીશું.

ઋગ્વેદ-સંખ્યાયની ૧, શાકલ ૨, વાષ્કલ ૩, આશ્વલાયની ૪, માંડુક ૫. આ પાંચ શાખા ઋગ્વેદની આ કાળમાં જણાય છે.

यजुर्वेद कृष्ण तैतरेय - आपस्तंब १, हिरण्यकेशी २, मैत्राणी ३, सत्याषाड ४, बौद्धायनी ५. ये पांच कृष्णयजुर्वेद की शाखा है.

यजुर्वेद शुक्लवाजसनेयी याज्ञवल्क्य ने करा. तिस की शाखा कण्व १, माध्यंदिनी २, कात्यायनी ३. सर्व यजुर्वेद की ८ शाखा ॥

सामवेद-कौथुमी १, राणायणी २, गोभिल ३. ।

चौथा अथर्ववेद-तिसकी शाखा दो पिपलाद १, शौनकी २. ॥

एकैक शाखा के जो आचार्य हो गये है तिनो ने अपनी अपनी शाखा के वास्ते एकैक सूत्र बनाया है. तिसके अनुसार ब्राह्मण लोग यज्ञादि कर्म करते है। तिससें हरेक ब्राह्मण का नाम होता है तिसका वेरवा तपसीलवार नीचे लिखा जाता है.

नाम १, उपनाम २, गोत्र ३, प्रवर ४, सूत्र ५.

दामोदर पंड्या, कपि, अंगीरस, आमहियव, ऋक्षयस, संख्यायन.

वेद ६, शाखा ७, मत ८, कुलदेव ९, जाति १०.

ऋग् संख्यायन स्मर्त शिव नागर

वैशंपायन ऋषि और याज्ञवल्क्य ऋषि आपस में लडे, तिससें यजुर्वेद में शुक्ल यजुर्वेद उत्पन्न हुआ. तिसमें १७ शाखा है. तिनका नाम वाजसनीय पडा. तिनमें सें पंदरां का तो ठिकाना नहीं है और दो हाल चलती है. तिनका नाम कण्व और माध्यंदिनी.

⇒ वेद का हिस्सा :-

वेद के हिस्से हेठ लिखे जाते है -

संहिता १, ब्राह्मण २, अरण्यक ३, उपनिषद् ४, परिशिष्ट ५. इनमें चौथे और पांचमे भाग में सेलभेल बहुत हुआ है. जिसकों वेद का आश्रय चाहया तिसनें यह ग्रन्थ नवीन रच लीया. इस वात में प्रमाण अल्लोपनिषद् का. यह उपनिषद् अकबर बादशाहे बनवाई है.

तथा ॥ त्रिधा बद्धो वृषभो रोरविति मंत्रब्राह्मणकल्पैश्च ॥ वेदतुल्य इति यास्काचार्येणोक्तः ॥

अर्थ :- यज्ञरुपी धर्म, मंत्र, ब्राह्मण और कल्प ये तीन पुस्तक सें होता है. इस वास्ते कल्प अर्थात् सूत्र जे है वे वेद तुल्य है. ऐसें यास्काचार्य ने लिखा है. इस वास्ते प्रथम ऋग्वेद का सूत्र आश्वलायन तिसके उदाहरण लिखते है. हर एक शाखा का सूत्र है तिसमें दो भाग होते है. एक श्रौत १, दूसरा गृह्य २. तिनमें श्रौत में तो यज्ञक्रिया लिखी हुई होती है और गृह्य में गृहस्थ का धर्म लिखा हुआ होता है. इस ग्रन्थ कों स्मृति में गिणते है. परंतु अन्य ग्रन्थों सें सूत्र की बडी योग्यता है. सूत्र वेदतुल्य गिना जाता है. अनेक शाखा के अनेक सूत्र है. तिन सर्व का विषय एक तरें का है. तिस वास्ते इन सूत्रो में सें प्रथम आश्वलायन शाखा का श्रौतसूत्र तिसके वाक्य लिखते है. इसमें यह भी मालूम पड जायेगा

યજુર્વેદ કૃષ્ણ તૈત્તરેય આપસ્તંબ ૧, હિરણ્યકેશી ૨, મૈત્રાણી ૩, સત્યાષાડ ૪, બૌદ્ધાયની ૫. આ પાંચ કૃષ્ણ યજુર્વેદની શાખા છે.

યજુર્વેદ શુક્લવાજસનેયી યાજ્ઞવલ્કયે કર્યો છે. તેની શાખા કણ્વ ૧, માધ્યંદિની ૨, કાત્યાયની ૩. સર્વ યજુર્વેદની ૮ શાખા.

સામવેદ-કૌથુમી ૧, રાણાયણી ૨, ગોભિલ ૩.

ચોથો અથર્વવેદ તેની શાખા બે છે - પિપલાદ ૧, શૌનકી ૨.

એક એક શાખાના જે આચાર્ય થઈ ગયા છે, તેઓએ પોત પોતાની શાખા માટે એક એક સૂત્ર બનાવ્યા છે. તેના અનુસારે બ્રાહ્મણ લોકો યજ્ઞાદિ કર્મ કરે છે, તેનાથી દરેક બ્રાહ્મણના નામ થાય છે, તેનો ક્રમ વિગતવાર લખીએ છીએ.

નામ ૧, ઉપનામ ૨, ગોત્ર ૩, પ્રવર ૪, સૂત્ર ૫.

દામોદર પંડ્યા, કપિ, અંગીરસ, આમહિયવ, ઋક્ષયસ્, સંખ્યાયન. વેદ ૬, શાખા ૭, મત ૮, કુલદેવ ૯, જાતિ ૧૦.

ઋગ્ સંખ્યાયન સ્મર્ત શિવનગર

વૈશંપાયન ઋષિ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ પરસ્પર લડ્યા, તેનાથી યજુર્વેદમાં શુક્લ યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયા. તેમાં ૧૭ શાખા છે. તેનું નામ વાજસનીય પડ્યું. તેમાંથી પંદરનું તો કોઈ ઠેકાણું નથી અને બે હમણાં ચાલે છે. તેમનું નામ કણ્વ અને માધ્યંદિની.

⇒ વેદનો હિસ્સો :-

વેદના ભાગો નીચે લખીએ છીએ.

સંહિતા ૧, બ્રાહ્મણ ૨, અરણ્યક ૩, ઉપનિષદ્ ૪, પરિશિષ્ટ ૫. એમાં ચોથા અને પાંચમાં ભાગમાં ભેળ સેળ ઘણો થયો છે. જેને વેદનો આશ્રય લેવો હતો તેને આ ગ્રંથ નવો રચી દીધો. આ વાતમાં અલ્લોપનિષદનું પ્રમાણ છે. આ ઉપનિષદ્ અકબર બાદશાહે બનાવડાવ્યો છે.

તથા ॥ त्रिधा बद्धो वृषभो रोरविति मंत्रब्राह्मणकल्पैश्च ॥ वेदतुल्य इति यास्काचार्येणोक्तः ॥

અર્થ :- યજ્ઞરૂપી ધર્મ, મંત્ર, બ્રાહ્મણ અને કલ્પ આ ત્રણ પુસ્તકથી થાય છે. એ માટે કલ્પ અર્થાત્ સૂત્ર જે છે તે વેદ સમાન છે. એવું યાસ્કાચાર્યે લખ્યું છે. તે માટે પ્રથમ ઋગ્વેદનું સૂત્ર આશ્વલાયન તેનું ઉદાહરણ લખીએ છીએ. દરેક શાખાના સૂત્ર છે તેમાં બે ભાગ હોય છે. એક શ્રૌત ૧, અને બીજો ગૃહ્ય ૨. તેમાં શ્રૌતમાં તો યજ્ઞક્રિયા લખી છે અને ગૃહ્યમાં ગૃહસ્થનો ધર્મ લખ્યો. આ ગ્રંથને સ્મૃતિમાં ગણે છે. પરંતુ અન્ય ગ્રંથો કરતા સૂત્રની ઘણી યોગ્યતા છે. સૂત્ર વેદતુલ્ય ગણાય છે. અનેક શાખાના અનેક સૂત્ર છે. તે બધાનો વિષય એક જેવો છે. તે માટે આ સૂત્રોમાંથી પ્રથમ આશ્વલાયન શાખાના શ્રૌતસૂત્રના વાક્ય લખીએ છીએ. એમાં એ પણ

की जो दयानंद सरस्वतीजी नें अपने बनाये वेद भाष्यभूमिका में लिखा है कि अग्निहोत्र सें लेके अश्वमेध के अंत पर्यंत जो जो कर्म करणे है वे सर्व श्रौत, गृह्य सूत्रों सें करणें. यह भी मालूम हो जावेगा कि श्रौत, गृह्य सूत्र ऐसे दयाधर्मी के बनाये हुए है. स्वामि दयानंद ने जब वेदों के मंत्रों के अर्थ स्वकल्पना सें बदल डाले तो सूत्रों की क्या गिनती है. यह तो सत्य है परंतु जो निःपक्षपाती है वे तो विचार करेंगे कि यह सूत्र दयाधर्मी आस्तिकों के बनाये है, वा निर्दयों के बनाये है. प्रथम आश्वलायनश्रौत सूत्रम्.

१. दैव्या शमितार आरभत्वं० ३ अध्याय ३ कं.

२. दैवतेन पशुनानात्वं, ३ अध्याय ७ कं

३. षाणमास्यः सांवत्सरोव ३-८

सोऽयं निरूढपशुः षट्सु षट्सु मासेषु कर्तव्यः । संवत्सरे संवत्सरे वा । नारायणवृत्तिः

४. सौत्रामण्यां ३-९

५. आश्विनसारस्वतैन्द्राः पशवः वार्हस्पत्यो वा चतुर्थः ऐंद्रसावित्रवारुणाः पशुपुरोडाशाः ३-९

६. दर्शपौर्णमसाभ्यामि द्वेष्टि पशु चातुर्मास्यैरथ सोमेन ४-१

७. अथ सवनीयन पशुनाचरन्ति ५-३

८. अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्णोम उक्थः षोडशी वाजपेयो अतिरात्रौऽप्तोर्याम इति संस्थाः ६-११

९. आग्नेयैन्द्राग्न्यैकादशिना पशवः उत्तरषड्क ३-२

१०. वायव्यपशुः उत्तरषड्क ३-२

११. सज्ञप्तमश्वं पत्न्यो धून्वन्ति उत्त० ४-८

१२. तस्य विभागं वक्ष्यामः उत्त० ६-९

अर्थ :- १. पशु कों मारो. २. देवतायों को अलग अलग तरें के पशु चाहिये. ३. छट्ठे महिने कि वरसोवरसें निरूढ पशु करणा. ४. सौत्रामणी अर्थात् मदिरे पीने के यज्ञ का विधान. ५. आश्विन, सारस्वत, इंद्र इन तीनो देवतायों के वास्ते पशु का बलिदान देना और बृहस्पति को चौथा पशु देना. इंद्र, सविता तथा वरुण इन देवतायों को भी पशु देना चाहिये.

६. पूनम तथा अमावास के दिन में और चातुर्मास अनुष्ठान में पशु मारणा.

७. सवनी अनुष्ठान में पशुवध करणा.

જણાશે કે, દયાનંદ સરસ્વતીજીએ પોતાના બનાવેલા વેદ ભાષ્યની ભૂમિકામાં જે લખ્યું છે કે, અગ્નિહોત્રથી લઈને અશ્વમેઘ સુધી જે જે કર્મ કરવાના છે તે બધા શ્રૌત, ગૃહ્ય સૂત્રોથી કરવા. એ પણ જણાશે કે શ્રૌત, ગૃહ્યસૂત્ર એવા દયાધર્મીના બનાવેલા છે. સ્વામી દયાનંદ જયારે વેદોના મંત્રોનો અર્થ પોતાની કલ્પનાથી બદલાવી દીધો તો સૂત્રોની શું ગણતરી. આ તો સત્ય છે પરંતુ જે પક્ષપાત વગરના હોય તે તો વિચાર કરશે કે આ સૂત્ર દયાધર્મી આસ્તિકોના બનાવેલા છે કે નિર્દયો (દયા વગર)ના બનાવેલા છે. પ્રથમ આશ્વલાયન શ્રૌત સૂત્ર.

१. दैव्या शमितार आरभत्वं० ३ अध्याय ३ कं.

२. दैवतेन पशुनानात्वं, ३ अध्याय ७ कं

३. षाण्मास्यः सांवत्सरोव ३-८

सोऽयं निरूढपशुः षट्सु षट्सु मासेषु कर्तव्यः । संवत्सरे संवत्सरे वा । नारायणवृत्तिः

४. सौत्रामण्यां ३-९

५. आश्विनसारस्वतैन्द्राः पशवः वार्हस्पत्यो वा चतुर्थः ऐंद्रसावित्रवारुणाः पशुपुरोडाशाः ३-९

६. दर्शपौर्णमसाभ्यामि द्वेष्टि पशु चातुर्मास्यैरथ सोमेन ४-१

७. अथ सवनीयन पशुनाचरन्ति ५-३

८. अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्णोम उक्थः षोडशी वाजपेयो अतिरात्रौऽप्तोर्याम इति संस्थाः ६-११

९. आग्नेयैन्द्राग्न्यैकादशिना पशवः उत्तरषड्क ३-२

१०. वायव्यपशुः उत्तरषड्क ३-२

११. सज्ञप्तमश्वं पत्न्यो धून्वन्ति उत्त० ४-८

१२. तस्य विभागं वक्ष्यामः उत्त० ६-९

અર્થ :- ૧. પશુને મારો, દેવતાઓને અલગ-અલગ પ્રકારના પશુ જોઈએ છે, ૩. છક્કે મહીને કે વરસોવરસ નિરુઢ પશુ કરવા, ૪. સૌત્રામણી અર્થાત્ મદિરા પીવા માટે યજ્ઞનું વિધાન છે. ૫. આશ્વિન, સારસ્વત અને ઈન્દ્ર આ ત્રણ દેવતાઓને માટે પશુનું બલિદાન આપવું અને બૃહસ્પતિને ચોથો પશુ આપવો. ઈન્દ્ર, સવિતા (સૂર્ય) તથા વરુણ આ દેવતાઓને પણ પશુ આપવા જોઈએ.

૬. પૂનમ તથા અમાવસ્યાના દિવસે અને ચાતુર્માસ અનુષ્ઠાનમાં પશુ મારવા.

૭. સવની અનુષ્ઠાનમાં પશુ વધ કરવો.

८. सात यज्ञां को संस्था कहते है. तिनके नाम अग्निष्टोम १, अत्यग्निष्टोम २, उक्थ ३, षोडशी ४, वाजपेय ५, अतिरात्र ६, अप्तोर्याम ७,

९. अग्नि तथा इंद्राग्नि इन देवतां को इग्यारा पशु चाहिये.

१०. वायु देवतां को एक पशु चाहिये.

११. मरा हुआ घोडा और यज्ञ करनेवाले की स्त्री दोनों को वस्त्र नीचे ढांकना.

१२. वध करे हुए पशु के टुकडे करके यज्ञ करनेवाले ब्राह्मण आपस में किस रीति से वांट करणा तिसका प्रकार कहा है.

आश्वलायन श्रौतसूत्र के बारां अध्याय है, तिनमें छ में पूर्वक्रतु का स्वरुप लिखा है और अन्य छ में उत्तक्रतु लिखे है तिनके नाम–

१ राजसूय, २ गवामयन, ३ गोसव, ४ अश्वमेध, ५ अंगिरसक्रतु, ६ शाकमेध, ७ पंचशारदीय, ८ विश्वजित्, ९ पौंडरिक, १० भरतद्वादशह, ११ संवत्सरसत्र, १२ महाव्रत, १३ रात्रिसत्र, १४ शतरात्र, १५ स्तोम, १६ द्वादशसंवत्सर, १७ सहस्रसंवत्सर.

आश्वलायन श्रौतसूत्र उत्तरषट्क ६ अध्यायें सप्ततिकंडिका.

१३. वैश्व कर्मण मृषभं महाव्रते ॥ नारायण वृत्ति । एते सर्वे गोपशवः ८ अन्वहं वैकैकश एकादशिनाम् ॥ नारायण वृत्ति । एकादशिनामेव एकैकमादित आरभ्य अहन्यहनी क्रमेणा– लभेरन्.

उत्तरषट्क ३ अध्यायमें । सूर्यस्तुतायशस्कामः, गोसवविधौ पशुकामः, वाजपेयेनाधि– पत्यकामः–अध्याय ४ में ज्योतिरृद्धिकामस्य नवसप्तदश प्रजातिकामस्य । पंचमें अध्ययें आङिरसं स्वर्गकामः, चैत्ररथमन्नाद्यकामः, अत्रेश्चतुर्वीरं वीरकामः, जामदग्नंपुष्टिकामः, ऋतूना षडहं प्रतिष्ठाकामः, संभार्यामायुष्कामः, संवत्सरप्रवल्हं श्रीकामः अथगवामयनं सर्वकामः–

अर्थ :– महाव्रत यज्ञ में ऋषभ अर्थात् बलद देना चाहिये । आश्वलायन.

पशु एकादशी में नित्य एक एक पशु मारणा. आ०

सूर्यस्तुता यज्ञ करे यश मिलता है. आ०

गोसव यज्ञ करने सें पशु प्राप्ति होती है. आ०

वाजपेय यज्ञ करने सें अधिकार मिलता है, आ०

ज्योति यज्ञ करनें सें समृद्धि होती है. आ०

नवसप्तदश यज्ञ करनें सें प्रजा होती है. आ०

आङ्गिरस यज्ञ करनें सें स्वर्ग प्राप्त होता है. आ०

૮. સાત યજ્ઞને સંસ્થા કહે છે. તેના નામ અગ્નિષ્ટોમ ૧, અત્યગ્નિષ્ટોમ ૨, ઉક્થ ૩, ષોડશી ૪, વાજપેય ૫, અતિરાત્ર ૬, અપ્તોર્યામ ૭.

૯. અગ્નિ તથા ઈન્દ્રાગ્નિ આ દેવતાઓને અગ્યાર પશુ જોઈએ.

૧૦. વાયુ દેવતાને એક પશુ જોઈએ.

૧૧. મરેલો ઘોડો અને યજ્ઞ કરવાવાળાની સ્રી બન્નેને વસ્ત્ર નીચે ઢાંકવા.

૧૨. વધ કરેલા પશુના ટુકડા કરીને યજ્ઞ કરવાવાળા બ્રાહ્મણો પરસ્પર કઈ રીતથી વહેંચણી કરે તેનો પ્રકાર કહે છે.

આશ્વલાયન શ્રૌતસૂત્રના બાર અધ્યાય છે. તેમાં છમાં પૂર્વક્રતુનું સ્વરૂપ લખ્યું છે અને બીજા છમાં ઉત્તરક્રતુનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. તેનાં નામ -

૧. રાજસૂય, ૨. ગવામયન, ૩. ગોસવ, ૪, અશ્વમેઘ, ૫. અંગિરસક્રતુ, ૬. શાકમેધ, ૭. પંચશારદીય, ૮. વિશ્વજિત્, ૯. પૌંડરિક, ૧૦. ભરતદ્વાદશ, ૧૧. સંવત્સરસત્ર, ૧૨. મહાવ્રત, ૧૩. રાત્રિસત્ર, ૧૪. શતરાત્ર, ૧૫. સ્તોમ, ૧૬. દ્વાદશસંવત્સર, ૧૭. સહસ્રસંવત્સર.

આશ્વલાયન શ્રૌતસૂત્ર ઉત્તરષ્ટક્ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં સપ્તતિકંડિકા.

१३. वैश्व कर्मण मृषभं महाव्रते ॥ नारायण वृत्ति । एते सर्वे गोपशवः ८ अन्वहं वैकैकश एकादशिनाम् ॥ नारायण वृत्ति । एकादशिनामेव एकैकमादित आरभ्य अहन्यहनी क्रमेणा-लभेरन्.

उत्तरषट्क ३ अध्यायमें । सूर्यस्तुतायशस्कामः, गोसवविधौ पशुकामः, वाजपेयेनाधि-पत्यकामः-अध्याय ४ में ज्योतिरृद्धिकामस्य नवसप्तदश प्रजातिकामस्य । पंचमें अध्ययें आङ्गिरसं स्वर्गकामः, चैत्ररथमन्नाद्यकामः, अत्रेश्चतुर्वीरं वीरकामः, जामदग्नंपुष्टिकामः, ऋतूना षडहं प्रतिष्ठकामः, संभार्यामायुष्कामः, संवत्सरप्रवल्हं श्रीकामः अथगवामयनं सर्वकामः-

અર્થ :- મહાવ્રત યજ્ઞમાં ઋષભ અર્થાત્ બળદ આપવો જોઈએ. આશ્વલાયન.

પશુ એકાદશીમાં રોજ એક-એક પશુ મારવો. આ.

સૂર્યસ્તુતા યજ્ઞ કરવાથી યશ મળે છે. આ.

ગોસવ યજ્ઞ કરવાથી પશુની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ.

વાજપેય યજ્ઞ કરવાથી અધિકાર મળે છે. આ.

જ્યોતિ યજ્ઞ કરવાથી સમૃદ્ધિ થાય છે. આ.

નવસપ્તદશ યજ્ઞ કરવાથી પ્રજા થાય છે. આ.

આઙ્ગિરસ યજ્ઞ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે. આ.

चैत्ररथ यज्ञ करनें सें धान्यवृद्धि होती है. आ०

अत्रेश्चतुर्वीर यज्ञ करें धैर्यवृद्धि होती है. आ०

जामदग्नसें प्रकृति अछी होती है. आ०

षडहयज्ञ करनें सें प्रतिष्ठा मिलती है. आ०

संभार्य यज्ञ करनें सें आयुष्य प्राप्ति होती है. आ०

संवत्सरप्रवल्हं करनें सें लक्ष्मी मिलती है. आ०

गवामयन यज्ञ करनें सें सर्वकामना सिद्ध होती है. आ०

इसके विना चार अध्याय गृह्यसूत्र के है. तिन में गृहस्थ का धर्म लिखा है. गृह्य में और श्रौत में इतना ही फरक है कि जो ब्राह्मण एक अग्नि को कुंड जिसका नाम स्मार्ताग्नि जिसमें रखते है तिसका नाम गृहस्थ। यह अग्नि लग्न-विवाह के दिन में उत्पन्न होती है और जो गृहस्थ तीन अग्नि उत्पन्न करके अग्निहोत्र लेता है, तिसकों श्रोताग्नि कहेत है. तिनका नाम

दक्षिणाग्नि-गार्हस्पत्य-आहवनी.

ऐसे अग्निहोत्री कों यज्ञ करने का अधिकार है। तिस अग्निहोत्रि के कर्म श्रौतसूत्र में वर्णन करे है और गृहस्थाश्रमीका धर्म गृह्यसूत्र में है। बहुते गृहस्थ हाल में अग्नि उपासना करने वास्ते राखते नहीं है। तिस बाबत की प्रायश्चित्त करते है। तिन दिन तक जो गृहस्थ अग्नि न राखे सो शूद्र हो जाता है ऐसें धर्मशास्त्र में कहा है. गृहस्थाश्रम विवाहदिन सें शुरु होता है और लग्न हुवा पीछे प्रजा उत्पन्न होती है. तिस प्रजा के ब्राह्मण बनाने वास्ते सोलां संस्कार लिखे है. गृह्यसूत्र में येह संस्कार लिखे हुए है, तिनका नाम ॥

गर्भादान-पुंसवन-जातकर्म-अन्नप्राशन-चूडा-उपनयन-विवाह-अंत्येष्टि-इत्यादि लिखे है ॥

आश्वलायन आचार्य का सूत्र केवल ऋग्वेद का सार है, ऐसा कहा जाता है. तिसका श्रौत भाग का स्वरुप उपर लिखा है और अग्निहोत्रि के विना गृहस्थ का धर्म गृह्यसूत्र में किस रीती का वर्णन करा हुआ है, तिसका स्वरुप नीचे लिखा जाता है।

१. अथ पशुकल्पः १ अ-११-१.

२. उत्तरतो अग्नेः शामित्रस्यायतनं कृत्वा। पशुमाल्याव्य। सपलाशयार्द्रशाखया-पश्चादुपस्पष्टशेत्। त्वाजुष्टं उपाकरोमिति। १-११-१.

३. व्रिहीयवमतिभिरद्धिः पुरस्तात् प्रोक्षति अमुष्मैत्वाजुष्टं प्रोक्षामि १-११-१.

४. अवृतैव पर्याग्नि कृत्वोदश्चं नयन्ति १-११-५.

५. तस्य पुरस्तादुल्मुकं हरन्ति। १-२१-६.

ચૈત્રરથ યજ્ઞ કરવાથી ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે. આ.

અત્રેશ્ચતુર્વીર યજ્ઞ કરવાથી ધૈર્યની વૃદ્ધિ થાય છે. આ.

જામદગ્નથી પ્રકૃતિ સારી થાય છે. આ.

ષડહયજ્ઞ કરવાથી પ્રતિષ્ઠા મળે છે. આ.

સંભાર્ય યજ્ઞ કરવાથી આયુષ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ.

સંવત્સરપ્રવલ્હં કરવાથી લક્ષ્મી મળે છે. આ.

ગવામયન યજ્ઞ કરવાથી સર્વકામના સિદ્ધ થાય છે. આ.

આના વિના ચાર અધ્યાય ગૃહ્યસૂત્રના છે. તેમાં ગૃહસ્થનો ધર્મ લખ્યા છે. ગૃહ્યમાં અને શ્રૌતમાં આટલો જ ફરક છે કે, જે બ્રાહ્મણ એક અગ્નિનો કુંડ જેમાં જેનું નામ સ્માર્તાગ્નિ રાખે છે તેનું નામ ગૃહસ્થ. આ અગ્નિ લગ્ન-વિવાહના દિવસે ઉત્પન્ન થાય છે અને જે ગૃહસ્થ તે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને અગ્નિહોત્ર લાવે છે, તેને શ્રૌતાગ્નિ કહે છે. તેના નામ

दक्षिणाग्नि-गार्हस्पत्य-आहवनी.

આવા અગ્નિહોત્રીને યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર છે. તે અગ્નિહોત્રીના કર્મ (કાર્ય) શ્રૌતસૂત્રમાં વર્ણન કરે છે અને ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ ગૃહ્યસૂત્રમાં છે. ઘણાં ગૃહસ્થો હમણાં ઉપાસના કરવા માટે અગ્નિ રાખતા નથી, તે બાબતનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે, જે ગૃહસ્થ ત્રણ દિવસ સુધી અગ્નિ ન રાખે તે શૂદ્ર થઈ જાય છે એવું ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ગૃહસ્થાશ્રમ વિવાહના દિવસથી શરૂ થાય છે અને લગ્ન થયા પછી પ્રજા(સંતાન) ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રજાને બ્રાહ્મણ બનાવવા માટે સોળ સંસ્કાર લખ્યા છે. ગૃહ્યસૂત્રમાં આ સંસ્કાર લખેલા છે, તેના નામ-

ગર્ભાદાન-પુંસવન-જાતકર્મ-અન્નપ્રાશન-ચૂડા-ઉપનયનવિવાહ અંત્યેષ્ટિ-ઈત્યાદિ લખેલ છે.

આશ્વલાયન આચાર્યનું સૂત્ર માત્ર ઋગ્વેદનો સાર છે, એવું કહેવાય છે. તેના શ્રૌત્ર ભાગનું સ્વરૂપ લખેલું છે અને અગ્નિહોત્રી સિવાય ગૃહસ્થોનો ધર્મ ગૃહ્યસૂત્રમાં કઈ રીતથી વર્ણન કરેલો છે તેનું સ્વરૂપ નીચે લખીએ છીએ.

१. अथ पशुकल्पः १ अ-११-१.

२. उत्तरतो अग्नेः शामित्रस्यायतनं कृत्वा । पशुमाल्याव्य । सपलाशयार्द्रशाखया-पश्चादुपस्पष्टशेत् । त्वाजुष्टं उपाकरोमिति । १-११-१.

३. व्रिहीयवमतिभिरद्भिः पुरस्तात् प्रोक्षति अमुष्मैत्वाजुष्टं प्रोक्षामि १-११-१.

४. अवृतैव पर्याग्नि कृत्वोदश्चं नयन्ति १-११-५.

५. तस्य पुरस्तादुल्मुकं हरन्ति । १-२१-६.

६. शामित्रएष भवति.

७. वपाश्रपणीभ्यां कर्ता पशुं मन्वारभते । १-११-८

८. पश्चाच्छामित्रस्य प्राक्शिरसंप्रत्यक् शिरसंवोदक्पादं संज्ञप्य पुरानाभेस्तृणमतर्धाय वपामुत्खिद्य १-११-१० नारायणवृत्ति ॥ शामित्रस्य पश्चिमे देशे वर्हिरुपस्तृणतिकर्ता । तं यत्र निहनिष्यन्तो भवन्ति तदध्वर्युर्वाहिरधस्तादुपास्यति इति श्रुतेः ॥ ततस्तस्मिन् वर्हिषि प्राक्शिर-संवोदक् पादं पशुं शमयति शमिता वपास्थनं ज्ञात्वा तिर्यक् छित्वावपां उद्धरेत् शामित्रे प्रताप्यतां वपामभिधार्य जुहुयात् ॥

१. अर्थ :- गृह्यसूत्र के प्रथमाध्याय की इग्यारमी कंडिका के प्रथम सूत्र में पशु के यज्ञ की विधि विधान लिखा है.

२. अग्नि के उत्तर पासे पशु वध करने की जगा बनानी और पशु कों स्नान कराणा और पलाश की गीली डाली सें तिसका स्पर्श करणा और कहना कि तूं देव का भक्ष है. इस वास्ते तुज कों भक्षण योग्य करता हुं.

३. सट्ठी तथा जव पाणी में गेर के सो पाणी पशु उपर छांटना.

४. जलती डाभ लेके पशु की प्रदक्षिणा करणी.

५. वो ही जलता डाभ लेके पशु के आगे चलणा.

६. पशु कों वध करणे के ठिकाने ले जाना.

७. वपा-कलेजा यज्ञ का मंत्र पढना.

८. वध करके पशु की नाभि के ठिकाने वपा-कलेजा होता है. सो ठिकाना छेदके वपा काढनी. नारायण वृत्तिका अर्थ-वधस्थल में डाभ बिछानी. तिसके उपर पशुकों मारणा, ऐसी वेद की आज्ञा है. तिस वास्ते तिस मूजब करके पीछे पेट छेदन करके वपा अर्थात् कलेजा काढना और वधस्थल के नजीक अग्नि उपर तपाके तद पीछे तिसके उपर घृत गेरके अग्नि में होम करणा.

दूसरे अध्याय में छोकरे के अन्नप्राशन संस्कार लिखा है तिसके सूत्र नीचे लिखे जाते है.

१. षष्ठेमास्यन्नप्राशनम् । १ अ० १६ क १ सू.

२. आजमन्नाद्यकामः । १-१६-२.

३. तैत्तिरं ब्रह्मवर्चसकामः १-१६-३.

अर्थ :- १. जन्म सें छट्ठे मास में अन्नप्राशन संस्कार करणा.

२. बकरे का मांस इस संस्कार में खवरावें तो धन, धान्य की वृद्धि करे है.

૬. शामित्रएष भवति.

૭. वपाश्रपणीभ्यां कर्ता पशुं मन्वारभते । १-११-८

૮. पश्चाच्छामित्रस्य प्राक्शिरसंप्रत्यक् शिरसंवोदक्पादं संज्ञप्य पुरानाभेस्तृणमतर्धाय वपामुत्खिद्य १-११-१० नारायणवृत्ति ॥ शामित्रस्य पश्चिमे देशे वर्हिरुपस्तृणतिकर्ता । तं यत्र निहनिष्यन्तो भवन्ति तदध्वर्युर्वाहिरधस्तादुपास्यति इति श्रुतेः ॥ ततस्तस्मिन् वर्हिषि प्राक्शिर-संवोदक् पादं पशुं शमयति शमिता वपास्थनं ज्ञात्वा तिर्यक् छित्वावपां उद्धरेत् शामित्रे प्रताप्यतां वपामभिधार्य जुहुयात् ॥

અર્થ :- ગૃહ્યસૂત્રમાં પ્રથમ અધ્યયનની અગ્યારમી કંડિકાના પહેલા સૂત્રમાં પશુના યજ્ઞના વિધિ વિધાન લખ્યાં છે.

૨. અગ્નિની ઉત્તર બાજુ પશુ વધ કરવાની જગ્યા બનાવવી અને પશુને સ્નાન કરાવવું અને પલાસની ભીની ડાળીથી તેનો સ્પર્શ કરવો અને કહેવું કે તું દેવનો ભક્ષ્ય છે એ માટે તને ભક્ષણને યોગ્ય કરું છું.

૩. સદ્ઠી (ચોખા) તથા જવ પાણીમાં નાંખીને તે પાણી પશુ ઉપર છાંટવું.

૪. બળતો ડાભ લઈને પશુની પ્રદક્ષિણા કરવી.

૫. તે જ બળતો ડાભ લઈને પશુની આગળ ચાલવું.

૬. પશુને વધ કરવાની જગ્યાએ લઈ જવો.

૭. વપા-કલેજા યજ્ઞનો મંત્ર બોલવો.

૮. વધ કરીને પશુને નાભિની જગ્યાએ વપા-કલેજું હોય છે, તે સ્થાનને છેદીને કલેજું કાઢવું.

નારાયણ ટીકાનો અર્થ :- વધસ્થલે ઘાસ પાથરવું. તેની ઉપર પશુને મારવો, એવી વેદની આજ્ઞા છે. તે માટે તે મુજબ કરીને પછી પેટનું છેદન કરીને વપા અર્થાત્ કલેજું કાઢવું અને વધસ્થલની નજીક અગ્નિ ઉપર તપાવીને ત્યાર પછી તેની ઉપર ઘી નાંખીને અગ્નિમાં હોમ કરવો.

બીજા અધ્યાયમાં છોકરાના અન્ન પ્રાશન સંસ્કાર લખ્યાં છે, તેના સૂત્ર નીચે લખીએ છીએ.

१. षष्टेमास्यन्नप्राशनम् । १ अ० १६ क १ सू.

२. आजमन्नाद्यकामः । १-१६-२.

३. तैत्तिरं ब्रह्मवर्चसकामः १-१६-३.

અર્થ :- ૧ જન્મથી છઠ્ઠા મહીનામાં અન્ન પ્રાશન સંસ્કાર કરવો.

૨. આ સંસ્કારમાં બકરાનું માંસ ખવડાવે તો ધન, ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે.

३. तीतर पक्षी का मांस खाने को देवे तो ब्राह्मण में ब्रह्मतेज की वृद्धि होती है

गृह्यसूत्र के प्रथमाध्याय की चौवीसमी कंडिका में मधुपर्क विधि लिखी है, तिसके सूत्र नीचे लिखे प्रमाणें है ॥

१. ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् । १-२४-१

२. स्नातकायोपस्थिताय ॥ १-२४-१

३. राज्ञेच १-३

४. आचार्यश्वशुरपितृव्यमातुलानां च ४

५. आचान्तोदकाय गां वेदयन्ते २३

६. हतो मे पाप्मा पाप्मा मे हत । इति जपित्वों कुरुतेतिकारयिष्यन् २४

नारायणवृत्ति–इमं मंत्रं जपित्वा ॐकुरुतेति ब्रूयात् यदि कारयिष्यन् मारयिष्यन् भवति तदा च दाता आलभेत्.

७. नामांसो मधुपर्को भवति ॥ २६

नारायणवृत्ति–मधुपर्काङ्गभोजनम् अमांसं न भवतीत्यर्थः पशु करणपक्षे तन्मांसेन भोजनम् उत्सर्जनपक्षे मांसान्तरेण ॥

अर्थ :- १. यज्ञ करने वास्ते ऋत्विज खडा करते वखत तिसकों मधुपर्क देना चाहिये. २. इसी तरें विवाह वास्ते जो वर घर में आवे तिसको मधुपर्क ३. और राजा घर में आवे तिसको देना चाहिये.

४. आचार्य-गुरु घर में आवे अथवा श्वसुर घर में आवे अथवा काका, मामा घर में आवे तो तिनकों मधुपर्क देना चाहिये.

५. मुख साफ करने वास्ते पाणी देकर तिसके आगे गाय खडी रखनी चाहिये.

६. सूत्र में लिखा मंत्र पढ के ओम् कहके घर के स्वामीनें गाय का वध करणा.

७. मधुपर्क कें अंगे जो जीमणवार होती है ते मांस विना नहीं होती. इस वास्ते पशु के वधपूर्वक मधुपर्क करा होवे तो तिस ही पशु का मांस जीमणवार के काम में और पशु कों छोडी दीया होवे तो अन्य रीती सें मांस लाके भोजन कराना चाहिये.

दूसरे अध्याय की चौथी कंडिका में अष्टका विधान लिखा है. तिस में पशु का वध करणा लिखा है तिसका सूत्र नीचे मूजब जानना.

पशुकल्पेन पशुं संज्ञप्य प्रोक्षणोपाकरणवर्जं वपामुत्खिद्य जुहुयात् २-४-१३

अर्थ :- पिछले अध्याय में पशुवध का विधान बताया है. तिसी तरें पशु अर्थात् बकरा मार के तिसका कलेजा काढके तिसका होम करणा.

૩. તીતર પક્ષીનું માંસ ખાવા આપે તો બ્રાહ્મણમાં બ્રહ્મતેજની વૃદ્ધિ થાય છે.

ગૃહ્યસૂત્રની પ્રથમાધ્યાયની ચોવીશમી કંડિકામાં મધુપર્ક વિધિ લખી છે. તે સૂત્ર નીચે લખ્યા પ્રમાણે છે.

१. ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् । १-२४-१

२. स्नातकायोपस्थिताय ॥ १-२४-१

३. राज्ञेच १-३

४. आचार्यश्वशुरपितृव्यमातुलानां च ४

५. आचान्तोदकाय गां वेदयन्ते २३

६. हतो मे पाप्मा पाप्मा मे हत । इति जपित्वों कुरुतेतिकारयिष्यन् २४

नारायणवृत्ति-इमं मंत्रं जपित्वा ॐकुरुतेति ब्रूयात् यदि कारयिष्यन् मारयिष्यन् भवति तदा च दाता आलभेत्.

७. नामांसो मधुपर्को भवति ॥ २६

नारायणवृत्ति-मधुपर्काङ्गभोजनम् अमांसं न भवतीत्यर्थः पशु करणपक्षे तन्मांसेन भोजनम् उत्सर्जनपक्षे मांसान्तरेण ॥

અર્થ :- ૧. યજ્ઞ કરવા માટે ઋત્વિજને ઉભા કરતી વખતે તેમને મધુપર્ક આપવો જોઈએ. ૨. આ રીતે વિવાહ માટે જો વર ઘરમાં આવે તો તેને મધુપર્ક આપવો જોઈએ અને ૩. રાજા ઘરમાં આવે તો તેમને પણ આપવો જોઈએ.

૪. આચાર્ય-ગુરુ ઘરમાં આવે તો અથવા સસરા ઘરમાં આવે અથવા કાકા-મામા ઘરમાં આવે તો તેમને મધુપર્ક આપવો જોઈએ.

૫. મુખ સાફ કરવા માટે પાણી આપીને તેમની આગળ ગાય ઉભી રાખવી જોઈએ.

૬. સૂત્રમાં લખેલ મંત્ર બોલીને 'ૐ' કહીને ઘરના સ્વામીએ ગાયનો વધ કરવો.

૭. મધુપર્કના નિમિત્તે જમણવાર થાય છે તે માંસ વિના થતો નથી. તે માટે પશુના વધ પૂર્વક મધુપર્ક કર્યો હોય તો તે જ પશુનું માંસ જમણવારમાં કામ આવે અને પશુને છોડી દીધા હોય તો બીજી રીતે માંસ લાવીને ભોજન કરાવવું જોઈએ.

બીજા અધ્યાયની ચોથી કંડિકામાં અષ્ટકા વિધાન લખ્યા છે. તેમાં પશુનો વધ કરવાનું લખ્યું છે. તેનું સૂત્ર નીચે મુજબ જાણવું.

पशुकल्पेन पशुं संज्ञप्य प्रोक्षणोपाकरणवर्जं वपामुत्खिद्य जुहुयात् २-४-१३

અર્થ :- આગલા અધ્યાયમાં પશુવધનું વિધાન બતાવ્યું છે. તે રીતે પશુ અર્થાત્ બકરાને મારીને તેનું કલેજુ કાઢીને તેનો હોમ કરવો.

फिर दूसरे अध्याय की पांचमी कंडिका के प्रथम सूत्र में अन्वष्ट का अनुष्ठान लिखा है. तिसमें नीचे प्रमाणे लिखा हुआ है.

१. अपरेद्युरन्वष्टक्यं ॥ २-५-१

२. तस्यैव मांसस्य प्रकल्प्य २-५-२

नारायणवृत्ति-अपरस्मिन्नहनि नवम्यामन्वष्टक्यं नाम कर्म कार्यमित्यर्थः ॥ योऽष्टम्यां पशुः कृतः तस्यैव मांसं ब्राह्मणभोजनार्थं प्रकल्प्य सकृत्येत्यर्थः ॥

अर्थ :- १. नवमी के दिन में अन्वष्ट का कर्म करणा.

२. जिस पशु का वध करा होवे तिसका मांस ब्राह्मणा कों जिमावना.

फिर चौथे अध्याय की प्रथम कंडिका में अग्निहोत्री ब्राह्मण मरे तो तिसके जलाने की विधि लिखि है. सो नीचे प्रमाणे सूत्र है.

१. आहिताग्निश्चेदुपतपेत्प्राच्यामूदीच्यामपराजितायांवादिश्युदवस्येत् । अ. १-१

२. अगदः सोमेन पशुनेष्ठ्येष्ट्वास्येत् । ४-१-४

३. अनिष्ट्वा, ४-१-५

४. पिंठचक्तेण गोयुक्तेनेत्येके । ४-२-३

५. अनुस्तरणीं ४

६. गां ५

७. अजां वैकवर्णाम् ६

८. कृष्णामेके ७

९. सव्ये बाहुबध्वानुसंझलयन्ति ८

१०. अनुस्तरण्यां वपामुत्खिद्य शिरोमुखं प्रछादयेत ४.३-१९

११. वृका उधृत्य पाण्यौरादध्यात् २०

१२. हृदये हृदयं २१

१३. सर्वांयथाङ्गं विनिक्षिप्यचमणाप्रछाद्ये २४

१४. ताउत्थापयेद्देवरः । उद्दीर्षनार्यभि- ४-२-१८

१५. स एवं विदादह्यमानः सहैव धूमेन स्वर्गलोकं मेतीतिंहविज्ञायते ४-४-७

अर्थ :- १ श्रोत्री ब्राह्मण रोगी होवे तो तिसकों अग्निसहित गाम बाहिर कोई ठिकानें लेजाके रख देना.

પછી બીજા અધ્યાયની પાંચમી કંડિકાના પહેલા સૂત્રમાં અન્વષ્ટનું અનુષ્ઠાન લખ્યું છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

१. अपरेद्युरन्वष्टक्यं ॥ २-५-१

२. तस्यैव मांसस्य प्रकल्प्य २-५-२

नारायणवृत्ति-अपरस्मिन्नहनि नवम्यामन्वष्टक्यं नाम कर्म कार्यमित्यर्थः ॥ योऽष्टम्यां पशुः कृतः तस्यैव मांसं ब्राह्मणभोजनार्थं प्रकल्प्य सकृत्येत्यर्थः ॥

અર્થ :- ૧ નોમના દિવસે અન્વષ્ટનું કાર્ય કરવું.

૨. જે પશુનો વધ કર્યો હોય તેનું માંસ બ્રાહ્મણોને જમાડવું.

પછી ચોથા અધ્યાયની પહેલી કંડિકામાં અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ મરે તો તેને બાળવાની વિધિ લખી છે. તે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર છે.

१. आहिताग्निश्चेदुपतपेत्प्राच्यामूदीच्यामपराजितायांवादिश्युदवस्येत् । अ. १-१

२. अगदः सोमेन पशुनेष्ठयेष्ठ्वास्येत् । ४-१-४

३. अनिष्ठ्वा, ४-१-५

४. पिंठचक्रेण गोयुक्तेनेत्येके । ४-२-३

५. अनुस्तरणीं ४

६. गां ५

७. अजां वैकवर्णाम् ६

८. कृष्णामेके ७

९. सव्ये बाहुबध्वानुसंडालयन्ति ८

१०. अनुस्तरण्यां वपामुत्खिद्य शिरोमुखं प्रच्छादयेत ४.३-१९

११. वृका उधृत्य पाण्यौरादध्यात् २०

१२. हृदये हृदयं २१

१३. सर्वांयथाङ्गं विनिक्षिप्यचमणाप्रछाद्ये २४

१४. ताउत्थापयेद्देवरः । उद्दीर्षनार्यभि- ४-२-१८

१५. स एवं विदादह्यमानः सहैव धूमेन स्वर्गलोकं मेतीतिंहविज्ञायते ४-४-७

અર્થ :- ૧. શ્રૌત્રી બ્રાહ્મણ રોગી હોય તો તેને અગ્નિ સહિત ગામ બહાર કોઈક ઠેકાણે લઈ જઈ રાખી દેવો.

२. जेकर निरोग हो जावे तो एक पशु की इष्टि करके घर में ले आना.

३. कदापि मर जावे तो–

४. गाडी में डाल के स्मशान में ले जाना

५. अनुस्तरणी अर्थात् एक जानवर साथ में ले जाना.

६. यह जानवर गाय चाहिये.

७. अथवा एक रंग की बकरी चाहिये.

८ और सो बकरी काली चाहिये.

९. तिस जानवर के गले में दोरी बांधके मृतक के दाहिने हाथ सें बांधनी तिसको मुरदे के साथ चलावना.

१०. अनुस्तरणी का वध करके तिसका कलेजा काढना, तिस सें मुरदे का माथा ढांकना.

११. तिसका यकृत काढके मुरदे के हाथ में देना.

१२. हृदय मुरदे के हृदय उपर देना.

१३. इसी तरें सर्व अंग मुरदे के अंगो उपर गेरने, अनुस्तरणी का चर्म तिससें मुरदे का सर्व अंग ढक देना.

१४. मुरदे की स्त्री कों पुनर्विवाह करणे का उपदेश करके काढ देनी

१५. इस तरें जिसका मुरदा बाला जावे सो मनुष्य स्वर्ग में जाता है.

गृह्यसूत्र के चौथे अध्याय की नवमी कंडिका में शूलगव नामक यज्ञ लिखा है, तिसके सूत्र नीचे लिखे प्रमाणे है.

१. अथ शूलगवः ४-९-१

२. शरदिवसन्तेवार्द्रया २

३. श्रेष्टं स्वस्य यूथस्य. ३

४. अकुष्टि पृषत् ४

५. कल्माषमित्येके ५

६. कामं कृष्णमालोहवांश्चेत् ६

७. व्रीहीयवमतीभिरद्भिरभिषिच्य ७

८. शिरस्त आभसत्त ८

९. रुद्राय महादेवाय जुष्टो वर्धस्वेति ९

૨. જો નિરોગી થઈ જાય તો એક પશુની ઇષ્ટિ (હોમ) કરીને ઘરમાં લઈ આવે.

૩. કદાચ મરી જાય તો

૪. ગાડીમાં નાંખીને શ્મશાનમાં લઈ જાય.

૫. અનુસ્તરણી અર્થાત્ એક જાનવરને સાથે લઈ જવો.

૬. આ જાનવર ગાય જોઈએ.

૭. અથવા એક રંગની બકરી જોઈએ.

૮. અને તે બકરી કાળી જોઈએ.

૯. તે જાનવરના ગળામાં દોરી બાંધીને મૃતકના ડાબા હાથે બાંધવી. તેને મડદાની સાથે ચલાવવી.

૧૦. અનુસ્તરણીનો વધ કરીને તેનું કલેજુ કાઢવું. તેનાથી મડદાનું માથું ઢાંકવું.

૧૧. તેનું યકૃત કાઢીને મડદાના હાથમાં આપવું.

૧૨. હૃદય મડદાના હૃદય ઉપર મૂકવું.

૧૩. આ રીતે સર્વ અંગ મડદાના અંગ ઉપર મૂકવાં, અનુસ્તરણીનું ચામડુ તેનાથી મડદાના સર્વ અંગ ઢાંકી દેવા.

૧૪. મડદાની સ્ત્રીને ફરીથી લગ્નનો ઉપદેશ કરીને કાઢી દેવી.

૧૫. આ રીતે જેનું મડદુ બાળવામાં આવે તે મનુષ્ય સ્વર્ગમાં જાય છે.

ગૃહ્યસૂત્રના ચોથા અધ્યાયની નવમી કંડિકામાં શૂલગવ નામનો યજ્ઞ લખ્યો છે, તેનું સૂત્ર નીચે લખ્યા પ્રમાણે છે.

१. अथ शूलगवः ४-९-१

२. शरदिवसन्तेवार्द्रया २

३. श्रेष्टं स्वस्य यूथस्य. ३

४. अकुष्टि पृषत् ४

५. कल्माषमित्येके ५

६. कामं कृष्णमालोहवांश्चेत् ६

७. व्रीहीयवमतीभिरद्धिरभिषिच्य ७

८. शिरस्त आभसत्त ८

९. रुद्राय महादेवाय जुष्टो वर्धस्वेति ९

१०. प्रोक्षणादि समानं पशुना विशेन्वक्ष्यामः १५

११. पात्र्या पलोषन वा वपा जुहुयात् इति विज्ञायते १६

१२. हरायमृडायसर्वाय शिवायभवाय महादेवायोग्रायभीमाय पशुपतये रुद्रायशंकरायेशानाय स्वाहेति १७

१३. स एषशूलगबो धन्यो लोक्यः पुण्यः पुक्ष्यः पशव्यआयुष्यो यशस्य ३६

१४. इष्ट्वान्यमृत्सृजेत् ३७

अर्थ :- १. शूलगवअनुष्ठान इस रीती सें करना.

२. शरद ऋतु अर्थात् आसोन कार्तिक तथा वसंत अर्थात् चैत्र वैशाख मास में अथवा जिसदिन आर्द्रा नक्षत्र होवे तिस दिन में शुलगवयज्ञ करणा.

३. जोरावर बलवान सांढ होवे सो लेना.

४. सो सांढ रोगी न होना चाहिये.

५. फेर वो सांढ कबरे रंग का चाहिये.

६. काला जामन के रंग समान होवे तो भी ठीक है.

७. सट्ठी तथा जव का पाणी सें सांढ उपर अभिषेक करणा.

८. मस्तक सें पूंछ तक.

९. महादेव के ग्रहण करणे योग्य हो यह मंत्र पढना.

१०. अन्य पशु का प्रोक्षण तथा वध अन्य ठिकाणे कहा है तिस मूजब करना.

११. पलास की लकडी के वासण में तिसका कालेजा रख के होम करना.

१२. होम करना सो शिव के बारां नाम लेके करना.

१३. इस रीती सें शूलगव नामक यज्ञ करे, तिसको धान्य, कीर्ति, पुण्य, पुत्र, पशु, समृद्धि, आयुष्य, वृद्धि तथा यश प्राप्त होता है.

१४. उक्त प्रमाणे यज्ञ करके फिर सें यज्ञ करने वास्ते दूजा सांढ अर्चके छोड देना.

ऋग्वेद की दो ऋचा नीचे लिखी है। सो आश्वलायन गृह्यसूत्र के प्रथमाध्याय के प्रथम कंडिका के पांच में सूत्र में दाखल करा हुआ है सो आगे लिखा जाता है.

विश्वमना ऋषि इंद्र देवता ॥ अगोरुधाय गविषेद्युक्षायदस्म्यं वचः घृतात्स्वादियो मधुनश्च वोचते ॥ ऋग्वेद अष्टक ६ अध्याय २ वर्ग २० ॥

भारद्वाज ऋषि अग्नि देवता ॥ आते अग्नऋचाह विद्धदातष्टंभरामसी । ते ते भवंतूक्षण

१०. प्रोक्षणादि समानं पशुना विशेन्वक्ष्यामः १५

११. पात्र्या पलोषन वा वपा जुहुयात् इति विज्ञायते १६

१२. हरायमृडायसर्वाय शिवायभवाय महादेवायोग्रायभीमाय पशुपतये रुद्रायशंकरायेशानाय स्वाहेति १७

१३. स एषशूलगबो धन्यो लोक्यः पुण्यः पुक्ष्यः पशव्यआयुष्यो यशस्य ३६

१४. इष्ट्वान्यमृत्सृजेत् ३७

અર્થ :- ૧. શૂલગવ અનુષ્ઠાન આ રીતે કરવું.

૨. શરદ ઋતુ અર્થાત્ આસો, કારતક તથા વસન્ત અર્થાત્ ચૈત્ર, વૈશાખ મહીને અથવા જે દિવસે આર્દ્રા નક્ષત્ર હોય તે દિવસે શૂલગવ યજ્ઞ કરવો.

૩. જોરાવર બલવાન સાંઢ (આખલો) હોય તો લેવો.

૪. ને સાંઢ રોગી ન હોવો જોઈએ.

૫. પછી તે સાંઢ કાબર ચીતરા રંગનો જોઈએ.

૬. કાળા જાંબૂના રંગ સમાન હોય તો પણ ઠીક છે.

૭. સટ્ટી તથા જવના પાણીથી સાંઢ ઉપર અભિષેક કરવો.

૮. મસ્તકથી પૂંછડા સુધી.

૯. મહાદેવને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હો એવો મંત્ર ભણવો.

૧૦. અન્ય પશુનું પ્રોક્ષણ અને વધ અન્ય ઠેકાણે કહ્યો છે તે રીતે કરવો.

૧૧. પલાસની લકડીના વાસણમાં તેનું કલેજુ રાખીને હોમ કરવો.

૧૨. હોમ કરો તો શિવના બાર નામ લઈને કરવો.

૧૩. આ રીતિથી શૂલગવ નામનો યજ્ઞ કરે, તેને ધાન્ય કીર્તિ, પુણ્ય, પુત્ર, પશુ, સમૃદ્ધિ, આયુષ્ય, વૃદ્ધિ તથા યશ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૪. કહ્યા પ્રમાણે યજ્ઞ કરીને ફરીથી યજ્ઞ કરવા માટે બીજો સાંઢ પૂજીને છોડી દેવો.

ઋગ્વદેની બે ઋચા નીચે લખી છે. તે આશ્વલાયન ગૃહ્યસૂત્રના પ્રથમાધ્યાયની પ્રથમ કંડિકાના પાંચમાં સૂત્રમાં દાખલ કરેલી છે તે આગળ લખીએ છીએ.

विश्वमना ऋषि इंद्र देवता ॥ अगोरुधाय गविषेद्युक्षायदस्म्यं वचः घृतात्स्वादियो मधुनश्च वोचते ॥ ऋग्वेद अष्टक ६ अध्याय २ वर्ग २० ॥

भारद्वाज ऋषि अग्नि देवता ॥ आते अग्नऋचाह विद्वदातष्टंभरामसी । ते ते भवंतूक्षण

ऋषभा सोवशाउत ॥ ऋग्वेद । अष्टक ४ अध्याय ५ वर्ग १८ ऋच् ४७ आश्वलायन ॥

नारयण वृत्ति । अस्य मंत्रस्य तात्पर्यम् उक्षादिमांसेन तव यावती प्रीतिस्तावती तव विद्यापि भवतीत्यर्थः ॥

अर्थ :- हे इंद्र ! हे अग्नि ! तुमारी बलद और गाय के मांस उपर प्रीति है. तिसी तरें हमारी विद्या उपर प्रीति होवे, यज्ञ को देवयज्ञ कहते है. गृहस्थलोक, राजा श्रोति ब्राह्मण कों धन देके यज्ञ करवाते है, वाम मार्गीयों सें पूजन करवाते है. तिससें अपणा कल्याण समजते है. श्राद्ध अर्थात् पितृयज्ञ इसमें भी अनुस्तरणी इत्यादिक में मांस खाते है, इसको पितृमेघ भी कहते है. सर्व पूर्वोक्त ऋग्वेदी आश्वलायन ब्राह्मण का धर्मसूत्र का अर्थ उपर लिखा है. पुराणो में बहुत ठिकाने ऋषि, राजा वगैरे घर में आयें मधुपर्क सहित पूजा करके सत्कार करा ऐसा लिखा है. इस वास्ते आगे मधुपर्क करणे की रीति बहुत थी ऐसा मालूम होता है. कितनेक ब्राह्मण आपस्तंब शाखा के कहाते है. तैलंग और महाराष्ट्र देश में इस शाखा के ब्राह्मण बहुत है. तिनका आपस्तंबीय धर्मसूत्र नामक शास्त्र है. तिस उपर हरदत्त नामक टीका है, सो सूत्र सरकारी तर्फ सें मुंबई में छपा है, तिसमें सें थोडेक सूत्र नीचे लिखते है ॥

१. धेन्वनडूहो भक्ष्यम् प्रश्न १ पटल ५ सूत्र ३०.

२. क्याक्वभोज्यमिति हि ब्राह्मणम् २८

३. मेध्यमानडूहमिति वाजसनेयकम् ३१

४. गोमधुपर्कार्हो वेदाध्यायः २-४-१

५. आचार्य ऋत्विक् स्नातको राजा वा धर्मयुक्तः २-४-६

६. आचार्यायर्त्विजेश्च शुराय राज्ञ इति परिसंवत्सराटु पतिष्ठद्भवो गोर्मधुपर्कश्च २-४-७

७. धर्मज्ञसमयः प्रमाणं वेदाश्च १-१-२

अर्थ :- १. गाय तथा बलद भक्षण करणे योग्य है.

२. पक्षी भक्षण योग्य है ऐसें ब्राह्मणग्रन्थ में है.

३. बलद यज्ञपशु है ऐसें वाजसनीय कहते है.

४. गाय का वध करके मधुपर्क करणा यह वेदाज्ञा है

५. आचार्य, ऋत्विज, वर तथा राजा इनकों मधुपर्क देना चाहिये.

६. श्वशुर इत्यादि एकैक वर्षांतरे घर में आवे तो मधुपर्क करना.

७. धर्म जानने की जिसकों इच्छा होवे तिसनें वेद का प्रमाण रखना.

ऋषभा सोवशाउत ॥ ऋग्वेद । अष्टक ४ अध्याय ५ वर्ग १८ ऋच् ४७ आश्वलायन ॥

नारयण वृत्ति । अस्य मंत्रस्य तात्पर्यम् उक्षादिमांसेन तव यावती प्रीतिस्तावती तव विद्यापि भवतीत्यर्थः ॥

અર્થ :- હે ઇન્દ્ર ! હે અગ્નિ ! તમારી બળદ અને ગાયના માંસ ઉપર પ્રીતિ છે. તે રીતે અમારી વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ થાય, યજ્ઞને દેવયજ્ઞ કહે છે. ગૃહસ્થ લોક, રાજા શ્રોતિ બ્રાહ્મણોને ધન આપીને યજ્ઞ કરાવે છે, વામ માર્ગીઓ પાસે પૂજન કરાવે છે, તેનાથી પોતાનું કલ્યાણ સમજે છે, શ્રાદ્ધ અર્થાત્ પિતૃયજ્ઞ એમાં પણ અનુસ્તરણી ઇત્યાદિકમાં માંસ ખાય છે, એને પિતૃમેઘ પણ કહેવાય છે. સર્વ પૂર્વ કહેલા ઋગ્વેદી આશ્વલાયન બ્રાહ્મણના ધર્મસૂત્રનો અર્થ ઉપર લખ્યો છે. પુરાણોમાં ઘણી જગ્યાએ ઋષિ, રાજા વગેરે ઘરમાં આવે ત્યારે મધુપર્ક સહિત પૂજા કરીને સત્કાર કરવો એવું લખ્યું છે. તેથી આગળ મધુપર્ક કરવાની રીત ઘણી હતી એવું જણાય છે. કેટલાક બ્રાહ્મણ આપસ્તંબ શાખાના કહેવાય છે. તૈલંગ અને મહારાષ્ટ દેશમાં આ શાખાના બ્રાહ્મણ ઘણા છે. તેમનું આપસ્તંબીય ધર્મસૂત્ર નામનું શાસ્ત્ર છે. તેની ઉપર હરદત્ત નામની ટીકા છે, તે સૂત્ર સરકાર તરફથી મુંબઈમાં છાપ્યું છે. તેમાંથી થોડા સૂત્ર નીચે લખીએ છીએ.

१. धेन्वनडूहो भक्ष्यम् प्रश्न १ पटल ५ सूत्र ३०.

२. क्याक्वभोज्यमिति हि ब्राह्मणम् २८

३. मेध्यमानडूहमिति वाजसनेयकम् ३१

४. गोमधुपर्कार्हो वेदाध्यायः २-४-१

५. आचार्य ऋत्विक् स्नातको राजा वा धर्मयुक्तः २-४-६

६. आचार्यार्यर्त्विजेश्च शुराय राज्ञ इति परिसंवत्सराद्‌ु पतिष्ठद्भवो गोर्मधुपर्कश्च २-४-७

७. धर्मज्ञसमयः प्रमाणं वेदाश्च १-१-२

અર્થ :- ૧. ગાય તથા બળદ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે.

૨. પક્ષી ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે એવું બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં લખ્યું છે.

૩. બળદ યજ્ઞનો પશુ છે એવું વાજસનીય કહે છે.

૪. ગાયનો વધ કરીને મધુપર્ક કરવો આ વેદની આજ્ઞા છે.

૫. આચાર્ય, ઋત્વિજ, વર તથા રાજા આ બધાને મધુપર્ક આપવો જોઈએ.

૬. શ્વશુર ઇત્યાદિ એક-એક વરસે-વરસે ઘરમાં આવે તો મધુપર્ક કરવો.

૭. ધર્મ જાણવાની જેને ઇચ્છા હોય તેને વેદને પ્રમાણ કરવું.

⇒ **कात्यायनकल्पसूत्रम्**

षडर्घ्या भवन्ति आचार्य ऋत्विग्वैवाह्यो राजा प्रियस्नातक इति गौतितिः प्राह आलभेत् अन्नप्राशन.

भारद्वाजमांसेन वाक्यं सारिकामच्छकपिंजलमांसेनान्नाद्यकामस्य मत्स्यैर्जवनकामस्य कृकरवा-ऽयुःकामस्य शूलगवः स्वर्गपशव्यः रौद्रं पशुमालभेत्.

⇒ **नव कंडिका श्राद्धसूत्रम् ।**

अथ तृप्तिः-छागो मेषानालभ्य न स्वयमृतानाहृत्य पचेन्मासद्वयं तु मत्स्यैर्मासत्र-यंहारिणेनचतुरः औरभ्रेण पंच शाकुनेन षट् छागेन सप्त कौर्मेणाष्ठौ वाराहेण नव मेषमांसेन दश माहिषेणैकादश पार्षतेन संवत्सरं तु वार्ध्रीनमांसेन द्वादश वर्षाणि खड्गमांसं कालशाकं लोहच्छागमांसं मधु महाशल्कोऽक्षयतृप्तिः ॥ इति सूत्रम् ॥

अर्थ :- माध्यंदिनी शाखा के जो ब्राह्मण है, वे कात्यायन सूत्र का उपयोग करते है. तिन में मधुपर्क, अन्नप्राशन, शूलगव, श्राद्ध यह चारों अनुष्ठान में हिंसा का प्रतिपादन करा है. सो आश्वलायन सूत्र समान जान लेना, इस वास्ते विस्तार नहीं लिखा है तथा संस्कृत शब्दो ही सें जान लेना. कात्यायन यजुर्वेद का सार सूत्र है.

अथ सामवेद का लाट्यायन ऋषि का करा लाट्यायन सूत्र है तिसका भी किंचित्मात्र स्वरूप नीचे लिखते है,

⇒ **लाट्यायनीय श्रौतसूत्रम् अर्थ सहित**

१. उक्षा चेदनूवंध्य औक्ष्णोरन्ध्रे १-६-४२

२. ऋषभ आर्षभं १-६-४३

३. अज आजिगं १-५-४६

४. मेष और्णावयं १-६-४७

५. वापायां हुतायां धीष्णपानुपतिष्ठेरन् २-२-१०

६. न शूद्रेण संभाषेरन् २-२-१६

७. गोष्ठे पशुकामः ३-५-२१

८. स्मशानेऽभिचरन् ३-६-२३

९. अनुबंध्य वपायां हुतायां दक्षिणे वेद्यते के शस्मश्रूणि वापयेरन् ४-४-१८

१०. प्रथमश्चाभिप्लवं पंचाक्षं कृत्वा मासान्ते सवनविधः पशुः ४-८-१४

⇒ કાત્યાયન કલ્પસૂત્ર :-

षडर्घ्या भवन्ति आचार्य ऋत्विग्वैवाह्यो राजा प्रियस्नातक इति गौतितिः प्राह आलभेत् अन्नप्राशन.

भारद्वाजमांसेन वाक्यं सारिकामच्छकपिंजलमांसेनान्नाद्यकामस्य मत्स्यैर्जवनकामस्य कृकरवा-ऽयुःकामस्य शूलगवः स्वर्गपशव्यः रौद्रं पशुमालभेत्.

⇒ નવકંડીકા શ્રાદ્ધસૂત્ર :-

अथ तृप्तिः-छागो मेषानालभ्य न स्वयमृतानाहृत्य पचेन्मासद्वयं तु मत्स्यैर्मासत्र-यंहारिणेनचतुरः औरभ्रेण पंच शाकुनेन षट् छागेन सप्त कौर्मेणाष्टौ वाराहेण नव मेषमांसेन दश माहिषेणैकादश पार्षतेन संवत्सरं तु वार्ध्रीनमांसेन द्वादश वर्षाणि खड्गमांसं कालशाकं लोहच्छागमांसं मधु महाशल्कोऽक्षयतृप्तिः ॥ इति सूत्रम् ॥

અર્થ :- માધ્યંદિની શાખાના જે બ્રાહ્મણ છે, તે કાત્યાયન સૂત્રનો ઉપયોગ કરે છે. તેમાં મધુપર્ક, અન્નપ્રાશન, શૂલગવ અને શ્રાદ્ધ આ ચાર અનુષ્ઠાનમાં હિંસાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે આશ્વલાયન સૂત્ર સમાન જાણવું, તેથી વિસ્તાર નથી કર્યો, તે સંસ્કૃત શબ્દોથી જ જાણવું. કાત્યાયન યજુર્વેદનું સાર સૂત્ર છે.

હવે સામવેદના લાટ્યાયન ઋષિનું કરેલું લાટ્યાયન સૂત્ર છે. તેનું પણ થોડુંક સ્વરૂપ નીચે લખીએ છીએ.

⇒ लाट्यायनीय श्रौतसूत्रम् અર્થ સહિત :-

१. उक्षा चेदनूवंध्य औक्ष्णोरन्ध्रे १-६-४२

२. ऋषभ आर्षभं १-६-४३

३. अज आजिगं १-५-४६

४. मेष और्णावयं १-६-४७

५. वापायां हुतायां धीष्णपानुपतिष्ठेरन् २-२-१०

६. न शूद्रेण संभाषेरन् २-२-१६

७. गोष्ठे पशुकामः ३-५-२१

८. स्मशानेऽभिचरन् ३-६-२३

९. अनुबंध्य वपायां हुतायां दक्षिणे वेद्यते के शस्मश्रूणि वापयेरन् ४-४-१८

१०. प्रथमश्चाभिप्लवं पंचाक्षं कृत्वा मासान्ते सवनविधः पशुः ४-८-१४

११. यथा चात्वाले तथा यूपे शामित्रे च पशौ ५-१-९

१२. वपायां हुतायामिदमाप इति चत्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थस्यात् ५-३-१७

१३. अग्निषोमीयवपायां हुतायां यशेतमुदङ् अतिक्रम्य चात्वाले मार्जयेत् ५-९-१४

१४. जनेतिस्त्रो वसतीति राजन्यबंधुर्जनो ब्राह्मणः समा न जन इति शाण्डिल्यः ८-२-१०

१५. विवाह्यो जनः सगोत्रः समानजन इति धानंजय्यः । ८-२-११

१६. प्रतिवेशो जनपदो जनो यत्र वसेत् स समानजन इति शाण्डिल्यायनः ८-२-१२

१७. एतं मृतं यजमान हविर्भिः सह जीषे यज्ञपात्रे श्चाहवनीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरिति शाण्डिल्यः ८-८-६

१८. आस्ये हिरण्यमवधायानुस्तरणिक्या गौर्मुखं वपया प्रच्छाद्य तत्राग्निहोत्रहवनीं तिरश्चीम् ८-८-२२

१९. वैश्यं यं विशः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स गोसवेन यजेता ९-४-२२

२०. विघ्नाभ्यां पशुकामे यजेताभिरचन्वा ९-४-३३

२१. राजाश्वमेधेन यजेत ९-९-१

२२. पंचशारदीये पशुबन्धर्यजेत ९-१२-१०

॥ लाट्यायन सूत्र का अर्थ ॥

१. बलद का यज्ञ करतां बलद का मंत्र पढना.

२. सांढ का यज्ञ करतां सांढका मंत्र पढना.

३. बकरे का यज्ञ करतां बकरे का मंत्र पढना.

४. भेड का यज्ञ करतां भेड का मंत्र पढना.

५. कलेजे का होम करतां उपस्थान मंत्र पढना.

६. यज्ञ दीक्षा लीयां पीछे शूद्र सें न बोलना.

७. गाय बांधने की जगें यज्ञ करे पशु वृद्धि होती है.

८. स्मशान में करनें सें शत्रु का नाश होता है.

९. पशु का कलेजा होमें पीछे वतु कराना.

१०. एक मास पीछे पशु करना.

११. पशु उपर पाणी छांटना.

१२. अग्निषोम देवकों कलेजे का होम करतां पाणी छांटना.

११. यथा चात्वाले तथा यूपे शामित्रे च पशौ ५-१-९

१२. वपायां हुतायामिदमाप इति चत्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थस्यात् ५-३-१७

१३. अग्निषोमीयवपायां हुतायां यशेतमुदङ्अतिक्रम्य चात्वाले मार्जयेत् ५-९-१४

१४. जनेतिस्त्रो वसतीति राजन्यबंधुर्जनो ब्राह्मणः समा न जन इति शाण्डिल्यः ८-२-१०

१५. विवाह्यो जनः सगोत्रः समानजन इति धानंजय्यः । ८-२-११

१६. प्रतिवेशो जनपदो जनो यत्र वसेत् स समानजन इति शाण्डिल्यायनः ८-२-१२

१७. एतं मृतं यजमान हविर्भिः सह जीषे यज्ञपात्रे श्चाहवनीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरिति शाण्डिल्यः ८-८-६

१८. आस्ये हिरण्यमवधायानुस्तरणिक्या गौर्मुखं वपया प्रच्छाद्य तत्राग्निहोत्रहवनीं तिरश्चीम् ८-८-२२

१९. वैश्यं यं विशः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स गोसवेन यजेता ९-४-२२

२०. विघ्नाभ्यां पशुकामे यजेताभिरचन्वा ९-४-३३

२१. राजाश्वमेधेन यजेत ९-९-१

२२. पंचशारदीये पशुबन्धर्यजेत ९-१२-१०

લાટ્યાયન સૂત્રનો અર્થ

૧. બળદનો યજ્ઞ કરતાં બળદનો મંત્ર બોલવો.

૨. સાંઢનો યજ્ઞ કરતાં સાંઢનો મંત્ર બોલવો.

૩. બકરાનો યજ્ઞ કરતાં બકરાનો મંત્ર બોલવો.

૪. ભેડ(ઘેટા)નો યજ્ઞ કરતાં ભેડનો મંત્ર બોલવો.

૫. કલેજાનો હોમ કરતાં ઉપસ્થાન મંત્ર બોલવો.

૬. યજ્ઞ દીક્ષા લીધા પછી શૂદ્ર સાથે ન બોલવું.

૭. ગાય બાંધવાની જગ્યાએ યજ્ઞ કરવાથી પશુની વૃદ્ધિ થાય છે.

૮. સ્મશાનમાં કરવાથી શત્રુનો નાશ થાય છે.

૯. પશુનું કલેજુ હોમ્યા પછી વતુ કરવો (માથુ મુંડાવવું ?).

૧૦. એક માસ પછી પશુ કરવો.

૧૧. પશુ ઉપર પાણી છાંટવું.

૧૨. અગ્નિષોમ દેવને કલેજાનો હોમ કરતાં પાણી છાંટવું.

१३. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य ये तीनो समान है ऐसा शांडिल्य आचार्य ने कहा है.

१४. सगा मित्र ये भी समान है ऐसा धानंजय्य आचार्य नें कहा है

१५. स्वदेशीजन समान है ऐसा शांडिल्य आचार्य नें कहा है.

१६. यज्ञ करतां यजमान मर जाये तो तिसके उपर यज्ञ के पत्र गेर देनो.

१७. तिसके मुख में सुवर्ण घाल के गाय का कलेजा काढके तिसके मुख पर गेरणा. इस गाय का नाम अनुस्तरणी है.

१८. वाणीया ने गोसव करणा.

१९. विघन यज्ञ सें पशु वृद्धि होती है.

२०. राजा अश्वमेध करे.

२१. पंचशारदीय यज्ञ में पशु मारणा. इति लाट्यायनः ॥

ब्राह्मणों की जितनी शाखा है तितने ही तिनके सूत्र है तिन सर्व का हाल लिखा नहीं जाता है इस वास्ते इनको छोड के स्मृतियो का हाल देखते है. स्मृति नाम के ग्रन्थ पचास वा साठ है हरेंक ऋषि के नाम सें पिछाना जाता है, परंतु तिनमें मनु और याज्ञवल्क्य ये दो श्रेष्ठ गिनेजाते है. वेदो में भी लिखा है कि जो मनु ने कहा है, सो ठीक है इस वास्ते प्रथम मनु के ही थोडे से श्लोक लिखते है.

१. तैलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं तृप्यन्ति विधिवत्पितरो नृणां ॥ अ० ३-२६७

२. द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु ३-२६८

३. षण्मासांच्छागमांसेन पार्षतेन च सप्त वै ३-२६९

४. दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोस्तु मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ३-२७०

५. वार्ध्रिणशस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ३-२७१

६. कालाशाकं महाशल्का खड्गलोहामिषं मधु ।
आनंत्या यैव कल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥३-२७२

अर्थ :- १ तिल, सट्टी, जव, उडद वा मूलफल इनमें से हरेक वस्तु शास्त्र रीति से देवे तो पितर एक मास तक तृप्त रहतें है.

२. मछके मांस से दो मास, हिरण के मांस से तीन मास तृप्त रहते है.

३. छाग मांस सें छ मास और चित्र मृग के मांस सें सात मास.

૧૩. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય આ ત્રણ સમાન છે એવું શાંડિલ્ય આચાર્યે કહ્યું છે.

૧૪. સગા મિત્ર એ પણ સમાન છે એવું ધાનંજય આચાર્યે કહ્યું છે.

૧૫. સ્વદેશીજન સમાન છે એવું શાંડિલ્ય આચાર્યે કહ્યું છે.

૧૬. યજ્ઞ કરતાં યજમાન મરી જાય તો તેની ઉપર યજ્ઞના પત્ર નાંખવા.

૧૭. તેના મુખમાં સોનું નાખીને ગાયનું કલેજુ કાઢીને તેમના મુખ ઉપર નાંખવું. આ ગાયનું નામ અનુસ્તરણી છે.

૧૮. વાણીયાને ગોસવ કરવો.

૧૯. વિઘન યજ્ઞથી પશુની વૃદ્ધિ થાય છે.

૨૦. રાજાએ અશ્વમેઘ કરવો.

૨૧. પંચશારદીય યજ્ઞમાં પશુ મારવો. इति लाट्यायनः ॥

બ્રાહ્મણોની જેટલી શાખા છે તેટલા જ તેમના સૂત્ર છે. તે સર્વને હાલ લખી ન શકાય. તે માટે તેમને છોડીને સ્મૃતિઓને હાલ દેખીએ છીએ. સ્મૃતિ નામનો ગ્રંથ પચાસ અથવા સાઈઠ છે દરેક ઋષિના નામથી (ગ્રંથ) ઓળખાય છે, પરંતુ તેમાં મનુ અને યાજ્ઞવાલ્ક્ય આ બે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. વેદમાં પણ લખ્યું છે કે જે મનુએ કીધું છે, તે બરાબર છે. તે માટે પ્રથમ મનુના જ થોડા શ્લોક લખીએ છીએ.

१. तैलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं तृप्यन्ति विधिवत्पितरो नृणां ॥ अ० ३-२६७

२. द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु ३-२६८

३. षण्मासांच्छागमांसेन पार्षतेन च सप्त वै ३-२६९

४. दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोस्तु मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ३-२७०

५. वार्ध्रिणशस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ३-२७१

६. कालाशाकं महाशल्का खड्गलोहामिषं मधु ।
आनंत्या यैव कल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥३-२७२

અર્થ :- ૧ તલ, ચોખા, જવ, અડદ અથવા મૂળફળ આમાંથી દરેક વસ્તુ શાસ્ત્ર મુજબ આપે તો પિતા એક મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

૨. માછલાના માંસથી બે મહિના, હરણના માંસથી ત્રણ મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

૩. બકરાના માંસથી છ મહિના અને રંગબેરંગી હરણના માંસથી સાત મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

४. सूयर तथा भैंस के मांस सें दश मास तृप्त रहते है और ससे तथा कछुके मांस सें इग्यार मास तृप्त रहते है.

५. लांबे कानवाले धवले बकरे के मांस सें बारा १२ वर्ष तृप्त रहते है.

६. कालशाक महाशल्कनामा मत्स्य अथवा गैंडा, लाल बकरा इन में सें हरेक का मांस देवे मद्य सें और सर्व प्रकार का ऋषिधान्य और वनस्पति रुप जो जंगल में स्वयमेव होता है सो देवे तो अनंत वर्ष तक पितर तृप्त रहते है.

इसी तरें मनुस्मृति में अनेक जगे जीव मारने और मांस खाने की विधि लीखी है, सो जान लेनी.

अथ याज्ञवल्क्य स्मृति में आचार अध्याय है, तिसके वचन नीचे लिखे जाते है.

⇒ गृहस्थ धर्म प्रकरण.

महोक्षं वा महाजं वा श्रौतियायोपकल्पयेत् । १०८ यज्ञेश्वर शास्त्री पत्रे ७५.

प्रतिसंवत्सरं त्वर्ध्यास्नातकाचार्यपार्थिवाः ।

प्रियो विवाहश्च तथा यज्ञे प्रत्यर्त्विजः पुनः ॥१०९

अर्थ :- श्रौतिय अर्थात् अग्निहोत्री ब्राह्मण अपने घर में आवे तो बडा बलद अथवा बकरा मोटा तिसके भक्षण वास्ते देना.

इस उपर टीकाकार ऐसा लिखता है-**अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नत्विति निषेधाच्च.**

स्नातक, आचार्य, राजा, मित्र, जमाइ इनकों मधुपर्कपूजा प्रतिवर्ष करणी तथा ऋत्विज की प्रत्येक यज्ञ में करणी ऐसे लिखके आश्वलायन सूत्र का वचन दाखल करा है.

अथ भक्ष्याभक्ष्य प्रकरण में याज्ञवल्क्य स्मृति के श्लोक लिखते है.

भक्ष्याः पंचनाखा. सेधागोधा कच्छपशदल्लकाः ।

शशश्च मत्स्यष्वापीही सिंहतुंडकरोहिताः ॥१७६॥

तथा पाठीनराजीवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।

अतः शृणुध्वं मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥१७७॥

प्राणात्यये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।

देवान् पितृन् समाभ्यर्च्य खादन्मांसं न दोषभाक् ॥१७८॥

वसेत्स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः ।

समितानि दुराचारा यो हन्त्यविधिना पशून् ॥१७९॥

सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधफलं तथा ।

गृहेपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसविवर्जनात् ॥१८०॥

૪. ભૂંડના માંસથી તથા ભેંસના માંસથી દશ મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે અને સસલા તથા કાચબાના માંસથી અગ્યાર મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

૫. લાંબા કાનવાળા ધોળા બકરાના માંસથી બાર વર્ષ સુધી તૃપ્ત રહે છે.

૬. કાલશાક અને મહાશલ્ક નામના માછલા અને ગેંડા, લાલ બકરા આમાંથી દરેકનું માંસ આપે, દારુથી અને બધા પ્રકારના ઋષિધાન્ય અને વનસ્પતિ સ્વરૂપ જે જંગલમાં સ્વયં થાય છે તે આપે તો અનંતવર્ષ સુધી પિતા તૃપ્ત રહે છે.

આ પ્રમાણે મનુસ્મૃતિમાં અનેક જગ્યાએ જીવો મારવા અને માંસ ખાવાની વિધિ લખ્યો છે.

હવે યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં આચાર અધ્યાય છે, તેના વચન નીચે લખે છે.

⇒ ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રકરણ :-

महोक्षं वा महाजं वा श्रौतियायोपकल्पयेत् । १०८ यज्ञेश्वर शास्त्री पत्रे ७५.

प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्यास्नातकाचार्यपार्थिवाः ।

प्रियो विवाहश्च तथा यज्ञे प्रत्यर्त्विजः पुनः ॥१०९

અર્થ :- શ્રોત્રિય અર્થાત્ અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ પોતાના ઘરમાં આવે તો મોટો બળદ અથવા મોટો બકરો તેના ભક્ષણ માટે આપવો.

આની ઉપર ટીકાકાર એવું લખે છે. **अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नत्विति निषेधाच्च.**

સ્નાતક, આચાર્ય, રાજા, મિત્ર, જમાઈ એમની મધુપર્કથી પૂજા દર વર્ષે કરવી તથા ઋત્વિજની દરેક યજ્ઞમાં કરવી. આવું લખીને આશ્વલાયન સૂત્રનું વચન લખીએ છીએ.

હવે ભક્ષ્યાભક્ષ્ય પ્રકરણમાં યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના શ્લોક લખે છે.

भक्ष्याः पंचनाखा. सेधागोधा कच्छपशदल्लकाः ।
शशश्च मत्स्यष्वापीही सिंहतुंडकरोहिताः ॥१७६॥

तथा पाठीनराजीवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।
अतः शृणुध्वं मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥१७७॥

प्राणात्यये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
देवान् पितृन् समाभ्यर्च्य खादन्मांसं न दोषभाक् ॥१७८॥

वसेत्स नरके घौरे दिनानि पशुरोमभिः ।
समितानि दुराचारा यो हन्त्यविधिना पशून् ॥१७९॥

सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधफलं तथा ।
गृहेपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसविवर्जनात् ॥१८०॥

अर्थ :- १ पांच नखवाला जीव में सेह, गोह, कछु, शल्क, ससा, गेंडी ये प्राणी भक्षण करणे योग्य है और पाठीन और राजीव ये दोनो जात के मछ ब्राह्मणों ने भक्ष्य है.

२. मांस के भक्षण की तथा परित्याग की विधि सुण लो.

३. प्राणसंकट में तथा श्राद्ध में मांस भक्षण करना. प्रोक्षित मांस तथा ब्राह्मण भोजन वास्ते अथवा देवपितृकार्य के वास्ते सिद्ध करा मांस देवपितर की पूजा करा पीछे बाकी रहा होवे सो भक्षण करे तो दोष नहीं. प्रोक्षितं अर्थात् प्रोक्षण नामक संस्कार करके यज्ञकार्य करा पीछे बाकी रहे सो प्रोक्षित मांस कहा जाता है. तिसका अवश्य भक्षण करना, कारण न करे तो यज्ञ की समाप्ति न होवे.

४. जो आदमी विधि विना पशु मारता है सो नरक में जाता है.

५. जो मांस का त्यागी है, तिसकों अश्वमेध यज्ञ का फल मिलता है और सो गृहस्थ ही थकां मुनि जानना. यह वचन टीकाकार लिखता है कि अवश्य भक्षण करना चाहिये. प्रोक्षितादि मांस का त्याग नहीं.

१. हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनछागपार्षतैः ॥२५७॥

२. ऐणरोरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम् ।
मासवृद्ध्याभितृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥२५८॥

३. खड्गांमिषं महाशल्कं मधुमन्यन्नमेवच ।
लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्द्धिणसस्य च ॥२५९॥

अर्थ १-२ अन्न सें एक मास, क्षीर सें एक वर्ष, मत्स्य, हरिण, मीढांपक्षी, बकरा, काला हरिण, सांबर, सूयर, ससा, इन जीवां को मांस पितरां को देवे तो मास अधिकअधिक वृद्धि के हिसाब सें पितर तृप्त रहते है.

३. गैंडे का मांस, महाशल्क मत्स्य की जाति है तिसका मांस, मध और वन में उत्पन्न हुआ अन्न, लाल रंग के बकरे का मांस, कालशाक और वार्धीण अर्थात् धौले बकरे का मांस देवे तो अनंत फलदायक है.

विनायकशांति का पाठ नीचे लिखते है.

मत्स्यान्पक्वांस्तथैवामान्मांसमेतावदेव तु ॥२८६॥

पुष्पांश्च सुगंधं च सुरां च त्रिविधामपि ॥२९७॥

अर्थ :- कच्चा पक्का मछ और तैसा ही मांस, पुष्प, सुगंधी पदार्थ और तीन प्रकार का मदिरा अर्थात् गुड. महूआ, आटा इन तीनों का निकला मदिरा इनकों विनायक और तिसकी माता अंबिका कों चढाना.

અર્થ :- ૧. પાંચ નખવાળા જીવોમાં સિંહ, ગોધા, કાચબો, શલ્ક, સસલુ, ગેંડો આ પ્રાણી ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે અને પાઠીન અને રાજીવ આ બે જાતના માછલા બ્રાહ્મણોને ભક્ષ્ય છે.

૨. માંસના ભક્ષણનો તથા પરિત્યાગનો વિધિ સાંભળી લો.

૩. પ્રાણ સંકટમાં તથા શ્રાદ્ધમાં માંસ ભક્ષણ કરવું. પ્રોક્ષિત માંસ તથા બ્રાહ્મણના ભોજન માટે અથવા દેવ અને પિતૃના કાર્ય માટે સિદ્ધ કરેલું માંસ દેવ અને પિતૃની પૂજા કર્યા પછી બાકી રહેલું હોય તે ભક્ષણ કરે તો દોષ નથી. પ્રોક્ષિત અર્થાત્ પ્રોક્ષણ નામનો સંસ્કાર કરીને યજ્ઞકાર્ય કર્યા પછી બાકી રહે તે પ્રોક્ષિતમાંસ કહેવાય છે. એનું અવશ્ય ભક્ષણ કરવું. જો ભક્ષણ ન કરે તો યજ્ઞની સમાપ્તિ થતી નથી.

૪. જો માણસ વિધિ વિના પશુને મારે છે તે નરકમાં જાય છે.

૫. જે માંસનો ત્યાગી છે, તેને અશ્વમેઘ યજ્ઞનું ફળ મળે છે અને તે ગૃહસ્થ હોવા છતાં મુનિ જાણવો. આ વચન ટીકાકાર લખે છે કે અવશ્ય ભક્ષણ કરવું જોઈએ. પ્રોક્ષિતાદિ માંસનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ.

१. हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनछागपार्षतैः ॥२५७॥

२. ऐणरोरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम् ।
मासवृद्ध्याभितृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥२५८॥

३. खड्गांमिषं महाशल्कं मधुमन्यन्नमेवच ।
लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्द्धिणसस्य च ॥२५९॥

અર્થ :- ૧-૨. અન્નથી એક મહિનો, ખીરથી એક વર્ષ, માછલા, હરણ, મીંઢાપક્ષી બકરો, કાળું હરણ, સાબર, ભૂંડ, સસલું આ જીવોનું માંસ પિતાને આપે તો અધિક-અધિક માસની વૃદ્ધિના હિસાબથી પિતૃ તૃપ્ત રહે છે.

૩. ગેંડાનું માંસ, મહાશલ્ક માછલાની જાતિ છે તેનું માંસ, મધ અને વનમાં ઉત્પન્ન થયેલું અનાજ, લાલરંગના બકરાનું માંસ, કાલશાક અને વાર્ધીણ એટલે ધોળા બકરાનું માંસ આપે તો અનંત ફલદાયક છે.

- વિનાયક શાંતિનો પાઠ નીચે લખીએ છીએ.

मत्स्यान्पक्वांस्तथैवामान्मांसमेतावदेव तु ॥२८६॥

पुष्पांश्च सुगंधं च सुरां च त्रिविधामपि ॥२९७॥

અર્થ :- કાચા અને રાંધેલા માછલા અને તેનું જ માંસ, પુષ્પ, સુગંધી પદાર્થ અને ત્રણ પ્રકારની મદિરા અર્થાત્ ગોળ, મહુડા અને આટો આ ત્રણથી બનાવેલી મદિરાને વિનાયક અને તેની માતા અંબિકાને ચડાવવી.

ग्रहयज्ञ करनें की विधि में लिखा है कि

गुडौदनं पायसं च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
दध्यौदनहविश्चूर्णं मांस चित्रान्नमेव च ॥३०३
दद्याद् ग्रहक्रमादेव द्विजेभ्यो भोजनं द्विजः ।
शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥३०४

अर्थ :- गुड, क्षीर, ऋषिधान्य, दूध, दही भात, घी भात, चटनी, मांस, केशरीभात इत्यादि ग्रहतृप्ति करणे वास्ते ब्राह्मणों को पूर्वोक्त पदार्थो से जिमावना. इति याज्ञवल्क्य स्मृति में है.

अब स्मृतियां पीछे पुराणों का पाठ कुछक लिखते है. प्रथम मत्स्यपुराण के १७ में अध्याय में श्राद्धकल्प लिखा है तिसके श्लोक नीचे लिखे है.

अन्नं तुसदधि क्षीरं गोघृतं शर्करान्वितम् ।
मासं प्रीणाति वै सर्वान् पितृनित्याह केशवः ॥ अ० ७ श्लो० ३०
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान् हरिणेन तु ।
औरभ्रेणाय चतुरः शाकुनेनाथ पंच वै ॥३१॥
षणमासं छागमांसेन तृप्यन्ति पितरस्तथा ।
सप्त पार्षतमांसेन तथाष्टावेणजेन तु ॥३२॥
दशा मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मजमांसेन मासानैकादशै व तु ॥३३॥
संवत्सरं तु गव्येन पायसा पायसेन तु ।
व्याघ्र्याः सिंहस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥३४॥
कालशाखेन चानंता खड्गमांसेन चैव हि ।
यत्किंचिन्मधुसमिश्रं गोक्षीरं घृतपायसम् ॥३५॥
दत्तमक्षयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ॥

इन श्लोकों का अर्थ उपर स्मृति श्लोकवत् जान लेना.

अथ मारकंड ऋषि का पुराण है तिसके १३ में अध्याय में देवी का माहात्म्य है तिसको चंडीपाठ कहते है, सो लोक बहुत बांचते है और तिस उपर सें जप, होम, पूजा आदि अनुष्ठान करते है. तिसमें नीचे लिखे हुये श्लोक है.

बलिप्रदानेन पूजायामग्निकार्ये महोत्सवे । अ० १२ श्लो० १०
पशु पुष्पार्घधूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः ॥१२-१०

ગ્રહયજ્ઞ કરવાની વિધિમાં લખ્યું છે કે,

गुडौदनं पायसं च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।

दध्यौदनहविश्चूर्णं मांस चित्रान्नमेव च ॥३०३

दद्याद् ग्रहक्रमादेव द्विजेभ्यो भोजनं द्विजः ।

शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥३०४

अर्थ :- ગોળ, ખીર, ઋષિધાન્ય, દૂધ, દહીંભાત, ઘીભાત, ચટણી, માંસ, કેસરીભાત ઈત્યાદિ ગ્રહની તૃપ્તિ માટે બ્રાહ્મણોને પહેલા કહેલા પદાર્થોથી જમાડે, એ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં છે.

હવે સ્મૃતિઓ પછી પુરાણોના કેટલાક પાઠ લખીએ છીએ. પહેલા મત્સ્યપુરાણના ૧૭માં અધ્યાયમાં શ્રાદ્ધ કલ્પ લખ્યો છે. તેના શ્લોક નીચે લખેલ છે.

अन्नं तुसदधि क्षीरं गोघृतं शर्करान्वितम् ।

मासं प्रीणाति वै सर्वान् पितृनित्याह केशवः ॥ अ० ७ श्लो० ३०

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान् हरिणेन तु ।

औरभ्रेणाय चतुरः शाकुनेनाथ पंच वै ॥३१॥

षण्मासं छागमांसेन तृप्यन्ति पितरस्तथा ।

सप्त पार्षतमांसेन तथाष्टावेणजेन तु ॥३२॥

दशा मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।

शशकूर्मजमांसेन मासानैकादशै व तु ॥३३॥

संवत्सरं तु गव्येन पायसा पायसेन तु ।

व्याघ्र्याः सिंहस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥३४॥

कालशाखेन चानंता खड्गमांसेन चैव हि ।

यत्किंचिन्मधुसमिश्रं गोक्षीरं घृतपायसम् ॥३५॥

दत्तमक्षयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર સ્મૃતિના શ્લોકોની જેમ જાણી લેવો.

હવે માર્કંડ ઋષિનું પુરાણ છે. તેના ૧૩માં અધ્યાયમાં દેવીનું મહાત્મ્ય છે. તેને ચંડી પાઠ કહે છે. તે લોકો બહુ વાંચે છે અને તેની ઉપરથી જપ, હોમ, પૂજા આદિ અનુષ્ઠાન કરે છે. તેમાં નીચે લખેલા શ્લોક છે.

बलिप्रदानेन पूजायामग्निकार्ये महोत्सवे । अ० १२ श्लो० १०

पशु पुष्पार्घधूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः ॥१२-१०

रुधिरोक्तेन बलिना मांसेन सुरया नृप । १५-१८

अर्थ :- देवी की पूजा में बलिप्रदान करणा और गंध पुष्प तथा जानवर भी देने और लोहूयुक्त मांस और मदिरा देवी को अर्पण करणा.

भारत यह बडा इतिहास का ग्रन्थ है. तिसमें भी जो जो राजे बहुत शिकार करते थे और बहुत जानवर मारते थे तिनकी कीर्ति व्यासजीने बहुत वर्णन करी है. तिसके थोडे से वचन लिखते है.

१. ततस्ते यौगपद्येन ययुः सर्वे चतुर्दिशम् ।

मृगयां पुरुषव्याघ्रा ब्राह्मणार्थे परंतपाः ॥४॥ भारते द्रौपदीप्रमाथे १ सर्गे.

२. ततो दिशः संप्रविहृत्य पार्था, मृगान्वराहान्महिषांश्च हत्वा । धनुर्धराः श्रेष्ठतमाः पृथिव्यां, पृथक् चरन्तः सहिता बभूवुः ॥१॥ द्रौपदी प्रमाथे षष्टमसर्गे-

३. ततो मृगसहस्त्राणि हत्वा स बलवाहनः । राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्याद्विवेश ह ॥१॥ शकुन्ततृतीयसर्गः प्रथम श्लोकः

अर्थ :- १. ब्राह्मणों के वास्ते बहुत हरिण मार के ल्याये.

२. धनुर्धर श्रेष्ठ राजायो नें बहुत हरिण तथा सूयर तथा जंगली भैंसो मारके ल्यानी ॥

३. इन बलवान राजायों नें हजारों मृग मार के अन्यों के मारने वास्ते वन में चले है.

तथा इसी भारत के भीष्म पर्व में भगवद्गीता नामक ग्रन्थ प्रसिद्ध है. सो वेदांति तथा भक्तिमार्गवाले दोनो मानते है. तिसमें नीचे प्रमाणें लिखा है.

सहयज्ञा प्रजा सृष्ट्वा पुरोवाचः प्रजापतिः । अनेन प्रसविष्यध्वमेषवोस्तिष्ट कामधुक् ॥ १०-अ० ३ ॥ यज्ञशिष्टासनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्विषैः ॥ यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः १४ ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् यज्ञ दानतपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥ अध्याय १८ श्लोक ५ ॥

अर्थ :- १. ब्रह्माने सृष्टि उत्पन्न करी तिसी वखत यज्ञ करने की आज्ञा करी कि यज्ञ करो, तिससें देवता प्रसन्न हो के तुमारी मनोकामना पूरी करेंगे.

२. यज्ञ करके बाकी जो रहे सो खावे तिसका सर्व पाप क्षय हो जाता है. यज्ञ करनें सें ही वर्षा होती है और यज्ञ ब्रह्मदेव की आज्ञा मूजब है.

३. यज्ञदान तथा तप मनुष्य कों पवित्र करते है. तिस वास्ते पूर्वोक्त कर्म का त्याग कदापि न करना. कर्म अवश्यमेव करना इति गीता.

भारत । युधिष्ठिर उवाच ॥ गार्हस्थ्यस्य च धर्मस्य योगधर्मस्य चोभयोः । अदूरसं-प्रस्थितयोः किंस्वित् श्रेयः पितामह ॥१॥

रुधिरोक्तेन बलिना मांसेन सुरया नृप । १५-१८

અર્થ :- દેવીની પૂજામાં બલીપ્રદાન કરવું અને સુગંધી પુષ્પ તથા જાનવર પણ દેવા અને લોહીયુક્ત માંસ અને મદિરા દેવીને અર્પણ કરવી.

ભારત આ મોટો ઇતિહાસનો ગ્રંથ છે, તેમાં પણ જે જે રાજાઓ ઘણો શિકાર કરતા હતા અને ઘણા જાનવરોને મારતા હતા. તેમની કીર્તિ વ્યાસજીએ ઘણી વર્ણન કરી છે. તેના થોડાક વચનો લખીએ છીએ.

१. ततस्ते यौगपद्येन ययुः सर्वे चतुर्दिशम् ।

मृगयां पुरुषव्याघ्रा ब्राह्मणार्थे परंतपाः ॥४॥ भारते द्रौपदीप्रमाथे १ सर्गे.

२. ततो दिशः संप्रविहृत्य पार्था, मृगान्वराहान्महिषांश्च हत्वा । धनुर्धराः श्रेष्ठतमाः पृथिव्यां, पृथक् चरन्तः सहिता बभूवुः ॥१॥ द्रौपदी प्रमाथे षष्टमसर्गे-

३. ततो मृगसहस्राणि हत्वा स बलवाहनः । राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्याद्विवेश ह ॥१॥ शकुन्ततृतीयसर्गः प्रथम श्लोकः

અર્થ :- ૧. બ્રાહ્મણોને માટે ઘણા હરણો મારીને લાવ્યા.

૨. ધનુર્ધર શ્રેષ્ઠ રાજાઓએ ઘણાં હરણ તથા ભૂંડ તથા જંગલી ભેંસો મારીને લાવી.

૩. આ બલવાન રાજાઓએ હજારો હરણ મારીને બીજાને મારવા માટે વનમાં જાય છે તથા આ ભારતના ભીષ્મ પર્વમાં ભગવદ્ ગીતા નામનો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ છે. તે ગ્રંથ વેદાંતિઓ તથા ભક્તિ માર્ગવાળા બન્ને માને છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

सहयज्ञा प्रजा सृष्ट्वा पुरोवाचः प्रजापतिः । अनेन प्रसविष्यध्वमेषवोस्तिष्ट कामधुक् ॥ १०-अ० ३ ॥ यज्ञशिष्टासनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्विषैः ॥ यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः १४ ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् यज्ञ दानतपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥ अध्याय १८ श्लोक ५ ॥

અર્થ :- ૧. બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે વખતે યજ્ઞ કરવાની આજ્ઞા કરી કે યજ્ઞ કરો, તેનાથી દેવતા પ્રસન્ન થઈને તમારી મનોકામના પૂરી કરશે.

૨. યજ્ઞ કરીને બાકી (વધેલું) જે રહે તે ખાય તેના સર્વ પાપો ક્ષય થઈ જાય છે. યજ્ઞ કરવાથી જ વરસાદ થાય છે અને યજ્ઞ બ્રહ્મદેવની આજ્ઞા મુજબ છે.

૩. યજ્ઞદાન તથા તપ મનુષ્યને પવિત્ર કરે છે તે માટે પૂર્વોક્ત કાર્યનો ત્યાગ ક્યારે પણ ન કરવો. કાર્ય અવશ્યમેવ કરવું. ઇતિ ગીતા.

भारत । युधिष्ठिर उवाच ॥ गार्हस्थ्यस्य च धर्मस्य योगधर्मस्य चोभयोः । अदूरसं-प्रस्थितयोः किंस्वित् श्रेयः पितामह ॥१॥

भीष्म उवाच-उभौ धर्मौ महाभागावुभौ परमदुश्चरौ । उभौ महाफलौ तौ तु सद्भिराचरितावुभौ ।। कपिल उवाच । नाहं वेदान्वि निन्दामि न विवक्षामि कर्हिचित् । प्रथगाश्रमिणां कर्माण्येकार्थानी. ते नः श्रुतम् ।। स्यूमरश्मिरुवाच । स्वर्गकामो यजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः । फलं प्रकल्प्य पूर्वं हि ततो यज्ञः प्रतायते ।।१।। अजश्चाश्वश्चौषधयः प्राणस्यान्नमिति श्रुतिः । तथैवान्नं ह्यहरह सायं प्रातर्निरूप्यते ।। पशवश्चार्थधान्यं च यज्ञस्यांगमिति श्रुतिः एतानि सह यज्ञेन प्रजापतिरकल्पयत् ।। तेन प्रजापतिर्देवान् यज्ञेनायजत प्रभुः । तदन्योन्यवराः सर्वे प्राणिनः सप्त सप्तधा ।। यज्ञेषु प्राकृतं विश्वं प्राहुरुत्तमसंज्ञितं । एतच्चैवाभ्यनुज्ञातं पूर्वैः पूर्वतरैस्तथा ।। को जातु न विचिन्वीत विद्यान्स्वां शक्तिमात्मनः । पशवश्चमनुष्याश्च द्रुमाश्चौषधीभिः सह ।। स्वर्गमेवाभिकाङ्क्षन्ते न च स्वर्गस्ततो मखात् । औषध्यः पशवो वृक्षा वीरुदाज्यां पयोदधि ।। हविर्भूमिर्दिशः श्रद्धा कालश्चैतानि द्वादश । ऋचो यजूंषि सामानि यजमानश्च षोडश ।। अग्निर्ज्ञेयो गृहपतिः स सप्तदश उच्यते । अंगान्येतानि यज्ञस्य यज्ञो मूलमिति श्रुतिः ।। यज्ञार्थानि हि सृष्टानि यथार्था श्रूयते श्रुतिः । एवं पूर्वतराः सर्वे प्रवृत्ताश्चैव मानवाः ।। यज्ञांगान्यपि चैतानि यज्ञोक्तान्यनुपूर्वशः । विधिना विधियुक्तानि धारयन्ति परस्परम् ।। न तस्य त्रिषु लोकेषु परलोकभयं विदुः इति वेदा वदन्तीह सिद्धाश्च परमर्षयः । इति श्री महाभारते शांतिपर्वणि मोक्षधर्मे गोकपिलीये अष्टषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।।२६८।।

स्यूमरश्मिरुवाच-यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः । एवं गार्हस्थ्यमाश्रित्य वर्त्तन्त इतराश्रमाः ।। गृहस्थ एव यजते गृहस्थ स्तप्यते तप गार्हस्थमस्य । धर्मस्य मूलं यत्किंचि-देजते ।। सर्वमेतन्मया ब्रह्मन् शास्त्रतः परिकीर्तितम् । न ह्यविज्ञाय शास्त्रार्थं प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ।। युधिष्ठिर उवाच–अहिंसा परमो धर्म इत्युक्तं बहुशस्त्वया । श्राद्धेषु च भवानाह पितृनामिष-कांक्षिणः ।। मांसैर्बहुविधैः प्रोक्तस्त्वया श्राद्धविधिः पुरा । अहत्वा च कुतो मांसमेव-मेतद्विरुध्यते ।। जातो नः संशयो धर्मे मांसस्य परिवर्जने । दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चा-भक्षयतो गुणः ।। भीष्म उवाच–अप्रोक्षितं वृथा मांसं विधिहीनं न भक्षयेत् । प्रवृतिलक्षणो धर्मः प्रजार्थिभिरुदाहृतः ।। यथोक्तं राजशार्दूलं न तु तन्मोक्षकांक्षिणां । हविर्यत्संस्कृतं मंत्रैः प्रोक्षिताव्युक्षितं शुचि ।। वेदोक्तेन प्रमाणेन पितृणां प्रक्रियासु च । अतोन्यथा वृथा मांसमभक्ष्यं मनुरब्रवीत् ।। एतत्ते कथितं राजन् मांसस्य परिवर्जने । प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च विधानमृषि-निर्मितम् ।। इति महाभारते अनुशासनपर्वणि दानधर्मे मांसभक्षणनिषेधे पंचदशाधिक शततमोऽध्यायः ११५.

युधिष्ठिर उवाच–किंचभक्ष्यमभक्ष्यं वा सर्वमेतद्वदस्व मे । दोषा भक्षयतो येपि तन्मे ब्रूहि

भीष्म उवाच-उभौ धर्मौ महाभागावुभौ परमदुश्चरौ । उभौ महाफलौ तौ तु सद्भिराचरितावुभौ ॥ कपिल उवाच । नाहं वेदान्वि निन्दामि न विवक्षामि कर्हिचित् । प्रथगाश्रमिणां कर्मांण्येकार्थानी. ते नः श्रुतम् ॥ स्यूमरश्मिरुवाच । स्वर्गकामो यजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः । फलं प्रकल्प्य पूर्वं हि ततो यज्ञः प्रतायते ॥१॥ अजश्चाश्वश्चौषधयः प्राणस्यान्नमिति श्रुतिः । तथैवान्नं ह्यहरह सायं प्रातर्निरूप्यते ॥ पशवश्चार्धधान्यं च यज्ञस्यांगमिति श्रुतिः एतानि सह यज्ञेन प्रजापतिरकल्पयत् ॥ तेन प्रजापतिर्देवान् यज्ञेनायजत प्रभुः । तदन्योन्यवराः सर्वे प्राणिनः सप्त सप्तधा ॥ यज्ञेषु प्राकृतं विश्वं प्राहुरुत्तमसंज्ञितं । एतच्चैवाभ्यनुज्ञातं पूर्वैः पूर्वतरैस्तथा ॥ को जातु न विचिन्वीत विद्वान्स्वां शक्तिमात्मनः । पशवश्चमनुष्याश्च द्रुमाश्चौषधीभिः सह ॥ स्वर्गमेवाभिकाङ्क्षन्ते न च स्वर्गस्ततो मखात् । औषध्यः पशवो वृक्षा वीरुदाज्यां पयोदधि ॥ हविर्भूमिर्दिशः श्रद्धा कालश्चैतानि द्वादश । ऋचो यजूंषि सामानि यजमानश्च षोडश ॥ अग्निर्ज्ञेयो गृहपतिः स सप्तदश उच्यते । अंगान्येतानि यज्ञस्य यज्ञो मूलमिति श्रुतिः ॥ यज्ञार्थानि हि सृष्टानि यथार्था श्रूयते श्रुतिः । एवं पूर्वतराः सर्वे प्रवृत्ताश्चैव मानवाः ॥ यज्ञांगान्यपि चैतानि यज्ञोक्तान्यनुपूर्वशः । विधिना विधियुक्तानि धारयन्ति परस्परम् ॥ न तस्य त्रिषु लोकेषु परलोकभयं विदुः इति वेदा वदन्तीह सिद्धाश्च परमर्षयः । इति श्री महाभारते शांतिपर्वणि मोक्षधर्मे गोकपिलीये अष्टषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ॥२६८॥

स्यूमरश्मिरुवाच-यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः । एवं गार्हस्थ्यमाश्रित्य वर्त्तन्त इतराश्रमाः ॥ गृहस्थ एव यजते गृहस्थ स्तप्यते तप गार्हस्थमस्य । धर्मस्य मूलं यत्किंचि-देजते ॥ सर्वमेतन्मया ब्रह्मन् शास्त्रतः परिकीर्तितम् । न ह्यविज्ञाय शास्त्रार्थं प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ॥ युधिष्ठिर उवाच—अहिंसा परमो धर्म इत्युक्तं बहुशस्त्वया । श्राद्धेषु च भवानाह पितृनामिष-कांक्षिणः ॥ मांसैर्बहुविधैः प्रोक्तस्त्वया श्राद्धविधिः पुरा । अहत्वा च कुतो मांसमेव-मेतद्विरुध्यते ॥ जातो नः संशयो धर्मे मांसस्य परिवर्जने । दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चा-भक्षयतो गुणः ॥ भीष्म उवाच—अप्रोक्षितं वृथा मांसं विधिहीनं न भक्षयेत्। प्रवृतिलक्षणो धर्मः प्रजार्थिभिरुदाहृतः ॥ यथोक्तं राजशार्दूलं न तु तन्मोक्षकांक्षिणां । हविर्यत्संस्कृतं मंत्रैः प्रोक्षिताव्युक्षितं शुचि ॥ वेदोक्तेन प्रमाणेन पितृणां प्रक्रियासु च । अतोन्यथा वृथा मांसमभक्ष्यं मनुरब्रवीत् ॥ एतत्ते कथितं राजन् मांसस्य परिवर्जने । प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च विधानमृषि-निर्मितम् ॥ इति महाभारते अनुशासनपर्वणि दानधर्मे मांसभक्षणनिषेधे पंचदशाधिक शततमोऽध्यायः ११५.

युधिष्ठिर उवाच—किंचभक्ष्यमभक्ष्यं वा सर्वमेतद्वदस्व मे । दोषा भक्षयतो येपि तन्मे ब्रूहि

पितामह ॥ भीष्म उवाच-एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत । न मांसात्परमं किंचिद्रसतो विद्यते भुविः ॥ सद्यो वर्धयति प्राणान्पुष्टिमग्र्यां दधाति च । न भक्ष्योभ्यधिकः कश्चिन्मांसादस्ति परंतप ॥ विवर्जिते तु बहवो गुणाः कौरवनंदन । ये भवन्ति मनुष्याणां तन्मे निगदतः शृणु ॥ विधिना वेददृष्टेन तद्भुक्तेह न दुष्यति । यज्ञार्थे पशवः स्त्रष्टा इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ॥ अतोन्यथाप्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते । क्षत्रियाणां तु यो दृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ॥ वीर्येणोपार्जितं मांसं यथा भुंजन्न दुष्यति । आरण्याः सर्व दैवत्याः सर्वशः प्रोक्षिता मृगाः ॥ अगस्त्येन पुरा राजन् मृगया येन पूजिते । अतो राजर्षयः सर्वे मृगयां यान्ति भारत ॥ न हि लिप्यन्ति पापेन नचैतत्पातकं विदुः । पितृदैवतयज्ञेषु प्रोक्षितं हविरुच्यते ॥ प्राणदानात्परं दानं न भूतो न भविष्यति । अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत ॥ सर्वयज्ञेषु वा दानं सर्वतीर्थेषु वाद्भुतम् । सर्वदानफलं वापि नैतत्तुल्यमहिंसया ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि दानधर्मे अहिंसाफलकथने षोडशाधिक शततमोऽध्यायः ॥११६॥

व्यास उवाच-यज्ञेन तपसा चैव दानेन च नराधिप । पूयन्ते नरशार्दूल नरा दुष्कृत-कारिणः ॥ राजसूयाश्वमेधौ च सर्वमेधं च भारता । नरमेधं च नृपते त्वमाह च युधिष्ठिर ॥ यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । बहुकामान्न वित्तेन रामो दाशरथिर्यथा ॥ इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि तृतियोऽध्यायः

ततो युपोच्छ्रये प्राप्ते षड्विल्वान् भरतर्षभ । खादिरान् बिल्वसमितांस्तावतः सर्ववर्णितः ॥ देवदारुमयौ द्वौतु युपौ कुरुपते मखे । श्लेष्मांतकमयं चैकं याजकाः समकल्पयत् ॥ शुशुभे चयनंतच्च दक्षस्येव प्रजापतेः । ततो नियुक्ताः पशवो यथाशास्त्र मनीषिभिः ॥ तं तं देवं समुद्दिश्य पक्षिणः पशवश्च ये । ऋषभाः शास्तरपठितास्तथा जलचराश्चये ॥ यूपेषु नियता चासीत्पशूनां त्रिंशतिस्तथा । अश्वरत्नोत्तरा यज्ञे कौन्तेयस्य महात्मनः ॥ स यज्ञः शुशुभे तस्य साक्षाद्देवर्षिसंकुलः । सिद्धविप्रनिवासैश्च समंतादभि-संवृतः ॥ तस्मिन् सदसि नित्यास्तु व्यासशिष्या द्विजर्षभाः । सर्वशास्त्रप्रणेतारः कुशला यज्ञसंस्तरे ॥ नारदश्च बभूवात्र तुंबरुश्च महाद्युतिः । इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वमेधारंभे अष्टाशिशितितमोऽध्यायः ८८

वैशंपायन उवाच- श्रपयित्वा पशूनन्यान्विधिवद्विजातयः । ततः संश्रप्य तुरगं विधिवद्याजकास्तदा ॥ उपसंवेशयन् राजंस्ततस्तां द्रुपदात्मजां । उद्धृत्य तुवपांतस्य यथाशास्त्रं द्विजातयः ॥ उपाजिघ्राद्यथाशास्त्रं सर्वपापापहं तदा । शिष्टान्यंगानि यान्यासंस्तस्याश्वस्य नराधिपः ॥ तान्यग्रौ जुहुवुर्धीराः समस्ताः षोडशार्त्विजः । व्यासः सशिष्यो भगवान् वर्धयामास तं नृपम् ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रादात् ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि । गोविंदं च महात्मानं

पितामह ॥ भीष्म उवाच-एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत । न मांसात्परमं किंचिद्रसतो विद्यते भुविः ॥ सद्यो वर्धयति प्राणान्पुष्टिमग्र्यां दधाति च । न भक्ष्योभ्यधिकः कश्चिन्मांसादस्ति परंतप ॥ विवर्जिते तु बहवो गुणाः कौरवनंदन । ये भवन्ति मनुष्याणां तन्मे निगदतः शृणु ॥ विधिना वेददृष्टेन तद्भुक्तेह न दुष्यति । यज्ञार्थे पशवः स्त्रष्टा इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ॥ अतोन्यथाप्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते । क्षत्रियाणां तु यो दृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ॥ वीर्येणोपार्जितं मांसं यथा भुंजन्न दुष्यति । आरण्याः सर्व दैवत्याः सर्वशः प्रोक्षिता मृगाः ॥ अगस्त्येन पुरा राजन् मृगया येन पूजिते । अतो राजर्षयः सर्वे मृगयां यान्ति भारत ॥ न हि लिप्यन्ति पापेन नचैतत्पातकं विदुः । पितृदैवतयज्ञेषु प्रोक्षितं हविरुच्यते ॥ प्राणदानात्परं दानं न भूतो न भविष्यति । अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत ॥ सर्वयज्ञेषु वा दानं सर्वतीर्थेषु वाद्भुतम् । सर्वदानफलं वापि नैतत्तुल्यमहिंसया ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि दानधर्मे अहिंसाफलकथने षोडशाधिक शततमोऽध्यायः ॥११६॥

व्यास उवाच-यज्ञेन तपसा चैव दानेन च नराधिप । पूयन्ते नरशार्दूल नरा दुष्कृत-कारिणः ॥ राजसूयाश्वमेधौ च सर्वमेधं च भारता । नरमेधं च नृपते त्वमाह च युधिष्ठिर ॥ यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । बहुकामान्न वित्तेन रामो दाशरथिर्यथा ॥ इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि तृतियोऽध्यायः

ततो युपोच्छ्रये प्राप्ते षड्विल्वान् भरतर्षभ । खादिरान् बिल्वसमितांस्तावतः सर्ववर्णितः ॥ देवदारुमयौ द्वौतु युपौ कुरुपते मखे । श्लेष्मांतकमयं चैकं याजकाः समकल्पयत् ॥ शुशुभे चयनंतच्च दक्षस्येव प्रजापतेः । ततो नियुक्ताः पशवो यथाशास्त्र मनीषिभिः ॥ तं तं देवं समुद्दिश्य पक्षिणः पशवश्च ये । ऋषभाः शास्तरपठितास्तथा जलचराश्चये ॥ यूपेषु नियता चासीत्पशूनां त्रिंशतिस्तथा । अश्वरत्नोत्तरा यज्ञे कौन्तेयस्य महात्मनः ॥ स यज्ञः शुशुभे तस्य साक्षाद्देवर्षिसंकुलः । सिद्धविप्रनिवासैश्च समंतादभि-संवृतः ॥ तस्मिन् सदसि नित्यास्तु व्यासशिष्या द्विजर्षभाः । सर्वशास्त्रप्रणेतारः कुशला यज्ञसंस्तरे ॥ नारदश्च बभूवात्र तुंबरुश्च महाद्युतिः । इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वमेधारंभे अष्टाशिशितितमोऽध्यायः ८८

वैशंपायन उवाच- श्रपयित्वा पशूनन्यान्विधिवद्विजातयः । ततः संश्रप्य तुरगं विधिवद्याजकास्तदा ॥ उपसंवेशयन् राजंस्ततस्तां द्रुपदात्मजां । उद्धृत्य तुवपांतस्य यथाशास्त्रं द्विजातयः ॥ उपाजिघ्राद्यथाशास्त्रं सर्वपापापहं तदा । शिष्टान्यंगानि यान्यासंस्तस्याश्वस्य नराधिपः ॥ तान्यग्रौ जुहुवुर्धीराः समस्ताः षोडशार्त्विजः । व्यासः सशिष्यो भगवान् वर्धयामास तं नृपम् ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रादात् ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि । गोविंदं च महात्मानं

बलदेवं महाबलम् ।। तथान्यान्वृष्णिवीरांश्च प्रद्युम्नाद्यान् सहस्त्रशः । पूजयित्वा महाराज यथाविधि महाद्युतिः ।। एवं बभूव यज्ञः स धर्मराजस्य धीमतः । बह्वन्नधनरत्नाद्यैः सुराभैरेयसागाः ।। सर्पिः पंका ह्रदा यत्र बभूवुश्चान्नपर्वताः । पशुनां वध्यतां चैव नांतं दद्दशिरे जनाः ।। विपाप्मा भरतश्रेष्ठः कृतार्थः प्राविशत्पुरम् । तं महोत्सवसंकाशं हृष्टपुष्टजनाकुलम् ।। इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीता पर्वणि अश्वमेधसमाप्तौ एकोन-नवतितमोऽध्यायः ।।८९।।

अर्थ :- युधिष्ठिर धर्मराजा भीष्माचार्य कों प्रश्न करता भया कि गृहस्थ और साधु इन दोनो में सें उत्तम धर्म किसका है ? भीष्म नें उत्तर दीना कि दोनो धर्म अच्छे है. पीछे कपिलजी बोलाकि मैं वेदा की निंदा नहीं कर शकता हूं. आश्रम प्रमाणे धर्म होता है. स्यूमरश्मि बोला कि स्वर्ग में जाने वास्ते यज्ञ करो. इसतरें सदा वेद कहता है. तिससें परंपरासें यज्ञ करते आये है. बकरे का, घोडे का, भेड का, गाय का, पक्षीयों का यज्ञ होता है. गाम में और सीमा में जो जनावर है वे सर्व भक्षण करने योग्य है, ऐसा वेद में कहा है और जनावर और धान्य इन दोनों सें यज्ञ होता है, ऐसा वेदनें कहा है. इस तरें प्रजापति देवनें ठहराव करके यज्ञविधि जनावर और धान्य ये सर्व उत्पन्न करे. तिसी तरें देवते यज्ञ करने लगे. यज्ञ में जो जीव मारे जाते है वे सर्व ब्रह्मदेव की आज्ञा सें है और तिसी तरें पूर्वज करते आये है. जनावर, मनुष्य, वनस्पति ये सर्व स्वर्ग में जाने की इच्छा करते है. जनावर, धान्य इत्यादि १२ प्रकार की सामग्री यज्ञ में चाहिये सो और वेद मिलके सर्व १६ सोलें और सत्तरमी अग्नि इतनी सामग्री यज्ञ की वेद में लिखी है. तिससें प्रथम मनुष्य यज्ञ करने लगे. ये सर्व पदार्थ यज्ञार्थे करे है. ऐसे वेदो में लिखा है. इसी तरें सर्व वेद सिद्ध पुरुष महाऋषि इनका यही कहना है तो फेर इसमें पातक कहां से होय ? यज्ञ सें परभव में अच्छा होता है, शांतिपर्व में इसतरें कथा २६८ में अध्याय में है.

स्यूमरश्मि ऋषि कहते है, कि सर्व जीव माता के आश्रय सें जीवते है. तिसीतरे गृहस्थ के आश्रय सर्व साधु जीवे है. गृहस्थ सें यज्ञ होता है. तप होता है, तिस वास्ते गृहस्थाश्रमी लोक धर्म का साहाय्य देते है. यह सर्व शास्त्रानुसारे मैंनें कहा है. इसतरें कथा २६९ में अध्याय में धर्मराजा कहता है, हे आचार्य ! अहिंसा बडाधर्म है ऐसे भी बहुत वार तुमनें कहा है और तुमनें ही श्राद्ध में अनेक प्रकार का मांस खाने की छुटी दिनी है. तब हिंसा करां विना मांस क्यों कर मिल शकता है. मेरा यह संशय दूर नहीं होता है इस वास्ते इस बात का खुलासा करो. यज्ञ विना और शास्त्र ने जो बुद्धि दीनी है तिसके विना मांस न खाना इसका नाम प्रवृत्तिधर्म है, परंतु मोक्ष की इच्छा होय तिसका यह धर्म नहीं. वेदमंत्र से पवित्र हुआ और पाणि छांट के प्रोक्षण करा हुआ मांस पवित्र है. तिस के खाने में पाप नहीं. इस उपरांत मांस नहीं खाना. प्रवृत्ति और निवृत्ति ये दो धर्म ऋषियों ने कहे है. अनुशासनपर्व में ये कथा ११५ में अध्याय में है.

बलदेवं महाबलम् ।। तथान्यान्वृष्णिवीरांश्च प्रद्युम्नाद्यान् सहस्त्रशः । पूजयित्वा महाराज यथाविधि महाद्युतिः ।। एवं बभूव यज्ञः स धर्मराजस्य धीमतः । बह्वन्नधनरत्नाद्यैः सुराभैरेयसागाः ।। सर्पिः पंका ह्रदा यत्र बभूवुश्चान्नपर्वताः । पशुनां वध्यतां चैव नांतं दद्दशिरे जनाः ।। विपाप्मा भरतश्रेष्ठः कृतार्थः प्राविशत्पुरम् । तं महोत्सवसंकाशं हृष्टपुष्टजनाकुलम् ।। इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीता पर्वणि अश्वमेधसमाप्तौ एकोन-नवतितमोऽध्यायः ।।८९।।

અર્થ :- યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજાએ ભીષ્માચાર્યને પ્રશ્ન કર્યો કે, ગૃહસ્થ અને સાધુ આ બેમાંથી ઉત્તમ ધર્મ કોનો છે ? ભીષ્મે ઉત્તર આપ્યો કે બન્ને ધર્મ ઉત્તમ છે. પછી કપિલજી બોલ્યા કે હું વેદોની નિંદા નથી કરી શકતો. આશ્રમ પ્રમાણે ધર્મ હોય છે. સ્યૂમરશ્મિ બોલ્યા કે સ્વર્ગે જવા માટે યજ્ઞ કરો. આ પ્રમાણે હંમેશાં વેદ કહે છે. તે પરંપરાથી યજ્ઞ કરવામાં આવે છે. બકરાનો, ઘોડાનો, ઘેટાનો, ગાયનો અને પક્ષીઓનો યજ્ઞ થાય છે. ગામમાં અને સીમમાં જે જાનવર છે. તે સર્વ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. એવું વેદમાં કહ્યું છે. આ રીતે પ્રજાપતિ દેવે ઠરાવ કરીને યજ્ઞવિધિ જાનવર અને ધાન્ય આ સર્વ ઉત્પન્ન કર્યા. તે રીતે દેવતા યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. યજ્ઞમાં જે જીવ મારવામાં આવે છે, તે બધા બ્રહ્મદેવની આજ્ઞાથી છે અને તે રીતે પૂર્વજો કરતાં આવ્યા છે. જાનવર, મનુષ્ય, વનસ્પતિ આ બધા સ્વર્ગમાં જવાની ઈચ્છા કરે છે. જાનવર, ધાન્ય ઈત્યાદિ બાર પ્રકારની સામગ્રી યજ્ઞમાં જોઈએ તે અને વેદ બધી મળીને સોળ વસ્તુ અને સત્તરમી અગ્નિ. યજ્ઞની આટલી સામગ્રી વેદમાં લખી છે. તેનાથી પ્રથમ મનુષ્ય યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. આ બધા પદાર્થ યજ્ઞને માટે કરે છે. એવું વેદોમાં લખ્યું છે. આ રીતે સર્વવેદ સિદ્ધપુરુષ મહાઋષિ એમનું આ કહેવું તો પછી એમાં પાપ ક્યાંથી હોય ? યજ્ઞથી પરભવમાં સારુ થાય છે. શાંતિપર્વમાં આ રીતે ૨૬૮માં અધ્યાયમાં કથા છે.

સ્યૂમરશ્મિ ઋષિ કહે છે કે બધા જીવો માતાના આશ્રયથી જીવે છે. તે રીતે ગૃહસ્થના આશ્રયે સર્વ સાધુ જીવે છે. ગૃહસ્થથી યજ્ઞ થાય છે તપ થાય છે તે માટે ગૃહસ્થાશ્રમી લોકો ધર્મમાં સહાય કરે છે. આ સર્વ શાસ્ત્રાનુસારે મેં કીધું છે આ રીતે ૨૬૯માં અધ્યાયમાં કથા છે. ધર્મરાજા કહે છે. હે આચાર્ય ! અહિંસા મોટો ધર્મ છે. એવું પણ તમે ઘણીવાર કીધું છે અને તમે જ શ્રાદ્ધમાં અનેક પ્રકારના માંસ ખાવાની છૂટ આપી છે. તો હિંસા કર્યા વિના માંસ કેવી રીતે મળી શકે, મારો આ સંશય દૂર થતો નથી. તેથી આ વાતોનો ખુલાસો કરો. યજ્ઞ વિના અને શાસ્ત્રે જે બુદ્ધિ આપી છે તે વિના માંસ ન ખાવું. એનું નામ પ્રવૃત્તિ ધર્મ છે. પરંતુ મોક્ષની ઈચ્છા હોય તેનો આ ધર્મ નથી. વેદમંત્રથી પવિત્ર થયેલું અને પાણી છાંટીને પ્રોક્ષણ કરેલું માંસ પવિત્ર છે. તેને ખાવામાં પાપ નથી. એ સિવાય માંસ ન ખાવું. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ આ બે ધર્મ ઋષિઓએ કહ્યા છે. અનુશાસન પર્વમાં આ કથા ૧૧૫માં અધ્યાયમાં છે.

धर्मराजा पूछे है कि हे आचार्य ! क्या खाना और क्या न खाना यह मुज को कहो. भीष्म ने उत्तर दिना कि हे धर्मराजा ! इस पृथ्वि में मांस समान कोई उत्तम पदार्थ नहीं, जीव कों पुष्टि देनेवाला, शरीर की वृद्धि करनेवाला, तो भी तिसके त्याग करने में बहुत धर्म है. वेदाज्ञा प्रमाणे मांस खाने में दोष नहीं. क्योंकि यज्ञ वास्ते परमेश्वर नें पशु-जनावर उत्पन्न करे है, ऐसा वेद में लिखा है. तिसके विना मांस खाना ये राक्षसी कर्म है. अब क्षत्रिय का धर्म कहता हूं. तिसने अपने बल सें जीव मारा होवे तो तिसके खाने में दोष नहीं. अगस्ति ऋषि नें भी सर्व मृग पक्षीयों का मांस दीना था. सर्व राजर्षि शिकार करते है. शिकार मारने में तिनकों पाप नहीं. श्राद्ध में यज्ञ में मांस खाते है, सो देवों का उच्छिष्ट खाते है. प्राण सर्व कों वल्लभ है, इसवास्ते प्राणरक्षण यह बडा दान है. अहिंसा पालने सें सर्व यज्ञ, तप, तीर्थ का फल मिलता है. ऐसी कथा ११६ में अध्याय में है.

व्यासजी कहता है पापी जो हे सो यज्ञ तप दान सें पवित्र होता है. राजसूय यज्ञ, अश्वमेध यज्ञ, नरमेध यज्ञ, ऐसें अनेक प्रकार के यज्ञ है, तिनमें सें घोडे का यज्ञ तूं कर. पूर्वे रामचंद्रजी नें भी यह यज्ञ करा था. यह कथा अश्वमेध पर्व के ३ अध्याय में है.

बिल्ल का, खैरका, देवदारु का अनेक यूप यज्ञ में करे थे, सोने की इंटे बनाईथी, चयन कुंड सुंदर बनाया था और एकैक देवता के वास्ते पशु, पक्षी, बैल, जलचर, जनावर सर्व तीन सो ३०० बांधे थे. तिन में घोडा बहुत शोभावंत दीख पडता था. सिद्ध और ब्राह्मण, व्यासजी और तिसके बहुत शिष्य सर्व कर्म के जाणकार और नारदजी बडा तेजस्वी और तुंबरु ऋषि भी सभा में थे. यह कथा ८८ में अध्याय में है.

वैशंपायन कहता है कि पीछे ब्राह्मणों नें सर्व जनावर का मांस रांधके तैयार करा और शास्त्र प्रमाणें घोडे का मांस भी रांधा. राजा और द्रुपदराजपत्नी कों उपवेशन संस्कार हुआ. तदपीछे घोडे का कलेजा काढके ब्राह्मणों नें राजा के हाथ में दीना. तिससे राजे का सर्व पाप गया. अन्य अंगों के मांस कों सोलें याज्ञिकों ने मिल के हवन करा. तिस सभा में कृष्ण, बलभद्र, प्रद्युम्न वगेरे भी थे. तिस पीछे ब्राह्मणों की पूजा और दान करा. इस तरें धर्मराजा के घोडे का यज्ञ हुआ. तिसमें धन, धान्य, रत्न और दारु पीने कों बहुत दीना था और घी का कर्दम हुया था और अन्न के पर्वत हुये थे और जनावर इतने मारे थे कि तिनकी संख्या नहीं. ऐसा यज्ञ करने सें राजा का सर्व पाप गया. यह कथा ८९ में अध्याय में अश्वमेध पर्व में है.

रामायण नामक काव्य ग्रन्थ है. सो मूल वाल्मीक ऋषि का हुआ है और तिस उपर सें अनेक रामायण करी है. तिनमें मुख्य अध्यात्मरामायण है. तिसके उत्तरकांड में रामचंद्रजी नें रावण को जीत सीता को ल्याकर अयोध्या में आये, तब विश्वामित्र, भृगु, अंगिरस, वामदेव, अगस्ति इत्यादि ऋषि रामचंद्रजी कों आशिर्वाद देने को आये तिस वखत मधुपर्क पूजा रामचंद्रजी नें ऋषियों की करी सो

ધર્મરાજા પૂછે છે કે, હે આચાર્ય ! શું ખાવું અને શું ન ખાવું એ મને કહો. ભીષ્મે ઉત્તર આપ્યો કે, હે ધર્મરાજા ! આ પૃથ્વીમાં માંસ સમાન કોઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી. જીવને પુષ્ટિ આપવાવાળું, શરીરની વૃદ્ધિ કરવાવાળું છે. તો પણ તેનો ત્યાગ કરવામાં ઘણો ધર્મ છે. વેદની આજ્ઞા પ્રમાણે માંસ ખાવામાં દોષ નથી. કારણ કે, યજ્ઞ માટે પરમેશ્વરે પશુ-જાનવરો ઉત્પન્ન કર્યા છે એવું વેદમાં લખ્યું છે. તેના વિના માંસ ખાવું આ રાક્ષસી કાર્ય છે. હવે ક્ષત્રિયનો ધર્મ કહું છું. તેને પોતાના બળથી જીવ માર્યા હોય તો તે ખાવામાં દોષ નથી. અગસ્તિઋષિએ પણ સર્વ મૃગલાઓ અને પક્ષીઓનું માંસ આપ્યું હતું. બધા રાજર્ષિ શિકાર કરે છે. શિકાર મારવામાં તેમને પાપ નથી. શ્રાદ્ધમાં યજ્ઞમાં માંસ ખાય છે. તે દેવોનું એઠું ખાય છે. પ્રાણ બધાને વલ્લભ છે. આ માટે પ્રાણ રક્ષણ આ મોટું દાન છે. અહિંસા પાળવાથી સર્વ યજ્ઞ, તપ, તીર્થનું ફળ મળે છે એવી કથા ૧૧૬માં અધ્યાયમાં છે.

વ્યાસજી કહે છે જે પાપી છે તે યજ્ઞ, તપ અને દાનથી પવિત્ર થાય છે. રાજસૂયયજ્ઞ, અશ્વમેઘયજ્ઞ, નરમેઘયજ્ઞ આવા અનેક પ્રકારના યજ્ઞ છે, તેમાંથી ઘોડાનો યજ્ઞ તું કર. પહેલા રામચંદ્રજીએ પણ આ યજ્ઞ કર્યો હતો, આ કથા અશ્વમેઘ પર્વના ૩જા અધ્યાયમાં છે.

બીલુના, ખેરવૃક્ષના, દેવદારૂના અનેક યૂપો યજ્ઞમાં કર્યા હતા. સોનાની ઈંટો બનાવી હતી. ચયનકુંડ સુંદર બનાવ્યો હતો અને એક-એક દેવતાને માટે પશુ, પક્ષી, બળદ, જલચર અને જાનવર સર્વ મળીને ૩૦૦ બાંધ્યા હતા. તેમાં ઘોડા ઘણા શોભાવાળા દેખાતા હતા. સિદ્ધ અને બ્રાહ્મણ, વ્યાસજી અને તેમના ઘણા શિષ્યો સર્વ કાર્યના જાણકાર અને ઘણા તેજસ્વી નારદજી અને તુંબરુઋષિ પણ સભામાં હતા. આ કથા ૮૮મા અધ્યાયમાં છે.

વૈશંપાયન કહે છે કે, પહેલા બ્રાહ્મણોએ સર્વ જાનવરોનું માંસ રાંધીને તૈયાર કર્યું અને શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઘોડાનું માંસ પણ રાંધ્યું. રાજા અને દ્રુપદરાજાની પત્નીને ઉપવેશન સંસ્કાર થયો ત્યાર પછી ઘોડાનું કલેજું કાઢીને બ્રાહ્મણોએ રાજાના હાથમાં આપ્યું, તેનાથી રાજાના સર્વ પાપો ચાલ્યા ગયા. અન્ય અંગોના માંસનું સોળે યાજ્ઞિકોએ મળીને હવન કર્યું. તે સભામાં કૃષ્ણ, બલભદ્ર, પ્રદ્યુમ્ન વગેરે પણ હતા. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણોની પૂજા અને દાન કર્યું. આ રીતે ધર્મરાજાનો ઘોડાનો યજ્ઞ થયો. તેમાં ધન, ધાન્ય, રત્ન અને દારૂ પીવા માટે ઘણો આપ્યો હતો અને ઘીનો કાદવ થયો હતો અને અન્નના પર્વત થયાં હતા અને એટલા જાનવર માર્યા હતાં કે તેની ગણતરી જ નહીં. આવો યજ્ઞ કરવાથી રાજાનું સર્વ પાપ ગયું. આ કથા ૮૯મા અધ્યાયમાં અશ્વમેઘ પર્વમાં છે.

રામાયણ નામનો કાવ્યગ્રંથ છે. તે મૂળ વાલ્મીક ઋષિનો હતો અને તેની ઉપરથી અનેક રામાયણો કરી છે. તેમાં મુખ્ય અધ્યાત્મ રામાયણ છે. તેના ઉત્તરકાંડમાં રામચંદ્રજી રાવણને જીતી સીતાને લાવી અયોધ્યામાં આવ્યા, ત્યારે વિશ્વામિત્ર, ભૃગુ, અંગીરસ, વામદેવ, અગસ્તિ વગેરે ઋષિ રામચંદ્રજીને આશીર્વાદ આપવા માટે આવ્યા. તે વખતે રામચંદ્રજીએ ઋષિઓની મધુપર્ક પૂજા કરી. તે શ્લોક -

श्लोक ॥ दृष्ट्वा रामो मुनीन् शीघ्रं प्रत्युत्थाय कृतांजलिः । पाद्यार्घ्यादिभिरापूज्य गां निवेद्य यथाविधि ॥ उत्तरकांडे अ० १ श्लोक १३ ॥ टीका-गां मधुपर्कार्थे वृषभं च महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेदिति स्मरणात् ॥

अर्थ :- रामचंद्रजी मुनियों कों देख के खडा हुआ, हाथ जोड के पग धोने को पाणी और इत्यादि पूजा करके विधि सें गायो निवेदन करी. इस उपर टीकाकार लिखता है कि मधुपर्क पूजा करने वास्ते गाय अथवा बलद देना चाहिये. ऐसी विधि स्मृति में कही हुई है.

स्मृति, पुराण, इतिहास तथा काव्य येह ग्रन्थ ऋषियो के करे है. तिस वास्ते आर्ष कहे जाते है. तिस पीछे लोको नें यह मानाकि अब जगत में ऋषि नहीं है, मनुष्य है. तिनके करे ग्रन्थ पौरुष कहे जाते है. तिसी तरें के ग्रन्थों कों निबंध भी कहते है. वे ग्रन्थ संस्कृत में है और माधव, हेमाद्रि, कमलाकर इत्यादि ग्रन्थकार बहुत हो गये है. तिनों नें आर्ष ग्रन्थों की छाया लेके अनेक तरें के ग्रन्थ रचे है. ऐसे निबंध ग्रन्थों में कौस्तुभकार विवाह प्रकरण में छापा हुआ ग्रन्थ तिसके पत्रे २१७ में लिखा है-

अत्र जयंतः गौः प्रतिनिधित्वेन छाग आलभ्यते, उत्सर्जनपक्षेपि छाग एव निवेदनीय इति ॥ गौर्गौरितिगविमनसि धृतायां द्वात्रिंशत्पणात्मकनिष्क्रयछागे मनसि धृते पणात्मको निष्क्रयो देयः । नामांसो मधुपर्को भवति इति सूत्रात् ॥ उत्सर्जनपक्षेपि अन्येन मांसेन भोजनदानमिति । वृत्तिकृज्जयंतादिरभिधानाच्च ॥

अर्थ :- गाय के ठिकाने बकरा मारना चाहिये जेकर गाय छोडने का पक्ष लीना होवे तो तिसके रुपइये ३२ बत्तीस देनें और बकरे के बदले रुपक १ एक देना. मांस विना मधुपर्क होता नहीं, ऐसा आश्वलायन सूत्र में लिखा है. इसवास्ते उत्सर्जन पक्ष जेकर माने तोभी अन्य तरें का मांस ल्या के भोजन कराना, ऐसें जयंतादि वृत्तिकारों ने कहा है.

⇒ श्राद्ध विवेक का लेख

अथ मांसानि ॥ गंडकमांसं विषाणसमयानुस्थितशृंगछागमांसं सर्वलोहितछागमासं हरिणविचित्रहरिणकृष्णहरिणशंबरमृगमेषशशककूर्माऽरण्यवराहमांसानि तित्तिरिलावक-वर्तकशिल्लकीक्रकर एषां पक्षिणां मांसानि क्रकरः करात इति प्रसिद्धः वार्ध्रिणसं मांसं त्रिपिबंर्त्विद्रि पक्षिणं श्वेतं वृद्ध अजापतिंवार्ध्रिणसं तुतं प्राहुर्याज्ञिकाः पितृकर्मणि कृष्णग्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः । स वै वार्ध्रिणसः प्रोक्त इत्येषा नैगमी श्रुतिः ॥ छागपक्षिणो वार्ध्रिणसौ तयोर्मांसं मंत्रसंस्कृतमासं यदा छागादिकं पशुमालभ्य मांसमुपादीयते तदा प्रथमं मंत्रेण पशुप्रोक्षणं कर्तव्यम् । मंत्रश्च ओम् पितृभ्यस्त्वाजुष्टं प्रोक्षामि ॥ एकोद्दिष्टे तु पित्रे त्वाजुष्टं प्रोक्षामीत्यादिरूपः अनालंभपक्षे सिंहादिहतमांसादिषु न मंत्रसंस्कारापेक्षेति सिंहव्याघ्रहतहरिणं मांसं लब्धक्रीतछागादिमांसम् पस्थराद्यभिघातछागादिमांसम् ॥ अथ मत्स्याः महाशल्क-रोहितराजीवपाठिनश्वेतशल्का अन्येपि ॥ काशी के छापे की पुस्तक के पत्रे ॥१६॥

श्लोक ॥ दृष्ट्वा रामो मुनीन् शीघ्रं प्रत्युत्थाय कृतांजलिः । पाद्यार्घ्यादिभिरापूज्य गां निवेद्य यथाविधि ॥ उत्तरकांडे अ० १ श्लोक १३ ॥ टीका-गां मधुपर्कार्थे वृषभं च महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेदिति स्मरणात् ॥

अर्थ :- રામચંદ્રજી મુનિઓને દેખીને ઉભા થયા. હાથ જોડીને, પગ ધોવાનું પાણી અને બીજી પૂજા કરીને વિધિથી ગાયો નિવેદન કરી. એની ઉપર ટીકાકાર લખે છે કે મધુપર્ક પૂજા કરવા માટે ગાય અથવા બળદ આપવા જોઈએ. એવો વિધિ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે.

સ્મૃતિ, પુરાણ, ઈતિહાસ તથા કાવ્ય આ ગ્રંથ ઋષિઓના કરેલા છે. તે માટે આર્ષ કહેવાય છે. ત્યાર પછી લોકોએ એમ માન્યું કે હવે જગતમાં ઋષિ નથી, મનુષ્યો છે તેમનાં કરેલા ગ્રંથ પૌરુષ કહેવાય છે. તેવા પ્રકારના ગ્રંથોને નિબંધ પણ કહે છે તે ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં છે અને માધવ, હેમાદ્રિ કમલાકર ઈત્યાદિ ઘણા ગ્રંથકાર થઈ ગયા તેઓએ આર્ષગ્રંથોની છાયા લઈને અનેક પ્રકારના ગ્રંથ રચ્યા છે. એવો નિબંધ ગ્રંથોમાં કૌસ્તુભકારે વિવાહ પ્રકરણમાં છાપેલા ગ્રંથના ૨૧૭માં પત્રમાં લખ્યું છે કે,

अत्र जयंतः गौः प्रतिनिधित्वेन छाग आलभ्यते, उत्सर्जनपक्षेपि छाग एव निवेदनीय इति ॥ गौगौँरितिगविमनसि धृतायां द्वात्रिंशत्पणात्मकनिष्क्रयछागे मनसि धृते पणात्मको निष्क्रयो देयः । नामांसो मधुपर्को भवति इति सूत्रात् ॥ उत्सर्जनपक्षेपि अन्येन मांसेन भोजनदानमिति । वृत्तिकृज्जयंतादिरभिधानाच्च ॥

अर्थ :- ગાયના ઠેકાણે બકરા મારવા જોઈએ. જો ગાય છોડવાનો પક્ષ લીધો હોય તો તેના ૩૨ રૂપિયા આપવા અને બકરાના બદલે ૧ રૂપિયો આપવો. માંસ વિના મધુપર્ક થતો નથી. એવું આશ્વલાયન સૂત્રમાં લખ્યું છે. એ માટે ઉત્સર્જન પક્ષ જો માને તો પણ બીજા પ્રકારનું માંસ લાવીને ભોજન કરાવવું. એવું જયંત વગેરે વૃત્તિકારોએ કહ્યું છે. શ્રાદ્ધ વિવેકમાં લખ્યું છે કે,

⇒ શ્રાદ્ધ વિવેકનો લેખ :-

अथ मांसानि ॥ गंडकमांसं विषाणसमयानुस्थितशृंगछागमांसं सर्वलोहितछागमासं हरिणविचित्रहरिणकृष्णहरिणशंबरमृगमेषशशककूर्माऽरण्यवराहमांसानि तित्तिरिलावक-वर्तकशिल्लकीक्रकर एषां पक्षिणां मांसानि क्रकरः करात इति प्रसिद्धः वार्ध्रिणसं मांसं त्रिपिबंत्विद्रि पक्षिणं श्वेतं वृद्ध अजापर्तिवार्ध्रिणसं तुतं प्राहुर्याज्ञिकाः पितृकर्मणि कृष्णग्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः । स वै वार्ध्रिणसः प्रोक्त इत्येषा नैगमी श्रुतिः ॥ छागपक्षिणो वार्ध्रिणसौ तयोर्मांसं मंत्रसंस्कृतमासं यदा छागादिकं पशुमालभ्य मांसमुपादीयते तदा प्रथमं मंत्रेण पशुप्रोक्षणं कर्तव्यम् । मंत्रश्च ओम् पितृभ्यस्त्वाजुष्टं प्रोक्षामि ॥ एकोद्दिष्टे तु पित्रे त्वाजुष्टं प्रोक्षामीत्यादिरूपः अनालंभपक्षे सिंहादिहतमांसादिषु न मंत्रसंस्कारापेक्षेति सिंहव्याघ्रहतहरिणं मांसं लब्धक्रीतछागादिमांसम् पस्थराद्यभिघातछागादिमांसम् ॥ अथ मत्स्याः महाशल्क-रोहितराजीवपाठिनश्वेतशल्का अन्येपि ॥ કાશીના છાપેલા પુસ્તકના પત્રમાં ॥१६॥

अर्थ :- श्राद्धविवेक नामक एक पुस्तक है. तिसमें मातापिता के श्राद्ध की विधि अनेक प्रकार की लिखी है. तिनमें श्राद्ध में अनेक प्रकार के जनावरों का मांस भक्षण करना लिखा है. तिनका नाम जंगली भैंस, बकरा, हरिण, रोंझ, मींढा, शशा, कछु, जंगली सूयर और तीतर, लावक इत्यादिक पक्षी और जानवर मंत्र सें पवित्र करी पाणी छांट के ऐसा मंत्र पढना कि मेरे पितरां के वास्ते तुज कों पवित्र करता हुं. ऐसें पढके तिसका मांस लेना अथवा पशुहिंसा करने योग्य न होवे तो व्याघ्र वा सिंह का मारा हुआ जानवर का मांस लेना और ऐसा जनावर मिलते तो मंत्र पढने की जरूर नहीं अथवा मांस मोल ले लेवे. इसी तरे महाशल्क, लालमच्छ, राजीव तथा पाठीन इत्यादि श्राद्ध में योग्य है. भवभूतिकवि जो भोजराजा के वखत में हुआ है तिसनें उत्तररामचरित नाटक लिखा है सो प्रसिद्ध है. सरकारी शाला में भी पढाया जाता है. तिसके चौथे अंक में वशिष्ट के शिष्य सौधातक और भांडायन इन दोनों का संवाद लिखा है. तिसमें प्रसंग ऐसा है कि राजा दशरथ वशिष्ट मुनि के घर में आया तब एक बछडा मधुपर्क वास्ते मारा तद पीछे जनकराजा आया तब मधुपर्क नहीं करा. क्योंकि यह राजा निवृत्ति मार्ग का माननेवाला था. इस वास्ते मधुपर्क न करा. तिसका संवाद नीचे लिखे मूजब जान लेना.

सौधातक—मया पुनर्ज्ञातं व्याघ्रो वा वृको वा एष इति ।

भांडायण—आः किमुक्तं भवति

सौधातक—तेन सा वत्सरी भक्षिता

भांडायण—समांसमधुपर्क इत्याम्नायं बहुमन्यमानाः श्रोत्रियायाभ्यागताय वत्सरी महोक्षं वा महाजं वा निर्वपन्ति गृहमेधिनः ।। तं हि धर्मसूत्रकाराः समामनन्ति ।

सौधातक—येन आगतेषु वशिष्टमिश्रेषु वत्सरीं विशासिता । अद्येव प्रत्यागतस्य राजर्षिजनकस्य भगवता वाल्मीकिनापि दधिमधुभिरेव निर्वर्त्तितो मधुपर्कः

भांडायण—अनिवृत्तमांसानामेव कल्पमृषयो मन्यन्ते । निवृत्तमांसस्तु तत्र भवान् जनकः ।।

अर्थ :- राजा दशरथ ने जब बछडे का मांस खाया तब सौधातक ने कहा, यह राजा व्याघ्र वा भेडीया है. तब भांडायन ने कहा, हा यह तुम नें क्या कहा. तब सौधातक बोला—इसने बछडी भक्षण करी तब भांडायन बोला-श्रोत्रि अर्थात् अग्निहोत्रि ब्राह्मण और अभ्यागत के वास्ते बछडी देई जाती है. बडा बलद वा बडा बकरा गृहस्थ पूर्वोक्तों के वास्ते मार के देता है. तिस धर्म कों आश्वलायनादि सूत्रकार सम्मत करते है. तब सौधातक बोला जिस वाल्मीक नें वशिष्टादिकों के आये बछडी मारी तिसी वाल्मीक ने आज ही पीछा आयें राजऋषि जनक कों दहीं, मधु सें मधुपर्क करा. तब भांडायण बोला-जिनों नें मांस खाना नहीं त्यागा तिनका कल्प ऋषिलोक वैसा ही करते है और राजा जनक मांस का त्यागी था इस वास्ते दही मधु सें मधुपर्क करा.

અર્થ :- શ્રાદ્ધ વિવેક નામનું એક પુસ્તક છે. તેમાં માતા-પિતાના શ્રાદ્ધની વિધિ અનેક પ્રકારની લખી છે. તે શ્રાદ્ધમાં અનેક પ્રકારના જાનવરનું માંસ ભક્ષણ કરવાનું લખ્યું છે. તેના નામ જંગલી ભેંસ, બકરા, હરણ, રોઝ, ઘેટા, સસલા, કાચબો, જંગલી ભૂંડ અને તીતર, લાવક ઈત્યાદિ પક્ષી અને જાનવરોને મંત્રથી પવિત્ર કરી પાણી છાંટીને એવો મંત્ર બોલવો કે મારા પિતૃઓની માટે તને પવિત્ર કરું છું. એવું બોલીને તેનું માંસ લેવું અથવા પશુ હિંસા કરવા યોગ્ય ન હોય તો વાઘ અથવા સિંહે મારેલા જાનવરનું માંસ લેવું. એવા જાનવર મળે તો મંત્ર બોલવાની જરૂર નહીં અથવા માંસ વેંચાતું લઈ લે. આ રીતે મહાશલ્ક, લાલ માછલા, રાજીવ તથા પાઠીન ઈત્યાદિ શ્રાદ્ધમાં યોગ્ય છે. ભવભૂતિ નામના કવિ જે ભોગરાજાના વખતમાં થયા છે, તેમને ઉત્તરરામચરિત્ર નામનું નાટક લખ્યું છે, તે પ્રસિદ્ધ છે. સરકારી શાળામાં ભણાવાય છે. તેના ચોથા અંકમાં વશિષ્ટના શિષ્ય સૌધાતક અને ભાંડાયન એ બન્નેનો સંવાદ લખ્યો છે. તેમાં પ્રસંગ એવો છે કે દશરથ રાજા વશિષ્ટમુનિ ઘરમાં આવ્યા ત્યારે એક વાછરડો મધુપર્ક માટે માર્યો. ત્યાર પછી જનકરાજા આવ્યા ત્યારે મધુપર્ક ન કર્યો. કારણ કે, આ રાજા નિવૃત્તિ માર્ગને માનવાવાળા હતા. તેથી મધુપર્ક ન કર્યો. તેનો સંવાદ નીચે લખેલા મુજબ જાણવો.

सौधातक–मया पुनर्ज्ञातं व्याघ्रो वा वृको वा एष इति ।

भांडायण–आः किमुक्तं भवति

सौधातक–तेन सा वत्सरी भक्षिता

भांडायण–समांसमधुपर्क इत्याम्नायं बहुमन्यमानाः श्रोत्रियायाभ्यागताय वत्सरी महोक्षं वा महाजं वा निर्वपन्ति गृहमेधिनः ॥ तं हि धर्मसूत्रकाराः समामनन्ति ।

सौधातक–येन आगतेषु वशिष्टमिश्रेषु वत्सरीं विशासिता । अद्येव प्रत्यागतस्य राजर्षिजनकस्य भगवता वाल्मीकिनापि दधिमधुभिरेव निर्वर्त्तितो मधुपर्कः

भांडायण–अनिवृत्तमांसानामेव कल्पमृषयो मन्यन्ते । निवृत्तमांसस्तु तत्र भवान् जनकः ॥

અર્થ :- દશરથ રાજાએ જ્યારે વાછરડાનું માંસ ખાધું. ત્યારે સૌધાતકે કહ્યું, આ રાજા વાઘ અથવા વરૂ છે. ત્યારે ભાંડાયને કહ્યું, હા ! આ તમે શું કીધું. ત્યારે સૌધાતક બોલ્યા-આમને વાછરડીનું ભક્ષણ કર્યું, ત્યારે ભાંડાયન બોલ્યા શ્રોત્રિ અર્થાત્ અગ્નિહોત્રિ બ્રાહ્મણ અને અતિથિ માટે વાછરડી અપાય છે. મોટો બળદ અથવા મોટો બકરો પૂર્વે કહેલાઓ માટે ગૃહસ્થ મારીને આપે છે. તે ધર્મને આશ્વલાયનાદિ સૂત્રકાર માન્ય કરે છે. ત્યારે સૌધાતક બોલ્યા જે વાલ્મિકે વશિષ્ટ આદિ આવે છતે વાછરડી મારી. તે વાલ્મિકે આજે જ પાછળ આવેલા રાજઋષિ જનકને દહીં અને મધથી મધુપર્ક કર્યો. ત્યારે ભાંડાયન બોલ્યા, જેઓને માંસ ખાવાનો ત્યાગ નથી, તેનો કલ્પ ઋષિ લોકો આ રીતે જ કરે છે અને જનકરાજા માંસના ત્યાગી હતા તેથી દહીં અને મધથી મધુપર્ક કર્યો.

पद्मपुराण के पातालखंड में रामाश्वमेध की कथा है. तिसके साठ अध्याय है. तिन में सें सात में अध्याय में ऐसा लिखा है कि रामचंद्रजी नें अयोध्या में आया पीछे बहुत पश्चात्ताप करा की मैंनें युद्ध में अपने हाथ सें बहुत ब्राह्मण रावणादिक मारे तिनका पाप क्यों कर उतरेगा, ऐसा प्रश्न ऋषियों सें करा. तब ऋषियों ने जवाब दीना कि ये सर्व पाप नाश करने वास्ते तुं अश्वमेध यज्ञ कर. अन्य कोई भी पाप दूर करणे का उपाय नहीं और आगे जो बडे बडे राजे हो गये है तिनो नें अश्वमेध यज्ञ करके स्वर्गवास पाया है. तिनकी तरें तूं भी अश्वमेध कर तो सर्व पाप नष्ट हो जावेगे. सर्व कथन नीचे लिखा जाता है.

॥ राम उवाच ॥ ब्राह्मणास्तु पूजार्हा दानसन्मानभोजनैः । ते मया निहता विप्राः शरसंघातसंहितैः ॥ कुर्वतो बुद्धिपूर्वं मे ब्रह्महत्यास्तु निन्दिताम् ॥ इति प्रोक्तवन्तं रामं जगाद स तपोनिधिः ॥ शेष उवाच ॥ श्रृणु राम महावीर लोकानुग्रहकारक । विप्रहत्यापनोदाय तव यद्वचनं बुवे सर्वं सपापंतरियोश्वमेधं यजेत वै । तस्मात्त्वं यज विश्वात्मन् वाजिमेधेन शोभिना ॥ स वाजिमेधो विप्राणां हंत्या पापापनोदनः । कृतवान्यं महाराजो दिलीपस्तव पूर्वजः मनुश्च सगरो राजा मरुतो नहुषात्मजः । एते ते पूर्वजाः सर्वे यज्ञान् कृत्वा पदं गताः ॥ ३६ अध्याय ७ में ॥

धर्मशास्त्र में सूत्रग्रन्थ वेदों के बराबर माने है. वेदार्थ लेके ही सूत्र रचे है और सूत्रों सें श्लोकबंध स्मृतियां बनाई गई. पीछे पुराणादि बने है. जब वेदों कों देखिये तो मांस और जीवहिंसा करने का कुछ भी निषेध नहीं. जिस वखत स्मृतियों के बनाने का काल था तिसमें अर्थात् कलियुग के आरंभ में एक बडा उपद्रव वैदिक धर्म उपर उत्पन्न हुआ. सो जैन-बौध धर्म की प्रबलता हुई. जैन-बौधोने वेदो कों हिंसक शास्त्र अनीश्वरोक्त पुनरुक्त अज्ञों के बनाये सिद्ध करे, जिनका स्वरूप उपर कुच्छक लिख आये है. इस भरत खंड में प्रायः हिंसक धर्म वेदो ही सें चला है. जब वैदिक धर्म बहुत नष्ट हो गया तब लोगों नें ब्राह्मणों सें पूछा कि तुम तो वेद, वेदोक्त यज्ञादिकधर्म ईश्वर के स्थापन करे जगत के उद्धार वास्ते कहते थे वे नष्ट क्यों कर हो गये. क्या ईश्वर सें भी कोई बलवान् है, जिसने ईश्वर की स्थापना करी वस्तु खंडन कर दीनी. तब ब्राह्मणों नें उत्तर दिया कि, यह बुध भी परमेश्वर का अवतार है. सोइ गीत गोविंद काव्य ग्रन्थ की प्रथम अष्टपदी में दशावतार वर्णन करे है, तिसमें बुध वास्ते ऐसें लिखा है ॥

निन्दसि यज्ञविधेरहहः श्रुतिजातं सदयहृदयदर्शितपशुघातं केशवधृतबुद्धशरीरम् ॥ गीतगोविंद ॥

अर्थ :- भगवान विष्णु ने बुद्ध का रूप धारके वेद में कही यज्ञ विधि की निंदा करी, कारण कि, यज्ञ में पशु मारे जाते है, तिनकी भगवान कों दया आई. इसी ग्रन्थ में एक श्लोक में दश अवतार का वर्णन करा है, तिन में बुद्ध विषय में ऐसा जयदेव स्वामी नें लिखा है, ॥ कारुण्यमातन्वते ॥

પદ્મપુરાણના પાતાલખંડમાં રામાશ્વમેઘની કથા છે. તેના ૬૦ અધ્યાય છે. તેમાંથી સાતમા અધ્યાયમાં એવું લખ્યું છે કે રામચંદ્રજીએ અયોધ્યામાં આવ્યા પછી ઘણો પશ્ચાતાપ કર્યો કે, મેં યુદ્ધમાં પોતાના હાથથી ઘણા બ્રાહ્મણ, રાવણ વગેરેને માર્યા. તેનું પાપ કેવી રીતે ઉતરશે. એવો પ્રશ્ન ઋષિઓને કર્યો. ત્યારે ઋષિઓએ જવાબ આપ્યો કે, આ સર્વ પાપ નાશ કરવા માટે તું અશ્વમેઘ યજ્ઞ કર. પાપ દૂર કરવા માટે બીજો કોઈ ઉપાય નથી અને આગળ જે મોટા-મોટા રાજાઓ થઈ ગયા, તેઓ અશ્વમેઘ યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગવાસને પામ્યા છે. તેમની જેમ તું પણ અશ્વમેઘ કર તો સર્વ પાપ નાશ થઈ જશે. તે બધું કથન નીચે લખીએ છીએ.

॥ राम उवाच ॥ ब्राह्मणास्तु पूजार्हा दानसन्मानभोजनैः । ते मया निहता विप्राः शरसंघातसंहितैः ॥ कुर्वतो बुद्धिपूर्वं मे ब्रह्महत्यास्तु निन्दिताम् ॥ इति प्रोक्तवन्तं रामं जगाद स तपोनिधिः ॥ शेष उवाच ॥ श्रृणु राम महावीर लोकानुग्रहकारक । विप्रहत्यापनोदाय तव यद्वचनं ब्रुवे सर्वं सपापंतरियोश्वमेधं यजेत वै । तस्मात्त्वं यज विश्वात्मन् वाजिमेधेन शोभिना ॥ स वाजिमेधो विप्राणां हंत्या पापापनोदनः । कृतवान्यं महाराजो दिलीपस्तव पूर्वजः मनुश्च सगरो राजा मरुतो नहुषात्मजः । एते ते पूर्वजाः सर्वे यज्ञान् कृत्वा पदं गताः ॥ (૩૬ અધ્યાય ૭માં)

ધર્મશાસ્ત્રમાં સૂત્ર ગ્રંથ વેદ સમાન મનાય છે. વેદનો અર્થ લઈને જ સૂત્ર રચે છે અને સૂત્રોમાંથી શ્લોકબદ્ધ સ્મૃતિઓ બનાવી છે. પછી પુરાણાદિ બને છે. જ્યારે વેદોને દેખીએ ત્યારે માંસ અને જીવહિંસા કરવાનો સ્હેજ પણ નિષેધ નથી. જે વખતે સ્મૃતિઓ બનાવવાનો કાળ હતો તેમાં અર્થાત્ કલિયુગના પ્રારંભમાં એક મોટો ઉપદ્રવ વૈદિક ધર્મ ઉપર ઉત્પન્ન થયો. જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની પ્રબળતા થઈ. જૈન અને બૌદ્ધે વેદોને હિંસક શાસ્ત્ર, ઈશ્વર વડે નહીં કહેવાયેલા અને પુનરુક્ત અજ્ઞાનીના બનાવેલા સિદ્ધ કરે છે. જેનું સ્વરૂપ ઉપર કાંઈક લખેલું છે. આ ભરતખંડમાં પ્રાયઃ હિંસકધર્મ વેદોથી ચાલ્યો આવે છે. જ્યારે વૈદિક ધર્મ ઘણો નષ્ટ થઈ ગયો ત્યારે લોકોએ બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું કે, તમે તો જગત્ના ઉદ્ધાર માટે વેદ અને વેદમાં કહેલા યજ્ઞ વગેરે ધર્મો ઈશ્વરે સ્થાપન કરેલા એવું કહેતા હતા. તો તે નષ્ટ કેવી રીતે થઈ ગયા ? શું ઈશ્વરથી પણ કોઈ બલવાન છે, કે જેમણે ઈશ્વરની સ્થાપના કરેલી વસ્તુ ખંડન કરી દીધી. ત્યારે બ્રાહ્મણોએ જવાબ આપ્યો કે, આ બુદ્ધ પણ પરમેશ્વરનો અવતાર છે. તે ગીત ગોવિંદ કાવ્ય ગ્રંથની પ્રથમ અષ્ટપદીમાં દશ અવતારનું વર્ણન કરે છે. તેમાં બૌદ્ધ માટે આવું લખ્યું છે.

निन्दसि यज्ञविधेरहहः श्रुतिजातं सदयहृदयदर्शितपशुघातं केशवधृतबुद्धशरीरम् ॥ गीतगोविंद ॥

અર્થ :- ભગવાન વિષ્ણુએ બુદ્ધનું રૂપ ધારણ કરીને વેદમાં કહેલી યજ્ઞની વિધિની નિંદા કરી. કારણ કે, યજ્ઞમાં પશુ મારવામાં આવે છે. તેની ભગવાનને દયા આવી. આ ગ્રંથમાં એક શ્લોકમાં દશ અવતારનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં બુદ્ધને વિષે જયદેવસ્વામીએ એવું લખ્યું છે. ॥ कारुण्यमातन्वते ॥

अर्थ :- बुद्ध नें दया धर्म प्रगट करा, इससें भी यह सिद्ध होता है, दया धर्म आगे बहुत लुप्त हो गया था और वैदिक ब्राह्मणों नें बहुत जगें हिंसक धर्म अर्थात् हिंसक वैदिक यज्ञ धर्म फैला दिया था, सो सर्व हिंदुस्थान, फारस, रुम, अरब वगैरे देशो में फैल गया था. सोई कितनेक देशो में अब भी यज्ञ की कुरबानी प्रमुख करते है और वेदमंत्रों की जगे बिसमिल्लाह प्रमुख शब्द उच्चारते है. क्योंकि भारत और मनुस्मृति में लिखा है—शक, यवन और कामभोज पुंड्रक, अंध्र, द्रविड, कामभोज, यवन, शक, पारद, पलव, चीन, किरात, दरद, खस ये सर्व क्षत्रिय जाति के लोक थे. ब्राह्मणों के दर्शन न होने सें म्लेच्छ हो गये. इस सें यह सिद्ध हुआ कि जिस जगे अब भी जानवरो की बलि देते है अर्थात् कुर्बानीयां करते है ये सर्व ब्राह्मणो ने ही हिंसक धर्म चलाया है और यह भी सिद्ध होता है कि जिस समय में मनुस्मृति बनाई गई है तिस समय में इन पूर्वोक्त देशो में ब्राह्मणों का वेदोक्त धर्म नहीं रहा था. जब जैन-बौधों का जोर हुआ, तब बौध मत के आचार्य मोद्गलायन और शारिपुत्र प्रमुख पंडितो नें देशो में फिरफिर के अपने उपदेशद्वारा उत्तर पूर्वमें तो चीन ब्रह्मातक बौधधर्म स्थापन करा और दक्षिण में लंकातक स्थापन करा. उधर जैनाचार्य और जैन राजे संप्रति प्रमुखों नें उपदेशद्वारा बंगाल सें लेकर काबूल, गजनी, हिरात, बुखारा, शक पारसादि देशों तक और नेपाल स्वेतांबिका तक, दक्षिण में गुजरात, लाड, कौंकण, कर्णाट, सोपारपत्तन तक जैनमत की वृद्धि स्थापन करी. तब हिंदुस्थान के ब्राह्मण कहनें लगे कि कलियुग उत्पन्न हुआ, इस वास्ते वैदिक धर्म डूब गया. कलि अर्थात् जैनबौधमत की प्रबलता, क्या जानें ब्राह्मणों ने यह युग जुदा इसी वास्ते माना हो. जैन-बोध मत की प्रबलता में एक और ब्राह्मणो की जानकों क्लेश उत्पन्न हुआ कि कितनेक लोकों ने सांख्य शास्त्र का अभ्यास करके कहने लगे के ब्राह्मण लोग अग्नि, वायु, सूर्य इत्यादि अनेक देवतायों की उपासना करते है और तिनके नाम सें यज्ञ याग करते हैं. परंतु ये देवते कहां कहे है, ये तो पदार्थ है. इनके वास्ते जीवहिंसा करनी और धर्म समजना यह बहुत बडा पाप है, इस वास्ते वेदोक्त धर्म ठीक नहीं. जिसकों मोक्ष की इच्छा होवे सो प्रकृति पुरुष के ज्ञान सें और त्याग वैराग्य से लेवे परंतु जीववध करनें सें कदापि मुक्ति नहीं होवेगी. तब तो चारों और सें वैदिक धर्मवाले ब्राह्मणों की निंदा होने लगी और तिनकों लोगों ने बहुत धिक्कार दिया. तिस सें वेदों के पुस्तक ढांक के रख छोडने की जरूरत हो गई और कितनीक वेदोक्त विधियां त्याग दीनी और स्मृति, पुराण वगैरे बना के तिन में लिख दिया कि कलि में फलानी फलानी चीज करनी और जो जो बाते जैन-बौध धर्म की साथ मिल जाव ऐसी दाखल करी और कितनीक नवी युक्तियां निकाली, वे ऐसी कि अगले ऋषि जो यज्ञ करते थे वे जनावरों कों मार के उनका मांस खाके फिर जिता कर देते थे, वे बडे सामर्थ्यवाले थे. कितनेक कहने लगे कि मंत्रो का सामर्थ्य तिन ऋषियों के साथ ही चला गया. परंतु यह सर्व कहना ब्राह्मणों का जूठ है. शास्त्रों में सें यह प्रमाण किसी जगें सें नहीं मिलता है. परंतु यह प्रमाण तो मिलता है कि ऋषि जनावरों कों मार के होम करते और तिनका मांस खाते थे. तिस वखत में जो वेद थे वे ही वेद इस

અર્થ :- બુદ્ધે દયાધર્મ પ્રગટ કર્યો. એનાથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે, દયાધર્મ પહેલા ઘણો લોપ થઈ ગયો હતો અને વૈદિક બ્રાહ્મણોએ ઘણી જગ્યાએ હિંસક ધર્મ અર્થાત્ હિંસક વૈદિક યજ્ઞધર્મ ફેલાવી દીધો હતો. તે સર્વ હિંદુસ્તાન, ફારસ, રૂમ, અરબ વગેરે દેશોમાં ફેલાઈ ગયો હતો. તે કેટલાક દેશોમાં હજુ પણ યજ્ઞની કુર્બાની વગેરે કરે છે અને વેદ મંત્રોની જગ્યાએ બિસમિલ્લાહ વગેરે શબ્દ ઉચ્ચારે છે. કારણ કે, ભારત અને મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે - શક, યવન અને કામભોજ, પુંડ્રક, અંધ્ર, દ્રવિડ, કામભોજ, યવન, શક, પારદ, પલવ, ચીન, કુરાત, દરત, ખસ આ બધા ક્ષત્રિય જાતિના લોકો હતા. બ્રાહ્મણોના દર્શન ન થવાથી મ્લેચ્છ થઈ ગયા. એનાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જે જગ્યાએ હજુ પણ જાનવરોની બલી આપે છે અર્થાત્ કુર્બાનીયા કરે છે. તે સર્વ બ્રાહ્મણોએ જ હિંસક ધર્મ ચલાવ્યો છે અને એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે, જે સમયે મનુસ્મૃતિ બનાવી હતી, તે સમયે આ પૂર્વોક્ત દેશોમાં બ્રાહ્મણોનો વેદોક્ત ધર્મ રહ્યો ન હતો. જ્યારે જૈન અને બૌદ્ધોનું જોર થયું ત્યારે બૌદ્ધ મતના આચાર્ય મૌદ્ગલાયન અને શારિપુત્ર વગેરે પંડિતોએ વિવિધ દેશોમાં ફરી ફરીને પોતાના ઉપદેશ દ્વારા ઉત્તર-પૂર્વમાં તો ચીન, બ્રહ્મા સુધી બૌદ્ધધર્મ સ્થાપન કર્યો અને દક્ષિણમાં લંકા સુધી સ્થાપન કર્યો અને બીજી બાજુ જૈનાચાર્ય અને સંપ્રતિ વગેરે જૈનરાજાઓએ ઉપદેશ દ્વારા બંગાલથી લઈને કાબૂલ, ગજની, હિરાત, બુખારા, શક, પારસ આદિ દેશો સુધી અને નેપાલ શ્વેતાંબિકા સુધી દક્ષિણમાં ગુજરાત, લાડ, કંકણ, કર્ણાટક, સોપાન પત્તન સુધી જૈનમતની વૃદ્ધિ સ્થાપન કરી, ત્યારે હિંદુસ્તાનના બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યા કે, કલિયુગ ઉત્પન્ન થયો છે માટે વૈદિક ધર્મ ડૂબી ગયો. કલિ અર્થાત્ જૈન અને બૌદ્ધમતની પ્રબળતા. કોણ જાણે બ્રાહ્મણોએ આ યુગને જુદો આટલા માટે માન્યો હશે જૈન-બૌદ્ધમતની પ્રબળતામાં એક બાજુ બ્રાહ્મણોની જાણકારીને ક્લેશ ઉત્પન્ન થયો કે કેટલાક લોકો સાંખ્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને કહેવા લાગ્યા કે બ્રાહ્મણ લોક અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય ઇત્યાદિ અનેક દેવતાઓની ઉપાસના કરે છે અને તેના નામથી યજ્ઞ યાગ કરે છે. પરંતુ આ દેવતાઓ ક્યાં કહ્યા છે. આ તો પદાર્થ છે. આ માટે જીવહિંસા કરવી અને ધર્મ સમજવો આ ઘણું મોટું પાપ છે. આ કારણથી વેદોક્ત ધર્મ ઠીક નથી. જેમને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તે પ્રકૃતિ પુરુષના જ્ઞાનથી અને ત્યાગ વૈરાગ્યથી લે. પરંતુ જીવવધ કરવાથી ક્યારેય પણ મુક્તિ થતી નથી. ત્યારે તો ચારે બાજુથી વૈદિક ધર્મવાળા બ્રાહ્મણોની નિંદા થવા લાગી અને તેમને લોકોએ ખૂબ ધિક્કાર કર્યો. તેથી વેદોના પુસ્તકને ઢાંકીને મૂકી દેવાની જરૂરત પડી અને કેટલીક વેદોક્ત વિધિઓ છોડી દીધી અને સ્મૃતિ, પુરાણ વગેરે બનાવી તેમાં લખી દીધું કે કલિયુગમાં અમુક અમુક ચીજો કરવી અને જે જે બાબતો જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની સાથે મળતી હતી, તેટલી દાખલ કરી અને કેટલીક નવી યુક્તિઓ શોધી. તે એવી કે પહેલા ઋષિઓ યજ્ઞ કરતા હતા, તે જાનવરોને મારીને તેનું માંસ ખાઈને પછી જીવતા કરતા હતા. તે ઘણાં સામર્થ્યવાળા હતા. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે મંત્રોનું સામર્થ્ય તે ઋષિઓની સાથે જતું રહ્યું. પરંતુ આ બધું બ્રાહ્મણોનું કહેવું જૂઠ છે. શાસ્ત્રોમાં આ પ્રમાણ કોઈ જગ્યાએ મળતું નથી. પરંતુ એવું પ્રમાણ તો મળે છે કે, ઋષિ જાનવરોને મારીને હોમ કરતાં હતાં અને તેનું માંસ

वखत में भी है. परंतु वेदोक्त कर्म जो कोई आज करे तो तिसकी बहुत फजीती होवे. मधुपर्क अनुस्तरणी, शूलगव, अश्वमेध में संवेशन प्रकार, अश्लील भाषण इत्यादि वेदोक्त कर्म आज कोई करें तो तिसकी संगत कोई लोक भी नहीं करे और तिसके साथ व्यवहार भी नहीं रखे और येह पूर्वोक्त कर्म देखिये तो बहुत बुरा दिख पडता है. गर्भाधान संस्कार में ऋग्वेद का मंत्र पढते है सो यह है.

तां पुषं शिवतमामेरयस्व यस्यां बीजं मनुष्यारुवपन्ति ॥ यानउविशति विश्रयाते यस्यामुशंतः प्रहारमेशषम् ॥ ऋग्वेद- अ० ८ ॥

निगमप्रकाश का कर्ता लिखता है कि ऐसे मंत्र का अर्थ लिखीये तो बहुत अमर्यादा होवे इस वास्ते छाना हे सोई भला है.

१२०० सो वर्ष पहिलां शंकर स्वामी हूये, तिनों नें राजायों की मदत सें बौद्ध धर्मवालों कों कतल करना शुरु कीया. परंतु जैन धर्म सर्व देशो में सें दक्षिण गुजरातादिक देशो में बना रहा. शंकरस्वामी भी वेदोक्त हिंसा कों अछी मानते थे, क्योंकि शंकरविजय नामक ग्रन्थ शंकरस्वामी के शिष्य आनंदगिरि का करा हुआ है तिस के छव्वीस में अध्याय में बौधों के साथ संवाद जिसतरें सें हुआ है सो लिखा है. शंकरस्वामी ने कहा है कि वेद में जो हिंसा लिखी है सो हिंसा नहीं, यह तो धर्म है. सो संभाषण नीचे लिखा जाता है.

इदम् आह सर्वप्राण्यहिंसा परमो धर्मः । परमगुरुभिरिदमुच्यते ॥ रे रे सोगत नीचतर किं किं जल्पसि । अहिंसा कथं धर्मो भवितुमर्हति । यागीयहिंसा धर्मरुपत्वात् तथा हि अग्निष्टोमादिक्रतुः छागादिपशुमान् यागस्य परमधर्मत्वात् । सर्वदेवतृप्तिमूलत्वाच्च । तद्द्वारा स्वर्गादिफलदर्शनाच्च पशुहिंसा श्रुत्याचारतत्परैरङ्गीकरणीया तद्व्यतिरिक्तस्यैव पाखंडत्वात् तदाचाररता नरकमेव यान्ति ॥ वेदनिंदापरा ये तु तदाचारविवर्जिता ते सर्वे नरकं यान्ति यद्यपि ब्रह्मबीजजाः ॥ इति मनुवचनात् ॥ हिंसा कर्तव्येत्यत्र वेदा सहस्रं प्रमाणं वर्तते ब्रह्मक्षत्र-वैश्यशूद्राणां वेदेतिहासपुराणाचारः प्रमाणमेव तदन्याः पतितो नरकगामी चेति सम्यगुपदिष्टः सौगतः परमगुरुं नत्वा निरस्तसमस्ताभिमानः पद्मपादादिगुरुशिष्याणां पादरक्षधारणाधि-कारकुशलः सततं तदुच्छिष्टान्नभक्षणपुष्ठतनुरभवत् ॥ इत्यनन्तानन्दगिरिकृतो षड्विंशति प्रकरणम् ॥२६॥

अर्थ :- सौगत कहता है अहिंसा परम धर्म है, तब शंकर कहता है, रे रे सौगत नीचों में नीच, क्या क्या कहता हैं ? अहिंसा क्यों कर धर्म हो सकता है, यज्ञ हिंसा कों धर्मरुप होने सें, सोइ दिखाते है-अग्निष्टोमादि यज्ञ में छागादि पशु का मारना परम धर्म है और सर्व देवता तृप्त हो जाते है और इस हिंसा से स्वर्ग मिलता है, इस वास्ते धर्म है. पशुहिंसा श्रुति का आचार है, अन्य मतवालों को भी अंगीकार करणे योग्य है. वैदिक हिंसा सें उपरांत सर्व पाखंड है. जे पाखंड मानते वे नरक में जाते है. जो

ખાતા હતા. તે વખતે જે વેદ હતા. તે જ વેદ હમણાંના વખતમાં પણ છે. પણ વેદોક્ત કર્મ જો કોઈ હમણાં કરે તો તેની બહુ જ ફજેતી થાય. મધુપર્ક, અનુસ્તરણી, શૂલગવ, અશ્વમેઘમાં સંવેશનપ્રકાર, અશ્લીલ ભાષણ ઈત્યાદિ વેદોક્ત કર્મ આજે કરે તો કોઈ પણ લોકો તેની સંગત ન કરે અને તેમની સાથે કોઈ વ્યવહાર પણ ન રાખે અને આ પૂર્વોક્ત કર્મ દેખીએ તો બહુ જ ખરાબ દેખાય. ગર્ભાધાન સંસ્કારમાં ઋગ્વેદનો જે મંત્ર બોલે છે તે આ છે -

तां पुषं शिवतमामेरयस्व यस्यां बीजं मनुष्यारुवपन्ति ।। यानउविशति विश्रयाते यस्यामुशंतः प्रहारमेशषम् ।। ऋग्वेद- अ० ८ ।।

નિગમપ્રકાશના કર્તા લખે છે કે આવા મંત્રનો અર્થ લખીએ તો બહુ જ અમર્યાદા થાય તેથી છૂપું છે તે બરાબર છે.

૧૨૦૦ વર્ષ પહેલાં શંકરસ્વામી થયા હતાં. તેમણે રાજાઓની મદદથી બૌદ્ધ-ધર્મવાળાઓની કતલ કરવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ જૈનધર્મ બધા દેશોમાંથી દક્ષિણ, ગુજરાત આદિ દેશોમાં બની રહ્યો. શંકરસ્વામી પણ વેદોક્ત હિંસાને સારી માનતા હતા. કારણ કે, શંકરવિજય નામનો ગ્રંથ શંકરસ્વામીના શિષ્ય આનંદગિરિએ કરેલો હતો. તેના ૨૬મા અધ્યાયમાં બૌદ્ધોની સાથે જે રીતનો સંવાદ થયો તે લખ્યો છે. શંકરસ્વામીએ કહ્યું કે, વેદમાં જે હિંસા લખી છે, તે હિંસા નથી, આ તો ધર્મ છે. તે સંભાષણ નીચે લખીએ છીએ.

इदम् आह सर्वप्राण्यहिंसा परमो धर्मः । परमगुरुभिरिदमुच्यते ।। रे रे सोगत नीचतर किं किं जल्पसि । अहिंसा कथं धर्मो भवितुमर्हति । यागीयहिंसा धर्मरुपत्वात् तथा हि अग्निष्टोमादिक्रतुः छागादिपशुमान् यागस्य परमधर्मत्वात् । सर्वदेवतृप्तिमूलत्वाच्च । तद्द्वारा स्वर्गादिफलदर्शनाच्च पशुहिंसा श्रुत्याचारतत्परैरङ्गीकरणीया तद्व्यतिरिक्तस्यैव पाखंडत्वात् तदाचाररता नरकमेव यान्ति ।। वेदनिंदापरा ये तु तदाचारविवर्जिता ते सर्वे नरकं यान्ति यद्यपि ब्रह्मबीजजाः ।। इति मनुवचनात् ।। हिंसा कर्तव्येत्यत्र वेदा सहस्त्रं प्रमाणं वर्तते ब्रह्मक्षत्र-वैश्यशूद्राणां वेदेतिहासपुराणाचारः प्रमाणमेव तदन्याः पतितो नरकगामी चेति सम्यगुपदिष्टः सौगतः परमगुरुं नत्वा निरस्तसमस्ताभिमानः पद्मपादादिगुरुशिष्याणां पादरक्षधारणाधि-कारकुशलः सततं तदुच्छिष्टान्नभक्षणपुष्ठतनुरभवत् ।। इत्यनन्तानन्दगिरिकृतो षड्विंशति प्रकरणम् ।।२६।।

અર્થ :- સૌગત (બુદ્ધ) કહે છે અહિંસા પરમધર્મ છે. ત્યારે શંકર કહે છે કે નીચોમાં પણ નીચ તું શું-શું બોલે છે ? અહિંસા કેવી રીતે ધર્મ હોઈ શકે. યજ્ઞહિંસા ધર્મરૂપ હોવાથી. તે જ વાત બતાવે છે. અગ્નિષ્ટોમાદિ યજ્ઞમાં છાગ વગેરે પશુને મારવા પરમધર્મ છે અને સર્વ દેવતા તૃપ્ત થઈ જાય છે. તેમજ આ હિંસાથી સ્વર્ગ મળે છે માટે ધર્મ છે. પશુહિંસા શ્રુતિનો આચાર છે. અન્યમતવાળાને પણ સ્વીકારવા યોગ્ય છે. વૈદિક હિંસા સિવાય બધું પાખંડ છે. જે પાખંડ માને છે તે નરકમાં જાય છે. જે વેદની નિંદા કરે છે અને જે વેદમાં કહેલા આચારથી રહિત છે,

वेद की निंदा करते है और जो वेदोक्ताचार वर्जित है वे सर्व नरक में जायेंगे, ब्रह्मा का बीज क्यों न हो ? यह मनु नें कहा है. हिंसा करनी इसमें वेदों की हजारों श्रुतियां प्रमाण देती है. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र इनकों वेद, इतिहास, पुराणों का कहा प्रमाण है, इससें अन्य कुछ माने तो नरकगामी है. यह सुणके सौगत शंकर के पद्मपादादि शिष्यों का नौकर बन के उनकी जूतीयों का रखनेवाला हुआ और उनकी जूठ मस्त रहने लगा.

अब विद्वानों कों विचारना चाहिये कि, शंकरस्वामी आनंदगिरि येये कैसेक अकलवंत थे क्योंकि प्रथम जो संबोधन नीचतर का करा है यह विद्वानों का वचन नहीं, फेर अहिंसा धर्म का निषेध करा यह वचन निर्दयी शौकरिक, कसाई, भंगी, ढेढ, चमारों और वावरीयों का है कि जिनों ने जीवहिंसा ही सें प्रयोजन है और यज्ञ की हिंसा बहुत अछी कही, सो अप्रमाणिक है और इससे जो मनुका प्रमाण दीया वो ऐसा है, जैसा किसी ने कहा हमारे गुरु तरणतारण है, इसमें प्रमाण, मेरा शाला जो कहता है के गुरु सच्चा है. श्रुति का जो प्रमाण दीया सो ऐसा है कि मेरी भार्या जो कहती है गुरु सच्चा है. क्या विद्वानो के यही प्रमाण होते है ? जो प्रतिवादी के खंडन करने कों अपणे शास्त्र का प्रमाण देना यह तो निःकेवल अन्यायसंपन्नता का लक्षण है. क्योंकि जब प्रतिवादी अन्यमत के शास्त्रों को ही नहीं मानता तो फेर वो उसके प्रमाण कों क्यों कर मानेगा ? इसी आनंदगिरि ने अगले प्रकरण में जैनमत का खंडन लिखा है, वो बिलकुल जूठ है. जो उसने जैनमत की तर्फ सें पूर्वपक्ष करा है सो उसके जैनमत के अनभिज्ञता का सूचक है. क्योंकि जो उसने पूर्वपक्ष जैनमत की तर्फ सें करा है वो पक्ष न तो किसी जैनी नें पीछे माना है और न वर्त्तमान में मानते है और न उनके शास्त्रों में ऐसा लिखा है. इस वास्ते शंकर और आनंदगिरि ये दोनों परमत के अजाण और अभिमानपूरित मालूम होते है. जो मनमें आया सो जूठा उतपटंग लिख दिया. जैसें वर्त्तमान में दयानंद सरस्वती ने अपने बनाये सत्यार्थ प्रकाश ग्रन्थ में चार्वाकमत के श्लोक लिखके लिख दीया कि ये श्लोक जैनीयों के बनाये हुए है. ऐसे ही आनंदगिरि और शंकर स्वामी ने जो जैनमत का पूर्वपक्ष लिखा है सो महा जूठ लिखा है. इस वास्ते मैंने विचारा की ऐसे आदमीयों का लिखा खंडन लिखके मैं काहे कों अपना पत्रा बिगाडुं.

माधवाचार्य ने दूसरा शंकरदिग्विजय रचा है, शंकर और आनंदगिरि की अज्ञता छिपाने वास्ते, क्योंकि माधवाचार्य ने कितनीक वाते जैनमत की पूर्वपक्ष में लिखी है. यह शंकरदिग्विजय अहंकार आदि के उदय सें बनी है ने कुमतों के खंडन करनें सें, जैसे दयानंद ने दयानंद दिग्विजयार्क रचलीनी है. दयानंद ने किस मत को जीता है सो सर्व लोग जानते है. निगम प्रकाश का कर्त्ता लिखता है कि शंकरस्वामी वाममार्गी था ऐसें लोक कहते है. क्योंकि जहां जहां शंकरस्वामी का मठ है तहां तहां शक्ति की उपासना विशेष करके चलती है और द्वारका में शंकरस्वामी का शारदामठ है. तहां श्रीचक्र की स्थापना पत्थर कोर के करी है और बहुत परमहंस, कौलिक, अघोरी, वाममार्गी, सर्वांगी इत्यादि

તે બધા નરકમાં જશે. બ્રહ્માના બીજ કેમ ના હોય ? એવું મનુએ કહ્યું છે. હિંસા કરવી આમાં વેદોની હજારો શ્રુતિઓ પ્રમાણ છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર તેમને વેદ, ઈતિહાસ, પુરાણનું કહ્યું પ્રમાણ છે. એના સિવાય બીજું કંઈપણ માને તો નરકગામી છે. આ સાંભળીને સૌગતે શંકરના પદ્મપાદ વગેરે શિષ્યોના નોકર બનીને એમના જૂતાનું રક્ષણ કર્યું અને એમનું એઠું ખાઈને પ્રસન્ન રહેવા લાગ્યા.

હવે વિદ્વાનોએ વિચારવું જોઈએ કે - શંકરસ્વામી, આનંદગિરિ એ કેટલા અક્કલવંત હતા. કારણ કે, પહેલું જ સંબોધન અત્યંત નીચનું કર્યું. જે વિદ્વાનોનું વચન નથી. પછી અહિંસાધર્મનો નિષેધ કર્યો. આ વચન નિર્દયી, શૌકરિક, કસાઈ, ભંગી, ઢેઢ, ચમાર અને વ્યાપારીઓનું છે કે જેમને જીવહિંસાથી જ પ્રયોજન છે અને યજ્ઞની હિંસા ઘણી સારી કીધી તે અપ્રમાણિક છે અને આમાં જે મનુનું પ્રમાણ આપ્યું, તે તો એવું છે કે, જેવું કોઈએ કહ્યું કે, અમારા ગુરુ તરણતારણ છે. એમાં પ્રમાણ મારા સાળા જે કહે છે કે ગુરુ સાચા છે. શ્રુતિનું જે પ્રમાણ આપ્યું તે એવું છે કે મારી ભાર્યા કહે છે કે ગુરુ સાચા છે. શું વિદ્વાનોના આ પ્રમાણ હોય છે ? પ્રતિવાદીનું ખંડન કરવા માટે પોતાના શાસ્ત્રોનું પ્રમાણ આપવું એ તો કેવળ અન્યાય સંપન્નતાનું લક્ષણ છે. કારણ કે, જ્યારે પ્રતિવાદી અન્યમતના શાસ્ત્રોને માનતા જ નથી. તો પછી શાસ્ત્રના પ્રમાણને કેવી રીતે માન્ય કરશે. આ આનંદગિરિએ આગળના પ્રકરણમાં જૈનમતનું ખંડન લખ્યું છે તે બિલકુલ ખોટું છે. જે તેમને જૈનમતની તરફથી પૂર્વપક્ષ કર્યો છે, તે તેમના જૈનમતના અનભિજ્ઞતાનું સૂચક છે. કારણ કે, જે પૂર્વપક્ષ એમણે જૈનમતની તરફથી કર્યો છે, તે પક્ષ ન તો કોઈ જૈનીએ માન્યો છે અને વર્તમાનમાં પણ માનતા નથી. તેમજ જૈનોના શાસ્ત્રોમાં એવું લખ્યું પણ નથી. તેથી શંકર અને આનંદગિરિ આ બંને પરમતના અજાણ અને અભિમાનથી ભરેલા જણાય છે. જે મનમાં આવ્યું તે જૂઠું અને આધાર વગરનું લખી દીધું છે. જેવી રીતે વર્તમાનમાં દયાનંદસરસ્વતીએ પોતાના બનાવેલા સત્યાર્થપ્રકાશ ગ્રંથમાં ચાર્વાક મતનો શ્લોક લખીને લખી દીધું છે કે આ શ્લોક જૈનીઓએ બનાવેલો છે. એવી રીતે આનંદગિરિ અને શંકરસ્વામીએ જે જૈનમતનો પૂર્વપક્ષ લખ્યો છે તે અત્યંત ખોટો લખ્યો છે. તેથી મેં વિચાર્યું કે, આવા માણસોએ લખેલું ખંડન લખીને હું શા માટે કાગળ બગાડું.

શંકર અને આનંદગિરિની અજ્ઞાનતા છૂપાવવા માટે માધવાચાર્યે બીજો શંકરદિગ્વિજય રચ્યો છે. કારણ કે, માધવાચાર્યે જૈનમતની કેટલીક વાતો પૂર્વપક્ષમાં લખી છે. આ શંકરદિગ્વિજય અહંકાર આદિના ઉદયથી બન્યો છે અને કુમતોનું ખંડન કરવાથી જે રીતે દયાનંદે દયાનંદદિગ્વિજયાર્ક રચ્યો છે. દયાનંદે કયા મતને જીત્યો છે. તે બધા લોકો જાણે છે. નિગમપ્રકાશના કર્તા લખે છે કે શંકરસ્વામી વામમાર્ગી હતા, એવું લોકો કહે છે. કારણ કે, જ્યાં જ્યાં શંકરસ્વામીનો મઠ છે. ત્યાં ત્યાં શક્તિની ઉપાસના વિશેષે કરીને થાય છે અને દ્વારિકામાં શંકરસ્વામીનો શારદા મઠ છે. ત્યાં શ્રીચક્રની સ્થાપના પત્થર કોતરીને કરી છે અને

सर्व ब्रह्ममार्गी कहे जाते है, परंतु मदिरा, मांस खूब पीते खाते है. श्रीचक्र वाममार्गीयो के पूजन करने का देव है, सो शंकरस्वामी नें स्थापन करा है, यह कथन शंकरविजय के चौसठ में तथा पैंसठ ६४। ६५ में प्रकरण में है सो नीचे लिखा जाता है.

या देवी सर्वभूतेषु ज्ञानरुपेण संस्थिता । इति मार्कंडेयवचनात् परा देवता कामाक्षीति अध्याय ६४ में । एवमेतस्मिन्नर्थे निष्पन्ने परशक्तितत्त्वस्याभिव्यंजकं श्रीचक्रनिर्माणं क्रियते भवद्भिराचार्यैः तत्र श्लोकम् बिंदुत्रिकोणवसुकोणदशारयुग्म, मन्नस्त्रनागदलसंयुतषोडशारम् । वृत्तत्रयश्च धरणीसदनत्रयश्च श्रीचक्रमेतत् उदितं परदेवतायाः ॥ श्रीचक्रं शिवयोर्वपुः ॥ इत्यादि वचनैः श्रीचक्रस्य शिवशक्त्यैकरूपत्वात् मुक्तिकांक्षिभिः सर्वैः श्रीचक्रपूजा कर्तव्येति सर्वेषां मोक्षफलप्राप्तये दर्शनादेव श्रीचक्रं आचार्यैर्निर्मितमिति ॥ पंचषष्ठी प्रकरणम् ॥

इस लिखने सें यह सिद्ध होता है कि, शंकरस्वामी वाममार्गीयो का भी आचार्य था. जब ऐसा हुआ तब तो शंकरस्वामी ने अनुचितकर्म किया होगा. शंकरस्वामी ने भी हिंसा ही कों धर्म माना, पीछे शंकराचार्य कों राजा लोगों की बहुत मदत मिली तब बौद्धोंसें लडाई करी और बौद्ध लोगों कों बिना गुनाह के कतल कर डाला. यह कथन माधवाचार्य अपने बनाये दूसरे शंकरविजय में लिखता है. वे श्लोक ये है

॥ आसेतुरातुषाद्रि बौद्धानां वृद्धबालकम् । नाहन्ति यः स हन्तव्यो भृत्यम् इत्यवसन् नृपाः ॥ न वदेद्यावनीं भाषा प्राणैः कंठगतैरपि हस्तिना ताड्यमानोपि न गच्छेज्जैनमंदिरम् ॥

तद पिछे बौद्धधर्म हिंदुस्थान सें दूर हो गया और उपनिषदों का मत चला परंतु सो मत लोगों कों अच्छा नहीं लगा, तब लोगों ने भक्तिमार्ग निकाला. यज्ञ के ठिकाने पूजा सेवा स्थापी और ब्राह्मण कर्मकांड में जहां दर्भ वापरता था तहां भक्तिमार्गवाले तुलसीदल वापर नें लगे और पुरोडाशा अर्थात् यज्ञ का शेष भाग के बदले प्रसाद दाखल करा और अग्नि की जगें विष्णु, रामचंद्रजी की स्थापना करी और महाक्रतुकी जगें छप्पनभोग इत्यादि महोत्सव शुरू करे और वेदों के पाठके ठिकानें माला फेरणी ठहराई और प्रायःश्चित्त की जगें नामस्मरण ठहराया और अनुष्ठानों की जगें उपर भजन ठहराया और मधुपर्क की जगें अर्घ्य अर्थात् पाणी का लोटा भर के देना ठहराया. उपनिषद के मत कों अद्वैतमत कहते है और भक्तिमार्ग कों द्वैतमत कहते है. परंतु ये दोनों मत कर्मकांड के खंडन करनेवाले है और जैनमत भी वैदिक यज्ञादि कर्म का खंडन करने वाला है. तिस वास्ते ब्राह्मणों का मत बहुत नष्ट हो गया. तिससें ब्राह्मण पोकार करणे लगे कि कलियुग आया, वैदिक धर्म डूबने लगा. तब यह श्लोक लिख दीया.

धर्म प्रवृजितः तपः प्रचलितं सत्यं च दूरं गतं
पृथ्वी मंदफला नृपाः कपटिनो लौल्यं गता ब्राह्मणाः ।

ઘણા પરમહંસ, કૌલિક, અઘોરી, વામમાર્ગી, સર્વાંગી આ બધા બ્રહ્મમાર્ગી કહેવાય છે. પરંતુ ખૂબ દારૂ પીવે છે અને માંસ ખાય છે. વામમાર્ગીઓને પૂજન કરવા માટે શ્રીચક્ર દેવ છે. તે શ્રીચક્ર દેવ શંકરસ્વામીએ સ્થાપન કર્યા છે. આ કથન શંકરવિજયના ૬૪મા તથા ૬૫મા પ્રકરણમાં છે તે નીચે લખીએ છીએ.

या देवी सर्वभूतेषु ज्ञानरुपेण संस्थिता । इति मार्कंडेयवचनात् परा देवता कामाक्षीति अध्याय ६४ में । एवमेतस्मिन्नर्थे निष्पन्ने परशक्तित्त्वस्याभिव्यंजकं श्रीचक्रनिर्माणं क्रियते भवद्धिराचार्यैः तत्र श्लोकम् बिंदुत्रिकोणवसुकोणदशारयुग्म, मन्नस्त्रनागदलसंयुतषोडशारम् । वृत्तत्रयश्च धरणीसदनत्रयश्च श्रीचक्रमेतत् उदितं परदेवतायाः ॥ श्रीचक्रं शिवयोर्वपुः ॥ इत्यादि वचनैः श्रीचक्रस्य शिवशक्त्यैकरूपत्वात् मुक्तिकांक्षिभिः सर्वैः श्रीचक्रपूजा कर्तव्येति सर्वेषां मोक्षफलप्राप्तये दर्शनादेव श्रीचक्रं आचार्यैर्निर्मितमिति ॥ पंचषष्ठी प्रकरणम् ॥

આ લખવાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે શંકરસ્વામી વામમાર્ગીઓના પણ આચાર્ય હતા. જ્યારે આવું હતું તો શંકરસ્વામીએ અનુચિત કર્મ કર્યું હશે. શંકરસ્વામીએ પણ હિંસાને જ ધર્મ માન્યો છે. પછી શંકરાચાર્યને રાજા લોકોની ઘણી મદદ મળી. ત્યારે બૌદ્ધોની સાથે લડાઈ કરી અને વાંક (ગુના) વિના બૌદ્ધલોકોની કતલ કરાવી. આ કથન માધવાચાર્યે પોતાના બનાવેલા બીજા શંકરવિજયમાં લખ્યું છે અને તેના આ શ્લોકો છે.

॥ आसेतुरातुषाद्रि बौद्धानां वृद्धबालकम् । नाहन्ति यः स हन्तव्यो भृत्यम् इत्यवसन् नृपाः ॥ न वदेद्यावनीं भाषा प्राणैः कंठगतैरपि हस्तिना ताड्यमानोपि न गच्छेज्जैनमंदिरम् ॥

ત્યારપછી બૌદ્ધધર્મ હિન્દુસ્તાનમાંથી દૂર થઈ ગયો (નિકળી ગયો) અને ઉપનિષદોનો મત ચાલુ થયો. પરંતુ તે મત લોકોને સારો ન લાગ્યો. ત્યારે લોકોએ ભક્તિમાર્ગ શરૂ કર્યો. યજ્ઞના ઠેકાણે પૂજા-સેવા નક્કી કરી અને બ્રાહ્મણ કર્મકાંડમાં જ્યાં દર્ભ વાપરતા હતા, ત્યાં ભક્તિમાર્ગવાળા તુલસીના પાન વાપરવા લાગ્યા અને પુરોડાશા અર્થાત્ યજ્ઞના શેષભાગના બદલે પ્રસાદ નક્કી કર્યો અને અગ્નિની જગ્યાએ વિષ્ણુ, રામચંદ્રજીની સ્થાપના કરી અને મહાક્રતુની જગ્યાએ છપ્પનભોગ ઇત્યાદિ મહોત્સવ શરૂ કર્યા અને વેદોના પાઠની જગ્યાએ માળા ફેરવવાની નક્કી કરી અને પ્રાયશ્ચિત્તની જગ્યાએ નામસ્મરણ કરવું અને અનુષ્ઠાનોની જગ્યા ઉપર ભજન કરવા અને મધુપર્કની જગ્યાએ અર્ધ્ય અર્થાત્ પાણીનો લોટો ભરીને આપવાનું નક્કી કર્યું. ઉપનિષદ્‌ના મતને અદ્વૈતમત કહેવાય છે અને ભક્તિમાર્ગને દ્વૈતમત કહેવાય છે. પરંતુ આ બંને મત કર્મકાંડના ખંડન કરવાવાળા છે અને જૈનમત પણ વૈદિક યજ્ઞાદિ કર્મનું ખંડન કરવાવાળો છે. તેથી બ્રાહ્મણોનો મત ઘણો નષ્ટ થઈ ગયો. તેથી બ્રાહ્મણો પોકાર કરવા લાગ્યા કે, કલિયુગ આવ્યો છે, વૈદિક ધર્મ ડૂબવા લાગ્યો છે. ત્યારે આ શ્લોક લખી દીધો.

धर्म प्रवृजितः तपः प्रचलितं सत्यं च दूरं गतं
पृथ्वी मंदफला नृपाः कपटिनो लौल्यं गता ब्राह्मणाः ।

नारी यौवनगर्विता पररता पुत्राः पितुर्द्वेषिणः,
साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्रायः प्रविष्टे कलौ ॥१॥

कर्मकांड की निंदा करने वाला सर्व देशो में उत्पन्न हो गये, दक्षिण देश में तुकाराम साधु हुआ तिसनें बहुत वैदिक कर्मकांड की निंदा करी है तथा कमलाकर भट्ट निर्णयसिंधु के तिसरे परिच्छेद में प्रथम प्रकरण के अंत में अनेक पुराणों में जो काम कलियुग में नहीं करणे वे सर्व इस जगें एकठे करे है, तिनमें सें कितनेक वचन लिखते है. ॥१॥

समुद्रयातुः स्वीकारः कमंडलुविधारणं । द्विजानां सर्ववर्णानां सा कन्योपयमस्तथा ॥ देवराच्च सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः । मांसदानं तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मखः । इमान् धर्मान् कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ यह बृहन्नारदपुराणे ॥२॥ ऊढायाः पुनरुद्वाहं ज्येष्टांशं गोवधस्तथा । कलौ पंच न कुर्वीत भ्रातृजायां कमंडलुम् ॥ हेमाद्रि ॥३॥ गोत्रान्मातृसपिंडाच्च विवाहो गोवधस्तथा ॥ नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्या द्विजातिभिः ॥ ब्राह्मे ॥४॥ विधवायां प्रजोत्पत्तौ देवरस्य नियोजनम् । बालायाः क्षतयोन्यासु वरेणान्येन संस्कृतिः ॥ कन्यानां सर्ववर्णानां विवाहश्च द्विजन्मभिः । आततायिद्विजाग्र्याणां धर्मयुद्धेन हिंसनम् ॥ द्विजस्याब्धौ तु नौयातुः शोधितस्याप्यसंग्रहम् । सत्रदीक्षा च सर्वेषां कमंडलुविधारणम् ॥ महाप्रस्थानगमनं गोसंज्ञप्तिश्च गोसवे । सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्य च संग्रहः ॥ अग्निहोत्रहवन्याश्च लेहोलीढा परिग्रहः । वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष्यमद्य संकोचनं तथा ॥ प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणां मरणान्तिकं । संसर्गदोषास्तेयान्यमहापातकनिष्कृतिः ॥ आदित्यपुराणे ॥५॥ वरातिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरणक्रिया । दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः ॥ शामित्रं चैव विप्राणां सोमविक्रयणं तथा कलौ कर्त्तैव लिप्यते ॥ इति व्यासोक्तेः ॥ महापापे रहस्यकृतेप्रायश्चितं नेत्यर्थः ॥६॥ अग्निहोत्रं गवालंभं संन्यासं पलपैतृकं देवराच्चे सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत् ॥ संन्यासश्च न कर्तव्यो ब्राह्मणेन विजानतः । यावद्वर्णविभागोस्ति यावद्वेदः प्रवर्त्तते ॥ संन्यासं चाग्निहोत्रं च तावत्कुर्यात्कलौयुगे । एतेन चत्वार्यब्दसहस्राणि चत्वार्यब्दशतानि च कलेर्यदागमिष्यन्ति तदा त्रेतापरिग्रहः ॥ स्मृतिचन्द्रिकायाम् ॥

अर्थ :- एक जगें लिखा है कलियुग में यह काम नहीं करणे. समुद्र में जाना १, संन्यास लेना २, नीच जाति की कन्या सें विवाह करना ३, देवर पति करना ४, मधुपर्क में जीव मारना ५, श्राद्ध में मांस खीलाना ६, वानप्रस्थाश्रम लेना ७, पुनर्विवाह करना ८, बहुत वर्ष तक ब्रह्मचर्य पालना ९, मनुष्य का यज्ञ करना १०, घोडे का यज्ञ करणा ११, जन्म तक यात्रा करनी १२, गाय का यज्ञ करना १३, फेर दूसरी जगे कलि में यह नहीं करना लिखा है॥ विधवा का पुनर्विवाह १, बडे भाई कों बडा हिस्सा देना

नारी यौवनगर्विता पररता पुत्राः पितुर्द्वेषिणः,
साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्रायः प्रविष्टे कलौ ॥१॥

બધા દેશોમાં કર્મકાંડની નિંદા કરવાવાળા ઉત્પન્ન થઈ ગયા. દક્ષિણદેશમાં તુકારામ સાધુ થયા. તેમણે વૈદિક કર્મકાંડની ઘણી નિંદા કરી છે તથા કમલાકર ભટ્ટે નિર્ણયસિંધુના ત્રીજા પરિચ્છેદના પ્રથમ પ્રકરણના અંતમાં અનેક પુરાણોમાં જે કામ કલિયુગમાં નથી કરવાના તે સર્વ આ જગ્યાએ ભેગા કર્યા છે. તેમાંથી કેટલાક વચન લખીએ છીએ.

समुद्रयातुः स्वीकारः कमंडलुविधारणं । द्विजानां सर्ववर्णानां सा कन्योपयमस्तथा ॥ देवराच्च सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः । मांसदानं तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्ता-क्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मखः । इमान् धर्मान् कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ यह बृहन्नारदपुराणे ॥२॥ ऊढायाः पुनरुद्वाहं ज्येष्ठांशं गोवधस्तथा । कलौ पंच न कुर्वीत भ्रातृजायां कमंडलुम् ॥ हेमाद्रि ॥३॥ गोत्रान्मातृसपिंडाच्च विवाहो गोवधस्तथा ॥ नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्या द्विजा-तिभिः ॥ ब्राह्मे ॥४॥ विधवायां प्रजोत्पत्तौ देवरस्य नियोजनम् । बालायाः क्षतयोन्यासु वरेणान्येन संस्कृतिः ॥ कन्यानां सर्ववर्णानां विवाहश्च द्विजन्मभिः । आततायिद्विजाग्र्याणां धर्मयुद्धेन हिंसनम् ॥ द्विजस्याब्धौ तु नौयातुः शोधितस्याप्यसंग्रहम् । सत्रदीक्षा च सर्वेषां कमंडलुविधारणम् ॥ महाप्रस्थानगमनं गोसंज्ञप्तिश्च गोसवे । सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्य च संग्रहः ॥ अग्निहोत्रहवन्याश्च लेहोलीढा परिग्रहः । वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष्यमद्य संकोचनं तथा ॥ प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणां मरणान्तिकं । संसर्गदोषास्तेयान्यमहापातकनिष्कृतिः ॥ आदित्यपुराणे ॥५॥ वरातिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरणक्रिया । दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः ॥ शामित्रं चैव विप्राणां सोमविक्रयणं तथा कलौ कर्त्तैव लिप्यते ॥ इति व्यासोक्तेः ॥ महापापे रहस्यकृतेप्रायश्चितं नेत्यर्थः ॥६॥ अग्निहोत्रं गवालंभं संन्यासं पलपैतृकं देवराच्चे सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत् ॥ संन्यासश्च न कर्तव्यो ब्राह्मणेन विजानतः । यावद्वर्णविभागोस्ति यावद्वेदः प्रवर्त्तते ॥ संन्यासं चाग्निहोत्रं च तावत्कुर्यात्कलौयुगे । एतेन चत्वार्यब्दसहस्राणि चत्वार्यब्दशतानि च कलेर्यदागमिष्यन्ति तदा त्रेतापरिग्रहः ॥ स्मृतिचन्द्रिकायाम् ॥

અર્થ :- એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે, કલિયુગમાં આ કામ ન કરવા - સમુદ્રમાં જવું ૧., સંન્યાસ લેવો ૨., હલકી જાતિની કન્યા સાથે વિવાહ કરવો ૩., દીયરને પતિ કરવો ૪., મધુપર્કમાં જીવ મારવા ૫., શ્રાદ્ધમાં માંસ ખવડાવવું ૬., વાનપ્રસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરવો ૭., પુનર્લગ્ન કરવા ૮., ઘણાં વર્ષો સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું ૯., મનુષ્યનો યજ્ઞ કરવો ૧૦., ઘોડાનો યજ્ઞ કરવો ૧૧., જન્મ સુધી યાત્રા કરવી ૧૨., ગાયનો યજ્ઞ કરવો ૧૩. પછી બીજી જગ્યાએ કલિયુગમાં આ ન કરવું લખ્યું છે, વિધવાના પુનર્લગ્ન ૧., મોટા ભાઈને વધારે ભાગ આપવો ૨., સંન્યાસ લેવો ૩., ભાઈની વિધવા પત્ની સાથે વિવાહ કરવો ૪., ગાયનો વધ કરવો ૫., ત્રીજી જગ્યાએ એમ લખ્યું છે કે - મામાની દિકરી સાથે વિવાહ કરવો ૧., ગાયનો વધ કરવો ૨., નરમેધ કરવો ૩.,

२, संन्यास लेनी ३, भाई की विधवा सें विवाह करना ४, गोवध करना ५, **तीसरी जगें यह लिखा है।** मामा की बेटी सें विवाह करना १, गोवध करना २, नरमेध करना ३, अश्वमेध करना ४, मदिरा पीना ५, फिर चौथी जगें यह लिखा है। देवर को पति करना १, स्त्री का पुनर्विवाह करना २, नीच जाति की कन्या सें विवाह ३, युद्ध में ब्राह्मण कों मारना ४, समुद्रयात्रा करनी ५, सत्र नामक यज्ञ करना ६, संन्यासी बनना ७, जन्मतक यात्रा में फिरना ८, गोसव नाम यज्ञ में गोवध करना ९, सौत्रामणी यज्ञ में मदिरा पीना १०, अग्नि होत्र ११, मरणप्रायश्चित्त १२, संसर्गदोष १३, दत्त और औरस विना अन्य पुत्र करना १४, शामित्र अर्थात् यज्ञ में पशु मारनेवाला पुरोहित १५, सोमविक्रय १६, **पांचमी जगें यह कलि में न करना लिखा है.** अग्निहोत्र १, गौवध २, संन्यास ३, श्राद्ध में मांसभक्षण ४, देवर को पति ५, इस मूजब कर्म नहीं करना और संसर्ग दोष नहीं और छाना पाप होवे सो पाप नहीं गिनना. संन्यास तथा अग्निहोत्र वेद तथा वर्ण जहां तक रहे तहां तक करना.

उपर के लिखे कर्मो में सें कितनेक अब चलते है और कितनेक नहीं चलते है. जो चलते है वे ये है. मामे की बेटी सें विवाह करते है १, बडे भाई कों बडा हिस्सा देते है. २, जावजीव ब्रह्मचारी रहते है. ३, संन्यास है. ४, अग्निहोत्री ब्राह्मण है. ५, समुद्र में जाते है ६, संसर्गदोष गिनते है. ७, महाप्रस्थान अर्थात् जन्म तक यात्रा करते है. ८, मांसभक्षण भी गौडब्राह्मण, सारस्वत, कान्यकुब्ज, मैथिल और कितनेक उत्कल भी करते है ९, पंचद्राविड में यज्ञयागादिक कर्म में मांसभक्षण करते है. १०, कलियुग में अश्वमेध करणें का निषेध है तो भी राजा सवाई जयसिंहे जयपुर में कराया ११, सोमविक्रय और शामित्र ये १२। १३ कितनीक जगें होते है. इस वास्ते सर्व शास्त्र ब्राह्मणों नें स्वेच्छा सें जो मन माना सो लिख के बना लिये. जहां कही अडचल पडी वहीं नवा शास्त्र अपने मतवाला का बना के खडा कर दीया अथवा नवे श्लोक बना के पुराणे शास्त्रों में मिला दीये. इस वास्ते एक पुराण की प्रति में चार श्लोक अधिक है तो दूसरी में दश अधिक है. जैसें जैसें काम पडते गये वैसें वैसें बनावट के श्लोक मिलाते गये. श्लोक बद्ध स्मृतियों में भी ऐसी ही गरबड कर दीनी है और इन पुराणों में ऐसे ऐसे कथन लिखे है कि जिसनें सुनने में श्रोता भी लज्जायमान हो जावे और सुननेवालों कों अधर्मबुद्धि उत्पन्न हो जावे और ऐसे ऐसे उतपटंग लिखे है कि कोई विद्वान सच्चा कर न माने. पुराणो हि में नहीं बलके वेदो में महाहिंसक, लज्जनीय, पुनरुक्त, निरर्थक बहुत वचन है सो उपर लिख आये है. थोडे सें आगे भी लिख दिखाते है.

नमोस्तु सर्पेभ्यो ये केचन पृथवी मनुः। ये अंतरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ होता यक्षदश्विनौ छागस्य वपाया मेदसो जुषेता ँ हविहोतयजहोता यक्षसरस्वतीमेषस्य वपाया मे० होता यक्षर्दिद्रमृषभस्य वपायामे० २१-४१ ॥

यास्मभ्यमरातीयाद्यश्चनो द्वेषते जनः निद्राद्यौ अस्मान्धिप्साच्च सर्वतं भस्मसात्कुरु अध्याय ११। ८० ॥

અશ્વમેઘ કરવો ૪., મદિરા પીવી ૫., **વળી ચોથી જગ્યાએ લખ્યું છે કે -** દીયરને પતિ કરવો ૧., સ્ત્રીનું પુનર્લગ્ન કરવું ૨., હલકી જાતિની કન્યા સાથે વિવાહ કરવો ૩., યુદ્ધમાં બ્રાહ્મણને મારવા ૪., સમુદ્ર યાત્રા કરવી ૫., સત્રનામનો યજ્ઞ કરવો ૬., સંન્યાસી બનવું ૭., જન્મ સુધી યાત્રામાં ફરવું ૮., ગોસવ નામના યજ્ઞમાં ગાયનો વધ કરવો ૯., સૌત્રામણી યજ્ઞમાં મદિરા પીવી ૧૦., અગ્નિહોત્ર ૧૧., મરણ પ્રાયશ્ચિત ૧૨., સંસર્ગદોષ ૧૩., દત્તક અને સગાપુત્ર સિવાયના બીજા પુત્ર કરવા ૧૪., શામિત્ર અર્થાત્ યજ્ઞમાં પશુ મારવાવાળા પુરોહિત ૧૫., સોમવિક્રય ૧૬. **પાંચમી જગ્યાએ કલિકાલમાં આ ન કરવું જોઈએ એમ લખ્યું છે -** અગ્નિહોત્ર ૧., ગાયનો વધ ૨., સંન્યાસ ૩., શ્રાદ્ધમાં માંસનું ભક્ષણ ૪. અને દીયરને પતિ કરવો ૫. આ મુજબના કાર્યો ન કરવા અને સંસર્ગ દોષ નથી તેમજ છાનું પાપ થાય તો તે પાપ ગણવું નહીં. સંન્યાસ તથા અગ્નિહોત્ર વેદ તથા વર્ણ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી કરવું.

ઉપરના લખેલા કર્મોમાંથી કેટલાક હજુ ચાલે છે અને કેટલાક નથી ચાલતા. જે ચાલે છે તે આ છે - મામાની દીકરી સાથે લગ્ન કરે છે ૧., મોટાભાઈને વધારે ભાગ આપે છે ૨., જાવજ્જીવ બ્રહ્મચારી રહે છે ૩., સંન્યાસ છે ૪., અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ છે ૫., સમુદ્રમાં જાય છે ૬., સંસર્ગ દોષ ગણે છે ૭., મહાપ્રસ્થાન અર્થાત્ જન્મ સુધી યાત્રા કરે છે ૮., માંસભક્ષણ પણ ગૌડબ્રાહ્મણ, સારસ્વત, કાન્યકુબ્જ, મૈથિક અને કેટલાક ઉત્કલ પણ કરે છે. ૯., પંચદ્રાવિડમાં યજ્ઞયાગાદિક કર્મમાં માંસભક્ષણ કરે છે. ૧૦., કલિયુગમાં અશ્વમેઘ કરવાનો નિષેધ છે તો પણ સવાઈરાજા જયસિંહે જયપુરમાં કરાવ્યો ૧૧., સોમવિક્રય અને શામિત્ર ૧૨।૧૩ કેટલીક જગ્યાએ હોય છે. આ રીતે બધા શાસ્ત્રો બ્રાહ્મણોએ સ્વેચ્છાપૂર્વક જે રીતે મન માન્યું, તે રીતે લખીને બનાવી દીધા છે. જ્યાં ક્યાંક અડચણ (મુશ્કેલી) પડે ત્યાં નવા શાસ્ત્ર પોતાના મતવાળા બનાવીને ઊભા કરી દીધા. અથવા નવા શ્લોક બનાવીને પૂરાણશાસ્ત્રોમાં મેળવી દીધા. તેથી એક પુરાણની પ્રતમાં ૪ શ્લોક વધારે છે. તો બીજામાં ૧૦ વધારે છે. જેમ જેમ કાર્ય પડતું ગયું તેમ તેમ બનાવટના શ્લોકો ભેળવતા ગયા. શ્લોકબદ્ધ સ્મૃતિઓમાં પણ આવી જ ગડબડ કરી દીધી છે અને આ પુરાણોમાં એવા એવા કથન લખ્યા છે કે, જેને સાંભળવામાં શ્રોતાઓ પણ શરમાઈ જાય અને સાંભળવાવાળાને અધર્મબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એવું એવું મનઘડંત લખ્યું છે કે કોઈ વિદ્વાન સાચું ન માને. પુરાણોમાં જ નહીં પરંતુ વેદોમાં મહાહિંસક, લજ્જા આવે તેવું પુનરુક્તિ દોષવાળા નિરર્થક ઘણાં વચનો છે. તે ઉપર લખેલા છે. થોડાક આગળ પણ લખી બતાવીએ છીએ.

नमोस्तु सर्पेभ्यो ये केचन पृथवी मनुः । ये अंतरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ होता यक्षदश्विनौ छागस्य वपाया मेदसो जुषेता ँ हविर्होतयजहोता यक्षसरस्वतीमेषस्य वपाया मे० होता यक्षर्दिद्रमृषभस्य वपायामे० २१-४१ ॥

यास्मभ्यमरातीयाद्यश्चनो द्वेषते जनः निद्राद्यौ अस्मान्धिप्साच्च सर्वतं भस्मसात्कुरु अध्याय ११ । ८० ॥

ये जनेषु मलिम्लवस्तेनासस्तस्करावने ॥ यकक्षे वधायनस्तांस्तदेधामि जंभयोः ॥ अध्याय ११-१९ ॥ शुक्लयजुर्वेद संहिता ॥

भावार्थ–प्रथम मंत्र में सर्पों की स्तुति, दूसरे मंत्र में वपा अर्थात् कलेजे का यज्ञ करना. तीसरे में शत्रुयों के नाश करने का मंत्र है और चौथे में चोरों के नाश करने का वैदिक पुस्तकों में जे देवते है और तिनकी उपासना प्रार्थना जो है सो गृह्यसूत्र की दूसरे अध्याय की चौथी कंडिका के प्रथम सूत्र में तर्पण करणें के देवतायो की यादगीरी लिखी है, सो देख लेनी. तिसका नमूना नीचे मूजब देते है. प्रजापति १, ब्रह्मा २, वेद ३, देव ४, ऋषि ५, सर्वाणि छान्दांसि ६, ॐकार ७, वषट्कार ८, व्याहृतयः ९, सावित्री १०, यज्ञ ११, द्यावाप्थवी १२, अंतरिक्ष १३, अहोरात्र १४, संख्या १५, सिद्धा १६, समुद्रा १७, नद्याः १८, गिरयः १९, क्षेत्रौषधिवनस्पति गंधर्वाप्सरसा २०, नाग २१, वयांसि २२, गावा २३, साध्या २४, विप्रा २५, यक्षा २६, रक्षांसि २७. इस समय के बुद्धिमान लोग कितनेक देवतायों का खोड काढें और सर्प, नाग, पर्वत, नदी वनस्पति, संख्या, व्याहृति, वषट्कार, यज्ञ, इत्यादि कों कदापि देवता न मानेंगे, यह भी वेद के सूत्र का कथन है.

⇒ शतरुद्रीया का मंत्रार्थ

तथा प्रार्थना करने में शतरुद्रीय, कि जिसकों रुद्री कहते है, यह महामंत्र गिना जाता है. तिसमें शिव का वर्णन है. तिसके थोडे सें वचन आगे लिखते है.

नमोस्तु नीलग्रीवाय, सहस्त्राक्षाय मीढुषे, विज्यन्धनुकपर्दिनो नमो हिरण्यवाहवे, वनानां पतये निषंगीणस्तेनान, पतये, वंचते परिवंचते तस्कराणां पतये, नक्तं चरद्भ्यः, गिरिचरायतक्षभ्यः ॥ असायः ताम्रो अरुणः ॥ अहिंश्च सर्वां जंभयं ॥ रथकारेभ्यः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यः श्वपतिभ्यः शितिकठः कवचिने, आरात्तेगोघ्नउतपूरुषघ्ने, अग्रे वधाय दूरे वधाय, कुल्याय, शष्पाय च पर्णाय, सिकताय, व्रजाय, इषुकृद्भ्यः धन्वकृद्भ्यः गव्हरेष्टाय धन्वकृद्भ्यः पशूनां माभेर्मा मारीरीषा मानस्तोकेमनाधि भेषधि विशिखासः असंख्यातानि सहस्त्राणि ये रुद्राः ये पथां पथि रक्षय ये तीर्थानि प्रचरन्ति ये अन्नेषु विविध्यन्ति, दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीची दशोर्ध्वा यश्च नो द्वेष्ठितं मेषां जंभे दधामि वाजश्च मे क्रतुश्च मे यज्ञेन कल्पेताम्, उजश्च मे शं च मे, रयिश्च मे, व्रिह्यश्च मे अश्माच मे, अग्निश्च मे आग्रयणश्चमे स्त्रुयश्च मे आयुर्यज्ञेन कल्पताम् ॥ देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नं पुरुषं पशुम् ॥ रुद्री नारायणसूक्त ॥

अर्थ :- नमस्कार करुं तेरे ताइ तेरा कंठ काला है. तेरे हजार आंख है. फेर तुं जल की वृष्टि करनेवाला है. तेरा धनुष तैयार है. तुं जटावाला है, तेरे स्कंध उपर सुवर्ण का अलंकार है. तुं जंगल का राजा है, तुं खड्गधारी है और गुप्त चोरों का सरदार है, तुं दगेबाजी करनेवाला और तुं चोरो का स्वामी

ये जनेषु मलिम्लवस्तेनासस्तस्करावने ॥ यकक्षे वधायनस्तांस्तदेधामि जंभयोः ॥ अध्याय ११-१९ ॥ शुक्लयजुर्वेद संहिता ॥

ભાવાર્થ :- પ્રથમમંત્રમાં સર્પોની સ્તુતિ, બીજા મંત્રમાં વપા અર્થાત્ કલેજાનો યજ્ઞ કરવો. ત્રીજામાં શત્રુઓને નાશ કરવાનો મંત્ર છે અને ચોથામાં ચોરોને નાશ કરનારા વૈદિક પુસ્તકોમાં જે દેવતા છે, તેમની ઉપાસના પ્રાર્થના જે છે, તે ગૃહ્યસૂત્રના બીજા અધ્યાયની ચોથી કંડિકાના પહેલા સૂત્રમાં છે. તર્પણ કરવાના દેવતાઓની યાદી લખી છે તે જોઈ લેવી. તેના નમૂના નીચે મુજબ છે. પ્રજાપતિ ૧., બ્રહ્મા ૨., વેદ ૩., દેવ ૪., ઋષિ ૫., સર્વ છાંદો ૬. ૐકાર ૭., વષટ્કાર ૮., વ્યાહૃતય ૯., સાવિત્રી ૧૦., યજ્ઞ ૧૧., દ્યાવાપૃથવી ૧૨., અંતરિક્ષ ૧૩., અહોરાત્ર ૧૪., સંખ્યા ૧૫., સિદ્ધ ૧૬., સમુદ્ર ૧૭., નદી ૧૮., ગિરિ ૧૯., ક્ષેત્ર, ઔષધિ, વનસ્પતિ ગંધર્વ, અપ્સરા ૨૦., નાગ ૨૧., વય ૨૨., ગાય ૨૩., સાધ્ય ૨૪., વિપ્ર ૨૫., યક્ષ ૨૬., રાક્ષસ ૨૭. આ સમયના બુદ્ધિમાન લોકો કેટલાક દેવતાઓમાં ખોડ (દોષ) કાઢે છે અને સાપ, નાગ, પર્વત, નદી, વનસ્પતિ, સંખ્યા, વ્યાહૃતિ, વષટ્કાર, યજ્ઞ ઈત્યાદિને ક્યારેય પણ દેવતા માનતા નથી. આ પણ વેદના સૂત્રનું કથન છે.

⇒ શતરુદ્રીયાનો મંત્રાર્થ :-

તથા પ્રાર્થના કરવામાં શતરુદ્રીય, કે જેને રુદ્રી કહે છે, આ મહામંત્ર ગણાય છે. તેમાં શિવનું વર્ણન છે. તેના થોડાંક વચન આગળ લખીએ છીએ.

नमोस्तु नीलग्रीवाय, सहस्त्राक्षाय मीढुषे, विज्यन्धनुकपर्दिनो नमो हिरण्यवाहवे, वनानां पतये निषंगीणस्तेनान, पतये, वंचते परिवंचते तस्कराणां पतये, नक्तं चरद्भ्यः, गिरिचरायतक्षभ्यः ॥ असायः ताम्रो अरुणः ॥ अहिंश्च सर्वां जंभयं ॥ रथकारेभ्यः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यः श्वपतिभ्यः शितिकठः कवचिने, आरात्तेगोघ्नउतपूरुषघ्ने, अग्रे वधाय दूरे वधाय, कुल्याय, शष्पाय च पर्णाय, सिकताय, व्रजाय, इषुकृद्भ्यः धन्वकृद्भ्यः गव्हरेष्ठाय धन्वकृद्भ्यः पशूनां माभेर्मा मारीरीषा मानस्तोकेमनाधि भेषधि विशिखासः असंख्यातानि सहस्त्राणि ये रुद्राः ये पथां पथि रक्षय ये तीर्थानि प्रचरन्ति ये अन्नेषु विविध्यन्ति, दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीची दशोर्ध्वा यश्च नो द्वेष्ठितं मेषां जंभे दधामि वाजश्च मे क्रतुश्च मे यज्ञेन कल्पेताम्, उजश्च मे शं च मे, रयिश्च मे, व्रिह्मश्च मे अश्माच मे, अग्निश्च मे आग्रयणश्चमे स्त्रुयश्च मे आयुर्यज्ञेन कल्पताम् ॥ देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नं पुरुषं पशुम् ॥ रुद्री नारायणसूक्त ॥

અર્થ :- તને નમસ્કાર કરું છું. તારો કંઠ કાળો છે. તારી હજારો આંખ છે. વળી તું પાણીની વૃષ્ટિ કરવાવાળો છે. તારું ધનુષ્ય તૈયાર હોય છે. તું જટાવાળો છે. તારા સ્કંધ ઉપર સુવર્ણના અલંકાર છે. તું જંગલનો રાજા છે. તું ખડ્ગને ધારણ કરનારો છે અને તું ગુપ્ત ચોરોનો સરદાર

है. रात्री में फिरनेवाला, पर्वत मे फिरनेवाला और सुतार भी तुं है. फेर तुं लाल और भगवां भी तुं है, सर्व जगों के सर्पों का मारणेवाला भी तुं है. गाडी बनानेवाला तुं है. कुंभार तुं है, लुहार भी तुं है, तुं कुत्ता है और कुत्तो का पालनेवाला भी तुं है. तुं सफैद गलेवाला है और बकतर पहेरे हुये है, फेर तुं गायो का मारनेवाला और पुरुषों के मारनेवाला, सन्मुख आवे तिसका मारनेवाला और दूर होवे तिसका मारनेवाला, झाडो में रहनेवाला और घास में रहनेवाला तुं है. फेर मैदान में रहनेवाला, रेत में रहनेवाला, ढोरो के टोले में तीर बनानेवाला, धनुष बनानेवाला, जंगल में रहनेवाले जानवरों को लडाना नहीं, मारना नहीं, मेरे बेटां को न मारना. तुं वेद्य है. तेरे चोटी नहीं है. तेरी मूर्तियों की गिनती इतनी है. तुं रस्ते में रहता है. कितनेक तीर्थों में रहता है. कितनीक रसोइयो में विघ्न करते हो. पूर्व दिश में तुम दश, दक्षिण में दश, पश्चिम में दश, उत्तर में दश और आकाश में भी तुम दश हो. जो हमारा शत्रु होवे तिसकों तुं दाढ में डाल के पीस के चाबगेर, अन्न दे, यज्ञ करने की शक्ति दे. यज्ञ करने योग्य कर, कल्याण दे, धन दे, सछी दे, तुं पत्थर दे, अग्नि दे, आग्रयण नामक यज्ञ करने की सामर्थ्य दे, यज्ञ के पात्र दे. आयुष दे, यज्ञ के काम में उपयोग आवे ऐसा कर, रुद्रि में रुद्र देव की प्रार्थना है. तिसमें यज्ञ करने वास्ते सर्व प्रकार की सामग्री मुज कों दे और वो सामग्री वेरवेवार लिखी है सो आगे लिखते है.

इध्मश्च मे वर्हिश्च मे वेदिश्च मे धिष्णियाश्च मे० ॥ शतरुद्रीय ॥

उपर मंत्र का मूल बताया है परंतु मंत्र तो दो तीन वर्ग तक लंबा है. इससें यज्ञ में काम आवे ऐसी सामग्री महादेव सें मांगी है. इससें ऐसा मालूम होता है कि आगे हिंसक यज्ञ करने की बहुत चाल थी.

प्रथम तो इस जगत भरतखंड में इस अवसर्पिणी काल में श्रीआदीश्वर भगवान नें जैनमत प्रचलित करा तिस पीछे मरीचि के शिष्य कपिल नें अपनें अपनें आसुरी नामा शिष्य को सांख्य मत का उपदेश करा, तब सांख्य मत का षष्टि तंत्र शास्त्र रचा गया. तद पीछे नवमें सुविधिनाथ–पुष्पदंत अर्हंत के निर्वाण पीछे जैन धर्म सर्व भरतखंड में व्यवच्छेद हो गया. तिसके साथ चारों आर्य वेद भी व्यवच्छेद हो गये. तब जो श्रावक ब्राह्मण के नाम सें प्रसिद्ध थे वे सर्व मिथ्यादृष्टि हो गये. चारों आर्य वेदों की जगें चार अनार्य वेदों की श्रुतियां बना दीनी. महाकालासुर शांडिल्य ब्राह्मण का रुप धार के क्षीरकदंबक उपाध्याय के पुत्र पर्वत के साथ मिल के महाहिंसारुप अनेक यज्ञ सगर राजा सें करवाये. पीछे व्यासजी नें सर्व ऋषि अर्थात् जंगल में रहनेवाले ब्राह्मणों सें पूर्वोक्त सर्व श्रुतियाँ एकठीयां करके ऋग्, यजुः, साम, अथर्वण नामक चार वेद रचे, फेर वैशंपायन व्यास का शिष्य तिसके शिष्य याज्ञवल्क्य नें वैशंपायन के साथ तथा अन्य ऋषियों के साथ लडके शुक्ल यजुर्वेद बनाया और व्यास के शिष्य जैमिनी नें मीमांसा सूत्र रचे. पीछे शौनक ऋषि नें वेदो उपर ऋग्विधान सर्वानुक्रम इत्यादिक ग्रन्थ रचे है

છે. તું દગાબાજી કરવાવાળો છે અને તું ચોરોનો સ્વામી છે. રાત્રિમાં ફરવાવાળો છે. પર્વતમાં ફરવાવાળો છે અને સુથાર પણ તું છે, લાલ અને ભગવા પણ તું જ છે. સર્વ જગ્યાએ સાપોને મારવાવાળો પણ તું છે. ગાડી બનાવવાવાળો પણ તું છે. કુંભાર તું છે. લુહાર તું છે. કુતરો પણ તું છે અને કુતરાને પાળવાવાળો પણ તું છે. તું સફેદ ગળાવાળો છે અને બખ્તર પહેરેલું છે. વળી તું ગાયોને મારવાવાળો અને પુરુષોને મારવાવાળો પણ તું છે. સન્મુખ આવે તેને મારવાવાળો અને દૂર હોય તેને મારવાવાળો તું છે. વૃક્ષોમાં રહેવાવાળો અને ઘાસમાં રહેવાવાળો પણ તું છે, વળી મેદાનમાં રહેવાવાળો અને રેતમાં રહેવાવાળો, ઢોરોના ટોળામાંથી તીર બનાવવાવાળો, ધનુષ્ય બનાવવાવાળો, જંગલમાં રહેવાવાળા જાનવરોને લડાવવા નહીં, મારવા નહીં, મારા દીકરાને ન મારવા, તું વૈદ્ય છે. તારે ચોટી નથી. તારી મૂર્તિઓની ગણતરી આટલી છે. તું રસ્તામાં રહે છે. કેટલાક તીર્થોમાં રહે છે. કેટલીક રસોઈઓમાં વિઘ્ન કરે છે. પૂર્વદિશામાં તું દશ છે. દક્ષિણમાં દશ, પશ્ચિમમાં દશ, ઉત્તરમાં દશ અને આકાશમાં પણ તું દશ છે. જે અમારા શત્રુ હોય તેને તું દાઢમાં નાખીને, પીસીને ચાવી દે, અન્ન આપ, યજ્ઞની કરવાની શક્તિ આપ, યજ્ઞ કરવા યોગ્ય કર, કલ્યાણ આપ, ધન આપ, સઢી આપ, તું પત્થર આપ, અગ્નિ આપ, આગ્રયણ નામનો યજ્ઞ કરવાનું સામર્થ્ય આપ, યજ્ઞના પાત્ર આપ, આયુષ્ય આપ, યજ્ઞના કાર્યમાં ઉપયોગ આવે એવો કર, રુદ્રિમાં રુદ્રદેવની પ્રાર્થના છે, તેમાં યજ્ઞ કરવા માટે સર્વપ્રકારની મને સામગ્રી આપ અને તે સામગ્રી વિગતવાર લખી છે. તે આગળ લખીએ છીએ.

इध्मश्च मे वर्हिश्च मे वेदिश्च मे धिष्णियाश्च मे० ॥ शतरुद्रीय ॥

ઉપર મંત્રનું મૂળ બતાવ્યું છે. પરંતુ મંત્ર તો બે-ત્રણ વર્ગ સુધી લાંબો છે. એનાથી યજ્ઞમાં કામ આવે એવી સામગ્રી મહાદેવ પાસે માંગી છે. એનાથી એવું જણાય છે કે, પૂર્વે હિંસકયજ્ઞ કરવાની પ્રથા બહુ હતી.

પ્રથમ તો આ જગતમાં ભરતખંડમાં આ અવસર્પિણીકાળમાં શ્રી આદિશ્વર ભગવાને જૈનમત પ્રચલિત કર્યો હતો. ત્યાર પછી મરચિના શિષ્ય કપિલે પોતાના આસુરી નામના શિષ્યને સાંખ્યમતનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યારે સાંખ્યમતનું ષષ્ઠીતંત્ર શાસ્ત્ર રચાયા. ત્યાર પછી નવમા સુવિધિનાથ-પુષ્પદંત અરિહંતના નિર્વાણ પછી જૈનધર્મ સર્વ ભરતખંડમાં નાશ થઈ ગયો. તેની સાથે ચાર આર્યવેદ પણ નાશ થઈ ગયા. ત્યારે જે શ્રાવકો બ્રાહ્મણના નામથી પ્રસિદ્ધ હતા, તે બધા મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ ગયા. ચાર આર્યવેદોની જગ્યાએ ૪ અનાર્યવેદોની શ્રુતિઓ બનાવી. મહાકાલાસુર શાંડિલ્ય બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને ક્ષીરકદંબક ઉપાધ્યાયના પુત્ર પર્વતની સાથે મળી જઈને સગરરાજા પાસે મહાહિંસારૂપ અનેક યજ્ઞ કરાવ્યા. પછી વ્યાસજીએ બધા ઋષિ અર્થાત્ જંગલમાં રહેવાવાળા બ્રાહ્મણો પાસેથી પૂર્વે કહેલી સર્વશ્રુતિઓ એકઠી કરીને ઋગ્, યજુ, સામ, અથર્વણ નામના ચાર વેદો રચ્યા. ત્યાર પછી વ્યાસના શિષ્ય

और शौनक ऋषि के शिष्य आश्वलायन ने ऋग्वेद का सारभूत आश्वलायन नामक १२ बारें अध्याय का सूत्र रचा. ॥ शौनकस्य तु शिष्योऽभूत् भगवान् आश्वलायनः । कल्पसूत्रं चकाराद्यं महर्षिगणपूजितः ॥ इसी तरें अनेक शाखा के अपनें अपने वेदों उपर अनेक आचार्यों ने कात्यायन, लाट्यायन, आपस्तंब, हिरण्यकेशी प्रमुख अनेक सूत्र रचे है. इन सूत्रों में भी महा जीवहिंसा करनी लिखी है. इन सूत्रों सें श्लोकबद्ध स्मृतियां बनाई गई है. वे मनु, याज्ञवल्क्य प्रमुख है. मनु १, याज्ञवल्क्य २, विष्णु ३, हरित ४, उशना ५, आंगिरस ६, यम ७, आपस्तंब ८, संवर्त ९, कात्यायन १०, बृहस्पति ११, व्यास १२, शंखलिखित १३, दक्ष १४, गौतम १५, शतातप १६, वशिष्ठ १७, इत्यादि अन्य भी स्मृतियां नवीन रची गई है. इनमें भी हिंसा करनी लिखी है. स्मृतियों में वेद और सूत्र एक सरीखे माने है और छ वेद के अंग माने है. तिसमें व्याकरण वेद का मुख कहलाता है और सूत्र हाथ, ज्योतिष नेत्र, शिक्ष्या नाक, छंद पग, निरुक्त कान के कहे जाते है. इस तरें सें वैदिक धर्म चलता रहा. क्योंकि पूर्व ले ऋषियों कों सर्वज्ञ ठहराये. उनके वचनो में कोई तकरार करे तिसको नास्तिक, वेदबाह्य, राक्षस इत्यादिक कर देते थे इस वास्ते बहुत वर्ष तक हिंसक यज्ञ याग करने की रीती चलती रही. जब बीच बीच में जैनमत का जोर बढा तब लोगों की कर्म अर्थात् वैदिक हिंसक यज्ञों सें श्रद्धा उठ गई. लोगों कों हिंसा बुरी लगी तब विचार करा कि हजारो देव और हजारो अनुष्ठान और हिंसाये ठीक नहीं तिससें ब्रह्मजिज्ञासा उत्पन्न हुई. तिस वास्ते उपनिषद बनाये और तिनमें यह वचन दाखल करे.

अधिहि भगवो ब्रह्मति ॥ नकर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्त्वमाशुः ॥ ब्रह्मविदाप्नोति परम् तद्वोजिज्ञसस्व यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ॥ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॥ इत्यादि ॥

फेर तोभी लोगों कों संतोष न आया तब ईश्वरवादीयों का मत निकला. यद्यपि इनों नें वेदों की निंदा अपने सूत्रों में नहीं करी तो भी इनके मत वेद सें बहुत विरुद्ध है. न्याय का कर्त्ता गौतम १, योग का कर्त्ता पतंजली २, वेदांत का कर्त्ता व्यास ३, वैशेषिक का कर्त्ता कणाद ४, इनो नें एक ईश्वर कों माना और वेदोक्त देवता कों नहीं माना. इनों के मत चलने सें वैदिक कर्मकांड बहुत ढीला पड गया. इनों ने अपनें मत के शास्त्रों में शम, दम, उपरति, तितिक्षा, समाधि, श्रद्धा, नित्यानित्य वस्तु का विवेक इत्यादिक साधन लिखके लोगों की श्रद्धा दृढ करी. इनोनें ज्ञान ही कों मुख्य साधन माना परंतु तीर्थादिको कों मानना छोड दिया. जैसें शिवगीता में लिखा है –

વૈશંપાયન અને તેમના શિષ્ય યાજ્ઞવલ્યક્યે વૈશંપાયનની સાથે તથા અન્ય ઋષિઓની સાથે લડીને શુક્લ યજુર્વેદ બનાવ્યો અને વ્યાસના શિષ્ય જૈમિનીએ મીમાંસા સૂત્ર રચ્યા. પછી શૌનકઋષિએ વેદો ઉપર ઋગ્વિધાન સર્વાનુક્રમ ઇત્યાદિ ગ્રંથો રચ્યા અને શૌનકઋષિના શિષ્ય આશ્વાલાયને ઋગ્વેદના સારભૂત આશ્વલાયન નામનું ૧૨ અધ્યાયવાળું સૂત્ર રચ્યું. ॥ शौनकस्य तु शिष्योऽभूत् भगवान् आश्वलायनः । कल्पसूत्रं चकाराद्यं महर्षिगणपूजितः ॥ આ રીતે અનેક શાખાના પોતપોતાના વેદો ઉપર અનેક આચાર્યોએ કાત્યાયન, લાટ્યાયન, આપસ્તંબ, હિરણ્યકેશી વગેરે અનેક સૂત્રો રચ્યા. એ સૂત્રોમાં પણ મહા જીવહિંસા કરવાની લખી છે. આ સૂત્રોની શ્લોકબદ્ધ સ્મૃતિઓ બનાવી છે. તે મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય વગેરે છે. મનુ ૧., યાજ્ઞવલ્ક્ય ૨., વિષ્ણુ ૩., હરિત ૪., ઉશના ૫., આંગિરસ ૬., યમ ૭., આપસ્તંબ ૮., સંવર્ત ૯., કાત્યાયન ૧૦., બૃહસ્પતિ ૧૧., વ્યાસ ૧૨., શંખલિખિત ૧૩., વક્ષ ૧૪., ગૌતમ ૧૫., શતાતપ ૧૬., વશિષ્ઠ ૧૭. ઇત્યાદિ અન્ય પણ સ્મૃતિઓ નવી રચેલી છે. એમાં પણ હિંસા કરવાની લખી છે. સ્મૃતિઓમાં વેદ અને સત્ર એક સરખા માને છે અને છ વેદના અંગ માને છે. તેમાં વ્યાકરણ વેદનું મુખ કહેવાય છે અને સૂત્ર હાથ, જ્યોતિષ નેત્ર, શિક્ષા નાક, છંદ પગ અને નિરુક્ત કાન કહેવાય છે. આ રીતે વૈદિક ધર્મ ચાલતો આવ્યો છે. કારણ કે, પૂર્વના ઋષિઓને સર્વજ્ઞ ઠરાવ્યા છે. એના વચનમાં કોઈ તકરાર કરે, તેને નાસ્તિક, વેદબાહ્ય, રાક્ષસ ઇત્યાદિ કરી દે છે. તેથી ઘણાં વર્ષો સુધી હિંસક યજ્ઞ-યાગ કરવાની પ્રથા ચાલતી રહી. જ્યારે વચ્ચે વચ્ચે જૈનમતનું જોર વધે ત્યારે લોકોની કર્મ અર્થાત્ વૈદિક હિંસકયજ્ઞો ઉપરથી શ્રદ્ધા ઊઠી જાય છે. લોકોને હિંસા ખરાબ લાગી ત્યારે વિચાર કર્યો કે હજારો દેવ અને હજારો અનુષ્ઠાન અને હિંસા આ બધું બરાબર નથી. તેથી બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ. તે માટે ઉપનિષદ બનાવ્યા અને તેમાં આ વચનો સ્થાપન કર્યા.

अधिहि भगवो ब्रह्मति ॥ नकर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्त्वमाशुः ॥ ब्रह्म-विदाप्नोति परम् तद्वोजिज्ञसस्व यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ॥ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॥ इत्यादि ॥

તો પણ લોકોને સંતોષ ન થયો, ત્યારે ઈશ્વરવાદીઓનો મત નીકળ્યો. જો કે, તેઓએ વેદોની નિંદા પોતાના સૂત્રોમાં નથી કરી. તો પણ એમનો મત પણ વેદથી ઘણો વિરુદ્ધ છે. ન્યાયના કર્તા ગૌતમ ૧., યોગના કર્તા પતંજલી ૨., વેદાંતના કર્તા વ્યાસ ૩., વૈશેષિકના કર્તા કણાદ ૪. તેઓએ એક ઈશ્વરને માન્યા છે અને વેદમાં કહેલા દેવતાઓને માનતા નથી. એમના મત ચાલવાથી વૈદિક કર્મકાંડ ઘણા ઢીલા પડી ગયા. તેઓએ પોતાના મતના શાસ્ત્રોમાં શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતીક્ષા, સમાધિ, શ્રદ્ધા, નિત્યાનિત્ય વસ્તુનો વિવેક ઇત્યાદિ સાધન લખીને લોકોની શ્રદ્ધા દઢ કરી. તેઓએ જ્ઞાનને જ મુખ્ય સાધન માન્યું. પરંતુ તીર્થ વગેરે માનવાનું છોડી દીધું. જેમ શિવગીતામાં લખ્યું છે કે -

॥ तनुं त्यजन्ति वा काश्यां श्वपचस्य गृहेथवा । ज्ञानसंप्राप्तसमये मुक्तोऽसौ विगताशयः ॥ न कर्मणामनुष्ठानैर्लभ्यते तपसापि वा । कैवल्यं लभते मर्त्यः किं तु ज्ञानेन केवलम् ॥ शिवगीता ॥

⇒ अनेक संप्रदाय की उत्पत्ति

ज्ञानपंथ वालों ने वर्णाश्रम और कर्मकांड का बहुत उपहास करा. कितनेक वर्षों तक यह ज्ञानमार्ग चला. जब जैनबौद्धमत का जोर बढा तब सर्व प्रायें लुप्त हो गये. फेर शंकरस्वामी नें अद्वैतपंथ कों फिर बढाया. पीछे भक्तिमार्गवालों का पंथ निकाला. पीछे उपासना मार्ग उत्पन्न हुआ. अठारह पुराण और उपपुराण ये उपासना मार्ग के प्रतिपादक है. तिसके अंदर शैव और वैष्णव ये दो संप्रदाय है, सौ बहुत वधी हुई है. तिनमें शैव मार्ग पुरातन है और वैष्णव मार्ग तिसके पीछे नीकला है और वैष्णवमत में मुख्य चार संप्रदाय है – रामानुज १. निंबार्क २. मध्व ३. विष्णुस्वामी ४. इन चारों जणानें शंकरस्वामी का अद्वैतमत स्थापन करा हुआ खंडन करके द्वैत मत चलाया. इनों ने बहुत आधार पुराणों का लीना और श्रुति के आधार वास्ते इनो ने कितनीक नवी उपनिषद् बनाई है. जैसें राम तापनी, गोपाल तापनी, नृसिंह तापनी इत्यादि बना लीनी. परंतु असली वेद के मंत्रभाग में उपासना विषयक कुछ भी मालूम नहीं होता. तिसमें जो उपासना है सो अग्नि द्वारा और पांच भूतादिक की है, परंतु पुराणों के अवतारों की नहीं. पुराणों के अवतारों की उपासना तो पुराण हुआ पीछे चली है.

⇒ उपास्य देवता की जुदी जुदी मान्यता

आगे उपासना के इतने डाले फूटे है जिनकी गिनती नहीं. कोई शिवमार्गी, कोई विष्णु, कोई गणपती, कोई राधाकृष्ण, कोई बालकृष्ण, कोई हनुमान इत्यादि अपणे अपणे उपास्य देवताओं कों परब्रह्म कहते है और इन देवतायों कों ऊंचा नीचा गिनता है.

तद्यथा ॥ गणेशं पूज्येद्यस्तुविघ्नस्तस्यनवाद्ध्यते । आरोग्यार्थे च ये सूर्यं धर्ममोक्षाय माधवम् ॥ शिवं धर्मार्थमोक्षाय चतुर्वर्गाय चंडिकाम् ॥

पीछे अनेक संप्रदाय वालों ने अपने अपने संप्रदाय के चिह्न ठहराये. शिवमार्गीयों ने भस्म, रुद्राक्ष, बाणलिंग इत्यादिक रचे और वैष्णवों ने तप्त मुद्रा, तुलसी, गोपीचंदन, शालिग्राम इत्यादिक चिह्न बनाये. वे चंदन विष्णुपादाकृति करते है, कोई श्री का चिह्न धारण करता है. इन दोनो पंथो का परस्पर द्वेष बहुत बढा तब एक ने दूसरे के विरुद्ध बहुत शास्त्र लिखे. वैष्णवों ने शैवों की और शैवों ने वैष्णवों की निंदा लखी. पुराण और ऋषियों के भी दूषण लिखे. कितनेक पुराण तामसी और कितनेक सात्त्विक ठहराये. वे ऐसे है.

सत्यं पाराशरं वाक्यं सत्यं वाल्मिकमेव च । व्यासवाक्यं क्वचित् सत्यं असत्यं जैमनीवचः ॥ सात्त्विका मोक्षदा प्रोक्ता राजसा स्वर्गदा शुभा ।

॥ तनुं त्यजन्ति वा काश्यां श्वपचस्य गृहेथवा । ज्ञानसंप्राप्तसमये मुक्तोऽसौ विगताशयः ॥ न कर्मणामनुष्ठानैर्लभ्यते तपसापि वा । कैवल्यं लभते मर्त्यः किं तु ज्ञानेन केवलम् ॥ शिवगीता ॥

⇒ અનેક સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ :-

જ્ઞાનપંથવાળાએ વર્ણાશ્રમ અને કર્મકાંડનો બહુ ઉપહાસ કર્યો છે. કેટલાક વર્ષો સુધી આ જ્ઞાનમાર્ગ ચાલ્યો. જ્યારે જૈન અને બૌદ્ધમતનું જોર વધ્યું, ત્યારે પ્રાયઃ કરીને બધો જ્ઞાનમાર્ગ લુપ્ત થઈ ગયો. પછી શંકરસ્વામીએ અદ્વૈતપંથને ફરી વધાર્યો. પછી ભક્તિમાર્ગવાળાનો પંથ નિકળ્યો. પછી ઉપાસના માર્ગ ઉત્પન્ન થયો. ૧૮ પુરાણ અને ઉપપુરાણો આ ઉપાસના માર્ગના પ્રતિપાદક છે. તેની અંદર શૈવ અને વૈષ્ણવ આ બે સંપ્રદાય છે. તે બહુ વધી ગયા છે. તેમાં શૈવમાર્ગ જૂનો છે અને વૈષ્ણવમાર્ગ તેના પછી નીકળ્યો છે અને વૈષ્ણવમતમાં મુખ્ય ચાર સંપ્રદાય છે - રામાનુજ ૧., નિંબાર્ક ૨., મધ્વ ૩., વિષ્ણુસ્વામી ૪. આ ચારેય જણાએ શંકરસ્વામીના સ્થાપન કરેલા અદ્વૈતમતનું ખંડન કરીને દ્વૈતમત ચલાવ્યો. તેઓએ પુરાણોનો ઘણો આધાર લીધો અને શ્રુતિના આધાર માટે તેઓએ કેટલાક નવા ઉપનિષદ્ બનાવ્યા. જેમકે રામતાપની, ગોપાલતાપની, નૃસિંહતાપની ઇત્યાદિ બનાવ્યા. પરંતુ અસલીવેદના મંત્રભાગમાં ઉપાસના વિષયક કંઈ પણ જણાતું નથી. તેમાં જે ઉપાસના છે તે અગ્નિ દ્વારા અને પાંચભૂત વગેરેની છે. પરંતુ પુરાણોના અવતારોની નથી. પુરાણોના અવતારોની ઉપાસના તો પુરાણ થયા પછી ચાલી છે.

⇒ ઉપાસ્ય દેવતાની જુદી જુદી માન્યતા :-

આગળ ઉપાસનાની એટલી ડાળીઓ ફૂટે છે કે, જેની કોઈ ગણતરી જ નથી. કોઈ શિવમાર્ગી, કોઈ વિષ્ણુ, કોઈ ગણપતિ, કોઈ રાધાકૃષ્ણ, કોઈ બાલકૃષ્ણ, કોઈ હનુમાન ઇત્યાદિ પોતપોતાના ઉપાસ્ય દેવતાઓને પરબ્રહ્મ કહે છે અને એ દેવતાઓને ઊંચા-નીચા ગણે છે. તે આ પ્રમાણે

तद्यथा ॥ गणेशं पूज्येद्यस्तुविघ्नस्तस्यनवाद्ध्यते । आरोग्यार्थे च ये सूर्यं धर्ममोक्षाय माधवम् ॥ शिवं धर्मार्थमोक्षाय चतुर्वर्गाय चंडिकाम् ॥

પછી અનેક સંપ્રદાયવાળાએ પોતપોતાના સંપ્રદાયના ચિહ્નો નક્કી કર્યા. શિવમાર્ગીઓએ ભસ્મ, રુદ્રાક્ષ, બાણલિંગ ઇત્યાદિ રચ્યા અને વૈષ્ણવોએ તપ્તમુદ્રા, તુલસી, ગોપીચંદન, શાલિગ્રામ ઇત્યાદિ ચિહ્ન બનાવ્યા. તે ચંદન વિષ્ણુપાદાકૃતિને કરે છે. કોઈ શ્રીનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે. આ બંને પંથોને પરસ્પર બહુ દ્વેષ વધ્યો. ત્યારે એકબીજાને વિરુદ્ધ ઘણા શાસ્ત્રો લખ્યા. વૈષ્ણવોએ શૈવોની અને શૈવોએ વૈષ્ણવોની નિંદા લખી. પુરાણ અને ઋષિઓના પણ દૂષણો લખ્યા. કેટલાક પુરાણ તામસી અને કેટલાક સાત્ત્વિક નક્કી કર્યા. તે આ છે -

सत्यं पाराशरं वाक्यं सत्यं वाल्मिकमेव च । व्यासवाक्यं क्वचित् सत्यं असत्यं जैमनीवचः ॥ सात्त्विका मोक्षदा प्रोक्ता राजसा स्वर्गदा शुभा ।

तथैव तामसा देवी निरयप्राप्ति हेतवे ॥ वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतः शुभं । गारुडं च तथा पाद्मं वाराहो राजसः स्मृतः ॥ इत्यादि एकने दूसरे के दूषण काढे है वे ये है. ॥ वैष्णवमत में ॥ ब्राह्मणः कुलजो विद्वान् भस्मधारी भवेद्यदि । वर्जयेत्तादृशं देवीमद्योच्छिष्टं घटं यथा ॥ वेदांतचिंतामणौ ॥ त्रिपुंड्रश्चंद्रकल्पानां शूद्राणां च विधीयते । त्रिपुंड्रधारणाद् विप्रः पतितः स्यान्न संशयः ॥२॥ यो ददाति द्विजातिभ्यश्चंदनं गोपिमर्दितम् । अपि सर्षपमात्रेण पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥३॥ ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्य स्मशानसदृशं मुखं । अवलोक्य मुखं तेषामादित्यमवलोकयेत् ॥४॥ प्रज्ञा दानं तपश्चैव स्वाध्यायः पितृतर्पणं । व्यर्थं भवति तत्सर्वमूर्ध्वपुंड्र विना कृतम् ॥५॥ शालग्रामोद्भवं देवं देवं द्वारावती भवः । उभयोः संगमो यत्र तत्र मुक्तिर्न संशयः ॥६॥ शालग्रामोद्भवं देवं शैलं चक्रांकमंडितं । यत्रापि नीयते तत्र वाराणस्यां शताधिकम् ॥७॥ म्लेच्छदेशे शुचौ वापि चक्रांको यत्र तिष्ठति । वाराणस्यां यवाधिक्यसमंताद्योजनत्रयम् ॥८॥ यन्मूले सर्वतीर्थानि यन्मध्ये सर्वदेवताः । यदग्रे सर्ववेदाश्च तुलसीं तां नमाम्यहम् ॥९॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा । वासुदेवादयो देवा वसन्ति तुलसीदले ॥१०॥ तुलसीकाष्टमालां तु प्रेतराजस्य दूतकाः । दृष्ट्वा नश्यन्ति दूरेण वातधूतं यथा रजः ॥११॥ तुलसीमालिकां धृत्वा यो भुंक्ते गरिनंदिनीम् । सिक्थे सिक्थे स लभते वाजपेयफलं शुभम् ॥१२॥ तुलसीकाष्टमालां यो धृत्वा स्नानं समाचरेत् । पुष्करे च प्रयागे च स्नातं तेन मुनीश्वर ॥१३॥ आलोक्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः । इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥१४॥ चक्रलाञ्छनहीनस्य विप्रस्य विफलं भवेत् । क्रियमाणं च यत्कर्म वैष्णवानां विशेषतः ॥१५॥ कृष्णमंत्रविहीनस्य पापिष्ठस्य दुरात्मनः । श्वानविष्टासमं चान्नं जलं च मदिरासमम् ॥१६॥ शैवमत में ॥ विना भस्मत्रिपुंड्रेण विना रुद्राक्षमालया । पूजितोऽपि महादेवो न तस्य फलदो भवेत् ॥१॥ महापातकयुक्तो वा युक्तो वाचोपपातकैः । भस्मस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥२॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । शिवलिंगे च संत्येव तानि सर्वाणि नारद ॥३॥ महेशाराधनादन्यं नास्ति सर्वार्थदायकम् । अतः सदा सावधानं पूजनीयो महेश्वरः ॥४॥ अमितान्यपि पापानि नश्यन्ति शिवपूजया । तावत्पापानि तिष्ठन्ति न यावच्छिवपूजनम् ॥५॥ लिंगार्चनविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः । ततः सर्वार्थसिद्ध्यर्थं लिंगपूजा विधीयते ॥६॥ सर्ववर्णाश्रमाणां च कलौ पार्थिवमेव हि । लिंगं महीजं संपूज्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥७॥ दर्शनाद् बिल्ववृक्षस्य स्पर्शनाद् वंदनादपि । अहोरात्रकृतं पापं नश्यति नात्र संशयः ॥८॥ अरुद्राक्षधरो भूत्वा यत्किंचित्कर्म वैदिकम् । कुर्वन् विप्रस्तु मोहेन नरके पतति ध्रुवम् ॥९॥ देवाधिदेवः सर्वेषां त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः । तस्यैवानुचराः सर्वे ब्रह्मविष्णवादयः सुराः ॥१०॥ विहाय सांबमीशानं यजन्ते देवतान्तरम् । ते महाघोरसंसारे पतन्ति परिमोहिताः ॥११॥ ते धन्याः शिवपादपूजनपरा अन्यो न धन्यो जनः, सत्यं सत्यमिहोच्यते मुनिवराः सत्यं पुनः सर्वथा ॥१२॥ शंखचक्रे तापयित्वा यस्या देहं प्रदह्यते । स जीवः कुपणस्त्याज्यः सर्व धर्मबहिष्कृतः ॥१३॥ यस्तु सन्तप्तमुद्राभिर्लिंगांकिततनुर्नरः । स सर्वयातनाभोगी चाण्डालो जन्मकोटिषु ॥१४॥ भक्त्या पञ्चाक्षरेणैव यः शिवं सकृदर्चयेत् । सोऽपि

तथैव तामसा देवी निरयप्राप्ति हेतवे ॥ वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतः शुभं । गारुडं च तथा पाद्मं वाराहो राजसः स्मृतः ॥ इत्यादि એકે બીજાના દૂષણ કાઢ્યા છે તે આ છે. વૈષ્ણવમતમાં ब्राह्मणः कुलजो विद्वान् भस्मधारी भवेद्यदि । वर्जयेत्तादृशं देवीमद्योच्छिष्टं घटं यथा ॥ वेदांतचिंतामणौ ॥ त्रिपुंड्रश्चंद्रकल्पानां शूद्राणां च विधीयते । त्रिपुंड्रधारणाद् विप्रः पतितः स्यान्न संशयः ॥२॥ यो ददाति द्विजातिभ्यश्चंदनं गोपिमर्दितम् । अपि सर्षपमात्रेण पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥३॥ ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्य स्मशानसदृशं मुखं । अवलोक्य मुखं तेषामादित्यमवलोकयेत् ॥४॥ प्रज्ञा दानं तपश्चैव स्वाध्यायः पितृतर्पणं । व्यर्थं भवति तत्सर्वमूर्ध्वपुंड्र विना कृतम् ॥५॥ शालग्रामोद्भवं देवं देवं द्वारावती भवः । उभयोः संगमो यत्र तत्र मुक्तिर्न संशयः ॥६॥ शालग्रामोद्भवं देवं शैलं चक्रांकमंडितं । यत्रापि नीयते तत्र वाराणस्यां शताधिकम् ॥७॥ म्लेच्छदेशे शुचौ वापि चक्रांको यत्र तिष्ठति । वाराणस्यां यवाधिक्यसमंताद्योजनत्रयम् ॥८॥ यन्मूले सर्वतीर्थानि यन्मध्ये सर्वदेवताः । यदग्रे सर्ववेदाश्च तुलसीं तां नमाम्यहम् ॥९॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा । वासुदेवादयो देवा वसन्ति तुलसीदले ॥१०॥ तुलसीकाष्टमालां तु प्रेतराजस्य दूतकाः । दृष्ट्वा नश्यन्ति दूरेण वातधूतं यथा रजः ॥११॥ तुलसीमालिकां धृत्वा यो भुंक्ते गरिनंदिनीम् । सिक्थे सिक्थे स लभते वाजपेयफलं शुभम् ॥१२॥ तुलसीकाष्टमालां यो धृत्वा स्नानं समाचरेत् । पुष्करे च प्रयागे च स्नातं तेन मुनीश्वर ॥१३॥ आलोक्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः । इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥१४॥ चक्रलाञ्छनहीनस्य विप्रस्य विफलं भवेत् । क्रियमाणं च यत्कर्म वैष्णवानां विशेषतः ॥१५॥ कृष्णमंत्रविहीनस्य पापिष्ठस्य दुरात्मनः । श्वानविष्टासमं चान्नं जलं च मदिरासमम् ॥१६॥ શૈવમતમાં विना भस्मत्रिपुंड्रेण विना रुद्राक्षमालया । पूजितोऽपि महादेवो न तस्य फलदो भवेत् ॥१॥ महापातकयुक्तो वा युक्तो वाचोपपातकैः । भस्मस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥२॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । शिवलिंगे च संत्येव तानि सर्वाणि नारद ॥३॥ महेशाराधनादन्यं नास्ति सर्वार्थदायकम् । अतः सदा सावधानं पूजनीयो महेश्वरः ॥४॥ अमितान्यपि पापानि नश्यन्ति शिवपूजया । तावत्पापानि तिष्ठन्ति न यावच्छिवपूजनम् ॥५॥ लिंगार्चनविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः । ततः सर्वार्थसिद्ध्यर्थं लिंगपूजा विधीयते ॥६॥ सर्ववर्णाश्रमाणां च कलौ पार्थिवमेव हि । लिंगं महीजं संपूज्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥७॥ दर्शनाद् बिल्ववृक्षस्य स्पर्शनाद् वंदनादपि । अहोरात्रकृतं पापं नश्यति नात्र संशयः ॥८॥ अरुद्राक्षधरो भूत्वा यत्किंचित्कर्म वैदिकम् । कुर्वन् विप्रस्तु मोहेन नरके पतति ध्रुवम् ॥९॥ देवाधिदेवः सर्वेषां त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः । तस्यैवानुचराः सर्वे ब्रह्मविष्णवादयः सुराः ॥१०॥ विहाय सांबमीशानं यजन्ते देवतान्तरम् । ते महाघोरसंसारे पतन्ति परिमोहिताः ॥११॥ ते धन्याः शिवपादपूजनपरा अन्यो न धन्यो जनः, सत्यं सत्यमिहोच्यते मुनिवराः सत्यं पुनः सर्वथा ॥१२॥ शंखचक्रे तापयित्वा यस्या देहं प्रदह्यते । स जीवः कुपणस्त्याज्यः सर्व धर्मबहिष्कृतः ॥१३॥ यस्तु सन्तप्तमुद्राभिर्लिंगांकिततनुर्नरः । स सर्वयातनाभोगी चाण्डालो जन्मकोटिषु ॥१४॥ भक्त्या पञ्चाक्षरेणैव यः शिवं सकृदर्चयेत् । सोऽपि

गच्छेच्छिवस्थानं शिवमंत्रस्य गौरवात् ॥१५॥ पञ्चाक्षरेण मंत्रेण बिल्वपत्रैः शिवार्चनम् । करोति श्रद्धाया युक्तो स गच्छेदश्वरं पदम् ॥१६॥

तथा वल्लभाचार्य ने इतनें शास्त्र सच्चे माने है, वेदा श्रीकृष्णवाक्यानि व्याससूत्राणि चैव हि । समाधिभाषा व्यासस्य प्रमाणं तच्चतुष्टयम् ॥ उत्तरोत्तरतो बलवान्–अर्थ–वेद, गीता, ब्रह्मसूत्र और भागवत ये चार एक एक सें बलवान अधिक माननें योग्य है.

और स्वामीनारायण सहजानंद नें अपनी लिखी शिक्षापत्री में कितनेक शास्त्रों कों सच्चे प्रमाणिक ठहराये है तिनका नाम–वेदाश्च व्याससूत्राणि श्रीमद्भागवताविधं । पुराणं भारते तु श्रीविष्णोर्नाम सहस्त्रकम् ॥९३॥ धर्मशास्त्रांतर्गता च याज्ञवल्क्यऋषेः स्मृतिः । एतान्यष्ट ममेष्टानि सच्छास्त्राणि भवन्ति हि ॥९५॥ शिक्षापत्रिकाश्लोकः ॥

⇒ विविधमतो की उत्पत्ति

इस तरें शास्त्र जूठे और सच्चे माने अनेक संप्रदाय निकाले. ऐसा घोर अंधकार भरतखंड के लोगों के वास्ते खडा हुआ कि कोई भी सच्चे जूठे पंथ और शास्त्रों का निर्णय नहीं कर सकता है ऐसे घोरांधकार में आकुल व्याकुल होकर भक्तिमार्गवालें तथा कबीरजी, नानकसाहिब, दादू प्रमुख अनेक जनो ने मूर्तिपूजन छोड दिया और अपनी बुद्धि के अनुसारे अपनें अपनें देश की भाषा में भाषाग्रन्थ रचे और ब्राह्मणों के सर्व मतों छोड दिया, वर्णाश्रम की मर्यादा भी तोड दीनी. तिनमें नानकसाहिब का पंथ बहुत फेला कारण कि, नानकसाहिब सें पीछे दशमें पाट उपर गोविंदसिंहजी हुये, तिनके काल करा पीछे मुसलमानो का राज्य मंद हो गया और गुरु गोविंदसिंह के शिखों का जोर राजातौर सें बढा. इतनें ही में लाहोर में रणजीतसिंह राजा हो गया, तिसके राजतेज सें नानकसाहिब के पंथवालों कों बहुत मदद मीली. ब्राह्मण, क्षत्रिय, रोडे, जाट प्रमुख लाखों आदमीयों ने शिर उपर केश रखाके गुरु के शिख बन गये. इनके मत में मूर्तिपूजन नहीं. अपनें दशों गुरुयों की चित्र की मूर्तियों तो रखते है परंतु मंदिर में मूर्ति बनाके नहीं पूजते है. परंतु गुरुके बनाये ग्रन्थ साहिब की बहुत विनय करते है. इनके मूल ग्रन्थ में ईश्वर की महिमा बहुत करी है और इस मतवाले साधुयों की बहुत भक्ति करते है और हरेक भूखे कों खाने को भी देते है. इनके ग्रन्थ में जीवहिंसा और मांसं, मदिरा खाना, पीना निषेध करा है. परंतु कितनेक पापी शिष्य इस काम कों करते भी है.

नानकसाहिब के शिख अनुमान से इग्यारह लाख के लगभग होंगे. ये लोक गुरु के ग्रन्थ समान और किसी पुस्तक को उत्तम नहीं समजते है और यह ग्रन्थ साहिब साधारण सी पंजाबी भाषा में नानक गुरु के शिष्य अंगद साहिब ने रचा है और गुरु अर्जुन साहिब ने कागजों उपर लिखा है. इस मत के गुरु दश ही क्षत्रिय होयें है. ब्राह्मण, मुसलमान, जैनी, सूफी, मुसलमान फकीर, जिनकों मारफतवाले

गच्छेच्छिवस्थानं शिवमंत्रस्य गौरवात् ॥१५॥ पञ्चाक्षरेण मंत्रेण बिल्वपत्रैः शिवार्चनम् । करोति श्रद्धाया युक्तो स गच्छेदश्वरं पदम् ॥१६॥

તથા વલ્લભાચાર્યે આટલા શાસ્ત્ર સાચા માન્યા છે. वेदा श्रीकृष्णवाक्यानि व्याससूत्राणि चैव हि । समाधिभाषा व्यासस्य प्रमाणं तच्चतुष्टयम् ॥ उत्तरोत्तरतो बलवान्—**અર્થ :-** વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર અને ભાગવત્ આ ચાર એક-એકથી અધિક બલવાન માનવા યોગ્ય છે.

અને સ્વામિનારાયણ સહજાનંદે પોતાની લખેલી શિક્ષાપત્રમાં કેટલાક શાસ્ત્રોને સાચા પ્રામાણિક બતાવ્યા છે. તેનાં નામ - वेदाश्च व्याससूत्राणि श्रीमद्भागवताविधं । पुराणं भारते तु श्रीविष्णोर्नाम सहस्रकम् ॥९३॥ धर्मशास्त्रांतर्गता च याज्ञवल्क्यऋषेः स्मृतिः । एतान्यष्ट ममेष्टानि सच्छास्त्राणि भवन्ति हि ॥९५॥ शिक्षापत्रिकाश्लोकः ॥

⇒ વિવિધમતોની ઉત્પત્તિ :-

આ રીતે શાસ્ત્ર ખોટા અને સાચા માનવાવાળા અનેક સંપ્રદાય નીકળ્યા. ભરતખંડના લોકો માટે એવો અંધકાર ઊભો થયો કે કોઈપણ સાચો-ખોટો પંથ અને શાસ્ત્રોનો નિર્ણય નથી કરી શકતા. આવા ઘોર અંધકારમાં આકુળ-વ્યાકુળ થઈને ભક્તિમાર્ગવાળા તથા કબીરજી, નાનકસાહિબ, દાદૂ વગેરે અનેક લોકોએ મૂર્તિપૂજા છોડી દીધી અને પોતાની બુદ્ધિના અનુસારે પોતપોતાના દેશની ભાષામાં ભાષાગ્રંથ રચ્યા અને બ્રાહ્મણોના સર્વમત છોડી દીધા. વર્ણાશ્રમની મર્યાદા પણ તોડી દીધી. તેમાં નાનકસાહિબનો પંથ ઘણો ફેલાયો. કારણ કે, નાનકસાહિબથી પછી દસમી પાટ ઉપર ગોવિંદસિંહજી થયા. તેમના કાળ કર્યા પછી મુસલમાનોનું રાજ્ય મંદ થઈ ગયું અને ગુરુગોવિંદસિંહના શિખોનું જોર રાજાઓ તરફથી વધ્યું. એટલામાં જ લાહોરમાં રણજીતસિંહ રાજા થયા. તેમના રાજતેજથી નાનકસાહિબના પંથવાળાઓને ઘણી મદદ મળી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, રોડા, જાટ વગેરે લાખો માણસોના મસ્તક ઉપર વાળ રખાવીને ગુરુના શિખ (ભગત) બનાવ્યા. તેમના મતમાં મૂર્તિપૂજા નથી. પોતાના દશેય ગુરુઓના ચિત્રની મૂર્તિઓ તો રાખે છે. પરંતુ મંદિરમાં મૂર્તિ બનાવીએ પૂજતા નથી. પરંતુ ગુરુએ બનાવેલા ગ્રંથ સાહેબનો બહુ વિનય કરે છે. તેઓના મૂળગ્રંથમાં ઈશ્વરનો ઘણો મહિમા કર્યો છે અને આ મતવાળા સાધુઓની બહુ ભક્તિ કરે છે અને દરેક ભૂખ્યાઓને ખાવાનું પણ આપે છે. આમના ગ્રંથમાં જીવહિંસા અને માંસ ખાવાનું અને મદિરા પીવાનો નિષેધ કર્યો છે. પરંતુ કેટલાક પાપી શિષ્ય આ કામને કરે પણ છે.

નાનકસાહિબના શિખો અનુમાનથી લગભગ અગ્યારલાખ હશે. એ લોકો ગુરુના ગ્રંથસમાન બીજા કોઈ પુસ્તકને ઉત્તમ સમજતા નથી અને આ ગ્રન્થ સાહિબ સાધારણથી પંજાબી ભાષામાં નાનકગુરુના શિષ્ય અંગદસાહિબે રચ્યો છે અને ગુરુઅર્જુનસાહિબે કાગળ ઉપર લખ્યો છે. આ મતના દશેયગુરુ ક્ષત્રિય છે. બ્રાહ્મણ, મુસલમાન, જૈની, સૂફી, મુસલમાન ફકીર જેને મારફતવાળા પણ કહેવાય છે. એમના મતોની કોઈ કોઈ વાતો લઈને રચ્યો છે. એમના

भी कहते है इनके कुछ कुछ मत की वातें लेकर रचा है. इनके मतवाले ब्राह्मणो का बहुत आदर सन्मान नहीं करते है, जेकर धर्मार्थ जिमणवार भी करते है तो गुरु के शिष्यां कों भोजन कराते है.

⇒ कुका मत का स्वरूप

इनके मतमें सें एक रामसिंह नामा गुरु के शिष्य ने लोदीहानें से दश कोस के अंतरे भइणी गाम के रहने वाले ने एक नया पंथ निकाला है. तिसमें इतनी वस्तु का निषेध है-मूर्ति नहीं पूजानी १, जीवहिंसा नहीं करनी २, मांस नहीं खाना ३, मदिरा नहीं पीना ४, जूठ नहीं बोलना ५, चौरी नहीं करनी ६, परस्त्रीगमन नहीं करना ७, जूया नहीं खेलना ८, दिन प्रति मस्तक के केशां सहित स्नान करना ९, ब्राह्मण सें विवाह नहीं करना १०, विवाह में सवा रुपिया खरच करना ११, जब सें इस पंथ के चलाने वाले भाईरामसिंह को सरकार अंग्रेज पकड कें ब्रह्मा के देश में ले गये है तब सें यह मत सुस्त पड गया है. तो भी एक लाख के करीब आदमी होंगे, लोको नें इस पंथ का नाम कूका रखा है. क्योंकि इस मत के भजन बोलने वाले कूक बहुत मारते है. इन मत में ब्राह्मणों का कदर है नहीं.

⇒ वेदांतिओका प्रचार

हमारे सुननें में आया है कि, पंजाब देश में एक वटाला नामक नगर है. तिसका रहनेवाला एक उद्यालनेमि नामक ब्राह्मण काशी में वेदांत शास्त्र पढा और रामघाट उपर जाकर स्नान करती हुई नग्नस्त्रियों कें अंगोपांग देखने का लालची बहुत हुआ. विद्या गुरु ने मना करा तो भी न माना, तब गुरु ने अपनी शाला सें निकाल दीया, तब उद्यालनेमि नें क्रोधित होकर सर्व उपनिषद् और वाशिष्ट प्रमुख वेदांत ग्रन्थो की भाषा करके पंजाब देश में ब्राह्मण सें लेकर जाट, चमार, भंगीयो तक वेदांत शास्त्र पढाया, ब्राह्मणों की बांधी सर्व मर्यादा तोड गेरी. इधर दिल्ली के पास निश्चलदास दादूपंथीने विचारसागर और वृत्तिप्रभाकर ये दो वेदांत के ग्रन्थ भाषा में रचके छपवाके प्रसिद्ध करे. इनको वांचके कितनेक लोक वेदांती हो गये है. तिन में कितनेकतो चालचलन के अच्छे है, परंतु दुराचारी नास्तिकों के तुल्य बहुत हो गये है. अमृतसर में कितनेक निर्मलें फकीर और पुरुष स्त्रियां वडे दुराचारी है. मांस, मदिरा भी खाते पीते है और नानकजी के उदासी साधु भी बहुत वेदांती हो गये है तथा चक्कुकटे १, रोडे २, गुलाबदासी ये नास्तिकमती निकले है तथा गुजरात देश में स्वामीनारायण का एक नवा पंथ निकला है.

अब जो कोई सच्चे धर्म कों अंगिकार करना चाहे तो इन मतों में सें कौन सें मत को माने यह निर्णय करना बहुत मुश्किल है.

⇒ वेदो के यज्ञो में बहुत हिंसा है :

अब हम उपर लिखे कों फेर शोचते है वैदिक धर्म की प्रबलता में और वेदों में हिंसा बाबत कुछ तकरार ही नहीं है. जनावरें की दया वेदो में नहीं, इतनाही नहि बलकि मनुष्यो कि बलि देनी और

મતવાળા બ્રાહ્મણોનો ઘણો આદર-સત્કાર કરતા નથી, જો ધર્મને માટે જમણવાર કરે તો પણ ગુરુના શિષ્યોને ભોજન કરાવે છે.

⇒ કુકામતનું સ્વરૂપ :-

એમના મતમાંથી એક રાજાસિહં નામના ગુરુના શિષ્યો લોદીહાનાથી શિષ્યે દશકોશ (ગાઉ)ના અંતરે ભયણી ગામમાં રહેવાવાળાએ એક નવો પંથ નીકાળ્યો છે. તેમાં આટલી વસ્તુનો નિષેધ છે. મૂર્તિપૂજા ન કરવી ૧., જીવહિંસા ન કરવી ૨., માંસ નહીં ખાવું ૩., મદિરા ન પીવી ૪., જૂઠું ન બોલવું ૫., ચોરી ન કરવી ૬., પરસ્ત્રીગમન ન કરવું ૭., જુગાર ન રમવો ૮., દરરોજ મસ્તકના વાળ સહિત સ્નાન કરવું ૯., બ્રાહ્મણ સાથે વિવાહ ન કરવો ૧૦., વિવાહમાં સવા રૂપિયો ખર્ચ કરવો ૧૧. જ્યારથી આ પંથને ચલાવવાવાળા ભાઈ રામસિંહને અંગ્રેજ સરકાર પકડીને બ્રહ્માના દેશમાં લઈ ગઈ, ત્યારથી આ મત ઢીલો પડી ગયો છે. તો પણ એક લાખ આસપાસ માણસ હશે. લોકોએ આ પંથનું કૂકા નામ રાખ્યું છે. કારણ કે, આ મતના ભજન બોલવાવાળા બહુ ટહુકા કરે છે. આ મતમાં બ્રાહ્મણની કદર નથી.

⇒ વેદાંતીઓનો પ્રચાર :-

અમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, પંજાબ દેશમાં એક વટાલા નામનું નગર છે. તેમાં રહેવાવાળા ઉદ્યાલનેમિ નામના એક બ્રાહ્મણ કાશીમાં વેદાંતશાસ્ત્ર ભણ્યા અને રામઘાટ ઉપર જઈને સ્નાન કરતી નગ્નસ્ત્રીઓના અંગોપાંગ દેખવાના બહુ લાલચુ થયા. વિદ્યાગુરુએ ના પાડી તો પણ નહીં માન્યા. ત્યારે ગુરુએ પોતાની શાળામાંથી કાઢી મૂક્યા. ત્યારે ઉદ્યાલનેમિએ ક્રોધિત થઈને સર્વ ઉપનિષદ્ અને વાશિષ્ટ વગેરે ગ્રંથોની ભાષા કરીને પંજાબદેશમાં બ્રાહ્મણથી લઈને જાટ, ચમાર અને ભંગીઓને પણ વેદાંતશાસ્ત્રો ભણાવ્યા. બ્રાહ્મણોએ બાંધેલી સર્વ મર્યાદા તોડી નાંખી. આ બાજુ દિલ્હીની પાસે નિશ્ચલદાસ દાદૂપંથીએ વિચારસાગર અને વૃત્તિપ્રભાકર આ બે વેદાંતના ગ્રંથ ભાષામાં રચીને - છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યા. એને વાંચીને કેટલાક લોકો વેદાંતી થઈ ગયા. તેમાં કેટલાક તો ચાલચલગતના સારા હતાં. પરંતુ દુરાચારી નાસ્તિકો જેવા ઘણા હતા. અમૃતસરમાં કેટલાક નિર્મળ ફકીરો અને પુરુષો સ્ત્રીઓ સાથે દુરાચારી છે. માંસ ખાય છે. મદિરા પીવે છે અને નાનકજીના ઉદાસી સાધુ પણ ઘણા વેદાંતી થઈ ગયા છે તથા ચક્કુકટે ૧., રોડે ૨., અને ગુલાબદાસી આ નાસ્તિકમતવાળા થયા તથા ગુજરાતદેશમાં સ્વામિનારાયણનો એક નવો પંથ નીકળ્યો છે.

હવે જો કોઈ સાચો ધર્મ સ્વીકારવા ઇચ્છે તો આ મતોમાંથી કયા મતને માને આ નિર્ણય કરવો ઘણો મુશ્કેલ છે.

⇒ વેદોના યજ્ઞોમાં બહુ હિંસા છે :-

હવે અમે ઉપર લખેલાને ફરી વિચારીએ છીએ. વૈદિક ધર્મની પ્રબલતામાં અને વેદોમાં હિંસા બાબતે કોઈ તકરાર નથી. જાનવરોની દયા વેદોમાં નથી. એટલું જ નહીં પણ મનુષ્યોનો

नरमेध यज्ञ की बडी बडी विधि के भेद लिखे है.

और नरमेध जो हुये है तिनकी कथा भी वेद में जगे जगे लिखी है. ऐतरेय ब्राह्मण में शुनःशेपाख्यान है सो इसी तरां का है. भागवत में जडभरत की कथा भी इसी तरें की है. वैदिक धर्म की प्रबलता के काल में वैदिक धर्मवालों के मनमें संशय भी नहीं था कि हिंसा पाप होता है के नहीं. शाक भाजी के काटने में जैसे इस काल में बहुत लोग पाप नहीं समजते है तैसे तिस काल में जनावरों के वास्ते समजते थे. तिस काल में तीन तरें का व्यवहार था. दैवकार्य में और पितृकार्य में जनावर पशुका मारणा इस वात को पुण्य समजते थे. केवल स्वर्ग जाने का साधन इसी कों समजते थे और मनुष्य अपने निर्वाह के वास्ते जीवां को मार के तिसका मांस खाना इसकों विधि मानते थे. इसमें पुण्य वा पाप कुछ नहीं समजते थे. इस तरें का वेद का अनुशासन है. जब पिछली वेर जैनबौधमत का जोर बढा तब हिंसा, अहिंसा का बडा झगडा खडा हुआ, जिस वखत जैनबौध का बहुत लोगों के दिल में असर हुआ, तिस वखत में महाभारत ग्रन्थ बना मालूम होता है. क्योंकि, महाभारत में लिखा है कि–

बुद्धरूपं सम स्थाय सर्वरूपपरायणः ।
महोयन् सर्वभूतानि तस्मै मोहात्मने नमः ॥८६॥ भीष्मस्तवराजभारते.

अर्थ :- सर्व रुपो में परायण ऐसा विष्णु बुद्ध का रूप लेकर मोह करता है, ते मोहात्माकुं नमस्कार है ॥८६॥

⇒ भारत में हिंसा का निषेध :

तथा ब्राह्मणों नें वेद मानने का अभिमान तो नहीं छोडा था. परंतु जैन बौधमत का उपदेश इनके मनमें अच्छी तरें प्रवेश कर गया था. तिस वास्ते भारत में हिंसा सो क्या है, अहिंसा यह क्या है, मांस खाना के नहीं खाना इन बातों में बहु तकरार और प्रश्नोत्तर लिखे है और तिन सर्व का तात्पर्य यह मालूम होता है कि वेद नें जो कही हिंसा सो करणी, अन्यत्र अहिंसा पालनी, वेदविहित हिंसा में पाप नहीं.

⇒ हिंसा में मुसलमान लोक के दृष्टान्त

जैसे मुसलमान लोग कुरवाने ईद जिसको बकरी ईद कहते है तिस दिन अवश्य जानवर मार के परमेश्वर कों बलिदान देते है सो ईद जिलहिज्ज महीने में आती है, जिलहिज्ज अर्थात् मुसलमानों की जात्रा का ठिकाना जो मक्का तहां जाने का महिना. जो मुसलमान मक्के जा आता है तिसकों हाजी कहते है और जो जात्रा कों जाते है वे तहां जात्रा में जीव मार के बलिदान करते है और जो नहीं गये है वे अपने घरमें जीव मार के बलिदान करते है और जिस वखत पशु का वध करते है तिस वखत बिसमिल्लाह कहके करते है, बिसमिल्लाह इस शब्द का यह अर्थ है, परमेश्वर दयालु है तथा शुरु करता हुं अल्लाह के नाम सें और बिसमिल्लाह कहे विना जो जीव मारा जाता है तिसकों वे लोक हराम कहते है,

બલી આપવો અને નરમેધ યજ્ઞની મોટી મોટી વિધિના ભેદો લખ્યા છે.

અને જે નરમેધયજ્ઞ થયો છે. તેની કથા પણ વેદોમાં દરેક ઠેકાણે લખી છે. ઐત્તરેય બ્રાહ્મણમાં શુનઃ શેપાખ્યાન છે. તે આ રીતનું છે. ભાગવતમાં જડભરતની કથા પણ આવા પ્રકારની છે. વૈદિકધર્મની પ્રબળતાના કાળમાં વૈદિક ધર્મવાળાઓના મનમાં સંશય પણ ન હતો કે હિંસાથી પાપ થાય છે કે નહીં. જેમ શાકભાજીને સમારવામાં આ કાળમાં ઘણા લોકો પાપ સમજતા નથી. તેવી રીતે તે કાળે જાનવરો માટે સમજતા હતા. તે કાળમાં ત્રણ પ્રકારનો વ્યવહાર હતો. દૈવકાર્યમાં અને પિતૃકાર્યમાં જાનવર પશુને મારવા આ વાતને પુણ્ય માનતા હતા. માત્ર એને સ્વર્ગે જવાનું સાધન માનતા હતા અને મનુષ્યો પોતાના નિર્વાહ માટે જીવોને મારીને તેનું માંસ ખાય તેને વિધિ માનતા હતા. એમાં પુન્ય અથવા પાપ કંઈ જ સમજતા ન હતા. આ પ્રકારનું વેદનું અનુશાસન છે. જ્યારે પછી જૈન અને બૌદ્ધમતનું જોર વધ્યું ત્યારે હિંસા-અહિંસાના ઘણા મોટા ઝઘડા થયા. તે વખતે જૈન અને બૌદ્ધની ઘણા લોકોના દિલમાં અસર થઈ. તે વખતે મહાભારત ગ્રંથ બન્યો એવું જણાય છે. કારણ કે, મહાભારતમાં લખ્યું છે કે,

बुद्धरूपं सम स्थाय सर्वरूपपरायणः ।
महोयन् सर्वभूतानि तस्मै मोहात्मने नमः ॥८६॥ भीष्मस्तवराजभारते.

અર્થ : સર્વ રૂપો કરવામાં પરાયણ એવા વિષ્ણુ બુદ્ધનું રૂપ લઈને મોહ કરે છે તે મોહાત્માને નમસ્કાર છે.

⇒ ભારતમાં હિંસાનો નિષેધ :-

તથા બ્રાહ્મણોએ વેદ માનવાનું અભિમાન તો ન છોડ્યું. પરતું જૈન અને બૌદ્ધમતનો ઉપદેશ એમના મનમાં સારી રીતે પ્રવેશ કરી ગયો. તેથી ભારતમાં હિંસા શું છે અને અહિંસા શું છે, માંસ ખાવું કે ન ખાવું આ વાતોમાં ઘણી તકરાર અને પ્રશ્નોત્તર લખ્યા છે અને તે સર્વેનું તાત્પર્ય એમ જણાય છે કે વેદમાં જે કીધેલી હિંસા તે કરવી. અન્યત્ર અહિંસા પાળવી. વેદવિહિત હિંસામાં પાપ નથી.

⇒ હિંસામાં મુસલમાન લોકનું દૃષ્ટાંત :-

જેમ મુસલમાન લોકો કુરબાની ઈદને બકરીઈદ કહે છે. તે દિવસે અવશ્ય જાનવરોને મારીને પરમેશ્વરને બલિદાન આપે છે. તે ઈદ જિલહિજ્જ મહિનામાં આવે છે, જિલહિજ્જ અર્થાત્ મુસલમાનોના જાત્રાનું સ્થાન જે મક્કા ત્યાં જવાનો મહિનો. જે મુસલમાન મક્કા જઈને આવે છે, તેને હાજી કહેવાય છે અને જે જાત્રાએ જાય છે. તે ત્યાં જાત્રામાં જીવ મારીને બલિદાન કરે છે અને જે નથી જતાં તે પોતાના ઘરમાં જીવ મારીને બલિદાન કરે છે અને જે વખતે પશુનો વધ કરે છે, તે વખતે બિસમિલ્લાહ કહીને કરે છે. બિસમિલ્લાહ આ શબ્દનો આ અર્થ છે, પરમેશ્વર દયાળું છે તથા અલ્લાહના નામથી હું શરૂ કરું છું અને બિસમિલ્લાહ કહ્યા વિના જે જીવ મારવામાં આવે છે, તેને તે લોકો હરામ કહે છે. તે પશુનું ભક્ષણ કરવું અપવિત્ર

तिस पशु का भक्षण करना अपवित्र गिणते है और बिसमिल्लाह कहके पशु वध करा जावे तो तिसका भक्षण करना हलाल अर्थात् पवित्र गिणते है.

⇒ वेद हिंसक ठरतें है।

इसी तरें ब्राह्मण लोगों में जहां वैदिक कर्म होता है तहां वेदमंत्रों सें आप्यायन संस्कार, प्रोक्षण संस्कार, उपाकरण संस्कार जिस पशु को हुआ होवे तिसका मांस हव्य तथा कव्य समज के भक्षण करने का निषेध नहीं मानते थे.

इस तरें का वैदिक मत था इस वास्ते वेद हिंसक शास्त्र है. विचारे बेगुनाह, अनाथ, अशरण, कंगाल, गरीब, करुणास्पद ऐसे जीवों कों मारणा और मांसभक्षण करना और धर्म समजना यह मंदबुद्धियों का काम है और जिस पुस्तक में हिंसा करने का उपदेश होवे और मांस मदिरे का बलिदान करना लिखा होवे वो शास्त्र भी जूठा है और वे देवते भी मिथ्यादृष्टि अनार्य है और तिस शास्त्र का प्रथम उपदेशक भी निर्दय, निर्लज्ज और अज्ञानी, मांसमदिरे का स्वादक और अन्यायशिरोमणि है. परमेश्वर के वचन तो करुणारसभरे, सत्य शील करके संयुक्त, निर्हिंसक, तत्त्वबोधक, सर्व जीवां के हितकारक, पूर्वापरविरोध रहित, प्रमाण युक्ति संपन्न, अनेकांत स्वरुप स्यात् पद करी लांछित, परमार्थ और लौकिक व्यवहार सें अविरुद्ध इत्यादि अनंत गुणालंकृत भगवान् अर्हत परमेश्वर के वचन है. ये पूर्वोक्त लक्षण वेदों में नहीं. लक्षण तो दूर रहे, ऐसे ऐसे बेमर्याद वचन वेदों में है कि जो आज काल में नीच लोक होली में भी ऐसे निर्लज्ज वचन नहीं बोलते है. जो कोई ब्राह्मणादि दयाधर्म मानते है और प्ररूपते है वे वेदां के विरोधी है, क्योंकि, वेदों में दयाधर्म की मुशक भी नहीं है. जेकर वेदों में अहिंसक धर्म की महिमा होती तो शंकरस्वामी सौगत को काहे कों कहेते अहिंसा कथं धर्मो भवितुमर्हति अर्थात् अहिंसा कैसे धर्म हो सकता है, अपि तु हिंसा ही धर्म हो सकता है. इससें यह सिद्ध होता है कि शंकरस्वामी भी गाय, बलद, बकरा, ऊंट, सूवर प्रमुख जीवों को वेदोक्त रीति सें मारके इनका मांस कलेजा आदि भक्षण करने में धर्म समजता था.

उपर लिखे मूजब वेद हिंसक शास्त्र है और जो कहते है वेदों में हिंसा नहीं वो हम सत्य नहीं समजते है. क्या शंकरस्वामी, उव्हट, महीधर, सायन, माधव इनकों वेदां का अर्थ मालूम न हुआ जो उनों ने हिंसाधर्म वेदोक्त माना और आज काल में जो स्वकपोलकल्पित वेदों के नवीन अर्थ दयानंद आदि कहने और बनाने लग रहे है वे सच्चे हो जावेंगे ?

⇒ स्वामी दयानंद

यद्यपि दयानंद सरस्वतीनें वेदो के अर्थ जैन बोध धर्म सें बहुत मिलते करे है अर्थद्वारा वेदों का असली अर्थ भ्रष्ट कर दीया है. यह भी एक जैनमतीयों कों मदद मिली है. परंतु दयानंदजी ने यह बहुत असमंजस करा जे अपनें मत के आचार्यों कों जूठा ठहराया. हां, जिस वखत वेद बनाये गये थे, जेकर

ગણે છે અને બિસમિલ્લાહ કહીને પશુ વધ કરવામાં આવે તો તેનું ભક્ષણ કરવું હલાલ અર્થાત્ પવિત્ર ગણે છે.

⇒ વેદ હિંસક ઠરે છે :-

આ રીતે બ્રાહ્મણ લોકોમાં જ્યાં વૈદિકકર્મ થાય છે ત્યાં વેદમંત્રોથી આપ્યાયન સંસ્કાર, પ્રોક્ષણ સંસ્કાર, ઉપાકરણ સંસ્કાર જે પશુનો થયો હોય તેનું માંસ હવ્ય તથા કવ્ય સમજીને ભક્ષણ કરવાનો નિષેધ માનતા નથી.

આ રીતે વૈદિક મત હતો. માટે વેદ હિંસક શાસ્ત્ર છે. બિચારા, વાંક વગરના, અનાથ, અશરણ, કંગાલ, ગરીબ, કરુણાસ્પદ એવા જીવોને મારવા અને માંસનું ભક્ષણ કરવું. વળી તેને ધર્મ સમજવો આ મંદબુદ્ધિવાળાનું કામ છે અને જે પુસ્તકમાં હિંસા કરવાનો ઉપદેશ હોય અને માંસ-મદિરાનું બલિદાન કરવાનું લખ્યું હોય તો તે શાસ્ત્ર પણ ખોટા છે અને તે દેવતાઓ પણ મિથ્યાદષ્ટિ અનાર્ય છે. તેમજ તે શાસ્ત્રના પ્રથમ ઉપદેશક પણ નિર્દય, નિર્લજ્જ અને અજ્ઞાની, માંસ મદિરાના સ્વાદક અને અન્યાય શિરોમણિ છે. પરમેશ્વરના વચન તો કરુણારસભર, સત્ય અને શીલથી સંયુક્ત, નિર્હિંસક, તત્ત્વબોધક, સર્વ જીવોને હિતકારક, પૂર્વાપર વિરોધ રહિત, પ્રમાણયુક્તિથી સંપન્ન, અનેકાંત સ્વરૂપ સ્યાત્ પદથી લાંછિત, પરમાર્થ અને લૌકિક વ્યવહારથી અવિરુદ્ધ ઈત્યાદિક અનંત ગુણોથી અલંકૃત પરમેશ્વર અરિહંત ભગવાનના વચનો છે. જે પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા વેદોમાં નથી. લક્ષણ તો દૂર રહો એવા એવા મર્યાદા વિનાના વચનો વેદોમાં છે કે જે આજકાલના નીચ લોકો હોલીમાં પણ આવા નિર્લજ્જ વચનો બોલતા નથી. જો કોઈ બ્રાહ્મણ વગેરે દયા ધર્મને માને છે અને પ્રરૂપણા કરે છે. તેઓ વેદોના વિરોધી છે. કારણ કે, વેદોમાં દયાધર્મની ગંધ પણ નથી. જો વેદોમાં અહિંસક ધર્મોનો મહિમા હોત તો શંકરસ્વામી બૌદ્ધને શા માટે કહેત अहिंसा कथं धर्मो भवितुमर्हति અર્થાત્ અહિંસા કેવી રીતે ધર્મ થઈ શકે. પરંતુ હિસા જ ધર્મ થઈ શકે. એનાથી એમ સિદ્ધ થયું કે શંકરસ્વામી પણ ગાય, બળદ, બકરા, ઊંટ, ભુંડ વગેરે જીવોને વેદોક્ત પ્રકારથી મારીને એનું માંસ, કલેજા આદિનું ભક્ષણ કરવામાં ધર્મ સમજે છે.

ઉપર લખ્યા મુજબ વેદ હિંસક શાસ્ત્ર છે અને જે કહે છે કે વેદોમાં હિંસા નથી. તો અમે સત્ય માનતા નથી. શું શંકરસ્વામી, ઉવ્હટ, મહીધર, સાયન, માધવ એમને વેદોનો અર્થ જણાયો ન હતો કે તેમને હિંસા ધર્મ વેદોક્ત માન્યો અને આજકાલમાં જે દયાનંદ આદિ વેદોના મનઘડંત નવા અર્થો કહે છે અને બનાવે છે તે સાચા થઈ જશે ?

⇒ સ્વામી દયાનંદ :-

જો કે દયાનંદસરસ્વતીએ વેદોના અર્થ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મથી ઘણાં મળતાં કર્યા છે. અર્થ દ્વારા વેદોના સાચા અર્થ ભ્રષ્ટ કરી દીધા છે. આ પણ એક જૈનમતવાળાઓને મદદ મળી છે. પરંતુ દયાનંદજી એ આ બહુ જ અવિચારી કાર્ય કર્યું છે કે પોતાના મતના આચાર્યોને ખોટા

उस वखत दयानंद सरस्वतीजी पास होते तो जरूर वेद बनानेवालों सें झगडा करके अपने मन के माने समान वेद बनवाते वा आप रचना करते. परंतु इस वखत में वो समय नहीं इस वास्ते दयानंदजी ने अर्थ ही उलटपुलट करके अपना मनोरथ सिद्ध कर लिया. यथार्थ तो यह बात है कि वेदों में हिंसा अवश्यमेव है. सो उपर अच्छी तरें से लिख आये है. इस हिंसा की जैनी निंदा करते है इस वास्ते ब्राह्मण लोक जैनीयों को नास्तिक और वेदबाह्य कहते है. परंतु जैसे वैदिक हिंसा की निंदा वेद माननेवालों नें करी है तैसी जैनियो नें नहीं करी, जैनी तो वेदों के परमेश्वर का कहे पुस्तक ही नहीं मानते है, क्योंकि वेद कालासुरनें लोगों के नरक जाने वास्ते महाहिंसासंयुक्त बनाये है ऐसे जैनी लोग मानते है. जो वस्तु स्वरुप सें ही बुरी है फेर तिसकों जो कोई बुरी कहे तो इस वात में क्या निंदा है. वेद माननेवाले भी वैदिक हिंसा की निंदा करते है—तथा च श्रुतिः-

प्लवाह्येते अदृढा यज्ञरूपा अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढास्ते जरामृत्युं पुनरेवापि यन्ति. **अर्थ :-** यह यज्ञरूपी प्लव जो नाव है सो अदृढ कहतां दृढ नहीं और अठारह अध्वर्यु आदि पुरोहित यजमानादिक जो उनों ने करा ऐसा जो कर्म हिंसा रूप सो नीच कर्म है, तिस हिंसामय यज्ञ के करनेवाले पुरुष वारंवार जन्ममरण कों प्राप्त होते है. यह श्रुति वेद की पूरी निंदा करती है. यह श्रुति किसी दयावान ऋषिने जैनमत की प्रबलता में बनाई है तथा वैदिक यज्ञ करनेवाले मूर्ख, अज्ञानी है ऐसे भी एक श्रुति में कहा है-कश्चिद्धवा अस्माल्लोकात्प्रेत्य आत्मानं वेद अयमहमस्मीति कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिजानाति अग्निमुग्धो हैव धूमतांत इति-

अर्थ-कोईक अपना लोक जो ब्रह्मधाम आत्मतत्त्व वा तिसकों जानता नहीं जो पुष्परूप अवांतर फलमें परम फलका माननेंवाला अग्नि साध्य अर्थात् अग्निहोत्रादि कर्म में आसक्त होनें से नष्ट हो गया है विवेक जिसका, तिसको अंत में धूममार्ग है अर्थात् पाप है तथा ऋग्वेद के ऐतरेय ब्राह्मण की दूसरी पंचिका में पुरुषमेध लिखा है, तिस पुरुषमेध की यह श्रुति है.

पुरुषं वै देवाः पशुमालभन्त

इस पुरुषमेध का निषेध भागवत के पंचम स्कंध के छेहडेके अध्याय में निषेध द्वारा नरक में यम जो पीडा देता है सो लिखी है-

तथा हि यो त्वेह वै पुरुषाः पुरुषमेधेन यजते याश्च स्त्रियो नृपशुन् खादन्ति तांश्च तांश्च ते पशव इह निहता यमसदने पातयंतो रक्षोगणाः सौनिक इव स्वधितिनविदार्या सृक् पिबन्ति नृत्यन्ति गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादाः ॥१॥

⇒ नरमेध यज्ञ पर भारत की कथा

तथा सोमक नामा राजा था, तिसके एक पुत्र जंतु नामे था तिसको एक दिन कीडीयों नें काट्य तब

ઠરાવ્યા. હાં, જે વખતે વેદ બનાવ્યા હતા. જો તે વખતે દયાનંદસરસ્વતીજી પાસે હોત તો નક્કી વેદ બનાવવાવાળા સાથે ઝઘડીને પોતાના મન માન્યા વેદ બનાવડાવત અથવા પોતે રચના કરત. પરંતુ તે વખતમાં તેઓ હતા નહીં. માટે દયાનંદજીએ અર્થ જ અસ્તવ્યસ્ત કરીને પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ કરી લીધો. સાચી તો આ વાત એ છે કે વેદોમાં હિંસા અવશ્ય છે જ. તે વાત ઉપર સારી રીતે લખી આવ્યા છીએ. આ હિંસાની જૈનો નિંદા કરે છે માટે બ્રાહ્મણ લોકો જૈનોને નાસ્તિક અને વેદબાહ્ય કહે છે. પરંતુ જેવી રીતે વૈદિક હિંસાની નિંદા વેદ માનવાવાળાઓએ કરી છે. તેવી જૈનોએ નથી કરી. જૈનો તો વેદોને પરમેશ્વરે કહેલા પુસ્તક માનતા જ નથી. કારણ કે, કાલાસુરે લોકોને નરકમાં જવા માટે મહાહિંસાથી યુક્ત વેદ બનાવ્યા છે. એવું જૈનો માને છે. જે વસ્તુ સ્વરૂપથી જ ખરાબ છે. પછી તેને જો કોઈ ખરાબ કહે તો એ વાતમાં નિંદા ક્યાં છે. વેદ માનવાવાળા પણ વૈદિક હિંસાની નિંદા કરે છે. તથા ચ શ્રુતિઃ-

प्लवाद्येते अदृढा यज्ञरूपा अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढास्ते जरामृत्युं पुनरेवापि यन्ति.

અર્થ :- આ યજ્ઞરૂપી પ્લવ એટલે જે નાવ છે તે અદૃઢ એટલે દૃઢ નહીં અને અઢાર અધ્વર્યુ આદિ પુરોહિત યજમાન વગેરે જે તેમને કરેલું આવું જે હિંસારૂપ કર્મ તે નીચકર્મ છે. તે હિંસામય યજ્ઞ કરવાવાળા પુરુષ વારંવાર જન્મ-મરણને પામે છે. આ શ્રુતિ વેદની ભરપેટ નિંદા કરે છે. આ શ્રુતિ કોઈ દયાવાન ઋષિએ જૈનમતની પ્રબળતામાં બનાવી છે તથા વૈદિકયજ્ઞ કરવાવાળા મૂર્ખ, અજ્ઞાની છે. એવું પણ એક શ્રુતિમાં કહ્યું છે. कश्चिद्धवा अस्माल्लोकात्प्रेत्य आत्मानं वेद अयमहमस्मीति कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिजानाति अग्निमुग्धो हैव धूमतांत इति-

અર્થ :- જે કોઈ પોતાનો લોક જે બ્રહ્મધામ અથવા તો આત્મતત્ત્વ તેને જાણતો નથી જે પુષ્પસ્વરૂપ અવાંતર ફલમાં પરમ ફલને માનવાવાળા અગ્નિથી સાધ્ય અર્થાત્ અગ્નિહોત્રાદિ કાર્યમાં આસક્ત થવાથી નષ્ટ થઈ ગયો છે વિવેક જેનો તેને અંતે ધૂમમાર્ગ છે અર્થાત્ પાપ છે તથા ઋગ્વેદના ઐતરેય બ્રાહ્મણની બીજી પંચિકામાં પુરુષમેધ લખ્યો છે. તે પુરુષમેધની આ શ્રુતિ છે.

पुरुषं वै देवाः पशुमालभन्त

આ પુરુષમેધનો નિષેધ ભાગવતના પાંચમા સ્કંધના છેલ્લા અધ્યાયમાં નિષેધ દ્વારા નરકમાં યમે જે પીડા આપી છે તે લખી છે.

तथा हि यो त्वेह वै पुरुषाः पुरुषमेधेन यजते याश्च स्त्रियो नृपशुन् खादन्ति तांश्च तांश्च ते पशव इह निहता यमसदने पातयंतो रक्षोगणाः सौनिक इव स्वधितिनविदार्या सृक् पिबन्ति नृत्यन्ति गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादाः ॥१॥

⇒ નરમેધ યજ્ઞ પર ભારતની કથા :-

તથા સોમક નામનો રાજા હતો. તેનો જંતુ નામનો એક પુત્ર હતો. તેને એક દિવસ કીડીઓ

तिसने चीसका रुक्का मारा तब राजा नें शिर हलाया और कहा कि मेरे एक पुत्र है सो भी पुत्रो में नहीं. तब राजा के पास जो पुरोहित खडा था तिसनें कहा कि इस पुत्र कों यज्ञ में होमों तो बहुत पुत्र होंगे, तब राजानें कहा में होमुंगा, यज्ञ करो. पीछे तिस ब्राह्मण नें यज्ञ करके राजा के पुत्र का होम करा. तद पीछे तिस राजा के १०१ पुत्र हुये. पीछे काल करके ब्राह्मण यज्ञ करानेवाला नरक में गया, पीछे राजा भी मरके नरक में गया. तब तिस ब्राह्मण यज्ञ करानेवाले कों देख के राजानें यमराजे को कहा जो तुमनें इस मेरे गुरुब्राह्मण को किस वास्ते नरक में गेरा है, तब यमराजा नें कहा कि तुमनें पुरुषमेध करा था तिसके पाप सें तेरे कों और तेरे गुरु ब्राह्मण कों नरक भोगनी पडेगी. यह कथा भारत के वनपर्व में विस्तार सहित देख लेनी.

इससे यह सिद्ध हुआ कि वेदोक्त जो हिंसा करे सो नरक में जावे इसी वास्ते तो वेद ईश्वर के कहे सिद्ध नहीं होते है.

⇒ प्राचीन बर्ही राजा की कथा

तथा प्राचीनबर्हिष राजानें यज्ञ करके पृथ्वी का तला दर्भ करके आच्छादित करा. ऐसा वेदोक्त कर्म करणें में जिसका मन आसक्त था ऐसे प्राचीनबर्हिष राजा को देखके कृपालु, दयाधर्मी नारदजी तिसको प्रतिबोध करते हुए हे राजन्! किन कर्मों के करनें से दुःखहानि और सुख की प्राप्ति होती है. तब राजा ने कहा महाराज ! मुज को कुछ खबर नहीं. पीछे नारदजी ने यज्ञ में जो राजा नें पशु मारे थे वे सर्व प्रत्यक्ष दिखलाये, जे कुठार लेकर राजा के मारने वास्ते खडे है, तिनको देख के कंपायमान हुआ.

उक्तं च भागवते चतुर्थ स्कंधे–वर्हिषत्सु महाभागो हाविर्द्धानिः प्रजापतिः । क्रियाकांडेषु निष्णातो योगेषु च कुरुद्वह ॥१॥ यस्येदं देवयजनमनुयज्ञं वितन्वतः । प्राचीनाग्नैः कुशैरासीदासृतं वसुधातलम् ॥२॥ प्राचीनवर्हिषं राजन् कर्मस्वासक्तमानसम् । नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुः प्रत्यबोधयत् ॥३॥ श्रेयस्त्वं कतमद्राजन् कर्मणात्मन ईहसे । दुःखहानिः सुखावाप्तिः श्रेयस्तन्नेह चेष्यते ॥४॥ राजोवाच, न जानामि महाबाहो परं कर्मापविद्धधीः । ब्रूहि मे विमलं ज्ञानं येन मुच्येय कर्मभिः ॥५॥ गृहेषु कूटधर्मेषु पुत्रदारधनार्थधीः । न परं विंदते मूढो भ्रम्यन् संसारवर्त्मसुः ॥६॥ श्री नारदउवाच, भो भो प्रजापते राजन् पशून् पश्य त्वयाध्वरे । संज्ञपितान् जीवसंघान्निघृणेन सहस्रशः ॥७॥ एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरन्तो वैश्यसन्तव । संपरेतमयः कूटैश्चिदन्त्युत्थितमन्ववः ॥८॥ युधिष्ठिरवाक्यं प्रथमस्कंधे, यथा पंकेन पंकभिः सुरया वा सुराकृतम् । भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ॥१॥

⇒ जैनी नारद का उपदेश

असल में नारदजी जैनी थे क्योंकी जैनीयों के शास्त्र में नारदजी कों जैनी लिखा है. यद्यपि नारदजी का वेष संन्यासी का था तो भी श्रद्धा नव ही नारदों की जैनमत की थी. इसी वास्ते नारदजी नें मरुत राजा को हिंसक यज्ञ करनें सें हटाया और इसी तरें प्राचीनबर्हिष राजा कों हिंसक यज्ञ करनें सें

કરડી. ત્યારે તેણે ચીસથી બૂમ મારી. ત્યારે રાજાએ માથું હલાવ્યું અને કહ્યું કે મારે એક પુત્ર છે તે પણ પુત્રમાં નથી. ત્યારે રાજાની પાસે જે પુરોહિત ઊભો હતો તેણે કહ્યું કે, આ પુત્રને યજ્ઞમાં હોમો તો ઘણાં પુત્ર થશે. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે હું હોમીશ, યજ્ઞ કરો. પછી તે બ્રાહ્મણે યજ્ઞ કરીને રાજાના પુત્રનો હોમ કર્યો. ત્યાર પછી તે રાજાને ૧૦૧ પુત્રો થયા. પછી યજ્ઞ કરાવવાવાળા બ્રાહ્મણ કાળ કરીને નરકમાં ગયા. તે પછી રાજા પણ નરકમાં ગયો. ત્યારે યજ્ઞ કરાવવાવાળા તે બ્રાહ્મણને દેખીને રાજાએ યમરાજને કહ્યું કે, તમે આ મારા ગુરુબ્રાહ્મણને શા માટે નરકમાં મૂક્યા. ત્યારે યમરાજાએ કહ્યું કે, તમે પુરુષમેધ કર્યો હતો, તેના પાપથી તમે અને તમારા ગુરુબ્રાહ્મણને નરક ભોગવવી પડી. આ કથા ભારતના વનપર્વમાં વિસ્તાર સહિત જોઈ લેવી.

એનાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જે વેદોક્ત હિંસા કરે તે નરકમાં જાય. માટે તો વેદ ઈશ્વરે કહેલા સિદ્ધ થતા નથી.

⇒ પ્રાચીન બર્હિ રાજાની કથા :-

તથા પ્રાચીન બર્હિષ રાજાએ યજ્ઞ કરીને પૃથ્વીનું તળીયું (દર્ભ) ઘાસથી ઢાંકી દીધું. આવા વેદોક્ત કર્મ કરવામાં જેનું મન આસક્ત હતું એવા પ્રાચીન બર્હિષરાજાને દેખીને કૃપાળુ, દયાધર્મી નારદજી તેને પ્રતિબોધ કરતાં કહે છે, હે રાજન્ ! કયા કર્મો કરવાથી દુઃખ હાનિ (દુઃખનો નાશ) અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે રાજાએ કહ્યું મહારાજ ! મને કંઈ ખબર નથી. પછી નારદજીએ યજ્ઞમાં જે રાજાએ પશુ માર્યા હતા, તે બધા પ્રત્યક્ષ દેખાડ્યા. જેઓ કુહાડી લઈને રાજાને મારવા માટે ઊભા છે. તેમને દેખીને રાજા ધ્રુજી ઉઠ્યો.

उक्तं च भागवते चतुर्थ स्कंधे–वर्हिषत्सु महाभागो हाविर्द्धानिः प्रजापतिः । क्रियाकांडेषु निष्णातो योगेषु च कुरुद्वह ॥१॥ यस्येदं देवयजनमनुयज्ञं वितन्वतः । प्राचीनाग्नैः कुशैरासीदासृतं वसुधातलम् ॥२॥ प्राचीनवर्हिषं राजन् कर्मस्वासक्तमानसम् । नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुः प्रत्यबोधयत् ॥३॥ श्रेयस्त्वं कतमद्राजन् कर्मणात्मन ईहसे । दुःखहानिः सुखावाप्तिः श्रेयस्तन्नेह चेष्यते ॥४॥ राजोवाच, न जानामि महाबाहो परं कर्मापविद्धधीः । ब्रूहि मे विमलं ज्ञानं येन मुच्येय कर्मभिः ॥५॥ गृहेषु कूटधर्मेषु पुत्रदारधनार्थधीः । न परं विंदते मूढो भ्रम्यन् संसारवर्त्मसुः ॥६॥ श्री नारदउवाच, भो भो प्रजापते राजन् पशून् पश्य त्वयाध्वरे । संज्ञपितान् जीवसंघान्निघृणेन सहस्रशः ॥७॥ एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरन्तो वैश्यसन्तव । संपरेतमयः कूटैश्छिदन्त्युत्थितमन्ववः ॥८॥ युधिष्ठिरवाक्यं प्रथमस्कंधे, यथा पंकेन पंकभिः सुरया वा सुराकृतम् । भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ॥१॥

⇒ જૈન નારદનો ઉપદેશ :-

વાસ્તવમાં નારદજી જૈન હતા. કારણ કે, જૈનોના શાસ્ત્રોમાં નારદજીને જૈન લખ્યા છે. જો કે નારદજીનો વેષ સંન્યાસીનો હતો. તો પણ નવેય નારદોની શ્રદ્ધા જૈનમતની હતી. માટે નારદજીએ મરુતરાજાને હિંસકયજ્ઞ કરતાં અટકવ્યા હતા. આ રીતે પ્રાચીન બર્હિષ રાજાને

मना किया. नारदजी ने बहुत जगें हिंसक यज्ञ दूर करे है. इससें भी यह सिद्ध होता है कि वेद हिंसक पुस्तक है और ईश्वर के कथन करे हुए नहीं जेकर ईश्वरोक्त वेद होते तो नारदजी क्यों कर वेदोक्त कर्म का निषेध करते और वेदोक्त यज्ञ करनेवाले नरक में क्यों कर मरके जाते ? इस वास्ते वेद हिंसक जीवों के बनाये हुए है.

युधिष्ठिर नें भी कहा है जैसे चीकड सें चीकड नहीं धोया जाता तथा जैसे मदिरे का भाजन मदिरे सें धोयां शुद्ध नहीं होता है तैसें ही जीवहिंसा करनें से शुद्ध नहीं होता है, इस वास्ते यज्ञ जीवहिंसा के पाप को दूर नहीं कर सकते है तथा भारत मोक्षधर्म अध्याय ९२ में प्रजानामनुकंपार्थं गीतं राज्ञा विचख्युना ॥१॥ टीका–प्रजानां पुरुषादिपशूनां **अर्थ :**– यज्ञ में होमता ऐसे जो पुरुषादि पशु तिन उपर दया करने के अर्थ विचख्यु नामक राजाने कहा है.

⇒ विचख्युं राजा की कथा

सो विचख्यु नामक राजा तिसनें गवालंभ अर्थात् गौवध करने के यज्ञ में काटा है जिसका शरीर ऐसा जो वृषभ बलद तिसको देख के गायों का अत्यंत विलाप देख के यज्ञपाडे में रहे ऐसे जो निर्दय ब्राह्मण तिनकों देखके विचख्यु राजानें ऐसा कहा–

भरते मोक्षधर्मे अध्याय ९२ में,

स्वस्ति गोभ्यस्तु लोकेषु ततो निर्वचनं कृतम् । हिंसायां हि प्रवृत्तायामाशिरेषा तु कल्पिता ॥ अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः । संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुवर्णिता ॥४॥ आत्मा देहोऽन्यो वान्योऽपि कर्ताऽकर्ता वा अकर्तापि एकोऽनेको वा एकोपि संगवानसङ्गो वा.

अर्थ :– विचख्यु राजा नें जो निर्वचन करा सो यह है. गायों को स्वस्ति–कल्याण निरुपद्रव होवे, कोई किसी प्रकार सें भी इनकी हिंसा न करे क्योंकि हिंसा की प्रवृत्ति अर्थात् यज्ञो में जीवों का वध करना मर्यादा रहितों नें और मूर्खों नें और नास्तिको नें और आत्मा देह ही है अथवा देह सें अन्य है, अन्य भी है तो कर्ता वा अकर्ता है, अकर्ता भी एक है वा अनेक है, एक भी है तो क्या संगवान है वा असंग है ऐसे ऐसे संशयवालो नें हिंसक यज्ञ का वर्णन करा है, वैदिक हिंसक यज्ञों कों श्रेष्ठ ठहराये है.

इस कथन सें भी यह सिद्ध होता है कि वेद "बेमर्यादे, मूर्ख और नास्तिकों के और अज्ञानियों के" बनाये हुए है.

तथा नारद पंचरात्रे च –

न तच्छास्त्रं तु यच्छास्त्रं वक्ति हिंसामनर्थदां ।
यतो भवति संसारः सर्वानर्थपरंपरः ॥

अर्थ :– वो शास्त्र ही नहीं है जो हिंसा का उपदेश करे, कैसी है हिंसा, अनर्थ की देनेवाली है तिस

હિંસકયજ્ઞ કરવાનો નિષેધ કર્યો. નારદજીએ ઘણી જગ્યાએ હિંસકયજ્ઞ દૂર કર્યા છે. એનાથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે વેદ હિંસક પુસ્તક છે અને ઈશ્વરના કથન કરેલા નથી. જો વેદ ઈશ્વરે કહેલા હોત તો નારદજી શા માટે વેદોક્ત કર્મનો નિષેધ કરત અને વેદોક્ત યજ્ઞ કરવાવાળા મરીને શા માટે નરકમાં જાત ? એથી વેદ હિંસક જીવોએ બનાવેલા છે.

યુધિષ્ઠિરે પણ કહ્યું છે કે, જેમ કીચડથી કીચડ ન ધોવાય તથા જેમ મદિરાનું ભાજન મદિરાથી ધોઈએ તો શુદ્ધ ન થાય તેમ જ જીવહિંસા કરવાથી શુદ્ધ નથી થતા. માટે યજ્ઞ જીવહિંસાના પાપને દૂર કરી શકતા નથી તથા ભારત મોક્ષધર્મ અધ્યાય ૯૨માં प्रजानामनुकम्पार्थं गीतं राज्ञा विचख्युना ॥१॥ टीका-प्रजानां पुरुषादिपशूनाम् **અર્થ :-** યજ્ઞમાં હોમાતા એવા જે પુરુષાદિ પશુ તેની ઉપર દયા કરવા માટે વિચખ્યુ નામના રાજાએ કહ્યું છે.

⇒ વિચખ્યુ રાજાની કથા :-

તે વિચખ્યુ નામના રાજાએ ગવાલંભ અર્થાત્ ગાયનો વધ કરવા માટે યજ્ઞમાં કાપ્યું છે શરીર જેમનું એવા વૃષભ, બળદ તેને દેખીને, ગાયોનો અત્યંત વિલાપ દેખીને, યજ્ઞના પાડામાં રહેલા જે નિર્દય બ્રાહ્મણ તેમને દેખીને વિચખ્યુ રાજાએ એ પ્રમાણે કહ્યું -

ભારત મોક્ષધર્મના ૯૨મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે -

स्वस्ति गोभ्यस्तु लोकेषु ततो निर्वचनं कृतम् । हिंसायां हि प्रवृत्तायामाशिरेषा तु कल्पिता ॥ अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः । संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुवर्णिता ॥४॥ आत्मा देहोऽन्यो वान्योऽपि कर्ताऽकर्ता वा अकर्तापि एकोऽनेको वा एकोपि संगवानसङ्गो वा.

અર્થ :- વિચખ્યુ રાજાએ જે નિર્વચન કર્યું છે તે આ છે - ગાયોનું સ્વસ્તિ-કલ્યાણ થાઓ, ઉપદ્રવ રહિત થાઓ, કોઈ કોઈપણ પ્રકારથી પણ એમની હિંસા ન કરો. કારણ કે, હિંસાની પ્રવૃત્તિ અર્થાત્ યજ્ઞોમાં જીવોનો વધ કરવો તે મર્યાદા વગરનાએ અને મૂર્ખઓએ અને નાસ્તિકોએ તેમજ આત્મા દહેજ છે અથવા દેહથી અન્ય છે, અન્ય પણ છે તો કર્તા છે અથવા અકર્ત્તા છે, અકર્તા પણ એક છે અથવા અનેક છે, એક પણ છે તો શું સંગવાન છે કે અસંગ છે આવા-આવા સંશયવાળાઓએ હિંસક યજ્ઞનું વર્ણન કરેલ છે. વૈદિક હિંસક યજ્ઞોને શ્રેષ્ઠ બતાવ્યા છે.

આ કથનથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે વેદ મર્યાદારહિત, મૂર્ખ, નાસ્તિક અને અજ્ઞાનીઓના બનાવેલા છે અને નારદ પંચરાત્રીમાં કહ્યું છે કે -

न तच्छास्त्रं तु यच्छास्त्रं वक्ति हिंसामनर्थदां ।
यतो भवति संसारः सर्वानर्थपरंपरः ॥

અર્થ :- તે શાસ્ત્ર જ નથી, કે જે હિંસાનો ઉપદેશ કરે. કેવી છે હિંસા ? અનર્થને

हिंसा सें संसार सर्व अनर्थ परंपररूप होता है. इत्यादि बहुत शास्त्रो में हिंसक यज्ञों की निंदा करी है. यह निंदा करनेवाले अध्यात्मवादी और प्राये वैष्णव मतवाले है. परंतु कर्मकांडियों नें वैदिक यज्ञ की निंदा किसी जगे भी नहीं करी. हमनें जो इस ग्रन्थ में हिंसक यज्ञो की निंदा लिखी है सो ब्राह्मणों के शास्त्रानुसार लिखी है, परंतु जैनमतीयों के शास्त्रों सें नहीं लिखी है. जैनमत के शास्त्रों में तो सर्वोत्कृष्ट निंदा यह लिखी है –

⇒ उत्तराध्ययन में जयघोष और विजयघोष की कथा

बनारस में दो भाई वेदो के पढे हुए रहते थे. बडे का नाम जयघोष था और छोटे का नाम विजयघोष था. तिन में सें जयघोष जैनमत का साधु हो गया था और विजयघोष वेदोक्त यज्ञ करने लग रहा था. तिसके प्रतिबोध करने वास्ते जयघोष मुनि विजयघोष के यज्ञपाडे में आये. दोनो भाईयों की बहुत परस्पर चर्चा हुई. तब विजयघोष नें वैदिक यज्ञ छोड दीनें और भाई के पास दीक्षा ले लीनी. यह सर्वाधिकार विस्तार पूर्वक देखना होवे तो श्री उत्तराध्ययन के पच्चीस में अध्ययन में देख लेना. तिसमें वेदो बाबत जयघोषमुनि नें जो विजयघोष कों कहा है सो यह लिखा जाता है.

पसुबंधा सव्ववेया जट्ठं च पावकम्मणा न तं तायंति दुस्सीलं कम्माणि बलवंति हा. उत्तराध्ययन. २५ अ.

टीका पशूनां छागादीनां बंधो विनाशाय नियमनं यैर्हेतुभिस्तेऽस्मी पशुबंधाः श्वेतं छागमालभेत वायव्यां भूतिकाम इत्यादि वाक्योपलक्षिता । न तु ये आत्मारे ज्ञातव्ये मंतव्यो निदिध्यासितव्य इत्यादि वाक्योपलक्षिताः सर्ववेदा ऋग्वेदादयः जट्ठंति इष्टं यजनं च समुच्चये पापकर्मणा पापहेतुभूतपशुबंधाद्यनुष्टानेन न नैवतं वेदाध्येतारं यष्टारं वा त्रायन्ति रक्षन्ति भवादिति गम्यम् । किंविशिष्टं दुःशीलं ताभ्यामेव हिंसादिप्रवर्तनेन दुराचारं यतः कर्माणि बलवंति दुर्गतिनयनं प्रति समर्थानीह भवदागमाभिहिते वेदाध्ययने यजने च भवन्तीति गम्यते पशुवधप्रवर्तकत्वेन तयोः कर्मपोषकत्वादिति भावः ततो नैतद्योगात्पात्रभूतो ब्राह्मणः किन्तु पूर्वोक्तगुण एवेति भावः

अर्थ :- वेद जो है ऋग्वेदादि वे सर्व छागादि पशुयों के वध के हेतु है, क्योंकि वेदो में ऐसी ऐसी श्रुतियां लिखी है श्वेतं छागमालभेत वायव्यां भूतिकामः । इस वास्ते सर्व वेद पशुवध के हेतुभूत है और यज्ञ जो है वे सर्व पाप के हेतुभूत है. इस वास्ते वेद पढनेवाले और यज्ञ करने वालों की रक्षा संसार सें नहीं कर सकते है. क्योंकि कर्म बडे बलवान है. वेद पढनें से और यज्ञ करनें से पाप कर्म उत्पन्न होता है, वो पाप दुर्गति का हेतु है. इस वास्ते पूर्वोक्त गुणवान ही ब्राह्मण हो सकते है.

⇒ जैनमत में वेद का विचार

जैनमत के आगमशास्त्रों में वेदो बाबत इतना ही लिखा है. यह लिखना उनके शास्त्र मूजब ठीक

આપવાવાળી છે. તે હિંસાથી સંસાર સર્વ અનર્થોની પરંપરારૂપ થાય છે. ઈત્યાદિ ઘણા શાસ્ત્રોમાં હિંસક યજ્ઞોની નિંદા કરી છે. આ નિંદા કરવાવાળા અધ્યાત્મવાદી અને પ્રાયઃ વૈષ્ણવ મતવાળા છે. પરંતુ કર્મકાંડિઓએ વૈદિક યજ્ઞની નિંદા કોઈ પણ જગ્યાએ કરી નથી. અમે જે આ ગ્રંથમાં હિંસક યજ્ઞોની નિંદા લખી છે તે બ્રાહ્મણોના શાસ્ત્રના અનુસારે લખી છે પરંતુ જૈનમતીઓના શાસ્ત્રથી લખી નથી. જૈનમતના શાસ્ત્રમાં તો સર્વોત્કૃષ્ટ નિંદા આ લખી છે -

⇒ ઉત્તરાધ્યયનમાં જયઘોષ અને વિજયઘોષની કથા :-

બનારસમાં બે ભાઈ વેદોને ભણતા હતા. મોટાનું નામ જયઘોષ અને નાનાનું નામ વિજયઘોષ હતું. તેમાંથી જયઘોષ જૈનમતના સાધુ થઈ ગયા હતા અને વિજયઘોષ વેદમાં કહેલા યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. તેમને પ્રતિબોધ કરવા માટે જયઘોષ મુનિ વિજયઘોષના યજ્ઞ પાડામાં આવ્યા, બંન્ને ભાઈઓની પરસ્પર ઘણી ચર્ચા થઈ. ત્યારે વિજયઘોષે વૈદિક યજ્ઞ છોડી દીધા અને ભાઈની પાસે દીક્ષા લઈ લીધી. આ બધો અધિકાર વિસ્તાર પૂર્વક દેખવો હોય તો શ્રી ઉત્તરાધ્યયના ૨૫માં અધ્યાયમાં જોઈ લેવો. તેમાં વેદોની બાબતમાં જયઘોષ મુનિએ વિજયઘોષને જે કહ્યું છે તે અહીં લખીએ છીએ.

पसुबंधा सव्ववेया जट्ठं च पावकम्मणा न तं तायंति दुस्सीलं कम्माणि बलवंति हा. उत्तराध्ययन. २५ अ.

टीका पशूनां छागादीनां बंधो विनाशाय नियमनं यैर्हेतुभिस्तेऽस्मी पशुबंधाः श्वेतं छागमालभेत वायव्यां भूतिकाम इत्यादि वाक्योपलक्षिता । न तु ये आत्मारे ज्ञातव्ये मंतव्यो निदिध्यासितव्य इत्यादि वाक्योपलक्षिताः सर्ववेदा ऋग्वेदादयः जट्ठंति इष्टं यजनं च समुच्चये पापकर्मणा पापहेतुभूतपशुबंधाद्यनुष्टानेन न नैवतं वेदाध्येतारं यष्टारं वा त्रायन्ति रक्षन्ति भवादिति गम्यम् । किंविशिष्टं दुःशीलं ताभ्यामेव हिंसादिप्रवर्तनेन दुराचारं यतः कर्माणि बलवंति दुर्गतिनयनं प्रति समर्थानीह भवदागमाभिहिते वेदाध्ययने यजने च भवन्तीति गम्यते पशुवधप्रवर्तकत्वेन तयोः कर्मपोषकत्वादिति भावः ततो नैतद्योगात्पात्रभूतो ब्राह्मणः किन्तु पूर्वोक्तगुण एवेति भावः

અર્થ :- ઋગ્વેદ વગેરે જે વેદો છે તે બધા બકરા આદિ પશુઓના વધ માટે છે. કારણ કે, વેદોમાં એવી-એવી શ્રુતિયો લખી છે श्वेतं छागमालभेत वायव्यां भूतिकामः । તેથી સર્વ વેદ પશુવધના હેતુભૂત છે અને યજ્ઞ જે છે તે સર્વ પાપના હેતુભૂત છે. તેથી વેદ, ભણવાવાળા અને યજ્ઞ કરવાવાળાની સંસારથી રક્ષા કરી શકતાં નથી. કારણ કે, કર્મ અત્યંત બળવાન છે. વેદ ભણવાથી અને યજ્ઞ કરવાથી પાપ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. તે પાપ દુર્ગતિનો હેતુ છે. તેથી પૂર્વોક્ત ગુણવાન જ બ્રાહ્મણ થઈ શકે છે.

⇒ જૈનમતમાં વેદનો વિચાર :-

જૈનમતના આગમ શાસ્ત્રોમાં વેદોની બાબતમાં આટલું જ લખ્યું છે. આવું લખવું એમના

है. क्योंकि जैनीयो के शास्त्र में अहिंसा परमधर्म लिखा है और हिंसा करणी बहुत बुरी वात लिखी है. इसी तरें वेद माननेवालों ने भी हिंसक यज्ञों की निंदा बहुत शास्त्र भारत, भागवत, नारदपंचरात्रि प्रमुख में लिखी है. जब हिंसा की निंदा लिखी तब चोर की 'निंदा' साथ ही हो गई. जेकर कोई कहे वेदो में हिंसा करनी नहीं लिखी क्योंकि भारत के मोक्षधर्म नामक ९२ में अध्याय में ऐसे ही लिखा है–

सुरा मत्स्या मधु मांसमांसवं कृशरौदनम् । धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितम् ॥ मानान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्प्रकल्पितम्.

अर्थ :- सुरा, मदिरा, मच्छ, मधु सहित मांस और आसब एक प्रकार का मद्य इन वस्तुयों का भक्षण करना धूर्तो नें प्रवर्ताया है. यह कथन वेद में नहीं है. मोह सें, लोभ सें, मान सें, लौलपपणा सें इन पूर्वोक्त वस्तुयों का भक्षण करना कल्पित करा है इत्यादि अनेक जगें अनेक शास्त्रों में हिंसक यज्ञ और मांस, मदिरे कों भक्षण निषेध करा है. इस वास्ते हम जानते है जो हमारे वेदों में हिंसा करणे का और मांस, मदिरादिक के भक्षण का उपदेश नहीं तो हम पूछते है जो उव्हट, महीधर, सायन, माधव प्रमुख जो भाष्यकार हुये है तिनों नें वेदों के अर्थ करे है तिन में तो साफ लिखा है कि वैदिक यज्ञ में इस तरें सें पशु का वध करणा और तिस के मांस का होम करके शेष मांस भक्षण करणा, सौत्रामणी यज्ञ में मदिरा पीना और आश्वलायन सूत्र तथा कात्यायनसूत्र तथा लाट्यायनसूत्रादि सूत्रकारों नें और नारायण हरदत्तादि वृत्तिकारों नें भी वेदोक्त यज्ञों में तथा मधुपर्क अनुस्तरणी आदि अनुष्ठानों में बहुत जीवा का वध करणा लिखा है. यह कथन उपर हम विस्तार सहित लिख आये है तहां सें देख लेना, तो फेर हम क्योंकर मान लेवे के वेदो में हिंसा करणी नहीं लिखी है ?

⇒ हिंसा के विषय में पूर्वपक्ष-उत्तरपक्ष :

पूर्वपक्ष—ये पूर्वोक्त भाष्यकार, सूत्रकार और वृत्तिकार मूर्ख, अज्ञानी है. इस वास्ते उनकों वेदा का सच्चा अर्थ नहीं प्रतीत हुआ, इस वास्ते जो मन माना सो लिख मारा. हम उनके लिखे अर्थो कों सच्चे नहीं मानते है.

उत्तरपक्ष—भला इनकों तो तुमनें जूठे, असत्यवादी माने परंतु मनु और याज्ञवल्क्यादि स्मृतिकारों नें वेदोक्त रीती सें पशुवध करके तिसके मांसभक्षण करणे में दोष नहीं लिखा है, किंतु पूर्वोक्त रीती सें मांसभक्षण करे तो धर्म लिखा है और मनुस्मृति का निषेध तुम किसीतरे भी नहीं कर सकते हो क्योंकि तुमारे वेदो में मनु की बहुत तारीफ लिखी है. मनुर्वै यत्किंचिदवदत्तद्भेषजंताया । छांदोग्यब्राह्मणे. जे कोई मनुस्मृति कों जूठी मानेगा तिसकों वेद भी जूठे माननें पडेंगे. जेकर कोई कहे मनुस्मृति आदि शास्त्रों में जो हिंसक श्लोक है वे सर्व पीछे सें मांसाहारियों नें प्रक्षेप कर दीये है, परंतु मनुजी नें हिंसक श्लोक नहीं रचे है क्योंकि भारत के मोक्षधर्म अध्याय ९२ में लिखा है–

શાસ્ત્ર મુજબ બરાબર છે. કારણ કે, જૈનોના શાસ્ત્રમાં અહિંસા શ્રેષ્ઠધર્મ લખ્યો છે અને હિંસા કરવી ખૂબ જ ખરાબ જણાવી છે. આ પ્રકારે વેદ માનવાવાળાઓએ હિંસક યજ્ઞોની નિંદા ઘણા શાસ્ત્ર ભારત, ભાગવત, નારદ પંચરાત્રિ વગેરેમાં લખી છે. જ્યારે હિંસાની નિંદા લખી ત્યારે ચોરની નિંદા સાથે જ થઈ ગઈ. જો કોઈ કહે કે, વેદોમાં હિંસા કરવાની લખી નથી. કારણ કે, ભારતના મોક્ષધર્મ નામના ૯૨માં અધ્યાયમાં એવું જ લખ્યું છે.

सुरा मत्स्या मधु मांसमांसवं कृशरौदनम् । धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितम् ॥ मानान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्प्रकल्पितम्.

અર્થ :- સુરા, મદિરા, માંછલા, મધસહિતમાંસ અને આસવ એક પ્રકારનું મદ્ય છે આ વસ્તુઓનું ભક્ષણ કરવાનું ધૂર્તોએ પ્રવર્તાવ્યું છે. આ કથન વેદમાં નથી. મોહથી, લોભથી, માનથી, લોલુપતાથી આ પૂર્વોક્ત વસ્તુઓનું ભક્ષણ કરવાનું કલ્પિત કર્યું છે. ઇત્યાદિ અનેક જગ્યાએ અનેક શાસ્ત્રમાં હિંસક યજ્ઞ અને માંસ મદિરાનો ભક્ષણ નિષેધ કરેલો છે. એથી અમે જાણીએ છીએ કે અમારા વેદોમાં હિંસા કરવાનો અને માંસ, મદિરાના ભક્ષણનો ઉપદેશ નથી. તો અમે પૂછીએ છીએ કે ઉવ્હટ, મહીધર, સાયન વગેરે જે ભાષ્યકાર થયા છે તેઓએ વેદોના અર્થ કર્યા છે તેમાં તો સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે, વૈદિક યજ્ઞમાં આ રીતે પશુનો વધ કરવો અને તેના માંસનો હોમ કરીને બાકીના માંસનું ભક્ષણ કરવું. સૌત્રામણી યજ્ઞમાં મદિરા પીવી અને આશ્વલાયનસૂત્ર તથા કાત્યાયનસૂત્ર તથા લાટ્યાયનસૂત્રાદિ સૂત્રકારોએ અને નારાયણ હરદત્તાદિ ટીકાકારોએ પણ વેદોક્ત યજ્ઞમાં તથા મધુપર્ક, અનુસ્તરણી આદિ અનુષ્ઠાનમાં ઘણાં જીવોનો વધ કરવાનું લખ્યું છે. આ કથન ઉપર અમે વિસ્તાર સહિત લખ્યું છે. ત્યાંથી દેખી લેવું. તો પછી અમે કેવી રીતે માનીએ કે વેદોમાં હિંસા કરવી લખી નથી ?

⇒ હિંસાના વિષયમાં પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષ :-

પૂર્વપક્ષ :- જે પૂર્વોક્ત ભાષ્યકાર, સૂત્રકાર અને ટીકાકાર મૂર્ખ, અજ્ઞાની હતા, માટે તેમને વેદોનો સાચો અર્થ જણાયો ન હોતો. તેથી જે મનમાં આવ્યું તે લખી દીધું હતું. અમે તેમના લખેલા અર્થો સાચા માનતા નથી.

ઉત્તરપક્ષ :- ભલા એમને તો તમે જૂઠા, અસત્યવાદી માન્યા પરંતુ મનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય આદિ સ્મૃતિકારોએ વેદોક્ત રીતિથી પશુવધ કરીને તેનું માંસ ભક્ષણ કરવામાં દોષ નથી તેવું લખ્યું છે પરંતુ પૂર્વોક્ત રીતિથી માંસ ભક્ષણ કરે તો ધર્મ લખ્યો છે અને મનુસ્મૃતિનો નિષેધ તો તમે કોઈપણ રીતે નહીં કરી શકો કારણ કે, તમારા વેદોમાં મનુની ઘણી પ્રશંસા લખી છે. मनुर्वै यत्किञ्चिदवदत्तद्भेषजंताया । छांदोग्यब्राह्मणे, જે કોઈ મનુસ્મૃતિને જુઠી માનશે તેને વેદ પણ જૂઠા માનવા પડશે. જો કોઈ કહે કે, મનુસ્મૃતિ આદિ શાસ્ત્રોમાં જે હિંસક શ્લોકો છે, તે સર્વ પાછળથી માંસાહારિઓએ પ્રક્ષેપ કરેલા છે. પરંતુ મનુજીએ હિંસક શ્લોક રચ્યાં નથી. કારણ કે, ભારતના મોક્ષધર્મ નામના ૯૨માં અધ્યાયમાં લખ્યું છે.

सर्वकर्मस्वहिंसां हि धर्मात्मा मनुरब्रवीत् ।
कामकाराद्धि हिंसंति बहिर्वेद्यां पशून्नराः ॥

अर्थ :- धर्मात्मा मनु सर्व कर्म ज्योतिष्टोमादि यज्ञ ने विषे भी अहिंसा ही का व्याख्यान करता भया, नर जो है सो काम कारण सें ही बहिर्वेदी ने विषे पशू ने मारता है परंतु शास्त्र सें नहीं. विशेषार्थ देखना होवे तो इस श्लोक की टीका देख लेनी. टीका में श्रुति लिखी है सो भी हिंसक यज्ञ का निषेध करती है. इस वास्ते मनुस्मृत्यादिक में जो हिंसक श्लोक है वे पीछे सें हिंसक और मांसाहारियों नें प्रक्षेप करे है.

उत्तरपक्ष—यह कहना ठीक नहीं, क्योंकि, जब वेदो ही के बीच में हिंसक यज्ञ करनेवालों की अनेक तरें की कथा प्रशंसारूप लिखी है तो फेर मनु में हिंसक यज्ञो के विधिविधान के श्लोक प्रक्षेपरूप कैसें संभव हो सकते है. ऐसें मान लेवें कि जैनधर्म की प्रबलता में जो मनुस्मृत्यादिक शास्त्र बनाये गये है तिनमें दयाधर्म का कुछ कुछ कथन है. ऐसा तो संभव हो भी सकता है तथा जब भारत का कर्त्ता व्यासजी भारत में लिखता है कि धर्मात्मा मनु सर्व जगें अहिंसा को श्रेष्ठ कहता है तो फेर जीवहिंसा करनेंवालें राजायों की प्रशंसा और ब्राह्मणों के वास्ते शिकार मार के जीवां का लाना यह कथन और युधिष्ठिर के अश्वमेध यज्ञ में इतने पशु मारे गये कि जिनकी गिणती नहीं और ब्राह्मणों नें मांस खाया और घोडे का कलेजा काट के राजा नें राणी के हाथ में दीना तब राजा का सर्व पाप दूर हो गया, यह सर्व कथन जो भारत में लिखा है, क्या इससें व्यासजी दयाधर्म का कथन करनेवाला सिद्ध हो जावेगा ? जेकर कहोगे के भारत का अर्थ यथार्थ करना किसी को आता नहीं तो तुमारे मत में आजतक कोई भी सच्चे अर्थ का जाननेवाला पीछे नहीं हुआ ? क्या यह सत्ययुगादि अच्छे युगां का माहात्म्य था और आज काल में सच्चे अर्थ मालूम हो गये यह कलियुग का माहात्म्य होगा इसमें क्या उत्तर देना चाहिये.

तथा जो कोई कहते है वेदो में हिंसा करने का उपदेश नहीं तो शंकरविजय में जो आनंदगिरिनें सौगत की चर्चा में लिखा है कि जीवहिंसा अर्थात् वेदोक्त यज्ञ करणें में जो पशुयों का वध करा जाता है सो धर्म है, तिससें कल्याण सुख की प्राप्ति होती है, इस हिंसा के करणें में वदों की हजारो श्रुतियां का प्रमाण है, तिस शंकरविजय का यह पाठ है-हिंसा कर्तव्येत्यत्रवेदाः सहस्रं प्रमाणं वर्तते ॥ अब विचार करना चाहिये जब शंकरस्वामी कहता है कि हिंसा अर्थात् वैदिक यज्ञ में जो हिंसा करी जाती है सो हिंसा करणे योग्य है, इस कथन की हजारों श्रुतियां प्रमाण देती है तो फेर वेद निर्हिंसक क्योंकर मानें जावें ? या तो हिंसा की 'निंदा' के जो श्लोक उपनिषद, स्मृति, पुराणों में लिखे है वे जूठे है या सूत्रकार, भाष्यकार, टीकाकार व्यास, शंकरस्वामी प्रमुख वैदिक हिंसा कों अच्छी माननेवाले जूठ है.

सर्वकर्मस्वहिंसां हि धर्मात्मा मनुरब्रवीत् ।
कामकाराद्धि हिंसंति बहिर्वेद्यां पशून्नराः ॥

અર્થ :- ધર્માત્મા મનુ જ્યોતિષ્ટોમાદિ સર્વ યજ્ઞકર્મને વિષે પણ અહિંસાનું જ વ્યાખ્યાન કરતાં હતા, જે માણસ છે તે કામ કરવા માટે જ બહિર્વેદિને વિષે પશુને મારે છે પરંતુ શાસ્ત્રથી નહીં. વિશેષાર્થ દેખવો હોય તો આ શ્લોકની ટીકા દેખી લેવી. ટીકામાં શ્રુતિ લખી છે તે પણ હિંસક યજ્ઞનો નિષેધ કરે છે. તેથી મનુસ્મૃતિ વગેરેમાં જે હિંસક શ્લોક છે તે હિંસક અને માંસાહારીઓએ પાછળથી પ્રક્ષેપ કરેલો છે.

ઉત્તરપક્ષ :- આ કહેવું બરાબર ઠીક નથી. કારણ કે, જ્યારે વેદોની અંદર જ હિંસક યજ્ઞ કરવાવાળાઓની અનેક પ્રકારની કથા પ્રશંસારૂપે લખી છે, તો પછી મનુમાં હિંસક યજ્ઞોના વિધિવિધાનના શ્લોક પ્રક્ષેપરૂપ છે એવું કેવી રીતે સંભવે. એવું માની લઈએ કે, જૈનધર્મની પ્રબલતામાં જે મનુસ્મૃતિ વગેરે શાસ્ત્ર બનાવ્યા છે, તેમાં દયાધર્મનું ક્યાંક-ક્યાંક કથન છે. એવું તો સંભવી પણ શકે તથા જ્યારે ભારતના કર્તા વ્યાસજી ભારતમાં લખે છે કે ધર્માત્મા મનુ સર્વ જગ્યાએ અહિંસાને સત્ય કહે છે. તો પણ જીવહિંસા કરવાવાળા રાજાઓની પ્રશંસા અને બ્રાહ્મણો માટે શિકાર મારીને જીવોને લાવવા આ કથન અને યુધિષ્ઠિરના અશ્વમેઘ યજ્ઞમાં એટલા પશુ માર્યા કે જેની કોઈ ગણતરી જ નથી અને બ્રાહ્મણોએ માંસ ખાધું તેમજ ઘોડાના કલેજા કાપીને રાજાએ રાણીના હાથમાં આપ્યા ત્યારે રાજાના સર્વ પાપ દૂર થઈ ગયા. આ બધું કથન જો ભારતમાં લખ્યું છે, તો શું એનાથી વ્યાસજી દયાધર્મનું કથન કરવાવાળા સિદ્ધ થઈ ગયા. જો કહો કે ભારતનો અર્થ યથાર્થ કરવાનો કોઈને આવડ્યો નથી. તો તમારા મતમાં આજ સુધી કોઈપણ સાચા અર્થને જાણવાવાળા પાછળથી થયા જ નહીં ? શું આ સત્યયુગ વગેરે સારા યુગનો પ્રભાવ હતો અને આજ કાલમાં સાચા અર્થ જણાઈ ગયા, આ કલિયુગનો પ્રભાવ હશે. એમાં શું ઉત્તર આપવો જોઈએ ?

તથા જે કોઈ કહે છે કે વેદોમાં હિંસા કરવાનો ઉપદેશ નથી, તો શંકરવિજયમાં જે આનંદગિરિએ સૌગત (બૌદ્ધ)ની ચર્ચામાં લખ્યું છે કે, જીવહિંસા અર્થાત્ વેદોક્ત યજ્ઞ કરવામાં પશુઓનો જે વધ કરવામાં આવે છે તે ધર્મ છે, તેનાથી કલ્યાણ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહિંસા કરવામાં વેદોની હજારો શ્રુતિઓ પ્રમાણ છે. તે શંકરવિજયનો આ પાઠ છે. हिंसा कर्तव्येत्यत्रवेदाः सहस्रं प्रमाणं वर्तंते ॥ હવે વિચાર કરવો જોઈએ, જ્યારે શંકરસ્વામીજી કહે છે કે, હિંસા અર્થાત્ વૈદિક યજ્ઞમાં જે હિંસા કરવામાં આવે છે તે હિંસા કરવા યોગ્ય છે, આ કથનને હજારો શ્રુતિઓ પ્રમાણ આપે છે, તો પછી વેદ નિર્હિંસક છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ? કાં તો હિંસાની નિંદાના જે શ્લોકો ઉપનિષદ્, સ્મૃતિ, પુરાણમાં લખ્યા છે તે જૂઠા અથવા સૂત્રકાર, ભાષ્યકાર, ટીકાકાર વ્યાસ, શંકરસ્વામી વગેરે વૈદિક હિંસાને સારી માનવાવાળા જૂઠા છે.

⇒ दयानंद का वेद संबंधी विचार

तथा हमारे समय में जो दयानंद सरस्वतीजी ने नयी तरें का मत निकाला है सो ऐसा सुनने और पढने में आया है कि दयानंद सरस्वती वेदां की संहिता और एक इशावास्य उपनिषद वर्ज के और किसी पुस्तक को परमेश्वर का रचा नहीं मानता है. इनों नें वेदों के ब्राह्मण और आरण्यक भाग भी मानने छोड दीये. कारण इनके माननें सें उनके मत में कुछ खलल पहुंचता होगा परंतु दयानंद सरस्वतीजी नें जो अपने बनाये सत्यार्थप्रकाश भाषा ग्रन्थ में और अपने बनायें वेदभाष्यभूमिका में और अपने बनाये ऋग्वेद, यजुर्वेद भाष्य में जो शतपथ ब्राह्मण और ऐतरेय ब्राह्मण और तैतरेय आरण्यक और निघंटु निरूक्त बृहदरण्यक तैतरेय उपनिषद प्रमुखों का जो प्रमाण लिखा सो क्या समझ के लिखा है ? क्या वेद संहिता में वो कथन नहीं था, इस वास्ते पूर्वोक्त ग्रन्थो का प्रमाण लिखा ? अथवा जो लोक पूर्वोक्त ग्रन्थो कों मानते थे उनकों अपनी वेदभाष्य की सच्चाई दृढाने वास्ते प्रमाण लिखा ? वा अजाण लोगों कों भूल भूलये में गेरने कों पूर्वोक्त ग्रन्थो के प्रमाण लिखे ? वा वे ग्रन्थ जूठ सच्च सें मिश्रित है उनमें सें सो सच्चा अंश था सो प्रमाणिक जाणके तिसमें सें प्रमाण लिखे ? अथवा जो दयानंद सरस्वती लिख देवें सो सर्व सच्च और ईश्वर के कहे समान है इस वास्ते लिखा है ? जेकर प्रथम पक्ष मानोंगे तब तो वेद पूरे पुस्तक नहीं क्योंकि, जिनमें सर्व वस्तुयों का कथन नहीं वो पुस्तक ईश्वर पूर्ण ज्ञानी का रचा हुआ नहीं. जेकर सर्व वस्तुयों का कथन होता तो अल्पज्ञों के बनाये पुस्तको कां काहे को शरणा लेना पडता. जैसें दयानंद सरस्वती नें अपने बनाये वेदभाष्य भूमिका में मुक्ति के स्वरूप विषे लिखा है, यद्यपि हमकों पूर्वले वैदिक हिंदुयों के मतानुसार दयानंद सरस्वती के करे वेदों के अर्थ सच्चे नहीं मालूम होते है तो भी इस ग्रन्थ के पढणेवालों की न्याय बुद्धि की वृद्धि वास्ते दयानंद के बनाये अर्थानुसार लिखते है, दयानंद सरस्वतीजी नें अपनी वेदभाष्यभूमिका के पृष्ट १८१ में मुक्ति का स्वरूप लिखा है. तिसमें पतंजली के करे योगशास्त्रके इग्यारे वा बारें सूत्रां के प्रमाण लिखे है तथा गौतम रचित न्यायशास्त्र के तीन सूत्रां के प्रमाण लिखे है और पीछे व्यासकृत वेदांतसूत्रादि ग्रन्थो का प्रमाण लिखा है. पीछे शतपथ ब्राह्मण का प्रमाण लिखा है. पीछे ऋग्वेद के एक मंत्र का प्रमाण लिखा है. पीछे यजुर्वेद के एक मंत्र का प्रमाण लिखा है.

अब बुद्धिमानों कों विचार करना चाहिये के पतंजली नें जो मुक्तिस्वरूप लिखा है तिस स्वरूप की गंध भी ऋग्वेद और यजुर्वेद के मंत्रोक्त मुक्तिस्वरूप में नहीं है और जो गौतमजी नें न्याय सूत्रों में मुक्ति स्वरूप निरूपण कीया है तिसकी भी पूर्वोक्त वेदमंत्रों में गंध नहीं, क्योंकि गौतमजी की मुक्ति में ज्ञान बिलकुल नहीं माना है, पाषाण तुल्य, स्वपरभान रहित और सुखदुःख रहित मुक्ति मानी है और आत्मा कों सर्वव्यापी मानते है और भेदवादी है, क्योंकि, आत्मा गिणती में अनंत मानते है और दयानंद सरस्वती अपनी वेदोक्त मुक्ति में लिखते है कि उस मोक्ष प्राप्त मनुष्य कों पूर्व मुक्त लोग अपने समीप

⇒ દયાનંદનો વેદ સંબંધી વિચાર :-

તથા અમારા સમયમાં જે દયાનંદ-સરસ્વતીજીએ નવા પ્રકારનો મત કાઢ્યો છે, તે મત એવો સાંભળવામાં અને ભણવામાં આવ્યો છે કે, દયાનંદસરસ્વતી વેદોની સંહિતા અને એક ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ છોડીને બીજા કોઈ પણ પુસ્તકને પરમેશ્વરના રચેલા માનતા નથી. તેઓએ વેદોના બ્રાહ્મણ અને આરણ્યક ભાગને પણ માનવાના છોડી દીધા છે. કારણ કે, એ માનવાથી એના મતમાં કંઈક ખલેલ પહોંચે છે. પરંતુ દયાનંદસરસ્વતીજીએ પોતે બનાવેલા સત્યાર્થ પ્રકાશ ભાષા ગ્રંથમાં અને પોતે બનાવેલા વેદભાષ્યભૂમિકામાં અને પોતે બનાવેલા ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ ભાષ્યમાં જે શતપથ બ્રાહ્મણ અને ઐત્તરેય બ્રાહ્મણ અને તૈત્તરેય આરણ્યક અને નિઘંટુ નિરુક્ત બૃહદરણ્યક તૈત્તરેય ઉપનિષદ વગેરે જે પ્રમાણ લખ્યા છે તે શું સમજીને લખ્યા છે ? શું વેદ સંહિતામાં તે કથન ન હતું, માટે પૂર્વોક્ત ગ્રંથોનું પ્રમાણ લખ્યું ? અથવા જે લોકો પૂર્વોક્ત ગ્રંથોને માને છે તેમને પોતાના વેદ ભાષ્યની સચ્ચાઈ દઢ કરવા માટે પ્રમાણ લખ્યું છે ? અથવા અજાણ લોકોને ભૂલભૂલાવામાં નાંખવા માટે પૂર્વોક્ત ગ્રંથોનું પ્રમાણ લખ્યું છે ? અથવા તે ગ્રંથ સત્ય-અસત્યથી મિશ્રિત છે તેમાંથી જે સત્ય અંશ હતા તે પ્રામાણિક જાણીને તેમાં પ્રમાણ લખ્યું છે ? અથવા દયાનંદસરસ્વતી જે લખી દે તે બધું સાચુ અને ઈશ્વરે કહ્યા સમાન છે માટે લખ્યું છે ? જો પહેલો પક્ષ માનશો તો વેદ પૂર્ણ પુસ્તક નથી. કારણ કે, જેમાં સર્વ વસ્તુઓનું કથન નથી. તે પુસ્તક પૂર્ણ જ્ઞાની ઈશ્વરના રચેલા નથી. જો સર્વ વસ્તુઓનું કથન હોત તો અલ્પજ્ઞોના બનાવેલા પુસ્તકોનું શરણ શા માટે લેવું પડત. જેમ દયાનંદસરસ્વતીજીએ પોતાના બનાવેલા વેદભાષ્યની ભૂમિકામાં મુક્તિનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. જો કે પૂર્વના વૈદિક હિંદુઓના મતના અનુસારે દયાનંદસરસ્વતીજીએ કરેલા વેદોના અર્થ અમને સાચા જણાતા નથી. તો પણ આ ગ્રંથના ભણવાવાળાઓની ન્યાય બુદ્ધિની વૃદ્ધિ માટે દયાનંદજીના બનાવેલા અર્થના અનુસારે લખીએ છીએ. દયાનંદ સરસ્વતીજીએ પોતાના વેદભાષ્યની ભૂમિકામાં ૧૮૧માં પાના ઉપર મુક્તિનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. તેમાં પતંજલીએ કરેલા યોગશાસ્ત્રના અગ્યારમા બારમાં સૂત્રનું પ્રમાણ લખ્યું છે તથા ગૌતમ રચિત ન્યાયશાસ્ત્રના ત્રણ સૂત્રોનું પ્રમાણ લખ્યું છે અને પાછળ વ્યાસજીએ કરેલા વેદાંતસૂત્રાદિ ગ્રંથોનું પ્રમાણ લખ્યું છે. પછી શતપથ બ્રાહ્મણનું પ્રમાણ લખ્યું છે, પછી ઋગ્વેદના એક મંત્રનું પ્રમાણ લખ્યું છે. પછી યજુર્વેદના એકમંત્રનું પ્રમાણ લખ્યું છે.

હવે બુદ્ધિમાનોએ વિચાર કરવો જોઈએ કે, પતંજલીએ જે મુક્તિનું સ્વરૂપ લખ્યું છે, તે સ્વરૂપની ગંધ પણ ઋગ્વેદ અને યજુર્વેદના મંત્રોક્ત મુક્તિસ્વરૂપમાં નથી અને ગૌતમજીએ ન્યાયસૂત્રોમાં જે મુક્તિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું છે તેની પણ પૂર્વોક્ત વેદમંત્રમાં ગંધ નથી. કારણ કે, ગૌતમજીની મુક્તિમાં બિલકુલ જ્ઞાન માન્યું નથી. પાષાણ (પથ્થર) તુલ્ય સ્વ અને પરના ભાન રહિત અને સુખ-દુઃખ રહિત મુક્તિ માની છે અને આત્માને સર્વ વ્યાપી માને છે અને ભેદવાદી છે કારણ કે, આત્મા ગણતરીમાં અનંત માને છે અને દયાનંદસરસ્વતી પોતાના

आनंद में रख लेते है और फिर वे परस्पर अपने ज्ञान सें एक दूसरे कों प्रीतिपूर्वक देखते है और मिलते है ॥ पृष्ट १८९ और पंक्ति ४ तक और इसी पृष्ट में पंक्ति ८ में. विद्वान् लोग मोक्ष कों प्राप्त हो के सदा आनंद में रहते है. अब गौतम की मुक्ति में तो मुक्तात्मा न कहीं जाता है न कहीं सें आता है. क्यों के वो सर्व व्यापी है. सुख आनंद सें रहित होता है. अब दयानंद के वेद कहते है, जब जीव मोक्ष प्राप्त होते है तब तिनकों जो आगे मुक्त जीव है वे अपने समीप रख लेते है. क्या उसका हाथ पकड के अपने पास बिठा लेते है. क्या मुक्ति हुआ के हाथ, पग, शरीरादि भी होते है ? अथवा जो नवीन मुक्तरूप हुआ है वो आगले मुक्तरूपवालों में घुस नहीं सकता है. क्या वो उनसें डरता है कि मुझ कों अगले मुक्त जीव अपनी पंक्ति में घुसन देंगे के नहीं तथा आगे जो मुक्तरूप हो गयें वे क्या ठानेदार बन गये है जो वो उसकों अपने पास रखते है ? अथवा जो नवीन मुक्त हुआ है वो जगा-स्थान नहीं जाणता है जो मेरे को कहां रहना है, इस वास्ते पूर्व मुक्त लोग उसको अपने पास रखते है तथा उन पूर्व मुक्त लोगों कों ईश्वर की तर्फ सें हुदा मिला हुआ है और परवाना मिला हुआ है जो अमुक अमुक नवीन मुक्त कों तुमने अपने अपने समीप रखना ? जेकर कहोगे पूर्व मुक्तलोग प्रीति सें नवीन मुक्त कों अपने पास रखते है तो क्या मुक्तलोगों कों भी रागद्वेष है ? जब प्रीति होवेगी तब रागद्वेष अवश्य होवेंगे. तब तो नवीन मुक्त कों सर्व पूर्वमुक्त अपने अपने पास रखना चाहेंगे, तब तो खेंचा तान सें नवीन मुक्त की कमबक्त आ जावेगी वे किसके पास रहेगा ? कहां तक लिखे बुद्धि जुवाब नहीं देती है. यह दयानंद सरस्वतीजी की वेदोक्त मुक्ति का हाल है और गौतमोक्त मुक्ति में पूर्वोक्त दूषण नहीं क्योंकि गौतमजी तो आत्माकों सर्वव्यापी मानते है, इस वास्ते आणा और जाणा किसे भी नहीं न ईश्वर कें वीच में घुस बेठना है क्योंकि सर्वव्यापी है और न पूर्वमुक्त नवीन मुक्त कों अपने पास रख सकते है क्योंकि समीप दूर कुछ भी नहीं, सर्व ही सर्व व्यापी है. आपस में प्रीति भी नहीं क्योंकि रागद्वेष करके रहित है और ज्ञान सें परस्पर देख भी नहीं सकते है क्योंकि मुक्तावस्था में ज्ञान माना नहीं और सदा आनंद, सुख और सुख भोगने की इच्छा ये तीनों मुक्तावस्था में माने नहीं. इस वास्ते गौतमोक्त दयानंद की वेदोक्त मुक्ति सें विलक्षण है. इससें दयानंद सरस्वतीजी की वेदोक्त मुक्तिकों कुछ भी सहारा नहीं पहुंचता है. हम नहीं जानते के दयानंदजी ने गौतममत की मुक्ति के सूत्र किस वास्ते लिखे है ? फिर दयानंदजी नें वेदांत मत की मुक्ति के सूत्र और उपनिषद की मुक्ति लिखी है. तिनका ऐसा अर्थ लिखा है पृष्ट १८५ और १८६ में १८७ में दयानंद लिखता है। अब व्यासोक्त वेदांत दर्शन और उपनिषदो में जो मुक्ति का स्वरूप और लक्षण लिखे है सो आगे लिखते है (अभावं०) व्यासजी के पिता जो वादरी आचार्य थे उनका मुक्ति विषय में ऐसा मत है कि जब जीव मुक्तदशा को प्राप्त होता है तब वह शुद्ध मन सें परमेश्वर के साथ परमानंद-मोक्ष में रहता है और इन दोनों सें भिन्न इंद्रियादि पदार्थों का अभाव हो

વેદોક્ત મુક્તિમાં લખે છે કે, મોક્ષને પામેલા મનુષ્યને પૂર્વના મુક્ત લોકો પોતાની નજીક આનંદમાં રાખી લે છે અને પછી તેઓ પરસ્પર પોતાના જ્ઞાનથી એક બીજાને પ્રીતિપૂર્વક દેખે છે અને મળે છે. ૧૮૯ પાના ઉપર ૪ પંક્તિ સુધી અને એ પાનામાં ૮મી પંક્તિમાં વિદ્વાન લોકો મોક્ષને પામીને સદા આનંદમાં રહે છે. હવે ગૌતમની મુક્તિમાં તો મુક્તાત્મા ક્યાંય જતા નથી અને ક્યાંયથી આવતા નથી. કારણ કે, તે સર્વ વ્યાપી છે, સુખ આનંદથી રહિત હોય છે. હવે દયાનંદસરસ્વતીના વેદ કહે છે, જ્યારે જ્યારે જીવન મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેમની આગળ જે મુક્ત જીવો છે તે પોતાની પાસે રાખે છે. શું તેમનો હાથ પકડીને પોતાની પાસે બેસાડે છે. શું મુક્તિ પામેલાને હાથ, પગ, શરીરાદિ હોય છે ? અથવા જે નવા મુક્તરૂપ થયા તે પૂર્વના મુક્તરૂપ વાળામાં ઘૂસી નથી શકતા. શું તેઓ તેમનાથી ડરે છે કે પૂર્વના મુક્તજીવો મને પોતાના પંક્તિમાં ઘૂસવા દેશે કે નહીં તથા પહેલા જે મુક્ત થઈ ગયા તે શું જમીનદાર થઈ ગયા કે તેઓ પછીના મુક્તને પોતાની પાસે રાખે છે ? અથવા જે નવા મુક્ત થયા તેઓ જગ્યા અર્થાત્ સ્થાન નોહતા જાણતા કે મારે ત્યાં રહેવાનું છે. માટે પૂર્વના મુક્તલોકો તેમને પોતાની પાસે રાખતા હતા તથા તે પૂર્વમુક્ત લોકોને ઈશ્વર તરફથી હૂદા (રજા) મળી છે અને હક મળ્યો છે કે અમુક-અમુક નવા મુક્તોને તમારે પોતપોતાની નજીક રાખવા ? જો કહો કે, પૂર્વના મુક્ત લોકો પ્રેમથી નવા મુક્તોને પોતાની પાસે રાખે છે, તો શું મુક્તલોકોને રાગ-દ્વેષ છે ? જો પ્રેમ હશે તો રાગ-દ્વેષ અવશ્ય હશે. તો તો નવા મુક્તને પૂર્વના સર્વમુક્તો પોતપોતાની પાસે રાખવા ઈચ્છશે ત્યારે તો ખેંચતાણથી નવા મુક્તોની કમબકતી થઈ જશે. તેઓ કોની પાસે રહેશે ? કયાં સુધી લખીએ. બુદ્ધિ જવાબ નથી આપતી. આ દયાનંદસરસ્વતીની વેદોક્ત મુક્તિના હાલ છે (દશા છે) અને ગૌતમોક્ત મુક્તિમાં પૂર્વોક્ત દૂષણ નથી. કારણ કે, ગૌતમજી આત્માને સર્વવ્યાપી માને છે. માટે કોઈને આવા જવાનું રહેતું નથી. ઈશ્વરની વચ્ચે ઘુસીને બેસવાનું નથી. કારણ કે, સર્વવ્યાપી છે અને પૂર્વના મુક્તો નવીન મુક્તને પોતાની પાસે રાખી શકતા નથી. કારણ કે, નજીક-દૂર કાંઈ છે નહીં કારણ કે, બધા સર્વવ્યાપી છે, પરસ્પર પ્રીતિ નથી. કારણ કે, રાગ-દ્વેષથી રહિત છે અને જ્ઞાનથી એક-બીજાને દેખી શકતા નથી. કારણ કે, મુક્ત અવસ્થામાં જ્ઞાન નથી અને હંમેશા આનંદ, સુખ અને સુખ ભોગવવાની ઈચ્છા આ ત્રણે મુક્ત અવસ્થામાં માન્યા નથી. માટે ગૌતમોક્ત મુક્તિ દયાનંદની વેદોક્ત મુક્તિથી જૂદી છે. તેથી દયાનંદ-સરસ્વતીજીની વેદોક્ત મુક્તિને કોઈનો પણ સહારો નથી મળતો. અમને સમજ નથી પડતી કે, દયાનંદજીએ ગૌતમ મતની મુક્તિના સૂત્રો શા માટે લખ્યા છે. વળી દયાનંદજીએ વેદાંતમતની મુક્તિના સૂત્ર અને ઉપનિષદની મુક્તિ લખી છે તેનો અર્થ એવો લખ્યો છે - પાના નં. ૧૮૫, ૧૮૬ અને ૧૮૭માં દયાનંદે લખ્યું છે કે, હવે વ્યાસજીએ કહેલ વેદાન્ત દર્શન અને ઉપનિષદોમાં મુક્તિનું જે સ્વરૂપ અને લક્ષણ જે લખ્યું છે તે આગળ લખીએ છીએ. વ્યાસજીના પિતા જે વાદરી આચાર્ય હતા, તેમનો મુક્તિના વિષયમાં એવો મત છે કે, જ્યારે જીવ મુક્ત દશાને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે શુદ્ધમનથી પરમેશ્વરની સાથે

जाता है ॥१॥ तथा भावं (जैमिनी०) इसी विषय में व्यासजी के मुख्य शिष्य जो जैमिनी थे उनका ऐसा मत है कि जैसें मोक्ष में मन रहता है वैसें ही शुद्ध संकल्पमय शरीर तथा प्राणादि और इंद्रियो की शुद्ध शक्ति भी बराबर बनी रहती है क्योंकि उपनिषद में (स एकधा भवति द्विधा भवति त्रिधा भवति) इत्यादि वचनों का प्रमाण है कि मुक्त जीव संकल्पमात्र सें ही दिव्य शरीर रच लेते है और इच्छा मात्र सें ही शीघ्र छोड भी देते है और शुद्ध ज्ञान का सदा बना रहता है ॥२॥ (द्वादशाह०) इस मुक्ति विषय में बादरायण जो व्यासजी थे उनके ऐसा मत है कि मुक्ति में भाव और अभाव दोनों ही बने रहते है अर्थात् क्लेश, अज्ञान और अशुद्धि आदि दोषों का सर्वथा अभाव हो जाता है और परमानंद, ज्ञान, शुद्धता आदि सब सत्य गुणों का भाव बना रहता है. इसमें दृष्टांत भी दिया है कि जैसें वानप्रस्थ आश्रम में बारह दिन का प्राजापत्यादि व्रत करना होता है उसमें थोडा भोजन करने सें क्षुधा का थोडा अभाव और पूर्ण भोजन करने सें क्षुधा का कुछ भाव भी बना रहता है, इसी प्रकार सें मोक्ष में भी पूर्वोक्त रीती सें भाव और अभाव समज लेना, इत्यादि निरूपण मुक्ति का वेदांत शास्त्र में किया है ॥३॥ इस अर्थ के ये सूत्र लिखे है–

अथ वेदांतशास्त्रस्य प्रमाणानि ॥ अभावं बादरिराह ह्येवम् ॥१॥ भावं जैमनिर्विकल्पा मननात् ॥२॥ द्वादशाहवदुभयविधं बादरायणोतः ॥३॥ अ० ४ पा० ४ सू० १० । ११ । १२ ॥

इनका अर्थ उपर लिखा है और दयानंदजी नें उपनिषद्कारों के मत सें बारांतरें की श्रुतियों सें मुक्ति लिखी है तिनका संस्कृत पाठ यह लिखा है ॥

यदा पंचावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह । बुद्धिश्च न विचष्टते तामाहुः परमां गतिम् ॥१॥ तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् । अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रभवाप्ययौ ॥२॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः । अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥३॥ यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः । अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यताबदनुशासनम् ॥४॥ कठो० अ० २ वल्ली ६ मं० १०-११-१४-१५ ॥ दैवेन चक्षुषा मानसैतान् कामान् पश्यन् रमते ॥५॥ य एते ब्रह्मलोके तं वा एतं दवा आत्मानमुपासते तस्मात्तेषाँ सर्वे च लोका आत्ताः सर्वे च कामाः स सर्वां श्च लोकानाप्नोति सर्वाँश्च कामान् यस्तमात्मानमनुविद्य जानातीति ह प्रजापतिरुवाच प्रजापतिरुवाच ॥६॥ यदन्तरापस्तद् ब्रह्म तदमृतँ स आत्मा प्रजापतेः सभावेश्म प्रपद्ये यशोहं भवामि ब्राह्मणानां यशो राज्ञां यशो विशां यशोऽहमनु प्रापत्सि सहाहं यशसां यशः ॥७॥ छान्दोग्योपनि- प्रपा० ॥७॥ अणुः पन्था वितरः पुराणो माँस्पृष्टो वितो मयैव ॥ तेनधीरा अपि यान्ति ब्रह्मविद् उत्क्रम्य स्वर्गलोकमितो विमुक्ताः ॥८॥ तस्मिञ्छुक्लमुतनीलमाहुः पिङ्गलं हरितं लोहितं च ॥ एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनेति ब्रह्मवित्तैजसः पुण्यकृच्च ॥९॥ प्राणस्य प्राणमुत चक्षुष-श्चक्षुरूत श्रोत्रस्य श्रोत्रमन्नस्यान्नं

પરમાનંદ-મોક્ષમાં રહે છે અને આ બંન્નેથી ભિન્ન ઇન્દ્રિયાદિ પદાર્થોનો અભાવ થઈ જાય છે. (૧) તથા भावं (जैमिनी०) આ વિષયમાં વ્યાસજીના મુખ્ય શિષ્ય જે જૈમિની હતા, તેમનો એવો મત છે કે, જેવી રીતે મોક્ષમાં મન રહે છે, તેવી રીતે શુદ્ધસંકલ્પમય શરીર તથા પ્રાણાદિ અને ઇંદ્રિયોની શુદ્ધ શક્તિ પણ બરાબર બની રહે છે. કારણ કે, ઉપનિષદમાં (स एकधा भवति द्विधा भवति त्रिधा भवति) ઇત્યાદિ વચનોનું પ્રમાણ છે કે મુક્ત જીવ સંકલ્પ માત્રથી જ દિવ્ય શરીર બનાવી લે છે અને ઇચ્છા માત્રથી જલ્દીથી છોડી પણ દે છે અને શુદ્ધ જ્ઞાન હંમેશા બન્યું રહે છે (૨) (द्वादशाह०) આ મુક્તિના વિષયમાં જે બાદરાયણ વ્યાસજી હતા, તેમનો એવો મત છે કે મુક્તિમાં ભાવ અને અભાવ બંન્નેય રહે છે અર્થાત્ ક્લેશ, અજ્ઞાન અને અશુદ્ધિ આદિ દોષોનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે અને પરમાનંદ, જ્ઞાન અને શુદ્ધતા આદિ બધા સત્ય ગુણોનો ભાવ હોય છે. એમાં દૃષ્ટાન્ત પણ આપ્યું છે કે, જેમ વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં બાર દિવસનો પ્રાજાપત્યાદિ વ્રત કરવાનો હોય છે, તેમાં થોડું ભોજન કરવાથી ક્ષુધાનો થોડો અભાવ અને પૂર્ણ ભોજન કરવાથી ક્ષુધાનો કંઈક ભાવ પણ બન્યો રહે છે, એ પ્રકારે મોક્ષમાં પણ પૂર્વોક્ત રીતિથી ભાવ અને અભાવ સમજી લેવો, ઇત્યાદિ નિરુપણ મુક્તિના વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં કરેલું છે (૩) આ અર્થના આ સૂત્ર લખીએ છીએ.

अथ वेदांतशास्त्रस्य प्रमाणानि ॥ अभावं बादरिराह ह्येवम् ॥१॥ भावं जैमनिर्विकल्पा मननात् ॥२॥ द्वादशाहवदुभयविधं बादरायणोतः ॥३॥ अ० ४ पा० ४ सू० १० । ११ । १२ ॥

આનો અર્થ ઉપર લખેલ છે અને દયાનંદજીએ ઉપનિષદ્કારોના મતથી ૧૨ પ્રકારની શ્રુતિઓથી મુક્તિ લખી છે. તેનો સંસ્કૃત પાઠ આ લખ્યો છે.

यदा पंचावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह । बुद्धिश्च न विचष्टते तामाहुः परमां गतिम् ॥१॥ तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् । अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रभवाप्ययौ ॥२॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः । अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥३॥ यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः । अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यताबदनुशासनम् ॥४॥ कठो० अ० २ वल्ली ६ मं० १०-११-१४-१५ ॥ दैवेन चक्षुषा मानसैतान् कामान् पश्यन् रमते ॥५॥ य एते ब्रह्मलोके तं वा एतं दवा आत्मानमुपासते तस्मात्तेषाँ सर्वे च लोका आत्ताः सर्वे च कामाः स सर्वां श्च लोकानाप्नोति सर्वाँश्च कामान् यस्तमात्मानमनुविद्य जानातीति ह प्रजापतिरुवाच प्रजापतिरुवाच ॥६॥ यदन्तरापस्तद् ब्रह्म तदमृतँ स आत्मा प्रजापतेः सभावेश्म प्रपद्ये यशोहं भवामि ब्राह्मणानां यशो राज्ञां यशो विशां यशोऽहमनु प्रापत्सि सहाहं यशसां यशः ॥७॥ छान्दोग्योपनि- प्रपा० ॥७॥ अणुः पन्था वितरः पुराणो माँस्पष्टो वितो मयैव ॥ तेनधीरा अपि यान्ति ब्रह्मविद् उत्क्रम्य स्वर्गलोकमितो विमुक्ताः ॥८॥ तस्मिञ्छुक्लमुतनीलमाहुः पिङ्गलं हरितं लोहितं च ॥ एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनेति ब्रह्मवित्तैजसः पुण्यकृच्च ॥९॥ प्राणस्य प्राणमुत चक्षुष-श्चक्षुरूत श्रोत्रस्य श्रोत्रमन्नस्यान्नं

मनसो ये मनो विदुः ॥ ते निचख्युर्ब्रह्म पुराणमग्न्यमन-सैवाप्तव्यं नेह नानास्ति किंचन ॥१०॥ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति यह इह नानैव पश्यति । मनसैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम् ॥११॥ विरजः पर आकाशात् अज आत्मा महाध्रुवः तमेव धीरा विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः ॥१२॥ श० का० १४ अ० ७ ॥

इनका अर्थ दयानंदजी ने ऐसा लिखा है—अब मुक्ति विषय में उपनिषद्‌कारों का जो मत है सो भी आगे लिखते है, (यदापंचाव०) अर्थात् जब मन के सहित पांच ज्ञानेन्द्रिय परमेश्वर में स्थिर हो के उसी में सदा रमण करती है और जब बुद्धि भी ज्ञान सें विरुद्ध चेष्टा नहीं करती उसी को परमगति अर्थात् मोक्ष कहते है ॥१॥ (तां योग-) उसी गति अर्थात् इद्रियों की शुद्धि और स्थिरता को विद्वान् लोग योग की धारणा मानते है. जब मनुष्य उपासना योग सें परमेश्वर को प्राप्त हो के प्रमाद रहित होता है तभी जानोकि वह मोक्ष कों प्राप्त हुआ. वह उपासना योग कैसा है कि प्रभव अर्थात् शुद्धि और सत्यगुणों का प्रकाश करने वाला तथा (अप्ययः) अर्थात् सब अशुद्धि दोषों और असत्य गुणों का नाश करनेवाला है. इस लिये केवल उपासना योग ही मुक्ति का साधन है ॥२॥ (यदासर्वे०) जब इस मनुष्य का हृदय सब बुरे कामों सें अलग हो के शुद्ध हो जाता है तभी वह अमृत अर्थात् मोक्ष कों प्राप्त होके आनंद युक्त होता है (प्र०) क्या वह मोक्षपद कहीं स्थानांतर वा पदार्थ विशेष है, क्या वह किसी एक ही जगह में है, वा सब जगह में ? (उत्तर) नहीं ब्रह्म जो सर्वत्र व्यापक हो रहा है वही मोक्ष पद कहाता है और मुक्त पुरुष उसी मोक्ष कों प्राप्त होते है ॥३॥ तथा (यदासर्वे०) जब जीवकी अविद्यादि बंधन की सब गांठे छिन्नभिन्न हो के टूट जाती है तभी वह मुक्ति कों प्राप्त होता है ॥४॥ (प्र०) जब मोक्ष में शरीर और इन्द्रियां नहीं रहती तब वह जीवात्मा व्यवहार कों कैसें जानता और देख सकता है ? (उत्तर) (दैवेन०) वह जीव शुद्ध इन्द्रिय और शुद्ध मन सें इन आनन्दरूप कामों कों देखता और भोक्ता भया उसमें सदा रमण करता है क्योंकि उसका मन और इन्द्रियां प्रकाश स्वरूप हो जाती है ॥५॥ (प्र०) वह मुक्त जीव सब सृष्टि में घूमता है अथवा कहीं एक ही ठिकाने बैठा रहता है ? (उत्तर) (य एते ब्रह्मलोके०) जो मुक्त पुरुष होते है वे ब्रह्मलोक अर्थात् परमेश्वर कों प्राप्त हो के और सब के आत्मा परमेश्वर की उपासना करते हुए उसी के आश्रय सें रहते है. इसी कारण सें उनका जाना आना सब लोक लोकांतरों में होता है. उनके लियां कहीं रुकावट नहीं रहती और उनके सब काम पूर्ण हो जाते है, कोई काम अपूर्ण नहीं रहता इस लिये मनुष्य पूर्वोक्त रीति सें परमेश्वर कों सबका आत्मा जान के उसकी उपासना करता है वह अपनी संपूर्णं कामनाओं कों प्राप्त होता है यह बात प्रजापति परमेश्वर सब जीवों के लिये वेदों में बताता है ॥६॥ पूर्व प्रसंग का अभिप्राय यह है कि मोक्ष की इच्छा सब जीवों कों करनी चाहिये (यदन्तरां०) जो कि आत्मा का भी अंतर्यामी है उसी को ब्रह्म कहते है और वही अमृत अर्थात् मोक्ष स्वरूप है और जैसें वह सबका अंतर्यामी है वैसें उसका अंतर्यामी कोई भी नहीं किंतु वह

मनसो ये मनो विदुः ॥ ते निचख्युर्ब्रह्म पुराणमग्न्यमन-सैवाप्तव्यं नेह नानास्ति किंचन ॥१०॥ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति यह इह नानैव पश्यति । मनसैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम् ॥११॥ विरजः पर आकाशात् अज आत्मा महाध्रुवः तमेव धीरा विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः ॥१२॥ श० का० १४ अ० ७ ॥

આનો અર્થ દયાનંદજીએ એવો લખ્યો છે - હવે મુક્તિના વિષયમાં ઉપનિષદ્કારોનો જે મત છે તે પણ આગળ લખીએ છીએ (यदापञ्चाव०) અર્થાત્ જ્યારે મન સાથે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય પરમેશ્વરમાં સ્થિર થઈને એમાં હંમેશાં રમણ કરે છે અને જ્યારે બુદ્ધિ પણ જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ ચેષ્ટા કરતી નથી તેને પરમગતિ અર્થાત્ મોક્ષ કહે છે (૧) (तां योग०) તે ગતિ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધિ અને સ્થિરતાને વિદ્વાન લોકો યોગની ધારણા માને છે, જ્યારે મનુષ્ય ઉપાસના યોગથી પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત કરીને પ્રમાદ રહિત થાય છે, ત્યારે જાણવું કે તે મોક્ષને પ્રાપ્ત થયો છે. તે ઉપાસના યોગ કેવો છે - પ્રભવ અર્થાત્ શુદ્ધિ અને સત્ય ગુણોનો પ્રકાશ કરવાવાળો છે તથા (अप्ययः) અર્થાત્ બધા અશુદ્ધિના દોષો અને અસત્ય ગુણોનો નાશ કરવાવાળો છે. તેથી માત્ર ઉપાસના યોગ જ મુક્તિનું સાધન છે (૨) (यदासर्वे०) જ્યારે આ મનુષ્યનું હૃદય બધા ખરાબ કામોથી અલગ થઈને શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે તે અમૃત અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને આનંદ યુક્ત થાય છે. (प्र०) શું તે મોક્ષ પદ ક્યાંક સ્થાનાંતર અથવા પદાર્થ વિશેષ છે, શું તે કોઈ એક જગ્યામાં છે કે બધી જગ્યામાં છે ? (उत्तर) ના, બ્રહ્મ જે સર્વત્ર વ્યાપક થયેલા છે તેજ મોક્ષપદ કહેવાય છે અને મુક્ત પુરુષ તે મોક્ષને પામે છે (૩) તથા (यदासर्वे०) જ્યારે જીવની અવિદ્યા વગેરે બંધનની બધી ગાંઠો છિન્ન-ભિન્ન થઈને છૂટી જાય છે ત્યારે તે મુક્તિને પામે છે (૪) (प्र०) જ્યારે મોક્ષમાં શરીર અને ઇન્દ્રિય હોતી નથી, ત્યારે તે જીવાત્મા વ્યવહારને કેવી રીતે જાણે અને દેખે ? (उत्तर) (दैवन०) તે જીવ શુદ્ધ ઇન્દ્રિય અને શુદ્ધ મનથી આ આનંદરૂપ કામોને દેખે છે અને ભોક્તા થાય છે. એમાં હંમેશા રમણ કરે છે. કારણ કે, એનું મન અને ઇંદ્રિયો પ્રકાશસ્વરૂપ થઈ જાય છે (૫) (प्र०) તે મુક્ત જીવ સૃષ્ટિમાં ફરે છે અથવા ક્યાંક એક જગ્યાએ બેસે છે ? (उत्तर) (य एते ब्रह्मलोके०) જે મુક્ત પુરુષ હોય છે તે બ્રહ્મલોક અર્થાત્ પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત થઈને અને બધાના આત્મા પરમેશ્વરની ઉપાસના કરતા-કરતા તેમના આશ્રયે રહે છે. તે કારણથી તેમનું જવું - આવવું બધા લોક અને લોકાન્તરોમાં હોય છે. તેમના માટે ક્યાંય રુકાવટ હોતી નથી અને એના બધા કામ પૂરા થઈ જાય છે. એટલા માટે મનુષ્ય પૂર્વોક્ત રીતિથી પરમેશ્વરને બધાનો આત્મા જાણીને તેમની ઉપાસના કરે છે, તે પોતાની સંપૂર્ણ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરે છે, આ વાત પ્રજાપતિ પરમેશ્વર બધા જીવો માટે વેદોમાં બતાવે છે (૬) પૂર્વ પ્રસંગનો અભિપ્રાય એ છે કે, મોક્ષની ઇચ્છા બધા જીવોએ કરવી જોઈએ (यदान्तरां०) જો કે આત્માના પણ જે અંતર્યામી છે તેમને બ્રહ્મ કહે છે અને તે જ અમૃત અર્થાત્ મોક્ષ સ્વરૂપ છે અને જેવી રીતે તે બધાના અંતર્યામી છે, તેવી રીતે તેમના અંતર્યામી કોઈ પણ નથી. પરંતુ તે

अपना अंतर्यामी आप ही है. ऐसे प्रजानाथ परमेश्वर के व्याप्तिरूप सभास्थान कों मैं प्राप्त होऊं और इस संसार में जो पूर्ण विद्वान ब्राह्मण है उनके बिच में (यशः) अर्थात् कीर्ति को प्राप्त होऊं तथा (राज्ञां) क्षत्रियों (विशां) अर्थात् व्यवहार में चतुर लोगों के बीच में यशस्वी होऊं. हे परमेश्वर ! मैं कीर्त्तियों का भी कीर्त्तिरूप हो के आप कों प्राप्त हूआ चाहता हूं. आप भी कृपा करके मुझ कों सदा अपने समीप रखिये ॥७॥ अब मुक्ति के मार्ग का स्वरूप वर्णन करते है. (अणु पन्था०) मुक्ति का जो मार्ग है सो अणु अर्थात् अत्यंत सूक्ष्म है. (वितर) उस मार्ग सें विमुक्त मनुष्य सब दोष और दुःखो सें पार सुगमता सें पहुंच जाता है, जैसें दृढ नौका सें समुद्र कों तर जाते है तथा (पुराणः) जो मुक्ति का मार्ग है वह प्राचीन है, दूसरा कोई नहीं मुझ कों (स्पृष्टः) वह ईश्वर की कृपा सें प्राप्त हुआ है, उसी मार्ग सें विमुक्त मनुष्य सब दोष और दुःखो सें छूटे हुए (धीराः) अर्थात् विचारशील और ब्रह्मवित् वेद विद्या और परमेश्वर के जाननेवाले जीव (उत्क्रम्य) अर्थात् अपने सत्य पुरुषार्थ सें सब दुःखों का उल्लंघन करके (स्वर्गलोकं) सुखस्वरूप ब्रह्मलोक कों प्राप्त होते है ॥८॥ (तस्मिञ्च्छुक्ल०) अर्थात् उसी मोक्षपद में (शुक्ल) श्वेत, (नील) शुद्ध घनश्याम, (पिंगल) पीला, श्वेत, (हरित) हरा और (लोहित) लाल ये सब गुणवाले लोक लोकांतर ज्ञान सें प्रकाशित होते है. यही मोक्ष का मार्ग परमेश्वर के साथ समागम के पीछे प्राप्त होता है. अन्य प्रकार सें नहीं ॥९॥ (प्राणस्य प्राण०) जो परमेश्वर प्राण का प्राण, चक्षुका चक्षु, श्रोत्र का श्रोत्र, अन्न का अन्न और मनका मन है, उसको जो विद्वान् निश्चय करके जानते है वे पुरातन और सब सें श्रेष्ठ ब्रह्म को मनसें प्राप्त होने के योग्य मोक्ष सुख को प्राप्त हो के आनंद में रहते है, (नेहना०) जिस सुख में किंचित् भी दुःख नहीं है ॥१०॥ (मृत्योः स मृत्यु०) जो अनेक ब्रह्म अर्थात् दो तीन चार दश बीस जानता है वा अनेक पदार्थो के संयोग सें बना जानता है वह वारंवार मृत्यु अर्थात् जन्म-मरण कों प्राप्त होता है क्योंकि वह ब्रह्म एक और चेतन मात्र स्वरूप ही है तथा प्रमाद रहित और व्यापक हो के सब में स्थिर है, उसकों मनसें ही देखना होता है, क्योंकि ब्रह्म आकाश सें भी सूक्ष्म है ॥११॥ (विरजः पर आ०) जो परमात्मा विक्षेप रहित आकाश में परम सूक्ष्म (अजः) अर्थात् जन्म रहित और महाध्रुव अर्थात् निश्चल है, ज्ञानी लोग उसी को जान के अपनी बुद्धि कों विशाल करें और वह इसी सें ब्राह्मण कहाता है ॥१२॥

⇒ याज्ञवल्क्य का मोक्ष का विचार :

तथा याज्ञवल्क्य की कही मोक्ष लिखी है.

सहोवाच एतद्वैतदक्षरं गर्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्य स्थूलमन एव ह्रस्वमदीर्घमलोहित-मस्नेहमच्छायामतमोऽवाखनाकाशमसंगमस्पर्शमगंधमरसमचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कम-प्राणममुखमनामागोत्रमजरममरमभयममृतमरजोऽशब्दमविवृतमसंवृतमपूर्वमनपरमनंतमवाह्यं न तदश्नोति कंचन न तदश्नोति कश्चन ॥१३॥ श० कां० १४ अ० ६ । कं० ८॥ अथ वैदिक

પોતાના અંતર્યામી પોતે જ છે. આવા પ્રજાનાથ પરમેશ્વરની વ્યાપ્તિરૂપ સભાસ્થાનેને હું પ્રાપ્ત થાઉં અને સંસારમાં જે પૂર્ણ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ છે. એમનામાં હું (यशः) અર્થાત્ કીર્તિને પામું તથા (राज्ञां) क्षत्रियो (विशां) અર્થાત્ વ્યવહારમાં ચતુર લોકોની વચ્ચે યશસ્વી થાઉં. હે પરમેશ્વર ! હું કીર્તિઓની પણ કીર્તિસ્વરૂપ થઈને આપને પ્રાપ્ત થવા માટે ઇચ્છું છું. આપ પણ કૃપા કરીને મને હંમેશા આપની પાસે રાખો. (૭) હવે મુક્તિના માર્ગનું સ્વરૂપ વર્ણન કરીએ છીએ - (अणु पन्था०) મુક્તિનો જે માર્ગ છે, તે અણુ અર્થાત્ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. (वितर) આ માર્ગથી વિમુક્ત મનુષ્ય બધા દોષો અને દુઃખોના પારને સહેલાઈથી પામે છે. જેમ મજબૂત નૌકાથી સમુદ્રને તરી જવાય છે તથા (पुराणः) જે મુક્તિનો માર્ગ છે તે પ્રાચીન છે. બીજા કોઈ નહીં, મને (स्पृष्टः) આ ઈશ્વરની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ માર્ગથી વિમુક્ત મનુષ્ય બધા દોષ અને દુઃખોથી છૂટેલા (धीराः) અર્થાત્ વિચારશીલ અને બ્રહ્મવિત્ વેદવિદ્યા અને પરમેશ્વરને જાણવાવાળા જીવ (उत्क्रम्य) અર્થાત્ પોતાના સત્ય પુરુષાર્થથી બધા દુઃખોનું ઉલ્લંઘન કરીને (स्वर्गलोकं) સુખસ્વરૂપ બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત થાય છે (૮) (तस्मिञ्छुक्ल०) અર્થાત્ આ મોક્ષપદમાં (शुक्ल) સફેદ, (नील) શુદ્ધ ગાઢકાળો, (पिंगल) પીળો, સફેદ, (हरित) લીલો અને (लोहित) લાલ આ બધા ગુણવાળા લોક લોકાન્તર જ્ઞાનથી પ્રકાશિત થાય છે. આ મોક્ષનો માર્ગ પરમેશ્વરની સાથે સમાગમ થયા પછી પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા પ્રકારે નહીં (૯) (प्राणस्य प्राण०) જે પરમેશ્વર પ્રાણના પ્રાણ, ચક્ષુના ચક્ષુ, શ્રોતના શ્રોત્ર, અન્નનું અન્ન અને મનનું મન છે, જે વિદ્વાન તેમને નિશ્ચય કરીને જાણે છે, તે પુરાતન (જૂના) અને બધાથી શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મને મનથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય મોક્ષ સુખને પામીને આનંદમાં રહે છે, (नेहना०) જે સુખમાં કંઈપણ દુઃખ નથી (૧૦) (मृत्यो : स मृत्यु०) જે અનેક બ્રહ્મ અર્થાત્ બે, ત્રણ, ચાર, દશ, વીસ જાણે છે અથવા અનેક પદાર્થોના સંયોગથી બનેલા જાણે છે તે વારંવાર મૃત્યુ અર્થાત્ જન્મ મરણને પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે, તે બ્રહ્મ એક અને ચેતન માત્ર સ્વરૂપ જ છે તથા પ્રમાદ રહિત અને વ્યાપક થઈને બધામાં સ્થિર છે. તેમને મનથી જ દેખવાના હોય છે. કારણ કે, બ્રહ્મ આકાશથી પણ સૂક્ષ્મ છે (૧૧) (विरजः पर आ०) જે પરમાત્મા આકાશમાં વિક્ષેપરહિત, પરમસૂક્ષ્મ (अजः) અર્થાત્ જન્મરહિત અને મહાધ્રુવ અર્થાત્ નિશ્ચલ છે, જ્ઞાની લોકો એમને જાણીને પોતાની બુદ્ધિને વિશાલ કરે છે અને તેથી તેઓ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. (૧૨)

⇒ યાજ્ઞવલ્ક્યનો મોક્ષ વિચાર :-

તથા યાજ્ઞવલ્ક્યે કીધેલો મોક્ષ લખીએ છીએ -

सहोवाच एतद्वैतदक्षरं गर्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्य स्थूलमन एव ह्रस्वमदीर्घमलोहित-मस्नेहमच्छायामतमोऽवाखनाकाशमसंगमस्पर्शमगंधमरसमचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कम-प्राणममुखमनामागोत्रमजरममरमभयममृतमरजोऽशब्दमविवृतमसंवृतमपूर्वमनपरमनंतमवाह्यं न तदश्नोति कंचन न तदश्नोति कश्चन ॥१३॥ श० कां० १४ अ० ६ । कं० ८॥ अथ वैदिक

प्रमाणम् ॥ ये यज्ञेन दक्षिणया समक्ता इंद्रस्य सख्यममृतत्त्वमनशतेभ्यो भद्रमं गिरसो वो अस्तु प्रतिक्ष्णीत मानवं सुमेधसः ॥१॥ ऋ० अ० ८ अ० २ व० १ मं० १ ॥ स नो बंधुर्जनिता स विधाता धामानिवेदभुवनानि विश्वा यत्र देवा अमृत मानाशनास्तृतीये धामन्नध्यैरयन्त ॥२॥ य० अ० ३२ मं० १० ॥

अथ याज्ञवल्क्य की कही मुक्ति दयानंद सरस्वती लिखता है, (सहोवाच ए०) याज्ञवल्क्य कहते है, हे गार्गि ! जो परब्रह्म नाश, स्थूल, सूक्ष्म, लघु, लाल, चिक्कन, छाया, अंधकार, वायु, आकाश, संग, शब्द, स्पर्श, गंध, रस, नेत्र, कर्ण, मन, तेज, प्राण, मुख, नाम, गोत्र, वृद्धावस्था, मरण, भय, आकार, विकाश, संकोच, पूर्व, अपर, भीतर, बाह्य अर्थात् बाहिर इन सब दोष और गुणों सें रहित मोक्ष स्वरूप है. वह साकार पदार्थ के समान किसी कों प्राप्त नहीं होता और न कोई उसको मूर्त्ति द्रव्य के समान प्राप्त होता है, क्योंकि वह सब में परिपूर्ण, सब सें अलग अद्भुत स्वरूप परमेश्वर है, उसकों प्राप्त होनेवाला कोई नहीं हो सकता है, जैसें मूर्त्तद्रव्य कों चक्षुरादि इंद्रियों सें साक्षात् कर सकता है क्योंकि वह सब इंद्रियों के विषयों सें अलग और सब इंद्रियों का आत्मा है. उसी मार्ग सें ब्रह्म का जानने वाला तथा (तैजसः) शुद्धस्वरूप और पुण्य का करनेवाला मनुष्य मोक्ष सुख को प्राप्त होता है तथा अब दयानंदजी अपने ऋग्वेद और यजुर्वेद की कही मुक्ति लिखते है. (यज्ञेन) अर्थात् पूर्वोक्त ज्ञानरूप यज्ञ और आत्मादि द्रव्यों की परमेश्वर कों दक्षिणा देने सें वे मुक्तलोग मोक्ष सुख में प्रसन्न रहते है. (इंद्रस्य) जो परमेश्वर की सख्य अर्थात् मित्रता सें मोक्षभावकों प्राप्त हो गये है उन्हीं के लिए भद्रनाम सब सुख नियत किये गये है, (अंगिरसः) अर्थात् उनके जो प्राण है वे (सुमेधसः) उनकी बुद्धि कों अत्यंत बढानेवाले होते है और उस मोक्ष प्राप्त मनुष्य कों पूर्व मुक्तलोग अपने समीप आनंद सें रख लेते है और फिर वे परस्पर अपने ज्ञान सें एक दूसरे कों प्रीतिपूर्वक देखते और मिलते है, (सनोबंधु०) सब मनुष्यों कों यह जानना चाहिये कि वही परमेश्वर हमारा बंधु अर्थात् दुःख का नाश करनेवाला (जनिता) सब सुखों का उत्पन्न और पालन करनेवाला है तथा वही सब कामों का पूर्ण कर्ता और सब लोकों के जाननेवाला है कि जिसमें देव अर्थात् विद्वान लोग मोक्ष कों प्राप्त होके सदा आनंद में रहते है और वे तीसरे धाम अर्थात् शुद्धसत्व सें सहित हो के सर्वोत्तम सुख में सदा स्वच्छंदता सें रमण करते है ॥२॥ इस प्रकार संक्षेप सें मुक्ति विषय कुछ तो वर्णन कर दिया और कुछ आगे भी कहीं कहीं करेगे सोजान लेना, जैसें (वेदाहमेत) इस मंत्र में भी मुक्ति का विषय कहा गया है ॥ इति मुक्ति विषयः संक्षेपतः ॥ यह दयानंदसरस्वती की मानी हुई मुक्ति है.

⇒ प्राचीन मुक्ति का विचार उसमें पांच पक्ष :

अब हम इस पूर्वोक्त मुक्ति कों विचारते है, प्रथम वेदांत की मुक्ति में झगडा पड रहा है.

प्रमाणम् ॥ ये यज्ञेन दक्षिणया समक्ता इंद्रस्य सख्यममृतत्त्वमनशतेभ्यो भद्रमं गिरसो वो अस्तु प्रतिक्ष्णीत मानवं सुमेधसः ॥१॥ ऋ० अ० ८ अ० २ व० १ मं० १ ॥ स नो बंधुर्जनिता स विधाता धामानिवेदभुवनानि विश्वा यत्र देवा अमृत मानाशनास्तृतीये धामन्नध्यैरयन्त ॥२॥ य० अ० ३२ मं० १० ॥

હવે દયાનંદસરસ્વતી યાજ્ઞવલ્ક્યે કીધેલી મુક્તિનું સ્વરૂપ લખે છે - (सहोवाच०) યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે, હે ગાર્ગિ ! જે પરબ્રહ્મ છે, તે નાશ, સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, લઘુ, લાલ, ચીકાશ, છાયા, અંધકાર, વાયુ, આકાશ, સંગ, શબ્દ, સ્પર્શ, ગંધ, રસ, નેત્ર, કર્ણ, મન, તેજ, પ્રાણ, મુખ, નામ, ગોત્ર, વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ ભય, આકાર, વિકાશ, સંકોચ, પૂર્વ, અપર, ભીતર, બાહ્ય અર્થાત્ બહાર આ બધા દોષ અને ગુણોથી રહિત મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. તે સાકાર (આકારવાળા) પદાર્થોની જેમ કોઈને પ્રાપ્ત થતું નથી અને ન તો કોઈ એને મૂર્ત્તદ્રવ્યની જેમ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે, તે બધામાં પરિપૂર્ણ, બધાથી અલગ (જુદું) અદ્ભુત સ્વરૂપ પરમેશ્વર છે, તેમને પ્રાપ્ત કરવાવાળું કોઈ હોતું નથી. જેવી રીતે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોથી મૂર્તદ્રવ્યનો સાક્ષાત્કાર કરી શકીએ છીએ. આ પરમેશ્વર બધી ઇન્દ્રિયોના વિષયથી જુદા છે અને બધી ઇન્દ્રિઓના આત્મા છે. આ માર્ગથી બ્રહ્મને જાણવાવાળા તથા (तेजसः) શુદ્ધસ્વરૂપ અને પુણ્ય કરવાવાળા મનુષ્ય મોક્ષસુખને પામે છે તથા હવે દયાનંદજી પોતાના ઋગ્વેદ અને યજુર્વેદમાં કહેલી મુક્તિ લખે છે - (यज्ञेन) અર્થાત્ પૂર્વોક્ત જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ અને આત્માદિ દ્રવ્યોની પરમેશ્વરને દક્ષિણા આપવાથી મુક્ત લોકો મોક્ષસુખમાં પ્રસન્ન રહે છે. (इन्द्रस्य) જે પરમેશ્વરની સખ્ય અર્થાત્ મિત્રતાથી મોક્ષભાવને પામેલા છે, તેમના માટે ભદ્ર એટલે બધા સુખ નિયત કરેલા છે, (अङ्गिरसः) અર્થાત્ એમના જે પ્રાણ છે તે (सुमेधसः) એમની બુદ્ધિને અત્યંત વધારનારા થાય છે અને મોક્ષને પામેલા એ મનુષ્યને પૂર્વના મુક્ત લોકો પોતાની પાસે આનંદથી રાખી લે છે અને પછી તેઓ પરસ્પર પોતાના જ્ઞાનથી એકબીજાને પ્રીતિપૂર્વક જોવે છે અને મળે છે. (सनोबंधु०) બધા મનુષ્યોએ એ જાણવું જોઈએ કે, તે પરમેશ્વર જ અમારા બંધુ અર્થાત્ દુઃખનો નાશ કરવાવાળા, (जनिता) બધા સુખોને ઉત્પન્ન અને પાલન કરવાવાળા છે તથા તે જ બધા કામોને પૂર્ણ કરનારા છે અને બધા લોકોને જાણવાવાળા છે કે જેમાં દેવ અર્થાત્ વિદ્વાન લોકો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને હંમેશાં આનંદમાં રહે છે અને તે ત્રીજાધામ અર્થાત્ શુદ્ધસત્ત્વથી સહિત થઈને સર્વોત્તમ સુખમાં હંમેશાં સ્વચ્છંદતાથી રમણ કરે છે. (૨) આ રીતે સંક્ષેપથી મુક્તિ વિષયક વર્ણન તો કેટલુંક કરી લીધું અને કેટલુંક તો આગળ પણ ક્યાંક-ક્યાંક કરાશે તે જાણી લેવું. જેવી રીતે (वेदाहमेत) આ મંત્રમાં પણ મુક્તિનો વિષય કીધેલો છે (આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી મુક્તિનો વિષય છે.) આ દયાનંદ સરસ્વતીની માનેલી મુક્તિ છે.

⇒ પ્રાચીન મુક્તિનો વિચાર : તેમાં પાચ પક્ષ :-

હવે અમે આ પૂર્વોક્ત મુક્તિનો વિચાર કરીએ છીએ. પ્રથમ વેદાંતની મુક્તિમાં ઝગડો

व्यासजी के पिता बादरिजी तो मुक्ति का स्वरूप कितनी वस्तुयों के अभाव होने सें मानते है और जैमिनी व्यास का मुख्य शिष्य बादरीजी सें विपरीत मुक्ति स्वरूप मानते है और व्यासजी इन दोनों ही सें भिन्न तीसरी तरें की मुक्ति मानते है. इससें यह सिद्ध होता है कि वेदो में मुक्ति स्वरूप अच्छी तरें सें नहीं कथन करा है. जेकर करा होता तो इन पूर्वोक्त तीनों आचार्यों का अलग अलग मुक्ति विषय में मत न होता, जेकर कहोगे वेदोही में मुक्ति तीन तरें की कही है, तब तो वेद एक ईश्वर के बनाये हुये नहीं है, किंतु तीन जणों के बनाए हुये है. जैसी जैसी जिसकी समझ थी उसने वैसा वैसा लिख दिया तब तो मुक्ति के स्वरूप में संशय होने सें पूर्वोक्त मुक्ति तीनों तरें की प्रेक्षावानों कों उपादेय नहीं, तो फेर दयानंदजी नें इनमें सें कौन सी मुक्ति कों स्वीकार करा यह नहीं मालूम होता और तीनो तरों की मुक्ति माने तो परस्पर विरोध आवे है और दयानंदजी की वेदोक्त मुक्ति सें एक भी नहीं मिलती है और वेदांतियों के भाष्यादि शास्त्रों सें दयानंद के करे हुये अर्थ विरुद्ध है, न तो ऐसे अर्थ वेदांती मानते है और न ऐसे शांकर भाष्यादिक में लिखे है. हम नहीं जानते के दयानंद की कल्पना क्यों कर सत्य हो सकती है जेकर किसी के द्राक्षा मंडप कों रासभ चरे तो देखनेवाले की क्या हानि है, हानि तो कुछ नहीं परंतु अनुचित काम देखनें सें मन कों अच्छा नहीं लगता है, जिनके शास्त्रां का उलटा अर्थ करा है वे ही दयानंदजी सें पूछना होवेगा तो पूछ लेवेंगे, हमतो जैसें अर्थ दयानंदसरस्वतीजी नें लिखे है उनही का विचार करते है, दयानंदसरस्वती लिखता है कि मुक्त लोगों का जाना आना सब लोक लोकांतर में होता है. मुक्त लोक जो सब जगे आते जाते है और घूमते है इसमें क्या हेतु है, क्या उनके एक जगें रहनें सें हाथ, पग, शरीरादि अकड जाते है, उनके खोलने वास्ते लोक लोकांतर में घूमते फिरते है ? १ अथवा उनका एक जगें चित्त नहीं लगता है ? २ अथवा एक जगें रहना अपने आपकों कैदी समजते है इस वास्ते लोक लोकांतर में दौडते फिरते है ? ३ अथवा मुक्त होके भी उनके मनमें लोक लोकांतर के तमाशे देखने वास्ते सब जगें दौडना पडता है इस वास्ते उडे उडे फिरते है ? ४ अथवा मुक्त हुआं पीछे उनकों पूर्ण ज्ञान नहीं होता है और वस्तुयां के देखने की इच्छा बहुत होती है सो वस्तु के समीप गया बिना देख नहीं सकता है इस वास्ते हरेक जगें भटकते फिरते है ? ५ अथवा एक जगें रहने सें वहां की आबहवा बिगड जाती है इस वास्ते अच्छी आबहवा की जगें में जाते है ? ६ अथवा विना ही प्रयोजन वावलों की तरे फिरते है ? ७ इन सातो ही पक्षो में अनेक दूषण है. इन पक्षो में सें एक भी पक्ष माना जायेगा तो मुक्त सिद्ध तो किसी तरे भी नहीं हो सकेगा परंतु मुक्ति की खराबी तो सिद्ध हो जावेगी. क्या जाने इस मुक्ति के माननेवाले की ऐसी मनसा होवे कि यहां तो देश देशांतर जाने में रेलादिक का भाडा देना पडता है और जब हम मुक्त हो जावेंगे तब तो पक्षीयों की तरे जहां का तमाशा देखना होगा तहां चले जावेंगे तो इस वात कों कौन मना कहता है. परंतु प्रेक्षावान् तों युक्तिविकल मुक्ति कों कदापि

પડ્યો છે. વ્યાસજીના પિતા બાદરીજી તો કેટલીક વસ્તુઓનો અભાવ થવાથી મુક્તિનું સ્વરૂપ માને છે અને જૈમિની વ્યાસના મુખ્ય શિષ્ય, બાદરીજીથી વિપરીત મુક્તિનું સ્વરૂપ માને છે અને વ્યાસજી તો આ બંન્નેથી જુદી ત્રીજા પ્રકારની મુક્તિ માને છે. એનાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, વેદોમાં મુક્તિનું સ્વરૂપ સારી રીતે કીધેલ નથી. જો સારી રીતે કીધું હોત તો આ પૂર્વે કહેલા ત્રણે આચાર્યોના મુક્તિ વિષયક અલગ-અલગ મત ન હોત. જો એમ કહેશો કે, વેદોમાં જ મુક્તિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે, તો તો વેદ એક ઈશ્વરના બનાવેલા સિદ્ધ ન થયા, પરંતુ ત્રણ જણાના બનાવેલા થયા. જેવી-જેવી જેની સમજ હતી તેમને તેવું-તેવું લખી દીધું. ત્યારે તો મુક્તિના સ્વરૂપમાં સંશય થવાથી બુદ્ધિશાળીઓને પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારની મુક્તિ ઉપાદેય બનશે નહીં. તો પછી દયાનંદજીએ આમાંથી કયા પ્રકારની મુક્તિનો સ્વીકાર કર્યો એ નહીં જણાય અને ત્રણ પ્રકારની મુક્તિ માને તો પરસ્પર વિરોધ આવે અને દયાનંદજીની વેદોક્ત મુક્તિ સાથે એક પણ મળતી નથી અને વેદાન્તિઓના ભાષ્યાદિ શાસ્ત્રોથી દયાનંદે કરેલો અર્થ વિરુદ્ધ છે. ન તો આવો અર્થ વેદાંતી માને છે અને આવું શાંકરભાષ્યાદિમાં લખેલું નથી. અમે નથી જાણતા કે, દયાનંદની કલ્પના કેવી રીતે સાચી હોઈ શકે. જો કોઈનો દ્રાક્ષનો મંડપ ગધેડો ચરી જાય તો દેખવાવાળાને શું નુકશાન હોય ! નુકશાન તો કાંઈ નહીં પરંતુ અનુચિત કામ દેખવાથી મનને સારું લાગતું નથી. જેના શાસ્ત્રનો અર્થ વિરુદ્ધ કર્યો હોય તેમને દયાનંદજીને પૂછવું હોય તો પૂછશે, અમે તો દયાનંદજીએ જેવો અર્થ લખ્યો છે તેનો જ વિચાર કરીએ છીએ. દયાનંદસરસ્વતી લખે છે કે, મુક્ત લોકોનું આવવું જવું સર્વ લોક લોકાન્તરમાં છે. મુક્ત લોક જો બધી જગ્યાએ આવે જાય છે અને ફરે છે, એમાં કારણ શું છે ? શું એમને એક જગ્યાએ રહેવાથી હાથ, પગ. શરીર વગેરે અકડાઈ જાય છે, એને છૂટા કરવા માટે લોક લોકાન્તરમાં ફરે છે ? ૧. અથવા એમને એક જગ્યાએ ચિત્ત લાગતું નથી ? ૨. અથવા એક જગ્યાએ રહેવાથી પોતે પોતાને કેદી સમજે છે માટે લોક લોકાન્તરમાં ફરે છે ? ૩. અથવા મુક્ત થઈને પણ એમના મનમાં લોક લોકાન્તરના તમાશા દેખવા માટે બધી જગ્યાએ દોડવું પડે છે માટે દોડતા ફરે છે ? ૪. અથવા મુક્ત થયા પછી એમને પૂર્ણ જ્ઞાન હોતું નથી અને વસ્તુઓને દેખવાની ખૂબ ઇચ્છા થાય છે અને વસ્તુની નજીક ગયા વિના દેખી શકતા નથી માટે દરેક જગ્યાએ ભટકતા ફરે છે ? ૫. અથવા એક જગ્યાએ રહેવાથી ત્યાંના હવાપાણી બગડી જાય છે માટે સારા હવાપાણીવાળી જગ્યામાં જાય છે ? ૬. અથવા વાયુની જેમ પ્રયોજન વિના જ ફરે છે ? ૭. આ સાતેય પક્ષમાં અનેક દૂષણ છે. આ પક્ષોમાંથી એક પણ પક્ષ માનીએ તો કોઈ પણ રીતે મુક્ત તો સિદ્ધ ન થઈ શકે પણ મુક્તિની ખરાબી સિદ્ધ થઈ જાય. કોણ જાણે આવી મુક્તિને માનવાવાળીની એવી મનોદશા હશે કે, અહીંયાં તો દેશ-દેશાન્તરમાં જવા માટે તો રેલગાડી વગેરેનું ભાડુ આપવું પડે છે અને જ્યારે અમે મુક્ત થઈ જઈશું ત્યારે તો પક્ષીઓની જેમ જ્યાંના તમાશા દેખવાના હશે ત્યાં જતા રહીશું. તો આ વાતમાં કોણ નિષેધ કરશે. પરંતુ બુદ્ધિશાળી તો યુક્તિરહિત મુક્તિને ક્યારે પણ માનતા નથી તથા મુક્ત થઈને ચાલવું, ફરવું, દેશદેશાન્તરમાં

नहीं मानेगे तथा मुक्त हो के चलना फिरना, देशदेशांतर में जाना आना, ऐसी मुक्ति तो पतंजलि, गौतम, बादरी, जैमिनी, व्यास, याज्ञवल्क्यादि कों नें किसी नें भी नहीं मानी तो फेर उनके मत के शास्त्रों से मुक्ति स्वरूप लिखने सें क्या प्रयोजन सिद्ध होता है और दयानंद सरस्वतीजी नें जो वेदोक्त मुक्ति लिखी है उसमें भी मुक्त लोगों का लोकांतर में जाना, आना नहीं लिखा है तो फेर यह उडे फिरने लोक लौकांतर में जानें आनेवाली मुक्ति सरस्वतीजी नें कहां सें निकाल लीनी तथा फेर दयानंदजी लिखते है मुक्त हुयां पीछे उनके सब काम पूर्ण हो जाते है, कोई काम अपूर्ण नहीं रहता है, तो फेर हम पूछते है कि मुक्तलोग लोकलोकांतर में किस वास्त जाते, आते है ? प्रयोजन तो उनका कोई भी बाकी नहीं रहा है. यह पूर्वापरव्याहति है फेर दयानंदजी लिखते है कि पूर्वोक्त मुक्ति प्रजापति परमेश्वर सब जीवां के लिये वेदो में बताता है तो हम पूछते है, ऐसी चलने फिरनेवाली मुक्ति परमेश्वर ने कौन से वेद में बताई है. जो तुमने ऋग्वेद, यजुर्वेद कें दो मंत्र सें मुक्ति स्वरूप लिखा है तिसमें तो चलने फिरनेवाली मुक्ति नहीं लिखी है तथा फेर दयानंदजी लिखते है मुक्तिस्थान परमेश्वर ही है, अन्य कोई मुक्तिस्थान नहीं तो हम कहेगे जैसें आकाश सर्वव्यापी है और तिस सर्वव्यापी में जैसें चील, कौये उडते फिरते है तैसें ही ईश्वर मुक्तिस्थानरूप सर्व जगें व्यापक है, तिसमें मुक्त लोग स्वच्छंदता सें चलते उडते फिरते है तो हम पूछते है चील कौये तो अपनें भक्षादि की तलास में फिरते है परंतु मुक्तलोग तो सर्व काम सें पूर्ण है तो फेर उनकों देश देशांतर जाने सें क्या प्रयोजन है. अब इस लिखने सें यह सिद्ध हुआ कि जो दयानंदजी नें मुक्ति के स्वरूप वास्ते योग, न्याय, वेदांतादि मतों कि साक्षी लिखी है वह वेदो में मुक्ति स्वरूप के अधूरे कों पूरे करने वास्ते लिखी है. उनसें तो वेदोक्त मुक्ति को पुरा तो नहीं करा बल्कि वेदोक्त मुक्ति का खंडन कर दिया और वेद अधूरा कथन करने सें सर्वज्ञ इश्वर के बनाये हुए सिद्ध नहीं होते है. इति प्रथम पक्षः ॥१॥

दूसरा पक्ष तो संभव ही नहीं हो सकता है क्योंकि हमनें बहुत जगें पंडित ब्राह्मणों सें सूना है कि दयानंदजी के बनाये वेदभाष्य भूमिकादि ग्रन्थ सच्चे प्रतीत करने योग्य नहीं है. प्रतीति और प्रमाणिकता तो दूर रही बल्कि दयानंद की न्यायबुद्धि बाबत बाबू शिवप्रसाद सतारे हिंद नें अपने दूसरे निवेदन पत्र में ऐसा लिखा है, दूसरे निवेदन पत्र का पाठ-राजा शिवप्रसाद कहता है कि जब मैंने गौतम और कणाद के तर्क और न्याय सें न अपने प्रश्न का प्रमाणिक उत्तर पाया और न स्वामिजी महाराज की वाक्यरचना का उससे कुछ संबंध देखा डरा कि कहीं स्वामीजी महाराज नें किसी मेंम अथवा साहिब सें कोई नया तर्क और न्याय रुस अमेरीका अथवा और किसी दूसरी विलायत का न सीख लिया हो ? फरङ्गिस्तान के विद्वज्जनमंडलीभूषण काशीराज स्थापित पाठशालाध्यक्ष डाक्तर टीबो साहिब बहादुर को दिखलाया बहुत अचरज में आये और कहने लगे हम तो स्वामीजी महाराज कों बडे पंडित जानते थे फेर अब उनके मनुष्य होने में संदेह होता है, दूसरा निवेदन पत्र पृष्ट ५-६ ॥ अन्य पंडित तथा विलायती पंडित

જવું, આવવું, આવી મુક્તિ તો પતંજલિ, ગૌતમ, બાદરી, જૈમિની, વ્યાસ, યાજ્ઞવલ્ક્ય વગેરે કોઈએ પણ માની નથી. તો પછી તેમના મતના શાસ્ત્રોમાંથી મુક્તિનું સ્વરૂપ લખવાથી કયું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે અને દયાનંદસરસ્વતીએ જે વેદોક્ત મુક્તિ લખી છે એમાં પણ મુક્ત લોકોને લોકાન્તરમાં જવા આવવાનું લખ્યું નથી, તો પછી આ ઉડવા ફરવાની લોક-લોકાન્તરમાં જવા આવવાવાળી મુક્તિ સરસ્વતીજીએ ક્યાંથી નીકાળી. તથા ફરીથી દયાનંદજી લખે છે કે - મુક્ત થયા પછી તેમના બધા કામો પૂરા થઈ જાય છે. કોઈ કામ અધૂરા રહેતા નથી, તો પછી અમે પૂછીએ છીએ કે, મુક્તલોક લોક-લોકાન્તરમાં શા માટે જાય આવે છે ? એમનું કોઈ પ્રયોજન તો બાકી નથી રહ્યું. આ પૂર્વાપરવ્યાઘાત છે. પછી દયાનંદજી લખે છે કે, પૂર્વોક્ત મુક્તિ પ્રજાપતિ પરમેશ્વરે બધા જીવો માટે વેદોમાં બતાવી છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, આવી ચાલવા ફરવાવાળી મુક્તિ પરમેશ્વરે કયા વેદમાં બતાવી છે. તમે જે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદના બે મંત્રથી મુક્તિનું સ્વરૂપ લખ્યું છે તેમાં તો ચાલવા ફરવાવાળી મુક્તિ લખી નથી તથા દયાનંદજી લખે છે કે, મુક્તિ સ્થાન પરમેશ્વર જ છે. અન્ય કોઈ મુક્તિ સ્થાન નથી. તો અમે કહીશું કે, જેવી રીતે આકાશ સર્વવ્યાપી છે અને તે સર્વવ્યાપીમાં જેવી રીતે સમડી, કાગડા ઉડે ફરે છે તેવી જ રીતે મુક્તસ્થાનરૂપ ઈશ્વર સર્વ જગ્યાએ વ્યાપક છે. તેમાં મુક્તલોકો મરજીમુજબ ચાલતા-ઉડતા ફરે છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, સમડી, કાગડા તો પોતાના ભક્ષ્ય આદિની શોધમાં ફરે છે પરંતુ મુક્ત લોકો તો બધા કામથી પૂર્ણ છે તો પછી તેમને દેશ-દેશાન્તર જવાનું શું પ્રયોજન છે ? હવે આ લખવાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જે દયાનંદજીએ મુક્તિના સ્વરૂપ માટે યોગ, ન્યાય, વેદાન્ત મતો વગેરેની સાક્ષી લખી છે, તે વેદોમાં મુક્તિના સ્વરૂપના અપૂર્ણતાને પૂરી કરવા માટે લખી છે. આનાથી તો વેદોક્ત મુક્તિને પૂર્ણ તો નથી કરી પરંતુ વેદોક્ત મુક્તિનું ખંડન કરી દીધું છે અને વેદ અપૂર્ણ કથન કરવાથી સર્વજ્ઞ ઈશ્વરે બનાવેલા સિદ્ધ થતા નથી. આ પ્રમાણે પ્રથમ પક્ષ પૂર્ણ થયો (૧)

બીજો પક્ષ તો સંભવતો જ નથી. કારણ કે, અમે ઘણી જગ્યાએથી પંડિત બ્રાહ્મણો પાસેથી સાંભળ્યું છે કે, દયાનંદજીએ બનાવેલ વેદભાષ્યની ભૂમિકાદિ ગ્રંથ સાચા-પ્રતીતિ કરવા યોગ્ય નથી. પ્રતીતિ અને પ્રમાણિકતા તો દૂર રહી. પરંતુ દયાનંદની ન્યાયબુદ્ધિ વિષે બાબુશિવપ્રસાદ સતારે હિંદે પોતાના બીજા નિવેદન પત્રમાં એવું લખ્યું છે કે, બીજા નિવેદન પત્રનો પાઠ-રાજાશિવપ્રસાદ કહે છે કે, જ્યારે મેં ગૌતમ અને કણાદના તર્ક અને ન્યાયથી પોતાના પ્રશ્નના પ્રામાણિક ઉત્તર ન મળ્યા. સ્વામીજી મહારાજની વાક્યરચનાનો એની સાથે કોઈ સંબંધ ન દેખ્યો. તેથી ડરી ગયો કે, સ્વામીજી મહારાજ ક્યાંય કોઈક મેંમ અથવા સાહિબ સાથે કોઈ નવા તર્ક અને ન્યાય રુશ અમેરિકા અથવા વિલાયતના કંઈ બીજા શીખી નથી લાવ્યા ને ? ફરંગીસ્તાનના વિદ્વાનોના મંડલમાં આભૂષણરૂપ કાશીરાજે સ્થાપેલ પાઠશાળાના અધ્યક્ષ ડૉક્ટર ટીબો સાહિબને બતાડ્યા અને તેઓ ઘણાં જ આશ્ચર્ય પામ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, અમે તો સ્વામીજી મહારાજાને ઘણાં પંડિત માનતા હતા. અત્યારે તો એમના મનુષ્ય હોવામાં પણ સંદેહ

दयानंद सरस्वतीजी के बाबत यह लिखते है. न्याय सें दूसरें पक्ष का संभव नहीं होता है ॥२॥ तिसरे पक्ष तो संभव हो भी सकता है परंतु सत्पुरुषां को ऐसा लिखना उचित नहीं ॥३॥ चौथा पक्ष प्रतीत करने के योग्य नहीं है क्या जाने सच्च की जगें जूठ ही हाथ लगा होवे ॥४॥ पांचमा पक्ष अप्रमाणिक और न्याय बुद्धि सें हीन तो कदाचित् मान भी लेवें परंतु प्रेक्षावान् कदापि नहीं मानेगें ॥५॥ हिंदुस्तान में बहुतों ने अपने मत के पंथ चलानें सें आर्य लोकों की बुद्धि कुंठ हो गई है. मिथ्यात्व घोर अंधकार सागर में संशय भरे हुये डुब रहे है. कितनेक तो क्रिश्चियन हो गये है और कितनेक मुसलमान बन गये है और कितनेक स्वकपोलकल्पित ब्रह्मसमाजादि पंथ निकल बैठे है और कितनेक किसी मता भी नहीं मानते है और-कितनेक दयानंद सरस्वतीजी के मत में दाखिल हो गये है और साधु फकीर तो हल छोड के, इतने जटादि हो गये है, गृहस्थ लोगों कों भीख देनी मुश्किल हो गई है, बहुत साधु, फकीर लोभी है, धन रखते है, रांडे भी रखते है, लोगों सें लडते है, गांजे चरस की चिलमें उडाते है, भांग अफीण धतुरा खाते है और लोगों सें गाल देतें है तथा कितनेक नगरों में डेरे बांध बैठे है, लोगों कों लुटते लुच्चेपणे करते हैं, परस्त्रीयों गमन करते है, मांस मदिरा भी कितनेक खाते पीते है. इस फिकीरी सें तो गृहस्थ रहते और न्याय सें पैसा पैदा करके अपने बाल-बच्चों को पालें, दीन, दुखी, भूके प्यासे कों देवें तो अच्छा काम है. साधु उसी कों होना चाहिये जो तन मात्र वस्त्र और भूख मात्र अन्न लेवे, शील पाले और लोगों कों जूठ, चोरी, कपट, छल, दंभ, अन्याय व्यापार अनुचित प्रवृत्ति सें उपदेश द्वारा बचावें नहीं तो साधु होने सें कुछ लाभ नहीं.

⇒ दयानंदमतसमीक्षा

दयानंद सरस्वतीजी ने प्रथम "सत्यार्थ प्रकाश" बनाया था, तिसमें चार्वाक का मत लिखके लिख दियाकि ये श्लोक जैनो के बनाये हुए है. तिनकी बाबत जब दयानंद कों पूछा गया तब पत्रद्वारा धमकीयां सिवाय और अंडबंड के सिवाय कुछ भी उत्तर न दीया. तिन पत्रो की नकल "दयानंदमुखचपेटिका" नामक ग्रन्थ में लिखी और छप गई है. अब दयानंदजी ने नवीन सत्यार्थप्रकाश रचा है, तिसमें भी कितनीक मिथ्या बातां लिखके फेर जैनमत कों जूठा ठहराया है. इस वास्ते दयानंदजी ने जो ईश्वर मुक्ति संसार की रचना प्रमुख बाबत जो इंद्रजाल रचा है सो खंडन करके दिखाते है.

प्रथम जो दयानंदजी अपने स्वरुप में परमहंस परिव्राजकाचार्य लिखते है सो मिथ्या है. क्योंकि जो परमहंसो की वृत्ति शास्त्रो में लिखी है सो दयानंदजी में नहीं है. परमहंस को परिग्रह अर्थात् धन रखना नहीं कहा है और दयानंदजी रखते है. परमहंस को तो माधुकरी भिक्षा करनी कही है और दयानंदजी रसोई करवाकर खाते है. परमहंस को असवारी का निषेध है और दयानंदजी असवारी उपर चडता है. इत्यादि अनेक बातों सें दयानंदजी में परमहंस के लक्षण नहीं है तो फेर परमहंस

થાય છે. બીજા નિવેદનપત્ર પાના નંબર ૫-૬. અન્ય પંડિત તથા વિલાયતી પંડિત, દયાનંદસરસ્વતીજી વિષે એવું લખે છે કે - ન્યાયથી બીજા પક્ષનો સંભવ જ નથી (૨). ત્રીજો પક્ષ સંભવી પણ શકે છે પરંતુ સજ્જન પુરુષોને આવું લખવું ઉચિત નથી (૩). ચોથો પક્ષ પ્રતીત કરવા યોગ્ય નથી. કોણ જાણે સાચાની જગ્યાએ ખોટું જ હાથમાં આવી જાય (૪). પાંચમો પક્ષ અપ્રમાણિક અને ન્યાયબુદ્ધિથી હીન માણસ કદાચ માની પણ લે પરંતુ બુદ્ધિશાળી ક્યારે પણ ન માને (૫). હિન્દુસ્તાનમાં ઘણા લોકો પોતાના મતના પંથો ચલાવતા હોવાથી આર્ય લોકોની બુદ્ધિ કુંઠિત થઈ ગઈ. સંશયથી ભરેલા મિથ્યાત્વના ઘોર અંધકારરૂપ સાગરમાં ડૂબી રહ્યા છે, કેટલાક તો ક્રિશ્ચિયન થઈ ગયા છે અને કેટલાક મુસલમાન થઈ ગયા છે અને કેટલાક સ્વકપોલ કલ્પિત બ્રહ્મ સમાજ વગેરે પંથ કાઢીને બેસી ગયા છે અને કેટલાક કોઈ પણ મતને માનતા નથી અને કેટલાક દયાનંદસરસ્વતીજીના મતમાં દાખલ થઈ ગયા અને સાધુ ફકીર તો ઉકેલ છોડીને એટલા બધા જટાદિ થઈ ગયા છે કે, ગૃહસ્થ લોકોને ભિક્ષા આપવી મુશ્કેલ થઈ ગઈ છે. ઘણા સાધુ ફકીર લોભી છે, ધન રાખે છે, રખાત રાખે છે, લોકોથી લડે છે, ગાંજા, ચરસની મોજ ઉડાડે છે, ભાંગ, અફીણ, ધતુરા ખાય છે, લોકોને ગાળ આપે છે તથા કેટલાક નગરોમાં તંબૂ બાંધીને બેઠા છે, લોકોને લૂંટે છે, લુચ્ચાઈ કરે છે, પરસ્ત્રીગમન કરે છે, માંસ, મદીરા પણ કેટલાક ખાય પીવે છે. આ ફકીરીથી તો ગૃહસ્થ રહેવું સારું છે અને ન્યાયથી તો પૈસા કમાવીને પોતાના બાળ બચ્ચાને પાળે છે. દીન, દુઃખી, ભૂખ્યા-તરસ્યાને આપે છે તે સારું કામ છે. સાધુ તેને થવું જોઈએ કે જે શરીર પૂરતા વસ્ત્ર અને ભૂખ જેટલું અન્ન લે, શીલ પાળે અને લોકોને જૂઠ, ચોરી, કપટ, છલ, દંભ, અન્યાય, વ્યાપારરૂપ અનુચિત પ્રવૃત્તિથી ઉપદેશ દ્વારા બચાવે. નહીંતર સાધુ થવાનો કોઈ લાભ નથી.

⇒ દયાનંદમત સમીક્ષા :-

દયાનંદસરસ્વતીજીએ પ્રથમ 'સત્યાર્થ પ્રકાશ' ગ્રંથ બનાવ્યો હતો. તેમાં ચાર્વાકનો મત લખીને લખ્યું છે કે, આ શ્લોક જૈનોના બનાવેલા છે. તે બાબતે જ્યારે દયાનંદને પૂછ્યું ત્યારે પત્ર દ્વારા ધમકીઓ અને અગડં બગડં સિવાય કંઈપણ ઉત્તર ન આપ્યો. તે પત્રોની નકલ "दयानंदमुखचपेटिका" નામના ગ્રંથમાં લખી અને છાપી છે. હવે દયાનંદજીએ નવીન સત્યાર્થ પ્રકાશ રચ્યો છે. તેમાં પણ કેટલીક મિથ્યા વાતો લખીને ફરીથી જૈનમતને અસત્ય ઠરાવ્યો છે. તેથી દયાનંદજીએ ઈશ્વર, મુક્તિ, સંસારની રચના વગેરે બાબતે જે ઈન્દ્રજાલ રચી છે તેનું ખંડન કરી બતાવીએ છીએ.

પ્રથમ દયાનંદજીએ પોતાના સ્વરૂપમાં જે પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય લખે છે તે મિથ્યા છે. કારણ કે, પરમહંસની શાસ્ત્રોમાં જે વૃત્તિ લખી છે તે દયાનંદજીમાં નથી. પરમહંસને પરિગ્રહ અર્થાત્ ધન રાખવાનું નથી એમ લખેલું છે અને દયાનંદજી તો રાખે છે. પરમહંસે તો માધુકરી ભિક્ષા કરી એમ કહ્યું છે અને દયાનંદ રસોઈ કરાવીને ખાય છે. પરમહંસને સવારીનો નિષેધ છે અને દયાનંદજી સવારી [illegible] કરે છે ઇત્યાદિ અનેક વાતોથી દયાનંદજીમાં પરમહંસના લક્ષણ

परिव्राजकाचार्य क्यों कर हो सकते है और कौन सें वै परमहंस है जिनका दयानंदजी आचार्य है. इस वास्ते जो अपने कों परमहंस परिव्राजकाचार्य लिखा है सो मिथ्या है. राजा शिवप्रसाद सतारे हिंद नें अपने दूसरे निवेदनपत्र में लिखा है कि फरङ्गिस्तान के विद्वज्जनमंडलीभूषण काशीराज स्थापित पाठशालाध्यक्ष डाक्तर टीबो साहिब कहता है, हम तो बडा पंडित जानते थे पर अब उनके मनुष्य होनें में संदेह होता है. मैं इतने तक नहीं जाता हूं. मैरा कहना इनके ग्रन्थों के संबंध में है.

⇒ ॐ कार का अर्थ में दयानंद का भ्रम :

दयानंदजी नें जो जो ग्रन्थ वेदभाष्यभूमिका वेदभाष्यादि रचे है, वै सर्व भारतवर्षीय प्राचीन वैदिक धर्म सें विरुद्ध है. प्राचीन वेदिक धर्म के नष्ट करने वास्ते ही दयानंदजी का सर्व उद्यम है. प्रथम जो उनों नें ॐकार का स्वरुप लिखा है सो मिथ्या है. क्योंकि हमनें बहुत पंडितों सें सुना है कि अ, उ और म् इन तीनों वर्णों सें ॐ बनता है और ये तीनों अक्षर क्रम सें विष्णु, शिव, ब्रह्मा इनके वाचक है. जेकर दयानंदजी भी इसी तरें मान लेता तो इनका मतका कंददग्ध हो जाता, क्योंकि दयानंदजी इन तीनो अर्थात् विष्णु, शिव, ब्रह्मा को देव-ईश्वर नहि मानते है. इस वास्ते दयानंदजी ने ॐकार रुप पीठ बांधने वास्ते मृषा अर्थरुप पथ्थरो की सामग्री एकट्ठी करके पीठिका बांधी है. सो यह है—दयानंदजी लिखते है, अकार सें विराट्, अग्नि और विश्वादि, उकार सें हिरण्यगर्भ, वायु और तैजसादि, मकार सें ईश्वर, आदित्य प्राज्ञादि नामों का वाचक और ग्राहक है. अब विचार करके देखीये तो यह कथन मिथ्या है क्योंकि तीन अक्षरों सें जब ॐकार बना है तब तो इन तीनो अक्षरां का जो वाच्यार्थ है तिसके समुदाय का नाम ईश्वर हुआ, परंतु वास्तव में एक वस्तु का नाम ॐकार नहीं है तथा दयानंदजी लिखता है इन तीनो अक्षरों सें परमेश्वर के विराट्, अग्नि, वायु आदि जे नाम है वे सर्व ग्रहण करे है. यह लिखना मिथ्या है. क्योंकि किसी कोश में भी परमेश्वर के नाम वायु, अग्नि आदिक नहीं है. जेकर व्युत्पत्तिद्वारा वायु, अग्नि आदि परमेश्वर के नाम माने जावे, तब तो उलूक, अकिंचित्कर, बिडाल, अज्ञ, अहि, वृश्चिक इत्यादि लाखो नाम परमेश्वर के हो जावेगे, तब तो परमेश्वर कों खल, खर, गर्दभ, श्वा, कुक्कर, योनि, स्त्री, मरि, भगंदर, जलोदर, चौरादि नाम सें कहना चहिये. यह व्युत्पत्तिस्वरुप पंडितो में उपहास्य होवे, इस वास्ते पूर्वोक्त परमेश्वर के वायु, अग्नि आदि नाम सर्व मिथ्या कल्पित है और जो दयानंदजी ने ॐकार की व्युत्पत्ति लिखी है सो भी मिथ्या है. अवति-रक्षतीति ॐ, जब रक्षा करे तब सब जीवां की करे, जेकर सर्व जीवां की रक्षा करे तो जो जीव भूख, तृषा, मरी, रोग, चौरादिकों के उपद्रवों सें मरते है तिनकी अथवा अगम्यगमन, चोरी, क्रोध, ईर्ष्या, द्वेष, असत्यभाषण, अन्याय इत्यादि कुकर्म करनेवालो की फांसी, कैद, नरकपातादि सें रक्षा क्यों नहीं करता है. जेकर कहोगे पापी जीवाने पाप करे है इस वास्ते वे दुःख भोगते है तिनकी ईश्वर क्या रक्षा करे, जब दुःखीयों की रक्षा नहीं करता है तो रक्षक कैसे सिद्ध होवेगा ?

નથી. તો પછી પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય કેવી રીતે થઈ શકે અને કયા તે પરમહંસ છે કે જેમના દયાનંદજી આચાર્ય છે. એથી પોતાને જે પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય છે એમ લખ્યું છે તે મિથ્યા છે રાજા શિવપ્રસાદ સતારે હિન્દે પોતાના બીજા નિવેદન પત્રમાં લખ્યું છે કે, ફરંગિસ્તાનના વિદ્વાન માણસોના મંડલમાં આભૂષણરૂપ કાશીરાજ સ્થાપિત પાઠશાલાધ્યક્ષ ડાક્તર ટીબો સાહિબ કહેતા હતા કે, અમે તો દયાનંદજીને મોટા પંડિત જાણતા હતા, પરંતુ હવે એમનું મનુષ્ય હોવામાં પણ સંદેહ છે પરંતુ હું એટલે સુધી નથી જતો, મારું કહેવું એમના ગ્રંથ સંબંધમાં છે.

⇒ 'ૐ' કારના અર્થમાં દયાનંદનો ભ્રમ :-

દયાનંદજીએ વેદભાષ્યભૂમિકા વેદભાષ્ય વગેરે જે જે ગ્રંથ રચ્યા છે, તે બધા ભારતવર્ષીય પ્રાચીન વૈદિક ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. પ્રાચીન વૈદિક ધર્મનો નાશ કરવા માટે જ દયાનંદજીનો બધો પ્રયત્ન છે. પ્રથમ તેમને ૐકારનું જે સ્વરૂપ લખ્યું છે તે અસત્ય છે. કારણ કે, અમે ઘણા પંડિતો પાસેથી સાંભળ્યું છે अ, उ અને म् આ ત્રણ વર્ણોથી ૐ બને છે અને આ ત્રણ અક્ષર અનુક્રમે વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા એના વાચક છે. જો દયાનંદજી પણ આવી રીતે માની લે તો એમના મતનું મૂળ બળી જાય. કારણ કે, દયાનંદજી આ ત્રણ અર્થાત્ વિષ્ણુ, શિવ અને બ્રહ્માને દેવ-ઈશ્વર માનતા નથી. માટે દયાનંદજીએ ૐકાર રૂપ પીઠ બાંધવા માટે અસત્ય અર્થરૂપ પથ્થરોની સામગ્રી ભેગી કરીને પીઠિકા બાંધી છે. તે આ છે - દયાનંદજી લખે છે કે, અકારથી વિરાટ્, અગ્નિ અને વિશ્વાદિ, ઉકારથી હિરણ્યગર્ભ, વાયુ અને તૈજસ વગેરે. મકારથી ઈશ્વર, આદિત્ય પ્રાજ્ઞ આદિ નામનો વાચક અને ગ્રાહક છે. હવે વિચાર કરીને દેખીએ તો આ કથન સત્ય છે. કારણ કે, ત્રણ અક્ષરોથી જ્યારે ૐકાર બને છે, ત્યારે તો આ ત્રણ અક્ષરનો જે વાચ્યાર્થ છે, તેના સમુદાયનું નામ ઈશ્વર થયું પરંતુ વાસ્તવમાં એક વસ્તુનું નામ ૐકાર નથી તથા દયાનંદજી લખે છે કે, આ ત્રણ અક્ષરોથી પરમેશ્વરના વિરાટ્, અગ્નિ, વાયુ આદિ જે નામો છે તે સર્વગ્રહણ કર્યા છે. આ લખવું મિથ્યા છે. કારણ કે, કોઈ પણ કોશમાં પરમેશ્વરના નામ વાયુ, અગ્નિ આદિ નથી. જો વ્યુત્પતિ દ્વારા વાયુ, અગ્નિ વગેરે પરમેશ્વરના નામ માનીએ તો તો, ઘુવડ, અકિંચિત્કર, બિલાડો, અજ્ઞાની, સાપ, વીંછી ઇત્યાદિ લાખો નામ પરમેશ્વરના થઈ જશે. ત્યારે તો પરમેશ્વરે દુર્જન, કઠોર, ગધેડો, કુતરો, કુકડો, યોનિ, સ્ત્રી, મારિ, ભગંદર, જલોદર, ચોર આદિ નામોથી કહેવા જોઈએ. આ વ્યુત્પત્તિનું સ્વરૂપ પંડિતોમાં મજાકનું કારણ બને છે. માટે પૂર્વોક્ત પરમેશ્વરના વાયુ, અગ્નિ આદિ બધા નામો મિથ્યા કલ્પિત છે અને દયાનંદજીએ ૐકારની જે વ્યુત્પત્તિ લખી છે તે પણ મિથ્યા છે. अवति-रक्षतीति ૐ, જ્યારે રક્ષા કરે ત્યારે બધા જીવોની કરે, જો સર્વજીવોની રક્ષા કરે તો જે જીવ ભૂખ, તરસ, મારિ, રોગ, ચોર વગેરેના ઉપદ્રવથી મરે છે તેમની અથવા અગમ્યગમન, ચોરી, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, અસત્ય બોલવું, અન્યાય ઇત્યાદિ કુકર્મ કરવાવાળાને ફાંસી, કેદ, નરકપાત આદિથી રક્ષા કેમ નથી કરતા. જો કહે કે પાપીજીવોએ પાપ કર્યા છે માટે તે દુઃખ ભોગવે છે તેમની રક્ષા ઈશ્વર શા માટે કરે, જ્યારે દુઃખીઓની રક્ષા નથી કરતા તો રક્ષક કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ?

⇒ ईश्वर अन्यायी ठरते है :

जेकर कहोगे जो जैसा पुण्य-पाप करता है तिसकों तैसा ही ईश्वर फल देता है, यही उसका रक्षकपणा है, तो हम पूछते है प्रथम ईश्वर जीवां को पापकर्म ही करणा बंद क्यों नहीं करता है ? क्या ईश्वर कों पापीयों को पाप करणे सें बंद करणे की शक्ति नहीं है ? जेकर कहे शक्ति है, तो पाप करणा बंद क्यों नहीं करता ? जेकर कहोगे, ईश्वर में पाप करणे के बंद करणे की शक्ति नहीं. तो ईश्वर सर्वशक्तिमान नहीं और जब पापीयों को पाप करतां बंद न करे और पाप के फल भूख, तृषा, रोग, शोकादि सें मुक्त न करे तो ईश्वर दयालु क्यों कर हो सकता है ? जेकर कहोगे, पापी को पापफल और पुण्यवान को पुण्यफल देता है, जैसें राजा सज्जनों कों साधुकार देता है और पापी चौरादिक कों दंड देता है तैसें ईश्वर भी करता है. यही ईश्वर की दयालुता और न्यायता है यह कहना महामिथ्या है, क्योंकि राजा लोको में चौरादिको कों बंद करणे की शक्ति नहीं है इस वास्ते चोरादिको कों बंद नहीं कर सकते है. ईश्वर कों तो तुम सर्व शक्तिमान मानते हो तो फेर पापीयों कों पाप करणें सें बंद क्यों नहीं करता है ? पापीयों को पाप करणें सें बंद न करणें सें ईश्वर दयालु नहीं है और ईश्वर ही जानके पाप कराता है, फेर दंड देता है. इस वास्ते तुमारा ईश्वर अन्यायी भी सिद्ध होता है. जेकर ईश्वर पापकरतां कों नहीं जानता है तो अज्ञानी सिद्ध होता है. जानता है और रोकता नहीं है तब तो निर्दय, असमर्थ, पक्षपाती, रागी, द्वेषी सिद्ध होता है. हम प्रत्यक्ष देखते है सर्व जीव जड चैतन्य के निमित्त सें अपने अपने करे पुण्य, पाप का फल सुख, दुःख भोगते है तो फेर काहे कों ईश्वर कों फलप्रदाता कल्पन करके अन्य जीवां को भ्रमांधजाल में गेरे है ? जब हम अपने पुण्यपापानुसारी फल भोगते है तब तो जैसें दुकानदार सें अपने पैसे सें लेकर वस्तु का भोगना है तिसमें दुकानदार नें हमको क्या अधिक फल दिया ? कुछ भी नहीं दिया, तैसे ही निमित्तरुप दुकानदार सें हमने अपने पाप, पुण्य का फल भोगा तो तिसमें ईश्वर नें हमकों क्या दिया ? इस वास्ते ईश्वर जगत का रक्षक नहीं.

⇒ ईश्वर का खं नाम का खंडन

तथा दयानंदजी कहते है ईश्वर का नाम खं और ब्रह्म भी है, सर्वत्र आकाश की तरें व्यापक होने सें खं और सबसें बडा होने सें ब्रह्म है. यह लिखना भी मिथ्या है, क्योंकि जो सर्व जगें व्यापक होता है वो अक्रिय होता है, जो अक्रिय होता है वो अकिंचत्कर होता है, आकाशवत् और सबसें बडा तब होवे जब आकाश सें भी बडा होवे, सो है नहीं, क्योंकि आकाश सर्वव्यापक माना है. इस वास्ते ईश्वर का नाम ब्रह्म भी नहीं, किंतु स्वकपोलकल्पित है और ईश्वर कों सर्वव्यापक मानने सें पुरीषादि सर्व मलीन वस्तुयों में व्यापक होने सें ईश्वर की बहुत दुर्दशा सिद्ध होती है.

⇒ सत्यार्थप्रकाश सो असत्यार्थप्रकाश होता है

दयानंदजी नें जो ईश्वर का नाम ॐकार लिखा सो तो सत्य है, परंतु अ, उ और म् सें जो वायु,

⇒ ઈશ્વર અન્યાયી ઠરે છે :-

જો એમ કહો કે, જેને જેવા પુણ્ય-પાપ કર્યા હોય ઈશ્વર તેમને તેવું ફળ આપે છે, આ તેમનું રક્ષકપણું છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, ઈશ્વરે જીવોને પહેલેથી જ પાપકર્મ કરવાનું કેમ બંધ ન કરાવ્યું ? શું ઈશ્વરની પાપીઓને પાપ બંધ કરાવવાની શક્તિ નોહતી ? જો એમ કહો કે, શક્તિ છે તો પાપ બંધ કેમ ન કરાવ્યા ? જો એમ કહો કે, ઈશ્વરમાં પાપ બંધ કરાવવાની શક્તિ નથી, તો ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન નથી અને જ્યારે પાપીઓને પાપ કરતા બંધ ન કર્યા અને પાપના ફળ ભૂખ, તરસ, રોગ, શોકાદિથી મુક્ત ન કર્યા તો ઈશ્વર દયાળું કેવી રીતે હોઈ શકે ? જો એમ કહો કે, પાપીને પાપનું ફળ અને પુણ્યવાનને પુણ્યનું ફળ આપે છે. જેવી રીતે રાજા સજ્જનોને આવકાર આપે છે અને પાપી, ચોર વગેરેને દંડ આપે છે, તેવી રીતે ઈશ્વર પણ કરે છે. આ ઈશ્વરની દયાળુતા અને ન્યાયતા છે. આ કેવું મહા અસત્ય છે. કારણ કે, લોકોમાં ચોરી આદિને બંધ કરવાની શક્તિ નથી તેથી ચોરી આદિને બંધ નથી કરતા પણ ઈશ્વરને તો તમે સર્વ શક્તિમાન માનો છો તો પછી પાપીઓને પાપથી અટકાવતા કેમ નથી ? પાપીઓને પાપ કરતા નહીં અટકાવવાથી ઈશ્વર દયાળુ નથી અને ઈશ્વર જ જાણી જોઈને પાપ કરાવે છે અને દંડ આપે છે. માટે તમારા ઈશ્વર અન્યાયી પણ સિદ્ધ થાય છે. જો ઈશ્વર પાપ કરનારને જાણતાં નથી, તો ઈશ્વર અજ્ઞાની સિદ્ધ થયા, જાણે છે અને રોકતા નથી તો તો નિર્દય, અસમર્થ, પક્ષપાતી, રાગી, દ્વેષી સિદ્ધ થયા. અમે પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ કે, બધા જીવો જડ અને ચેતનના નિમિત્તે પોત પોતાના કરેલા પુણ્ય-પાપના ફળ એવા સુખદુઃખને ભોગવે છે. તો પછી શા માટે ઈશ્વરને ફલપ્રદાતા કલ્પીને અન્ય જીવોને ભ્રમરૂપી અંધજાળમાં નાંખવા ? જો અમે અમારા પુણ્ય-પાપના અનુસારે ફળ ભોગવીએ છીએ, તો તો જેવી રીતે દુકાનદાર પાસેથી પોતાના પૈસાથી વસ્તુ લઈને ભોગવીએ છીએ, તેમાં દુકાનદારે અમને શું વધારે ફળ આપ્યું ? કંઈ પણ નહીં. તેવી જ રીતે નિમિત્તરૂપ દુકાનદાર પાસેથી અમે અમારા પાપ-પુણ્યનું ફળ ભોગવ્યું તો તેમાં ઈશ્વરે અમને શું આપ્યું ? માટે ઈશ્વર જગતના કર્તા નથી.

⇒ ઈશ્વરના 'આકાશ' નામનું ખંડન :-

તથા દયાનંદજી કહે છે કે, ઈશ્વરનું નામ આકાશ અને બ્રહ્મ પણ છે. આકાશની જેમ બધે વ્યાપક હોવાથી 'ખ' અને બધાથી મોટા હોવાથી બ્રહ્મ છે. આ લખવું પણ અસત્ય છે. કારણ કે, સર્વજગ્યાએ જે વ્યાપક હોય છે, તે અક્રિય હોય છે, જે અક્રિય હોય છે તે આકાશની જેમ અકિંચિત્કર હોય છે અને બધાથી મોટા ત્યારે જ કહેવાય કે, જો આકાશથી પણ મોટા હોય. તે તો છે નહીં. કારણ કે, આકાશ સર્વવ્યાપક માનેલ છે. માટે ઈશ્વરનું નામ બ્રહ્મ પણ નથી પરંતુ સ્વકપોલ કલ્પિત છે અને ઈશ્વરને સર્વવ્યાપક માનવાથી વિષ્ટા આદિ મલિન (ખરાબ) વસ્તુઓમાં વ્યાપક હોવાથી ઈશ્વરની ઘણી જ દુર્દશા સિદ્ધ થાય છે.

⇒ સત્યાર્થ પ્રકાશ તે અસત્યાર્થ પ્રકાશ છે :-

દયાનંદજીએ ઈશ્વરનું નામ જે ૐકાર લખેલ છે. તે તો સત્ય છે, પરંતુ अ, उ અને म् થી

अग्नि आदि कों का ग्रहण करा है सो अनघटित पथ्थरों के समान है, अप्रमाणिक होने सें. क्या ऐसी ऐसी असत्कल्पना जिस ग्रन्थ में होवे तिस ग्रन्थ का नाम सत्यार्थ प्रकाश कोई बुद्धिमान मानेगा, क्योंकि प्राचीन वैदिक मतवाले तो पूर्वोक्त रीती सें ॐकार मानते है, तिनके माननें में भी शंका उत्पन्न होती है, क्योंकि जब तीनो अवताररुप हो के ॐकार नें जगत में माता के उदर सें अवतार लीना, तब ॐकार के तीन खंड हो गये और इन तीनों के सिवाय अन्य कोई ॐकार नहीं है. अकार रजोगुणरुप विष्णु, उकार सत्वगुणरुप ब्रह्मा, मकार तमोगुणरुप शंकर, इन तीनो अक्षरों सें ॐकार बना तब तो अकार में भी तीनो गुण सिद्ध होवेंगे. इस वास्ते यह कथन भी यथार्थ मालूम नहीं होता है, तो दयानंदजी का कल्पित अर्थ अग्नि वायु आदि क्योंकर ॐकार बन सकता है ?

⇒ जैनमत में 'ॐ' कार का अर्थ :

सत्य सत्य ॐकार का स्वरुप तो यह है –

अरिहंता असरीरा आयरिय उवज्झाय मुणिणो पंचक्खर निप्फन्नो ॐकारो पंचपरमिट्ठि ।

अस्यार्थः—अरिहंत पद की आदि में 'अ' है सो लेना और अशरीरी सिद्धपद का नाम है तिसकी आदि में भी 'अ'कार है सो लेना तथा आचार्य पद की आदि में दीर्घ आकार है सो लेना और उपाध्याय पद की आदि में उकार है सो लेना और मुनि पद की आदि में मकार है सो लेना, तब यह पांच अक्षर भये–अ, अ, आ, उ, म्. व्याकरण सिद्ध हैम, जैनेंद्र, कलापक, शाकटायन के सूत्रों सें "समानान्तेन दीर्घः" इस सूत्र करके तीनो अकारों का एक दीर्घ आकार हुआ, तब आ, उ, म् ऐसा रुप सिद्ध हुआ. तब पूर्वोक्त व्याकरण के सूत्रों से आकार उकार के मिलने सें ओकार सिद्ध होता है और पूर्वोक्त व्याकरणों के सूत्रों सें मकार का बिंदुरूप सिद्ध होता है. तब ॐकार सिद्ध होता है. यह पंच परमेष्ठिकों ही ॐकार कहते है क्योंकि अरिहंत उसकों कहते है जो सर्वज्ञ, सर्वदर्शी, अष्टादश दूषणो सें रहित, पृथ्वी में जीवां कों सदागम का उपदेष्ठा है और अशरीरी उसकों कहते है जो सिद्ध, बुद्ध, अज, अमर, अजर, परमात्मा, ईश्वर, निरंजनादि अनंत गुणो करके संयुक्त मुक्तस्वरुप होवे, आचार्य उसकों कहते है जो पांच आचार पाले, जगत् कों सत्शास्त्र का उपदेश करे, उपाध्याय उसकों कहते है जो सत्शास्त्र का पठन पाठन करावे, मुनि उसकों कहते है जो पंचमहाव्रत और सत्तर भेद संयम के धारक होवे, इन पांचो के सिवाय जीवां को अन्य कोई वस्तु उपास्य नहीं है. इनहीं पांचो के आद्य अक्षरों सें ॐकार सिद्ध होता है. यह सत्य सत्य ॐकार का स्वरुप है. मिथ्याकल्पनाकल्पित ॐकार सें सत्य ॐकार की महिमा घट नहीं सकती है.

⇒ जपमाला का स्वरूप

तथा सर्व आर्य लोको के जप स्मरण वास्ते माला रखने का व्यवहार सर्व प्राचीन मतो में प्रसिद्ध है. तिस माला के १०८ मणिये होते है. तिसका निमित्त पूर्वोक्त सत्य ॐकार के १०८ गुण है. अरिहंत

જે વાયુ, અગ્નિ આદિનું ગ્રહણ કર્યું છે, તે તો નહીં ઘડાયેલા પત્થરની સમાન છે. અપ્રામાણિક હોવાથી. જે ગ્રંથમાં આવી-આવી અસત્કલ્પના હોય, તે ગ્રંથનું "સત્યાર્થ પ્રકાશ" નામ કોઈ બુદ્ધિમાન માનશે ? કારણ કે, પ્રાચીનવૈદિક મતવાળા તો પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ૐકારને માને છે. તેમના માનવામાં પણ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે, જ્યારે ત્રણ અવતારરૂપ થઈને ૐકારે જગતમાં માતાના ઉદરથી અવતાર લીધો, ત્યારે ૐકારના ત્રણ ટુકડા થઈ ગયા અને આ ત્રણ સિવાય બીજો કોઈ ૐકાર નથી. 'अ'કાર રજોગુણરૂપ વિષ્ણુ છે. 'उ'કાર સત્વગુણરૂપ બ્રહ્મા છે, 'म'કાર તમોગુણરૂપ શંકર. આ ત્રણ અક્ષરોથી ૐકાર બન્યો ત્યારે તો અકારમાં પણ ત્રણ ગુણ સિદ્ધ થયા. માટે આ કથન પણ સાચું જણાતું નથી. તો દયાનંદજીનો કલ્પિત અર્થ અગ્નિ, વાયુ, આદિ કેવી રીતે ૐકાર બની શકે ?

⇒ જૈનમતમાં ૐકારનો અર્થ :-

ૐકારનું સાચું સાચું સ્વરૂપ તો આ છે.

अरिहंता असरीरा आयरिय उवज्झाय मुणिणो पंचक्खर निप्फन्नो ॐकारो पंचपरमिट्ठि ।

એનો અર્થ :- અરિહંત પદની આદિમાં 'અ' છે તે લેવો અને સિદ્ધ પદનું અશરીરી નામ છે તેની આદિમાં પણ 'અ'કાર છે તે લેવો તથા આચાર્ય પદની આદિમાં દીર્ઘ આકાર છે તે લેવો અને ઉપાધ્યાય પદની આદિમાં 'ઉ'કાર છે તે લેવો અને મુનિ પદની આદિમાં મકાર છે તે લેવો. ત્યારે આ પાંચ અક્ષર મળતે છતે અ, અ, આ, ઉ, મ્. સિદ્ધહેમ, જૈનેન્દ્ર, કલાપક, શાકટાયન વ્યાકરણના સૂત્રોથી 'समानान्तेन दीर्घः' આ સૂત્રથી ત્રણેય અકારોનો એક દીર્ઘ આકાર થયો. તેથી આ, ઉ, મ્ એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. ત્યારે પૂર્વોક્ત વ્યાકરણના સૂત્રોથી આકાર અને ઉકાર મળવાથી ઓકાર સિદ્ધ થયો અને પૂર્વોક્ત વ્યાકરણના સૂત્રોથી મકારનું બિંદુરૂપ સિદ્ધ થયું. તેથી ૐકાર સિદ્ધ થયું. આ પંચ પરમેષ્ટિને જ ૐકાર કહેવાય છે. કારણ કે, જે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અઢાર દૂષણોથી રહિત, પૃથિવી ઉપર જીવોને સદાગમનો ઉપદેશ આપનારા છે, તેમને અરિહંત કહેવાય છે. જે સિદ્ધ, બુદ્ધ, અજ, અમર, અજર, પરમાત્મા, ઈશ્વર, નિરંજન વગેરે અનંતગુણોથી સંયુક્ત મુક્ત સ્વરૂપ છે તે અશરીરી કહેવાય છે. જે પાંચ આચાર પાળે અને જગતને સત્યશાસ્ત્રનો ઉપદેશ કરે તેને આચાર્ય કહેવાય છે. જે સત્યશાસ્ત્રને ભણે, ભણાવે તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. જે પાંચ મહાવ્રત અને સંયમના ૧૭ ગુણોના ધારક છે તે મુનિ કહેવાય છે. આ પાંચ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ ઉપાસ્ય નથી. આ પાંચેના પહેલા અક્ષરથી ૐકાર સિદ્ધ થાય છે. આ ૐકારનું સાચું-સાચું સ્વરૂપ છે. મિથ્યા કલ્પનાથી કલ્પિત ૐકારથી સત્ય ૐકારનો મહિમા ઘટતો નથી.

⇒ જપમાલાનું સ્વરૂપ :-

તથા સર્વ આર્યલોકોને જપના સ્મરણ માટે માળા રાખવાનો વ્યવહાર સર્વ પ્રાચીન મતોમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે માળામાં ૧૦૮ મણકા છે. પૂર્વોક્ત સત્ય ૐકારના ૧૦૮ ગુણ છે. માટે ૧૦૮

पद के १२ गुण, अशरीरी अर्थात् सिद्धपद के ८ गुण, आचार्य पद के ३६ गुण, उपाध्याय पद के २५ गुण और मुनि पद के २७ गुण है. ये सर्व एकट्ठे करें १०८ गुण होते है, सत्य ॐकार के १०८ गुण स्मरण करणे वास्ते अष्टोत्तरी माला जगत में प्रसिद्ध हुई है.

⇒ दयानंद के मत की गोदडी

तथा दयानंद सरस्वती नें अपनें मनोकल्पित मत की गोदडी बनाई है सो रंगबिरंगी विढंगी है, क्योंकि प्रथम जो सांख्य, मीमांसा, न्याय, वैशेषिक मतों की प्रक्रिया के सूत्र है वे रंगबिरंगे है, परस्पर तिनका कहना मिलता नहीं है, क्योंकि सांख्य तो प्रकृति, पुरुष मानता है, मीमांसक कर्म और ब्रह्म अद्वैत मानता है, न्याय सोलां और वैशेषिक षट् पदार्थ मानता है. इनका खंडन परस्पर एकैक नें अपने सिवाय सर्व का कीया है और सदागमवालो नें सम्मति, द्वादशसार नयचक्र सें पूर्वोक्त सूत्रों का खंडन यथार्थ कीया है. तिससें यह अनमिल रंगबिरंगी तर्कप्रमाणबाधित जीर्ण हुई श्रुतिसूत्रों कों ले के मत की गोदडी बनाई है और इन पूर्वोक्त श्रुतिसूत्र स्मृतिसूक्तों के स्वकपोलकल्पित अर्थ बनाने सें गोदडी रंगबिरंगी और विढंगी बनी है. देखिये, नवीन सत्यार्थप्रकाश पृष्ट २१९, सूर्याचन्द्रमसौ धातायथा-पूर्वमकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ ऋग्वेद मंडल १, सूक्त १९, मंत्र ३. इस मंत्र में लिखा है ईश्वर नें आकाश बनाया – रचा है. पृष्ट २१५ में दयानंदजी लिखता है आकाश नित्य है. पृष्ट २०९ में एक सांख्य मत का सूत्र लिखा है, तिसमें आकाश की उत्पत्ति लिखी है. इस तरें बहुत श्रुतियों में आकाश की उत्पत्ति लिखी है. पृष्ठ २१०, तदैक्षत बहुः स्यां प्रजायेयेति ।१। सो कामयत बहुः स्यां प्रजायेयेति ।२। यह तैत्तरेयोपनिषद् का वचन है सो नहीं मानना, सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन, यह भी उपनिषद् का वचन है इसकों मिथ्या मश्करी सें कहता है, सो मश्करी यह है–यह वचन ऐसा है जैसा कि कहीं की इंट कहीं का रोडा नेनमती ने कुडवा जोडा, ऐसी लीला का है. इसी तरें सैंकडो श्रुतिया कों मिथ्या ठहराई है और सेंकडो के स्वकपोलकल्पित अर्थ करे है. कहीं कहीं सांख्य, वेदांत, न्याय, स्मृति के वचन ग्रहण करे, कहीं स्वकपोलकल्पित अर्थ करें और कहीं मिथ्या ठहराये, इस कथन सें सत्यार्थप्रकाश भरा पडा है. इस वास्ते दयानंद की मतगोदडी ओढने योग्य नहीं.

⇒ ईश्वर के नाम की कल्पित व्युत्पत्ति

दयानंद नें जो व्युत्पत्ति द्वारा ईश्वर के अग्नि, वायु, रुद्र, सरस्वती, लक्ष्मी आदि नाम सार्थ करे है वे कोई विद्वान् नहीं मानेगा. दयानंदजी अपने सत्यार्थप्रकाश के प्रथम समुल्लास में खं १, अग्नि २, मनु ३, इंद्र ४, प्राण ५, गरुत्मान् ६, मातारिश्वा ७, सुपर्ण ८, भूमि ९, विराट १०, वायु ११, आदित्य १२, मित्र १३, वरुण १४, अर्यमा १५, बृहस्पति १६, सूर्य १७, पृथ्वी १८, जल १९, आकाश २०, सविता २१, कुबेर २२, अन्न २३, अन्नाद २४, अत्ता २५, वसु २६, चंद्र २७, मंगल २८, बुध २९, बृहस्पति ३०, शुक्र ३१, शनैश्चर ३२, राहु ३३, केतु ३४, होता ३५, यज्ञ ३६, बंधु ३७, पिता ३८, माता ३९, आचार्य

મણકા છે. અરિહંત પદના ૧૨ ગુણ, અશરીરી અર્થાત્ સિદ્ધ પદના ૮ ગુણ, આચાર્ય પદના ૩૬ ગુણ, ઉપાધ્યાય પદના ૨૫ ગુણ અને મુનિ પદના ૨૭ ગુણ છે. તે સર્વ મળીને ૧૦૮ ગુણ થાય છે. સત્ય ૐકારના ૧૦૮ ગુણના સ્મરણ માટે અષ્ટોત્તરીમાળા જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

⇒ દયાનંદના મતની ગોદડી :-

તથા દયાનંદસરસ્વતીએ પોતાની મનોકલ્પિત મતની ગોદડી બનાવી છે. તે રંગબેરંગી અને બેડોળ છે. કારણ કે, પ્રથમ સાંખ્ય, મીમાંસા, ન્યાય અને વૈશેષિક મતોની પ્રક્રિયાના જે સૂત્ર છે તે રંગબેરંગી છે પરસ્પર તેમનું કથન મળતું નથી. કારણ કે, સાંખ્ય તો પ્રકૃતિ અને પુરુષ માને છે, મીમાંસક કર્મ અને બ્રહ્મ અદ્વૈત માને છે, ન્યાય સોળ અને વૈશેષિક છ પદાર્થ માને છે. એમનું ખંડન પોતાના સિવાય પરસ્પર એકેકે બધાનું કર્યું છે અને સદાગમવાળાએ સમ્મતિ, દ્વાદશારનયચક્રથી પૂર્વોક્ત સૂત્રોનું યથાર્થ ખંડન કર્યું છે. તેથી આ નહીં મળતા રંગબેરંગી તર્ક અને પ્રમાણથી બાધિત શ્રુતિના સૂત્રો લઈને જીર્ણ થયેલી મતની ગોદડી બનાવી છે અને આ પૂર્વોક્ત શ્રુતિના સૂત્ર અને સ્મૃતિના સૂક્તોનો મનઘડંત અર્થ બનાવીને ગોદડી રંગબેરંગી અને બેડોળ બની છે. જુઓ, નવીન સત્યાર્થ પ્રકાશ પાના નં ૨૧૯, सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथा पर्वकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ ઋગ્વેદ મંડલ ૧, સૂક્ત ૧૯, મંત્ર ૩. આ મંત્રમાં લખ્યું છે કે, ઈશ્વરે આકાશ બનાવ્યું. પાના નં. ૨૧૫ માં દયાનંદજી લખે છે કે, આકાશ નિત્ય છે. પાના નં. ૨૦૯ માં એક સાંખ્ય મતનું સૂત્ર લખ્યું છે. તેમાં આકાશની ઉત્પત્તિ લખી છે. આ રીતે ઘણી શ્રુતિઓમાં આકાશની ઉત્પત્તિ લખી છે. પાના નં. ૨૧૦, तदैक्षत बहूः स्यां प्रजायेयेति ।१। सो कामयत बहूः स्यां प्रजायेयेति ।२। આ તૈત્તરેયોપનિષદ્નું વચન છે તે ન માનવું, सर्वं खल्विहं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन, આ પણ ઉપનિષદનું વચન છે એને મશ્કરીથી અસત્ય કહે છે. તે મશ્કરી આ છે - આ વચન એવું છે કે જેવી રીતે ક્યાંની ઈટ અને ક્યાંના પથ્થરા મતિ વગરનાઓએ કજોડું જોડ્યું છે એવી લીલાનું છે. આ રીતે સેંકડો શ્રુતિઓ અસત્ય ઠરાવી છે અને સેંકડોના મનઘડંત અર્થ કર્યા છે. ક્યાંક-ક્યાંક સાંખ્ય, વેદાન્ત, ન્યાય સ્મૃતિના વચન ગ્રહણ કર્યા છે. ક્યાંક મનઘડંત અર્થ કર્યા છે અને ક્યાંક અસત્ય ઠરાવ્યા છે. આવા કથનનોથી સત્યાર્થ પ્રકાશ ભરેલો છે. તેથી દયાનંદની મત ગોદડી ઓઢવા યોગ્ય નથી.

⇒ ઈશ્વરના નામની કલ્પિત વ્યુત્પત્તિ :-

દયાનંદે વ્યુત્પત્તિ દ્વારા ઈશ્વરના જે અગ્નિ, વાયુ, રુદ્ર, સરસ્વતી, લક્ષ્મી આદિ નામ અર્થ સાથે કર્યા છે તે કોઈ વિદ્વાન માનશે નહીં. દયાનંદજી પોતાના સત્યાર્થ પ્રકાશના પ્રથમ સમુલ્લાસમાં આકાશ ૧, અગ્નિ ૨, મનુ ૩, ઈન્દ્ર ૪, પ્રાણ ૫, ગરુત્માન્ ૬, માતરિશ્વા ૭, સુપર્ણ ૮, ભૂમિ ૯, વિરાટ ૧૦, વાયુ ૧૧, આદિત્ય ૧૨, મિત્ર ૧૩, વરુણ ૧૪, અર્યમા ૧૫, બૃહસ્પતિ ૧૬, સૂર્ય ૧૭, પૃથ્વી ૧૮, જલ ૧૯, આકાશ ૨૦ સવિતા ૨૧, કુબેર ૨૨, અન્ન ૨૩, અન્નાદ ૨૪, અત્તા ૨૫, વસુ ૨૬, ચંદ્ર ૨૭, મંગલ ૨૮, બુધ ૨૯, બૃહસ્પતિ

४०, गुरु ४१, गणेश ४२, गणपति ४३, देवी ४४, शक्त ४५, श्री ४६, लक्ष्मी ४७, सरस्वती ४८, धर्मराज ४९, यम ५०, काल ५१, शेष ५२, कवि ५३ इत्यादि ईश्वर के नाम लिखे है. भला ! यह नाम कबी भी ईश्वर के हो सकते है ? अगर जो हो सकते है तो हम पूछते है कि ये नाम कोन से कोश के आधार सें लिखे है, अगर जो कहोगे कोश फोस कुछ नहीं मानते है हम तो अपने ज्ञान के बल सें बनाते है तब तो तुमारे मुख सें ही सिद्ध हुआ कि यह ग्रन्थ सत्यार्थप्रकाश नहीं किंतु असत्यार्थप्रकाश है, क्योंकि सत्य वात के प्रकाश करणे के स्थलों में तो व्याकरण, काव्य, कोश, अलंकार के अनुसार ही रचना करनी कविजनों के वास्ते लिखी है तब ही शास्त्र के अर्थ का और शब्द की शक्ति का ग्रहण हो सकता है. तथाहि

शक्ति ग्रहं व्याकरणोपमानकोशाप्तवाक्याद् व्यवहारतश्च । वाक्यस्य शेषाद् विवृत्ते-र्वदन्ति, सांनिध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः ॥

अर्थ :- शब्द की शक्ति का ग्रहण व्याकरण, उपमान, कोश, आप्तवाक्य, व्यवहार, शेष वाक्य, विवृत्ति, सिद्ध पद की सान्निध्यता इत्यादि कों के अनुसार होता है. केवल व्युत्पत्ति मात्र सें नहीं होता है. जेकर केवल व्युत्पत्ति मात्र सें ही शब्द की शक्ति का ग्रहण होवे तब तो यह नीचे लिखे हुवे भी नाम परमेश्वर के होने चाहिये.

१. अंह्रिः-पुल्लिंग-संसारवृक्षस्य अंह्रिः कोर्थ मूलं तदिव यो वर्तते स अंह्रिः-

अर्थ-संसारवृक्ष के मूल की तरें होने सें ईश्वर का नाम अंह्रि है.

२. अकिंचित्करः. पुं. - न किंचित् करोति इति अकिंचित्करः कस्मात् कृतकृत्यत्वात्.

अर्थ :- कृतकृत्य होने सें कुछ भी नहीं करता है तिस लिये ईश्वर का नाम अकिंचित्कर है.

३. अकृत्यः. पुं. न विद्यते कृत्यं अस्य कृतकृत्यत्वात् इति अकृत्यः.

अर्थ :- कृतकृत्य होने सें बाकी कुछ भी करणे का नहीं रहा है तिस लिये ईश्वर का नाम अकृत्य है.

४. उल्लूकः. पुं. उद्वलति-सर्वत्र समवेति व्याप्नोति वा इति उल्लूकः.

अर्थ :- सर्व जगें व्यापक होने सें ईश्वर का नाम उल्लूक है.

५. गर्दभः. पुं. गर्दति-वेदशब्दं कारयति इति गर्दभः.

अर्थ :- वेदशब्द के कराने सें ईश्वर का नाम गर्दभ है.

६. बिडालः. पुं. बेडति-शपति दुष्टान् इति बिडालः.

अर्थ :- दुष्ट जनों कु श्राप देणें सें ईश्वर का नाम बिडाल है.

७. कुक्कुरः. पुं. कौ-पृथिव्यां भक्तजनप्रबोधाय वेदध्वनिं कारयति इति कुक्कुरः.

૩૦, શુક્ર ૩૧, શનૈશ્ચર ૩૨, રાહુ ૩૩, કેતુ ૩૪, હોતા ૩૫, યજ્ઞ ૩૬, બંધુ ૩૭, પિતા ૩૮, માતા ૩૯, આચાર્ય ૪૦, ગુરુ ૪૧, ગણેશ ૪૨, ગણપતિ ૪૩, દેવી ૪૪, શક્તિ ૪૫, શ્રી ૪૬, લક્ષ્મી ૪૭, સરસ્વતી ૪૮, ધર્મરાજ ૪૯, યમ ૫૦, કાલ ૫૧, શેષ ૫૨, કવિ ૫૩ ઈત્યાદિ ઈશ્વરના નામો લખ્યા છે. ભલા ! આ નામ ક્યારે પણ ઈશ્વરના હોઈ શકે ? અને જો હોઈ શકે તો અમે પૂછીએ છીએ કે, આ નામ કયા કોશને આધારે લખ્યા છે ? અને જો એમ કહો કે, અમે કોશ-બોશ માનતા નથી, અમે તો અમારા જ્ઞાનના બળથી બનાવીએ છીએ, ત્યારે તો તમારા મુખથી સિદ્ધ થયેલો આ ગ્રંથ સત્યાર્થ પ્રકાશ નહીં પરંતુ અસત્યાર્થપ્રકાશ છે. કારણ કે, સત્યવાતને પ્રકાશ કરવાના સ્થળોમાં કવિજનો માટે લખ્યું છે કે, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોશ અલંકારના અનુસારે રચના કરવી, ત્યારે જ શાસ્ત્રના અર્થ અને શક્તિનું ગ્રહણ થઈ શકે છે. તે આ પ્રમાણે –

शक्ति ग्रहं व्याकरणोपमानकोशाप्तवाक्याद् व्यवहारतश्च । वाक्यस्य शेषाद् विवृत्ते-र्वदन्ति, सांनिध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः ॥

અર્થ :- શબ્દની શક્તિનું ગ્રહણ વ્યાકરણ, ઉપમાન, કોશ, આપ્તવાક્ય, વ્યવહાર, શેષવાક્ય, વિવૃત્તિ, સિદ્ધપદની સાનિધ્યતા ઈત્યાદિના અનુસારે થાય છે. કેવલ વ્યુત્પત્તિમાત્રથી નથી થતું. જો કે કેવલ વ્યુત્પત્તિ માત્રથી જ શબ્દની શક્તિનું ગ્રહણ થતું હોય તો નીચે લખેલા નામ પણ પરમેશ્વરના હોવા જોઈએ.

१. अंह्रिः-पुल्लिंग-संसारवृक्षस्य अंह्रिः कोर्थ मूलं तदिव यो वर्तते स अंह्रिः

અર્થ :- સંસારવૃક્ષના મૂળ જેવા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ અંહ્રિ છે.

२. अकिंचित्करः. पुं. – न किंचित् करोति इति अकिंचित्करः कस्मात् कृतकृत्यत्वात्.

અર્થ :- કૃતકૃત્ય હોવાથી કંઈ પણ કરતા નથી. માટે ઈશ્વરનું નામ અકિંચિત્કર છે.

३. अकृत्यः. पुं. न विद्यते कृत्यं अस्य कृतकृत्यत्वात् इति अकृत्यः.

અર્થ :- કૃતકૃત્ય હોવાથી કંઈ પણ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી માટે ઈશ્વરનું નામ અકૃત્ય છે.

४. उल्लूकः. पुं. उद्वलति-सर्वत्र समवेति व्याप्नोति वा इति उल्लूकः.

અર્થ :- સર્વ જગ્યાએ વ્યાપક હોવાથી ઈશ્વરનું નામ ઉલ્લૂક (ઘુવડ) છે.

५. गर्दभः. पुं. गर्दति-वेदशब्दं कारयति इति गर्दभः.

અર્થ :- વેદ શબ્દ કરાવવાથી ઈશ્વરનું નામ ગર્દભ છે.

६. बिडालः. पुं. बेडति-शपति दुष्टान् इति बिडालः.

અર્થ :- દુષ્ટ માણસોને ખરાબ શ્રાપ દેવાથી ઈશ્વરનું નામ બિડાલ છે.

७. कुक्कुरः. पुं. कौ-पृथिव्यां भक्तजनप्रबोधाय वेदध्वनिं कारयति इति कुक्कुरः.

अर्थ :- इस पृथ्वी पर भक्तजनो के बोध के लिये वेदध्वनि के कराने सें ईश्वर का नाम कुक्कुर है.

८. यमः. पुं. यमयति-शुभाशुभकर्मानुसारेण जन्तून् दण्डयति इतियमः.

अर्थ :- भले बूरे कर्मो के अनुसार जीवो के तांई दंड देने सें ईश्वर का नाम यम है.

९. वृश्चिकः. पुं. वृश्चति-छिनत्ति भक्तजनपापान् इति वृश्चिकः.

अर्थ :- भक्तजनो के पापो का छेद करने सें ईश्वर का नाम वृश्चिक है.

१०. भारवाहकः. पुं. जगतः भारं वहति इति भारवाहकः.

अर्थ :- जगत का भार वहन करने सें ईश्वर का नाम भारवाहक है.

११. विट्. पुं. विटति-आक्रोशं करोति दुष्टान् इति विट्.

अर्थ :- दुष्टों के उपर आक्रोश करणे सें ईश्वर का नाम विट् है.

१२. मन्दः. पुं. मन्दते-मोदते ऐश्वर्यपदे इति मन्दः.

अर्थ :- अपने ऐश्वर्यपद में नित्य खुशी रहने सें ईश्वर का नाम मंद है.

१३. विश्वकाकः. पुं. विश्वे काकः कोर्थः तिलकमिव वर्तते इति विश्वकाक.

अर्थ :- इस पृथ्वीरुपी भामिनी के भालस्थ में तिलक की तरें होने सें ईश्वर का नाम विश्वकाक है.

१४. गरलं. न. गिरति प्रलयकाले सर्वेषां शरीराणीति गरलम्.

अर्थ :- प्रलयकाल में जीवो के शरीरो का नाश करने सें ईश्वर का नाम गरल है.

१५. खलः. पुं. खलति सृष्ट्यादिरचनायां स्वस्वभावता इति खलः.

अर्थ :- सृष्टि आदि काल में अपनें स्वभाव सें खलायमान होने सें ईश्वर का नाम खल है.

१६. कुविंदः. पुं. कुं-पृथ्वीं विन्दति कोर्थः प्राप्नोति सर्वत्र व्यापकत्वात् इति कुविंदः,

अर्थ :- सर्वत्र व्यापक होने सें सब पृथ्वी का लाभ हुवा है इस लिये ईश्वर का नाम कुविंद है.

१७. पाखण्डीः. पुं. पापं खण्डति इति पाखण्डीः.

अर्थ :- भक्तजनो के पाप को खंडन करणे सें ईश्वर का नाम पाखण्डी है.

१८. बलदः. पुं. भक्तजनान् बलं ददाति इति बलदः.

अर्थ :- भक्त जनों के तांई बल का दाता होने सें ईश्वर का नाम बलद है.

१९. भगंदरः. पुं. भक्तजनानां योनिं कोर्थः दुष्टयोनिषु उत्पत्तिं दारयति इति भगंदरः.

अर्थ :- भक्तजनो की दुर्गति को दूर करनेवाला होने सें ईश्वर का नाम भगंदर है.

२०. महिषः. पुं. मह्यते जनैरिति महिषः.

અર્થ :- આ પૃથ્વી પર ભક્તજનોના બોધ માટે વેદધ્વનિ કરાવવાથી ઈશ્વરનું નામ કુક્કુર છે.

૮. यमः. पुं. यमयति-शुभाशुभकर्मानुसारेण जन्तून् दण्डयति इतियमः.

અર્થ :- સારા-ખોટા કર્મના અનુસારે જીવોને દંડ આપવાથી ઈશ્વરનું નામ યમ છે.

९. वृश्चिकः. पुं. वृश्चति-छिनत्ति भक्तजनपापान् इति वृश्चिकः.

અર્થ :- ભક્તજનોના પાપોને છેદવાથી ઈશ્વરનું નામ વૃશ્ચિક છે.

१०. भारवाहकः. पुं. जगतः भारं वहति इति भारवाहकः.

અર્થ :- જગતના ભારને વહન કરવાથી ઈશ્વરનું નામ ભારવાહક છે.

११. विट्. पुं. विटति-आक्रोशं करोति दुष्टान् इति विट्.

અર્થ :- દુષ્ટો ઉપર આક્રોશ કરવાથી ઈશ્વરનું નામ વિટ્ છે.

१२. मन्दः. पुं. मन्दते-मोदते ऐश्वर्यपदे इति मन्दः.

અર્થ :- પોતાના ઐશ્વર્યપદમાં હંમેશાં ખુશ રહેવાથી ઈશ્વરનું નામ મંદ છે.

१३. विश्वकाकः. पुं. विश्वे काकः कोर्थः तिलकमिव वर्तते इति विश्वकाक.

અર્થ :- આ પૃથ્વીરૂપ સ્ત્રીના કપાલમાં રહેલા તિલકની જેવા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ વિશ્વકાક છે.

१४. गरलं. न. गिरति प्रलयकाले सर्वेषां शरीराणीति गरलम्.

અર્થ :- પ્રલયકાળે જીવોના શરીરોને નાશ કરવાથી ઈશ્વરનું નામ ગરલ છે.

१५. खलः. पुं. खलति सृष्ट्यादिरचनायां स्वस्वभावता इति खलः.

અર્થ :- સૃષ્ટિ આદિકાળે પોતાના સ્વભાવથી ચલાયમાન થવાથી ઈશ્વરનું નામ ખલ છે.

१६. कुर्विंदः. पुं. कुं-पृथ्वीं विन्दति कोर्थः प्राप्नोति सर्वत्र व्यापकत्वात् इति कुर्विंदः,

અર્થ :- સર્વઠિકાણે વ્યાપક હોવાથી બધી પૃથ્વીનો લાભ થયો છે. તેથી ઈશ્વરનું નામ કુવિંદ છે.

१७. पाखण्डीः. पुं. पापं खण्डति इति पाखण्डीः.

અર્થ :- ભક્તજનોના પાપનું ખંડન કરવાથી ઈશ્વરનું નામ પાખંડી છે.

१८. बलदः. पुं. भक्तजनान् बलं ददाति इति बलदः.

અર્થ :- ભક્તજનોની બળને આપનાર હોવાથી ઈશ્વરનું નામ બળદ છે.

१९. भगंदरः. पुं. भक्तजनानां योनिं कोर्थः दुष्टयोनिषु उत्पत्तिं दारयति इति भगंदरः.

અર્થ :- ભક્તજનોની દુર્ગતિને દૂર કરવાવાળા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ ભગંદર છે.

२०. महिषः. पुं. मह्यते जनैरिति महिषः.

अर्थ :– जनो के समुदाय करके पूज्य होने सें ईश्वर का नाम महिष है.

२१. श्वाः. पुं. श्वयति कोर्थः वेदध्वनिं प्रापयति इति श्वा.

अर्थ :– वेदध्वनि को प्राप्त करनेवाला होने सें ईश्वर का नाम श्वा है.

२२. अहिः. पुं. आहन्ति भक्तजनपापान् इति अहिः.

अर्थ :– भक्तजनो के पापों का नाश करने सें ईश्वर का नाम अहि है.

२३. स्त्री. स्त्री. स्यते-वेदध्वनिं कारयते इति स्त्री.

अर्थ :– इस पृथ्वी पर वेदध्वनिकुं प्रकट कराने सें ईश्वर का नाम स्त्री कहेना भी ठीक है.

२४. अज्ञः. पुं. न जानाति स्वस्य आदिम् इति अज्ञः

अर्थ :– अपनी आदि के न जानने सें ईश्वर का नाम अज्ञ है.

२५. अन्धः. पुं. अन्धयति कोर्थः चर्मचक्षुषा न पश्यति इति अन्धः.

अर्थ :– ईश्वर पोते अपनें चरमचक्षुयों सें अपनी इन्द्रियों के द्वारा नहीं देखनेवाला होने से ईश्वर का नाम अंध भी कहना.

२६. अमंगलः. पुं. नास्ति मंगलं कोर्थः प्रयोजनो यस्य सः अमंगलः.

अर्थ :– किसी बात का प्रयोजन न होने सें ईश्वर का नाम अमंगल है.

२७. गर्दभी. स्त्री. गर्दयति-वेदशब्दं कारयति इति गर्दभी.

अर्थ :– इस पृथ्वी उपर वेदशब्द कों कराने सें ईश्वर का नाम गर्दभी है.

२८. गाण्डी. पुं. ज्ञानग्रन्थिरस्याति इति गाण्डी.

अर्थ :– ज्ञानग्रंथिवाला होने सें ईश्वर का नाम गाण्डी है.

२९. चण्डालः. पुं. चण्डति दुष्टान् इति चण्डालः.

अर्थ :– दुष्ट जनो के उपर कोप करनेवाला होने सें ईश्वर का नाम चंडाल है.

३०. चौरः. पुं. चोरयति दुष्टानां सुखधनम् इति चौरः

अर्थ :– दुष्टों का सुख और धन ले लेने सें ईश्वर का नाम चौर है.

३१. तुरगः. पुं. तुरेण-वेगेन सर्वत्र व्याप्नोति इति तुरगः.

अर्थ :– वेग सें सर्वत्र व्यापने वाला होने सें ईश्वर का नाम तुरंग है.

३२. दुःखम्. न. दुःखयति दुष्टान् इति दुःखम्.

अर्थ :– दुष्टों कों सदा दुःख देनेवाला होने सें ईश्वर का नाम दुःख है.

३३. दुर्जन. पुं. दुष्टो जनो यस्माज्जायते कस्मात् सर्वोत्पत्तिकारणत्वात् ईश्वरस्य.

અર્થ :- માણસોના સમુદાયથી પૂજ્ય હોવાથી ઈશ્વરનું નામ મહિષ છે.

૨૧. श्वाः. पुं. श्वयति कोर्थः वेदध्वनिं प्रापयति इति श्वा.

અર્થ :- વેદધ્વનિને પ્રાપ્ત કરાવનારા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ શ્વા છે.

૨૨. अहिः. पुं. आहन्ति भक्तजनपापान् इति अहिः.

અર્થ :- ભક્તજનોના પાપોને નાશ કરવાથી ઈશ્વરનું નામ અહિ છે.

૨૩. स्त्री. स्त्री. स्यते-वेदध्वनिं कारयते इति स्त्री.

અર્થ :- આ પૃથ્વી ઉપર વેદધ્વનિને પ્રગટ કરાવવાથી ઈશ્વરનું નામ સ્ત્રી કહેવું પણ ઠીક છે.

૨૪. अज्ञः. पुं. न जानाति स्वस्य आदिम् इति अज्ञः

અર્થ :- પોતાની આદિ ન જાણવાથી ઈશ્વરનું નામ અજ્ઞ છે.

૨૫. अन्धः. पुं. अन्धयति कोर्थः चर्मचक्षुषा न पश्यति इति अन्धः.

અર્થ :- ઈશ્વર પોતે પોતાના ચર્મચક્ષુથી પોતાની ઈન્દ્રિયો દ્વારા દેખતા ન હોવાથી ઈશ્વરનું નામ અંધ પણ કહેવું.

૨૬. अमंगलः. पुं. नास्ति मंगलं कोर्थः प्रयोजनो यस्य सः अमंगलः.

અર્થ :- કોઈ વાતનું પ્રયોજન ન હોવાથી ઈશ્વરનું નામ અમંગલ છે.

૨૭. गर्दभी. स्त्री. गर्दयति-वेदशब्दं कारयति इति गर्दभी.

અર્થ :- આ પૃથ્વી ઉપર વેદ શબ્દને કરાવવાથી ઈશ્વરનું નામ ગર્દભી છે.

૨૮. गाण्डी. पुं. ज्ञानग्रन्थिरस्याति इति गाण्डी.

અર્થ :- જ્ઞાનગ્રંથીવાળા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ ગાંડી છે.

૨૯. चण्डालः. पुं. चण्डति दुष्टान् इति चण्डालः.

અર્થ :- દુષ્ટજનો ઉપર કોપ કરવાવાળા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ ચંડાલ છે.

૩૦. चौरः. पुं. चोरयति दुष्टानां सुखधनम् इति चौरः

અર્થ :- દુષ્ટોના સુખ અને ધન લઈ લેવાથી ઈશ્વરનું નામ ચોર છે.

૩૧. तुरगः. पुं. तुरेण-वेगेन सर्वत्र व्याप्नोति इति तुरगः.

અર્થ :- વેગથી સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી જવાથી ઈશ્વરનું નામ તુરંગ છે.

૩૨. दुःखम्. न. दुःखयति दुष्टान् इति दुःखम्.

અર્થ :- દુષ્ટોને હંમેશા દુઃખ આપતા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ દુઃખ છે.

૩૩. दुर्जन. पुं. दुष्टो जनो यस्माज्जायते कस्मात् सर्वोत्पत्तिकारणत्वात् ईश्वरस्य.

अर्थ :- दुष्ट जनों की उत्पत्ति ईश्वर सें होने से ईश्वर का नाम दुर्जन है. इति अलं प्रपंचेन.

अब बुद्धजनोकुं विचार करना चाहिये कि केवल व्युत्पत्तिमात्र सें तो यह उपर दिखाये हुए महा खराब नामभी ईश्वर के हो सकते है. इस वास्ते दयानंदजी का कहना महामिथ्या है. जो जो परमेश्वर के सत्य नाम है वे आगे भव्यजनो के जानने वास्ते लिखते है.

अर्हन् जिनः पारगतस्त्रिकालवित्, क्षीणाष्टकर्मा परमेष्ठ्यधीश्वरः । शंभुः स्वयंभूर्भगवान् जगत्प्रभुः, तीर्थंकरस्तीर्थकरो जिनेश्वरः ॥ स्याद्वाद्यभयदसार्वाः सर्वज्ञः सर्वदर्शिकेवलीनौ देवाधिदेवबोधिदपुरुषोत्तमवीतरागाप्ताः ॥२॥

इन दोनों काव्यो के अर्थ साथ ईश्वर परमात्मा का यथार्थ नामो बतलाते है.

१. अर्हन्. पुं. चतुस्त्रिंशतिमतिशयान् सुरेंद्रादिकृतां पूजां वा अर्हति इति अर्हन्. सुग्द्विषार्हः सत्रि-शत्रुस्तुत्ये इति श् प्रत्ययः अरिहननात् रजोहननात् रहस्याभावाच्चेति पृषोदरादित्वात् अर्थात्

अर्थ :- अद्भूत रूप आदि चौंतीश अतिशयों के योग्य होने सें और सुरेंद्रनिर्मित पूजा के योग्य होने सें तीर्थंकरका नाम अर्हन् है. सुग्द्विषादि जैनेंद्र व्याकरण के सूत्र सें यह अर्हन् शब्द सिद्ध होता है. अब दूसरी रीती सें भी अर्हन् शब्द का अर्थ दिखलाते है जैसे अष्टकर्मरूप वैरियों को हनने सें और इस जगत में तिनके ज्ञान के आगे कुछ भी गुप्त नहीं रहने सें तिस ईश्वर परमात्मा तीर्थंकर का नाम अर्हन् है.

२. जिनः. पुं. जयति रागद्वेषमोहादिशत्रून् इति जिनः.

अर्थ :- राग, द्वेष, महामोह आदि शत्रुओं कु जितने सें तिस परमात्मा का नाम जिन है.

३. पारगतः. पुं. संसारस्य प्रयोजनजातस्य पारं कोर्थः अन्तम् अगमत् इति पारगतः.

अर्थ :- संसारसमुद्र के पार जाने सें और सब प्रयोजनो का अंत करने सें तिस परमात्मा का नाम पारगत है.

४. त्रिकालवित्. पुं. त्रीन् कालान् वेत्ति इति त्रिकालवित्.

अर्थ :- भूत, भविष्य, वर्त्तमान येह तिन काल में होनेवाले पदार्थो का जाननेवाला होने सें तिस ईश्वर परमात्मा का नाम त्रिकालवित् है.

५. क्षीणाष्टकर्मा. पुं. क्षीणानि अष्टौ ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि अस्य इति क्षीणाष्टकर्मा.

अर्थ :- क्षीण हो गये है ज्ञानावरणीय आदि अष्टकर्म जिनके तिस परमात्मा का नाम क्षीणाष्टकर्मा है.

६. परमेष्ठि. पुं. परमे पदे तिष्ठति इति परमेष्ठि परमात् तिकिदिति इति प्रत्यये भीरुष्ठानादित्वात् षत्वं सप्तम्या अलुक् च.

અર્થ :- દુષ્ટ માણસોની ઉત્પત્તિ ઈશ્વરથી હોવાથી ઈશ્વરનું નામ દુર્જન છે. આથી વિસ્તારથી સર્યું.

હવે બુદ્ધિશાળીઓએ વિચાર કરવો જોઈએ કે, કેવલ વ્યુત્પત્તિ માત્રથી તો આ ઉપર બતાવેલા અત્યંત ખરાબ નામ પણ ઈશ્વરના થઈ શકે છે માટે દયાનંદજીનું કહેવું મહામિથ્યા છે. પરમેશ્વરના જે જે સત્ય નામ છે તે ભવ્યજનોને જણાવવા માટે આગળ લખીએ છીએ.

अर्हन् जिनः पारगतस्त्रिकालवित्, क्षीणाष्टकर्मा परमेष्ठ्यधीश्वरः । शंभुः स्वयंभूर्भगवान् जगत्प्रभुः, तीर्थंकरस्तीर्थकरो जिनेश्वरः ॥ स्याद्वाद्यभयदसार्वाः सर्वज्ञः सर्वदर्शिकेवलीनौ देवाधिदेवबोधिदपुरुषोत्तमवीतरागाप्ताः ॥२॥

આ બન્ને કાવ્યો અર્થ સાથે ઈશ્વર પરમાત્માના યથાર્થ નામો બતાવે છે.

१. अर्हन्. पुं. चतुस्त्रिंशतिमतिशयान् सुरेंद्रादिकृतां पूजां वा अर्हति इति अर्हन्. सुग्द्विषार्हः सत्रि-शत्रुस्तुत्ये इति श् प्रत्ययः अरिहननात् रजोहननात् रहस्याभावाच्चेति पृषोदरादित्वात् अर्थात्

અર્થ :- અદ્ભુતરૂપ આદિ ૩૪ અતિશયોને યોગ્ય હોવાથી અને સુરેન્દ્ર નિર્મિત પૂજાને યોગ્ય હોવાથી તિર્થંકરનું નામ અર્હન્ છે. सुग्द्विषादि જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણના સૂત્રથી આ અર્હન્ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. હવે બીજા પ્રકારથી પણ અર્હન્ શબ્દનો અર્થ બતાવે છે. જેમ આઠ કર્મ વૈરીઓને હણવાથી અને આ જગતમાં તેમના જ્ઞાન આગળ કંઈ પણ ગુપ્ત રહેતું ન હોવાથી તે ઈશ્વર પરમાત્મા તીર્થંકરનું નામ **અર્હન્** છે.

२. जिनः. पुं. जयति रागद्वेषमोहादिशत्रून् इति जिनः.

અર્થ :- રાગ, દ્વેષ, મહામોહ આદિ શત્રુઓને જીતવાથી તે પરમાત્માનું નામ **જિન** છે.

३. पारगतः. पुं. संसारस्य प्रयोजनजातस्य पारं कोर्थः अन्तम् अगमत् इति पारगतः.

અર્થ :- સંસાર સમુદ્રને પાર પામવાથી અને બધા પ્રયોજનનો અંત કરવાથી તે પરમાત્માનું નામ **પારગત** છે.

४. त्रिकालवित्. पुं. त्रीन् कालान् वेत्ति इति त्रिकालवित्.

અર્થ :- ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન આ ત્રણેય કાળમાં થવાવાળા પદાર્થોને જાણવાવાળા હોવાથી તે ઈશ્વરપરમાત્માનું નામ **ત્રિકાલવિત્** છે.

५. क्षीणाष्टकर्मा. पुं. क्षीणानि अष्टौ ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि अस्य इति क्षीणाष्टकर्मा.

અર્થ :- જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠકર્મો જેમના ક્ષીણ થઈ ગયા છે, તે પરમાત્માનું નામ **ક્ષીણાષ્ટકર્મા** છે.

६. परमेष्ठि. पुं. परमे पदे तिष्ठति इति परमेष्ठि परमात् तिकिदिति इति प्रत्यये भीरुष्ठानादित्वात् षत्वं सप्तम्या अलुक् च.

अर्थ :- परम उत्कृष्ट ज्ञान, दर्शन, चारित्र में स्थित होनें से ईश्वर परमात्मा का नाम परमेष्ठि है.

७. अधीश्वरः. पुं. जगतामधीष्टे इत्येवंशीलोऽधीश्वरः स्थेशभासपिसकसोवर इति वरः.

अर्थ :- जगतजनों कुं आश्रयभूत होने सें तिस परमात्मा का नाम अधीश्वर है.

८. शंभुः. पुं. शं शाश्वतसुखं तत्र भवति इति शंभुः शंसं स्वयंविप्राद्भुवोडुरिति डुः.

अर्थ :- सनातन सुख के समुदाय में होने करकें ईश्वर परमात्मा का नाम शंभु है.

९. स्वयंभूः. पुं. स्वयं आत्मना तथाभव्यत्वादिसामग्रीपरिपाकात् न तु परोपदेशात् भवति इति स्वयंभूः.

अर्थ :- अपनी भव्यत्वपने की स्थिति पूर्ण होने सें स्वयमेय पैदा होता है इस लिये तिस ईश्वर परमात्मा का नाम स्वयंभू है.

१०. भगवान्. पुं. भगः कोर्थः जगदैश्वर्यं ज्ञानं वा अस्ति अस्य इति भगवान्. अतिशायिने मतुः

अर्थ :- इन जगत का सब ऐश्वर्य और ज्ञान है जिसकुं ऐसे परमात्मा का नाम भगवान् है.

११. जगत्प्रभुः. पुं. जगतां प्रभुः जगत्प्रभुः.

अर्थ :- इस जगत का स्वामी होने सें ईश्वर का नाम जगत्प्रभु है.

१२. तीर्थंकरः. पुं. तीर्यते संसारसमुद्रोऽनेन इति तीर्थं प्रवचनाधारश्चतुर्विधः संघः तत् करोति इति तीर्थंकरः.

अर्थ :- जिस करके संसार समुद्र तरीये सो तीर्थ, तिसकुं करनेवाला होने सें ईश्वर परमात्मा का नाम तीर्थंकर है.

१३. तीर्थंकरः. पुं. तीर्थं करोतीति तीर्थकरः.

अर्थ :- पूर्वोक्त संसारसमुद्र सें तारनेवाला तीर्थ का प्रवर्त्तक होने सें ईश्वर परमात्मा का नाम तीर्थंकर है.

१४. जिनेश्वरः. पुं. रागादिजेतारो जिनाः केवलिनस्तेषामीश्वरः जिनेश्वरः.

अर्थ :- रागद्वेषादि महा कर्मशत्रुवो के जितनेवाले सामान्यकेवली तीनों का भी ईश्वर होने सें परमात्मा का नाम जिनेश्वर है.

१५. स्याद्वादी. पुं. स्यादिति अव्ययमनेकान्तवाचकं ततः स्यादिति अनेकान्तं वदतीत्येवंशीलः स्याद्वादी स्याद्वादोऽस्यास्तीति वा स्याद्वादी यौगिकत्वादनेकान्तवादी इत्यपि पाठः.

અર્થ :- પરમઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં સ્થિત (રહેતા) હોવાથી ઈશ્વર પરમાત્માનું નામ **પરમેષ્ઠિ** છે.

૭. अधीश्वरः. पुं. जगतामधीष्टे इत्येवंशीलोऽधीश्वरः स्थेशभासपिसकसोवर इति वरः.

અર્થ :- જગતના માણસોને આશ્રયભૂત હોવાથી તે પરમાત્માનું નામ **અધીશ્વર** છે.

૮. शंभुः. पुं. शं शाश्वतसुखं तत्र भवति इति शंभुः शंसं स्वयंविप्राद्भुवोडुरिति डुः.

અર્થ :- સનાતન (શાશ્વત) સુખના સમુદાયમાં હોવાથી ઈશ્વર પરમાત્માનું નામ **શંભુ** છે.

૯. स्वयंभूः. पुं. स्वयं आत्मना तथाभव्यत्वादिसामग्रीपरिपाकात् न तु परोपदेशात् भवति इति स्वयंभूः.

અર્થ :- પોતાની ભવ્યત્વપણાની સ્થિતિ પૂર્ણ થવાથી સ્વયં જ પેદા થાય છે માટે તે પરમાત્મા ઈશ્વરનું નામ **સ્વયંભૂ** છે.

૧૦. भगवान्. पुं. भगः कोर्थः जगदैश्वर्यं ज्ञानं वा अस्ति अस्य इति भगवान्. अतिशायिने मतुः

અર્થ :- આ જગતના તમામ ઐશ્વર્ય અને જ્ઞાન છે જેમને એવા પરમાત્માનું નામ **ભગવાન** છે.

૧૧. जगत्प्रभुः. पुं. जगतां प्रभुः जगत्प्रभुः.

અર્થ :- જગતના સ્વામી હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **જગત્પ્રભુ** છે.

૧૨. तीर्थंकरः. पुं. तीर्यते संसारसमुद्रोऽनेन इति तीर्थं प्रवचनाधारश्चतुर्विधः संघः तत् करोति इति तीर्थंकरः.

અર્થ :- જેનાથી સંસારસમુદ્ર તરાય તે તીર્થ, તેને કરવાવાળા હોવાથી ઈશ્વર પરમાત્માનું નામ **તીર્થંકર** છે.

૧૩. तीर्थंकरः. पुं. तीर्थं करोतीति तीर्थंकरः.

અર્થ :- પૂર્વોક્ત સંસારસમુદ્રથી તારવાવાળા તીર્થના પ્રવર્તક હોવથી ઈશ્વર પરમાત્માનું નામ **તીર્થંકર** છે.

૧૪. जिनेश्वरः. पुं. रागादिजेतारो जिनाः केवलिनस्तेषामीश्वरः जिनेश्वरः.

અર્થ :- રાગદ્વેષાદિ મહાશત્રુઓને જીતવાવાળા સામાન્ય કેવળી, તેઓના પણ ઈશ્વર હોવાથી, પરમાત્માનું નામ **જિનેશ્વર** છે.

૧૫. स्याद्वादी. पुं. स्यादिति अव्ययमनेकान्तवाचकं ततः स्यादिति अनेकान्तं वदतीत्येवंशीलः स्याद्वादी स्याद्वादोऽस्यास्तीति वा स्याद्वादी यौगिकत्वादनेकान्तवादी इत्यपि पाठः.

अर्थ :- सकल वस्तुस्तोम अपने स्वरूप करके कथंचित् अस्ति है और परवस्तु के स्वरूप करके कथंचित् नास्तिरूप है ऐसा तत्त्व प्रतिपादन करनेवाला होने से ईश्वर का नाम स्याद्वादी है.

१६. अभयदः. पुं. भयमिहपरलोकादानाकस्मादाजीवमरणाश्लाघाभेदेन सप्तधा एतत्प्रतिपक्षतोऽभयं विशिष्टमात्मनः स्वास्थ्यं निःश्रेयसधर्मनिबंधनभूमिकाभूतं तत् गुणप्रकर्षादाचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् सर्वथा परार्थकारित्वाद्ददाति इति अभयदः.

अर्थ :- सर्वथा अभय का देनेवाला होने सें ईश्वर का नाम अभयद है.

१७. सार्वः. पुं. सर्वेभ्यः प्राणिभ्यो हितः सार्वः.

अर्थ :- सर्व प्राणी के पर हितकारी होने सें ईश्वर का नाम सार्व है.

१८. सर्वज्ञः. पुं. सर्वं जानातीति सर्वज्ञः.

अर्थ :- सर्व पदार्थों कुं अपने ज्ञानद्वारा जाननेवाला होने सें ईश्वर का नाम सर्वज्ञ है.

१९. सर्वदर्शी. पुं. सर्वं पश्यतीत्येवंशीलः सर्वदर्शी.

अर्थ :- अपने अखंड ज्ञानद्वारा सर्व वस्तु को देखने का स्वभाव है जिसका इस लिये ईश्वर का नाम सर्वदर्शी है.

२०. केवली. पुं. सर्वथाऽऽवरणविलये चेतनस्वभावाविर्भावः केवलं तदस्यास्तीति केवली.

अर्थ :- सर्व कर्म आवरण के दूर होने सें चेतनस्वभाव का प्रकट होना सो केवल. ऐसा केवल का धारक होने सें ईश्वर परमात्मा का नाम केवली है.

२१. देवाधिदेवः. पुं. देवानामप्यधिदेवो देवाधिदेवः.

अर्थ :- देवताका भी देव होने सें ईश्वर का नाम देवाधिदेव है.

२२. बोधिदः. पुं. बोधिः जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिस्तां ददाति इति बोधिदः.

अर्थ :- जिनप्रणीत शुद्ध धर्मरूप बोधिबीज का देनेवाला होने सें ईश्वर का नाम बोधिद है.

२३. पुरुषोत्तमः. पुं. पुरुषाणाम् उत्तमः पुरुषोत्तमः.

अर्थ :- पुरुषों के बीच सर्वोत्तम श्रेष्ठता धारण करनेवाला होने सें ईश्वर का नाम पुरुषोत्तम है.

२४. वीतरागः. पुं. वीतो-गतो रागोऽस्मात् इति वीतरागः.

अर्थ :- दूर हो गया है अंगनादिकों सें राग जिसका इस लिये ईश्वर परमात्मा का नाम वीतराग है.

२५. आप्तः. पुं. जीवानां हितोपदेशदातृत्वात् आप्त इव आप्तः.

અર્થ :- સર્વ વસ્તુઓનો સમૂહ પોતાના સ્વરૂપથી કથંચિત્ અસ્તિ છે અને પરવસ્તુના સ્વરૂપથી કથંચિત્ નાસ્તિરૂપ છે, એવું તત્ત્વ (જણાવનારા) પ્રતિપાદન કરનારા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **સ્યાદ્વાદી** છે.

१६. अभयदः. पुं. भयमिहपरलोकादानाकस्मादाजीवमरणाश्लाघाभेदेन सप्तधा एतत्प्रतिपक्षतोऽभयं विशिष्टमात्मनः स्वास्थ्यं निःश्रेयसधर्मनिबंधनभूमिकाभूतं तत् गुणप्रकर्षादाचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् सर्वथा परार्थकारित्वाद्ददाति इति अभयदः.

અર્થ :- સર્વપ્રકારે અભયને આપનારા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **અભયદ** છે.

१७. सार्वः. पुं. सर्वेभ्यः प्राणिभ्यो हितः सार्वः.

અર્થ :- સર્વપ્રાણીઓના હિતને કરનારા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **સાર્વ** છે.

१८. सर्वज्ञः. पुं. सर्वं जानातीति सर्वज्ञः.

અર્થ :- સર્વ પદાર્થોને પોતાના જ્ઞાન દ્વારા જાણતાં હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **સર્વજ્ઞ** છે.

१९. सर्वदर्शी. पुं. सर्वं पश्यतीत्येवंशीलः सर्वदर्शी.

અર્થ :- પોતાના અખંડજ્ઞાન દ્વારા સર્વ વસ્તુઓને દેખવાનો સ્વભાવ હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **સર્વદર્શી** છે.

२०. केवली. पुं. सर्वथाऽऽवरणविलये चेतनस्वभावाविर्भावः केवलं तदस्यास्तीति केवली.

અર્થ :- સર્વ કર્મના આવરણો દૂર થવાથી ચેતન સ્વભાવ પ્રગટ થવો તે કેવલ. એવા કેવલના ધારક હોવાથી ઈશ્વર પરમાત્માનું નામ કેવલી છે.

२१. देवाधिदेवः. पुं. देवानामप्यधिदेवो देवाधिदेवः.

અર્થ :- દેવતાના પણ દેવ હોવાથી ઈશ્વરનું પણ નામ **દેવાધિદેવ** છે.

२२. बोधिदः. पुं. बोधिः जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिस्तां ददाति इति बोधिदः.

અર્થ :- ભગવાને કહેલા શુદ્ધ ધર્મરૂપ બોધિબીજને આપવાવાળા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **બોધિદ** છે.

२३. पुरुषोत्तमः. पुं. पुरुषाणाम् उत्तमः पुरुषोत्तमः.

અર્થ :- પુરુષોમાં સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠતા ધારણ કરનારા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ **પુરુષોત્તમ** છે.

२४. वीतरागः. पुं. वीतो-गतो रागोऽस्मात् इति वीतरागः.

અર્થ :- સ્ત્રી વગેરે ઉપરથી જેમનો રાગ દૂર થઈ ગયો હોવાથી ઈશ્વર પરમાત્માનું નામ વીતરાગ છે.

२५. आप्तः. पुं. जीवानां हितोपदेशदातृत्वात् आप्त इव आप्तः.

अर्थ :- जीवो के तांई हितोपदेश करनेवाला होने सें ईश्वर का नाम आप्त है.

यह नामो सत्य परमेश्वर के है.

⇒ जगत्कर्त्ता ईश्वर का खंडन :

आगे दयानंदजी नें जो जगत का कर्त्ता ईश्वर माना है तिसका खंडन लिखते है.

सर्व जगत के बनाने सें ब्रह्मा परमेश्वर का नाम है. यह गुण परमेश्वर में कबी नहीं हो सकता है. क्योंकि, दयानंदजी सत्यार्थप्रकाश में लिखता है. पृष्ट २२२ में जब सृष्टि का समय आता है, तब परमात्मा उन परम सूक्ष्म पदार्थो कों एकट्ठा करता है. भला अनंतशक्तिवाला होकर परमात्मा पामरों की तरें पदार्थ एकट्ठे करे है. फेर उनसें महत्तत्त्व बनावे है, तिनसें अहंकार, तिससें पंचतन्मात्रा इत्यादि क्रम सें सृष्टि बनाता है तो हम पूछते है इतनी महेनत करके जो ईश्वर सृष्टि बनाता है परमात्मा को कोई जरूरता है वा वे पदार्थ ईश्वर आगे विनति करते है. प्रथम पक्ष मानोगे तो ईश्वर कृतकृत्य नहि रहेगा, कर लिये है करने योग्य काम जिसनें उसकों कृतकृत्य कहते है. ईश्वर का तो बडा भारी काम रहता मालूम होता है जो इतनी मेहेनत सें सृष्टि बनाना स्वीकार कीया है. जेकर कहोगे ईश्वर को कोई प्रयोजन नहीं तो फेर काहे को इतनी मेहेनत उठाता है, विना प्रयोजन तो मंद पुरुष भी नहीं प्रवृत्त होता है. जेकर कहोगे ईश्वर दयालु है, दया करके प्रलय में स्थित जीवां को प्रलय सें निकाल कर उनको सुख देने वास्ते नवीन शरीर बनाकर उनके साथ संबंध कर देता है तो हम पूछते है प्रलय में उनकों क्या दुःख था, जेकर कहोगे वहां सुख भी क्या था वह तो सुषुप्ति के सदृश है, तो हम पूछते है भला जिन जीवां को तो सुखी रचा उनकों तो सुख दीया परंतु जिन जीवां को दुःखी रचा उनकों क्या सुख दीया. जो कुष्ट, भगंदर, जलोदर, शरीर में कृमि पडे हूवे. महादुःख भोग रहे है, खाने को टुकडा भी नहीं मिलता है, शरीर में रोग हो रहा है, मस्तकोपरि लकडीयां का भार उठाया हूवा है इत्यादिक परम दुःखो सें पीडित हो रहे है इनों उपर ईश्वर नें क्या दया करी. इस दया करने सें तो ना करनी अच्छी थी. बिचारें गरीब जीव सुख सें सोये हुवे थे उनकों ईश्वर की दया नें विपदा में डाल दिया. किसी आदमी सोते कों जगा देवे तो वो मनमें दुःख मानता है. उन जीवां को तो ईश्वर की दया नें सोता कों जगाकर नरक में डाल दीया, वे विचारे जीव तो ईश्वर की दया की बहुत स्तुति करते होंगे. सुज्ञ जनों ! देखीये, यह दया है कि हिंसा है. हम नहीं जानते ऐसी दया माननेवाले कौन सा मोह को प्राप्त हो रहे है. जेकर कहोगे ईश्वर क्या करे, वे जीव ईश्वर आगे विनति करते है, ईश्वर उनकी प्रार्थना कों क्यों कर भंग करे, यह कहना भी अज्ञानता का सूचक है. क्योंकि प्रथम तो उन जीवां के शरीर नहीं है, वे तालु आदि सामग्री विना बोल भी नहीं सकते, विनति करनी तो दूर रही. भला, जिन जीवां को सुखी रचा उनो की तो विनति करनी भी बन सकती है, जिन जीवां को दुःखी रचा वे जीव अपने दुःखी होने वास्ते कैसे विनति करते होंगे. जेकर कहे वे जीव विनति नहीं करते परंतु उन जीवो के साथ जो कर्म लगे हुवे है उनका फल भुगता ने वास्ते ईश्वर सृष्टि रचता है

અર્થ :- જીવોને હિતોપદેશ કરનારા હોવાથી ઈશ્વરનું નામ આપ્ત છે. આ પરમેશ્વરના સત્ય નામો છે.

⇒ જગત્ કર્તા ઈશ્વરનું ખંડન :-

આગળ દયાનંદજીએ જગતના કર્તા જે ઈશ્વર માન્યા છે, તેમનું ખંડન લખીએ છીએ -

સર્વ જગતને બનાવવાથી પરમેશ્વરનું નામ બ્રહ્મા છે. આ ગુણ પરમેશ્વરમાં ક્યારે પણ હોઈ ન શકે. કારણ કે, દયાનંદજી સત્યાર્થ પ્રકાશમાં પૃષ્ઠ ૨૨૨માં લખે છે કે, જ્યારે સૃષ્ટિનો સમય આવે છે ત્યારે પરમાત્મા અત્યંત સૂક્ષ્મ પદાર્થોને ભેગા કરે છે. ભલા ! પરમાત્મા અનંત શક્તિવાળા થઈને પામરોની જેમ પદાર્થો એકઠા કરે છે પછી એમાંથી મહત્તત્ત્વ બનાવે છે. તેમાંથી અહંકાર બનાવે છે, તેમાંથી પાંચ તન્માત્રા બનાવે છે ઇત્યાદિ ક્રમથી સૃષ્ટિ બનાવે છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, આટલી મહેનત કરીને જો ઈશ્વર સૃષ્ટિ બનાવે છે, તો શું પરમાત્માને કંઈ જરૂર હતી અથવા તે પદાર્થો ઈશ્વર આગળ વિનંતિ કરતા હતા ? પ્રથમ પક્ષ માનશો તો ઈશ્વર કૃતકત્ય નહીં રહે. કરવા યોગ્ય કામ જેને કરી લીધા છે તેને કૃતકૃત્ય કહેવાય છે. ઈશ્વરને તો બહું મહાન કામ રહેતું જણાય છે કે આટલી મહેનતથી સૃષ્ટિ બનાવવાનું સ્વીકાર્યું. જો એમ કહો કે, ઈશ્વરને કોઈ પ્રયોજન નથી તો પછી શા માટે આટલી મહેનત ઉઠાવે છે. પ્રયોજન વિના તો મંદ પુરુષ પણ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. જો એમ કહે કે ઈશ્વર દયાળુ છે. દયા કરીને પ્રલયમાં રહેલા જીવોને પ્રલયથી બહાર કાઢીને તેમને સુખ આપવા માટે નવું શરીર બનાવીને તેમની સાથે સંબંધ કરે છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, પ્રલય કાળમાં જીવોને શું દુઃખ હતું, જો એમ કહો કે ત્યાં સુખ પણ શું હતું ? તે તો સુષુપ્તિ સમાન છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે ભલા ! જે જીવોને સુખી રચ્યા તેમને તો સુખ આપ્યું પરંતુ જે જીવોને દુઃખી રચ્યા એમને કયાં સુખ આપ્યું ! કોઢ, ભગંદર, જલોદર, શરીરમાં કરમીયા પડ્યા હોય આવા જે મહાદુઃખ ભોગવે છે ખાવા માટે ટુકડો પણ મળતો નથી, શરીરમાં રોગ થઈ રહ્યા છે, માથા ઉપર લાકડાનો ભાર ઉઠાવેલો હોય છે ઇત્યાદિ અત્યંત દુઃખોથી પીડાઈ રહ્યા છે. તેમની ઉપર ઈશ્વરે શું દયા કરી ? આવી દયા કરવાથી તો ન કરી હોત તો સારું. બીચારા ગરીબ જીવો સુખેથી સુતા હતા. ઈશ્વરની દયાએ તેમને મુશ્કેલીમાં મૂકી દીધા. કોઈ માણસ સુતેલાને જગાડે તો તે મનમાં દુઃખ માને છે ઈશ્વરની દયાએ તો તે જીવોને સુતેલા જગાડીને નરકમાં મૂકી દીધા, તે બીચારા જીવ તો ઈશ્વરની દયાની ઘણી સ્તુતિ કરતા હશે. સુજ્ઞજનો ! દેખો આ દયા છે કે હિંસા છે. અમે જાણતા નથી કે આવી દયા માનવાવાળા કયા મોહને પામી રહ્યા છે. જો એમ કહો કે ઈશ્વર શું કરે, તે જીવ ઈશ્વરની આગળ વિનંતી કરે છે, ઈશ્વર તેમની પ્રાર્થનાનો કેવી રીતે ભંગ કરે. આવું કહેવું પણ અજ્ઞાનતાનું સૂચક છે. કારણ કે, પ્રથમ તો તે જીવોને શરીર નથી તો તાળવું આદિ સામગ્રી વિના બોલી પણ ન શકે. વિનંતી કરવી તો દૂર રહી ભલા ! જે જીવોને સુખી રચ્યા તેઓ વિનંતી કરે તેવું બની શકે. જે જીવોને દુઃખી રચ્યા તે જીવ પોતાને દુઃખી થવા માટે કેવી રીતે વિનંતી કરે. જો એમ કહો કે તે જીવો વિનંતી નથી કરતા પરંતુ તે જીવોની સાથે જે કર્મ લાગ્યા છે તેના ફળ ભોગવવા માટે ઈશ્વર સૃષ્ટિ રચે છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, જો ઈશ્વર

तो हम पूछते है जेकर ईश्वर उनकों कर्मो का फल न भुगतावे तो क्या वे कर्म ईश्वर कों दुःख देते थे, जो उनके दुःख सें डर कर सृष्टि रचता है ? जेकर कहोगे ईश्वर कों जीवां के कर्मों ने क्या दुःख देना था, वो तो अनंतशक्तिमान है, ईश्वर तो फक्त क्रीडा वास्ते ही सृष्टि रचता है. वाह ! अच्छा ईश्वर तुमने माना है जो अपनी खेल वास्ते जीवां को अनेक दुःखों में गेरता है अपनी खेल वास्ते गरीब जीवां को नरक में गेरना, रुवाना, पिटाना, रोगी, दरिद्री करना यह दयावान का काम नहीं. सच्चे है कि चिडियों की मौत गवांरों की हांसी. जेकर वगर विचारें कहे ईश्वर खेल वास्ते नहीं सृष्टि रचता, किंतु ईश्वर का स्वभाव ही अनादि काल सें सृष्टि रचने का है, तो निष्प्रयोजन परजीवा कों दुःख देने के स्वभाववाला है, वो कबी ईश्वर नहीं हो सकता है, जैसे कडवे स्वभाववाला नींब मीसरी नहीं हो सकता है. अब जब सृष्टि बनाने का प्रयोजन नहीं तो सृष्टि ईश्वर नें बनाई है यह क्यों कर सिद्ध होगा. जब कोई भी प्रयोजन ईश्वर के सृष्टि बनाने में न मिला तब दयानंदजी नें सत्यार्थप्रकाश पृष्ट २१३ में नहीं बनाने में क्या प्रयोजन है ऐसा लिखा. बडे शोक की बात है दयानंदजी नें ऐसे बुद्धिवान नाम धरा कर ऐसा प्रश्न पूछा, जिसका उत्तर बालक भी दे सकते है, प्रयोजन का अभाव यह न बनाने का प्रयोजन है, यह बात सब सामान्य लोक भी जानते है, जिस काम करने का कुछ प्रयोजन नहीं उस काम को कोई नहीं करता. फेर पृष्ट २१३ में स्वामीजी लिखता है न बनाना यह आलसी और दरिद्र लोगों की बाते है, पुरुषार्थी की नहीं और जीवां को प्रलय में क्या सुख वा दुःख है जो सृष्टि के सुख दुःख की तुलना की जाय तो सुख केई गुना अधिक होता है और बहूत सें पवित्रात्मा जीव मुक्ति को साध कर मोक्ष के आनंद को भी प्राप्त होते है, प्रलय में निकम्मे जैसे सुषुप्ति में पडे रहेते है वैसे रहते है और प्रलय के पूर्वसृष्टि में जीवों के कीये पाप-पुण्य कर्मो का फल ईश्वर कैसे दे सकता और जीव क्यों कर भोग सकते तिसका उत्तर-भला जो काम निकम्मा होवे जिसका प्रयोजन कुछ न होवे. करनें में अनंत जीवां को दुःख उत्पन्न होवे, ऐसे काम के करनेवाले को भला मानस और न करनेवाले को दरिद्री कौन बुद्धिमान कह सकता है, कोई भी नहीं और जो लिखा सुख केई गुना अधिक होता है बहुत पवित्र जीव मुक्ति के आनंद को प्राप्त होते है, भला ! जिन जीवां को दुःख उत्पन्न हो गया, नरक में अनंत दुःख भोगना पडा, उन को निकाल कर क्या सुख दीया ? उन जीवां वास्ते तो ऐसा पुरुषार्थी ईश्वर नहोता तो अच्छा था, वाह ! यही ईश्वर का पुरुषार्थ है जो विना प्रयोजन जीवां को दुःख देना ? फेर जो दयानंदजी लिखता है, प्रलय में निकम्मे सुषुप्ति जैसे पडे रहते है तो हम पूछते है परमेश्वर को निकम्मे देखकर क्या पेट में शूल उठा. वे नहीं कुछ काम करते थे तो परमेश्वर का कौन सा गाडा अडका हूवा था. जब प्रलय सें निकालने सें काम करने लगे तब कौन सा दुःख मिट गया. अलबत्तां उनकों नरक, स्वर्ग, सुख-दुःख, पशु, पक्षी इत्यादिक अनेक तरेका फल देने का टंटयतो गले में जरूर पड गया. यह कहनी दयानंद के ईश्वर कों लागू पडी निक्कम्मी नायन का टटू मूंडे. फैर जो लिखा है प्रलय के पूर्व सृष्टि में जीवों के किये पाप-पुण्य कर्मो का फल ईश्वर कैसे दे सकता. हम पूछते है ईश्वर उनको फल न देता तो क्या उनके पापो का फल ईश्वर

તેમને કર્મનું ફળ ન ભોગવાવે તો શું તે કર્મ ઈશ્વરને દુઃખ આપે છે ? એના દુઃખથી ડરીને ઈશ્વર સૃષ્ટિ રચે છે. જો એમ કહો કે, જીવોના કર્મો ઈશ્વરને શું દુઃખ આપી શકે ? ઈશ્વર તો અનંત શક્તિમાન છે. ઈશ્વર તો ફક્ત ક્રીડા કરવા માટે સૃષ્ટિ રચે છે. વાહ ! તમે તો સારા ઈશ્વર માન્યા છે. જે પોતાની ક્રીડા માટે અનેક જીવોને દુઃખમાં પાડે છે. પોતાની રમત માટે ગરીબ જીવોને નરકમાં નાંખવા, રોવડાવવા, મારવા, રોગી, દરિદ્રી કરવા. આ દયાવાનનું કામ નથી. સાચું છે કે, ચકલીઓનું મોત અને ગમારોને હાંસી. જો વિચાર્યા વગર કહીએ કે, ઈશ્વર રમત માટે સૃષ્ટિ નથી રચતા પરંતુ ઈશ્વરનો સ્વભાવ જ અનાદિ કાળથી સૃષ્ટિ રચવાનો છે. તો નિષ્પ્રયોજન બીજા જીવોને દુઃખ દેવાના સ્વભાવવાળા છે. તો તે ઈશ્વર ક્યારે પણ ન થઈ શકે, જેમ કડવા સ્વભાવવાળો લીંબડો ખાંડ ન થઈ શકે. હવે જ્યારે સૃષ્ટિ બનાવવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી તો ઈશ્વરે સૃષ્ટિ બનાવી છે એમ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય, ઈશ્વરને સૃષ્ટિ બનાવવાનું કોઈ પણ પ્રયોજન ન મળ્યું ત્યારે દયાનંદજીએ સત્યાર્થપ્રકાશ પૃષ્ટ ૨૧૩માં નહીં બનાવવાનું શું પ્રયોજન છે એવું લખી દીધું. અત્યંત ખેદની વાત છે કે, આવા બુદ્ધિવાનનું નામ ધરાવીને દયાનંદજીએ આવો પ્રશ્ન પૂછ્યો. જેનો જવાબ બાળક પણ આપી શકે છે. પ્રયોજનનો અભાવ એ જ સૃષ્ટિ નહીં રચવાનું પ્રયોજન છે. આ વાત સર્વ સામાન્ય લોક પણ જાણે છે. જે કામ કરવાનું કંઈ પ્રયોજન ન હોય એ કામને કોઈ પણ ન કરે. વળી પૃષ્ઠ ૨૧૩માં સ્વામીજી લખે છે કે, સૃષ્ટિ ન રચવી તે આળસુ અને દરિદ્ર લોકોની વાત છે. પુરુષાર્થીની નહીં અને જીવોના પ્રલયમાં શું સુખ-દુઃખ છે, તે જો સૃષ્ટિના સુખ-દુઃખની સાથે તુલના કરવામાં આવે તો સુખ કેઈ ગણું વધી જાય અને ઘણા બધા પવિત્રાત્મા જીવો મુક્તિની સાધના કરીને મોક્ષના આનંદને પણ પામે છે. બીચારા પ્રલય કાળમાં જેવી રીતે સુષુપ્તિમાં પડ્યા રહે તેવી રીતે રહે છે અને પ્રલયના પહેલાની સૃષ્ટિમાં જીવોએ કરેલા પાપ-પુણ્ય કર્મોનું ફળ ઈશ્વર કઈ રીતે આપી શકે અને જીવો કઈ રીતે ભોગવી શકે ? તેનો ઉત્તર ભલા ! જે કામ નકામા હોય, જેનું કોઈ પ્રયોજન ન હોય. કાર્ય કરવામાં અનંતા જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય, એવા કામ કરવાવાળાને સારા માણસ અને ન કરવાવાળાને કયો દરિદ્રી બુદ્ધિમાન કહે ! કોઈપણ નહીં અને જે લખ્યું કે, સૃષ્ટિ રચવામાં કેઈગણું સુખ વધારે હોય છે, ઘણાં પવિત્રજીવો મુક્તિના આનંદને પામે છે. ભલા ! જે જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. નરકમાં અનંતદુઃખ ભોગવવું પડ્યું. શું તેમને બહાર કાઢીને સુખ આપ્યું ? તે જીવો માટે તો આવા પુરુષાર્થી ઈશ્વર ન હોત તો સારું રહેત. વાહ ! પ્રયોજન વિના જીવોને દુઃખ આપ્યું એ જ ઈશ્વરનો પુરુષાર્થ છે ? વળી દયાનંદજી જે લખે છે કે, પ્રલયકાળમાં બિચારા સુષુપ્તિની જેમ પડ્યા રહેતા હતા તો અમે પૂછીએ છીએ કે, કામ વગરના દેખીને પરમેશ્વરના પેટમાં શું શૂળ ઉપડ્યું કે આ લોકો કંઈ કામ કરતા નથી. તેમાં પરમેશ્વરનું કયુ ગાડું અટક્યું હતું ? જ્યારે પ્રલયમાંથી બહાર કાઢીને કામ કરવા લાગ્યા ત્યારે કયું દુઃખ મટી ગયું. બેશક તેમને નરક, સ્વર્ગ, સુખ-દુઃખ, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના ફળ દેવાનો ફાંસો તો ગળામાં જરૂર પડ્યો. દયાનંદના ઈશ્વરને આ કહેવત લાગું પડી કે, આળસુ હજામના ટટ્ટૂ મૂંડ્યા. વળી જે લખ્યું કે પ્રલયકાળની પહેલાંની સૃષ્ટિમાં જીવોએ કરેલા પાપ-પુણ્ય

को भोगना पडता था. जेकर कहोगे, नहीं, तो फेर किस लिये उनको दुःख में डाला. जेकर कहोगे ईश्वर न्यायी है, जेकर उनको कर्मो का फल न देवे तो ईश्वर का न्याय नहीं रहता है, जैसे अब भी जो कोई चोरी, यारी, खून वगैरे करता है उनके करने सें राजा कों कोई भी दुःख नहीं होता है तो भी अपने न्याय वास्ते राजा उनको दंड देता है. यह भी तुमारा विना विचार का कथन है. क्योंकि जब किसी एक पुरुष नें दूसरे का धन लूट लीया और उसको मार दिया जेकर राजा उसकों दंड न देवे तो उनको देख कर दूसरा भी ऐसें करे, दूसरे कों देख कर तीसरा भी ऐसें करे. राजा का तो भय है नहीं तब तो आगे को वे विशेष करके उपद्रव करे, कितनेक लोक परस्पर लड कर मर जावे, बहुत लोक दुःखी होकर उस राजा कों नपुंसक जानकर उस राजा के राज्यां कों छोडकर दूसरे राजा के राज्य में जा बसे, तब तो उस राजे का राज्य नष्ट हो जावे जब उसके संपूर्ण सुख नष्ट हो जावे, तुमारा ईश्वर जेकर उनकों दंड न देता तो उसके भी सुख नष्ट हो जाते थें ? उस राजा की प्रजा एक दूसरे कों देखकर उपद्रव भी कर सकती है. वे जो जीव सुषुप्ति की तरें प्रलय में पडे है वे तो कुछ भी नहीं करते, न आगे को करने के है. उनको दंड न देने सें ईश्वर का कौन सा राज्य नष्ट हो जाता था. जेकर कोई नास्तिक ऐसें कहे ईश्वर का तो कुछ भी नष्ट नहीं होता था परंतु जेकर ईश्वर दंड न देवे तो ईश्वर का न्यायीपणा नहीं रहता है. हम पूछते है, ईश्वर को न्यायी किसनें बनाया है कि तुम हमारा न्याय करा करो. जेकर तुम कहोगे अनादि न्यायी है तो हम पूछते है जैसे ईश्वर अनादि है ऐसे जीव भी अनादि है यह क्यों कर भेद पड गया, एक जीव न्यायी, शेष सर्व अन्यायी, एक जीव स्वतंत्र, शेष सर्व परतंत्र, एक जीव सर्वज्ञ, शेष सर्व असर्वज्ञ. जेकर कहोगे जैसे आकाश और जीव दोनो अनादि है तदपि एक चेतन है, एक जड है ऐसा ईश्वर जीव भी न्यायी अन्यायी है. यह भी कहना तुमारा मिथ्या है. क्योंकि जीव और आकाश भिन्न भिन्न जातिवाले पदार्थ है. इनके भेद होने में जाति का भेद कारण है. ईश्वर और जीव एक आतमतत्त्व जातिवाले पदार्थ है. इनके स्वरूप में भेद कभी नहीं बन सकता, जेकर कहोंगे इनके स्वरूप में तो भेद नहीं. जैसे पुण्य-पाप की न्यूनताधिकता सें जीवों का परस्पर भेद है ऐसे पुण्य-पाप के अभाव सें जीव ईश्वर का भेद हे तो हम पूछते है, ईश्वर में पुण्य-पाप का अभाव कब हुवा, जेकर तुम कहोगे ईश्वर अनादि सें पुण्य-पाप सें रहित है, तो हम पूछते है तुल्य जातिवाले होने सें जीव भी अनादि सें पुण्य-पाप सें रहित क्युं नहीं हुवे ? इससें एकला ईश्वर कभी न्यायी नहीं सिद्ध होता है. जेकर नास्तिक कहे जेकर तुल्य जाति करके भेद न मानोगे तो अनादि से सर्व जीव पापवाले अथवा पुण्यवाले होने चाहिए थे परंतु हम देखते है केई जीव पापवाले है, केई पुण्यवाले है ऐसे ही ऐसे ही कोई जीव अनादि सें पुण्य-पाप सें रहित सिद्ध हो जावेगा. हे नास्तिक ! यह तेरा कहना अति मूर्खपणे का सूचक है क्योंकि कोई ऐसा जीव नहीं जो केवल पुण्यवाला ही है और ऐसा भी कोई जीव नहीं जो केवल पापवाला है. किंतु पापपुण्य दोनो करी संयुक्त सब जीव अनादि काल सें चले आते है. जो जीव मुक्ति के साधन करता है वो पाप-पुण्य सें रहित हो जाता है. अनादि न्यायी कभी पाप-पुण्य करके युक्त नहीं था. ऐसा नास्तिकों का ईश्वर कभी नहीं सिद्ध

કર્મોના ફળ ઈશ્વર કઈ રીતે આપી શકે, અમે પૂછીએ છીએ કે, ઈશ્વર એમને ફળ ન આપે તો શું તેમના પાપોનું ફળ ઈશ્વરે ભોગવવું પડે. જો એમ કહો કે, ના, તો પછી શા માટે એમને દુઃખમાં નાંખ્યા, જો એમ કહો કે ઈશ્વર ન્યાયી છે અને એમને કર્મોનું ફળ ન આપે તો ઈશ્વરનો ન્યાય રહે નહીં, જેવી રીતે હાલમાં પણ જો કોઈ ચોરી, વ્યભિચાર, ખૂન વગેરે કરે છે, તેમના કરવાથી રાજાને કંઈપણ દુઃખ નથી આપતા, તો પણ પોતાના ન્યાય માટે રાજા તેમને દંડ આપે છે. તમારું આ કથન પણ વિચાર્યા વગરનું છે. કારણ કે, જ્યારે કોઈ એક પુરુષે બીજાનું ધન લૂંટી લીધું અને તેને મારી નાંખ્યો, જો રાજા તેમને દંડ ન આપે તો તેમને દેખીને બીજા પણ એવું કરે, બીજાને દેખીને ત્રીજો પણ એવું કરે. રાજાનો તો ભય છે જ નહીં તેથી તો તેઓ આગળ વધારે ઉપદ્રવ કરે. કેટલાક લોકો પરસ્પર લડીને મરી જાય, ઘણા લોકો દુઃખી થઈને તે રાજાને નપુંસક જાણીને તે રાજાના રાજ્યને છોડીને બીજાના રાજ્યમાં જઈને રહે, ત્યારે તો તે રાજાનું રાજ્ય નષ્ટ થઈ જાય. જ્યારે એનું સંપૂર્ણ સુખ નષ્ટ થઈ જાય. તમારા ઈશ્વર જો એમને દંડ ન આપત તો એમનું પણ સુખ નષ્ટ થઈ જતું હતું ? તે રાજાની પ્રજા એક બીજાને જોઈને ઉપદ્રવ પણ કરી શકે છે અને જે જીવ સુષુપ્તિની જેમ પ્રલયમાં પડ્યા હતા તે તો કંઈ પણ કરતા નથી અને બીજાને પણ કંઈ કરતા નથી. તેમને દંડ ન દેવાથી ઈશ્વરનું કયું રાજ્ય નષ્ટ થઈ જાય છે. જો કોઈ નાસ્તિક એવું કહે કે, ઈશ્વરનું તો કંઈ પણ નાશ નથી થતું પરંતુ જો ઈશ્વર દંડ ન આપે તો ઈશ્વરનું ન્યાયીપણુ ન રહે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, જેમ ઈશ્વર અનાદિ છે તેમ જીવ પણ અનાદિ છે. આ ભેદ કેવી રીતે પડી ગયા કે એક જીવ ન્યાયી બીજા બધા અન્યાયી. એક જીવ સ્વતંત્ર અને બીજા બધા પરતંત્ર, એક જીવ સર્વજ્ઞ બીજા બધા અસર્વજ્ઞ, જો એમ કહો કે, જેમ આકાશ અને જીવ બંન્ને અનાદિ છે તો પણ એક ચેતન અને જડ છે એવી રીતે ઈશ્વર ન્યાયી અને જીવ અન્યાયી છે. તમારું આ કથન ખોટું છે. કારણ કે, જીવ અને આકાશ જદી-જુદી જાતિવાળા પદાર્થ છે. તેમનો ભેદ થવામાં જાતિનો ભેદ કારણ છે. ઈશ્વર અને જીવ એક આત્મતત્ત્વ જાતિવાળા પદાર્થ છે. એના સ્વરૂપમાં ક્યારે પણ ભેદ ન થઈ શકે. જો એમ કહો કે એના સ્વરૂપમાં તો ભેદ નથી. જેવી રીતે પુણ્ય-પાપની ન્યૂનતા અને અધિકતાથી જીવોમાં પરસ્પર ભેદ છે એવી રીતે પુણ્ય-પાપના અભાવથી જીવ અને ઈશ્વરનો અભેદ છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, ઈશ્વરમાં પુણ્ય-પાપનો અભાવ ક્યારે થયો. જો તમે કહો કે, ઈશ્વર અનાદિ કાળથી પુણ્ય-પાપથી રહિત છે. તો અમે પૂછીએ છીએ કે, તુલ્ય જાતિવાળા હોવાથી જીવ પણ અનાદિ કાળથી પુણ્ય-પાપથી રહિત કેમ ન થયા. તેથી એકલા ઈશ્વર ક્યારે પણ ન્યાયી સિદ્ધ થતા નથી. જો નાસ્તિક કહે કે તુલ્ય જાતિથી ભેદ નહીં માનો તો અનાદિથી બધા જીવ પાપ અથવા પુણ્યવાળા હોવા જોઈએ. પરંતુ અમે દેખીએ છીએ કે, કોઈ જીવ પાપવાળા છે અને કોઈ પુણ્યવાળા છે. એમને એમ જ કોઈ જીવ અનાદિ કાળથી પુણ્ય-પાપથી રહિત સિદ્ધ થઈ જાય. હે નાસ્તિક ! આ તારું કથન અતિમૂર્ખપણાનું સૂચન છે. કારણ કે, કોઈ એવો જીવ નથી કે જે કેવળ પુણ્યવાળો જ હોય અને કોઈ એવો પણ જીવ નથી કે જે કેવળ પાપવાળો હોય પરંતુ બધા જીવ અનાદિકાળથી પુણ્ય-પાપ બંન્નેથી સંયુક્ત હોય છે. જે જીવ મુક્તિની સાધના કરે છે. તે

हो सकता. अब कहना चाहिये तुमारे ईश्वर को किसनें न्यायी बनाया है. हे नास्तिक ! न्यायी उसका नाम है जो सच्च को सच्च, जूठ कों जूठ कहे, किसी का पक्षपात न करे. परंतु तुमारा ईश्वर ऐसा नहीं हो सकता है, क्योंकि जो पहले तो जीवां को पाप करते को न रोके, जब पाप कर चूके तो पीछे झट दंड देने कों तैयार हो जावे. ऐसे अन्यायी को कौन बुद्धिमान न्यायी मान सकता है ? इस न्याय सें तो आधुनिक राजे भी अच्छे है. जो इनकों खबर हो जावे इस मनुष्य नें चोरी करनी है वा खून करना है, उसकों पकड कर पहले ही उसकी जामीनी आदि बंदोबस्त कर लेते है. जेकर नास्तिक कहे वेद का उपदेश देकर ईश्वर नें भी पहले ही सब जीवां को पाप करनें सें रोका है, तो हम पूछते है जो ईश्वर के उपदेश कों न मानकर पाप करते है क्या वे ईश्वर सें जोरावर है जो ईश्वर उनकों पाप करते को देखकर उसी वखत उनकों बंद नहीं करता, उनका मन नहीं फेरता, उनके हाथ पग नहीं तोडता. इत्यादि करके पाप करनें सें पहले ही क्यों नहीं उनको बंद करता ? जेकर कहोगे पहले ईश्वर में सामर्थ्य नहीं तो पीछे कहां सें आई ? और सदा अनंतशक्तिवाला क्यों कर सिद्ध होगा ?

⇒ नास्तिक और आस्तिक का संवाद

तथा हे नास्तिक ! प्रलय काल में भी जीव पाप-पुण्य करी संयुक्त होते है उस काल में ईश्वर फल क्यों नहीं देता ? जेकर कहोंगे उस काल में कर्मफल देने सें उन्मुख हो जाते है तो ईश्वर को फलदाता मानना निरर्थक है. फल देने न देने वाले तो कर्म हुए.

नास्तिक-कर्म तो जड है यह क्यों कर अपने आप फल दे सकते है.

आस्तिक-जहरतो जड है यह क्यों कर अपने आप खाने वाले को मार देता है.

नास्तिक-ईश्वर जेकर फल न देवे तो ईश्वर में जो अनंत सामर्थ्य है वो सृष्टि रचे विना क्यों कर सफल होगी.

आस्तिक-ईश्वर में जो सृष्टि रचनें की सामर्थ्य सृष्टि रचे विना सफल न होवे तो मनुष्य का अवतार धार कर स्त्रियों सें भोग करना, परस्त्रियों के कपडे चुराने, उनकों अपने सन्मुख नग्न खडी कराना, स्त्री आगे नाचना, अपनी बेटी सें भोग करना, सतीयां के शील भ्रष्ट करने वास्ते भिखारी का रूप धारन करना इत्यादिक अनेक कुकर्म करके पीछे निराकार, निरंजन परमात्मा बन बेठना इत्यादिक जो ईश्वर में सामर्थ्य है तो इन कामों के कीये विना क्यों कर सफल होगी. जेकर कहोगे यह सामर्थ्य ईश्वर में नहीं, तो हे नास्तिक ! सृष्टि रचने की सामर्थ्य कैसे होगी ? जेकर कहोंगे ईश्वर में अनंत शक्ति है इस वास्ते सृष्टि रच सकता है, तो पूर्वोक्त काम करने काल में क्या वो अनंत शक्ति नष्ट हो जाति है ?

नास्तिक-ईश्वर असंभवकाम नहीं करता. पूर्वोक्त काम असंभव है. इस वास्ते ईश्वर नहीं करता.

પાપ-પુણ્યથી રહિત થઈ જાય છે. અનાદિકાળથી ન્યાયી ક્યારે પણ પાપ-પુણ્યથી યુક્ત ન હતા. એવા નાસ્તિકોના ઈશ્વર ક્યારે પણ સિદ્ધ થતા નથી. હવે કહેવું જોઈએ કે તમારા ઈશ્વરને કોને ન્યાયી બનાવ્યા ? હે નાસ્તિક ! ન્યાયી તેને કહેવાય, કે જે સાચાને સાચુ અને જૂઠાને-જૂઠું કહે. કોઈનો પક્ષપાત ન કરે પરંતુ તમારા ઈશ્વર એવા ન હોઈ શકે. કારણ કે, તેઓ પહેલાં તો જીવોને પાપ કરતા રોકતા નથી. જ્યારે પાપ કરી લે પછી તો ઝટ-પટ દંડ દેવા તૈયાર થઈ જાય છે. આવા અન્યાયીને કયો બુદ્ધિમાન ન્યાયી માને. આ ન્યાય કરતાં તો હમણાંના રાજાઓ સારા છે. જે એમને ખબર હોય કે આ મનુષ્યને ચોરી કરવી છે અથવા ખૂન કરવું છે એમને પકડીને પહેલેથી જ એમની સાક્ષી આદિ બંદોબસ્ત કરી લે છે, જો નાસ્તિક કહે કે, ઈશ્વરે પણ વેદનો ઉપદેશ આપીને પહેલેથી જ બધા જીવોને પાપ કરતા રોક્યા છે, તો અમે પૂછીએ છીએ કે ઈશ્વરનો ઉપદેશ નહીં માનીને જે પાપ કરે છે, શું તેઓ ઈશ્વરથી જોરાવર છે કે ઈશ્વર એમને પાપ કરતાં દેખીને તે વખતે તેમને કેમ રોકતા નથી. એમનું મન કેમ ફેરવતા નથી, એમના હાથ પગ કેમ તોડતા નથી ઈત્યાદિ કરીને પાપ કરતા પહેલા જ કેમ એમને અટકાવતા નથી. જો એમ કહો કે ઈશ્વરમાં પહેલાં સામર્થ્ય ન હતું, તો પછીથી ક્યાંથી આવ્યું ? અને હંમેશાં અનંત શક્તિવાળા ઈશ્વર કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ?

⇒ નાસ્તિક અને આસ્તિકનો સંવાદ :-

તથા હે નાસ્તિક ! પ્રલયકાળમાં પણ જીવ પાપ-પુણ્યથી સંયુક્ત હોય છે. તો તે કાળે જ ઈશ્વર ફળ કેમ નથી આપતા ! જો એમ કહો કે, તે કાળે કર્મ ફળ દેવા માટે ઉન્મુખ થઈ જાય છે. તો ઈશ્વરને ફળદાતા માનવા નિરર્થક છે. ફળ આપવા ન આપવાવાળા તો કર્મો થયા.

નાસ્તિક—કર્મ તો જડ છે. તે કેવી રીતે પોતે પોતાનું ફળ આપી શકે ?

આસ્તિક—ઝેરતો જડ છે. તે કેવી રીતે પોતે પોતાના ખાવાવાળાને મારી દે છે ?

નાસ્તિક—જો ઈશ્વર ફળ ન આપે તો ઈશ્વરમાં જે અનંત સામર્થ્ય છે તે સૃષ્ટિ રચ્યા વિના કેવી રીતે સફળ થશે ?

આસ્તિક—ઈશ્વરમાં સૃષ્ટિ રચવાનું જે સામર્થ્ય છે, તે સૃષ્ટિ રચ્યા વિના સફળ ન થાય, તેથી મનુષ્યનો અવતાર ધારણ કરીને સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ કરવો, પરસ્ત્રીઓના કપડા ચોરવા, તેમને પોતાની સામે નગ્ન ઊભી રાખવી, સ્ત્રી આગળ નાચવું, પોતાની દીકરી સાથે ભોગ કરવો, સતીઓના શીલ ભ્રષ્ટ કરવા માટે ભિખારીનું રૂપ ધારણ કરવું ઈત્યાદિ અનેક કુકર્મ કરીને પછી નિરાકાર, નિરંજન પરમાત્મા બની બેસવું ઈત્યાદિ ઈશ્વરમાં જે સામર્થ્ય છે તે આવા કામો કર્યા વિના કેવી રીતે સફળ થાય ! જો એમ કહો કે આ સામર્થ્ય ઈશ્વરમાં નથી. તો હે નાસ્તિક ! સૃષ્ટિ રચવાનું સામર્થ્ય કેવી રીતે હોય ? જો એમ કહો કે ઈશ્વરમાં અનંત શક્તિ છે માટે સૃષ્ટિ રચી શકે છે, તો પૂર્વોક્ત કાર્ય કરતી વેળાએ શું તે અનંતશક્તિ નાશ થઈ જાય છે.

નાસ્તિક—ઈશ્વર અસંભવિત કાર્ય કરતા નથી ? પૂર્વોક્ત કામ અસંભવિત છે માટે ઈશ્વર નથી કરતાં.

आस्तिक-सृष्टि का रचना भी असंभव है यह क्यों कर करता है ?

नास्तिक-ईश्वर के कीये हुवे नियम जैसे अग्नि उष्ण, जल शीतल इत्यादि इनकों ईश्वर भी नहीं बदल सकता है, इस लिये सर्व शक्तिमान् का अर्थ इतना ही है कि परमात्मा, बिना किसी के सहाय के, सब कार्य पूर्ण कर सकता है.

आस्तिक-जब ईश्वर में अपने करे हुवे नियमो के बदलने की सामर्थ्य नहीं तो वह नियम ईश्वर नें करे है यह क्यों कर सिद्ध होगा ?

नास्तिक-विना कर्ता के कोई भी क्रिया वा क्रियाजन्य पदार्थ नहीं बन सकता. जिन पृथ्वी आदि पदार्थों में संयोग विशेष सें रचना दीखती है वे अनादि कभी नहीं हो सकते. इससें सृष्टि का कर्त्ता ईश्वर सिद्ध होता है.

आस्तिक-पृथ्वी आदि पदार्थों की जो रचना है उनका कर्त्ता पृथ्वीकायकादि जीव है, ईश्वर नहीं. यह रचना प्रवाह सें अनादि अनंत है, पर्याय की अपेक्षा सें सादिसांत है.

नास्तिक-संयोग कोई भी अनादि नहीं हो सकता है.

आस्तिक-हे नास्तिक ! तुमारे ईश्वर के अंशो के संयोग की जो रचना है उसका कौन कर्त्ता है ?

नास्तिक-ईश्वर तो निरंश है. जेकर ईश्वर के अंश होवे तो उनके संयोगद्वारा ईश्वर की रचना का कर्त्ता भी कोई सिद्ध होवे.

आस्तिक-जेकर ईश्वर निरंश होवे तो घटपटादि सर्व पदार्थो में व्यापक नहीं सिद्ध होगा, क्योंकि एक परमाणु में ईश्वर सर्वात्मा करके रहता है के एक अंश करके ? जेकर सर्वात्मा करके रहता है तो एक परमाणु प्रमाण ईश्वर सिद्ध होगा. जेकर कहोगें एक अंश करके रहता है तो सिद्ध हुवा ईश्वर अंशो वाला है, निरंश नहीं.

नास्तिक-ईश्वर के अंशो का संयोग अनादि है.

आस्तिक-पृथ्वी आदि पदार्थो के संयोग कों अनादि कहते को क्या लज्जा आती है ?

नास्तिक-आदि सृष्टि मैथुनी नहीं होती.

आस्तिक-यह तुमारा कहना असंभव है. इसमें कोई भी प्रमाण नहीं.

नास्तिक-जो कोई पदार्थ कों देखता है तो दो तरें का ज्ञान होता है. एक जैसा वह पदार्थ है, दूसरा उसकी रचना देखकर बनानेवाले का.

आस्तिक-इंद्र धनुष्य देखकर इंद्र धनुष्य का ज्ञान होता है. यह किसी ने बनाया है ऐसा किसी को भी ज्ञान नहीं होता है.

नास्तिक-यह पृथ्वी परमेश्वर नें धारण करी हुई है.

આસ્તિક—સૃષ્ટિની રચના પણ અસંભવિત કાર્ય છે. તો તે કેમ કરે છે ?

નાસ્તિક—ઈશ્વરના કરેલા નિયમો જેમ કે, અગ્નિ ગરમ છે, પાણી ઠંડુ છે ઇત્યાદિ આ નિયમોને ઈશ્વર પણ બદલી શકતા નથી. માટે સર્વશક્તિમાનનો અર્થ એટલો જ છે કે, પરમાત્મા કોઈની પણ સહાય વિના બધા કાર્ય પૂર્ણ કરી શકે છે.

આસ્તિક—જ્યારે ઈશ્વરમાં પોતાના કરેલા નિયમોને બદલવાનું સામર્થ્ય નથી, તો તે નિયમ ઈશ્વરે કરેલા છે, એવું કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ?

નાસ્તિક—કર્તા વિના કોઈપણ ક્રિયા કે ક્રિયાજન્ય પદાર્થ બની શકતાં નથી. જે પૃથ્વી આદિ પદાર્થોમાં સંયોગવિશેષથી જે રચના દેખાય છે, તે ક્યારેય પણ અનાદિ ન થઈ શકે. તેનાથી ઈશ્વર સૃષ્ટિના કર્તા સિદ્ધ થાય છે.

આસ્તિક—પૃથ્વી આદિ પદાર્થોની જે રચના છે, તેના કર્તા પૃથ્વીકાય આદિ જીવો છે. ઈશ્વર નથી. આ રચના પ્રવાહથી અનાદિ અનંત છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત છે.

નાસ્તિક—કોઈ પણ સંયોગ અનાદિના નથી હોઈ શકતા.

આસ્તિક—હે નાસ્તિક ! તમારા ઈશ્વરના અંશોના સંયોગની જે રચના છે તેના કર્તા કોણ છે ?

નાસ્તિક—ઈશ્વર તો નિરંશ (અંશરહિત) છે. જો ઈશ્વરના અંશ હોત તો એમના સંયોગો દ્વારા ઈશ્વરની રચનાના કર્તા પણ કોઈ સિદ્ધ હોત !

આસ્તિક—જો ઈશ્વર નિરંશ હોય તો ઘટ-પટાદિ બધા પદાર્થોમાં વ્યાપક સિદ્ધ નહીં થાય. કારણ કે, એક પરમાણુમાં ઈશ્વર સંપૂર્ણ રીતે રહે છે કે એક અંશથી રહે છે ? જો સંપૂર્ણ પણે રહે છે, તો ઈશ્વર એક પરમાણુ પ્રમાણ સિદ્ધ થશે. જો એમ કહો કે, એક અંશ કરીને રહે છે, તો એમ સિદ્ધ થયું કે ઈશ્વર અંશોવાળા છે નિરંશ નથી.

નાસ્તિક—ઈશ્વરના અંશોનો સંયોગ અનાદિ છે.

આસ્તિક—પૃથ્વી આદિ પદાર્થોના સંયોગોને અનાદિ કહેવામાં શું લાજ (શરમ) આવે છે ?

નાસ્તિક—પ્રથમ સૃષ્ટિ મૈથુની (સંયોગવાળી) નથી હોતી.

આસ્તિક—આ તમારું કહેવું અસંભવિત છે. આમાં કોઈપણ પ્રમાણ નથી.

નાસ્તિક—જે કોઈ પણ પદાર્થ દેખીએ છીએ તેનું બે રીતે જ્ઞાન થાય છે. ૧. જેવો તે પદાર્થ છે તેવું અને ૨. એની રચના જોઈને બનાવવાવાળાનું.

આસ્તિક—ઈન્દ્ર ધનુષ્યને દેખીને ઈન્દ્ર ધનુષ્યનું જ્ઞાન થાય છે. આ કોને બનાવ્યું છે, એવું કોઈને પણ જ્ઞાન નથી થતું.

નાસ્તિક—આ પૃથ્વી પરમેશ્વરે ધારણ કરી છે.

आस्तिक–मूर्त्त पदार्थो को अमूर्त्त कभी धारन नहीं कर सकता, जेकर करता है तो आकाश में पृथ्वी सें एक गज ऊंची ईंट रख कर तो दिखावो.

नास्तिक–ऐसा तो कोई मूर्त्त पदार्थ नहीं अधर में मूर्त्त पदार्थ को धारन करे.

आस्तिक–तृणादि अनेक पदार्थो को धारन करता हुआ वायु तुमकों नहीं दिखता जो ईश्वर के माथे उपर इतना भार देकर अपना मजूर बनाते हो.

⇒ दयानंद का कुतर्क :

सत्यार्थप्रकाश पृष्ट २३० में दयानंद नें ऐसी गप्प मारी है कि जैनी कहते है पृथ्वी नीचे नीचे चली जाती है. हम पूछते है जैनशास्त्र में तो ऐसा लेख नहीं है. दयानंद नें कौन से जैनशास्त्र में देखकर यह लिखा है ? हमकों आश्चर्य होता है कि दयानंदजी ऐसा निःकेवल जूठ लिखकर जूठ बोलनेवालो में अग्रणी की पदवी लेते. जिसने अपने वेद के अर्थ पूर्वाचार्यो के कीये हुवे छोडकर मनोकल्पना करके जूठे मन माने बना लीये है वो दूसरे मत के शास्त्रो का अर्थ क्यों न जूठा करेगा ? ऐसे ही सत्यार्थप्रकाश में और अनेक जूठ बातें लिखी है.

जैनमत की बाबत जो दयानंदजी ने जैनीयों सें बहूत दुःखी होके जैनमत का कितनाक गबड सबड लिखके खंडन लिखा है तिसका कारण यह है. संवत १९३७ का चौमासा हमारा पंजाब देश के गूजरांवाले नगर में था. तहां दयानंदजी का बनाया हुवा प्रथम सत्यार्थप्रकाश जब देखने में आया तब तिसमें दयानंदजी ने स्वकपोलकल्पित बातों सें जैनमत का खंडन लिखा देखा. तिसमें एक ऐसी बडी गप्प अनघड लिखी के चार्वाक आभाणक के बनाये श्लोक (लिखके लिख दीया के ये श्लोक) जैनों के बनाये है. तिसकी बाबत पंजाब निवासी लाला ठाकुरदास नें पत्रद्वारा दयानंद सरस्वतीजी कों पूछा कि तुमनें अपनें सत्यार्थप्रकाश में जो श्लोक जैनमत के लिखे है तिनका स्थान बतलाओ कौन सें जैनमत के शास्त्र के है. दयानंदजी नें सिवाय धमकियां के अन्य कुछ भी उत्तर नहीं दिया. अनुमान सें दो वर्षतक पूर्वोक्त प्रश्न में ठाकुरदास सें पत्र व्यवहार रहा. अंत में ठाकुरदास नें मुंबई जा कर दयानंदजी योग्य मेसर्स स्मीथ और फ्रिअर सोलिसिटर्स की मार्फत नोटीस दिया. तिसका उत्तर भी संतोषकारक न मिला. तब ठाकुरदास नें दयानंदजी के साथ जो परस्पर पत्रव्यवहार हुआ था तिनमें से प्रथम पत्रों कों एकत्र करके दयानंदमुखचपेटिका नाम पुस्तक का प्रथम भाग छपवाके प्रसिद्ध करा. इत्यादि कारणों सें दयानंद सरस्वतीजी नें बहुत खीज करके दूसरे सत्यार्थप्रकाश में पूर्वोक्त श्लोको कों ठिकाने लगाया परंतु कितनीक बाते स्वकपोलकल्पित करके जैनमत का खंडन और जैनमतियों कों तिरस्कार करनेवाला वचनों की वर्षा करी है. तिनका उत्तर यहां हम लिखते है.

नवीन सत्यार्थप्रकाश पृष्ट ४०१ में जो दयानंदजी लिखता है कि आभाणक चार्वाक नें जो लिखा

આસ્તિક—મૂર્ત્ત પદાર્થોને અમૂર્ત્ત ક્યારે પણ ધારણ કરી ન શકે, જો કરે છે, તો આકાશમાં પૃથ્વીથી એક ગજ ઊંચી ઈંટ રાખીને તો જુઓ.

નાસ્તિક—એવો તો કોઈ મૂર્ત્ત પદાર્થ નથી કે જે અદ્ધર મૂર્ત્ત પદાર્થને ધારણ કરે.

આસ્તિક—ઘાસ વગેરે અનેક પદાર્થોને ધારણ કરતો વાયુ તમને દેખાતો નથી, કે ઈશ્વરના માથા ઉપર આટલો ભાર આપીને પોતાના મજૂર બનાવો છે.

⇒ દયાનંદનો કુતર્ક :-

સત્યાર્થપ્રકાશ પૃષ્ઠ ૨૩૦માં દયાનંદે એવું ગપ્પુ ઠોક્યું છે કે, જૈનો કહે છે કે, પૃથ્વી નીચે-નીચે જતી જાય છે. અમે પૂછીએ છીએ કે, જૈનશાસ્ત્રમાં તો આવો લેખ નથી. દયાનંદે કયા જૈનશાસ્ત્રમાંથી દેખીને આવું લખ્યું છે ? અમને આશ્ચર્ય થાય છે કે, દયાનંદજી આવું અત્યંત અસત્ય લખીને અસત્ય બોલવાવાળાઓમાં મુખ્યની પદવી લે છે. જેને પોતાના વેદના પૂર્વાચાર્યોએ કરેલા અર્થ છોડીને મનની કલ્પનાથી ખોટા મનમાન્યા અર્થ બનાવી લીધા છે, તે બીજાના મતોનાં શાસ્ત્રોના અર્થ કેમ ખોટા ન કરી શકે ? એવી જ રીતે સત્યાર્થપ્રકાશમાં બીજી અનેક અસત્ય વાતો લખી છે.

જૈનમતની બાબતે તો દયાનંદજીએ, જૈનોથી ખૂબ દુઃખી થઈને, જૈન મતનું કેટલુંક અગડમ-બગડમ લખીને ખંડન લખ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે, સંવત ૧૯૩૭નું ચોમાસું પંજાબ દેશના ગૂજરાંવાલા નગરમાં અમારું હતું. ત્યાં દયાનંદજીએ બનાવેલો પ્રથમ સત્યાર્થપ્રકાશ જ્યારે મારે દેખવામાં આવ્યો, ત્યારે તેમાં દયાનંદજીએ સ્વકપોલકલ્પિત વાતોથી જૈનમતનું ખંડન લખેલું દેખ્યું. તેમાં એક એવી મોટી ઠેકાણા વિનાની ગપ્પ લખી કે, ચાર્વાક આભાણકનો બનાવેલો શ્લોક (લખીને લખી દીધું કે આ શ્લોક) જૈનોનો બનાવેલો છે. તે બાબતે પંજાબ નિવાસી લાલા ઠાકોર દાસે પત્ર દ્વારા દયાનંદસરસ્વતીને પૂછ્યું કે, તમે પોતાના સત્યાર્થપ્રકાશમાં જે શ્લોક જૈનમતનો લખ્યો છે, તેનું સ્થાન બતાવો કે, જૈનમતના કયા શાસ્ત્રોનો છે. દયાનંદજીએ ધમકીઓ સિવાય અમને કંઈ પણ ઉત્તર ન આપ્યો. આશરે બે વર્ષ સુધી પૂર્વોક્ત પ્રશ્નમાં ઠાકુરદાસ સાથે પત્ર વ્યવહાર રહ્યો, અંતે ઠાકુરદાસે મુંબઈ જઈને દયાનંદજી યોગ્ય મેસર્સ સ્મીથ અને ફ્રિઅર સોલિસિટર્સ મારફત નોટીસ આપી. તેનો જવાબ પણ સંતોષકારક ન મળ્યો, ત્યારે ઠાકુરદાસે દયાનંદજીની સાથે પરસ્પર જે પત્રવ્યવહાર થયેલો તેમાંથી પ્રથમ પત્રોને ભેગા કરીને 'દયાનંદ મુખ ચપેટિકા' નામના પુસ્તકનો પહેલો ભાગ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યો. ઈત્યાદિ કારણોથી દયાનંદસરસ્વતીજીએ બહુ ખીજ કરીને (ચીડ કરીને) બીજા સત્યાર્થપ્રકાશમાં પૂર્વોક્ત શ્લોકોને ઠેકાણે ગોઠવ્યા પરંતુ કેટલીક વાતો મનઘડંત કરીને જૈનમતનું ખંડન અને જૈનોના તિરસ્કાર કરવાવાળા વચનોની વર્ષા કરી છે. તેનો ઉત્તર અમે અહીંયાં આપીએ છીએ.

નવીન સત્યાર્થપ્રકાશ પૃષ્ઠ ૪૦૧માં દયાનંદજી જે લખે છે કે, આભાણક ચર્વાક જે લખ્યું છે

है वेद के कर्ता भांड, धूर्त्त और निशाचरवत् पुरुषों नें बनाये है यह जूठ है, हा ! भांड, धूर्त्त, निशाचरवत् महीधरादि टीकाकार हुए है. उनकी धूर्त्तता है, वेदो की नहीं. इसका उत्तर-दयानंदजी के लिखने मूजब तो जो आभाणक चार्वाक नें लिखा है कि धूर्तो की रचना, अति बिभत्स कार्य करना, कराना धूर्तो के विना नहीं हो सकता १० और जो मांस का खाना लिखा है वह वेद भाग राक्षस का बनाया है ११, पृष्ट ४०१ में, यह कहा आभाणक का सत्य मालूम होता है. क्योंकि यजुर्वेद की टीका में वेदश्रुतियों का वैसा ही अर्थ महीधर आदिकों नें करा है और जैसे वेदश्रुतियों के अर्थ महीधर, उव्हट, रावण, सायन, माधव आदिकों नें करे है तैसे ही आर्यावर्त के प्राचीन वैदिक मतवाले मानते चले आये है, तो फेर इस कथन में आभाणक नें क्या जूठ लिख दिया है जिसको वांच के स्वामीजी कूदते और गभराते है. हां, दयानंद की रची स्वकपोलकल्पित भाष्य जेकर आभाणक वांचता और सच्ची मानता तो ऐसा न लिखता, इस वास्ते वेद की रक्षा करने वास्ते दयानंदजी के ईश्वर ने दयानंदजी को सत्य भाष्य बनाने वास्ते सर्व भाष्यकारों सें पहिला जन्म न दिया यह दयानंदजी के ईश्वर की भूल है तथा दयानंद के ईश्वर नें अपने बनाये वेदों के जूठे अर्थ बनाते हुए लिखते हुए महीधर आदिकों की हस्तांगुलियों न स्तब्ध करी, जिह्वा आकर्षण न करी आदि सत्यानाश न करा यह दयानंदजी के ईश्वर की असमर्थता वा अज्ञता सिद्ध होती है तथा दयानंदजी नें महीधरादिकों को वाममार्गी और कुकर्मी लिखे है परंतु हम तो ऐसा वचन नहीं लिख सकते है.

दयानंदजी लिखते है कि बडा शोक है कि जैनाचार्यों नें वेद की संहिता नहीं पढी थी, जिससें वेद की निंदा कर गये और करते है. उत्तर-भगवंत श्रीमहावीर के बडे शिष्य गौतम आदि इग्यारे गणधर सर्व विद्यायों के पारगामी अग्निहोत्री ब्राह्मण थे तथा इनके सिवाय शय्यंभवभट्ट आदि सैंकडो जैनाचार्य चार वेद के पाठी थे. इस वास्ते वेदां को हिंसकशास्त्र जानकर, तिनको त्याग कर परमदयामय जैनधर्म अंगीकार करा. हां, दयानंदजी की स्वकपोलकल्पित भाष्य हमारे आचार्यों ने नहीं पठन करी थी, न होने सें. जो तिनके समय में दयानंदजी वेदभाष्य बनाते तो छि छि तो करते. दयानंदजी की भाष्य वांचकर मैरा निश्चय खूब द्दढ हुआ कि इसीतरें स्वकपोलकल्पना सें आर्य वेदों के नष्ट होने सें ऐसे वेद हो गये है. बृहस्पति चार्वाकमत का आचार्य था, वो भी चार वेद का पाठी था, परंतु वेदरचना कों अयौक्तिक जानके नास्तिक मत वेदश्रुतियों से निकाला मालूम पडता है, तिन श्रुतियों में सें यह एक श्रुति का नमूना है.

विज्ञानघन एव एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येव अनुविनश्यति न प्रेतसंज्ञा अस्ति ।

अर्थ :- विज्ञानघन आत्मा इन भूतों सें उत्पन्न हो करके तिन भूतों को कायाकार सें नाश होतें के साथ ही नाश हो जाता है इस वास्ते प्रेतसंज्ञा अर्थात् परलोक नाम की संज्ञा नहीं है.

કે, વેદના કર્તા ભાંડ, ધૂર્ત્ત અને રાક્ષસ જેવા પુરુષે બનાવ્યા છે. આ અસત્ય છે, હા ! ભાંડ, ધૂર્ત્ત અને રાક્ષસ જેવા મહીધર વગેરે ટીકાકાર થયા છે. તેમની ધૂર્તતા છે વેદોની નથી. તેનો ઉત્તર-દયાનંદજીના લખવા મુજબ તો આભાણક ચાર્વાકે જે લખ્યું છે કે, ધૂર્ત્તોની રચના, અતિ ગંદા કાર્ય કરવા અને કરાવવા ધૂર્ત્તો વિના ન થઈ શકે ૧૦ અને માંસ ખાવાનું જે લખ્યું છે તે વેદ ભાગ રાક્ષસોનો બનાવેલો છે. ૧૧. ૪૦૧માં પાના ઉપર આભાણકનું આ કહેલું સત્ય જણાય છે. કારણ કે, યજુર્વેદની ટીકામાં વેદશ્રુતિઓનો તેવા પ્રકારનો જ અર્થ મહીધર આદિઓએ કર્યો છે અને જેવી રીતે વેદશ્રુતિઓનો અર્થ મહીધર, ઉવ્હટ, રાવણ, સાયન, માધવ આદિઓએ કર્યો છે, તેવી જ રીતે આર્યાવર્તના પ્રાચીન વૈદિકમતવાળાઓ માનતા આવ્યા છે, તો પછી આ કથનમાં આભાણકે શું જૂઠું લખ્યું કે જેને વાંચીને સ્વામીજી કુદે છે અને ગભરાય છે. હાં, દયાનંદજીના રચેલા સ્વકપોલકલ્પિત ભાષ્ય જો આભાણક વાંચત અને સાચા માનત તો આવું ન લખત. તેથી વેદની રક્ષા કરવા માટે દયાનંદજીના ઈશ્વરે દયાનંદજીને સત્ય ભાષ્ય બનાવવા માટે સર્વભાષ્યકારો પહેલા જન્મ ન આપ્યો, આ દયાનંદના ઈશ્વરની ભૂલ છે તથા દયાનંદના ઈશ્વરે પોતાના બનાવેલા વેદોના અર્થ અસત્ય બનાવતાં, લખતાં મહીધર આદિના હાથની આંગળીઓ જડ કેમ ન કરી દીધી, જીભ કેમ ખેંચી ન દીધી આદિ સત્યાનાશ કેમ ન કર્યો, આ દયાનંદજીના ઈશ્વરની અસમર્થતા કે અજ્ઞતા સિદ્ધ થાય છે તથા દયાનંદજીએ મહીધર વગેરેને વામમાર્ગી અને કુકર્મી લખ્યા છે પરંતુ અમે તો એવું વચન નહીં લખી શકીએ.

દયાનંદજી લખે છે કે, ઘણાં ખેદની વાત છે કે, જૈનાચાર્યોએ વેદની સંહિતા વાંચી નહીં, તેથી વેદની નિંદા કરી અને કરે છે. ઉત્તર - ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીજીના મુખ્યશિષ્ય ગૌતમ આદિ ૧૧ ગણધર ભગવંતો સર્વવિદ્યાના પારગામી અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ હતા તથા તેમના સિવાય શય્યંભવ ભટ્ટ વગેરે સેંકડો જૈનાચાર્ય ચારવેદના પાઠી હતા. તેથી વેદોને હિંસકશાસ્ત્ર જાણીને તેનો ત્યાગ કરી પરમદયામય જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. હાં, દયાનંદજીના સ્વકપોલકલ્પિત ભાષ્ય અમારા આચાર્ય ભગવંતોએ નથી વાંચ્યા, તે (તે કાળે) ન હોવાથી, જો તેમના સમયમાં દયાનંદજીએ વેદભાષ્ય બનાવ્યા હોત તો છી છી કરત. દયાનંદજીના ભાષ્યને વાંચીને મારો નિશ્ચય અત્યંત મજબૂત થયો કે, આ રીતે મનઘડંત કલ્પનાઓથી આર્યવેદો નષ્ટ થવાથી આવા વેદ થઈ ગયા. બૃહસ્પતિ ચાર્વાકમતના આચાર્ય હતા, તેઓ પણ ચારવેદના પાઠી હતા, પરંતુ વેદની રચનાને યુક્તિરહિત જાણીને વેદની શ્રુતિઓમાંથી નાસ્તિકમત નીકાળ્યો જણાય છે. તે શ્રુતિઓમાંથી આ એક શ્રુતિનો નમૂનો છે.

विज्ञानघन एव एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येव अनुविनश्यति न प्रेतसंज्ञा अस्ति ।

અર્થ :- વિજ્ઞાનઘન = આત્મા આ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઈને કાયાના આકારથી તે ભૂતોનો નાશ થતાં તેની સાથે આત્મા નાશ થઈ જાય છે. તેથી પ્રેતસંજ્ઞા અર્થાત્ પરલોક નામની સંજ્ઞા નથી.

बृहस्पति मत का आर्यसमाज का मत की साथ कुछ साधर्म्य भी मालूम होता है. बृहस्पति पांच भूत मानता है और दयानंद भी पांच भूत मानता है, बृहस्पति मनुष्य, तिर्यंच पशु की गति सिवाय नरक और स्वर्गगति अर्थात् नारकी देवतायों के रहने का नरक, स्वर्ग इस जगत के सिवाय कहीं नहीं लिखता है, ऐसे ही दयानंद भी मानता है, जैसे बृहस्पति सदामुक्त नहीं मानता है, तैसें दयानंद भी सदामुक्त रहना नहीं मानता है, इत्यादिक कितनीक वस्तुयों के मानने सें चार्वाक का मत दयानंद का सधर्मी मालूम पडता है.

और जो दयानंद जी चार्वाकमत कों जैनमत का संबंधी लिखता है तथा जैन, बौधमत कों एक लिखता है, तिसमें राजा शिवप्रसाद के इतिहासतिमिरनाशक की गवाही लिखता. तिस वास्ते हमने बाबु शिवप्रसाद की हस्ताक्षर की पत्रिका मंगवाई सो यहां दर्ज करते है.

⇒ बाबू शिवप्रसाद की हस्ताक्षर पत्रिका

श्री ५ सकल जैन पंचायत गुजरंवालों कों शिवप्रसाद का प्रणाम पहुंचे.

कृपापत्र पत्रों सहित पहुंचा.

१. जैन और बौद्धमत एक नहीं है. सनातन सें भिन्न भिन्न चले आये है. जर्मन देश के एक बडे विद्वान् ने इसके प्रमाण में एक ग्रन्थ छापा है.

२. चार्वाक और जैन सें कुछ संबंध नहीं. जैन को चार्वाक कहना ऐसा है जैसा स्वामी दयानंदजी महाराज को मुसलमान कहना.

३. इतिहासतिमिरनाशक का आशय स्वामीजी की समज में नहीं आया. उसकी भूमिका की (१) नकल इसके साथ जाती है. उससे विदित होगा कि, संग्रह है, बहुत वात खंडन के लिये लिखी गई, मेरे निश्चय के अनुसार उसमें कुछ भी नहीं है.

४. जो स्वामी जी जैन को इतिहासतिमिरनाशक के अनुसार मानते है तो वेदों कों भी उसके अनुसार क्यों नहीं मानते.

आपका दास

बनारस १ जान्युआरी

शिवप्रसाद

सन १८७३ ई०

इस राजा शिवप्रसाद के लेख सें जो दयानंदजी जैन, बौद्ध, चार्वाक मत को एक कहता है सौ महामिथ्या है. दयानंद सरस्वतीजी की हुंडी कहीं भी नहीं सिकराती है.

तथा दयानंदजी जगे जगे ऐसें लिखता है जैनीयो में विद्या नहीं थी तथा अन्यमतवालो कों भी ऐसे ही लिखता है. यह लिखना ऐसा है जैसा मारवाड में पद्मिनी स्त्री का होना. जैसे मारवाड में एक काली, कुदर्शनी, दंतुरा, चिपटी नासिका, बिभत्स्य रूपवाली, एक स्त्री कों किसी नें पूछा कि तुमारे गाम

બૃહસ્પતિના મતની આર્યસમાજના મતની સાથે કંઈક સમાનતા જણાય છે. બૃહસ્પતિ પાંચ ભૂત માને છે અને દયાનંદ પણ પાંચ ભૂત માને છે. બૃહસ્પતિ મનુષ્ય, તિર્યંચ-પશુની ગતિ સિવાય નરકગતિ અને સ્વર્ગગતિ અર્થાત્ નારકી અને દેવતાઓના રહેવાના સ્થાન નરક અને સ્વર્ગ આ જગત સિવાય ક્યાંય નથી, એવું લખે છે. એવી જ રીતે દયાનંદ પણ માને છે. જેવી રીતે બૃહસ્પતિ સદામુક્ત (હંમેશ માટે મુક્ત) નથી માનતા. તેવી જ રીતે દયાનંદ પણ સદામુક્ત રહેવાનું માનતાં નથી ઈત્યાદિ કેટલીક વસ્તુઓ સમાન માનવાથી ચાર્વાકનો મત દયાનંદના સમાનધર્મી જણાય છે.

અને દયાનંદજી ચાર્વાકમતને જૈનમતનો સંબંધી લખે છે તથા જૈન અને બૌદ્ધમતને એક લખે છે, તેમાં રાજાશિવપ્રસાદના ઈતિહાસતિમિરનાશક ગ્રંથની સાક્ષી લખે છે. તેથી અમે બાબુશિવપ્રસાદના હસ્તાક્ષરની પત્રિકા મંગાવેલી તે હમણાં રજૂ કરીએ છીએ.

⇒ બાબુ શિવપ્રસાદની હસ્તાક્ષર પત્રિકા :-

શ્રી પૂ. સકલ જૈનપંચાયત ગુજરાંવાળાને શિવપ્રસાદના પ્રણામ.

કૃપાપત્ર પત્ર સહિત મળ્યો.

૧. જૈન અને બૌદ્ધમત એક નથી. ચિરંતન (લાંબા ટાઈમ)થી જુદા જુદા ચાલ્યા આવે છે. જર્મનદેશના એક મોટા વિદ્વાને એના પ્રમાણમાં એક ગ્રંથ છાપ્યો છે.

૨. ચાર્વાક અને જૈનને કંઈ સંબંધ નથી. જૈનને ચાર્વાક કહેવા, એ એવું છે કે, જેમ સ્વામી દયાનંદજીને મુસલમાન કહેવા.

૩. ઈતિહાસતિમિરનાશકનો આશય સ્વામીજીના સમજવામાં આવ્યો નથી. એની ભૂમિકાની એક નકલ આની સાથે જાય છે. એનાથી જણાશે કે, સંગ્રહ છે, ઘણી વાતો તો ખંડન માટે લખેલી છે. મારા નિશ્ચયના અનુસારે આમાં કંઈ પણ નથી.

૪. જો સ્વામીજી જૈનને ઈતિહાસતમિરનાશકના અનુસારે માને છે, તો વેદોને તેના અનુસારે કેમ નથી માનતા.

આપનો દાસ

બનારસ ૧ જાન્યુઆરી

શિવપ્રસાદ

સન ૧૮૭૩ ઈ.

આ રાજા શિવપ્રસાદના લેખથી દયાનંદજી જૈન બૌદ્ધ ચાર્વાક મતને એક હતા, એમ કહે છે, તે મહામિથ્યા છે. દયાનંદ સરસ્વતીજીની હૂંડી ક્યાંય પણ સ્વીકારાતી નથી.

તથા દયાનંદજી દરેક જગ્યાએ એવું લખે છે કે, જૈનોમાં વિદ્યા હોતી નથી તથા અન્ય મતવાળાને પણ આવું જ લખે છે. આ લખવું એવું છે કે, જેમ મારવાડમાં પદ્મિની સ્ત્રીનું હોવું. જેમ મારવાડમાં કાળી, ખરાબ દર્શનવાળી, મોટા દાંતવાળી, ચિપટી નાસિકાવાળી,

में पद्मिनी स्त्री सुनते है तिसकों तुं जानती है ? तब वो दीर्घ उच्छ्वास लेके कहती है कि मेंरे सिवाय अन्य पद्मिनी स्त्री कोई नहीं, मुजको बहुत शोक है कि मेंरे समान कोई पद्मिनी न हुई न होगी. मेंरे मरण पीछे जगत में पद्मिनी स्त्री व्यवच्छेद हो जावेगी. भला, यह वात कोई सुज्ञ जन मान लेवेगा कि जैनमत में वा अन्यमत में कोई भी विद्वान नहीं हुआ है ?

⇒ सप्तभंगी में दयानंद का कुतर्क

दयानंदजी सत्यार्थप्रकाश पृष्ट ४१० में लिखता है, बौद्ध और जैनी लोग सप्तभंगी और स्याद्वाद मानते है. यह लेख निःकेवल जूठ है, बौद्ध लोग तो सप्तभंगी, स्याद्वाद के शत्रु है. वांचक वृंद ! तुमने कबी जैनमत के सिवाय अन्यमत में स्याद्वाद, सप्तभंगी सुनी है ? तत्त्वलोकालंकार, स्याद्वादरत्नाकर, अनेकांतजयपताका आदि जैनमत के शास्त्रो में पूर्वपक्ष में बौद्ध लोगों ने जैन के शत्रु होके बहुत जैनमत, स्याद्वाद, सप्तभंगी का खंडन लिखा है. अब दयानंद लिखता है बौद्धलोग स्याद्वाद, सप्तभंगी मानता है यह केवल दयानंद की जैनमतानभिज्ञता और विवेकविकलता सिद्ध करता है. स्याद्वाद इस पद का यथार्थ अर्थ जैनीयों के शिष्य बने विना अन्य प्रकार सें नहीं आवेगा. गोविंद, कुमारीलभट्ट, उदयन की तरें जैनीया के शिष्य बन के शीखे तो कदाचित् आ बी जावे.

आगे भी व्यासजी नें ब्रह्मसूत्र में "नैकस्मिन्नसंभवात्" इस सूत्र में सप्तभंगी का खंडन करा है. इस सूत्र की शारीरिक भाष्य में शंकराचार्य नें सप्तभगी का खंडन लिखा है, पीछे सायन, माधव, विद्यारण्य नें भी सप्तभंगी का खंडन लिखा है, सप्तभंगी जिसतरें जैन मानते है और जैसा खंडन व्यास, शंकर नें करा है और व्यास, शंकर के खंडन का खंडन द्वितीय खंड में लिखेंगे तहा सें जान लेना. जब व्यास और शंकर, सायन, माधव जैसेको भी सप्तभंगी की समज यथार्थ नहीं पडी तो दयानंद को क्या खबर पडे.

पृष्ट ४११ में लिखता है, सप्तभंगी अन्योन्य अभाव में समा सकती है, यह लेख भी अज्ञानता का है क्योंकि जब सप्तभंगी का स्वरूप ही दयानंद की समझ में नहीं आया तो आगे लिखना सब मिथ्या है.

⇒ कालसंख्या मानने में दयानंद का कुतर्क

आगे दयानंद पृष्ट ४२० में जैनी जिसतरें कालकी संख्या मानते है सो लिखता है. हां, हमारे सदागम में जो काल का स्वरूप लिखा है सो हम सर्व सत्य मानते है क्योंकि जब हमनें जगत अनादि सिद्ध कर दीया है तो इस जगत में अनंत कालका वर्तना संभव हो सकता है और जो दयानंद अपने अनुयायी गणितविद्यावालो कों पूछता है तुम जैन के काल की संख्या कर सकते हो वा ईस संख्या को

બિભત્સરૂપવાળી એક સ્ત્રીને કોઈએ પૂછ્યું કે તમારા ગામમાં પદ્મિની સ્ત્રી છે એવું સાંભળ્યું છે તો તું તેને ઓળખે છે ? ત્યારે ઊંડો શ્વાસ લઈને તે બોલી કે મારા સિવાય કોઈ પદ્મિની સ્ત્રી નથી. મને બહું દુઃખ છે કે મારા સમાન કોઈ પદ્મિની થઈ નથી અને થશે નહીં. મારા મરણ પછી જગતમાં પદ્મિની સ્ત્રીનો નાશ થઈ જશે. ભલા ! આ વાત કોઈ પણ સુજ્ઞજન (હોંશિયાર માણસ) માની લેશે કે જૈનમતમાં કે અન્યમતમાં કોઈ પણ વિદ્વાન થયા નથી ?

⇒ સપ્તભંગીમાં દયાનંદનો કુતર્ક :-

દયાનંદજી સત્યાર્થપ્રકાશના ૪૧૦મા પાના ઉપર લખે છે કે, બૌદ્ધ અને જૈનલોકો સપ્તભંગી અને સ્યાદ્વાદ માને છે. આ લેખ તદ્દન જૂઠો છે. બૌદ્ધ લોકો તો સપ્તભંગી અને સ્યાદ્વાદના શત્રુ છે. હે વાચકવર્ગ ! તમે જૈનમત સિવાય અન્યમતમાં ક્યાંય સ્યાદ્વાદ કે સપ્તભંગી સાંભળી છે ? તત્ત્વલોકાલંકાર, સ્યાદ્વાદરત્નાકર, અનેકાંત જયપતાકા આદિ જૈનમતના શાસ્ત્રોમાં જૈનના શત્રુ હોવાથી પૂર્વપક્ષ તરીકે બૌદ્ધલોકોએ જૈનમતના સ્યાદ્વાદ અને સપ્તભંગીનું ઘણું ખંડન લખ્યું છે.

હવે દયાનંદ લખે છે કે, બૌદ્ધ લોકો સ્યાદ્વાદ અને સપ્તભંગી માને છે. આ કેવળ દયાનંદની જૈનમતની અનભિજ્ઞતા (અજ્ઞાનતા) અને વિવેકરહિતપણું સિદ્ધ થાય છે. સ્યાદ્વાદ આ પદનો સત્ય અર્થ જૈનોના શિષ્ય બન્યા વિના બીજા કોઈપણ પ્રકારે નહીં આવડે. ગોવિંદ, કુમારીલભટ્ટ, ઉદયનની જેમ જૈનીઓના શિષ્ય બનીને શીખે તો કદાચ આવડી પણ જાય.

આગળ વ્યાસજીએ પણ બ્રહ્મસૂત્રમાં "नैकस्मिन्नसंभवात्" આ સૂત્રમાં સપ્તભંગીનું ખંડન કર્યું છે. આ સૂત્રના શારીરિક ભાષ્યમાં શંકરાચાર્યે સપ્તભંગીનું ખંડન લખ્યું છે. પછી સાયન, માધવ, વિદ્યારણ્યે પણ સપ્તભંગીનું ખંડન લખ્યું છે. જેવી રીતે જૈનો સપ્તભંગી માને છે અને વ્યાસજી અને શંકરે જેવું ખંડન કર્યું છે, તે વ્યાસજી અને શંકરના ખંડનનું-ખંડન બીજા ખંડમાં લખીશું. ત્યાંથી જાણી લેવું. જ્યારે વ્યાસજી, શંકર, સાયન અને માધવ જેવાને પણ સપ્તભંગીની યથાર્થ સમજણ ન પડી તો દયાનંદજીને શું ખબર પડે !

૪૧૧મા પાના ઉપર લખે છે કે, સપ્તભંગીનો એક બીજાના અભાવમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આ લેખ પણ અજ્ઞાનતાવાળો છે. કારણ કે, જ્યારે સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ જ દયાનંદજીના સમજમાં આવ્યું નથી તો આગળ લખેલું બધું અસત્ય છે.

⇒ કાલ સંખ્યા માનવામાં દયાનંદનો કુતર્ક :-

આગળ વધી દયાનંદ ૪૨૦મા પાના ઉપર જૈનો જેવી રીતે કાળની સંખ્યા માને છે તે લખે છે. હાં, અમારા સદાગમમાં કાળનું જે સ્વરૂપ લખ્યું છે, તે બધું જ અમે સત્ય માનીએ છીએ, જ્યારે અમે જગતને જ અનાદિ સિદ્ધ કરી દીધું છે તો આ જગતમાં અનંતકાળ હોવો સંભવી શકે છે અને દયાનંદજી પોતાના અનુયાયી ગણિત વિદ્યાવાળાને પૂછે છે કે, તમે જૈનના કાળની સંખ્યા કરી શકો છો અથવા આ સંખ્યાને સાચી માની શકો છો, એવું લખીને પછી અમારા તીર્થંકરોનો

सत्य मान सकते हो ऐसा लिखके पीछे हमारे तीर्थंकरो का उपहास्य करा है तिसका उत्तर—तुम सें पूछते है तुम समुद्र के पानी के, खसखस सें भी बहुत सूक्ष्म जलबिंदुयो की गिनती करके बता सकते हो ? नहीं तथा इस सृष्टि सें अनंत काल पहिलां जो दयानंद के ईश्वर नें सृष्टि रची थी उसके वर्ष कह सकते हो ? नहीं. जैनमत में तो इतने अंक तक गणितविधि है—७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३५६९९७५६९६४०६२१८९६६८४८०८०१८३२९६ की उपर एकसो चालीश शून्य.

दयानंद पृष्ट ४२१ में लिखता है जैनीयो का एक योजन दश सहस्त्र कोश का होता है. यह दयानंद का लिखना जूठ है. क्योंकि दश सहस्त्र कोश का योजन हमारे किसी शास्त्र में नहीं है. हमारे शास्त्र में तो किसी कालांतर में प्रथम आरे आदि में और किसी द्वीप में और किसी समुद्रादि में ऐसी जात की वनस्पति कमलनालादिक की उत्सेधांगुल के योजन सें अर्थात् प्रमाणांगुल, आत्मांगुल, उत्सेधांगुल ये तीन प्रकार के योजनो में सें सर्व सें छोटा जो उत्सेधांगुल सें हजार योजन की अवगाहना होती है और किसीक काल में और किसीक द्वीप, समुद्रादि में ऐसे द्वींद्रिय जीव होते है कि जिनकी अवगाहना पूर्वोक्त बारा योजन की होती है और तीनेंद्रिय जीव की तीन कोस और चतुरिंद्रिय जीव की चार कोस की पूर्वोक्त उत्सेध कोस सें अवगाहना होती है, दयानंद और दयानंद के अनुयायीओं नें सर्वकाल का स्वरूप और सर्व द्वीप, समुद्र देखे नहीं है तो फेर इनके न मानने सें न देखनें सें कदापि पूर्वोक्त कहना जूठ नहीं हो सकता है, जैसे एक गीदड अर्थात् शियाल नें जन्म लीया तिस वखत थोडा सा मेघ वर्षा तब गीदड कहता है ऐसे भारी मेघ के समान कबु जगत में मेघ नहीं वर्षा है, क्या तिस गीदड के कहनें सें सर्वत्र महामेघो का अभाव हो जावेगा ? ऐसे ही दयानंद और दयानंदीयों के न देखने सें पूर्वोक्त वस्तुयों का अभाव नहीं होता है और जो दयानंद लिखता है कि जैनी बार योजन की जूं मानते है, यह निःकेवल जूठ है, ऐसा जूट्टा कथन जैनमत में तो कही नहीं है.

⇒ जीव और कर्म की बाबत में दयानंद का आक्षेप

इसके आगे पृष्ट ४२२ सें पृष्ट ४२६ तक जीव कर्म की बाबत लिखी है तिस सर्व का उत्तर अगले परिच्छेद में लिखेंगे और पृष्ट ४२५ सें लेकर ४४० पृष्ट तक जो षष्टिशतक के श्लोक लिखके अर्थ करा है वे सर्व स्वकपोलकल्पना सें मिथ्या लिखा है. क्योंकि श्लोकाक्षरों सें वैसा अर्थ नहीं निकलता है. जिसनें वेदों का अर्थ फिरा दिया वो जैनमत के श्लोकों के जूठे अर्थ क्यों न लिखे !

और दयानंद नें ४४३ पृष्ट सें पृष्ट ४५२ तक जूठी जैनमत की निंदा लिखी है सो मिथ्यात्व सिद्ध करता है. क्योंकि जैनमत में ऐसा कहीं नहीं लिखा है कि वेश्यागमन, परस्त्रीगमन करने सें स्वर्ग, मोक्ष में जाता है. जो दयानंद लिखता है श्रावक, साधु, तीर्थंकर वेश्यागामी थे यह लेख लिखनेवाले की

ઉપહાસ કર્યો છે. તેનો ઉત્તર - તમને પૂછીએ છીએ કે, તમે સમુદ્રના પાણીના ખસખસથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ પાણીના ટીપાંની ગણતરી કરીને બતાવી શકો છો ? નહીં તથા આ સૃષ્ટિથી અનંતકાળ પહેલાં દયાનંદના ઈશ્વરે જે સૃષ્ટિ રચી હતી તેના વર્ષ કહી શકશો ? નહીં. જૈનમતમાં તો આટલા આંકડા સુધી ગણિતની વિધિ છે - ૭૫૮૨૬૩૨૫૩૦૭૩૦૧૦૨૪૧૧૫૭૯૭ ૩૫૬૯૯૭૫૬૯૬૪૦૬૨૧૮૯૬૬૮૪૮૦૮૦૧૮૩૨૯૬ ઉપર એકસો ચાલીશ મીંડા.

પાના નં. ૪૨૧માં દયાનંદજી લખે છે કે, જૈનોનું એક યોજન દશ હજાર કોશનું થાય છે. દયાનંદનું આ લખવું અસત્ય છે. કારણ કે, અમારા કોઈપણ શાસ્ત્રમાં દશ હજાર કોશનું એક યોજન (કહ્યું) નથી. અમારા શાસ્ત્રમાં તો કોઈ કાલાંતરમાં પહેલા આરા આદિમાં અને કોઈ દ્વીપમાં તેમજ કોઈ સમુદ્ર વગેરેમાં એવી પ્રકારની કમળના નાળ વગેરે વનસ્પતિની ઉત્સેધાંગુલના યોજનથી અર્થાત્ પ્રમાણાંગુલ, આત્માંગુલ, ઉત્સેધાંગુલ આ ત્રણ પ્રકારના યોજનમાંથી બધાથી નાનું જે ઉત્સેધાંગુલ છે તેનાથી હજાર યોજનની અવગાહના (ઊંચાઈ) હોય છે અને કોઈક કાળે, કોઈક દ્વીપ, સમુદ્ર આદિમાં એવા બેઇન્દ્રિય જીવો હોય છે કે, જેની અવગાહના (ઊંચાઈ) પૂર્વોક્ત ૧૨ યોજનની હોય છે અને તેઇન્દ્રિય જીવની ત્રણ કોશ અને ચઉરિન્દ્રિય જીવની ૪ કોશની પૂર્વોક્ત (ઉત્સેધકોશથી) અવગાહના (ઊંચાઈ) હોય છે. દયાનંદ અને દયાનંદના અનુયાયીઓએ સર્વકાલનું સ્વરૂપ અને સર્વદ્વીપ સમુદ્ર દેખ્યા નથી. તો પછી એમના ન માનવાથી કે ન દેખવાથી ક્યારેય પણ પૂર્વોક્ત કથન અસત્ય નથી થતું. જેમ એક ગીદડ અર્થાત્ શિયાળે જન્મ લીધો, તે વખતે થોડો વરસાદ વરસ્યો. ત્યારે શીયાળ કહે છે કે આવા ભારે વરસાદની સમાન ક્યારે પણ જગતમાં વરસાદ વરસ્યો છે, શું તે ગીદડાના (શીયાળના) કહેવાથી સર્વ ઠેકાણે મહામેઘનો અભાવ થઈ જશે ? એવી જ રીતે દયાનંદ અને દયાનંદ મતવાળાઓના ન દેખવાથી પૂર્વોક્ત વસ્તુઓનો અભાવ નથી થતો અને દયાનંદ લખે છે કે, જૈનો બાર યોજનની જૂ માને છે, આ એકદમ જૂઠું છે. એવું જૂઠું કથન જૈનમતમાં ક્યાંય નથી.

⇒ જીવ અને કર્મની બાબતમાં દયાનંદનો આક્ષેપ :-

એનાથી પણ આગળ ૪૨૨મા પૃષ્ઠથી ૪૨૬ સુધી જીવ અને કર્મની જે બાબતો લખી છે, તે બધાનો ઉત્તર આગળના પરિચ્છેદમાં લખીશું અને આગળ ૪૨૫થી લઈને ૪૪૦ પૃષ્ઠ સુધી ષષ્ટિશતકનો શ્લોક લખીને જે અર્થ કર્યો છે તે બધો મનઘડંત કલ્પનાથી ખોટો લખ્યો છે, કારણ કે, શ્લોકના અક્ષરોથી તેવો અર્થ નીકળતો નથી. જેણે વેદોના અર્થ ફેરવી નાંખ્યા, તે જૈનમતના શ્લોકોનો અર્થ ખોટો કેમ ન લખે ?

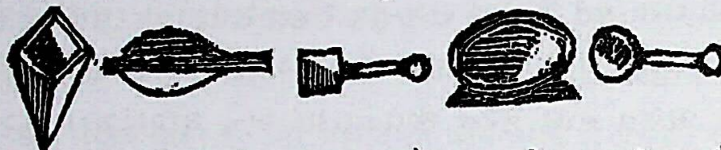
અને દયાનંદે પૃષ્ઠ ૪૪૩થી પૃષ્ઠ ૪૫૩ સુધી જૈનમતની ખોટી નિંદા લખી છે. તે મિથ્યાત્વ સિદ્ધ કરે છે. કારણ કે, જૈનમતમાં ક્યાંય આવું લખ્યું નથી કે, વેશ્યાગમન અને પરસ્ત્રીગમન કરવાથી સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં જાય છે. દયાનંદ જે લખે છે કે, શ્રાવક, સાધુ અને તીર્થંકર વેશ્યાગામી

अज्ञानता और मिथ्यात्व प्रसिद्ध करता है. जैनमत में ऐसा कथन तो नहीं है परंतु दयानंद नें वीतराग निर्विकारीयों कों भी कलंकित करा इसमें इनकी बुद्धि का प्रभाव कैसा है सो सज्जन लोग जान लेंगे और जैनमत रागद्वेषरहित, सर्वज्ञ का कथन करा हुआ है तिससें श्री महावीर भगवंत का जीव त्रिपृष्ट वासुदेव हुआ तिसको भी नरक में गया लिखा है और श्रेणिक सत्यकि कोणिक ये महावीर के भक्त थे, परंतु जीवहत्या, घोर संग्राम करनें सें और महाविषय भोग करनें सें जन्मांत तक भी राज्य नहीं त्यागा इस वास्ते नरक गये है ऐसा कोई सत्यवादी विना कह सकता है ? तथा नव बलदेव अचल १, विजय २, भद्र ३, सुभद्र ४, सुदर्शन ५, आनंद ६, नंदन ७, रामचंद्र ८, बलभद्र ९ इनमें सें प्रथम आठ मुक्ति गये है और बलभद्रजी पांच में ब्रह्मदेवलोक में गये है इनो नें अपने अपने भाई वासुदेवों के मरणे पीछे सर्व राज्य भोगविषय त्याग के संयम, महाव्रत अंगीकार करे इस वास्ते मोक्ष और स्वर्ग में गये. इनो नें कुछ जैन तीर्थंकरो कों गूस अर्थात् लांच फोड नहीं दीनी थी कि तुमने हमकों मोक्ष, स्वर्ग में गये कहना और वासुदेव ९, प्रतिवासुदेव ९, इनों नें राज्य, भोगविषय नहीं त्यागा, महाघोर संग्रामो में लाखो जीवों का वध करा इस वास्ते नरक गये है. हां यह सत्य है और हम भी कहते है कि जो राज्य, भोगविषयरक्त, घोर संग्राम करेगा, मरणांत तक भी पूर्वोक्त पाप न छोडेंगा तो नरक में जायेगा और जो कृष्ण महाराज की बाबत लिखा है कि जैनीयों नें कृष्ण कों नरक गया लिखा है सो सत्य है क्योंकि जैनमत में कृष्ण वासुदेव हूआ है तिसको हुए ८६४१२ वर्ष आज तक हुए है वो कृष्ण अरिष्ठनेमि २२ में अर्हंत का भक्त था, उसनें भविष्यकाल में बारवां अमम नामा अर्हंत होने का पुण्य उपार्जन करा परंतु राज्य, भोग, संग्राम, विषयासक्त होने सें मरके नरक में गया. तहां सें निकल के बारवा अवतार अमम नामा अरिहंत होवेगा. ऐसा लेख जैनमत के शास्त्र में है. परंतु जिस कृष्ण वासुदेव कों हुए ५००० वर्ष हुए है और इस कृष्ण कों लोक ईश्वरावतार मानते है इस कृष्ण वासुदेव का कथन जैनमत में किंचिन्मात्र ही नहीं है और न इस कृष्ण कों जैनमत में नरक गया लिखा है तो फिर दयानंद काहे कों जूठा वाद करता है. दयानंद का यह लेख लोगो कों ठगनेवाला है क्योंकि इस लेखकों देखके कृष्ण के माननेवाले लोक जैनीयों सें विरोध करेंगे. परंतु दयानंद ने जैसी कृष्णादि अबतारों की निंदा करी है तैसी किसी नें भी नहीं करी है. क्योंकि जिसनें कृष्णादि अवतारों के रचे पुराण, उपपुराण, गीता, भारत, भागवत, सर्व १८ स्मृतियां, आश्वलायनादि सूत्र, ऐतरेय, तैतरेय, शतपथ, तांड्या, गोपथ, वेदा के ब्राह्मणा कों, वेद की उपनिषदा कों, ऐतरेय आरण्यक, तैतरेय आरण्यक, पूर्वकालीन भाष्य, टीका, दीपिकाकों इत्यादि सर्व ग्रन्थो कों मिथ्या ठहराये है, जब ये ग्रन्थ मिथ्या है तो इनके बनानेवाले श्रीकृष्णादी मृषावादी, अज्ञानी और पापी ठहरे तथा सर्व देवों की मूर्तियों की निंदा करी तब सर्व देवों की निंदा हो चुकी. इत्यादि इसी सत्यार्थ प्रकाश में देख लेना.

હતા, આ લેખ લખવાવાળાની અજ્ઞાનતા અને મિથ્યાત્વને પ્રસિદ્ધ કરે છે. જૈનમતમાં એવું કથન તો નથી પરંતુ દયાનંદે વીતરાગ, નિર્વિકારીઓને કલંકિત કર્યા, એમાં એની બુદ્ધિનો પ્રભાવ કેવો છે તે સજ્જન લોકો જાણી લેશે અને જૈનમત રાગ-દ્વેષ રહિત સર્વજ્ઞોનો કથન કરેલો છે તેથી શ્રી મહાવીરનો જીવ ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ થયો તેઓ પણ નરકમાં ગયા લખ્યું છે અને શ્રેણિક, સત્યકી, કોણિક જે મહાવીરના ભગત હતા પરંતુ જીવ હત્યા અને ઘોરસંગ્રામ કરવાથી તેમજ મહાવિષયવાળા ભોગ કરવાથી, જન્મના અન્ત સુધી પણ રાજ્યનો ત્યાગ નહીં કરવાથી નરકમાં ગયા છે. સત્યવાદી વિના આવું કોઈ કહી શકે ? તથા નવ બળદેવ-અચલ ૧, વિજય ૨, ભદ્ર ૩, સુભદ્ર ૪, સુદર્શન ૫, આનંદ ૬, નંદન ૭, રામચંદ્ર ૮, બલભદ્ર ૯. આમાંથી પહેલા આઠ મોક્ષે ગયા છે અને નવમાં બળભદ્રજી પાંચમાં બ્રહ્મદેવલોકમાં ગયા છે. તેઓએ પોત-પોતાના ભાઈ વાસુદેવના મરણ પછી સર્વે રાજ્ય, ભોગ વિષયને ત્યાગીને સંયમ-મહાવ્રત સ્વીકાર્યો છે માટે મોક્ષ અને સ્વર્ગે ગયા. તેઓએ જૈન તીર્થંકરને કંઈ ઘૂસ અર્થાત્ લાંચ આપીને ફોડી નહોતા દીધા કે તમે અમને મોક્ષ કે સ્વર્ગમાં ગયા એમ કહેજો અને ૯ વાસુદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ તેઓએ રાજ્ય અને ભોગ વિષયનો ત્યાગ ન કર્યો, મહાઘોર સંગ્રામમાં લાખો જીવોનો વધ કર્યો તેથી નરકમાં ગયા. હાં ! આ સત્ય છે, અમે પણ કહીએ છીએ કે, જે રાજ્ય, ભોગ અને વિષયમાં આસક્ત ઘોર સંગ્રામ કરશે, મરણના અંત સુધી પણ પૂર્વોક્ત પાપ નહીં છોડે, તો તે નરકમાં જશે અને જે કૃષ્ણ મહારાજાના વિષયમાં લખ્યું છે કે, જૈનો કૃષ્ણને નરકમાં ગયેલા લખે છે, તે સત્ય છે. કારણ કે, જૈનમતમાં કૃષ્ણ વાસુદેવ થયા છે. આજ સુધી તેમને થયે ૮૬૪૧૨ વર્ષ થયા. તે કૃષ્ણ અરિષ્ટનેમિ બાવીસમા અરિહંતના ભક્ત હતા. ભવિષ્યકાલમાં બારમા 'અમમ' નામના અરિહંત થવાનું તેમને પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે. પરંતુ રાજ્ય, ભોગ, સંગ્રામ અને વિષયાસક્ત હોવાથી મરીને નરકમાં ગયા, ત્યાંથી નીકળીને બારમા 'અમમ' નામના અરિહંત થશે. આવો લેખ જૈનમતના શાસ્ત્રમાં છે. પરંતુ જે કૃષ્ણ વાસુદેવને થયે ૫૦૦૦ વર્ષ થયા છે અને એ કૃષ્ણને ઈશ્વરનો અવતાર માને છે, એ કૃષ્ણ વાસુદેવનું કથન જૈનમતમાં જરાક પણ નથી અને જૈનમતમાં આ કૃષ્ણને નરકમાં ગયા લખતા નથી, તો પછી દયાનંદ શા માટે જૂઠો વાદ કરે છે. દયાનંદનો આ લેખ લોકોને ઠગવાવાલો છે. કારણ કે, આ લેખને દેખીને કૃષ્ણને માનવાવાળા લોકો જૈનોનો વિરોધ કરશે. પરંતુ કૃષ્ણાદિ અવતારોની દયાનંદે જેવી નિંદા કરી છે તેવી કોઈએ પણ કરી નથી. કારણ કે, જેણે કૃષ્ણાદિ અવતારે રચેલા પુરાણ, ઉપપુરાણ, ગીતા, ભારત, ભાગવત વગેરે ૧૮ સ્મૃતિઓ, આશ્વલાયનાદિ સૂત્ર, ઐત્તરેય, તૈતરેય, શતપથ, તાંડ્યા, ગોપથ વેદોના બ્રાહ્મણ, વેદોના ઉપનિષદ, ઐત્તરેય આરણ્યક, તૈત્તરેય આરણ્યક, પૂર્વકાલીન ભાષ્ય, ટીકા, દીપિકા ઈત્યાદિ સર્વ ગ્રંથોને અસત્ય ઠરાવ્યા છે. જ્યારે આ ગ્રંથો મિથ્યા છે, તો એમને બનાવવાવાળા શ્રીકૃષ્ણ વગેરે મૃષાવાદી, અજ્ઞાની અને પાપી નક્કી થશે તથા સર્વ દેવતાની મૂર્તિઓની નિંદા કરી ત્યારે બધા દેવોની નિંદા થઈ ગઈ ઈત્યાદિ આ સત્યાર્થ પ્રકાશમાં દેખી લેવું.

⇒ दयानंद का अमूर्तिवाद

पृष्ठ ४१-४२ में दयानंदजी ने नीचे छपा हुआ चित्र दीया है.

इसमें सें पहिला चित्र वेदी की स्थापना का है, दूसरा प्रोक्षण पात्रि का है, तीसरा प्रणीता पात्र का है, चौथा आज्य स्थाली का है और पांचवा चमचा का है. अब इसके संबंध में मेरा कहने का आशय यह है कि दयानंदजी अपने शिष्यो कों समजानें वास्ते ऐसा चित्र दिखलाते है अर्थात् आकृति (मूर्ति) का स्वीकार करता है और बाह्य सें मूर्ति का निषेध करता है यह कैसा न्याय ! भलां, यह तुच्छ मात्र आहुति के पात्र विना स्थापना के समझा नहीं सकता है तो जो महात्मा अवतार सत्यशास्त्र के उपदेशक हो गये है तिनकी प्रतिमा विना तिनके स्वरुप का कैसे ज्ञान हो सके ? इस वास्ते सत्यशास्त्रों के उपदेशक की प्रतिमा माननी और पूजनी चाहिये और तिनके स्वरुप का ध्यान भी तिस मूर्ति द्वारा ही हो सकता है.

पूर्वपक्ष—जेकर ईश्वर सर्वज्ञ देहधारी कोई हुआ होवे तो तो तुमारा कहना सत्य होवे. परंतु देहधारी सर्वज्ञ ईश्वर हुआ ही नहीं है.

उत्तरपक्ष—यह कहना समीचीन नहीं है. क्योंकि वेद, वेदांत, न्याय, जैन आदि सर्व शास्त्र देहधारी कों सर्वज्ञ होना कहते है और युक्ति प्रमाण सें संमति, द्वादशारनयचक्र, तत्त्वालोकालंकार सूत्र में देहधारी कों सर्वज्ञ ईश्वर होना सिद्ध करा है इस वास्ते प्रतिमा मानना उचित है. जेकर देहधारी सर्वज्ञ नहीं मानता तो वेद किसनें बनाये है. ?

उत्तर—सर्वव्यापक सर्वज्ञ ईश्वर नें.

प्रश्न—क्या ईश्वर नें मुख सें वेद उच्चारे है ? नहीं तो क्या नासिका सें उच्चारे है ? नहीं तो क्या कर्णद्वारा उच्चारे है ?

उत्तर—नही. क्योंकि मेरे ईश्वर के मुख, कर्ण, नासिका है नहीं, शरीर भी नहीं है.

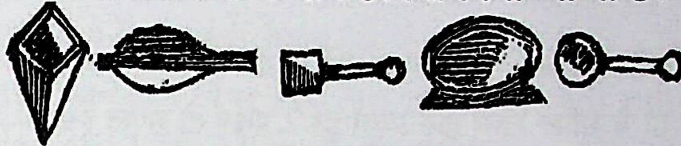
प्रश्न—जब ईश्वर के पूर्वोक्त वस्तुयो नहीं है तो वेद कहां से उत्पन्न हुआ है.

पूर्वपक्ष—ईश्वर नें अग्नि, वायु, सूर्य, अंगिरस नामक ऋषियों के मुखद्वारा उच्चारण करवाये है.

उत्तरपक्ष—यह कहना जूठ है, अप्रमाणिक होने सें. क्योंकि जिसके मुख, नाक, कान, शरीरादिक न होवेंगे वो दूसरायों कों कैसे प्रेरणा कर सकता है ? जेकर कहो के ईश्वर नें अपने मन सें प्रेरणा करी तो

⇒ દયાનંદનો અમૂર્તિવાદ :-

પાના નં. ૪૧-૪૨માં દયાનંદજીએ નીચે છાપેલા ચિત્રો આપ્યા છે.

આમાંથી પહેલું ચિત્ર વેદીની સ્થાપનાનું છે. બીજુ પ્રોક્ષણપાત્રીનું છે. ત્રીજું પ્રણીતા પાત્રનું છે, ચોથું આજ્યની સ્થાલીનું છે અને પાંચમું ચમચાનું છે. હવે આના સંબંધમાં મારા કહેવાનો આશય એ છે કે, દયાનંદજી પોતાના શિષ્યોને સમજાવવા માટે આવા ચિત્રો બતાવે છે અર્થાત્ આકૃતિનો સ્વીકાર કરે છે (મૂર્તિનો સ્વીકાર કરે છે) અને બાહ્યથી મૂર્તિનો નિષેધ કરે છે. આ કેવો ન્યાય ! ભલાં, આવા તુચ્છ માત્ર આહુતિના પાત્ર સ્થાપના વિના સમજાવી નથી શકતા, તો જે મહાત્મા સત્યશાસ્ત્રના અવતાર, ઉપદેશક થઈ ગયા, તેમની પ્રતિમા વિના તેમના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કેવી રીતે થઈ શકે ? તેથી સત્યશાસ્ત્રોના ઉપદેશકની પ્રતિમા માનવી અને પૂજવી જોઈએ. તેના સ્વરૂપનું ધ્યાન પણ તે મૂર્તિ દ્વારા જ થઈ શકે.

પૂર્વપક્ષ–જો ઈશ્વર સર્વજ્ઞ અને દેહધારી કોઈ થયા હોય તો તો તમારું કહેવું સાચું થાય. સર્વજ્ઞ ઈશ્વર દેહધારી થયા જ નથી.

ઉત્તરપક્ષ–આ કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ કે, વેદ, વેદાન્ત, ન્યાય, જૈન આદિ સર્વ શાસ્ત્ર દેહધારી ઈશ્વરને સર્વજ્ઞ કહે છે અને યુક્તિ પ્રમાણથી સમ્મતિ, દ્વાદશારનયચક્ર, તત્ત્વલોકાલંકાર સૂત્રમાં સર્વજ્ઞ ઈશ્વર દેહધારી છે એવું સિદ્ધ થયું છે. તેથી પ્રતિમા માનવી ઉચિત છે. જો સર્વજ્ઞને દેહધારી નહીં માનો તો વેદ કોને બનાવ્યા ?

ઉત્તર–સર્વ વ્યાપક સર્વજ્ઞ ઈશ્વરે વેદ બનાવ્યા છે.

પ્રશ્ન–શું ઈશ્વરે મુખથી વેદ ઉચ્ચાર્યા નહીં, તો શું નાકથી ઉચાર્યા ? નહીં, તો શું કાનથી ઉચ્ચાર્યા ?

ઉત્તર–નહીં, કારણ કે, મારા ઈશ્વરને મુખ, નાક અને કાન નથી, શરીર પણ નથી.

પ્રશ્ન–જ્યારે ઈશ્વરની પૂર્વોક્ત વસ્તુ નથી, તો વેદ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયા.

પૂર્વપક્ષ–ઈશ્વરે અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, અંગિરસ નામના ઋષિઓના મુખ દ્વારા ઉચ્ચાર કરાવ્યા છે.

ઉત્તરપક્ષ–આ કથન અપ્રામાણિક હોવાથી અસત્ય છે. કારણ કે, જેના મુખ, નાક, કાન, શરીર વગેરે ન હોય, તો તેઓ બીજાને કઈ રીતે પ્રેરણા કરી શકે ? જો એમ કહો કે, ઈશ્વરે

ईश्वर के मन नहीं है, शरीर के अभाव सें. क्योंकि मन का संबंध शरीर के साथ है.

पूर्वपक्ष—ईश्वर नें अपनी इच्छा सें प्रेरणा करी है.

उत्तरपक्ष—शरीर और मन के विना इच्छा कदापि सिद्ध नहीं होती है. जेकर कहोगे ईश्वर ने अपनी शक्तिद्वारा प्रेरणा करी तो ये शक्ति किस द्वारा प्रवृत्त हुई ? प्रथम तो शक्ति ईश्वर सें अभेद है. जब ईश्वर में हलचल होवेगी तब शक्तिभी हल चल के प्रेरणा करेगी. ईश्वर तो जैसे आकाश है तैसे सर्वव्यापी मानते हो, तो फेर ईश्वर में हलने चलने की शक्ति कुछ भी नहीं है और सर्वव्यापी होने सें हलने चलने वास्ते कोई भी अवकाश नहीं है. इस वास्ते तेरा ईश्वर अकिंचित्कर है, आकाशवत् जेकर कहे आकाश तो जड है ओर ईश्वर ज्ञानवान है तो फिर आकाश का दृष्टांत कैसें मील सकता है ? उत्तर-ज्ञान तो प्रकाशक है परंतु ज्ञान हलचल नहि शकता है इस वास्ते आकाश का दृष्टांत यथार्थ है.

इसी मूजब दयानंद ने जो ईश्वर बाबत लेख लिखा है वे प्रमाण रहित है. ऐसा ईश्वर किसी प्रमाण सें सिद्ध नहि होता है. तब वेद अल्पज्ञो के बनाये सिद्ध हुए. अल्पज्ञ भी कैसे के जीन की बाबत आभाणक लिखता है कि.

⇒ मूर्ति विना वेद कैसे रचा हुआ ?

वेद धूर्त अरू राक्षसोने बनाये हुए है. क्या जाने आभाणक का कहना ही सत्य होवे इतना तो हमको भी मालूम होता है कि वेद बनानेवाले निर्दय, मांसाहारी और कामी थे और मोक्ष मुल्लर नामा बडा पंडित तो ऐसा कहता है कि वेद ऐसा पुस्तक है कि मानो अज्ञानियो के मुख सें अकस्मात् वचन निकला होवे तैसा है. जब वेद ईश्वर का कथन करा नहि तब तिसके माननेवाले दयानंद सरीखे तिनका भी नाश कर देवे तो क्या आश्चर्य है ! इस वास्ते देहसिद्ध भगवान् कदापि उपदेष्टा सिद्ध नहि हो सकता है. इस वास्ते दयानंद ने जो कल्पना करी है कि ईश्वर ने प्रेरणा कराके चार वेद उत्पन्न करे सो मिथ्या है तथा तिन ऋषिओ के कहने सें लोक क्योंकर सत्य माने ? और जाने के ऋषीओं कों ईश्वर प्रेरता है ? जेकर कहोगे के ईश्वर उनको कह देता था कि मैंने इन ऋषिओं सें वेद कथन करवाये है इस वास्ते तुम सत्य मानो, तो ईश्वर हमको क्यों नहि कहता है. क्या वे ईश्वर के सगे संबंधी थे और हम नहि है.

प्रथम तो ईश्वर को मुख, नाक, कान इत्यादि नहि है तो उनकों कहना क्यों कर बन शकता है ? इस वास्ते ईश्वर ने कोई भी प्रेरणा नहि करी है. सत्य तो यह है कि याज्ञवल्क्य, सुलसा, पिप्पलाद और पर्वत प्रमुखो नें हिंसक वेद रचे है. इनको अपनी कल्पना सें अब चाहों किसी के रचे कहो. इस वास्ते देहधारी सर्वज्ञ ही सत् शास्त्रों का उपदेष्टा मानना सत्य है और तिसकी प्रतिमा भी पूजनी सत्य है. इस

પોતાના મનથી પ્રેરણા કરી છે. ઈશ્વરને તો મન નથી. શરીર ન હોવાથી. મનનો શરીરની સાથે સંબંધ છે.

પૂર્વપક્ષ–ઈશ્વર પોતાની ઈચ્છાથી પ્રેરણા કરે છે.

ઉત્તરપક્ષ–શરીર અને મન વિના ક્યારે પણ ઈચ્છા સિદ્ધ થતી નથી. જો એમ કહો કે, ઈશ્વરે પોતાની શક્તિ દ્વારા પ્રેરણા કરી છે, તો આ શક્તિ શેના દ્વારા પ્રવૃત્ત થઈ ? પ્રથમ તો શક્તિ ઈશ્વરથી અભિન્ન છે. જ્યારે ઈશ્વરમાં હલચલ થશે તો શક્તિ પણ હલનચલન કરીને પ્રેરણા કરશે. ઈશ્વરને તો આકાશ જેવું છે તેવા સર્વવ્યાપી માનો છો, તો પછી ઈશ્વરમાં હાલવા ચાલવાની કોઈ પણ શક્તિ નથી અને સર્વવ્યાપી હોવાથી હલન ચલન કરવા માટે કોઈપણ જગ્યા નથી. તેથી તમારા ઈશ્વર અકિંચિત્કર છે. આકશની જેમ. જો એમ કહો કે, આકાશ તો જડ છે અને ઈશ્વર જ્ઞાનવાન્ છે. તો પછી આકાશનું દ્રષ્ટાંત કેવી રીતે ઘટી શકે ?

ઉત્તર–જ્ઞાન તો પ્રકાશક છે. પરંતુ જ્ઞાન હાલી-ચાલી શકતું નથી. માટે આકાશનું દ્રષ્ટાંત યથાર્થ છે.

આ રીતે દયાનંદે ઈશ્વર બાબત જે લેખ લખ્યો છે, તે પ્રમાણ રહિત છે. આવા ઈશ્વર કોઈ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતા નથી. ત્યારે વેદ અલ્પજ્ઞોએ બનાવેલા સિદ્ધ થયા. અલ્પજ્ઞ પણ કેવા કે જેની બાબતે આભાણક લખે છે કે,

⇒ મૂર્તિ વિના વેદ કેવી રીતે રચાયા ?

વેદ ધૂર્ત્ત અને રાક્ષસોએ બનાવેલા છે. કોણ જાણે આભણકનું કથન જ સત્ય હોય ! એટલું તો અમને જણાય છે કે, વેદ બનાવવાવાળા નિર્દય, માંસાહારી અને કામી હતા અને મોક્ષમૂલર નામના મોટા પંડિત તો એવું કહે છે કે, વેદ એવું પુસ્તક છે કે, જાણે અજ્ઞાનીઓના મુખથી અકસ્માત્ (એકાએક) વચન નીકળી ન પડ્યા હોય ? તેવું છે. જ્યારે વેદ ઈશ્વરે કથન કરેલા નથી તો વેદને માનવાવાળા દયાનંદ જેવા તેનો પણ નાશ કરી દે તેમાં શું આશ્ચર્ય ! તેથી દેહ સિદ્ધ ભગવાન ક્યારે પણ ઉપદેષ્ટા સિદ્ધ થઈ શકતાં નથી. તેથી દયાનંદે જે કલ્પના કરી છે કે ઈશ્વરે પ્રેરણા કરાવીને ચાર વેદ ઉત્પન્ન કર્યા છે તે મિથ્યા છે તથા તે ઋષિઓના કહેવાથી લોક કેવી રીતે સત્ય માને ? બીજા કેવી રીતે જાણે કે ઋષિઓને ઈશ્વર પ્રેરણા કરે છે. જો એમ કહો કે ઈશ્વર એમને કહી દેતા હશે કે મેં આ ઋષિઓ પાસે વેદ કથન કરાવ્યા હશે તેથી તમે સત્ય માનો, તો ઈશ્વર અમને કેમ નથી કહેતાં ? શું તેઓ ઈશ્વરના સગા સંબંધીઓ હતા અને અમે નથી ?

પ્રથમ તો ઈશ્વરનું મુખ, નાક, કાન ઈત્યાદિ નથી તો તેમનું કહેવાનું કેવી રીતે બની શકે. માટે ઈશ્વરે કોઈને પણ પ્રેરણા કરી નથી. સાચી વાત તો એમ છે કે યાજ્ઞવલ્ક્ય, સુલસા, પિપ્પલાદ અને પર્વત વગેરેએ હિંસક વેદ લખ્યા છે. તેમને પોતાની કલ્પનાથી. ભલેને હવે કોઈના રચેલા કહો. માટે દેહધારી સર્વજ્ઞ જ સત્યશાસ્ત્રોના ઉપદેશક માનવા એ સત્ય છે અને તેમની પ્રતિમા પણ પૂજવી એ સત્ય છે. તેથી દયાનંદ પ્રતિમાપૂજાની જે નિંદા કરે છે, તે

वास्ते दयानंद जो प्रतिमा पूजन की निंदा करता है सो महापाप उपार्जन करता है.

दयानंद जो अंग्रेजी भूगोल, खगोल को सत्य मान के दूसरा द्वीप, समुद्रो कां होना और सूर्य, चंद्र का चलना नहि मानता है और भूगोल खगोल की बाबतो में जैनशास्त्र का कहना उत्थापन करता है वो समीचीन है ? कबी भी नहि, क्योंकि दूसरे सर्व शास्त्रो में द्वीप, समुद्रो का होना और सूर्य, चंद्र का फिरना बताया है तो फिर जैन और सर्व मत के शास्त्रो कों अंग्रेजी भूगोल के साथ नहि मिलने सें जूठा ठहराना वो बडा अप्रमाणिक है. क्योंकि भूगोलविद्या अस्थिर है. आज इस तरेकी है तो फिर काल अपर द्वीपादि वस्तु देखने में आया तो अन्य तरेंकी होवेगी. आंख सें सर्व वस्तु नहि देखी जाती है तैसें भूगोल विद्यावाले उत्तर दक्षिण दिशा का कुच्छ अंत नहि लाये है. काल के प्रभाव से समुद्र की जगे स्थल होता है और स्थल की जगे समुद्र होता है, पहाड, नदीयां, शेहेरादि सब उलटपालट हो जाता है. श्री रीषभ देव के समय सें लेकर आज तक असंख्य वस्तु उलटपालट हो गई है और जैनशास्त्र का कथन तो जैसा प्रथम आरे में था वैसा ही आज तक चला आता है. तो फिर पांच में आरे में तैसा द्वीप, समुद्र की व्यवस्था कैसें देखाय. बहुत भरतखंड समुद्र जल नें रोक लीया है इस वास्ते आंखों से बराबर नहि देखा शकता है.

दयानंद उसके ग्रन्थ में लिखता है के व्यासजी और शुकदेवजी पाताल में गये, सो दयानंद के ग्रन्थ के पृष्ट ४४५ के लेख सें तो पाताल है नहि तो पाताल में कैसे गये ? अमेरिका को पाताल ठहराया सो कौन सी वेद की श्रुति में अमेरीका को पाताल लिखा है ? तथा दयानंद अपने बनाये वेदभाष्य भूमिका नामक ग्रथ में वेद की श्रुतियों सें पृथ्वी का भ्रमणा, सूर्य का स्थिर रहना, तार सें खबर देना, अगन सें आगबोट का चलाना लिखता है यह लिखना भारी असमंजस और मिथ्या है क्योंकि वेद भाष्यकारों नें ऐसा श्रुतियों का अर्थ किसी भी जगे नहि लिखा है.

फिर दयानंद जो तीर्थंकरो की आयु, अवगाहना और अंतर देखकर जैन शास्त्र कों जूठा मानता है वो बडा अज्ञानता का कारण है. क्योंकि काल का ऐसा प्रमाण नहि है अमुक समय सें काल प्रचलित हुआ और अमुक समय में काल का अंत आवेगा क्योंकि काल अनादि अनंत द्रव्य (पदार्थ) है. कोई किसी काल में मनुष्य की आयु, अवगाहना विशेष होवे और कोई किसी काल में आयु, अवगाहना अल्प होवे उसमें क्या आश्चर्य है. प्रोफेसर थीओडोर कुक अपने बनाये भूस्तर विद्या का ग्रन्थ में लिखता है कि पूर्व काल में उडते गीरोली जात के प्राणी ऐसे बडे थे कि उसके पांख २७ फिट लंबीथी, जब ऐसे बडे विद्वान् गीरोली जैसा नाना प्राणी को ऐसा बडा पूर्व काल में था ऐसा सिद्ध करता है तो फिर पूर्व काल में वो समय में मनुष्य की बडी आयुष्य ओर अवगाहना माननी उसमें क्या आश्चर्य है. बहुते

મહાપાપની ઉપાર્જના કરે છે.

દયાનંદ જે અંગ્રેજી, ભૂગોળ, ખગોળને સાચા માનીને બીજા દ્વીપ-સમુદ્રોનું હોવું અને સૂર્ય, ચંદ્રનું ફરવું નથી માનતા અને ભૂગોળ, ખગોળની બાબતોમાં જૈનશાસ્ત્રનું કથન ઉત્થાપે છે, તે બરોબર છે ? ક્યારે પણ બરોબર નથી. કારણ કે, બીજા બધા શાસ્ત્રોમાં દ્વીપ સમુદ્રનું હોવું અને સૂર્ય, ચન્દ્રનું ફરવું બતાવ્યું છે. તો પછી જૈન અને સર્વમતના શાસ્ત્રોનો અંગ્રેજી અને ભૂગોળની સાથે મેળ નહીં પડવાથી અસત્ય ઠરાવ્યા તે અત્યંત અપ્રામાણિક છે. કારણ કે, ભૂગોળ વિદ્યા અસ્થિર છે. આજે આ રીતની છે તો વળી કાલે બીજા દ્વીપાદિ વસ્તુ જોવામાં આવ્યા તો બીજી રીતની થઈ જાય. આંખથી બધી વસ્તુ દેખી શકાતી નથી. તેમ ભૂગોળ વિદ્યાવાળા ઉત્તર-દક્ષિણ દિશાનો કંઈ અંત લાવી શક્યા નથી. કાળના પ્રભાવથી સમુદ્રની જગ્યાએ સ્થલ (જમીન) થઈ ગઈ છે અને સ્થળની જગ્યાએ સમુદ્ર થઈ ગયા છે. પહાડ, નદી, શહેર આદિ બધું ફેરફાર થઈ ગયું છે. શ્રીૠષભદેવના સમયથી લઈને આજ સુધી અસંખ્યવસ્તુ ફેરફાર થઈ ગઈ છે અને જૈનશાસ્ત્રનું કથન તો જેવું પહેલા આરામાં હતું તેવું જ આજસુધી ચાલ્યું આવ્યું છે, તો પછી પાંચમા આરામાં તેવા દ્વીપ, સમુદ્રની વ્યવસ્થા કેવી રીતે દેખાય ? ઘણો ભરતખંડ સમુદ્રના પાણીએ રોકી લીધો છે. માટે આંખોથી બરાબર દેખી શકાતો નથી.

દયાનંદ એના ગ્રંથમાં લખે છે કે, વ્યાસજી અને શુકદેવજી પાતાળમાં ગયા. તો દયાનંદજીના ગ્રંથના પૃષ્ટ ૪૪૫ના લેખથી તો પાતાળ નથી, તો પાતાળમાં ગયા કેવી રીતે ? અમેરિકાને પાતાળ કીધું, તો વેદની કઈ શ્રુતિમાં અમેરિકાને પાતાળ લખ્યો છે ? તથા દયાનંદ પોતાના બનાવેલા વેદભાષ્યભૂમિકા નામના ગ્રંથમાં વેદની શ્રુતિઓથી પૃથ્વીનું ભ્રમણ, સૂર્યનું સ્થિર રહેવું, તારથી ખબર આપવા, અગ્નિથી આગબોટ ચાલવી લખ્યું છે. આ લખેલું અત્યંત અવિચારી અને અસત્ય છે. કારણ કે, વેદભાષ્યકારોએ શ્રુતિઓનો આવો અર્થ કોઈપણ જગ્યાએ લખ્યો નથી.

વળી દયાનંદજી તો તીર્થંકરોનું આયુષ્ય, અવગાહના (ઊંચાઈ) અને આંતરું દેખીને જૈનશાસ્ત્રને ખોટા (અસત્ય) માને છે. તે મહા અજ્ઞાનતાનું કારણ છે. કારણ કે, કાળનું એવું પ્રમાણ નથી કે અમુક સમયે કાળ પ્રચલિત હોય અને અમુક સમયે કાળનો અંત હોય (આવે). કારણ કે, કાળ અનાદિઅનંત દ્રવ્ય (પદાર્થ) છે. કોઈક કાળે મનુષ્યનું આયુ, અવગાહના વધારે હોય અને કોઈક કાળે આયુ, અવગાહના ઓછી હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ! પ્રોફેસર થીઓડોર કુક પોતાના બનાવેલ ભૂસ્તરવિદ્યાના ગ્રંથમાં લખે છે કે, પૂર્વના કાળમાં ગરોળીના જાતના ઉડતા પ્રાણી એટલા મોટા હતા કે એમની પાંખ ૨૭ ફૂટ લાંબી હતી, જ્યારે આવા મહાન વિદ્વાન પૂર્વના કાળમાં ગરોળી જેવા નાના પ્રાણી આટલા મોટા હતા એમ સિદ્ધ કરે છે, તો પછી પૂર્વના કાળમાં તે સમયમાં મનુષ્યનું મોટું આયુ અને મોટી ઊંચાઈ માનવી એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ઘણી

पुराणा शोध सें पूर्व काल के मनुष्य की आयु, अवगाहना जास्ती सिद्ध होती है. इस वास्ते दयानंद का अटकलके अनुमान सब जूठे है.

⇒ उपसंहार :

हम सब सुज्ञजनों सें नम्रतापूर्वक यह विनंति करते है कि एक वार जीसने धर्म पीछानना होवे सो जैनमत के शास्त्र पढे वा सुने तो उसको सर्व मालूम हो जावेगा. जैनमत का शास्त्र और तत्त्वबोध अच्छीतरे जाने सुने विना मनमें संकल्प-विकल्प करके कोई किसी बात को अपनी समज मूजब सच्ची और जूठी माननी वो अज्ञानता का एक चिह्न है.

॥ इति श्रीतपगच्छीय मुनिश्री मणिविजयगणि शिष्य श्रीबुद्धिविजयः
तच्छिष्य आत्माराम आनंदविजय विरचिते अज्ञानतिमिरभास्कर
प्रथमखंड संपूर्ण ॥१॥

= xx = xx =

જૂની શોધથી પૂર્વના કાળના મનુષ્યનું આયુ અને અવગાહના વધારે સિદ્ધ થાય છે માટે દયાનંદજીનું કપોળકલ્પનાવાળું બધું અનુમાન અસત્ય છે.

⇒ ઉપસંહાર :-

અમે સુજ્ઞજનોને (વિદ્વાનોને) નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરીએ છીએ કે, જેઓને એકવાર ધર્મ જાણવો હોય તેમને જૈનમતના શાસ્ત્રો ભણવા અથવા સાંભળવા, જેથી તેને બધી જ ખબર પડી (જાણકારી મળી) જાય. જૈનમતના શાસ્ત્ર અને તત્ત્વબોધ સારી રીતે જાણ્યા કે સાંભળ્યા વિના મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ કરીને કોઈપણ વાતને પોતાની સમજથી સાચી-ખોટી માનવી તે અજ્ઞાનતાની એક નિશાની છે.

॥ આ પ્રમાણે તપાગચ્છીય મુનિશ્રી મણિવિજય ગણિવર્યના શિષ્ય શ્રીબુદ્ધિવિજયજી તેમના શિષ્ય (આત્મારામ) આનંદવિજયજીએ રચેલ અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર નામના ગ્રંથનો પ્રથમ ખંડ સાનુવાદ પૂર્ણ થયો. ॥

= xx = xx =

॥ श्री ॥

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

अज्ञानतिमिरभास्कर

द्वितीयः खण्डः

प्रवेशिका

⇒ जैनमत की उत्पत्ति

प्रथम जैनमत की उत्पत्ति लिखते है.

यह संसार द्रव्यार्थिक नय के मत सें अनादि अनंत सदा शाश्वता है और पर्यायार्थिक नय के मत सें समय समय में उत्पत्ति और विनाशवान है, इस संसार में अनादि सें दो दो प्रकार का काल वर्त्तते है, एक अवसर्प्पिणी काल अर्थात् दिन दिन प्रति आयु, बल, अवगाहना प्रमुख सर्व वस्तु जिसमें घटती जाती है और दूसरा उत्सर्प्पिणीकाल, जिसमें सर्व अच्छी वस्तु की वृद्धि होती जाती है. इन पूर्वोक्त दोनु कालों में अर्थात् अवसर्प्पिणी–उत्सर्प्पिणी में काल के करे छ–छ विभाग है. अवसर्प्पिणी का प्रथम सुषम सुषम, २ सुषम, ३ सुषम दुषम, ४ दुषम सुषम. ५ दुषम. ६ दुषम दुषम है. उत्सर्प्पिणी में छहो विभाग उलटे जान लेने. जब अवसर्प्पिणी काल पूरा होता है तब उत्सर्प्पिणी काल शरू होता है. इसीतरें अनादि अनंत काल की प्रवृत्ति है और हरेक अवसर्प्पिणी–उत्सर्प्पिणी के तीसरे, चौथे आरे अर्थात् कालविभाग में चौवीस अर्हंत तीर्थंकर अर्थात् सच्चे धर्म के कथन करनेवाले उत्पन्न होते है, जो जीव वीश धर्म के कृत्य करता है सो भवांतरों में तीर्थंकर होता है. वे वीश कृत्य यह है.

अरिहंत १, सिद्ध २, प्रवचन अर्थात् श्रुतज्ञान वा संघ ३, गुरु धर्मोपदेशक ४, स्थविर ५, बहुश्रुत ६, अनशनादि विचित्र तप करनेवाला तपस्वी अथवा सामान्य साधु ७, इन सातों की वत्सलता करे अर्थात् इनके साथ अनुराग करे, यथावस्थित गुण कीर्तन करे तथा यथायोग्य पूजा भक्ति करे तो तीर्थंकर पद उपार्जन करे. इन पूर्वोक्त अर्हंतादि सात पदका वारंवार ज्ञानोपयोग करे तो ८, दर्शन सम्यकता ९, ज्ञानादि विषय विनय १०, इन दोनों में अतिचार न लगावे, अवश्यमेव करने योग्य संयम व्यापार में अतिचार न लगावे ११, मूलगुण उत्तरगुण में अतिचार न लगावे १२, क्षण लवादि में संवेग भावना और ध्यान की सेवना करे १३, तप करे और साधुओं को उचित दान देवे १४, दश प्रकार की वैयावृत्त करे १५, गुरु आदिको के कार्य करणद्वारा गुरु आदिकों के चित्त कों समाधि उपजावे १६, अपूर्वज्ञान ग्रहण करे १७, श्रुतभक्ति प्रवचन में प्रभावना करे १८, श्रुत का बहुमान करके १९, यथाशक्ति मार्ग की देशनादि करके प्रवचन की प्रभावना करे २०.

इनमें से एक, दो उत्कृष्ट पदें वीश पद के सेवनें सें तीर्थंकर गोत्र बांधे, यह कथन श्रीज्ञाताजी सूत्र में है.

॥ શ્રી ॥

॥ શ્રીવીતરાગાય નમઃ ॥

અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર

બીજો ખંડ

⇒ જૈનમતની ઉત્પત્તિ :-

પ્રથમ જૈનમતની ઉત્પત્તિ લખીએ છીએ.

આ સંસાર દ્રવ્યાર્થિકનયથી અનાદિઅનંત હંમેશાં શાશ્વત છે અને પર્યાયાર્થિકનયના મતથી દરેક સમયે ઉત્પત્તિ અને વિનાશવાન છે. આ સંસારમાં અનાદિથી બે-બે પ્રકારનો કાળ વર્તે છે. એક અવસર્પિણીકાળ અર્થાત્ દિન-પ્રતિદિન આયુ, બળ, અવગાહના (ઊંચાઈ) વગેરે સર્વ વસ્તુઓ જેમાં ઘટતી જાય છે અને બીજો ઉત્સર્પિણીકાળ જેમાં સારી વસ્તુઓની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. આ પૂર્વોક્ત બંને કાળોમાં અર્થાત્ અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીમાં કાળથી કરાયેલા ૬-૬ વિભાગ છે. અવસર્પિણીનો ૧. સુષમસુષમ, ૨. સુષમ, ૩. સુષમદુષમ, ૪. દુષમસુષમ, ૫. દુષમ, ૬. દુષમદુષમ છે. ઉત્સર્પિણીમાં છયે વિભાગ વિપરીત જાણવા. જ્યારે અવસર્પિણીકાળ પૂરો થાય છે ત્યારે ઉત્સર્પિણીકાળ શરૂ થાય છે. આ રીતે અનાદિઅનંત કાળની પ્રવૃત્તિ છે અને દરેક અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીના ૩-૪થા આરામાં અર્થાત્ તે કાળવિભાગમાં ૨૪ અરિહંત તીર્થંકર અર્થાત્ સત્યધર્મના કથન કરવાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. જે જીવ ધર્મના ૨૦ કૃત્યો કરે છે, તે ભવાંતર (બીજા-બીજા ભવોમાં)માં તીર્થંકર થાય છે. તે ૨૦ કૃત્યો આ પ્રમાણે છે -

અરિહંત ૧, સિદ્ધ ૨., પ્રવચન અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાન અથવા સંઘ ૩., ગુરુ-ધર્મોપદેશક ૪., સ્થવિર ૫., બહુશ્રુત ૬., અનશન વગેરે વિચિત્ર તપ કરવાવાળા તપસ્વી અથવા સામાન્ય સાધુ ૭., આ સાતેયની વત્સલતા કરે અર્થાત્ એમનો અનુરાગ કરે, અદ્‌ભૂત (વિદ્યમાન) ગુણોનું કીર્ત્તન કરે તથા યથાયોગ્ય (શક્તિ મુજબ) પૂજા, ભક્તિ કરે તો તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરે. આ પૂર્વોક્ત અરિહંતાદિ સાતેય પદોનો વારંવાર જ્ઞાનોપયોગ (જ્ઞાનના વિષયભૂત) કરે ૮., દર્શન સમ્યક્તા ૯., જ્ઞાનાદિ વિષયક વિનય ૧૦., આ બંનેમાં અતિચાર ન લગાડે, અવશ્ય કરવા યોગ્ય સંયમના વ્યાપારમાં અતિચાર ન લગાડે ૧૧., મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમાં અતિચાર ન લગાડે ૧૨., ક્ષણ-લવ આદિમાં સંવેગભાવના અને ધ્યાનની સેવના (આસેવન) કરે ૧૩., તપ કરે અને સાધુઓને ઉચિત દાન આપે ૧૪., દશ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરે ૧૫., ગુરુ આદિનું કાર્ય કરવા દ્વારા ગુરુ આદિના ચિત્તને સમાધિ પ્રાપ્ત કરાવે ૧૬., નવું જ્ઞાન ગ્રહણ કરે ૧૭., શ્રુતભક્તિ-પ્રવચનમાં પ્રભાવના કરે ૧૮., શ્રુતનું બહુમાન કરે ૧૯., યથાશક્તિ માર્ગનો ઉપદેશ આપવા દ્વારા પ્રવચનની પ્રભાવના કરે ૨૦.

આમાંથી એક બે ઉત્કૃષ્ટથી વીસે પદના સેવનથી તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ થાય. આ કથન શ્રી જ્ઞાતાજી સૂત્રમાં (જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્રમાં) છે.

जो तीर्थंकर होता है सो निर्वाण अर्थात् मोक्ष प्राप्त हो जाता है, फेर संसार में नहीं आता है और चला जायेगा जगतवासी जीव जैसे जैसे शुभाशुभ कर्म करते है तैसा तैसा शुभाशुभ फल अपने अपने निमित्त के योग सें भोगते रहते है तिस निमित्त ही कों अज्ञलोक ईश्वर फलदाता कल्पन करते है और सगुण-निर्गुण, एक-अनेक, रूप सें कथन करके अनेक ग्रन्थ लिख गये है, परंतु निरंजन, ज्योतिस्वरूप, सच्चिदानंद, वीतराग परमेश्वर किसी युक्ति प्रमाण सें भी जगत का कर्ता, हर्ता, फलप्रदाता सिद्ध नहि होता है, यह कथन जैनतत्त्वादर्श में अच्छी तरें सें लिखा है.

पक्षपात छोड के विचारेगा तो यथार्थ मालूम हो जायेगा, परंतु जो वेद वगेरे शास्त्रो का हठ करेगा तिसकों सत्यमार्ग कदापि प्राप्त न होवेगा क्योंकि वेद वगेरे बहुत शास्त्र जो हाल में प्रचलित है वे सर्व युक्ति प्रमाण सें बाधित है, इनका स्वरूप प्रथम खंड में किंचित्मात्र लिख आये है और अन्य लोगों को जो असत् शास्त्र का आग्रह है सो जैनमत के न जाननें सें है, क्योंकि हिंदुस्तानी, कुरानी, मुसलमान वगेरे सर्व लोक अंग्रेजी, फारसी प्रमुख अनेक तरेंकी विद्या पढते है, परंतु जैनमत के शास्त्र किसी मतवाले नें नहि पढे है. वेद, पुराण, कुरान प्रमुख के पढे हुये अंग्रेज बहुत है परंतु जैनमत के शास्त्र का पढा हुवा कोई अंग्रेज नहि है, इसका कारण तो लोक ऐसा कहते है कि जैनी लोक अपने शास्त्र अन्यमतवालों कों नहि देतें है, यह वात तो सत्य है, परंतु वह समय तो अब नहि रहा क्योंकि हजारों ग्रन्थ जैनमत के अन्य मतवालों के पास पहुंच गये है, परंतु जैनमत के न फैलने का कारण यह है—

मुसलमानों के राज में जैन के लाखों पुस्तको जला दिये गये है और जो कुछ शास्त्र बच रहे है वे भंडारो में बंद कर छोडे है वे पडे पडे गल गये है, बाकी दोसो तीन सो वर्ष में तमाम गल जायेगें. जैसे जैनलोक अन्य कामो में लाखो रुपइये खरचते है तैसे जीर्ण पुस्तक का उद्धार कराने में किंचित् नहि खरचता है और न कोई जैनशाला बना कें अपने लडकों कों संस्कृत धर्मशास्त्र पढाता है और जैनी साधु भी प्राये विद्या नहि पढते है क्योंकि उनकों खाने को तो ताजा माल मिलते है वे पढ के क्या करे और कितनेक यतिलोक इंद्रियों का भोग में पड रहे है सो विद्या क्यों कर पढे. विद्या के न पढनें से तों लोक इनकों नास्तिक कहने लग गये है. फेर भी जैन लोगों को लज्जा नहि आती है, जैनलोक चूरमे के लाडू और दूधपाकादिक के खाने वास्ते तो हजारो एकट्ठे हो जाते है, परंतु पुस्तकों के उद्धार वास्ते सूते पडे है, हमारे लिखने का प्रयोजन तो इतना ही है कि जैनलोगों कों उचित है कि सर्व देशवाले मिल के पाटन, जैसलमेर, खंभात प्रमुख के भंडारे पुस्तकों का जीर्णोद्धार करावें और बडे बडे शहरो में जैनशाला बना कें अपने लडकों कों संस्कृतादि विद्या पढावे और आगम विना अन्य योग्य ग्रन्थ लिखावादि करके प्रसिद्ध करें, जिसमें फेर जैनधर्म की वृद्धि होवे तथा जैनमत के शास्त्रों के संकेत अन्यमतवालों की समज में नहि आती है, सो तो जैनीयो सें पूछ लेनें चाहिये, यह जैनमत बहुत उत्तम है इसकी उत्पत्ति इस अवसर्प्पिणी काल में जैनमतानुसार जैसे हुई है तैसे लिखी जाती है.

જે તીર્થંકર થાય છે તે નિર્વાણ અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે. પછી સંસારમાં આવતા નથી. જગતવાસી જીવ જેવા જેવા શુભાશુભકર્મ કરે છે તેવા તેવા શુભાશુભ ફળ પોતપોતાના નિમિત્તના યોગથી ભોગવે છે. તે નિમિત્તને જે અજ્ઞાની લોકો ઈશ્વર ફળદાતા છે એવી કલ્પના કરે છે અને સગુણ, નિર્ગુણ, એક-અનેકરૂપથી કથન કરીને અનેક ગ્રંથો લખેલા છે. પરંતુ નિરંજન, જ્યોતિસ્વરૂપ, સચ્ચિદાનંદ, વીતરાગ પરમેશ્વર કોઈપણ યુક્તિના પ્રમાણથી જગતના કર્ત્તા, હર્તા, ફલપ્રદાતા સિદ્ધ થતાં નથી. આ કથન જૈનતત્ત્વાદર્શમાં અમે સારી રીતે લખેલું છે.

પક્ષપાત છોડીને વિચારશો તો સત્ય સમજાઈ જશે, પરંતુ વેદ વગેરે શાસ્ત્રોની (જેઓ) હઠ પકડશે તેમને ક્યારે પણ સત્યમાર્ગની પ્રાપ્તિ નહીં થાય. કારણ કે, વેદ વગેરે ઘણાં શાસ્ત્રો હાલમાં જે પ્રચલિત છે, તે બધા યુક્તિ પ્રમાણથી બાધિત છે. એનું સ્વરૂપ પ્રથમખંડમાં થોડુંક લખેલ છે અને અન્યલોકોને અસત્ શાસ્ત્રોનો જે આગ્રહ છે તે જૈનમત ન જાણવાથી છે. કારણ કે, હિંદુસ્તાની, કુરાની, મુસલમાન વગેરે સર્વ લોકો અંગ્રેજી, પારસી (ફારસી) વગેરે અનેક પ્રકારની ભાષા (વિદ્યા) ભણે છે પરંતુ જૈનમતના શાસ્ત્રો કોઈમતવાળા ભણતાં નથી. વેદ, પુરાણ, કુરાન વગેરે ભણેલા ઘણા અંગ્રેજો છે. પરંતુ જૈનમતના શાસ્ત્ર ભણેલા કોઈ અંગ્રેજો નથી. એનું કારણ તો લોકો એવું કહે છે કે, જૈનલોકો પોતાના શાસ્ત્ર અન્યમતવાળાને આપતાં નથી. આ વાત સાચી છે પરંતુ તે સમય અત્યારે નથી. કારણ કે, જૈનમતના હજારો ગ્રંથ અન્ય મતવાળા પાસે પહોંચી ગયા છે. પરંતુ જૈનમત નહીં ફેલાવવામાં કારણ એ છે કે -

મુસલમાનોના રાજ્યમાં જૈનોના લાખો પુસ્તક બાળી દીધા છે અને જે કોઈ શાસ્ત્ર બચ્યાં છે તે ભંડારમાં બંધ કરેલા હોવાથી પડ્યા-પડ્યા ગળી ગયા છે અને બાકીના બધા પુસ્તકો પણ ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષમાં ગળી જશે. જૈન લોકો જેવી રીતે અન્ય કાર્યોમાં લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે. તેવી રીતે જીર્ણ પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે કંઈ પણ ખર્ચતા નથી અને કોઈક જૈનશાળા બનાવીને પોતાના દિકરાને સંસ્કૃતધર્મ શાસ્ત્રો ભણાવતા નથી અને જૈનસાધુ પણ પ્રાયઃ વિદ્યા ભણતા નથી. કારણ કે, એમને ખાવા માટે તાજો માલ મળે છે તો ભણીને શું કરે અને કેટલાક યતિ લોકો ઈન્દ્રિયોના ભોગમાં પડ્યા રહે છે. તે વિદ્યા શા માટે ભણે. વિદ્યા ન ભણવાથી તો લોકો એમને નાસ્તિક કહેવા લાગ્યા છે તો પણ જૈન લોકોને લજ્જા (શરમ) નથી આવતી. ચૂરમાના લાડું અને દૂધપાક વગેરે ખાવા માટે હજારો જૈનો ભેગા થાય છે પરંતુ પુસ્તકોના ઉદ્ધાર માટે ઉંઘેલા છે. અમારું લખવાનું પ્રયોજન એટલું જ છે કે, જૈન લોકોને ઉચિત છે કે સર્વ દેશવાળા ભેગા થઈને પાટણ, જેસલમેર, ખંભાત વગેરે ભંડારોના પુસ્તકોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવે અને મોટા-મોટા શહેરોમાં જૈનશાળા બનાવીને પોતાના દિકરાઓને સંસ્કૃત વગેરે વિદ્યા ભણાવે અને આગમ સિવાય અન્ય યોગ્ય ગ્રંથો લખાવીને પ્રસિદ્ધ કરે. જેથી ફરી જૈનધર્મની વૃદ્ધિ થાય તથા જૈનમતના શાસ્ત્રના સંકેત અન્યમતવાળાઓના સમજમાં નથી આવતા તે તો જૈનોને પૂછી લેવા જોઈએ. આ જૈનમત ખૂબ જ ઉત્તમ છે. આ અવસર્પિણીમાં તેની ઉત્પત્તિ જૈનમતના અનુસારે જેવી રીતે થઈ તેવી રીતે લખીએ છીએ.

⇒ जैनो का पूर्व इतिहास :

इस अवसर्प्पिणी काल के तीसरे आरे के अंत में जब सात कुलकर में से छ व्यतीत हो गये तब नाभि कुलकरकी मरुदेवा भार्या की कूख सें श्रीऋषभदेव उत्पन्न हुवे, श्रीऋषभदेव सें पहिलां इस भरतखंड में इस अवसर्प्पिणी काल में किसी मत का और संसारिक विद्या का कोई भी पुस्तक नहि था, क्योंकि श्रीऋषभदेव सें पहिलां ग्राम नगरादिक नहि थे, इस समय के मनुष्य वनवासी और कल्पवृक्षों के फलां का आहार करते थे, इस जगत में जो व्यवहार प्रजा के हितकारी है वे सर्व श्रीऋषभदेवजी नें ही प्रवर्ताये है इसका खुलासा जैनतत्त्वादर्श में लिख दिया है तथा जिसतरें श्रीऋषभदेव के पुत्र भरत नें चार आर्य वेद बनाये तथा जिस तरें ब्राह्मण नें बनाये, इत्यादि तिसका सर्व स्वरूप जैनतत्त्वादर्श में लिख आये है. पन्नर कुलकर के हिसाब सें सबसें पीछे का कुलकर ऋषभदेव हुआ है तिनके चलाये व्यवहार की, कितनीक वार्तो लेकर और कितनीक मनकल्पित बातों एकठी करके भृगुजी ने मनुस्मृति बनाई है, मनुस्मृति बनाये को बहुत काल नहि हुआ है, इसका प्रमाण प्रथम खंड में लिख आये है. श्रीऋषभदेवजी को ही लोक आदीश्वर, परमेश्वर, ब्रह्मादि नामों से पुकारते है क्योंकि भरत के बनाये चारों आर्य वेदो में श्रीऋषभदेव ही की अनेक नामो सें स्तुति थी, सो जब चारों आर्यवेद और जैनधर्म नवमें सुविधिनाथ-पुष्पदंत अर्हंत के निर्वाण पीछे व्यवच्छेद हो गये तब ब्राह्मण भी मिथ्यादृष्टि हो गये, तब तिन ब्राह्मणाभासों ने अनेक मनमानीयां श्रुतियां रच लीनी, पीछे व्यास, याज्ञवल्क्यादिकों ने ऋग्, यजुर्, साम, अथर्व नामा चार वेद बनाये और ऋषभदेव की जगें एक ईश्वर कल्पन करा, तिसकी अनेक रूप सें कल्पना करी और इन वेदो में अनेक ऋषियों की बनाई श्रुतियां है और वेद अनेकवार उलट पुलट करे रचे गये है, जिसने जो चाहा सो लिख दिया, पीछे महाकालासुर नें ब्राह्मण का रूप करके शाण्डिल्य नाम सें प्रसिद्ध ऋषि होके सगर राजाकों नरक पहुंचाने वास्ते सुक्तिमति नगरी के क्षीरकदंबक उपाध्याय के पुत्र पर्वत सें मिलके महा हिंसक वेद मंत्र बनाये, वे वेद आज काल में चल रहे है, इनका पूरा स्वरूप जैनतत्त्वादर्श सें जान लेना. तेवीस में श्रीपार्श्वनाथ अर्हंत हुवे तिनके पीछे मौद्गलायन और सारीपुत्र और आनंदश्रावक हुवा, यह आनंद श्रावक जो उपासकदशांग शास्त्र में कहा है सो नहि, इनों ने बौधमत की वृद्धि करी. यह कथन श्री आचारांग की वृत्ति में है. अंग्रेजो नें सांची के स्तूभ कों खुदवाया तिसमें सें मौद्गलायन और सारीपुत्र की हकीकत निकली है और तिस डब्बे के ऊपर इन दोनों के नाम पाली अक्षर में खुदे हुये है. इस लिखने का तात्पर्य तो यह है कि श्रीऋषभदेवजी नें इन अवसर्प्पिणी में प्रथम जैनमत प्रवृत्त करा और अंत के तीर्थंकर श्रीमहावीर हुये. श्रीमहावीर के गौतमादि १४००० चौदे हजार शिष्य हुये.

⇒ जैन ग्रंथो का इतिहास :

श्रीमहावीर भगवंत का उपदेश सुनकें गौतमादि ११ इग्यारें गणधरों ने द्वादशांग शास्त्र रचे, तिनमें

⇒ જૈનોનો પૂર્વ ઈતિહાસ :-

આ અવસર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાને અંતે જ્યારે સાત કુલકરોમાંથી છ કુલકરો પસાર થઈ ગયા પછી નાભિ કુલકરની મરૂદેવા ભાર્યાની કૂખથી શ્રીઋષભદેવ ઉત્પન્ન થયા. આ અવસર્પિણી કાળમાં આ ભરતખંડમાં શ્રી ઋષભદેવજી પહેલા કોઈ મતના અને સાંસારિક વિદ્યાના કોઈપણ પુસ્તક હતા નહીં. કારણ કે, શ્રીઋષભજી પહેલા ગામ, નગર વગેરે હતા નહીં, તે સમયના મનુષ્યો વનવાસી (વનમાં રહેનારા) અને કલ્પવૃક્ષોના ફળનો આહાર કરતાં હતા. આ જગતમાં પ્રજાને હિતકારી જે વ્યવહાર છે તે બધા ઋષભદેવજીએ જ પ્રવર્તાવ્યા છે. એનો ખુલાસો જૈનતત્ત્વાદર્શમાં લખેલો છે તથા શ્રી ઋષભદેવના પુત્ર ભરતે જે રીતે ચાર આર્યવેદ બનાવ્યા છે તથા જે રીતે બ્રાહ્મણ બનાવ્યા છે ઈત્યાદિ તેનું બધું સ્વરૂપ જૈનતત્ત્વાદર્શમાં લખેલું છે. પંદર કુલકરના હિસાબથી બધાથી છેલ્લા કુલકર શ્રી ઋષભદેવજી થયા. તેમણે ચલાવેલા વ્યવહારની કેટલીક વાતો લઈને અને કેટલીક મનઃકલ્પિત વાતો ભેગી કરીને ભૃગુજીએ મનુસ્મૃતિ બનાવી છે, મનુસ્મૃતિ બનાવ્યાને ઘણો કાળ થયો નથી. એનું પ્રમાણ પ્રથમખંડમાં લખ્યું છે. શ્રી ઋષભદેવજીને જ લોકો આદીશ્વર કહે છે. પરમેશ્વર, બ્રહ્માદિ નામોથી બોલાવે છે. કારણ કે, ભરતે બનાવેલા ચાર આર્યવેદોમાં શ્રી ઋષભદેવની જ અનેક નામોથી સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે તે ચાર આર્યવેદ અને જૈનધર્મ નવમા સુવિધિનાથ = પુષ્પદંત અરિહંતના નિર્વાણ પછી વિચ્છેદ થઈ ગયા છે. ત્યારે બ્રાહ્મણો પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ ગયા, ત્યારે તે બ્રાહ્મણાભાસોએ અનેક મનમાની શ્રુતિઓ રચી. પછી વ્યાસ, યાજ્ઞવલ્ક્ય વગેરેએ ઋગ્, યજુર્, સામ, અથર્વ નામના ચાર વેદ બનાવ્યાં અને ઋષભદેવની જગ્યાએ એક ઈશ્વરની રચના કરી, તેમની અનેક રૂપથી કલ્પના કરી અને આ વેદોમાં અનેક ઋષિઓએ બનાવેલ સ્મૃતિઓ છે અને અનેકવાર અદલબદલ કરીને વેદને રચ્યા છે. જેમને જે મનમાં આવ્યું તે લખી દીધું. પછી મહાકાલ નામના અસુરે બ્રાહ્મણનું રૂપ કરીને શાણ્ડિલ્ય નામના પ્રસિદ્ધ ઋષિ થઈને સગરરાજાને નરકમાં પહોંચાડવા માટે સુક્તિમતિ નગરીના ક્ષીરકદંબક ઉપાધ્યાયના પર્વત નામના પુત્ર સાથે મળીને મહાહિંસક વેદ મંત્ર બનાવ્યા. આ જ કાલમાં તે વેદ ચાલે છે. જૈનતત્ત્વાદર્શમાંથી એમનું (વેદનું) પૂરું સ્વરૂપ જાણી લેવું. તેવીસમા શ્રી પાર્શ્વનાથ અરિહંત થયા પછી મૌદ્ગલાયન અને સારીપુત્ર અને આનંદ શ્રાવક થયા. ઉપાસક દશાંગ શાસ્ત્રમાં જે આનંદ શ્રાવક કહ્યા છે તે નહીં, તેઓએ બૌદ્ધમતની વૃદ્ધિ કરી, આ કથન શ્રી આચારાંગની ટીકામાં છે. સાંચીનો સ્તૂભ ખોદાવ્યો તેમાંથી મૌદ્ગલાયન અને સારીપુત્રની હકીકત નીકળી. તે ડબ્બાની ઉપર આ બન્નેનું નામ પાલી અક્ષરમાં લખેલું છે. આ લખવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રી ઋષભદેવજીએ આ અવસર્પિણીમાં પ્રથમ જૈનમત પ્રવર્તાવેલો અને છેલ્લા શ્રી મહાવીરસ્વામી તીર્થંકર થયા. શ્રીમહાવીરસ્વામીના ગૌતમ આદિ ૧૪૦૦૦ શિષ્ય થયા.

⇒ જૈન ગ્રંથોનો ઈતિહાસ :-

શ્રીમહાવીર ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળીને ગૌતમ આદિ ૧૧ ગણધરોએ દ્વાદશાંગ રૂપ

प्रथम श्रीआचारांग रचा, तिसके पचीस अध्ययन है तिनमें से प्रथम श्रुतस्कंध के नव अध्ययनो में जीवास्तित्व १, कषायजीतना २, अनुकूलप्रतिकूलपरिसिहसहना ३, सम्यकत्व का स्वरूप ४, लोक में सार वस्तु का कथन ५, पूरवोपार्जित कर्म क्षय करणा ६, विशेष करके जगत के फंद सें छूटना ७, महात्याग और महाज्ञान का कथन ८, श्रीमहावीर अर्हंत की छद्मस्थचर्या ९, इन नवां का विचित्र तरेंसे कथन है और दूसरे श्रुतस्कंध में साधु के आचार व्यवहारादि का कथन है. इस सूत्र के अढार हजार १८००० पद है और चौदह पूर्वधारी भद्रबाहुस्वामी की करी इस उपरें निर्युक्ति है, पूर्वधारीओं की करी चूर्णी है, शीलांगाचार्य की करी टीका है. दूसरा शास्त्र सूत्रकृतांग, इसमें तीन से त्रेसठ मतां का खंडन और जैनमत का मंडन है. इसी तरें द्वादशांग का स्वरूप जान लेना. इन द्वादशांगो के विना श्रीमहावीर के शिष्यों के रचे १४००० चौदह हजार शास्त्र प्रकीर्ण भी है अरू बारवां अंग दृष्टिवाद थे, जिसके एक अध्ययन में चौदह पूर्व थे. चौदह पूर्व का इतना मूलपाठ था कि जेकर श्याही से लिखते सोले हजार तीनसो तीरासी १६३८३ हाथी प्रमाण श्याही का ठेर लिखने को लगे. ये पूर्व लिखे कदापि नहि जाते है, गौतमादि गणधरो के कंठस्थ ही थे. जब ये पूर्व व्यवच्छेद होने लगे तब आचार्यो नें तिनके स्थलों के लाखो ग्रन्थ रचे तिनमें उमास्वाति आचार्य श्रीमहावीरजी के पीछे २५० वर्ष के हुये तिनके रचे ५०० ग्रन्थ है और श्रीमहावीरजी सें पीछे १००० वर्ष गये हरिभद्रसूरि हुये तिनों के रचे १४४४ चौद सो चमालीस शास्त्र है तथा हेमचंद्राचार्य के रचे साडे तीन कोटि श्लोक है. बुल्हर साहेब नें बम्बई इलाके में १५०००० डेढ लाख जैनमत के ग्रन्थो का पता लगाया है और पांच वर्ष के अंदर तिनकी फेरिस्त छापने का वायदा कीया है. इस भरतखंड में बौध के, शंकरस्वामि के और मुसलामानों की जुलम सें बचे हुये अब भी जैनमत के पुस्तकों के भंडार पाटन, जैसलमेर और खंबात में जैसे है तैसे पुस्तक वैदिक मतवालों को देखने का भी नसीब नहि है तथा जैनमत के छ कर्मग्रन्थ तथा शतक कर्मग्रन्थ, पंचसंग्रह तथा कर्मप्रकृति प्रमुख ग्रन्थो में जैसा कर्मो का स्वरूप कथन किया है तैसा दुनियां में किसी मत के शास्त्र में नहि है और कर्मों का स्वरूप देखनें से यह भी मालूम हो जाता है किये कर्मों कां ऐसा स्वरूप सिवाय सर्वज्ञ और कोई ऐसा बुद्धिमान नहीं जो अपनी बुद्धि के बल सें ऐसा स्वरूप कथन कर सके. अन्यमतोंवाले जो जैनमत सें विरोध रखते है सो जैनमत के ग्रन्थो के न जानने सें और जैनमत में सिवाय अर्हंत, सिद्ध परमेश्वर अन्य देवो की उपासना नहि है, क्योंकि अन्यमत के देवो में देवपणा सिद्ध नहि होता है तथा ब्राह्मणो का चलाया पाखंड जैनी मानते नहि है इस वास्ते ब्राह्मण लोक जैनमत की निंदा करते है तिनकी देखादेख सें अन्यमतवालों भी जैन सें विरोध रखते है. परंतु बुद्धिमानो को चाहिये कि प्रथम जैनमत के ग्रन्थ पढ के पीछे गुण, दोष कहै और इस काल में जैनमत कों थोडा फेलाया देखके अनादर भी न करे. मेंने जो जैनमत की बडाई लिखी हे सो मतानुराग करके नहि लिखी किंतु

શાસ્ત્ર રચ્યા. તેમાં પ્રથમ શ્રી આચારાંગ રચ્યું. તેના ૨૫ અધ્યયન છે. તેમાંથી પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના નવ અધ્યયનોમાં જીવનું અસ્તિત્વ ૧, કષાયોને જીતવું ૨, અનુકૂલપ્રતિકૂલ પરિષહોને સહવા ૩, સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ૪, લોકમાં સારભૂત વસ્તુનું કથન ૫, પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલા કર્મોનો ક્ષય કરવો ૬, વિશેષે કરીને જગતના બંધનમાંથી છૂટવું ૭, મહાત્યાગ અને મહાજ્ઞાનનું કથન ૮, શ્રી મહાવીર અરિહંતનું છદ્મસ્થ અવસ્થામાં વિચરણ ૯. આ નવનું વિવિધ પ્રકારે કથન છે. બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સાધુના આચાર અને વ્યવહારનું કથન છે. આ સૂત્રનાં ૧૮૦૦૦ પદ છે અને ૧૪ પૂર્વધારી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ એની ઉપર નિર્યુક્તિ રચી છે અને પૂર્વધારીઓએ કરેલી ચૂર્ણિ છે. શીલાંગાચાર્યની ટીકા છે. બીજું શાસ્ત્ર સૂત્રકૃતાંગ છે. એમાં ૩૬૩ મતોનું ખંડન અને જૈનમતનું મંડન છે. આ રીતે દ્વાદશાંગનું સ્વરૂપ જાણી લેવું. આ દ્વાદશાંગી સિવાય શ્રીમહાવીરસ્વામીજીના શિષ્યોએ રચેલા ૧૪૦૦૦ શાસ્ત્ર પ્રકીર્ણ પણ છે અને બારમું દૃષ્ટિવાદ અંગ છે જેના એક અધ્યયનમાં ૧૪ પૂર્વ હતા. ૧૪ પૂર્વના મૂળપાઠ એટલા હતા કે જો શાહીથી લખીએ તો ૧૬૩૮૩ હાથી પ્રમાણ શાહીના ઢગલો લખતાં લાગે. જે પૂર્વ ક્યારે પણ લખી શકાતાં નથી. ગૌતમાદિ ગણધરોને કંઠસ્થ હતા. જ્યારે આ પૂર્વ વ્યવચ્છેદ થવા લાગ્યા ત્યારે આચાર્ય ભગવંતોએ તેમની જગ્યાએ લાખ્ખો ગ્રંથ રચ્યા. તેમાં શ્રીમહાવીરજી થયાને ૨૫૦ વર્ષ થયા પછી શ્રીઉમાસ્વાતિજી આચાર્ય થયા. તેમનાં રચેલા ૫૦૦ ગ્રંથ છે અને શ્રી મહાવીરજી પછી ૧૦૦૦ વર્ષ થયે હરિભદ્રસૂરિજી થયા. તેમને ૧૪૪૪ શાસ્ત્રો રચેલા છે તથા શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યજીએ સાડાત્રણ (૩॥) કરોડ શ્લોક રચ્યાં છે. બુલ્હર સાહેબે મુંબઈ (બોમ્બે)ના ક્ષેત્રમાં દોઢ લાખ (૧૫૦૦૦૦) જૈનમતના ગ્રંથોની શોધ કરી હતી અને પાંચવર્ષની અંદર તે ગ્રંથને ફરીથી છાપવાનો વાયદો કર્યો છે. આ ભરતખંડમાં બૌદ્ધના, શંકરસ્વામીના અને મુસલમાનોના જૂલમથી બચેલા જૈનમતના પુસ્તકો હજુ પણ પાટણ, જૈસલમેર અને ખંભાતના ભંડારમાં જેવા છે તેવા પુસ્તક દેખવાના વૈદિકમતવાળાના નસીબ પણ નથી. તથા જૈનમતના છ કર્મગ્રંથ તથા શતકર્મગ્રંથ, પંચસંગ્રહ અને કમ્મપયડિ ગ્રંથમાં જેવું કર્મોનું સ્વરૂપ કથન કરેલું છે તેવું દુનિયામાં કોઈ મતના શાસ્ત્રમાં નથી અને કર્મનું સ્વરૂપ જોવાથી એમ પણ જણાય છે કે કરેલા કર્મોનું આવું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ ભગવાન સિવાય બીજો એવો કોઈ બુદ્ધિમાન નથી કે જે પોતાના બુદ્ધિના બળથી કર્મોનું આવું સ્વરૂપ કહી શકે. અન્યમતવાળા જૈનમતવાળા સાથે જે વિરોધ રાખે છે તે જૈનમતના ગ્રંથોને નહીં જાણવાથી અને જૈનમતમાં અરિહંત અને સિદ્ધ પરમેશ્વર સિવાય અન્ય દેવોની ઉપાસના કરવાની નથી. કારણ કે, અન્યમતના દેવોમાં દેવપણું સિદ્ધ થતું નથી તથા બ્રાહ્મણોનો ચલાવેલો આડંબર જૈનો માનતા નથી માટે બ્રાહ્મણ લોકો જૈનમતની નિંદા કરે છે. તેમની દેખા-દેખીથી અન્યમતવાળાઓ પણ જૈનો સાથે વિરોધ રાખે છે. પરંતુ બુદ્ધિમાનોએ તો એવું કરવું જોઈએ કે, પહેલા જૈનમતના ગ્રંથો ભણીને પછી ગુણ, દોષ કહેવા જોઈએ અને આ કાળમાં જૈનમતનો થોડોક પ્રસાર દેખીને અનાદર પણ ન કરે. મેં જૈનમતની જે મહાનતા લખી છે તે મતના અનુરાગથી નથી લખી

हकीकत में जैनमत ऐसा प्रमाण प्रतिष्ठित है कि जिसमें कोई भी दूषण नहि है. इस काल में जो जैनमत निर्बल हो रहा है सो जैनी राजायो के अभाव सें तथा बहुत लोक यह भी समजते है कि जैनमत में जगत का कर्त्ता ईश्वर नहि मानते है इस वास्ते जैनमत नास्तिक है, परंतु जगतकर्ता ईश्वर, निरंजन, निर्विकारी, वीतराग किसी प्रमाण सें सिद्ध नहि होता है, यह कथन जैनतत्त्वादर्श में लिख आये है. लोगों को सूक्ष्मबुद्धि सें विचारना चाहिये, निःकेवल गडरी प्रवाह की तरें नहि चलना चाहिये.

⇒ जगत्कर्ता का विचार :

प्रश्न—जैनमत में जेकर पूर्वोक्त ईश्वर जगत का कर्त्ता नहि मानते तो इस जगत का कर्त्ता कौन है?

उत्तर—जैनमत में अनादि जो द्रव्यशक्ति है तिसकों ही जड चेतनरूप पर्याय का कर्त्ता मानते है. यह कथन तत्त्वगीता में है, तिस अनादि द्रव्यशक्ति के पांच रूप है. काल १, स्वभाव २, कर्म ३, नियति ४, उद्यम ५. जो कुछ जगत में हो रहा है सो इन पांचो ही के निमित्त, उपादान सें हो रहा है, इन पांचो के विना अन्य कोई जगत का कर्ता प्रमाण सें सिद्ध नहि होता है और इन पांचो ही को जैनमतवाले अनादि द्रव्य की शक्ति द्रव्य सें कथंचित् भेदाभेद मानते है और इस द्रव्यत्वकों ही इस पर्यायरूप जगतकर्त्ता मानते है, परंतु सर्वज्ञ, वीतराग, मुक्तरूप परमेश्वर जगत का कर्त्ता सिद्ध नहि होता है, लोगों नें इस अनादि द्रव्यत्व शक्ति कों अज्ञान के प्रभाव सें समलब्रह्म, सगुणईश्वर, अपरब्रह्म परमेश्वर की शक्ति, परमेश्वर की माया, प्रकृति परमेश्वर की कुदरत आदि नामों से कथन किया है. परंतु वास्तव में अनादि द्रव्यत्व शक्तिही को कथन करा है. जैकर सर्वज्ञ, वीतराग ईश्वर कों ही कर्त्ता मानिये तब तो परमेश्वर में अनेक दूषण उत्पन्न हो जावेगे और नास्तिको का मत सिद्ध हो जावेगा. यह कथन जैनतत्त्वादर्श में लिखे आये है. इस वास्ते जैनी, सर्वज्ञ वीतराग कों जगत का कर्त्ता नहि मानते है. इस वास्ते बुद्धिमानों को अच्छीतरें जैनमत के तत्त्व को समजना चाहियें, क्योंकि जो लोक वेदांत मानते है सो एकांत मानने सें शुद्ध द्रव्यार्थिक नयाभास है, यथार्थ नहि है. यथार्थ आत्मस्वरूप का कथन आचारांग, तत्त्वगीता, अध्यात्मसार, अध्यात्मकल्पद्रुम प्रमुख जैनमत के शास्त्रो में है और योगाभ्यास का स्वरूप देखना होवे तो योगशास्त्र, योगविंशिका योगदृष्टि, योगबिंदु, धर्मबिदुं प्रमुख शास्त्रो देख लेना और पदार्थो का खंडन मंडन देखना होवे तो सम्मतितर्क, अनेकांतजयपताका, धर्मसंग्रहणी, रत्नाकरावतारिका, स्याद्वादरत्नाकर, विशेषावश्यक प्रमुख ग्रन्थो देख लेना और साधु की पद विभाग समाचारी छेद ग्रन्थो में है और प्रायश्चित्त की विधि जीतकल्प प्रमुख में है और गृहस्थ धर्म की विधि श्रावकप्रज्ञप्ति, श्राद्धदिनकर, आचारदिनकर, आचारप्रदीप, विधिकौमुदी, धर्मरत्न प्रमुख ग्रन्थो में है. ऐसा कोई पारलौकिक ज्ञान नहि है जो जैनमत के शास्त्रो में नहि है, सो जैनमत और जैनमत के शास्त्र जो इस समय में है वे सर्व भगवंत श्रीमहावीर स्वामि के उपदेश सें प्रवर्तते है.

પરંતુ જૈનમત વાસ્તવમાં આવા પ્રમાણથી પ્રતિષ્ઠિત છે, કે જેમાં કંઈ પણ દૂષણ નથી. આ કાળમાં જૈનમત જે નિર્બળ થઈ રહ્યો છે તે જૈનરાજાઓના અભાવથી તથા ઘણા લોકો એવું પણ સમજે કે જૈનમતમાં જગતના કર્તા તરીકે ઈશ્વર નથી માનતા માટે જૈનમત નાસ્તિક છે. પરંતુ નિરંજન, નિર્વિકારી, વીતરાગ કોઈપણ પ્રમાણથી જગતના કર્તા ઈશ્વર તરીકે સિદ્ધ થતા નથી. આ કથન જૈનતત્ત્વાદર્શમાં લખ્યું છે. સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારવું જોઈએ. માત્ર ગાડરીયા પ્રવાહની જેમ ન ચાલવું જોઈએ.

⇒ જગત્કર્તાનો વિચાર :-

પ્રશ્ન—જો જૈનમતમાં પૂર્વોક્ત ઈશ્વરને જગતના કર્તા નથી માનતા, તો આ જગતના કર્તા કોણ ?

ઉત્તર—જૈનમતમાં અનાદિકાળથી જે દ્રવ્યની શક્તિ છે તેને જ જડ-ચેતનરૂપ પર્યાયના કર્તા માને છે. આ કથન તત્ત્વગીતામાં છે. તે અનાદિ દ્રવ્યશક્તિનાં પાંચ રૂપ છે. કાલ ૧, સ્વભાવ ૨, કર્મ ૩, નિયતિ ૪, ઉદ્યમ (પુરુષાર્થ) ૫. જે કાંઈ જગતમાં થઈ રહ્યું છે તે આ પાંચના જ નિમિત્તે ઉપાદાનમાં થઈ રહ્યું છે. આ પાંચ સિવાય બીજા કોઈ જગતના કર્તા તરીકે પ્રમાણથી સિદ્ધ થતાં નથી અને જૈનમતવાળા આ પાંચેય અનાદિ દ્રવ્યની શક્તિને દ્રવ્યથી કથંચિત્ ભિન્નાભિન્ન માને છે અને આ દ્રવ્યત્વને જ આ પર્યાયરૂપ જગતના કર્તા માને છે. પરંતુ સર્વજ્ઞ વીતરાગ, મુક્તરૂપ પરમેશ્વર જગતના કર્તા સિદ્ધ થતા નથી. આ અનાદિદ્રવ્યની શક્તિને લોકો અજ્ઞાનના પ્રભાવથી સમલબ્રહ્મ, સગુણ ઈશ્વર, અપરબ્રહ્મ, પરમેશ્વરની શક્તિ, પરમેશ્વરની માયા, પરમેશ્વરની પ્રકૃતિ, કુદરત આદિ નામોથી કથન કરેલ છે પરંતુ વાસ્તવિક તો અનાદિદ્રવ્યત્વ-શક્તિને કથન કરે છે. જો સર્વજ્ઞ વીતરાગ ઈશ્વરને જ કર્તા માનીએ તો પરમેશ્વરમાં અનેક દૂષણ ઉત્પન્ન થશે અને નાસ્તિકનો મત સિદ્ધ થઈ જશે. આ કથન જૈનતત્ત્વાદર્શમાં લખેલું છે. માટે જૈનો સર્વજ્ઞ, વીતરાગને જગતના કર્તા મનતા નથી તેથી બુદ્ધિમાનોએ જૈનમતના તત્ત્વો સારી રીતે સમજવા જોઈએ. કારણ કે, જે લોકો વેદાન્ત માને છે તે એકાન્તે માનવાથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયાભાસ છે, યથાર્થ નથી. આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ કથન આચારાંગ, તત્ત્વગીતા, અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ વગેરે જૈનમતના શાસ્ત્રોમાં છે અને યોગના અભ્યાસનું સ્વરૂપ જોવું હોય તો યોગશાસ્ત્ર, યોગવિંશિકા, યોગદૃષ્ટિ, યોગબિંદુ, ધર્મબિંદુ વગેરે શાસ્ત્રો જોઈ લેવા અને પદાર્થોનું ખંડન મંડન દેખવું હોય તો સમ્મતિતર્ક, અનેકાંતજયપતાકા, ધર્મસંગ્રહણી, રત્નાકરાવતારિકા, સ્યાદ્વાદ્ રત્નાકર, વિશેષાવશ્યકભાષ્ય વગેરે ગ્રંથો જોઈ લેવા અને સાધુની પદવિભાગ સામાચારી છેદ ગ્રંથોમાં છે અને પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ જીતકલ્પ વગેરેમાં છે અને ગૃહસ્થ ધર્મનો વિધિ શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રાદ્ધદિનકર, આચારદિનકર, આચારપ્રદીપ, વિધિકૌમુદી, ધર્મરત્ન વગેરે ગ્રંથોમાં છે, એવું કોઈ પરલોક સંબંધી જ્ઞાન નથી કે જે જૈનમતના શાસ્ત્રમાં ન હોય. અત્યારના સમયમાં જે જૈનમત અને જૈનમતના શાસ્ત્ર છે તે બધા ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીજીના ઉપદેશથી પ્રવર્તેલા છે.

⇒ जैनमत पुराना है :

तथा कितनेक बुद्धिमान ऐसें भी समजते है कि जैनमत नवीन है, दयानंद सरस्वति कहता है कि साढेतीन हजार वर्ष के जैनमत लगभग चीन प्रमुख देशो सें हिदुस्थान में आया, यह कथन अप्रमाणिक है. क्योंकि दयानंदजी ने इस कथन में कोई भी प्रमाण नहि दीया तथा तवारीख लिखनेवालो नें तथा इतिहासतिमिरनाशक में लिखा है कि संवत ६०० के लगभग सें जैनमत चला है. यह भी अप्रमाणिक है, क्योंकि श्वेतांबर, दिगंबर दो जैनमत की शाखा फटेकों १८०३ अढार सों तीन वर्ष आजतक हुये है. क्योंकि दिगंबर जिनसेनाचार्य अपने बनाये ग्रन्थ में लिखता है.

"छत्तीस वाससये विक्कमनिवस्स मरणपत्तस्स, सोरठे वल्लहीये सेयवडसंघ समुपन्नो" १

अर्थ :- विक्रम राजा के मरां पीछे एकसो छत्तीस वर्ष पीछे सोरठ देश की वल्लभी नगरी में श्वेतांबर संघ उत्पन्न हुवा तथा श्वेतांबर मत के शास्त्र विशेषावश्यक में जिसका कर्त्ता जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण विक्रम के संवत् ४०० में हुआ सो लिखता है.

"नवाधिकैः शतैः षड्भिः अब्दानां वीरतो गतैः, महात्सर्व विसंवादात् सोष्टमो बोटिकोभवत् १

अर्थ :- स्थवीरपुर नगर में श्रीमहावीर पीछे ६०९ छसों नव वर्ष गये दिगंबर मत हुआ. जब एक जैनमत के दो मत हुये इतने वर्ष हुये तब तवारीख लिखनेवाले का लिखना क्योंकर मिथ्या नहि तथा जनरल कर्नीगहाम साहेब नें मथुरा में श्रीमहावीर स्वामि की मूर्त्ति पाई है तिसकों इतिहासतिमिरनाशक के लिखनेवाला २००० दो हजार वर्ष की पुरानी लिखता है. यह लिखना गलित है. क्योंकि विक्रम सें ९० नव्वे वर्ष पहिलां वासुदेव नाम का कोई भी राजा नहि हुआ और उस श्रीमहावीर की प्रतिमा उपर ऐसा लिखा है."

"सिद्धओं नमो अरहत महावीरस्स राजा वासुदेवस्स संवत्सरे ९० नव्वे"—यह लिखत पालि हर्फो में है, जोके अढाई हजार वर्ष पहिलां जैनमत में लिखी जातीथी इस वास्ते श्रीमहावीर की मूर्ति कई हजार वर्ष की पुराणी मालूम होती है. जेकर इतिहास लिखनेवाले की समज में ऐसा होवे कि श्रीमहावीर अर्हंत की मूर्ति श्रीमहावीर सें पीछे बनी होवेगी इस वास्ते दो हजार वर्ष के लगभग पुरानी है. यह भी अनुमान गालित है, क्योंकि श्रीऋषभदेव के वखत से ही होनार तीर्थंकरों की प्रतिमा बनावनी शुरु हो गई थी ऐसा जैनशास्त्र में लिखते है, तो महावीर जी के पीछे होवानी का अनुमान ठीक नहि. इस काल में भी राणीजी के उदयपुर में आगली उत्सर्प्पिणी में होनहार प्रथम पद्मनाभ तीर्थंकर की मूर्ति और मंदिर विद्यमान है, इसवास्ते जनरल कर्नीगहाम साहेब को जो मूर्ति मिली है सो बहुत पुराणी है. इससें भी जैनमत अपने आपको पुराना और तवारीख लिखनेवाले की अक्कल का अजीर्ण सिद्ध करता है तथा जो कोई ऐसा भी समजता है कि जैनमत बौधमत में सें निकला है सो भी जूठ है.

⇒ જૈનમત પ્રાચીન છે :-

તથા કેટલાક બુદ્ધિમાન એવું પણ સમજે છે કે જૈનમત નવો છે. દયાનંદસરસ્વતી કહે છે કે, લગભગ સાડા-ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલા ચીન વગેરે દેશોમાંથી જૈનમત હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો છે. આ કથન અપ્રામાણિક છે. કારણ કે, દયાનંદજીએ આ કથનમાં કોઈપણ પ્રમાણ આપ્યું નથી તથા તારીખ લખવાવાળાએ તેમજ ઈતિહાસતિમિરનાશકમાં લખ્યું છે કે લગભગ સંવત ૬૦૦થી જૈનમત ચાલ્યો છે આ પણ અપ્રામાણિક છે. કારણ કે, શ્વેતાંબર, દિગંબર આમ બે જૈનમતની શાખાને ફાટ્યાને ૧૮૦૩ વર્ષ આજ સુધી થયા છે. કારણ કે, દિગંબર જીનસેન આચાર્ય પોતાના બનાવેલા ગ્રંથમાં લખે છે કે -

"छत्तीस वाससये विक्कमनिवस्स मरणपत्तस्स, सोरठे वल्लहीये सेयवडसंघ समुपन्नो" १

અર્થ :- વિક્રમરાજા મરી ગયા પછી ૧૦૩૬ વર્ષે સોરઠ દેશની વલ્લભીનગરીમાં શ્વેતાંબર સંઘ ઉત્પન્ન થયો તથા શ્વેતાંબર મતના શાસ્ત્રો વિક્રમ સંવત ૪૦૦માં થયા એવું વિશેષાવશ્યક ભાષ્યના કર્તા શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ લખે છે.

"नवाधिकैः शतैः षड्भिः अब्दानां वीरतो गतैः, महात्सर्व विसंवादात् सोष्टमो बोटिकोभवत् १

અર્થ :- સ્થવીરપુર નગરમાં શ્રીમહાવીરસ્વામીની પછી ૬૦૯ વર્ષ થયે દિગંબર મત થયો. જ્યારે એક જૈનમતના બે મત થયે આટલા વર્ષ થયા તો તારીખ લખવાવાળાનું લખવું કેમ મિથ્યા ન હોય તથા જનરલ કર્નીંગહામ સાહેબે મથુરામાં શ્રીમહાવીરસ્વામીની મૂર્તિ મેળવી છે. તેમને ઈતિહાસતિમિરનાશક ગ્રંથના લખવાવાળા ૨૦૦૦ વર્ષ જૂની લખે છે. આ લખાણ પણ ખોટું છે કારણ કે, વિક્રમથી ૯૦ વર્ષ પહેલા વાસુદેવ નામનો કોઈપણ રાજા નથી થયો અને મહાવીરસ્વામીજીની પ્રતિમાજી ઉપર આવો લેખ છે.

"सिद्ध ओं नमो अरहत महावीरस्स राजा वासुदेवस्स संवत्सरे ९० नव्वे" જો કે ૧૮૦૦૦ વર્ષ પહેલા જૈનમતમાં પાલી ભાષા લખાતી હતી તેથી શ્રીમહાવીરજીની મૂર્તિ કેટલાક હજાર વર્ષ જૂની જણાય છે. જો ઈતિહાસ લખવાવાળાના સમજમાં એવું હોય કે, શ્રીમહાવીર અરિહંતની મૂર્તિ શ્રીમહાવીરસ્વામી પછી બની હશે. માટે લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ જૂની છે. આ અનુમાન પણ ગલત છે. કારણ કે, શ્રીઋષભદેવના વખતથી જ થનારા તીર્થંકરોની પ્રતિમા બનાવવાની શરૂ થઈ ગઈ હતી એવું જૈનશાસ્ત્રમાં લખે છે. તેથી મહાવીરજીના પછી થઈ હશે આ અનુમાન બરાબર નથી. આ કાલમાં પણ રાણીજીના ઉદયપુરમાં આવતી ઉત્સર્પિણી કાળમાં પ્રથમ પદ્મનાભ તીર્થંકરની મૂર્ત્તિ અને મંદિર વિદ્યમાન છે. તેથી જનરલ કર્નીંગહામ સાહેબને જે મૂર્તિ મળી છે તે ઘણી જૂની છે. આનાથી પણ જૈનમત પોતે પોતાને પ્રાચીન સિદ્ધ કરે છે અને તારીખ લખવાવાળાની અક્કલનું અજીર્ણ સિદ્ધ કરે છે તથા જો કોઈ એવું પણ સમજે છે કે, જૈનમત બૌદ્ધમતમાંથી નીકળ્યો છે તે પણ ખોટું છે, કારણ કે, ઇંગ્લેંડના થોમસ સાહેબે રાજા અશોકના પ્રથમ ધર્મનો નિશ્ચય કરવા માટે એક પુસ્તક બનાવ્યું છે. તેમાં લખ્યું છે કે રાજા અશોક પહેલા જૈન હતા અને તેના પુસ્તકમાં

क्योंकि इंगलंड कें थोमस साहेब ने एक पुस्तक राजा अशोक के प्रथम धर्म के निश्चय करने वास्ते बनाया है तिसमें लिखा है कि राजा अशोकचंद्र प्रथम जैनी था और तिसी पुस्तक में लिखा है कि बौधमत जैनमत में से निकला है और जैनमत सर्वमतों सें पहिलां पुराना है तथा जर्मनी का एक विद्वान ने किताब बनाई है तिसमें अनेक प्रमाणों से जैनमत बोधमत सें अलग और सनातन लिखा है. ब्राह्मणो नें शिवपुराण में जो जैनमत की उत्पत्ति लिखी है सो भी जूठी है. क्योंकि शिवपुराण थोडे काल का बनाया हुआ है. इन पुराणो में वैष्णव मत की भी निंदा लिखी है, इस वास्ते नवीन है, कितनेक कहते है कि हिंदुस्तान में वेद सब सें पुराने पुस्तक है तिनमें जैनमत का नाम नहि इस वास्ते जैनमत नवीन है. यह कहना केवल अप्रमाणिक है क्योंकि जिस पुस्तकों में वेदां का और अन्यमतों का नाम न होगा वे पुस्तको इस प्रमाण सें वेदो सें प्रथम बने ठहरेंगे. जैसें जैनमत का प्रज्ञापना सिद्धांत, जीवाभिगमसूत्र, तत्त्वार्थसूत्र, प्रश्नव्याकरण, दशवैकालिक प्रमुख में किसिमत का और वेदां का नाम नहि है. इससें ये भी वेदां सें प्रथम बने मानने चाहिये तथा वेदां में जैनमत का नाम न होने सें जेकर नवीन मानिए तब तो जो वस्तु वेदां में नहीं कहीं सो सो सर्व नवीन मानिए यह मानना मिथ्या है तथा मुंडकोपनिषद् में मनुस्मृति का नाम है इससे तो मनुस्मृति भी वेदां से प्रथम बनी ठहरी और मनु में वेदां का नाम है इस वास्ते वेद मनु सें प्रथम बने ठहरें, इस वास्ते यह कहना अप्रमाणिक है तथा कितनेक बुद्धिमान ऐसें भी समजते होगे कि जैनमत के सर्व पुस्तक नवीन अर्थात् अढाई हजार वर्ष के पहिलां भगवंत श्रीमहावीरजी नें ही कथन की है जेकर जैनमत पुराना होता तो श्रीपार्श्वनाथ आदि तेवीस तीर्थंकरो के कथन करे हुये शास्त्र होते. इसका खुलासा यह है कि जैनमत में जो तीर्थंकर होता है सो वीस धर्म के कृत्य करणे सें तीर्थंकर नामकर्म की प्रकृति पुण्यरूप उत्पन्न करके तीर्थंकर होता है. सो तीर्थंकर नाम पुण्य प्रकृति का फल भोगने में तब आता है जब धर्मोपदेशद्वारा धर्मतीर्थ करे. जब धर्मतीर्थ करे तब तीस ही तीर्थंकरके करे हुये शास्त्र प्रवृत्त होने चाहिये. इस वास्ते पूर्वपूर्व तीर्थंकरो के शास्त्र बंद हो जाते है और नवीन नवीन तीर्थंकरो के शास्त्र प्रवृत्त होते है, इस वास्ते महावीरजी के तीर्थ में पीछले तीर्थंकरो के पुस्तक बनाये न रहेने सें प्राचीन शास्त्र नहीं है और जो कुछ कथन श्रीऋषभदेवजी नें करा था सो ही कथन सर्व तीर्थंकरो नें किया. नाम भी आचारांगादि द्वादशांग का सबके एक समान था. परंतु जो कथारूप शास्त्र है तिनमें जो जीवां का नाम है सो बदला गया है. नगरी, राजा, साधु, श्रावकादिकों का नाम भी बदला गया है. शेष सर्व शास्त्र सर्व अनंत तीर्थंकरो के तीर्थ में एक सरीखे है. इस वास्ते इनही शास्त्रां को पुराने मानने चाहिये तथा कितनेक यह भी कहते है कि जैनमत के शास्त्र प्राकृत में है इस वास्ते सर्वज्ञोक्त नहि, जेकर सर्वज्ञोक्त होते तो संस्कृत में होते. इसका खुलसा यह है कि श्रीमहावीर भगवंत की वाणी अर्धमागधी भाषा में थी तिसमें ऐसा अतिशय था के आर्य, अनार्य, तिर्यंच प्रमुख सर्व अपनी अपनी भाषापने समजते थे. पीछे गौतमादि मुनियों नें संस्कृत प्राकृत में सूत्र गूंथे. पूर्व तो प्राये सर्व संस्कृत में गूंथे और बालक, स्त्री, अल्प बुद्धि प्रमुखो के वास्ते सूत्र प्राकृत में गूंथे तथा यह

લખ્યું છે કે જૈનમતમાંથી બૌદ્ધમત નીકળ્યો છે અને જૈનમત બધા મતોથી પહેલો અને પ્રાચીન છે તથા જર્મનીના એક વિદ્વાને એક પુસ્તક બનાવ્યું છે. તેમાં અનેક પ્રમાણોથી જૈનમત બૌદ્ધમતથી અલગ છે અને ચિરંતન (જૂનો) લખેલ છે. બ્રાહ્મણોએ શિવપુરાણમાં જૈનમતની જે ઉત્પત્તિ લખી છે તે પણ અસત્ય છે. કારણ કે, શિવપુરાણ થોડા સમય પહેલાંનું બનેલ છે. આ પુરાણોમાં વૈષ્ણવ મતની પણ નિંદા લખી છે. માટે નવીન છે. કેટલાક કહે છે કે, હિન્દુસ્તાનમાં વેદ બધાથી પ્રાચીન પુસ્તક છે. તેમાં જૈનમતનું નામ નથી તેથી જૈનમત નવો છે. આ કહેવું એકદમ અપ્રામાણિક છે. કારણ કે, જે પુસ્તકોમાં વેદો અને અન્યમતોનું નામ નહીં હોય, આ પ્રમાણથી તે પુસ્તકો વેદોથી પ્રથમ બનેલા નિશ્ચિત થશે. જેમ કે, જૈનમતના પ્રજ્ઞાપના સિદ્ધાન્ત, જીવાભિગમ સૂત્ર, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, પ્રશ્નવ્યાકરણ, દશવૈકાલિક વગેરેમાં કોઈ મતનું અને વેદોનું નામ નથી, તેથી આ પુસ્તકો પણ વેદોથી પહેલા બનેલા માનવા જોઈએ તથા વેદોમાં જૈનમતનું નામ ન હોવાથી જો જૈનમત નવો માનીએ તો તો જે વસ્તુ વેદોમાં કીધી નથી તે તે બધી વસ્તુ નવી માનવી પડશે. આવું માનવું મિથ્યા છે તથા મુંડકોપનિષદ્‌માં મનુસ્મૃતિનું નામ છે તેથી મનુસ્મૃતિ પણ વેદોથી પહેલા બની એવું નક્કી થયું અને મનુમાં વેદોના નામ છે તેથી વેદ મનુથી પહેલા બન્યા એવું સિદ્ધ થયું. તેથી આ કહેવું અપ્રામાણિક છે તથા કેટલાક બુદ્ધિમાન એવું સમજતા હશે કે, જૈનમતના બધા પુસ્તક નવીન અર્થાત્ અઢીહજાર વર્ષ પહેલાં શ્રી મહાવીરસ્વામીજીએ જ કથન કરેલા છે. જો જૈનમત પ્રાચીન હોત તો શ્રીપાર્શ્વનાથ આદિ ત્રેવીસ તીર્થંકરના કથન કરેલા શાસ્ત્ર હોત. એનો ખુલાસો એ છે કે જૈનમતમાં જે તીર્થંકર હતા તે ધર્મના વીશ કૃત્યો કરવાથી તીર્થંકર નામ કર્મરૂપ પુણ્ય પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન કરીને તીર્થંકર થાય છે. તે તીર્થંકર નામકર્મરૂપ પુણ્ય પ્રકૃતિના ફળ ભોગવવામાં ત્યારે આવે છે જ્યારે ધર્મના ઉપદેશ દ્વારા ધર્મ તીર્થ કરે. જ્યારે ધર્મ તીર્થ કરે ત્યારે તે જ તીર્થંકરના કરેલા શાસ્ત્રો પ્રવર્તવા જોઈએ. તેથી પૂર્વ-પૂર્વ તીર્થંકરોના શાસ્ત્રો બંધ થઈ જાય છે અને નવા નવા તીર્થંકરના શાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત થાય છે. તેથી શ્રીમહાવીરજીના તીર્થમાં પૂર્વના તીર્થંકરોના બનાવેલા શાસ્ત્રો રહેતાં નથી. તેથી પ્રાચીન શાસ્ત્ર નથી અને જે કાંઈ ઋષભદેવજીએ કથન કરેલું છે, તે જ કથન સર્વ તીર્થંકરોએ કરેલું છે. આચારાંગ વગેરે ૧૨ અંગના નામ પણ બધાના એક સમાન છે. પરંતુ કથારૂપ જે શાસ્ત્ર છે તેમાં જીવોના જે નામ છે, તે બદલાઈ ગયા છે. નગરી, રાજા, સાધુ, શ્રાવક આદિના નામો પણ બદલાઈ ગયા છે. બાકી બધા શાસ્ત્રો અનંત તીર્થંકરોના તીર્થમાં એકસરખા છે. તેથી આ શાસ્ત્રોને પ્રાચીન માનવા જોઈએ તથા કેટલાક એવું પણ કહે છે કે, જૈનમતના શાસ્ત્રો પ્રાકૃતમાં છે માટે સર્વજ્ઞએ કહેલા નથી. જો સર્વજ્ઞએ કહેલા હોત તો સંસ્કૃતમાં હોત. એનો ખુલાસો એમ છે કે શ્રીમહાવીર ભગવાનની વાણી અર્ધમાગધી ભાષામાં હતી, તેમાં એવો અતિશય હતો કે આર્ય, અનાર્ય તિર્યંચ વગેરે બધા પોત-પોતાની ભાષામાં સમજતા હતા. પછી ગૌતમ આદિ મુનિઓએ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં સૂત્ર ગૂંથ્યા. પહેલાં તો પ્રાયઃ બધા સંસ્કૃતમાં ગૂંથ્યા અને બાળક, સ્ત્રી અને મંદ બુદ્ધિવાળા આદિ માટે પ્રાકૃતમાં સૂત્ર ગૂંથ્યા તથા આ જે પ્રાકૃત વાણી છે તેના શબ્દોમાં જેવું સામર્થ્ય છે તેવું સંસ્કૃતમાં નથી. પ્રાકૃતના શબ્દ અનેક અર્થના બોધક

जो प्राकृत वाणी है तिसके शब्दों में जैसी सामर्थ्य है तैसी संस्कृत में नहि है. प्राकृत के शब्द अनेकार्थ के बोधक है और विद्वानो का मानभंजन करनेवाला है और बहु गहनार्थ है. जैनमत के शास्त्र निःकेवल प्राकृत में ही नहि है किंतु षड् भाषा में है. संस्कृत १, प्राकृत २, शौरसेनी ३, मागधी ४, पैशाची ५, अपभ्रंश ६. प्राकृत तीन तरेकी है. समसंस्कृत १, तज्ज २, देशी ३. इन सर्व भाषायो का व्याकरण विद्यमान है. संस्कृत के शब्दो सें जो प्राकृत बनती है, तिसको तज्ज कहते है और जो अनादि सिद्ध शब्द है और जो किसी व्याकरण सें भी सिद्ध नहि होता है तिसको देशी प्राकृत कहते है. तिस प्राकृत की देशी नाममाला श्रीमहावीर पीछे ४९० वर्ष के लगभग पादलिप्त आचार्य हुवा जिनके श्रावक नागार्जुन तांत्रिक योगिनें अपने गुरु पादलिप्त आचार्य के नाम सें श्रीशत्रुंजय तीर्थराज की तलेटी में पादलिप्तपुर अर्थात् पालीताणा नगर वसाया तिस पादलिप्त आचार्य ने देशी नाममाला रची थी. तिनके पीछे विक्रम संवत १०२९ वर्षे राजा भोज का मुख्य पंडित धनपाल जैनधर्मी नें दूसरी देशी नाममाला रची. पीछे श्रीहेमचंद्र आचार्य नें सिद्धराज जयसिंह के कहने सें तीसरी देशी नाममाला रची जो इस समय में बुल्हर साहेबे छपवाके प्रसिद्ध करी है. देशी नाममाला कुछ देशी शब्द जो भाषा में बोलने में आता है तिन शब्दो की है तथा कच्छ देश अंजार गाम के पास एक जैनमत का बहुत प्राचीन जैनमंदिर है जिसको हाल भद्रेश्वरजी कहते है तिस पुराने जैनमंदिर में एक जगा खोदने सें एक ताम्रपत्र निकला है तिसकी आकृति नीचे मूजब है और तिस पत्र में ऐसा लिखा है.

१ ठ० देवचंद्रीय श्रीपार्श्वनाथ देवस्यतो० । २३ ।

सो ताम्रपत्र भद्रेश्वरजी के भंडार में अब विद्यमान है जिसको शंका होवे सो ताम्रपत्र देख ले. इस ताम्रपत्र के लेख की कल्पनां सुज्ञजननें ऐसी करी है.

॥ ठ ॥ इति ऐसा पालीलिपिमें ॥ व ॥ कारकी संज्ञा है तव ऐसा अर्थ सिद्ध होता है—देवचंद्र नामविशेषणरूप वणिग् ऐसी जातिवाले का अनुमान किया है क्योंकि भूगोल हस्तामल की ११४ में पृष्ट में पाली लिपिकी वर्णमाला में ॥ ठ ॥ इति ऐसा चिह्न ॥ व ॥ कारकी देखने में आया है. इस वास्ते ॥ व ॥ कार करके वणिग् जाति है ऐसा समज में आता है ॥ देवचंद्रीयेति ॥ इस प्रत्यीक करके देवचंद्र श्रेष्ठी संबंधी जानने में आता है अर्थात् देवचंद्र सेठनें प्रतिष्ठा करी. पार्श्वनाथ देवकी प्रतिष्ठा मंदिर, यह विशेषण है. पार्श्वनाथ देवस्य, ऐसा मूलनायक का नाम है. इस काल में तो कितनेक वर्ष पहिलां श्रीमहावीर भगवंत का बिंब क्षांतिविजय नामक यतिनें स्थापन करा है. छठी विभक्ति का संबंध आगे जोडते है ॥ देवस्य ॥ इहां ॥ स्य ॥ कारके उपर एक मात्र जोडनी चाहिये. क्योंकि भ्रांति के सबबसें ताम्रपत्र में मालूम नहि होता है. हम ऐसे जानते है कि जब ऐसा हुआ तब तो संधि पृथक् करे तब ॥ इत ॥ ऐसा शब्द सिद्ध हुआ. तिसका यह पूर्वापर संबंध है ॥ पार्श्वनाथ देवस्य इतः ॥ तब ऐसा अर्थ हुआ ॥ पार्श्वनाथ देवस्य इतः ॥ इस प्रतिष्ठा के काल सें भगवान महावीर तेवीस वर्ष पहिलें हुआ. कोई

છે. વિદ્વાનોના માનનું ભંજન કરવાવાળા છે અને ઘણા ગહન અર્થવાળા છે. જૈનમતના શાસ્ત્ર માત્ર પ્રાકૃતમાં જ છે એવું નથી પરંતુ છ ભાષામાં છે. સંસ્કૃત ૧, પ્રાકૃત ૨, શૌરસેની ૩, માગધી ૪, પૈશાચી ૫, અપભ્રંશ ૬. પ્રાકૃતભાષા ત્રણ પ્રકારની છે - સમસંસ્કૃત ૧, તજ્જ ૨, દેશી ૩. આ બધી ભાષાઓના વ્યાકરણ વિદ્યમાન છે. સંસ્કૃતના શબ્દોમાંથી જે પ્રાકૃત બને છે તેને તજ્જ કહેવાય છે અને જે અનાદિથી સિદ્ધ શબ્દ છે અને જે કોઈ વ્યાકરણના શબ્દથી સિદ્ધ નથી થતા તેને દેશી પ્રાકૃત કહેવાય છે. તે પ્રાકૃતની દેશી નામમાલા શ્રી મહાવીર ભગવાનના લગભગ ૪૭૦ વર્ષ પછી પાદલિપ્ત નામના આચાર્ય થયા જેમના શ્રાવક નાગાર્જુન તાંત્રિક યોગીએ પોતાના ગુરુ પાદલિપ્ત આચાર્યના નામથી શ્રી શત્રુંજય તીર્થરાજની તળેટીમાં પાદલિપ્ત પુર અર્થાત્ પાલીતાણા નગર વસાવ્યું. તે પાદલિપ્ત આચાર્યે દેશી નામમાલા રચી હતી, તેમના પછી વિક્રમ સંવત ૧૦૨૯ વર્ષે ભોજરાજાના મુખ્ય પંડિત જૈનધર્મી ધનપાલે બીજી દેશી નામમાલા રચી પછી સિદ્ધરાજ જયસિંહના કહેવાથી શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે ત્રીજી દેશી નામમાલા રચી. જે આ સમયમાં (હમણાં) બુલ્હર સાહેબે છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરી છે. દેશી નામમાલા કેટલાક દેશી શબ્દો જે ભાષામાં બોલવામાં આવે છે તે શબ્દોની છે તથા કચ્છ દેશના અંજાર ગામની પાસે જૈનમતનું એક બહુ જૂનું પ્રાચીન મંદિર છે, જેને હાલ ભદ્રેશ્વરજી કહે છે, તે જૂના જૈનમંદિરમાં એક જગ્યાએ ખોદવાથી એક તામ્રપત્ર નીકળ્યું છે. તેની આકૃતિ નીચે મુજબ છે અને તે પત્રમાં આવો લેખ છે.

१ ठ० देवचंद्रीय श्रीपार्श्वनाथ देवस्यतो० । २३ ।

તે તામ્રપત્ર ભદ્રેશ્વરજીના ભંડારમાં હજુ વિદ્યમાન છે. જેને શંકા હોય તે તામ્ર પત્ર દેખી લે. આ તામ્રપત્ર લેખની કલ્પના સુજ્ઞજનોએ એવી કરી છે.

॥ ठ ॥ इति એ પાલીલિપિમાં ॥ व ॥ કારની સંજ્ઞા છે, ત્યારે એવો અર્થ સિદ્ધ થાય છે દેવચંદ્ર નામ વિશેષણ રૂપ વણિક એવી જાતિવાળાનું અનુમાન કર્યું છે. કારણ કે, ભૂગોલ હસ્તામલના ૧૧૪મા પૃષ્ઠ ઉપર પાલીલિપિના વર્ણમાલામાં ॥ ठ ॥ એ પ્રમાણેનું ચિહ્ન ॥ व ॥ કારનું દેખવામાં આવે છે માટે ॥ व ॥ કારથી વણિક જાતિ છે એવું સમજવામાં આવે છે ॥ देवचंदीयेति ॥ આ પ્રતિકથી દેવચંદ્ર શ્રેષ્ઠી સંબંધી જાણવામાં આવે છે અર્થાત્ દેવચંદ્ર શેઠે પ્રતિષ્ઠા કરી. પાર્શ્વનાથ દેવની પ્રતિષ્ઠા મંદિર આ વિશેષણ છે पार्श्वनाथ देवस्य આ મૂળનાયક દેવનું નામ છે. આ કાળમાં તો કેટલાક વર્ષો પહેલા શ્રીમહાવીર સ્વામીજીનું બિંબ ક્ષાંતિવિજય નામના યતિએ સ્થાપન કર્યું છે. છઠ્ઠી વિભક્તિનો સંબંધ આગળ જોડે છે ॥ देवस्य ॥ इहां ॥ स्य ॥ કારની ઉપર એક માત્રા જોડવી જોઈએ. કારણ કે, ભ્રાન્તિના કારણે તામ્રપત્રમાં જણાતું નથી. અમે એવું જાણીએ છીએ કે જ્યારે આવું હોય ત્યારે સંધિ છૂટી કરે ॥ इत ॥ આવો શબ્દ સિદ્ધ થયો તેનો આ પૂર્વાપર સંબંધ છે ॥ पार्श्वनाथ देवस्य इतः ॥ ત્યારે એવો અર્થ થયો ॥ पार्श्वनाथ देवस्य इतः ॥ આ પ્રતિષ્ઠાના કાળથી ૨૩ વર્ષ પહેલા ભગવાન મહાવીરજી થયા. કોઈ પૂછે કે, ભગવાન વીર એવું તમે ક્યાંથી જાણ્યું, તેનો ઉત્તર એ છે કે, અક્ષરની આગળ આવું શૂન્યરૂપ વિશ્રામનું ચિહ્ન છે. તેની આગળ આવું ચિહ્ન પાલિલિપિમાં ॥ भ ॥ કારનું છે. તેથી ॥ भ ॥ અક્ષરથી ભગવાન વીર આવું જાણવું. આ ઉપરના

पूछे के भगवान वीर ऐसा तुमने कहां से जाना तिसका उत्तर यह है कि ऐसे अक्षर के आगे० शून्य रुप विश्राम का चिह्न है तिसके आगे ऐसा चिह्न पालि लिपि में ॥ भ ॥ कारका है. तिस वास्ते ॥ भ ॥ कारअक्षर करके भगवान वीर ऐसा जानीये है. इस उपरले लेख में अन्य एक भी प्रमाण है. इस चैत्य के एतिह्य रूप खरडे में तथा कच्छ भगोल में लिखा है. श्रीवीरात् संवत २३ वर्षे यह जिनचैत्य-जिनमंदिर बनाया. इस वास्ते हमने ताम्रपत्र लेखकी कल्पना भी इसके अनुसार ही करी है. परंतु किसी गुरुगम्यता से नहि करी है. इस वास्ते इसकी कल्पना कोई बुद्धिमान यथार्थ अन्यतरें भी करके मेरे को लिखे तो बडा उपकार है तथा श्रीपार्श्वनाथ भगवंत से आज तक अविच्छेदपणे उपकेश गच्छ की पट्टावली चलती है, तिस पट्टावली पुस्तक में ऐसे लिखा है कि श्रीपार्श्वनाथ भगवंत के पट्टोपरि श्रीपार्श्वशिष्य प्रथम गणधर श्रीशुभदत्तजी हुवें १, तत्पट्टे श्रीहरिदत्त २, तत्पट्टे आर्यसमुद्र ३, तत्पट्टे केशी गणधर प्रदेशी राजा का प्रतिबोध करनेवाला ४, तत्पट्टे स्वयंप्रभसूरि ५, तत्पट्टे रत्नप्रभ सूरि ६. यह रत्नप्रभसूरि द्वादशांगी चतुर्दश पूर्वधर था, श्रीवीरात् ५२ वर्षे इनको आचार्य पद मिला, इनके साथ ५०० साधु का परिवार था. सो विहार करते हुवे भिन्नमाल में आया, इस भिन्नमाल का नाम भिन्नमाल सें पहिलां वीरनगरी था. तिस्से लाखों वर्ष पहिलां इस नगरी का नाम रत्नमाला था. तिस्से लाखों वर्ष पहिलां श्रीलक्ष्मी महास्थान था, परंतु श्रीपार्श्वनाथ और महावीर स्वामि के समय में इस नगरी का नाम भिन्नमाल था. तिस नगरी का राजा भीमसेन तिसका पुत्र श्रीपुंज तिसका पुत्र उत्पलकुमार अपर नाम श्रीकुमार तिस उत्पलकुमार का छोटा भाई श्रीसुरसुंदर युवराज था. उत्पलकुमर राजा के दो मंत्री थे. एकका नाम ऊहड और दूसरा का नाम ऊधरण. ऊहड मंत्रीनें तिस भिन्नमाल कों किसी निमित्त सें ऊज्जड होनेवाली जान के ५५३ घोडे दिल्ली कें श्रीसाधु नामा राजाकों नजराणा करें. राजाने तुष्टमान होंके उपकेश पट्टन की जगा दीनी. तिहां ऊहड मंत्रीनें अपने राजा उत्पलदेव के रहने वास्ते पट्टन नामा नगर वसाया. तिस नगरी में श्रीरत्नप्रभसूरि आया. तिनों नें तिस नगर में १२५००० सवालाख श्रावक जैनधर्मी करे तब तिनके वंश की उपकेश ऐसी संज्ञा पडी और नगर का नामथी उपकेश पट्टन प्रसिद्ध हुआ. तिस नगर में ऊहड उपकेश वंशीनें श्रीमहावीर स्वामी का मंदिर बनवाया. तिस मंदिर में श्रीरत्नप्रभसूरि नें श्रीवीरात् ७० वर्ष पीछे प्रतिष्ठा करी, श्रीमहावीर स्वामि की मूर्ति स्थापन करी. सो मंदिर, मूर्त्ति क्रोडों रुपइओं की लागत के योधपुर सें पश्चिम दिशा में ओसा नगरी २० कोश के अंतरे में वहां है. उपकेशपट्टन और उपकेश वंश का ही नाम लोकोनें ओसा नगरी और ओसवंशी-ओसवाल रखा है. मेंनें कितनेक पुराने पट्टावलि पुस्तको में वीरात् ७० वर्षे उपकेशे श्रीवीर प्रतिष्टा श्रीरत्नप्रभसूरि नें करी और ओसवाल भी प्रथम तिस रत्नप्रभसूरि नें वीरात् ७० वर्षे स्थापन करे ऐसा देखा है. हम हाय करते है, ओसवाल, श्रीमाल, पोडवाल प्रमुख जैनी बनीयों की समज को. क्योंकि जिनके मूल वंश के स्थापन करनेवाले चौदह पूर्वधारी श्रीरत्नप्रभसूरी का प्रतिष्ठित जिनमंदिर, जिनप्रतिमा आज प्रत्यक्ष योधपुर सें वीश कोश के अंतरे विद्यमान है. संशय होवे तो आंखो से जा कर देख लो, तिस रत्नप्रभसूरि के धर्म कों छोड के संवत १७०९ में

લેખમાં બીજું પણ એક પ્રમાણ છે. આ ચૈત્યના એતિહ્યરૂપ ખરડામાં તથા કચ્છ ભાગોલમાં લખ્યું છે શ્રી વીરથી સંવત ૨૩ વર્ષે આ જિનચૈત્ય-જિનમંદિર બનાવ્યું. તેથી અમે તામ્રપત્ર લેખની કલ્પના પણ તેના અનુસારે કરી છે પરંતુ કોઈ ગુરુગમથી કરી નથી. તેથી આની કલ્પના કોઈ બુદ્ધિમાન બીજી રીતે પણ યથાર્થ કરીને મને લખે તો મહાન ઉપકાર છે તથા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંતથી આજ સુધી અવિચ્છિન્નપણે ઉપકેશ ગચ્છની પટ્ટાવલી ચાલે છે. તે પટ્ટાવલીના પુસ્તકમાં એવું લખ્યું છે કે, શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના પટ્ટ ઉપર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રથમ શિષ્ય ગણધર શ્રી શુભદત્તજી થયા ૧, તેમના પાટે શ્રી હરિદત્ત ૨, તેમના પાટે આર્યસમુદ્ર ૩, તેમના પાટે પ્રદેશી રાજાને પ્રતિબોધ કરવાવાળા કેશી ગણધર ૪, તેમના પાટે સ્વયંપ્રભસૂરિ ૫, તેમના પાટે રત્નપ્રભસૂરિ ૬. આ રત્નપ્રભસૂરિજી દ્વાદશાંગી ચૌદ પૂર્વધર હતા. શ્રીવીરથી પછી ૫૨ વર્ષે તેમને આચાર્ય પદ મળ્યું. એમની સાથે ૫૦૦ સાધુનો પરિવાર હતો. તે વિહાર કરતા ભિન્નમાલ આવ્યાં અને આ ભિન્નમાલની પહેલાં આ ભિન્નમાલનું નામ વીરનગરી હતું. તેના લાખો વર્ષ પહેલા આ નગરીનું નામ રત્નમાલા હતું. તેના લાખો વર્ષ પહેલા શ્રી લક્ષ્મીનું મહાસ્થાન હતું પરંતુ શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રીમહાવીર સ્વામીના સમયમાં આ નગરીનું નામ ભિન્નમાલ હતું. તે નગરીનો રાજા ભીમસેન તેમનો પુત્ર શ્રીપુંજ તેમનો પુત્ર ઉત્પલકુમાર તેમનું બીજું નામ શ્રીકુમાર હતું તે ઉત્પલકુમારનો નાનો ભાઈ શ્રી સુરસુંદર યુવરાજ હતો. ઉત્પલકુમાર રાજાને બે મંત્રી હતાં. એકનું નામ ઊહડ અને બીજાનું નામ ઊધરણ હતું. ઉહડ મંત્રીએ કોઈ પણ નિમિત્તથી તે ભિન્નમાલને ઉજ્જડ થવાનું જાણીને ૫૫૩ ઘોડા દિલ્હીના શ્રી સાધુ નામના રાજાને ભેટણારૂપે કર્યા, રાજાએ ખુશ થઈને ઉપકેશ પટ્ટનની જગ્યા આપી, ત્યાં ઊહડ મંત્રીએ ઉત્પલદેવ રાજાને રહેવા માટે પત્તન નામનું નગર વસાવ્યું. તે નગરીમાં શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજી આવ્યાં. તેઓએ તે નગરમાં ૧૨૫૦૦૦ શ્રાવક જૈનધર્મી કર્યા ત્યારે તેમના વંશનું ઉપકેશ એવું નામ પડ્યું અને ઉપકેશ પત્તન નામથી નગર પ્રસિદ્ધ થયું. તે નગરમાં ઊહડ અને ઉપકેશ વંશીએ શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મંદિર બનાવ્યું. તે મંદિરમાં શ્રીરત્નપ્રભસૂરિએ શ્રીવીરથી ૭૦ વર્ષ પછી પ્રતિષ્ઠા કરી. શ્રીમહાવીર સ્વામીની મૂર્તિ સ્થાપન કરી, તે મંદિરમાં અને મૂર્તિમાં ક્રોડો રૂપિયાનો ખર્ચ થયો અને જોધપુરથી પશ્ચિમ દિશામાં ૨૦ કોશના અંતરે ત્યાં ઓસાનગરી છે. ઊપકેશ પટ્ટનનું નામ લોકોએ ઓસાનગરી અને ઊપકેશ વંશનું નામ ઓસવંશી-ઓસવાલ રાખ્યું. મેં કેટલાક પ્રાચીન પટ્ટાવલી પુસ્તકોમાં શ્રીવીરથી ૭૦ વર્ષે ઊપકેશ નગરમાં શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજીએ શ્રીવીરની પ્રતિષ્ઠા કરી અને શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજીએ શ્રીવીરજીથી ૭૦ વર્ષે પ્રથમ ઓસવાલ પણ સ્થાપન કર્યા એવું પણ દેખ્યું છે. અમે ઓસવાલ, શ્રીમાલ, પોરવાલ વગેરે જૈનવાણીઓની સમજથી પીડાને (દુઃખને) અનુભવીએ છીએ. કારણ કે, જેમના મૂળવંશને સ્થાપન કરવાવાળા ૧૪ પૂર્વધારી શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજીથી પ્રતિષ્ઠિત જીનમંદિર અને જિનપ્રતિમા આજે પણ જોધપુરથી ૨૦ કોશના અંતરે પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન છે. સંશય હોય તો જઈને પ્રત્યક્ષ આંખોથી નિહાળી લ્યો. તે રત્નપ્રભસૂરિજીના ધર્મને છોડીને સંવત ૧૭૦૯માં નીકળેલા ઢૂંઢકમતિ અને સંવત ૧૮૧૮માં નીકળેલા ભીખમમતિ તેરાપંથીઓના કહેવાથી નવીન

निकले ढुंढकमति और संवत १८१८ में निकले भीषममति तेरापंथीयो के कहने सें नवीन कुपंथ धारा है. जिस पंथ के चलानेवाले महामूर्ख अणपढ थे. इस वास्ते ओसवाल श्रीमालादि बनियो नें श्रीरत्नप्रभसूरि का उपदेश्या धर्म ऐसें छोड दिया. जैसे कोई भोला जीव चिंतमणि रत्न कों किसी महामूर्ख, गमार, नीच जाति के पुरुष के काच कहने सें फेंक देवे तैसें ओसवालादि कितनेक बनीयो का धर्म कुगुरुओं नें छोडा दिया है.

अब तवारीख अर्थात् इतिहास लिखनेवाला लिखता है. जैनमत संवत ६०० में बौध और शंकर की लडाई में उत्पन्न हुआ है तिसकी समज भी ठीक नहि, समझ के अभाव सें जो चाहा सो अप्रमाणिक लिख दिया, क्योंकि ब्राह्मण लोको के मानने मूजब और तवारीख लिखनेवाले की समज मूजब श्रीकृष्ण वासुदेवकों हुए ५००० हजार वर्ष हुए है, तिनके समय में व्यासजी, वैशंपायन, याज्ञवल्क्यादि वेद के संग्रहकर्त्ता और शुक्ल यजुर्वेद शतपथ ब्राह्मणादि शास्त्रों के कर्त्ता हुए है. तिन में सर्व सें मुख्य व्यास ऋषि नें वेदांत मत के ब्रह्मसूत्र रचे है तिसके दूसरे अध्याय के दूसरे पाद के तेतीस में सूत्र में जैनमत की स्याद्वाद सप्तभंगी का खंडन लिखा है. सो सूत्र यह है.

नैकस्मिन्नसंभवात् ॥३३॥

इस सूत्र की भाष्य में शंकर स्वामिनें सप्तभंगी का खंडन लिखा है सो आगे लिखेंगे. जब व्यासजी ने जैनमत का खंडन लिखा तब तो व्यासजी के समय में जैनमत विद्यमान था, तो फिर व्यासस्मृति, याज्ञवल्क्यस्मृति, शुक्लयजुर्वेद, शतपथ ब्राह्मणादिक में जैनमत का नाम न लिखा तथा अन्य वेदों के बनाने के समय में भी जैनमत विद्यमान था तो भी जैनमत का कथन न लिखने सें जैनमत नवीन क्यों कर कह सकते है ? व्यासजी सें पहिले तो चारों वेद नहि थे. ऋषिओ पास यज्ञ अर्थात् जीवों के हवन करने की श्रुतियों थी. तिन हिंसक श्रुतियों में अहिंसक जैनधर्म के लिखने का क्या प्रयोजन था ? कदापि निंदारूप लिखा होगा तो यह विध्वंसकारक, राक्षस, दैत्यादि नामों से लिखा होगा, इस व्यासजी के कथन करे सूत्र सें तो जैनमत चारों वेदों के बनने सें पहिला विद्यमान था. ग्रन्थकार जिस मत का खंडन लिखता है सो मत तिसके समय में प्रबल विद्यमान होता और ग्रन्थकारके मत को विरोधी होता तब लिखता है. इस लिखने सें भी यह सिद्ध होता है कि जैनधर्म सर्व मतों से पहिला सच्चा मत है. इस वास्ते जैनमत कों जो कोइ नवीन मत कहता है सो बडी भूल खाता है तथा जैनमत के तीर्थंकरो की मूर्त्ति देखने सें भी जैनमत का उपदेष्टा सर्वज्ञ, निर्विकार, निर्भयादि गुणो करके संयुक्त सिद्ध होता है तथा अन्यमत के देवताओ की मूर्त्ति देखने सें वे देव असर्वज्ञ, कामी, हिंसक, सभयादि करके संयुक्त थे ऐसा अनुमान सें सिद्ध होता है. जैसे हम अन्य देवो की मूर्त्ति स्त्री और शस्त्र संयुक्त देखते है अथवा लिंग भग में देखते है तथा जानवर पक्षी के उपर चढा हुआ, हाथ में जपमाला, कमंडल, पुस्तक वगेरे रखेला देखते है. इन चिह्नो द्वारा हम जिस देवकी मूर्त्ति देखते है, तिस मूर्त्ति द्वारा

(નવો) કુપંથ (માર્ગ) અપનાવ્યો. જે પંથને ચલાવવાવાળા મહામૂર્ખ અને અજ્ઞાની (નહીં ભણેલા) છે. તેથી ઓસવાળ શ્રીમાળી આદિ વાણીયાઓએ શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજીએ બનાવેલો ધર્મ એવી રીતે છોડી દીધો કે જેમ કોઈ ભોળો જીવ કોઈક મહામૂર્ખ, ગમાર, નીચજાતિના પુરુષે ચિંતામણિ રત્નને કાચ કહેવાથી કાચ સમજીને ફેંકી દીધો તેવી રીતે ઓસવાળ આદિ કેટલાક વાણીયાઓ પાસેથી કુગુરુઓએ ધર્મ છોડાવી દીધો.

આ તવારીખ અર્થાત્ ઇતિહાસ લખવાવાળા લખે છે. બૌદ્ધ અને શંકરની લડાઈમાં સંવત ૯૦૦માં જૈનમત ઉત્પન્ન થયો. તેમની સમજ પણ બરાબર નથી. મનમાં જે આવ્યું તે અપ્રમાણિક લખી દીધું, કારણ કે, બ્રાહ્મણ લોકોના માનવા મુજબ અને ઇતિહાસ લખવાવાળાની સમજ મુજબ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવને થયે ૫૦૦૦ વર્ષ થયા. તેમના સમયમાં વ્યાસજી, વૈશંપાયન, યાજ્ઞવલ્ક્ય વગેરે વેદના સંગ્રહકર્તા અને શુક્લયજુર્વેદ, શતપથ બ્રાહ્મણ આદિ શાસ્ત્રોના કર્તા થયા. તેમાં બધાથી મુખ્ય વ્યાસજી ઋષિએ વેદાંત મતના બ્રહ્મસૂત્ર રચ્યા છે. તેના બીજા અધ્યાયના બીજા પાદના તેત્રીસમા સૂત્રમાં જૈનમતના સ્યાદ્વાદ અને સપ્તભંગીનું ખંડન લખ્યું છે. તે સૂત્ર આ છે -

नैकस्मिन्नसंभवात् ॥३३॥

આ સૂત્રના ભાષ્યમાં શંકરસ્વામીએ સપ્તભંગીનું ખંડન લખ્યું છે તે આગળ લખીશું, જ્યારે વ્યાસજીએ જૈનમતનું ખંડન લખ્યું ત્યારે તો વ્યાસજીના સમયમાં જૈનમત વિદ્યમાન હતો. તો પછી વ્યાસસ્મૃતિ, યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, શુક્લયજુર્વેદ, શતપથ બ્રાહ્મણ વગેરમાં જૈમમતનું નામ ન લખ્યું તથા અન્ય વેદો બનાવતી વેળાએ પણ જૈનમત વિદ્યમાન હતો. તો પણ જૈનમતનું કથન ન લખવાથી જૈનમત કેવી રીતે નવીન કહી શકો. વ્યાસજીની પહેલા ચાર વેદ નહોતા. ઋષિઓ પાસે યજ્ઞ અર્થાત્ જીવોને વધ કરવાની શ્રુતિઓ હતી. તે હિંસક શ્રુતિઓમાં અહિંસક જૈનધર્મ લખવાનું શું પ્રયોજન હોય ? અને કદાચ નિંદારૂપે લખ્યું હોય તો આ નાશ કરનાર વિધ્વંસ કરનાર, રાક્ષસ દૈત્ય આદિ નામોથી લખ્યા હશે. આ વ્યાસજીના કથન કરેલા સૂત્રથી તો ચાર વેદો બન્યા પહેલા જૈનમત વિદ્યમાન હતો. ગ્રંથકાર જે મતનું ખંડન કરે છે તે મત તે સમયે પ્રબળ વિદ્યમાન હોય છે અને ગ્રંથકારના મતનો વિરોધી હોય ત્યારે ખંડન લખે છે. આ લખવાથી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનધર્મ બધા મતોથી પહેલા સાચો મત છે. તેથી જૈનમતને જો કોઈ નવો મત કહે તો તે મોટી ભૂલ છે તથા જૈનમતના તીર્થંકરોની મૂર્તિ દેખવાથી પણ જૈનમતના ઉપદેશદાતા સર્વજ્ઞ, નિર્વિકારી, નિર્ભય આદિ ગુણોથી સંયુક્ત સિદ્ધ થાય છે તથા અન્યમતના દેવતાઓની મૂર્તિ દેખવાથી તે દેવ અસર્વજ્ઞ, કામી, હિંસક, ભય વગેરેથી સંયુક્ત છે એવું અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે. જેમ અમે અન્ય દેવોની મૂર્તિ સ્ત્રી અને શસ્ત્ર સંયુક્ત દેખીએ છીએ અથવા ભગમાં લિંગ દેખીયે છીએ તથા પશુ પક્ષી ઉપર ચડેલા, હાથમાં જપમાલા, કમંડલ, પુસ્તક વગેરે રાખેલું દેખીએ છીએ, આ ચિહ્નો દ્વારા અમે જે દેવની મૂર્તિ દેખીએ છીએ તે મૂર્તિ દ્વારા અમે તે દેવને ઓળખીએ છીએ. પ્રથમ જે દેવ સ્ત્રી રાખતા હતા તેમને સ્ત્રીના સંગમથી સુખ થાય છે જેટલો ટાઈમ સ્ત્રી સાથે વિષય સેવન નથી કરતા તેટલો

हम तिस देवको पीछान शकते है. प्रथम जो देव स्त्री रखता था तिस को स्त्री के संगम से सुख होता था, जितना चिर स्त्री सें विषय नहि सेवता था तितना काल कामपीडित दुःखी रहता था. इसवास्ते स्त्री रखनेवाला देव दुःखी, कामी, मोही, रागी, आत्मानंद वर्जित, निशूक, पुद्गलानंदी, ब्रह्मज्ञान वर्जित, शुद्ध स्वरूप का अनभिज्ञ, अजीवनमुक्त, सविकारी, स्त्री के मुख का थुंक चाटके सुख माननेवाला, मांस, रुधिर, नसाजाल, वात, पित्त, कफ की ग्रन्थीरूप कुचके मर्दन और आलिंगन करके सुख माननेवाला, परवश, इत्यादि दूषण है. स्वस्त्री के रखनेवाला में इतना दूषण है, जेकर परस्त्री हरण करे अथवा परस्त्री सें मैथुन सेवे तब तो लुच्चा, चोर, धाडी, पारदारिक, डाकु, कुव्यसनी, अन्यायी, स्वस्त्री सें असंतोष, विषय का भिक्षाचर, राज्य संबंधी दंड योग्य, अन्याय प्रवर्तक, अन्याय शिरोमणि, हीन पुण्यवाला, परस्त्री देखी झुरनेवाला, असमर्थ, इत्यादि अनेक दूषणो वो देव में सिद्ध होता है. तो फिर ऐसे देव को ईश्वर मानना अथवा ईश्वर का अंशावतार मानना, धर्म का उपदेष्टा मानना, तिसकी सेवा, भक्ति, पूजा, ध्यान, जाप अरू रटने सें अपने को मुक्त होना मानना, वो महाज्ञानी जीवो का काम नहीं है. ऐसे देव, देव नहि थे, परंतु भारीकर्मी जीवोनें पापोदय सें सच्चे देवकी स्पर्द्धा करके आटे के धोवन को दूध मानके और आक के दूध को गोदुग्ध मानके पीआ है अर्थात् कुदेवो में सच्चा देव का आरोप किया है.

जो देव शस्त्र रखते है, तिससें यह सिद्ध होता है कि शस्त्र तो शत्रु के भयवाला रखते है, इसवास्ते वो देव सभय है, इसका शत्रु उपर द्वेष होनें सें द्वेषी है, शत्रु का विना शस्त्र मार नहि शकता है इस वास्ते असमर्थ है, शत्रु को उत्पन्न करने सें अज्ञानी है, पूर्व जन्मादि में पाप करे तिस वास्ते वैरी उत्पन्न हुए इत्यादि अनेक दूषणो शस्त्र रखनेवाला देव में है तथा जो सदा स्त्री के साथ विषयासक्त रहते है सो देव सदा कामदेव की अग्नि सें दग्ध प्रज्वलित है. तिस देव के भक्तो कों लज्जा नहि आती होवेगी ?

जपमाला रखनेवाला भी देव नहि. माला तो वो रखते है जिनको जाप की संख्या याद नहि रहती है. भगवान तो सर्वज्ञ है अथवा माला वो रखते है जिनोनें किसी का जाप करना होवे, भगवान तो किसी का जाप नहि करते है तो फिर माला के जाप करके सें देव क्या मागते है.

कंमडलु अशुचि दूर करने वास्ते है, भगवंत को अशुचि है नहि.

पुस्तक वाचने सें सर्वज्ञ नहि है.

शरीर के विभूति लगाने सें कृतकृत्य नहि हुआ है.

जानवरो की सवारी करणे सें जानवरो कों दुःख देता है और असमर्थ है, क्योंकि विना जानवर की सवारी आकाश में नहि ऊड शकता है.

ये पूर्वोक्त दूषण अर्हंत प्रतिमा में नहि है. इस वास्ते अर्हंत सर्वज्ञ, दयालु, निर्भय, निर्विकारी, रागद्वेष मोहादि कलंक पंक से रहित था तो तिसकी मूर्ति में भी वेसे ही चिह्न पाये जाते है. इस वास्ते लोको नें स्पर्द्धा सें अयोग्य पुरुषों के विषे देवका उपचार करा है. परंतु वे देव नहि. इस वास्ते जैनधर्म

ટાઈમ કામથી પીડિત અને દુ:ખી રહેતા હતા. માટે સ્ત્રી રાખવાવાળા દેવ દુ:ખી, કામી, મોહી, રાગી, આત્માના આનંદથી રહિત, નિર્દય, પુદ્ગલમાં આનંદ માનનારા, બ્રહ્મજ્ઞાનથી રહિત, શુદ્ધ સ્વરૂપને નહીં જાણનારા, અજીવનમુક્ત, વિકારી, સ્ત્રીના મુખનું થૂંક ચાટીને સુખ માનનારા, માંસ, લોહી, નશોનો સમૂહ, વાત, પીત, કફની ગ્રંથીરૂપ સ્તનનું મર્દન અને આલિંગન કરીને સુખ માનનારા, પરવશ ઈત્યાદિ દૂષણ છે. પોતાની સ્ત્રીને રાખવાવાળામાં આટલું દૂષણ છે. જો પરસ્ત્રીનું હરણ કરે અથવા પરસ્ત્રી સાથે મૈથુન સેવે તો તો લુચ્ચા ચોર, ધાડી(ધાડ પાડનાર) પારદારિક, ડાકુ, કુવ્યસની, અન્યાયી, સ્વસ્ત્રીમાં અસંતોષી, વિષયનો ભિક્ષાચર, રાજ્ય સંબંધી દંડને યોગ્ય, અન્યાય પ્રવર્તક, અન્યાય શિરોમણિ, પુણ્યહીન, પરસ્ત્રી દેખીને દુ:ખી થનારા, અસમર્થ, ઈત્યાદિ અનેક દૂષણો તે દેવમાં સિદ્ધ થાય છે. તો પછી આવા દેવને ઈશ્વર માનવા અથવા તો ઈશ્વરના અંશાવતાર માનવા, ધર્મના ઉપદેશક માનવા, તેમની સેવા, ભક્તિ, પૂજા, ધ્યાન, જાપ અને રટન કરવાથી પોતાની મુક્તિ થશે એવું માનવું તે મહાજ્ઞાની જીવોનું કામ નથી. આવા દેવ, દેવ નથી પરંતુ ભારે કર્મી જીવોના પાપોદયથી સાચા દેવની સ્પર્ધા કરીને આટાના ધોવણને (ગાળને) દૂધ માનીને અને આંકડાના દૂધને ગાયનું દૂધ માનીને પીએ છે અર્થાત્ કુદેવોમાં સાચા દેવોનો આરોપ કરે છે.

જે દેવ શસ્ત્ર (હથીયાર) રાખે છે તેનાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે શસ્ત્ર તો શત્રુના ભયવાળા રાખે છે. તેથી તે દેવ ભયવાળા છે. એમને શત્રુ ઉપર દ્વેષ હોવાથી દ્વેષી છે. શસ્ત્ર વિના શત્રુને મારી શકતા નથી તેથી અસમર્થ છે, શત્રુને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી અજ્ઞાની છે, પૂર્વ જન્મ વગેરેમાં પાપ કર્યા તેથી દુશ્મન ઉત્પન્ન થયા ઈત્યાદિ અનેક દૂષણો શસ્ત્ર રાખવાવાળા દેવમાં છે તથા હંમેશાં સ્ત્રીની સાથે જે વિષયમાં આસક્ત રહે છે, તે દેવ હંમેશાં કામદેવની અગ્નિથી બળે છે. તે દેવના ભક્તોને લાજ નહીં આવતી હોય ?

જાપમાલા રાખવાવાળા પણ દેવ નથી. માળા તો તે વ્યક્તિ રાખે જેમને જાપની સંખ્યા યાદ ન રહેતી હોય. ભગવાન તો સર્વજ્ઞ છે અથવા માળા તે રાખે કે જેમને કોઈનો જાપ કરવાનો હોય. ભગવાન તો કોઈનો જાપ નથી કરતા, તો પછી માળાનો જાપ કરીને દેવ શું માંગે છે.

કંમડલુ અશુચિ દૂર કરવા માટે છે, ભગવાનને તો અશુચિ નથી.

પુસ્તક વાંચવાથી સર્વજ્ઞ નથી.

શરીરને વિભૂતિ (રાખ) લગાડવાથી કૃતકૃત્ય નથી થયા.

પશુઓની સવારી કરવાથી પશુઓને દુ:ખ આપે છે. કારણ કે, પશુની સવારી વિના આકાશમાં ઉડી નથી શકતા તેથી અસમર્થ છે.

આ પૂર્વોક્ત દૂષણ અરિહંતની પ્રતિમામાં નથી. તેથી અરિહંત, સર્વજ્ઞ, દયાળુ, નિર્ભય, નિર્વિકારી, રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ કલંકના કાદવથી રહિત છે. તેથી તેમની મૂર્તિમાં પણ તેવા જ ચિહ્નો પ્રાપ્ત થાય છે. માટે લોકોએ સ્પર્ધાથી અયોગ્ય પુરુષમાં દેવનો ઉપચાર કર્યો છે પરંતુ તે

ही सच्चा और सनातन मोक्षमार्ग है.

जैनमत के जितनें आगम है वे सर्व प्राकृत भाषा में है और इन शब्दो में अनंत अर्थ देने की शक्ति है.

॥ राजानो ददते सौख्यम् ॥

इस वाक्य के आठ लाख अर्थ तो में कर शकता हुं, इस वास्ते जैनवाणी बहुत अतिशय संपन्न है.

कितनेक भोले जीवों को ऐसा संशय होवेगा कि दिवालीकल्पादि शास्त्रो में लिखा है कि विक्रमादित्य के संवत १९१४ में कलंकी होवेगा. सो नहि हुआ है, इस वास्ते जैनवाणी में संशय रहता है. इसका उत्तर यह है,

हे भव्य जीव ! जिनवाणी तो सदा निःकलंक और सत्य है, परंतु समज में फेर है. क्योंकि विक्रमादित्य के संवत १९१४ में कलंकी राजा होवेगा ऐसा लेख किसी जैनमत के शास्त्र में नहि है. दिवालीकल्पादि ग्रन्थो में तो श्रीवीरात् संवत १९१४ में कलंकी का होना लिखा है. तिस काल को आज दिन तक ५०० वर्ष व्यतीत हो गये है तो फेर इस समय में कलंकी कहां से होवे.

प्रश्न—श्रीमहावीर स्वामि के पीछे संवत १९१४ में कौन सा कलंकी राजा हुआ है जिसकी बाबत दिवाली कल्पादि ग्रन्थो में कलंकी का होना लिखा है ?

उत्तर—गुर्जर देश भूपावली ग्रन्थ में लिखा है कि विक्रमादित्य के संवत १४४६ में अल्लाउदीन खुनी बादशाह का राज्य था तिसके पहिलां और पीछे बहावुदीन और शरकीफिसान हुए है. यह अल्लाउदीनादि ऐसे जुल्मी बादशाह हुए है कि जिनोनें हजारो मंदिर तोडवाये थे. अल्लाउदीन तो ऐसा जुल्मी था कि जिसनें अपना किल्ला बनाने वास्ते ऐसा हुकम करा था के निःकेवल मंदिर तोड के तिनके मसाले से हीं किल्ला बनाया जावे. तिस अल्लाउदीन नें प्रभासपाटन में राजा कुमारपाल का बनाया जैनमंदिर तोडवा के मसजीद बनाई थी. सो मसजीद पाटन में विद्यमान है. तिस अल्लाउदीन के राज्य में प्रजा को ऐसा दुःख हुआ था कि किसी राजा के राज्य में ऐसा नहि हुआ होगा. इस वास्ते ये जुल्मी बादशाह मेरी समज में कलंकी राजा था. इसके जुल्म इतिहास ग्रन्थो में ऐसे लिखे है कि जिनके वांचने सें आंखो में तुरत आंसु आ जावे और जो कलंकी का विशेष वर्णन लिखा है सो समुच्चय है, इस कलंकी के वास्ते नहि. किंतु सर्व कलंकी, उपकलंकीओ में सें जो भारी कलंकी होवेगा तिसके वास्ते मालूम होता है. क्योंकि सुदृष्टतंरगिणी नामक ग्रन्थ में तथा अन्य ग्रन्थो में कलंकी उपकलंकी बहुत होने लिखे है. इस वास्ते पूर्वोक्त जुल्मी बादशाहा पूर्वोक्त संवत में हुआ संभव होता है तिसकों ही कलंकी कहना ठीक है.

प्रश्न—सबसें बडा कलंकी कब होवेगा जिसके विशेषण दीवालीकल्पादि ग्रन्थो में कहे है.

દેવ નથી માટે જૈનધર્મ જ સાચો અને ચિરંતર મોક્ષ માર્ગ છે.

જૈનમતના જેટલા આગમ છે. તે બધા પ્રાકૃતભાષામાં છે અને એ શબ્દોમાં અનંત અર્થ આપવાની શક્તિ છે

॥ राजानो ददते सौख्यम् ॥

આ વાક્યના આઠ લાખ અર્થ હું કરી શકું છું. માટે જૈનવાણી (જિનેશ્વરની વાણી) અત્યંત (ઘણા) અતિશયથી યુક્ત છે.

કેટલાક ભોળા જીવોને એવો સંશય થાય છે કે, દિવાળી કલ્પ આદિ શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે, વિક્રમાદિત્યના સંવત ૧૯૧૪માં કલંકી રાજા થશે, તે થયો નથી, માટે જૈનવાણીમાં સંશય રહે છે. તેનો ઉત્તર -

હે ભવ્યજીવ ! જિનવાણી તો હંમેશા કલંક રહિત અને સત્ય છે, પરંતુ સમજમાં ફેરફાર છે કારણ કે, વિક્રમાદિત્યમાં ૧૯૧૪માં સંવતમાં કલંકી રાજા થશે આવો લેખ કોઈ જૈનમતના શાસ્ત્રમાં નથી. દિવાળી કલ્પાદિ ગ્રંથમાં તો શ્રીવીરથી સંવત ૧૯૧૪માં કલંકી થશે એવું લખ્યું છે. તે કાળને આજ દિન સુધી ૫૦૦ વર્ષ જ પસાર થયા છે તો પછી આ સમયે કલંકી કેવી રીતે થાય.

પ્રશ્ન—શ્રીમહાવીર સ્વામી પછી સંવત ૧૯૧૪માં કયા કલંકી રાજા થવાના છે. જેની વાત દિવાળી ગ્રંથોમાં કલંકી થશે એવું લખ્યું છે ?

ઉત્તર—ગુર્જરદેશ ભૂપાવલી ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, વિક્રમાદિત્યના સંવત ૧૪૪૬માં અલ્લાઉદીન ખુની બાદશાહનું રાજય હતું, તેની પહેલાં અને પછી બહાઉદીન અને શરકીફિસાન થયા છે. આ અલ્લાઉદીન વગેરે એવા જુલ્મી બાદશાહ હતા, કે જેઓએ હજારો મંદિર તોડાવ્યાં હતા. અલ્લાઉદીન એવો જુલ્મી હતો કે જેને પોતાનો કિલ્લો બનાવવા માટે એવો હુકમ કર્યો હતો કે ફક્ત મંદિર તોડીને તેના મસાલાથી જ કિલ્લો બનાવવો. તે અલ્લાઉદીને પ્રભાસપાટણમાં કુમારપાલનું જૈનમંદિર તોડાવીને મસ્જિદ બનાવી હતી. તે મસ્જિદ પાટણમાં હજુ પણ છે. તે અલ્લાઉદીનના રાજ્યમાં પ્રજાને એવું દુઃખ હતું કે, કોઈ રાજાના રાજ્યમાં આવું દુઃખ નહીં થયું હોય. માટે આ જુલ્મી બાદશાહ મારી સમજમાં કલંકી રાજા હતો. તે ઇતિહાસના ગ્રંથોમાં આના જુલ્મો એવા લખ્યા છે કે, જેને વાંચવાથી આંખોમાં તુરંત આંસુ આવી જાય અને કલંકીનું જે વિશેષ વર્ણન લખ્યું છે તે બધાનું ભેગું છે. આ કલંકી માટે નથી પરંતુ સર્વ કલંકી, ઉપકલંકીઓમાંથી જે ભારે કલંકી હશે તેને માટે જણાય છે. કારણ કે, સુદષ્ટતરંગિણી નામના તથા અન્યગ્રંથોમાં કલંકી, ઉપકલંકી બહુ થશે એવું લખ્યું છે, તેથી પૂર્વોક્ત જુલ્મી બાદશાહો પૂર્વોક્ત સંવતમાં થયા સંભવે છે તેમને જ કલંકી કહેવા બરાબર છે.

પ્રશ્ન—બધાથી મોટા કલંકી ક્યારે થશે જેનાં વિશેષણ દિવાળી આદિ કલ્પાદિ ગ્રંથોમાં કહ્યા છે.

उत्तर—महानिशीथ सूत्र में गौतम गणधरे पृच्छा करी के हे भगवन् ! तुमारा शासन किस समय में अत्यंत तुच्छ रह जावेगा अर्थात् जैन धर्म बहुत क्षीण हो जावेगा.

तब भगवंत नें कहा, हे गौतम ! जब कलंकी राजा होवेगा तब तिसके राज्य में मेरा शासन बहुत तुच्छ रह जावेगा और तिस कलंकी राजा के राज्यांत में श्रीप्रभ नामा युगप्रधान आचार्य होवेगा तिस आचार्य सें फेर मेरे शासन की वृद्धि होवेगी. परंतु महानिशीथ सूत्र में संवत् नहि लिखा है इस वास्ते युगप्रधान गंडिका और दुष्यमसंघस्तोत्र यंत्र में लिखा है कि श्रीप्रभ आचार्य आठ में उदय में आदि आचार्य होवेगा तिसके समय में कलंकी राजा होवेगा. इस वास्ते दिवालीकल्पादि ग्रन्थ देखके व्यामोह न होना चाहिये. जो जो राजा भारी पापी, धर्म का विरोधी, प्रजा का अहितकारी होवेगा तिस तिसका नाम कलंकी जानना. किसी का नाम अर्धकलंकी, उपकलंकी जानना. इस वास्ते जानना के कलंकी राजा बहुत होवेंगे. इसकी साथ तेवीस उदय का यंत्र दिया जाता है. तिसमें श्रीप्रभ आचार्य मालूम हो जावेगा.

दयानंद सरस्वति ने लिखा है कि जैनाचार्यो नें अपना मत गुप्त रखने वास्ते धूर्तता से वामीओ की तरे संकेत करे है. उत्तर इसका यह है.

दयानंद सरस्वति नें प्राकृत का व्याकरण नहि पढा है इस वास्ते दयानंद सरस्वति की बुद्धि में भासन नहि होता है. कबी उनो नें प्राकृत व्याकरण का अभ्यास करा होता तो ऐसा कबी नहि लिखता.

दयानंद के जो वेद है तिसकी श्रुतियां ऐसी रीति सें बनाई है कि जिसमें बहुत अक्षर निरर्थक है और वेदो की संस्कृत भी संस्कृत के कायदा सें रहित है इस वास्ते जंगली ब्राह्मण अर्थात् ऋषियो की बनाई हुई है. इसी वास्ते बडे विचक्षण मोक्षमूलर साहेब लिखते है कि वेद अज्ञानियो के बनाये हुए है और वेदा में संकेत भी ऐसे गुप्त करे है, कि दूसरे मतवाले उन शब्दों के अर्थ न समजे जैसें वाजपेय, सौत्रामणि, गोसव, मधुपर्क इत्यादि. जो कलंक दयानंद जैनशास्त्रां को देता है सो सर्व वेदो उपर पडता है और जैनसूत्र निःकलंक है क्योंकि प्राकृत व्याकरण विद्यमान है, प्राकृत भाषा सर्व पंडिता को सम्मत थी. नहि तो पाणिनी, वररूचि, चंड, नंद, हेमचंद्र प्रमुख काहको प्राकृत व्याकरण बनाते तथा वेद वेदांग शिक्षा में ऐसा क्यों लिखते.

त्रिषष्ठिश्चतुः षष्टिर्वा वर्णाः शंभुपतेः मताः ।
प्राकृते संस्कृते चापि, स्वयंप्रोक्ताः स्वयंभुवा ॥१॥

परंतु दयानंद अपनी ही गोदडी में सोना जानता है. दयानंद अन्य मतो का कुच्छ भी जानकार नहि, नहि तो अपने बनाये सत्यार्थ प्रकाश में जैनमत की बाबत स्वकपोलकल्पित काहे को उतपठंग लिखता. यह दयानंद वेदो का विहुदापन छिपाने वास्ते स्वकपोलकल्पित वेदो के अर्थ नवीन बना के लोगों से लडता फिरता है. परंतु यह काठकी हांडी कब तक चढेगी ? इस वास्ते जैनशास्त्र संस्कृत, प्राकृत दोनो ही व्याकरण सें सिद्ध होने सें प्रमाणिक है.

कोई कहता है कि कुच्छक बौध मत की बांता और कुच्छक वैदिक मत की बांता लेकर जैनमत

ઉત્તર–મહાનિશીથ સૂત્રમાં ગૌતમ ગણધરે પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! તમારું શાસન કયા સમયે અત્યંત તુચ્છ રહેશે અર્થાત્ જૈનધર્મ ઘણો ક્ષીણ થશે.

ત્યારે ભગવાને કહ્યું હે ગૌતમ જ્યારે કલંકી રાજા થશે ત્યારે તેના રાજ્યમાં મારું શાસન અત્યંત તુચ્છ રહેશે અને તે કલંકી રાજાના રાજ્યના અંતે શ્રીપ્રભનામના યુગપ્રધાન આચાર્ય થશે તે આચાર્યથી ફરી મારા શાસનની વૃદ્ધિ થશે પરંતુ મહાનિશીથસૂત્રમાં સંવત લખી નથી તેથી યુગપ્રધાન ગંડિકા અને દુષ્યમસંઘસ્તોત્ર યંત્રમાં લખ્યું છે કે શ્રીપ્રભ આચાર્ય આઠમા ઉદયમાં પહેલા આચાર્ય થશે. તેથી દિવાળીકલ્પ આદિ ગ્રંથ દેખીને ભ્રમિત ન થવું જોઈએ. જે જે રાજા અત્યંત પાપી, ધર્મનો વિરોધી, પ્રજાનો અહિતકારી હશે તે તેનું નામ કલંકી જાણવું. કોઈનું નામ અર્ધકલંકી, ઉપકલંકી જાણવું. તેથી જાણવું કે કલંકી રાજા બહુ થશે. એની સાથે ૨૩ ઉદયના યંત્ર આપ્યા છે તેમાં શ્રીપ્રભ આચાર્ય ખબર પડી જશે.

દયાનંદસરસ્વતિએ લખ્યું છે કે જૈનાચાર્યોએ પોતાનો મત ગુપ્ત રાખવા માટે ધૂર્તતાથી વામીઓની જેમ સંકેત કર્યા છે તેનો ઉત્તર આ છે.

દયાનંદસરસ્વતિએ પ્રાકૃત વ્યાકરણ ભણ્યું નથી તેથી દયાનંદસરસ્વતિની બુદ્ધિમાં પ્રકાશ નથી થતો, કદાચ તેઓએ પ્રાકૃત વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યો હોત તો આવું ક્યારે પણ ન લખત.

દયાનંદના જે વેદ છે તેની શ્રુતિઓ એવી રીતે બનાવી છે કે જેમાં ઘણા અક્ષર નિરર્થક છે અને વેદોનું સંસ્કૃત પણ સંસ્કૃતના કાયદાથી રહિત છે. તેથી જંગલી બ્રાહ્મણ અર્થાત્ ઋષિઓનું બનાવેલું છે. માટે અત્યંત વિચક્ષણ મોક્ષમૂલર સાહેબ લખે છે કે, વેદ અજ્ઞાનીઓના બનાવેલા છે અને વેદોમાં એવા ગુપ્ત સંકેત કર્યા છે કે બીજા મતવાળા તે શબ્દોના અર્થ ન સમજી શકે. તે યજ્ઞનાં નામ વાજપેય, સૌત્રામણિ, ગોસવ, મધુપર્ક ઈત્યાદિ દયાનંદે જૈનશાસ્ત્રને જે કલંક આપ્યું છે તે બધું વેદોને લાગુ પડે છે અને જૈનસૂત્ર કલંકરહિત છે. કારણ કે, પ્રાકૃત વ્યાકરણ વિદ્યમાન છે. પ્રાકૃતભાષા બધા પંડિતોને માન્ય છે. નહીંતર પાણિની, વરરુચિ, ચંડ, નંદ હેમચંદ્ર વગેરે શા માટે પ્રાકૃત વ્યાકરણ બનાવત તથા વેદ વેદાંગ શિક્ષામાં આવું કેમ લખત.

त्रिषष्टिश्चतुः षष्टिर्वा वर्णाः शंभुपतेः मताः ।
प्राकृते संस्कृते चापि, स्वयंप्रोक्ताः स्वयंभुवा ॥१॥

પરંતુ દયાનંદ પોતાની જ ગોદડીમાં સુવાનું જાણે છે. દયાનંદ અન્યમતોનો કંઈપણ (થોડું પણ) જાણકાર નથી. નહીંતર પોતાના બનાવેલા સત્યાર્થપ્રકાશમાં જૈનમતની બાબતે સ્વકપોલકલ્પિત મનઘડંત કેમ લખત. આ દયાનંદ વેદોનું અઘટિતપણું છૂપાવવા માટે વેદોના અર્થ સ્વકપોલકલ્પિત નવા બનાવીને લોકો સાથે લડતા ફરે છે. પરંતુ આ લાકડાની હાંડી ક્યાં સુધી ચઢશે ? તેથી જૈનશાસ્ત્ર સંસ્કૃત, પ્રાકૃત બન્ને વ્યાકરણથી સિદ્ધ હોવાથી પ્રામાણિક છે.

કોઈ કહે છે કે, બૌદ્ધમતની કોઈક વાતો અને કોઈક વૈદિકમતની વાતો લઈને જૈનમત

बनाया है. यह भी लिखना अक्कल के अजीर्णता सें है, क्योंकि जैनमत में जो जो कथन है सो सो न तो बौध मत में है और न तो वैदिक मत में है. तो फिर जैनमत पूर्वोक्त मतो की बातो सें बना क्योंकर ठहर सकता है ? क्योंकि सर्व नदीयां समुद्र में तो प्रवेश करती है, परंतु समुद्र किसी भी एक नदी में नहि समा शकता है. इसी तरे जैनमत स्याद्वादरूप समुद्र है. तिसमें तो सर्व मतां नदीयां समान समा सकते है परंतु जैनमत समुद्र समान किसी भी एक मत में नहि समा शकता है. जैनमत की ही बातां लेकर सर्व मत बने है.

⇒ मूर्तिपूजा का मंडन :

कितनेक यह भी कहते है कि जैनमत में मूर्तिपूजन का कथन है और मूर्तिपूजन का आज काल बहुत बुद्धिमान घृणा करते है. इस वास्ते जैनमत अच्छा नहि. इसका उत्तर यह है कि मूर्ति के विना माने किस भी बुद्धिमान का काम नहि चलता है. प्रथम तो बुद्धिमान सर्व मुलको के अरु ग्राम, नदी, पर्वतादिक के नकशे बनाते है और तिन नकशा द्वारा असल वस्तु का स्वरूप का निश्चय करता है. हिंदुओ के मत में तो अपने अपने इष्ट देवकी मूर्तिपूजन प्रसिद्ध है और इसाइ मतवाले अपनी छापी हुइ कितनीक पुस्तकों के उपर इसा की मूर्ति, जैसा शूलि देने कों ले चले का रूप तथा, तैसा छापते है. जिससें देखनेवाले को इसामसीह की अवस्था याद आवे तथा रोमनकेथोलीक पादरी इसा की मूर्ति मानते है और मूर्ति न माननेवाला को नवीन मतवाला कहते है तथा मुसलमानो में जो सिया फिरके के मुसलमान है वे मोहोरम में ताबूत बनाते है और दुलदुल घोडा निकालते है, अपने इमामो की लाश बनाते है. यह सर्व मूर्तिपूजन में सामिल है तथा सर्व मुसलमान मक्के में हजकरणें को जाते है. मक्के में श्याम पथ्थर के बोसे लेते है, मदीने में जाते है. यह भी सर्व मूर्तिपूजन में दाखिल है तथा जो पुस्तक मतधारीओ की है वे सर्व परमेश्वर की बनाई कहते है, तबतो जो पुस्तक पत्रो में लिखे जाते है वे सर्व मूर्ति के माफक है तथा सुंदर कामिनी के अद्भूत रूप की मूर्त्ति देखने सें जैसे कामी को काम उत्पन्न होता है तैसे वीतराग की मूर्ति देखके भक्त जनां को भक्तिराग उत्पन्न होता है तथा जो कहता है कि मूर्त्ति हाथो की बनाई है तब तो पुस्तक भी हाथो के बनाये है तिनको भी न वांचना चाहिये.

पूर्वपक्ष—पुस्तक वांचने सें तो ज्ञान होता है.

उत्तरपक्ष—वीतराग की प्रतिमा को देखने सें भी वीतराग की अवस्था याद आने सें वैराग्य और भक्ति उत्पन्न होती है.

प्रश्न—प्रतिमा को चोर चुरा ले जाते है. मूसे मूत जाते है, म्लेच्छ खंडन कर देते है, तो प्रतिमा हम को क्योंकर तारेगी ?

उत्तर—पुस्तक भी पूर्वोक्त दूषणों संयुक्त होने सें वाचने वाले को कुछ भी उपकारक न होने चाहिये. जैसे प्रतिमा पाषाणादिक की है तैसे पुस्तक भी स्याही और सणिके है. जैसे प्रतिमा विकती है

બનાવ્યો છે. આ પણ લખવું અક્કલની અજીર્ણતાનું સૂચક છે. કારણ કે, જૈનમતમાં જે જે કથન છે તે તે બૌદ્ધમત અને વૈદિકમતમાં નથી તો પછી જૈનમત પૂર્વોક્ત મતોની વાતોથી બન્યો છે એવું કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે. કારણ કે, સમુદ્રમાં તો બધી નદીઓ પ્રવેશ તો કરે છે પરંતુ કોઈપણ એક નદીમાં સમુદ્ર સમાતો નથી. આ રીતે જૈનમત સ્યાદ્વાદરૂપ સમુદ્ર છે તેમાં તો નદીઓ સમાન બધા મતો સમાય છે. પરંતુ કોઈપણ એક મતમાં સમુદ્રસમાન જૈનમત સમાતો નથી. જૈનમતની વાતો લઈને બધા મત બન્યા છે.

⇒ મૂર્તિપૂજાનું મંડન :-

કેટલાક એમ પણ કહે છે કે, જૈનમતમાં મૂર્તિ પૂજાનું કથન છે અને આજ કાલ ઘણા બુદ્ધિમાનો મૂર્તિ પૂજાની નિંદા કરે છે. માટે જૈનમત સારો નથી. એનો ઉત્તર એ છે કે, કોઈપણ બુદ્ધિમાનનું કામ મૂર્તિ માન્યા વિના ચાલતું નથી. પ્રથમ તો બુદ્ધિમાન સર્વ રાજ્યના અને ગામ, નદી, પર્વત વગેરેના નકશા બનાવે છે અને તે નકશા દ્વારા વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરે છે. હિન્દુઓના મતમાં તો પોત-પોતાના ઈષ્ટદેવની મૂર્તિનું પૂજન પ્રસિદ્ધ છે અને ઈસાઈ મતવાળા પોતાના છાપેલા પુસ્તક ઉપર ઈશુખ્રિસ્તની મૂર્તિ જેવી રીતે શૂળી ચડાવા લઈ ગયેલા તેવી છાપે છે જેથી દેખવાવાળાને ઈસામસિંહની અવસ્થા યાદ આવે તથા રોમન- કેથોલીક પાદરી ઈસાની મૂર્તિ માને છે અને મૂર્તિ ન માનવાવાળાને નવીનમત કહે છે. મોહોરમ માસમાં તથા મુસલમાનોમાં શિયા ફિરકાવાળા જે મુસલમાન છે, તેઓ મોહોરમ માસમાં તાજિયા કાઢે છે અને દુલદુલ નામનો ઘોડો નીકાળે છે, પોતાના ઈમામો (મુસલમાનના ધર્મ ગુરુ)ની લાશ બનાવે છે. આ બધું મૂર્તિપૂજામાં સામિલ થાય છે તથા બધા મુસલમાનો મક્કામાં હજ કરવા જાય છે. મક્કામાં શ્યામ પથ્થરના બોસો (ચુંબન) લે છે, મદીનામાં જાય છે. આ પણ બધું મૂર્તિપૂજામાં દાખલ થાય છે તથા મતધારીઓની જે પુસ્તક છે તે બધી પરમેશ્વરની બનાવેલી કહે છે. તેથી તો જે પુસ્તક કાગળોમાં લખાય છે તે બધુ મૂર્તિ સમાન છે તથા સુંદર સ્ત્રીના અદ્ભુત સ્વરૂપવાળી મૂર્તિને જોઈને જેવી રીતે કામી માણસને કામ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે વીતરાગની મૂર્તિ જોઈને ભક્તજનોને ભક્તિરાગ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા જે કહે છે કે, મૂર્તિ હાથથી બનાવી છે. તેમ પુસ્તક પણ હાથથી બનાવ્યા છે. તેને પણ ન વાંચવા જોઈએ.

પૂર્વપક્ષ—પુસ્તક વાંચવાથી તો જ્ઞાન થાય છે.

ઉત્તરપક્ષ—વીતરાગની પ્રતિમા દેખવાથી પણ વીતરાગની અવસ્થા યાદ આવવાથી વૈરાગ્ય અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન—પ્રતિમાને ચોર ચોરી જાય છે. ઉંદરો મૂતરી જાય છે. મ્લેચ્છ લોકો ખંડન કરી દે છે, તો પ્રતિમા અમને કેવી રીતે તારશે ?

ઉત્તર—પુસ્તક પણ પૂર્વોક્ત દૂષણોથી યુક્ત હોવાથી વાંચવાવાળા ઉપર કંઈપણ ઉપકારક ન થવો જોઈએ. જેમ પ્રતિમા પાષાણ વગેરેની છે, તેમ પુસ્તક પણ શાહી અને સણના છે. જેમ

तैसे पुस्तक भी विकते है. जैसे प्रतिमा ताले के अंदर दीनी जाती है तैसे पुस्तक भी ताले में दीये जाते है. इस वास्ते जो पुरुष प्रतिमा की निंदा करते है और पुस्तकां को परमेश्वर की वाणी मानते है और तिनको वांचते है और आदर करते है वे निर्विवेकी है और जो दयानंद प्रतिमा की निंदा करता है सो भी तैसा ही समजना क्योंकि जैनाचार्य, बौध, गौतम, कपिल, पतंजलि, कणाद, व्यास प्रमुख महातार्किको ने मूर्त्तिपूजन का निषेध कहीं नहि लिखा है तथा नानकजी, कबीर, दादु, गरीबदास, ढुंढीये, ब्रह्मसमाजी प्रमुख जो प्रतिमा की निंदा करते है सो नवीन और अनभिज्ञ होने सें हिंदुओ के मत सें विरुद्ध है. क्योंकि प्रतिमा की निंदा हिंदुओ के प्राचीन किसी शास्त्र में नहि लिखी है तथा जो कहते है कि ईश्वर निरंजन, निर्विकारी, अरूपी, अक्रिय, जगत का कर्त्ता और सर्वव्यापक है तिस ईश्वर की मूर्ति बन ही नहि शकती है, मूर्त्ति तो देहधारी की हो शकती है.

उत्तर—पूर्वोक्त जगत का कर्त्ता और सर्वव्यापी इन दोनो विशेषणो वाला ईश्वर तो किसी प्रमाण सें भी सिद्ध नहि होता है और पूर्वोक्त विशेषणोवाला ईश्वर उपदेशक भी सिद्ध नहीं हो सकता है तिसका यह प्रमाण है.

धर्माधर्मौ विना नाङ्गं विनाङ्गेन मुखं कुतः ।
मुखाद्विना न वक्तृत्वं तच्छास्तारः परे कथम् ॥१॥
अदेहस्य जगत्सर्गे प्रवृत्तिरपि नोचिता ।
न च प्रयोजनं किञ्चित् स्वातंत्र्यान्न पराज्ञया ॥२॥
क्रीडया चेत्प्रवर्त्तेत रागवान् स्यात् कुमारवत् ।
कृपयाऽथ सृजेत्तर्हि सुख्येव सकलं सृजेत् ॥३॥
दुःखदौर्गत्यदुर्योनिजन्मादिक्लेशविह्वलम् ।
जनं तु सृजतस्तस्य कृपालोः का कृपालुता ॥४॥
कर्मापेक्षः स चेत्तर्हि न स्वतन्त्रोऽस्मदादिवत् ।
कर्मजन्ये च वैचित्र्ये किमनेन शिखण्डिना ॥५॥
अथ स्वभावतो वृत्तिरवितर्क्यामहेशितुः ।
परीक्षकाणां तर्ह्येष परीक्षाक्षेपडिण्डिमः ॥६॥
सर्वभावेषु कर्त्तृत्वं ज्ञातृत्वं यदि सम्मतम् ।
मतं नः सन्ति सर्वज्ञा मुक्ताः कायभृतोऽपि च ॥७॥
सृष्टिवादकुहेवाकमुन्मुच्येत्यप्रमाणकम् ।
त्वच्छासने रमन्ते ते येषां नाथ ! प्रसीदसि ॥८॥
इति वीतरागस्तोत्रे जगत्कर्त्तृनिरासस्तवः सप्तमः प्रकाशः ।

પ્રતિમા વેંચાય છે તેમ પુસ્તક પણ વેંચાય છે. જેમ પ્રતિમા તાળાની અંદર રખાય છે તેમ પુસ્તક પણ તાળાની અંદર રખાય છે. તેથી જે પુરુષ પ્રતિમા વગેરેની નિંદા કરે છે અને પુસ્તકોને પરમેશ્વરની વાણી માને છે અને તેને વાંચે છે તેમજ આદર કરે છે તે નિર્વિવેકી છે અને દયાનંદ પ્રતિમાની જે નિંદા કરે છે તે પણ તેવી જ સમજવી. કારણ કે, જૈનાચાર્ય, બૌદ્ધ, ગૌતમ, કપિલ, પતંજલિ, કણાદ, વ્યાસ વગેરે મહાતાર્કિકોએ ક્યાંય પણ મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ લખ્યો નથી, તથા નાનકજી, કબીર, દાદુ, ગરીબદાસ, ઢુંઢીઆ, બ્રહ્મસમાજી વગેરે પ્રતિમાની જે નિંદા કરે છે તે નવીન અને અનભિજ્ઞ (અજાણ) હોવાથી હિન્દુઓના મતથી વિરુદ્ધ છે. કારણ કે, હિન્દુઓના પ્રાચીન કોઈ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિમાની નિંદા લખી નથી તથા જે કહે છે કે ઈશ્વર નિરંજન, નિર્વિકારી, અરૂપી, અક્રિય, જગતના કર્તા અને સર્વવ્યાપક છે તેવા ઈશ્વરની મૂર્તિ બની જ ન શકે, મૂર્તિ તો દેહધારીની જ હોઈ શકે.

ઉત્તર—પૂર્વોક્ત જગતના કર્તા અને સર્વવ્યાપી આ બે વિશેષણવાળા ઈશ્વર કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતા નથી અને પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા ઈશ્વર ઉપદેશક પણ સિદ્ધ થતા નથી. તેનું આ પ્રમાણ છે.

धर्माधर्मौ विना नाङ्गं विनाङ्गेन मुखं कुतः ।
मुखाद्विना न वक्तृत्वं तच्छास्तारः परे कथम् ॥१॥

अदेहस्य जगत्सर्गे प्रवृत्तिरपि नोचिता ।
न च प्रयोजनं किञ्चित् स्वातंत्र्यान्न पराज्ञया ॥२॥

क्रीडया चेत्प्रवर्त्तेत रागवान् स्यात् कुमारवत् ।
कृपयाऽथ सृजेत्तर्हि सुख्येव सकलं सृजेत् ॥३॥

दुःखदौर्गत्यदुर्योनिजन्मादिक्लेशविह्वलम् ।
जनं तु सृजतस्तस्य कृपालोः का कृपालुता ॥४॥

कर्मापेक्षः स चेत्तर्हि न स्वतन्त्रोऽस्मदादिवत् ।
कर्मजन्ये च वैचित्र्ये किमनेन शिखण्डिना ॥५॥

अथ स्वभावतो वृत्तिरवितर्क्यामहेशितुः ।
परीक्षकाणां तर्ह्येष परीक्षाक्षेपडिण्डिमः ॥६॥

सर्वभावेषु कर्त्तृत्वं ज्ञातृत्वं यदि सम्मतम् ।
मतं नः सन्ति सर्वज्ञा मुक्ताः कायभृतोऽपि च ॥७॥

सृष्टिवादकुहेवाकमुन्मुच्येत्यप्रमाणकम् ।
त्वच्छासने रमन्ते ते येषां नाथ ! प्रसीदसि ॥८॥

इति वीतरागस्तोत्रे जगत्कर्तृनिरासस्तवः सप्तमः प्रकाशः ।

अर्थ :- धर्म, अधर्म अर्थात् पुण्य, पाप विना अंग-शरीर होता नहि है, धर्म सें रमणीक और अधर्म सें अरमणीक शरीर होता है, परंतु धर्म, अधर्म विना शरीर होता ही नहि है और शरीर विना मुख कैसे होवे और मुख विना कथन करना नहि होता है. इस हेतु सें, हे नाथ ! अवर जो ईश्वर शरीर विना है वो कैसे शास्तारः अर्थात् शिक्षा का दाता हो सकता है. १, हे नाथ अदेहस्य, देह रहित को जगत की सृष्टि में अर्थात् जगत की रचना में प्रवृत्त होना भी उचित नहि है तथा हे नाथ ! अदेहस्य, देह रहित को जगत की रचना में स्वतंत्रता सें और परतंत्रता सें प्रवर्त्तने का प्रयोजन नहि है, क्योंकि स्वतंत्रता सें तो ईश्वर की जगत रचने में तब प्रवृत्ति होवे जब ईश्वर को किसी वस्तु की इच्छा होवे क्योंकि इच्छावाला है सो ईश्वर नहि है और परतंत्रता सें तब प्रवृत्ति होवे जब ईश्वर किसी के आधीन न होवे. इस वास्ते दोनु प्रकार सें प्रवृत्ति नहीं. २, जेकर देह रहित ईश्वर क्रीडा के वास्ते जगत को रचता है तब तो राजकुमारवत् सरागी हुआ और ईश्वरपणा ही जाता रहा, जेकर दया करके जगत की रचना करता है तब तो सुखी ही सर्व जीव रचने चाहिये, क्योंकि किसी को सुखी और किसी को दुःखी रचेगा तब तो विषमदृष्टि होने से ईश्वरत्व सिद्ध नहि होता है. ३, जेकर देह रहित ईश्वर दुःखी जनां को रचता है तब तो ईश्वर को दया नहि, क्योंकि जब ईश्वर दुःख, दुर्गति, दुर्योनि, जन्मादि क्लेश करके व्याकुल जीवां को रचता हुआ तब ईश्वर में कौन सी कृपालुता है. ४, जेकर पूर्वोक्त ईश्वर कर्मापेक्षा सें अर्थात् जैसे जैसे शुभाशुभ कर्म जीव करते है तिनको तैसा तैसा सुखी दुःखी रचता है तब तो सो ईश्वर अस्मदादिको की तरे स्वतंत्र न हुआ, किंतु परतंत्र हुआ अर्थात् कर्मा के अधीन जैसे हम वर्तते है तैसे ईश्वर भी हुआ. जब कर्मो ही सें जगत की विचित्र रचना है तब तो जगत का कर्त्ता नपुंसक ईश्वर काहे को मानना, उसके मानने सें कुच्छ प्रयोजन सिद्ध नहि होता है. ५, जेकर ईश्वर का स्वभाव ही ऐसे जगत रचने का है तब तो यह कहना परीक्षको की डौंडीका नाश करणा है अर्थात् परीक्षको की बुद्धि का नाश करना है, क्योंकि स्वभाव पक्ष को लेकर महा मूढ भी जयपताका ले सकता है. ६, जेकर सर्व पदार्थो के जाननेका नाम कर्तृत्व है तब तो देह रहित सिद्ध और देह सहित केवली कर्त्ता सिद्ध होए तब तो हमारा ही मत सिद्ध हुआ. ७, हे नाथ ! वे पुरुष तेरे शासन में रति करते है, क्या करके, पूर्वोक्त अप्रमाणिक अर्थात् प्रत्यक्षादि प्रमाण रहित सृष्टिवाद कुहेवाक छोंड के अर्थात् खोटी अभिलाषा छोडके, कब छोडते है जब तुं तुष्टमान होता है. इति सप्तम प्रकाश का अर्थ.

इस वास्ते देहधारी सर्वज्ञ, वीतराग अर्हंत ही की मूर्त्ति मानने योग्य है, अन्य देवो की मानने योग्य नहि है क्योंकि अन्य देवो में परमेश्वरपणा किसी प्रमाण सें सिद्ध नहि होता है. जो देव कामी, क्रोधी, अज्ञानी, मत्सरी, स्त्री का अभिलाषी, चोर, परस्त्रीगमन करनहार, शस्त्रधारी, माला जपनेवाला, शरीर को भस्म-विभूति लगानेवाला, लोभी, मानी, नाचनेवाला, हिंसा का उपदेशक, दुनिया को करामत

અર્થ :- ધર્મ, અધર્મ અર્થાત્ પુણ્ય, પાપ વિના અંગ-શરીર હોતું નથી. ધર્મથી મનોહર અને અધર્મની બેડોળ શરીર થાય છે. પરંતુ ધર્મ, અધર્મ વિના શરીર હોતું જ નથી અને શરીર વિના મુખ કેવી રીતે હોય અને મુખ વિના કથન કરી શકાતું નથી. તે હેતુથી હે નાથ ! બીજા શરીર વિનાના જે ઈશ્વર છે તે કેવી રીતે શાસ્ત્ર અર્થાત્ ઉપદેશના દાતા કેવી રીતે થઈ શકે ૧., હે નાથ ! अदेहस्य-દેહરહિતને જગતની સૃષ્ટિમાં અર્થાત્ જગતની રચનામાં પ્રવર્તવું પણ ઉચિત નથી તથા હે નાથ ! अदेहस्य-દેહરહિતને જગતની રચનામાં સ્વતંત્રતાથી અને પરતંત્રતાથી પ્રવર્તવાનું કોઈ પ્રયોજન (કારણ) નથી. કારણ કે, જગતની રચનામાં સ્વતંત્રતાથી ઈશ્વરની પ્રવૃત્તિ ત્યારે થાય, જ્યારે ઈશ્વરને કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા હોય અને ઈચ્છાવાળા હોય તે ઈશ્વર નથી અને પરતંત્રતાથી ત્યારે પ્રવૃત્તિ થાય કે, જ્યારે ઈશ્વર કોઈકને અધીન હોય અને ઈશ્વર તો કોઈને અધીન નથી. તેથી બંને ય પ્રકારથી પ્રવૃત્તિ નથી. ૨., જો દેહરહિત ઈશ્વર ક્રીડા માટે જગતને રચે છે. તો તો રાજકુમારની જેમ રાગી થયા અને ઈશ્વરપણું જતું રહ્યું, જો દયાથી જગતની રચના કરતા હોય, તો તો બધા જીવો સુખી જ રચવા જોઈએ. કારણ કે, કોઈને સુખી અને કોઈને દુ:ખી રચશે તો તો (વિષમદષ્ટિ) સમાનદષ્ટિ ન રહેવાથી ઈશ્વરત્વ સિદ્ધ નહીં થાય. ૩., જો દેહરહિત ઈશ્વર દુ:ખી માણસોને બનાવે છે તો તો ઈશ્વરમાં દયા નથી. કારણ કે, જ્યારે ઈશ્વર દુ:ખ, દુર્ગતિ, દુર્યોનિ અને જન્માદિ ક્લેશથી વ્યાકુલ જીવોને બનાવે તો ઈશ્વરમાં કઈ કૃપાલુતા છે ? ૪., જો પૂર્વોક્ત ઈશ્વર કર્મની અપેક્ષાવાળા છે અર્થાત્ જેવા જેવા શુભાશુભ કર્મો જીવ કરે છે, તેને તેવા તેવા સુખી કે દુ:ખી રચે છે, તો તો અમારી જેમ ઈશ્વર સ્વતંત્ર ન રહ્યા. પરંતુ પરતંત્ર થયા અર્થાત્ જેવી રીતે અમે કર્મોને અધીન છીએ. તેવી રીતે ઈશ્વર પણ થયા. જ્યારે કર્મોથી જ જગતની રચના વિચિત્ર પ્રકારની થાય છે ત્યારે તો જગતના કર્તા નપુંસક ઈશ્વર શા માટે માનવાના ? એમને માનવામાં કોઈ પ્રયોજન (કારણ) સિદ્ધ થતું નથી. ૫., જો આવા જગતને રચવાનો ઈશ્વરનો સ્વભાવ છે તો તો આ કહેવું પરીક્ષકોની ડોંડીના (દાંડી પીટાવવાના) નાશ કરવા સમાન છે અર્થાત્ પરીક્ષકોની બુદ્ધિનો નાશ કરનાર છે. કારણ કે, સ્વભાવનો પક્ષ લઈને મહામૂઢ પણ જયપતાકા (વિજય) ધારણ કરે છે. ૬., જો સર્વ પદાર્થને જાણવાનું નામ કર્તૃત્વ છે તો તો દેહરહિત સિદ્ધ અને દેહસહિત કેવલી કર્તા તરીકે સિદ્ધ થાય છે તો તો અમારો જ મત સિદ્ધ થયો ૭. હે નાથ ! તે પુરુષ તમારા શાસનમાં રતિ કરે છે, શું કરીને, પૂર્વોક્ત અપ્રમાણિક અર્થાત્ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી રહિત સૃષ્ટિવાદની કુટેવ છોડીને અર્થાત્ ખોટી અભિલાષા છોડીને. ક્યારે છોડે છે, જ્યારે તું તુષ્ટમાન થાય છે. આ પ્રમાણે સાતમા પ્રકાશનો અર્થ.

તેથી દેહધારી સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, અરિહંતની મૂર્તિ માનવી યોગ્ય છે. અન્ય દેવોની માનવી યોગ્ય નથી, કારણ કે, અન્ય દેવોમાં કોઈપણ પ્રમાણથી પરમેશ્વરપણું સિદ્ધ થતું નથી. જે દેવ કામી, ક્રોધી, અજ્ઞાની, મત્સરી, સ્ત્રીના અભિલાષી, ચોર, પરસ્ત્રી ગમન કરવાવાળા, શસ્ત્રધારી, માળા જપવાવાળા, શરીરને ભસ્મ-વિભૂતિ લગાવવાવાળા, લોભી, માની,

देखानेवाला, जगत में अपनी बडाई का इच्छुक इत्यादि अवगुण करके संयुक्त है वो परमेश्वर सिद्ध नहि होता है.

अर्हंत परमेश्वर वो अवगुण सें रहित है इस वास्ते इसकी मूर्ति भी शांतरूप, ध्यानारूढ, निर्विकारी होनी चाहिये, जिसके देखने सें वीतराग की अवस्था याद आवे. ऐसी मूर्त्ति तो जैनमत में ही है, अन्य मत में नहि क्योंकि अन्यमतो में पूर्वोक्त दूषण रहित कोई देव भी नहि हुआ है.

जैनमत में अठारह दूषण जिसमें नहि होवे तिसको अर्हंत परमेश्वर मानते है, वे दूषण यह है.

अन्तराया दानलाभवीर्यभोगोपभोगगाः ।
हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोकमेव च ॥१॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागो द्वेषश्च नो दोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥२॥

अर्थ :- दानगत अंतराय, लाभगत अंतराय, वीर्यगत अंतराय, भोगगत अंतराय, उपभोगगत अंतराय यह पांच तो भगवंत के विघ्न नहि है, भगवंत तीन लोक की लक्ष्मी तृणाग्र मात्र से दान करे तो कोई रोकनेवाला नहि, भगवंत को परथकी चारवर्ग अर्थात् साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविका का लाभ तथा भगवंत को समस्त साधन और अनंत चतुष्ट्य की प्राप्ति में कोई विघ्न करता नहि तथा लाभांतराय के क्षय सें अचिंत्य माहात्म्य, विभूति प्रगट हुई है तिससें भगवंत के लाभ में कोई विघ्न करता नहि, भगवंत अनंत शक्ति सें, चाहे तो तीन लोक को स्वाधीन कर लेवे तिसमें कोई रोक शकता नहि है, भगवंत अनंत आत्मिक सुख भोगते है तथा उपभोग अनंत प्रकार का चाहे तो कोई विघ्न करता नहि, भगवंत को हांसी भी नहि आती है क्योंकि हांसी तीन निमित्तो सें उत्पन्न होती है, आश्चर्य वात के सुनने सें, आश्चर्य वस्तु के देखने सें, आश्चर्य वस्तु की स्मृति होने सें, अर्हंत भगवंत के पूर्वोक्त तीनो ही आश्चर्य नहि है क्योंकि भगवंत तो सदा सर्वज्ञ है, पदार्थो पर प्रीति करणी सो रति, पदार्थो पर जो अप्रीति करणी सो अरति, भय, जुगुप्सा अर्थात् घृणा, शोक, चित्तका वैधूर्यपणा, काम-मन्मथ, मिथ्यात्वदर्शन मोह, अज्ञान, मूढपणा, निद्रा-सोना, अविरति-अप्रत्याख्यान, राग, सुखाभिज्ञ, सुख की अभिलाषा, पूर्व सुख की स्मृति. सुख में और सुख के साधन में गृद्धिपणा सो राग, द्वेष, दुःखाभिज्ञ दुःखानुस्मृति पूर्व दुःख में और दुःख के साधनो में क्रोध सो द्वेष, ये अठारह दूषण जिसमें न होवे सो ही अर्हंत परमेश्वर है. जब अर्हंत का निर्वाण होता है तबशुद्ध निरंजन, अविकारी, अरूपी, सच्चिदानंद, ज्ञानस्वरूपी, अलख, अगोचर, अजर, अज, अमर, ईश, शिवशंकर, शुद्ध, बुद्ध, सिद्ध, परमात्मादि नामो सें कहा जाता है, परंतु अज्ञानोदय सें मतजंगीओं ने अनादि द्रव्यत्व शक्ति को ईश्वर का गुणोपचार करके ईश्वर को जगत का कर्त्ता ठहराया है, इससें सिद्ध परमात्मा में अनेक दूषणो उत्पन्न होते है सो तो मतजंगी नहि विचारते

નાચવાવાળા, હિંસાના ઉપદેશક, દુનિયાને ચમત્કાર દેખાડવાવાળા, જગતમાં પોતાની મોટાઈ ઈચ્છનારા ઇત્યાદિ અવગુણોથી સંયુક્ત તે પરમેશ્વર સિદ્ધ થતા નથી.

અરિહંત પરમેશ્વર તે અવગુણોથી રહિત છે માટે તેમની મૂર્તિ પણ શાંતસ્વરૂપ, ધ્યાનમાં આરૂઢ, નિર્વિકારી હોવી જોઈએ. જેને દેખવાથી વીતરાગની અવસ્થા યાદ આવે એવી મૂર્તિ જૈનમતમાં છે અન્યમતમાં નથી. કારણ કે, અન્યમતોમાં પૂર્વોક્ત દૂષણથી રહિત કોઈપણ દેવ નથી થયા.

જૈનમતમાં જેમાં અઢાર દૂષણ ન હોય તેને અરિહંત પરમેશ્વર માને છે. તે દૂષણો આ છે.

अन्तराया दानलाभवीर्यभोगोपभोगगाः ।
हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोकमेव च ॥१॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागो द्वेषश्च नो दोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥२॥

અર્થ :- દાનમાં થતો અંતરાય, લાભમાં થતો અંતરાય, વીર્યમાં થતો અંતરાય, ભોગમાં થતો અંતરાય, ઉપભોગમાં થતો અંતરાય આ પાંચ વિઘ્ન તો ભગવાનને હોતા નથી, ભગવાન ત્રણે લોકની ઘાસ સુદ્ધા (સમસ્ત) લક્ષ્મીનું દાન કરે તો પણ કોઈ રોકવાવાળું નથી. ભગવાનને બીજા પાસેથી ચાર વર્ગ અર્થાત્ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાનો લાભ તથા ભગવાનને બધા સાધનો અને અનંત ચતુષ્ટયની પ્રાપ્તિમાં કોઈ વિઘ્ન કરતું નથી તથા લાભાન્તરાયના ક્ષયથી અચિન્ત્ય પ્રભાવ, વૈભવ પ્રગટ થાય છે. તેથી ભગવાનના લાભમાં કોઈ વિઘ્ન કરતું નથી, અનંત શક્તિ દ્વારા ભગવાન ઇચ્છે તો ત્રણે લોકને સ્વાધીન કરી લે તેમાં કોઈ રોકી શકે નહીં. ભગવાન અનંત આત્મિક સુખ ભોગવે છે તથા અનંત પ્રકારનો ઉપભોગ ઇચ્છે તોય કોઈ વિઘ્ન કરતું નથી. ભગવાનને હાસ્ય પણ આવતું નથી. કારણ કે, હાસ્ય ત્રણ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, આશ્ચર્યકારી વાત સંભળવાથી, આશ્ચર્યકારી વસ્તુ દેખવાથી, આશ્ચર્યકારી વસ્તુની સ્મૃતિ થવાથી. અરિહંતને પૂર્વોક્ત ત્રણેય આશ્ચર્ય હોતા નથી. કારણ કે, ભગવંત તો હંમેશા સર્વજ્ઞ છે. પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ કરવી તે રતિ, પદાર્થો ઉપર અપ્રીતિ કરવી તે અરતિ, ભય, જુગુપ્સા અર્થાત્ ઘૃણા, શોક, ચિત્તના વ્યાકુળપણાથી, કામ-મન્મથ, મિથ્યાત્વદર્શન મોહનીય, અજ્ઞાન, મૂઢપણું, નિદ્રા-સૂવું, અવિરતિ-અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, સુખની જાણકારી, સુખની અભિલાષા, પૂર્વ સુખની સ્મૃતિ, સુખમાં અને સુખના સાધનોમાં આસક્તિ તે રાગ, દ્વેષ-દુઃખની જાણકારી, દુઃખની અનુભૂતિ પૂર્વના દુઃખ અને દુઃખના સાધન ઉપર ક્રોધ તે દ્વેષ, આ અઢાર દોષ જેમાં ન હોય તે જ અરિહંત પરમેશ્વર છે. જ્યારે અરિહંતનું નિર્વાણ થાય છે, ત્યારે શુદ્ધ, નિરંજન, અવિકારી, અરૂપ, સચ્ચિદાનંદ, જ્ઞાનસ્વરૂપી, અલખ, અગોચર, અજર, અજ, અમર, ઈશુ, શિવશંકર, શુદ્ધ, બુદ્ધ, સિદ્ધ, પરમાત્માદિ નામોથી કહેવાય છે. પરંતુ અજ્ઞાનના ઉદયથી મતવાદીઓએ અનાદિ દ્રવ્યત્વ શક્તિમાં ઈશ્વરના ગુણનો ઉપચાર કરીને ઈશ્વરને જગતના કર્તા ઠરાવ્યા છે.

है. परंतु इस जगत ईश्वर विना कदापि नहि हो शकता है इस चिंता में ही डूब मरे और डूबे जाते है और जो जो मतजंगीओ नें अपने मत में आदि उपदेशक, देहधारी ईश्वर, शिव, राम, कृष्ण, ब्रह्मा, इशादि ठहराये है वे अठाराही दूषणों सें रहित नहि थे, क्योंकि शिव की बाबत पुराणो में जो कथन लिखा है तिससें ऐसा मालूम होता है कि शिवजी कामी भी थे, वेश्या वा परस्त्री गमन भी करते थे और रागी, द्वेषी भी थे और क्रोधी भी थे और अज्ञानी भी थे, इत्यादि अनेक दूषण संयुक्त थे, इस वास्ते अर्हंत परमेश्वर नहि था, किंतु लोक ने स्वच्छंदता सें ईश्वर कल्पन कर छोडा है तथा श्रीरामचंद्रजी यद्यपि परस्त्रीगामी नहि था और अनेक शुभगुणां करी अलंकृत था. परंतु अर्हंत परमेश्वर नहि था, क्योंकि भार्या सीता सें भोग करता था, इस वास्ते काम सें रहित नहि था तथा संग्रामादि करने सें रागद्वेष रहित भी नहि था, राजा होने सें अविरति भी था, शोक, भय, रति, अरति, जुगुप्सा, हास्यादि करके भी संयुक्त था, इस वास्ते अर्हंत परमेश्वर नहि था, यद्यपि दीक्षा लिया पीछे श्रीरामचंद्रजी सामान्य केवली हो गये थे परंतु तीर्थंकर नहि थे. इसी तरे श्रीकृष्णजी भी जान लेने तथा इशामसीह भी पूर्वोक्त अठारह दूषणो सें रहित नहि था, क्योंकि इंजील में लिखा है कि एक दिन इसामसीह को भूख लगी तब गुलर के फल खाने को गये. जब गूलर के पास गये तब गुलर में फल एक भी न मिला, तब इसामसीह नें गुलर को शाप दिया, जिससें गुलर सूक गया. इस लिखने सें यह मालूम होता है कि इसामसीह को ज्ञान नहि था, नहि तो फल रहित गुलर के पास फल खाने कु न जाते तथा गुलर को शाप देने सें द्वेषी भी सिद्ध हुआ तथा जगत में करामत दिखलाके लोगो कों अपने मत में लाता था, जेकर समर्थ होता तो अपनी शक्ति सें लोगों का अंत:करण शुद्ध नहि कर शकता था ? तथा भक्तजनो के पाप के बदले शुली चढा. क्या विना शूली चढे भक्तो का पाप नहि दूर कर शकता था ? तथा पाप करा अन्य नें और फल भोग्या अन्य नें यह असंभव है तथा इंजिल में कहता है, जो पाप करते है तिसको में उसकी सात पेढी तक उस पाप का फल देता हुं, यह अन्याय है क्योंकि करा अन्यनें और फल अन्य को देना तथा इसामसीह चौह रहा कि सर्व लोक मेरे पर इमान लावे परंतु लोक लाये नहि, इससें भी अज्ञान, असामर्थ्यता सिद्ध होती है तथा इसामसीह चलने सें थक गया भी लिखा है इस वास्ते वीर्यांतराय दूषण भी था तथा दयानंद सरस्वति जो कहता है कि मनुष्य सर्वज्ञ कदापि नहि हो शकता है, इस वास्ते ईश्वर ने अग्नि, वायु, सूर्य, अंगीरस ऋषियो के मुख सें वेद कथन करवाये, यह कहना महा जूठ है, अप्रमाणिक होने सें तथा क्या जाने उन ऋषियो ने स्वकपोलकल्पित गप्पे ही मारी होवे, इस वात का गाह कौन है कि ईश्वर ने उनसें कथन करवाया. क्या ईश्वर बने बनाये, लिखे लिखाये वेद ऋषियो को नहि दे शकता था ? हम उपर प्रमाण लिख आये है कि देह विना सर्वव्यापी ईश्वर अन्य को प्रेरणादि कुछ नहि कर शकता है तथा अनुमान प्रमाण सें भी सिद्ध होता है कि देह रहित ईश्वर कर्त्ता नहि अक्रियत्वात्-अक्रिय होने सें,

એનાથી સિદ્ધ પરમાત્મામાં અનેક દૂષણ ઉત્પન્ન થાય છે તે તો મતવાદી વિચારતા નથી પરંતુ આ જગત ઈશ્વર વિના ક્યારે પણ થઈ ન શકે આ ચિંતામાં ડૂબી મરે છે અને ડૂબી જાય છે અને જે જે મતવાદીઓએ પોતાના મતમાં પ્રથમ ઉપદેશક દેહધારી ઈશ્વર, શિવ, રામ, કૃષ્ણ, બ્રહ્મા, ઈશ આદિ ઠરાવ્યા છે તે અઢાર દૂષણોથી રહિત નથી. કારણ કે, શિવની બાબતમાં પુરાણોમાં જે કથન લખ્યું છે, તેનાથી એવું જણાય છે કે, શિવજી કામી પણ હતા, વેશ્યા અથવા પરસ્ત્રીગમન પણ કરતા હતા અને રાગી-દ્વેષી, ક્રોધી પણ હતા. તેમજ અજ્ઞાની પણ હતા ઈત્યાદિ અનેક દૂષણ સંયુક્ત હતા. માટે જ તેઓ અરિહંત પરમેશ્વર પણ નથી. પરંતુ લોકોએ સ્વચ્છંદતાથી ઈશ્વરની કલ્પના કરી દીધી છે તથા રામચંદ્રજી જો કે પરસ્ત્રીગામી નહોતા અને અનેક શુભગુણોથી અલંકૃત હતા પરંતુ અરિહંત પરમેશ્વર નહોતા. કારણ કે, પત્ની એવા સીતાજી સાથે ભોગ કરતા હતા માટે કામથી રહિત નહોતા તથા યુદ્ધ વગેરે કરવાથી રાગ, દ્વેષ રહિત પણ નહોતા. રાજા હોવાથી અવિરતિ પણ હતા. શોક, ભય, રતિ, અરતિ, જુગુપ્સા, હાસ્યાદિથી પણ સંયુક્ત હતા, માટે અરિહંત પરમેશ્વર નહોતા. જો કે દીક્ષા લીધા પછી શ્રીરામચંદ્રજી સામાન્ય કેવલી થઈ ગયા, પરંતુ તીર્થંકર નહોતા, એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણજી પણ જાણી લેવા તથા ઈસામસીહ પણ પૂર્વોક્ત અઢાર દૂષણોથી રહિત નહોતા, કારણ કે, ઇંજીલમાં લખ્યું છે કે, એક દિવસ ઈસામસીહને ભૂખ લાગી ત્યારે ગુલરના ફળ ખાવા ગયા, જ્યારે ગુલરની પાસે ગયા ત્યારે ગુલરમાં એકપણ ફળ ન મળ્યું ત્યારે ઈસામસીહે ગુલરને શાપ આપ્યો, જેનાથી ગુલર સૂકાઈ ગયા, આ લખવાથી એવું જણાય છે કે, ઈસામસીહને જ્ઞાન ન હોતું, નહીંતર ફળ વિનાના ગુલર પાસે ફળ ખાવા ન જાત તથા ગુલરને શ્રાપ દેવાથી દ્વેષ પણ સિદ્ધ થયો તથા જગતમાં આશ્ચર્ય દેખાડીને પોતાના મતમાં લાવતા હતા. જો સામર્થ્ય હોત તો પોતાની શક્તિથી લોકોનું અંતઃકરણ (હૃદય) શુદ્ધ ન કરત. તથા ભક્તજનોના પાપના બદલે શૂળીએ ચડ્યા, શું શૂળી ચડ્યા વિના ભક્તોના પાપ દૂર નહોતા કરી શકતા તથા પાપ બીજાએ કર્યા અને ફળ બીજાએ ભોગવ્યા આ અસંભવ છે તથા ઈંજીલમાં કહ્યું છે કે જે પાપ કરે છે તેને હું તેની સાત પેઢી સુધી તે પાપનું ફળ આપું છું આ અન્યાય છે કારણ કે, કર્યું બીજાએ અને ફળ બીજાને આપ્યું તથા ઈસામસીહ ઈચ્છતા હતા કે બધા લોકો મારી ઉપર શ્રદ્ધા ધરાવે પરંતુ લોકોએ શ્રદ્ધા કરી નહીં એનાથી પણ અજ્ઞાનતા અને અસામર્થ્યપણું સિદ્ધ થયું તથા ઈસામસીહ ચાલવાથી થાકી ગયા હતા એવું પણ લખેલ છે. તેથી વીર્યાંતરાયનું દૂષણ પણ હતું તથા દયાનંદસરસ્વતિ જે કહે છે કે મનુષ્ય સર્વજ્ઞ ક્યારે પણ ન હોઈ શકે, તેથી ઈશ્વરે અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, અંગીરસ ઋષિઓના મુખથી વેદ કથન કરાવ્યા, આ કહેવું પણ મહાજૂઠ્ઠુ છે તથા કોણ જાણે તે ઋષિઓએ મનઘડંત ગપ્પા માર્યા હોય, આ વાતના સાક્ષી કોણ છે કે ઈશ્વરે એમની પાસે કથન કરાવ્યું, શું ઈશ્વર પોતે બનાવેલા અને લખાવેલા વેદ ઋષિઓને નહોતા આપી શકતા. અમે ઉપર પ્રમાણ લખી આવ્યા છીએ કે સર્વવ્યાપી ઈશ્વર દેહ વિના અન્યને પ્રેરણા આદિ કંઈ કરી શકતા નથી તથા અનુમાન પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે, દેહરહિત ઈશ્વર, કર્તા નથી.

आकाशवत्. इस वास्ते अठारह दूषण रहित देहवाला ही उपदेशक हो शकता है, सो ही अर्हंत परमेश्वर है.

दयानंद सरस्वति जो प्रतिमा का पूजना निषेध करता है सो भी अज्ञानोदय सें क्योंकि प्रथम खंड में सप्रमाण लिख आये है कि वेद ईश्वर के कथन करे हुए नहि तब तो वेदो में मूर्त्तिपूजन हुआ तो क्या हुआ और न हुआ तो भी क्या हुआ. जब वेद ही ईश्वरोक्त नहि तब दयानंद के गल्ल बजाने सें क्या है. इस वास्ते अर्हंत परमेश्वर ही सर्वज्ञ और सच्चे धर्म का उपदेशक है, अन्य नहि है, जेकर कोई ऐसा कहै कि जैनीओने अच्छी अच्छी बातो अपने पुस्तको में अपने अर्हंतो के वास्ते लिखी लिनी है तो हम कहते है कि अन्य मतांवाला को किसने रोका है जो तुम अपने अवतारो वास्ते अच्छी बाता मत लिखो, परंतु जैसा जिसका चालचलन था तैसा ही लिखनेवालो ने लिखा है, क्योंकि विक्रमादित्य का बडा भाई भर्त्तृहरि अपना बनाया शृंगार शतक में लिखता है कि–

शंभुस्वयंभुहरयो हरिणेक्षणानां येनक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥१॥

सारांश यह है कि ब्रह्मा, विष्णु और महेश्वर इन तीनों कों काम नें स्त्रीयों का घर का दास बनवाया और अर्हंत परमेश्वर गुणवान थे सो वैसे ही लिखने में आये है, अरु अन्य देव विषयी होने सें वैसे ही लिखने में आते है.

कितनेक यह भी कहता है कि जैनमत में जो तीर्थंकरो की आयु और अवगाहना अर्थात् शरीर का उंचापणा और परस्पर तीर्थंकरो के अंतर के असंख्य क्रोडो, लाखो वर्ष प्रमुख जो लिखे है सो प्रतीति के लायक नहि है क्योंकि इतनी आयु और इतिहासतिमिरनाशक का कर्त्ता भी इस वात कों मश्करी की तौरपर लिखता है, परंतु जब यह संसार अनादि सिद्ध है तो इसमें पूर्वोक्त तीनो वातो का होना मुश्किल नहि है और जो वेदो में लिखा है कि में सौ वर्ष तक जि शकुं और कठ उपनिषद में यमनिचि कहता है कि बेटे और पोते मांग जो सौ सौ वर्ष जिवना. इससें तो जो मोक्ष मूलर साहिब ने लिखा है कि वेदो कों बने २९०० सौ वा ३१०० सौ वर्ष हुए है सो सिद्ध होता है क्योंकि २९०० वा ३१०० वर्ष पर वेदो की उत्पत्ति समय में सौ वर्ष की ही आयु थी, १ सो वैसी ही प्रार्थना करी.

⇒ जैनमत में दर्शावेल आयुष्य और देहप्रमाण का प्रतिपादन :

तौरेत ग्रन्थ में नूह प्रमुख की ६०० सौ, ८०० सौ, ९०० सौ वर्ष तक की आयु लिखी है इस वास्ते क्या वेदोही का कहना सत्य, अन्य का नहि ? इतिहासतिमिरनाशक का लिखनेवाला वेद, स्मृति, पुराणादि के अनुसार ही बहुत वातो लिखता है, क्या अन्य पुस्तक कोई नहि जिसका प्रमाण लिखा जाय तथा अंग्रेज जो पुरानी वात का पत्ता लिखता है वो ६००० हजार वर्ष के अंदर ही का लिखता है, इसामसीह का कहना सत्य करता है.

अक्रियत्वात् - અક્રિય હોવાથી. આકાશની જેમ તથા અઢાર દૂષણથી રહિત દેહવાળા પણ ઉપદેશક થઈ શકે છે અને તે જ અરિહંત પરમેશ્વર છે.

દયાનંદ સરસ્વતિ પ્રતિમાની પૂજાનો નિષેધ કરે છે તે પણ અજ્ઞાનના ઉદયથી. કારણ કે, પ્રથમ ખંડમાં પ્રમાણ સહિત લખી આવ્યા છીએ કે વેદ ઈશ્વરના કથન કરેલા નથી. તો તો વેદોમાં મૂર્તિની પૂજા સિદ્ધ થઈ તો પણ શું અને ન થઈ તો પણ શું ? જ્યારે વેદો જ ઈશ્વરે કહેલા નથી તો દયાનંદના શોર મચાવવાથી શું ? માટે અરિહંત પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ અને સાચા ધર્મના ઉપદેશક છે. અન્ય નથી. જો કોઈ એવું કહે કે, જૈનોએ પોતાના પુસ્તકોમાં પોતાના અરિહંતોને માટે સારી-સારી બાબતો લખી છે, તો અમે કહીએ છીએ કે, અન્યમતવાળાઓને કોને રોક્યા, જો તમે પોતાના અવતારો માટે સારી વાત ન લખો. પરંતુ જેની જેવી ચાલચલગત હોય, તેવું જ લખવાવાળા લખે છે. કારણ કે, વિક્રમાદિત્યના મોટાભાઈ ભર્તૃહરિએ પોતાના બનાવેલા શૃંગાર શતકમાં લખ્યું છે કે,

शंभुस्वयंभुहरयो हरिणेक्षणानां येनक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥१॥

સારાંશ એ છે કે - બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રણેય ને કામદેવે સ્ત્રીઓના ઘરના દાસ બનાવ્યા છે અને અરિહંત પરમેશ્વર ગુણવાન હતા તો તેવું જ લખવામાં આવે છે અને અન્ય દેવો વિષયી હોવાથી તેવું લખવામાં આવે છે.

⇒ જૈનમતમાં દર્શાવેલ આયુષ્ય અને દેહપ્રમાણનું પ્રતિપાદન :-

કેટલાક એવું પણ કહે છે કે, જૈનમતમાં જે તીર્થંકરનું આયુષ્ય અને અવગાહના અર્થાત્ શરીરની ઊંચાઈ અને પરસ્પર તીર્થંકરોના અંતરમાં અસંખ્ય ક્રોડો, લાખો વર્ષ વગેરે જે લખ્યું છે તે પ્રતીતિનો વિષય બનતો નથી. કારણ કે, આટલું આયુષ્ય અને ઇતિહાસતિમિરનાશકના કર્તા પણ આ વાતની મશ્કરી કરતાં લખે છે, પરંતુ જ્યારે આ સંસાર અનાદિ સિદ્ધ છે તો એમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ વાતોનું હોવું અશક્ય નથી અને વેદોમાં જે લખ્યું છે કે હું સો વર્ષ સુધી જીવી શકું અને કઠ ઉપનિષદમાં યમનિચિ કહે છે કે પુત્ર અને પૌત્ર માંગ જેથી સો સો વર્ષ જીવવાનું. આનાથી તો મોક્ષમૂલર સાહેબે જે લખ્યું છે કે વેદોને બન્યાને ૨૯૦૦ સો અથવા ૩૧૦૦ સો વર્ષ થયા છે, તે સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે, ૨૯૦૦ સો અથવા ૩૧૦૦ સો વર્ષ પૂર્વે વેદોની ઉત્પત્તિના સમયે ૧૦૦ વર્ષનું જ આયુષ્ય હતું. તેથી ૧૦૦ વર્ષની જ પ્રાર્થના કરી.

તૌરેત ગ્રંથમાં નૂહ વગેરેની ૬૦૦ સો, ૮૦૦ સો, ૯૦૦ સો વર્ષનું આયુષ્ય લખ્યું છે. માટે શું વેદોનું કહેવું જ સત્ય અન્યોનું નહીં ? ઇતિહાસતિમિરનાશકના લખવાવાળા વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણાદિને અનુસારે જે ઘણી વાતો લખે છે. શું અન્ય કોઈ પુસ્તક નથી કે જેનું પ્રમાણ લખી શકાય તથા અંગ્રેજો જે જૂની વાતની શોધો લખે છે, તે ૬૦૦૦ વર્ષની અંદરનું જ લખે છે. ઈસામસીહનું કથન સત્ય કરે છે.

कितनेक कहते है कि ६००० हजार वर्ष के पहिले की कोई इमारत वा सिक्का नहि मिलता है इस वास्ते ६००० हजार वर्ष के अंदर ही सर्व वस्तु का बने का अनुमान करता है, तिसका उत्तर यह है कि–

इमारत तो इतने वर्ष तक रह नहि शकती है और पुराने सिक्के सर्व, श्री पार्श्वनाथ के जन्मकल्याणक में धरती सें निकाल के पार्श्वनाथ के घर में इंद्र और देवताओने डाल देने सें पुराना सिक्का नहि मिलता है, यह लिखना जैनमतानुसार है और अनादि काल की सर्व खबर और यथार्थ स्वरूप इस कालका अल्प बुद्धिवान् इतिहास लिखनेवाले नहि कह शकते है तो फिर इनके लिखने सें बहुत काल की प्राचीन बातां जैनमत की गलित नहि हो शकती है और जो इतिहासतिमिरनाशकवाला लिखता है कि इतना बडा घोडा और स्त्री कहां से मिली होगी तो हम पूछते है कि क्या घोडा, स्त्री बडे होने की नास्ति है, यह तो प्रसिद्ध है कि जैसा पुरुष बडा होता है तैसी स्त्री भी बडी होती है.

और जो इतिहासवाले को यह फिकर हुआ कि धरती थोडी और वस्ति बहुत सो भी अक्कल की अजीर्णता है क्योंकि इस दुनिया उपर अनंत काल वित्या है क्या जाने समुद्र का कहां से आना हुआ है और कहां कहां जलने जमीन रोकी है. जैनमत के शास्त्र में लिखा है कि आगे इस समुद्र का पानी इहां नहि था, महासागर में सें सगर चक्रवर्त्ति लाया. अंग्रेजो नें इस समुद्र का दक्षिणादि किनारा नहि पाया है और जो भूगोलादि कल्पन करा है सो भी अपनी अक्कल की अधिकता सें, परंतु परोक्ष वातों इनकी अक्कल सें रद्द नहि होती है और कालदोष सें जैनमत के सर्व शास्त्र न रहने सें और यथार्थ अर्थ बतानेवाले आचार्य के अभाव सें जैन शास्त्र जूठे नहि हो सकते है. जैनशास्त्र का उपदेष्टा अठारह दूषण रहित था इसवास्ते जैनमत के शास्त्र सच्चे है तथा जैनमत में जैसा त्याग, वैराग्य और संयम की बारी की और बंदोबस्त है और जिस जिस अपेक्षा सें जो जो कथन करा है सो सो वाचनेवाले का चित्त को चमत्कार उत्पन्न करता है. क्या वेद और क्या अन्य शास्त्र, सर्व जैनमत के शास्त्र आगे निर्माल्य लगता है, यह मेरा कहना तब सत्य मालूम होवेगा जब जैनमत का शास्त्र परीक्षा करनेवाला पढेगा. इतिहास तिमिरनाशक का लिखनेवाला लिखता है कि जैन और बौध एक मत है, सो उनकी बडी भूल है क्योंकि जैन और बौध मत में इतना अंतर है कि जैसा रात और दिन में है. जेकर इतिहासतिमिरनाशक के लिखनेवाला जैन और बौध मत का तत्त्व को जानता तो ऐसा कदापि न लिखता. आज सें २४१२ वर्ष पहिलां महावीर भगवंत का पावापुरी में निर्वाण हुआ, जब श्रीमहावीर विद्यमान थे तब बौध मत का शाक्यसिंह गौतम नामका कोई गुरु नहि था, निःकेवल इतिहास और तवारीख लिखनेवालो ने महावीर भगवंत को ही शाक्यसिंह गौतम करके लिखा है.

इतिहासतिमिरनाशक का लिखनेवाला शाक्यमुनि की स्त्री का नाम यशोधरा लिखता है. श्रीमहावीर के गृहस्थवास की स्त्री का नाम जैनमत के शास्त्र में यशोदा लिखा है यही मिलता है परंतु

કેટલાક કહે છે કે ૬૦૦૦ વર્ષ પહેલાંની કોઈ ઈમારત (મોટા મકાન) અથવા તો સિક્કા નથી મળતા. તેથી જ ૬૦૦૦ વર્ષની અંદર જ બધી વસ્તુ બની છે, એવું અનુમાન કરે છે. તેનો ઉત્તર આ છે કે -

ઈમારત તો આટલા વર્ષ સુધી રહી શકતી નથી અને જૂના બધા સિક્કા શ્રીપાર્શ્વનાથના જન્કલ્યાણકમાં ભૂમિમાંથી કાઢીને શ્રીપાર્શ્વનાથના ઘરમાં ઈન્દ્ર અને દેવતાઓએ મૂકી દીધા હોવાથી જૂના સિક્કા મળતા નથી. આ જૈનમતાનુસારે લખાણ છે. આ કાળના અલ્પ બુદ્ધિવાળા, ઈતિહાસ લખવાવાળા અનાદિ કાળની બધી ખબર અને યથાર્થ સ્વરૂપ કહી શકતા નથી, તો પછી એમના લખવાથી ઘણા કાળની જૈનમતની પ્રાચીન વાતો ખોટી ન હોઈ શકે અને ઈતિહાસતિમિરનાશકવાળા જે લખે છે કે આટલા મોટા ઘોડા અને સ્ત્રી ક્યાંથી મળી હશે તો અમે પૂછીએ છીએ કે ઘોડા અને સ્ત્રી એ જ મોટા હોવાની મનાઈ છે ? આ તો પ્રસિદ્ધ છે કે જેટલા પુરુષ ઊંચા હોય છે તેટલી સ્ત્રી પણ ઊંચી હોય છે.

અને જો ઈતિહાસવાળાને જે ચિંતા થઈ કે ધરતી થોડી અને વસ્તી ઘણી તે પણ અક્કલ (બુદ્ધિ)ની અજીર્ણતા છે. કારણ કે, આ દુનિયામાં અનંતકાળ વીત્યો છે. કોણ જાણે સમુદ્ર ક્યાંથી આવ્યો અને પાણીએ કઈ કઈ જમીન રોકી છે. જૈનમતના શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, પૂર્વે આ સમુદ્રનું પાણી અહીં નહોતું, મહાસાગરમાંથી સગર ચક્રવર્તી લાવ્યા. અંગ્રેજોએ આ સમુદ્રના દક્ષિણ વગેરે કિનારાનો તાગ નથી મેળવ્યો અને જે ભૂગોળ આદિની જે કલ્પના કરી છે તે પણ પોતાની અક્કલની અધિનતાથી. પરંતુ પરોક્ષ વાતો એમની અક્કલથી નક્કામી (ખોટી) નથી થતી અને કાલ દોષથી જૈનમતના બધા શાસ્ત્ર ન રહેવાથી અને સાચો અર્થ બતાવવાવાળા આચાર્યના અભાવથી જૈનશાસ્ત્ર અસત્ય નથી ઠરતા. જૈનશાસ્ત્રના ઉપદેશક અઢાર દૂષણોથી રહિત હતા માટે જૈનશાસ્ત્ર સાચા છે તથા જૈનમતમાં જેવા ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને સંયમની સૂક્ષ્મતા અને બંદોબસ્ત છે અને જે જે અપેક્ષાએ જે જે કથન કરેલું છે તે તે વાંચવાવાળાના ચિત્તમાં ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે છે, ચાહે વેદ હોય અને ચાહે અન્ય શાસ્ત્ર હોય, બધા જૈનમતના શાસ્ત્ર આગળ નિર્માલ્ય લાગે છે. આ મારું કહેવું ત્યારે સાચું જણાશે જ્યારે પરીક્ષા કરવાવાળા જૈનમતના શાસ્ત્રને ભણશે. ઈતિહાસતિમિરનાશકના લખવાવાળા લખે છે કે, જૈન અને બૌદ્ધ એક મત છે તે એમની મોટી ભૂલ છે. કારણ કે, જૈન અને બૌદ્ધમતમાં એટલું બધું અંતર છે કે જેટલું રાત અને દિવસ (વચ્ચે) છે. જો ઈતિહાસતિમિરનાશકના લખવાવાળા જૈન અને બૌદ્ધ મતના તત્ત્વને જાણતા હોત તો આવું કદાપિ ન લખત. આજથી ૨૪૧૨ વર્ષ પહેલા મહાવીર ભગવંતનું પાવાપુરીમાં નિર્વાણ થયું, જ્યારે શ્રીમહાવીરભગવંત વિદ્યમાન હતા ત્યારે બૌદ્ધમતના શાક્યસિંહ ગૌતમ નામના કોઈ ગુરુ નહોતા. માત્ર ઈતિહાસ અને તવારીખ લખવાવાળાઓએ મહાવીર ભગવાનને જ શાક્યસિંહ ગૌતમ કરીને લખેલ છે.

ઈતિહાસતિમિરનાશકના લખવાવાળા શાક્યમુનિની સ્ત્રીનું નામ યશોધરા લખે છે. જૈનમતના શાસ્ત્રમાં શ્રીમહાવીરની ગૃહસ્થવાસની સ્ત્રીનું નામ યશોદા લખે છે. આ મળે છે.

ललितविस्तरा नाम के बौध मत के शास्त्र में शाक्यमुनि की स्त्री का नाम गोपा लिखा है, इस वास्ते लोकों ने श्रीमहावीर स्वामि को ही शाक्यमुनि के नाम सें लिखा है.

⇒ निन्हवो का स्वरूप :

→ भगवंत श्री महावीर स्वामि को केवलज्ञान हुआ जब १४ चौदह वर्ष हुए तब भगवान का शिष्य जमालि नामा प्रथम निह्नव हुआ, निह्नव उसको कहते है जो भगवंत के कहे ज्ञान में सें एक वा दो वचन न श्रद्धे. इस जमाली नें भगवंत का एक वचन नहि माना. भगवंत तो निश्चय नय के मत सें क्रियाकाल और निष्ठकाल अर्थात् क्रिया और तिस क्रिया सें उत्पन्न हुआ कार्य एक ही समय में मानना कहते थे और जमालि नें व्यवहार नय के मत को मान के क्रिया और कार्य भिन्न भिन्न काल में मान के पूर्वोक्त श्रीमहावीर के वचन को मिथ्या ठहराया. जमालि नें अपना मत श्रावस्ती नगरी में निकाला, परंतु जमालि का मत जमालि के साथ ही नष्ट हो गया, जमालि के मरां पीछे इस मतवाला कोई नहि रहा. इति प्रथमो निह्नवः.

→ श्रीमहावीर को केवलज्ञान हुआ जब सोलह १६ वर्ष हुए तब राजगृह नगर में तिष्यगुप्त नामा दूसरा निह्नव हुआ, सो वसु आचार्य का शिष्य था. तिसको आत्मप्रवाद पूर्व का आलावा पढते हुए को यह श्रद्धान हुआ जो आत्मा का एक अंत का प्रदेश है सोइ जीव है, तब गुरु प्रमुख बहुत बहुश्रुतो नें इनको समजाया परंतु हठ नहि छोडा. जब तिष्यगुप्त को अमलकल्पा नगरी के मित्रश्री श्रावक नें समजाया तब हठ छोड दिया. इसका पंथ भी नहि चला इति द्वितियो निह्नवः.

→ श्रीमहावीर के निर्वाण पीछे जब २१४ वर्ष गये तब आर्याषाढ आचार्य के शिष्य तीसरे निह्नव हुए. आर्याषाढ काल कर देवता हो कर फेर तत्काल अपने शरीर में प्रवेश करके अपने शिष्यो को पढाता रहा. जब पढना पूरा हुआ तब अपना स्वरूप कह कर शरीर कों छोड के देवलोक चला गया. तब शिष्यो नें परस्पर वंदना करनी छोड दीनी, उसको संशय हो गया, क्या जाने साधु साधु है कि मृतक साधु के शरीर में देवता प्रवेश करके साधु बन रहे है, आर्याषाढ आचार्यवत्. इस वास्ते इनका अयुक्तवादी निह्नव नाम पडा. जब राजगृह में आये तब मौर्यवंशी बलभद्र राजा श्रावकनें समजाए तब हठ छोड दीआ. इनका भी पंथ नहि चला इति तृतीयो निह्नवः.

→ श्रीमहावीर के निर्वाण हुए जब २२० वर्ष हुए तब समुच्छेदक वादी अर्थात् क्षणिकवादी अश्वमित्र नामा मिथिलानगरी में चौथा निह्नव हुआ. इसको राजगृह में महसूल लेनेवाले श्रावकों नें समजाया. परंतु इसका मत बौधो नें स्वीकार किया. इस वास्ते बौधो में योगाचार मत क्षणिकवादी है परंतु इस अश्वमित्र नें मत छोड दीआ. इति चतुर्थो निह्नवः.

પરંતુ લલિતવિસ્તરા નામના બૌદ્ધમતના શાસ્ત્રમાં શાક્ય મુનિની સ્ત્રીનું નામ ગોપા લખ્યું છે. માટે શ્રીમહાવીરસ્વામીને જ શાક્યમુનિના નામથી લખે છે.

⇒ નિહ્નવોનું સ્વરૂપ :-

→ ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયાને જ્યારે **૧૪ વર્ષ** થયા, ત્યારે ભગવાનના શિષ્ય **જમાલિ** નામના **પ્રથમ નિહ્નવ** થયા. નિહ્નવ તેને કહેવાય છે કે, ભગવાને કહેલા જ્ઞાનમાંથી એક-બે વચનની શ્રદ્ધા ન કરે. આ જમાલિએ ભગવાનનું એક વચન માન્યું નથી. ભગવાન તો નિશ્ચયનયના મતથી ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ (સમાપ્તિ કાળ) અર્થાત્ ક્રિયા અને ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય એક જ સમયમાં માનવાનું કહે છે અને જમાલી વ્યવહાર નયના મતને માનીને ક્રિયા અને કાર્ય જુદા જુદા કાળે માનીને પૂર્વોક્ત શ્રી મહાવીરના વચનને અસત્ય ઠરાવ્યાં. જમાલીએ શ્રાવસ્તીનગરીમાં પોતાનો મત નિકાળ્યો. પરંતુ જમાલીનો મત જમાલીની સાથે નાશ પામી ગયો. જમાલીના મર્યા પછી એ મતવાળું કોઈ રહ્યું નહીં. આ પ્રમાણે પ્રથમ નિહ્નવનું વર્ણન પૂરું થયું.

→ શ્રીમહાવીરસ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયે **૧૬ વર્ષ** થયા, ત્યારે રાજગૃહી નગરીમાં **તિષ્યગુપ્ત** નામના **બીજા નિહ્નવ** થયા, તે વસુ આચાર્યના શિષ્ય થયા હતા. તેમને આત્મપ્રવાદ પૂર્વના આલાવા ભણતાં-ભણતાં એવી શ્રદ્ધા થઈ કે આત્માનો છેલ્લો એક પ્રદેશ છે તે જીવે છે, ત્યારે ગુરુ વગેરે ઘણા-ઘણા બહુશ્રુતોએ એમને સમજાવ્યાં, પરંતુ આગ્રહ છોડ્યો નહીં. પરંતુ જ્યારે તિષ્યગુપ્તને અમલકલ્પા નગરીના મિત્રશ્રી શ્રાવકે સમજાવ્યા ત્યારે આગ્રહ છોડી દીધો. એમનો પણ પંથ ન ચાલ્યો. એ પ્રમાણે બીજા નિહ્નવનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.

→ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણ પછી જ્યારે **૨૧૪ વર્ષ** થયા ત્યારે **આર્યાષાઢ** આચાર્યના **શિષ્ય ત્રીજા નિહ્નવ** થયા. આર્યાષાઢ કાળ કરીને દેવતા થઈને પાછા તત્કાળ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશીને પોતાના શિષ્યોને ભણાવતા હતા. જ્યારે ભણવાનું પૂરું થયું ત્યારે પોતાનું સ્વરૂપ કહીને શરીર છોડીને દેવલોક ચાલ્યા ગયા ત્યારે શિષ્યોએ પરસ્પર વંદના કરવાની છોડી દીધી તેમને સંશય થઈ ગયો કોણ જાણે સાધુ-સાધુ છે કે મૃતક સાધુના શરીરમાં દેવતા પ્રવેશ કરીને સાધુ બન્યા છે. આર્યાષાઢા આચાર્યની જેમ. તેથી તેમનું **અયુક્તવાદી નિહ્નવ** નામ પડ્યું. જ્યારે રાજગૃહીમાં આવ્યાં ત્યારે મૌર્યવંશી બલભદ્ર રાજા રૂપ શ્રાવકે સમજાવ્યા, ત્યારે આગ્રહ છોડી દીધો, તેમનો પણ પંથ ચાલ્યો નહીં. આ પ્રમાણે ત્રીજા નિહ્નવનું વર્ણન પૂરું.

→ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણને જ્યારે ૨૨૦ વર્ષ થયા ત્યારે **સમુચ્છેદકવાદી** અર્થાત્ **ક્ષણિકવાદી અશ્વમિત્ર** નામના ચોથા નિહ્નવ મિથિલાનગરીમાં થયા. તેમને રાજગૃહીમાં કર લેવાવાળા શ્રાવકોએ સમજાવ્યાં. પરંતુ એનો મત બૌદ્ધોએ સ્વીકારી લીધો. માટે બૌદ્ધમાં યોગાચારમત ક્ષણિકવાદી છે. પરંતુ આ અશ્વમિત્રે મત છોડી દીધો. આ પ્રમાણે ચોથા નિહ્નવનો મત પૂરો થયો.

→ श्री महावीर के निर्वाण को **जब २२८ वर्ष** हुए तब दो क्रिया वेदने में एक साथ उपयोग माननेवाला **गंगदत्त** नामा **पांचमा निह्नव** हुआ. महागिरि आचार्य के धनदेव नामा शिष्य का वो शिष्य था. तिसके शिर में टढरी (ताल) थी. अश्विनी मास में नदी उतरते के शिर में सूर्य की धूप लगी और पगो में ठंडा जल लगा तब कहने लगा कि मेरा एक समय में दोनुं जगे उपयोग है. इस वास्ते में एक समय में दो क्रिया वेदता हुं. इस वास्ते एक समय में दो क्रिया का मत स्थापन करने लगा, गुरु का समजाया न समजा. फिरता हुआ राजगृह नगर में मणिनाग यक्ष के मंदिर में आया. तिहां अपना मत लोगों के आगे कहने लगा, तब मणिनाग यक्ष ने कहा कि भगवंत श्री महावीर नें इसी जगेपर एक समय में एक क्रिया वेदने का एक उपयोग कहा था, तुं क्या उनसें भी अधिक ज्ञानी है ? हठ छोड दे नहि तो मार डालुंगा. तब डर के लिये और गुरुओ के समजाने सें मत का हठ छोड दिया. इति पंचमो निह्नवः.

→ श्रीमहावीर के निर्वाण पीछे **जब ५४४ वर्ष** गये तब रोहगुप्त नामा **छठा निह्नव** हुआ. श्रीगुप्ताचार्य के शिष्य **रोहगुप्त** नें अंतरंजीका नगरी में बलश्री राजा की सभा में पोट्टशाल परिव्राजक को जितने वास्ते जीव, अजीव, नोजीव, ये तीन राशि प्ररूपी परिव्राजक को जिता. जब गुरु पास आया तब गुरु ने कहा, तीसरी राशि "नोजीव" नहि. तुं राजा की सभा में फिर जाकर कहा दे के "नोजीव" नहि. तब रोहगुप्त अभिमान सें कहने लगा कि "नोजीव" है. मेंने जूठ तो नहि कहा है ? तब गुरु ने राजा की सभा में रोहगुप्त को जूठा ठहराया. परंतु अभिमान सें रोहगुप्त नें अपना मत छोडा नहि. तब गुरु नें उसकों संघ से बाहिर किया. तब तिस रोहगुप्त नें वैशेषिक मत चलाया, जो कि ब्राह्मण लोगो में नवीन न्याय मत करके प्रसिद्ध है, यह नहि समजा. इति षष्ठो निह्नवः.

→ श्री महावीर के निर्वाण पीछे **जब ५८५ वर्ष** गये तब **गोष्ठा माहिल** नामा **सातमा निह्नव** हुआ. इसनें दो बातां अभिमान सें नहि मानी. एक तो जीव के कर्म आत्मा के उपर ले ही प्रदेशों के साथ बंध होते है और दूसरा, प्रत्याख्यान में काल की मर्यादा नहि करनी. यह नहि समजा. इति सप्तमो निह्नवः.

इन सातो का विशेष स्वरूप देखना होवे तो विशेषावश्यक की टीका देख लेनी.

→ श्री महावीर के निर्वाण पीछे **जब ६०९ वर्ष** गये तब **आठमा महा निह्नव**, महाविसंवादी **शिवभूति बोटिक** हुआ. तिसकी उत्पत्ति ऐसी है.

⇒ बोटिक (दिगंबर) मत की उत्पत्तिः

रथवीरपुर नगर के राजा का शिवभूति नामा बडा योद्धा सेवक था, राजा को बडा वल्लभ था. एक दिन अपनी स्त्री सें गुस्से हो कर और राजा को विना पूछे श्रीकृष्णसूरि आचार्य के पास दीक्षा ले लीनी, तिहां से अन्यत्र विहार कर गया. कालांतर में फिरकर तिसी नगर में गुरु के साथ आया, तब राजा नें अपने पास बुलाया, दर्शन किया और एक रत्नकंबल तिसको दिया, तब तिसनें गुरु को दिखलाया. गुरु

→ શ્રીમહાવીરને નિર્વાણને **જ્યારે ૨૨૮ વર્ષ** પૂરા થયા ત્યારે બે ક્રિયા વેદનામાં = બે ક્રિયાના વેદનકાળમાં એકી સાથે ઉપયોગ માનવાવાળા **ગંગદત્ત** નામના **પાંચમા નિહ્નવ** થયા. મહાગિરિ આચાર્યના ધનદેવ નામના શિષ્યના તે શિષ્ય હતા. તેમનાં મસ્તકે ટાલ હતી. આસો માસમાં નદી ઉતરતી વખતે ટાલમાં સૂર્યનો તાપ લાગ્યો અને પગ ઉપર ઠંડુ પાણી લાગ્યું, ત્યારે કહેવા લાગ્યા કે, 'મારે એક સમયમાં બે જગ્યાએ ઉપયોગ છે માટે હું એક સમયે બે ક્રિયાને જાણું છું' તેથી એક સમયમાં બે ક્રિયાનો મત સ્થાપન કરવા લાગ્યા. ગુરુના સમજાવ્યા છતાં ન સમજ્યાં. ફરતાં-ફરતાં રાજગૃહી નગરીમાં મણિનાગ યક્ષના મંદિરમાં આવ્યાં. ત્યાં લોકોને પોતાનો મત સમજાવવા લાગ્યા, ત્યારે મણિનાગ યક્ષે કીધું કે, ભગવંત શ્રી મહાવીરે આ જગ્યા ઉપર એક સમયે એક ક્રિયા જાણવાનો એક ઉપયોગ કહ્યો હતો. તું એમના કરતા પણ વધારે જ્ઞાની છે ? આગ્રહ છોડી દે. નહીંતર મારી નાંખીશ, ત્યારે ડરના લીધે અને ગુરુના સમજાવવાથી મતનો હઠ છોડી દીધો. આ પ્રમાણે પાંચમા નિહ્નવનો મત પૂરો થયો.

→ શ્રી મહાવીરને નિર્વાણ પછી **જ્યારે ૫૪૪ વર્ષ** ગયા ત્યારે **રોહગુપ્ત** નામના **છટ્ઠા નિહ્નવ** થયા. શ્રી ગુપ્તાચાર્યના શિષ્ય રોહગુપ્તે અંતરંજીકા નગરીમાં બલશ્રી રાજાની સભામાં પોટ્ટશાલ પરિવ્રાજકને જીતવા માટે જીવ, અજીવ અને નોજીવ આ ત્રણ રાશિની પ્રરૂપણા કરી પરિવ્રાજકને જીતી લીધો, જ્યારે ગુરુ પાસે આવ્યા, ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે, ત્રીજી "નોજીવ" રાશિ નથી. તું રાજાના સભામાં પાછો જઈને કહી આવ કે, "નોજીવ" નથી, ત્યારે રોહગુપ્ત અભિમાનથી કહેવા લાગ્યો કે, "નોજીવ" છે. મેં જૂઠુ તો નથી કીધું ને ? ત્યારે ગુરુએ રાજાની સભામાં રોહગુપ્તને જૂઠો ઠરાવ્યો. પરંતુ રોહગુપ્તે અભિમાનથી પોતાનો મત છોડ્યો નહીં, ત્યારે ગુરુએ એમને સંઘથી બહાર કરી દીધા, ત્યારે તે રોહગુપ્તે વૈશેષિક મત ચલાવ્યો. જો કે, બ્રાહ્મણ લોકોમાં નવીન ન્યાયમત તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આ(રોહગુપ્ત) ન સમજ્યા. આ પ્રમાણે છટ્ઠો નિહ્નવ પૂરો થયો.

→ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી **જ્યારે ૫૮૫ વર્ષ થયા** ત્યારે **ગોષ્ઠામાહિલ** નામના **સાતમા નિહ્નવ** થયા. એમને અભિમાનથી બે વાતો ન માની. એક તો જીવનો કર્મની સાથે આત્માના ઉપરના જ પ્રદેશોની સાથે બંધ થાય છે. અને બીજું પચ્ચક્ખાણમાં કાળની મર્યાદા ન કરવી. આ નિહ્નવ માન્યા નહીં. આ પ્રમાણે સાતમાં નિહ્નવનું વર્ણન પૂરું થયું.

આ સાતેયનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણવું હોય તો વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની ટીકા જોઈ લેવી.

→ શ્રી મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી **જ્યારે ૬૦૯ વર્ષ** થયા ત્યારે **આઠમા મહા નિહ્નવ**, મહાવિસંવાદી **શિવભૂતિ** બોટિક થયા. તેની ઉત્પત્તિ આવી છે.

⇒ બોટિક (દિગંબર) મતની ઉત્પત્તિ :

રથવીરપુર નગરના રાજાનો શિવભૂતિ નામનો મહાન યોદ્ધા સેવક હતો. રાજાને અત્યંત પ્રિય હતો. એક દિવસ પોતાની સ્ત્રીથી ગુસ્સે થઈને રાજાને પૂછ્યા વિના શ્રીકૃષ્ણસૂરિ આચાર્યની પાસે દીક્ષા લઈ લીધી, ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે વિહાર કરી ગયા. કેટલોક વખત પછી ફરીને ગુરુની

नें कहा, इतने मोलका वस्त्र साधु को रखना योग्य नहि, भला अब तुं इसको ओढ ले, तब तिसनें तिस रत्नकंबल को बांध के रख लिया, जब कोई पास न होवे तब तिस रत्नकंबल को खोल के देख लेता था, ममत्व सें खुशी मानता था. एक दिन गुरु नें देखा तब विचारा कि इसको रत्नकंबल पर ममत्व हो गया है, तब गुरु ने तिसको विना पूछें तिस कंबल के टुकडे करके पग लुंछने को साधुओ को दे दिये. जब शिवभूति नें कंबल के टुकडे देखे तब बहुत क्रोध में आया, परंतु गुरु सें कुच्छ जोर न चला. एक दिन श्रीकृष्णसूरि आचार्य नें जिनकल्प का वर्णन किया. यथा जिनकल्पी मुनि आठ तरें के होते है तिन में सें सर्वोत्कृष्ट जिनकल्पी को दो उपकरण होते है. रजोहरण १, मुखवस्त्रिका २. तब शिवभूति सुन के बोला के जिनकल्पी का मार्ग आप क्यों नहि पालते हो. तब श्रीकृष्णसूरि नें कहा–श्री जंबुस्वामि के निर्वाण पीछे भरतखंड में दस बोल व्यवच्छेद हो गये है–

यथाख्यात चारित्र १ सूक्ष्मसंपराय चारित्र २ परिहारविशुद्धि चारित्र ३ परमावधि ज्ञान ४ मनःपर्याय ज्ञान ५ केवलज्ञान ६ जिनकल्प ७ पुलाक लब्धि ८ आहारक लब्धि ९ मुक्ति होना १०.

इस वास्ते जिनकल्प इस काल में व्यवच्छेद है. तब शिवभूति बोला तुम कायर हो, मैं जिनकल्प पालुंगा, गुरु नें बहुत समजाया, सो विशेषावश्यक सें जान लेना. तब शिवभूति सर्व वस्त्र छोड के नग्न हो गया. तब तिस शिवभूति की बहिन उत्तरा नामे थी, तिसनें भी भाई की देखा देख वस्त्र फेंक दीए और नग्न हो गई. जब नगर में भिक्षा को आई तब वेश्यानें झरोंखे से उसके उपर एक वस्त्र ऐसा गेरा, जिससें उसका नग्नपणा ढांका गया. तब भाई को कहने लगी कि मुज को देवांगनानें वस्त्र दिया है. जब भाईकों भी नग्न फिरती बुरी लगी, तब कहने लगा तुं वस्त्र रख ले, तेरे को (स्त्री को) मुक्ति नहि. तिस शिवभूति को दो चेले हुए, कोडिन्य. १, कोष्टवीर. २ तब तिनके चेले भूतिवलि और पुष्पदंतनें श्रीमहावीर सें ६८३ वर्ष पीछे ज्येष्ठ सुदि ५ के दिन तीन शास्त्र रचे. धवलनामा ग्रन्थ ७०००० सित्तेर हजार श्लोक प्रमाण, जयधवल नामा ग्रन्थ ६०००० साठ हजार श्लोक प्रमाण, महाधवल नामा ग्रन्थ ४०००० चालीस हजार श्लोक प्रमाण. ये तीनों ग्रन्थ कर्णाटक देश की लिपि में लिखे गये और शिवभूति के नग्न साधु बहुलताई सें कर्णाटक देश की तरफ फिरते है. क्योंकि दक्षिण देश में शीत थोडा पडता है. जब कालांतर पाके मत की वृद्धि हो गई तब भगवंत सें १००० हजार वर्ष पीछे इस मत के धारक आचार्यो के चार नाम रखे. नंदि, सेन, देव, सिंह. जैसे पद्मनंदि १, जिनसेन २, यौगींद्र देव ३, विजयासिह ४. इनके लगभग कुंदकुंद, नेमचंद्र, विद्यानंदि, वसुनंदि आदि आचार्यो जब हुए तब तीनों ने श्वेतांबर की हिनता करने वास्ते मुनि के आचार व्यवहार के स्वकपोलकल्पित अनेक ग्रन्थ बनाये. जिससें श्वेतांबरों कों कोई भी साधु न माने. बहुत कठिन वृत्ति कथन करी. परंतु यह नहि समजे के पडोशी के कुशौन करने को अपना नाक कटवाना अच्छा नहि. दिगंबरों नें कठिन वृत्ति कथन करके

સાથે તે નગરમાં આવ્યા. ત્યારે રાજાએ પોતાની પાસે બોલાવ્યા. દર્શન કર્યા અને તેમને એક રત્નકંબલ આપી. ત્યારે તેમને ગુરુને બતાવી. ગુરુએ કહ્યું કે, આટલા બધા મૂલ્યવાળા વસ્ત્ર સાધુએ રાખવા યોગ્ય નથી. ભલા ! હવે તું આને ઓઢી લે, ત્યારે તેને તે રત્નકંબલને બાંધીને રાખી લીધી. જ્યારે કોઈ પાસે ન હોય ત્યારે તે રત્નકંબલ ખોલીને દેખી લેતા હતા. મમત્વથી ખુશ થતા હતા. એક દિવસ ગુરુએ દેખ્યું ત્યારે વિચાર્યું કે આને રત્નકંબલ ઉપર મમત્વ થઈ ગયું છે. ત્યારે ગુરુએ તેમને પૂછ્યા વિના તે કંબલના ટુકડા કરીને સાધુઓને પગ લુંછવા આપી દીધી, જ્યારે શિવભૂતિએ કંબલના ટુકડા દેખ્યા, ત્યારે અત્યંત ક્રોધમાં આવ્યા, પરંતુ ગુરુ આગળ કંઈ જોર ન ચાલ્યું. એકદિવસ શ્રીકૃષ્ણસૂરિ આચાર્યે જિનકલ્પનું વર્ણન કર્યું. જેમ કે જિનકલ્પી મુનિ આઠ પ્રકારના હોય છે. તેમાંથી સર્વોત્કૃષ્ટ જિનકલ્પીને ૨ ઉપકરણ હોય છે. રજોહરણ ૧, મુહપત્તિ ૨. તે સાંભળીને શિવભૂતિ બોલ્યા કે જિનકલ્પીનો માર્ગ આપ કેમ નથી પાળતા ? ત્યારે શ્રીકૃષ્ણસૂરિએ કહ્યું કે, શ્રીજંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી ભરતખંડમાં ૧૦ બોલ વ્યવચ્છેદ (નાશ) થઈ ગયા છે.

યથાખ્યાતચારિત્ર ૧., સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર ૨., પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર ૩., પરમાવધિ જ્ઞાન ૪., મનઃપર્યાયજ્ઞાન ૫., કેવળજ્ઞાન ૬., જિનકલ્પ ૭., પુલાકલબ્ધિ ૮., આહારકલબ્ધિ ૯., મુક્તિ થવી ૧૦.

તેથી આ કાળમાં જિનકલ્પનો વ્યવચ્છેદ છે. ત્યારે શિવભૂતિ બોલ્યા કે, તમે કાયર છો. હું જીનકલ્પ પાળીશ. ગુરુએ ઘણા સમજાવ્યાં. તે વિશેષાવશ્યકથી જાણી લેવું. ત્યારે શિવભૂતિ સર્વ વસ્ત્ર છોડીને નગ્ન થઈ ગયા. ત્યારે તે શિવભૂતિની બેન ઉત્તરા નામની હતી. તેને પણ ભાઈની દેખાદેખીથી (ને જોઈને) વસ્ત્ર ફેંકી દીધા અને નગ્ન થઈ ગઈ, જ્યારે નગરમાં ભિક્ષા માટે ગઈ, ત્યારે વેશ્યાએ ઝરૂખા ઉપરથી એકવસ્ત્ર નાંખ્યું જેથી એનું નગ્નપણું ઢંકાઈ ગયું. ત્યારે ભાઈને કહેવા લાગી કે મને દેવાંગનાઓએ વસ્ત્ર આપ્યા છે. જ્યારે ભાઈને પણ નગ્ન ફરતી ખરાબ લાગી ત્યારે ભાઈ કહેવા લાગ્યો કે તું વસ્ત્ર રાખી લે. તારે (સ્ત્રીને) મુક્તિ નથી. તે શિવભૂતિને ૨ ચેલા થયા. કોડિન્ય ૧., કોષ્ટવીર ૨. ત્યારે તેમના ચેલા ભૂતિબલિ અને પુષ્પદંતે શ્રીમહાવીરસ્વામીથી ૬૯૩ વર્ષે જેઠ સુદિ પાંચમે ત્રણ શાસ્ત્ર રચ્યા. ધવલનામનો ગ્રંથ ૭૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ, જયધવલ નામનો ગ્રંથ ૬૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ, મહાધવલ નામનો ગ્રંથ ૪૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. આ ત્રણેય ગ્રંથ કર્ણાટક દેશની લિપિમાં લખેલ છે અને શિવભૂતિના નગ્ન સાધુ મોટે ભાગે કર્ણાટક દેશ તરફ ફરે છે. કારણ કે, દક્ષિણ દેશમાં થોડી ઠંડી પડે છે. કાલાંતરે મતની વૃદ્ધિ થઈ ગઈ, ત્યારે ભગવાનના ૧૦૦૦ વર્ષ થયા પછી આ મતના ધારક આચાર્યોના ચાર નામ રાખ્યાં-નંદિ, સેન, દેવ, સિંહ. જેવી રીતે પદ્મનંદિ ૧, જીનસેન ૨, યૌગીંદદેવ ૩, વિજયાસિંહ ૪. એમના લગભગ કુંદકુંદ, નેમચંદ્ર, વિદ્યાનંદિ, વસુનંદિ આદિ આચાર્યો જ્યારે થયા, ત્યારે તેઓએ શ્વેતાંબરની હીનતા કરવા માટે મુનિના આચાર વ્યવહારના મનઘડંત કલ્પનાના અનેક ગ્રંથ બનાવ્યા. જેથી શ્વેતાંબરોને કોઈપણ સાધુ ન માને. ઘણી કઠણ વૃત્તિનું (આચારોનું) કથન કર્યું. પરંતુ એમ ન સમજ્યા કે, પાડોશીનું

श्वेतांबरो की निंदा तो करी, परंतु अपने मत का साधुओ का सत्यानाश कर डाला. ऐसी वृत्ति पालनेवाला भरतखंड में इस पंचम काल में हो नहि सकता है तथा एक और मूर्खता करी, जो वृत्ति चतुर्थ काल के वज्रऋषभ संहननवालों के वास्ते थी, सोई वृत्ति पंचम काल के सेवार्त्त संहननवालो के वास्ते लिख मारी. जब दिगंबरो में कषाय उत्पन्न भई तब इनके चार संघ भये. काष्ठासंघ १ मूल संघ २ माथुर संघ ३ गोप्य संघ ४. चमरी गाय के वालो की पीछी काष्ठा संघ में रखते है, मूल संघ में मोरपीछी रखते है, माथुर संघ में पीछी रखथे नहि है और गोप्य संघ मोरपीछी रखते है. गोप्य संघ स्त्री को भी मोक्ष कहते है, शेष तीन नहि कहते है, गोप्य वंदना करनेवाले को धर्मलाभ कहते है, शेषतीन धर्मवृद्धि कहते है. अब इस काल में इस मत के वीश पंथी, तेरापंथी, गुमानपंथी इत्यादि भेद हो रहे है. तीन में वीशपंथी पुराने है. शेष दोनो नवीन है. इति अष्टमो निह्नवः.

⇒ ढूंढक मतकी उत्पत्ति :

→ इस पीछे संवत् ११५९ में पुनमीआ, संवत् १२१३ में अंचलीआ, संवत् १२३६ में साढपुनमीआ, संवत् १२५० में आगमीआ, संवत् १२०४ में खरतर, संवत् १५७२ में पासचंद हुआ. इनके वेष में विशेष फरक नहि है. जिन प्रतिमा की पूजा में भी फर्क नहि है, किंतु किसी किसी वात की श्रद्धा में फरक है. सो खेंचातान नहि करता सो अच्छा है. इनके सिवाय लुंपक और ढुंढक तथा तेरापंथी ढुंढक ये तीनो पंथ गृहस्थ के चलाये है. इनके न तो देव है और न गुरु है, बहुती वातां इनके मतो में स्वकपोलकल्पित है. इनका वेष भी जैनमत का नहि है, इनकी उत्पत्ति ऐसी है.

गुजरात देश के अहमदाबाद नगर में एकलौंका नामका लिखारी यति के उपाश्रय में पुस्तक लिखके आजीविका चलाता था. एक दिन उसके मनमें ऐसी बेइमानी आइ जो एक पुस्तक के सात पाना बीच में सें लिखने छोड दीए. जब पुस्तक के मालिक ने पुस्तक अधूरा देखा तब लुंके लिखारी की बहुत भंडी करी और उपाश्रय में सें निकाल दिया और सब को कह दिया कि इस बेइमान के पास कोई भी पुस्तक न लिखावे. तब लुंका आजीवीका भंग होने सें बहुत दुःखी हो गया और जैनमत का बहुत द्वेषी बन गया. परंतु अहमदावाद में तो लुंके का जोर चला नहि, तब तहां से ४५ कोस पर लिंबडी गाम है वहां गया. तहां लुंके का संबंधी लखमसी वाणिया राज्य का कारभारी था. तिसको जाके कहा कि भगवंत का धर्म लुप्त हो गया है, मैंने अहमदावाद में सच्चा उपदेश करा था, परंतु लोकोनें मुज को मारपीट के निकाल दिया, जेकर तुम मेरी सहाय करो तो में सच्चे धर्म की प्ररूपणा करुं. तब लखमसी नें कहा तुं लिंबडी के राज्य में बेधडक तेरे सच्चे धर्म की प्ररूपणा कर. तेरे खानपान की खबर में रखुंगा. तब लुंके नें संवत १५०८ में जैन मार्ग की निंदा करणी शुरु करी. परंतु २६ वर्ष तक किसी नें

ખરાબ કરવા માટે પોતાનું નાક કપાવવું તે સારું નથી. દિગંબરોએ કઠિનવૃત્તિ (આચરણા) કથન કરીને શ્વેતાંબરોની નિંદા તો કરી, પરંતુ પોતાના મતના સાધુઓનો સત્યાનાશ કરી દીધો. ભરતખંડમાં આવા આચાર પાળવાવાળા આ પંચમકાળમાં હોઈ શકતા નથી તથા એક બીજી મૂર્ખતા કરી કે, જે આચરણા ચોથા આરાના વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવાળાની હતી, તે જ આચરણા પાંચમા આરાના સેવાર્ત સંઘયણવાલા માટે લખી દીધી. જ્યારે દિગંબરોમાં કષાય ઉત્પન્ન થયા, ત્યારે તેમનાં ચાર સંઘ થયા. કાષ્ઠાસંઘ ૧, મૂલસંઘ ૨, માથુરસંઘ ૩, ગોપ્યસંઘ ૪. કાષ્ઠાસંઘમાં ચમરી ગાયના વાળની પીંછી રાખે છે, મૂલસંઘમાં મોરપીંછી રાખે છે, માથુરસંઘમાં પીંછી નથી રાખતા અને ગોપ્યસંઘવાળા મોરપીંછી રાખે છે. ગોપ્યસંઘ સ્ત્રીને પણ મોક્ષ કહે છે, બાકીના ત્રણ નથી કહેતા, ગોપ્ય વંદના કરવાવાળાને ધર્મલાભ કહે છે. બાકીના ત્રણ ધર્મવૃદ્ધિ કહે છે. હવે આ કાળમાં આ મતના વીશપંથી, તેરાપંથી. ગુમાનપંથી ઇત્યાદિ ભેદ થઈ રહ્યા છે. તેમાં વીશપંથી જૂના, બાકીના બે નવા છે. આ પ્રમાણે આઠમા નિહ્નવનું વર્ણન પૂરું થયું.

⇒ ઢૂંઢકમતની ઉત્પત્તિ :-

→ એ પછી સંવત ૧૧૫૯માં પૂનમીયા, સંવત ૧૨૧૩માં અંચલીયા, સંવત ૧૨૩૬માં સાઢપૂનમીયા, સંવત ૧૨૫૦માં આગમીયા, સંવત ૧૨૦૪માં ખરતર, સંવત ૧૫૭૨માં પાસચંદ (પાયચંદ) થયા. એમના વેષમાં વિશેષ ફરક નથી. જિનપ્રતિમાની પૂજામાં પણ ફરક નથી. પરંતુ કોઈ-કોઈ વાતની શ્રદ્ધામાં ફરક છે. તે ખેંચતાણ નથી કરતાં તે સારું છે. તેમનાં સિવાય લુંપક અને ઢુંઢક તથા તેરાપંથી ઢુંઢક આ ત્રણેય પંથ ગૃહસ્થના ચલાવેલા છે. એમને દેવ નથી અને ગુરુ નથી. ઘણી વાતો એમના મતમાં મનઘડંત છે. એનો વેષ પણ જૈનમતનો નથી. એની ઉત્પત્તિ આ રીતે થઈ છે.

ગુજરાત દેશના અમદાવાદ નગરમાં એક લોંકા નામનો લહીઓ યતિના ઉપાશ્રયમાં પુસ્તક લખીને આજીવિકા ચલાવતો હતો. એકદિવસ એમના મનમાં એવી બદદાનત આવી કે, એક પુસ્તકના ૭ પાના વચ્ચેથી લખવાના છોડી દીધા. જ્યારે પુસ્તકના માલિકે પુસ્તકને અધૂરું જોયું ત્યારે લુંકા લહીયાને ઘણું બોલ્યા અને ઉપાશ્રયમાંથી કાઢી દીધો અને બધાને કહી દીધું કે આ બેઈમાન પાસે કોઈપણ પુસ્તક ન લખાવવું, ત્યારે આજીવિકાનો ભંગ થવાથી લુંકો બહુ દુઃખી થયો અને જૈનમતનો ઘણો દ્વેષી બની ગયો. પરંતુ અમદાવાદમાં તો લુંકાનું જોર ચાલ્યું નહીં ત્યારે ત્યાંથી ૪૫ કોશ ઉપર લિંબડી ગામ છે ત્યાં ગયો ત્યાં લુંકાનો સંબંધી લખમસી વાણિયો રાજ્યનો કારભારી હતો. તેને જઈને લુંકાએ કહ્યું કે, ભગવંતનો ધર્મ લુપ્ત (નાશ) થઈ ગયો છે. મેં અમદાવાદમાં સાચો ઉપદેશ આપ્યો હતો પરંતુ લોકોએ મારપીટ કરીને મને કાઢી મૂક્યો જો તું મને સહાય કરે તો હું સાચા ધર્મની પ્રરૂપણા કરું. ત્યારે લખમસીએ કહ્યું કે, તું લિંબડીના રાજ્યમાં બેધડક તું તારા સાચા ધર્મની પ્રરૂપણા કર, તારા ખાના-પીવાની ખબર

इसका उपदेश नहि माना. पीछे संवत १५३४ में अक्कल का अंधा भूणा नामक वाणिया लुंके को मिला, तिसनें लुंके का उपदेश माना. लुंके के कहने सें विना गुरु के दिये वेष पहना और मूढ लोगों कों जैनमार्ग सें भ्रष्ट करना शुरु किया. लौंके नें एकत्रीस शास्त्र सच्चे मानें और व्यवहारसूत्र सच्चा नहि माना और एकत्रीस सूत्रो में जहां जहां जिनप्रतिमा का अधिकार था तहां तहां मन कल्पित अर्थ कहने लगा. इस तरे कितनेक लोगों कों जैनमार्ग सें भ्रष्ट करा. भूणे का शिष्य संवत १५६८ में रूपजी हुआ. तिसका शिष्य संवत १६०६ में वरसिंह हुआ. तिसका शिष्य संवत १६४९ में महा सुदि १३ गुरुवार पहर दिन चढे जसवंत हुआ. इसके पीछे संवत १७०९ में वजरंगजी लुंपकाचार्य हुआ. तिसके पीछे सुरत के वासी वोहोरा वीरजी के बेटी फुलांबाई की गोदी लीए बेटे लवजी नामक नें दिक्षा लिनी. दिक्षा लिया पीछे जब दो वर्ष हुए तब दशवैकालिक का टबा पढा. तब गुरु को कहने लगा तुम साधु के आचार सें भ्रष्ट हो. इसी तरे कहने सें गुरु सें लडाई हुई, तब लुंपक मत और गुरु कुं वोसराया और रींष थोभण और सखीओजी कों वहका के अपने साथ लेके स्वयमेव दिक्षा लिनी और मुहडे पाटी बांधी. इसका चेला सोमजी तथा कानजी हुए और लुंपकमति कुंवरजी के चेले धर्मसी, श्रीपाल, अमीपालनें भी गुरुकों छोड के स्वयमेव दिक्षा लिनी. तिनमें धर्मसीनें आठ कोटी पच्चखाण का पंथ चलाया सो गुजरात देश में प्रसिद्ध है और लवजी के चेले कानजी के पास गुजरात का एक धर्मदास छीपी नामक दिक्षा लेने कुं आया, परंतु कानजी का आचार उसनें भ्रष्ट जाणा. इस वास्ते मुह के पाटी बांध के वो भी साधु बन गया. इनके रहने का मकान ढुंढा अर्थात् फुटा हुआ था इस वास्ते लोको ने ढुंढक नाम दिया. धर्मदास छीपी का चेला धनाजी हुआ, तिसका चेला भूधरजी हुआ, तिसके चेले रघुनाथ, जैमल जी, गुमानजी हुए. इनका परिवार मारवाड में है. रघुनाथ के चेले भीषम नें तेरापंथी मुहबंधे का मत चलाया. लवजीका चेला सोमजी, तिसका चेला हरिदास, तिसका चेला वृंदावन, तिसका चेला भवानीदास, तिसका चेला मलुकचंद, तिसका चेला महासिंह, तिसका चेला खुसालराय, तिसका चेला छजमल, तिसका चेला रामलाल, तिसका चेला अमरसिंह, इसके चेले पंजाब देश में मुह बांधी फिरते है और कानजी के चेले मालवा और गुजरात में मुह बांधी फिरते है और धर्मदास छीपी के चेले गुजरात, मालवा और मारवाड में मुह बांधी फिरते है. इति प्रवेशिका.

ऐसे कुमतिओके मतो के आग्रह सें दूर होकर हेयोपादेयादि पदार्थ समूह के परिज्ञान में जीव को प्रवीण होना चाहिये और जन्म, जरा, मरण, रोग, शोकादिकों करके पीडित को स्वर्ग-मोक्षादि सुख संपद के संपादन करणे में अवंध्य कारण ऐसा धर्मरत्न अंगीकार करणा उचित है, क्योंकि इस अनादि अनंत संसार समुद्र में अतिशय करके भ्रमण करनेवाले जीवां को प्रथम तो मानुष्य जन्म, आर्यदेश,

હું રાખીશ. ત્યારે લુંકાએ સંવત ૧૫૦૮માં જૈનમાર્ગની નિંદા કરવી શરૂ કરી. પરંતુ ૨૬ વર્ષ સુધી કોઈએ એનો ઉપદેશ માન્યો નહીં. પછી સંવત ૧૫૩૪માં બુદ્ધિનો અંધ ભૂણા નામનો વાણીઓ લુંકાને મળ્યો. તેણે લુંકાનો ઉપદેશ માન્યો. લુંકાના કહેવાથી ગુરુએ આપ્યા વિના વેષ પહેર્યો અને અજ્ઞાની લોકોને જૈનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ કરવાનું શરૂ કર્યું. લુંકાએ ૩૧ શાસ્ત્રો સાચા માન્યા અને વ્યવહારસૂત્ર સાચું ન માન્યું અને ૩૧ સૂત્રમાં જ્યાં જ્યાં જિનપ્રતિમાનો અધિકાર હતો, ત્યાં ત્યાં મનકલ્પિત અર્થ કહેવા લાગ્યો. આ રીતે કેટલાક લોકોને જૈનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ કર્યા. સંવત ૧૫૬૮માં રૂપજી ભૂણાનો શિષ્ય થયા, સંવત ૧૬૦૬માં વરસિંહ તેમના શિષ્ય થયા, સંવત ૧૬૪૯માં મહાસુદિ ૧૩ ગુરુવારે એક પ્રહર થયે છતે તેમના શિષ્ય જસવંત થયા. એના પછી સંવત ૧૭૦૯માં બજરંગજી લુંપકાચાર્ય થયા. તેમના પછી સુરતના વાસી વોહરા વીરજીની બેટી ફુલાબાઈએ ગોદ લીધેલા લવજી નામના દીકરાએ દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પછી જ્યારે બે વર્ષ થયા, ત્યારે દશવૈકાલિકનો ટબો ભણ્યા, ત્યારે ગુરુને કહેવા લાગ્યા તમે સાધુના આચારથી ભ્રષ્ટ છો. આ રીતે કહેવાથી ગુરુ સાથે લડાઈ થઈ. ત્યારે લુંપકમત અને ગુરુને વોસિરાવી દીધા અને રીખથોભણ અને સખીઓજીને ઉશ્કેરીને પોતાની સાથે લઈને સ્વયં દીક્ષા લીધી અને મોંઢે પટ્ટી બાંધી. એમના ચેલા સોમજી તથા કાનજી થયા અને લુંપકમતિ કુંવરજીના ચેલા ધરમશી, શ્રીપાલ, અમીપાલે પણ ગુરુને છોડીને સ્વયં દીક્ષા લીધી. તેમાં ધરમશીએ આઠકોટી પચ્ચક્ખાણનો પંથ ચલાવ્યો. તે ગુજરાત દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે અને લવજીના ચેલા કાનજીની પાસે ગુજરાતના એક ધર્મદાસ છીપા નામના દીક્ષા લેવા આવ્યા, પરંતુ કાનજીના આચાર એમને ભ્રષ્ટ જાણ્યા. તેથી મુખ ઉપર પટ્ટી બાંધીને તે પણ સાધુ બની ગયા. એમનું રહેવાનું મકાન ઢુંઢા અર્થાત્ ફૂટેલું હતું તેથી લોકોએ ઢુંઢક નામ આપ્યું. ધર્મદાસ છીપાના ચેલા ધનાજી થયા, એના ચેલા ભૂધરજી થયા, તેમના ચેલા રઘુનાથ, જૈમલજી, ગુમાનજી થયા. તેમનો પરિવાર મારવાડમાં છે. રઘુનાથના ચેલા ભીખમે તેરાપંથી મુખબંધાનો મત ચલાવ્યો. લવજીનો ચેલો સોમજી. તેમનો ચેલો હરિદાસ, તેમનો ચેલો વૃંદાવન, તેમનો ચેલો ભવાનીદાસ, તેમનો ચેલો મલુકચંદ, તેમનો ચેલો મહાસિંહ, તેમનો ચેલો ખુશાલરાય, તેમનો ચેલો છજમલ, તેમનો ચેલો રામલાલ, તેમનો ચેલો અમરસિંહ એમના ચેલા પંજાબદેશમાં મુખ બાંધીને ફરે છે અને કાંજીના ચેલા માલવા અને ગુજરાતમાં મુખ બાંધી ફરે છે અને ધર્મદાસ છીપાના ચેલા ગુજરાત, માલવા અને મારવાડમાં મુખ બાંધી ફરે છે. આ પ્રવેશિકા સમાપ્ત થઈ.

આવા કુમતિઓના મતોના આગ્રહથી દૂર થઈને હેય, ઉપાદેય આદિ પદાર્થના સમૂહના પરિજ્ઞાનમાં જીવે પ્રવીણ (હોશીયાર) થવું જોઈએ અને જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક આદિથી પીડિતને સ્વર્ગ-મોક્ષ આદિ સુખ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવામાં અવંધ્ય કારણ એવા ધર્મરત્નને સ્વીકાર કરવું ઉચિત છે. કારણ કે, આ અનાદિ અનંત સંસાર સમુદ્રમાં અતિશય

उत्तम कुल, जाति, स्वरूप, आयु, पंचेद्रियादि सामग्री संयुक्त पावणा दुर्लभ है. तहां भी मानुष्यपणे में अनर्थकाहरणहार सत्धर्म पावणा अति दुर्लभ है. जैसें पुण्यहीन पुरुष को चिंतामणि रत्न मिलना दुर्लभ है तैसें एकवीश गुणे करी रहित जीव को सर्वज्ञ प्ररूपित सत्धर्म मिलना दुर्लभ है. इस वास्ते प्रथम तिन एकवीश गुणां का स्वरूप किंचित् मात्र लिखते है, क्योंकि प्रथम भव्य जीवां को अपणे में धर्मी होने की योग्यता उत्पन्न करनी चाहिये. जेकर प्रथम योग्यता उत्पन्न न करे तब तो धर्म की प्राप्ति भी प्रथम न होवे. जैसे अयोग्य भूमि में बीजबोया निष्फल होता है तथा जैसे नींब अर्थात् पाया दृढ किया विना जो महाप्रसाद बनाना चाहता है वो जबतक पाया दृढ नहि करता है तब तक विशिष्ट प्रासाद स्थित नहि हो सकता है. ऐसे ही योग्यता विना गृहस्थ और साधु का धर्म भी प्राप्त नहि होता है. हम देखते और सुनते है, बहुत मतोवाले बहुते जीवां को अपने मत में लाने वास्ते और जाति सें भ्रष्ट करने वास्ते अपना खाना खिला देते है, अपने मत में और अपनी जाति में दाखल कर देते है. जब वे उनके मत में मिलते है तब बेधडक बंदुके लेकर जंगलो में सें जानवर मारकर खाने लगते है और अंग्रेजो सरिखा वेष पेहेन के ऐसे घमंड से चलते है कि भूमिको भी धडधडा देते है और मन चाहे सो बकवाद करते है. बहिरात्मा, अंतरात्मा, परमात्मा का किंचित् स्वरूप भी नहि जानते है और वेदांति कितनेक जीवो की ऐसी बुद्धि बिगाडते है कि वे व्यवहार सत् कर्मों सें भ्रष्ट हो जाते है और कितनेक मतवाले स्त्री का भोग, मांस खाना, बदफैली करणी, दूसरे मतवालो को कतल करणा, उनके पुस्तको को जला देना, उनके मंदिर, मूर्ति तोड फोड अपने मत का स्थान बनाना, इत्यादि काम करके अपने आपको स्वर्ग जानेवाला मानना यही धर्म मानते है. परंतु हम सब मतबालों सें नम्रता पूर्वक विनती करते है कि सर्व मतवाले अपनी जाति, अपने मतमें कहै बूरे कामो को छोड के अपने आपको योग्यता प्रगट करी धर्म के अधिकारी बनावे और सर्व पशु पक्षीओ और मनुष्यो उपर मैत्रीभाव करे और देवगुरु धर्म परीक्षा करे तो यथार्थ धर्म की प्राप्ति होवे. इस वास्ते हम इहां प्रथम योग्यता का स्वरूप लिखते है.

⇒ एकवीस गुण का स्वरूप :

प्रथम इक्कीस गुण जिस जीव में होवे अथवा प्राये नवीन उपार्जन करे तिस जीव में उत्कृष्ट योग्यता जाननी और थोडे सें थोडे इक्कीस गुणो में से चाहो कोई दस गुण जीव में होवे तिसको जघन्य योग्यतावाला जानना. ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२० शेष गुणवाले को मध्यम योग्यतावाला जानना. तिन इक्कीस गुणा में से जिसमें दस गुणां सें न्यून गुण होवे वो जीव धर्म की योग्यता सें रहित जानना. वे इक्कीस गुण ये है.

ભ્રમણ કરવાવાળા જીવોને પ્રથમ તો મનુષ્ય જન્મ, આર્યદેશ, ઉત્તમકુલ, જાતિ, સ્વરૂપ, આયુષ્ય પંચેન્દ્રિયાદિ સામગ્રી સંયુક્ત પામવો દુર્લભ છે. ત્યાં પણ મનુષ્યપણામાં અનર્થનું હરણ કરનાર સદ્ધર્મ પામવો અતિદુર્લભ છે. જેમ પુણ્યહીન પુરુષને ચિંતામણિરત્ન મળવું દુર્લભ છે. તેવી રીતે ૨૧ ગુણથી રહિત જીવને સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત સત્‌ધર્મ મળવો દુર્લભ છે. માટે પ્રથમ તે ૨૧ ગુણોનું સ્વરૂપ કિંચિત્માત્ર લખીએ છીએ. કારણ કે, પ્રથમ ભવ્યજીવોએ પોતાનામાં ધર્મી થવાની યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. જો પ્રથમ યોગ્યતા ઉત્પન્ન ન કરે તો તો ધર્મની પ્રાપ્તિ પણ પ્રથમ ન થાય. જેવી રીતે અયોગ્ય ભૂમિમાં વાવેલું બીજ નિષ્ફલ જાય છે તથા જેવી રીતે નીંબ = પાયો મજબૂત કર્યા વિના જે મોટો મહેલ બનાવવા ઈચ્છે છે, તે જ્યાં સુધી પાયો મજબૂત નહીં કરે ત્યાં સુધી વિશિષ્ટ મહેલ ઊભો નહીં થઈ શકે. એવી જ રીતે યોગ્યતા વિના ગૃહસ્થ અને સાધુનો ધર્મ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. અમે દેખીએ અને સાંભળીએ છીએ કે, ઘણાં મતોવાળા ઘણાં જીવોને પોતાના મતમાં લાવવા માટે અને જાતિથી ભ્રષ્ટ કરવા માટે પોતાનું ખાવાનું ખવડાવી દે છે. પોતાના મતમાં અને પોતાના જાતિમાં દાખલ કરી દે છે. જ્યારે તેઓ એમના મતમાં મળે છે ત્યારે બેધડક બંદૂક લઈને જંગલોમાંથી જનાવર મારીને ખાવા લાગે છે અને અંગ્રેજો જેવા વેષ પહેરીને એવા ઘમંડથી ચાલે છે કે પૃથ્વીને પણ દબડાવી દે છે અને મનમાં આવે તેમ બકવાસ કરે છે. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્માના સ્વરૂપને કંઈપણ જાણતા નથી અને વેદાન્તીઓ કેટલાકે જીવોની એવી બુદ્ધિ બગાડે છે કે, તેઓ વ્યવહારમાં સત્‌ કર્મોથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને કેટલાક મતવાળા સ્ત્રીનો ભોગ, માંસ ખાવું, બદનામી કરવી, બીજા મતવાળાઓની કતલ કરવી, એમના પુસ્તકો બાળી દેવા, એમના મંદિર-મૂર્તિ તોડી, ફોડીને પોતાના મતનું સ્થાન બનાવવું ઇત્યાદિ કામ કરીને પોતે પોતાને સ્વર્ગે લઈ જનારા માન્યા અને આને આ ધર્મ માને છે પરંતુ અમે બધા મતવાળાઓને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરીએ છીએ કે, સર્વ મતવાળા પોતાની જાતિ અને પોતાના મતમાં કહેલા ખરાબ કામોને છોડીને પોતે-પોતાની યોગ્યતા પ્રગટ કરી ધર્મના અધિકારી બનાવે અને બધા પશુ, પક્ષીઓ અને મનુષ્ય ઉપર મૈત્રીભાવ ધારણ કરે અને દેવ, ગુરુ અને ધર્મની પરીક્ષા કરે, તો યથાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય. માટે અમે અહીંયાં પ્રથમ યોગ્યતાનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

⇒ એકવીસ ગુણનું સ્વરૂપ :-

પ્રથમ જે જીવમાં ૨૧ ગુણો હોય અથવા પ્રાયઃ નવા ઉપાર્જન કરે તે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ્યતા જાણવી. ૨૧ ગુણમાંથી ચાહે કોઈ પણ ૧૦ ગુણ જીવમાં હોય તેને જઘન્ય યોગ્યતાવાળા જાણવા. ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦ ગુણવાળા જીવો મધ્યમ યોગ્યતાવાળા જાણવા. તે ૨૧ ગુણમાંથી જેમાં ૧૦ ગુણથી પણ ઓછા ગુણ હોય તો તે જીવ ધર્મની યોગ્યતા રહિત જાણવો. તે ૨૧ ગુણ આ પ્રમાણે છે -

अक्षुद्र १, रूपवान् २, प्रकृति सौम्य ३, लोकप्रिय ४, अक्रुरचित्त ५, भीरु ६, अशठ ७, सुदाक्षिण्य ८, लज्जालु ९, दयालु १०, मध्यस्थ-सोमदृष्टि ११, गुणरागी १२, सत्कथक १३, सुपक्ष युक्त १४, सुदीर्घदर्शी १५, विशेषज्ञ १६, वृद्धानुग १७, विनीत १८, कृतज्ञ १९, परहितार्थकारी २०, लब्ध लक्ष्य २१ इनका किंचित् मात्र खुलासा लिखते है.

→ **अक्षुद्र**-यद्यपि क्षुद्र शब्द तुच्छ, क्रुर, दरिद्र, लघु, प्रमुख अर्थो में वर्तते है तो भी इहां क्षुद्र को अगंभीर कहते है. तुच्छ बुद्धि, उत्तान मति, अनिपुण बुद्धि, ये इस अगंभीरपणे का पर्याय नाम है. अगंभीर पुरुष धर्म नहि आराध शकता है. भीमवत् क्योंकि धर्म जो हे सो सूक्ष्म बुद्धि सें साध्या जाता है और तुच्छ बुद्धि सें धर्म का घात हो जाता है. इस वास्ते अक्षुद्र पुरुष सूक्ष्मदर्शी, अच्छीतरे विचार के काम का करणेवाला इहां धर्म ग्रहण करने योग्य होता है, सोमवत्, भीम, सोम की कथा धर्मरत्न शास्त्र सें जाननी सर्व दृष्टांत तहां से जानने. इहां निःकेवल गुण और नाम मात्र लिखेंगे. इति प्रथमो गुणः.

→ **दूसरे रूपवान् गुण का स्वरूप लिखते है.**

संपूर्ण होवे अंगोपांग-तहां अंग, शिर, उर, उदर प्रमुख है और उपांग अंगुलि आदिक है. ये पूर्वोक्त अंगोपांग जिसके संपूर्ण होवे और खंडित न होवे वो रूपवान् कहे जाते है. पांचो इंद्रिय सुंदर होवे. काणां, केकर, बहिरा, गुंगादि न होवे और शोभनीक संहनन अर्थात् शरीर सामर्थ्यवाला जिसका होवे वो रूपवान कहे जाते है. सामर्थ्य संहननवाला तप संयमादि अनुष्ठान करणे में शक्तिवान् होता है. पूर्वोक्त रूपवान् धर्मकरणे को समर्थ होता है, सुजातवत्. जेकर यथोक्त रूपवान् न होवे तो प्राये सत् गुण का भागी नहि होता है. यथा विषमसमैर्विषमसमा, विषमैर्विषमाः समैः समाचाराः करचरणदंतनासिका, वक्रोष्ठनिरीक्षणैः पुरुषाः ॥१॥

भावार्थ-जिस पुरुष के हाथ, पग, दांत, नासिका, मुख, होठ, आंख वांके टेढे होवे वे पुरुष कपटी, धूर्त्त, वक्राचारी होते है और ये पूर्वोक्त हाथादि सम-सूधे सुंदर होवे वे पुरुष सरलाचारी और धर्म के योग्य होते है. यह बहुलता का कथन है तथा आचारांग की टीका में भी कहा है कि यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति अर्थात् जहां सुंदर रूप होवे तहां गुण वास करते है. यह गुणतो पूर्व जन्म के पुण्योदय सें होता है. विवेक विलास में श्री जिनदत्तसूरि भी लिखते है, जिसका हस्त रक्त होवे सो धनवंत होवे और नीला होवे सो मद्य पीनेवाला होवे और पीला होवे सो परस्त्रीगामी होवे और काला होवे सो निर्धन होवे और जिसका नख श्वेत होवे सो यति होवे, हाड सरीखे नख होवे सो निर्धन होवे, पीले नख होवे सो रोगी होवे, फूल सरीखे नख होवे सो दुष्ट होवे, व्याघ्र सरीखे नख होवे सो क्रुर होवे. इस वास्ते रूपवान ही धर्म का अधिकारी है. इति रूपवान् द्वितीयो गुणः.

→ **प्रकृति सौम्य नामा तिसरा गुण कहते है.** प्रकृति अर्थात् स्वभावे ही परंतु कृत्रिम नहि है

અક્ષુદ્ર ૧, રૂપવાન્ ૨, પ્રકૃતિથી સૌમ્ય ૩, લોકપ્રિય ૪, અક્રુર ચિત્ત ૫, ભીરુ ૬, અશઠ ૭, સુદાક્ષિણ્ય ૮, લજ્જાળુ ૯, દયાળુ ૧૦, મધ્યસ્થ-સમદષ્ટિ ૧૧, ગુણરાગી ૧૨, સત્કથક ૧૩, સુપક્ષયુક્ત ૧૪, સુદીર્ઘદર્શી ૧૫, વિશેષજ્ઞ ૧૬, વૃદ્ધાનુગ ૧૭, વિનીત ૧૮, કૃતજ્ઞ ૧૯, પરહિતાર્થકારી ૨૦, લબ્ધ લક્ષ્ય ૨૧. આનો કંઈક ખુલાસો લખીએ છીએ.

→ **અક્ષુદ્ર**-જોકે ક્ષુદ્ર શબ્દ, તુચ્છ, ક્રુર, દરિદ્ર, લઘુ વગેરે અર્થોમાં વર્તે છે, તો પણ અહીંયાં ક્ષુદ્રને અગંભીર કહે છે. તુચ્છ બુદ્ધિ, છીછરી બુદ્ધિ, અનિપુણબુદ્ધિ આ અગંભીર-પણાના પર્યાયવાચી નામો છે. અગંભીર પુરુષ ધર્મ આરાધી શકતો નથી. ભીમની જેમ. કારણ કે, ધર્મ જે છે તે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી સાધ્ય થાય છે અને તુચ્છબુદ્ધિથી ધર્મનો ઘાત થાય છે. માટે અક્ષુદ્ર પુરુષ સૂક્ષ્મદર્શી સારી રીતે વિચારીને કામ કરવાવાળા અહીં ધર્મગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. સોમની જેમ. ભીમ અને સોમની કથા ધર્મરત્ન શાસ્ત્રથી જાણવી. સર્વ દૃષ્ટાન્ત ત્યાંથી જાણવા. અહીં કેવળ ગુણ અને નામ માત્ર લખીએ છીએ પ્રથમગુણ સંપૂર્ણ.

→ **બીજા રૂપવાન્ ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.**

અંગોપાંગ સંપૂર્ણ હોય - ત્યાં અંગ-શિર (મસ્તક), છાતી, ઉદર (પેટ) વગેરે છે. આંગળી વગેરે ઉપાંગ છે. આ પૂર્વોક્ત અંગોપાંગ જેના સંપૂર્ણ હોય અને ખંડિત ન હોય તે રૂપવાન્ કહેવાય છે. પાંચે ઈન્દ્રિય સંપૂર્ણ હોય. કાણાં, કેકર (?), બહેરા, મૂંગા આદિ ન હોય અને શોભનીક સંહનન અર્થાત્ શરીરના સામર્થ્યવાળા જે હોય તે રૂપવાન્ કહેવાય છે. સંઘયણના સામર્થ્યવાળા તપ-સંયમ આદિ અનુષ્ઠાન કરવામાં શક્તિવાન્ હોય છે. પૂર્વોક્ત રૂપવાન ધર્મ કરવામાં સમર્થ હોય છે. સુજાતની જેમ. જો યથોક્ત રૂપવાન ન હોય તો પ્રાયઃ સુંદર ગુણોનો ભાગી થતો નથી.यथा विषमसमैर्विषमसमा, विषमैर्विषमाः समैः समाचाराः करचरणदंतनासिका, वक्रोष्ठनिरीक्षणैः पुरुषाः ॥१॥

ભાવાર્થ :- જે પુરુષના હાથ, પગ, દાંત, નાક, મુખ, હોઠ, આંખ વાંકા હોય તે પુરુષ કપટી, ધૂર્ત, વક્ર આચારવાળો હોય છે અને પૂર્વોક્ત જે હાથ આદિ સમ-સીધા સુંદર હોય તે પુરુષ સરળ આચારવાળો અને ધર્મને યોગ્ય હોય છે. આ બહુલતાએ કથન છે તથા શ્રીઆચારાંગની ટીકામાં પણ કહ્યું છે કે, यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति અર્થાત્ જ્યાં સુંદર રૂપ હોય ત્યાં ગુણો વાસ કરે છે. આ ગુણ તો પૂર્વજન્મના પુણ્યોદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. વિવેકવિલાસમાં શ્રી જિનદત્તસૂરિ પણ લખે છે કે, જેનો હાથ લાલ હોય તે ધનવાન હોય અને લીલા હોય તે દારૂ પીવાવાળા હોય અને પીળા હોય તે પરસ્ત્રીગામી હોય તેમજ કાળા હોય તે નિર્ધન હોય અને જેના નખ સફેદ હોય તે યતિ થાય, હાડકા જેવા નખ હોય તે નિર્ધન થાય, પીળા નખ હોય તે રોગી થાય, ફૂલ સમાન નખ હોય તે દુષ્ટ થાય. વાઘ સમાન નખ હોય તો ક્રૂર થાય. માટે રૂપવાન્ જ ધર્મનો અધિકારી છે. રૂપવાન્ નામનો બીજો ગુણ સંપૂર્ણ.

→ **પ્રકૃતિથી સૌમ્ય નામનો ત્રીજો ગુણ કહે છે.** પ્રકૃતિ અર્થાત્ સ્વભાવે જ પરંતુ કૃત્રિમ

सौम्य स्वभाव जिसका सो अडरामणी, विश्वसनीय, सुरति रूपवाला होवे और पापकर्म, आक्रोशबद्ध, हिंसा, चोरी आदि में न प्रवर्ते, एतावता निर्वाह होते हुए पाप में न प्रवर्ते, सुखे सेवनीय विना क्लेश के आराधने योग्य होवे और अन्य जीवां को प्रशम का कारण होवे, विजय श्रेष्ठिवत्. इस गुण वाले की समज और बुद्धि भी ऐसी होती है. क्षमा सर्व सुखां का मूल है और कोप सर्व दुःखा का मूल है और विनय सर्व गुणां का मूल है और मान सर्व अनर्थो का मूल है. जैसे सर्व स्त्रीओ में अर्हंत की माता प्रधान है, मणीओ में जैसे चिंतामणि प्रधान है, लताओ में जैसे कल्पलता प्रधान है, तैसे सर्व गुणां में क्षमा प्रधान है. क्षमा धारण करी परिसह और कषाय को जीती अनंत जीव सादि अनंत, परम पद को प्राप्त हुए है. इस हेतु से पुरुष को क्षमावान् होना चाहिये और क्षमावाला ही पुरुष प्रकृति सौम्य गुणवाला होता है और ऐसे गुणवान की संगत सें अन्य जीव भी प्रशम गुणवान हो सकते है. यथा–

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते,
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
स्वातौ सागरशुक्तिसंपुट गतं तज्जायते मौक्तिकम्,
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥१॥

इस वास्ते पुरुष को प्रकृति सौम्य होना चाहिये इति तृतीयो गुणः

→ लोकप्रिय गुण का स्वरूप लिखता है.

इह लोक विरुद्ध १, परलोक विरुद्ध २, उभय लोक विरुद्ध ३, ये तीनो वर्जे. तीन में इह लोक विरुद्ध नीचे मूजब है.

पर की निंदा करणी, विशेष करके गुणवंत की निंदा करणी, सरल की और धर्मवाले की हांसि करणी, बहुत लोको के पूजनीक की इर्ष्या करणी, बहुत लोगो का विरोधी की साथ मित्रता करणी, देश के सदाचार का उल्लंघन करणा, निषिद्ध वस्तु का भोग करणा, दाता की निंदा करणी, भले पुरुष को कष्ट पडे तो हर्ष मानना, छते सामर्थ्य अच्छे पुरुष को संकट में पडे सहाय न करणा इत्यादि इह लोक विरुद्ध धर्म का अधिकारी वर्जे.

परलोक विरुद्ध यह है, खर कर्मादि खेती करावणी, कोटवालपणा, महसुल का ठेका लेना, गाम का ठेका लेना, कोयला कराय वेचना, वन कटाय वेचना, इत्यादि महा हिंसक काम विरति नहि तो भी सुकृति न करे. ये काम यद्यपि इस लोक सें विरुद्ध नहि तो भी परलोक में अच्छी गति के नाशक होने सें परलोक विरुद्ध है.

उभय लोक विरुद्ध यह है, जुआ खेलनादि,

तद्यथा द्यूतं च मांसं च सुरा च वेश्या पापर्द्धि चौर्यं परदारसेवा एतानि सप्तव्यसनानि लोके, पापाधिके पुंसि सदा भवन्ति ॥१॥ इहैव निन्द्यते शिष्टैर्व्यसनासक्तमानस, मृतस्तु दुर्गतिं

નહીં. સૌમ્ય છે સ્વભાવ જેમનો તે. કોઈને ડર ન લાગે તેવો, વિશ્વસનીય અને સુંદર રૂપવાળો હોય અને પાપકર્મ, આક્રોશ બદ્ધ (આક્રોશપૂર્વક) હિંસા, ચોરી આદિમાં ન પ્રવર્તે, આટલાથી નિર્વાહ થયે છતે પાપમાં ન પ્રવર્તે, ક્લેશ વિના સુખે સેવનીય આરાધનામાં યોગ્ય હોય છે અને અન્ય જીવોને પ્રશમનું કારણ હોય છે, વિજયશ્રેષ્ઠિની જેમ. આ ગુણવાળાની સમજ અને બુદ્ધિ એવી હોય છે કે, ક્ષમા સર્વ સુખોનું મૂળ છે અને ક્રોધ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે અને વિનય સર્વ ગુણોનું મૂળ છે તેમજ માન સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. જેમ સર્વ સ્ત્રીઓમાં અરિહંતની માતા શ્રેષ્ઠ છે, મણિઓમાં જેમ ચિંતામણિ શ્રેષ્ઠ છે. વેલડીઓમાં જેમ કલ્પવેલડી શ્રેષ્ઠ છે તેમ સર્વ ગુણોમાં ક્ષમા પ્રધાન છે. ક્ષમા ધારણ કરી પરિષહ અને કષાયને જીતી અનંતા જીવો સાદિ અનંત પરમપદને પ્રાપ્ત થયા છે. એ હેતુથી પુરુષે ક્ષમાવાન્ થવું જોઈએ અને ક્ષમાવાળા જ પુરુષ પ્રકૃતિથી સૌમ્ય ગુણવાળા હોય છે અને આવા ગુણવાનની સંગતથી અન્ય જીવ પણ પ્રશમ ગુણવાળા થાય છે. જેમકે -

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते,
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
स्वातौ सागरशुक्तिसंपुट गतं तज्जायते मौक्तिकम्,
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥१॥

તેથી પુરુષે પ્રકૃતિથી સૌમ્ય થવું જોઈએ આ ત્રીજો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ લોકપ્રિય ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

આ લોક વિરુદ્ધ ૧, પરલોક વિરુદ્ધ ૨, ઉભયલોક વિરુદ્ધ ૩. આ ત્રણનો ત્યાગ કરે. ત્રણમાં આ લોક વિરુદ્ધ નીચે પ્રમાણે છે.

બીજાની નિંદા કરવી, વિશેષે કરીને ગુણવંતની નિંદા કરવી, સરળ અને ધર્મવાળાની મશ્કરી કરવી, ઘણા લોકોના પૂજનીયની ઈર્ષ્યા કરવી, ઘણા લોકોના વિરોધી સાથે મિત્રતા કરવી, દેશના સદાચારોને ઓળંગવા, નિષિદ્ધ વસ્તુને ભોગવવી, દાતારની નિંદા કરવી, સારા માણસને કષ્ટ પડે ત્યારે ખુશ થવું, સંકટમાં પડેલા સારા માણસની શક્તિ હોવા છતાં સહાય ન કરવી ઈત્યાદિ આલોક વિરુદ્ધ કાર્યોને ધર્મનો અધિકારી છોડી દે.

પરલોક વિરુદ્ધ આ છે, ખરકર્માદિ વગેરે ખેતી કરાવવી, કોટવાળપણું, કરનો ઠેકો લેવો, ગામનો ઠેકો લેવો, કોલસા કરાવીને વેચવા, જંગલ કપાવીને વહેંચવું ઈત્યાદિ મહાહિંસક કામની વિરતિ નહીં તો પણ સુકૃતિ ન કરે. જો કે આ કામ આ લોકથી વિરુદ્ધ નથી તો પણ પરલોકમાં સારી ગતિનો નાશ કરનાર હોવાથી પરલોક વિરુદ્ધ છે.

ઉભયલોક વિરુદ્ધ આ છે. જુગાર ખેલવો વગેરે

तद्यथा द्यूतं च मांसं च सुरा च वेश्या पापर्द्धि चौर्यं परदारसेवा एतानि सप्तव्यसनानि लोके, पापाधिके पुंसि सदा भवन्ति ॥१॥ इहैव निन्द्यते शिष्टैर्व्यसनासक्तमानस, मृतस्तु दुर्गतिं

याति, गतत्राणे नराधमे ॥२॥

अर्थ :- प्रथम, जुए का खेलना बडा पाप है, इस लोक में जुवारीयें की इज्जत नहि है, जुआ खेलने सें दीवालीये हो जाते है, राजे राज्य हार जाते है, चोरी करते है, वेश्या और परस्त्री गमन करते है, बालक बच्चे को मारके उसका झवेरात उतार लेते है, मांस खाते है और मद्य पीते है, लुच्चे और बदमाशो की मंडली में रहते है, धर्म कर्म सें भ्रष्ट हो जाते है, मरके नरकादि गतिमें उत्पन्न होते है, इस वास्ते जुए का खेलना उभय लोक विरुद्ध है, दूसरा, मांस का खाना भी उभय लोक विरुद्ध है, क्योंकि मांस खाने सें दया नष्ट हो जाती है. जो अच्छा पशु, पक्षी देखने में आता है तिसी को खाने की इच्छा होती है, मांस खानेवाले का हृदय ऐसा कठोर हो जाता है कि मनुष्य मारणे में भी किरक नहि करता है. जितने मांसाहारी है वे सर्व निर्दय है. जैसे भील, कोली, मैणा, धांगड, भंगी, ढेड, चमार, धाणक, गंधीले, कंजर, वाघरी प्रमुख निर्दय है सो मांस खाने सें है और जो मांसाहारी नहि है वे सर्व प्राये दयावान है और नरम हृदय वाले है, यह बात हम प्रत्यक्ष देखते है. जगत में सर्व सें गरीब जानवर भेड अर्थात गाडर-घेटा देखने में आता है, ऐसे का जो मांस भक्षण करे तो खुंखार अर्थात् कठिन हिंसक स्वभाववाला बन जाता है और जो आगे विना गुनाह हजारो लाखो बालबच्चे, स्त्री, पुरुषों को कतल कर गये है, वे सर्व मांस के खाने की निर्दयता सें ऐसे काम करते थे, जेकर कोई मांसाहारी मनुष्यमात्र की दयावाले भी है तो भी कृपण, अनाथ, दीन पशु पक्षीओ की दया तो नहीं है. बिचारे क्या करे उनके मत चलानेवालो नें ही मांस खाया और खाने की आज्ञा करी है. वेद बनानेवाले और कितनेक स्मृति बनानेवाले मांसाहारी थे और मांस खाने की आज्ञा दे गये है. इसका तमाम वृत्तांत प्रथम खंड में लिख आये है. मनु याज्ञवल्क्यादि स्मृतिकारक तो बेधडक लिख गये है.

न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफलः ॥१॥

यद्यपि भारत, भागवतादि ग्रन्थो में मांस भक्षण निषेध करा है, तो भी वेद स्मृति का कहना पुराना है और भारत, भागवत दया धर्म की प्रबलता में बने हुए है. इस वास्ते इनमें मांस का निषेध है और वैष्णादि मतवाले जो मांस नहि खाते है, वे भी दया धर्म का ही प्रभाव है, बाकी शेष मतोवालो के देश में दया धर्म नहि प्रवृत्त हुआ है. इस वास्ते सर्व मांसाहारी है. जो जो मांसाहारी है वे प्राये कठीण हृदयवाले है. इस वास्ते मांस का खाना इह लोक विरुद्ध है और परलोक में नरकादि गति का देनेवाला है. यदुक्तं स्थानांग सिद्धांते-चउहिं ठाणेहिं जीवा नेरयाउत्ताए कम्मं पकरें ति तं जहा इत्यादि. इहां तिसरे पद में कुणिमा हारेणं अर्थात् मांस खाने करके नरकायु उपार्जन करता है तथा मांसाहारिणः कुतो दया. इस वास्ते मांस का खाना उभय लोक विरुद्ध है.

मदिरा का पान करना यह भी उभयलोक विरुद्ध है. मदिरा पीने सें बुद्धि भ्रष्ट हो जाती है. मद्य

याति, गतत्राणे नराधमे ॥२॥

અર્થ :- પ્રથમ જુગાર ખેલવો મોટું પાપ છે. આ લોકમાં જુગારીઓની ઇજ્જત નથી, જુગાર ખેલવાથી દેવું થઈ જાય છે, રાજાઓ રાજ્ય હારી જાય છે, ચોરી કરે છે, વેશ્યા અને પરસ્ત્રીગમન કરે છે, બાળ બચ્ચાને મારીને એનું જવેરાત ઉતારી દે છે, માંસ ખાય છે અને દારુ પીએ છે, લુચ્ચા અને બદમાશોની ટોળીમાં રહે છે, ધર્મ અને કર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, મરીને નરકાદિ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જુગાર રમવો ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે. બીજું માંસ ખાવું તે પણ ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે. કારણ કે, માંસ ખાવાથી દયા નાશ પામી જાય છે. જે સારા પશુ, પક્ષી દેખવામાં આવે છે તેને ખાવાની ઇચ્છા થાય છે. માંસ ખાવાવાળાનું હૃદય એવું કઠોર થઈ જાય છે કે મનુષ્યને મારવામાં પણ કચકચાટ થતો નથી. જેટલા માંસાહારી છે તેટલા બધા નિર્દય છે. જેમ કે, ભીલ, કોલી, મૈણા, ધાંગડ, ભંગી, ઢેઢ, ચમાર, ધાણક, ગંધીલ, કંજર, વાઘરી વગેરે નિર્દય છે તે માંસ ખાવાથી છે અને જે માંસાહારી નથી તે બધા પ્રાયઃ દયાવાળા છે અને નરમ હૃદયવાળા છે, આ વાત અમે પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ. જગતમાં બધાથી ગરીબ જાનવર ભેડ અર્થાત્ ગાડર (ઘેટા) દેખવામાં આવે છે. એવાનું જો માંસ ભક્ષણ કરે તો ખુંખાર અર્થાત્ કઠીન હિંસક સ્વભાવવાળા બની જાય છે અને વાંક વિના જે આગળ હજારો લાખો બાળબચ્ચા, સ્ત્રી, પુરુષોની કતલ કરી ગયા છે તે બધા માંસ ખાવાની નિર્દયતાથી આવા કામ કરે છે. જો કોઈ માંસાહારી મનુષ્ય માત્રની દયાવાળા હોય તો પણ કૃપણ, અનાથ, દીન, પશુ, પક્ષીઓની દયા તો નથી. બિચ્ચારા શું કરે એમના મત ચલાવવાવાળાએ પણ માંસ ખાંધુ છે અને ખાવાની આજ્ઞા કરી છે. વેદ બનાવવાવાળા અને સ્મૃતિ બનાવવાવાળા કેટલાક માંસાહારી હતા અને માંસ ખાવાની આજ્ઞા આપી ગયા છે અને એમનો તમામ વૃત્તાંત પહેલા ખંડમાં લખી આવ્યા છીએ. મનુ, યાજ્ઞવલ્યક્ય વગેરે સ્મૃતિકારો તો બેધડક લખી ગયા છે કે,

न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफलः ॥१॥

જો કે ભારત, ભાગવત વગેરે ગ્રંથોમાં માંસના ભક્ષણનો નિષેધ કરેલો છે. તો પણ વેદ સ્મૃતિનું કથન પ્રાચીન છે અને ભારત તેમજ ભાગવત દયાધર્મની પ્રબલતામાં બનેલા છે. તેથી એમાં માંસનો નિષેધ છે અને વૈષ્ણવ વગેરે મતવાળા જે માંસ નથી. ખાતા તે પણ દયાધર્મનો જ પ્રભાવ છે. બાકી શેષ મતવાળાઓના દેશમાં દયાધર્મ પ્રવર્ત્યો જ નથી તેથી સર્વે માંસાહારી છે. જે જે માંસાહારી છે તેઓ પ્રાયઃ કઠીન હૃદયવાળા છે. તેથી માંસ ખાવું આલોકવિરુદ્ધ છે અને પરલોકમાં નરક વગેરે ગતિને આપવાવાળું છે. यदुक्तं સ્થાનાંગ सिद्धांते–चउहिं ठाणेहिं जीवा नेरया–उत्ताए कम्मं पकरेंति तं जहा इत्यादि અહીંયાં ત્રીજા પદમાં कुणिमा हारेणं અર્થાત્ માંસ ખાવાથી નરકાયુ ઉપાર્જન કરે છે તથા "मांसाहारिणः कुतो दया" તેથી માંસ ખાવું ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે.

મદિરાનું પાન કરવું આ પણ ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે, મદિરા પીવાથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય

पीनेवाले के मुह में कुत्ते मुतते है. मदिरा पीनेवाला माता, बहिन, बेटी सें भी कुकर्म करता है. ऐसी कौन सी बूरी बात है जो मदिरा पीनेवाला न करे. मदिरा पीनेवाला मरके नरक गति में जाता है. इस वास्ते मद्य पीना उभय लोक विरुद्ध है.

वेश्यागमन करनेवाले की कोई भी जाति नहि, भंगी, चमार, कोली मुसलमान आदि सर्व की जूठ खानेवाला होता है. इस वास्ते उनकी कोई भी जाति नहि. वेश्यागमन सें धन का नाश होता है, बुद्धि भ्रष्ट होती है, आबरु नहि रहती है, गरमी के रोग सें शरीर गल जाता है, तिससे कुष्ठ, भगंदर, जलोदरादि महाभयंकर रोग हो जाता है तथा परलोक में दुर्गति होती है. इस वास्ते वेश्यागमन करना उभय लोक विरुद्ध है.

पापर्द्धि अर्थात् शिकार करना यह भी उभय लोक विरुद्ध है, क्योंकि कठोर हृदय विना शिकार नहि हो सकता है. शिकारी को दया नहि, न्याय नहि, धर्म नहि और परलोक में उनकी नरक गति होती है, इस वास्ते शिकार करना उभयलोक विरुद्ध है.

चोरी और परस्त्रीगमन ये दोनो तो सर्व लोको में बुरे काम गिने जाते है और दोनो सें परलोक में दुर्गति होती है, इस वास्ते उभयलोक विरुद्ध है.

पूर्वोक्त सातो कुव्यसन का सेवनेवाला इस लोक में शिष्ठजनो का निंदनीय होता है और परलोक में दुर्गति प्राप्त करता है, इस वास्ते जो पुरुष सातो कुव्यसन का त्याग करे सो धर्म का अधिकारी होता है.

दान, विनय, शील इनो करके पूर्ण होवे. तिनमें दान देने सें बहुते जीव वश हो जाता है और दान देने सें वैर, विरोध दूर हो जाता है. शत्रु भी दान देने सें भाई समान हो जाता है. इस वास्ते दान निरंतर देना योग्य है. विनयवान् सर्व को प्रिय लगता है और शुद्ध शीलवान् इस लोक में यश कीर्त्ति पाता है और सर्व जना को वल्लभ होता है और परलोक में सुगति प्राप्त करता है. इस वास्ते जो पुरुष सात व्यसन त्यागे और दानादि गुणों करी संयुक्त होवे सो लोकप्रिय होवे, विनयंधरवत्. इति चतुर्थो गुणः.

→ **अक्रुरचित्त नामा पांचमा गुण लिखते है.** क्रुर नाम क्लिष्ट स्वभाव का है अर्थात् मत्सर, इर्ष्यादि करके दूषित परिणामवाले का है. सो भी धर्म का आराधन में समर्थ नहि होता है, समर कुमारवत्. इस वास्ते धर्म के योग्य नहि और जो क्रुर नहि सो धर्म के योग्य है, कीर्त्तिचंद्र नृपवत्. इति पंचमो गुणः.

→ **भीरु नामा छठा गुण लिखते है.** इस लोक में जो राजनिग्रह दंडादि कष्ट है और परलोक में जो नरकगति गमनादि कष्ट है, तिनको भावि होनहार जान के जो पुरुष हिंसा, जूठ, चोरी, मैथुन, परिग्रहादि पापो सें त्रास पामे और उनमें न प्रवर्त्ते सो धर्म के योग्य होता है, विमलवत्. इति षष्ठो गुणः.

→ **अशठ नामा सातमा गुण लिखते है.** अशठ उनको कहते है जो पर को ठगे नहि. इस

છે, દારુ પીવાવાળાના મુખમાં કુતરા મુતરે છે, મદિરા પીવાવાળા માતા, બહેન, બેટીથી પણ કુકર્મ કરે છે. એવી કંઈ ખરાબ વાત છે કે દારુ પીવાવાળા ન કરે, દારુ પીવાવાળા મરીને નરકમાં જાય છે. તેથી દારુ પીવો ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે.

વૈશ્યાગમન કરવાવાળાની કોઈ પણ જાતિ નથી. ભંગી, ચમાર, કોળી, મુસલમાન આદિ બધાનું એઠું ખાવાવાળા હોય છે. તેથી એમની કોઈપણ જાતિ નથી. વેશ્યાગમનથી ધનનો નાશ થાય છે, બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે, આબરૂ રહેતી નથી, ગરમીના રોગથી શરીર ગળી જાય છે, તેનાથી કોઢ, ભગંદર, જલોદર વગેરે મોટા ભયંકર રોગ થઈ જાય છે તથા પરલોકમાં દુર્ગતિ થાય છે. તેથી વેશ્યાગમન કરવું ઉભય લોક વિરુદ્ધ છે.

પાપર્દ્ધિ અર્થાત્ શિકાર કરવો. આ પણ ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે. કારણ કે, કઠોર હૃદય વિના શિકાર થઈ શકતો નથી. શિકારીને દયા નથી, ન્યાય નથી, ધર્મ નથી અને પરલોકમાં તેમની નરકગતિ થઈ જાય છે. તેથી શિકાર કરવો ઉભય લોક વિરુદ્ધ છે.

ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન આ બન્ને તો સર્વ લોકમાં ખરાબ કામ ગણાય છે અને બંન્નેથી પરલોકમાં દુર્ગતિ થાય છે માટે ઉભયલોક વિરુદ્ધ છે.

પૂર્વે કહેલા સાતે કુવ્યસનોને સેવવાવાળા આ લોકમાં શિષ્ટ પુરુષોને નિંદનીય થાય છે અને પરલોકમાં દુર્ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. માટે જે પુરુષ સાતે કુવ્યસનોનો ત્યાગ કરે તે ધર્મના અધિકારી થાય છે.

દાન, વિનય, શીલ આ ત્રણથી જે પૂર્ણ હોય. તેમાં દાન દેવાથી ઘણા જીવો વશ થાય છે અને દાન દેવાથી વૈર, વિરોધ દૂર થઈ જાય છે. શત્રુ પણ દાન દેવાથી ભાઈ સમાન થઈ જાય છે. તેથી દાન નિરંતર આપવું યોગ્ય છે. વિનયવાન્ સર્વને પ્રિય લાગે છે અને શુદ્ધ શીલવાન્ આ લોકમાં યશ, કીર્તિને પામે છે અને સર્વ લોકોને પ્રિય થાય છે અને પરલોકમાં સુગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી જે પુરુષ સાત વ્યસનનો ત્યાગ કરે અને જ્ઞાનાદિ ગુણોથી સંયુક્ત હોય તે લોકપ્રિય થાય છે. વિનયંધરની જેમ. આ પ્રમાણે ચોથો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **અક્રુર ચિત્ત નામનો પાંચમો ગુણ લખીએ છીએ.** ક્રુર નામ ક્લિષ્ટ સ્વભાવનું છે અર્થાત્ મત્સર ઈર્ષ્યાદિથી દૂષિત પરિણામવાળાનું છે, તે પણ ધર્મની આરાધના માટે સમર્થ થતા નથી. સમરકુમારની જેમ. તેથી ધર્મને યોગ્ય નથી અને જે ક્રૂર નથી તે ધર્મને યોગ્ય છે. કીર્તિચંદ્ર રાજાની જેમ. આ પ્રમાણે પાંચમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **ભીરૂ નામનો છઠ્ઠો ગુણ લખીએ છીએ.** આ લોકમાં રાજાનો નિગ્રહ દંડ વગેરે જે કષ્ટ છે અને પરલોકમાં નરકગતિ ગમન વગેરે જે કષ્ટ છે, તેને ભવિષ્યમાં થનારા જાણીને જે પુરુષ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ આદિ પાપોથી ત્રાસ પામે અને એમાં ન પ્રવર્તે તે ધર્મને યોગ્ય છે. વિમલની જેમ. આ પ્રમાણે છઠ્ઠો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **અશઠ નામનો સાતમો ગુણ લખીએ છીએ.** અશઠ એને કહેવાય જે બીજાને ઠગે નહીં.

वास्ते अशठ, अमायी, विश्वास का स्थान होता है और जो शठ, मायाशील होता है सो यद्यपि किंचित् पाप न करे तो भी सर्प की तरे आत्मदोष करी दूषित बन के विश्वास योग्य नहि होता है. इस वास्ते अशठ प्रशंसनीय होता है.

यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः, धन्यास्ते तृतये येषां विसंवादो न विद्यते ॥१॥

ऐसा पुरुष धर्मानुष्ठान में प्रवर्तता है तथा भावसारसद्भावसुंदर अपने चित्त के रंजन करनेवाले अनुष्ठान का करता है, परंतु पर के रंजने वास्ते नहि करता है. क्योंकि स्वचित्त को रंजन करना बहुत कठिन है तथा चोक्तम्.

भूयांसो भूरिलोकस्य, चमत्कारकराः नराः रञ्जयन्ति स्वचित्तं ये भूतले ते तु पञ्चशः ॥१॥ तथा, कृत्रिमैर्डंबरैश्चित्तैः शक्यस्तोषयितुं पर आत्मानुवास्तवैरेव हन्त कं परितुष्यति ॥२॥

इस वास्ते अशठ ही धर्म के योग्य होता है. सार्थवाह पुत्र चक्रदेववत्. इति सप्तमो गुणः.

→ सुदाक्षिण्य नामा आठमा गुण लिखते है. सुदाक्षिण्य पुरुष परोपकार में प्रवर्त्ते, जब कोई प्रार्थना करे तब तिसको हितकारी काम करे. भावार्थ यह है कि जो काम इस लोक में और परलोक में हितकारी होवे तिसमें ही सो प्रवर्त्ते, परंतु पाप हेतु काम में न प्रवृत्त होवे. इस वास्ते 'सु' अक्षर करके दाक्षिण्य को विशेषित करा है. इस गुणवाला कैसा होता है, अपणा कार्य छोड के परोपकार में प्रवर्तते है, इस हेतु सें ऐसा पुरुष ग्राह्य वाक्यअर्थात् अनुलंघनीय आदेश होता है. ऐसे पुरुष के मन में कदाचित् धर्म करणे की इच्छा नहि भी होवे तो भी धर्मी पुरुषो के कहने सें धर्म सेवता है, क्षुल्लक कुमारवत्. इति अष्टमो गुणः.

→ नवमा लज्जालु गुण का स्वरूप लिखते है. लज्जावान् उसको कहते है जो अकार्य अर्थात् बुरा काम न करे, दूर ही कुकर्म सें रहे, सो पुरुष धर्म का अधिकारी होता हैं. जो थोडा भी अकार्य न करे

तथाचोक्तम्-अविगिरिवर गुरुय दुरंत दुखभारेण जंति पंचत्तं न उणो कुणंति कम्मं स पुरुसाजनकायव्वमिति.

भावार्थ, संभावना करते है कि सत्पुरुष मेरु समान पर्वत का भार करके मरण पामे परंतु नहि करने योग्य कार्य कदापि न करे. सदाचार अर्थात् शोभनीक व्यवहार को लज्जा का हेतु मानके स्नेह बलाभियोगादिक करके अंगीकार करी अच्छी प्रतिज्ञा को नहि छोडता है. क्योंकि प्रतिज्ञा का सेवना लज्जा का हेतु है, ऐसा तो भले कुलका उत्पन्न हुआ पुरुष जानता है, विजयकुमारवत्. इति नवमो गुणः.

→ दयालु नाम दशमे गुण का वर्णन लिखते है. धर्म का मूल कारण दया अर्थात् प्राणीरक्षा है.

તેથી અશઠ, અમાયાવી વિશ્વાસનું સ્થાન થાય છે અને જે શઠ અને માયાશીલ હોય છે, તે જો કંઈ પાપ ન કરે તો પણ આત્મદોષથી દૂષિત બનીને વિશ્વાસને યોગ્ય થતો નથી. તેથી અશઠ વ્યક્તિ પ્રશંસનીય હોય છે.

यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः, धन्यास्ते तृतये येषां विसंवादो न विद्यते ॥१॥

આવો પુરુષ ધર્માનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તે છે તથા પોતાના ચિત્તને રંજન કરવાવાળા, ભાવથી પ્રધાન સદ્ભાવથી સુંદર અનુષ્ઠાન કરે છે. પરંતુ બીજાને ખુશ કરવા માટે નથી કરતા. કારણ કે, પોતાના ચિત્તને ખુશ કરવું બહું કઠીન છે.

भूयांसो भूरिलोकस्य, चमत्कारकराः नराः रञ्जयन्ति स्वचित्तं ये भूतले ते तु पञ्चशाः ॥१॥
तथा, कृत्रिमैर्डंबरैश्चित्तैः शक्यस्तोषयितुं पर आत्मानुवास्तवैरेव हन्त कं परितुष्यति ॥२॥

એથી અશઠ વ્યક્તિ જ ધર્મને યોગ્ય હોય છે. સાર્થવાહના પુત્ર ચક્રદેવની જેમ. આ પ્રમાણે સાતમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **સુદાક્ષિણ્ય નામનો આઠમો ગુણ લખે છે.** સુદાક્ષિણ્ય પુરુષ પરોપકારમાં પ્રવર્તે છે. જ્યારે કોઈ પ્રાર્થના કરે ત્યારે તેના હિતકારી કામને કરે. ભાવાર્થ એ છે કે, જે કામ આલોક અને પરલોકમાં હિતકારી હોય તેમાં જ તે પ્રવર્તે, પરંતુ પાપનું જે કારણ હોય તે કામમાં ન પ્રવર્તે. તેથી 'સુ' અક્ષરથી દાક્ષિણ્યને વિશેષિત કરે છે. આ ગુણવાળા કેવા હોય છે ? પોતાનું કાર્ય છોડીને પરોપકારમાં પ્રવર્તે છે. તેથી આ પુરુષ ગ્રાહ્યવાક્યવાળા અર્થાત્ ન ઓળંગી શકાય તેવા આદેશવાળા (અનુલંઘનીય આદેશવાળા) હોય છે. એવા પુરુષના મનમાં કદાચ ધર્મ કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો પણ ધર્મી પુરુષોના કહેવાથી ધર્મ સેવે છે. ક્ષુલ્લક કુમારની જેમ. આ પ્રમાણે આઠમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **નવમા લજ્જાળુ ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** લજ્જાવાન એને કહેવાય છે કે, જે અકાર્ય અર્થાત્ ખોટા કામ ન કરે, કુકર્મથી દૂર જ રહે, તે પુરુષ ધર્મનો અધિકારી થાય છે. જે થોડું પણ અકાર્ય ન કરે.

तथाचोक्तम्-अविगिरिवर गुरुय दुरंत दुखभारेण जंति पंचत्तं न उणो कुणंति कम्मं स पुरुसाजनकायव्वमिति.

ભાવાર્થ :- સંભાવના કરીએ છીએ કે, સત્પુરુષ મેરુ સમાન પર્વતના ભારથી મરણ પામે પરંતુ ન કરવા યોગ્ય કાર્ય કદા પણ ન કરે. સદાચાર અર્થાત્ સારા વ્યવહારને લજ્જાનો હેતુ માનીને સ્નેહ બલાભિયોગથી સ્વીકારેલી સારી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ ન કરે. કારણ કે, પ્રતિજ્ઞાનું સેવન લજ્જાનો હેતુ છે, આવું તો સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષ જાણે છે. વિજય કુમારની જેમ. આ પ્રમાણે નવમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ **દયાળુ નામના દશમા ગુણનું વર્ણન લખીએ છીએ.** ધર્મનું મૂળ કારણ દયા અર્થાત્ પ્રાણી રક્ષા છે.

यदुक्तं श्री आचारांग सूत्रे-सेवेमि जे अइया, जे पडुपन्ना, जेय आगमिस्सा, अरिहंता भगवंतो ते सव्वे एवमाइक्खंति, एवं भासंति, एवं पन्नवंति, एवं परूवंति, सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, न हंतव्वा, न अज्जा वेयव्वा, न परितावेयव्वा, न उद्वेयव्वा, एस धम्मे सुद्धे, निइए सासए, समिच्च लोय खेयन्नेहिं पवेइए इत्यादि.

भावार्थः – सुधर्मस्वामि जंबुस्वामि को कहते है. हे शिष्य ! जैसे मैंने भगवंत श्रीमहावीरजी के मुखार्विंदे सें सुना है तैसें में तुज को कहता हुं. भगवंतश्री महावीर नें कहा है कि अतीत काल में अनंते अर्हंत भगवंत हो गये है और जो अर्हंत भगवंत वर्तमान काल में है और जो आग्मि काल में अनंत होवेंगे, तिन सर्व का यही कहना हुआ है तथा होवेगा कि सर्व प्राणी, बे इंद्रिय, तीनेंद्रीय, चतुरींद्रिय, सर्व भूत वनस्पति, सर्व पंचेंद्रीयजीव, सर्व सत्व अर्थात् षट्काय, पृथ्वीकाय, अप्काय, अग्निकाय, वायुकाय, वनस्पतिकाय, त्रसकाय इन षट्काय के जीवां को हनना नहि तथा इन जीवो सें जोरावरी सें कोई काम नहि कराना. शारीरिक और मानसिक पीडा करके उनको परितापना नहि करणी. यह अहिंसारूप शुद्ध धर्म है, नित्य है, शाश्वता है, सर्व लोक के पीडा की जाननेवाला सर्वज्ञ अर्हंत भगवंत नें कथन करा है. तथा–

अहिंसैव परो धर्मः शेषस्तु व्रतविस्तराः ।
अस्याः परिरक्षायै पादपरस्य यथावृत्तिः ॥१॥

अर्थात् अहिंसा की रक्षा के वास्ते शेष सर्व व्रत है. तथाच,

अहिंसैषा मता मुख्या स्वर्गमोक्षप्रसाधिनी, अस्याः संरक्षणार्थं च न्याय्यं सत्यादिपालनम् ॥१॥

इस वास्ते ही जीवदया संयुक्त सर्व विहार, आहार, तप, वैयावृत्तादि सदनुष्ठान सिद्ध है. जिनेंद्र मत में वीतराग के कथन करे सिद्धांत में श्री शय्यंभव सूरि कहते है.

जयं चरे जयंचिट्ठे जयमासे जयं सए जयं भुंजंतो भासंतो पावकम्मं न बंधइ ॥१॥

व्याख्या – ईर्यासमिति अर्थात् उपयोग सहित चार हाथ प्रमाण अगली भूमि देखे और जीवां को बचा के पग धरी चले सो यतना सें चलना कहिये. हस्त पगादिक के विक्षेप विना यतना सें खडा रहे. उपयोग पूर्वक यतना सें बैठे. आकुंचन प्रसारणादि करे. भूमिका नेत्रो सें देखके रजोहरणादि सें प्रमार्जके पीछे शय्या करे. यतना सें सोवे. समाहित रात्रि में प्रकाम अर्थात् अधिक शय्या वर्जे और चैत्यवंदन पूर्वक शरीर प्रतिलेखी सामायिकसूत्र, पोरसीसूत्र पठन करी सोवे. यतना सें भोजन करे. छ कारण सें भोजन करे. बहु सरस आहार न ले. भोजन करे तब प्रतर सिंहादिक की तरे भोजन करे. यतना सें बोले. साधु भाषा सें, मृदु, काल प्राप्त, अकर्कश, अमर्मवेधिनी भाषा बोले. इस हेतु सें पापकर्म ज्ञानावरणादि न बांधे. अन्यो नें पण कहा है.

यदुक्तं श्री आचारांग सूत्रे-सेवेमि जे अइया, जे पडुपन्ना, जेय आगमिस्सा, अरिहंता भगवंतो ते सव्वे एवमाइक्खंति, एवं भासंति, एवं पन्नवंति, एवं परूवंति, सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, न हंतव्वा, न अज्जा वेयव्वा, न परितावेयव्वा, न उद्वेयव्वा, एस धम्मे सुद्धे, निइए सासए, समिच्च लोय खेयन्नेहिं पवेइए इत्यादि.

ભાવાર્થ :- સુધર્માસ્વામિ જંબૂસ્વામીને કહે છે કે, હે શિષ્ય ! જેવી રીતે મેં ભગવાન શ્રીમહાવીરજીના મુખારવિંદથી સાંભળ્યું છે તેવી રીતે હું તને કહું છું. શ્રીમહાવીર ભગવંતે કહ્યું છે કે, અતીત (ભૂતકાળ) કાળમાં અનંતા અરિહંત ભગવંત થઈ ગયા છે અને વર્તમાનકાળમાં જે અરિહંતભગવાન છે અને ભવિષ્યકાળમાં જે અનંતા થશે, તે સર્વનું એમ કહેવું છે તથા કહેશે કે, બધા પ્રાણી, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, સર્વભૂત-વનસ્પતિ, સર્વ પંચેન્દ્રિયજીવ, સર્વસત્ત્વ અર્થાત્ છકાય-પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય (અગ્નિકાય), વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય આ છ કાય જીવને હણવા નહિં તથા આ જીવો પાસે બળજબરીથી કોઈ કામ કરાવવું નહીં. શારીરિક અને માનસિક પીડાથી એમને પરિતાપ કરવો નહીં. આ અહિંસારૂપ શુદ્ધ ધર્મ છે. નિત્ય છે, શાશ્વત છે, સર્વલોકની પીડાને જાણવાવાળા સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવાને કથન કરેલો છે. તથા

अहिंसैव परो धर्मः शेषस्तु व्रतविस्तराः ।
अस्याः परिरक्षायै पादपरस्य यथावृत्तिः ॥१॥

અર્થાત્ અહિંસાની રક્ષા કરવા માટે બાકીના બધા વ્રત છે. તથા ચ

अहिंसैषा मता मुख्या स्वर्गमोक्षप्रसाधिनी, अस्याः संरक्षणार्थं च न्याय्यं सत्यादिपालनम् ॥१॥

તેથી જ જીવદયા સંયુક્ત બધા વિહાર, આહાર, તપ, વૈયાવૃત્ય આદિ સદ્અનુષ્ઠાન સિદ્ધ છે. જિનેન્દ્રના મતમાં વીતરાગના કથન કરેલા સિદ્ધાંતમાં શ્રી શય્યંભવસૂરિ કહે છે.

जयंचरे जयंचिट्ठे जयमासे जयंसए जयंभुंजंतो भासंतो पावकम्मं न बंधइ ॥१॥

વ્યાખ્યા—ઈર્યાસમિતિ અર્થાત્ ઉપયોગપૂર્વક ચાર હાથ પ્રમાણ આગળ ભૂમિ દેખે અને જીવો બચાવીને પગ માંડીને ચાલે તે યતનાથી ચાલ્યા કહેવાય. હાથ-પગ વગેરેના વિક્ષેપ વિના જયણાથી ઊભા રહે. ઉપયોગપૂર્વક જયણાથી બેસે, સંકોચ, પ્રસાર વગેરે કરે. આંખોથી પૃથ્વી દેખીને રજોહરણથી પ્રમાર્જીને પછી શય્યા (સંથારો) કરે, જયણાથી સૂવે. સમાધિ પામેલો રાત્રિમાં પ્રકામ અર્થાત્ વધારે શય્યાનો ત્યાગ કરે, ચૈત્યવંદન પૂર્વક શરીર પડિલેહી સામાયિકસૂત્ર, પોરસીસૂત્ર બોલીને સૂવે, યતનાથી ભોજન કરે છે, છ કારણથી ભોજન કરે, અતિસ્વાદિષ્ટ આહાર ન લે, ભોજન કરે ત્યારે પ્રતર સિંહાદિકની જેમ ભોજન કરે, સારી ભાષાથી જયણાપૂર્વક બોલે, કોમળ, અવસરને ઉચિત, અકર્કશ, મર્મ ન વેધાય તેવી ભાષા બોલે, જેથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મ ન બાંધે. અન્યોએ પણ કહ્યું છે કે -

न सा दीक्षा न सा भिक्षा न तद्दानं न तत्तपः ।
न तद्ज्ञानं न तद्ध्यानं दया यत्र न विद्यते ॥१॥

इस वास्ते धर्माधिकार में दयालु, थोडा भी जीववध का, यशोधरा सुरेंद्रदत्त महाराजा की तरे दारुण विपाक जानना. तिनमें नहि प्रवृत्त होता है. सर्व मतावाले लोक दया को अच्छी कहते है परंतु दया का यथार्थ स्वरूप जानना बहुत कठिन है.

दोहा- दया दया मुख सें कहे, दया न हाट विकाय,
जाति न जाने जीव की, दया कहो किन ठाय. ॥१॥

कितनेक भोले जीव कहते है और उनके शास्त्रमें भी वेसाहि लिखा है कि एक मनुष्य मात्र की दया करनी चाहिये, क्योंकि मनुष्य विना जितने जीव है तिनकी आत्मा अविनाशी नहि है और जितने जीव है वे सर्व मनुष्य के भोग वास्ते ही ईश्वर नें रचे है. इसकों उत्तर.

हे भोले जीव ! यह समज तुमारी ठीक नहीं क्योंकि, मनुष्य विना अन्य जीवां की आत्मा अविनाशी नहि, इस कहने में कोई भी प्रमाण नहि है. प्रत्यक्ष प्रमाण सें तो जैसा मनुष्यों को मरतां देखते है तैसे पशु, पक्षीओं को मरते देखते है और अनुमान सें तो तब अविनाशी मनुष्यात्मा सिद्ध होवे जब मनुष्यात्मा का कोई ऐसा चिह्न होवे और पशु आत्मा में न होवे, सो तो हे नहि. पशु पक्षी का आत्मा भी अविनाशी है तिसकी सिद्धि में अनुमान प्रमाण है, सो यह है, मनुष्यात्मा सें भिन्न जितने आत्मा है यह पक्ष है, सर्व अविनाशी है यह साध्य है, आत्मत्व जातिवाले होने सें यह हेतु है, मनुष्यात्मवत् यह दृष्टांत है, इस अनुमान सें पशुओ का आत्माभी अविनाशी सिद्ध होता है तथा जिस पदार्थ का उपादान कारण नहि सो अविनाशी है, सो पशु, पक्षीओ का आत्मा का भी उपादान कारण नहि है इस वास्ते अविनाशी है, परंतु जो कोई किसी शास्त्र में पशु पक्षीओ का आत्मा कों विनाशी कह गया है सो मांस खाने की लोलुप्ता सें, अविवेक बुद्धि के प्रभाव सें उसने ऐसा मनमें समजा होगा कि मांस खाना तो मेरे सें छूटता नहि है इस वास्ते जिसका मांस खाने में आता है वे आत्मा विनाशी कें तो ठीक, हमारा काम चलेगा, मांस भी खायगे और स्वर्ग में भी जावेंगे. फिर ऐसे फुदु पंथ को मांसाहारी, निर्दय, अनार्य जीव क्यो न अंगीकार करे. इस वास्ते जो, मनुष्य विना अन्य सर्व जीवात्मा को विनाशी मानते है वो निपुण और बुद्धिमान् नहि है. कितनेक कहते है के ईश्वर ने सर्व वस्तुओं मनुष्य के भोग वास्ते बनाई है. प्रथम तो यह कहना ही मिथ्या है क्योंकि ईश्वर किसी प्रमाण सें इस जगत का रचनेवाला सिद्ध नहि होता है, यह कथन जैनतत्त्वादर्श में अच्छी तरें सें लिखा है. जेकर विना प्रमाण मिथ्यात्व के उदय सें जगत्कर्त्ता माने और पूर्वोक्त कथन करे तब तिसको ऐसे कहना ठीक है. जब कोई किसी की माता, बहिन, बेटी सें गमन करे और अपनी माता, बहिन, बेटी सें गमन करे, किसी की माता, बहिन, बेटी को हर के ले जावे, किसी का धन चोरे, तब सरकार सें दंड और जगत में अपयश

न सा दीक्षा न सा भिक्षा न तद्दानं न तत्तपः ।
न तद्ज्ञानं न तद्ध्यानं दया यत्र न विद्यते ॥१॥

તેથી ધર્માધિકારમાં દયાળુ, થોડા પણ જીવવધનો યશોધરા સુરેન્દ્રદત્ત મહારાજાની જેમ ભયંકર વિપાક જાણવો. તેમાં પ્રવૃત્ત ન થવું. સર્વ મતવાળા લોકો દયાને સારી કહે છે. પરંતુ દયાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું ખૂબ કઠિન છે.

દોહા - દયા દયા મુખ સેં કહે, દયા ન હાટ વિકાય,
જાતિ ન જાને જીવકી, દયા કહો કિન ઠાય. ॥૧॥

કેટલાક ભોળા જીવો કહે છે અને તેમના શાસ્ત્રમાં પણ તેવું જ લખ્યું છે કે, એક મનુષ્ય માત્રની દયા કરવી જોઈએ. કારણ કે, મનુષ્ય વિનાના જીવો છે તેમનો આત્મા અવિનાશી નથી અને જેટલા જીવ છે તે બધા મનુષ્યના ભોગ માટે જ ઈશ્વરે રચ્યાં છે. તેમને ઉત્તર -

હે ભોળા જીવ ! તમારી સમજણ બરાબર નથી. અન્ય જીવોનો આત્મા અવિનાશી નથી. એવું કહેવામાં કોઈ પ્રમાણ નથી, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તો જેવી રીતે મનુષ્યને મરતા દેખીએ છીએ તેવી રીતે પશુ, પક્ષી મરતા દેખીએ છીએ અને અનુમાનથી તો મનુષ્યનો આત્મા ત્યારે અવિનાશી સિદ્ધ થશે, જ્યારે મનુષ્યના આત્માનું કોઈ એવું ચિહ્ન હોય અને એ ચિહ્ન પશુના આત્મામાં ન હોય તે તો છે નહીં. પશુ, પક્ષીનો આત્મા પણ અવિનાશી છે. તેની સિદ્ધિમાં અનુમાન પ્રમાણ છે તે આ છે - મનુષ્ય આત્માથી બીજા ભિન્ન જાતિવાળા આત્મા છે. આ પક્ષ છે. બધા અવિનાશી છે આ સાધ્ય છે, આત્મત્વ જાતિવાળા હોવાથી આ હેતુ છે, મનુષ્યના આત્માની જેમ આ દૃષ્ટાંત છે. આ અનુમાનથી પશુઓનો આત્મા પણ અવિનાશી સિદ્ધ થાય છે તથા જે પદાર્થનું ઉપાદાન કારણ ન હોય તે અવિનાશી છે. પશુ, પક્ષીઓના આત્માનું પણ ઉપાદાન કારણ નથી માટે અવિનાશી છે પરંતુ જો કોઈ શાસ્ત્રમાં પશુ, પક્ષીઓના આત્માને વિનાશી કીધો છે તે માંસ ખાવાની લોલુપતાથી. વિવેકરહિત બુદ્ધિના પ્રભાવથી. તેઓ મનમાં એવું સમજ્યા હશે કે, માંસ ખાવાનું મારાથી છૂટતું નથી તેથી જેનું માસ ખાવામાં આવે છે તે આત્માને વિનાશી કહીએ તો ઠીક અમારું કામ ચાલશે. માંસ પણ ખાશું અને સ્વર્ગમાં પણ જઈશું. તો પછી આવા કુદુ (નક્કામા) પંથને માંસાહારી, નિર્દય, અનાર્ય જીવો કેમ ન સ્વીકાર કરે. તેથી જેઓ મનુષ્ય વિના બીજા બધા જીવાત્માઓને વિનાશી માને છે તે નિપુણ અને બુદ્ધિમાન નથી. કેટલાક કહે છે કે, ઈશ્વરે સર્વ વસ્તુઓ મનુષ્યના ભોગ માટે બનાવી છે. પ્રથમ તો આ કહેવું જ ખોટું છે. કારણ કે, કોઈપણ પ્રમાણથી આ જગતના બનાવવાવાળા સિદ્ધ થતા નથી. આ કથન જૈનતત્ત્વાદર્શમાં સારી રીતે લખ્યું છે. જો મિથ્યાત્વના ઉદયથી પ્રમાણ વિના જગતના કર્તા માને અને પૂર્વોક્ત કથન કરે ત્યારે તેમને એવું કહેવું બરાબર છે. જ્યારે કોઈની માતા, બેન, દીકરી સાથે વ્યભિચાર સેવે અને પોતાની માતા, બેન, દીકરી સાથે વ્યભિચાર સેવે કોઈની માતા, બેન અને દીકરીનું હરણ કરે, કોઈનું ધન ચોરે ત્યારે સરકાર તરફથી દંડ અને જગત તરફથી અપયશ

और दंड क्यों पाता है ? जेकर उसने अनीति और अगम्यगमन करा इस वास्ते वो दंड और अपयश के योग्य है तब तो अपराधी कहेगा कि मनुष्य के भोग वास्ते ही ईश्वर नें सर्व वस्तु रची है इस वास्ते मैंनें इनसें भोग करा है, मुजे दंड क्यो देते हो, जेकर ये स्त्रीओ मेरे भोग योग्य नहि तो जे मेरे भोग योग्य है तिनके वास्ते जो ईश्वर नें तुम को परवाना लिख दिया है सो मुजे दिखलाना चाहिये. इस वात का फिर उत्तर होवे तो दीजिये.

इस वास्ते हम भोले जीवों के वास्ते लिखते है, ऐसा मत मानोगे तो उभय लोक सें भ्रष्ट और अन्यायी बन जाओगे. इस वास्ते ऐसी दुर्मति त्याग के अर्हंत भाषित मत को स्वीकार करो जिससे तुमारी अंतर्दृष्टि उघडे, सत्यासत्य की मालूम पडे.

तथा कितनेक कहते है के मनुष्य के भोग वास्ते सर्व वस्तु ईश्वर नें रची है, तो माकड और जुयां लीखां ये मनुष्य के शरीर को खाते है और सिंह, व्याघ्र, बाज प्रमुख निःकेवल पशु, पक्षीओ का ही मांस खाते है और सिंहादिक मनुष्य का भक्षण करते है तथा समुद्र के मच्छ लाखों मच्छा को ही खाके जीते है तथा कितनेक पशु-पक्षी, घास, पान, अन्नादि खाके जीते है तो फिर यह कहना, सर्व वस्तु परमेश्वर ने मनुष्य के वास्ते ही रची है, सो सप्रमाण नहि है. जेकर कहे, सर्व वस्तु परंपरा सें मनुष्य के भोग में आती है, घासादि खाने सें दूध तथा मांसादि होते है, वे मनुष्य के भोग में आता है. इस तरे तो सर्व वस्तु सिंह, व्याघ्रादि के भोग वास्ते ईश्वर ने रची है यह भी सिद्ध होवेगा. तद्यथा-मनुष्य वस्तु के भोग सें मांस, रुधिरादिक की वृद्धि करता है, तिस मनुष्य के शरीर कों माकड, जू, लीख, व्याघ्र, सिंहादि भक्षण करते है. तब तो परंपरा सें भोग्य होने सें सर्व वस्तु परमेश्वर नें माकड, जू, लीख, सिंह, व्याघ्रादि जीवो के भोग वास्ते रचे सिद्ध होवेंगे. धन्य है यह समज को ! सर्व वस्तु मनुष्य के भोग वास्ते तथा अन्य जीवो के भोग वास्ते रची है ! ईश्वर नें नहि रचे है, किंतु जैसे जैसे जीवो नें पुण्य-पापरूप कर्म करे है, तैसे तैसे अपने अपने निमित्त द्वारा सर्व जीवां को मिलते है, परंतु ईश्वर परमात्मा नें किसी के भोग वास्ते कोई वस्तु नहि रची है.

हे भोले मनुष्यो ! तुम क्यों ईश्वर को कलंक देके नरकगामी बनते हो. क्योंकि जब ईश्वर आदि में एक को राजा, एक को रंक, एक सुखी, एक दुःखी, एक जन्म सें ही अंधा, लंकडा, लुला, बहिरा, रोगी, अंगहीन, निर्धन, नीच कुल में जन्म और जन्म सें मरण पर्यंत महा दुःखी रचे है और कितनेक पूर्वोक्त सें विपरीत रहे है. जेकर कहोगे, कर्मानुसार ईश्वर रचता है तब तो अनादि संसार अवश्य मानना पडेगा. जेकर कहोगे, ईश्वर की जैसी इच्छा होती है तैसा रच देता है तब तो ईश्वर अन्यायी, निर्दय, पक्षपाती, अज्ञानी, बखेडी, कुतूहली, असमंजसकारी, असुखी, उछरंगी, व्यर्थ कार्यकारी, बालक्रीडा करनेवाला, रागी, द्वेषी इत्यादि अनेक दूषणो सें युक्त होवेंगे और वे दूषणो ईश्वर में मूर्ख की समज उत्पन्न करता है. फेर भी मूढमति अपणे को ईश्वर का भक्त मानता है. यह भक्तपणा ऐसा है जैसे

અને દંડ કેમ પ્રાપ્ત થાય છે ? જો તેને અનીતિ અને વ્યભિચાર સેવન કર્યું તેથી તે વ્યક્તિ દંડ અને અપયશને યોગ્ય છે. ત્યારે અપરાધી કહેશે કે મનુષ્યના ભોગ માટે ઈશ્વરે સર્વ વસ્તુ બનાવી છે. તેથી મેં એની સાથે ભોગ કર્યો છે મને કેમ દંડ આપો છો. જો આ સ્ત્રીઓ મારા ભોગને યોગ્ય નથી તો મારા ભોગને યોગ્ય જે છે તેના માટે ઈશ્વરે તમને જે રજા લખી આપી છે તે મને બતાવવી જોઈએ. આ વાતનો પછી કંઈ ઉત્તર હોય તો આપો.

તેથી અમે ભોળા જીવો માટે લખીએ છીએ કે, આવો મત માનશો તો ઉભયલોકથી ભ્રષ્ટ અને અન્યાયી બની જશો. તેથી આવી દુર્મતિ ત્યાગીને અરિહંતે બતાવેલા મતનો સ્વીકાર કરો, જેથી તમારી અંતરદૃષ્ટિ સુધરે, સત્ય, અસત્યની ખબર પડે.

તથા કેટલાક કહે છે કે, મનુષ્યના ભોગ માટે સર્વ વસ્તુ ઈશ્વરે બનાવી છે. તો માંકડ, જૂ અને લીખો એ તો મનુષ્યના શરીરને ખાય છે અને સિંહ, વાઘ, બાજપક્ષી વગેરે માત્ર પશુ, પક્ષીઓના જ માંસ ખાય છે અને સિંહ વગેરે મનુષ્યનું ભક્ષણ કરે છે તથા સમુદ્રના મગરમચ્છો લાખો માછલાઓને જ ખાઈને જીવે છે તથા કેટલાક પશુ, પક્ષી ઘાસ, પાણી, અન્ન વગેરે ખાઈને જીવે છે. તો પછી સર્વવસ્તુ પરમેશ્વરે મનુષ્યના માટે બનાવી છે, આ જે કથન તે પ્રમાણ નથી. જો એમ કહે કે, બધી વસ્તુ પરંપરાથી મનુષ્યના ભોગમાં આવે છે ઘાસ વગેરે ખાઈને દૂધ તથા માંસ વગેરે થાય છે તે મનુષ્યના ભોગમાં આવે છે, આ રીતે તો સર્વ વસ્તુ સિંહ, વાઘ વગેરેના ભોગ માટે રચી છે એવું પણ સિદ્ધ થશે, તે આ પ્રમાણે-મનુષ્ય વસ્તુનો ભોગ કરવાથી માંસ, લોહી વગેરેની વૃદ્ધિ કરે છે તે મનુષ્યના શરીરનું માંકડ, જૂ, લીખ, વાઘ, સિંહ વગેરે ભક્ષણ કરે છે ત્યારે તો પરંપરાથી મનુષ્ય ભોગ્ય હોવાથી સર્વ વસ્તુ પરમેશ્વરે માંકડ, જૂ, લીખ, વાઘ, સિંહ વગેરે જીવોના ભોગ માટે બનાવી સિદ્ધ થશે. ધન્ય છે આ સમજને ! સર્વ વસ્તુ મનુષ્યના ભોગ માટે તથા અન્ય જીવોના ભોગ માટે રચી છે ! સર્વ વસ્તુ ઈશ્વરે નથી બનાવી. પરંતુ જીવોએ જેવા પુણ્ય-પાપ કર્મો કર્યા છે તેવા તેવા પોત પોતાના નિમિત્ત દ્વારા સર્વ જીવોને મળે છે પરંતુ ઈશ્વર પરમાત્માએ કોઈના ભોગ માટે કોઈ વસ્તુ બનાવી નથી.

હે ભોળા મનુષ્ય ! તમે ઈશ્વરને કલંક આપીને કેમ નરકગામી બનો છો. કારણ કે, જ્યારે ઈશ્વર આદિમાં એકને રાજા, એકને રંક, એક સુખી, એક દુઃખી, એક જન્મથી અંધ, લંગડા, લુલા, બહેરા, રોગી, અંગહીન, નિર્ધન, નીચકુલમાં જન્મ અને જન્મથી મરણ સુધી મહાદુઃખી બનાવે છે અને કેટલાકને પૂર્વોક્તથી વિપરીત બનાવે છે. જો એમ કહો કે, ઈશ્વર કર્મના અનુસારે બનાવે છે તો તો અવશ્ય સંસાર અનાદિ માનવો પડશે, જો એમ કહો કે, ઈશ્વરની જેવી ઇચ્છા હોય તેવા રચે છે તો તો ઈશ્વર અન્યાયી, નિર્દય, પક્ષપાતી, અજ્ઞાની, ઝઘડાખોર, કુતૂહલી, અવિચારી કાર્ય કરનાર, દુઃખી, ઉછરંગી, ફોગટકાર્યને કરનાર, બાલક્રીડા કરનાર, રાગી, દ્વેષી વગેરે અનેક દૂષણોથી યુક્ત થશે અને દૂષણો ઈશ્વરમાં મૂર્ખની સમજ ઉત્પન્ન કરે છે તો પણ મૂઢમતિવાળો પોતાને ઈશ્વરનો ભક્ત માને છે. આ ભક્તપણું એવું છે કે જેવી રીતે પોતાના

अपणे पिता के मुख उपर बैठी मक्षी के उडाव ने वास्ते पिता के मुख उपर बैठी मक्षी को जूता अर्थात् खासडा मारणा है. मूर्ख तो भक्ति करता है परंतु पिता का नुकशान अर्थात् बेइज्जत होती नहि देखता है. इस वास्ते जगत् प्रवाह सें अनादि है और मनुष्य, पशुआदिक की आत्मा भी अनादि है और अविनाशी है. कोई किसी के खाने-पीने वास्ते किसी नें नहि रचा है. अनादि काल सें पापी जीव, जीवां का मांस खाता आया है और ईश्वर परमात्मा का सदा यह उपदेश है कि हे जीव ! जीवहिंसा, मृषावचन, चोरी, मैथुन, परिग्रह, मांसभक्षण, मदिरापान, परस्त्री गमनादि पापकर्म मत कर. परंतु इस पापी जीव नें सत्य ईश्वर का उपदेश नहि माना है. इस वास्ते नरकादि गतिओ में महा दुःख भोग रहा है. जैसे कोई सच्चा वैद्य किसी रोगी को करुणा सें कहे, तुं ये ये अपथ्य मत खा और यह औषधि खा जिससे तुं निरोगी हो जावेगा. परंतु मूर्ख रोगी जेकर वैद्य का कहा न करे तो अवश्य दुःखी होवे. इसी तरे अर्हंत परमात्मा ईश्वर के कहे पापरूप अपथ्य न त्यागे और औषधी समान तप, संयम, शील, संतोषादि नहि धारे तो संसार में दुःखी होवे. यहां कोई कह शकता है कि वैद्य नें रोगी को दुःखी करा ? नहि कह शकता है. इसी तरे परमेश्वर भी किसी को दुःखी नहि करता है. परंतु जीव अपने कुकर्मो सें दुःखी होता है. इस वास्ते अर्हंत परमेश्वर की आज्ञा से जीवां की हिंसा छोड के, मांसादि अभक्ष्य और मदिरादि अपेय और चोरी, यारी आदि पाप कर्म छोड के हृदय में दयालु गुण धार के सर्व जीवो सें मैत्रीभाव कर जिससें धर्म का अधिकारी हो.

⇒ मांसाहार विशे पूर्वपक्ष और उत्तरपक्ष :

पूर्वपक्ष—सर्व जीवां की रक्षा करनेवाला और मांस का न खानेवाला हमको कोई नहि दिख पडता है क्योंकि,

जले जीवाः स्थले जीवाः जीवा आकाशमालिनि ।
सर्वजीवाकुले लोके कथं भिक्षुरहिंसकः ॥

अर्थ :- जल में, स्थल में, आकाश में सर्व लोक जीवां करके भरा है तो फिर आहार, निहार, पूजन, प्रतिलेखनादि करणें से साधु अहिंसक क्योंकर हो शकता है ? अपितु नहि हो शकता है. ऐसा कोन जीव है जिसके हलने चलने सें जीव हिंसा न होवे ? साधु लोक भी सचित्तादि पृथ्वी उपर चलते है, नदी में उतरते है, वनस्पति का संघट्टा करते है, निगोद अर्थात् शेवाल के जीवां की विराधना करते है तथा विना उपयोग अनेक कीडा प्रमुख जीव मर जाते है, पूजना, प्रतिलेखना करते हुए वायुकाय के जीव मरते है. इस वास्ते साधु भी अहिंसक नहि है तो फिर दूसरा, साधु विना कोन अहिंसक है ?

उत्तरपक्ष—हे भोले जीव ! तुं हिंसा अहिंसा का स्वरूप नहि जानता है, इस वास्ते तेरे मनमें पूर्वोक्त अहिंसा की बाबत कुल कलि उठती है. प्रथम तेरे कों हिंसा का स्वरूप कहता हुं.

प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा, इति तत्त्वार्थ सूत्रम्.

પિતાના મુખ ઉપર બેઠેલી માંખીને ઉડાડવા માટે પિતાના મુખ ઉપર બેઠેલી માંખીને જુત્તા (ચંપલ) મારવા જેવું છે મૂર્ખ તો ભક્તિ કરે છે પરંતુ પિતાનું નુકશાન અર્થાત્ આબરુની હાનિ થતી દેખતો નથી. તેથી જગત પ્રવાહથી અનાદિ છે. મનુષ્ય પશુ આદિના આત્મા અનાદિ છે અને અવિનાશી છે, કોઈના ખાવા પીવા માટે કોઈને બનાવ્યા નથી. અનાદિ કાળથી પાપી જીવો જીવોનું માંસ ખાતા આવ્યાં છે અને ઈશ્વર પરમાત્માનો હંમેશા એ ઉપદેશ છે કે હે જીવ ! જીવહિંસા, અસત્ય વચન, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ, માંસભક્ષણ, મદિરાનું પાન, પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપકર્મ ન કર. પરંતુ આ પાપી જીવોએ ઈશ્વરનો ઉપદેશ સત્ય ન માન્યો. તેથી નરકાદિ ગતિઓમાં મહાદુઃખ ભોગવી રહ્યા છે. જેવી રીતે કોઈ સાચો વૈદ્ય કરુણાથી કોઈ રોગીને કહે કે, તું આ અપથ્ય નહીં ખાતો અને આ ઔષધિ ખા જેથી તું નિરોગી થાય, પરંતુ મૂર્ખ રોગી જો વૈદ્યનું કહ્યું ન કરે તો અવશ્ય દુઃખી થાય આ રીતે અરિહંત પરમાત્મા ઈશ્વરે કહેલા પાપરૂપ અપથ્યને ન છોડે અને ઔષધિ સમાન તપ, સંયમ, શીલ, સંતોષ આદિને ધારણ ન કરે તો સંસારમાં દુઃખી થાય. અહીંયા કોઈ કહી શકે કે વૈદ્યે રોગીને દુઃખી કર્યો ? ન કહી શકે. આ રીતે પરમાત્મા પણ કોઈને દુઃખી કરતા નથી પરંતુ જીવ પોતાના ખરાબ કર્મોથી દુઃખી થાય છે તેથી અરિહંત પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી જીવોની હિંસા છોડીને માંસાદિ અભક્ષ્ય અને મદિરાદિ અપેય તેમજ ચોરી, વ્યભિચાર આદિ પાપકર્મો છોડીને હૃદયમાં દયાળું ગુણ ધારણ કરીને સર્વ જીવો સાથે મૈત્રીભાવ કરો જેથી ધર્મના અધિકારી થાય.

⇒ માંસાહાર વિશે પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ :-

પૂર્વપક્ષ—સર્વ જીવોના રક્ષા કરવાવાળા અને માંસ ન ખાવાવાળા અમને કોઈ દેખાતા નથી. કારણ કે,

जले जीवाः स्थले जीवाः जीवा आकाशमालिनि ।

सर्वजीवाकुले लोके कथं भिक्षुरहिंसकः ॥

અર્થ :- જલમાં, પૃથ્વીમાં, આકાશમાં સર્વલોક જીવોથી ભરેલું છે. તો પછી આહાર, નિહાર, પૂજા, પડિલેહણ આદિ કરવાથી સાધુ અહિંસક કેવી રીતે થઈ શકે ? પરંતુ ન થઈ શકે એવા કોણ જીવ છે કે જેના હલન-ચલનથી જીવહિંસા ન થાય ? સાધુ લોકો પણ સચિત્ત વગેરે પૃથ્વી પર ચાલે છે, નદી ઉતરે છે, વનસ્પતિનો સંઘટ્ટો કરે છે, નિગોદ અર્થાત્ સેવાલના જીવોની વિરાધના કરે છે તથા ઉપયોગ વિના અનેક કીડા વગેરે જીવો મરી જાય છે, પૂંજવા, પડિલેહણ કરતી વખતે વાયુકાયના જીવો મરી જાય છે. તેથી સાધુ પણ અહિંસક નથી, તો પછી સાધુ વિના બીજા કોણ અહિંસક હોય ?

ઉત્તરપક્ષ—હે ભોળા જીવ ! તું હિંસા-અહિંસાનું સ્વરૂપ જાણતો નથી. તેથી તારા મનમાં પૂર્વોક્ત અહિંસાની બાબતે કુલકલિ (શંકા) ઉઠે છે. પ્રથમ તને હિંસાનું સ્વરૂપ કહું છું.

प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा, इति तत्त्वार्थ सूत्रम्.

अर्थ :- प्रमादवाले जिसके मन वचन कायारूप योग है, तिनसें जीवां को प्राण रहित करणा तिसका नाम हिंसा है. प्रमाद क्या वस्तु है ? मिथ्यात्व १, अविरति २, कषाय ३, योग ४ तथा मद्य १, विषय २, कषाय ३. इन सर्व को प्रमाद कहते है. ये प्रमाद जिसके मन, वचन, काया में होवे तिन मन, वचन, काया के योगां से जो जीव मरे तिसका नाम हिंसा है. इस वास्ते सत् साधु अर्हंत भगवंत की आज्ञा सें जो आहार विहारादि क्रिया करता है वो जेकर अप्रमत्तपणें से करे तो तिसको हिंसक न कहीए और जे साधु वीतराग की आज्ञा सें अप्रमत्त वर्तते है वे सर्व अहिंसक परम दयालु है. ऐसे मुनि तरण तारणवाले है.

पूर्वपक्ष—हम ऐसे कहते है कि सर्व जीव मांसाहारी है क्योंकि सर्व जीव अन्न, वनस्पति, मिट्टी, मांस प्रमुख खाते है वे सर्व, जीवा के शरीर खाते है. जे जीवां के शरीर है वे सर्व मांस है. इस बात को हम अनुमान प्रमाण सें भी सिद्ध करते है.

भक्षणीयं भवेन्मांसं प्राण्यंगत्वेन हेतुना ।
ओदनादिवदित्येवं कश्चिदाहेति तार्क्किकः ॥१॥

अर्थ :- मांस भक्षण करने योग्य है, प्राणी का अंग होने सें. इत्यादि.

उत्तरपक्ष—यह पूर्वोक्त कहना अयोग्य है क्योंकि त्रस जीवां का मांस अन्न के तुल्य नहि हो सकता है. अन्न जल सें उत्पन्न होता है. अन्न अस्पष्ट चैतन्यवाले जीवां का शरीर है और मांस स्पष्ट चैतन्यवाले जीवां का शरीर है. अन्न के जीव मरते हुए त्रासमान नहि देखने में आते है परंतु त्रस जीवो कों मारती वखत बहुत त्रास उत्पन्न होता है. हरेक दयालु जीवों का वो त्रास देखकर हृदय कंपायमान होता है. अन्न खानेवाला अत्यंत निर्दय नहि होता है. मांस खानेवाला अत्यंत निर्दय होता है. अन्न के खानेवाला कों कोई कसाई नहि कहते है. पंचेंद्रिय पशुओ कों मार के खानेवाले कों लोक में भी कसाई कहते है. इत्यादि अनेक युक्तिओं सें अन्न खाना और मांस खाना तुल्य नहि हो शकता है. जेकर भोला जीव हठ सें ऐसा ही कहै, अन्न भी प्राणी का अंग है और मांस भी प्राणी का अंग है, इस वास्ते दोनों एक सरीखे है, तिसको हम कहते है. हे भोले प्राणी ! यह तेरा कहना लौकिक व्यवहार सें भी विरुद्ध है, क्योंकि लौकिक व्यवहार में प्राणी अंग की तुल्यता सें भी कितनीक वस्तुओ मांस और कितनीक वस्तुओ नहि मांस ऐसा व्यवहार प्रवर्तते है. जैसें गौका दूध भक्ष्य और गौका रुधिर अभक्ष्य, अपनी माता का दूध भक्ष्य और अपनी माता का रुधिरादि अभक्ष्य है तथा स्त्रीपणा करके समान भी है तो भी अपनी माता, बहिन, बेटी प्रमुख अगम्य है, भार्यादि गम्य है. जेकर सर्व वस्तुओ सदृश ही माने तब तो मनुष्य नहि किंतु पशु, कुत्ते, गर्दभादि समान है. प्रत्यक्ष में भी देखते है कि जे कोई राजे तथा बडे गवरनर प्रमुख के शिर में लातादि मारे तो जीव सें जाये नहि तो सख्त बंदीखाना तो भोगे और किसी कंगाल गरीब मेहेनती मजूर प्रमुख के शिर में लात जूती मारे तो सरकार वैसा दंड नहि देती है. क्या

અર્થ :- જેમના મન, વચન, કાયારૂપ યોગ પ્રમાદવાળા છે, તેનાથી જીવોને પ્રાણ રહિત કરવા તેનું નામ હિંસા છે. પ્રમાદ શું વસ્તું છે ? મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ ૨, કષાય ૩, યોગ ૪. તથા મદ્ય ૧, વિષય ૨, કષાય ૩. આ સર્વને પ્રમાદ કહેવાય છે. આ પ્રમાદ જેના મન, વચન, કાયામાં હોય તે મન, વચન, કાયાના યોગોથી જે જીવો મરે તેનું નામ હિંસા છે. તેથી સુસાધુ અરિહંત ભગવાનની આજ્ઞાથી જે આહાર, વિહાર આદિ ક્રિયા કરે છે, તે જો અપ્રમત્ત-પણાથી કરે તો તેમને હિંસક ન કહેવાય અને જે સાધુ વીતરાગની આજ્ઞાથી અપ્રમત્તપણે વર્તે છે, તે સર્વે અહિંસક પરમ દયાળુ છે. આવા મુનિ તરનાર અને તારનારા છે.

પૂર્વપક્ષ—અમે એવું કહીએ છીએ કે, સર્વ જીવો માંસાહારી છે. કારણ કે, સર્વ જીવો અન્ન, વનસ્પતિ, માટી, માંસ વગેરે ખાય છે, તે સર્વ જીવોના શરીરને ખાય છે. જે જીવોને શરીર છે તે બધું માંસ છે. આ વાતને અનુમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ કરીએ છીએ.

भक्षणीयं भवेन्मांसं प्राण्यंगत्वेन हेतुना ।
ओदनादिवदित्येवं कश्चिदाहेति तार्क्किकः ॥१॥

અર્થ :- માંસ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે, પ્રાણીના અંગ હોવાથી ઇત્યાદિ

ઉત્તરપક્ષ—આ પૂર્વોક્ત કહેવું અયોગ્ય છે. કારણ કે, ત્રસ જીવોનું માંસ અન્ન સમાન થઈ શકતું નથી. અન્ન જલથી ઉત્પન્ન થાય છે. અન્ન અસ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળા જીવોનું શરીર છે અને માંસ સ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળા જીવોનું શરીર છે. અન્નના જીવ મરતી વખતે ત્રાસ પામતા નથી પરંતુ ત્રસ જીવોને મારતી વખતે ઘણો ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્રાસ જોઈને દરેક દયાળુ જીવોના હૃદય કંપી જાય છે. અન્ન ખાવાવાળા અત્યંત નિર્દયી નથી હોતા. માંસ ખાવાવાળા અત્યંત નિર્દય હોય છે. અન્ન ખાવાવાળાને કોઈ કસાઈ નથી કહેતા. પંચેન્દ્રિય પશુને મારીને ખાવાવાળાને લોકોમાં પણ કસાઈ કહેવાય છે. ઇત્યાદિ અનેક યુક્તિઓથી અન્ન ખાવું અને માંસ ખાવું સમાન થઈ શકતું નથી. જો ભોળો જીવ હઠથી એવું જ કહે કે, અન્ન પણ પ્રાણીનું અંગ છે અને માંસ પણ પ્રાણીનું અંગ છે, માટે બંન્ને એક સરખા છે. તેમને અમે કહીએ છીએ કે, હે ભોળા લોકો ! આ તારું કહેવું લૌકિક વ્યવહારથી પણ વિરુદ્ધ છે. કારણ કે, લૌકિક વ્યવહારમાં પ્રાણીના અંગની તુલનાથી પણ કેટલીક વસ્તુઓ માંસ અને કેટલીક વસ્તુઓ માંસ રહિત એવો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. જેવી રીતે ગાયનું દૂધ ભક્ષ્ય અને ગાયનું લોહી અભક્ષ્ય, પોતાની માતાનું દૂધ ભક્ષ્ય અને પોતાની માતાનું લોહી વગેરે અભક્ષ્ય છે તથા સ્ત્રી તરીકે સમાન પણ છે તો પણ પોતાની માતા, બેન, બેટી વગેરે અગમ્ય છે અને પત્ની વગેરે ગમ્ય છે. જો સર્વ વસ્તુઓ સમાન જ માને તો તો મનુષ્ય નહીં પરંતુ પશુ, કુતરા, ગધેડા વગેરે સમાન છે. પ્રત્યક્ષમાં પણ દેખીએ છીએ કે, જો કોઈ રાજા તથા મોટા ગવર્નર વગેરેના મસ્તકે લાત વગેરે મારે તો જીવથી જાય નહીંતર સખ્ત જેલખાનાને ભોગવે અને કોઈ ગરીબ, કંગાળ, મહેનત કરીને મજૂરી કરનારના મસ્તકમાં લાત કે ચંપલ મારે તો સરકાર તેવો દંડ નહીં આપે ? શું એ બંન્નેના મનુષ્યપણામાં કંઈ ફરક છે ? મનુષ્યપણામાં તો ફરક નથી પરંતુ તેમના પુણ્યમાં ફરક

उनके मनुष्यपणे में कुच्छ फरक है ? मनुष्यपणे में तो फरक नहि, परंतु तिनके पुण्यो में फरक है. अधिक पुण्यवान की अविनय करे तो महा अपराध और दंड के योग्य होता है और हीन पुण्यवाले को जूता मारने सें भी ऐसा भारी दंड योग्य नहि होता है. इसीतरे पंचेंद्रिय पशु महा पुण्यवान है, तिसको मारना और तिसका मांसभक्षण करना महापाप है और नरकगति का देनेवाला है और अन्नादि स्थावरो की हिंसा और तिनके शरीर का भक्षण करणे में महापाप नहि है. इस वास्ते अन्न का खाना और मांस का खाना सरिखा नहि है. शुष्क तर्कदृष्टि नें जो मांस खाने में प्राणी अंग हेतु दीना सो असिद्ध, विरुद्ध, अनेकांतिक दोष करके दुष्ट होने सें सुनने योग्य नहि है. तथाहि, निरंश वस्तु के होने सें वोहि तो मांस साध्य है और वो ही प्राणी अंग हेतु है, इस वास्ते प्रतिज्ञार्थ एक देश असिद्ध हेतु है. जैसें नित्य शब्द है, नित्य होने सें. जेकर मांस सें प्राणी अंग भिन्न है तब तो अतिशय करके हेतु असिद्ध है, व्यधिकरण होने सें. जैसे, देवदत्तस्य गृहं काकस्य कार्ष्ण्यात् तथा यह हेतु अनेकांतिक भी है, कुत्ते आदि के मांस को भक्ष्य होने सें तथा प्रतिज्ञा ऐसी लोक विरुद्ध है, मांस अन्न एक करने से, इसीतरे मांस और अन्न एक सरीखे नहि. इस वास्ते मांस खाने में महापाप है. दयालु होवे तो मांस खाना वर्जे और धर्म का अधिकारी भी होवे. इति दशमो गुणः.

→ **इग्यारमा मध्यस्थ सोमदृष्टि नामा गुण लिखते है.** मध्यस्थ जो किसी मत का पक्षपाती न होवे. सोमदृष्टि, प्रद्वेष के अभाव सें दृष्टि श्रद्धा है जिसकी सो मध्यस्थ सौम्यदृष्टि कहते है. सर्व मतो में राग द्वेष रहित ऐसा पुरुष धर्म का विचार नाना पाखंड मंडली रूप दुकानो में स्थापन करा है धर्मरूप करीआणा जिनो नें ऐसे सर्व मतो में सें यथावस्थित सगुण, निर्गुण अल्पबहुत्व गुण करके जो व्यवस्थित है तिसको, कनक परीक्षा निपुण विशिष्ट कनकाधि पुरुषवत् जानता है और ज्ञानादि गुणो के साथ संबंध करता है और गुणो के प्रतिपक्ष भूत दोषों को दूर सें त्याग देता है, सोमवसुब्राह्मणवत् इति एकादशमो गुणः.

→ **बारमा गुणानुरागी गुण का स्वरूप लिखते है.** धार्मिक लोकों के गुणो विषे राग करे अर्थात् गुणवंत साधु, श्रावकादिकों का बहुमान करे, मन को प्रीति का भाजन करे, यथा-

अहो ! ये धन्य है, इनो ने अच्छा पाया है मनुष्य जन्म.

पूर्वपक्ष-इस तुमारे कहने सें पर की निंदा होती है. जैसें देवदत्त दक्षिण के चक्षु सें देखता है, वामे सें नहि तथा चोक्तं

शत्रोरपि गुणा ग्राह्या, दोषा वाच्या गुरोरपि

उत्तरपक्ष-यह तुमारा कहना ठीक नहि. धर्मीजन को निर्गुणीओ की निंदा करणी उचित नहि. धर्मीजन निर्गुणीओ की उपेक्षा करते है, क्योंकि धर्मिजन मनमें ऐसा विचारते है, यतः

सन्तोप्यसन्तोपि परस्यदोषा नोक्तः श्रुता वा गुणमावहन्ति । वैराणि वक्तुः परिवर्द्धयन्ति,

છે. વધારે પુણ્યવાનનો અપરાધ કરે તો વધારે અપરાધ અને દંડને યોગ્ય થાય છે અને ઓછા પુણ્યવાળાને ચંપલ મારવાથી પણ એવા ભારે દંડને યોગ્ય બનતા નથી. આ રીતે પંચેંદ્રિય પશુ મહાપુણ્યવાળા છે. તેમને મારવા અને તેમનું માંસ ભક્ષણ કરવું મહાપાપ છે અને નરકગતિ આપવાવાળા છે અને અન્ન વગેરે સ્થાવરોની હિંસા અને તેના શરીરનું ભક્ષણ કરવામાં મહાપાપ નથી. તેથી અન્નનું ખાવું અને માંસનું ખાવું સમાન નથી. શુષ્ક તર્કદૃષ્ટિથી માંસ ખાવામાં પ્રાણીના અંગને જે હેતુ તરીકે આપ્યો છે તે અસિદ્ધ, વિરુદ્ધ, અનેકાંતિક દોષથી દુષ્ટ હોવાથી સાંભળવા યોગ્ય નથી. તે આ પ્રમાણે-નિરંશ વસ્તુ હોવાથી તે જ માંસ સાધ્ય છે, તે જ પ્રાણીનું અંગ હેતુ તરીકે છે. તેથી પ્રતિજ્ઞા માટે એક દેશથી અસિદ્ધ હેતુ છે. જેમ કે, શબ્દ નિત્ય છે, નિત્ય હોવાથી. જો માંસથી પ્રાણીનું અંગ જૂદું હોય તો તો અતિશય-વધારે હેતુ અસિદ્ધ છે. વ્યધિકરણ હોવાથી. જેમ કે, દેવદત્તનું ઘર (કાળુ છે) કાગડો કાળો હોવાથી તથા આ હેતુ અનેકાંતિક પણ છે. કુતરા આદિનું માંસ ભક્ષ્ય હોવાથી તથા આવી પ્રતિજ્ઞા લોકવિરુદ્ધ છે. માંસ અને અન્નને એક કરવાથી. આ રીતે માંસ અને અન્ન એક સરખા નથી. તેથી માંસ ખાવામાં મહાપાપ છે. દયાળુ હોય તે માંસ ખાવાનું છોડી દે અને ધર્મનો અધિકારી થાય. આ પ્રમાણે દશમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ **અગ્યારમો મધ્યસ્થ-સમાનદૃષ્ટિ નામનો ગુણ લખીએ છીએ.** મધ્યસ્થ, જેને કોઈ મતનો પક્ષપાત ન હોય તે સમાન દૃષ્ટિવાળો કહેવાય, પ્રદ્વેષના અભાવથી, દૃષ્ટિ-શ્રદ્ધા છે જેની તે મધ્યસ્થ સોમ્યદૃષ્ટિ કહેવાય છે. સર્વમતોમાં રાગદ્વેષ રહિત પુરુષો ધર્મના વિચારરૂપ વિવિધ પાખંડની મંડલી રૂપ દુકાનોમાં સ્થાપન કર્યું છે ધર્મરૂપ કરીયાણું જેમને એવા, સર્વ મતોમાંથી યથાવસ્થિત (રહેલા) સગુણ, નિર્ગુણના અલ્પબહુત્વ ગુણથી જે વ્યવસ્થિત છે તેમને સુવર્ણની પરીક્ષામાં વિશિષ્ટ નિપુણ કનકાધિ પુરુષની જેવા જાણવા અને જ્ઞાનાદિ ગુણોની સાથે સંબંધ કરે છે અને ગુણોના વિરોધી એવા દોષોનો દૂરથી ત્યાગ કરે છે. સોમવસુ બ્રાહ્મણની જેમ. આ પ્રમાણે અગ્યારમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **બારમા ગુણાનુરાગી ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** ધાર્મિક લોકોના ગુણો ઉપર રાગ કરે અર્થાત્ ગુણવંત સાધુ, શ્રાવક વગેરેનું બહુમાન કરે. મનની પ્રીતિના ભાજન કરે. જેમ કે, -

અહો ! આ ધન્ય છે, તેઓએ મનુષ્ય જન્મ સફળ કર્યો છે.

પૂર્વપક્ષ—આ તમારા કહેવાથી પરની નિંદા થાય છે. જેમ કે, દેવદત્ત જમણી આંખે દેખે છે ડાબી આંખે નહીં તથા એ પ્રમાણે કહેવાયું છે.

शत्रोरपि गुणा ग्राह्मा, दोषा वाच्या गुरोरपि

ઉત્તરપક્ષ—આ તમારું કથન બરોબર નથી. ધર્મી માણસે નિર્ગુણીઓની નિંદા કરવી ઉચિત નથી. ધર્મીપુરુષો નિર્ગુણીઓની ઉપેક્ષા કરે છે. કારણ કે, ધર્મીજન મનમાં એવું વિચાર છે કે -

सन्तोप्यसन्तोपि परस्य दोषा नोक्तः श्रुता वा गुणमावहन्ति । वैराणि वक्तुः परिवर्द्धयन्ति,

श्रोतुश्च तन्वन्ति परां कुबुद्धिम् ॥१॥ तथा कालंमि अणाइए अणाइदोसेहिं वासिए जीवे । जंप वियइ गुणो विहु तं मन्नह भो महच्छरियं ॥२॥ भूरि गुणा विरलच्चिय, इक्क गुणो विहु जणो न सव्वत्थ, निद्दोसाणवि भद्दं, पसंसिमो थोवदोसेवि ॥३॥

अर्थ :- अनादि काल सें अनादि दूषणो करी वासित जीवो में जो गुण उपलब्ध होवे सो गुण देखी भो श्रोताजनो ! तुम महाआश्चर्य मानो, परंतु अवगुण देखी आश्चर्य मत मानो ॥१॥ बहुते गुणावाले तो विरले है, परंतु एक गुणवाला भी सर्व जगे नहि मिलता है. जे निर्दोष है तिनका तो कल्याण ही है, परंतु हम तो जिसमें थोडे अवगुण होवे तिसकी भी प्रशंसा करते है ॥२॥ इत्यादि संसार का स्वरुप विचारता हुआ गुणरागी पुरुष निर्गुणां की निंदा नहि करता है. मध्यस्थ भाव सें रहता है तथा गुणां का संग्रह में और ग्रहण करणे में प्रवृत्त होता है और अंगीकार करे हुए सम्यग्दर्शन विरत्यादि गुणां को नाश नहि करता है, पुरंदर राजकुमारवत्. इति द्वादशमो गुणः.

→ तेरमा सत्कथा नामागुण का स्वरूप लिखते है. इहां सत्कथा सें विपर्यय होवे तिसको जो दोष होवे सो कहते है. विकथा करणेवाले का विवेकरत्न नष्ट हो जाता है. विवेक अर्थात् सत् असत् वस्तु का परिज्ञान सोइ रत्न है, अज्ञानरूप अंधकार का नाशक होने सें. अशुभ कथा – स्त्री आदि कथा, तिनमें आसक्ति करके मलिन है मन–अंतःकरण जिसका सो विकथा का करणेवाला है. विकथा के करणे में प्रवृत्त हुआ प्राणी युक्त–अयुक्त का विचार नहि करता है और स्वार्थहानि भी नहि देखता है, रोहिणीवत्. धर्म जो है सो विवेक सार अर्थात् हितावबोध प्रधान ही है. इस वास्ते पुरुष को सत्कथा प्रधान होना चाहिये. सत्य शोभनीक–तीर्थंकर, गणधर, महाऋषि चरित गोचर कथा अर्थात् वचन व्यापारवाला होवे तो धर्म का अधिकारी होवे चारो विकथा जो नहि करणे योग्य है, वे इसी रीति की है.

सा तन्वी सुभगा मनोहररुचिः कांते क्षमा भोगिनी, तस्या हारि नितंबबिंबमथवा विप्रेक्षितं सुभ्रुवः । धिक्तामुष्ट्रगतिं मलीमसतनुं काकस्वरां दुर्भगामित्थं स्त्रीजनवर्णनिन्दकथा दूरेस्तु धर्मार्थिनाम् ॥१॥ इत्यादि स्त्रीकथा न करे.

अहो क्षीरस्यान्नं मधुरमधुगावाज्यखंडान्वितं, चेंद्रसंश्रब्धौ दग्धौ मुखसुखकरं व्यंजनेभ्यः किमन्यत् । नपक्वान्नादन्य द्रमयति मनः स्वादु तंबोलमेकं, परित्याज्या प्राज्ञैरशनविषया सर्वदैवेति वार्त्ता ॥१॥ इत्यादि भक्तकथा न करे.

रम्यो मालवकः सुधान्यकनकः कांच्यास्तु किं वर्ण्यतां, दुर्गादूर्जरभूमिरूद्भटभटालाटाः किरा टोपमाः । कस्मीरे वर मुष्यतां सुखनिधौ स्वर्गोपमाः कुन्तला, वर्ज्या दुर्जनसंग-वच्छुभधिया देशी कथैवंविधा ॥१॥ इत्यादि देशकथा न करे.

राजायं रिपुवारदारणसहः क्षेमंकरश्चोरहा, युद्धं भीममभूत्तयोः प्रतिकृतं साधवस्येतेना-धुना । दुष्टायं म्रियतां करोति सुचिरं राज्यं ममाप्यायुषा, भूयोबंधनिबंधनं बुधजनैराज्ञां कथा

श्रोतुश्च तन्वन्ति परां कुबुद्धिम् ॥१॥ तथा कालंमि अणाइए अणाइदोसेहिं वासिए जीवे । जंप वियइ गुणो विहु तं मन्नह भो महच्छरियं ॥२॥ भूरि गुणा विरलच्चिय, इक्क गुणो विहु जणो न सव्वत्थ, निद्दोसाणवि भद्दं, पसंसिमो थोवदोसेवि ॥३॥

अर्थ :- અનાદિકાળથી અનાદિ દૂષણોથી વાસિત જીવોમાં જે ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગુણ દેખી હે શ્રોતાજનો તમે અત્યંત આશ્ચર્ય પામો પરંતુ અવગુણ દેખી આશ્ચર્યથી યુક્ત ન થાઓ. ૧. ઘણા ગુણોવાળા તો વિરલ (ઓછા) પરંતુ એક ગુણવાળા પણ સર્વઠેકાણે મળતા નથી. જે નિર્દોષ છે તેનું તો કલ્યાણ જ છે પરંતુ જેમાં થોડા અવગુણ હોય છે અમે તો તેની પણ પ્રશંસા કરીએ છીએ ૨. ઈત્યાદિ સંસારનું સ્વરૂપ વિચારતાં થકાં ગુણરાગી પુરુષ નિર્ગુણીઓની નિંદા ન કરે. મધ્યસ્થ ભાવથી રહે છે તથા ગુણોનો સંગ્રહ કરવામાં તથા ગ્રહણ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને સ્વીકારેલા સમ્યગ્દર્શન, વિરતિ આદિ ગુણોનો નાશ નથી કરતા. પુરંદર રાજકુમારની જેમ. આ પ્રમાણે બારમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ તેરમાં સત્કથા નામના ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. અહીં સત્કથાથી વિપરીત હોય તેમાં જે દોષ હોય તે કહે છે. વિકથા કરવાવાળાનું વિવેકરૂપી રત્ન નષ્ટ થઈ જાય છે. વિવેક અર્થાત્ સારી નરસી વસ્તુનું જ્ઞાન તે જ રત્ન છે. અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને નાશ કરતું હોવાથી અશુભકથા-સ્ત્રીકથા વગેરે તેમાં આસક્તિથી મલિન થઈ ગયું છે અંતઃકરણ જેનું તે વિકથા કરવાવાળા કહેવાય. વિકથામાં પ્રવૃત્ત થયેલા પ્રાણી યોગ્ય, અયોગ્યનો વિચાર નથી કરતો અને સ્વાર્થની હાનિ પણ જોતો નથી. રોહિણીની જેમ. ધર્મ જે છે તે વિવેકસાર અર્થાત્ હિતનો બોધ કરવામાં શ્રેષ્ઠ છે. તેથી પુરુષને સત્કથા મુખ્ય હોવી જોઈએ. સત્ય સુંદર એવા તીર્થંકર, ગણધર, મહાઋષિના ચરિત્રના વિષયવાળી કથા અર્થાત્ આવા વચન વ્યાપારવાળા હોય તો ધર્મના અધિકારી થાય છે. ચારેય વિકથા કરવા યોગ્ય નથી તે આવા પ્રકારની છે.

सा तन्वी सुभगा मनोहररुचिः कांते क्षमा भोगिनी, तस्या हारि नितंबबिंबमथवा विप्रेक्षितं सुभ्रुवः । धिक्तामुष्ट्रगतिं मलीमसतनुं काकस्वरां दुर्भगामित्थं स्त्रीजनवर्णनिन्दकथा दूरेस्तु धर्मार्थिनाम् ॥१॥ ઈત્યાદિ સ્ત્રીકથા ન કરે.

अहो क्षीरस्यान्नं मधुरमधुगावाज्यखंडान्वितं, चेंद्रसंश्रब्धौ दग्धौ मुखसुखकरं व्यंजनेभ्यः किमन्यत् । नपक्वान्नादन्य द्रमयति मनः स्वादु तंबोलमेकं, परित्याज्या प्राज्ञैरशनविषया सर्वदैवेति वार्त्ता ॥१॥ ઈત્યાદિ ભક્તકથા ન કરે.

रम्यो मालवकः सुधान्यकनकः कांच्यास्तु किं वर्ण्यतां, दुर्गार्दूर्जरभूमिरूद्भटभटालाटाः किरा टोपमाः । कस्मीरे वर मुष्यतां सुखनिधौ स्वर्गोपमाः कुन्तला, वर्ज्या दुर्जनसंग-वच्छुभधिया देशी कथैवंविधा ॥१॥ ઈત્યાદિ દેશકથા ન કરે.

राजायं रिपुवारदारणसहः क्षेमंकरश्चोरहा, युद्धं भीममभूत्तयोः प्रतिकृतं साधवस्येतेना-धुना । दुष्टायं म्रियतां करोति सुचिरं राज्यं ममाप्यायुषा, भूयोबंधनिबंधनं बुधजनैराज्ञां कथा

हीयताम् ॥१॥ इत्यादि राजकथा न करे

तथा श्रृंगार रसवाली, मति को मोह उत्पन्न करनेवाली, हांसी क्लेश की जननेवाली, पर के दूषण बोलनेवाली कथा न करे. जिन, गणधर, मुनि, सती प्रमुख की सत्कथा करे. इति त्रयोदशमो गुणः.

→ सुपक्ष युक्त नामा चौदमा गुण का स्वरूप लिखते है. भला होवे पक्ष, परिवार जिसका सो सुपक्ष युक्त है. अनुकूल धर्म करते को विघ्न न करे. धर्मशील, धर्मी, सुसमाचारः-सत आचार का आचरणेवाला ऐसा जिसका परिवार होवे तिसको सुपक्ष युक्त कहते है. तिनमें अनुकूल उसको कहते है जो धर्म करते को साहाय्यकारी होवे. धर्मशील वा धर्मप्रयोजन के वास्ते प्रार्थना करे तो अभियोग अर्थात् वगार न समजे अपितु अनुग्रह माने. सुसमाचारी होवे तो जिससें धर्म की लघुता न होवे ऐसा काम करे. राज्य विरुद्ध कृत्य न करे. पूर्वोक्त ऐसा परिवार जिसका होवे सो सुपक्ष युक्त है सोइ धर्म के योग्य है. भद्रनंदि कुमारवत्. इति चतुर्दशमो गुणः.

→ पंदरमा दीर्घदर्शी नामा गुण का स्वरूप लिखते है. जो कार्य करे तिसका परिणाम प्रथम विचारके करे. सर्व कार्य परिणाम सुंदर, आवते काले सुख देनेवाला करे. जिस कार्य में बहुत लाभ होवे और क्लेश महेनत थोडी होवे, बहुत स्वजन, परजन जिस कार्य की स्तुति श्लाघा करे, शिष्ट जन जिस कार्य को अच्छा जाने ऐसा कार्य करे. सो पुरुष इस लोक में भी अच्छा दीख पडे ऐसा कार्य परिणामिक बुद्धि के बल सें करे, धनश्रेष्ठिवत्. इति पंचदशमो गुणः.

→ विशेषज्ञ नामा सोलमा गुण का स्वरूप लिखते है. सचेतन, अचेतन वस्तुओ का अथवा धर्म के हेतुओ का गुण और अवगुण जाने, अपक्षपाती, मध्यस्थ होने सें. जो पक्षपात करके संयुक्त होता है वो गुणां को दूषण और दूषणों को गुण समजता है और कहता भी है. उक्तंच

आग्रहीत बत निनीषति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा ।
पक्षपात रहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥१॥

इस वास्ते बहुलता करके विशेषज्ञ सारतर का कहनेवाला उत्तम धर्म के योग्य होता है, सुबुद्धि मंत्रीवत्. इति षोडशमो गुणः.

→ वृद्धानुग नामा सत्तरमा गुण का स्वरूप लिखते है. वृद्ध वयकरी परिणत बुद्धि, परिपक्वबुद्धि परिणामसुन्दरमति सद्विवेकादि गुणयुक्त इत्यर्थः तथा चोक्तम् ।

तपःश्रुतधृतिध्यानविवेकयमसंयमै ।
यें वृद्धास्तेऽत्र शस्यन्ते न पुनः पलितांकुरैः ॥१॥
सतत्त्वनिकषोद्भूतं विवेकालोकवर्द्धितम् ।
येषां बोधिमयं तत्त्वं ते वृद्धा विदुषां मतः ॥२॥

हीयताम् ॥१॥ ઇત્યાદિ રાજકથા ન કરે.

તથા શ્રૃંગાર રસવાળી, મતિનો મોહ ઉત્પન્ન કરવાવાળી, હાસ્ય કે ક્લેશને ઉત્પન્ન કરવાવાળી, પરના દૂષણોને બોલવાવાળી કથા ન કરે. જિન, ગણધર, મુનિ, સતી વગેરેની સત્કથા કરે. આ પ્રમાણે તેરમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ **સુપક્ષયુક્ત નામના ચૌદમા ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** સારોપક્ષ-પરિવાર જેને છે તે સુપક્ષયુક્ત છે. અનુકૂળ ધર્મ કરનારને વિઘ્ન ન કરે. ધર્મશીલ, ધર્મી, સુસમાચાર-સારા આચારને આચરવાવાળો એવો પરિવાર છે જેનો તેને સુપક્ષયુક્ત કહેવાય છે. તેમાં અનુકૂળ એને કહેવાય છે, કે જે ધર્મ કરનારને સહાય કરે, ધર્મશીલ અથવા ધર્મના પ્રયોજન માટે પ્રાર્થના કરે તો અભિયોગ અર્થાત્ આગ્રહ ન રાખે પણ અનુગ્રહથી માની લે. સુસમાચારી હોય તો એનાથી ધર્મની લઘુતા ન થાય એવા કામ કરે, રાજ્યવિરુદ્ધ કાર્યો ન કરે. પૂર્વોક્ત આવો પરિવાર જેનો હોય તે સુપક્ષયુક્ત છે. તે જ ધર્મને યોગ્ય છે. ભદ્રનંદિકુમારની જેમ. આ પ્રમાણે ચૌદમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **પંદરમા દીર્ઘદર્શી નામના ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** જે કાર્ય કરે તેના પરિણામને પ્રથમ વિચારીને જ કરે. સર્વકાર્યો પરિણામે સુંદર અને આવતી કાલે સુખ આપવાવાળા કરે. જે કાર્યમાં ઘણો લાભ હોય અને ક્લેશ-મહેનત થોડી હોય, ઘણા સ્વજનો, પરજનો-બીજા માણસો જે કાર્યની સ્તુતિ-વખાણ કરે, શિષ્ટ પુરુષો જે કાર્યને સારુ માને એવા કાર્ય કરે. તે પુરુષ આ લોકમાં પણ સારા દેખાય એવા કાર્યો પારિણામિક બુદ્ધિના બલથી કરે, ધન શ્રેષ્ઠિની જેમ. આ પ્રમાણે પંદરમો ગુણ સંપૂર્ણ થયો.

→ **વિશેષજ્ઞ નામના સોળમાં ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** સચેતન, અચેતન વસ્તુઓના અથવા ધર્મના હેતુઓના ગુણ અને અવગુણને જાણે. અપક્ષપાતી-મધ્યસ્થ હોવાથી. જે પક્ષપાતથી યુક્ત હોય છે તે ગુણને દોષ અને દોષોને ગુણ રૂપે સમજે છે અને કહે પણ છે.

आग्रहीत बत निनीषति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा ।

पक्षपात रहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥१॥

તેથી બહુલતાએ વિશેષજ્ઞ જીવ અત્યંત સાર કહેવાવાળા ઉત્તમ ધર્મને યોગ્ય થાય છે. સુબુદ્ધિ મંત્રીની જેમ. આ પ્રમાણે સોળમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ **વૃદ્ધાનુગ નામના સત્તરમા ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** વૃદ્ધ જીવ વયના કારણે પરિણત બુદ્ધિવાળા, પરિપક્વ બુદ્ધિવાળા, પરિણામે સુંદર બુદ્ધિવાળા સદ્વિવેકાદિ ગુણયુક્ત એ પ્રમાણે અર્થ છે. **तथा चोक्तम् ।**

तपःश्रुतधृतिध्यानविवेकयमसंयमैः ।
यें वृद्धास्तेऽत्र शस्यन्ते न पुनः पलितांकुरैः ॥१॥
सतत्त्वनिकषोद्भूतं विवेकालोकवर्द्धितम् ।
येषां बोधिमयं तत्त्वं ते वृद्धा विदुषां मतः ॥२॥

प्रत्यासत्तसमायातैर्विषयैश्चांतरंजकैः ।
न धैर्यं स्खलितं येषां ते वृद्धाः परिकीर्तिताः ॥३॥
नहि स्वप्नेपि संजाता येषां सद्वृत्तवाच्यताम् ।
यौवनेपि मता वृद्धास्ते धन्याः शीलशालिभिः ॥४॥
प्रायः शरीरशैथिल्यात् स्यात् स्वस्था मतिरंगिनाम् ।
यौवने तु क्वचित् कुर्यात् दृष्टतत्त्वोपि विक्रियाम् ॥५॥
वार्द्धकेन पुनर्द्धत्ते शैथिल्यं हि यथा तथा ।
तथा तथा मनुष्याणां विषयाशा निवर्तते ॥६॥
हेयोपादेयविकलो वृद्धोपि तरुणाग्रणी ।
तरुणोपि युतस्तेन वृद्धैर्वृद्ध इतीरितः ॥७॥

भावार्थ–तप, श्रुत, धृति, ध्यान, विवेक, यम, संयम, तप बारे भेदे, श्रुत अंगोपांगादि, धैर्य, धर्मध्यान, शुक्लध्यान, विवेक, सतर भेदे संयम, इनो करके जो वृद्ध–बडा होवे सो जिनेंद्र शासन में वृद्ध कहा है. परंतु पलित धवले केशांवाले को वृद्ध नहि कहा है. तत्त्वरूप कसोटी के रगडने सें जो विवेकरूपी प्रकाश वध्या है ऐसा बोधमय जिनको तत्त्वज्ञान है सो वृद्ध, पंडितो को मान्य है. अंतरंग में राग उत्पन्न करनेवाले ऐसे शब्दादिक विषय संबंधवाले भी हुए है. तो भी जिनकी धैर्यता चलायमान नहि हुई वे पुरुष वृद्ध कहे है. जिनोनें स्वप्न में भी व्रत खंडन नहि करा है, सो धन्य है, शीलशाली सत् पुरुषो नें तिनको यौवन में भी वृद्ध कहा है, क्योंकि बाहुल्यता करके शरीर शिथिल होने सें जीवां की मति स्वस्थ हो जाती है और यौवन में तो तत्त्व का जानकार भी विकारवान हो जाता है. वृद्धपणे में जैसें जैसें शरीर शिथिलता धारण करता है तैसें तैसें पुरुषो की विषय सें इच्छा भी हट जाती है. जो हेय उपादेय ज्ञान सें विकल बुढा भी है, तो भी तरुणाग्रणी है और हेयोपादेय ज्ञान करी संयुक्त है तो तरुण अवस्था में भी वृद्धो ने उसको वृद्ध कहा है. ऐसा जो वृद्ध होवे सो अशुभाचार, पापकर्म में नहि प्रवर्तते है यथार्थ तत्त्व के अवबोध होने सें जिस हेतु सें वृद्ध अहित काम में नहि प्रवर्तता है इस हेतु सें वृद्धां के पीछे चलना चाहिये. वृद्धानुगामी वृद्धो की तरे पाप में नहि प्रवर्तते है. मनीषि वृद्धानुग मध्यमबुद्धिवत्. किस हेतु सें, वृद्धो की सत् संगति सें भले गुण ऊत्पन्न हो जाते है. प्रोक्तमागमे–

उत्तमजणसंसग्गी शीलदरिद्दं पि कुणइ सीलड्ढं जह मेरुगिरि विलग्गं तणंपि कणगत्तणमुवेइत्ति ॥

अर्थ :– उत्तम की संगति शील रहित को भी शीलमान् कर देती है. जैसे मेरु पर्वत में लगा हुआ तृण भी सुवर्णता को प्राप्त होता है. इति सप्तदशमो गुणः–

→ अठारमा विनय गुण का स्वरूप लिखते है. विनीयते–अपनीयते अर्थात् दूर करीए जिस

प्रत्यासत्तसमायातैर्विषयैश्चांतरंजकैः ।
न धैर्यं स्खलितं येषां ते वृद्धाः परिकीर्तिताः ॥३॥
नहि स्वप्नेपि संजाता येषां सद्वृत्तवाच्यताम् ।
यौवनेपि मता वृद्धास्ते धन्याः शीलशालिभिः ॥४॥
प्रायः शरीरशैथिल्यात् स्यात् स्वस्था मतिरंगिनाम् ।
यौवने तु क्वचित् कुर्यात् दृष्टतत्त्वोपि विक्रियाम् ॥५॥
वार्द्धकेन पुनर्द्धत्ते शैथिल्यं हि यथा तथा ।
तथा तथा मनुष्याणां विषयाशा निवर्तते ॥६॥
हेयोपादेयविकलो वृद्धोपि तरुणाग्रणी ।
तरुणोपि युतस्तेन वृद्धैर्वृद्ध इतीरितः ॥७॥

ભાવાર્થ :- તપ, શ્રુતિ, ધૃતિ-ધીરજ, ધ્યાન, વિવેક, યમ, સંયમ બાર ભેદવાળો તપ, અંગ ઉપાંગ વગેરે શ્રુત, ધૈર્ય, ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન, વિવેક, સત્તર ભેદવાળો સંયમ એનાથી જે વૃદ્ધ - જે મહાન હોય તે જૈનેન્દ્ર શાસનમાં વૃદ્ધ કહેવાય છે. પરંતુ પળિઆ વળેલા ધોળાવાળવાળાને વૃદ્ધ કહેવાતા નથી. તત્ત્વરૂપી કસોટીએ ઘસાવાથી જે વિવેકરૂપી પ્રકાશ વધ્યો છે, આવું બોધમય તત્ત્વજ્ઞાન જેનું છે, તે વૃદ્ધ પંડિતોને માન્ય છે. રાગ ઉત્પન્ન કરવાવાળા એવા શબ્દાદિ વિષયોનો અંતમાં સંબંધ થવા છતાં પણ જેમની ધીરતા ચલાયમાન નથી થતી તે પુરુષ વૃદ્ધ કહેવાય છે. જેઓએ સ્વપ્નમાં પણ વ્રત ખંડન નથી કર્યું, તે ધન્ય છે. શીલથી શોભતા જે સત્ પુરુષો છે તેમને યુવાનીમાં પણ વૃદ્ધ કહેવાય છે. કારણ કે, બહુલતાએ શરીર શિથિલ હોવાથી જીવની મતિ સ્વસ્થ થઈ જાય છે અને યુવાનીમાં તો તત્ત્વના જાણકાર પણ વિકારવાળા થઈ જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં જેમ જેમ શરીર શિથિલતાને ધારણ કરે છે તેમ તેમ પુરુષોની વિષયોથી ઈચ્છા દૂર થતી જાય છે. હેય, ઉપાદેયના જ્ઞાનથી રહિત વૃદ્ધ હોય તો પણ યુવાનોમાં અગ્રણી છે અને હેય, ઉપાદેય જ્ઞાનથી સંયુક્ત છે તે યુવાસ્થામાં પણ વૃદ્ધ (જ્ઞાની) પુરુષો તેમને વૃદ્ધ કહે છે. એવા જે વૃદ્ધ હોય તે અશુભ આચાર અને પાપકર્મમાં પ્રવર્તતા નથી. યથાર્થ તત્ત્વનો અવબોધ હોવાથી. જે હેતુથી વૃદ્ધ અહિત કામમાં ન પ્રવર્તે તેથી વૃદ્ધોની પાછળ ચાલવું જોઈએ, વૃદ્ધને અનુસરનારા પણ વૃદ્ધોની જેમ પાપમાં પ્રવર્તતા નથી. मनीषि वृद्धानुग मध्यमबुद्धिवत्. ક્યા હેતુથી ? વૃદ્ધોની સારી સોબતથી સારા ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. આગમમાં પણ કહ્યું છે કે,

उत्तमजणसंसग्गी शीलदरिद्दं पि कुणइ सीलड्ढं जह मेरुगिरि विलग्गं तणंपि कणगत्तणमुवेइत्ति ॥

અર્થ :- ઉત્તમ પુરુષોની સંગત શીલ રહિતને પણ શીલવાન કરે છે. જેમ મેરુપર્વત ઉપર ઉગેલું ઘાસ પણ સુવર્ણપણાને પામે છે. આ પ્રમાણે સત્તરમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ અઢારમા વિનય ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. विनीयते-अपनीयते, અર્થાત્ દૂર કર્યા છે

करके अष्ट प्रकार के कर्म सो विनय, यह सिद्धांत की निरुक्ति है. सो विनय पांच प्रकार का है. ज्ञान विनय, दर्शन विनय, चारित्र विनय, तप विनय, उपचारिक विनय. ए पांच प्रकारे मोक्षार्थ विनय है.

ज्ञान विनय, ज्ञान करके यथार्थ वस्तु षट् द्रव्यां को जाणे, कार्य करता हुआ ज्ञानपूर्वक करे सो ज्ञान विनय १, द्रव्यादिकों सम्यक् श्रद्धे सो दर्शन विनय २, चारित्र सम्यक् प्रकार सें पाले सो चारित्र विनय ३, तप बारा प्रकार का सम्यग् रीति सें सेवन करे सो तप विनय ४, उपचारिक विनय के दो भेद है. प्रतिरूपयोगयुंजनता अर्थात् यथायोग्य भक्ति करणी १, अनाशातनाविनय २. तिन में सें प्रथम प्रतिरूप योग युंजनता विनय के तीन भेद है. मन विनय १, वचन विनय २, काया विनय ३. तिन में मन विनय के दो भेद है. अकुशल मन का निरोध करणा १, कुशल मन को प्रगट करणा २. वचन विनय के चार भेद है. हितकारी वचन बोलना १, मर्यादा सहित थोडा बोलना २, कठोर वचन न बोलना ३, प्रथम विचार के बोलना ४. काया विनय के आठ भेद है. गुरु आदिक को आता देख के खडा होना १, गुरु आदिक को हाथ जोडना २, गुरु आदिक को आसन देना ३, गुरु नहि बेठे तब तक नहि बेठना ४, गुरु आदिक को द्वादशावर्त्त वंदना करणी ५, गुरु आदिक की शुश्रूषा करणी ६, गुरु आदिक को जाते को पहुंचाने जाना ७, पास रहे की वैयावच्च, भक्ति, सेवा करणी ८. अनाशातना विनय के बावन भेद है सो इस तरे सें जानने. अरिहंत १, सिद्ध २, कुल ३, गच्छ ४, संघ ५, क्रिया ६, धर्म ७, ज्ञान ८, ज्ञानी ९, आचार्य १०, स्थविर ११, उपाध्याय १२, गणि १३, यह तेरा पद है. तिनमें प्रथम अरिहंत, अरि वैरी-अष्ट कर्म रूप, जिनोनें नाश करे है, सो अरिहंत. उक्तंच.

अट्ठविहंपि कम्मं अरिभूयंपि होई सव्वजीवाणं ।
तं कम्ममरिहंता अरिहंता तेण वुच्चंति ॥१॥

अर्थ :- अष्ट प्रकार के कर्म सर्व जीवां के शत्रुभूत है तिनको जो हणे सो अरिहंत कहा जाता है, अथवा अरुहंत-जिनका फिर संसार में भवरूप अंकुर नहि होता है सो अरुहंत कहे है अथवा अरहंत-चौसठ इंद्रो की पूजा के जो योग्य होवे सो अरहंत कहा जता है अथवा जिन के ज्ञान सें कोई वस्तु छानी नहि सो अरहंत है. यह तिनो पाठांतर है तथा मुक्ति में जो चढे सो आरोहंत कहा जाता है. अरिहंत किसी का नाम नहि है. जो पूर्वोक्त अर्थ करी संयुक्त होवे और चौत्रीस अतिशय, पांत्रीस वचनातिशय और बारह गुणां करके संयुक्त होवे और अठारह दोषों करके रहित होवे सो अरिहंत कहा जाता है. ईश्वर, ब्रह्मा, शिव, शंकर, शंभु, स्वयंभु, पारगत, सर्वज्ञ, सर्वदर्शी इत्यादि अरिहंत ही के नाम है. परंतु पूर्वोक्त नाम जो अज्ञ लोको नें कामी, क्रोधी, विषयी राजा, नृत्य करनेवाला, निर्लज्ज हो के किसी के आगे नाचनेवाला, वेश्यागमन करनेवाला, परस्त्री, स्वस्त्री गमन करनेवाला, शरीर को राख लगानेवाला, जपमाला जपनेवाला, शस्त्र राखनेवाला, बैल प्रमुख की अस्वारी करनेवाला, बेटी आदिक सें विषय

આઠે પ્રકારના કર્મો જેનાથી તે વિનય કહેવાય. આ સિદ્ધાન્તની નિરૂક્તિ છે. તે વિનય પાંચ પ્રકારનો છે. જ્ઞાન વિનય, દર્શન વિનય, ચારિત્ર વિનય, તપ વિનય, ઔપચારિક વિનય. આ પાંચનો વિનય મોક્ષ માટે છે.

જ્ઞાન વિનય, જ્ઞાનથી છ વસ્તુરૂપ દ્રવ્યને યથાર્થ જાણે, કાર્ય કરતા થકા જ્ઞાનપૂર્વક કરે તે જ્ઞાન વિનય ૧, છ દ્રવ્યની સારી રીતે શ્રદ્ધા કરે તે દર્શન વિનય ૨, સમ્યગ્ પ્રકારે ચારિત્રને પાળે તે ચારિત્ર વિનય ૩, બાર પ્રકારના તપનું સારી રીતે સેવન કરે તે તપવિનય ૪. ઔપચારિક વિનયના બે ભેદ છે. પ્રતિરૂપ યોગ યુંજનતા અર્થાત્ યથાયોગ્ય ભક્તિ કરવી ૧, અનાશતાના વિનય ૨. તેમાંથી પ્રથમ પ્રતિરૂપ યોગ યુંજનતાના ત્રણ ભેદ છે. મનવિનય, વચનવિનય, કાયા વિનય ૩. **તેમાં મનના વિનયના બે ભેદ છે** - અકુશલ મનનો નિરોધ કરવો ૧, કુશલ મનને પ્રગટ કરવું ૨. **વચન વિનયના ૪ ભેદ છે** - હિતકારી વચન બોલવું ૧, મર્યાદા સહિત થોડું બોલવું ૨, કઠોર વચન ન બોલવું ૩, વિચારીને પછી બોલવું ૪. **કાયા વિનયના આઠ ભેદ છે** - ગુરુ આદિને આવતા દેખીને ઊભા થવું ૧, ગુરુ આદિને હાથ જોડવા ૨, ગુરુ આદિને આસન આપવું ૩, ગુરુ ન બેસે ત્યાં સુધી ન બેસવું ૪, ગુરુ આદિને દ્વાદશાવર્ત્ત વંદન કરવું ૫, ગુરુ આદિની સેવા કરવી ૬, ગુરુ આદિને પોતે વળાવવા જવું ૭, પાસે રહેલાની વૈયાવચ્ચ, ભક્તિ, સેવા કરવી ૮. **અનાશાતના વિનયના બાવન ભેદ છે.** તે આ પ્રમાણે જાણવા-અરિહંત ૧, સિદ્ધ ૨, કુલ ૩, ગચ્છ ૪, સંઘ ૫, ક્રિયા ૬, ધર્મ ૭, જ્ઞાન ૮, જ્ઞાની ૯, આચાર્ય ૧૦, સ્થવિર ૧૧, ઉપાધ્યાય ૧૨, ગણિ ૧૩. આ તેર પદો છે. તેમાં પહેલા અરિહંત, અરિ-વૈરી આઠ કર્મરૂપ દુશ્મન જેમને નાશ કર્યા છે, તે અરિહંત અને કહ્યું છે કે -

अट्ठविहंपि कम्मं अरिभूयंपि होई सव्वजीवाणं ।

तं कम्ममरिहंता अरिहंता तेण वुच्वंति ॥१॥

અર્થ :- આઠ પ્રકારના કર્મ સર્વ જીવોના શત્રુભૂત છે. તેને જે હણે તે અરિહંત કહેવાય છે અથવા અરુહંત જેમનો સંસારમાં ભવરૂપી અંકુરો ઉગવાનો નથી તે અરુહંત કહેવાય છે અથવા અરહંત-ચૌસઠ ઇંદ્રોને પૂજાને યોગ્ય જે હોય તે અરહંત કહેવાય છે અથવા જેમના જ્ઞાનથી કોઈ વસ્તું છાની ન હોય તે અરહંત છે. આ ત્રણેય પાઠાન્તર છે તથા મુક્તિમાં જે ચઢે તે આરોહંત કહેવાય છે. અરિહંત કોઈનું નામ નથી. જે પૂર્વોક્ત અર્થથી સંયુક્ત હોય અને ચોત્રીશ અતિશય, વચનાતિશયના પાંત્રીશ ગુણ અને બાર ગુણથી સંયુક્ત હોય અને અઢાર દોષોથી રહિત હોય તે અરિહંત કહેવાય છે. ઈશ્વર, શિવ, શંકર, શંભુ, સ્વયંભુ, પારગત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી ઇત્યાદિ અરિહંતના જ નામ છે. પરંતુ અજ્ઞાની લોકોએ પૂર્વોક્ત નામ જે કામી, ક્રોધી, વિષયીરાજા, નૃત્ય કરવાવાળા, નિર્લજ્જ થઈને કોઈની આગળ નાચવાવાળા, વેશ્યા-ગમન કરવાવાળા, પરસ્ત્રી અને સ્વસ્ત્રી સાથે ગમન કરવાવાળા, શરીર ઉપર રાખ લગાવવાવાળા, જપમાલા જપવાવાળા, શસ્ત્ર રાખવાવાળા, બળદ વગેરે ઉપર અસ્વારી કરવાવાળા, બેટી વગેરેની સાથે વિષય સેવન કરવાવાળા, વૃક્ષ ઉપરના ફળ ખાવા માટે

सेवनेवाला, वृक्ष में फल खाने जावे, जब वृक्ष में फल न मिले तब शाप दे के वृक्ष को सुका देनेवाला, अज्ञानी, मांसाहारी, मद्य पीनेवाला इत्यादि अवगुणांवालो को उपरति जो ईश्वर पद का आरोप करा है, सो करनेवालो की महामूढता का सूचक है. ऐसे अयोग्य पुरुषां को बुद्धिमान कदापि ईश्वर न कहेगा. ईश्वर तो पूर्वोक्त दूषणो सें रहित होता है, तिसको ही जैनमत में अरिहंत कहते है.

सिद्ध पद का स्वरूप लिखते है. यद्यपि सिद्ध अनेक प्रकार के है नाम सिद्ध १, स्थापना सिद्ध २, द्रव्य सिद्ध ३, ज्ञशरीर द्रव्य सिद्ध ४, भव्य शरीर द्रव्यसिद्ध ५, यात्रासिद्ध ६, विद्यासिद्ध ७, मंत्रसिद्ध ८, बुद्धि सिद्ध ९, शिल्पसिद्ध १०, तपसिद्ध ११, ज्ञानसिद्ध १२, कर्मक्षय सिद्ध १३. इत्यादि अनेक सिद्ध है, परंतु इहां कर्मक्षय सिद्धां का अधिकार है. जे सर्व अष्ट कर्म की उपाधि क्षय करके सिद्ध हुए है वे कर्मक्षय सिद्ध कहे जाते है. कितनेक सिद्धां की आदि भी नहि और अंत भी नहि है. कितनेक सिद्धां की आदि तो है परंतु अंत नहि है. सिद्ध जो है वे अज, अमर, अलख, निराकार, निरंजन, सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, पारगत, परंपरागत, अयोनि, अरूपी, अछेद्य, अभेद्य, अदह्य, अक्लेद्य, अशोष्य, कूटस्थ, परमब्रह्म, परमात्मा, शिव, अचल, अरुज, अनंगी, शुद्ध चैतन्य, अक्षय, अव्यय, अमल इत्यादि नामों सें कहे जाते है. ये सिद्ध पुनः संसार में जन्म नहि लेते है. जैसें बीज अत्यंत दग्ध हो जावे तो फिर अंकुर नहि देता है ऐसे ही कर्म बीज शुक्लध्यानरूप अग्नि करके दग्ध हुए हुए फिर संसार में जन्मरूप अंकुर नहि कर शकता है. भोले जीव जो शास्त्र में लिख गये है और अब कहे रहे है, ईश्वर परमात्मा जगत में अवतार लेता है. किस वास्ते ? साधुओ के उपकार वास्ते और दुष्ट दैत्यो के नाश करने वास्ते और धर्म के स्थापन करने वास्ते परमेश्वर युग युग में अवतार लेता है. यह कहना बालक्रीडावत् है, क्योंकि परमेश्वर विना अवतार के लिया क्या पूर्वोक्त काम नहि कर शकता है ? कितनेक भोले कहते है कि परमेश्वर के तीन रूप है. पिता १, पुत्र २, पवित्रात्मा ३. ये तीनो एक भी है. तिनमें जो पुत्र था वो इस लोक में अवतार लेके और जगत के कितनेक लोकों कों अपने मत में स्थापन करके, तिन इमानवाले भक्तो का पाप लेके आप शुली उपर चढा, ऐसा लेख वांचके हम बहुत आश्चर्य पाते है. क्या ईश्वर विना अपने पुत्र भेजे जगवासीओ का अंतःकरण शुद्ध नहि कर शकता है ? तथा मनुष्यणी के पेट के अवतार विना बना बनाया अथवा नवा बना के अथवा आप पुत्ररूप धारके इस दुनिया में नहि आ शकता है जो मनुष्यणी के गर्भ सें जन्म लीना ? क्या ईश्वर को प्रथम ऐसा ज्ञान नहि था कि इतने जीवों के वास्ते मुजे अवतार लेके शुली चढना पडेगा तो प्रथम ही इनको पापी न होने देऊ ? तथा भक्तो के पाप का नाश नहि कर शकता था जिससे शूली चढना पडा. क्या भक्तजनो का इतना ही पाप था जो एकवार शूली चढने सें संपूर्ण फल भोगने में आ गया. ईश्वर सें अन्य कोई दूसरा भी बडा ईश्वर है जिसने छोटे ईश्वर को भक्तो के पाप फल भोगने में शूली चढा दीआ तथा पुत्र तथा छोटे ईश्वर नें बडी हिम्मत करी जो सर्व

જવાવાળા, જ્યારે વૃક્ષ ઉપર ફળ ન મળે તો શ્રાપ આપીને વૃક્ષને શુકવી દેનારા, અજ્ઞાની, માંસાહારી, મદ્ય પીવાવાળા ઈત્યાદિ અવગુણોવાળા ઉપર જે ઈશ્વર પદનો આરોપ કર્યો છે તે આરોપ કરવાવાળાનું મહામૂઢતાનું સૂચક છે. આ અયોગ્ય પુરુષને બુદ્ધિમાન ક્યારેય ઈશ્વર નહીં કહે, ઈશ્વર તો પૂર્વોક્ત દૂષણોથી રહિત છે. તેને જ જૈનમતમાં અરિહંત કહે છે.

સિદ્ધપદનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. જો કે સિદ્ધ અનેક પ્રકારના છે. નામ સિદ્ધ ૧, સ્થાપના સિદ્ધ ૨, દ્રવ્ય સિદ્ધ ૩, જ્ઞશરીર ૪, ભવ્યશરીર દ્રવ્યસિદ્ધ ૫, યાત્રાસિદ્ધ ૬, વિદ્યાસિદ્ધ ૭, મંત્રસિદ્ધ ૮, બુદ્ધિસિદ્ધ ૯, શિલ્પસિદ્ધ ૧૦, તપસિદ્ધ ૧૧, જ્ઞાનસિદ્ધ ૧૨, કર્મક્ષય સિદ્ધ ૧૩ ઈત્યાદિ અનેક સિદ્ધ છે. પરંતુ અહીંયાં કર્મક્ષયથી સિદ્ધ થયેલાનો અધિકાર છે. જે આઠકર્મની બધી ઉપાધિનો ક્ષય કરી સિદ્ધ થાય છે તે કર્મક્ષય સિદ્ધ કહેવાય છે. કેટલાક સિદ્ધોની આદિ પણ નથી અને અંત પણ નથી. કેટલાક સિદ્ધની આદિ તો છે પણ અંત નથી. સિદ્ધ જે છે, તે અજ, અમર, અલખ, નિરાકર, નિરંજન, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પારગત, પરંપરાગત, અયોનિ, અરૂપી, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદહ્ય, અક્લેદ્ય, અશોષ્ય, કૂટસ્થ, પરમબ્રહ્મ, પરમાત્મા, શિવ, અચલ, અરુજ, અનંગી, શુદ્ધ ચૈતન્ય, અક્ષય, અવ્યય, અમલ ઈત્યાદિ નામોથી કહેવાય છે. આ સિદ્ધો ફરીથી સંસારમાં જન્મ લેતા નથી. જેવી રીતે બીજ અત્યંત બળી જાય તો પાછો અંકુરો ઉગતો નથી. આવી જ રીતે શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિથી કર્મબીજ બળી ગયે છતે ફરી સંસારમાં જન્મરૂપ અંકુરો થતો નથી. ભોળા જીવ શાસ્ત્રમાં જે લખી ગયા છે અને હવે કહે છે કે ઈશ્વર પરમાત્મા જગતમાં અવતાર લે છે. શાના માટે ? સાધુઓના ઉપકાર માટે અને દુષ્ટ દૈત્યના નાશ કરવા માટે અને ધર્મની સ્થાપના કરવા માટે પરમેશ્વર દરેક યુગમાં અવતાર લે છે. આ કથન બાળક્રીડા જેવું છે કારણ કે, પરમેશ્વર અવતાર લીધા વિના પૂર્વોક્ત કામ શું નથી કરી શકતા ? કેટલાક ભોળા જીવો એવું કહે છે કે, પરમેશ્વરના ત્રણ સ્વરૂપ છે - પિતા ૧, પુત્ર ૨, પવિત્રાત્મા ૩. આ ત્રણે એક પણ છે. તેમાં જે પુત્ર હતો તે આ લોકમાં અવતાર લઈને અને જગતના કેટલાક લોકોને પોતાના મતમાં સ્થાપીને ત્રણ બીરૂદવાળા પરમેશ્વર ભક્તોના પાપ લઈને પોતે શૂળી ઉપર ચઢ્યા. આવો લેખ વાંચીને અમને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે. શું ઈશ્વર પોતાના પુત્રને મોકલ્યા વિના જગતવાસીઓના અંતઃકરણને શુદ્ધ નથી કરી શકતા ? તથા સ્ત્રીના પેટમાં અવતાર લીધા વિના પોતાની જાતે અથવા નવા બનાવીને અથવા પોતે પુત્રરૂપ ધારણ કરીને આ દુનિયામાં નોહતા આવી શકતા કે સ્ત્રીના ગર્ભથી જન્મ લીધો. શું ઈશ્વરને પહેલાં એવું જ્ઞાન નોહતું કે આટલા જીવો માટે મારે અવતાર લઈને શૂળી ઉપર ચઢવું પડશે, તો પ્રથમથી જ તેમને પાપી ન થવા દઉં ? તથા ભક્તોના પાપને નાશ નોહતા કરી શકતા કે જેથી શૂળીએ ચઢવું પડ્યું. શું ભક્તોજનોનું એટલું જ પાપ હતું કે એકવાર શૂળીએ ચઢવાથી સંપૂર્ણ ફળ ભોગવવામાં આવી ગયા. ઈશ્વરથી પણ બીજા કોઈ મોટા ઈશ્વર છે જેમને નાના ઈશ્વરને ભક્તોના પાપોનું ફળ ભોગવવા માટે શૂળીએ ચઢાવી દીધા તથા પુત્ર તેમજ નાના ઈશ્વરે ઘણી હિંમત કરી કે સર્વ ભક્તોની દયા કરીને બધાના પાપોનું ફળ પોતે ભોગવવાનો સ્વીકાર કર્યો.

भक्तो की दया करके सर्व के पापो का फल आपे भोगना स्वीकार करा परंतु पिता तथा बडे ईश्वर ने परोपकारी, भक्तवत्सल, परमकृपालु ऐसे पुत्र तथा छोटे ईश्वर की दया करके पाप नाश रूप बक्षिस न करी तथा जब पिता पुत्र एक रूप है तो पिता शूली नहि चढा इत्यादि अनेक तर्को मेरी बुद्धि में उत्पन्न होते है. सर्व लिख नहि शकतां हुं. तो क्या ईश्वर कृपालु, दयानिधि मेरा संशय दूर नहि कर शकता है. अफसोस करता हुं के भोले जीवो नें भोलेपने सें परम पवित्र ईश्वर कों कितना कलंकित करा है. मेरी लेखने में लिखने की शक्ति नहि है, भोले जीव इस जगत को देखके इसी विचार में डूब गये है कि ऐसी विचित्र रचना ईश्वर विना कैसे हो शक्ति है, परंतु यह विचार नहि करते है कि ऐसा सामर्थ्य अनंत शक्तिओ करी संयुक्त ईश्वर अपनें आप उत्पन्न कैसे हो गया. भोला कहता है, ईश्वर तो अनादि सें ऐसा ही है तो फिर हे भोले जीव ! तुं इस जगत कों भी इसी तरे अनादि माने तो ईश्वर परमात्मा के सर्व आरोपित कलंक दूर हो जावे. क्योंकि यह संसार द्रव्यार्थिक नय के मत सें अनादि अनंत है और पर्यायार्थिक नय के मत सें आदि अंतवाला है और इसका कर्त्ता नहि है, अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतसुख, अनंत सम्यग् दर्शन चारित्र, अनंत स्थिति, अरूपी, अगुरुलघु, सर्व विघ्न रहित सिद्ध भगवंत है तथा शुद्ध द्रव्यार्थिक नय के मत सें सिद्ध परमात्मा परब्रह्म एक ही माना जाता है तथा अन्य नय के मत सें सिद्ध अनंते भी माने जाते है. सर्व सिद्ध लोकाग्र आकाश में स्थित है. द्रव्यरूप करके सर्व व्यापी नहि है, आदित्यवत्, ज्ञान शक्ति करके सर्व व्यापी है, आदित्य प्रकाशवत्. सिद्धां के सुख को कोई उपमान नहि है. इन सर्व सिद्धा को ही लोको ने अल्ला, खुदा, ईश्वर, परमेश्वर, परब्रह्म आदि नामो करके माना है. प्रथम पद अरिहंत को अवतार, अंशावतार, तीर्थंकर, बुद्ध, धर्मोपदेष्टा, धर्मसारथी, धर्म सार्थवाह, धर्म का निर्यामक, गोपाल, धर्म का रक्षक. जगत् प्रकाशक, शिवंकर, अर्हन्, जिन, त्रिकालवित् इत्यादि नामो सें कहते है. जब जीवां को प्रबल मिथ्यात्व मोहनीय कर्म का बहुत प्रचार और प्रबल उदय हुआ तब भोले जीवो नें पूर्वोक्त परमेश्वर के नाम अयोग्य अर्थात् कामी, क्रोधी, लोभी, अज्ञानी, स्वार्थ तत्पर जीवो में आरोप करे. तब सें इस जगत में अनेक मत बनाय गये है. जिस जीवो में भोले लोको ने ईश्वर का उपचार करा है तिसका जब चाल, चलन, कर्तव्य वांचने में आता है तब भोले जीवां की समज पर लांबा उच्छवास लेके हाय ! कहना पडता है. इस वास्ते भोले लोकों को सर्व कल्पित ईश्वरों कों छोड के अठारह दूषण रहित परमेश्वर कों परमेश्वर मानना चाहिये, जिससे सिद्धपद की प्राप्ति होवे. इति सिद्ध पदं.

तीसरे पद में कुल-कुल उसको कहते है जो एक आचार्य की संतान में बहुत न्यारे न्यारे साधुओ के समुदाय होवे.

गच्छ उसको कहते है जिसमें बहुत कुलोका समूह एकठा होवे कौटकादि गच्छवत्.

પરંતુ પિતા તથા ઈશ્વરે પરોપકારી, ભક્તવત્સલ, પરમકૃપાળુ એવા પુત્ર તથા નાના ઈશ્વર ઉપર દયા કરીને પાપના નાશરૂપ બક્ષીશ કેમ ન આપી. જ્યારે પિતા, પુત્ર એકરૂપ છે તો પિતા શૂળીએ નહીં ચઢ્યા ઇત્યાદિ અનેક તર્કો મારી બુદ્ધિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. બધા લખી શકતો નથી. તો કૃપાળુ, દયાનિધિ, ઈશ્વર, મારો સંશય કેમ દૂર નથી કરતા. અફસોસ કરું છું કે ભોળા જીવોએ ભોળપણથી પરમપવિત્ર ઈશ્વરને કેટલા કલંકિત કર્યા છે. તે લખવામાં મારી લખવાની શક્તિ નથી. ભોળાજીવો આ જગતને દેખીને એવા વિચારમાં ડૂબી ગયા કે આવી વિચિત્ર રચના ઈશ્વર વિના કેવી રીતે થઈ શકે છે પરંતુ એમ વિચાર નથી કરતા કે, આવા સામર્થ્યવાળા અને અનંતશક્તિથી યુક્ત ઈશ્વર પોતાની મેળે કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા. ભોળા જીવો કહે છે કે, ઈશ્વર તો અનાદિથી એવા જ છે. તો પછી હે ભોળા જીવ ! તું આ જગતને પણ આ રીતે અનાદિ માને તો ઈશ્વર પરમાત્માના આરોપ કરેલા કલંકો બધા દૂર થઈ જાય. કારણ કે, આ સંસાર દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી અનાદિ અનંત છે અને પર્યાયાર્થિક નયના મતથી આદિ અને અંતવાળો છે અને આના કર્ત્તા નથી. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ, અનંત સમ્યગ્દર્શન-અનંત ચારિત્ર, અનંત સ્થિતિ, અરૂપી, અગુરુલઘુ, સર્વવિઘ્ન રહિત સિદ્ધ ભગવંત છે તથા શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી સિદ્ધ પરમાત્મા પરબ્રહ્મસ્વરૂપ એક જ માનવામાં આવ્યા છે તથા અન્ય નયના મતથી અનંતા સિદ્ધો પણ માનવામાં આવ્યા છે. સર્વ સિદ્ધો આકાશમાં લોકના અગ્રભાગે રહેલા છે, દ્રવ્યરૂપથી સર્વ વ્યાપી નથી. સૂર્યની જેમ, જ્ઞાન શક્તિથી સર્વવ્યાપી છે, સૂર્યના પ્રકાશની જેમ. સિદ્ધના સુખની કોઈ ઉપમા નથી. આ સર્વ સિદ્ધને જ લોકોએ અલ્લા, ખુદા, ઈશ્વર, પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ આદિ નામોથી માન્યા છે. પ્રથમપદ અરિહંતને અવતાર, અંશાવતાર, તીર્થંકર, બુદ્ધ, ધર્મોપદેષ્ટા, ધર્મસારથી, ધર્મના સાર્થવાહ, ધર્મના નિર્યામક, ગોપાલ, ધર્મના રક્ષક, જગતના પ્રકાશક, શિવંકર, અર્હન્, જિન, ત્રિકાલવિત્-ત્રણે કાળને જાણનારા. ઇત્યાદિ નામોથી કહે છે. જ્યારે જીવોને પ્રબલ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઘણો પ્રચાર અને પ્રબળ ઉદય થયો ત્યારે ભોળાજીવોએ પૂર્વોક્ત પરમેશ્વરના નામ અયોગ્ય અર્થાત્ કામી, ક્રોધી, લોભી, અજ્ઞાની, સ્વાર્થમાં તત્પર જીવોમાં આરોપ કર્યા, ત્યારથી આ જગતમાં અનેકમત ચાલ્યા છે. જે જીવોમાં ભોળા જીવોએ ઈશ્વરનો ઉપચાર કર્યો છે, તેનું જ્યારે ચાલ, ચાલન, કર્તવ્ય વાંચવામાં આવે છે. ત્યારે ભોળા લોકોની સમજ ઉપર લાંબો ઉશ્વાસ લઈને હાય ! કરવું પડે છે. તેથી ભોળા લોકોએ સર્વ કલ્પિત ઈશ્વરોને છોડીને અઢાર દૂષણથી રહિત પરમેશ્વરને પરમેશ્વર તરીકે માનવા જોઈએ, જેનાથી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થાય. એ રીતે સિદ્ધપદ પૂર્ણ થયું.

ત્રીજા પદમાં કુલ-કુલ એને કહેવાય છે કે, એક આચાર્યની પરંપરામાં ઘણો જુદો-જુદો સાધુઓનો સમુદાય હોય.

ગચ્છ એને કહેવાય છે કે જેમાં ઘણા કુલોનો સમુદાય એકઠો (ભેગો) થાય. કૌટિકાદિ ગચ્છની જેમ.

संघ चतुर्विध-श्रमण १, श्रमणी २, श्रावक ३, श्राविका ४. तिनमें श्रमण उसको कहते है, जो तप करे और पांचो इंद्रिय कों रागद्वेषोदय करके स्वस्वविषय में प्रवृत्त हुए को थका देवे तथा श्रमण शब्द कों प्राकृत व्याकरण में समण ऐसा आदेश होता है, इस वास्ते समण शब्द का अन्वर्थ लिखते है. सम कहते है, तुल्य मैत्री भाव सें सर्व भूतों में, सर्व जीवां में, त्रस थावरो में प्रवर्ते, इस वास्ते साधु को समण कहते है. सो साधु ऐसा विचारता है-कोई मुज को मारे तब जैसें मुज को दुःख प्रिय नहि तैसें ही सर्व जीवां को दुःख प्रिय नहि है. ऐसे जान करके मन वचन, काया करके कोई जीव को न हणे, न हणावे अन्य को हणतां भलो न जाणे. इस प्रकार सें सर्व जीवो में जिसका मन प्रवर्त्ते सो समण कहा जाता है. सर्व जीवेषु समत्वे, सम मणतीति समण एक तो समण शब्द का यह पर्यायार्थ है. ऐसे ही समं मनोऽस्येति समना यह दूसरा पर्यायार्थ नाम है, इसका अन्वर्थ यह है. सर्व जीवो में सें न तो कोई द्वेष योग्य है और न कोई प्रिय है. सर्व जीवो में सम मन होने सें. सम मन समं मनोऽस्येति निरुक्तविधिना समना अथवा उरग-सर्प तिसके समान होवे. जैसें सर्प पर के बनाये स्थान में रहता है, तैसे ही पर के बनाये स्थान में रहै तथा पर्वत समान होवे उपसर्ग सें चलायमान न होवे तथा अग्नि समान होवे, तप तेजमय होने सें तथा समुद्र समान होवे गुण रत्न करके परिपूर्ण तथा ज्ञानादि गुणां करके अगाध होने से तथा आकाश समान होवे, निरालंबन होने सें तथा वृक्षो समान होवे, सुख दुःख में विकार न दर्शाने सें तथा भ्रमर समान होवे, अनियत वृत्ति होने सें तथा मृग समान होवे, संसार प्रति नित्य उद्विग्न होने सें तथा पृथ्वी समान होवे, सर्व सुख दुःख सहने सें तथा कमल समान होवे, पंक जल समान काम भोगां के उपरी वर्ते तथा सूर्य समान होवे, अज्ञान अंधकार के दूर करने सें तथा पवन समान होवे, सर्वत्र अप्रतिबद्ध होने सें. इन पूर्वोक्त सर्व गुणांवाले पुरुष को श्रमण कहते है और पूर्वोक्त सर्व गुणां की धारणेवाली स्त्री को श्रमणी कहते है. श्रावक उसको कहते है, जो श्रद्धापूर्वक जिन वचन सुणे तथा श्रा-पाके नव तत्त्व के ज्ञान को पकावे-नव तत्त्व का जानकार होवे, टु वप्रबीजतंतुसंताने, न्यायोपार्जित धन रूप बीज, जिनमंदिर, जिन प्रतिमा, पुस्तक, साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविकारूप सात क्षेत्र में बोवें, कृ विक्षेपे, जो जप, तप, शील, संतोषादि करके अष्ट कर्मरूप कचबर को विखेरे. इन पूर्वोक्त तीनो अक्षरो के अर्थ करी संयुक्त होवे तिसको श्रावक कहते है और पूर्वोक्त गुणोवाली स्त्री को श्राविका कहते है. इन चारों का समुदाय तथा कुलां के समुदाय को संघ कहते है ५.

क्रिया ६, धर्म ७, ज्ञान ८, ज्ञानी ९, चारों प्रसिद्ध है.

स्थविर उसको कहते है, जो धर्म सें डिगते जीवां को फिर धर्म में स्थापन करे १०, आचार्य उसको कहते है जो छत्रीस गुणां करी सहित होवे और सूत्र का अर्थ कहे ११, उपाध्याय उसको कहते है जो पचवीस गुणां करी सहित होवे और सूत्र पाठ मात्र शिष्यो को पठन करावे १२, गणि उसको कहते

ચતુર્વિધ સંઘ-શ્રમણ ૧, શ્રમણી ૨, શ્રાવક ૩, શ્રાવિકા ૪. તેમાં શ્રમણ એમને કહેવાય છે કે જે તપ કરે અને રાગ-દ્વેષના ઉદયથી પોત પોતાના વિષયમાં પ્રવૃત્ત થયેલી પાંચે ઇન્દ્રિયને થકવી દે તથા શ્રમણ શબ્દનો પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં સમણ એવો આદેશ થાય છે. તેથી સમણ શબ્દનો અન્વયાર્થ લખીએ છીએ. સમ એટલે તુલ્ય. મૈત્રી ભાવથી સર્વભૂતોમાં સર્વજીવોમાં ત્રસ અને સ્થાવરમાં સમ-સમાન પ્રવર્તે તેથી સાધુને શ્રમણ કહે છે. તે સાધુભગવંત એવું વિચારે છે કે, જેવી રીતે કોઈ મને મારે ત્યારે મને દુઃખ પ્રિય નથી તેવી જ રીતે સર્વજીવોને દુઃખ પ્રિય નથી. એવું જાણીને મન-વચન-કાયાથી કોઈ જીવને હણું નહીં, હણાવું નહીં અને હણતા એવા બીજાને સારો માનું નહીં. આ રીતે સર્વ જીવોમાં જેનું મન પ્રવર્તે તે શ્રમણ કહેવાય છે. सम मणतीति समण એક તો શ્રમણ શબ્દનો આ પર્યાયાર્થ છે. તેવી જ રીતે समं मनोऽस्येति समना આ બીજો પર્યાયાર્થ છે. એનો અન્વયાર્થ આ છે - સર્વ જીવોમાંથી કોઈ દ્વેષને યોગ્ય નથી અને કોઈ પ્રિય નથી. સર્વજીવમાં સમાન મન હોવાથી सम मन समं मनोऽस्येति निरुक्त વિધિથી समना અથવા ઉરગ-સર્પ તેની સમાન હોય. જેમ સર્પ બીજાએ બનાવેલા સ્થાનમાં રહે છે તેવી જ રીતે બીજાએ બનાવેલા સ્થાનમાં રહે તથા પર્વત સમાન હોય એટલે કે ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન ન થાય, તપથી તેજોમય હોવાથી અગ્નિ સમાન છે તથા ગુણરત્નોથી પરિપૂર્ણ તેમજ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી અગાધ હોવાના કારણે સમુદ્ર સમાન છે, નિરાલંબન હોવાથી આકાશ સમાન છે. સુખદુઃખમાં વિકાર ન દેખાતો હોવાથી વૃક્ષ સમાન છે, અનિયત વૃત્તિવાળા હોવાથી ભ્રમરસમાન છે તથા હંમેશા સંસાર તરફ ઉદ્વિગ્ન હોવાથી હરણીયા સમાન છે તેમજ સર્વ સુખદુઃખ સહન કરતા હોવાથી પૃથ્વી સમાન છે, કામ-ભોગો વિષે કાદવ અને જલસમાન વર્તે તેવા શ્રમણો કમલ સમાન છે, અજ્ઞાનનો અંધકાર દૂર કરવાથી સૂર્ય સમાન છે તથા સર્વ ઠેકાણે રાગાદિથી બંધાયેલા ન હોવાથી પવન સમાન છે. આ પૂર્વોક્ત સર્વ ગુણોવાળા પુરુષને શ્રમણ કહે છે અને પૂર્વોક્ત સર્વ ગુણોને ધારવાવાળી સ્ત્રીને શ્રમણી કહે છે. શ્રાવક તેને કહેવાય છે કે શ્રદ્ધાપૂર્વક જિનેશ્વર ભગવાનના વચનને સાંભળે તથા શ્રા ધાતુનો અર્થ પાક કરવું, નવતત્ત્વના જ્ઞાનને જે પકાવે અર્થાત્ નવતત્ત્વનો જાણકાર હોય, ટુવપ્રબીજ તંતુ સંતાને, ન્યાયથી ઉપાર્જિત ધનરૂપ બીજને જીનમંદિર, જીનપ્રતિમા, આગમ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ સાત ક્ષેત્રમાં વાવે, કૃધાતુ વિક્ષેપ અર્થમાં છે, જે જપ, તપ, શીલ, સંતોષ આદિથી આઠ કર્મરૂપ કચરાને દૂર કરે. પૂર્વોક્ત આ ત્રણે અક્ષરના અર્થથી જે સંયુક્ત હોય તેને શ્રાવક કહેવાય છે અને પૂર્વોક્ત ગુણોવાળી સ્ત્રીને શ્રાવિકા કહેવાય છે. આ ચારેના સમુદાયને તથા કુલોના સમુદાયને સંઘ કહેવાય છે. ૫.

ક્રિયા ૬, ધર્મ ૭, જ્ઞાન ૮, જ્ઞાની ૯ ચારે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્થવિર એમને કહે છે કે, જે ધર્મથી ચલાયમાન જીવોને ફરથી સ્થાપન કરે - સ્થિર કરે. ૧૦, આચાર્ય એમને કહે છે કે જે છત્રીસ ગુણોથી સહિત હોય અને સૂત્રનો અર્થ કહે ૧૧, ઉપાધ્યાય એમને કહે છે કે જે પચ્ચીશ ગુણોથી સહિત હોય અને શિષ્યોને માત્ર સૂત્રનો પાઠ ભણાવે ૧૨,

है जो सर्व शास्त्र का पढा हुआ बहुश्रुत होवे १३. इन तेरां की आशातना न करे, तेरां की भक्ति करे, तेरां को बहुमान करे, तेरां के गुणां की स्तुति करे. एवं ५२ भेद अनाशातना विनय के हुए है. इस तरे का विनय सर्व गुणां कां मूल वर्तते है. उक्तम्.

विणउ सासणे मूलं विणीउ संजउ भवे ।
विणया विप्पमुक्कस्स कउ धम्मो कउ तवो ॥१॥

अर्थ :- विनय जिनशासन में मूल है और विनीत ही संयत होता है, विनय सें रहित को धर्म और तप दोनो ही नहि.

विनय किनका मूल है-सत् ज्ञान दर्शनादिकों का. उक्तंच.

विणयाउ नाणं, नाणाउ दंसणं, दंसणाउ चरणं ।
चरणेहिंतो मुक्खो, मुक्खे सुखं अणावाहं ॥१॥

अर्थ :- विनय सें ज्ञान होता है, ज्ञान सें दर्शन होता है, दर्शन सें चारित्र होता है, चारित्र सें मुक्ति होती है और मुक्ति में अनाबाध सुख होता है तथा विनय सें किस क्रम सें गुण प्राप्त होते है सो लिखते है.

विनयफलं शुश्रूषा, गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानं, ज्ञानस्य फलं विरति, विंरतेः फलं चाश्रवनिरोधः ॥१॥ संवरफलं तपो, बलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टं तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्ते र्योगित्वम् ॥२॥ योगनिरोधाद्भवसंततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥३॥ तथा-मूलाउ खंधप्पभवो दुमस्स, खंधाउ पच्छा समुवेंति साहा, साहप्पसाहा विरुहंति पत्ता, तओसे पुप्फं च फलं रसो य ॥१॥ एवं, धम्मस्स विणओमूलं परमो से मुक्खो जेण किंत्ति सुयं सिग्घं नीसेसं चाभिगच्छइ ॥२॥

अर्थ :- प्रथम वृक्ष के मूल सें स्कंध होता है, स्कंध सें पीछे शाखा होती है, शाखा सें प्रशाखा और प्रशाखा सें पत्र होते है, तद् पीछे फूल फल और रस होता है, ऐसे ही धर्म का मूल विनय है और रससमान मुक्ति है, शेष, स्कंध, शाखा, प्रतिशाखा, पत्र, पुष्प, फल समान बलदेव, चक्रवर्त्ति, स्वर्गादि के सुख है, इस वास्ते विनयवान् धर्मके योग्य होता हैं. भुवनतिलक कुमारवत्, इति अष्टादशमो गुणः.

→ ओगणीसमा कृतज्ञता नामा गुण का स्वरूप लिखते है. बहुमान करे, गौरव संयुक्त धर्मगुरु, आचार्यादिक को देखे, धर्मगुरु, धर्म के दाता आचार्यादिक को कहते है, तिनको बहुमान देवे क्योंकि यह धर्मगुरु मेरे परमोपगारी है, इनोनें अकारण वत्सलोनें अतिघोर संसाररूप कुवे में पडते को उद्धार करा है, ऐसी परमार्थ बुद्धि करके स्मरण करता है परमागम स्थानांग सिद्धांत के वाक्य को, सो वाक्य यह है.

ગણિ એમને કહે છે કે જે સર્વ શાસ્ત્રને ભણીને બહુશ્રુત થાય ૧૩. આ તેરની આશાતના ન કરે, તેરની ભક્તિ કરે, તેરનું બહુમાન કરે, તેરના ગુણોની સ્તુતિ કરે. આ પ્રમાણે પર ભેદ અનાશાતના વિનયના થયા, આ પ્રમાણેનો વિનય સર્વ ગુણોનું મૂળ છે. કહ્યું છે કે,

विणउ सासणे मूलं विणीउ संजउ भवे ।

विणया विप्पमुक्कस्स कउ धम्मो कउ तवो ॥१॥

અર્થ :- જિનશાસનમાં વિનયએ મૂળ છે અને વિનીત જ સંયત થાય છે, વિનયથી રહિતને ધર્મ અને તપ બંને જ નથી.

વિનય કોનું મૂલ છે - સત્ જ્ઞાન, દર્શન વગેરેનું

विणयाउ नाणं, नाणाउ दंसणं, दंसणाउ चरणं ।

चरणेहिंतो मुक्खो, मुक्खे सुखं अणावाहं ॥१॥

અર્થ :- વિનયથી જ્ઞાન થાય છે, જ્ઞાનથી દર્શન થાય છે, દર્શનથી ચારિત્ર મળે છે, ચારિત્રથી મુક્તિ થાય છે અને મુક્તિથી અનાબાધ-પીડા રહિત સુખ મળે છે તથા વિનય દ્વારા કયા ક્રમથી ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તે લખે છે.

विनयफलं शुश्रूषा, गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानं, ज्ञानस्य फलं विरति, र्विरतेः फलं चाश्रवनिरोधः ॥१॥ संवरफलं तपो, बलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टं तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्ते र्योगित्वम् ॥२॥ योगनिरोधाद्भवसंततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥३॥ तथा-मूलाउ खंधप्पभवो दुमस्स, खंधाउ पच्छा समुवेंति साहा, साहप्पसाहा विरुहंति पत्ता, तओसे पुप्फं च फलं रसो य ॥१॥ एवं, धम्मस्स विणओमूलं परमो से मुक्खो जेण किर्त्ति सुयं सिग्घं नीसेसं चाभिगच्छइ ॥२॥

અર્થ :- પહેલા વૃક્ષના મૂળથી થડ થાય છે. થડની પછી શાખા થાય છે, શાખાથી પ્રશાખા અને પ્રશાખાથી પાંદડા થાય છે. પાંદડા પછી ફૂલ, ફળ અને રસ થાય છે. એવી જ રીતે ધર્મનું મૂળ વિનય છે અને રસ સમાન મુક્તિ છે. બાકી સ્કંધ (થડ), શાખા (મોટી ડાળ), પ્રતિશાખા પાંદડા, પુષ્પ અને ફળ સમાન બળદેવ ચક્રવર્તિ અને સ્વર્ગાદિના સુખો છે. માટે વિનયવાન્ પુરુષ જ ધર્મને યોગ્ય છે. ભુવનતિલક કુમારની જેમ. આ પ્રમાણે અઢારમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ ઓગણીસમા કૃતજ્ઞતા નામના ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. ધર્મગુરુ અને આચાર્ય ભગવંત વગેરેને દેખે ત્યારે ગૌરવ (આદર પૂર્વક) સંયુક્ત બહુમાન કરે. ધર્મગુરુ, ધર્મના દાતા આચાર્યાદિકને બહુમાન દેવા પૂર્વક કહે કે આ ધર્મગુરુ મારા ઉપકારી છે. અકારણ (નિઃસ્વાર્થ) વાત્સલ્યવાળા તેઓએ અતિઘોર સંસારરૂપ કૂવામાં પડતાં અમારો ઉદ્ધાર કર્યો છે. આવું પરમાર્થ બુદ્ધિથી સ્મરણ કરે. શ્રેષ્ઠ આગમ એવા સ્થાનાંગ સિદ્ધાંતના વાક્યને યાદ કરે. તે વાક્ય આ છે.

तीन जणों के उपकारका बदला नहि दीआ जाता है. माता पिता १, शेठ २, धर्माचार्य ३, तिन में कोई पुरुष सवेरे और सांझ को मातापिता को शतपाक, सहस्त्रपाक तेल करके मर्दन करे, पीछे सुगंधीमय उवटने करी उवटन करे, पीछे तीर्थोदक, पुष्पोदक, शुद्धोदक तीन प्रकार के पानी सें स्नान करावे, पीछे सर्वालंकार करी विभूषित करे, मनोज्ञ स्थाली, पाकशुद्ध, अठारह प्रकार के व्यंजन संयुक्त भोजन करावे, जब तक जीवे तब तक मातापिता दोनों कों अपनी पीठ उपर उठाय के फिरे तो भी माता पिता के उपकारका बदला नहि दीआ जाता है, जेकर पुत्र, मातापिता को केवली प्ररुपित धर्म में स्थापन करे तो देणा उतरे तथा कोई शेठ किसी दरिद्री उपर तुष्टमान होके रास, पुंजी देइ दुकान करवा देवे, पीछे दरिद्री पुण्योदय सें धनवान् हो जावे और शेठ दरिद्री हो जावे तब शेठ तिसके पास जावे, तब वो संपूर्ण धन शेठ को दे देवे तो भी शेठ के उपकार का बदला नहिं उतरे, जेकर शेठ को केवली प्ररुपित धर्म में स्थापन करे तो बदला उतरे.

किसी पुरुष ने तथारूप श्रमण के मुख सें एक आर्य धर्म संबंधी सूवचन सुना है तिसके प्रभाव सें कालकरी देवता हुआ है सो देवता तिस धर्माचार्य को दुर्भिक्ष देश सें सुभिक्ष देश में सहारे, उजाड से गाम प्राप्त करे, बहुत काल के रोगांतक पीडित को निरोग्य करे तो भी तिस धर्माचार्य का देना नहि उतरे, कदाचित् धर्माचार्य केवली कथित धर्म सें भ्रष्ट हो जावे और वो देवता फिर तिसी धर्म में स्थिर करे तो देना उतरे. **वाचकमुख्येनाप्युक्तं,**

दुःप्रतीकारौ मातापितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन्,

तत्र गुरुरिहामुत्र च दुष्करतरः प्रतीकारः इति ॥१॥

तिस वास्ते कृतज्ञ भाव करके उत्पन्न हुए गुरु बहुमान सें क्षमादि गुणां की वृद्धि होती है और धर्म का भी अधिकारी होता है. धवल राजे के पुत्र विमलकुमारवत्. इति एकोनविंशतिर्गुणः.

→ **वीश में पर हितार्थकारी गुण का स्वरूप लिखते है.** इस गुण का स्वरूप नाम सें ही प्रसिद्ध है. इस गुणवाले को धर्म की प्राप्ति हुए जो फल होवे सो कहते है. जो पुरुष स्वभाव सें ही परहित करणे में अत्यंत रक्त है तिसको धन्य है. तिसने सम्यक् प्रकार सें जाना हे धर्म का स्वरूप जानने सें गीतार्थ हुआ है. इस कहने सें अगीतार्थ परहित नहि कर शकता है तथा चागमः-

किं इत्तो कठयरं जंसंममनाय समय सझावो, अन्नं कुदेसणाए कठयरागंमिपाडे इति ॥१॥

इसके उपरांत भी कोइ अतिशय करके कष्ठतर अर्थात् पाप है, जो बिना जाणे सिद्धांत का रहस्य कुदेशना करके अन्य जनों कों अति कष्ट में गेरे है. परहितार्थकारी पुरुष अज्ञात धर्मस्वरूपवाले जीवां को सद्गुरु पासे सुना है जो आगम वचन प्रपंच तिस करके धर्म में स्थापन करे और जिनो ने धर्म का

ત્રણ વ્યક્તિના ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય તેમ નથી. માતા-પિતા ૧., શેઠ ૨., ધર્માચાર્ય ૩. તેમાંથી કોઈ પુરુષ સવારે અને સાંજે માતા-પિતાને શતપાક, સહસ્રપાક તેલથી મર્દન કરે પછી સુગંધી ઉબટનથી ઉબટન કરે (ચોળે) પછી તીર્થના પાણી, પુષ્પના પાણી અને શુદ્ધ પાણી એમ ત્રણ પ્રકારના પાણીથી સ્નાન કરાવે, પછી સર્વ અલંકારોથી શણગારે, મનોહર થાળીમાં પાકથી શુદ્ધ ૧૮ પ્રકારના વ્યંજન (શાક) સંયુક્ત ભોજન કરાવે. જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી માતા-પિતા બંનેયને પોતાની પીઠ ઉપર ચઢાવીને ફરે તો પણ માતા-પિતાના ઉપકારનો બદલો વળતો નથી. જો પુત્ર, માતા-પિતાને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મમાં સ્થાપન કરે તો ઋણ ઉતરે તથા કોઈ શેઠ કોઈ ગરીબ ઉપર ખુશ થઈને રાશિ-ધન આપીને દુકાન કરાવે, પછી ગરીબ પુણ્યોદયથી ધનવાન્ થઈ જાય અને શેઠ ગરીબ થઈ જાય ત્યારે શેઠ તેની પાસે જાય. ત્યારે તે શેઠને સંપૂર્ણ ધન આપી દે તો પણ શેઠના ઉપકારનો બદલો ન વળી શકે. જો શેઠને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મમાં સ્થાપન કરે તો બદલો વળી જાય.

કોઈ પુરુષે તેવા સ્વરૂપવાળા શ્રમણના મુખથી આર્ય ધર્મસંબંધી એકવચન સાંભળ્યું હોય ને તેના પ્રભાવથી મરીને દેવતા થયો. તે દેવતા તે ધર્માચાર્યને દુકાળમાંથી સુકાળમાં લાવે. જંગલમાંથી ગામ પહોંચાડે, ઘણા કાળના રોગ, આતંકથી પીડાતા તેમને નિરોગી બનાવે તો પણ ધર્માચાર્યનું ઋણ ન ઉતરે. કદાચ જો ધર્માચાર્ય કેવલી ભગવંતે કથન કરેલા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય અને તે દેવતા ફરી તેમને ધર્મમાં સ્થિર કરે તો ઋણ ઉતરે.

વાચકમુખ્ય (ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા) વડે પણ એ પ્રમાણે કહેવાયું છે.

दुःप्रतीकारौ मातापितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन्,

तत्र गुरुरिहामुत्र च दुष्करतरः प्रतीकारः इति ॥१॥

તેથી કૃતજ્ઞભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુરુબહુમાનથી ક્ષમાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે અને ધર્મનો પણ અધિકારી થાય છે. ધવલરાજાના પુત્ર વિમલકુમારની જેમ.

આ પ્રમાણે ઓગણીસમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

→ **વીશમો પરહિતાર્થકારી ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.** આ ગુણનું સ્વરૂપ નામથી જ પ્રસિદ્ધ છે. આ ગુણવાળાને ધર્મની પ્રાપ્તિ થયે છતે જે ફલ હોય તે કહે છે. જે પુરુષ સ્વભાવથી જ બીજાનું હિત કરવામાં આસક્ત હોય છે તેને ધન્ય છે. તેને ધર્મનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણેલું હોવાથી ગીતાર્થ થયેલો છે. આવું કહેવાથી અગીતાર્થ જીવ બીજાનું હિત કરી શકતો નથી. તેથી જ આગમમાં કહ્યું છે -

किं इत्तो कठयरं जंसंममनाय समय सझावो, अन्नं कुदेसणाए कठयरागंमिपाडे इति ॥१॥

આની ઉપરાંત પણ કોઈ વધારે કષ્ટતર અર્થાત્ પાપ છે જે સિદ્ધાન્તના રહસ્ય જાણ્યા વિના કુદેશના દ્વારા અન્ય માણસોને અતિ કષ્ટમાં નાંખે છે, બીજાના હિતને કરવાવાળા પુરુષો સદ્ગુરુ પાસે સાંભળેલા આગમના વચનનો વિસ્તાર કરવા દ્વારા નહીં જાણેલા ધર્મના

स्वरूप जाना है तिनको धर्म सें डिगता धर्म में स्थिर करे, भीमकुमारवत्. इस कहने करके साधु की तरें श्रावक भी धर्मोपदेश अपनी भूमिका अनुसार देवे. यह कथन श्रीभगवती सूत्र के दूसरे शतक के पांचमे उद्देशे में कहा है तथा च तत्पाठः-

तहारूवं नं भंते समणंवा माहणंवा पज्जुवासमाणस्स किंफला पज्जुवसाणा गोयमा सवणफला, सेणं भंते सवणे किं फले नाणफले, सेणं भंते नाणे किं फले विन्नाणफले, सेणं भंते विन्नाणे किं फले पच्चखाणफले, सेणं भंते पच्चखाणे किंफले संजमफले, सेणं भंते संजमे किंफले अणण्हयफले, एवं अणण्हए तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, साणंभंते अकिरिया किंफला सिद्धिपज्जुवसाणफला पन्नत्ता गोयमा ॥ गाहा ॥ सवणे १ नाणेय २ विन्नाणे ३ पच्चखाणेय ४ संजमे ५ अणण्हय ६ तवे ७ चेव वोदाणे ८ अकिरियाचेव ॥१॥

इस सूत्र की वृत्ति की भाषा—तथारूप उचित स्वभाववाले किसी पुरुष की श्रमणं वा तपयुक्त की उपलक्षण सें उत्तरगुणवंत की माहनं वा आप हनने सें निवृत्त होने सें परको कहता है, माहन अर्थात् मत हन, उपलक्षण सें मूलगुण युक्त की वा शब्द दोनो समुच्चयार्थ में है अथवा श्रमण साधु, माहन श्रावक इनकी सेवा करे तो क्या फल है, सिद्धांत के सुनने का फल होता है, सुनने का फल श्रुतज्ञान है, सुनने सें ही श्रुतज्ञान पामीये है, श्रुत का फल विशिष्ट ज्ञान है, श्रुतज्ञान सें ही हेयोपादेय के विवेक करणेवाला विज्ञान उत्पन्न होता है, विशिष्ट ज्ञान सें प्रत्याख्यान निवृत्ति फल रूप होता है, विशिष्ट ज्ञानवालाही पाप का प्रत्याख्यान करता है, प्रत्याख्यान का फल संयम है, प्रत्याख्यानवाले ही के संयम होता है, संयम का फल अनाश्रव है, संयमवाला नवीन कर्म ग्रहण नहि करता है, अनाश्रवका फल तप है, अनाश्रववाला लघुकर्म होने सें तप करता है. तप का फल व्यवदान अर्थात् कर्म की निर्जरा है, तप करके पुरातन कर्म निर्जर जाते है, व्यवदान का फल अक्रिय योग निरोध फल है, निर्जरा सें योग निरोध करता है, अक्रिय का फल सिद्धि लक्षण पर्यवसान फल है, सकल फलों के पर्यंतवर्ति फल होता है, इस वास्ते साधु श्रावक दोनों को उपदेश देने का अधिकार है.

फिर परहितार्थकारी कैसा होवे—निस्पृह मनवाला होवे जो किसी पदार्थ धनादिक की इच्छा सें, शुद्ध उपदेष्टा भी होवे तो भी प्रशंसने योग्य नहि है तथा चोक्तं-

परलोकातिगं धाम तपःश्रुतमिति द्वयम् ।
तदेवार्थित्वनिर्लुप्तसारंतृणलवायते ॥१॥

परहितार्थकारी महासत्त्ववाला होता है क्योंकि सत्त्ववालों ही में यह गुण होते है. तथाहि

સ્વરૂપવાળા જીવને ધર્મમાં સ્થિર કરે છે અને જેમને ધર્મનું સ્વરૂપ જાણેલું છે તે ધર્મથી ચલાયમાન થયેલો હોય તો તેને ધર્મમાં સ્થિર કરે. ભીમકુમારની જેમ. આવું કથન કરીને સાધુની જેમ શ્રાવક પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે ધર્મોપદેશ આપે, આ કથન શ્રી ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે અને તેનો પાઠ આ પ્રમાણે છે.

तहारूवं नं भंते समणंवा माहणंवा पज्जुवासमाणस्स किंफला पज्जुवसाणा गोयमा सवणफला, सेणं भंते सवणे किं फले नाणफले, सेणं भंते नाणे किं फले विन्नाणफले, सेणं भंते विन्नाणे किं फले पच्चखाणफले, सेणं भंते पच्चखाणे किंफले संजमफले, सेणं भंते संजमे किंफले अणण्हयफले, एवं अणण्हए तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, साणंभंते अकिरिया किंफला सिद्धिपज्जुवसाणफला पन्नत्ता गोयमा ॥ गाहा ॥ सवणे १ नाणेय २ विन्नाणे ३ पच्चखाणेय ४ संजमे ५ अणण्हय ६ तवे ७ चेव वोदाणे ८ अकिरियाचेव ॥१॥

આ સૂત્રની ટીકાનું ગુજરાતી - તેવા પ્રકારના ઉચિત સ્વભાવવાળા કોઈ પુરુષની શ્રમણ અથવા તપસ્વીની ઉપલક્ષણથી ઉત્તરગુણવાળાની માહણં વા- પોતે હણવાથી નિવૃત્ત થઈ જવાના કારણે બીજાને કહે છે માહન અર્થાત્ હણ નહીં, ઉપલક્ષણથી મૂળ ગુણ યુક્તની વા શબ્દ બેના સમુચ્ચયમાં છે અથવા શ્રમણ સાધુ, માહન શ્રાવક એમની સેવા કરે તો શું ફળ છે, સિદ્ધાન્ત સાંભળવાનું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, સાંભળવાનું ફળ શ્રુતજ્ઞાન છે, સાંભળવાથી શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રુતનું ફળ વિશિષ્ટ જ્ઞાન છે. શ્રુતજ્ઞાનથી જ હેય, ઉપાદેયનો વિવેક કરાવવાવાળું વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાન-નિવૃત્તિરૂપ ફળ થાય છે અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા જ પાપનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ સંયમ છે, પચ્ચક્ખાણવાળાને જ સંયમ થાય છે, સંયમનું ફળ અનાશ્રવ છે, સંયમવાળા નવા કર્મોને ગ્રહણ કરતા નથી. અનાશ્રવનું ફળ તપ છે, અનાશ્રવવાળા લઘુકર્મી હોવાથી તપ કરે છે, તપનું ફળ વ્યવદાન અર્થાત્ કર્મની નિર્જરા છે, તપ કરવા દ્વારા જૂના કર્મની નિર્જરા થાય છે, વ્યવદાનનું ફળ અક્રિય-યોગનિરોધ ફળ છે. નિર્જરાથી યોગનિરોધ કરે છે, અક્રિયનું ફળ સિદ્ધિ સ્વરૂપ છેલ્લું ફળ છે. બધા ફળોમાં છેલ્લું ફળ મોક્ષ છે. તેથી સાધુ અને શ્રાવક બંને ઉપદેશ આપવાના અધિકારી છે.

વળી બીજાના હિતને કરનારો કેવો હોય - નિઃસ્પૃહમનવાળા હોય. જે કોઈ પદાર્થ કે ધન વગેરેની ઈચ્છાથી શુદ્ધ ઉપદેશનો દાતા હોય તો પણ પ્રશંસાને યોગ્ય નથી. તેથી જ કહેવાયું છે કે,

परलोकातिगं धाम तपःश्रुतमिति द्वयम् ।
तदेवार्थित्वनिर्लुप्तसारंतृणलवायते ॥१॥

બીજાનું હિત કરનારો જીવ મહાન સત્ત્વવાળો હોય છે. કારણ કે, સત્ત્વવાળામાં જ આ ગુણ હોય છે.

परोपकारैकरतैर्निरहिता विनीतता सत्यमतुच्छचित्तता, विद्याविनोदेनुदिनं न दीनता गुण इमे सत्त्ववतां भवन्ति ॥१॥

इहां भीमकुमारनी कथा जाननी इति विंशतितमो गुणः

→ एकवीसमा लब्धलक्ष नामा गुण का स्वरूप लिखते है. ज्ञानावरणीय कर्म के पतले होने सें लब्ध की तरे लब्ध है, सीखने योग्य अनुष्ठान जिसके सो लब्धलक्ष्य है, सीखानेवाले को क्लेश नहि उत्पन्न करता है, समस्त धर्मकरणी चैत्यवंदनादि सीखता हुआ, तात्पर्य यह है कि पूर्वभव में अभ्यास करे की तरे सर्व शीघ्र ही शीख लेवे तथा चाह,

प्रतिजन्म यदभ्यस्तं जीवैःकर्म शुभाशुभम् ।
तेनैवाभ्यासयोगेन तदेवाभ्यस्यते सुखम् ॥१॥

ऐसा पुरुष सुशिक्ष्यणीय थोडे सें काल में ही शिक्षा का पारगामी होता है, नागार्जुनवत्. इति एकविंशतितमो गुणः

धर्मार्थी पुरुषो नें प्रथम इन पूर्वोक्त गुणां के उपार्जने में यत्न करणा चाहिये. क्योंकि इन गुणां के विना धर्म प्राप्त नहि होता है, जैसे शुद्ध भूमि विना चित्र नहि रह शकता है. यहां प्रभास चित्रकरका दृष्टांत जानना.

⇒ धर्म का स्वरूप

अब पूर्वोक्त गुणां का धारी जिस धर्म के योग्य है तिस धर्म का स्वरूप किंचित् मात्र लिखते है...

प्रश्न—धर्म दो प्रकार का है. श्रावक धर्म १, और यतिधर्म २. तिनमें श्रावक धर्म दो प्रकार का है. अविरति १, विरति २. तिनमें अविरत श्रावक धर्म का स्वरूप अन्यत्र ग्रन्थो में कहा है. अविरत श्रावक धर्म का अधिकारी ऐसा कहा है. सामर्थ्य होवे, आस्तिक होवे, विनयवान् होवे, धर्मार्थे उद्यमी होवे, पूछनेवाला होवे. इत्यादि अधिकारी कहा है और विरत श्रावक धर्म का अधिकारी ऐसा कहा है. संप्राप्त दर्शनादि, प्रतिदिन यति जनों से समाचारी श्रवण करे, परलोक हितकारी, सम्यक् उपयोग संयुक्त जो जिनवचन सुणे इत्यादि और यति धर्म का अधिकारी ऐसा कहा है. आर्यदेश में उत्पन्न हुआ होवे, जाति कुलकरके विशुद्ध होवे, प्राये क्षीण पापकर्म होवे, निर्मल बुद्धिवाला होवे, संसार समुद्र में मनुष्य जन्म दुर्लभ है ऐसा जानता होवे, संपदा चंचल और जन्म मरण का निमित्त है, विषय दुःख का हेतु है, संयोग वियोग का हेतु है, प्रतिसमय मरण है, इस लोक में ही पाप का फल भयानक है, इत्यादि भावना सें जाना है संसार का निर्गुण स्वभाव तिससे विरक्त हुआ है, कषाय पतला हुआ है, सुकृतज्ञ है, विनीत है, राजविरुद्ध काम जिसने नहि करा है, कोई अंगहीन नहि, सर्व अंग कल्याणकारी है, श्रद्धावान है,

परोपकारैकरतैर्निरहिता विनीतता सत्यमतुच्छचित्तता, विद्याविनोदेनुदिनं न दीनता गुण इमे सत्त्ववतां भवन्ति ॥१॥

અહીંયાં ભીમકુમારની કથા જાણવી. આ પ્રમાણે વીસમો ગુણ પૂર્ણ થાય છે.

→ લબ્ધલક્ષ નામના એકવીસમા ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી (પતલા થવાથી) જાણકારની જેમ જાણ્યા છે શીખવા યોગ્ય અનુષ્ઠાન જેને તે લબ્ધલક્ષ્ય કહેવાય છે, શીખાડવાવાળાને ઘણી મહેનત (ક્લેશ) પહોંચતો નથી. સમસ્ત ધર્મ કરણી ચૈત્યવંદન વગેરે શીખતા છતાં શીખાડવાવાળાને કષ્ટ પહોંચતું નથી. પૂર્વભવમાં અભ્યાસ કરેલાની જેમ બધું જલ્દી શીખી જાય છે. તેથી જ કહ્યું છે કે -

प्रतिजन्म यदभ्यस्तं जीवैःकर्म शुभाशुभम् ।

तेनैवाभ्यासयोगेन तदेवाभ्यस्यते सुखम् ॥१॥

આવો શું શિક્ષણીય પુરુષ થોડા જ સમયમાં શિક્ષાનો પારગામી થાય છે. નાગાર્જુનની જેમ. આ પ્રમાણે એકવીશમો ગુણ પૂર્ણ થયો.

ધર્માર્થી પુરુષોએ સૌ પ્રથમ આ પૂર્વે કહેલા ૨૧ ગુણોને મેળવવામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે, આ ગુણો વિના ધર્મ પ્રાપ્ત થતો નથી. જેમ કે, ભૂમિ શુદ્ધ કર્યા વિના ચિત્ર રહી શકતું નથી (ચિત્ર દોરાતું નથી). અહીં પ્રભાસ ચિત્રકારનું દૃષ્ટાંત જાણવું.

⇒ ધર્મનું સ્વરૂપ :-

હવે પૂર્વોક્ત ગુણોને ધારનારો જે ધર્મને યોગ્ય છે, તે ધર્મનું સ્વરૂપ કંઈક લખીએ છીએ -

પ્રશ્ન—ધર્મના બે પ્રકાર છે. શ્રાવકધર્મ ૧, યતિધર્મ ૨. તેમાં શ્રાવક ધર્મના બે પ્રકાર છે. અવિરતિ ૧. વિરતિ ૨. તેમાં અવિરત શ્રાવકના ધર્મનું સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. અવિરત શ્રાવક ધર્મનો અધિકારી આવો કહ્યો છે - સામર્થ્ય હોવાથી, આસ્તિક હોવાથી, વિનયવાન હોવાથી, ધર્મને માટે પ્રયત્ન કરતો હોવાથી, પૂછવાવાળો હોવાથી ઇત્યાદિ અધિકારી કહ્યા છે અને વિરત શ્રાવક ધર્મનો અધિકારી આ પ્રમાણે કહ્યો છે, સમ્યગ્દર્શનાદિ પ્રાપ્ત કરેલા હોવાથી, દરરોજ સાધુ મહાત્મા પાસે સામાચારીનું શ્રવણ કરે છે, પરલોકમાં હિતકારી એવા જિનવચનને સમ્યગ્ ઉપયોગ પૂર્વક સાંભળે છે ઇત્યાદિ અને યતિધર્મનો અધિકારી આવો કહેવાય છે - આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય, જાતિ અને કુલથી વિશુદ્ધ હોય, પ્રાયઃ કરીને પાપકર્મો ક્ષીણ થઈ ગયા હોય છે, નિર્મળ બુદ્ધિવાળો હોય છે, સંસાર સમુદ્રમાં મનુષ્યભવ દુર્લભ છે એવું જાણતો હોય છે, સંપત્તિ ચંચળ છે, જન્મ મરણનું નિમિત્ત છે, વિષયો દુઃખના કારણ છે, સંયોગ વિયોગનું કારણ છે, દરેક સમયે મરણ છે, આ લોકમાં જ પાપનું ફળ ભયાનક છે ઇત્યાદિ ભાવનાથી સંસારનો નિર્ગુણ સ્વભાવ જાણી લીધો હોવાથી સંસારથી વિરક્ત થયેલો છે, કષાયો પાતળા હોય છે (અલ્પ થયેલા હોય છે), સુકૃતજ્ઞ હોય છે = બીજાએ કરેલા ઉપકારને સારી રીતે યાદ રાખનારો હોય છે, વિનીત હોય છે, રાજ્ય વિરુદ્ધ

स्थिर स्वभाववाला है, उपशम संपन्न होवे इत्यादि अधिकारीओ के लक्षण कहे है तो फिर एकवीश गुणावालां कौन सें धर्म का यहां अधिकारी कहा है ?

⇒ श्रावक के एकादस भेद :

उत्तर—ये सर्व शास्त्रांतर के लक्षण सर्व प्राये इन एकवीस गुणां के ही अंगभूत है. इस वास्ते इन गुणां के हुए भाव श्रावक होता है.

प्रश्न—क्या भाव श्रावक विना अन्य भी श्रावक है जो ऐसे कहते हो ?

उत्तर—इहां जिनागम में सर्व भाव अर्थात् पदार्थ चार प्रकार सें कहे है. नामस्थापना द्रव्यभावैस्तन्न्यास इति वचनात्. सोइ दिखाते है. नाम श्रावक–सचेतन, अचेतन पदार्थ का, "श्रावक" ऐसा करणा १, स्थापना श्रावकचित्र पुस्तकादि गत २, द्रव्य श्रावक–ज्ञशरीर, भव्य शरीर, व्यतिरिक्त देव गुर्वादि श्रद्धान विकल तथाविध आजीविका के वास्ते श्रावकाकार धारक ३ और भाव श्रावक–

श्रद्धालुतां श्राति श्रुणोति शासनं, दानं वपेदाश्रु वृणोति दर्शनम् । कृंतत्यपुण्यानि करोति संयमं, तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणाः ॥१॥

इत्यादि श्रावक शब्दार्थ धारी. यथाविध श्रावक उचित व्यापार में तत्पर होवे सो इहां ग्रहण करणा, शेष तीनो को यथा कथंचित् होने सें.

प्रश्न—आगम में अन्यथा भी श्रावकों के भेद सुनते है. यदुक्तं श्री स्थानांगे.

चउविहा समणोवासगा पन्नत्ता, तं जहा अम्मापिइसमाणे १ नाय समाणे २ मित्तसमाणे ३ सव्वत्ति समाणे ४ अथवा चउव्विहासमणोवासगा पन्नत्ता, तं जहा आयंसमाणे १ पडाग समाणे २ खाणुसमाणे ३ खरंट समाणे ४.

ये साधुओं की अपेक्षा सें चार प्रकार के श्रावक जानने. ये नामादि चारो में किसमें समवतरते है.

उत्तर—व्यवहार नय के मत करके ये चारो पूर्वोक्त भाव श्रावक ही हैं, श्रावकवत् व्यवहार करनें सें और निश्चयनय के मत करके शौकन समान और खरंट समान ये दोनों प्राये मिथ्यादृष्टि होनें सें द्रव्यश्रावक है. शेष षट् भाव श्रावक है. इन आठों का स्वरूप आगम में ऐसा कहा है.–

चिंतइ जइ कज्जाइं न दिठ्ठह खलिउवि होइ निन्नेहो, एगंत वछलो जइजणस्स जणणी समो सड्ढो ॥१॥

भावार्थ—साधुओ के सर्व कार्य आहार, पानी, वस्त्र, पात्र, ओषधी प्रमुख जे होवे तिनके संपादन करने की चिंता रखे, संपादन करे, कदापि प्रमादोदय सें साधु समाचारी सें चूक जावे तब आंखो सें

કાર્યને કરતો નથી, અંગોમાં ખોડ ખાપણ નથી, બધા અંગો કલ્યાણકારી છે, શ્રદ્ધાવાન છે, સ્થિર સ્વભાવવાળો છે, ઉપશમથી યુક્ત છે ઇત્યાદિ અધિકારીના લક્ષણ કહ્યાં છે. તો પછી ૨૧ ગુણવાળા અધિકારી અહીંયાં કયા ધર્મના કહ્યા છે ?

⇒ શ્રાવકના અગીયાર ભેદ :-

જવાબ—આ બધા બીજા શાસ્ત્રોના લક્ષણો પ્રાયઃ કરીને ૨૧ ગુણોના જ અંગભૂત છે. તેથી આ ગુણો હોતે છતે ભાવશ્રાવક થાય છે.

પ્રશ્ન—શું ભાવશ્રાવક વિના બીજા પણ શ્રાવકો છે જેથી આવું કહો છો.

જવાબ—અહીં જિનાગમમાં સર્વ ભાવો અર્થાત્ પદાર્થો ચાર પ્રકારથી કહ્યા છે. नामस्थापना द्रव्यभावैस्तन्न्यास इति वचनात्, તે બતાવે છે. નામ શ્રાવક સચેતન, અચેતન પદાર્થનું "શ્રાવક" એવું નામ કરવું ૧, સ્થાપના શ્રાવક પુસ્તક આદિમાં રહેલ શ્રાવકનું ચિત્ર ૨, દ્રવ્ય શ્રાવક-જ્ઞશરીર, ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત દેવ, ગુરુ આદિની શ્રદ્ધાથી રહિત આજીવિકાને માટે તેવા પ્રકારના શ્રાવકનો આકાર ધારણ કરનાર ૩ અને ભાવશ્રાવક-**श्रद्धालुतां श्राति श्रुणोति शासनं, दानं वपेदाश्रु वृणोति दर्शनम् । कृंतत्यपुण्यानि करोति संयमं, तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणाः ॥१॥**

ઇત્યાદિ શ્રાવક શબ્દના અર્થને ધારણ કરનારો યથાવિધ શ્રાવકોચિત વ્યાપારમાં તત્પર હોય તે અહીં ગ્રહણ કરવા. બાકી ત્રણ તો યથાકંચિત્ (નામના) છે.

પ્રશ્ન—આગમમાં બીજા પ્રકારે પણ શ્રાવકના ભેદ સંભળાય છે. **શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રમાં** પણ કહેવાયું છે કે -

चउविहा समणोवासगा पन्नत्ता, तं जहा अम्मापिइसमाणे १ नाय समाणे २ मित्तसमाणे ३ सव्वत्ति समाणे ४ अथवा चउव्विहासमणोवासगा पन्नत्ता, तं जहा आयंसमाणे १ पडाग समाणे २ खाणुसमाणे ३ खरंट समाणे ४.

આ સાધુઓની અપેક્ષાથી શ્રાવકો ચાર પ્રકારના જાણવા. આ નામાદિ ચાર શેમાં સમાવેશ પામશે.

ઉત્તર—વ્યવહારનયના મતથી પૂર્વ કહેલા ચારે ભેદ ભાવ શ્રાવકના જ છે, શ્રાવકની જેવો વ્યવહાર કરતા હોવાથી અને નિશ્ચયનયના મતે શૌકન (શોક્ય) સમાન અને ખરંટ સમાન આ બે પ્રાયઃ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી દ્રવ્યશ્રાવક છે. બાકીના છ ભાવશ્રાવક છે. આ આઠેયનું સ્વરૂપ આગમમાં આવું કહ્યું છે -

चिंतइ जइ कज्जाइं न दिट्ठह खलिउवि होइ निन्नेहो, एगंत वछ्लो जइजणस्स जणणी समो सड्ढो ॥१॥

ભાવાર્થ :- સાધુઓના બધા કાર્ય આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઔષધિ વગેરે જે છે તેને સંપાદન કરવાની ચિંતા કરે, સંપાદન કરે, કદાચ પ્રમાદના ઉદયથી સાધુ સમાચારીથી ચૂકી જાય ત્યારે આંખોથી દેખતાં હોવા છતાં પણ સ્નેહ રહિત ન થાય, સાધુજનનો એકાંતે

देख के भी स्नेह रहित न होवे. साधु जनां का एकांत वत्सलकारक होवे सो माता समान श्रावक कहते है.

हियए ससिणेहोच्चिय मुणीण मंदायरो विणयकम्मे भाइ समो साहूणं पराभवे होइ सुसहाउ ।।२।।

भाषार्थ—हृदय में तो साधुओ उपर बहुत स्नेह रखता है परंतु साधुओ की विनय करने में मंद आदरवाला है, साधुओ को संकट पडे तब भली रीते साहाय्य करे सो श्रावक भाई समान है.

मित्त समाणो माणाईसिंरूसइअपुछिउकज्जे मन्नंतो अप्पाणं मुणीण सयणाउ अज्झहियं ।।३।।

भाषार्थ—जब साधु किसी कार्य में न पूछे तब रूस जावे परंतु साधु को अपने स्वजनों सें भी अधिक मानता है सो मित्रसमान श्रावक है.

थद्धोछिद्दप्पेही पमायखलियाणि निच्चमुच्चरई सड्ढो सवत्तिकप्पो साहुजणं तणसमं गणइ ।।४।।

भाषार्थ—अभिमानी काष्ठवत् कठिन होवे, छिद्र देखनेवाला होवे, प्रमाद सें चूक जावे तो तिस दोष को नित्य कहे, साधुजनो को तृण समान गणे, सो श्रावक शौकन तुल्य है.

दूसरे चतुष्क में **गुरु भणिउ सुत्तथ्थो बिंबिज्जइ अवितहा मणे जस्स सो आयंससमाणो सुसावउ वन्निउ समए ।।१।।**

भाषार्थ—गुरु का कहा हुआ सूत्रार्थ अवितथ्यपणे जिसके मनमें बिंबित होवे सो आदर्श समान सुश्रावक सिद्धांत में कहा है.

पवणेण पाडागाइव भामिज्जइ जो जणेन मूढेण अविणिछिय गुरुवयणो सो होइ पडाइयातुल्लो ।।२।।

भाषार्थ—जो मूर्खो के कहने सें भी पताका की तरे फिर जावे, गुरु का वचन का जिसको निश्चय नहि है सो पताका समान है.

पडिवन्नमसग्गहं न मूयइ गीयत्थसमणुसिठोवि, थाणु समाणो एसो अप्पउसी मुणिजणेण वरं ।।३।।

भाषार्थ—जो असत् आग्रह पकडा है तिसको गीतार्थ के कहने सें भी नहि छोडे है स्थाणु अर्थात् खीला, खुंटा, ठुंठ समान श्रावक है. इतना विशेष है मुनिजनों विषे तिसका द्वेष नहि.

उम्मग्ग देसउ निह्नवोसि मूढोसि मंदधर्मोसि इय सम्मंपि कहंतं खरंट एसो खरंट समो. ।।४।।

વાત્સલ્યને કરનારા હોય, તો તે **માતા સમાન શ્રાવક** કહેવાય છે.

हियए ससिणेहोच्चिय मुणीण मंदायरो विणयकम्मे भाइ समो साहूणं पराभवे होइ सुसहाउ ॥२॥

ભાવાર્થ :- હૃદયમાં તો સાધુઓ ઉપર બહુ સ્નેહ રાખતો હોય. પરંતુ સાધુઓનો વિનય કરવામાં મંદ આદરવાળો હોય, સાધુઓને સંકટ પડે ત્યારે સારી રીતે સહાય કરે. તે શ્રાવક ભાઈ સમાન છે.

मित्त समाणो माणाईसिंरूसइअपुछिउकज्जे मन्नंतो अप्पाणं मुणीण सयणाउ अज्झहियं ॥३॥

ભાવાર્થ :- જ્યારે સાધુ કોઈ કાર્ય ન પૂછે ત્યારે ગુસ્સે થઈ જાય પરંતુ સાધુને પોતાના સ્વજનોથી અધિક માને. તે શ્રાવક મિત્ર સમાન છે.

थद्धोछिद्दप्पेही पमायखलियाणि निच्चमुच्चरई सद्धो सवत्तिकप्पो साहुजणं तणसमं गणइ ॥४॥

ભાવાર્થ :- અભિમાની-લાકડાની જેમ કઠીન હોય, દોષને દેખવાવાળા હોય, સાધુ પ્રમાદથી ભૂલી જાય તો તેને હંમેશાં દોષ કહે, સાધુ જનને તૃણ સમાન ગણે, તે શ્રાવક શૌકન (શોક્ય) તુલ્ય છે.

બીજા ચતુષ્કમાં **गुरु भणिउ सुत्तत्थो बिंबिज्जइ अवितहा मणे जस्स सो आयंससमाणो सुसावउ वन्निउ समए ॥१॥**

ભાવાર્થ :- ગુરુએ કહેલા સૂત્રાર્થને અવિતથપણે (જે રીતે કહ્યા છે તે રીતે) જેમના મનમાં જડાઈ ગયા હોય તે સુશ્રાવક સિદ્ધાન્તમાં દર્પણ સમાન કહ્યા છે.

पवणेण पाडागाइव भामिज्जइ जो जणेन मूढेण अविणिछिय गुरुवयणो सो होइ पडाइयातुल्लो ॥२॥

ભાવાર્થ :- મૂર્ખ માણસોના કહેવાથી જે ધજાની જેમ ફરી જાય, ગુરુના વચનનો જેને નિશ્ચય ન હોય તે ધજા સમાન છે.

पडिवन्नमसग्गहं न मूयइ गीयत्थसमणुसिठोवि, थाणु समाणो एसो अप्पउसी मुणिजणेण वरं ॥३॥

ભાવાર્થ :- જે ખોટા આગ્રહને પકડ્યો છે, ગીતાર્થના કહેવા છતાં પણ તે આગ્રહને છોડે નહીં. તે સ્થાણુ અર્થાત્ ખીલા ખુંટા, ઠુંઠા સમાન શ્રાવક છે. એટલું વિશેષ છે કે તેને મુનિજનો ઉપર દ્વેષ નથી.

उम्मग्ग देसउ निह्नवोसि मूढोसि मंदधर्मोसि इय सम्मंपि कहंतं खरंट एसो खरंट समो. ॥४॥

भाषार्थ. तुं उन्मार्ग का उपदेशक है, निह्नव है, मूढ है, मंद धर्मी है, इत्यादि. शुद्ध साधुकों पूर्वोक्त वचनो करके जो खरंट–कलंक देवे सो खरंट समान है. जैसे ढीली अशुची द्रव्य स्पर्श करने सें पुरुष को ही लबेडती है तैसे शिक्षा देनेवालो को ही दूषित करे सो खरंट समान.

इन पूर्वोक्त आठो भेदो में से शौकन समान और खरंट ये दोनो निश्चय नयसे तो मिथ्यादृष्टि है और व्यवहार नय सें श्रावक है, क्योंकि जिनमंदिरादिक में जाते है.

पूर्वोक्त भाव श्रावक के लक्षण पूर्वसूरि सद्गुरु ऐसें कहते हुए है. करा है व्रत विषय अनुष्ठान—कृत्य जिसनें सो कृतव्रतकर्मा १, शीलवान् २, गुणवान् ३, ऋजु–सरल मन ४, गुरु सेवाकारी ५, प्रवचन कुशल–जैनमत के तत्त्व का जाननेवाला ६. ऐसा जो होवो सो भाव श्रावक होता है. इन छहों गुणां का विस्तार सें स्वरूप लिखते है.

छहों लिंगो में सें प्रथम कृतव्रतकर्मां के चार भेद है. श्रवण करणा १, ज्ञानावबोध करणा २, व्रत ग्रहण करणा ३ सम्यक् प्रकारे पालना ४. तिनो में प्रथम सुनने की विधि लिखते है. विनय, बहुमान पूर्वक गीतार्थ सें व्रत श्रवण करे. यहां चार भंग है, कोईक धूर्त्त वंदना करके ज्ञान वास्ते सुने परंतु वक्ता विषे भारी कर्मी होनें से बहुमान न करे. दूसरा बहुमान तो करे परंतु विनय न करे, शक्ति रहित रोगी आदि. तीसरा दोनों ही करे, निकट संसारी. कोईक भारी कर्मी दोनों ही नहि करे सो अयोग्य है. इस वास्ते विनय बहुमान सार पुरुष गीतार्थ गुरु पासे व्रत श्रवण करे. गीतार्थ उसको कहते है जो छेद ग्रन्थो के गीत, पाठ और अर्थ का जानकार होवे, गीतार्थ विना अन्य सें सुने तो विपरीत बोध का हेतु होवे. यह व्रत श्रवण उपलक्षण मात्र है तिससें जो ज्ञान सुने सो गीतार्थ सें सुनें, सुदर्शनवत्, यह एक ब्रत धर्म. १

सर्व व्रतो के भेद जाने तथा सापेक्ष, निरपेक्ष और अतिचारों को जाने. (बारां व्रतां का स्वरूप जैनतत्त्वादर्श, धर्मरत्न, आवश्यकादि सें जान लेने), संयम, तपादि सर्व वस्तु के स्वरूप के बोधवाला होवे, तुंगीआ नगरी के श्रावकवत्. २.

तीसरा जावजीव अथवा थोडे काल तांई व्रत ग्रहण करे तो गुरु आचार्यादिक के समीपे ग्रहण करे, आनंदवत् व्रत के लेने में जो चर्चा है सो श्रावक प्रज्ञप्ति सें जान लेनी ३.

चौथा प्रतिसेवनम् अर्थात् पालना सो रोगांतक में तथा देवता, मनुष्य, तिर्यंचादिक के उपसर्ग हुए जैसे भांगे से ग्रहण करा है तैसे पाले परंतु चलायमान न होवे, आरोग्य द्विजवत्. उपसर्ग में कामदेव श्रावकवत्. इति प्रथम कृतव्रतकर्म का स्वरूप.

संप्रति शीलवान् दूसरे लक्षण का स्वरूप लिखते है. प्रथम आयतन सेवे. आयतन धर्मी जनों के एकठे मिलने के स्थान कों कहते है. जहां साधर्मी बहुत शीलवंत, ज्ञानवंत, चारित्राचारसंपन्न होवे सो

ભાવાર્થ :- તું ઉન્માર્ગનો ઉપદેશક છે, નિહ્નવ છે, મૂઢ છે, મંદ ધર્મવાળો છે ઇત્યાદિ શુદ્ધ સાધુઓને પૂર્વે કહેલા વચનો દ્વારા જે ખરંટ-કલંક આપે તે ખરંટ સમાન છે, જેમ ઢીલું અશુચિ દ્રવ્ય સ્પર્શ કરવાથી સ્પર્શ કરનાર પુરુષને જ બગાડે છે, તેવી રીતે શીખામણ આપવાવાળાને દૂષિત કરે તે ખરંટ સમાન છે.

આ પૂર્વોક્ત આઠ ભેદોમાંથી શોક્ય અને ખરંટ સમાન આ બે શ્રાવકો નિશ્ચયનયથી મિથ્યાદષ્ટિ છે અને વ્યવહારનયથી તે શ્રાવક છે. કારણ કે, દહેરાસર વગેરેમાં જાય છે.

પૂર્વોક્ત ભાવશ્રાવકના લક્ષણ પૂર્વાચાર્ય સદ્ગુરુ ભગવંત આ પ્રમાણે કહે છે - જેમને વ્રતવિષયક અનુષ્ઠાન-કૃત્ય કર્યું છે તે કૃતવ્રતકર્મા કહેવાય ૧, શીલવાન્ ૨, ગુણવાન ૩, ઋજુ-સરલમનવાળા ૪. ગુરુની સેવા કરનારા ૫, પ્રવચનકુશલ-જૈનમતના તત્ત્વોને જાણવાવાળા ૬. આવા જે હોય તે ભાવશ્રાવક કહેવાય છે. આ છ ગુણોનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

છ લિંગોમાંથી પ્રથમ કૃતવ્રતકર્મના ચાર ભેદ છે - શ્રવણ કરવું ૧, જ્ઞાનાવબોધ (જ્ઞાનનો બોધ) કરવો ૨, વ્રતગ્રહણ કરવું ૩, સમ્યગ્ પ્રકારે વ્રત પાળવું ૪. તેમાંથી પ્રથમ સાંભળવાની વિધિ લખીએ છીએ. વિનય, બહુમાનપૂર્વક ગીતાર્થ પાસે વ્રતનું શ્રવણ કરે. અહીંયાં ચાર ભાંગા છે - કોઈક ધૂર્ત વંદન કરીને જ્ઞાન મેળવવા માટે સાંભળે પરંતુ ભારે કર્મી હોવાથી વક્તાનું બહુમાન ન કરે ૧, બીજો બહુમાન તો કરે પણ વિનય ન કરે, શક્તિ રહિત રોગી વગેરે ૨, ત્રીજો બંનેય કરે નિકટ સંસારી ૩, કોઈક ભારે કર્મી બંનેય ન કરે તે અયોગ્ય છે. તેથી વિનય, બહુમાનપૂર્વક પુરુષ ગીતાર્થ ગુરુ પાસે વ્રતનું શ્રવણ કરે. ગીતાર્થ એને કહેવાય છે કે જે છેદ ગ્રંથોના ગીત, પાઠ અને અર્થોના જાણકાર હોય અને ગીતાર્થ વિના અન્યની પાસે સાંભળે તો વિપરીત બોધનું કારણ બને છે. આ વ્રતશ્રવણ ઉપલક્ષણ માત્ર છે. તેનાથી જે જ્ઞાન સાંભળે તે ગીતાર્થ પાસેથી સાંભળે. સુદર્શનની જેમ, આ એક વ્રત ધર્મ ૧,

વ્રતોના સર્વ ભેદો જાણે તથા સાપેક્ષ, નિરપેક્ષ અને અતિચારોને જાણે. (બારવ્રતોનું સ્વરૂપ, જૈનતત્ત્વાદર્શ, ધર્મરત્ન, આવશ્યક વગેરેમાંથી જાણી લેવું.) સંયમ, તપાદિ સર્વ વસ્તુના સ્વરૂપના બોધવાળા હોય છે. તુંગીયા નગરીના શ્રાવકની જેમ ૨.

ત્રીજી જાવજ્જીવ અથવા થોડા કાળ સુધી વ્રતને ગ્રહણ કરે અને તે વ્રતગ્રહણ ગુરુ આચાર્ય આદિની પાસે જઈને ગ્રહણ કરે. આનંદની જેમ. વ્રત સ્વીકારવામાં જે ચર્ચા છે તે શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિથી જાણી લેવું ૩.

ચોથું પ્રતિસેવન અર્થાત્ પાલના. તે રોગની પીડામાં તથા દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ વગેરેના ઉપસર્ગ થયે છતે જેવા પ્રકારના ભાંગાથી ગ્રહણ કર્યું હોય તે રીતે પાળે. પરંતુ ચલાયમાન ન થાય. આરોગ્ય બ્રાહ્મણની જેમ. ઉપસર્ગમાં કામદેવ શ્રાવકની જેમ. આ પ્રમાણે પહેલા કૃતવ્રતકર્મનું સ્વરૂપ પૂર્ણ થયું.

હમણાં બીજા શીલવાનનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. પ્રથમ આયતનને સેવે. ધર્મીજનોને ભેગા થઈને મળવાના સ્થાનને આયતન કહેવામાં આવે છે. જ્યાં ઘણા સાધર્મિકો શીલવાન,

सेवे अनायतन वर्जे. अनायतन यह है भीलपल्ली, चौरो का ग्रामाश्रय, पर्वत प्रमुख-हिंसक-दुष्ट जीवो के स्थान में वास न करे तथा जहां दर्शनभेदनी सम्यक्त्व के नाश करनेवाली निरंतर विकथा होती होवे सो महापाप अनायतन है, सो वर्जे. इति प्रथम शील.

विना काम परघर में न जावे. जावे तो चौर, यार की शंका होवे. दूसरा शील.

नित्य उद्भट वेष न करे, शिष्टे कों असम्मत वेष न पहरे. तीसरा शील.

विकार हेतु, राग द्वेषोत्पत्ति हेतु वचन न बोले चौथा शील. बालक्रीडा, मूर्खो का विनोद जुआदि व्यापार न करे. पांचमा शील. जो अपना काम साधे सो मीठे वचन पूर्वक साथे छठा शील. ये पूर्वोक्त षट् प्रकार के शील युक्त होवे सो शीलवान् श्रावक है.

तीसरा गुणवंत का स्वरूप लिखते है.

यद्यपि गुण बहुत प्रकार के औदार्य, धैर्य, गांभीर्य, प्रियंवदत्वादिक है तो भी इहां पांच गुणो करके गुणवान् भावश्रावक के विचार में गीतार्थ मुनिवरों नें कहा है, वे गुण ये है.

स्वाध्याय करणें में नित्य उद्यमी, अनुष्ठान में भी उद्यमी, गुरु आदिक की विनय में नित्य प्रयत्नवान् होवे, सर्व प्रयोजन-इह लोक, परलोकिक में कदाग्रही न होवे, भगवान के कहे आगम में श्रद्धावान होवे.

प्रथम स्वाध्याय गुण का स्वरूप लिखते है.

पठना १, पृच्छना २, परावर्त्तना ३, अनुप्रेक्षा ४, धर्म कथा ५, ए पांचो वैराग्य निबंधन-वैराग्य का कारण विधि पूर्व शेनश्रेष्टिवत् करे. तिनमें पठन विधि-

पर्यस्तिकामवष्टंभं तथा पादप्रसारणं, वर्जयेच्चापि विकथामधीयन् गुरुसन्निधौ ॥१॥

पर्यस्तिका करके, अवष्टंभ लेके, पग पसार के गुरु के पास न बैठे तथा विकथा न करे. पूछने की विधि-आसन उपर वा शैया उपर बैठा हुआ न पूछे, किंतु गुरु के समीप आ करके पगभर बैठी हाथ जोडी पूछे. परावर्त्तना की विधि-इर्यावहि पडिक्कमी सामायक करी, मुख ढांकी, दोष रहित सूत्र पदच्छेद गुणे पढे. अनुप्रेक्षा-गीतार्थ गुरु सें जो अर्थ सुना है, तिसका एकाग्र मन सें विचार करे. गुरु सें यथार्थ धारी होवे और स्वपर के उपकारकारक होवे ऐसी धर्मकथा करे शेनश्रेष्ठिवत् इति स्वाध्याय गुण का स्वरूप. करणनामा दूसरा भेद का स्वरूप-तप, नियम, वंदनादिक के करणें में, करावणें में, अनुमोदने में नित्य प्रयत्नवान् होवे. आदि शब्द सें चैत्यवंदन, जिनपूजादि करणे में तत्पर होवे, इति करण नामा दूसरा भेद. गुणवान् गुरु की विनय करे, गुरु को देख के आसन सें उठे, गुरु को आवता

જ્ઞાનવાન અને ચારિત્રાચારથી સંપન્ન હોય તેનું સેવન કરે. અનાયતનને વર્જે. અનાયતન એટલે ભીલની પલ્લી, ચોરોના ગામોનો આશ્રય, પર્વત વગેરે હિંસક દુષ્ટ જીવોના સ્થાનમાં વાસ ન કરે તથા જ્યાં દર્શનભેદની એટલે કે સમ્યક્ત્વનો નાશ કરવાવાળી વિકથા નિરંતર ચાલતી હોય તે મહા પાપકારી અનાયતન છે. તેનું વર્જન કરે. આ પ્રથમ શીલ છે.

કામ વિના બીજાના ઘરમાં ન જાય. જાય તો ચોર, વ્યભિચારીની શંકા થાય. આ બીજું શીલ.

હંમેશાં ઉદ્ભટ વેષને ધારણ ન કરે, શિષ્ટ પુરુષોને જે માન્ય ન હોય તેવા વેષ ન પહેરે. આ ત્રીજું શીલ.

વિકારના કારણભૂત, રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિના કારણભૂત વચનોને ન બોલે. આ ચોથું શીલ. બાલક્રીડા, મૂર્ખ સાથે વિનોદ, જૂગાર આદિનો વ્યાપાર ન કરે. આ પાચમું શીલ. મીઠા વચનોને બોલવા પૂર્વક પોતાનું કામ સાધે તે છટ્ઠુ શીલ. આ ૬ પ્રકારના શીલથી યુક્ત જે હોય તે શીલવાન શ્રાવક છે.

ત્રીજા ગુણવાનનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. જો કે ગુણો ઔદાર્ય, ધીરતા, ગંભીરતા, પ્રિય બોલવું વગેરે ઘણા પ્રકારના છે. તો પણ અહીંયાં ભાવશ્રાવકના વિચારમાં ગીતાર્થ મુનિવરોએ પાંચ ગુણોથી ગુણવાન કહ્યાં છે. તે ગુણ આ છે -

હંમેશાં સ્વાધ્યાય કરવામાં ઉદ્યમી હોય, અનુષ્ઠાનમાં પણ પ્રયત્નવાળો હોય, હંમેશાં ગુરુ આદિના વિનયમાં પ્રયત્નવાન હોય, સર્વ પ્રયોજન-આલોક અને પરલોકમાં કદાગ્રહી ન હોય, ભગવાને કહેલા આગમમાં શ્રદ્ધાવાળો હોય.

પ્રથમ સ્વાધ્યાય ગુણનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

વાચના ૧, પૃચ્છના ૨, પરાવર્તના ૩, અનુપ્રેક્ષા ૪, ધર્મકથા ૫. વૈરાગ્યના કારણ એવા આ પાંચેય વિધિપૂર્વક શેન શ્રેષ્ઠિની જેમ કરે. તેમાં વાચનાનો વિધિ-

पर्यस्तिकामवष्टंभं तथा पादप्रसारणं, वर्जयेच्चापि विकथामधीयन् गुरुसन्निधौ ॥१॥

પલાઠી કરીને, ટેકો લઈને, પગ પોહોળા કરીને ગુરુની પાસે ન બેસે તથા વિકથા ન કરે. પૃચ્છનાની વિધિ-આસન ઉપર અથવા પથારીમાં બેઠા-બેઠા ન પૂછે. પરંતુ ગુરુની નજીક આવીને પગ પર (ઉભડકપગે) બેસીને હાથ જોડીને પૂછે. પરાવર્તનાની વિધિ-ઈર્યાવહી પડિક્કમીને, સામાઈક લઈને, મુખ ઢાંકીને, દોષ રહિત સૂત્રના પદચ્છેદ પૂર્વક ભણે. અનુપ્રેક્ષાની વિધિ-ગીતાર્થ ગુરુ પાસે જે અર્થ સાંભળ્યાં હોય તેનો એકાગ્ર મનથી વિચાર કરે. ધર્મકથા-ગુરુ પાસે જે યથાર્થ રીતે ધારણ કરી હોય અને સ્વ અને પરના ઉપકારને ધારણ કરનારી એવી ધર્મકથા કરે. શેનશ્રેષ્ઠિની જેમ. આ પ્રમાણે સ્વાધ્યાય ગુણનું સ્વરૂપ છે. હવે કરણ નામના બીજાભેદનું સ્વરૂપ તપ, નિયમ, વંદન વગેરે કરવામાં, કરાવવામાં અને અનુમોદનામાં હંમેશાં પ્રયત્નવાળો હોય આદિ શબ્દથી ચૈત્યવંદન, જિનપૂજાદિ કરવામાં તત્પર હોય, આ પ્રમાણે કરણ નામનો બીજો ભેદ. ગુણવાન ગુરુનો વિનય કરે, ગુરુને દેખીને આસન ઉપરથી ઊભા થઈ જાય, ગુરુને આવતાં

जाणी सन्मुख जावे, गुरु के आगे मस्तक में अंजलि धरे, आप आसन निमंत्रे, गुरु बैठे तब बैठे, वंदन करे, सेवा भक्ति करे, गुरु जाते कों पहुंचाने जावे, यह आठ प्रकार का विनय है. पुष्पसालसुतवत्, इति तिसरा भेद. अनभिनिवेश–हठ रहित गीतार्थ का कहा अन्यथा न जाणे, सत्य माने, श्रावस्ति नगरी के श्रावक समुदायवत्, इति चौथा भेद. जिनवचन गुण रुचि पूर्वक–सम्यक्त्व पूर्व सुने, विना रुचि श्रवण करणा व्यर्थ है, क्योंकि सम्यक्त्व रत्न शुश्रूषा धर्मराग रूप होने सें. शुश्रूषा और धर्मराग इन दोनों सम्यक्त्व के सहभावि लिंग करके प्रसिद्ध है. जयंति श्राविकावत्, इति पांचमा भेद. इति भावश्रावक का गुणवंतनामा तीसरा भेद.

ऋजु व्यवहारीनामा भाव श्रावक का चौथा गुण लिखते है. ऋजु व्यवहार गुण के चार भेद है. यथार्थ कहना, अविसंवादी वचन धर्म व्यवहार में, क्रय विक्रय व्यवहार में, साक्षी व्यवहारादिक में सत्य बोलना. इसका भावार्थ यह है, परवंचन बुद्धि सें धर्म को अधर्म और अधर्म को धर्म भावश्रावक न कहे, सत्य और मधुर वचन बोले और क्रय विक्रय में भी वस्तु का जैसा भाव होवे तैसे ही कहै, मोंघे को सस्ता और सस्ते को मोंघा न कहै, राजसभा में भी जूठा बोल के किसी को दूषित न करे और जिस बोलने सें धर्म की हांसी होवे ऐसा वचन भी न बोले, कमल श्रेष्ठिवत्, इति प्रथमभेद, अब दूसरा भेद लिखते है, अवंचिका क्रिया–पर को दुःख देनेवाली मन वचन काया की क्रिया न करे, हरिनंदीवत्. इति दूसरा भेद. अशुद्ध व्यवहार सें जो भाविकाल में कष्ट होवे तिसका प्रगट करणा जैसे हे भद्र ! मतकर पाप चौरी आदिक जिससे इस लोक परलोक में दुःख पावेगा. भद्रश्रेष्ठिवत्. इति तीसरा भेद.

सद्भाव सें मैत्रीभाव का स्वरूप कहते है. निष्कपट सें मैत्री करे, सुमित्रवत्. क्योंकि मैत्री और कपटभाव को परस्पर छाया आतप की तेरे विरोध है. उक्तंच –

शाठ्येन मित्रं कलुषेण धर्मं, परोपतापेन समृद्धिभावं ।
सुखेन विद्यां परुषेण नारीं, वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपंडितास्ते ।।१।।

इति चतुर्थभेद. जेकर श्रावक पूर्वोक्त चारों गुणों सें विपरीत वर्ते तो धर्म की निंदा करावणे सें अपने कों और धर्म की निंदा करणेवालों को जन्मतक भी बोधि प्राप्त नहि होवे है. इस वास्ते श्रावक ऋजु व्यवहार गुणवाला होवे.

गुरु शुश्रूषानामा पांचमा भावश्रावक का लक्षण लिखते है. गुरु के लक्षण ऐसे है.

धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मप्रवर्त्तकः ।
सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्राणां देशको गुरुरुच्यते ।।१।।

જાણીને સન્મુખ જાય, ગુરુની આગળ મસ્તકે અંજલિ ધારણ કરે, પોતાના આસને બેસવાનું નિમંત્રણ કરે, ગુરુ બેસે પછી બેસે, વંદન કરે, સેવા ભક્તિ કરે, ગુરુ મહારાજ જાય ત્યારે વળાવવા જાય. આ આઠ પ્રકારનો વિનય છે. પુષ્પસાલના દિકરાની જેમ. આ પ્રમાણે ત્રીજો ભેદ. અભિનિવેશ-આગ્રહ રહિત એટલે ગીતાર્થનું કહ્યું બીજા પ્રકારે ન જાણે, સાચું માને. શ્રાવસ્તિ નગરીના શ્રાવકના સમુદાયની જેમ. આ પ્રમાણે ચોથો ભેદ. જિનવચન નામનો ગુણ રુચિ પૂર્વક એટલે સમ્યક્ત્વપૂર્વક સાંભળે, રુચિ વિના સાંભળવું ફોગટ છે. કારણ કે, સમ્યક્ત્વ રત્ન શુશ્રૂષા અને ધર્મરાગ આ બંને સમ્યક્ત્વના (સહભાવી) લિંગ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. જયંતિ શ્રાવિકાની જેમ. આ પ્રમાણે પાંચમો ભેદ. આ પ્રમાણે ભાવશ્રાવકનો ગુણવંત નામનો ત્રીજો ભેદ.

ભાવશ્રાવકનો ઋજુવ્યવહારી નામનો ચોથો ગુણ લખીએ છીએ. ઋજુ વ્યવહાર ગુણના ચાર ભેદ છે - યથાર્થ કહેવું, ધર્મ વ્યવહારમાં અવિસંવાદી વચન, ખરીદી અને વહેંચાણના વ્યવહારમાં, સાક્ષીના વ્યવહાર વગેરેમાં સાચું બોલવું. એનો ભાવાર્થ એમ છે કે, બીજાને ઠગવાની બુદ્ધિથી ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મ ભાવ શ્રાવક ન કહે, સત્ય અને મધુર વચન બોલે અને વહેંચાણ અને ખરીદીમાં પણ વસ્તુના જેવા ભાવ હોય તેવા જ કહે, મોંઘાને સસ્તુ અને સસ્તાને મોઘું ન કહે, રાજસભામાં પણ જૂઠું બોલીને કોઈને દોષિત ન ઠરેવે અને જે બોલવાથી ધર્મની હાંસી થાય તેવા વચનો ન બોલે, કમલશ્રેષ્ઠિની જેમ. આ પ્રમાણે પ્રથમ ભેદ. હવે બીજો ભેદ લખે છે - અવંચિકાક્રિયા-બીજાને દુઃખ આપવાવાળી મન, વચન, કાયાની ક્રિયા ન કરે. હરિનંદીની જેમ, આ પ્રમાણે બીજો ભેદ. અશુદ્ધ વ્યવહારથી ભવિષ્યમાં જે કષ્ટ થવાનું હોય તેને પ્રગટ કરે. જેમ કે, હે ભદ્ર ! જેનાથી આલોક અને પરલોકમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તેવા ચોરી વગેરે પાપ ન કર. ભદ્ર શ્રેષ્ઠિની જેમ. આ પ્રમાણે ત્રીજો ભેદ.

સદ્ભાવથી મૈત્રીભાવનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. કપટ રહિત મૈત્રી કરે. સુમિત્રની જેમ, કારણ કે, મૈત્રી અને કપટ ભાવને પરસ્પર છાયા અને તડકાની જેમ વિરોધ છે. કહ્યું છે કે -

शाठ्येन मित्रं कलुषेण धर्मं, परोपतापेन समृद्धिभावं ।
सुखेन विद्यां परुषेण नारीं, वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपंडितास्ते ॥१॥

આ પ્રમાણે ચોથો ભેદ. જો શ્રાવક પૂર્વે કહેલા ચાર ગુણોથી વિપરીતપણે વર્તે તો ધર્મની નિંદા કરાવવાથી પોતાને અને ધર્મની નિંદા કરવાવાળાને જન્મ સુધી પણ બોધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી શ્રાવક ઋજુ વ્યવહાર નામના ગુણવાળો હોય.

ભાવશ્રાવકનાં ગુરુ શુશ્રૂષા નામના પાંચમા ગુણનું લક્ષણ લખીએ છીએ. ગુરુના લક્ષણ આવા છે.

धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मप्रवर्त्तकः ।
सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्राणां देशको गुरुरुच्यते ॥१॥

जो इन गुणों संयुक्त होवे सो गुरु है. तिस गुरु की शुश्रूषा-सेवा करता हुआ, गुरुशुश्रूषक होवे सो चार प्रकारे है. प्रथम सेवा भेद लिखते है. यथावसर में गुरु की सेवा करे, धर्मध्यान, आवश्यकादिकों के व्याघात न करणे सें, जीर्ण श्रेष्टिवत्. इति दूसरा कारण भेद. सदा गुरु के सद्भूत गुण कीर्तन करणे सें प्रमादी अन्य जीवां को गुरु की सेवा करणें में तत्पर करे. पद्मशेषर महाराजवत् इति. औषध भेषज प्रमाणनामा तीसरा भेद-औषध-केवल द्रव्यरूप अथवा शरीर के बाहिर काम में आवे भेषज-बहुत द्रव्य का भेल सें बनी अथवा शरीर के अभ्यंतर भोग में आवे आ शब्द सें अन्य भी संयमोपकारी वस्तु आप देवे. अन्य जनो सें दीलावे, सम्यक् प्रकारे निष्पादन करे, श्री युगादि जिनाधीश जीव अभय घोषवत् गुरु के तांई उक्तंच-

अन्नं पानमथौषधं बहुविधं धर्मध्वजं कंबलं, वस्त्रपात्रमुपाश्रयश्च विविधो दंडादि-धर्मोपधिः, शस्तं पुस्तकपीठकादि घटते धर्माय यच्चापरं, देयं दानविचक्षणैस्तदखिलं मोक्षार्थिने भिक्षवे ॥१॥

जो मन वचन काया गुप्तिवाले मुनिजनां को शुद्ध भावो सें औषधी आदिक देवे सो जन्म जन्म में निरोगी होवे. भाव नामा चौथा भेद लिखते है. गुरु को बहुमान देवे, प्रीति सार मन सें श्लाघा करे, संप्रति महाराजवत्. गुरु के चित्त के अनुसारे चले, गुरु को जो सम्मत होवे सो काम करे उक्तंच -

सरुषि नतिः स्तुतिवचनं, तदभिमते प्रेम तद्द्विषि द्वेषः, दानमुपकारकीर्त्तन, ममुलमंत्र वशीकरणम् ॥१॥ इति

अथ प्रवचन कुशलनामा छठा गुण लिखते है, सूत्र में कुशल १, अर्थ सूत्राभिधेय तिसमें कुशल २, उत्सर्ग-सामान्योक्ति में कुशल ३, अपवाद-विशेष कहने में कुशल ४, भाव विषे विधिसार धर्मानुष्ठान करणे में कुशल ५, व्यवहार गीतार्थ आचारि रूप में कुशल ६, इन छहो में गुरु उपदेश सें गुण कुशलपणे को पाम्या है. अथ इन छहों का भावार्थ कहते है. उचित योग्य श्रावक भूमिका तक सूत्र पठन करे, प्रवचन माता और छ जीवनिकाय अध्ययन पर्यंत आगम सूत्र और अर्थ सें पढे और अन्य भी पंचसंग्रह, कर्मप्रकृति, कर्मग्रन्थादि शास्त्र समूह गुरुगम सें पठन करे, जिनदासवत्. इति प्रवचन कुशल का प्रथम भेद.

सुणे सूत्र का अर्थ स्वभूमिकातक सुगुरु समीपे गीतार्थ गुरु समीप श्रवण करणे से समुत्पन्न प्रवचन कौशल करके भाव श्रावक होवे, ऋषिभद्र पुत्रवत्. इति प्रवचन कुशल का दूसरा भेद.

अथ उत्सर्गापवादनामा तीसरा, चौथा भेद लिखते है. उत्सर्ग और अपवाद जिनमत में दोनों प्रसिद्ध

જે આ ગુણોથી સંયુક્ત હોય તે ગુરુ છે. તે ગુરુની શુશ્રૂષા - સેવા કરતાં થકાં, ગુરુ શુશ્રૂષક થાય છે અને તેના ચાર પ્રકાર છે. પ્રથમ સેવાભેદ લખીએ છીએ. યથાવસરે ગુરુની સેવા કરે, ધર્મધ્યાન-આવશ્યક આદિમાં વિઘ્ન ન કરવા દ્વારા. જીર્ણશ્રેષ્ઠિની જેમ. હવે બીજો કારણભેદ-હંમેશાં ગુરુના સદ્ભૂત (વિદ્યમાન) ગુણોનું કીર્તન કરવા દ્વારા પ્રમાદી એવા અન્યજીવોને ગુરુની સેવા કરવામાં તત્પર કરે. પદ્મશેખર મહારાજાની જેમ. ઔષધ, દવાના પ્રમાણ નામનો ત્રીજો ભેદ-ઔષધ માત્ર દ્રવ્યરૂપ છે અથવા શરીરના બહારના ભાગમાં કામરૂપે આવે છે, ભેષજ-ઘણા દ્રવ્યોને મેળવવાથી બનેલી હોય અથવા શરીરના અંદરના ભાગમાં ઉપયોગમાં આવે. આ શબ્દથી અન્ય પણ સંયમને ઉપકારી વસ્તુઓ પોતે આપે, અન્ય માણસો પાસેથી અપાવે, સમ્યક્ પ્રકારે બનાવે, શ્રી યુગાદિદેવના જીવ અભયઘોષની જેમ. ગુરુ માટે કહ્યું છે કે -

अन्नं पानमथौषधं बहुविधं धर्मध्वजं कंबलं, वस्त्रपात्रमुपाश्रयश्च विविधो दंडादि-धर्मोपधिः, शस्तं पुस्तकपीठकादि घटते धर्माय यच्चापरं, देयं दानविचक्षणैस्तदखिलं मोक्षार्थिने भिक्षवे ॥१॥

મન, વચન, કાયાની ગુપ્તિવાળા મુનિજનોને શુદ્ધ ભાવોથી ઔષધિ વગેરેને જે આપે તે દરેક જન્મમાં નિરોગી થાય છે. ભાવ નામનો ચોથો ભેદ લખીએ છીએ. ગુરુને બહુમાન આપે, પ્રીતિપૂર્વક મનથી વખાણ કરે, સંપ્રતિ મહારાજાની જેમ, ગુરુના ચિત્તના અનુસારે ચાલે, ગુરુને જે માન્ય હોય તેવા કાર્યો કરે અને કહ્યું છે કે -

सरुषि नतिः स्तुतिवचनं, तदभिमते प्रेम तद्द्विषि द्वेषः, दानमुपकारकीर्त्तन, ममुलमंत्रं वशीकरणम् ॥१॥ इति

હવે પ્રવચન કુશલ નામનો છઠ્ઠો ગુણ લખીએ છીએ. સૂત્રમાં કુશળ ૧, સૂત્રમાં કહેવાયેલા અર્થમાં કુશળ ૨, ઉત્સર્ગ-સામાન્ય વચનમાં કુશળ ૩, અપવાદ-વિશેષ કથનમાં કુશળ ૪, ભાવ એટલે વિધિપૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાન કરવામાં કુશળ ૫, વ્યવહાર-ગીતાર્થોના આચારના સ્વરૂપમાં કુશળ ૬. આ છમાં ગુરુના ઉપદેશથી કુશળપણાના ગુણને પામ્યા છે. આ છનો ભાવાર્થ કહીએ છીએ - યોગ્ય શ્રાવકની ભૂમિકાને ઉચિત સૂત્રનો અભ્યાસ કરે, પ્રવચન માતા અને છજીવનીકાય અધ્યયન સુધી આગમસૂત્ર અને અર્થથી ભણે અને બીજા પણ પંચસંગ્રહ, કર્મપ્રકૃતિ, કર્મગ્રંથ વગેરે શાસ્ત્રનો સમૂહ ગુરુગમથી ભણે. જીનદાસની જેમ, આ પ્રમાણે પ્રવચન કુશલનો પ્રથમ ભેદ.

સાંભળેલા સૂત્રના અર્થ સુગુરુની સમીપમાં અથવા ગીતાર્થ ગુરુની સમીપમાં પોતાની ભૂમિકા સુધી શ્રવણ કરવા દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી પ્રવચન કુશળતાને કારણે ભાવ શ્રાવક થાય છે, ઋષિભદ્રના પુત્રની જેમ. આ પ્રમાણે પ્રવચન કુશળનો બીજો ભેદ.

હવે ઉત્સર્ગ-અપવાદ નામનો ત્રીજો-ચોથો ભેદ લખીએ છીએ. જિનમતની અંદર ઉત્સર્ગ

है, तिनका विषय विभाग करणा, करावणा यथावसर में सो जाणे. तात्पर्य यह है कि केवल उत्सर्ग ही नहीं माने, न केवल अपवाद ही माने किंतु यथावसर में जो योग्य होवे सो करे. क्योंकि उंची जगा की अपेक्षा नीची प्रसिद्ध है और नीची की अपेक्षा ऊंची प्रसिद्ध है ऐसे ही उत्सर्ग, अपवाद दोनों तुल्य है. इस वास्ते यथावसरे दोनों में सें अल्प बहुत देखे तैसें प्रवर्त्ते, क्योंकि सिद्धांत में जितने उत्सर्ग है तितने ही तिस जगे अपवाद है. इस वास्ते यथावसरे प्रवर्त्ते. दोनों गुणो उपर अचलपुर के श्रावक समुदाय की कथा जाननी. इति प्रवचन कुशले तीसरा चौथा भेद.

अथ विधिसार अनुष्ठाननामा पंचम भेद लिखते है. धारण करे, पक्षपात करे, विधिप्रधान अनुष्ठान में देवगुरु वंदनादिक में, तात्पर्य यह है विधि सें करणेवाले का बहुमान करे. आप भी सामग्री के हुए विधिपूर्वक धर्मानुष्ठान में प्रवर्ते. सामग्री के अभाव सें विधि न हो शके तो विधि का मनोरथ न त्यागे, अविधि करता हुआ विधि का मनोरथ करे तो भी आराधक है ब्रह्मसेन श्रेष्ठिवत्. इति प्रवचन कुशल का पांचमा भेद.

अथ व्यवहार कुशलनामा छठा भेद लिखते है. देश सुस्थित, दुःस्थितादि, काल सुभिक्ष दुर्भिक्षादि, सुलभ दुर्लभादि द्रव्य, हृष्ठ स्नानादि भाव, इनको अनुरूप-योग्य जाने. गीतार्थ का व्यवहार जो जहां देश में, काल में, भाव में, वर्तमान गीतार्थो नें - उत्सर्गापवादादि के जानकारों नें गुरु लाघव ज्ञान में निपुणो नें जो आचरण करा है व्यवहार तिसको दूषित न करे. ऐसा व्यवहार में तथा ज्ञानादि सर्व भाव में कुशल होवे, अभयकुमारवत्. इति प्रवचन कुशल का व्यवहार कुशल छठा भेद.

तिसके कहने सें कथन करा प्रवचन कुशल भावश्रावक का छट्ठा लिंग ६.

यह उक्त स्वरूप प्रवचन कुशल के छ भेद. भावश्रावक के लक्षण क्रियागत कहे है, जैसे धुम अग्नि का लिंग है ऐसे ही यह भावश्रावक के लक्षण कहे है.

प्रश्न—तुम जो यह लक्षण क्रियागत कहते हो क्या अन्य भी लिंग है ?

उत्तर—भावगत सतरे लिंग अन्य भी है वे भी यहां लिखते है.

स्त्री, इंद्रिय, अर्थ, संसार, विषय, आरंभ, गृह, दर्शन, गाडरिकादि प्रवाह, आगम पुरस्सर प्रवृति, दानादिक में यथाशक्ति प्रवर्तना, धर्मानुष्ठान करतां हुआ लज्जा न करे, सांसारिक भाव में रक्तद्विष्ठ न होवे, धर्म विचार में मध्य स्वभावे होवे, धन स्वजनादिक के प्रतिबंध सें रहित होवे, पर के उपरोध सें कामभोग भोगे है, वेश्या की तरे गृहवास पाले.

अथ इनका स्वरूप लिखते है. प्रथम स्त्री भेद का स्वरूप लिखते है. स्त्री कुशीलता निर्दयतादि दोषों का भवन है, चल चित्त है, अन्य अन्य पुरुष की अभिलाषा करणे सें नरक के जाने कों सीधी सडक है, स्त्री को ऐसी जान के श्रेयार्थी पुरुष स्त्री के वशवर्ती तदाधीनचारी न होवे, काष्ठश्रेष्ठिवत्. इति

અને અપવાદ બંને પ્રસિદ્ધ છે. યોગ્ય અવસરે તેનો વિષય વિભાગ કરવો અને કરાવવો તે જાણે છે. તાત્પર્ય એ છે કે માત્ર ઉત્સર્ગને જ ન માને. કેવળ અપવાદને જ ન માને. પરંતુ યથા અવસરે જે યોગ્ય હોય તે કરે, કારણ કે, ઊંચી જગ્યાની અપેક્ષાએ નીચી પ્રસિદ્ધ છે અને નીચી જગ્યાની અપેક્ષાએ ઊંચી જગ્યા પ્રસિદ્ધ છે. આ રીતે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ બંને સમાન છે. તેથી યથા અવસરે બન્નેમાંથી ગુરુ-લાઘવ દેખીને તેવી રીતે પ્રવર્તે, કારણ કે, સિદ્ધાન્તમાં જેટલા ઉત્સર્ગ છે તેટલા જ તેની જગ્યાએ અપવાદ છે, તેથી અવસર મુજબ પ્રવર્તે, બન્ને ગુણો ઉપર અચલપુરના શ્રાવક સમુદાયની કથા જાણવી. આ પ્રમાણે પ્રવચન કુશલમાં ત્રીજો-ચોથો ભેદ.

હવે વિધિસાર અનુષ્ઠાન નામનો પંચમો ભેદ લખીએ છીએ. અનુષ્ઠાન-દેવ, ગુરુ વંદન વગેરે વિધિ મુજબ ધારણ કરે, પક્ષપાત કરે. તાત્પર્ય એ છે કે વિધિ કરવાવાળાનું બહુમાન કરે, સામગ્રી હોતે છતે પોતે પણ ધર્માનુષ્ઠાનમાં વિધિપૂર્વક પ્રવર્તે, સામગ્રીના અભાવે વિધિ ન થઈ શકે તો વિધિપૂર્વક કરવાનો મનોરથ ન છોડે, અવિધિ કરતા થકાં વિધિનો મનોરથ કરે તો પણ આરાધક છે. બ્રહ્મસેન શ્રેષ્ઠિની જેમ. આ પ્રમાણે પ્રવચન કુશળનો પાંચમો ભેદ.

હવે વ્યવહાર કુશળ નામનો છઠ્ઠો ભેદ લખે છે. દેશ સુસ્થિત, દુઃસ્થિત વગેરે, કાળ-સુકાળ, દુકાળ વગેરે, સુલભ, દુર્લભ વગેરે દ્રવ્યો, એને અનુરૂપ-યોગ્ય જાણે, જે દેશ, કાળ અને ભાવમાં ગીતાર્થનો જે વ્યવહાર વર્તમાન ગીતાર્થોએ (ઉત્સર્ગ, અપવાદ વગેરેના જાણકારોએ) ગુરુ-લાઘવ જ્ઞાનમાં નિપુણોએ જે આચરણ કર્યું છે તે વ્યવહાર તેને દૂષિત ન કરે. એવા વ્યવહારમાં તથા જ્ઞાનાદિ સર્વ ભાવોમાં કુશળ હોય, અભયકુમારની જેમ, આ પ્રમાણે પ્રવચન કુશળનો = વ્યવહાર કુશળનો છઠ્ઠો ભેદ.

તે કહેવા દ્વારા ભાવશ્રાવકનું છઠ્ઠું લિંગ પ્રવચનકુશલ કથન કર્યું ૬.

હવે ઉક્ત સ્વરૂપવાળા પ્રવચનકુશળના છ ભેદ. હવે ભાવશ્રાવકના ક્રિયાગત લક્ષણ કહ્યા છે. જેમ અગ્નિનું લિંગ ધૂમ છે, એવી જ રીતે આ ભાવશ્રાવકના લક્ષણ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન—તમે જે આ ક્રિયાગત લક્ષણ કહો છો, તો શું બીજા પણ લિંગ છે ?

ઉત્તર—બીજા પણ ભાવગત સત્તર લિંગો છે. તે પણ અહીંયાં લખીએ છીએ. સ્ત્રી, ઇન્દ્રિય, અર્થ (ધન), સંસાર, વિષય, આરંભ, ગૃહ, દર્શન, ગાડરિયો પ્રવાહ, આગમ પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ, દાન વગેરેમાં યથાશક્તિ પ્રવર્તવું. ધર્માનુષ્ઠાન કરતા લજ્જા ન કરવી, સાંસારિક ભાવોમાં રાગી-દ્વેષી ન થવું. ધર્મના વિચારમાં મધ્યસ્થ સ્વભાવ હોવો, ધન, સ્વજન વગેરેના પ્રતિબંધ (રાગ)થી રહિત થવું. પરના આગ્રહથી કામભોગ ભોગવે છે, વેશ્યાની જેમ ગૃહવાસનું પાલન કરે છે.

હવે તેનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. પ્રથમ સ્ત્રીભેદનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ - સ્ત્રી કુશીલતા, નિર્દયતા વગેરેનું ઘર છે. ચંચળ ચિત્તવાળી છે. બીજા-બીજા પુરુષની અભિલાષા કરવાથી નરકમાં જવા માટેનો રાજમાર્ગ છે, સ્ત્રીને આવી જાણીને કલ્યાણનો અર્થી પુરુષ સ્ત્રીને વશવર્તી-

प्रथम भेद.

अथ इंद्रियनामा दूसरा भेद. यहां इंद्रिय, श्रोत्र, चक्षु, घ्राण, रसना, स्पर्शन, पांच भेद है. ये पांचो चंचल घोडे की तरे दुर्गति, दुर्योनि पद की तर्फ जीव को खेंच के लै जाते है. इस वास्ते इनको दुष्ट घोडे की तरे शोभनीक ज्ञानरूप लगाम करके वश करे, विजय कुमारवत्. इति दूसरा भेद.

अथ अर्थनामा तीसरा भेद. धन कों सर्व अनर्थ का मूल जाणी तिसमें लुब्ध न होवे. उक्तंच–

अर्थानामार्जने दुःखम्, अर्जितानां च रक्षणे, नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थो दुःख-भाजनम् ॥१॥

तथा धन चित्त को खेद कर्त्ता है. यथा –

राजा रोक्ष्यति किंतु मे हुतवहो दग्ध्वा किमेतद्धनं, किं वामी प्रभविष्णवः कृतनिभं लास्यन्त्यदोगोत्रिका, मोसिष्यंति च दस्यवः किमु तथा नष्ट्वा निखातं भुवि, ध्यायन्नेव महर्द्धि बंधन युतो प्यास्तेतरां दुःखितः ॥१॥

तथा क्लेश और शरीर परिश्रम तिनका कारण है, तथाहि –

अथार्थं नक्रचक्राकुलजलनिलयं केचिदुच्चैस्तरन्ति, प्रोद्यच्छस्त्राभिघातोत्थितशिखिकणकं जन्यमन्ये विशन्ति, शीतोष्णांभः शरीरग्लपिततनुलता क्षेत्रिकां कुर्वतेऽन्ये, शिल्पं चानल्पभेदं विदधति च परे नाटकाद्यं च केचित् ॥१॥

तथा धन असार है, धन सें सार फल न संपादन करनें सें, यदाह–

व्याधीन्नो निरुणद्धि मृत्युजननज्यानिक्षयेन क्षमं, नेष्टा निष्टवियोगयोगहृतिकृतघृड् न च प्रेत्य च, चिंताबंधविरोध बंधनवधत्रासास्पदं प्रायशो, वित्तं वित्तविचक्षणः क्षणमपि क्षेमावही नेक्षते ॥१॥

इस वास्ते बुद्धिवान धन में लुब्ध न होवे चारुदत्तवत्. भाव श्रावक अन्याय सें धन उपार्जने में थोडा भी न प्रवर्ते और न्याय सें उपार्जने में अत्यंत तृष्णावान भी न होवे. तबतो क्या करे. जितना नफा होवे तिन में सें अर्ध धन धर्म में खरच करे, बाकी शेष रहे तिससें शेष काम यत्न सें करे. इसलोक संबंधी यथायोग विचारी सो पूर्वोक्त अर्ध धन सात क्षेत्रो में खर्च करे. इति तीसरा भेद.

अथ संसारनामा चौथा भेद लिखते है. इस संसार में रति न करे—क्या करके—संसार का स्वरूप जाणीने कैसा है संसार का स्वरूप–दुःखरूप है. जन्म, जरा, मरण, रोग, शोक आदि करके ग्रस्त होने सें दुःख रूप है तथा दुःख फल है. जन्मांतर में दुःख नरकादि फल है. दुखानुबंधि वारंवार दुःख बांधनें सें तथा विडंबना की तरे जीवां को सुर, नर, नरक, तिर्यग्, सुभग, दुर्भगादि विचित्र रूप है. विडंबना

તેને અધિન ન થાય, કાષ્ઠ શ્રેષ્ઠિની જેમ. આ પ્રમાણે પહેલો ભેદ.

હવે ઇન્દ્રિય નામનો બીજો ભેદ. અહીંયાં શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસના, સ્પર્શન. આ ઇન્દ્રિયના પાંચ ભેદ છે. આ પાંચેય ચંચળ ઘોડાની જેમ દુર્ગતિ અને દુર્યોનિ તરફ જીવને ખેંચીને લઈ જાય છે, તેથી ઇન્દ્રિયને દુષ્ટ ઘોડાની જેમ સુંદર જ્ઞાનરૂપી લગામથી વશ કરે, વિજયકુમારની જેમ, આ પ્રમાણે બીજો ભેદ.

હવે અર્થ નામનો ત્રીજો ભેદ. ધનને સર્વ અનર્થનું મૂળ જાણીને તેમાં લુબ્ધ ન થાય અને કહ્યું છે કે -

अर्थानामार्जने दुःखम्, अर्जितानां च रक्षणे, नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थो दुःख-भाजनम् ॥१॥

તથા ધન ચિત્તને ખેદ કરનારું છે. જેમ કે,

राजा रोक्ष्यति किंतु मे हुतवहो दग्ध्वा किमेतद्धनं, किं वामी प्रभविष्णवः कृतनिभं लास्यन्त्यदोगोत्रिका, मोसिष्यंति च दस्यवः किमु तथा नष्ट्वा निखातं भुवि, ध्यायन्नेव महर्द्धि बंधन युतो प्यास्तेतरां दुःखितः ॥१॥

તથા ક્લેશ અને શરીરના પરિશ્રમનું કારણ ધન છે, તે આ પ્રમાણે.

अथार्थं नक्रचक्राकुलजलनिलयं केचिदुच्चैस्तरन्ति, प्रोद्यच्छस्त्राभिघातोत्थितशिखिकणकं जन्यमन्ये विशन्ति, शीतोष्णांभः शरीरग्लपिततनुलता क्षेत्रिकां कुर्वतेऽन्ये, शिल्पं चानल्पभेदं विदधति च परे नाटकाद्यं च केचित् ॥१॥

તથા સંસાર અસાર છે, તથા ધન અસાર છે. ધનથી સારભૂત એવા ફલની પ્રાપ્તિ ન થતી હોવાથી. જે કારણથી કહ્યું છે કે...

व्याधीन्नो निरुणद्धि मृत्युजननज्यानिक्षयेन क्षमं, नेष्टा निष्टवियोगयोगहृतिकृतघृड् न च प्रेत्य च, चिंताबंधविरोध बंधनवधत्रासास्पदं प्रायशो, वित्तं वित्तविचक्षणः क्षणमपि क्षेमावही नेक्षते ॥१॥

તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષ ધનમાં લુબ્ધ (આસક્ત) ન થાય. ચારુદત્તની જેમ. ભાવશ્રાવક અન્યાયથી ધન મેળવવામાં થોડો પણ પ્રયત્ન ન કરે અને નીતિથી પણ ધન ઉપાર્જનમાં અતિતૃષ્ણાવાળો પણ ન બને. તો તો શું કરે ? જેટલો નફો થાય તેમાંથી અડધું ધન ધર્મમાં ખર્ચે. બાકી જે રહ્યું તેમાંથી શેષ કાર્યો પ્રયત્નપૂર્વક કરે. આલોક સંબંધી યથાયોગ્ય વિચારીને તે પૂર્વોક્ત ધન સાત ક્ષેત્રોમાં વાપરે. આ પ્રમાણે ત્રીજો ભેદ.

હવે સંસાર નામનો ચોથો ભેદ લખીએ છીએ. આ સંસારમાં રતિ ન કરે. શું કરીને ! સંસારનું સ્વરૂપ જાણીને. કેવું છે સંસારનું સ્વરૂપ ? દુઃખરૂપ છે. જન્મ-જરા-મરણ-રોગ-શોક આદિથી ગ્રસ્ત હોવાથી દુઃખરૂપ છે તથા દુઃખફલક છે. બીજા જન્મમાં દુઃખ, નરક વગેરે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. દુઃખાનુબંધિ-વારંવાર દુઃખ બાંધવાથી તથા વિડંબનાની જેમ જીવોને દેવ,

जिसमें ऐसा चार गतिरूप संसार को असार-सुख रहित जाणी इसमें रति, धृति न करे, श्रीदत्तवत्. इति चौथा भेद.

अथ विषयनामा पंचम भेद लिखते है. क्षणमात्र जिनसें सुख है ऐसे जो शब्दादि पांच विषय तिनकों जहर समान परिणाम खोटे जानता हुआ, जैसें विष, किंपाक फल खाते हुए, मधुरस्वाद दिखलाता है और परिणाम में प्राणा का नाश करता है ऐसे ही विषय विरसावसान है, ऐसा जानता हुआ भाव श्रावक तिनमें आसक्त न होवे, जिनपालितवत्, भवभीरु संसार वास सें चकित मनवाला विषय में क्यों नहि गृद्धि करता है ? तिसने जाना है तत्त्वार्थ जिनवचन श्रवण करणे सें वे जिनवचन यह है. विषय में सुख नहि है, निःकेवल सुखाभिमान है, परंतु सुख नहि है. जैसे पित्तातुर और धतूरा पीनेवाले कों उपल में और सर्व वस्तु सुवर्ण दीखता है तथा ये विषयभोग में मधुरपणा मालूम होता है, परंतु विपाक में किंपाक फल समान है. पामा रोगनी खाज समान है, दुःखका जनक है, मध्याह्न काल में मृगतृष्णा तुल्य है, विषय सें कुयोनि जन्म गहन में पडता है, भोग महावैरी है, अनित्य है अशाश्वत है, तुच्छ है, मलमूत्र की खान है, इत्यादि. इति पांचमा भेद.

अथ आरंभनामा छठा भेद लिखते है. जिस व्यापार में बहुत जीवां कों पीडा होवे, खर कर्मादि में सो आरंभ वर्जे. कदाचित् ऐसा आरंभ करे विना निर्वाह न होवे तब समसूक गुरुलाघव विचार पूर्वक करे. परंतु निर्ध्वंस परिणामों सें न करे. स्वयंभूदत्तवत् तथा निरारंभी साधुजनों की प्रशंसा करे, धन्य है महामुनि जे मन करके भी परपीडा नहि करते है, आरंभ सें निवर्त्ते है, त्रिकोटि शुद्ध भोजन करते है तथा दयालु, कृपावान् सर्व जीवो में है. एक अपने जीवितव्य के वास्ते क्रोडो जीवां को दुःख में स्थापन करते है तिनका जीवना क्या शाश्वता है ? ऐसे भाव श्रावक भावना करे. स्वयंभूदत्त कथा अत्र ज्ञेया. इति छठा भेद.

अथ गेह नामा सातमा भेद लिखते है. गृहस्थावास कों पाशबंधन समान मानता हुआ गृहस्थावासें रहे, जैसे पाशी में पडा पक्षी उड नहि शकता है, तिस पाशी को कष्टरूप मानता है, ऐसे संसारभीरु माता पितादिक के संबंध सें संयम नहि धारण कर शकता है तो भी शिवकुमार की तेरे भाव श्रावक गृहवास में दुःखी ही रहता है. इस वास्ते चारित्र मोहनीय कर्म के नाश करनें को तप, संयम रूप प्रयत्न करता है. इति सातमा भेद.

अथ दर्शन नामा आठमा भेद लिखते है. भाव श्रावक दर्शन-श्रद्धा-सम्यक्त्व निर्मल अतिचार रहित धारण करे कैसा हो के-देव गुरू धर्मतत्त्वो में अस्तिरूप परिणाम तिन करके संयुक्त हो के. जिन और जिनमत और जिनमत में स्थिर पुरुषों को वर्ज के शेष संसार को अनर्थरूप माने. निश्चयसार की

મનુષ્ય, નરક, તિર્યંચ, સુભગ, દુર્ભગ આદિ વિચિત્ર સ્વરૂપ છે વિડંબન જેમાં. આવા ચાર ગતિરૂપ સંસારને અસાર-સુખ રહિત જાણીને એમાં રતિ, ધૃતિ ન કરે, શ્રીદત્તની જેમ, આ પ્રમાણે ચોથો ભેદ.

હવે વિષય નામનો પાંચમો ભેદ લખીએ છીએ. જેનાથી ક્ષણ માત્ર સુખ છે એવા શબ્દાદિ પાંચ વિષયો તેને ઝેર સમાન અને પરિણામે ખોટા માને. જેવી રીતે વિષ, કિંપાકનું ફળ ખાતે છતે મધુર સ્વાદ જણાય છે અને પરિણામે પ્રાણોનો નાશ કરે છે, એવી રીતે જ વિષયો અંતે વિરસ છે, એવું જાણતો ભાવશ્રાવક તે વિષયમાં આસક્ત ન થાય, જિનપાલિતની જેમ. ભવભીરુ સંસાર વાસથી ગભરાયેલા મનવાળા વિષયમાં કેમ આસક્તિ નથી કરતા ? તેમને જિનવચનના શ્રવણ દ્વારા તત્ત્વના રહસ્યને જાણ્યું છે (તેથી આસક્ત થતા નથી) તે જિનવચન આ છે - વિષયમાં સુખ નથી માત્ર સુખાભિમાન છે (સુખાભાસ છે) પરંતુ સુખ નથી. જેમ પીળીયાથી પીડાયેલાને અને ધતુરાને પીવાવાળાને પત્થરમાં અને સર્વ વસ્તુમાં સુવર્ણ દેખાય છે. તે રીતે જે વિષયભોગમાં મધુરપણાનો અનુભવ થાય છે પરંતુ તે પરિણામે કિંપાક ફળ સમાન છે અને ખરજવાના રોગની ખાજ (ખણજ) સમાન છે, દુઃખના કારણ છે. ભરબપોરે ઝાંઝવાના જળ સમાન છે. વિષયોથી ખરાબ યોનિમાં જન્મરૂપ ખાડામાં પડે છે. ભોગ મહાવૈરી છે, અનિત્ય છે, અશાશ્વત છે, તુચ્છ છે, મળ-મૂત્રની ખાણ છે ઈત્યાદિ. આ પ્રમાણે પાંચમો ભેદ છે.

હવે આરંભ નામનો છટ્ઠો ભેદ લખીએ છીએ. જે વ્યાપારમાં ઘણા જીવોને પીડા થાય, ખરકર્મ વગેરમાં તે આરંભનો ત્યાગ કરે. કદાચ આવો આરંભ કર્યા વિના નિર્વાહ ન થતો હોય તો દયાસહિત ગુરુ લાઘવનો વિચાર કરીને કરે. પરંતુ નિર્ધ્વંસ પરિણામથી ન કરે, સ્વયંભૂદત્તની જેમ. તથા આરંભ વિનાના સાધુજનોની પ્રશંસા કરે, ધન્ય છે મહામુનિઓને જે મનથી પણ બીજા જીવોને પીડા આપતા નથી. આરંભથી નિવૃત્તિ લઈ લીધી છે. ત્રણ કોટીથી શુદ્ધ ભોજન કરે છે તથા સર્વજીવો ઉપર દયાળુ કૃપાવાન છે, એક પોતાના જીવન માટે ક્રોડો જીવોને દુઃખમાં મૂકે છે તેનું જીવન શું શાશ્વત છે ? ભાવશ્રાવક આવી ભાવના કરે. અહીં સ્વયંભૂ દત્તની કથા જાણવી. આ પ્રમાણે છટ્ઠો ભેદ.

હવે ગેહ નામનો સાતમો ભેદ લખીએ છીએ. ગૃહસ્થાવાસને પાસબંધન (દોરડાના બંધન) સમાન માનતો ગૃહસ્થાવાસમાં રહે છે. જેમ જાળમાં પડેલો પક્ષી ઉડી શકતો નથી, તે જાળને કષ્ટ રૂપ માને છે. એવી રીતે સંસારભીરુ આત્મા માતા, પિતા વગેરેના સંબંધથી સંયમ ધારણ કરી શકતો નથી, તો પણ શિવકુમારની જેમ ભાવશ્રાવક ઘરમાં દુઃખી જ રહે છે. તેથી ચારિત્ર મોહનીયનો નાશ કરવા માટે તપ, સંયમરૂપ પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે સાતમો ભેદ.

હવે દર્શન નામનો આઠમો ભેદ લખે છે. ભાવશ્રાવક અતિચાર રહિત દર્શન-શ્રદ્ધા-નિર્મળ સમ્યક્ત્વ ધારણ કરે છે, કેવો થઈને ? દેવ, ગુરુ અને ધર્મતત્ત્વમાં અસ્તિરૂપ પરિણામથી સંયુક્ત થઈને. જિન, જિનમત અને જિનમતમાં સ્થિર રહેલા પુરુષોને છોડીને બાકીના સંસારને

प्रतिपत्ति, जिनमत की प्रभावना यथाशक्ति करे, शक्ति के अभाव सें प्रभावना करणेवाले को उपष्टंभ बहुमान सें करे तथा प्रशंसा करे. जिनमंदिर, जिनचैत्य तीर्थयात्रादि सें उन्नति करे. गुरु धर्माचार्य की विशेष भक्ति करे. इत्यादि धर्मकृत्यो सें अच्छी बुद्धिवाला निश्चल निःकलंक सम्यग्दर्शन धारण करे, अमरदत्तवत्. इति आठमा भेद.

अथ गाडुरिका प्रवाह नामा नवमा भेद लिखते है. गडुरिका, एडिका, गाडर, घेटी, भेड नामांतर तिनका प्रवाह चलना. एक भेड के पीछे सर्व भेडां चलने लगती है, इसका नाम गडुरिप्रवाह है. एक भेड भां करती है तब सर्व भां करने लग जाती है. आदि शब्द सें कीडे मक्कोडों का प्रवाह तिनकी तरे ये संसारी लोक तत्त्व को तो समजते नहि है, एक की देखादेखी करने लग जाते है. इस गाडरी प्रवाह का यत्किंचित् स्वरूप हम यहां जैनमतादि और इतिहासादि पुस्तको में देखा है और जैसें सुना है और जो हमनें देखा है सो लिखते है. असली ईश्वर भगवंत का मत छोड के कुच्छक तो पीछले मतो की बातां लेकर और कुच्छक स्वकपोलकल्पित बातां मिला के नवीन मत चलाना तिस मत को जब एक भोला जीव अंगीकार करे तब तिसकी देखादेख अन्य जीव भेडों की तरे विना तत्त्व के जाने भां भां, हां हां करते हुए तिस मतवाले के पीछे चलने लग जाते है, तिसको हम गाडरिका प्रवाह कहते है, सो इस तरेका है.

प्रथम ईश्वर, भगवान श्री ऋषभदेव नें जैनमत इस अवसर्पिणी काल में इस भरतखंड में प्रगट करा और तिसके पुत्र भरत नें श्री ऋषभदेव की स्तुति और गृहस्थ धर्म का स्वरूप प्रतिपादन करनेवाले चार वेद रचे थे. तिस अवसर में भरत का पुत्र और श्री ऋषभदेव का चेला मरीचि नामा मुनि संयम सें भ्रष्ट हुआ, तब स्वकपोलकल्कित परिव्राजकों के मूल वेष का हेतु त्रिदंडादि रूप धारण करा. तिसका चेला कपिल मुनि हुआ, तिसनें स्वकपोलकल्पित सांख्य मुख्य नाम कापिल मत अपने शिष्य आसुरी कों उपदेश करा. षष्टितंत्र नामा पुस्तक रचा. जैनमत कों छोड के कितनेक लोक इस मत कों मानने लगे. जब नवमा सुविधिनाथ पुष्पदंत का तीर्थ व्यवच्छेद हुआ तब ब्राह्मणाभासो नें हिंसक वेदो के नाम सें अनेक श्रुतियां रची तिन सें राजादिकों के घर में यजन याजन करने लगे. जब वीस में अरिहंत मुनिसुव्रत स्वामी की उलाद में वसुराजा शुक्तिमति नगरी में हुआ तिस के समय में क्षीरकदंबक उपाध्याय के पुत्र पर्वत नें महाकाल असुर के सहाय सें महाहिंसक नवीन ऋचांओ रची. तद पीछे व्यासजी नें सर्व ऋषि अर्थात् जंगल के ब्राह्मणो सें सर्व श्रुतियां लेकर तिनके चार हिस्से करे. प्रथम हिस्से का नाम ऋग्वेद रखा और अपने पैल नामा शिष्य कों दिया. दूसरे हिस्से का नाम यजुर्वेद रखा और अपने शिष्य वैशंपायन को दिया. तीसरे हिस्से का नाम सामवेद रखा सो अपने जैमिनि नामा शिष्य को दिया. चोथे हिस्से का नाम अथर्व्ववेद रखा सो सुमंतु नामा शिष्य को दिया. इन चारों वेदो के चार ब्राह्मण भाग है,

અનર્થરૂપ માને છે, નિશ્ચયથી સારભૂત તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરે છે, યથાશક્તિ જિનમતની પ્રભાવના કરે છે, શક્તિના અભાવે પ્રભાવના કરવાવાળાની ઉપબૃંહણા બહુમાન પૂર્વક કરે છે તથા પ્રશંસા કરે છે. તીર્થયાત્રા વગેરે દ્વારા જિનમંદિર અને જિનપ્રતિમાની ઉન્નતિ કરે છે, ધર્માચાર્ય ગુરુની વિશેષ ભક્તિ કરે છે. ઇત્યાદિ ધર્મકૃત્યોથી સારી બુદ્ધિવાળા જીવો નિશ્ચલ, નિષ્કલંક સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરે છે. અમરદત્તની જેમ, આ પ્રમાણે આઠમો ભેદ.

હવે ગાડરિયા પ્રવાહ નામનો નવમો ભેદ લખીએ છીએ, ગડુરિકા, એડિકા, ગાડર, ઘેટી, ભેડ આ બધા પર્યાયવાચી નામ છે. તેમનો પ્રવાહ ચાલવો અર્થાત્ એક ઘેટાની પાછળ બધા ઘેટા ચાલવા લાગે છે તેનું નામ ગાડરિયા પ્રવાહ છે. એક ઘેટો ભા અવાજ કરે તો બધા ઘેટા અવાજ કરવા લાગી જાય. આદિ શબ્દથી કીડી, મંકોડાના પ્રવાહ તેની જેમ જે સંસારી લોકો તત્ત્વને સમજતા નથી માત્ર દેખાદેખી કરવા લાગી જાય છે. આ ગાડરિયા પ્રવાહનું યત્ કિંચિત્ સ્વરૂપ અમે અહીંયાં જૈનમત વગેરે અને ઇતિહાસ વગેરે પુસ્તકોમાં દેખ્યું છે અને જેવું સાંભળ્યું છે અને અમે જેવું દેખ્યું છે તે અમે લખીએ છીએ, સાચા ઈશ્વર ભગવાનનો મત છોડીને પછીના મતોની કેટલીક વાતો લઈને અને સ્વકપોલકલ્પિત કેટલીક વાતો મેળવીને નવો મત ચલાવ્યો અને જ્યારે તે મતને કોઈ એક ભોળો જીવ અંગીકાર કરે ત્યારે તેની દેખાદેખીથી ઘેટાની જેમ બીજા જીવો પણ તત્ત્વ જાણ્યા વિના ભા-ભા હાં-હાં કરતે છતે તે મતવાળાની પાછળ ચાલવા લાગી જાય છે. તેને અમે ગાડરિયા પ્રવાહ કહીએ છીએ. તે આ પ્રમાણે છે -

આ અવસર્પિણી કાળમાં આ ભરતખંડની અંદર પ્રથમ ઈશ્વર ભગવાન શ્રીૠષભદેવે જૈનમત પ્રગટ કર્યો અને તેમના પુત્ર ભરતે શ્રીૠષભદેવની સ્તુતિ અને ગૃહસ્થધર્મનું સ્વરૂપ જણાવનારા ચાર વેદો રચ્યાં. તે અવસરે ભરતનો પુત્ર અને શ્રી ૠષભદેવજીના શિષ્ય મરીચિ નામના મુનિ સંયમથી ભ્રષ્ટ થયા, ત્યારે સ્વકપોલકલ્પિત પરિવ્રાજકોના મૂળ વેષનું કારણ ત્રિદંડીનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેમના ચેલા કપિલમુનિ થયા અને તેમને સ્વકપોલકલ્પિત સાંખ્ય મુખ્ય નામ કાપિલ મત પોતાના શિષ્ય આસુરીને ઉપદેશ કર્યો, ષષ્ઠીતંત્ર નામનું પુસ્તક રચ્યું, જૈનમતને છોડીને કેટલાક લોકો આ મત માનવા લાગ્યા, જ્યારે નવમા સુવિધિનાથ પુષ્પદંતના તીર્થનો વ્યવચ્છેદ થયો ત્યારે બ્રાહ્મણાભાસોએ હિંસક વેદના નામોથી અનેક શ્રુતિઓ રચી. તેનાથી રાજા વગેરેના ઘરમાં યજ્ઞ, યાગ થવા લાગ્યા જ્યારે વીસમા અરિહંત મુનિસુવ્રત સ્વામીના વંશમાં શુક્તિમતિ નગરીમાં વસુ રાજા થયા તેના સમયમાં ક્ષીરકંદબક ઉપાધ્યાયના પુત્ર પર્વતે મહાકાલ નામના અસુરની સહાયથી અત્યંત હિંસક નવી ૠચાઓ રચી. ત્યાર પછી વ્યાસજીએ બધા ૠષિ અર્થાત્ જંગલના બ્રાહ્મણો પાસેથી બધી શ્રુતિઓ લઈને તેનાં ચાર વિભાગ કર્યા, પ્રથમ વિભાગનું નામ ૠગ્વેદ રાખ્યું અને પોતાના પૈલ નામના શિષ્યને આપ્યો. બીજા વિભાગનું નામ યજુર્વેદ રાખ્યું અને પોતાના શિષ્ય વૈશંપાયનને આપ્યો. ત્રીજા વિભાગનું નામ સામવેદ રાખ્યું તે પોતાના જૈમિનિ નામના શિષ્યને આપ્યો. ચોથા વિભાગનું નામ અથર્વવેદ રાખ્યું તે સુમંતુ નામના શિષ્યને આપ્યો. આ ચાર વેદોના ૪ બ્રાહ્મણ ભાગ છે.

तिनके अनुक्रम सें नाम रखे. ऐतरेय, तैतरेय, तांड, गोपथ. तिस अवसर में वैशंपायन प्रमुखो सें वैशंपायन के शिष्य याज्ञवल्क्य की लडाई हुइ, तब याज्ञवल्क्य नें और सुलसां ने शुक्ल यजुर्वेद रचा. तिसका शतपथ नामा ब्राह्मण भाग रचा. तिसमें लिखा है, याज्ञवल्क्य नें सूर्य पासों विद्या शीख के शुक्ल यजुर्वेद रचा है. यह सूर्य नामा कोई ऋषि होगा. पीछे इन में सें जैमिनी नें पूर्व मीमांसा रची. जब तिस मत की बहुत वृद्धि हुई तब तिस मत के प्रतिपक्षी ब्रह्माद्वैत मत के प्रतिपादक सांख्यमत के साहाय्य सें ब्रह्मसूत्र रचे. तिनके अनुसार अनेक ऋषिओ नें केन, कठ, मुंड, छांदोग्यादि उपनिषद् रचे. एकदा समय मगध देश में गौतम ऋषि को ब्राह्मणो नें बहुत सताया तब गौतम नें उपनिषद् और वेद के मत को खंडन करने वास्ते ईश्वर कर्तृ नैय्यायिक मत चलाया, तब लोक इसको मानने लगे. तब ईश्वरवादीओ को देख के पतंजलि ने सेश्वरसाख्य अपर नाम पातंजल मत चलाया. उधर उपनिषद्वालोने भी वेद और उपनिषदो में ईश्वर दाखल करा. उधर जैनमत चला ही आता था. तिस समय में हिंदुलोक मतो के वास्ते परस्पर बहुत विरोध करने लगे, तब अनेक ऋषिओ के नाम सें अनेक स्मृतिओ रची. किसी में कुछ और किसी में कुछ लीख दिया. ऐसे गड्डुरि प्रवाह चला आया. जब श्रीपार्श्वनाथ जिनको हुआ २८०० वा २७०० वर्ष के लगभग गुजरे है तिनके निर्वाण पीछे. तिनो के शिष्यो के पीछे किसी गाम के क्षत्रि के पुत्र नें जैनमुनि पासें दीक्षा लीनी. साधुपणे में तिसका नाम बुद्धकीर्त्ति रखा, सो सरजु नदी के किनारे उपर किसी पर्वत में तप करता था, तिसके मन में तप करता अनेक कुविकल्प उत्पन्न हुए, तब तिसनें जैनमत की कितनीक बाते लेकर योगाचार विज्ञानाद्वैत क्षणिकवाद नामा मत चलाया. तब लोक उसको मानने लगे, तब तिस मत के चार मत हुए. योगाचार १, माध्यमिक २, वैभाषिक ३, सौत्रांतिक ४, तब लोक चारो मतां को मानने लगे. तिसकी परंपरा में मौद्गलायन और शारिपुत्र और आनंद श्रावक हुए, इनों ने बौधमत की वृद्धि करी. जब महावीर स्वामि के पीछे राजा अशोक जैनमत को छोड के बौध हुआ तिसनें अत्यंत बौधमत की वृद्धि करी. अशोक राजा के पौत्र संप्रति राजा नें फिर जैनमत की वृद्धि करी. बौधो के और जैनमत के बल सें वेदमत, अद्वैत पातांजल, सांख्य प्रमुख मतो बहुत कम हो गये. तिस समय संवत ७०० के लगभग कुमारिलभट्ट उत्पन्न हुए तिनोनें मीमांसा के उपर वार्त्तिका रची. तिसमें कितनेक हिंसक काम निषेध करके और मनकल्पना सें कितनेक वेदश्रुतियों के नवीन अर्थ बना के फिर वैदिक मत चलाया, लोक तिसको मानने लगे. तिस समय में ही शंकर स्वामि उत्पन्न हुए, तिसनें विचार किया कि जैनमत और बौधमत मान के अब लोक वैदिक मत की हिंसा कदापि नहि मानेगे तिस वास्ते समयानुसारी उपनिषदो उपर भाष्य रची, तिसके समय में पुराने शास्त्रो में कितनीक बातां निकाल दीनी और नवीन रचना करी. तिनके समय में नवीन पुराण, उपपुराण नाम सें बहुत शास्त्रों रचे गये. शंकर स्वामि नें राजाओ का बल पाकर बौधमतवालों कों हिमालय सें लेकर श्वेतबिंदु रामेश्वर

તેનાં અનુક્રમે ઐતરેય, તૈતરેય, તાંડ, ગોપથ નામ રાખ્યા છે. તે અવસરે વૈશંપાયન વગેરેથી વૈશંપાયનના શિષ્ય યાજ્ઞવલ્ક્ય સાથે લડાઈ થઈ, ત્યારે યાજ્ઞવલ્ક્યે અને સુલસાએ શુક્લ યજુર્વેદ બનાવ્યા. તેના શતપથ નામના બ્રાહ્મણ ભાગ રચ્યા. તેમાં લખ્યું છે કે, યાજ્ઞવલ્ક્યે સૂર્ય પાસે વિદ્યા શીખીને શુક્લ યજુર્વેદ રચ્યા છે. આ સૂર્ય નામના કોઈ ઋષિ હશે. પછી એમનામાંથી જૈમિનિએ પૂર્વમીમાંસા રચી. જ્યારે તે મતની ઘણી વૃદ્ધિ થઈ. ત્યારે તે મતના વિરોધી બ્રહ્માદ્વૈત મતના પ્રતિપાદક સાંખ્યમતના સહાયથી બ્રહ્મસૂત્ર લખ્યાં. તેની અનુસારે અનેક કેન, કઠ, મુંડ, છંડોગ્ય આદિ ઉપનિષદ રચ્યા. એક સમયે મગધ દેશમાં ગૌતમ ઋષિને બ્રાહ્મણોએ બહુ પજવ્યાં ત્યારે ગૌતમે ઉપનિષદ અને વેદના મતનું ખંડન કરવા માટે ઈશ્વર કર્તૃત્વ નૈયાયિક મત ચલાવ્યો, ત્યારે લોકો એમને માનવા લાગ્યા, ત્યારે ઈશ્વરવાદીઓને દેખીને પંતજલીએ સેશ્વરસાંખ્ય છે બીજી નામ જેનું એવો પાતંજલ મત ચલાવ્યો આ બાજુ ઉપનિષદવાળાએ પણ વેદ અને ઉપનિષદોમાં ઈશ્વર દાખલ કર્યા, આ બાજુ જૈનમત ચાલ્યો જ આવતો હતો. તે સમયે હિન્દુ લોકો મતો માટે પરસ્પર ઘણો વિરોધ કરવા લાગ્યા, ત્યારે અનેક ઋષિઓના નામથી અનેક શ્રુતિઓ રચાઈ. કોઈમાં કંઈ અને કોઈમાં કંઈ લખી દીધું, આવો ગાડરિયો પ્રવાહ ચાલ્યો આવે છે. જ્યારે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને થયાને લગભગ ૨૮૦૦ કે ૨૭૦૦ વર્ષ થયા. તેમના નિર્વાણ પછી તેમના શિષ્યોની પછી કોઈ ગામના ક્ષત્રિયના પુત્રે જૈનમુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. સાધુપણામાં તેમનું નામ બુદ્ધકીર્તિ રાખ્યું, તે સરયુ નદીના કિનારે કોઈ પર્વત ઉપર તપ કરતા હતા. તપ કરતાં કરતાં તેમના મનમાં અનેક કુવિકલ્પો ઉત્પન્ન થયા. ત્યારે તેમને જૈનમતની કેટલીક વાતો લઈને યોગાચાર, વિજ્ઞાનાદ્વૈત, ક્ષણિકવાદ નામનો મત ચલાવ્યો. ત્યારે લોકો એમને માનવા લાગ્યા, ત્યારે તે મતના ચાર મત થયા. યોગાચાર ૧, માધ્યમિક ૨, વૈભાષિક ૩, સૌત્રાંતિક ૪. ત્યારે લોકો ચાર મતોને માનવા લાગ્યા. તેમની પરંપરામાં મૌદ્‌ગલાયન અને શારિપુત્ર તેમ જ આનંદશ્રાવક થયા. તેઓએ બૌદ્ધમતની વૃદ્ધિ કરી. જ્યારે શ્રીમહાવીરસ્વામીની પછી અશોકરાજા જૈનમત છોડીને બૌદ્ધ થયા તેમને પણ બૌદ્ધમતની અત્યંત વૃદ્ધિ કરી. અશોકરાજાના પૌત્ર સંપ્રતિરાજાએ ફરી જૈનમતની વૃદ્ધિ કરી. બૌદ્ધ અને જૈનમતના બળથી વેદમત, અદ્વૈત, પાતંજલ, સાંખ્ય વગેરે મતો ઘણા ઓછા થઈ ગયા. તે સમયે સંવત ૭૦૦ આસપાસ કુમારિલભટ્ટ ઉત્પન્ન થયા. તેઓએ મીમાંસા ઉપર વાર્તિકા રચી. તેમાં કેટલાક હિંસક કામનો નિષેધ કરીને અને મનઘડંત કલ્પનાથી કેટલીક વેદશ્રુતિઓના નવા અર્થ બનાવીને પાછો વૈદિકમત ચલાવ્યો. લોકો તેમને માનવા લાગ્યા. તે સમયે જ શંકરસ્વામી ઉત્પન્ન થયા. તેમને વિચાર કર્યો કે જૈનમત અને બૌદ્ધમત માનીને હવે લોકો વૈદિકમતની હિંસા કદાપિ નહીં માને. તેથી સમયાનુસારે ઉપનિષદો ઉપર ભાષ્ય રચ્યા. તે સમયે જૂના શાસ્ત્રોમાંથી કેટલીક વાતો કાઢી નાંખી અને નવી કેટલીક વાતો રચી. તે સમયે નવીન પુરાણ, ઉપપુરાણ નામથી ઘણા શાસ્ત્રો રચાયા. શંકરસ્વામીએ રાજાઓનું બળ મેળવીને બૌદ્ધમતવાળાઓની હિમાલયથી લઈને શ્વેતબિંદુ રામેશ્વર સુધી કતલ કરાવી. પરંતુ જૈનમત

तक कतल करवा डाला परंतु जैनमत सर्वथा नष्ट नहि हुआ, किंतु कम हो गया. शंकर स्वामि ने अद्वैतमत, शैवमत और वाममत के मुख्य देव श्रीचक्र को द्वारिका शृंगेरी प्रमुख मठो में स्थापन करा, तब लोक तिनको मानने लगे. तिनके पीछे रामानुज उत्पन्न हुए. संवत ११३३ के लगभग तिसने शंकर के मत को खंडन कर के श्री वैष्णव चक्रांतियो का मत चलाया और उपनिषदो उपर शंकरभाष्य सें विरुद्ध भाष्य बनाया, लोक तिसकों मानने लगे तिस पीछे संवत १५०० के लगभग वल्लभाचार्य नें रास विलासी मत चलाया. वैष्णवमत में सें अनेक शाखा निकली. निवार्क, मध्वर्क रामानंदजी ने वैरागीओ का मत चलाया. गुजरात देश में १०० वर्ष लगभग गुजरे है तिस समय में एक ब्राह्मण नें स्वामिनारायण का पंथ चलाया है, पीछले सर्व मतों को रद्द करते है. इस मत के चलानेवाले का चालचलन कैसा होवेगा यह तो हम को मालूम नहि है, परंतु तिनकी गादिवाले को तो हम देखते है. करोडों रुपइओं की जमा उनों नें अपने सेवको सें एकठ्ठी करी है, ऐसी वात लोक कहते है और अस्वारि वास्ते सर्व वस्तु मोजूद है, गहना गांठा पहनते है, स्त्रीओं सें विवाह करते है, स्त्रीओं सें भोग भोगवते है, लडकें उत्पन्न करते है, खूब खाते और मजे उडाते है और जो उनके चेले साधु है वे दो तरें के है. एक धवले वस्त्र रखते है. रुपईये रखते है, उघराणी करके महंत को देते है और जो भगवे वस्त्र रखते है वे तुंबा रखते है, रुपईये नहि रखते है, जूत्ते पहनते है, अस्वारिपर चढते है, माथे उपर फेंटा बांधते है, स्नान करते है, खूब नोतरें सें जिमते है, लोकों को कहते है नववाड सहित शील पालते है, इनके भक्तजन जैनीओ की तरे कांसिये बजाते है. इस मत कों गुजरात में रजपूत, कुनबी कोली प्रमुख बहुत लोको मानते है. इनो नें मत बहुत गुजरात में चलाया है. उधर सिकंदर लोदी बादशाह के समय में काशी के पंडितो सें लडमिड के और पतंजल शास्त्र कुच्छक सुण सुणां के कुच्छ मनकल्पित गप्पे मिला के कबीर जुलाहे नें कबीरमत चलाया. लोक तिसको भी मानने लगे. कबीर नें मूर्तिपूजन निषेध करा. तिसके पीछे तदनुयायी वेद पुराण, जैनमत के और मारफतवाले मुसलमानो के मत सें कुच्छक बात लेकर नानकसाहिब वेदि क्षत्रि नें नानाकपंथ चलाया, तिसको लाखो लोक मानते है. अकबर बादशाह की वखत में दादुजी ने दादुपंथ चलाया, तिसको हजारो लोक मानने लगे. उधर तुकाराम भक्त ने दक्षिण में भक्तिपंथ चलाया, तिसकों हजारो लोक मानने लगे. दिल्ली के पास छुडाणी गाम के रहनेवाले गरीबदास नाम जाट नें गरीबदासपंथ चलाया, तिसके संप्रदायी साधु परमानंद, ब्रह्मानंद, हंसराम प्रमुख अब वेदांती बन रहे है. ब्रह्मानंद तो भाषा कवित बनाने में कवि बन रहा है, इस मत को लोक मानने लगे. उधर नानकसाहेब के समय में गोरखनाथ ने कानफाडे योगीओ का मत चलाया और सुरोदय वगेरे ग्रन्थ रचे. तिसके पीछे मस्तनाथ ने नास्तिक कानफाडे जोगीओ का पंथ चलाया. इस पंथ का महंत दिल्ली के पास बोहर गाम में रहता है, इनको भी लोक मानने लगे. मेवाड के शाहपुर में रामस्नेही पंथ

સર્વથા નષ્ટ ન થયો. પણ ઓછો થઈ ગયો. શંકરસ્વામીએ અદ્વૈતમત, શૈવમત અને વામમતના મુખ્યદેવ શ્રીચક્રની દ્વારિકા, શૃંગેરી વગેરે મઠોમાં સ્થાપના કરી. ત્યારે લોકો તેમને માનવા લાગ્યા. તેમના પછી રામાનુજ ઉત્પન્ન થયા. સંવત ૧૧૩૩ આસપાસ તેમને શંકરના મતનું ખંડન કરીને શ્રીવૈષ્ણવ ચક્રાંતિઓનો મત ચલાવ્યો અને ઉપનિષદો ઉપર શંકરભાષ્યથી વિરુદ્ધ ભાષ્ય બનાવ્યું. લોકો તેમને માનવા લાગ્યા. તેના પછી સંવત ૧૫૦૦ આસપાસ વલ્લભાચાર્યે રાસવિલાસી મત ચલાવ્યો. વૈષ્ણવમતમાંથી અનેકશાખા નીકળી. નિવાર્ક, મધ્વર્ક. રામાનંદજીએ વૈરાગીઓનો મત ચલાવ્યો. ગુજરાત દેશમાં લગભગ ૧૦૦ વર્ષ થયા છે તે સમયે એક બ્રાહ્મણે સ્વામિનારાયણનો પંથ ચલાવ્યો. આગળના બધા મતો રદ થઈ ગયા. આ મતને ચલાવવાવાળાની ચાલચલગત કેવી હશે એ તો અમને ખબર નથી. પરંતુ તેમની ગાદિવાળાને તો અમે દેખીએ છીએ. કરોડો રૂપિયાની પૂંજી પોતાના સેવકો પાસે ભેગી કરાવી છે. એવી વાતો લોકો કહે છે અને અસ્વારી માટે બધી વસ્તુ હાજર છે. ઘરેણાં પહેરે છે, સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરે છે, સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ ભોગવે છે, સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે, ખૂબ ખાય છે અને મજા ઉડાડે છે અને એમના ચેલા જે સાધુ છે તે બે પ્રકારના છે, એક ધોળા વસ્ત્ર રાખે છે, રૂપિયા રાખે છે, ઉઘરાણી કરીને મહંતને આપે છે અને જે ભગવા વસ્ત્ર રાખે છે, તેઓ તુંબીપાત્ર રાખે છે, રૂપિયા નથી રાખતા, જુત્તા (ચંપલ) પહેરે છે, અસ્વારી ઉપર ચઢે છે, માથા ઉપર ફેંટો બાંધે છે. સ્નાન કરે છે, ખૂબ આમંત્રણોથી જમે છે, લોકોને કહે છે, નવવાડ સહિત શીલ પાળે છે, એમના ભક્તજનો જૈનોની જેમ કાંસીતાલા વગાડે છે, આ મતને ગુજરાતમાં રજપૂત, કણબી, કોલી વગેરે ઘણા લોકો માને છે. તેઓએ ગુજરાતમાં ઘણા મત ચલાવ્યા છે. આ બાજૂ સિકંદર લોદી બાદશાહના સમયમાં કાશીના પંડિતો સાથે લડીને અને પતંજલ શાસ્ત્રનું કંઈક સાંભળી, સાંભળીને કંઈક મન કલ્પિત ગપ્પા ઉમેરીને કબીર જુલાહે કબીર મત ચલાવ્યો. લોકો તેમને પણ માનવા લાગ્યા કબીરે મૂર્તિ પૂજાનો નિષેધ કરેલો. તેમના પછી તેમના અનુયાયીઓ વેદ, પુરાણ, જૈનમતની અને મારફતવાળા મુસલમાનોના મતમાંથી કેટલીક વાતો લઈને નાનકસાહિબ વેદિક ક્ષત્રિએ નાનક મત ચલાવ્યો. તેને લાખો લોકો માને છે. અકબર બાદશાહના વખતમાં દાદુજીએ દાદુ પંથ ચલાવ્યો, તેને હજારો લોકો માનવા લાગ્યા. આ બાજુ તુકારામભક્તે દક્ષિણમાં ભક્તિ પંથ ચલાવ્યો. તેને હજારો લોકો માનવા લાગ્યા, દિલ્હીની પાસે છુડાણી ગામમાં રહેવાવાળા ગરીબદાસ નામના જાટે ગરીબદાસ પંથ ચલાવ્યો. તેના સંપ્રદાયના સાધુ પરમાનંદ, બ્રહ્માનંદ, હંસરામ વગેરે હવે વેદાન્તી બન્યા છે. બ્રહ્માનંદ તો ભાષાની કવિતા બનાવવામાં કવિ બની ગયા છે. આ મતને લોકો માનવા લાગ્યા. આ બાજુ નાનકસાહેબના સમયમાં ગોરખનાથે કાનફાડા યોગીઓનો મત ચલાવ્યો અને સુરોદય વગેરે ગ્રંથ રચ્યાં તેમના પછી મસ્તનાથે નાસ્તિક કાનફાડા યોગીઓનો મત ચલાવ્યો. આ પંથના મહંત દિલ્હીના પાસે બોહર ગામમાં રહે છે, તેમને પણ લોકો માનવા લાગ્યા, મેવાડના શાહપુરમાં રામસ્નેહી પંથ ચલાવ્યો. આખો દિવસ માત્ર રામ-રામ-રામ રટ્યા કરે છે.

चलाया. निःकेवल सर्व दीन राम-राम-राम रटते रहते है. भियानी के पास डेडराज और नानकी नें एक मश्कर पंथ निकाला है, तिसको भी कितनेक मानते है. पंजाब में भाईरामसिंह सुतार नें कुकापंथ निकाला है. तिसको हजारो लोक मानते है. गुरु गोविंदसिंह नें निर्मला पंथ काढा, अब वेदांत मानते है. चक्कु, कटे, रोद्दे, गुलाबदासी इत्यादि छोटे छोटे अनेक पंथ निकले हे. सर्व पंथवाले अपनी अपनी खीचडी न्यारी न्यारी पकाते है. एक दूसरे मत को जूठा कहता है, आप सच्चा बनता है. उधर युरोपीयन लोको नें हिंदुस्थान में इसाही के मत का उपदेश करणा शुरू किया है. उपदेश सें, धन सें, स्त्री देने सें लोको कों अपने मत में बेपटिझम देके मिलता है. उधर बंगाले में रायमोहन, केशवचंद्र, नवीनचंद्र, वगेरे बाबुओ नें ब्रह्मसमाज मत खडा करा है. तिनका कहना ऐसा है कि ईश्वर का कहा पुस्तक जगत में कोई भी नहि है. लोको नें अपनी अपनी बुद्धि सें पुस्तक बना के ईश्वर के नाम सें प्रसिद्ध करे है, पुरुष कों नेक काम करना चाहिये, परभव है वा नहि, नरक स्वर्ग कोन जाने है कि नहि. इत्यादि मतों से आर्य लोकों की बहुत दुर्दशा हो रही है तो भी इतने में दयानंद सरस्वतिकों भी नवीन मत चलाने की हिरस उत्पन्न भइ. तब अपनी अक्कल से खूब विचारा और शौचा होवेगा कि जेकर ब्राह्मण, संन्यासी, वैष्णव वगैरों के पुस्तकानुसार उपदेश करुंगा तो प्रतिवादीओं कों उत्तर देना कठिन पडेगा और ब्रह्मा, शिव, विष्णु ये देव ठीक नहि और पुस्तक भी संन्यासी ब्राह्मणों ने बहुत जूठे रच दिये है, तिनके मानने सें आदमी का बहुत फजिता होता है, प्रतिवादीओ कों उत्तर देना भी मुश्किल है, इस वास्ते वेद की संहिता ईश्वर की कथन करी हुई है, एक इशावास्यक उपनिषद् छोडि बाकि शेष उपनिषद्, वेदों के चारे ब्राह्मणभाग और सर्व स्मृतिओ, सर्व पुराणादि प्रमाणिक नहि है, जितने तीर्थ गंगा वगेरे है वे सर्व मिथ्या कल्पित है, वेद की संहिता के जे प्राचीन भाष्य, टीका, दीपिकादि है वे भी यथार्थ नहि है, इस वास्ते अपनी बुद्धि सें दो वेद अर्थात् ऋग् और यजुर्वेद उपर भाष्य रचना शुरु करा. (सो हमने अधूरा देखा है) दयानंदजी तो अजमेर में काल कर गये संवत् १९४० में मेंने सुणे है, सो कहा जाने भाष्य पुरा हुआ के नहि. हमारी समज में दयानंद ने बहुत वाते जैनमत सें मिलती कथन करी है. इतना ही फरक है कि दयानंद सरस्वति अठ्ठार दूषण वर्जित पुरुष का कथन मान लेता और घृतादि सुगंधी वस्तु का हवन, यजन करना छोड देता. जगत कों प्रवाह सें अनादि मान लेता और सदामुक्त रहना जीवां कां मान लेता तो दयानंद परमानंद सरस्वति हो जाता. परंतु भगवंत नें ऐसा ही ज्ञान में देखाथा सो बन गया. इसके मत में बहुत अंग्रेजी, फारसी के पढनेवाले लोक है, वे कदाग्रह सें लोकों सें मत की बाबत झगडते फिरते है, परंतु ब्रह्म समाजीओ नें और दयानंदजी नें कितने हिंदुओ को इसाही होने सें रोका है. ये कबीर सें लेकर दयानंदजी तक सर्व मतोंवाले मूर्तिपूजन नहि मानते है. बाकी अन्य जो देश देशांतरो में नवीन-नवीन, छोटे-छोटे पंथ निकले है वे सर्व आर्यो की बुद्धि बिगाड ने के हेतु है. ये सर्व कितनेक हिंदुलोक

ભિયાની પાસે ડેડરાજ અને નાનકીએ એક મશ્કર પંથ નીકળ્યો. તેમને પણ કેટલાક માને છે, પંજાબમાં ભાઈ રામસિંહ સુતારે કુકાપંથ નીકાળ્યો છે, તેને હજારો લોક માને છે, ગુરુ ગોવિંદસિંહે નિર્મલા પંથ નીકાળ્યો છે હવે વેદાન્ત માને છે. ચક્કુ, કટે, રોદે, ગુલાબદાસી ઈત્યાદિ જુદા-જુદા અનેક પંથો નીકાળ્યા છે. સર્વ પંથવાળા પોત પોતાની જુદી જુદી ખીચડી રાંધે છે. એક બીજાના મતને જુઠ્ઠા કહે છે. પોતે સાચા બને છે. આ બાજુ યુરોપીયન લોકોએ હિન્દુસ્તાનમાં ઈસાહી મતનો ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો. ઉપદેશથી, ધનથી, સ્ત્રી આપવાથી લોકોને પોતાના મતમાં લાંચ આપીને ભેળવે છે. આ બાજુ બંગાલમાં રાયમોહન, કેશવચંદ્ર, નવીનચંદ્ર વગેરે બાબૂઓએ બ્રહ્મસમાજ મત ઊભો કર્યો છે. તેઓનું કહેવું એવું છે કે જગતમાં ઈશ્વરનું કહેલું કોઈ પણ પુસ્તક નથી, લોકોએ પોતપોતાની બુદ્ધિથી પુસ્તક બનાવીને ઈશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, પુરુષે સારા કામ કરવા જોઈએ, પરભવ છે કે નહીં, નરક અને સ્વર્ગ છે કે નહીં કોણ જાણે ઈત્યાદિ મતોથી આર્યલોકોની ઘણી જ દુર્દશા થઈ રહી છે, તો પણ આટલામાં દયાનંદ સરસ્વતીને પણ નવો મત ચલાવવાની લાલચ ઉત્પન્ન થઈ, ત્યારે પોતાની અક્કલથી ખૂબ વિચાર્યું અને વિચાર્યું હશે કે જો બ્રાહ્મણ-સંન્યાસી વગેરેના પુસ્તકના અનુસારે ઉપદેશ કરીશ તો પ્રતિવાદીઓને ઉત્તર આપવો કઠીન પડશે અને બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ દેવો બરાબર નથી અને પુસ્તક પણ સંન્યાસી બ્રાહ્મણોએ ખૂબ જૂઠા રચી દીધા છે, તે માનવાથી પુરુષનો ખૂબ ફજેતો થાય છે, પ્રતિવાદીઓને ઉત્તર આપવો પણ ખૂબ કઠીન છે, તેથી વેદની સંહિતા ઈશ્વરની કથન કરેલી છે. એક ઈશાવાસ્યક ઉપનિષદ છોડીને બાકી રહેલા ઉપનિષદ, વેદોના ચારે બ્રાહ્મણ ભાગ અને બધી સ્મૃતિઓ, પુરાણ વગેરે બધા પ્રામાણિક નથી. જેટલા ગંગા વગેરે તીર્થ છે તે બધા ખોટા કલ્પેલા છે. વેદની સંહિતાના જે પ્રાચીન ભાષ્ય, ટીકા, દીપિકા વગેરે જે છે તે પણ સાચા નથી. તેથી પોતાની બુદ્ધિથી બે વેદ અર્થાત્ ઋગ્ અને યજુર્વેદ ઉપર ભાષ્ય બનાવવાનું શરૂ કર્યું (તે અમે અધૂરું દેખ્યું છે) દયાનંદજી તો અજમેરમાં કાળ કરી ગયા. સંવત ૧૯૪૦માં મેં સાંભળ્યું છે. તો કેવી રીતે ખબર પડે કે ભાષ્ય પૂરું થયું કે નહીં. અમારી સમજમાં દયાનંદે જૈનમત સાથે મળતી ઘણી વાતો કથન કરી છે. એટલો જ ફરક છે કે દયાનંદ સરસ્વતી અઢાર દૂષણ વર્જિત પુરુષનું કથન છે એવું માની લેત અને ઘી આદિ સુગંધી વસ્તુનું હવન યજ્ઞ-યાગ કરવાનું છોડી દેત, જગતને પ્રવાહથી માની દેત અને જીવોનું સદા મુક્ત રહેવાનું માની લેત તો દયાનંદ પરમાનંદ સરસ્વતી થઈ જાત, પરંતુ ભગવાને જ્ઞાનમાં એવું જ દેખ્યું હશે તે બની ગયું. એમના મતને ઘણા અંગ્રેજી અને ફારસી (ઈરાની) લોકો ભણવાવાળા છે. તેઓ કદાગ્રહથી લોકોની સાથે મત વિષયક ઝગડા કરતાં ફરે છે. પરંતુ બ્રહ્મસમાજી અને દયાનંદજીએ કેટલાક હિન્દુઓને ખ્રિસ્તી થતા રોક્યા છે અને કબીરથી માંડીને દયાનંદ સુધીના બધા મતવાળા મૂર્તિ પૂજા માનતા નથી. બાકી બીજા જે દેશ દેશાન્તરોમાં નવા-નવા અને નાના-નાના પંથ નીકળ્યાં છે, તે બધા આર્યલોકોની બુદ્ધિ બગાડવાનું કારણ છે, આ કેટલાક હિન્દુ લોકો આંધળી ગધેડી સમાન છે. જેમ આંધળી ગધેડીને

अंधी गदही समान है. जैसें अंधी गदही को अपने मालीक की तो खबर नहि. जिसने वांसे पर दंडा मारा और कान पकडा सो ही उपर चढ वेठा. इसी तर्रे हिंदु कितनेक है, जिसनें नवीन पंथ चलाया तिसके पीछे ही लग जाते है. उधर जैनमत में सें सात निह्नव निकले परंतु तिनका मत नहि चला है. श्रीमहावीर के निर्वाण पीछे ६०९ वर्षे दिगंबर मत नीकला, तिसके चार मत अर्थात् संघ बने. मूलसंघ, काष्ठा संघ, माथुर संघ और गोप्प संघ. इनमें सें वीसपंथी, तेरापंथी, गुमानपंथी, तोतापंथी, इनके भी परस्पर कितनीक वातो का विरोध है और मूल श्वेतांबर मत में सें पुनमीया निकला, पुनमीए सें अंचलीआ निकला, नागपुरीआ तपा में सें पासचंदीआ मत निकला, पीछे लुंपक लिखारी नें विना गुरु के जिन प्रतिमा का उत्थापक सन्मूर्च्छिम पंथ निकाला, लुंपक में सें बीजा नामक नें बीजा मत निकला, कडुआ बनीये नें कडुआ मत निकाला, धर्मसी ढुंढीए नें आठ कोटि पंथ निकाला, लवजी नें मुखबंधे ढुंढको का पंथ निकाला, धर्मदास छीपी नें गुजरात के मुखबंधे ढुंढको का मत निकला, रघुनाथ ढुंढक के चेले भीखम ढुंढक नें तेरापंथीओ का पंथ चलाया, रामलाल ढुंढक नें अजीव पंथ निकाला, वखता ढुंढक नें कालवादीओ का मत चलाया, अब आगे क्या वस हो गई है, बहुत कुमती नवीन पंथ चलावेगें, इन पूर्वोक्त सर्व मतो का परस्पर विरोध है. इन सर्व मतो के माननेवाले हिंदु भेड तुल्य है, जैसे एक भेड भां करती है तब सर्व भेडें भां करती है. इस वास्ते हिंदुलोक सत्य मत को छोड के नवीन-नवीन मतो के माननें सें गड्डुरी प्रवाह की तर्रे चलते है और हल्ला हल्ला करते फिरते है. कोई इसाई बनता है, कोई महमद का कलमा पढता है, कोई कुच्छ करता है और कोई कुच्छ करता है. तत्त्व सर्व मतो के शास्त्र पढके कोई नहि निकालता है. इस वास्ते गड्डुरी का प्रवाह कहते है. तिसको बुद्धिमान परिहरे. कुरुचंद्रनरेंद्रवत्. इति नवमा भेद.

अथ आगम पुरस्सर सर्व क्रिया करे ऐसा दशमा भेद लिखते है. मुक्ति के मार्ग में अर्थात् प्रधान लोक = मोक्ष तिसका मार्ग ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप में प्रमाण कोई नहि है. एक राग द्वेषादि अठ्ठारह दूषण के जितनेवाले जिनके कहे सिद्धांत कों वर्ज के, क्योंकि जिनागम जूठा नहि है. उक्तंच-

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतं । यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ॥१॥

जिनागम पूर्वापर विरुद्ध नहि है, इस वास्ते सत्य है तथा धर्म का मूल दया है और जिनागम में जो क्रिया करणी कही है सो सर्व दया की ही वृद्धि करती है, इस वास्ते भगवंत नें प्रथम सामायिक कथन करा है और क्षांति, मुक्ति, आर्जव, मार्द्दव, लाघव, सत्य, संयम, अकिंचन, ब्रह्मचर्यादि है ये सर्व दया के पालक कथन करे है. इस वास्ते जिनागम समान कोई भी पुस्तक प्रमाण-प्रतिष्ठित नहि है. इस वास्ते सर्व क्रिया, चैत्यवंदनक, प्रत्याख्यान, प्रतिक्रमणादि (चैत्यवंदन, गुरुवंदन, प्रत्याख्यान,

પોતાના માલીકની તો ખબર નથી. જેને વાંસા ઉપર દંડો માર્યો અને કાન પકડ્યો તે જ ઉપર ચડી બેઠો. આવા પ્રકારના કેટલાક હિન્દુ છે, જેમને નવો પંથ ચલાવ્યો તેમની પાછળ જ લાગી ગયા. આ બાજુ જૈનમતમાંથી ૭ નિહ્નવ થયા. પરંતુ તેમનો મત ચાલ્યો નહીં, શ્રીમહાવીરજીના નિર્વાણ પછી ૬૦૯ વર્ષે દિગંબર મત નીકળ્યો તેના ૪ મત અર્થાત્ સંઘ બન્યા. મૂલસંઘ, કાષ્ટા સંઘ, માથુર સંઘ અને ગોપ્પ સંઘ. એમાંથી વીસપંથી તેરાપંથી, ગુમાનપંથી, તોતાપંથી, એમને પણ પરસ્પર કેટલીક વાતોનો વિરોધ છે અને મૂળ શ્વેતાંબરમાંથી પુનમિયા નીકળ્યા, પુનમિયામાંથી અંચલીયા નીકળ્યા, નાગપુરીયા તપામાંથી પાર્શ્વચંદ્રીયા મત નીકળ્યો, પછી લુંપક લહીઆએ ગુરુ વિના જિનપ્રતિમાનો ઉત્થાપક સમૂર્ચ્છિમ પંથ નીકાળ્યો. લુંપકમાંથી બીજા નામવાળાએ બીજા મત નીકાળ્યો. કડુઆ વાણીયાએ કડુઆ મત નીકાળ્યો, ધર્મસી ઢુંઢીઆએ આઠ કોટિ પંથ નીકાળ્યો, લવજીએ મુખ-બંધાએ ઢુંઢકનો મત નીકાળ્યો, ધર્મદાસ છીપાએ ગુજરાતના મુખબંધા ઢુંઢકનો મત નીકાળ્યો, રઘુનાથ ઢુંઢકના ભીખમઢુંઢકે તેરાપંથ મત નીકાળ્યો, રામલાલ ઢુંઢકે અજીવ પંથ ચલાવ્યો, વખતા ઢુંઢકે કાલ વાદીનો મત ચલાવ્યો. હવે આગળ શું ? બસ થઈ ગયું છે. ઘણા કુમતિઓ નવા પંથ ચલાવશે. આ પૂર્વોક્ત સર્વ મતોને પરસ્પર વિરોધ છે. આ સર્વમતોને માનવાવાળા હિન્દુઓ ઘેટા તુલ્ય છે. જેવી રીતે એક ઘેટો "ભા" (અવાજ) કરે છે ત્યારે સર્વ ઘેટાઓ ભા (અવાજ) કરે છે, તેથી હિન્દુ લોકો સત્ય મતને છોડીને નવા-નવા મતોને માનવાથી ગાડરીયા પ્રવાહોની જેમ ચાલે છે અને કોલાહલ કરતા ફરે છે. કોઈક ખ્રિસ્તી બને છે, કોઈ મહમદની કલમા ભણે, કોઈક કંઈ કરે છે અને કોઈક કંઈ કરે છે. તત્ત્વથી સર્વ મતોના શાસ્ત્ર ભણવાવાળા કોઈ નીકળતા નથી. તેથી ગાડરીયો પ્રવાહ કહેવાય છે. કુરુચંદ્ર રાજાની જેમ. બુદ્ધિમાન પુરુષો ગાડરીયા પ્રવાહનો ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે નવમો ભેદ પૂરો થયો.

હવે આગમ પૂર્વક સર્વ ક્રિયા કરે આવો દશમો ભેદ લખે છે. મુક્તિના માર્ગમાં અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ લોક જે મોક્ષ તેમનો માર્ગ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ તેમાં પ્રમાણ કોઈ નથી. એક રાગ-દ્વેષાદિ અઢાર દોષોને જીતવાવાળા ભગવાને કહેલા સિદ્ધાન્તને છોડીને, કારણ કે, જિનાગમ અસત્ય નથી અને કહ્યું છે કે,

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतं । यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ॥१॥

જિનાગમ પૂર્વાપર વિરુદ્ધ નથી તેથી સત્ય છે તથા દયાધર્મનું મૂળ છે અને જિનાગમમાં જે ક્રિયા કરવાની કીધી છે તે બધી દયાની જ વૃદ્ધિ કરે કહી છે. કારણ કે, ભગવાને પ્રથમ સામાયિક કથન કર્યું છે અને ક્ષમા, મુક્તિ, આર્જવ, મૃદુતા, લાઘવ, સત્ય, સંયમ, અકિંચન, બ્રહ્મચર્ય વગેરે જે છે તે બધા દયાના પાલક તરીકે કથન કરેલા છે. તેથી કોઈપણ પુસ્તક જિનાગમ સમાન પ્રમાણ તરીકે પૂરવાર થતા નથી. તેથી સર્વક્રિયા, ચૈત્યવંદન, પચ્ચક્ખાણ, પ્રતિક્રમણ વગેરે (ચૈત્યવંદન, ગુરુવંદન, પચ્ચક્ખાણ, પ્રતિક્રમણ વિધિ બધું ધર્મરત્ન ટીકાથી

प्रतिक्रमण विधि सर्व धर्मरत्न की वृत्ति सें जाननी) बहुत विस्तार है इस वास्ते इहां नहि लिखी है. सर्व विधि वरुण महाश्रावकवत् करे. इति दशमा भेद.

अथ अग्यारमां यथाशक्ति दानादिक में प्रवर्त्ते सो गुण लिखते है. अपनी शक्ति न गोपवे और जिससे आत्मा को पीडा न होवे, परिणाम भग्न न होवे ते सें दानादि चार प्रकार के धर्म में चंद्रोदर राजा की तरें आचरण करे. कैसें आचरण करे ? जैसें बहुत काल तक दानादि करणे में सामर्थ्य होवे. इहां भावार्थ यह है, बहुत धन होवे तो अति तृष्णावान् कृपण न होवे, थोडा धन होवे तो अति उदार न होवे, जिससे सर्व धन का अभाव होवे पीछे दुःखी हो जावे. इसी वास्ते आगम में कहा है, **'लाभो-चियदाणे, लाभो चियपरिभावे, लाभो चियनिहीगरे सिया'** सो ऐसे करता हुआ बहुत काल में प्रभूत दान देवे. ऐसे ही शील, तप, भाव में भी विचार लेना. पारिणामिक बुद्धि सें विचार के धर्म में प्रवर्त्ते, चंद्रोदरवत्.

⇒ चार प्रकारका धर्मके स्वरूप :

अथ दान, शील, तप, भावना, इन चारो का स्वरूप इस जगे भव्य जीवो के जानने वास्ते धर्मरत्न शास्त्र की वृत्ति सें लिखते है, तिनमें सें प्रथम दान के तीन भेद है, ज्ञानदान, अभयदान, धर्मोपग्रहदान तिन में ज्ञानदान इस तरें का है. जीवादि नव पदार्थ का विस्तार और उभय लोक में करणीय कृत्य जिस करके जीव जाणे तिसको ज्ञान कहते है, सो ज्ञान पांच प्रकार का है, मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्यायज्ञान और केवलज्ञान, तिन में मति ज्ञान के तीन सो छत्रीस भेद है और श्रुत ज्ञान के चौदह भेद है, अवधिज्ञान के छ भेद है, मनःपर्यायज्ञान के दो भेद है, केवल के भवस्थ, अभवस्थ दो भेद है. इन पांचो ज्ञान का स्वरूप अनुमाने १०००० श्लोक प्रमाण भाष्यटीका सें विशेषावश्यक में कथन करा है, तहां सें जान लेना. इन पांचो ज्ञान में सें व्यवहारमें श्रुतज्ञान उत्तम है, दीपक की तरे स्वपरप्रकाशक होने सें इस वास्ते श्रुतज्ञान प्रधान है. श्रुतज्ञान मोह महांधकार की लेहेरो के नाश करणे कों सूर्य तुल्य है और ज्ञान दिष्ट, अदिष्ट, इष्ट वस्तु को मेलने कों कल्पवृक्ष है. ज्ञान दुर्जय कर्मकुंजर की घटा के नाश करणे कों सिंह समान है. ज्ञान जीव, अजीव वस्तु का विस्तार देखने को लोचन है. ज्ञान करके पुण्य-पाप जाणी ने पुण्य में प्रवृत्ति और पाप सें निवृत्ति करे, पुण्य में प्रवर्तमान हुआ स्वर्ग, अपवर्ग का सुख पामे और पाप सें निवृत्ति करे तो नरक, तिर्यंच के दुःख-पाप सें छूटे. जो अपूर्व ज्ञान पढे सो अन्य भव में तीर्थंकर पद पामे, जो पढावे परकों सम्यग् श्रुत तिसका फल हम क्या कहे यद्यपि बहुत दिनो में एकपद धारण करे, पक्ष में अर्ध श्लोक पढे तो भी उद्योग न छोडे. जो ज्ञान पढने की इच्छा है तो अज्ञानी प्राणी भी बहुमान पूर्वक माषतुषवत् ज्ञान पढने में उद्यम करे तो शीघ्र ही केवलज्ञान पामे. यह ज्ञान निर्वाण का कारण और नरक का वारणेवाला है. भला मुनि भी ज्ञान रहित होवे तो भी कदापि

જાણવો.) ઘણો વિસ્તાર છે તેથી અહીંયાં લખતાં નથી, બધો વિધિ વરુણ મહાશ્રાવકની જેમ કરે. આ પ્રમાણે દશમો ભેદ.

હવે યથાશક્તિ દાનાદિકમાં પ્રવર્તવું એ નામનો અગ્યારમો ગુણ લખીએ છીએ. પોતાની શક્તિ ન છૂપાવે અને જેથી આત્માને પીડા ન થાય, પરિણામ ભાંગી ન જાય, તેવી રીતે દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મમાં ચંદ્રોદર રાજાની જેમ આચરણ કરે, કેવી રીતે આચરણ કરે ? જેવી રીતે ઘણા કાળ સુધી દાનાદિ કરવાનું સામર્થ્ય રહે. અહીં ભાવાર્થ એમ છે કે, ઘણું ધન હોય તો અત્યંત તૃષ્ણાવાળો કંજુસ ન થાય, થોડું ધન હોય તો અત્યંત ઉદાર ન થાય, જેથી સર્વ ધનનો અભાવ થવાથી પાછો દુઃખી થઈ જાય (એવો ઉદાર ન થાય). તેથી આગમમાં કહ્યું છે **'लाभोचियदाने, लाभो चियपरिभावे, लाभो चियनिहीगरे सिया ।'** તે એવું કરતાં થકાં ઘણા કાલે ઘણું દાન આપે. એવી રીતે જ શીલ, તપ અને ભાવમાં પણ વિચારી લેવું, ચંદ્રોદર રાજાની જેમ, પારિણામિક બુદ્ધિથી વિચારીને ધર્મમાં પ્રવર્તે.

⇒ ચાર પ્રકારના ધર્મનું સ્વરૂપ :-

હવે દાન, શીલ, તપ, ભાવના. આ ચારેનું સ્વરૂપ ભવ્ય જીવોને જણાવવા માટે ધર્મરત્ન શાસ્ત્રની ટીકામાંથી અહીંયાં લખીએ છીએ. તેમાંથી પ્રથમ દાનના ત્રણ ભેદ છે. જ્ઞાનદાન, અભયદાન, ધર્મોપગ્રહદાન. તેમાં જ્ઞાનદાન આવા પ્રકારનું છે - જીવાદિ નવ પદાર્થોનો વિસ્તાર અને બંનેય લોકમાં (આલોક અને પરલોકમાં) કરવા લાયક કૃત્ય જેનાથી જીવ જાણે, તેને જ્ઞાન કહેવાય છે. તે જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન. તેમાં મતિજ્ઞાનના ૩૩૬ ભેદ છે, શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ ભેદ છે, અવધિજ્ઞાનના ૬ ભેદ છે, મનઃપર્યવજ્ઞાનના ૨ ભેદ છે અને કેવળજ્ઞાનના ભવસ્થ અને અભવસ્થ એમ બે ભેદ છે. આ પાંચે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ અનુમાનથી ૧૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની ટીકામાં કથન કરેલું છે. ત્યાંથી જાણી લેવું. આ પાંચે જ્ઞાનમાંથી વ્યવહારથી શ્રુતજ્ઞાન ઉત્તમ છે, દીપકની જેમ સ્વ-પર પ્રકાશક હોવાથી. તેથી શ્રુતજ્ઞાન પ્રધાન છે. શ્રુતજ્ઞાન મોહરૂપી મહા અંધકારની લહેરોને નાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન છે અને જ્ઞાન દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ એવી ઈષ્ટ વસ્તુને મળેવવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન છે, જ્ઞાન દુર્જય એવા કર્મરૂપી હાથીના સમૂહને નાશ કરવામાં સિંહ સમાન છે, જ્ઞાન જીવ અને અજીવ વસ્તુના વિસ્તારને જોવા માટે આંખ છે, જ્ઞાનથી પુણ્યપાપ જાણીને પુણ્યમાં પ્રવૃત્તિ અને પાપથી નિવૃત્તિ કરે છે, પુણ્યમાં પ્રવર્તમાન થયા છતાં સ્વર્ગ અને અપવર્ગના સુખને પામે છે અને પાપથી નિવૃત્તિ કરે તો નરક અને તિર્યંચના દુઃખ-પાપથી છૂટે. જો અપૂર્વ જ્ઞાન ભણે તો અન્ય ભવમાં તીર્થંકર નામકર્મ પામે, જો બીજાને સમ્યક્શ્રુત ભણાવે તો તેનું ફળ તો અમે શું કહીએ. ઘણા દિવસે એક પદ ભણે અથવા પખવાડીએ અડધો શ્લોક ભણે તો પણ ભણવાનો પ્રયત્ન ન છોડે. જો જ્ઞાન ભણવાની ઈચ્છા છે તો અજ્ઞાની પ્રાણી પણ માષતુષમુનિની જેમ બહુમાનપૂર્વક જ્ઞાન

मुक्ति न पामे. संविज्ञपक्षी जैसें सम्यक्त्व सहित सुदृढ ज्ञान धरता है सो अच्छा है, परंतु ज्ञान विहीन तीव्र तप चरण में तत्पर होवे तो ठीक नहि. जो जीव जिनदीक्षा पाकर पुनः पुनः संसार में भ्रमण करता है सो परमार्थ के न जानने सें, ज्ञानावरण के दोष सें ज्ञानहीन चारित्र में उद्यत भी निर्वाण न पामे, अंधे की तरे दोडता हुआ संसार कूप में पडे. अज्ञानी वैराग्यवान् भी जिनभाषित साधुश्रावकधर्म विधिपूर्वक कैसे कर सके. जे सकल जगत को करतलगत मुक्ताफलवत् जानते है और ग्रह, सूर्य, चंद्र, नक्षत्र की आयु जानते है ये सर्व ज्ञानदान का प्रभाव है. ज्ञान दान देता हुआ जगत् में जिनशासन को बहता है, श्रीपुंडरीक गणधर की तरें अमोल परम पद पावे. तिस वास्ते ज्ञानदान देना चाहिये और ज्ञानवान मुनि के पीछे चलना चाहिये और कल्याण के इच्छुक नें सदा ज्ञान की भक्ति करणी चाहिये. इति ज्ञान दान.

दूसरा अभय दान-सर्व जीवां की रक्षा करणी ऐसा दयाधर्म प्रसिद्ध है, एक ही अभयदान सर्व जीवां को देकर वज्रायुध की तरें क्रम सें प्रक्षीण जरामरण सिद्ध होवे. भवभीरू जीवां को शरण रहितां को जाणी ने स्वाधीन अभयदान भव्य जीव ने देना चाहिये. इति अभयदान.

धर्मोपग्रहदान-अन्नादिदान आरंभ सें निवृत्ते मुनियों कों देवे. इस दान के प्रभाव सें तीर्थंकर चक्रवर्ती, बलदेव, वासुदेव, मंडलीक जगत में अधिक पदवीवाला होता है, सो सुपात्र दान सें होता है. जैसें भगवान श्री ऋषभ जगतनाथ हुआ घृत के दान देने सें और मुनियों को भक्तदान देने सें जैसें भरत चक्रवर्ति हुआ. मुनिवर का दर्शन करणें सें एक दिन का पाप नष्ट होता है और जो कोई मुनि को दान देवे तो तिसके फलका तो क्या कहेना है. ज्यां समभाववाला मुनि प्रवेश करे वो घर भी पवित्र है. साधु विना जिनधर्म कदापि प्रगट नहीं हो शकता है, इस वास्ते मुनियों कों शुद्ध दान गृहस्थनें देना चाहिये और सुपात्र विना अनुकंपादान सर्व जीव भूखे, प्यासे, नंगे, रोगी, प्रमुख कों अपनी शक्ति अनुसारे देना चाहिये. गृहस्थो सें शुद्ध तप भी नहि हो शकता है और विषयासक्तों सें शील भी पूर्ण नहि पल शकता है, आरंभी होनें सें भाव भी कठिन होता है, इस वास्ते गृहस्थ के दान ही मुख्य स्वाधीन है. ऐसे दान के तीन भेद है.

शील है सो अपने कुल घर नभस्तल में चंद्रमा की तरें जगत में कीर्त्ति प्रकाशक है. नर, सुर, शिव सुख का करणेवाला शील है सो सदा पालना चाहिये. जाति, कुल, रूप, बल, श्रुत, विद्या, विज्ञान, बुद्धि करके रहित भी शीलवान पुरुष सर्वत्र पूजनीय है, सो शील दो तरें का है, देश और सर्व तिनमें देशशील सम्यक्त्व मूल बारा व्रत गृहस्थ के है और साधुओ के अठारह हजार शीलांग निरतिचार

ભણવામાં પ્રયત્ન કરે, તો જલ્દી જ કેવળજ્ઞાન પામે. આ જ્ઞાન નિર્વાણનું કારણ અને નરકનું વારણ કરવાવાળું છે. સારા મુનિ પણ જ્ઞાન રહિત હોય તો ક્યારે પણ મુક્તિ ન પામે, જેમ સમ્યક્ત્વ સહિત સંવિગ્નપાક્ષી સુદઢ જ્ઞાનને ધારણ કરે છે તેથી સારા છે પરંતુ જ્ઞાનરહિત જીવ તીવ્રતપ અને ચારિત્રમાં તત્પર હોય તો બરાબર નથી. જે જીવ ભગવાનની દીક્ષા પામીને ફરી-ફરી સંસારમાં રખડે છે તે પરમાર્થ નહીં જાણવાથી, જ્ઞાનાવરણીયના દોષથી ચારિત્રમાં ઉદ્યત એવો પણ જ્ઞાનહીન જીવ નિર્વાણ ન પામે, આંધળાની જેમ દોડતો થકો સંસારરૂપી કૂવામાં પડે. વૈરાગ્યવાન એવો પણ અજ્ઞાની ભગવાને બતાવેલા સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મને વિધિપૂર્વક કેવી રીતે કરી શકે, જે સકલ જગતને હાથમાં રહેલા મોતીની જેમ જાણે છે અને ગ્રહ, સૂર્ય, ચન્દ્ર, નક્ષત્રના આયુષ્યને જાણે છે તે સર્વ જ્ઞાનદાનનો પ્રભાવ છે. જ્ઞાનદાન આપતાં જ જગતમાં જિનશાસન વહે(ચાલે) છે, શ્રીપુંડરિક ગણધરની જેમ અમૂલ્ય પરમપદને પામે છે. તેથી જ્ઞાનદાન દેવું જોઈએ અને જ્ઞાનવાન મુનિની પાછળ ચાલવું જોઈએ અને કલ્યાણના ઇચ્છુક જીવે હંમેશાં જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે જ્ઞાનદાન છે.

બીજું અભયદાન-સર્વજીવોની રક્ષા કરવી એવો દયાધર્મ પ્રસિદ્ધ છે. સર્વજીવોને એક જ અભયદાન આપીને વજ્રાયુધની જેમ અનુક્રમે ક્ષીણ થયેલા જરામરણવાળા સિદ્ધ થાય. ભવભીરૂ જીવોને શરણ રહિત જાણીને ભવ્યજીવે સ્વાધીન એવું અભયદાન આપવું જોઈએ. આ પ્રમાણે અભયદાન છે.

ત્રીજું ધર્મોપગ્રહદાન - આરંભાદિથી નિવૃત્ત (વિરામ પામેલા) મુનિઓને અન્ન આદિનું દાન કરે. આ દાનના પ્રભાવથી તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, મંડલીક વગેરે જગતમાં અધિક પદવીવાળા થાય છે. તે સુપાત્રદાનથી થાય છે. જેમ ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ જગતના નાથ થયા તે ઘીનું દાન દેવાથી થયા અને મુનિઓને ભોજનનું દાન દેવાથી જેવી રીતે ભરતચક્રવર્તી થયા. મુનિવરના દર્શન કરવાથી એક દિવસનું પાપ નાશ થઈ જાય છે અને જો કોઈ મુનિને દાન આપે તો તેના ફળનું કહેવું જ શું ? જ્યાં સમભાવવાળા મુનિ પ્રવેશ કરે તે ઘર પણ પવિત્ર છે. મુનિધર્મ સાધુ વિના ક્યારેય પ્રગટ ન થઈ શકે. તેથી ગૃહસ્થે મુનિઓને શુદ્ધદાન દેવું જોઈએ અને સુપાત્ર વિના અનુકંપાદાન સર્વજીવોને ભૂખ્યા, તરસ્યા, વસ્ત્રરહિત, રોગી વગેરેને પોતાની શક્તિ અનુસારે આપવું જોઈએ. ગૃહસ્થોથી શુદ્ધ તપ પણ થઈ શકતો નથી અને વિષયમાં આસક્ત જીવોથી શીલ પણ પૂર્ણ પાળી શકાતું નથી. આરંભી હોવાથી ભાવ આવવા પણ કઠિન છે. તેથી ગૃહસ્થને દાન જ મુખ્ય સ્વાધીન છે. આવા દાનના ત્રણ ભેદ છે.

શીલ જે છે તે પોતાના કુલ, ઘર અને આકાશમાં ચંદ્રમાની જેમ જગતમાં કીર્તિનું પ્રકાશક છે. મનુષ્ય-દેવ અને શિવસુખને શીલ કરવાવાળું છે. તે હંમેશા પાળવું જોઈએ. જાતિ, કુલ, રૂપ, બલ, શ્રુત, વિદ્યા, વિજ્ઞાન, બુદ્ધિથી રહિત પણ શીલવાન પુરુષ સર્વ ઠેકાણે પૂજાય છે. તે શીલ બે પ્રકારનું છે. દેશ અને સર્વ. તેમાં દેશ શીલ ગૃહસ્થના સમ્યક્ત્વ મૂલક બારવ્રત છે અને

जावजीव विश्राम रहित धारण करणा सर्वशील है. लघुकर्मी और महासत्त्ववान जीव विषम आपदा में भी पडा हुआ मन वचन काया करके शील पालता है सीता की तरें.

असंख्यभवो में उपार्जित कर्मरूप कचवर के पुंज को उडावने में पवन समान ऐसा तप, शीलयुक्त कों भी यथाशक्ति करना चाहिये, सो तप दो प्रकार का है, बाह्य ने अभ्यंतर, दोनों के छ-छ भेद है. इतने कर्म नरकवाला जीव बहुत हजारो वर्ष तक दुःख भोगनें सें क्षय नहि कर सकता है, जितने कर्म चतुर्थभक्त एक उपवास शुभ भावां से करनेवाला क्षय कर शकता है. तीव्र तप चरण करनें सें सिंह समान साधु तीर्थ की उन्नति करके विष्णुकुमारवत् परमपद को प्राप्त हुए है. इस वास्ते तपयुक्त साधुजनो की भक्ति करे और आप भी कर्मक्षय करणें वास्ते तप करे. इति तप.

शील पालो, दान भी देवो, तप भी करो परंतु निर्मल भाव विना सर्व करणी निष्फल है, इक्षु के फुलवत्. शुभ भाव की वृद्धि वास्ते अनित्यादि बारां भावना भव समुद्र में नावा समान भावनी चाहिये. नाक विना जैसे रूप और लक्ष विहीन पंडित, भाव विहुणा धर्म ये तीनो हसने ही योग्य है. जिसनें पूर्व भव में सुकृत्य नहि करा, मरुदेवी स्वामिनी की तरें शुभ भावना के वश सें जीव निर्वाण पद पामे है. इति भावना. इति अग्यारमा भेद.

अथ विहीक नामा गुण लिखते है. हितकारी, पथ्यकारी इसलोक परलोक में पाप रहित षडावश्यक की क्रिया, जिनपूजादि निरवद्य क्रिया तिसको सम्यग् गुरु के उपदेश सें अंगीकार करता हुआ, सेवता हुआ लज्जा न करे. कैसी है क्रिया, चिंतामणि रत्न की तरें दुर्लभ पावणी है, तिस क्रिया को देख के जेकर मूर्ख लोक हांसी भी करे तो भी लज्जा न करे. दत्तवत्, इति बारमा भेद.

अथ अरक्तद्विष्ट नामा तेरमा गुण लिखते है. देह की स्थिति के निबंधनकारण धन, स्वजन, आहार, घर, क्षेत्र, कलत्र, वस्त्र, शस्त्र, यानपात्रादिक जे है तिनमें रागद्वेष रहित की तरें वास करे, संसार गत पदार्थों में अत्यंत गृद्धि न करे, शरीर के निर्वाह की वस्तु में अरक्तद्विष्ट न होवे, ताराचंद्रनरेंद्रवत्. इति तेरमा भेद.

अथ मध्यस्थ नामा चौदमा भेद लिखते है. उपशम कषाय का अनुदय तिस करके सार प्रधान धर्मस्वरूप जो विचारे सो उपशम सार विचारवाला भावश्रावक होता है. कैसे ऐसा होवे, विचार करता हुआ राग द्वेष सें बाधित न होवे, सो दिखाते है. मैंने यह पक्ष बहुत लोकों के समक्ष अंगीकार करा है और बहुत लोकोने प्रमाण करा है. अब में इस पक्ष को कैसे छोडुं यह विचार मध्यस्थ के मनमें नहि आता है, इस वास्ते राग भी पीडा नहि कर शकता है तथा मेरा यह प्रत्यनीक है, मेरे पक्ष को दूषित करनें सें, इस वास्ते इसको बहु जनो समक्ष खिष्ट करूं, सत्, असत् दूषण प्रगट करी आक्रोश देने करके तिरस्कार करूं. मध्यस्थ पुरुष ऐसे द्वेष करके भी पीडित नहि होता है किंतु मध्यस्थ सर्वत्र तुल्यचित्तहितकामी अपना और परका उपकार वांछता हुआ असत् आग्रह सर्वथा गीतार्थ गुरु के वचन

સર્વશીલ સાધુઓના ૧૮૦૦૦ શીલાંગ નિરતિચાર જાવજ્જીવ વિશ્રામ રહિત (અપ્રમત્તપણે ધારણ કરવા) તે સર્વશીલ છે. લઘુકર્મી અને મહાસત્ત્વશાળી જીવ વિષમ આપત્તિમાં પડ્યા હોય તો પણ મન-વચન-કાયાથી સીતાની જેમ શીલ પાળે છે.

અસંખ્ય ભવોથી પ્રાપ્ત કરેલા કર્મરૂપી કચરાના ઢગલાને ઉડાડવામાં (દૂર કરવામાં) પવન સમાન આ તપ છે. શીલથી સંયુક્ત જીવોએ પણ યથાશક્તિ તપ કરવો જોઈએ. તે તપ બે પ્રકારનો છે. બાહ્ય અને અભ્યંતર. બંનેના છ-છ ભેદ છે. ચતુર્થભક્ત-એક ઉપવાસ શુભભાવથી કરવાવાળા જેટલા કર્મ ક્ષય કરી શકે છે, તેટલા કર્મ નરકવાળો જીવ ઘણા હજારો વર્ષ સુધી દુ:ખ ભોગવવાથી ક્ષય નથી કરી શકતો. તીવ્રતપનું આચરણ કરવાથી સિંહ સમાન સાધુ તીર્થની ઉન્નત્તિ કરીને વિષ્ણુકુમારની જેમ પરમપદને પામે છે. તપયુક્ત સાધુજનોના ભક્તિ કરે અને પોતે પણ કર્મક્ષય કરવા માટે તપ કરે. આ પ્રમાણે તપ છે.

શીલ પાળો, દાન પણ આપો, તપ પણ કરો પરંતુ નિર્મળ ભાવ વિના બધી કરણી નિષ્ફળ છે. શેલડીના ફૂલની જેમ. ભવસમુદ્રમાં નૌકા સમાન અનિત્યાદિ બાર ભાવના શુભભાવની વૃદ્ધિ માટે ભાવવી જોઈએ. જેમ નાક વિના રૂપ અને લક્ષ્ય રહિત પંડિત અને ભાવ વિનાનો ધર્મ આ ત્રણેય હસવા યોગ્ય જ છે. જેને પૂર્વના ભવમાં સારા કૃત્યો નથી કર્યા. મરુદેવી માતાની જેમ શુભભાવના વશથી જીવ નિર્વાણ પદને પામે છે. આ પ્રમાણે ભાવના અગ્યારમો ભેદ.

હવે વિહીક નામનો બારમો ગુણ લખે છે. આ લોક અને પરલોકમાં હિતકારી, પથ્યકારી અને પાપ રહિત એવી ષડાવશ્યકની ક્રિયા જિનપૂજા વગેરે નિરવદ્ય ક્રિયા તેને સમ્યગ્ગુરુના ઉપદેશથી સ્વીકાર કરતાં થકાં, સેવતાં થકાં લજ્જા ન પામે. કેવી છે ક્રિયા ? ચિંતામણીરત્ન જેવી દુર્લભ અને પવિત્ર છે, તે ક્રિયાને દેખીને જો મૂર્ખ લોકો મશ્કરી કરે તો પણ તે લજ્જા ન પામે. દત્તની જેમ. આ પ્રમાણે બારમો ભેદ.

હવે અરક્તદ્વિષ્ટ નામનો તેરમો ગુણ લખીએ છીએ. દેહની સ્થિતિના કારણભૂત ધન, સ્વજન, આહાર, ઘર, ક્ષેત્ર, પત્ની, વસ્ત્ર, શસ્ત્ર, યાનપાત્ર વગેરે જે છે, તેમાં રાગદ્વેષ રહિતની જેમ વાસ કરે, સંસારમાં રહેલા પદાર્થમાં અત્યંત આસક્તિ ન કરે, શરીરના નિર્વાહની વસ્તુમાં તારાચંદ્ર રાજાની જેમ રાગદ્વેષ ન કરે. આ પ્રમાણે તેરમો ભેદ.

હવે મધ્યસ્થ નામનો ચૌદમો ભેદ લખીએ છીએ. ઉપશમ કષાયના અનુદયથી સારભૂત ધર્મસ્વરૂપને જે વિચારે તે ઉપશમ સાર વિચારવાળો ભાવશ્રાવક થાય છે. આવું કેવી રીતે થાય ? વિચાર કરવા છતાં રાગદ્વેષથી પીડિત ન થાય ? તે બતાવે છે. મેં આ પક્ષ ઘણાં લોકોની સમક્ષ અંગીકાર કર્યો છે અને ઘણાં લોકોએ પ્રમાણ કર્યો છે. હવે હું આ પક્ષ કેવી રીતે છોડું, આવો વિચાર મધ્યસ્થજીવના મનમાં ન આવે. તેથી રાગ પણ પીડા ન કરી શકે તથા આ મારા દુશ્મન છે, મારા પક્ષને દૂષિત કરતાં હોવાથી. તેથી ઘણા માણસો સમક્ષ એમને નબળા પાડું, છતા-અછતા દૂષણો પ્રગટ કરી આક્રોશ કરીને તિરસ્કાર કરું. મધ્યસ્થ પુરુષ આવી રીતે દ્વેષ કરીને પણ પીડાય નહીં. પરંતુ મધ્યસ્થ જીવ સર્વ ઠેકાણે સમાનચિત્તવાળો, હિતનો કામી અને બીજાના

सें त्याग देता है प्रदेशी महाराजवत्. इति चौदमा भेद.

अथ असंबद्ध ऐसा पंदरवा भेद लिखते है. विचार निरंतर करता हुआ तन, मन, धन, स्वजन, यौवन, जीवित प्रमुख सर्व वस्तु क्षणभंगुर है, ऐसा जानता हुआ बाह्य संबंध भी बाह्य वृत्ति सें प्रतिपालन वर्धनादि करके संयुक्त भी है तो भी तन, धन, स्वजन, करि, हरि प्रमुख वस्तुओ में प्रतिबंध मूर्छा न करे, नरसुंदर नरेश्वरवत्. भाव श्रावक ऐसा विचारता है, छोड करके द्विपद, चतुष्पद, क्षेत्र, घर, धन धान्य, सर्व. एक कर्म दूसरा आत्मा, यह आत्मा कर्म के वश जैसें अच्छे भुंडे कर्म करे है तैसे अच्छे भुंडे परभव को जाता है. कोई दिन की बाजी स्वप्नेंद्रजालवत् है. हे ! चिदानंद इनमें से तेरी वस्तु कोई नहि है. इति पंदरवा भेद.

अथ परार्थ कामोपभोगी ऐसा सोलमा गुण लिखते है. यह संसार अनेक दुःखाकां भाजन है. यतः-

दुःखं स्त्रीकुक्षिमध्ये प्रथममिह भवेद् गर्भवासे नराणां, बालत्वे चापि दुःखं मललुलिततनुः स्त्रीपयःपानमिश्रं, तारुण्ये चापि दुःखं भवति विरहजं वृद्धभावेप्यसारः, संसारे मर्ण (?) मुक्त्वा वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किंचित्. ॥१॥

अर्थ :- प्रथम स्त्री का उदर में गर्भावास में दुःख है, पीछे बाल वय में शरीर मल सें मलिन होता है, और स्त्री का स्तनपान में भी दुःख है. यौवन वय में विरह का दुःख, वृद्धपण में तो सब असार है. कहो संसार में अल्प पण सुख है ? अर्थात् नहि है.

तिस वास्ते विरक्त मन हुआ थका ऐसा विचारे, इन भोगों सें प्राणीओ कों कदी तृप्ति नहि होती है ऐसा जानकर अन्य जनों की दाक्षिण्य सें भोगो में प्रवर्त्तते है, भाव श्रावक पृथ्वीचंद्र नरेंद्रवत् इति सोलमा भेद.

अथ वेश्या की तरें निराशंस हो के गृहवास पाले ऐसा सत्तरमा भेद लिखते है. वेश्या के तरें छोडी है टकाववाली बुद्धि, जैसें वेश्या निर्धन कामुक सें जब विशिष्ट लाभ नहि जानती है और किंचित लाभ भी नहि जानती है तब विचारती है, आज वा कल्ल उसको छोड दउंगी तब तिसका मंदादर सें उपचार करती है. ऐसे ही भाव श्रावक भी आज वा कल्ल मैंनें यह संसार छोड देना है ऐसे मनोरथवाला परकीय पर संबंधी घर मान के गृहवास पालन करे, किस वास्ते ? संसार छोड ने की तो शक्ति नहि है, इस वास्ते शिथिल भाव मंदादरवाला हुआ थका संयम के न प्राप्त होनें सें भी कल्याण कों प्राप्त होता है, वसुश्रेष्ठिसुतसिद्धवत्. इति सत्तरमा भेद.

इति कथन करे सत्तरे प्रकारे भाव श्रावक का भेद. इन पूर्वोक्त गुण युक्त कों जिनागम में भाव-श्रावक कहा है. भाव श्रावक कहो वा द्रव्य साधु कहो. आगम में भाव श्रावक कों द्रव्य साधु कहा है. **यदुक्तं मिर्उपिंडो दव्वघडो सुसावउ तह दव्वसाहुत्ति.**

ઉપકારને વાંછતો, ગીતાર્થ ગુરુના વચનથી સર્વપ્રકારે અસદ્ આગ્રહને છોડી દે છે. પ્રદેશી મહારાજાની જેમ. આ પ્રમાણે ચૌદમો ભેદ.

હવે અસંબદ્ધ નામનો પંદરમો ભેદ લખે છે. નિરંતર વિચાર કરતાં થકાં તન, ધન, સ્વજન, યૌવન, જીવિત વગેરે સર્વ વસ્તુ ક્ષણભંગુર છે આવું જાણવા છતાં બાહ્ય સંબંધ પણ બાહ્યવૃત્તિથી પાલન-વર્ધન આદિથી સંયુક્ત છે તો પણ તન, ધન, સ્વજન, હાથી, સિંહ વગેરે વસ્તુઓમાં પ્રતિબંધ (રાગ) ન કરે, મૂર્ચ્છા ન કરે, નરસુંદર રાજાની જેમ, ભાવશ્રાવક એવું વિચારે છે. દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, ક્ષેત્ર, ઘર ધન, ધાન્ય બધું છોડીને, એક કર્મ અને બીજો આત્મા, આ આત્મા કર્મને વશ થઈને સારા, ખરાબ જેવા કર્મ કર્યા હોય તેવા સારા, નરસા પરભવમાં જાય છે સ્વપ્નના ઈન્દ્ર જાળની જેમ થોડા દિવસની બાજી છે. હે ચિદાનંદ ! આમાંથી તારી કોઈ વસ્તુ નથી. આ પ્રમાણે પંદરમો ભેદ.

હવે બીજા માટે કામનો ઉપભોગ કરનાર આવો સોળમો ગુણ લખે છે આ સંસાર અનેક દુઃખોનું ભાજન છે કારણ કે -

दुःखं स्त्रीकुक्षिमध्ये प्रथममिह भवेद् गर्भवासे नराणां, बालत्वे चापि दुःखं मललुलिततनुः स्त्रीपयःपानमिश्रं, तारुण्ये चापि दुःखं भवति विरहजं वृद्धभावेप्यसारः, संसारे मर्ण (?) मुक्त्वा वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किंचित्. ॥१॥

અર્થ : પ્રથમ સ્ત્રીના ઉદરમાં - ગર્ભાવાસમાં દુઃખ છે. પછી બાલ્યવયમાં શરીર મળથી મલિન થાય છે અને સ્ત્રીના સ્તનપાનમાં પણ દુઃખ છે. યૌવનવયમાં વિરહનું દુઃખ છે. વૃદ્ધપણામાં તો સર્વ અસાર છે. કહો સંસારમાં અલ્પ પણ સુખ છે ? અર્થાત્ નથી.

તેથી મન વિરક્ત થયે છતે એવું વિચારે કે, આ ભોગોથી પ્રાણીઓને ક્યારે પણ તૃપ્તિ થતી નથી. આવું જાણીને અન્ય માણસોની દાક્ષિણ્યતાથી ભોગોમાં પ્રવર્તે છે. ભાવશ્રાવક પૃથ્વીચંદ્ર રાજાની જેમ. આ પ્રમાણે સોલમો ભેદ.

હવે વેશ્યાની જેમ નિરાશંસ થઈને ગૃહવાસને પાળે આવો સત્તરમો ભેદ લખીએ છીએ. વેશ્યાની જેમ આ ટકવાનું છે એવું બુદ્ધિ છોડી દે, જેવી રીતે વેશ્યા ધન વિનાના કામુકજીવ પાસેથી જ્યારે વિશિષ્ટ લાભ જોતી નથી અને થોડા પણ લાભને જાણતી નથી, ત્યારે વિચારે છે કે, આજે અથવા કાલે એને છોડી દઈશ. ત્યારે મંદ આદરથી તેનો ઉપચાર કરે છે. એવી જ રીતે ભાવશ્રાવક પણ આજે અથવા કાલે મારે આ સંસાર છોડવો છે એવા મનોરથવાળો પરકીય = બીજાનું ઘર છે એવું માનીને પાલન કરે. શા માટે ? સંસાર તો છોડવાની શક્તિ નથી. તેથી શિથિલભાવ એટલે કે મંદ આદરવાળો થયો છતો સંયમ પ્રાપ્ત ન થવા છતાં પણ કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાય છે, વસુશ્રેષ્ઠિના સુત સિદ્ધની જેમ. આ પ્રમાણે સત્તરમો ભેદ.

આ રીતે સત્તર પ્રકારના ભાવશ્રાવકના ભેદ કીધા. આ પૂર્વોક્ત ગુણયુક્ત જીવને જિનાગમમાં ભાવશ્રાવક કહ્યા છે. ભાવશ્રાવક કહો અથવા દ્રવ્યસાધુ કહો. આગમમાં ભાવશ્રાવકને દ્રવ્યસાધુ કહ્યા છે. **यदुक्तं मिउपिंडो दव्वघडो सुसावउ तह दव्वसाहुत्ति.**

अर्थ :– मृत पिंड है सो द्रव्य घट है और भावश्रावक है सो द्रव्य साधु है. इति भावश्रावक धर्म निरूपण संपूर्ण.

⇒ भावसाधु का स्वरूप :

अथ भावसाधु का स्वरूप लिखते है. पूर्वोक्त भावश्रावक के गुण उपार्जनें सें शीघ्र भाव साधुपणें कों प्राप्त होता है. यह उत्सर्ग है एकांत नहि, इनके विना उपार्जे भी साधु व्यवहार नय के मत सें हो सकता है. परंतु यहां भाव साधु ही का स्वरूप लिखते है. भाव साधु कैसा होता है सो कहते है. निर्वाण साधक योगां को जिस वास्ते साधते है निरंतर और सर्व जीवो विषे समभाववाला है तिस वास्ते साधु कहते है. क्षमादि गुणसंपन्न होवे, मैत्र्यादि गुण भूषित होवे, सदाचार में अप्रमादी होवे, सो भाव साधु कहा है.

यतः **निर्वाणसाधकान् योगान् यस्मात् साधयतेऽनिशम्, समश्च सर्वभूतेषु तस्मात् साधुरुदाहृता ॥१॥ क्षान्त्यादि गुण संपन्नो, मैत्र्यादिगुणभूषितः, अप्रमादी सदाचारे, भावसाधुः प्रकीर्त्तितः ॥२॥**

प्रश्न—कैसे छद्मस्थ जीव भाव साधु को जाणी शके ?

उत्तर—लिंगो-चिह्नो करके जाणे.

प्रश्न—वे चिह्न कौन सें है ?

उत्तर—वे ही लिखे जाते है. तिस भाव साधु के लिंग-चिह्न सकल-संपूर्ण मोक्ष मार्गानुपातिनी-मार्गानुसारिणी क्रिया पडिलेहनादि-चेष्टा करे तथा करणे की इच्छा प्रधान धर्म संयम में होवे तथा प्रज्ञापनीयत्व-असत् अभिनिवेशपणे का त्यागी अर्थात् कदाग्रह का त्यागी, कुटिलता सें रहित तथा क्रिया सुविहित अनुष्ठान में अप्रमाद-अशिथिलपणा तथा तप, संयम, अनुष्ठान में यथाशक्ति प्रवर्त्तना तथा महान् गुणानुराग-गुण पक्षपात तथा गुरु आज्ञा आराधन-धर्माचार्य के आदेश में वर्तना, यह सात लक्षण भाव साधु के है.

⇒ भावसाधु का लिंग :

अथ इनका विस्तार सें स्वरूप लिखते है.

अन्वेषण करीए अभिमत स्थान की प्राप्ति के ताइं पुरुषो ने जो, सो मार्ग कहीये है. सो मार्ग द्रव्य, भाव भेदों सें दो तरे का है. द्रव्य मार्ग ग्रामादिक का है और भाव मार्ग मुक्ति पुर का सम्यग् ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप है अथवा क्षयोपशमभावरूप भाव मार्ग है. तिस करके इहां अधिकार है. सो फेर मार्ग कारण में कार्य का उपचार करणें सें आगम नीति अर्थात् सिद्धांत में कथन करा आचार है. अथवा संविग्न, पाप सें डरनेवाले बहुत सत् साधुओ नें जो आचीर्ण करा है सो है. ऐसे दो तरे सें मोक्ष मार्ग जानना, तिनमें आगम है सो वीतराग के वचन रूप है उक्तंच –

અર્થ :- માટીનો પિંડ જે છે તે દ્રવ્ય ઘટ છે અને ભાવશ્રાવક છે તે દ્રવ્ય સાધુ છે. આ પ્રમાણે ભાવશ્રાવકના ધર્મનું નિરૂપણ પૂર્ણ થયું.

⇒ ભાવ સાધુનું સ્વરૂપ :-

હવે ભાવ સાધુનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. પૂર્વોક્ત ભાવશ્રાવકના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાથી જલ્દી ભાવસાધુપણાની પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉત્સર્ગ છે, એકાન્ત નથી. વ્યવહાર નયના મતથી ભાવશ્રાવકના ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા વિના પણ સાધુ થઈ શકે છે. પરંતુ અહીંયાં ભાવસાધુનું જ સ્વરૂપ લખે છે ભાવસાધુ કેવા હોય છે તે લખે છે. મોક્ષ સાધક યોગોને જે કારણથી નિરંતર સાધે છે અને સર્વ જીવોને વિશે સમભાવવાળા છે તેથી સાધુ કહેવાય છે, ક્ષમાદિ ગુણથી સંપન્ન હોય, મૈત્ર્યાદિ ગુણોથી ભૂષિત હોય, સદાચારમાં અપ્રમાદી હોય, તે ભાવસાધુ કહેવાય છે. જે કારણથી કહ્યું છે કે -

यतः निर्वाणसाधकान् योगान् यस्मात् साधयतेऽनिशम्, समश्च सर्वभूतेषु तस्मात् साधुरुदाहृता ।।१।। क्षान्त्यादि गुण संपन्नो, मैत्र्यादिगुणभूषितः, अप्रमादी सदाचारे, भावसाधुः प्रकीर्त्तितः ।।२।।

પ્રશ્ન—છદ્મસ્થ જીવ ભાવસાધુને કઈ રીતે જાણી શકે ?

ઉત્તર—લિંગો-ચિહ્નો દ્વારા જાણે.

પ્રશ્ન—તે ચિન્હો કયા છે ?

ઉત્તર—તે જ લખે છે, તે ભાવ સાધુના લિંગ-ચિહ્ન સકલ-સંપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગને અનુસારી પડિલેહણ વગેરે ક્રિયા-ચેષ્ટા કરે તથા પ્રધાનધર્મ એવા સંયમ કરવાની ઈચ્છા થાય તથા પ્રજ્ઞાપનીયત્વ-અસત્ આગ્રહનો ત્યાગી અર્થાત્ કદાગ્રહનો ત્યાગી, કુટિલતા (વક્રતા)થી રહિત તથા ક્રિયા-સુવિહિત અનુષ્ઠાનમાં અપ્રમત્તપણું-અશિથિલપણું તેમજ તપ, સંયમના અનુષ્ઠાનમાં યથાશક્તિ પ્રવર્તવું, મહાન્ ગુણાનુરાગ-ગુણનો પક્ષપાત તથા ગુરુના આજ્ઞાની આરાધના-ધર્માચાર્યના આદેશમાં વર્તવું, આ ભાવ સાધુના સાત લક્ષણ છે.

⇒ ભાવ સાધુના લિંગ :-

હવે એનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

ઈચ્છિત સ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે પુરુષો જેને શોધે તેને માર્ગ કહેવાય છે. દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી તે માર્ગ બે પ્રકારનો છે. ગામ વગેરેનો માર્ગ તે દ્રવ્ય માર્ગ છે અને મુક્તિરૂપ નગરીનો ભાવમાર્ગ સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ છે અથવા ક્ષયોપશમભાવ રૂપ ભાવમાર્ગ છે. તે ભાવમાર્ગનો અહીંયાં અધિકાર છે. વળી તે માર્ગ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવા દ્વારા આગમ નીતિ અર્થાત્ સિદ્ધાન્તમાં બતાવેલો આચાર માર્ગ છે અથવા સંવિગ્ન, પાપથી ડરવાવાળા, ઘણા સુંદર સાધુઓએ જે આચરણ કર્યું હોય તે માર્ગ છે. આ બે પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ જાણવો. તેમાં આગમ જે છે તે વીતરાગના વચનરૂપ છે અને કહ્યું છે કે -

आगमो हि आप्तवचनम्, आप्तं दोषक्षयाद्विदुः, वीतरागोऽनृतं वाक्यम् न ब्रूयाद्धेत्व-संभवात्. ॥१॥

इसका भावार्थ, आगम सिद्धांत आप्त के वचनां कों कहते है और आप्त अठारह दूषणो के नाश होनें सें होता है. आप्त कहो चाहै वीतराग कहो और वीतराग अनृत वाक्य-असत्य वचन नहि बोलता है, हेतु के असंभव होनें सें. तिस आगम की नीति उत्सर्ग, अपवादरूप शुद्ध संयमोपाय, सो मार्ग है. उक्तंच-

यस्मात् प्रवर्त्तकं भुवि निवर्त्तकं चांतरात्मनो वचनं, धर्म श्चैतत्संस्थो मौनींद्रं चैतदिह परमम् ॥१॥ अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनींद्र इति, हृदये स्थिते च तस्मिन् नियमात् सर्वार्थसंसिद्धिः ॥२॥

भावार्थ–जिस हेतु सें जगत में प्रवर्त्तक और निवर्त्तक वचन अंतरात्मा के है और यही धर्म है जब ऐसा धर्म संस्थित है सो जैनमत में परम मुनींद्र तीर्थंकर भगवान है. ऐसें धर्म के हृदय में स्थित हुआ तब तत्त्व सें मुनींद्र ही स्थित है. तिस मुनींद्र के हृदय में स्थित हुआ निश्चय ही सर्वार्थ की सिद्धि है तथा संविज्ञ, मोक्षाभिलाषी, बहुत पुरुष अर्थात् गीतार्थ मुनिजन तिनके विना अन्य जनों के वैराग्य नहि हो सकता है. तिनों ने जो आचीर्ण करा है, क्रियारूप अनुष्ठान यहां संविग्न ग्रहणें सें असंविग्न बहुत जनें भी कोई आचीर्ण करे तो भी प्रमाण नहि ऐसा दिखलाया है. यद् व्यवहारभाष्यम्,

जं जीयमसोहीकरं पसत्थपमत्तसंजयाईहिं ।
बहुएहिवि आयरियं न पमाणं सुद्धचरणाणम् ॥१॥

जो जीतव्यवहार शुद्धि का करनेवाला नहि, क्योंकि पार्श्वस्थो नें प्रमत्त संयती बहुते आलसीओ नें आचरण करा है. प्रवर्त्ताया है सो जीत अर्थात् आचरणा, शुद्ध चारित्र पालनेवाले मुनिओं कों प्रमाण नहि, बहु जनों के ग्रहण करनें सें. कदाचित् किसी एक संविज्ञ ने अजाणपणे आदि सें वितथ आचरणा करी होवे सो भी प्रमाण नहि. इस वास्ते संविज्ञ बहुजनों ने आचरण करा होवे सो मोक्ष मार्ग है. इस वास्ते उभयानुसारणी, आगमबाधा रहित, संविज्ञ व्यवहाररूप सो मार्गानुसारिणी क्रिया है.

प्रश्न–आगम में कथन करा है सोइ मोक्षमार्ग कहना युक्त है, परंतु बहुजनाचीर्ण कों मार्ग कहना अयुक्त है, शास्त्रांतर सें विरोध होने सें और आगम को अप्रमाण की आपत्ति होनें सें, सोई दिखाते है. जेकर बहुतजनों का आचरण करा मार्ग सत्य मानोगे तब तो लौकिक धर्म मानना चाहिये, तिसको बहुतलोक मानते है. इस वास्ते जो आगम अनुगत है सोइ बुद्धिमानों कों मानना-करणां चाहिये. बहुतो नें माना तो क्या है, क्योंकि बहुते माननेवाले श्रेयार्थी नहि होते है तथा ज्येष्ठ-बडे उचित के विद्यमान

आगमो हि आप्तवचनम्, आप्तं दोषक्षयाद्विदुः, वीतरागोऽनृतं वाक्यम् न ब्रूयाद्धेत्व-संभवात्. ।।१।।

એનો ભાવાર્થ - આગમ-સિદ્ધાન્ત આપ્તપુરુષોના વચનોને કહેવાય છે અને અઢાર દૂષણોનો નાશ થવાથી આપ્ત થાય છે. આપ્ત કહો કે ચાહે વીતરાગ કહો (એક જ છે) અને વીતરાગ અનૃતવાક્ય-અસત્ય વચન બોલતા નથી. અસત્ય વચન બોલવાનું કારણ નહીં હોવાથી. તે આગમની નીતિથી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ રૂપ શુદ્ધ સંયમનો ઉપાય તે માર્ગ છે અને કહ્યું છે કે -

यस्मात् प्रवर्त्तकं भुवि निवर्त्तकं चांतरात्मनो वचनं, धर्म श्चैतत्संस्थो मौनींद्रं चैतदिह परमम् ।।१।। अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनींद्र इति, हृदये स्थिते च तस्मिन् नियमात् सर्वार्थसंसिद्धिः ।।२।।

ભાવાર્થ :- અંતરાત્માના જે હેતુથી જગતમાં પ્રવર્તક અને નિવર્તક વચન છે તે જ ધર્મ છે જેમાં આવો ધર્મ રહેલો છે તે જૈનમતમાં પરમમુનીંદ્ર તીર્થંકર ભગવાન છે. આવો ધર્મ હૃદયમાં રહેલો હોય ત્યારે તત્ત્વથી મુનીંદ્ર જ રહેલા છે. તે મુનીંદ્રના હૃદયમાં રહે છતે નિશ્ચયથી સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે તથા સંવિગ્ન, મોક્ષાભિલાષી ઘણા પુરુષો અર્થાત્ ગીતાર્થ મુનિજન વિના બીજા માણસોને વૈરાગ્ય હોતો નથી. તેઓએ જે ક્રિયા રૂપ અનુષ્ઠાન આચરેલું છે તે પ્રમાણ છે. અહીંયાં સંવિગ્નના ગ્રહણથી અસંવિગ્ન એવા ઘણા માણસોએ પણ આચરેલું હોય તો પણ પ્રમાણ નથી એવું બતાવ્યું છે. વ્યવહાર ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે -

जं जीयमसोहीकरं पसत्थपमत्तसंजयाईहिं ।

बहुएहिवि आयरियं न पमाणं सुद्धचरणाणम् ।।१।।

જે જીતવ્યવહાર શુદ્ધિ કરવાવાળા નથી. કારણ કે, પાર્શ્વસ્થોએ-ઘણા પ્રમત્ત સંયતીઓએ-આળસુઓએ આચરણ કર્યું છે - પ્રવર્તાવ્યો છે, તે જીત અર્થાત્ આચરણા, શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવાવાળા મુનિઓને પ્રમાણ નથી. ઘણા જનોએ ગ્રહણ કરેલ હોવાથી, કદાચ કોઈ એક સંવિગ્ને અજાણપણે પહેલેથી મિથ્યા આચરણા કરી હોય તો પણ પ્રમાણ નથી. તેથી સંવિગ્ન ઘણા માણસોએ આચરણા કરી હોય તે મોક્ષમાર્ગ છે. તેથી ઉભયને અનુસરનારી આગમની બાધાથી રહિત સંવિગ્નના વ્યવહારરૂપ તે માર્ગાનુસારી ક્રિયા છે.

પ્રશ્ન—આગમમાં કથન કરેલો છે તે જ મોક્ષમાર્ગ કહેવો યુક્ત છે. પરંતુ ઘણા માણસોએ આચરેલાને માર્ગ કહેવો અયુક્ત છે. બીજા શાસ્ત્રો સાથે વિરોધ આવતો હોવાથી અને આગમને અપ્રમાણ માનવાની આપત્તિ આવતી હોવાથી. તે બતાવે છે - જો ઘણા માણસોએ આચરેલો માર્ગ સત્ય માનશો તો લૌકિકધર્મ માનવો જોઈએ. તે લૌકિકધર્મને બીજા લોકો માને છે. તેથી જે આગમ અનુગત છે, તે જ બુદ્ધિમાનોએ માનવું અને કરવું જોઈએ. ઘણાએ માન્યું તેથી શું થઈ ગયું. કારણ કે, ઘણા માનવાવાળા કલ્યાણના અર્થી હોતા નથી તથા જ્યેષ્ઠ-મોટા ઉચિત

हुआ कनिष्ठ को पूजना अयुक्त है. इसी तरें भगवंत के वचन आगम के विद्यमान हुआ चाहो बहुतो नें आचरण करा है तो भी तिसको मानना अयुक्त है और आगम कों तों केवली भी अप्रमाण नहि कर शकता है क्योंकि समुच्चय उपयोग संयुक्त श्रुतज्ञानी यद्यपि अशुद्ध-सदोष आहार ग्रहण करे तिस आहार को केवली भी खा लेता है. जेकर केवली तिस आहार को न भोगे तब तो श्रुतज्ञान अप्रमाणिक हो जावे. एक अन्य दूषण यह है कि आगम के होते हुआ आचरणा प्रमाण करीए तो आगम की लघुता प्रगट होवे है.

उत्तर–पूर्वपक्षी नें जो कहा सो सत्य नहि है. अस्य सूत्रस्य-इस सूत्र का और शास्त्रांतरों का विषय विभाग के न जाननें सें, सोइ दिखाते है. इस सूत्र में संविज्ञ गीतार्थ जे है वे आगम निरपेक्ष नहि आचरण करते है. तो क्या करते है ? जिस आचरणा सें दोष तो रुक जाते है और पूर्वकृत कर्म क्षय हो जाते है सो सो मुख्योपाय रोगो की रोगावस्था में जैसे रोग शांति होवे तैसें करते है. **दोषा जेण निरुज्झंति जेण खिद्यंते पुव्वकम्माइं, सो सो मुखोवाउ रोगावत्था सुसमणं च ॥१॥** इत्यादि

आगम वचन का अनुस्मरण करते हुए द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव पुरुषादि विचार के यथा उचित संयम को वृद्धि करनेवाला ही आचरणा करते है, सो अन्य संविग्न गीतार्थ प्रमाण कर लेते है, सोइ मोक्ष मार्ग कहा जाता है. पूर्वपक्षी के कथन करे शास्त्रांतर जे है वे असंविज्ञ अगीतार्थो नें जो असमंजसपणे आचरणा करी है तिसके निषेध वास्ते है इस वास्ते आचरणा का शास्त्रांतरों के साथ कैसें विरोध संभव होवे तथा आगमकों भी अप्रमाणता नहि है किंतु सुष्ठतर प्रतिष्ठा है. जिस वास्ते आगमभी आगम, श्रुत, आज्ञा, धारणा, जीत भेद सें पांच प्रकार का व्यवहार प्ररूपण करता है. **यदुक्तं श्री स्थानांगे.**

पंचविहे ववहारे पन्नत्ते. तं जहां, आगमववहारे, सूयववहारे, आणाववहारे, धारणाववहारे, जीयववहारे, जीत और आचरणा दोनों एक ही नाम के अर्थ होनें सें. जब आगम आचरणा कों प्रमाण करता है तब तो आगम की अतिशय करके प्रतिष्ठा सिद्ध है. इस वास्ते आचरणा आगम सें विरुद्ध नहि और प्रमाणिक है, यह स्थित पक्ष है. इस वास्ते धर्मरत्न शास्त्र का कर्त्ता कहता है–

अन्नह भणियं पिसुए किंची कालाइ कारणाविक्ख, आइन्नमन्नहच्चिय दीसइ संविग्ग-गीएहिं ॥८१॥

व्याख्या–अन्यथा प्रकारांतर करके पारगत तीर्थंकरके आगम में कथन करा भी है तो भी कोई वस्तु कालादि कारण विचार के दुःखमादि स्वरूप आलोचन पूर्वक आचरणा-व्यवहार गीतार्थ संविग्नोनें अन्यथा करा देखते है, सोइ दिखाते है. गाथा–

कप्पाणं पावरणं अग्गोयरचाउझोलिया भिखा, उवग्गहिय कडाहय तुंबयमुहदाण दोराइ ॥८२॥

વિદ્યમાન હોતે છતે કનિષ્ઠ-નાનાને પૂજવું અયુક્ત છે. આ રીતે ભગવાનના વચનરૂપ આગમ વિદ્યમાન હોતે છતે તેને માનો. ઘણાએ આચરણ કર્યું તો પણ તેને માનવું અયોગ્ય છે અને આગમને તો કેવલીભગવંત પણ અપ્રમાણ ઠેરવી શકતા નથી. કારણ કે, સમુચ્ચય ઉપયોગથી યુક્ત એવો શ્રુતજ્ઞાની જો અશુદ્ધ-દોષવાળો આહાર ગ્રહણ કરે તો તે આહારને કેવલી ભગવંત પણ વાપરી લે છે. જો કેવલી તે આહારને ન વાપરે તો તો શ્રુતજ્ઞાન અપ્રમાણિક થઈ જાય અને બીજું પણ એક દૂષણ આ છે કે, આગમ હોતે છતે આચરણાને પ્રમાણ કરવી એ તો આગમની લઘુતા પ્રગટ થાય છે.

ઉત્તર—પૂર્વપક્ષીએ જે કહ્યું છે તે સાચું નથી. अस्य सूत्रस्य - આ સૂત્રનો અને બીજા શાસ્ત્રોના વિષયનો વિભાગ નહીં જાણવાથી. તે બતાવીએ છીએ. આ સૂત્રમાં સંવિગ્ન ગીતાર્થ જે છે તે આગમ નિરપેક્ષ આચરણ કરતા નથી, તો શું કરે છે ? જે આચરણાથી દોષો અટકી જાય અને પૂર્વકૃત કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે, તે તે મુખ્ય ઉપાય છે. જેમ રોગાવસ્થામાં રોગીઓના રોગોની શાંતિ થાય તેવું કરે છે. **दोषा जेण निरुज्झंति जेण खिद्यंते पुव्वकम्माइं, सो सो मुखोवाउ रोगावत्था सुसमणं च ॥१॥** ઇત્યાદિ

આગમોના વચનોનું સ્મરણ કરીને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને વિચારીને યથોચિત સંયમની વૃદ્ધિ કરવાવાળી જ આચરણા કરે છે અને તેને બીજા સંવિગ્ન ગીતાર્થ પ્રમાણ કરી લે છે, તે જ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે. પૂર્વપક્ષીના કથન કરેલા બીજા શાસ્ત્રો જે છે તે અસંવિગ્ન-અગીતાર્થોએ જે અવિચારીપણે આચરણાઓ કરી છે તેના નિષેધ માટે છે. તેથી આચરણાનો બીજા શાસ્ત્રો સાથે કેવી રીતે વિરોધ સંભવે તથા આગમોની પણ અપ્રમાણતા નથી. પરંતુ અત્યંત સારી રીતે પ્રતિષ્ઠા છે. જેથી આગમ પણ આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીતના ભેદથી પાંચ પ્રકારના વ્યવહારની પ્રરૂપણા કરે છે. શ્રી સ્થાનાંગમાં પણ કહ્યું છે.

पंचविहे ववहारे पन्नत्ते. तं जहां, आगमववहारे, सूयववहारे, आणाववहारे, धारणाववहारे, जीयववहारे, જીત અને આચરણા બંને એક જ નામના અર્થ હોવાથી. જ્યારે આગમ આચરણાને પ્રમાણ કરે છે. ત્યારે તો આગમની વધારે પ્રતિષ્ઠા સિદ્ધ થઈ. તેથી આચરણા આગમથી વિરુદ્ધ નથી અને પ્રામાણિક છે. આ પક્ષ બરાબર છે. તેથી ધર્મરત્ન શાસ્ત્રના કર્તા કહે છે -

अन्नह भणियं पिसुए किंची कालाइ कारणाविक्ख, आइन्नमन्नहच्चिय दीसइ संविगग-गीएहिं ॥८१॥

વ્યાખ્યા—અન્યથા-બીજા પ્રકારથી પારગત તીર્થંકરોએ આગમમાં કથન કર્યું પણ છે, તો પણ કોઈ વસ્તુ કાલ આદિ કારણોને વિચારીને દૂષમકાળ આદિના સ્વરૂપને વિચારવા પૂર્વક આચરણા-વ્યવહાર ગીતાર્થ સંવિગ્નોએ બીજી રીતે કરેલો દેખાય છે. તેજ બતાવે છે. ગાથા

कप्पाणं पावरणं अग्गोयरचाउझोलिया भिखा, उवग्गहिय कडाहय तुंबयमुहदाण दोराइ ॥८२॥

व्याख्या–कल्प साधु की चांदरा पछेवडीयां प्रावरणा आत्मप्रमाण लंबीया और अढाई हाथ प्रमाण विस्तार चोडीयां कथन कर्यीं है सो आगम में प्रसिद्ध है. प्रावरण का अर्थ जिससे शरीर सर्व ओर से वेष्टन करीये ते प्रावरण है ते प्रसिद्ध है. वे प्रावरण कारण विना जब भिक्षादिक के वास्ते जावे तब प्रावरण समेट के, स्कंधे उपर रखे, यह आगम कथन है और आचरणा सें तो इस काल में सर्व शरीर ढांक के जाते है तथा अग्रावतार नामा वस्त्र साधु जनों में प्रसिद्ध है सो साधु राखे ऐसा आगम में कथन है. संप्रति काल में पूर्व गीतार्थ संविज्ञो की आचरणा सें तिस अग्रावतार वस्त्र का त्याग करा है तथा कटीपट्टक, चोलपट्टक का अन्यथाकरणा, आगम में तो चोलपट्टक करणा कारण पडे तो कहा है और कायोत्सर्गादिक में चोलपट्टे को कुहणीओं सें दाब के रखना कहा है और संप्रति काल में आचरणा सें चोलपट्टक सदा कट्टि में कडी दोर सें बाधते है तथा झोलिका दो गांठे करके नियंत्रित पात्र बंधरूप तिससें भिक्षा लेने को जाना. आगम में तो मणिबंध प्रत्यासन्न पात्रबंध झोलि के दोनों अंचल मुष्टि सें धारण करणें कहे है और आचरणां सें अब कुहणी के समीप बांधते है. तैसें ही उपग्राही तुंबक के नवीन मुख जोडना तथा दुंबक त्रेपनकादि के मुख में डोरी देनी यह मुनि जनों में प्रसिद्ध है. ये आचरण संप्रतिकाल में है. तथा–

सिक्किगनिखिवणाइ पज्जोसवणाइतिहिपरावत्तो ।
भोयणविहिय अन्नत्तंएमाइं विविहमन्नंपि ॥८३॥

छीका दवरक डोरी करके रचा हुआ भाजनाधारविशेष तिसमें रख के पात्रां को बांधना आदि शब्द सें उक्त लेपरोगनादि सें पात्रां को लेप करणां तथा पर्युषणादि तिथि का परावर्त्त करणा. पर्युषणा तिथि संवत्सरिका नाम है, तिसका परावर्त्त पंचमी सें चौथ के दिन करणी, आदि शब्द सें चतुर्मासिक ग्रहण करणा, तिसही तिथि का परावर्त्त चौमासा पूर्णमासी सें चौदस कों करणां ऐसा जो तिथ्यंतर करणा सो प्रसिद्ध है तथा भोजन विधि जो अन्यतरें सें करते है सो यतिजनों में प्रसिद्ध है. यह सर्व व्यवहार पूर्व गीतार्थ संविज्ञो की आचरणा सें संप्रतिकाल में चलता है. एवमादि ग्रहण करणें सें षट् जीवनिकाय अध्ययन पढनें सें शिष्य कों छेदोपस्थापनीय चारित्र देते है. इत्यादि गीतार्थों की आचरणा सें विविध प्रकार का आचरित प्रमाणभूत है ऐसा भव्य जीवों कों जानने योग्य है तथा च व्यवहार भाष्यम्–

सत्थपरिन्ना छक्कायसंजमो पिंड उत्तरझाए ।
रुखे वसहे गोवे जो सोहीय पुखरिणी ॥१॥

इस गाथा का लेश मात्र अर्थ ऐसे है. आचारंग का शस्त्रपरिज्ञाध्ययन सूत्र सें और अर्थ सें जब जाणे, पढ लिया होवे तब शिष्य को महाव्रत में उपस्थापन करना, ऐसा अमेय प्रभाव परमेश्वर के वचन की मुद्रा है और जीत व्यवहार ऐसा चलता है. षट्काय संयम, दशवैकालिक का चौथा षट्जीवनिकाय अध्ययन सूत्रार्थ सें जाणे तद पीछे उपस्थापन करणा तथा प्रथम पिंडेषणा पठन करके पीछे उत्तर

વ્યાખ્યા—સાધુનો કલ્પ ચાદર, પછેડી, વસ્ત્રો આત્મપ્રમાણ લાંબા અને અઢી હાથ પ્રમાણ પોહોળા કથન કર્યા છે તે આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. પ્રાવરણનો અર્થ જેનાથી શરીર ચારે બાજુથી વીંટાય તે પ્રાવરણ છે, તે પ્રસિદ્ધ છે, કારણ વિના તે વસ્ત્ર જ્યારે ભિક્ષાદિને માટે જાય ત્યારે વસ્ત્ર વાળીને ખભા ઉપર રાખે, આ આગમનું કથન છે અને આચરણાથી તો આ કાળમાં આખું શરીર ઢાંકીને જાય છે તથા અગ્રાવતાર નામનું વસ્ત્ર સાધુજનોમાં પ્રસિદ્ધ છે, સાધુ તે રાખે તેવું આગમમાં કથન છે પૂર્વ ગીતાર્થ સંવિગ્નોની આચરણાથી હમણાંના કાળમાં તે અગ્રાવતાર વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો છે તથા કટીપટ્ટક, ચોલપટ્ટકનું અન્યથા અન્યથા કરણ છે આગમમાં તો કારણ પડે ત્યારે ચોલપટ્ટો ધારણ કરવું કહે છે અને કાઉસ્સગ્ગ વગેરમાં ચોલપટ્ટાને કોણીથી દાબીને રાખવાનું કહ્યો છે અને હાલમાં આચરણાથી કેડમાં દોરો બાંધીને હંમેશાં ચોલપટ્ટક ધારણ કરે છે તથા નિયંત્રિત પાત્રાના બંધનરૂપ ઝોળીને બે ગાંઠ કરીને તેનાથી ભિક્ષા લેવા જવાનું છે આગમમાં તો મણીબંધની નજીકમાં પાત્રબંધન-ઝોળીના બે છેડા મુઠીથી પકડવાના કીધા છે અને આચરણાથી હવે કોણીની નજીક બાંધે છે. તેવી જ રીતે ઉપગ્રાહી એવા તુંબડાને નવું મુખ જોડવું તથા તુંબક તરપણી આદિના મુખમાં દોરી નાંખવી આ મુનિજનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ આચરણા હમણાંના કાલમાં છે તથા

सिक्किगनिखिवणाइ पज्जोसवणाइतिहिपरावत्तो ।

भोयणविहिय अन्नत्तंएमाइं विविहमन्नंपि ॥८३॥

શીકાના દોરાની દોરી કરીને બનેલા ભાજનનો આધાર વિશેષ તેમાં રાખીને પાત્રાને બાંધવા. આદિ શબ્દથી લેપ, રોગાન વગેરેથી પાત્રાને લેપ કરવો તથા પર્યુષણા આદિ તિથિનો ફેરફાર કરવો, પર્યુષણા તિથિનું નામ સંવત્સરી છે તેનો ફેરફાર એટલે પાંચમની ચોથના દિવસે કરવી આદિ શબ્દથી ચોમાસી ગ્રહણ કરવી તેની તિથિનો ફેરફાર ચોમાસી પૂનમના બદલે ચૌદસે કરી આવું જે તિથ્યન્તર કરવું તે પ્રસિદ્ધ તથા ભોજનવિધિ જે બીજા પ્રકારે કરે છે તે યતિજનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ સર્વ વ્યવહાર પૂર્ણ ગીતાર્થ સંવિગ્નોની આચરણાથી હમણાં ચાલે છે અને एवमादि ग्रहण કરવાથી છજીવનિકાય અધ્યયન ભણ્યા પછી શિષ્યને છોદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર આપે છે ઇત્યાદિ ગીતાર્થોની આચરણાથી વિવિધ પ્રકારની આચરણા પ્રમાણભૂત છે. આવું ભવ્યજીવોએ જાણવા યોગ્ય છે અને તેથી વ્યવહાર ભાષ્યમાં કહેવાયું છે -

सत्थपरिन्ना छक्कायसंजमो पिंड उत्तरझाए । रुखे वसहे गोवे जो सोहीय पुखरिणी ॥१॥

આ ગાથાનો લેશમાત્ર અર્થ આ પ્રમાણે છે. આચારાંગના શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયન સૂત્રથી અને અર્થથી જ્યારે જાણે. ભણી લીધું હોય ત્યારે શિષ્યને મહાવ્રતમાં સ્થાપન કરવાનો હોય (વડી દીક્ષા આપવાની હોય). આવી અગણિત પ્રભાવવાળા પરમેશ્વરના વચનની મુદ્રા છે અને જીતવ્યવહાર આવો ચાલે છે. ષટ્કાય સંયમ એટલે કે દશવૈકાલિકના ચોથા ષડ્જીવનિકાય અધ્યયન સૂત્રના અર્થને જાણે ત્યાર પછી ઉપસ્થાપના (વડીદીક્ષા) કરવી તથા પહેલા પિંડેષણા

अध्ययन पठन करते थे. संप्रति काल में प्रथम उत्तराध्ययन पठन करके पीछे आचारांग पढते है. पूर्वकाल में कल्पवृक्ष लोकां के शरीर स्थिति निर्वाह के हेतु होते थे, संप्रतिकाल में अंबकरीर प्रमुख सें निर्वाह होता है. पूर्वकाल में अतुल बल धवल बृषभ होते थे, संप्रतिकाल में सामान्य बैलों सें व्यवहार चलाता है. गोपा और कर्षका गोपाल और क्षेती करनेवाले चक्रवर्त्ती के गृहपति रत्न की तरें जिस दिन बोवे तिसही दिन में धान्य के निष्पादक थे. संप्रति काल में तिनके अभाव सें थोडी गौवाले गोपाल और जाट कुणबीओ सें काम चलता है तथा पूर्वकाल में योधा सहस्र योधादिक होते थे, संप्रति काल में अल्प बल पराक्रमवाले भी राजे शत्रुओं कों जीत के राज्य पालन करते है. पूर्वोक्त दृष्टांतो की तरे साधु भी जीतव्यवहार करके संयम आराधन करते है, यह उपनय है तथा सोधि प्रायश्चित्त षड्मासिक प्राप्त हुएं भी जीतव्यवहार सें द्वादशक अर्थात् पांच उपवास लगतमार करनें सें छमासी तप की तरें शुद्धि करता है. पुष्करणीयां भी पूर्व पुष्करणीयो सें हीन है तो भी लोकों कों उपकारणी है. दार्ष्टान्तिक योजना पूर्ववत् कर लेनी. इस प्रकार सें अनेक प्रकार का जीत उपलब्ध होता है. अथवा–

जं सव्वहा न सुत्ते पडिसिद्धं न य जीववहहेउत्तं । सव्वंपि पमाणं चारित्तधणाण भणियं च ॥८४॥

जो वस्तु सर्वथा–सर्व प्रकार सें सिद्धांत में निषेध नहि करी है, मैथुन सेवनवत्. उक्तंच निशीथ भाष्यादौ–

नय किंचि अणुन्नायं पडिसिद्धं वावि जिणवरेंदेहिं, मोत्तुमेहुणभावं न तं विणारागदोसेहिं ॥१॥

और जीववध भी जिसमें नहीं है, आधाकर्म ग्रहणवत्. सो अनुष्ठान सर्वथा प्रमाणिक है. चारित्रधनवाले मुनिजनां को आगम में अनुज्ञात आज्ञा देनें सें कथन करा है. पूर्वाचार्यो नें जो कथन करा है सो दिखाते है –

अवलंबिऊणकज्जं जंकिपि समायरंति गीयत्था थोवावराह बहुगुण सव्वेसिं तं पमाणं तु ॥८५॥

अवलंबन को आश्रित हो के जोजो संयमोपकारी कृत्य गीतार्थ सिद्धांतानुसारी आचरण करते है तिसमें दूषण तो अल्प है और निष्कारणें परिभोग करे तो प्रायश्चित्त पामे और जिसमें बहु गुण होवे, गुरु, ग्लान, बाल, वृद्ध, क्षपक प्रमुखों के उपष्टंभक उपकारकारक होवे, मात्रक अर्थात् मोटे बडे पात्रादि परिभोग की तरें सो सर्व चारित्रीयों कों प्रमाण है, आर्यरक्षितसूरि समाचरित दुर्बलिकापुष्पमित्र की तरें. इहां आर्यरक्षित दुर्बलिका पुष्पमित्र की कथा जाननी. आर्यरक्षित सूरि नें चारो अनुयोग पृथक् पृथक् करे और मुनियों की दया करके मात्रक–मोटे वडे पात्र के परिभोग की आज्ञा दीनी और साधु पुरुष साध्वी

ભણ્યા પછી ઉત્તરાધ્યયન ભણતા હતા, હમણાં પ્રથમ ઉત્તરાધ્યયન ભણીને પછી આચારાંગ ભણે છે. પૂર્વના કાળમાં લોકોના શરીરની સ્થિતિને માટે કલ્પવૃક્ષ કારણ હતા. હમણાં આંબો, કેરડો વગેરેથી નિર્વાહ થાય છે, પૂર્વના કાળમાં અતુલ બળવાળો ધોળો વૃષભ હતો. હમણાંના કાળમાં સામાન્ય બળદોથી વ્યવહાર ચાલે છે, ગોવાળ અને ખેડૂતો ગાયનું પાલન અને ખેતી કરવાવાળા ચક્રવર્તીના ગૃહપતિ રત્નની જેમ જે દિવસે વાવે તે જ દિવસે ધાન્યનું નિષ્પાદન કરતા હતા. હમણાંના કાળમાં તેનો અભાવ હોવાથી થોડી ગાયો વાળા ગોવાળ, જાટ અને કણબીઓથી કામ ચાલે છે તથા પૂર્વના કાળમાં સહસ્ર મલ્લ વગેરે યોદ્ધાઓ હતા. હમણાંના કાળમાં અલ્પબળ અને પરાક્રમવાળા પણ રાજાઓ શત્રુઓને જીતીને રાજ્યનું પાલન કરે છે. પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંતોની જેમ સાધુ પણ જીતવ્યવહારથી સંયમની આરાધના કરે છે. આ ઉપનય છે. તથા સોધી પ્રાયશ્ચિત ષડમાસિક (છ માસનું) પ્રાપ્ત થયે છતે પણ જીતવ્યવહારથી દ્વાદશક અર્થાત્ પાંચ ઉપવાસ સળંગ છમાસી તપની જેમ શુદ્ધિ કરે છે. પુષ્કરણીયા (વાવડીઓ) પણ પૂર્વની વાવડીઓ કરતા નાની છે. તો પણ લોકોને ઉપકારી છે. દાર્ષ્ટાન્તિકની યોજના પૂર્વની જેમ કરી લેવી. આ રીતે અનેક પ્રકારના જીત ઉપલબ્ધ થાય છે. અથવા -

जं सव्वहा न सुत्ते पडिसिद्धं न य जीववहहेउत्तं । सव्वंपि पमाणं चारित्तधणाण भणियं च ॥८४॥

જે વસ્તુ સર્વપ્રકારે સિદ્ધાન્તમાં નિષેધ કરી નથી, મૈથુન સેવનની જેમ, નિશીથ ભાષ્ય વગેરેમાં કહ્યું છે -

नय किंचि अणुन्नायं पडिसिद्धं वावि जिणवरेंदेहिं, मोत्तुमेहुणभावं न तं विणारागदोसेहिं ॥१॥

અને જેમાં જીવવધ પણ નથી, આધાકર્મીના ગ્રહણની જેમ, તે અનુષ્ઠાન સર્વથા પ્રમાણિક છે, ચારિત્ર રૂપ ધનવાળા મુનિજનોને આગમમાં અનુજ્ઞાત (અનુજ્ઞા આપેલી) આજ્ઞા દેવાથી કથન કર્યું છે. પૂર્વાચાર્યો એ જ કથન કર્યું છે તે બતાવે છે.

अवलंबिऊणकज्जं जंकिपि समायरंति गीयत्था थोवावराह बहुगुण सव्वेसिं तं पमाणं तु ॥८५॥

અવલંબનને આશ્રિત થઈને સંયમના ઉપકારી જે જે કૃત્યો ગીતાર્થ સિદ્ધાંતના અનુસારે આચરણ કરે છે, તેમાં દૂષણ તો અલ્પ છે. અને કારણ વિના પરિભોગ કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત પામે છે અને જેમાં બહુગુણ હોય, ગુરુ, ગ્લાન, બાળ, વૃદ્ધ, ક્ષપક (તપસ્વી) વગેરેને ઉપષ્ટંભક-ઉપકારક હોય, માત્રક અર્થાત્ મોટા-મોટા પાત્ર વગેરે પરિભોગની જેમ સર્વચારિત્રીઓને તે પ્રમાણ છે. આર્યરક્ષિતસૂરિ આચરિત દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રની જેમ. અહીં આર્યરક્ષિત દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રની કથા જાણવી. આર્યરક્ષિત સૂરિજીએ ચાર અનુયોગ જુદા જુદા કર્યા અને મુનિઓની દયા કરીને માત્રક-મોટા-મોટા પાત્રનો પરિભોગ કરવાની આજ્ઞા આપી અને સાધુ પુરુષ

को दीक्षा न देवे, साध्वी साधु आगे आलोयणा न करे और साध्वी कों छेदसूत्र नहि पढाने. यद्यपि आगम में पूर्वोक्त काम करणें भी कहे है तो भी काल, भाव देखी आर्यरक्षितसूरियें अशठभाव सें आचरणां बांधी सो सर्व अन्य आचार्यो नें तथ्य करके मानी. यहां कोई प्रश्न करे, उक्त रीति सें तुमने आचरणा जैसें अपने वड वडेरों की प्रमाण करी है तैसें हम को भी अपने पिता दादादिक की नानारंभ मिथ्यात्व क्रिया की चलाई प्रवृत्ति में चलना चाहिये. उत्तर तिसको देते है, हे सौम्य ! तेरी समज ठीक नहि क्योंकि हमने संविज्ञ गीतार्थो का आचरित स्थापन करा है. न तु सर्व पूर्व पुरुष आचरित. इस वास्ते ग्रन्थकार कहता है-

जंपुण पमायरूवं गुरुलाघवचिंताविरहियं सवहं । सुहसीलसढाइन्नं चरित्तिणो तं न सेवंति ॥८६॥

व्याख्या—जो आचरित प्रमादरूप है संयम का बाधक होनें सें, इस वास्ते ही गुरुलाघव-सगुण, अवगुण की चिंता करके विचार करके वर्जित है. इस वास्ते ही सवधं जीववध संयुक्त यतना के अभाव सें सुखशील इस लोक में जे प्रतिबद्ध है. शठा मिथ्या जूठा आलंबन करा है जिनों नें तिनों नें जो आचीर्ण आचरा है सो आचीर्ण शुद्ध चारित्रवंत नहि सेवते है. इस वात का ही उल्लेख - स्वरूप दिखाते है.

जह सड्ढे सममत्तं राढाइ अशुद्धउवहीभत्ताइ । निद्दिज्जवसहि तूलीमसूरगाईणपरिभोगो ॥८७॥

व्याख्या—यथा शब्द उपदर्शन में है. श्रावकों विषे जिनको ममत्व-ममीकार मेरा यह श्रावक है ऐसा जिसको अति आग्रह है, गाम में, कुल में, नगर में, देश में ममत्व भाव कहीं भी नहि करे, गामे कुले वा नगरे व देसे ममत्तभावं न कहिंचि कुज्जा. ऐसे आगम में निषिद्ध भी है, तो भी कितनेक ममत्व करते है तथा राढाया शरीर की शोभा की इच्छा सें अशुद्ध उपधि भक्त पाणी आदिक कितनेक ग्रहण करते है. तहां अशुद्ध उद्गम उत्पादनादि दोष दुष्ट उपधि, वस्त्र, पात्रादि, भक्त अशन, पान, खाद्य, स्वाद्यादि आदि शब्द सें उपाश्रय ग्रहण है. ये पूर्वोक्त आगम में अशुद्ध लेने निषेध करे है.

पिंडं सिज्जं च वत्थंच चउत्थं पायमेवय । अकप्पियं न इछेज्जा पडिगाहिज्जकप्पियं ॥१॥

इहां राढा ग्रहण करणें सें पुष्टालंबन करके दुर्भिक्ष अक्षेमादिक में पंचक परिहानि करकें किंचित् अशुद्ध भी ग्रहण करे तो दोष नहि. यह ज्ञापन करा है. यतोभाणि पिंडनिर्युक्तौ.

ऐसो आहारविही जह भणिउ सव्वभावदंसीहिं धम्मावसग्गजोगा जेण न हायंति तं कुज्जा ॥१॥ तथा, कारण पडिसेवा पुणभावेण सेवणत्ति दठव्वा आणाइ तिइभवे सो सुद्धो मुखहेतउत्ति ॥२॥

સાધ્વીને દીક્ષા ન આપે, સાધ્વીજી સાધુ આગળ આલોચના ન કરે અને સાધ્વીજીને છેદસૂત્ર ન ભણાવે. જો કે આગમમાં પૂર્વોક્ત કામ કરવાનું કહ્યું છે. તો પણ કાળ, ભાવ દેખીને આર્યરક્ષિતસૂરિજીએ કપટ રહિતપણે આચરણા બાંધી છે અને તે આચરણા બીજા સર્વ આચાર્યોએ સત્ય માની છે. હવે અહીંયાં કોઈ પ્રશ્ન કરે ઉક્ત રીતિથી જેવી રીતે પોત-પોતાના વડિલોની આચરણા તમે પ્રમાણ કરી છે, તેવી રીતે અમારે પણ પોતાના પિતા, દાદા વગેરેની વિવિધ આરંભવાળી મિથ્યાત્વની ક્રિયાની ચલાવેલી પ્રવૃત્તિમાં ચાલવું જોઈએ ? હવે તેમને ઉત્તર આપે છે. હે સૌમ્ય તમારી સમજ બરાબર નથી. કારણ કે, અમે સંવિગ્ન ગીતાર્થોના આચરણને સ્થાપન કરેલ છે. પરંતુ બધા પૂર્વ પુરુષોથી આચરિત નહીં. તેથી ગ્રંથકાર કહે છે કે -

जंपुण पमायरूवं गुरुलाघवचिंताविरहियं सवहं । सुहसील सढाइन्नं चरित्तिणो तं न सेवंति ।।८६।।

વ્યાખ્યા—જે આચરિત પ્રમાદરૂપ છે, સંયમનું બાધક હોવાથી. તેથી જ ગુરુલાઘવ ગુણ-અવગુણની ચિંતા કરીને વિચારીને વર્જીત છે તેથી જ સવધં-જીવવધથી સંયુક્ત જયણાના અભાવથી આલોકમાં સુખશીલ તરીકે જે પ્રતિબદ્ધ છે. શઠા-મિથ્યા, જૂઠુ આલંબન કર્યું છે જેઓએ. તેઓએ જે આચીર્ણ-આચર્યું છે તે આચરણને શુદ્ધ ચારિત્રવંત સેવે નહીં. આ વાતનો જ ઉલ્લેખ-સ્વરૂપ બતાવે છે.

जह सड्ढे सममत्तं राढाइ अशुद्धउवहीभत्ताइ । निद्दिज्जवसहि तूलीमसूरगाईणपरिभोगो ।।८७।।

વ્યાખ્યા—યથા શબ્દ ઉપદર્શનમાં છે, શ્રાવકો વિષે જેમને મમત્વ-મમકાર છે. આ મારો શ્રાવક છે એવો જેને અતિ આગ્રહ છે. ગામમાં, કુલમાં, નગરમાં, દેશમાં ક્યાંય પણ મમત્વ કરવું નહીં गामे कुले वा नगरेव देसे ममत्तभावं न कहिंपि कुज्जा. આગમમાં પણ આ નિષિદ્ધ છે, તો પણ કેટલાક મમત્વ કરે છે તથા राढाया - શરીરની શોભાની ઈચ્છાથી અશુદ્ધ ઉપધિ, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે. ભક્ત-અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ આદિ શબ્દથી ઉપાશ્રયનું ગ્રહણ કરે છે. પૂર્વોક્ત આગમમાં અશુદ્ધ લેવાનો જે નિષેધ કરે છે.

पिंडंसिज्जं च वत्थं च चउत्थं पायमेव च । अकप्पियं न इच्छेज्जा पडिगाहिज्ज कप्पियं ।।१।।

અહીંયાં રાઢાનું ગ્રહણ કરવાથી પુષ્ટ આલંબનથી દુકાળ, અકુશળતા (સ્વાસ્થ્ય સારું ન હોય ત્યારે)માં પંચકની પરિહાનિથી કંઈક અશુદ્ધ પણ ગ્રહણ કરે તો દોષ નહીં આ જ્ઞાપન કર્યું છે. જે કારણથી પિંડનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે -

ऐसो आहारविही जह भणिउ सव्वभावदंसीर्हिं धम्मावसग्गजोगा जेण न हायंति तं कुज्जा ।।१।। तथा, कारण पडिसेवा पुणभावेण सेवणत्ति दठव्वा आणाइ तिइभवे सो सुद्धो मुखहेतउत्ति ।।२।।

इन दोनों गाथा का भावार्थ यह है. जिससें अवश्य करणेयोग धर्मकृत्य की हानि न होवे, ऐसा आहारादि ग्रहण करणा भगवंत नें कहा है १ और जो कारण सें दूषण सेवना है सो नहि सेवना है. सो दोष सेवना शुद्ध है, मोक्ष का हेतु है २. जिनकी वसति मनोहर चित्र सहित होवे ऐसी वसति में रहनेवाले के अनगारपणे की हानि है तथा भग्न हुई वसति कों समरावे तो भी साधु नहि, षट्काय का वध होनें सें तथा तुलीगदयला और मसुरकगिंदुयातकीया ये दोनों प्रसिद्ध है. आदि शब्द सें तुलीका खल्लक कांस्य ताम्र के पात्रादि ग्रहण करणें यह भी साधु को नहि कल्पते है.

इच्चाई असमंजसमणे गहा खुद्द चिठियं । लोये बहुएहिवि आयरियं न पमाणं सुद्धचरणाणं ॥८८॥

इत्यादि इस प्रकार का असमंजसपणा जो कहना सो भी उचित नहि शिष्ट जनां को. अनेक प्रकार का क्षुद्र तुच्छ जीवां का आचरण लिंगीयो नें बहुतो नें भी आचरण करा है तो भी प्रमाण आलंबन का हेतु शुद्ध चारित्रीयो कों नहि है. इस आचरण को अप्रमाणता इस वास्ते है. सिद्धांत में निषेध करणें सें, संयम के विरोधी होनें सें, विना कारण सेवनें सें, ऐसें आनुषंगिक कथन करके प्रारंभित की समाप्ति करते है.

गीयत्थ पारतंता इय दुविहं मग्गमणुसरंतस्स । भावजइत्तं वुत्तं दुप्पसहंत्तं जउचरणं ॥८९॥

गीतार्थ की परतंत्रता सें आगम के जानकार की आज्ञा सें जैसें पूर्वे दो प्रकार का मार्ग एक आगमानुसारी दूसरा संविज्ञ गीतार्थ वृद्धो की आचरणारूप इन दोनों मार्गानुसारे जो प्रवर्त्तते है साधु तिसको भाव साधु कहना उचित है, सत्य है कहां तक ? यावत् दुःप्रसहा नाम पर्यंतवर्त्ति आचार्य होवेगा तहां तक. क्योंकि तिस आचार्य तक ! सिद्धांत में चारित्रवान्-चारित्रिये कहे है. इहां यह अभिप्राय है, जेकर मार्गानुसारी क्रिया करता हुआ और यतन करता हुआ चारित्रिया साधु न मानीये तब तो ऐसें साधुओ के विना अन्य तो कोई देखने में आता नहि है, तब तो चारित्र व्यवच्छेद हुआ. चारित्र के व्यवच्छेद होने सें तीर्थ व्यवच्छेद कहना प्रत्यक्ष अतीत, वर्तमान, अनागत काल के सर्व जिननाथ के कथन करे सिद्धांत सें विरुद्ध है. इस वास्ते परिक्षावान् पूर्वोक्त मिथ्यादृष्टि, लिंगि, शिथिलाचारी निर्धर्मीओ का कहना कदापि नहि मानते है तथा च व्यवहार भाष्यं -

केसिंचयआए सो दंसणनाणेहिं वट्टए तित्थं । वोछिन्नं च चरित्तं वयमाणो भारिया चउरो ॥१॥

जो भणीइ नत्थि धम्मो नय सामइयं नचेव वयाइं । सो समण संघ बज्झो कायव्वो समणसंघेण ॥२॥

इन दोनों का भावार्थ-कितनेक लिंगि बुद्धिहीन, मिथ्यादृष्टि स्त्रीओं के लोलुपीयों का ऐसा कहना

આ બંને ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે - જેનાથી અવશ્ય કરવા લાયક ધર્મકૃત્યની હાનિ ન થાય એવા આહારાદિ ગ્રહણ કરવા ભગવંતે કહ્યું છે ૧, અને જે કારણથી દોષ સેવવાનો છે તે ન સેવવો તે દોષસેવનાશુદ્ધ છે. મોક્ષનો હેતુ છે. ૨

જેની વસતિ મનોહર ચિત્રવાળી હોય એવી વાસતિમાં રહેવાવાળાને અણગારપણાની હાનિ થાય છે તથા તૂટી ગયેલી વસિતને સમરાવે (સારી બનાવે) તે પણ સાધુ નથી. છ કાયનો વધ થતો હોવાથી તથા तुलीगदयला और मसुरकगिंदुयातकीया આ બન્ને પ્રસિદ્ધ છે. (રૂની પથારી અને મસુરના ગાદી તકીયા) આદિ શબ્દથી પથારી, થેલો, કાંસા અને તાંબાના પાત્ર વગેરે ગ્રહણ કરવા, આ પણ સાધુને કલ્પે નહીં.

इच्चाई असमंजसमणे गहा खुद्द चिठियं । लोये बहुएहिवि आयरियं न पमाणं सुद्धचरणाणं ॥८८॥

ઈત્યાદિ આવા પ્રકારનું અસમંજસપણું-અવિચારીપણું શિષ્ટજનોને જે કહેવું તે પણ ઉચિત નથી. અનેક પ્રકારનું ક્ષુદ્ર, તુચ્છ જીવોનું આચરણ ઘણા લિંગીઓએ પણ આચરણ કર્યું છે, તે પણ શુદ્ધ ચારિત્રીઓને આલંબનના હેતુભૂત પ્રમાણ નથી. આ આચરણની અપ્રમાણતા તે કારણથી છે. સિદ્ધાન્તમાં નિષેધ કરેલ હોવાથી, સંયમનું વિરોધી હોવાથી, કારણ વિના સેવેલું હોવાથી. આવું આનુષંગિક કથન કરીને પ્રારંભ કરેલાની સમાપ્તિ કરીએ છીએ.

गीयत्थ पारतंता इय दुविहं मग्गमणुसरंतस्स । भावजइत्तं वुत्तं दुप्पसहंत्तं जउचरणं ॥८९॥

ગીતાર્થની પરતંત્રતાથી આગમના જાણકારની આજ્ઞાથી જેવી રીતે પૂર્વે બે પ્રકારનો માર્ગ છે. એક આગમના અનુસારે અને બીજો સંવિગ્ન ગીતાર્થ વૃદ્ધોની આચરણારૂપ. આ બંને માર્ગના અનુસારે જે સાધુ પ્રવર્તે છે તેને ભાવ સાધુ કહેવો ઉચિત છે. કયાં સુધી સત્ય છે ? જ્યાં સુધી દુપ્પસહનામના આચાર્ય થાય ત્યાં સુધી, કારણ કે, તે આચાર્ય સુધી સિદ્ધાન્તમાં ચારિત્રવાન-ચારિત્રવાળા કહ્યા છે. અહીં આ અભિપ્રાય છે - જો માર્ગાનુસારી ક્રિયા કરતા અને જયણા પાળતા ચારિત્રીઓને સાધુ ન માનીએ તો તો આવા સાધુઓ વિના બીજા કોઈ દેખવામાં આવતાં નથી. તો તો ચારિત્રનો વ્યવચ્છેદ થયો. ચારિત્રનો વ્યવચ્છેદ થવાથી તીર્થનો વ્યવચ્છેદ કહેવાય છે. અતીત, વર્તમાન, ભવિષ્યકાળના સર્વ ભગવંતોએ કથન કરેલા સિદ્ધાન્તથી આ પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે. તેથી પૂર્વોક્ત મિથ્યાદષ્ટિ, લિંગિ, શિથિલાચારી, ધર્મ રહિતોનું કથન બુદ્ધિશાળી જીવ ક્યારે પણ માને નહીં, તેથી જ વ્યવહાર ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે,

केसिंचयआए सो दंसणनाणेहिं वट्टए तित्थं । वोछिन्नं च चरित्तं वयमाणो भारिया चउरो ॥१॥

जो भणीइ नत्थि धम्मो नय सामइयं नचेव वयाइं । सो समण संघ बज्झो कायव्वो समणसंघेण ॥२॥

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ :- કેટલાક લિંગી, બુદ્ધિથી રહિત, મિથ્યાદષ્ટિ, સ્ત્રીઓના

है, ज्ञान दर्शन सें ही तीर्थ चलता है, चारित्र तो व्यवच्छेद हो गया है. ऐसा कहनेवाला अवश्य विषयलंपटी जानना. जो कहता है साधुधर्म नहि है, सामायिक भी नहि और व्रत भी नहि है तिसकों श्रमण संघ सें बाहिर काढना चाहिये. इत्यादि आगम के प्रमाण सें मार्गानुसारि क्रिया करणेवालें को भावयति साधुपणा है. यह स्थित पक्ष है. इति सकल मार्गानुसारिणी क्रियारूप भाव साधु का प्रथम लिंग ॥१॥

संप्रति श्रद्धाप्रवरा प्रधान है धर्म विषे ऐसा दूसरा लिंग कहते है. श्रद्धा-अभिलाषवाला है श्रुत चारित्ररूप धर्म में. प्रवर जो विशेषण है सो कहेंगे तिस श्रद्धा का फलभूत सो यह है. विधि सेवा, अतृप्ति, शुद्ध देशना, स्खलित हुए शुद्धि करणी, यह प्रवर विशेषणवाली श्रद्धा के लिंग है. तिनमें प्रथम विधि सेवा का ऐसा स्वरूप है. विधि करके प्रधान अनुष्ठान सेवे श्रद्धा गुणवाला. शक्तिमान्, सामर्थ्य संयुक्त होता हुआ अनुष्ठान प्रतिलेखनादि करणें में श्रद्धावान् होवे, अन्यथा श्रद्धालु नहि हो शकता है, यदि पुनः शक्तिमान् न होवे तब क्या करे. द्रव्य-आहारादिक, आदि शब्द सें क्षेत्र, काल, भाव ग्रहण करीये है, तिनकी प्रतिकूलता सें गाढ पीडित होवे, तब विधि सेवा का पक्षपात करे.

प्रश्न—विधि अनुष्ठान के अभाव सें पक्षपात कैसे संभवे ?

उत्तर—रोग रहित पुरुष खंड खाद्यादि सुंदर भोजन के रस का जाननेवाला किसी आपदा दरिद्राद्यवस्था में पडा हुआ अशुभ अनिष्ट भोजन करता भी है तो भी तिसमें राग नहि करता है, क्योंकि वो जानता है में तो इसको भोजन के खानें सें आपदा को उलंघन करता हूं. जब सुभिक्ष होवेगा तब शोभनीक आहार भोगुंगा, ऐसा तिसका मनोरथ होता है. अब इस दृष्टांत का दार्ष्टांत कहते है. ऐसे कुभोजन के दृष्टांत सें शुद्ध चारित्र पालने का रसीआ है परंतु द्रव्यादिक की आपदा सें बाह्य वृत्ति करके आगम विरुद्ध नित्यवासादि करता है और एकला हो गया है, परंतु संयम आराधने की लालसा जिसके मन में है सो पुरुष भावचारित्र-भावसाधुपणा उल्लंघन नहि करता है, एतावता वो भाव साधु ही है, संगम सूरिवत् तथा चोक्तं, दव्वाइ इत्यादि. अशुद्ध द्रव्यादिक शोभनीक भावां का प्राये विघ्न नहि कर सकते है. भाव शुद्ध और बाह्य क्रिया विपर्यय यह लोक में प्रसिद्ध है. संग्राम में अपने प्रभु की आज्ञा सें सुभट कों जो बाण लगता है सो परम वल्लभ अपनी स्त्री के करे कमल प्रहार की तरें मालूम होता है तथा जैसें स्वदेश में, तैसें ही परदेश में सत्त्व सें धीर पुरुष नहि चलायमान होते है. धीर पुरुष मन वांछित कार्य कों सर्व जगें सिद्ध करते है तथा दुर्भिक्षादिक के उपद्रव दान में, शूर में पुरुषां के आशयरूप रत्न कों नहि भेद शकते है, किंतु तिस दातां के अविधि दान के देने कों शुद्ध करते है. इस दृष्टांत करके महानुभाव शुभ समाचारि गत चारित्रीये के भाव कों द्रव्यादि आपदा के उपद्रव नाश नहि कर शकते है. जो असमार्थ्य होवे, रोग पीडित जर्जर देहवाला जैसें सिद्धांत में मुनिमार्ग कहा है कदापि

લાલચુઓનું કહેવું એવું છે કે, જ્ઞાન, દર્શનથી પણ તીર્થ ચાલે છે. ચારિત્ર તો વ્યવચ્છેદ થઈ ગયું છે. આવું કહેવાવાળા નક્કી વિષયલંપટી જાણવા. જે કહે છે કે, સાધુ ધર્મ નથી, સામાયિક પણ નથી અને વ્રતાદિક પણ નથી, તેને શ્રમણ સંઘની બહાર કાઢવા જોઈએ ઇત્યાદિ આગમના પ્રમાણથી માર્ગાનુસારી ક્રિયા કરવાવાળાને ભાવયતિ (ભાવસાધુ)પણું છે. આ સ્થિતપક્ષ છે. આ પ્રમાણે સકલ માર્ગને અનુસરનારી ક્રિયારૂપ ભાવ સાધુનું પ્રથમ લિંગ છે ૧.

હવે ધર્મમાં પ્રવરા-શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધા છે, આવું બીજું લિંગ કહીએ છીએ. શ્રદ્ધા શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં અભિલાષાવાળી છે. પ્રવર જે વિશેષણ છે તે કહીએ છીએ. તે શ્રદ્ધાના ફળભૂત તે આ છે - વિધિ સેવા, અતૃપ્તિ, શુદ્ધદેશના, સ્ખલિત થયે છતે શુદ્ધિ કરવી, આ પ્રવર વિશેષણવાળી શ્રદ્ધાના લિંગો છે. તેમાં પ્રથમ વિધિસેવાનું આ સ્વરૂપ છે. શ્રદ્ધા ગુણવાળા વિધિપૂર્વક શ્રેષ્ઠ અનુષ્ઠાનને સેવે, શક્તિમાન = સામર્થ્યથી સંયુક્ત હોતે છતે પ્રતિલેખનાદિ અનુષ્ઠાન કરવામાં શ્રદ્ધાવાન હોય. અન્યથા શ્રદ્ધાળુ થઈ શકતો નથી. વળી જો શક્તિમાન ન હોય તો શું કરે ? દ્રવ્ય-આહાર વગેરે આદિ શબ્દથી ક્ષેત્ર, કાળ વગેરેનું ગ્રહણ કરવું તેની પ્રતિકૂળતાથી અત્યંત પીડિત હોય તો વિધિસેવાનો પક્ષપાત કરે.

પ્રશ્ન—અનુષ્ઠાનની વિધિના અભાવથી પક્ષપાત કેવી રીતે સંભવે ?

ઉત્તર—રોગ રહિત પુરુષ ખાંડ, ખાજા આદિ સુંદર રસના ભોજનને જાણવાવાળો કોઈ આપત્તિમાં એટલે કે ગરીબ અવસ્થામાં પડેલો-અશુભ અનિષ્ટનું ભોજન કરે તો પણ તેમાં રાગ કરતો નથી. કારણ કે, તે જાણે છે કે, હું તો આ ભોજન ખાવાથી આપત્તિને ઓળંઘુ છું. જ્યારે સુકાળ આવશે ત્યારે સારો આહાર ખાઈશ એવો તેનો મનોરથ હોય છે, હવે આ દૃષ્ટાંતનું દાર્ષ્ટાન્તિક=ઉપમેય કહે છે. આવા કુભોજનના દૃષ્ટાન્તથી શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવાના રસીયા છે. પરંતુ દ્રવ્યાદિકની આપત્તિથી બાહ્ય આચરણાથી આગમ વિરુદ્ધ નિત્યવાસ વગેરે કરે છે અને એકલા થઈ ગયા છે. પરંતુ સંયમ આરાધનાની લાલશા જેના મનમાં છે. તે પુરુષ ભાવ ચારિત્ર-ભાવસાધુપણાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી, સંગમસૂરિની જેમ. આનાથી તે ભાવસાધુ જ છે તથા दव्वाइ इत्यादि. જે કહેવાયેલું. અશુદ્ધ દ્રવ્ય વગેરે પ્રાયઃ કરીને સુંદર ભાવોને વિઘ્ન કરી શકતા નથી, ભાવ શુદ્ધ અને બાહ્ય ક્રિયા વિપરીત હોય એવું લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. યુદ્ધમાં પોતાના માલિકની આજ્ઞાથી સુભટને જે બાણ લાગે છે તે પરમપ્રિય એવી પોતાની સ્ત્રીએ કરેલા કમળના પ્રહારની જેવા ગણાય છે તથા જેવી રીતે સ્વદેશમાં તેવી રીતે પરદેશમાં સત્યથી ધીરપુરુષો ચલાયમાન થતા નથી. ધીરપુરુષો સર્વ જગ્યાએ મનવાંછિત કાર્યને સિદ્ધ કરે છે તથા દુઃકાળ વગેરેનો ઉપદ્રવ પુરુષના આશયરૂપી રત્નને દાનમાં અને શૂરવીરતામાં ભેદી શકતો નથી. પરંતુ તે દાતાની દાન દેવાની અવિધિને શુદ્ધ કરે છે. આ દૃષ્ટાંતથી મહાનુભાવ શુભ સામાચારીમાં રહેલા ચારિત્રીયાના ભાવને દ્રવ્યાદિ આપત્તિઓનો ઉપદ્રવ નાશ કરી શકતો નથી. જો અસામર્થ્ય હોય અને રોગથી પીડિત, જર્જરિત દેહવાળા હોય તે જેવી રીતે સિદ્ધાંતમાં મુનિમાર્ગ કહેલો છે તેવી રીતે કદાપિ પાળી શકતા નથી, તો પણ પોતાના પરાક્રમ-ધૈર્ય બળને

वेसें नहि पालता है, सो भी अपणे पराक्रम धैर्य बल को अणगोपता हुआ और कपट क्रिया सें रहित हो करके प्रवर्त्ते वो भी अवश्य साधु ही जानना. इति विधि सेवास्वरूप प्रथम श्रद्धा का लक्षण.

⇒ अतृप्ति श्रद्धा का स्वरूप :

संप्रति अतृप्ति स्वरूप दूसरा लिखते है. तृप्ति संतोष, बस मेरो कों इतना ही चाहिये, ऐसी तृप्ति ज्ञान के पढनें में चारित्रानुष्ठान के करणें में कदापि न करे, किंतु नव नव श्रुत संपद उपार्जने में विशेष उत्साहवान् होवे, क्योंकि सिद्धांत में कहा है, जैसें जैसें श्रुतशास्त्र मुनि अवगाहन करता है. पढता है कैसा श्रुत अतिशय रस प्रसर विस्तार संयुक्त, अपूर्व श्रुत, तैसें तैसें मुनि नव नव श्रद्धा संवेग करके आनंदित होता है तथा जिन शास्त्र का अर्थ तो मोहक्षयवाले जिनोत्तम तीर्थंकरो नें कथन करा है और महाबुद्धिमान् गौतम, सुधर्म स्वाम्यादिकों ने सूत्ररूप रचा है सो सूत्र संवेगादि गुणों का जनक है. ऐसे अपूर्व ज्ञान के पढने का यत्न, नवीन ज्ञान का उपार्जन सदा करणा तथा चारित्र विषये विशुद्ध विशुद्धतर संयम के स्थानको की प्राप्ति के वास्ते सद्भावनासार अर्थात् शुद्धभाव पूर्वक सर्व अनुष्ठान उपयोग संयुक्त करे, क्योंकि अप्रमाद सें करे हुए सर्व साधु के व्यापार अनुष्ठान उत्तरोत्तर संयम कंडक में आरोहण करणें सें केवल ज्ञान के लाभ वास्ते होते है तथा चागमे-

जिनशासन में जे योग कहे है तिनमें सें एकैक योग कों कर्म क्षयार्थ प्रयुंजन करता हुआ एकैक योग में वर्त्तते हुए अनंते केवली हुए है तथा वैयावृत्त तपस्वि प्रमुख की आदि शब्द सें पडिलेहना, प्रमार्जनादि ग्रहण करणें तिन में यथाशक्ति शुद्ध भाव पूर्वक प्रयत्नवान् होवे, अचल मुनीश्वरवत्. इति अतृप्ति नाम दूसरा श्रद्धा का लक्षण.

⇒ शुद्ध देशना श्रद्धा का स्वरूप :

अथ शुद्ध देशना स्वरूप तिसरा लक्षण लिखते है. प्रथम देशना का अधिकारी लिखते है. सुगुरु, संविज्ञ गीतार्थ आचार्य के समीपे पूर्वापर सम्यक् प्रकार सें सिद्धांत आगम के वाक्य पदार्थ, वाक्यार्थ, महावाक्यार्थ, तिनका यह तात्पर्यार्थ है, ऐसा तत्त्व स्वरूप सिद्धांत को जाना है जिसनें उक्तंच –

पयवक्क महावक्क पअइदं पज्जथ्थ वत्थु चत्तारि ।
सुयभावावगमंमीहंदिपगाराविणिदिट्ठा ॥१॥
संपुन्नेहिं जायइ भावस्सय अवगमो इहरहाउ होइ ।
विविज्जा सो विहु अणिट्ठफलओ य नियमा ॥२॥

इनका भावार्थ–पदवाक्य, महावाक्य, यह तात्पर्य, यह वस्तु है, येह चार श्रुतभाव के जानने के प्रकार कहे है. इन चारों प्रकार सें पदार्थ का यथार्थ स्वरूप जाना जाता है. अन्यथा विपर्यय होने सें नियम सें अनिष्ट फल है. ऐसे ज्ञान के हुए भी गुरु की आज्ञा सें नतु स्वतंत्र मौखर्यादि की अतिरेकंता सें

નહીં છૂપાવતા અને કપટક્રિયાથી રહિત થઈને પ્રવર્તે તો પણ અવશ્ય સાધુ જ જાણવા. આ પ્રમાણે વિધિસેવા સ્વરૂપ પ્રથમ શ્રદ્ધાનું લક્ષણ પૂર્ણ થયું.

⇒ અતૃપ્તિ-શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ :-

હવે બીજુ અતૃપ્તિનું સ્વરૂપ લખીએ છીએ. તૃપ્તિ-સંતોષ બસ મને આટલું જ જોઈએ. આવી તૃપ્તિ જ્ઞાન ભણવામાં કે ચારિત્રના અનુષ્ઠાન કરવામાં ક્યારે પણ ન કરે. પરંતુ નવી-નવી શ્રુતરૂપ સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવામાં વિશેષ ઉત્સાહવાળો થાય. કારણ કે, સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે, જેમ જેમ શ્રુતશાસ્ત્રનું મુનિ અવગાહન કરે છે - ભણે છે. કેવું શ્રુત ? અતિશય રસના સંચારના વિસ્તારથી યુક્ત, અપૂર્વશ્રુત. તેમ-તેમ મુનિ નવી-નવી શ્રદ્ધા-સંવેગથી આનંદિત થાય છે તથા જે શાસ્ત્રનો અર્થ મોહને ક્ષય કરવાવાળા જિનોમાં ઉત્તમ એવા તીર્થંકરોએ કથન કર્યો છે અને મહાબુદ્ધિમાન ગૌતમસ્વામી, સુધર્માસ્વામી વગેરેએ સૂત્રરૂપે રચ્યા છે તે સૂત્ર સંવેગાદિ ગુણોના જનક છે. આવા અપૂર્વ જ્ઞાન ભણવાનો પ્રયત્ન=નવીન જ્ઞાનને (ઉપાર્જન-મેળવવામાં) હંમેશાં પ્રયત્ન કરવો તથા ચારિત્રના વિષયમાં વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર સંયમસ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ભાવના સાર અર્થાત્ સર્વ અનુષ્ઠાન શુદ્ધભાવપૂર્વક અને ઉપયોગ સંયુક્ત કરે. કારણ કે, અપ્રમાદથી કરેલા સાધુના સર્વ વ્યાપર સ્વરૂપ અનુષ્ઠાન ઉત્તરોત્તર સંયમ કંડકમાં આરોહણ કરવાથી કેવળજ્ઞાનના લાભ માટે થાય છે અને આગમમાં પણ તે પ્રમાણે કહ્યું છે.

જિનશાસનમાં જે યોગ કહ્યાં છે તેમાંથી એક-એક યોગને કર્મના ક્ષય માટે પ્રયોગ કરતા-કરતા, એક-એક યોગમાં વર્તતે છતે અનંતા કેવલી થયા છે તથા તપસ્વી વગેરેની વેયાવચ્ચ આદિ શબ્દથી પડિલેહણા, પ્રમાર્જના વગેરે ગ્રહણ કરવા, તેમાં યથાશક્તિ શુદ્ધભાવ પૂર્વક અચલ મુનિશ્વરની જેમ પ્રયત્નવાળા થવું. એ પ્રમાણે અતૃપ્તિ નામનું શ્રાદ્ધાનું બીજું લક્ષણ છે.

⇒ શુદ્ધ દેશના શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ :-

હવે શુદ્ધ દેશના સ્વરૂપ ત્રીજું લક્ષણ લખીએ છીએ. પ્રથમ દેશનાના અધિકારી લખીએ છીએ. સુગુરુ સંવિગ્ન ગીતાર્થ આચાર્યની સમીપે (પાસે) પૂર્વાપર સમ્યક્ પ્રકારથી સિદ્ધાન્ત આગમના વાક્ય, પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ. તેનો આ તાત્પર્યાર્થ છે તેવા તત્ત્વસ્વરૂપ સિદ્ધાન્ત જેને જાણ્યો છે અને કહ્યું છે -

पयवक्क महावक्क पअइदं पज्जथ्थ वत्थु चत्तारि ।
सुयभावावगमंमीहंदिपगाराविणिदिट्ठा ॥१॥
संपुन्नेहिं जायइ भावस्सय अवगमो इहरहाउ होइ ।
विविज्जा सो विहु अणिट्ठफलओ य नियमा ॥२॥

એનો ભાવાર્થ :- પદવાક્ય, મહાવાક્ય આ તાત્પર્ય છે, આ વસ્તુ છે એમ ચાર શ્રુત ભાવને જાણવા માટેના પ્રકારો કહ્યાં છે. આ ચાર પ્રકારથી પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાય છે. અન્યથા વિપરીત હોવાથી નિયમથી અનિષ્ટ ફળ છે. આવું જ્ઞાન થયે છતે પણ ગુરુની આજ્ઞાથી પરંતુ સ્વતંત્રપણે વાચાળતા આદિના અતિરેકથી નહીં. તેથી ધન્ય એવા ધર્મરૂપ ધનને યોગ્ય હોવાથી

इस वास्ते धन्य धर्म धन के योग्य होनें सें मध्यस्थ, स्वपक्ष परपक्षो में रागद्वेष रहित सत्भूतवादी ऐसा जो होवे सो देशना–धर्म कथा करे. इति धर्मदेशना का अधिकारी.

⇒ धर्मदेशना का स्वरूप :

अथ धर्मदेशना किस तरें सें करे सो कहते है. सम्यक् प्रकार सें जाना है पात्र धर्म, सुनने योग्य पुरुष का आशय जिसनें सों अवगतपात्रस्वरूपः तथाहि, बाल, मध्यम बुद्धि और बुद्ध येह तीन प्रकार के पात्र धर्म सुणावने योग्य है.

तत्र बालः पश्यति लिंगं, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तं ।
आगमतत्त्वं तु बुधः परीक्षते सर्वयत्नेन ॥१॥

इन तीनों कों देशना देने की विधि ऐसें है. बालको बाह्यचारित्र प्रवृत्ति की प्रधानता का उपदेश करणा, और उपदेशक नें आप भी तिस बालके आगे बाह्य क्रिया प्रधान चारित्राचार सेवन करना, लोच करणा, पगा में उपानह, मौजा प्रमुख न पहनना, भूमिका उपर उनका एक आसन और एक उत्तरपट्ट बीछा के सोना, रात्रि में दो पहर सोना, शीतोष्ण को सहना, उपवास बेला आदिक विचित्र प्रकार का बाह्य तप महाकष्ट करणा, अल्प उपकरण राखनें, उपधि निर्दोष लेनी, आहार की बहुत शुद्धि करणी, नाना प्रकार के अभिग्रह ग्रहण करणे, विगय का त्याग करणा, एक कवलादिक से पारणा करणा, अनियत विहार करणा, नवकल्प करणा, कायोत्सर्गादिक करणा, इत्यादि क्रिया चारित्र की बाह्यप्रवृत्ति आप करणी और बालजीवों कों उपदेश भी इसी बाह्य क्रिया का करणा.

मध्यम बुद्धि कों इर्यासमित्यादि पांच समिति, तीन गुप्ति, यह अष्ट प्रवचन मातारूप मोक्षार्थी ने कदापि नहि छोडनें. इन अष्ट प्रवचन के प्रधान होनें सें साधु मुनि कों संसार का भय नहि होता है, अत्यंत हितकारक फल होवे. गुरु की आज्ञा में रहणा, गुरु का बहुमान करणा, परम गुरु होने का यह बीज है. तिससें मोक्ष होता है. इत्यादि सावृत्ति मध्यम बुद्धि कों सदा कहनी. आगम का परम तत्त्व बुद्ध कों कहना. भगवंत का वचन आराधना धर्म है. तिसका न मानना अधर्म है. यही सर्व रहस्य, गुह्य सर्व सुधर्म का है इत्यादि. अथवा पारिणामिक, अपारिणामिक, अति पारिणामिक भेद सें तीन प्रकार के पात्र है. इत्यादि पात्र स्वरूप जान करके श्रद्धावान् तिस पात्र कों अनुग्रह हेतु उपगारी शुभ परिणामा की वृद्धिकारक आगमोक्त कथन करे, उत्सूत्र मोक्ष के वैरी भूत को वर्जे, जैसे श्रेणिक राजा प्रति महा निर्गंथ ने उपदेश करा.

प्रश्न–देशना नाम धर्मोपदेश का है, सो भाव साधु कों सर्व जीवां को विशेष रहित करनी चाहिये. पात्र, अपात्र का विचार काहें कों करणा चाहिये ?

उत्तर–पूर्वोक्त कहना ठीक नहि. जैसें अन्य जीवां को दूध मीसरी पथ्य और स्वादनीय है तैसें संन्निपात रोगवाले कों देनें सें गुण नहि होता है. इसी वास्ते निषेध करते है, क्वाथादि कडवी वस्तु देते

મધ્યસ્થ સ્વપક્ષ અને પરપક્ષોમાં રાગ-દ્વેષથી રહિત, સદ્ભૂત પદાર્થને બોલનારા એવા જે હોય તે દેશના-ધર્મકથા કરે. આ પ્રમાણે ધર્મદેશનાના અધિકારી.

⇒ ધર્મદેશનાનું સ્વરૂપ :-

હવે ધર્મદેશના કઈ રીતે કરે તે કહે છે. સારી રીતે જાણ્યા છે પાત્રના ધર્મો અને સાંભળવા યોગ્ય પુરુષના આશયો જેમને તે अवगतपात्रस्वरूपः કહેવાય, તે આ પ્રમાણે બાલ, મધ્યમબુદ્ધિ અને બુદ્ધ = પંડિત આ ત્રણ પ્રકારના પાત્રો ધર્મ સાંભળવાને યોગ્ય છે.

तत्र बालः पश्यति लिंगं, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तं ।
आगमतत्त्वं तु बुधः परीक्षते सर्वयत्नेन ॥१॥

આ ત્રણેયને દેશના દેવાની વિધિ આવી છે - બાળને બાહ્યચારિત્રની પ્રવૃત્તિની પ્રધાનતાએ ઉપદેશ કરવો અને ઉપદેશકે પોતે પણ તે બાળની આગળ બાહ્ય ક્રિયા પ્રધાન ચારિત્રાચારનું સેવન કરવું. લોચ કરવો, પગમાં બુટ-ચંપલ-મોજા ન પહેરવાં, ભૂમિ ઉપર ઉનનું એક આસન (સંથારો) અને એક ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને સૂવું. રાત્રિના બે પ્રહર સૂવું, ઠંડી-ગરમી સહન કરવી. ઉપવાસ, છઠ્ઠ આદિ વિચિત્ર પ્રકારના મહાકષ્ટકારી બાહ્યતપ કરવા, ઉપકરણ અલ્પ રાખવાં, નિર્દોષ ઉપધિ લેવી, આહારની ઘણી શુદ્ધિ કરવી, વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કરવા, વિગઈનો ત્યાગ કરવો, એક કોળીયા આદિથી પારણા કરવા, અનિયત વિહાર કરવો, નવકલ્પ કરવો. કાયોત્સર્ગ વગેરે કરવા. ઇત્યાદિ ચારિત્રની ક્રિયા-બાહ્યપ્રવૃત્તિ પોતે કરવી અને બાળજીવોને પણ આવી બાહ્યક્રિયાનો ઉપદેશ આપવો.

મધ્યમ બુદ્ધિવાળાને ઈર્યાસમિતિ વગેરે ૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ આ અષ્ટપ્રવચન માતાને મોક્ષાર્થી જીવ કદાપિ ન છોડે. આ અષ્ટપ્રવચન શ્રેષ્ઠ હોવાથી સાધુમુનિને સંસારનો ભય નથી હોતો, અત્યંત હિતકારક ફલ થાય છે. ગુરુની આજ્ઞામાં રહેવું, ગુરુનું બહુમાન કરવું. પરમગુરુ હોવાનું આ બીજ છે. તેનાથી મોક્ષ થાય છે. ઇત્યાદિ આચરણા મધ્યમબુદ્ધિવાળાને હંમેશાં કહેવી. આગમનું પરમતત્ત્વ બુદ્ધને કહેવું. ભગવંતનું વચન આરાધવું એ ધર્મ છે. તેને ન માનવું એ અધર્મ છે. સુધર્મનું આ સર્વ રહસ્ય-ગુહ્ય છે. ઇત્યાદિ અથવા પારિણામિક, અપારિણામિક, અતિપારિણામિક ભેદથી ૩ પ્રકારના પાત્ર છે. ઇત્યાદિ પાત્રનું સ્વરૂપ જાણીને શ્રદ્ધાવાન્ જીવ તે પાત્રના અનુગ્રહનું કારણ ઉપકારી એવા શુભપરિણામને વૃદ્ધિ કરાવનાર આગમોમાં કહેલાનું કથન કરે. મોક્ષના વૈરીભૂત ઉત્સૂત્રને વર્જે. મહાનિર્ગ્રંથે જેવી રીતે શ્રેણીક મહારાજાને ઉપદેશ કર્યો.

પ્રશ્ન—ધર્મોપદેશનું નામ દેશના છે, ભાવ સાધુએ તે દેશના સર્વ જીવોને ભેદભાવ વગર કરવી જોઈએ. પાત્ર, અપાત્રનો વિચાર શા માટે કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર—પૂર્વોક્ત કહેવું બરાબર નથી. જેવી રીતે અન્ય જીવોને દૂધ અને ખાંડ પથ્ય છે અને સ્વાદિષ્ટ છે, તેવી રીતે સંન્નિપાત રોગવાલાને આપવાથી ગુણ થતો નથી, તેથી નિષેધ કરે છે.

है, इस वात में देनेवाले का भाव विषम नहि कहा जाता है, तैसें देशना में भी योग्य, अयोग्य का विचार करना ठीक है. सर्वदानपात्र के तांइ दीआ हुआ कल्याण फलका जनक है. पात्र कहते है. उचित ग्राहक जीवादि पदार्थ का जाननेवाला और समभाव सें सर्व जीवां की रक्षा करणें में उद्यतमति साधु-यति सो पात्र है, तिसकों दीआ कल्याण फल है. अन्यथा अनिरुद्ध आश्रवद्वारवाले कुपात्र को दीआ अनर्थजनक संसार के दुःखां का कारक होता है. क्या वस्तु प्रधानदान अर्थात् श्रुतज्ञानदान देशनादिरूप अतिशय करके कुपात्र कों नहि देना शास्त्र के जानकारो ने ? रक्त, दुष्ट, पूर्वकुग्राहित ये उपदेश देने योग्य नहि है. उपदेश देने योग्य मध्यस्थ पुरुष है. इस वास्ते अपात्र को छोड के पात्रकुं उचित देशना करणी, शुद्ध देशना कहते है. जेकर अपात्रकुं देशना देवे तब श्रोताकुं मिथ्यात्व प्राप्ति होवे. द्वेष करे, तिससें भात, पाणी, शय्या, वस्ति आदिक का व्यवच्छेद प्राणनाशादिक उपद्रव करे. इतने दूषण देशना करनेवाले कुं होते है. इस वास्ते जो अपात्र कों त्याग के पात्र को देशना करे सो गीतार्थ स्तुति करणे योग्य है.

प्रश्न—तुमने कहा है. जो सूत्र में कथन करा है सो प्ररूपण करे. जो पुनः सूत्र में नहि कहा है और विवादास्पद लोकों में है, कोई कैसें कहता और कोई किसी तरें कहता है. तिस विषयक जो कोई पूछे तब गीतार्थ को कया करणा उचित है ?

उत्तर—जो वस्तु अनुष्ठान सूत्र में नहि कथन करा है, करणे योग्य चैत्यवंदन आवश्यकादिवत् और प्राणातिपात की तरें सूत्र में निषेध भी नहि करा है और लोक में चिरकाल सें रुढिरुप चला आता है सो भी संसारभीरु गीतार्थ स्वमति कल्पित दूषणे करी दूषित न करे. गीतार्थ के चित्त में ये वात सदा प्रकाशमान रहती है सोइ दिखाते है.

संविग्न, गीतार्थ, मोक्षाभिलाषी, तिस तिसकाल संबंधी बहुत आगमो के जानकार और विधिमार्ग के रसीये, विधि कों बहुमान देनेवाले, संविग्न होने सें पूर्वसूरि चिरंतन मुनियो के नायक जे हो गये है तिनों नें निषेध नहि करा है, जो आचरित आचरण सर्व धर्मीलोक जिस व्यवहार को मानते है तिसकों विशिष्ट श्रुत-अवधिज्ञानादि रहित कौन निषेध करे ? पूर्व पूर्वतर उत्तमाचार्यो की आशातना से डरनेवाला अपितु कोइ नहि करे, बहुल कर्मी कों वर्ज के ते पूर्वोक्त गीतार्थो ऐसें विचारते है. जाज्वलमान अग्नि में प्रवेश करनेवाले सें भी अधिक साहस यह है उत्सूत्र प्ररुपणा, सूत्र निरपेक्ष देशना, कटुक विपाक, दारुण, खोटे फल की देनेवाली, ऐसे जानते हुए भी देते है. मरीचिवत्. मरीचि एक दुर्भाषित वचन सें दुःखरुप समुद्र कों प्राप्त हुआ एक कोटाकोटि सागर प्रमाण संसार में भ्रमण करता हुआ, जो उत्सूत्र आचरण करे सो जीव चीकणे कर्म का बंध करते है. संसार की वृद्धि और मायामृषा करते है तथा जो जीव उन्मार्ग का उपदेश करे और सन्मार्ग का नाश करे सो गूढ हृदयवाला कपटी होवे, धूर्ताचारी होवे, शल्य संयुक्त

ક્વાથ વગેરે કડવી વસ્તુ આપે છે. આ વાતમાં આપવાવાળાનો ભાવ વિષમ કહેવાતો નથી. તેવી રીતે દેશનામાં પણ યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ. બધું દાન પાત્રને આપેલું હોય તો કલ્યાણકારી ફળનું જનક છે. પાત્ર કહે છે, ઉચિત ગ્રાહક જીવાદિ પદાર્થને જાણવાવાળા અને સમભાવથી સર્વજીવોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર મતિવાળા સાધુ-યતિ તે પાત્ર છે. તેમને આપેલું કલ્યાણ ફળવાળું છે અન્યથા નથી. રોક્યા નથી આશ્રવના દ્વારો જેમને તેવા કુપાત્રને આપેલું અનર્થનું જનક સંસારના દુઃખોનું કારક થાય છે. શું શાસ્ત્રના જાણકારોએ વસ્તુ પ્રધાનદાન અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનનું દાન દેશના વગેરે રૂપ અતિશયથી કુપાત્રને ન આપવું ? રાગી, દ્વેષી, પૂર્વે કદાગ્રહથી પીડાયેલા આ ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય નથી, ઉપદેશ આપવા યોગ્ય મધ્યસ્થ પુરુષ છે તેથી અપાત્રને છોડીને પાત્રને ઉચિત દેશના કરવી શુદ્ધદેશના કહે છે. જો અપાત્રને દેશના આપે તો શ્રોતાને મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, દ્વેષ કરે, તેનાથી ભાત, પાણી, શય્યા, વસતિ આદિનો વ્યવચ્છેદ થાય, પ્રાણનો નાશ વગેરે ઉપદ્રવ કરે, આટલા દૂષણ દેશના કરવાવાળાને હોય છે. તેથી જે અપાત્રનો ત્યાગ કરીને પાત્રને દેશના કરે છે તે ગીતાર્થ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન—તમે કહ્યું કે જે સૂત્રમાં કથન કર્યું હોય, તેની પ્રરૂપણા કરે. વળી જે સૂત્રમાં ન કહ્યું હોય અને લોકોમાં વિવાદાસ્પદ હોય, કોઈ કંઈક રીતે કહે છે કોઈક કંઈક રીતે કહે છે, તે વિષયક જો કોઈ પૂછે તો ગીતાર્થે શું કરવું ઉચિત છે ?

ઉત્તર—જે વસ્તુ અનુષ્ઠાનના સૂત્રમાં કથન નથી કરી, કરવાયોગ્ય ચૈત્યવંદન આવશ્યક વગેરેની જેમ અને પ્રાણાતિપાતની જેમ સૂત્રમાં નિષેધ પણ કર્યો નથી અને લોકમાં ઘણા સમયથી રૂઢીરૂપે ચાલ્યું આવે છે, તે પણ સંસારભીરુ ગીતાર્થે સ્વમતિ કલ્પિત દૂષણોથી દૂષિત ન કરે. ગીતાર્થના ચિત્તમાં આ વાત સદા પ્રકાશમાન રહે છે તે બતાવીએ છીએ.

સંવિગ્ન, ગીતાર્થ, મોક્ષાભિલાષી તે તે કાળ સંબંધી ઘણા આગમોના જાણકાર અને વિધિમાર્ગના રસિક. વિધિને બહુમાન આપવાવાળા સંવિગ્ન હોવાંથી પૂર્વના સૂરિ ચિરંતન મુનિઓના જે નાયક થઈ ગયા છે તેમને નિષેધ નથી કર્યો, સ્વીકારાયેલા જે આચરણને સર્વધર્મી લોકો વ્યવહારને માને છે, તેને વિશિષ્ટ એવા શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનથી રહિતં કોણ નિષેધ કરે ? પૂર્વ પૂર્વત્તર ઉત્તમ આચાર્યની આશાતનાથી ડરવાવાળા કોઈપણ નિષેધ ન કરે. ભારેકર્મીને વર્જીને. તે પૂર્વોક્ત ગીતાર્થો એવું વિચારે છે - જાજ્વલ્યમાન અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાવાળા કરતાં પણ ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા તે અધિક સાહસ છે. ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા, સૂત્ર નિરપેક્ષ દેશના, કડવા વિપાક, ભયંકર ખોટા ફળને આપવાવાળી છે એવું જાણવા છતાં પણ મરીચિની જેમ દેશના આપે છે. મરીચિ એક દુર્ભાષિત વચનથી દુઃખરૂપ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થયા. એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સંસારમાં ભ્રમણ વધી ગયું. જે ઉત્સૂત્ર આચરણ કરે છે તે જીવ ચીકણા કર્મનો બંધ કરે છે. સંસારની વૃદ્ધિ અને માયા મૃષાવાદ કરે છે તથા જે જીવ ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ કરે છે અને સન્માર્ગનો નાશ કરે છે તે ગૂઢ હૃદયવાળો અને કપટી થાય છે, ધૂર્ત આચારવાળો થાય છે, શલ્યથી યુક્ત થાય છે, તે જીવ તિર્યંચ ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપવાથી ભગવાને કથન

होवे, सो जीव तिर्यंच गति का आयुबंध करता है. उन्मार्ग का उपदेश देने सें भगवंत के कथन करे चारित्र का नाश करता है. ऐसे सम्यग् दर्शन सें भ्रष्ट कों देखना भी योग्य नहि है. इत्यादि आगम वचन सुण के भी स्व-अपने आग्रहरुप ग्रह करी ग्रस्तचित्तवाला जो उत्सूत्र कहता है सो महासाहसिक है. क्योंकि जिसका उरला परला कांठा नहि है ऐसे संसार समुद्र में महा दुःख अंगीकार करणें सें.

प्रश्न—क्या शास्त्र कों जानके भी कोई अन्यथा प्ररुपणा करता है ?

उत्तर—करता है सोइ दिखाते है. देखने में आते है—दुषम काल में वक्रजड बहुत साहसिक जीव भवरुप भयानक संसारपिशाच सें न डरनेवाले निज मतिकल्पित कुयुक्तियों करके विधि मार्ग कों निषेध करणें में प्रवर्तते है. कितनीक क्रियां कों जे आगम में नहि कथन करी है तिनकों करते है और जे आगम ने निषेध नहि करी है-चिरंतन जनोंने आचरण करी है. तिनकों अविधि कह करके निषेध करते है और कहते है-येह क्रियायो धर्मी जनां कों करणे योग्य नहि है. किन किन क्रियायों विषे. "चैत्य-कृत्येषु स्नात्र बिंबप्रतिमा करणादि."

तिन विषे पूर्व पुरुषों की परंपरा करके जो विधि चली आती है तिसकों अविधि कहते है और इस काल की चलाइ कों विधि कहते है. ऐसे कहनेवाले अनेक दिखलाइ देते है. वे महा साहसिक है.

प्रश्न—तिनों ने जो प्रवृत्ति करी है तिसकों गीतार्थ प्रशंसे के नहि प्रशंसे ?

उत्तर—तिस प्रवृत्ति कों विशुद्धागम बहुमान सार श्रद्धा है जीनकी ऐसे गीतार्थ श्रुत संवाद के विना अर्थात् सूत्र में जो नहि कथन करा है तिस विधि का बहुमान नहि करते है किंतु तिसका अवधीरण अर्थात् निरादर करके मध्यस्थ भाव सें उपेक्षा करके सूत्रानुसार कथन करते है. श्रोताजनों को उपदेश करते है. ऐसे कथन करा शुद्ध देशना रुप विस्तार सहित तीसरा श्रद्धा का लक्षण.

⇒ स्खलित परिशुद्धि श्रद्धा का लक्षण :

संप्रति स्खलितपरिशुद्धि नामा चौथा श्रद्धा का लक्षण लिखते है. मूल गुण, उत्तरगुण की मर्यादा का उल्लंघन करना तिसका नाम अतिक्रम अतिचार कहते है, सो अतिचार ही डिंडीर जाग के पिंड की तरें उज्वल गुण गणां के मलिनता का हेतु होने सें मल अर्थात् मैल है, सोइ चारित्ररुप चंद्रमा कों कलंक की तरें कलंक है. सो कलंक प्रमादादि प्रमाद दर्पा कल्पादि करके, आकुट्टि करके हिंसादिका करणा साधु को प्रायें संभव नहि है, परंतु किसी तरे कांटे वाले मार्ग में यतन सें चलतां भी जैसें पग में काटा लग जाता है तैसे यतना करता हुआ जीव हिंसादि हो जाती है. आकुट्टिका उसकों कहते जो जान के करे १, दर्प्प उसकों कहते है जो जोरावरी सें पिचलीने करे २, विकथादि करके करे सो प्रमाद है ३, जो कारण सें करे सो कल्प कहते है ४, कदाचित् इन चारो प्रकार सें हिंसादिक करे

કરેલા ચારિત્રનો નાશ કરે છે અને આવા સમ્યગ્ દર્શનથી ભ્રષ્ટને દેખવો પણ યોગ્ય નથી ઇત્યાદિ આગમ વચન સાંભળીને પણ પોતાના આગ્રહરૂપી ગ્રહથી ગ્રસ્ત થયેલા ચિત્તવાળા જે ઉત્સૂત્ર કહે છે તે મહાસાહસિક છે, કારણ કે, જેનો આગળ પાછળનો કાંઠો નથી તેવા સંસાર સમુદ્રમાં મહાદુઃખ સ્વીકારવાથી. (મહાસાહસિક છે)

પ્રશ્ન—શું શાસ્ત્રને જાણીને પણ કોઈ અન્યથા પ્રરૂપણા કરે ?

ઉત્તર—કરે છે તે દેખાડીએ છીએ. દેખવામાં આવે છે કે, દુષમકાળમાં વક્ર અને જડ ઘણા સાહસિક જીવો ભવરૂપ ભયંકર સંસાર પિશાચથી નહીં ડરવાવાળા પોતાના મતિકલ્પિત કુયુક્તિઓ દ્વારા વિધિમાર્ગનો નિષેધ કરવામાં પ્રવર્તે છે. કેટલીક ક્રિયાઓ આગમમાં જે કથન નથી કરી તેને કરે છે અને આગમે જે નિષેધ નથી કરી, ચિરંતન મહાપુરુષોએ આચરણ કરી છે તેને અવિધિ કહીને નિષેધ કરે છે અને કહે છે કે, આ ક્રિયાઓ ધર્મીપુરુષોએ કરવા યોગ્ય નથી. કઈ કઈ ક્રિયાઓ વિષે. "चैत्यकृत्येषु स्नात्र बिंबप्रतिमा करणादि."

તે વિષયક પૂર્વપુરુષોની પરંપરાથી જે વિધિ ચાલી આવે છે, તેને અવિધિ કહે છે અને આ કાળની ચાલુ કરેલીને વિધિ કહે છે, એવું કહેવાવાળા અનેક દેખાય છે, તે મહાસાહસિક છે -

પ્રશ્ન—તેઓએ જે પ્રવૃત્તિ કરી છે તેને ગીતાર્થ પ્રશંસે કે નહીં ?

ઉત્તર—તે પ્રવૃત્તિને વિશુદ્ધ આગમ ઉપર બહુમાનપૂર્વક શ્રદ્ધા છે જેની એવા ગીતાર્થ શ્રુતના સંવાદ વિના અર્થાત્ સૂત્રમાં જે કથન નથી કરેલું, તે વિધિનું બહુમાન નથી કરતા પરંતુ તેનું અવધીરણ અર્થાત્ નિરાદર કરીને મધ્યસ્થભાવથી ઉપેક્ષા કરીને સૂત્રાનુસારે કથન કરે છે. શ્રોતાજનોને ઉપદેશ કરે છે. એવી રીતે શુદ્ધદેશનારૂપ ત્રીજું શ્રદ્ધાનું લક્ષણ વિસ્તાર સહિત કથન કર્યું.

⇒ સ્ખલિત પરિશુદ્ધિ શ્રદ્ધાનું લક્ષણ :-

હવે સ્ખલિત પરિશુદ્ધિ નામનું શ્રદ્ધાનું ચોથું લક્ષણ લખીએ છીએ. મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું તેનું નામ અતિક્રમ અતિચાર કહેવાય છે. તે અતિચાર જ ફીણના ઉઠેલા સમૂહની જેમ ઉજજવલ ગુણોના સમૂહને મલિન કરવાનું કારણ હોવાથી મલ અર્થાત્ મેલ છે. ચંદ્રમાના કલંકની જેમ તે ચારિત્રરૂપ ચંદ્રમાનું કલંક છે. તે કલંક પ્રમાદ આદિ પ્રમાદ, દર્પ, કલ્પ વગેરે કરીને, આકુટ્ટિ કરીને હિંસા વગેરે કરવું સાધુને પ્રાયઃ સંભવે નહીં. પરંતુ કાંટાવાળા માર્ગમાં જયણાપૂર્વક ચાલવા છતાં પણ જેવી રીતે પગમાં કાંટો લાગી જાય છે, તેવી રીતે જયણા કરવા છતાં કોઈ રીતે જીવહિંસા વગેરે થઈ જાય છે. જે જાણીને કરે તેને આકુટ્ટિ કહેવાય છે (૧) જે જબરજસ્તીથી પીલીને કરે તેને દર્પ કહેવાય છે, (૨) વિકથા આદિથી જે કરે તેને પ્રમાદ કહેવાય છે (૩) જે કારણે કરે તે કલ્પ કહેવાય છે (૪) કદાચ આ ચાર પ્રકારથી હિંસાદિ કરે.

⇒ साधुकुं दूषण लगने का दस प्रकार :

अथ दश प्रकार सें साधु कों दूषण लग जाते है. दर्प्प सें १, प्रमाद सें २, अजाणपणे सें ३, रोगपीडित होने सें ४, आपदा में पडने सें ५, शंका उत्पन्न होने सें ६, बलात्कार सें ७, भयकरके ८, द्वेषकरके ९, शिष्यादिक की परीक्षा वास्ते १०. इन पूर्वोक्त कारणों सें कदाचित् चारित्र में अतिचारादिक कलंक लग जावे तिसकों गुरु आगे आलोचन प्रगट करने सें शुद्ध करे प्रायश्चित्त लेने से. कौन शुद्ध करे ? जिसकों विमल श्रद्धा निष्कलंक धर्म की अभिलाषा होवे. शिवभद्र मुनिवत्. इति चतुर्थ लक्षण. इति दूसरा भाव साधु का प्रवरा श्रद्धानाम लक्षण. ऐसी श्रद्धावाला मुनि अभिनिवेश-असत् आग्रह करके रहित सुप्रज्ञापनीय होता है.

प्रश्न—क्या साधुओ को भी असत् ग्रह होता है ?

उत्तर—होता है. मतिमोह महात्म्य सें. मतिमोह किससें होता है सो लिखते है. जैनमत के शास्त्रो में इस प्रकार के सूत्र है. विधिसूत्र १, उद्यम सूत्र २, वर्णक सूत्र ३, भय सूत्र ४, उत्सर्ग सूत्र ५, अपवाद सूत्र ६, उभय सूत्र ७. इन सातों का स्वरूप एसें है. कितनेक विधिमार्ग के सूत्र है. यथा दशवैकालिक के पांचमे अध्ययने.

संपत्ते भिक्खकालंमि असंभंतो अमुच्छिओ, इमेण कम्मजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥१॥ इत्यादि तथा कितनेक उद्यम सूत्र है. यथा उत्तराध्ययन दशमे अध्ययने,

दुमपत्तए, पंडुयए जहा निवडइ रायगणाण अच्चए, एवं मणुयाण जीवियं समयं गोयम मा पमायए ॥१॥ इत्यादि तथा कितनेक वर्णक सूत्र है. ज्ञाता, उववाइ प्रमुख में. रिद्धि च्छमिय समिद्धा. इत्यादि

तथा कितनेक भय सूत्र है. जैसें नरक में मांस, रुधिर का कथन करना उक्तंच

नरएसु मंसरुहिराइ वन्नणं जं पसिद्धि मित्तेणा भय हेऊ इह रहतेसिं वेऊव्विय भाव उनतयं. इत्यादि. उत्सर्ग सूत्राणि यथा.

इच्चे सिं छण्हं जीवनिकायाणं नेवसयं दंडं समारंभिज्जा. इत्यादि. षट्जीवनिकाय के रक्षा के प्रतिपादक विधायक है. अपवाद सूत्र तो प्रायेछेद ग्रन्थो से जाने जाते है. तथा

नया लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ इंसमंवा, इक्कोवि पावाइ विवज्जयंतो, विहरिज्ज कामेसु य सज्जमाणो ॥१॥

इत्यादि भावार्थ—जब निपुण सहायक गुणाधिक अथवा बराबर गुणवाला न मिले तब पापां को वर्जता हुआ और काम में अनाशक्त होकर एकला भी विचरे

तथा तदुभय सूत्र जिनमें उत्सर्गापवाद दोनो युगपत् कहे जाते है. यथा

⇒ સાધુને દૂષણ લાગવાના દશ પ્રકાર :-

હવે દશ પ્રકારથી સાધુને દૂષણ લાગે છે. દર્પથી ૧, પ્રમાદથી ૨, અજાણપણાથી ૩, રોગથી પીડિત હોવાથી ૪, આપત્તિમાં પડવાથી ૫, શંકા ઉત્પન્ન થવાથી ૬, બલાત્કારથી ૭, ભયથી ૮, દ્વેષથી ૯, શિષ્યાદિકની પરીક્ષા માટે ૧૦. આ પૂર્વે કહેલા કારણથી કદાચ ચારિત્રમાં અતિચાર વગેરે કલંક લાગી જાય, તેને ગુરુ આગળ આલોચના પ્રગટ કરવા દ્વારા પ્રાયશ્ચિત લેવાથી શુદ્ધ કરે. કોણ શુદ્ધ કરે ? જેને નિષ્કલંકધર્મની નિર્મળ શ્રદ્ધા અભિલાષા હોય. શિવભદ્ર મુનિના જેમ. (તે શુદ્ધિ કરે) આ પ્રમાણે ચોથું લક્ષણ. આ પ્રમાણે ભાવસાધુનું શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધાનામનું બીજું લક્ષણ છે. આવી શ્રદ્ધાવાળા મુનિ અભિનિવેશ-અસત્ આગ્રહથી રહિત સુપ્રજ્ઞાપનીય હોય છે.

પ્રશ્ન—શું સાધુઓને પણ અસત્ ગ્રહ હોય છે ?

ઉત્તર—હોય છે. મતિમોહના મહાત્મ્યથી (હોય છે). મતિમોહ કેવી રીતે થાય છે ? તે કહે છે - જૈનમતના શાસ્ત્રોમાં આવા પ્રકારના સૂત્ર છે - વિધિસૂત્ર ૧, ઉદ્યમ સૂત્ર ૨, વર્ણક સૂત્ર ૩, ભય સૂત્ર ૪, ઉત્સર્ગ સૂત્ર ૫, અપવાદ સૂત્ર ૬, ઉભય સૂત્ર ૭. આ સાતેયનું સ્વરૂપ આવું છે - કેટલાક વિધિમાર્ગના સૂત્ર છે. જેમ દશવૈકાલિકના પાંચમા અધ્યાયમાં

संपत्ते भिक्खकालंमि असंभंतो अमुच्छिओ, इमेण कम्मजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥१॥ ઇત્યાદિ તથા કેટલાક ઉદ્યમ સૂત્ર છે જેમ ઉત્તરાધ્યયનના દશમા અધ્યાયમાં

दुमपत्तए, पंडुयए जहा निवडइ रायगणाण अच्चए, एवं मणुयाण जीवियं समयं गोयम मा पमायए ॥१॥ ઇત્યાદિ તથા કેટલાક વર્ણક સૂત્ર છે. જ્ઞાતા, ઉવવાઈ વગેરેમાં रिद्धिच्छमिय समिद्धा. ઇત્યાદિ

તથા કેટલાક ભયસૂત્ર છે. જેવી રીતે નરકમાં માંસ, લોહીનું કથન કરવું કહ્યું છે કે -

नरएसु मंसरुहिराइ वन्नणं जं पसिद्धि मित्तेणा भय हेऊ इह रहतेसिं वेऊव्विय भाव उनतयं. ઇત્યાદિ ઉત્સર્ગ સૂત્રો જેમ કે,

इच्चे सिं छण्हं जीवनिकायाणं नेवसयं दंडं समारंभिज्जा. ઇત્યાદિ ષડ્જીવની કાયની રક્ષાના પ્રતિપાદક-વિધાયક છે.

અપવાદ સૂત્ર તો પ્રાયઃ કરીને છેદગ્રંથોથી જણાય છે. તે આ પ્રમાણે -

नया लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ इंसमंवा, इक्कोवि पावाइ विवज्जयंतो, विहरिज्ज कामेसु य सज्जमाणो ॥१॥ ઇત્યાદિ

ભાવાર્થ :- જ્યારે નિપુણ સહાયક ગુણાધિક હોય અથવા બરાબર ગુણવાળા ન મળે ત્યારે પાપોને છોડતાં થકાં કામમાં અનાસક્ત થઈને એકલા પણ વિચરે.

તથા તદુભય સૂત્ર જેમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ બંને એક સાથે કહેવામાં આવે છે. જેમ કે,

अज्झाणां अभावे समं अहियासियव्वउ वाही तझावं मिऊविहिणा पडियार पवत्तणं नेयं ॥ इत्यादि.

भावार्थ—जीस रोग व्याधि के हुए आर्त्तध्यान न होवे तब तो सहनी जेकर आर्त्तध्यान तिस रोग-व्याधि के हुए हुवे तब तिसके उपचार में वर्त्तना. औषधी करणी. ऐसे नाना प्रकार के स्वसमय परसमय, निश्चय व्यवहार, ज्ञान क्रियादि, नानां नयो के मत के प्रकाशक, सिद्धांत में गंभीरभाववाले, महा मतिवालो के जानने योग्य जिनका अभिप्राय है, ऐसे सूत्र है. तिन पूर्वोक्त सूत्रां का विषय विभाग, इस सूत्र का यह विषय है, ऐसे न जानता हुआ ज्ञानावरण कर्म के उदय से मतिमोह होता है, तब वो जीव अपणे को और उपासक को असत् आग्रह, असत् बोध उत्पन्न करता है. जमालीवत्. ऐसे मूढ अर्थी विनीत को, गीतार्थ संविज्ञ गुरु पूज्य, परोपकार करणे में रसीक, दया से विचारते है, यह प्राणी दुर्गति में न जावे. ऐसी अनुग्रह बुद्धि करके प्रेरे हुए प्रतिबोध करते हैं, आगमोक्त युक्तिकरके जिसको प्रतिबोध के योग्य जानते है. अयोग्य को तो सर्वज्ञ भी प्रतिबोध करणे सामर्थ्य नहि है. सो भी प्रतिबोध योग्य मुनि सुनंदराजऋषि के सदृश सरलभाव से होता है. इति कथन करा प्रज्ञापनीयत्वनामा भाव साधु का तीसरा लिंग.

संप्रति क्रिया में अप्रमाद ऐसा चौथा लिंग लिखते है. भली जो होवे गति सो कहिये सुगति-मुक्ति तिसके वास्ते चारित्र-यति धर्म है. तदुक्तम्

विरहिततरकांडा बाहुदंडैः प्राचण्डं, कथमपि जलराशिं धीधना लंघयन्ति, नतु कथमपि सिद्धिः साध्यते शीलहीनैर्द्दढयत इति धर्मे चित्तमेवं विदित्वा ॥१॥

सो चारित्र षट्काय का संयम ही है. पृथ्वी, जल, ज्वलन, पवन, वनस्पति, त्रसकाय की रक्षा करणी सोइ चारित्र है. इन छहों कायो में सें एक जीवनिकाय की विराधना करता हुआ जगदीश्वर की आज्ञा लोपनेवाला साधु संसार का वर्धक है तथा चाहु

प्रतिहतसकलव्यामोहतमिश्राः श्रीधर्मदास गणि मिश्राः कोई राजा का मंत्री सर्व वस्तु राजा की, स्वाधीन भी कर लेता है तो राजा की आज्ञा खंडन करे तो वध, बंधन, द्रव्यहरणादि दंड पाता है, तैसें छकाय महाव्रत सर्व निवृति ग्रहण करके जेकर एक कायादिक की विराधना करते तो संसार समुद्र में भ्रमण करे तथा षट्काय और महाव्रत का पालना यह यति का धर्म है. जेकर तिनकी रक्षा न करे तब कहो शिष्य ! तिस धर्म का क्या नाम है ? षट्काय की दया विवर्जित पुरुष नतो दीक्षित साधु है-साधु धर्म सें भ्रष्ट होने सें और नतो गृहस्थ है, दानादि धर्म सें रहित होने सें. यहां मागधी गाथा नहि लिखी किंतु तिनका अर्थ लिखता है.

सो पूर्वोक्त पुरुष संयम पालने को समर्थ नहि है, विकथा करणें से. विरुद्ध कथा, राज कथादि

अज्झाणां अभावे समं अहियासियव्वउ वाही तझावं मिऊविहिणा पडियार पवत्तणं नेयं ॥ ઈત્યાદિ

ભાવાર્થ :- જ્યારે રોગનો વ્યાધિ થયે છતે આર્તધ્યાન ન થાય તો સહન કરવું, જો આર્ત્તધ્યાન થાય તો રોગની વ્યાધિનો ઉપચાર કરવો ઔષધ કરવું. આવા વિવિધ પ્રકારના સ્વશાસ્ત્ર-પરશાસ્ત્ર નિશ્ચય અને વ્યવહાર, જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે વિવિધ નયોના મતના પ્રકાશક સિદ્ધાન્તમાં ગંભીર ભાવવાળા, મહા બુદ્ધિશાળીઓને જાણવા યોગ્ય છે. જેમનો અભિપ્રાય એવા સૂત્રો છે. તે પૂર્વોક્ત સૂત્રોનો વિષય વિભાગ આ સૂત્રનો આ વિષય છે એવું નહીં જાણતા છતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી મતિમોહ થાય છે, ત્યારે તે જીવ પોતાને અને ઉપાસકને અસદ્ આગ્રહ અને અસત્ મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. જમાલીની જેમ, આવો મૂઢ અર્થી વિનીતને ગીતાર્થ સંવિગ્ન ગુરુ અને પૂજ્ય પરોપકાર કરવામાં રસિક દયાથી વિચારે છે, આ પ્રાણી દુર્ગતિમાં ન જાય એવી અનુગ્રહ બુદ્ધિથી પ્રેરણા કરતા-કરતા પ્રતિબોધ કરે છે. આગમમાં કહેલી યુક્તિથી જેને પ્રતિબોધ માટે યોગ્ય જાણે છે (તેને પ્રતિબોધ કરે છે) અયોગ્યનો તો સર્વજ્ઞનું પણ પ્રતિબોધ કરવાનું સામર્થ્ય નથી. તે પણ પ્રતિબોધને યોગ્ય મુનિ સુનંદ રાજર્ષિની જેમ સરળ ભાવથી થાય છે. આ પ્રમાણે ભાવસાધુનું પ્રજ્ઞાપનીયત્વ નામનું ત્રીજુ લિંગ કથન કર્યું.

હવે ક્રિયામાં અપ્રમાદ એ ચોથું લિંગ લખીએ છીએ - સારી જે ગતિ હોય તે સુગતિ-મુક્તિ કહેવાય છે. તેના માટે ચારિત્ર-યતિધર્મ છે. તેથી કહેવાયું છે કે,

विरहिततरकांडा बाहुदंडैः प्राचण्डं, कथमपि जलराशिं धीधना लंघयन्ति, नतु कथमपि सिद्धिः साध्यते शीलहीनैर्दढयत इति धर्मे चित्तमेवं विदित्वा ॥१॥

તે ચારિત્ર ષટ્કાયનું સંયમ જ છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, ત્રસકાયના રક્ષા કરવી તે જ ચારિત્ર છે. આ છ કાયોમાંથી એક જીવનિકાયની વિરાધના કરતાં થકાં જગદીશ્વરની આજ્ઞા લોપવાવાળા (ભંજક) સાધુ સંસારને વધારનારા છે. તેથી જ કહેવાયું છે કે,

प्रतिहतसकलव्यामोहतमिश्राः श्रीधर्मदास गणि मिश्राः કોઈ રાજાનો મંત્રી રાજાની બધી વસ્તુ પોતાને આધીન કરી લે છે. તેથી રાજાની આજ્ઞા ખંડન કરવાથી તે વધ, બંધન, દ્રવ્યનું હરણ વગેરે દંડ મેળવે છે. તેવી રીતે છકાયની રક્ષા, મહાવ્રતનું પાલન અને સર્વવિરતિગ્રહણ કરીને જો એક કાય વગેરેની વિરાધના કરે, તો સંસાર સમુદ્રમાં ભ્રમણ કરે છે તથા છકાય અને મહાવ્રતનું પાલન આ યતિનો ધર્મ છે. જો તેની રક્ષા ન કરે તો કહો શિષ્ય ! તે શું ધર્મનું નામ હોય ? છકાયની દયાથી રહિત પુરુષ દીક્ષિત સાધુ નથી. સાધુ ધર્મથી ભ્રષ્ટ હોવાથી અને દાનાદિ ધર્મથી રહિત હોવાથી ગૃહસ્થ પણ નથી. અહીંયાં માગધી ગાથા લખી નથી પરંતુ તેનો અર્થ લખીએ છીએ.

તે પૂર્વે કહેલો પુરુષ સંયમ પાળવા માટે સમર્થ નથી. રાજકથા, વિરુદ્ધ કથા વગેરે વિકથા

जैसें उपर रोहणी के दृष्टांत में स्वरूप लिखा है तैसें जानना. विषय कथा, विकथादि प्रमाद युक्त, संयम पालने समर्थ नहि है. इस वास्ते साधु को प्रमाद नहि करणा चाहिये. प्रमाद ही विशेष करके कष्ट का हेतु है. सोइ कहते है. प्रवज्या-जिनमत की दिक्षा तिसको विद्या जिसकी देवी अधिष्ठाता होवे तिस विद्यां को साधता हुआ जो प्रमादवान् होवे तिसकों विद्या सिद्ध नहि होती है, किंतु उपद्रव करती है. तैसें ही पारमेश्वरी दिक्षा विद्या की तरे मह़ा अनर्थ करती है अर्थात् शीतल विहारी, पार्श्वस्थादिक कों जिन दिक्षा सुगति के तांइ नहि किंतु देव दुर्गति और दीर्घ भवभ्रमणरूप कष्ट की करता है. आर्य मंगुवत्. क्योंकि शास्त्र में कहा है. शीतल विहार सें दीर्घकालतक संसार में बहुत क्लेश पाता है. तीर्थंकर १, प्रवचन २, श्रुत ३, आचार्य ४, गणधर ५, महर्द्धिक ६. इनकी बहुत वार आशातना करते तो अनंत संसारी होवे. इस वास्ते साधु ने सदा अप्रमादी होना चाहिये. प्रमाद का ही युक्त्यंतरसें निषेध करते है. प्रतिलेखना चलनादि चेष्टक्रिया व्यापार षट्काय के घातक हेतु प्रमादी साधु की सर्व क्रिया सिद्धांत में कही है. इस वास्ते साधु सर्व क्रियायों में अप्रमत्त हो के प्रवर्त्ते.

⇒ अप्रमादी साधु का स्वरूप :

अथ अप्रमादी साधु जैसा होवे सो लिखते है. जो व्रतो में अतिचार न लगावे, प्राणातिपात व्रत में त्रस-थावर जीवां को संघट्टन परितापन, उपद्रव न करे. मृषावाद व्रत में सूक्ष्म मृषावाद अजाणपणें से और बादर जाण के न बोले. अदत्तादान व्रत में सूक्ष्म अदत्तादान स्थानादिक की आज्ञा विना लेके न रहे और बादर स्वामि १, जीव २, तीर्थंकर ३, गुरु ४. इनकी आज्ञा विना भोजनादिक न करे. चौथे व्रत में नव गुप्ति सहित ब्रह्मचर्य पाले पांच में व्रत में सूक्ष्म वालादि की ममत्व न करे बादर अनेषणीय आहारादि न ग्रहण करे. मूर्छा सें अधिक उपकरण न राखे. रात्रिभोजन विरति में सूक्ष्म लेप मात्र वासी न राखे और बादर दीन में लेकर रात कों खावे १, रात्रि में लेकर दीन में खावे २, दीन में लेकर अगले दीन में खावे ३, रात्रि में लेकर रात्रि में खावे ४. इन चारों प्रकार सें भोजन न करे. ऐसें सर्व व्रतां के अतिचार टाले और पांच समिति, तिन गुप्ति में उपयोगवान होवे. अधिक क्या लिखे. स्थिर चित्त होकर पाप हेतु प्रमाद की सर्व क्रिया वर्जे और अवसर में जो जिस प्रतिलेखनादि क्रिया का अवसर होवे तिसमें सर्व क्रिया करे. प्रमाद सें अधिक ओछी क्रिया न करे. अन्य क्रिया करता हुआ विच में अन्य क्रिया न करे. सर्व क्रिया सूत्रोक्त रीति सें करे. सूत्र तिसकों कहते है जो गणधरों ने रचे होवे, प्रत्येक बुद्धियों के रचे, श्रुत केवलि के रचे, अभिन्न दश पूर्वधर कें रचे, इनकों निश्चय सम्यक्त्वान्, सद्भूतार्थ, सत्यार्थवादी होने सें इनका कथन सत्य है. इनके विना जो कोइ इनके कहे अनुसार कहे सो भी सत्य सूत्र ही जानना. ऐसी पूर्वोक्त क्रिया करे अप्रमाद सें. सो जिन मत में अप्रमत्त साधु है. इति कथन करा क्रिया में अप्रमादनामा

કરવાથી. જેવી રીતે ઉપર રોહણીના દૃષ્ટાંતમાં સ્વરૂપ લખ્યું છે તેવું જાણવું. વિષયકથા, વિકથા વગેરેથી યુક્તજીવ સંયમ પાળવામાં સમર્થ નથી તેથી સાધુએ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. પ્રમાદ જ વિશેષે કરીને કષ્ટનું કારણ છે તે જ કહે છે, પ્રવજ્યા એટલે જિનમતની દીક્ષા તેને વિદ્યા છે અધિષ્ઠાતા દેવી જેની એવી તે વિદ્યાને સાધતાં થકાં જે પ્રમાદવાન થાય તેને વિદ્યા સિદ્ધ થતી નથી પરંતુ ઉપદ્રવ કરે છે તેવી રીતે પારમેશ્વરી દીક્ષા વિદ્યાની જેમ મહાઅનર્થ કરે છે અર્થાત્ શીતલ વિહારી, પાર્શ્વસ્થ વગેરેને જિનદીક્ષા સુગતિનો હેતુ નથી, દેવ દુર્ગતિ અને દીર્ઘ સંસારના ભ્રમણરૂપ કષ્ટ જ કરે છે આર્યમંગુની જેમ. કારણ કે, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે શીતલ વિહારથી સંસારમાં દીર્ઘકાળ સુધી ઘણો ક્લેશ પામે છે. તીર્થંકર ૧, પ્રવચન ૨, શ્રુત ૩, આચાર્ય ૪, ગણધર ૫, મહર્દ્ધિક ૬. આ છની ઘણી વાર આશાતના કરે તો અનંત સંસારી થાય. તેથી સાધુએ હંમેશાં અપ્રમાદી થવું જોઈએ. બીજી યુક્તિથી પ્રમાદનો જ નિષેધ કરે છે. પ્રમાદી સાધુની સર્વક્રિયા પડિલેહણ ચાલવું વગેરે જે ચેષ્ટા એટલે કે ક્રિયાનો વ્યાપાર છકાયના નાશનો હેતુ સિદ્ધાંતમાં કહી છે. તેથી સાધુ સર્વ ક્રિયાઓમાં અપ્રમત્ત થઈને પ્રવર્તે.

⇒ અપ્રમાદી સાધુનું સ્વરૂપ :-

હવે અપ્રમાદી સાધુ જેવા પ્રકારના હોય તે લખે છે. જેઓ વ્રતમાં અતિચાર ન લગાડે, પ્રાણાતિપાત વ્રતમાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનું સંઘટ્ટન (ભેગા કરવા), પરિતાપ રૂપ ઉપદ્રવ ન કરે, મૃષાવાદ વ્રતમાં સૂક્ષ્મમૃષાવાદ એટલે અજાણપણે પણ અસત્ય ન બોલે અને બાદરમૃષાવાદ એટલે અસત્ય જાણીને ન બોલે. અદત્તાદાન વ્રતમાં સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન એટલે આજ્ઞા વિના સ્થાન વગેરે લઈને રહે અને બાદર અદત્તાદાન એટલે સ્વામી ૧, જીવ ૨, તીર્થંકર ૩, ગુરુ ૪. આ ચારની આજ્ઞા વિના ભોજન આદિ ન કરે, ચોથા વ્રતમાં નવગુપ્તિ સહિત બ્રહ્મચર્ય પાળે, પાંચમાં વ્રતમાં સૂક્ષ્મ પરિગ્રહ-વાળ આદિનું મમત્વ ન કરે, બાદર પરિગ્રહ અનેષણીય (દોષિત) આહારાદિ ગ્રહણ ન કરે, મૂર્ચ્છાથી વધારે ઉપકરણ ન રાખે. રાત્રિભોજન વિરતિમાં સૂક્ષ્મ રાત્રિભોજન એટલે લેપમાત્ર પણ વાસી ન રાખે અને બાદર રાત્રિભોજન એટલે દિવસે લઈ રાત્રે ખાય ૧, રાત્રે લઈ દિવસે ખાય ૨, દિવસે લઈ બીજા દિવસે ખાય ૩, રાત્રિમાં લઈ રાત્રિમાં ખાય ૪. આ ચાર પ્રકારે ભોજન ન કરે. આવી રીતે સર્વવ્રતોના અતિચારોને ટાળે અને પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિમાં ઉપયોગવાળા હોય. વધારે શું લખીએ. સ્થિર ચિત્તવાળા થઈને પાપના હેતુભૂત પ્રમાદવાળી સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ કરે અને અવસરે અર્થાત્ જે અવસરે પડિલેહણ વગેરે જે ક્રિયાનો અવસર હોય તેમાં બધી ક્રિયા કરે, પ્રમાદથી વધારે-ઓછી ક્રિયા ન કરે અન્ય ક્રિયા કરતા-કરતા વચમાં બીજી ક્રિયા ન કરે. સર્વક્રિયા સૂત્રમાં કહેલી રીતિથી કરે. સૂત્ર તેને કહેવાય કે જે ગણધરે રચેલા હોય, પ્રત્યેક બુદ્ધે રચેલા હોય, શ્રુત કેવલીએ રચેલા હોય, અભિન્ન દશ પૂર્વધરે રચેલા હોય. આ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વવાળા અને વિદ્યમાન અર્થ અને સત્ય અર્થને બોલનારા હોવાથી તેમનું કથન સત્ય છે. એમના વિના જો કોઈ એમના કથન અનુસારે કહે તો પણ સત્યસૂત્ર જ સમજવું. આવી પૂર્વોક્ત ક્રિયા અપ્રમાદથી

भाव साधु का चौथा लिंग.

संप्रति जिस अनुष्ठान के करणे की शक्ति होवे सो अनुष्ठान करे ऐसा पांचमां लिंग लिखते है. संहनन वज्र रीषभ नाराचादि और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव इनके उचित ही अनुष्ठान करे. अनुष्ठान तप १, कल्प २. प्रतिमादि जिस संहननादिक में जो निर्वहण कर शकिये सोइ अनुष्ठान करे. क्योंकि अधिक करे तो पूरा न होवे. बीच में छोडना पडे. प्रतिज्ञा का भंग होवे. फेर कैसें अनुष्ठान का आरंभ करे जिसमें लाभ बहुत हुवे और संयम को बाधा न होवे और प्रारंभित अनुष्ठान बहुतवार–वारंवार कर शके, क्योंकि अनुचित अनुष्ठान करके पीडित हुआ फेर उस अनुष्ठान के करणे में उत्साह नहि करता है. जैसें साधु रोगी हो जावे, तिसकी चिकित्सा करे तो सदोष औषधी लेनी पडे. जेकर सदोष औषधी न करे तब अविधि सें मरे और संयम की अंतराय होवे इसी वास्ते कहा है. सो तप करणा जिससें मन में आर्त्तध्यान न होवे और जिससें इंद्रियां की हानि न होवे और योगां की हानि न होवे तिस अनुष्ठान के करणे में अन्यजन समान धर्मीयों को करणे की देखादेखी इच्छा उत्पन्न होवे. फिर कैसी क्रिया करे, जिसके करणे सें गच्छ की, गुरु की उन्नति होवे. धन्य यह गच्छ गुरु है. जिसके सहाय सें ऐसें ऐसें दुष्कर कारक मुनि दिखते है, ऐसें लोक श्लाघा करे तथा जिससें जिनशासन की उन्नति होवे. बहुत अच्छा यह जैनमत है. हम भी इसको अंगीकार करेंगे. फेर कैसी क्रिया करे जिससें इसलोक, परलोक की वांछा न करे. आर्य महागिरि भगवंत का चरित वृत्तांत स्मरण करता हुआ सत्क्रिया करे. अत्र कथा ज्ञेया पूर्वोक्त अर्थ प्रगटपणें कहते है. जिसके करणे की सामर्थ्य होवे. समिति, गुप्ति, प्रतिलेखना, स्वाध्याय, अध्ययनादि तिसके करणे में आलस्य न करे. सो साधु चारित्र संयम, विशुद्ध निःकलंक, कालसंहनन आदि के अनुसारे संयम पालने सामर्थ्य है. क्योंकि शक्यानुष्ठान ही इष्ट सिद्धि का हेतु है.

प्रश्न—धर्म भी करता हुआ कोई असत् आरंभ अशक्यानुष्ठान करता है ?

उत्तर—मतिमोह मान के अतिरेक सें करता है. किसकी तरे करता है ? जो कोई मंदमति गुरु धर्माचार्य कों अपमान करे यह गुरु हीनाचारी है. ऐसी अवज्ञा सें गुरु कों देखता हुआ आरंभ करता है. अशक्यानुष्ठान का जो काल संहननादिक करके हो नहीं शकता है जिनकल्पादिक का मार्ग जिसकों शुद्ध गुरु नहि कर शकते है तिसकों मतिमोह अभिमान की अधिकता सें उद्धत अभिमानी जीव करता है सो कदापि नहि चल शकता है. शिवभूति आदि दिगंबर वत्. इति कथन करा शक्यानुष्ठानारंभ रुप पांचमा भाव साधु का लिंग.

अथ गुणानुराग नामा छठा लिंग लिखते है. चरण सत्तरि ७०, करण सत्तरि ७० रुप मूल गुण, उत्तर गुणां में राग–प्रतिबंध शुद्ध चारित्र निष्कलंक संयम का रागी और परिहरे–वर्जे तिस गुणानुराग सें दूषणां को कैसे दूषणां को गुणा गणां के मलीनता करणें के हेतुयों को ज्ञानादिकों के अशुद्धि हेतुयों को

કરે જિનમતમાં તે અપ્રમત્ત સાધુ છે. આ પ્રમાણે ક્રિયામાં અપ્રમાદ નામનું ભાવસાધુનું ચોથું લિંગ કહ્યું.

હવે જે અનુષ્ઠાન કરવાની શક્તિ હોય તે અનુષ્ઠાન કરે આવું પાંચમું લિંગ લખે છે. વજ્રઋષભનારાચ વગેરે સંઘયણ અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને ઉચિત જ અનુષ્ઠાન કરે. અનુષ્ઠાન તપ ૧, કલ્પ ૨, જે સંઘયણ વગેરેમાં જે પ્રતિમા વગેરેનું નિર્વહન (વહન) કરી શકીએ તે જ અનુષ્ઠાન કરે. કારણ કે, વધારે કરે તો પૂરું ન થાય વચ્ચે છોડી દેવું પડે, પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય. વળી કેવા અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરે જેમાં લાભ ઘણો હોય અને સંયમને બાધા ન પહોંચે તેમજ પ્રારંભેલું અનુષ્ઠાન-વારંવાર કરી શકે. કારણ કે, અનુચિત (પોતાને માટે ઉચિત ન હોય તેવું) અનુષ્ઠાન કરીને પીડાયેલો જીવ ફરી તે અનુષ્ઠાન કરવામાં ઉત્સાહિત થતો નથી. જેમ સાધુ રોગી થઈ જાય તેની ચિકિત્સા કરે તો દોષિત ઔષધિ લેવા પડે. જો દોષિત ઔષધિ ન કરે તો અવિધિથી મરે અને સંયમનો અંતરાય થાય. આથી કહ્યું છે કે, તેવો તપ કરવો, જેથી મનમાં આર્તધ્યાન ન થાય અને જેનાથી ઈન્દ્રિયની હાનિ ન થાય અને યોગોની હાનિ ન થાય. તેવું અનુષ્ઠાન કરવામાં અન્યજન-સમાન ધાર્મિકોને દેખા-દેખીથી કરવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય. વળી કેવી ક્રિયા કરે ? જે કરવાથી ગચ્છની અને ગુરુની નામના વધે. આ ગચ્છ અને ગુરુ ધન્ય છે જેની સહાયથી આવું દુષ્કર-દુષ્કર કરનારા મુનિઓ દેખાય છે, લોકો એવી પ્રશંસા કરે તથા જેનાથી જિનશાસનની ઉન્નતિ થાય. આ જૈનમત ઘણો સારો છે, અમે પણ એને સ્વીકારીએ. વળી કેવી ક્રિયા કરે ? જેનાથી આલોક અને પરલોકની વાંચ્છા ન કરે. આર્યમહાગિરિ ભગવંતના ચરિત્રના વૃત્તાન્તનું સ્મરણ કરતાં-કરતાં સારી ક્રિયા કરે. અહીંયાં કથા જાણવી. પૂર્વે કહેલા અર્થને પ્રગટપણે કહે છે - જે કરવાનું સામર્થ્ય હોય, સમિતિ, ગુપ્તિ, પડિલેહણ, સ્વાધ્યાય, અધ્યયન વગેરે કરવામાં આળસ ન કરે, તે સાધુનું ચારિત્ર-સંયમ, વિશુદ્ધ-નિષ્કલંક કાળ સંઘયણ આદિના અનુસારે સંયમ પાળવામાં સામર્થ્ય છે. કારણ કે, શક્ય અનુષ્ઠાન જ ઈષ્ટસિદ્ધિનો હેતુ છે.

પ્રશ્ન—ધર્મ કરતાં-કરતાં પણ કોઈ અસદ્ આરંભવાળું અનુષ્ઠાન કરે છે ?

ઉત્તર—મતિમોહ - માનના અતિરેકથી કરે છે, કોની જેમ કરે છે ? જેમ કોઈ મંદમતિ ગુરુ ધર્માચાર્યનું અપમાન કરે કે આ ગુરુ હીન આચારવાળા છે. આવી અવજ્ઞાથી ગુરુને દેખતો થકો આરંભ કરે છે, કાલ સંહનન વગેરે દ્વારા જે નથી થઈ શકતું તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને-જિતકલ્પ વગેરે માર્ગ જેને શુદ્ધ ગુરુ નથી કરી શકતાં તેને મતિમોહ કે અભિમાનની અધિકતાથી ઉદ્ધત અભિમાની જીવ કરે છે. તે કદાપિ ચાલી શકે નહીં. શિવભૂતિ આદિ દિગંબરની જેમ. આ પ્રમાણે શક્યાનુષ્ઠાનારંભરૂપ ભાવસાધુનું પાંચમું લિંગ કથન કર્યું.

હવે ગુણાનુરાગ નામનું છઠ્ઠું લિંગ લખીએ છીએ. ચરણસત્તરી. ૭૦, કરણસત્તરી ૭૦ રૂપ મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોમાં રાગ-પ્રતિબંધ અર્થાત્ શુદ્ધચારિત્ર અને નિષ્કલંક સંયમનો રાગી હોય અને તે ગુણાનુરાગથી દૂષણોનો ત્યાગ કરે. કેવા દૂષણોનો ત્યાગ કરે ? ગુણોના સમૂહને મલિન

भाव साधु.

अथ गुणानुरागका ही लिंग कहते है. थोडा सा भी जिसमें गुण होवे तिसके गुण की भावसाधु प्रशंसा करे. कुथित कृष्ण सारमेय शरीरे सित दंतपंक्ति श्लाघाकारक कृष्ण वासुदेववत् और दोष लेश मात्र भी प्रमाद सें स्खलित हुए अपने आपकों निस्सार मानें. धिग् है मेरे को प्रमादशील कों. इस रीतिवाला भावयति होता है. कर्ण स्थापित विस्मृत श्रुंठी खंडा पश्चिम दश पूर्वधर श्री वज्रस्वामिवत्. इहां कृष्णवासुदेव और वज्रस्वामि की कथा जाननी तथा गुणानुराग को ही लिंगांतर कहते है. क्षयोपशम भाव सें पाये है जे ज्ञान, दर्शन, चारित्रादि रुप गुण तिनकों जैसें माता प्रियपुत्र कों पालती है तैसें पाले तथा गुणवान के मिलने सें ऐसा आनंद मानता है जैसा चिरकाल सें प्रदेश गये प्रियबंधव के मिलने सें आनंद होता है. तद्यथा.

असतां संगपंकेन यन्मनो मलिनीकृतम् ।
तन्मेऽद्य निर्मलीभूतं साधु संबंधवारिणा ॥१॥
पूर्वपुण्यतरोरद्य फलं प्राप्तं मयानघम् ।
संगेनासंगचित्तानां साधुनां गुणवारिणाम् ॥२॥

तथा गुणानुराग सें ही उद्यम करता है. भावसार, सद्भाव सुंदर हो के ध्यान, अध्ययन, तप प्रमुख साधु के कृत्यो में और क्षायक भाव सें जो उत्पन्न होते है ज्ञान, दर्शन, चारित्र रुप गुण रत्न, तिनका अभिलाषी होवे. होती ही है उद्यमवंत को अपूर्वकरण, क्षपकश्रेणि क्रम करके केवलज्ञानादिक की संप्राप्ति. यह कथन जैनमत में प्रसिद्ध है. गुणानुराग गुण का ही प्रकारांतर सें लक्षण कहते है. अपणा स्वजन होवे १, शिष्य होवे २, अपणा पूर्वकाल का उपकारी होवे ३, एक गच्छ का वसनेवाला होवे ४. इनके उपर जो राग करणा है सो गुणानुराग नहि कहा जाता है.

प्रश्न—तब साधुचारित्रिया इन स्वजनादिकों के साथ कैसें वर्त्ते करुणा परदुःखनिवारण बुद्धि उक्तंच.

परहितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥१॥

तिस करुणा करके रसिक राग द्वेष छोड के स्वजनादिक को शिक्षा करे अर्थात् स्वजनादिका को तथा अन्य जनां को मोक्षमार्ग में प्रवर्त्तावे. गुणानुराग का फल कहते है. उत्तम-उत्कृष्ट जे गुण ज्ञानादिक तिन में रागप्रीति प्रकर्ष होने सें दुषमकाल, निर्बल संहननादि दूषणो करके पूर्ण धर्म सामग्री नहि प्राप्ति हुई है, सो सामग्री गुणानुरागी पुरुष कों भवांतर में पावणी दुर्लभ नहि, किंतु सुलभ है. कथन करा गुणानुराग रुप छठा भाव साधु का लिंग.

કરવામાં હેતુભૂત અને જ્ઞાનાદિકની અશુદ્ધિના કારણભૂત એવા દૂષણોને ભાવસાધુ છોડી દે.

હવે ગુણાનુરાગના લિંગ કહીએ છીએ, થોડો પણ ગુણ જેમાં હોય તે ગુણની ભાવસાધુ પ્રશંસા કરે છે, કોહવાયેલી કાળી કુતરીના શરીરમાં સફેદ દાંતની શ્રેણિની પ્રશંસા કરનાર કૃષ્ણ વાસુદેવની જેમ અને પ્રમાદથી સ્ખલના થયે છતે થોડા પણ દોષથી પોતે પોતાને નિસ્સાર માનેધિક્કારે છે મારા પ્રમાદરૂપ સ્વભાવને. આવા પ્રકારના ભાવયતિ હોય છે. કાન પર મૂકેલા સૂંઠના ટુકડા ભૂલી ગયેલા છેલ્લા દશ પૂર્વધર વજ્ર સ્વામીની જેમ. અહીંયાં કૃષ્ણ વાસુદેવ અને વજ્રસ્વામીની કથા જાણવી. તથા ગુણાનુરાગના જ બીજા લિંગો કહે છે. માતા જેવી રીતે પ્રિય પુત્રને પાળે છે, તેવી રીતે ક્ષયોપશમ ભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ગુણને પાળે તથા ગુણવાનને મળવાથી એવો આનંદ માને છે કે, જેવી રીતે લાંબા કાળથી પરદેશ ગયેલા પ્રિય બાંધવને મળવાથી આનંદ આવે, તે આ પ્રમાણે -

असतां संगपंकेन यन्मनो मलिनीकृतम् ।
तन्मेऽद्य निर्मलीभूतं साधु संबंधवारिणा ॥१॥

पूर्वपुण्यतरोरद्य फलं प्राप्तं मयानघम् ।
संगेनासंगचित्तानां साधुनां गुणवारिणाम् ॥२॥

હવે ગુણાનુરાગથી જ ભાવપ્રધાન સદ્ભાવથી સુંદર થઈને ધ્યાન, અધ્યયન, તપ વગેરે સાધુના કાર્યોમાં ઉદ્યમ (પ્રયત્ન) કરે છે અને ક્ષાયિકભાવથી ઉત્પન્ન થતા જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ ગુણરત્નો તેનો અભિલાષી હોય છે. ઉદ્યમવાળાને જ અપૂર્વકરણ, ક્ષપકશ્રેણિના ક્રમથી કેવળજ્ઞાન વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ કથન જૈનમતમાં પ્રસિદ્ધ છે. બીજી રીતે ગુણાનુરાગ નામના ગુણનું લક્ષણ કહે છે - પોતાનો સ્વજન હોય ૧, શિષ્ય હોય ૨, પોતાના પૂર્વકાળના ઉપકારી હોય ૩, એક ગચ્છમાં રહેવાવાળા હોય ૪. એમની ઉપર રાગ કરવો તે ગુણાનુરાગ કહેવાતો નથી.

પ્રશ્ન—તો ચારિત્રીયા સાધુ આ સ્વજન વગેરે સાથે કેવી રીતે રહે. કરુણા-બીજાના દુઃખને દૂર કરવાની બુદ્ધિ અને કહ્યું છે કે -

परहितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥१॥

તે કરુણામાં રસિક એવા સાધુ રાગ-દ્વેષને છોડીને સ્વજન વગેરેને શિક્ષા કરે અર્થાત્ સ્વજન વગેરેને તથા બીજા માણસોને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તાવે. ગુણાનુરાગનું ફળ કહે છે, ઉત્તમ-ઉત્કૃષ્ટ એવા જે જ્ઞાનાદિગુણો તેમાં રાગ-પ્રીતિનો પ્રકર્ષ થવાથી દૂષમકાળ, નિર્બળ સંઘયણ આદિ દૂષણોથી ધર્મની પૂર્ણ સામગ્રી પ્રાપ્ત નથી થઈ તે સામગ્રી ગુણાનુરાગી પુરુષને બીજા ભવમાં પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ નથી પરંતુ સુલભ છે. આ પ્રમાણે ગુણાનુરાગરૂપ ભાવસાધુનું છઠ્ઠુ લિંગ કથન કર્યું.

अथ गुरु की आज्ञा आराधना रूप सातमा लिंग लिखते है. प्रथम गुरु किस कों कहीये ? जो छत्तीस गुणां करके युक्त होवे तिसकों गुरु अर्थात् आचार्य कहतें है. वे छत्तीस गुण येह है.

⇒ आचार्य के छत्रीस गुण :-

आर्य देश में जन्म्या होवे तिसका वचन सुखावबोधक होता है, इस वास्ते देश प्रथम ग्रहण करा १, कुल-पिता संबंधी इक्ष्वाकु आदि उत्तम होवे तो यथोक्षिप्त-यथा उठाया संयमादि भार के वहनें से थकता नहि है २, जाति, माता अच्छे कुलकी जिसकी होवे सो जाति संपन्न होवे सो विनयादि गुणवान् होता है ३, रुपवान् होवे, यत्राकृतिस्तत्र गुणा भवन्ति इस वास्ते रुप ग्रहण करा ४, संहनन धृति युक्त होवे, दृढ बलवान् शरीर और धैर्यवान् होवे तो व्याख्यानादि करणे सें खेदित न होवे ५, ६, अनाशंसी-श्रोताओ सें वस्त्रादिक की आंकाक्षा-वांछना न करे ७, अविकथ्यनो हितकारी-मर्यादा सहित बोले ८, अमायी-सर्व जगे विश्वास योग्य होवे ९, स्थिरपरिपाटी-परिचित ग्रन्थ होवे तो सूत्रार्थ भूले नहि १०, ग्राह्यवाक्य-सर्व जगे अस्खलित जिसकी आज्ञा होवे ११, जितपर्षत-राज की सभा में क्षोभ को प्राप्त न होवे १२, जितनिद्रो-जिती होवे निंद तो प्रमादी शिष्य को सूतां को स्वाध्यायादि करणे वास्ते सुखे जागता करे. १३, मध्यस्थ-सर्व शिष्यो में समचित्त होवे १४, देशकालभावज्ञ-देशकाल भावका जानकार होवे तो सुख सें गुणवंत देश में विहारादि करे १५, १६, १७, आसन्नलब्धप्रतिभः-शीघ्र ही पर वादी को उत्तर देने समर्थ होवे १८, नानाविध देश भाषा विधिज्ञः-नाना प्रकार के देशो की भाषा का जानकर होवे तो नाना देशां के उत्पन्न हुए शिष्यों कों सुखे समजा शके १९, ज्ञानादि पंचाचार युक्त होवे तो तिसका वचन मानने योग्य होता है २०, २१, २२, २३, २४, सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः-सूत्रार्थ तदुभय का जाननेवाला होवे तो उत्सर्गापवाद का विस्तार यथावत् कह शकता है २५, आहारण-दृष्टांत हेतु अन्वय व्यतिरेकवान्-कारण दृष्टांतादि रहित उपपत्ति मात्र नय नैगमादिक इनमें निपुण होवे तो सुख सें इनको कह शकता है २६, २७, २८, २९, ग्रहणा कुशल-बहुत युक्तियों करके शिष्यों कों बोध करे ३०, स्वसमयपरसमयज्ञ-स्वमतपरमत का जानकार होवे सुख सें ही तिनके स्थापन उच्छेद करने में निपुण होवे ३१, ३२, गंभीरः-अलब्ध मध्य होवे ३३, दीप्तिमान्, पराधृष्य होवे ३४, शिव का हेतु होने सें शिव जिस देश में रहे तिस देश के मारि आदिक के शांति करणे सें ३५, सौम्य-स्वजनो के मन नयन कों रमणिक लागे ३६. प्रश्नयादि अनेक गुणां करके संयुक्त होवे सो आचार्य प्रवचनानुयोग के कथन करने योग्य होता है. अथवा आठ गणी संपदाकों चार गुणां करीए तब बत्रीस होते है. आचार १, श्रुत २, शरीर ३, वचन ४, वाचना ५, मति ६, प्रयोग मति ७, संग्रह परिज्ञाता ८. **इनका स्वरूप आचार नाम अनुष्ठन का है. सो चार प्रकार का है.** संयमध्रुवयोगयुक्तता.-चारित्र में नित्यसमाधिपणा १, अपने

હવે ગુરુની આજ્ઞાની આરાધનારૂપ સાતમું લિંગ લખીએ છીએ. પ્રથમ ગુરુ કોને કહેવાય ? જે છત્રીશ (૩૬) ગુણોથી યુક્ત હોય તેને ગુરુ અર્થાત્ આચાર્ય કહેવાય છે - તે ૩૬ ગુણો આ છે.

⇒ આચાર્યના છત્રીસ ગુણ :-

આર્ય દેશમાં જન્મ્યા હોય, તેનું વચન સુખપૂર્વક બોધ કરનાવનારું હોય છે તેથી દેશનું પ્રથમ ગ્રહણ કર્યું છે ૧, **બીજું કુલ**-પિતા સંબંધી ઈક્ષ્વાકુ આદિ ઉત્તમ કુળ હોય તો "यथोक्षिप्त" જેથી ઉપાડેલા સંયમ આદિના ભારને વહન કરવાથી થાકે નહીં ૨, જાતિ-જેની માતા સારા કુળની હોય તે જાતિ સંપન્ન હોય છે, તે વિનયાદિ ગુણવાળો થાય છે ૩, **રૂપવાન હોય** "यत्राकृतिस्तत्र गुणा भवन्ति" તેથી રૂપ ગ્રહણ કર્યું છે ૪, **સંઘયણ ધીરજથી યુક્ત હોય** - મજબૂત બળવાન શરીર અને ધીરતાવાળો હોય તો વ્યાખ્યાન આદિ કરતા થાકે નહીં ૫-૬, **અનાશંસી**- શ્રોતાઓ પાસેથી વસ્ત્ર વગેરેની આકાંક્ષા એટલે વાંછા ન કરે ૭, **અવિકથ્થનોહિતકારી**-મર્યાદા પૂર્વક બોલે ૮, **અમાયાવી** સર્વ ઠેકાણે વિશ્વાસને યોગ્ય હોય ૯, **સ્થિર પરિપાટી**-પરિચિત ગ્રંથ હોય તો સૂત્ર અને અર્થ ભૂલાય નહીં ૧૦, **ગ્રાહ્ય વાક્ય**-સર્વ જગ્યાએ જેમની આજ્ઞા અસ્ખલિત (કોઈ ઠેલે નહીં તેવી) હોય ૧૧, **જિતપર્ષત્**-રાજાની સભામાં ક્ષોભ ન પામે ૧૨, જિતનિદ્ર-ઉંઘ જીતી હોય તો સુતા પ્રમાદી શિષ્યને સ્વાધ્યાય આદિ કરવા માટે સુખપૂર્વક જાગ્રત રાખે ૧૩, **મધ્યસ્થ**-સર્વ શિષ્યોમાં સમાન ચિત્તવાળા હોય ૧૪, **દેશકાલભાવજ્ઞ-દેશકાળ** અને ભાવને જાણનારા હોય તો સુખપૂર્વક ગુણવાન દેશોમાં વિહાર આદિ કરે ૧૫-૧૬-૧૭, **આસન્ન લબ્ધ પ્રતિભ**-પરવાદીને તુરંત જ ઉત્તર દેવામાં સમર્થ હોય ૧૮, **નાનાવિધ દેશભાષા વિધિજ્ઞ**-વિવિધ પ્રકારના દેશોની ભાષાના જાણકાર હોય તો વિવિધ દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા શિષ્યોને સમજાવી શકે ૧૯, જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારથી યુક્ત હોય તો તેમનું વચન માનવા યોગ્ય થાય છે. ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩-૨૪, **સૂત્રાર્થ તદુભય વિધિજ્ઞ**-સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયને જાણવાવાળા હોય તો યથાવત્ ઉત્સર્ગ અને અપવાદના વિસ્તારને કહી શકે ૨૫, **આહારણ,** દૃષ્ટાંત હેતુ વ્યતિરેકવાન્ - કારણ દૃષ્ટાંત આદિથી રહિત ઉપપત્તિ માત્ર નૈગમ વગેરે નયોમાં નિપુણ હોય તો સુખપૂર્વક એને કહી શકે ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯ **ગ્રહણા કુશળ**-ઘણી યુક્તિઓ દ્વારા શિષ્યોને બોધ કરે ૩૦, **સ્વસમયપરસમયજ્ઞ**-સ્વમત અને પરમતના જાણકાર હોય તો સુખપૂર્વક તેની સ્થાપના અને ઉચ્છેદ કરવામાં નિપુણ હોય ૩૧, ૩૨, **ગંભીર**-જેનો મધ્યભાગ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે ૩૩, **દીપ્તિમાન્**-બીજા વડે અજેય હોય ૩૪, **શિવ**-જે દેશમાં રહે તે દેશમાં મારી આદિ શાંતિ કરનારા હોવાથી શિવનો હેતુ હોવાથી. ૩૫, **સૌમ્ય**-સ્વજનોના મન અને નયનોને રમણીય લાગે ૩૬. **વિનય આદિ અનેક ગુણોથી સંયુક્ત હોય તો આચાર્ય પ્રવચનાનુયોગને કથન કરવાને યોગ્ય હોય છે** અથવા આઠ ગણી સંપદાને ચાર ગુણા કરવાથી બત્રીસ થાય છે. આચાર ૧, શ્રુત ૨, શરીર ૩, વચન ૪, વાચના ૫, મતિ ૬, પ્રયોગમતિ ૭, સંગ્રહ પરિજ્ઞાતા ૮. **આચાર નામના અનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.** તે ચાર પ્રકારનો છે. **સંયમ-ધ્રુવયોગયુક્તતા**-ચારિત્રમાં હંમેશાં સમાધિપણું ૧, પોતે પોતાને જાતિ વગેરેના અભિમાનથી રહિત કરે ૨, **અનિયત** વિહાર ૩, **વૃદ્ધશીલતા**-શરીર અને મનના

आपको जात्यादिक के अभिमान सें रहित करे २, अनियत विहार ३, वृद्धशीलता-शरीर मन के विकार रहित होवे ४, **ऐसे ही श्रुतसंपदा चार प्रकारे** बहुश्रुतता-जिस काल में जितने आगम होवे तिनका प्रधान जानकार होवे १, परिचित सूत्रता-उत्क्रम क्रम करके वांचने समर्थ होवे २, विचित्र सूत्र का स्वसमयपरसमयादि भेदो का जानकार ३, घोषविशुद्धिकरणता-उदात्तादि घोष का जानकार ४. **शरीर संपदा चार प्रकारे** आरोह परिणाह युक्तता-उचित दीर्घादि शरीरवान् १, अनवत्रप्यता-अलज्जनीय अंग २, परिपूर्ण चक्षु आदि इंद्रिय होवे ३, तप प्रमुख में शक्तिवान् शरीर संहनन ४. **वचन संपद् चार प्रकारे.** आदेय वचन १, मधुर वचन २, मध्यस्थ वचन ३, संदेह रहित वचन ४. शिष्य कों योग्य जान के उद्देश करावे १, शिष्य कों योग्य जान के समुद्देश करावे २, पूर्वे दीया आलावा शिष्य कों आगया जान के नवीन आलावा-पाठ देवे ३, पूर्वापर अर्थ कों अविरोधीपणे सें कहे ४. **मति संपदा चार प्रकारे.** अवग्रह १, इहा २, अपाय ३, धारणा ४. संयुक्त होवे. **प्रयोगमति संपद चार प्रकारे.** यहां प्रयोगनाम वादमुद्रा का है सो अपनी सामर्थ जानके वादी सें वाद करे १, पुरुष कों जानें क्या यह बौद्धादि है २, क्षेत्र परिज्ञानं-क्या यह क्षेत्र माया बहुल है, साधुयों का भक्तिवान् है वा नहि ३, वस्तुज्ञानं-क्या यह राजा, मंत्री सभा भद्रक है वा अभद्रक है ४. **संग्रह स्वीकरणं-तिस विषे ज्ञान सो आठमी संपद सो चार प्रकारे.** पीठ, फलकादि विषया १, बालादि शिष्य योग्य क्षेत्र विषया २, यथावसर में स्वाध्यायादि विषया ३, यथोचित विनयादि विषया ४. **विनय चार प्रकारे** आचार विनय १, श्रुत विनय २, विक्षेपणा विनय ३, दोष निर्घातन विनय ४. तिनमें आचार विनय. संयम १, तप २, गच्छ ३, एकल विहार ४. विषये चार प्रकार की समाचारी स्वरूप जाने. तिनमे पृथ्वीकाय संयमादि सत्तरे भेद संयम आप करे, अन्यों से करावे, डिगते कों संयम में स्थिर करे, संयममें यतन करनेवाले की उपवृंहणा करे. यह संयम समाचारी है १, पक्षादिक में आप चतुर्थादि तप करे, अन्यों से करावे. यह तप समाचारी है २, पडिलेहणादि में, बाल, ग्लानादिक की वैयावृत्ति में डिगते कों गच्छ में प्रवर्त्तावना इनमें आप स्वयमेव उद्यम करे.यह गच्छ समाचारी है ३, एकल विहार प्रतिमा आप अंगीकार करे अन्यों के अंगीकार करावे. यह एकल विहार समाचारी ४. श्रुत विनय के चार भेद है. सूत्र पढाना १, अर्थ सुनावना २, हित, योग्यता अनुसारे वांचना देनी ३, निःशेष वाचना-निःशेषसमाप्तितक वाचना देनी ४. **विक्षेपणा विनय के चार भेद है.** मिथ्यात्व विक्षेपणा-मिथ्या दृष्टि कों स्वसमय में स्थापन करना १, सम्यग् दृष्टि कों आरंभ सें विक्षेपणां-चारित्र में स्थापन करना २, धर्म सें भ्रष्ट कों धर्म में स्थापन करना ३, चारित्र अंगीकार करनेवाले को तथा अपणे कों अनेषणीय भक्तादि निवारण करके हितार्थ में उद्यम

વિકારથી રહિત હોય ૪. **એવી જ રીતે શ્રુતસંપદા પણ ચાર પ્રકારે છે.** બહુશ્રુતતા-જે કાળમાં જેટલા આગમ હોય તેના શ્રેષ્ઠ જાણકાર હોય ૧, પરિચિત સૂત્રતા-ઉત્ક્રમ અને ક્રમથી વાંચવા માટે સમર્થ હોય ૨, વિચિત્ર સૂત્રતા-સ્વશાસ્ત્ર અને પરશાસ્ત્ર વગેરે ભેદોના જાણકાર હોય ૩, ઘોષ વિશુદ્ધિકરણતા-ઉદાત્ત આદિ અવાજના જાણકાર ૪. **શરીર સંપદા ચાર પ્રકારે છે** - આરોહ પરિણાહ યુક્તતા-ઉચિત લંબાઈ વગેરે શરીરવાળા ૧, અનવત્રપ્યતા-અલંજજનીય અંગવાળા હોય ૨, પરિપૂર્ણ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયવાળા હોય ૩, તપ વગેરેમાં શક્તિમાન્, શરીર અને સંઘયણવાળા હોય ૪. **વચનસંપદા ચાર પ્રકારે છે** - આદેય વચન ૧, મધુર વચન ૨, મધ્યસ્થવચન ૩, સંદેહ રહિત વચન ૪. **વાચના સંપદા પણ ચાર પ્રકારે છે** - શિષ્યને યોગ્ય જાણીને ઉદ્દેશ કરાવે ૧, શિષ્યને યોગ્ય જાણીને સમુદ્દેશ કરાવે ૨, પૂર્વે આપેલા આલાવા શિષ્યને આવડી ગયા છે તે જાણીને નવા આલાવા-પાઠ આપે ૩, પૂર્વાપર અર્થને અવિરોધીપણે કહે ૪. **મતિસંપદા ચાર પ્રકારે છે** - અવગ્રહ ૧, ઈહા ૨, અપાય ૩, ધારણા ૪. થી સંયુક્ત હોય, **પ્રયોગમતિ સંપદા ચાર પ્રકારે છે** - અહીંયાં વાદમુદ્રાનું નામ પ્રયોગ છે. તે પોતાનું સામર્થ્ય જાણીને વાદી સાથે વાદ કરે ૧, પુરુષને જાણે - શું આ બૌદ્ધ વગેરે છે ૨, ક્ષેત્રપરિજ્ઞાનમ્-શું આ ક્ષેત્ર માયાબહુલ છે અથવા સાધુઓની ભક્તિવાળું છે કે નહીં ૩, વસ્તુજ્ઞાન-શું આ રાજા, મંત્રી અને સભા ભદ્રક છે કે અભદ્રક છે. **સંગ્રહનો સ્વીકાર કરવો એટલે તેના વિષયનું જ્ઞાન તે આઠમી સંપદા પણ ચાર પ્રકારે છે** - પીઠ ફલક આદિના વિષયવાળી ૧, બાલ આદિ શિષ્યોને યોગ્ય ક્ષેત્રના વિષયવાળી ૨, અવસરે સ્વાધ્યાય આદિના વિષયવાળી ૩, યથોચિત વિનય આદિ વિષયવાળી ૪. **વિનય ચાર પ્રકારે છે** - આચાર વિનય ૧, શ્રુતવિનય ૨, વિક્ષેપણા વિનય ૩, દોષનિર્ઘાતન વિનય ૪. તેમાં આચાર વિનય સંયમ ૧, તપ ૨, ગચ્છ ૩, એકલ વિહાર ૪. વિષય દ્વારા ચાર પ્રકારની સામાચારીનું સ્વરૂપ જાણવું. તેમાં પૃથ્વીકાય સંયમ આદિ સત્તર ભેદવાળો સંયમ પોતે કરે, અન્યો પાસે કરાવે, અસ્થિરને સંયમમાં સ્થિર કરે, સંયમમાં પ્રયત્ન કરવાવાળાની ઉપબૃંહણા કરે, આ સંયમ સમાચારી છે ૧, પખવાડીએ પોતે પણ ચતુર્થ ભક્ત (ઉપવાસ) આદિ તપ કરે, અન્ય પાસે કરાવે. આ તપ સમાચારી છે ૨, પડિલેહણ વગેરેમાં, બાળ ગ્લાન વગેરેની વૈયાવચ્ચમાં ચલાયમાન થયેલાને ગચ્છમાં પ્રવર્તાવવા, એમાં પોતે સ્વયં ઉદ્યમ કરે, આ ગચ્છ સમાચારી છે ૩, એકલ વિહાર પ્રતિમા પોતે સ્વીકાર કરે, અન્ય પાસે સ્વીકાર કરાવે આ એકલ વિહાર સમાચારી ૪. **શ્રુત વિનયના ચારભેદ છે** - સૂત્ર ભણાવવા ૧, અર્થ સંભળાવવા ૨, હિત અને યોગ્યતાના અનુસારે વાચના આપે ૩, નિઃશેષ વાચના નિઃશેષ-સમાપ્તિ સુધી વાચના દેવી (સમસ્ત વાચના સમાપ્તિ સુધી આપવી) ૪. વિક્ષેપણા વિનય ચાર પ્રકારે છે. મિથ્યાત્વ વિક્ષેપણા-મિથ્યાદૃષ્ટિને પોતાના શાસ્ત્રમાં સ્થાપન કરવા ૧, સમ્યગ્દૃષ્ટિને આરંભથી વિક્ષેપણા-ચારિત્રમાં સ્થાપન કરવા ૨, ધર્મથી ભ્રષ્ટને ધર્મમાં સ્થાપન કરવા ૩. ચારિત્ર સ્વીકારનારને તથા પોતાને દોષિત ભોજન આદિથી અટકાવીને હિતાર્થમાં પ્રયત્નપૂર્વક જોડવા ૪. **દોષ નિર્ઘાતન વિનયના ૪ ભેદ છે** - ક્રોધીનો ક્રોધ દૂર કરવો ૧, અન્યમતની

करणा ४. **दोष निर्घात विनय के चार भेद है.** क्रोधी का क्रोध दूर करणा १, परमत की कांक्षावाले की कांक्षा छेदनी २, अपणा क्रोध दूर करणा ३, अपणी कांक्षा निवारणी ४. येह देश मात्र स्वरूप लिखा है. विशेष स्वरूप देखना होवे तो व्यवहार सूत्र भाष्य सें जानना. ये पूर्वोक्त सर्व एकठे करीए तो छत्तीस गुण आचार्य के होते है. तीसरे प्रकारे छत्रीस गुण लिखते है.

⇒ छत्तीस गुण का तीसरा प्रकार :

व्रतषट्, कायषट्, ये प्रसिद्ध है अकल्पादि षट्क ऐसे है. एक शिष्यक स्थापना कल्प १, दूसरा कल्प स्थापना कल्प २, तिसमें प्रथम जिसने पिंडेषणा १, शय्या २, वस्त्र एषणा ३, पात्र एषणा ४. ये चारों अध्ययन जिस शिष्य ने सूत्रार्थ सें पठे नहि है, तिसका आण्या आहार, वस्त्र, पात्रादि साधुओ कों लेने नहि कल्पते है तथा रुतुबद्ध काल में असमर्थ १ और वर्षा चतुर्मास में असमर्थ समर्थ दोनों को प्राये दीक्षा देनी नहि कल्पते है. यह स्थापना कल्प प्रथम १ दूसरा अनेषणीय पिंड १, शय्या २, वस्त्र ३, पात्र ४. ग्रहण नहि करणा ॥१॥ गृहि भाजन कांस्यकटोरी प्रमुख में भोजनादि नहि करे २, पर्यंक मंचकादि ऊपर नहि बैठना ३, भिक्षा वास्ते गयें गृहस्थ के घर में बैठना नहिं ४. स्नान दो प्रकार का आंख की पक्ष्ममात्रभी क्षालन करे तो देशस्नान, सर्वांग क्षालना सर्वस्नान ये दोनो नहीं करणे ५, शोभा-विभूषा करणी वर्जे ६ सर्व अठारह हुए इनकों आचार्य के गुण इस वास्ते कहते है, इनमें दोष लगे तो तिनका प्रायश्चित्त आचार्य जानता है. ज्ञानादि पंचाचार सहित होवे सो आचारवान् १, शिष्य के कहे अपराध कों धारण करे सो आचारवान् २, पांच प्रकार के व्यवहार का जानकार होवे सो व्यवहारवान् ३, उव्वीलए अपव्रीडकः लज्जापनोद को आलोयणा करनेवाले की लज्जा दूर करणे समर्थ होवे जिस्से आलोयण करे. ४, आलोचित दूषण की सिद्धि करणे समर्थ होवे ५, निर्जापक-ऐसा प्रायश्चित्त देवे जैसा आगला परजीव वह शके ६, अपरिस्सावी-आलोचक के दोष सुण के अन्यजनो आगे न कहे ७, सातिचार को परलोकादिक में नरकादि के दुःख दिखलावे ८ तथा दश प्रकार का प्रायश्चित्त जाननेवाला होवे. आलोचना १, प्रतिक्रमण २, मिश्र ३, विवेक ४, व्युत्सर्ग ५, तप ६, छेद ७, मूल ८, अनवस्थाप्य ९, पारांचित. १०.

निरतिचार निकट घरसें भीक्षादिका ग्रहणा गुरु आगे प्रगट करणा इतनां ही करणा आलोचना योग्य प्रायश्चित्त जानना. १, अनाभोगादि सें विना पूंज्या थूंकादि थूंके तिसमें जीववध नहि होवे तिसका मिथ्यादुःकृत देना सो प्रतिक्रमणार्ह २, संभ्रम - भयादिक सें सर्व व्रतों के अतिचार लगे. आलोचना प्रतिक्रमण मिथ्यादुःकृत रुप उभयार्ह ३, उपयोग सें शुद्ध जान के अन्नादि ग्रहण करे पीछे अशुद्ध मालूम हुआ तिस अन्नादिक का परित्याग करणा सो विवेकार्ह ४, गमनागमन विहारादि में पच्चीस

આકાંક્ષાવાળાની આકાંક્ષા દૂર કરવી ૨, પોતાનો ક્રોધ દૂર કરવો (૩) પોતાની કાંક્ષા દૂર કરવી (૪) આ અલ્પ સ્વરૂપ લખ્યું છે. વિશેષ સ્વરૂપ દેખવું હોય તો વ્યવહાર સૂત્ર ભાષ્યથી જાણવું. જો પૂર્વોક્ત સર્વ ભેદો એકઠા કરીએ તો આચાર્ય ભગવંતના છત્રીસ ગુણો થાય છે, ત્રીજા પ્રકારે છત્રીસ ગુણો લખીએ છીએ.

⇒ છત્રીસ ગુણનો ત્રીજો પ્રકાર :-

છ વ્રત અને છકાય આ પ્રસિદ્ધ છે. આ કલ્પ વગેરે ષટ્ક આ પ્રમાણે છે - એક શિષ્યવાળો સ્થાપના કલ્પ ૧, બીજો કલ્પ સ્થાપના કલ્પ ૨, તેમાં પ્રથમ જેને પિંડેષણા ૧, શય્યા ૨, વસ્ત્ર એષણા ૩, પાત્ર એષણા ૪. આ ચાર અધ્યયન જે શિષ્યે સૂત્ર અને અર્થથી ભણ્યા ન હોય તેમને લાવેલા આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ લેવું સાધુઓને કલ્પે નહીં તથા ઋતુબદ્ધકાળમાં અસમર્થ ૧ અને વર્ષા ચાતુર્માસમાં અસમર્થ અને સમર્થ બંનેને પ્રાયઃ દીક્ષા આપવી. આ કલ્પ ૧લો બીજો અનેષણીય (દોષિત) પિંડ ૧, શય્યા ૨, વસ્ત્ર ૩, પાત્ર ૪. ગ્રહણ ન કરવા ॥૧॥ ગૃહસ્થના ભાજન કાંસાની વાટકી વગેરેમાં ભોજન વગેરે ન કરવું ૨, પલંગ, માંચડા આદિ ઉપર ન બેસવું ૩, ભિક્ષા માટે ગયેલાએ ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું નહીં ૪. સ્નાન બે પ્રકારના આંખની પાંપણ માત્ર પણ ધોવે તો દેશ સ્નાન, સર્વ અંગને ધોવે તે સર્વ સ્નાન. આ બંને ન કરવા, શોભા-વિભૂષા કરવાનો ત્યાગ કરે. બધા મળીને અઢાર થયા. આને આચાર્યના ગુણ એટલા માટે કહે છે કે, આનામાં દોષ લાગે તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આચાર્ય જાણે છે. જ્ઞાનાદિ પાંચ આચાર સહિત હોય તે આચારવાન્ ૧, શિષ્યએ કહેલા અપરાધને ધારણ કરે તે આચારવાન્ ૨, પાંચ પ્રકારના વ્યવહારના જાણકાર હોય તે વ્યવહારવાન્ ૩. उव्वीलए अपव्रीडकः લજ્જાને દૂર કરાવવી - આલોચના કરવાવાળાની લજ્જા દૂર કરવામાં સમર્થ હોય જેથી આલોચના કરે ૪. આલોચના કરેલા દૂષણોની સિદ્ધિ કરવા માટે સમર્થ હોય ૫, निर्जापक-એવું પ્રાયશ્ચિત્ત આપે જેથી સામેનો જીવ વહન કરી શકે ૬, अपरिस्सावी-આલોચકના દોષ સંભળીને બીજાની આગળ ન કહે ૭, અતિચારવાળાને પરલોક વગેરેમાં નરક આદિના દુઃખ બતાડે ૮. તથા દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવાવાળા હોય. આલોચન ૧, પ્રતિક્રમણ ૨, મિશ્ર ૩, વિવેક ૪, વ્યુત્સર્ગ ૫, તપ ૬, છેદ ૭, મૂલ ૮, અનવસ્થાપ્ય ૯, પારાંચિત ૧૦.

અતિચાર રહિત બાજુના ઘરથી ભિક્ષા વગેરે ગ્રહણ કરવી, ગુરુ આગળ પ્રગટ કરવી આટલું જ કરવું તે આલોચના યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું ૧, અનાભોગ વગેરેથી પુંજ્યા વિના થુંક વગેરે થુંકે તેમાં જીવવધ ન થયો હોય છતાં તેનું મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દેવું તે પ્રતિક્રમણ યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું ૨, સંભ્રમ અને ભય વગેરેથી સર્વ વ્રતના અતિચાર લાગે ત્યારે આલોચના પ્રતિક્રમણ અને મિચ્છામિ દુક્કડમ્ રૂપ બંનેને યોગ્ય (મિશ્ર) પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું ૩, ઉપયોગથી શુદ્ધ જાણીને અન્ન વગેરે ગ્રહણ કરે પછી અશુદ્ધ જણાય ત્યારે અન્નાદિકનો ત્યાગ કરવો તે વિવેકાર્હ ૪, ગમનાગમન વિહાર આદિમાં ૨૫ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ કાઉસ્સગ્ગ કરવો તે વ્યુત્સર્ગાર્હ ૫, જેના સેવનથી નિવિ વગેરે છ મહિના સુધી પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય તે તપાર્હ ૬, જે

उच्छ्वास प्रमाण कायोत्सर्ग करणा सो व्युत्सर्गार्ह ५, जिसके सेवने से निर्विकृतिकादि षट् मास पर्यंत प्रायश्चित्त दिजीए सो तपार्ह ६, जिस प्रायश्चित् में पंचकादि पर्याय का छेद करीये सो छेदार्ह ७, जिसमें फेर दिक्षा देनी पडे सो मूलार्ह ८, जबतक तपसेवन चुके तबतक व्रत में न स्थापन करीए सो अनवस्थाप्यार्ह ९, जिसमें तप, लिंग, क्षेत्र, काल के पारको प्राप्त होवे सो पारांचित. १०.

ये पूर्वोक्त सर्व एकठे करीए तब बत्तीस होते है. ऐसे गुणां करी संयुक्त गुरु होवे तिसके चरणां की सेवा सम्यग् आराधना परंतु गुरु के निकटवर्त्ति मात्र ही नहि, किंतु सेवा में अतिशय करके रत होवे. कदाचित् गुरु निष्ठुर कठोर वचन सें निर्भ्रंछना करे तो भी गुरु कों छोडने की इच्छा न करे. केवल गुरु विषये बहुमान करे. ऐसा विचारे कि धन्य पुरुष की उपर गुरु की दृष्टि पडती है और अहित कार्य सें मना करते है तथा गुरु का आदेश करने की इच्छावाला गुरु के समीप वर्त्ति रहै. ऐसा साधु चारित्र भार वहने में समर्थ होता है. तिस को ही सुविहित कहते है. कैसें यह निश्चय जानीए सोई कहते है. सकल अठारह सहस्त्र जे शीलांग गुण है तिनका प्रथम कारण आचारांग में गुरु कुलवास करणा कहा है तिसका प्रथम सूत्र.

सुयंमे आवसंतेणं भगवया एवमखायं इस सूत्र का भावार्थ यह है. सर्व धर्मार्थियो नें गुरु की सेवा करणी. इस वास्ते सदा गुरु चरण के समीप रहे चारित्रार्थी चारित्र का कामी तथा गच्छ में वसने सें गुण है. गुरु के परिवार का नाम गच्छ है. तहां वसतां को बहूत निर्जरा है. विनय है. स्मारण, वारण, नोदना सें दूषण उत्पन्न नहि होते है. कदाचित् संयम छोड के निकलने की इच्छा होवे तो भी अन्य साधु उपदेशादिक सें तिसकों रख लेते है.

प्रश्न—आगम में तो साधु कों आहार शुद्धि ही मुख्य चारित्र की शुद्धि का हेतु कहा है यदुक्तम्.

पिंडं असोहयंतो अचरित्ती इच्छा संसऊनत्थि, चारित्तं मिअ संते सव्वा दिक्खा निरत्थया.

अर्थ—जो आहार की शुद्धि न करे वो चारित्रीया नहि, तब सर्व दिक्षा निरर्थक है. तथा.

जिणसासणस्समूलं भिखायरिया जिणेहिं पन्नत्ता, इच्छ परितप्पमाणं तं जाणसु मंदसद्धीयं.

अर्थ— जिनशासन का मूल भिक्षा की शुद्धि तीर्थंकरो नें कही है. जो इसमें शिथिल है सो मंद श्रद्धावाला जानना. आहार की शुद्धि बहुते साधुओ में वसता दुष्कर है ऐसा मेरे को भासन होता है इस वास्ते एकला हो के आहार शुद्धि करनी चाहिये. ज्ञानादिक के लाभ कों क्या करणा है. मूल भूत चारित्र ही पालना चाहिये. मूल के होते हुआ ही अधिक लाभ की चिंता करणी उचित है.

उत्तर—पूर्वोक्त कहना सत्य नहि है. जिस वास्ते गुरु परतंत्रता सें रहित होने सें दूसरे साधु की अपेक्षा के अभाव सें लोभ कों अति दुर्जय होने सें क्षण क्षण में परिवर्तमान परिणाम करके एकला साधु आहार शुद्धि को पालने ही समर्थ नहि है तथा चोक्तम्

પ્રાયશ્ચિત્તમાં પંચક આદિ પર્યાયનો છેદ કરાય તે છેદાર્હ ૭, જેમાં ફરી દીક્ષા આપવી પડે તે મૂલાર્હ ૮. જ્યાં સુધી તપનું સેવન ચૂકવે ત્યાં સુધી વ્રતમાં સ્થાપન ન કરે તે અનવસ્થાપ્યાર્હ ૯, જેમાં તપ, લિંગ, ક્ષેત્ર અને કાળના પારને પ્રાપ્ત થાય તે પારાંચિત ૧૦.

આ પૂર્વોક્ત બધું ભેગુ કરીએ ત્યારે ૩૨ થાય છે. આવા ગુણોથી સંયુક્ત ગુરુ હોય તેમના ચરણોની સેવા તે સમ્યગ્ આરાધના પરંતુ ગુરુના નજીક માત્ર રહેવાથી નહીં કિન્તુ સેવામાં અતિશય રક્ત હોય, કદાચ ગુરુ મહારાજ નિષ્ઠુર-કઠોર વચનથી તિરસ્કાર કરે તો પણ ગુરુને છોડવાની ઈચ્છા ન કરે. માત્ર ગુરુ ઉપર બહુમાન કરે અને એવું વિચારે કે, ધન્ય પુરુષ ઉપર ગુરુની દૃષ્ટિ પડે છે અને અહિત કાર્યથી અટકાવે છે તથા ગુરુના આદેશ મુજબ કરવાની ઈચ્છાવાળા ગુરુની નજીક રહે છે. આવો સાધુ ચારિત્રનો ભાર વહન કરવામાં સમર્થ થાય છે. તેને જ સુવિહિત કહેવાય છે. કેવી રીતે આ નિશ્ચય થાય તે કહે છે - અઢાર હજાર જે શીલાંગ ગુણ છે આચારાંગમાં તેનું પ્રથમ કારણ ગુરુકુલવાસ કરવો કહ્યો છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર.

सुयंमे आवसंतेणं भगवया एवमखायं આ સૂત્રનો ભાવાર્થ - સર્વ ધર્માર્થીઓએ ગુરુની સેવા કરવી. તેથી જ ચારિત્રાર્થી-ચારિત્રના કામી હંમેશાં ગુરુના ચરણોની નજીક રહે તથા ગચ્છમાં વસવાથી ગુણ છે. ગુરુના પરિવારનું નામ ગચ્છ છે, ત્યાં વસનારને ઘણી નિર્જરા છે, વિનય છે, સારણા, વારણા અને નોદનાથી દૂષણ ઉત્પન્ન થતા નથી. કદાચ સંયમ છોડીને નીકળવાની ઈચ્છા થાય તો પણ અન્ય સાધુના ઉપદેશ વગેરેથી તેમને રાખી દે.

પ્રશ્ન—આગમમાં તો સાધુને આહાર શુદ્ધિ ચારિત્રની શુદ્ધિનો મુખ્ય હેતુ કહ્યો છે.

पिंडं असोहयंतो अचरित्ती इच्छा संसऊनत्थि, चारित्तं मिअ संते सव्वा दिक्खा निरत्थया.

અર્થ :- જો આહારની શુદ્ધિ ન કરે તો તે ચારિત્રીયા નહીં તો સર્વ દીક્ષા નિરર્થક છે.

जिणसासणस्समूलं भिखायरिया जिणेहिं पन्नत्ता, इच्छ परितप्पमाणं तं जाणसु मंदसद्धीयं.

અર્થ :- જિનશાસનનું મૂળ ભિક્ષાની શુદ્ધિ છે એવું તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. જે એમાં શિથિલ હોય તે મંદ શ્રદ્ધાવાળા જાણવા. ઘણા સાધુઓમાં વસતા આહારની શુદ્ધિ દુષ્કર છે એવું મને લાગે છે તેથી એકલા થઈને આહાર શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, જ્ઞાનાદિના લાભને શું કરવો છે, મૂળભૂત ચારિત્ર જ પાળવું જોઈએ, મૂળ હોતે છતે અધિક લાભની ઈચ્છા કરવી ઉચિત છે.

ઉત્તર—પૂર્વોક્ત કહેવું સાચું નથી. કારણ કે, ગુરુ પરતંત્રતાથી રહિત હોવાથી, બીજા સાધુની અપેક્ષાનો અભાવ હોવાથી, લોભ અતિદુર્જય હોવાથી, ક્ષણ-ક્ષણમાં પરિણામો પરિવર્તન પામતા હોવાથી, એકલો સાધુ આહારની શુદ્ધિને પાળવા માટે સમર્થ નથી. તેથી જ કહ્યું છે કે -

एगणियस्स दोसा इत्थी साणे तहेव पडिणीए । भिखविसोहिं महव्वय तम्हा सविइज्ज एगमणं ॥१॥

एकले साधु कों स्त्री सें दोष होवे, श्वान सें, प्रत्यनीक सें उपद्रव रुप दोष होवे, भिक्षा की शुद्धि न होवे, महाव्रत नहि होवे. इस वास्ते दूसरे साधु कों साथ रहना और चलना चाहिये तथा पिल्लि जेसण मिक्को इत्यादि अर्थात् एकला एषणा का नाश करे तब एषणा के अभाव सें कैसें मूलभूत चारित्र पालने में समर्थ होवे. कोई एकला शुद्ध भिक्षा भी ग्रहण करे तो भी.

सव्वजीणपडिकुट्ठं अणवत्था थेरकप्पभेउय । एगोय सुयाउत्तोवि हणइ तव संजमं अइयारा ॥१॥ इतिवचनात्.

अर्थ :- सर्व तीर्थंकरो नें एकला विचरणा निषेध करा है, एकला रहणा अनवस्था का कारण है. स्थिवर कल्पका नाश भेद करणा है. एकला साधु अच्छे उपयोगवाला भी तप संयम का नाश करनेवाला है और अतिचार सेवनेवाला है. तीन भुवन के स्वामि की आज्ञा विराधने सें एकलपणा सुंदरता को नहि प्राप्त होता है तथा चाह सूत्रकारः ।

एयस्स परिच्चाया सुद्धंछाइ वि न सुंदरं भणियं कंमाविपरिशुद्धं गुरुआणावत्ति नो बिंति ॥१२८॥

व्याख्या—एयस्स गुरुकुलवास के परित्याग सें सर्वथा गुरुकुल छोडने सें शुद्ध भिक्षा, शुद्ध उपाश्रय, वस्त्रपात्रादि भी सुंदर शोभनीक नहि है, ऐसा कथन आगम के वेत्ताओ ने कथन करा है. तथाच तदुक्तिः

सुद्धंछाइ सुजुत्तो, गुरुकुलचागा इणेह विन्नेउ । सबर ससरखपिंछत्थघाय पाया छिवण तुल्लो ॥१॥

अस्य व्याख्या—शुद्धोंछ-निर्दोष भिक्षा लेता है, कलह, ममत्व त्यागा है जिसने ऐसा उद्यमी जेकर गुरुकुलवास त्यागे तथा सूत्रार्थ की हानि जान के ग्लान रोगी की वैयावृत्त त्याग देवे तिसकों जैनमत में कैसा जानना जैसा सबर राजा को सरजस्क की पीछी वास्ते मारणा. मारतो देना, परंतु पगां करके गुरु के शरीर का स्पर्श न करना ऐसा पूर्वोक्त एकल विहारी का चारित्र पालना है. कथानक संप्रदाय सें ऐसें है.

किसी एक संनिवेश में शबर नामा सरजस्कों का भक्ता एक राजा होता भयां, तिसकों दर्शन देने वास्ते एकदा प्रस्तावे तिसका गुरु मोर पांख के चंद्र सहित छत्र शिर उपर धारण करता हुआ तहां आया तब तिसका दर्शन राजा ने राणी सहित करा तिसका मोर पांख का छत्र देख के राणी का मन तिस छत्र के लेने को चलायमान हुआ, तब राजा कों कहा, तब राजा नें सरजस्क गुरु सें मोर पांख का छत्र मागा, तिस देश में मोरपीछी, मोरपांख नहि होते थे, इस वास्ते गुरु की देने की इच्छा नहि हुइ, तब राजा

एगणियस्स दोसा इत्थी साणे तहेव पडिणीए । भिखविसोहिं महव्वय तम्हा सविइज्ज एगमणं ॥१॥

એકલા સાધુને સ્ત્રીથી દોષ હોય, પછી કુતરાથી, દુશ્મનથી ઉપદ્રવરૂપ દોષ હોય, ભિક્ષાની શુદ્ધિ ન હોય, મહાવ્રત ન હોય. તેથી બીજા સાધુઓની સાથે રહેવું અને ચાલવું જોઈએ તથા પિલ્લિ જેસણ મિક્કો इत्यादि. અર્થાત્ કોઈ એકલા શુદ્ધ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે તો પણ એકલો એષણાનો નાશ કરે છે. તો એષણાના અભાવથી મૂળભૂત ચારિત્ર પાળવામાં કેવી રીતે સમર્થ થાય ?

सव्वजीणपडिकुट्ठं अणवत्था थेरकप्पभेउय । एगोय सुयाउत्तोवि हणइ तव संजमं अइयारा ॥१॥

અર્થ :- સર્વ તીર્થંકરોએ એકલા વિચરવાનો નિષેધ કર્યો છે. એકલા રહેવું અનવસ્થાનું કારણ છે. સ્થવિર કલ્પનો નાશ એટલે કે ભેદ કરનારો છે. એકલો સાધુ સારા ઉપયોગવાળો પણ તપ, સંયમનો નાશ કરનારો છે અને અતિચાર સેવવાવાળો છે. ત્રણ ભુવનના સ્વામીની આજ્ઞા વિરાધવાથી એકલાપણું સુંદરતાને પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી જ સૂત્રકારે કહ્યું છે કે,

एयस्स परिच्चाया सुद्धंछाइ वि न सुंदरं भणियं कंमाविपरिशुद्धं गुरुआणावत्ति नो बिंति ॥१२८॥

વ્યાખ્યા—एयस्स-ગુરુકુલ વાસના પરિત્યાગથી એટલે કે ગુરુકુલ છોડવાથી શુદ્ધ ભિક્ષા, શુદ્ધ ઉપાશ્રય, સુંદર વસ્ત્ર, પાત્ર પણ સારા નથી એવું કથન આગમના જાણનારાઓ કર્યું છે અને તેથી જ તે વચન છે.

सुद्धंछाइ सुजुत्तो, गुरुकुलचागा इणेह विन्नेउ । सबर ससरखपिंछत्थघाय पाया छिवण तुल्लो ॥१॥

એની વ્યાખ્યા—શુદ્ધોંછ-એટલે નિર્દોષ ભિક્ષા લે છે, કલહ અને મમત્વનો ત્યાગ કર્યો છે જેને એવો ઉદ્યમી જો ગુરુકુલવાસ ત્યાગે તથા સૂત્રાર્થની હાનિ જોઈને ગ્લાન અને રોગીની વેયાવચ્ચ છોડી દે તેને જૈનમતમાં કેવા જાણવા. જેવી રીતે ભીલરાજાએ મોરના પીંછા માટે માર્યા-મારી તો દીધા પરંતુ પગેથી ગુરુના પગનો સ્પર્શ ન કરવો આવું પૂર્વોક્ત એકલ વિહારીનું ચારિત્ર છે. કથાનક સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે છે -

કોઈ એક સંનિવેશમાં શબર નામનો તાપસોનો ભક્ત એક રાજા હતો. તેને દર્શન આપવા માટે એકવાર અવસરે તેના ગુરુ મોરના પીંછાના ચંદ્ર સહિત છત્ર મસ્તક ઉપર ધારણ કરતા ત્યાં આવ્યા, ત્યારે રાજાએ રાણી સહિત તેમના દર્શન કર્યા, તેનું મોરના પીંછાનું છત્ર દેખીને રાણીનું મન તે છત્ર લેવા માટે ચલાયમાન થયું, ત્યારે રાજાને કહ્યું, ત્યારે રાજાએ તાપસ ગુરુ પાસેથી મોરના પીંછાનું છત્ર માગ્યું. તે દેશમાં મોર પીંછી કે મોરની પાંખો હતી નહીં. તેથી ગુરુને આપવાની ઈચ્છા ન થઈ, ત્યારે રાજા પોતાના ઘરે ગયા ત્યારે રાણીએ તો ભોજન કરવાનું છોડી દીધું. મોરના પીંછાનું છત્ર આવશે ત્યારે જ ભોજન કરીશ. તેથી રાજાએ વારંવાર તાપસ પાસે

अपने घेर गया. तहां राणी ने तो भोजन का करणा त्यागा, मोर पीछ का छत्र आवेगा तब ही भोजन करुंगी. तब राजा ने वारवार सरजस्क सें छत्र लेने वास्ते प्रार्थना करी तो भी गुरु देता नहि, तदा दुर्वार प्रेम ग्रह के व्यामोह सें राजा अपने सेवको सें कहता है—हठात् जोरावरी सें खोसल्यो तब सेवक कहते है गुरु मागने सें देता नहि और जोरावरी सें लेना चाहते है तब गुरु शस्त्र लेके हमकों मारणे कुं आता है. तब राजा कहता है. तुम दुर सें बाणो सें विंध के मार गेरो और छत्र छीन लेवो परंतु अपणे पगो का स्पर्श गुरु के शरीर से न करणा, क्योंकि गुरु की अवज्ञा महापातक का हेतु है.

जैसा शबर राजा, गुरु का विनाश करता हुआ और पगां का स्पर्श करणा मना करता हुआ विवेक है तैसा गुरुकुल वास के त्याग ने वाले शुद्ध आहार लेनेवाले साधु का संयम पालना है और आधाकर्म उद्देशिकादि दूषण सहित भी आहार गुरुआज्ञावर्त्तिकों शुद्ध है, निर्दोष है, शुद्ध आहार का तो क्या कहना है जो गुरु का आदेश माने तिसकों गुरु आज्ञावर्त्ति कहते है, ऐसा कथन आगम के जानकार करते है. इस वास्ते गुरु आज्ञा मोटी है. तिस वास्ते गुरु आज्ञा माननेवाला धन्य है, प्रशंसने योग्य है, भले मनवाले है. इस वास्ते गुरु कर्कश वचन सें शिक्षा देवे तदा मनमें रोष न करे. गुरु कुलवास न छोडे.

प्रश्न—जैसा तैसा गुरु गण संपत्ति के वास्ते सेवना चाहिये के विशिष्ठ गुणवाला सेवना चाहिये ?

उत्तर—गुणवान ही—गुणगण अलंकृत ही गुरु हो शकता है, सो श्रुत धर्म का उपदेशक, चारित्र धर्म का पालनेवाला, संविग्न, गीतारथ गुरु मानना योग्य है. गुरु के व्रत षट्क ६, काय षट्क ६, अकल्प १३, गृहभाजन १४, पर्यंक १५, गृहस्थ के घरे बैठना १६, स्नान १७, शोभा १८. ऐसा अठारह गुण का स्वरूप दशवैकालिक के छट्ठे अध्ययन में श्री शय्यंभव सूरिजीए विस्तार सें कथन करा है. इन अठारह गुण विना गुरु नहि हो शकता है—जैसे तंतु विना पट—वस्त्र नहि हो शकता है.

प्रतिरुप—योग्य रुपवान् होवे १, तेजस्वि होवे २, युगप्रधानागम का जानकार होवे ३, मधुर वचन होवे ४, गंभीर होवे ५, बुद्धिवान् होवे ६. सो उपदेश देने योग्य आचार्य है.

किसी के आलोया दूषण दूसरे आगे न कहे १, सौम्य होवे २, संग्रह शील होवे ३, अभिग्रह मति होवे ४, हितकारी—मर्यादा सहित बोले ५, अचपल होवे ६, प्रशांत हृदय होवे, इत्यादि

तथा देश, कुल, रुप इत्यादि विशेष गुण करके संयुक्त होवे. सो गुरु जैन सिद्धांत में माना है, कार्य साधक होने सें. जिसमें पूर्वोक्त गुण न होवे सो जैनमत के प्रवचनबेत्ताओने गुरु नहि माना है.

प्रश्न—सांप्रत काल के अनुभाव सें पूर्वोक्त सर्व गुणवाला गुरु मिलना दुर्लभ है, कोई भी किसी सें किसी गुण करके हीन है, कोई अधिक है ऐसा तारतम्य भेद करके अनेक प्रकार के गुरु उपलब्ध

છત્ર લેવાની પ્રાર્થના કરી તો પણ ગુરુ આપતા નથી. તેથી અત્યંત પ્રેમગ્રહના વ્યામોહથી રાજાએ પોતાના સેવકોને કહ્યું હઠાત્ - જબરજસ્તીથી ખેંચી લ્યો, ત્યારે સેવક કહે છે - ગુરુ માંગવાથી આપતા નથી અને બળજબરીથી લેવા જઈએ તો ગુરુ શસ્ત્ર લઈને અમને મારવા આવે છે, ત્યારે રાજા કહે છે, તમે દૂરથી બાણોથી વીંધિને મારી નાંખો અને છત્ર છીનવી લો. પરંતુ આપણા પગનો સ્પર્શ ગુરુના શરીરે ન કરવો કારણ કે, ગુરુની અવજ્ઞા મહાપાપનો હેતુ છે.

જેમ સબર રાજા ગુરુનો વિનાશ કરતો છતો પગોનો સ્પર્શ કરવાનો નિષેધ કરે છે, તેનો જેવો વિવેક છે, તેવો ગુરુકુલવાસને ત્યાગીને શુદ્ધ આહાર લેવાવાળા સાધુનું સંયમ પાલન છે અને આધાકર્મ ઉદ્દેશિક આદિ દૂષણો સહિત પણ આહાર ગુરુની આજ્ઞામાં રહેનારને શુદ્ધ છે, નિર્દોષ છે, શુદ્ધ આહારનું તો શું કહેવું જ. ગુરુના આદેશ માને તે ગુરુની આજ્ઞાવર્ત્તિ કહેવાય છે. આવું કથન આગમના જાણકાર કરે છે. તેથી ગુરુ આજ્ઞા મોટી છે. માટે ગુરુ આજ્ઞા માનવાવાળાને ધન્ય છે, વખાણવા યોગ્ય છે, સારા મનવાળા છે. તેથી ગુરુ કર્કશ વચનથી શીખામણ આપે ત્યારે મનમાં રોષ ન કરે. ગુરુકુલ વાસને ન છોડે.

પ્રશ્ન–જેવા તેવા ગુરુ ગણ સંપત્તિ માટે સેવવા જોઈએ કે વિશિષ્ટ ગુણવાળા સેવવા જોઈએ ?

ઉત્તર–ગુણવાન જ-ગુણના સમૂહથી અલંકૃત જ ગુરુ થઈ શકે. તે શ્રુતધર્મના ઉપદેશક, ચારિત્ર ધર્મને પાળવાવાળા, સંવિગ્ન, ગીતાર્થ ગુરુ માનવા યોગ્ય છે. ગુરુના વ્રતષટ્ક ૬, કાયષટ્ક ૧૨, અકલ્પ ૧૩, ગૃહસ્થીનું ભાજન ૧૪, પલંગ ૧૫, ગૃહસ્થના ઘરે બેસવું ૧૬, સ્નાન ૧૭, શોભા ૧૮. આ અઢાર ગુણનું સ્વરૂપ દશવૈકાલિકના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં શ્રીશય્યંભવ સૂરિજીએ વિસ્તારથી કથન કર્યું છે. આ અઢાર ગુણ વિના ગુરુ થઈ શકતા નથી. જેમ તંતુ વિના પટ-વસ્ત્ર થઈ શકતા નથી.

પ્રતિરૂપ-યોગ્ય રૂપવાન હોય ૧, તેજસ્વી હોય ૨, યુગપ્રધાન-આગમના જાણકાર હોય ૩, મધુરવચનવાળા હોય ૪, ગંભીર હોય ૫, બુદ્ધિમાન હોય ૬. તે ઉપદેશ દેવા યોગ્ય આચાર્ય છે.

કોઈએ આલોચેલા દૂષણો બીજાની આગળ ન કહે ૧, સૌમ્ય હોય ૨, સંગ્રહશીલ હોય ૩, અભિગ્રહ મતિવાળો હોય ૪, હિતકારી એટલે મર્યાદાસહિત બોલે ૫, ચપલતા રહિત હોય ૬, પ્રશાંત હૃદયવાળો હોય ૭.

તથા દેશકુલરૂપ ઈત્યાદિ વિશેષ ગુણથી સંયુક્ત હોય. જૈનસિદ્ધાન્તમાં તેને ગુરુ માન્યા છે. કાર્ય સાધક હોવાથી. જેમાં પૂર્વોક્ત ગુણ ન હોય તેને જૈનમતના પ્રવચનના જાણકારો ગુરુ માનતા નથી.

પ્રશ્ન–હમણાં આ કાળના પ્રભાવથી પૂર્વોક્ત બધા ગુણવાળા ગુરુ મળવા દુર્લભ છે, કોઈ પણ કોઈનાથી કોઈ ગુણથી હીન છે, કોઈ અધિક છે, એવી રીતે તરતમતાના ભેદથી અનેક

होते है. तिस वास्ते तिन में से किसकों गुरु मानना चाहिये और किसकों गुरु न मानना चाहिये ऐसा दोलायमान मनवाले हमकों क्या उचित है ?

उत्तर–मूलगुणसंपउत्तो न दोसलव जोगउ इमो । हेउ महुरवक्कमउ पुण पवत्तियव्वो जहुत्तमि ॥१३१॥

व्याख्या–मूलगुण पंचमहाव्रत षट्काय आदि तिन करके संयुक्त सम्यक् सद्बोध, प्रधान प्रकर्ष उद्यमातिशय करके युक्त ऐसे मूल गुणां करके संप्रयुक्त गुरु होता है. कदाचित् गुरु मंद बुद्धिवाला और बोलने में अचतुर, थोडे प्रमादवाला होवे इत्यादि लेशमात्र दूषण देख के यह गुरु त्याग ने योग्य है ऐसा मनमें न मानना क्योंकि मूल गुण पांच जिसमें होवे सो अन्य किसी गुण करके रहित भी गुरु गुणवंत है. चंडरुद्रवत्, इत्यादि आगम वचनानुसारे मूलगुण शुद्ध जो गुरु होवे सो छोडने योग्य नहि है. कदाचित् गुरु प्रमादवान् हो जावे तब मधुर वचन करके और अंजलि प्रणाम पूर्वक ऐसें कहे–अनुपकृत, परहित रत तुमने भला हमकों गृहवास सें छोडाया अब उत्तर मार्ग के प्रवर्त्तावने सें अपणी आत्मा कों भीम भव कांतार–संसार सें तारो. इत्यादि प्रोत्साहक वचनो सें फेर भले मार्ग में प्रवर्त्तावे जैसे पंथग मुनि ने सेलग राजऋषि कों फेर मार्ग में स्थिर करा. अत्रकथा ऐसें करता साधु कों जो गुण होवे सो कहते है. ऐसें मूल गुण संयुक्त गुरु कों न छोडता हुआ और गुरु कों सत्य मार्ग में प्रवर्त्तावता हुआ साधु नें बहुमान सप्रीति भक्ति गुरु की करी है तथा कृतज्ञता गुण अंगीकार करा तथा सकल गच्छकों गुणां की वृद्धि अधिक करी, क्योंकि सम्यग् आज्ञावर्त्ति पुरुष गच्छ गुरु के ज्ञानादि गुण की वृद्धि करता ही है जेकर शिष्य शिखाये पठाये अविनीत होवे गुरु की शिक्षा न माने तब गुरु तिनकों त्याग देता है. कालिकाचार्यवत् तथा अनवस्था मर्यादा की हानि तिसका त्याग करणा होता है. यह अभिप्राय है कि जो एक गुरु मूल गुण महाप्रसाद के धारण करणे कों स्तंभ समान ऐसें गुरु कों अल्प दोषदुष्ट जान के जो त्यागे तिसकों अन्य भी कोई गुरु नहि रुचे. काल के अनुभाव सें सूक्ष्म दूषण प्राये त्यागने कों कोई भी समर्थ नहि हो सकता है. इस हेतु सें उसकों कोई भी गुरु नहि रुचेगा. तब तो एकला विचरेगा.

तब एक्कस्स कउधम्मो सच्छंदमइ पयारस्स किंवा करे इक्को परिहरउ कहमकज्जंवा ॥१॥ कत्तो सुतत्थागम पडिपुछ्ण चोइणे व इक्कस्स विणय वेयावच्चं आराहण याव मरणंते ॥२॥ पिल्ले जेसण मिक्को पइन्न पमयाजणाउ निच्चभयं काउमणो वि अकज्जं न तरइ काउण बहुमज्झे ॥३॥ उच्चार पासवण वंत मुत मुच्छा इमो हिउ इक्को सद्दव भाण विहत्थो निखिव इव कुणइ उड्डाहं ॥४॥ एगदिवसंपि बहुया सुहाय असुहाय जीव परिणामा इक्को असुह परिणओ चइज्ज आलंबणं लद्धुमित्यादिना निषिद्धमेप्येकाकित्वम्.

इनका भावार्थ. एकले विचरणेवाले साधु के धर्म नहि, स्वच्छंदमति होने सें. एकला क्या करे, कैसें एकला अकार्य परिहरे, एकले कों सूत्रार्थ का आगम नहि, किसको पूछे, एकले को कौन शिक्षा

પ્રકારના ગુરુ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમાંથી કયા ગુરુ માનવા જોઈએ અને કયા ગુરુ માનવા ન જોઈએ, આવા સંશય યુક્ત મનવાળા અમારે શું ઉચિત છે ?

उत्तर–मूलगुणसंपउत्तो न दोसलव जोगउ इमो । हेउ महुरवक्कमउ पुण पवत्तियव्वो जहुत्तमि ॥१३१॥

વ્યાખ્યા–મૂળગુણ પાંચ મહાવ્રત, છકાય(ના આરંભનો ત્યાગ) આદિ તેનાથી સંયુક્ત, સમ્યક્ સદ્‌બોધ શ્રેષ્ઠ પ્રકર્ષ અતિશય પ્રયત્નથી યુક્ત એવા મૂળગુણોથી સંયુક્ત ગુરુ હોય છે. કદાચિત્ ગુરુ મંદ બુદ્ધિવાળા અને બોલવામાં ચતુર ન હોય, થોડા પ્રમાદવાળા હોય ઈત્યાદિ થોડાક દૂષણો દેખીને આ ગુરુ ત્યાગવા યોગ્ય છે એવું મનમાં ન માને. કારણ કે, મૂળગુણ જેમાં હોય તે બીજા કોઈ ગુણથી રહિત પણ ગુરુ ગુણવંત છે. ચંદ્રરુદ્રની જેમ. ઈત્યાદિ આગમ વચનના અનુસારે મૂળગુણ શુદ્ધ ગુરુ હોય તે છોડવા યોગ્ય નથી. કદાચ ગુરુ પ્રમાદવાન હોય તો મધુર વચનથી અને હાથ જોડી પ્રણામ પૂર્વક એવું કહે, અનુપકૃત પરહિતમાં રક્ત એવા તમે અમને ગૃહવાસથી છોડાવ્યાં છે હવે આગળ માર્ગમાં પ્રવર્તાવવા દ્વારા પોતાના આત્માને ભયંકર ભવકાંતાર-સંસાર જંગલથી તારો. ઈત્યાદિ પ્રોત્સાહક વચનોથી ફરીથી સારા માર્ગે પ્રવર્તાવે. જેવી રીતે પંથક મુનિએ સેલગ રાજર્ષિને ફરીથી માર્ગમાં સ્થિર કર્યા તે અહીં કથા છે. આવું કરતાં સાધુને જે ગુણ હોય તે કહે છે - આવા મૂલગુણ સંયુક્ત ગુરુને ન છોડતાં અને ગુરુને સત્યમાર્ગમાં પ્રવર્તાવતા સાધુએ ગુરુની બહુમાનપૂર્વક પ્રીતિસહિત ભક્તિ કરી છે તથા કૃતજ્ઞતા ગુણ અંગીકાર કર્યો છે તથા આખા ગચ્છના ગુણોની અધિકવૃદ્ધિ કરી છે. કારણ કે, સમ્યક્ આજ્ઞાવર્તી પુરુષ ગચ્છગુરુના જ્ઞાનાદિ ગુણની વૃદ્ધિ જ કરે છે, જો શિષ્યને શીખવાડ્યું હોય ભણાવ્યું હોય છતાં અવિનીત હોય અને અને ગુરુની શિક્ષા ન માને તો ગુરુ તેને છોડી દે છે. કાલિકાચાર્યની જેમ તથા અનવસ્થા મર્યાદાની હાનિ તેનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે. આ અભિપ્રાય છે કે, જે મૂળગુણરૂપ મહામહેલને ધારણ કરવામાં સ્થંભ સમાન એક ગુરુને અલ્પદોષથી દુષ્ટ જાણીને જો ત્યાગ કરે, તેને અન્ય પણ કોઈ ગુરુ નહીં ગમે, કાળના પ્રભાવથી પ્રાયઃ કરીને સૂક્ષ્મ દૂષણોને છોડવા માટે કોઈ પણ સમર્થ થઈ શકતા નથી. આ કારણે તેને કોઈ પણ ગુરુ નહીં ગમે. તેથી તો એકલા વિચરશે.

तब एक्कस्स कउधम्मो सच्छंदमइ पयारस्स किंवा करे इक्को परिहरउ कहमकज्जंवा ॥१॥ कत्तो सुतत्थागम पडिपुच्छण चोइणे व इक्कस्स विणय वेयावच्चं आराहण याव मरणंते ॥२॥ पिल्ले जेसण मिक्को पइन्न पमयाजणाउ निच्चभयं काउमणो वि अकज्जं न तरइ काउण बहुमज्झे ॥३॥ उच्चार पासवण वंत मुत मुच्छा इमो हिउ इक्को सद्दव भाण विहत्थो निखिव इव कुणइ उड्डाहं ॥४॥ एगदिवसंपि बहुया सुहाय असुहाय जीव परिणामा इक्को असुह परिणओ चइज्ज आलंबणं लद्धुमित्यादिना निषिद्धमेप्येकाकित्वम्.

એનો ભાવાર્થ :- એકલા વિચરવાવાળા સાધુને ધર્મ નથી. સ્વચ્છંદ મતિવાળા હોવાથી. એકલા શું કરે ! એકલા કેવી રીતે અકાર્યનો ત્યાગ કરે ? એકલાને સૂત્રાર્થનો બોધ નથી, કોને

देवे, एकला विनय वैयावृत्त सें रहित हे. मरणांत में आराधना न कर शके. एषणा न शोधी शके. प्रकीर्ण स्त्रीओ सें तिसकों नित्य भय है. बहुत साधुओ में रहनेवाले के मनमें अकार्य करणे की इच्छा भी होवे तो भी नहि कर शकता है. उच्चार, विष्ठा, मूत्र, वमन, पित्त, मुर्छा इन करके मोहित एकला कैसें पात्रां के हाथ लगावे. कैसें पाणी लावे. जेकर जगत् की अशुचि न गिणे तो जगत में जिनमत का उड्डाह-निंदा करावे. एकला एक आलंबन खोटे लेके सन्मार्ग सें भ्रष्ट हो जावे. इत्यादि गाथाओ सें एकला रहणा निषेध करा है तथा एकला जो होता है सो स्वच्छंद से सुख जानके होता है तिसकी देखादेख अन्य अन्य मूढ, विवेकविकल भी एकले होते है. ऐसी अनवस्था करते है और जो पूर्वोक्त गुरुगच्छ में रहते है वे पूर्वोक्त सर्व दूषणों से रहित होते है, गुरू की सेवा करणे सें. इत्यादि अन्य भी गुरु ग्लान, बाल, वृद्धादि कों की विनय वैयावृत्त करणे सें सूत्रागम कर्म निर्जरादि अनेक गुण होते है. जो विपर्यय होवे तिसकों क्या होवे सो कहते है. मूल गुणधारी गुरु के त्याग ने सें उक्त गुण गुरु बहुमानादि, कृतज्ञता, सकल गच्छ गुणा की वृद्धि, अनवस्था परिहार इत्यादि गुणां का उच्छेद होवे. लोक में साधुओ का विश्वास नहि होवे. लोक ऐसें माने-ये एकले, परस्पर निंदक, स्वच्छंदचारी, अन्यअन्य प्ररूपणा करनेवाले सत्यवादी है ? वा मृषावादी है ? जब लोक में ऐसा होवे तब तिनकों परभव में जिनधर्म की प्राप्ति न होवे. गृहस्थ सम्यक्त्व सें भ्रष्ट हो जावे. तिनकों परभव में धर्म प्राप्त न होवे. इत्यादि एकले स्वच्छंदचारी साधुकों दूषण होते है. जेकर थोडे सें दूषण प्रमाद जन्य देख के गुरु त्याग ने योग्य होवे तब तो इस काल में कोई भी गुरु मानने योग्य नहि सिद्ध होवेगा, क्योंकि, जैनमत के सिद्धांत में पांच प्रकार के निर्ग्रंथ कहे है. पुलाक १, बकुश २, कुशील ३, निर्ग्रंथ ४, स्नातक ५. इन पांचो का भेद स्वरूप देखना होवे तो श्री भगवती सूत्र सें तथा श्री अभयदेवसूरि कृत पंच निर्ग्रंथी संग्रहणी सें जानना. इन पांचो में सें निर्ग्रंथ, स्नातक ये दोनो तो निश्चय ही अप्रमादी होते है. किंतु ते कदेइ होते है, श्रेणिके मस्तके सयोगी अयोगी गुणस्थान में होते है. इस वास्ते तीर्थ की प्रवृत्ति के हेतु नहि है और पुलाक भी लब्धि के होने सें ही होता है. येह तीनो सांप्रत काल में व्यवच्छेद हो गये है. इस वास्ते बकुश, कुशील सें ही इकवीस हजार वर्ष तक निरंतर श्री वर्धमान भगवंत का तीर्थ चलेगा. तीर्थ प्रवाह के हेतु बकुश कुशील है और बकुश कुशील अवश्यमेव प्रमादजनित दूषण लव करके संयुक्त होते है. जेकर पूर्वोक्त दूषणोवालो कों साधु न मानीए तब तो सर्व साधु त्याग ने परिहरणे योग्य हो जायेंगे. यही वात चित्त में ल्याकर सूत्रकार कहता है.

बकुश कुशीला तित्थं दोसलवा तेसु नियम संभविणो ।
जई तेहिं वज्जणिज्जो अवज्जनिज्जो तऊनत्थि ॥१३५॥

व्याख्या-बकुश कुशील व्यावर्णित स्वरूप दोनो निर्ग्रंथ सर्व तीर्थंकरो के तीर्थ संतान के करणेवाले है. इस वास्ते ही सूक्ष्म दोष वकुश कुशील में निश्चय करके होते है. जिस वास्ते तिनके दो

પૂછે ? એકલાને કોણ શિખામણ આપે ? એકલા વિનય-વૈયાવચ્ચથી રહિત છે. મરણાંતે પણ આરાધના ન કરી શકે. એષણાની શુદ્ધિ ન કરી શકે, પ્રકીર્ણ સ્ત્રીઓથી તેને નિત્યભય હોય છે. ઘણા સાધુઓમાં રહેવાવાળાના મનમાં અકાર્ય કરવાની ઈચ્છા હોય તો પણ કરી શકતા નથી. ઉચ્ચાર, વિષ્ટા, મૂત્ર, ઉલ્ટી, પિત્ત, મૂર્છાથી મોહિત એકલો પાત્રાને કેવી રીતે હાથ લગાવે, કેવી રીતે પાણી લાવે, જો જગતની અશુચિ ન ગણે તો જગતમાં જિનમતનો ઉડ્ડાહ-નિંદા કરાવે, એકલો એક ખોટું આલંબન લઈને સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. ઈત્યાદિ ગાથાઓથી એકલા રહેવાનું નિષેધ કરેલ છે તથા એકલો જે હોય છે, તે સ્વચ્છંદતામાં સુખ જાણીને થાય છે. તેની દેખાદેખીથી બીજા, બીજા મૂઢ વિવેકથી રહિત પણ એકલા થઈ જાય છે એવી અનવસ્થા કરે છે અને જે પૂર્વોક્ત ગુરુના ગચ્છમાં રહે છે તે પૂર્વોક્ત સર્વ દૂષણોથી રહિત થાય છે. ગુરુની સેવા કરવાથી. ઈત્યાદિ બીજા પણ ગુરુ, ગ્લાન, બાળ, વૃદ્ધ વગેરેનો વિનય, વેયાવચ્ચ કરવાથી આગમ સૂત્રનું જ્ઞાન, કર્મનિર્જરા વગેરે અનેક ગુણ થાય છે. જો વિપરીત હોય તો તેને શું થાય તે કહે છે - મૂળગુણધારી ગુરુનો ત્યાગ કરવાથી ઉક્તગુણવાળા-ગુરુના બહુમાન વગેરે કૃતજ્ઞતા સકલગચ્છના ગુણોની વૃદ્ધિ, અનવસ્થાનો પરિહાર ઈત્યાદિ ગુણોનો ઉચ્છેદ થાય. લોકોમાં સાધુઓનો વિશ્વાસ નહીં રહે. લોકો એવું માનશે કે જે એકલા પરસ્પર નિંદક (એક બીજાની નિંદા કરનારા) સ્વચ્છંદ આચારવાળા, જુદી જુદી પ્રરૂપણા કરવાવાળા સત્યવાદી છે કે મૃષાવાદી છે ? જ્યારે લોકોમાં આવું થાય ત્યારે તેમને પરભવમાં જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગૃહસ્થ સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તેને પરભવમાં ધર્મ પ્રાપ્ત થતો નથી. ઈત્યાદિ એકલા સ્વચ્છંદતાચારી સાધુઓના દૂષણ હોય છે. જો પ્રમાદ જન્ય થોડા પણ દૂષણને દેખીને ગુરુ ત્યાગવા યોગ્ય હોય તો આ કાળમાં કોઈ પણ ગુરુ માનવા યોગ્ય સિદ્ધ નહીં થાય. કારણ કે, જૈનમતના સિદ્ધાન્તમાં પાંચ પ્રકારના નિર્ગ્રંથ કહ્યા છે. પુલાક ૧, બકુશ ૨, કુશીલ ૩, નિર્ગ્રન્થ ૪, સ્નાતક ૫. આ પાંચેય ભેદનું સ્વરૂપ દેખવું હોય તો શ્રીભગવતીસૂત્રમાંથી તથા શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત પંચનિર્ગ્રંથી, સંગ્રહણીથી જાણવું. આ પાંચમાંથી નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક આ બંને તો નિશ્ચે અપ્રમાદી જ હોય છે. પરંતુ તે કદીક હોય છે. ક્ષપકશ્રેણિના મસ્તકે (ઉપર) સયોગી-અયોગી ગુણસ્થાનકમાં હોય છે. તેથી તીર્થની પ્રવૃત્તિના કારણ નથી અને પુલાક પણ લબ્ધિ હોય તો જ થાય છે. આ ત્રણેય હમણાંના કાળમાં વ્યવચ્છેદ (નાશ) થઈ ગયા છે. તેથી બકુશ, કુશીલથી જ ૨૧૦૦૦ વર્ષ સુધી નિરંતર શ્રીવર્ધમાન ભગવંતનું તીર્થ ચાલશે. તીર્થના પ્રવાહના કારણ બકુશ અને કુશીલ છે અને બકુશ, કુશીલ પ્રમાદ જનિત થોડાક દૂષણથી અવશ્ય યુક્ત હોય છે. જો પૂર્વોક્ત દૂષણોવાળાને સાધુ ન માનીએ તો તો સર્વ સાધુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય થશે. આ વાત ચિત્તમાં લાવીને સૂત્રકાર કહે છે કે -

बकुश कुशीला तित्थं दोसलवा तेसु नियम संभविणो ।
जई तेहिं वज्जणिज्जो अवज्जनिज्जो तऊनत्थि ॥१३५॥

વ્યાખ્યા—વર્ણન કરેલા સ્વરૂપવાળા બકુશ અને કુશીલ બંને નિર્ગ્રંથો સર્વ તીર્થંકરોના તીર્થની પરંપરાને કરવાવાળા છે. તેથી જ બકુલ અને કુશીલમાં નિશ્ચયથી સૂક્ષ્મ દોષ હોય છે. તેથી જ

गुण स्थानक प्रमत्त अप्रमत्त होते है. प्रमत्त गुणस्थानक में अंतर्मुहूर्त काल तक रहता है. जब प्रमत्त गुणस्थानक में वर्तत्ता है तब प्रमाद के होने सें अवश्यमेव सूक्ष्म दोषलववाला साधु होता है, परंतु जहां तक सातमा प्रायश्चित्त आवनेवाले दूषण सेवे तहां तक तिसकों चारित्रवान् ही कहिये. तिस वास्ते बकुश कुशील में निश्य सें ही दूषण लवां का संभव है. जेकर तिनकों साधु न मानीए तब तो अन्य साधु के अभाव सें भगवंत के कहे तीर्थ का भी अभाव सिद्ध होवेगा. इस उपदेश का फल कहते है.

इय भावियपरमत्था मज्जत्था नियगुरु न मुंचंति ।
सव्वगुणसंपउगं अप्पाणमिवि अपिछंता ॥१३६॥

व्याख्या—एसें पूर्वोक्त प्रकार करके मनमें परमार्थ का विचारनेवाला मध्यस्थ अपक्षपाति पुरुष अपने धर्माचार्य गुरु कों मूल गुण मुक्तामाणिक्यरत्नाकर गुरु कों न छोडे, न त्यागे. क्या करता हुआ सर्व गुण सामग्री अपणे में न देखता हुआ तथा अन्य दूषण यह है. जो गुरु का त्यागनेवाला है वो निश्चय गुरु को अवज्ञा करनेवाला है, तब तो महा अनर्थ है सो आगमद्वारा स्मरण करा के कहते है.

एवं अवमन्नंतो वुत्तो सुत्तंमि पावसमणुत्ति ।
मह मोहबंधगोविय खिंसंतो अप्पडितप्पंतो ॥१३७॥

व्याख्या—ऐसे पूर्वोक्त कहे गुरु को हीलता हुआ साधु सूत्र उत्तराध्ययन में पापश्रमण कहा है और गुरु कों निंदने, खिजनेवाला आवश्यक, समवायांगादिक में महा मोहनीय कर्म का बंध करनेवाला कहा है.

प्रश्न—गुरु कों सामर्थ्य के अभाव हुए जेकर शिष्य अधिकतर यतनावाला तप श्रुत अध्ययनादि करे सो करणा युक्त है ? वा गुरु के लाघव का हेतु होने सें अयुक्त है ?

उत्तर—गुरु की आज्ञा संयुक्त करे तो गुरु के गौरव का हेतु होवे. शिष्य गुण में अधिक होवे तो गुरु के गौरव का हेतु है. श्री वज्रस्वामि के हुए सिंहगिरि गुरुवत्.

अत्र कथा. शिष्य के गुणाधिक हुआ गुरु का गौरव है, किंतु तिस शिष्य गुणाधिक ने भी गुरु कों गुणहीन जानकर अपमान करना योग्य नहि. ऐसें गुरु की भाव सें विनय, भक्ति, वैयावृत्तादि करे तब ही साधु शुद्ध, अकलंक चारित्र का भागी होवे. इस वास्ते दुष्कर क्रियाकारक भी शिष्य तिस गुरु की अवज्ञा न करे परंतु तिसकी आज्ञा करनेवाला होवे. उक्तंच

छट्ठट्ठम दसम दुवालसेहिं मासद्ध मासखमणेहिं ।
अकरंतो गुरुवयणं अणंतसंसारिऊ भणिऊ ॥

अर्थ :– उपवास, छट्ठ, अट्ठम, दसम, द्वादसम, अर्धमास, मासक्षमण तप करनेवाला शिष्य गुरु का वचन न माने तो अनंतसंसारी कहा है.

તેમના પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એમ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં અંતર્મુહૂર્તકાલ સુધી રહે છે. જ્યારે પ્રમત્તગુણસ્થાનકમાં વર્તે છે ત્યારે પ્રમાદ હોવાથી અવશ્ય સૂક્ષ્મ દોષલવવાળા સાધુ હોય છે. જ્યાં સુધી ૭મા પ્રાયશ્ચિત્ત આવવાવાળા દૂષણ સેવે, ત્યાં સુધી તેને ચારિત્રવાન્ જ કહેવાય છે. તેથી બકુશ, કુશીલમાં નિશ્ચયથી જ દૂષણલવોનો સંભવ છે. જો તેમને સાધુ ન માનીએ તો અન્ય (બીજા) સાધુઓના અભાવથી ભગવંતના કહેલા તીર્થનો પણ અભાવ સિદ્ધ થશે. આ ઉપદેશનું ફળ કહે છે.

इय भावियपरमत्था मज्जत्था नियगुरु न मुंचंति ।
सव्वगुणसंपउगं अप्पाणमिवि अपिछंता ॥१३६॥

વ્યાખ્યા—આ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારે મનમાં પરમાર્થને વિચારવાવાળા, મધ્યસ્થ, અપક્ષપાતિ પુરુષ પોતાના ધર્માચાર્ય ગુરુના મૂળગુણરૂપ મોતી માણિક્યના રત્નાકર (સમુદ્ર) ગુરુને ન છોડે, ન ત્યાગે, શું કરતા થકા ? સર્વ ગુણ સામગ્રી પોતાનામાં ન દેખતા છતાં (ગુરુને ન ત્યાગે.) તથા અન્ય દૂષણ એ છે કે, જે ગુરુને છોડવાવાળા છે, તે નિશ્ચે ગુરુની અવજ્ઞા કરવાવાળા છે. ત્યારે તો મહાઅનર્થ છે. તે આગમ દ્વારા યાદ કરાવીને કહે છે.

एवं अवमन्नंतो वुत्तो सुत्तंमि पावसमणुत्ति ।
मह मोहबंधगोविय खिंसंतो अप्पडितप्पंतो ॥१३७॥

વ્યાખ્યા—આ પૂર્વે કહેલા ગુરુની હીલના કરતો સાધુ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પાપશ્રમણ કહેવાય છે અને ગુરુની નિંદા કરવાવાળા, ખીજવવાવાળા, આવશ્યક, સમવાયાંગાદિકમાં મહામોહનીય કર્મનો બંધ કરવાવાળા કહ્યા છે.

પ્રશ્ન—ગુરુના સામર્થ્યનો અભાવ હોય તો જો શિષ્ય અધિક પ્રયત્નવાળા તપ, શ્રુત, અધ્યયન વગેરે કરે તો તે કરવા યોગ્ય છે ? અથવા ગુરુની લઘુતાનો હેતુ હોવાથી અયુક્ત છે ?

ઉત્તર—ગુરુની આજ્ઞા સંયુક્ત કરે તો ગુરુના ગૌરવનું કારણ હોવાથી, શિષ્ય ગુણમાં અધિક હોવાથી, ગુરુના ગૌરવનું કારણ છે. વજસ્વામીના થયેલા સિંહગિરી ગુરુની જેમ અહીં કથા છે. શિષ્ય ગુણાધિક થયે છતે ગુરુને ગૌરવ પરંતુ તે ગુણાધિક શિષ્યે પણ ગુરુને ગુણહીન જાણીને અપમાન કરવું યોગ્ય નથી. આવા ગુરુની ભાવથી વિનય, ભક્તિ, વૈયાવૃત્ય આદિ કરે તો જ સાધુ શુદ્ધ, અકલંક ચારિત્રનો ભાગી થાય છે, તેથી દુષ્કર ક્રિયા કરનાર પણ શિષ્ય તે ગુરુની અવજ્ઞા ન કરે. પરંતુ તેની આજ્ઞા કરવાવાળો થાય અને કહ્યું છે કે -

छट्ठट्ठम दसम दुवालसेहिं मासद्ध मासखमणेहिं ।
अकरंतो गुरुवयणं अणंतसंसारिऊ भणिऊ ॥

અર્થ :- ઉપવાસ, છઠ, અઠમ, ચાર ઉપવાસ, બાર ઉપવાસ, અર્ધમાસક્ષમણ, માસક્ષમણ તપ કરવાવાળો શિષ્ય ગુરુનું વચન ન માને તો અનંતસંસારી કહ્યો છે.

अथ साधु के लिंग समाप्ति करता हुआ ग्रन्थकार तिसका फल कहता है, पूर्वोक्त सात लक्षण सकल मार्गानुसारिणी क्रिया १, श्रद्धा प्रधान धर्म में २, समजाव ने योग्य सरल होने सें ३, क्रिया में अप्रमाद ४, शक्ति अनुसारे अनुष्ठान करे ५, गुरु सें बहुत राग ६, गुरु आज्ञा आराधन प्रधान ७. इन सात लक्षणो का धरनेवाला भाव साधु होता है. तिस भाव साधु कों सुदेवत्व, सुमनुष्यत्व, जातिरुपादिक लाभ होवे और परंपरा सें मुक्ति पद मिले. ऐसे साधु को ही गुरु मानना चाहिये. कथन करा श्रावक साधु के संबंध भेद सें दो प्रकार का धर्मरत्न.

इति श्री धर्मरत्न प्रकरणानुसारे गुरुतत्त्वका स्वरूप किंचित् मात्र लिखा है.

⇒ जैनमत का किंचित् स्वरूप :

अथ जैनमत का किंचित् स्वरूप लिखते है.

प्रथम तो आत्मा का स्वरूप जानना चाहिये. यह जो आत्मा है सोइ जीव है, यह आत्मा स्वयंभू है, परंतु किसी का रचा हुआ नहि है. अनादि अनंत है. पांच वर्ण, पांच रस, दो गंध, आठ स्पर्श इन करके रहित है. अरुपी है आकाशवत्. असंख्य प्रदेशी है. प्रदेश उसकों कहते है जो आत्मा का अत्यंत सूक्ष्म अंश जिसका फिर बुद्धि सें अन्य अंश न होवे. ऐसे असंख्य अंश कथंचित भेदाभेदरूप करके एक स्वरूप में रहे तिनका नाम आत्मा है. सर्व आत्मप्रदेश ज्ञानस्वरूप है. परंतु आत्मा के एकैक प्रदेश उपर आठ कर्म की अनंत अनंत कर्मवर्गणा, ज्ञानावरण १, दर्शनावरण २, सुखदुःखरुप वेदनीय ३, मोहनीय ४, आयु ५, नामकर्म ६, गोत्रकर्म ७, अंतरायकर्म ८. करके आच्छादित है. जैसे दर्पण के उपर छाया आ जाती है, जब ज्ञानावरणादि कर्मो का क्षयोपशम होता है तब इंद्रीय और मनद्वारा आत्मा कों शब्द १, रूप २, रस ३, गंध ४, स्पर्श ५. तीनो का ज्ञान और मानसी ज्ञान उत्पन्न होता है. कर्मो का क्षय और क्षयोपशम का स्वरूप देखना होवे तब कर्म प्रकृति और नंदि की बृहत् टीका में से जान लेना.

इस आत्मा के एकैक प्रदेश में अनंत-अनंत शक्ति है. कोई ज्ञानरूप, कोई दर्शनरूप, कोई अव्याबाध सुखरूप, कोई चारित्र रूप, कोई थिररूप, कोई अटल अवगाहनारूप, कोई अनंत शक्ति सामर्थ्यरूप, परंतु कर्म के आवरण सें सर्व शक्तियां लुप्त हो रही है. जब सर्व कर्म आत्मा के साधनद्वारा दूर होते है, तब यही आत्मा, परमात्मा, सर्वज्ञ, सिद्ध, बुद्ध, ईश, निरंजन, परम ब्रह्मादिरूप हो जाता है. तिसही का नाम मुक्ति है और जो कुच्छ आत्मा में नर, नारक, तिर्यग्, अमर, सुभग, दुर्भग, सुस्वर, दुस्वर, उंच, नीच, रंक, राजा, धनी, निर्धन, दुःखी, सुखी जो जो अवस्था संसार में जीवां की पीछे हुई है और अब हो रही है और आगे को होवेगी, सो सर्व कर्मां के निमित्त सें है. वास्तव में शुद्ध द्रव्यार्थिक नय के मत सें तो आत्मा में लोक १, तीनवेद २, थापना ३, उच्छेद मुख्य करके नहि ४, पाप नहि ५, पुन्य नहि ६, क्रिया नहि ७, कुच्छ करणीय नहि ८, राग नहि ९, द्वेष नहि १०, बंध नहि ११, मोक्ष नहि

હવે સાધુના લિંગની સમાપ્તિ કરતા થકા ગ્રંથકાર તેનું ફળ કહે છે - પૂર્વોક્ત સાત લક્ષણ. સકલ માર્ગાનુસારી બધી ક્રિયા ૧, ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધા ૨, સરળ હોવાથી સમજવાને યોગ્ય ૩, ક્રિયામાં અપ્રમાદ ૪, શક્તિ અનુસારે અનુષ્ઠાન કરે ૫, ગુરુ ઉપર ઘણો રાગ ૬, ગુરુની આજ્ઞાનું શ્રેષ્ઠ આરાધન ૭. આ સાત લક્ષણોને ધારણ કરવાવાળા ભાવસાધુ થાય છે. તે ભાવ સાધુને સુદેવત્વ, સુમનુષ્યત્વ, જાતિ રૂપ વગેરેનો લાભ થાય છે અને પરંપરાએ મુક્તિ પદ મળે. એવા સાધુને જ ગુરુ માનવા જોઈએ. શ્રાવક અને સાધુના ભેદથી બે પ્રકારના ધર્મરત્ન કથન કર્યા.

આ પ્રમાણે શ્રીધર્મરત્ન પ્રકરણના અનુસારે ગુરુતત્ત્વનું કંઈક સ્વરૂપ લખ્યું છે.

⇒ જૈનમતનું કિંચિત્ સ્વરૂપ :-

હવે જૈનમતનું કંઈક સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

પ્રથમ તો આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. આ જે આત્મા છે, તે જ જીવ છે, આ આત્મા સ્વયંભૂ છે, પરંતુ કોઈનો રચેલો નથી, અનાદિ અનંત છે, પાંચ વર્ણ, ૫ રસ, ૨ ગંધ, ૮ સ્પર્શથી રહિત છે, આકાશની જેમ અરૂપી છે, અસંખ્યપ્રદેશી છે, પ્રદેશ એને કહેવાય જે આત્માનો અત્યંત સૂક્ષ્મ અંશ કે જેનો બુદ્ધિથી પણ બીજો અંશ ન થાય. આવા અસંખ્યઅંશ કથંચિત્ ભેદાભેદથી એકસ્વરૂપમાં રહે છે તેનું નામ આત્મા છે. સર્વ આત્મપ્રદેશો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પરંતુ આત્માના એકેક પ્રદેશ ઉપર આઠ કર્મની અનંત-અનંત કાર્મણવર્ગણા જ્ઞાનાવરણીય ૧, દર્શનાવરણીય ૨, સુખદુઃખરૂપ વેદનીય ૩, મોહનીય ૪, આયુષ્ય ૫, નામકર્મ ૬, ગોત્રકર્મ ૭, અંતરાયકર્મ ૮. થી આચ્છાદિત (ઢંકાયેલી) છે. જેવી રીતે દર્પણ ઉપર છાયા આવી જાય છે. જ્યારે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે ઈન્દ્રિય અને મન દ્વારા આત્માને શબ્દ ૧, રૂપ ૨, રસ ૩, ગંધ ૪, સ્પર્શ ૫. નું જ્ઞાન અને માનસ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. કર્મોના ક્ષય અને ક્ષયોપશમનું સ્વરૂપ દેખવું હોય તો કર્મપ્રકૃતિ અને નંદીસૂત્રની બૃહત્ ટીકામાંથી જાણી લેવું.

આ આત્માના એક-એક પ્રદેશમાં અનંતી શક્તિ છે. કોઈ જ્ઞાનરૂપ, કોઈ દર્શનરૂપ, કોઈ અવ્યાબાધ સુખરૂપ, કોઈ ચારિત્રરૂપ, કોઈ સ્થિરરૂપ, કોઈ નિશ્ચલ અવગાહનારૂપ, કોઈ અનંતશક્તિ-સામર્થ્ય રૂપ. પરંતુ કર્મના આવરણથી સર્વ શક્તિ લુપ્ત (નષ્ટ) થઈ ગઈ છે. જ્યારે સર્વકર્મ આત્માની સાધના દ્વારા દૂર થાય છે ત્યારે આ આત્મા પરમાત્મા, સર્વજ્ઞ, સિદ્ધ, બુદ્ધ, ઈશ, નિરંજન, પરમબ્રહ્મ આદિ રૂપ થઈ જાય છે. તેનું જ નામ મુક્તિ છે અને આત્મામાં જે કોઈ મનુષ્ય, નરક, તિર્યંચ, દેવ, સુભગ, દુર્ભગ, સુસ્વર, દુસ્વર, ઉંચ, નીચ, ગરીબ, રાજા, ધની, નિર્ધન, દુઃખી, સુખી જે જે અવસ્થા સંસારમાં જીવોની આગળ (પૂર્વે) થઈ છે અને અત્યારે થઈ રહી છે અથવા આગળ થવાની છે, તે બધી કર્મોના નિમિત્તે છે. વાસ્તવિક તો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકના નયથી તો આત્મામાં લોક ૧, ત્રણવેદ ૨, સ્થાપના ૩, ઉચ્છેદ મુખ્યતાએ નથી ૪, પાપ નથી ૫, પુણ્ય નથી ૬, ક્રિયા નથી ૭,કંઈ કરણીય નથી ૮, રાગ નથી ૯, દ્વેષ નથી

१२, स्वामि नहि १३, दास नहि १४, पृथ्वीरूप १५, अप्रुप १६, तेजस्काय १७, वायुकाय १८, वनस्पति १९, बेंद्री २०, तेंद्री २१, चौरेंद्री २२, पंचेंद्री २३, कुलधर्म की रीत नहि २४, शिष्य नहि २५, गुरु नहि २६, हार नहि २७, जीत नहि २८, सेव्य नहि २९, सेवक नहि ३०. इत्यादि उपाधीयां नहि परंतु इस कथन को एकांतवादी वेदांतिओं की तरें मानने सें पुरुष अतिपरिणामी हो के सत्स्वरुप से भ्रष्ट होकर मिथ्यादृष्टि हो जाता है. इस वास्ते पुरुष को चाहिये, अंतरंग वृत्ति में तो शुद्ध द्रव्यार्थिक नय के मत कों माने और व्यवहार में जो साधन अठारह दूषण वर्जित परमेश्वर नें कर्मोपाधी दूर करने के वास्ते कहे है तिनमें प्रवर्त्ते. यह स्याद्वाद मत का सार है.

तथा यह जो आत्मा है सो शरीर मात्र व्यापक है. ओर गिणती में आत्मा भिन्न भिन्न अनंत है. परंतु स्वरूप में सर्व चेतन स्वरूपादिक करके एक सरीखे है परंतु एक ही आत्मा नहि तथा सर्वव्यापी भी नहि. जो एक आत्मा को सर्वव्यापी और एक मानते है वे प्रमाण के अनभिज्ञ है. क्योंकि ऐसे आत्मा के मानने सें बंध, मोक्ष, क्रियादिका अभाव सिद्ध होता है तथा आत्म का यह लक्षण है.

यः कर्त्ता कर्मभेदानां भोक्ता कर्मफलस्य च ।
संसर्त्ता परिनिर्वाता सः ह्यात्मा नान्यलक्षणः ॥१॥

अर्थ :- जो शुभाशुभ कर्म भेदां का कर्त्ता और जो करे कर्म का फल भोगनेवाला है और जो भ्रमन करनेवाला और निर्वाण होता है सोइ आत्मा है. इनमें से एक वात भी न मानीए तो सर्व शास्त्र जूठे ठहरेंगे और शास्त्रां का कथन करनेवाले अज्ञानी सिद्ध होवेंगे तथा पूर्वोक्त आत्मा के साथ जेकर पुन्य-पाप का प्रवाह सें अनादि संबंध न मानीए तो बडे दूषण मतधारीओ के मत में आते है. वे ये है.

जेकर आत्मा को पहिलां माने और पुन्य-पाप की उत्पत्ति आत्मा में पीछे माने तब तो पुन्य-पाप से रहित निर्मल आत्मा सिद्ध हुए १, निर्मल आत्मा संसार में उत्पन्न नहि हो शकता है २, विना करे पुन्यपाप का फल भोगना असंभव है ३, जेकर विना करे पुन्य पाप का फल भोगने में आवे तब तो सिद्धमुक्तरुप भी पुन्य पाप के फल भोगेंगे ४, करे का नाश, विना करे का आगमन यह दूषण होवेगा ५, निर्मल आत्मा के शरीर उत्पन्न नहि होवेगा ६, जेकर विना पुन्यपाप के करे ईश्वर जीवकुं अच्छी बुरी शरीरादिक की सामग्री देवेगा तब ईश्वर अन्यायी, अज्ञानी, पूर्वापर विचार रहित, निर्दयी, पक्षपाति, इत्यादि दूषण सहित सिद्ध होवेगा तब ईश्वर काय का ७. इत्यादि अनेक दूषण है. इस वास्ते प्रथम पक्ष असिद्ध है १.

दूसरा पक्ष कर्म पहिलें उत्पन्न हुए और जीव पीछे बना यह भी पक्ष मिथ्या है. क्योंकि जीव का उपादानकारण कोई नहि १, अरूपी वस्तु के बनाने में कर्त्ता का व्यापार नहि २, जीवनें कर्म करे नहि इस वास्ते जीव को फल न होना चाहिये ३, जीव कर्त्ता के विना कर्म उत्पन्न नहि हो शकते ४, जेकर

૧૦, બંધ નથી ૧૧, મોક્ષ નથી ૧૨, સ્વામી નથી ૧૩, દાસ નથી ૧૪, પૃથ્વી રૂપ ૧૫, અપ્ રૂપ ૧૬, તેજસ્કાય ૧૭, વાયુકાય ૧૮, વનસ્પતિકાય ૧૯, બેઈન્દ્રિય ૨૦ તેઈન્દ્રિય ૨૧, ચઉરિન્દ્રિય ૨૨, પંચેન્દ્રિય ૨૩, કુલધર્મની રીતિ નથી ૨૪, શિષ્ય નથી ૨૫, ગુરુ નથી ૨૬, હાર નથી ૨૭, જીત નથી ૨૮, સેવ્ય નથી ૨૯, સેવક નથી ૩૦. ઈત્યાદિ ઉપાધિઓ નથી. પરંતુ આ કથનને એકાંતવાદી વેદાન્તીઓની જેમ માનવાથી પુરુષ અતિ પરિણામી થઈને સત્ સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઈને મિથ્યાદષ્ટિ થઈ જાય છે. તેથી પુરુષને જોઈએ, અંતરંગ વૃત્તિમાં તો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયના મતને માને અને વ્યવહારમાં ૧૮ દૂષણ રહિત પરમેશ્વરે કર્મની ઉપાધિ દૂર કરવા માટે જે સાધન કહ્યાં છે તેમાં પ્રવર્તે આ સ્યાદવાદ મતનો સાર છે.

આ જે આત્મા છે, તે શરીર માત્રમાં વ્યાપીને રહેલો છે અને ગણતરીમાં જુદા-જુદા અનંત આત્મા છે. પરંતુ સ્વરૂપમાં ચેતન સ્વરૂપ વગેરેથી એક સરખા છે. પરંતુ આત્મા એક જ નથી તથા સર્વવ્યાપી પણ નથી. જે એક આત્માને સર્વવ્યાપી અને એક માને છે, તે પ્રમાણના જાણકાર નથી. કારણ કે, આવો આત્મા માનવાથી બંધ મોક્ષ ક્રિયા વગેરેનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે તથા આત્માનું આ લક્ષણ છે -

यः कर्त्ता कर्मभेदानां भोक्ता कर्मफलस्य च ।
संसर्त्ता परिनिर्वाता सः ह्यात्मा नान्यलक्षणः ॥१॥

અર્થ :- જે શુભ-અશુભ કર્મના ભેદોના કર્તા છે અને જે કરેલા કર્મના ફળને ભોગવવાવાળો છે અને જે (સંસારમાં) ભ્રમણ કરવાવાળો છે અને નિર્વાણને પામે છે, તે જ આત્મા છે. આમાંથી એક વાત પણ ન માનીએ તો બધા શાસ્ત્રો જૂઠા ઠરશે અને શાસ્ત્રનું કથન કરવાવાળા અજ્ઞાની સિદ્ધ થશે. પૂર્વોક્ત આત્માની સાથે જો પ્રવાહથી પુણ્ય પાપનો અનાદિ સંબંધ ન માનીએ તો મતધારીઓના મતમાં મોટું દૂષણ આવે છે. તે આ છે -

જો આત્માને પહેલાં માનો અને પુણ્ય પાપની ઉત્પત્તિ આત્મામાં પછી માનો, તો પુણ્ય પાપથી રહિત નિર્મળ આત્મા સિદ્ધ થયો ૧. નિર્મળ આત્મા સંસારમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી ૨. પુણ્ય પાપ કર્યા વિના ફળ ભોગવવા અસંભવ છે ૩. જો પુણ્ય પાપ કર્યા વિના ફળ ભોગવવામાં આવે તો મુક્તરૂપ સિદ્ધ પણ પુણ્ય-પાપના ફળ ભોગવશે ૪, કરેલાનો નાશ અને નહીં કરેલાનું આગમન આ દૂષણ પણ થશે ૫, નિર્મળ આત્માનું શરીર ઉત્પન્ન થતું નથી ૬, જો પુણ્ય પાપ કર્યા વિના ઈશ્વર. જીવને સારી, ખોટી શરીર વગેરે સામગ્રી આપશે તો ઈશ્વર અન્યાયી, અજ્ઞાની, પૂર્વાપર વિચારથી રહિત, નિર્દયી, પક્ષપાતી ઈત્યાદિ દૂષણો સહિત સિદ્ધ થશે તો તે ઈશ્વર કેવી રીતે ? તેથી પ્રથમ પક્ષ અસિદ્ધ છે.

બીજો પક્ષ કર્મ પહેલા ઉત્પન્ન થયા અને જીવ (આત્મા) પછી બન્યા, આ પક્ષ પણ મિથ્યા છે. કારણ કે, જીવનું ઉપાદાન કારણ કોઈ નથી ૧, અરૂપી વસ્તુ બનાવવામાં કર્તાનો વ્યાપાર નથી (૨), જીવે કર્મ કર્યા નથી તેથી જીવને ફળ ન હોવું જોઈએ ૩, જીવરૂપ કર્તા વિના કર્મ

कर्म ईश्वर ने करे तब तो तिनका फल भी ईश्वर को भोगना चाहिये. जब कर्म फल भोगेंगा तब ईश्वर नहि ५, जेकर ईश्वर कर्म करके अन्य जीवा को लगावेगा तब निर्दय, अन्यायी, पक्षपाती, अज्ञानी सिद्ध होवेगा. क्योंकि जब बूरे कर्म जीव के विना करे जीव कों लगाये तब तो जो नरक गति के दुःख, तिर्यग् गति के दुःख, दुर्भग, दुःस्वर, अयश, अकीर्ति, अनादेय, दुःखी, रोगी, सोगी, धनहीन, भूख, प्यास, शीतोष्णादि नाना प्रकार के दुःख जीव ने भोगने होंगे है वे सर्व ईश्वर की निर्दयता सें हुये १, विना अपराध के दुःख देनें से अन्यायी २, एककुं सुखी करने से पक्षपाती ३, पीछे पुन्य-पाप दूर करणे का उपदेश देनें से अज्ञानी ४. इत्यादि अनेक दूषण होने से दूसरा पक्ष भी असिद्ध है २.

तीसरा पक्ष जीव और कर्म एक ही काल में उत्पन्न हुए यह पक्ष भी मिथ्या है, क्योंकि जो वस्तु साथ उत्पन्न होती है तिन में कर्त्ता, कर्म नहि होते है. तिस कर्म का फल जीवकुं न होना चाहिये. जीव और कर्मो का उपादान कारण नहि. जेकर एक ईश्वर जीव और कर्मो का उपादान कारण मानीए तो असिद्ध है. क्योंकि एक ईश्वर जडचेतन का उपादान कारण नहि हो शकता है. ईश्वर कुं जगत रचने सें कुच्छ लाभ नहि. न रचने सें कुच्छ हानि नहि. जब जीव और जड नहि थे तब ईश्वर किस का था. जीव कर्म स्वयमेव उत्पन्न नहि हो शकते है. इस वास्ते तिसरा पक्ष मिथ्या है.

चौथा पक्ष. जीव ही सच्चिदानंदरुप एकला है. पुन्य-पाप नहि. यह भी पक्ष मिथ्या है. क्योंकि विना पुन्य-पाप जगत की विचित्रता कदापि सिद्ध न होवेगी.

पांचमा पक्ष. जीव और पुन्य पापही नहि है. यहभी कहना मिथ्या है क्योंकि जब जीवही नहि तब यह ज्ञान किसकों हुआ कि कुच्छ है ही नहि है. इस वास्ते जीव और कर्मांका संयोगसंबंध प्रवाहसे अनादि है तथा यह जो आत्मा है सो कर्मांकि संबंधसें त्रस थावर रूप हो रहा है.

थावर पांच है. पृथ्वी १, जल २, अग्नि ३, पवन ४, वनस्पति ५. और त्रस चार तरेंके है. दो इंद्रिय १, तेंद्रिय २, चौरैन्द्रिय ३, पंचेंद्रिय ४ तथा नारक १, तिर्यंच २, मनुष्य ३, देवता ४ तिनमें नरकवासीओंके १४ भेद है. तिर्यंच गतिके ४८ भेद है. मनुष्य गतिके ३०३ भेद है. देव गतिके १९८ भेद है. ये सर्व ५६३ भेद जीवांकें है.

यह आत्मा कथंचित् रूपी और कथंचित् अरूपी है. जब तक संसारी आत्मा कर्म करी संयुक्त है तब तक कथंचित् रूपी है और कर्म रहित शुद्ध आत्माकी विवक्षा करीए तब कथंचित् अरूपी है. जेकर आत्माकों एकांतरूपी मानीए तब तो आत्मा जड सिद्ध होवेगा और कटनेसें कट जावेगा और जेकर आत्मा एकांत अरूपी मानीए तो आत्मा क्रिया रहित सिद्ध होवेगा तब तो बंध मोक्ष दोनोका अभाव होवेगा. जब बंध मोक्षका अभाव हुआ तब शास्त्र और शास्त्रकार जूठा ठहरेंगे और दीक्षा दानादि सर्व निष्फल होवेंगे. इस वास्ते आत्मा कथंचित् रूपी कथंचित् अरूपी है तथा **तत्त्वालोकालंकार** सूत्रमें आत्माका स्वरूप लिखा है.

ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી ૪, જો કર્મ ઈશ્વરે કર્યા તો તેનું ફળ પણ ઈશ્વરે ભોગવવું જોઈએ, જો કર્મનું ફળ ભોગવશે તો ઈશ્વર નથી ૫, જો ઈશ્વર કર્મ કરીને અન્ય જીવોને (કર્મ) લગાવશે તો નિર્દયી, અન્યાયી, પક્ષપાતી, અજ્ઞાની, સિદ્ધ થશે. કારણ કે, જ્યારે જીવે ખરાબ કર્મ કર્યા વિના જીવને કર્મ લગાવી દો, તો જે નરક ગતિના દુઃખ, તિર્યંચગતિના દુઃખ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અપયશ, અપકીર્તિ, અનાદેય, દુઃખી રોગી, શોકવાળો, ધનહીન, ભૂખ, તરસ, ઠંડી, ગરમી વગેરે વિવિધ પ્રકારના દુઃખ જીવને ભોગવવા પડે છે, તે ઈશ્વરની નિર્દયતાથી થયું (૧), અપરાધ વિના દુઃખ આપવાથી અન્યાયી ૨, એકને સુખી કરવાથી પક્ષપાતી ૩, પુણ્ય-પાપ દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપવાથી અજ્ઞાની ૪. ઈત્યાદિ અનેક દૂષણો હોવાથી બીજો પક્ષ પણ અસિદ્ધ છે. ૨.

ત્રીજો પક્ષ, જીવ અને કર્મ એક જ કાળમાં ઉત્પન્ન થયા, આ પક્ષ પણ ખોટો છે. કારણ કે, જે વસ્તુ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં કર્તા, કર્મ હોતા નથી. તે કર્મનું ફળ જીવનું ન હોવું જોઈએ, જીવ અને કર્મોનું ઉપાદાન કારણ નથી. જો જીવ અને કર્મોના ઉપાદાન કારણ તરીકે એક ઈશ્વરને માનીએ તો તે અસિદ્ધ છે. કારણ કે, એક જ ઈશ્વર જડ અને ચેતન બંનેના ઉપાદાન કારણ થઈ શકતા નથી. ઈશ્વરને જગત રચવાથી કોઈ લાભ નથી. ન રચવાથી કોઈ નુકશાન નથી, જ્યારે જીવ અને જડ હતા નહીં, ત્યારે કોના ઈશ્વર હતા ? જીવ અને કર્મ સ્વયં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. તેથી ત્રીજો પક્ષ મિથ્યા છે.

ચોથો પક્ષ, જીવ જ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ એકલો છે, પુણ્ય પાપ નથી. આ પક્ષપણ મિથ્યા છે. કારણ કે, પુણ્ય પાપ વિના જગતની વિચિત્રતા ક્યારે પણ સિદ્ધ ન થાય.

પાંચમો પક્ષ, જીવ અને પુણ્ય-પાપ જ નથી. આ કહેવું પણ મિથ્યા છે. કારણ કે, જો જીવ જ નથી, તો આ જ્ઞાન કોને થયું કે કંઈ છે જ નથી. આથી જીવ અને કર્મોનો સંયોગસંબંધ પ્રવાહથી અનાદિ છે તથા આ જે આત્મા છે, તે કર્મોના સંબંધથી ત્રસ-સ્થાવર રૂપ થઈ રહ્યો છે.

સ્થાવર પાંચ છે - પૃથ્વી ૧, જલ ૨, અગ્નિ ૩, વાયુ ૪, વનસ્પતિ ૫. અને ત્રસ ચાર પ્રકારના છે - બેઈન્દ્રિય ૧, તેઈન્દ્રિય ૨, ચતુરિન્દ્રિય ૩, પંચેન્દ્રિય તથા નારક ૧, તિર્યંચ ૨, મનુષ્ય ૩, દેવતા ૪, તેમાં નરકવાસીઓના ૧૪ પ્રકાર છે. તિર્યંચ ગતિના ૪૮ ભેદ છે. મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ છે. દેવ ગતિના ૧૯૮ ભેદ છે. આ સર્વ ૫૬૩ ભેદ જીવોના છે.

આ આત્મા કથંચિત્ રૂપી અને કથંચિત્ અરૂપી છે. જ્યાં સુધી સંસારી આત્મા કર્મથી સંયુક્ત છે, ત્યાં સુધી રૂપી છે અને કર્મ રહિત શુદ્ધ આત્માની વિવક્ષા કરીએ, ત્યારે કથંચિત્ અરૂપી છે. જ્યારે આત્માને એકાંતે રૂપી માનીએ, ત્યારે તો આત્મા જડ સિદ્ધ થશે અને કાપવાથી કપાઈ જશે અને જો આત્માને એકાંતે અરૂપી માનીશું તો આત્મા ક્રિયા રહિત સિદ્ધ થશે, ત્યારે તો બંધ-મોક્ષ બંનેનો અભાવ થશે. જ્યારે બંધ-મોક્ષનો અભાવ થયો, ત્યારે શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રકાર જુઠ્ઠા ઠરશે અને દીક્ષાદાનાદિ સર્વ નિષ્ફળ થશે. એથી આત્મા કથંચિત્ રૂપી અને કથંચિત્ અરૂપી છે તથા **તત્ત્વાલોકાલંકાર** સૂત્રમાં આત્માનું સ્વરૂપ આ મુજબ લખ્યું છે -

"चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्त्ता साक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौद्गलिकं दृष्ट्वाश्चर्यमिति." इस सूत्रका अर्थ :

चैतन्य=साकार, निराकार उपयोग स्वरूप जिसका सो चैतन्य स्वरूप १, परिणमन-समय समय प्रति पर अपर पर्यायोमें गमन करना अर्थात् प्राप्त होना सो परिणामः सो नित्य है इसकें सो परिणामी २, कर्त्ता है अदृष्टादिकका सो कर्त्ता ३, साक्षात् उपचार रहित भोक्ता है सुखादिकका सो साक्षाद्भोक्ता ४, स्वदेहपरिमाण-अपणे ग्रहण करे शरीर मात्रमें व्यापक है ५, शरीर शरीर प्रति अलग रहें ६, अलग अपने अपने करे कर्मोंके आधीन है ७, इन स्वरूपोका खंडन मंडन देखना होवे तब तत्त्वालोकालंकारकी लघुवृत्ति देख लेनी तथा ये आत्मा संख्यामें अनंतानंत है. जितने तिन कालके समय तथा आकाश के सर्व प्रदेश है इतने है. मुक्ति होनेसें कदापि सर्वथा संसार खाली नहि होवेगा-जैसें आकाशको मापने सें कदापि अंत नहि आवेगा तथा आत्मा अनंतानंत जिस लोकमें रहते है सो असंख्यासंख्य कोडाकोडी जोजन प्रमाण लांबा चोडा ऊंडा नीचा है.

⇒ आत्मा के तीन प्रकार :

तथा इस आत्माके तीन भेद है बहिरात्मा १, अंतरात्मा २, परमात्मा ३.

⇒ बहिरात्मा का स्वरूप :

तहां जो जीव मिथ्यात्वके उदयसें तन, धन, स्त्री, पुत्र पुत्र्यादि परिवार, मंदिर, नगर, देश, शत्रु, मित्रादि इष्टानिष्ट वस्तुओमें रागद्वेषरूप बुद्धि धारण करता है सो बहिरात्मा है अर्थात् वो पुरुष भवाभिनंदी है. संसारिक वस्तुओ में ही आनंद मानता है तथा स्त्री, धन, यौवन, विषय भोगादि जो असार वस्तु है तिन सर्वकों सार पदार्थ समजता है, तब तकही पंडिताइसें वैराग्य रस घोटता है और परम ब्रह्मका स्वरूप बनाता है और संत महंत योगी रूपी बन रहे है जब तक सुंदर उद्भट यौवनवंती स्त्री नहि मिलती और धन नहि मिलता है. जब ये दोनों मिले तब तत्काल अद्वैत ब्रह्मका द्वैत ब्रह्म जाता है और लोगोकुं कहने लगता है - भाइयां हम जो स्त्री भोगते है, इंद्रियों के रसमें मगन है, धन रखते है, डेरा बांधते है इत्यादि वो सर्व मायाका प्रपंच है. हम तो सदा अलिप्त है. ऐसे ऐसे ब्रह्मज्ञानियोंका मुह काला करके और गद्धेपर चढा के देशनिकाल करना चाहिये, क्योंकि एसे एसे भ्रष्टाचारी ब्रह्मज्ञानीओने कितनेक मूर्ख लोगोकों ऐसा भ्रष्ट करा है कि उनका चित्त कदापि सन्मार्ग में नहि लग सकता है और कितनीक कुलकी स्त्रियोंकों ऐसी बिगाडी है कि वे कुलमर्यादा लोप कर इन भंगी जंगी फकीरों के साथ दुराचार करती है और यह जो विषयके भिखारी और धनके लोभी संत महंत भंगी जंगी ब्रह्मज्ञानी बन रहे है वे सर्व दुर्गतिके अधिकारी है, क्योंकि इनके मनमें स्त्री, धन, काम, भोग, सुंदर शय्या, आसन,

"**चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्त्ता साक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौद्‌गलिकं दृष्ट्वाश्चर्यमिति.**" આ સૂત્રનો અર્થ નીચે મુજબ છે -

ચૈતન્ય સાકાર-નિરાકાર ઉપયોગ સ્વરૂપ જેનું છે, તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ ૧, પરિણમન અર્થાત્ સમયે સમયે પર-અપર પર્યાયોમાં ગમન કરવું અર્થાત્ પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ, તે નિત્ય છે. એનાથી તે પરિણામી ૨. કર્તા છે - અદૃષ્ટાદિકનો તે કર્તા છે. ૩. સાક્ષાત્ ઉપચાર રહિત ભોક્તા છે. સુખાદિકનો તે સાક્ષાત્ ભોક્તા છે. ૪. સ્વદેહ પરિમાણ-પોતાના ગ્રહણ કરેલ શરીર માત્રમાં વ્યાપક છે. ૫. શરીર શરીર પ્રતિ અલગ રહે છે ૬ અલગ-અલગ પોતાના કરેલા કર્મોને આધીન છે ૭ આ સ્વરૂપોનું ખંડન-મંડન જોવું હોય તો તત્ત્વાલોકાલંકારની લઘુવૃત્તિ જોઈ લેવી તથા આ આત્મા સંખ્યામાં અનંતાનંત છે. જેટલા ત્રણ કાળના સમય તથા આકાશના સર્વ પ્રદેશ છે તેટલા છે. મુક્તિ થવાથી ક્યારેય સંસાર સર્વથા ખાલી થવાનો નથી. જેવી રીતે આકાશને માપવામાં ક્યારેય પણ અંત આવતો નથી તથા અનંતાનંત આત્મા જે લોકમાં રહે છે, તે અસંખ્યાસંખ્ય કોડાકોડી યોજન પ્રમાણ લાંબો - પહોળો - ઊંચો-નીચો છે.

⇒ આત્માના ત્રણ પ્રકાર :-

તથા આ આત્માના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) બહિરાત્મા (૨) અંતરાત્મા અને (૩) પરમાત્મા.

⇒ બહિરાત્માનું સ્વરૂપ :-

ત્યાં જે જીવ મિથ્યાત્વના ઉદયથી શરીર, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર-પુત્રી આદિ પરિવાર, મંદિર, નગર, દેશ, શત્રુ, મિત્ર, વગેરે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુઓમાં રાગ-દ્વેષરૂપ બુદ્ધિ ધારણ કરે છે તે બહિરાત્મા છે અર્થાત્ તે પુરુષ ભવાભિનંદી છે. સાંસારિક વસ્તુઓમાં જ આનંદ માને છે તથા સ્ત્રી, ધન, યૌવન, વિષયભોગાદિ જે અસાર વસ્તુ છે, તે સર્વેને સારરૂપ પદાર્થ સમજે છે. ત્યાં સુધી જ પંડિતાઈથી વૈરાગ્ય રસ ઘુંટે છે અને પરમ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ બનાવે છે અને સંત મહંત યોગી રૂપ બની રહે છે, જ્યાં સુધી સુંદર ઉદ્‌ભટ યૌવનવાળી સ્ત્રી મળતી નથી અને ધન મળતું નથી. જ્યારે એ બંને મળે છે, ત્યારે તત્કાલ અદ્વૈત બ્રહ્મનું દ્વૈત બ્રહ્મ થઈ જાય છે અને લોકોને કહેવા લાગે છે કે - ભાઈઓ ! હું જે સ્ત્રી ભોગવું છે, ઈન્દ્રિયોના રસમાં મગ્ન છું, ધન રાખું છું, ડેરા બાંધુ છું. ઈત્યાદિ સર્વ માયાનો પ્રપંચ છે. હું તો સદા અલિપ્ત છું. એવા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓનું મુખ કાળું કરીને અને ગધેડા ઉપર બેસાડીને દેશનિકાલ કરવો જોઈએ. કારણ કે, એવા એવા ભ્રષ્ટાચારી બ્રહ્મજ્ઞાનીઓએ કેટલાક મૂર્ખ લોકોને એવા ભ્રષ્ટ કર્યા છે, કે એમનું ચિત્ત ક્યારેય પણ સન્માર્ગમાં લાગી શકતું નથી અને કેટલીક કુલની સ્ત્રીઓને એવી બગાડી છે કે, તે કુલમર્યાદાનો લોપ કરીને આવા ભંગી-જંગી ફકીરોની સાથે દુરાચાર કરે છે અને આ જે વિષયના ભિખારી અને ધનના લોભી સંત મહંત ભંગી-જંગી બ્રહ્મજ્ઞાની બની રહ્યા છે, તે સર્વે દુર્ગતિના અધિકારી છે. કારણ કે, એમના મનમાં સ્ત્રી, ધન, કામ, ભોગ, સુંદર શય્યા,

स्नान, पानादि उपर अत्यंत राग है. दुःखके आये हीन दीन होके विलाप करते है. जैसे कंगाल बनीआ धनवानोको देखते झूरता है तैसे यह पंडित संत महंत भंगी जंगी लोगोंकी सुंदर स्त्रीयां धनादि देखके झूरते है, मनमें चाहते है ये हमकुं मिल तो ठीक है. इस बात में इनका मनही साक्षी है तथा जो जीव बाह्य वस्तुकोंही तत्त्व समजता है तिसहीके भोगविलासमें आनंद मानता है सो प्रथम गुणस्थानवाला जीव बाह्यदृष्टि होने से बहिरात्मा कहा जाता है. १.

⇒ अंतरात्मा का स्वरूप :

अब अंतरात्माका स्वरूप कहते है.

जे तत्त्वश्रद्धान करके युक्त होवे, कर्मबंधन निबंधनके स्वरूपकुं अच्छी तरेहसें समजता होवे, अरु सदा चित्तमें ऐसा विचार करता होवे के- यह अपार संसारमें जीव जे जे अशुभ कर्म उपार्जन करता है सो सो अंतमें उदय आनेसें आप भोगता है, दूसरे का कर्म नही भोगता है. धन कुटुंब अरु खजाना यह सभी पर वस्तु हे इसमें मेरा कुछ नही है-मेरा ज्ञानरुपी आत्मद्रव्य सदा अखंडित है इत्यादि अंतरभावनासें विचार करता होवे, अरु कदाच हीरा, ज्बारात, सुवर्ण आदि उत्तम वस्तुका लाभ होवे, तब ऐसा विचारे के यह पौद्‌गलीक वस्तुका मेरेसें सबंध हुआ है, इसमें मेरेकुं आनंदित न होना चाहिये. फिर वेदनीय कर्मका उदय होनेसें कदाच रोग, सोग, अरु कष्ट आ पडे तबभी समभावकुं धारन करे अरु अपने अंतरात्माकुं परभावसें अर्थात् विषयजन्य सुखोंसें जुदा समजे, चितमें परमात्माका ध्यान करे, अरु धर्म कृत्यमें विशेष करके उद्यम रखे, सो द्वादशभूमिकावर्ती अंतर दृष्टवाला अंतरात्मा कहा जाता है.

⇒ परमात्मा का स्वरूप

अब परमात्मात्माकाभी किंचित् स्वरूप लिखते है.

(यदुक्तं) श्रीमद्-हेमचन्द्राचार्यपादैः महादेवस्तोत्रे ।

परमात्मा सिद्धिसंप्राप्तो बाह्यात्मा च भवान्तरे ।
अंतरात्मा भवेद्‌देह इत्येवं त्रिविधः शिवः ॥१॥

जे आत्माका स्वभावकु प्रतिबंध करनेवाले अर्थात् अंतराय करनेवाले कर्मोका नाश करके निरुपम उत्तम केवलज्ञान आदि सिद्ध सुखकुं प्राप्त हुआ है, अरु जे करतलमें रहे हुवा मुक्ताफलकी तरेह समस्त विश्वकुं अपने ज्ञानके प्रभावसें जानता है. अरु जे सदा ज्ञान दर्शन चारित्ररुप सच्चिदानंद पूर्णब्रह्मकुं प्राप्त हुवा है सो त्रयोदश भूमिकावर्ती देहधारी आत्मा अरु शुद्ध स्वरुपवान् निर्देही सिद्धात्मा यह दोनुंकुं परमात्मा कहा जाता है.

આસન, સ્નાન, પાનાદિ ઉપર અત્યંત રાગ છે. દુઃખ આવવાથી હીન-દીન બનીને વિલાપ કરે છે.જેવી રીતે કંગાલ વાણીયો ધનવાનોને જોઈને ઝુરે છે, તેવી રીતે આ પંડિત સંત મહંત ભંગી-જંગી લોકો સુંદર સ્ત્રીઓ-ધનાદિ જોઈને ઝૂરે છે. મનમાં ઇચ્છે છે કે, અમને મળે તો સારું. એ વાતમાં એમનું મન જ સાક્ષી છે તથા જે જીવ બાહ્ય વસ્તુઓને જ તત્ત્વ સમજે છે. તેના જ ભોગવિલાસમાં આનંદ માને છે, તે પ્રથમ ગુણસ્થાનવાળા જીવ બાહ્યદૃષ્ટિ હોવાથી બહિરાત્મા કહેવાય છે.

⇒ અંતરાત્માનું સ્વરૂપ :-

હવે અંતરાત્માનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

જે તત્ત્વશ્રદ્ધાથી યુક્ત હોય, કર્મબંધના કારણોના સ્વરૂપને સારી રીતે સમજે છે અને હંમેશાં ચિત્તમાં એવો વિચાર કરે છે કે - આ અપાર સંસારમાં જીવ જે જે અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે, તે તે અંતે ઉદયમાં આવવાથી આપણે જ ભોગવવા પડે છે. બીજાનું કર્મ બીજો ભોગવતો નથી. ધન-કુટુંબ અને ખજાના આ સર્વે પરપદાર્થો છે, એમાં મારું કંઈ નથી - મારું જ્ઞાનરૂપી આત્મદ્રવ્ય હંમેશાં અખંડિત છે - ઇત્યાદિ અંતર્ભાવનાથી વિચાર કરતો હોય અને કદાચ હીરા, ઝવેરાત, સુવર્ણ આદિ ઉત્તમ વસ્તુનો લાભ થાય, ત્યારે એવો વિચાર કરે કે, આ પૌદ્ગલિક વસ્તુનો મારાથી સંબંધ થયો છે, એમાં મારે આનંદિત ન થવું જોઈએ. વળી, વેદનીય કર્મના ઉદય થવાથી કદાચ રોગ, શોક અને કષ્ટ આવી પડે ત્યારે પણ સમભાવને ધારણ કરે અને પોતાના અંતરાત્માને પરભાવથી અર્થાત્ વિષયજન્ય સુખોથી જુદા સમજે, ચિત્તમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરે અને ધર્મકૃત્યોમાં વિશેષથી ઉદ્યમ રાખે, તે બાર ભૂમિકા વર્તી અંતર્દૃષ્ટિવાળો અંતરાત્મા કહેવાય છે.

⇒ પરમાત્માનું સ્વરૂપ :-

હવે 'પરમાત્મા' સ્વરૂપ આત્માનું પણ કંઈક સ્વરૂપ લખીએ છીએ.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ મહાદેવસ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે -

परमात्मा सिद्धिसंप्राप्तो बाह्यात्मा च भवान्तरे ।
अंतरात्मा भवेद्देह इत्येवं त्रिविधः शिवः ॥१॥

જે આત્માના સ્વભાવનો પ્રતિબંધ કરવાવાળા અર્થાત્ અંતરાય કરવાવાળા કર્મોનો નાશ કરીને નિરૂપમ, ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન વગેરે સિદ્ધ સુખને પ્રાપ્ત થયા છે અને જે કરતલમાં રહેલા મુક્તાફલની જેમ સમસ્ત વિશ્વને પોતાના જ્ઞાનના પ્રભાવથી જાણે છે અને જે હંમેશાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ સચ્ચિદાનંદ પૂર્ણ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થયા છે, તે તેરમી ભૂમિકાવર્તી દેહધારી આત્મા અને શુદ્ધ સ્વરૂપવાન્ નિર્દેહી સિદ્ધાત્મા આ બંને પરમાત્મા કહેવાય છે.

जिस जीवकुं याने आत्माकुं आत्मज्ञान हो गया होवे वो प्राणी परम आनंद रसमें मग्न हुवा थका सांसारिक अल्प अरु अस्थिर सुखकुं कबीभी नहि चाहता है. क्युं के वो तो कृतकृत्य होनेसे अतींद्रिय सुखमें मग्न है, सो अपना परम आनंदमय आत्मसुखकुं छोडके विषयजन्य सांसारिक सुखमें क्युं लिपटायगा ? जेसें चक्षुमान पुरुष अंधकूपमें कबीभी पतन करना नही इच्छता है, वैसे आत्मज्ञानीभी संसाररुप कूपमें पतन करना कबीभी नही इच्छता है.

यहभी बात है के जिसकुं तात्पर्यज्ञान हो गया होवे वो बाह्य वस्तुके संसर्ग करनेकी इच्छवाला कबीभी नही हो शक्ता है, जिस प्रणीकुं अमृतका स्वाद मालूम हुवा होवे वो प्राणी क्षार उदककी इच्छावाला केंसे हो शके ? इत्यादि लक्षणोसें परमात्माकी प्रतीति कीइ जाती है;

जिस प्राणीकुं आत्मबोध नही हुवा है सो प्राणी यद्यपि मनुष्य देहवाला है तोभी तिसकुं शास्त्रकार ज्ञानी पुरुषो तो शृंग पुच्छसें रहित पशुहीज कहेते है, क्युंके तिसकी आहार, निद्रा, भय, अरु मैथुन आदि क्रिया पशुतुल्यही होती है, जिस प्राणीकुं तत्त्ववृत्तिसें आत्मबोध हो जाता है, तिस्सें सिद्धि गति अर्थात् मोक्षकी प्राप्ति दूर नही है. जब तक आत्मबोध नहीं होता है तब तकही सांसारिक विषय सुखमें लीन रहेता है, जब सकल सुखका निधानरूप आत्मबोध हो जावे तब प्राणी–सच्चिदानंद पूर्ण ब्रह्मस्वरूप–अनंतज्ञान–अनंतदर्शन–अनंत सुख–अरु अनंत शक्तिमान् हो जाता है, अरु मोक्ष मेहेलमें अतींद्रिय सुखका आस्वादन करता है.

इति किंचित् बहिरात्मा, अंतरात्मा परमात्मा स्वरुपम्.

= xx = xx =

જે જીવને અર્થાત્ આત્માને આત્મજ્ઞાન થઈ જાય છે, તે જીવ પરમ આનંદરસમાં મગ્ન થયેલો સાંસારિક અલ્પ અને અસ્થિર સુખની ક્યારેય પણ ઈચ્છા કરતો નથી. કારણ કે, તે તો કૃતકૃત્ય હોવાથી અતીન્દ્રિય સુખોમાં મગ્ન છે. તે પોતાના પરમ આનંદમય આત્મસુખને છોડીને વિષયજન્ય સાંસારિક સુખમાં કેમ લપેટાઈ જાય ? જેવી રીતે ચક્ષુવાળો પુરુષ અંધકુવામાં ક્યારે પણ પડવાનું ઈચ્છતો નથી, તેવી રીતે આત્મજ્ઞાની પણ સંસારરૂપ કુવામાં પડવાને માટે ક્યારેય ઈચ્છતો નથી.

આ પણ વાત છે કે, જેને તાત્પર્યજ્ઞાન થઈ ગયું છે, તે બાહ્યવસ્તુનો સંસર્ગ કરવાની ઈચ્છાવાળો ક્યારેય પણ થઈ શકતો નથી. જે પ્રાણીને અમૃતનો સ્વાદ ખબર હોય, તે પ્રાણી ખારા પાણીની ઈચ્છાવાળો કેવી રીતે થઈ શકે ! ઈત્યાદિ લક્ષણોથી પરમાત્માની પ્રતીતિ થઈ શકે છે.

જે પ્રાણીને આત્મબોધ થયો નથી, તે પ્રાણી જો કે મનુષ્ય દેહવાળો છે, તો પણ તેને શાસ્ત્રકાર જ્ઞાનીપુરુષો તો શીંગડા-પુછડા વિનાનો પશુ જ કહે છે. કારણ કે, તેના આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન આદિ ક્રિયા પશુતુલ્ય જ હોય છે. જે પ્રાણીને તત્ત્વવૃત્તિથી આત્મબોધ થઈ જાય છે, તેને સિદ્ધિગતિ અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિ દૂર નથી. જ્યાં સુધી આત્મબોધ નથી હોતો, ત્યાં સુધી જ સાંસારિક વિષયસુખમાં લીન રહે છે. જ્યારે સકલ સુખના નિધાનરૂપ આત્મબોધ થઈ જાય છે, ત્યારે પ્રાણી સચ્ચિદાનંદ પૂર્ણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ અનંતજ્ઞાન-અનંત દર્શન-અનંતસુખ-અનંત શક્તિમાન્ થઈ જાય છે અર્થાત્ મોક્ષ મહેલમાં અતીન્દ્રિય સુખનો આસ્વાદ કરે છે.

આ પ્રમાણે બહિરાત્મા-અંતરાત્મા-પરમાત્માનું કંઈક સ્વરૂપ છે.

= xx = xx =

अथ गुरुप्रशस्तिः

॥ अनुष्टुप् वृत्तम् ॥

शासनं देवदेवस्य महावीरस्य सुन्दरम् ।
भवाब्धौ भयभीतानां यानपात्रमखंडितम् ॥१॥

अनंतसुखसर्वस्वनिधानाख्यानबीजकम् ।
अङ्गिनां सर्वसौख्याय जातं कल्पतरुसमम् ॥२॥

आद्यपट्टाधिपं श्रीमत्सुधर्मस्वामिनं मुदा ।
प्रणम्य लिख्यते किंचित् तपगच्छस्य सूचना ॥३॥

सुधर्मस्वामितो ह्यऽष्टपट्टपर्यन्तमुच्चकैः ।
अस्मिन् गच्छे गुणोत्पन्नमभून्निर्ग्रंथनामकम् ॥४॥

ततोऽभूतां निधिपट्टे निधान इव संपदाम् ।
सुस्थितसुप्रतिबद्धौ सुधियौ गच्छनायकौ ॥५॥

सूरिमन्त्रस्य रम्यस्य कोटिमानेन जापतः ।
कौटिकाख्यं ततो नाम लोके लब्धं गुणाकरम् ॥६॥

ततो मनोरमे पञ्चदशमे पट्टपुष्करे ।
चन्द्रमा इव यो भाति चन्द्रसूरिर्यतीश्वरः ॥७॥

तदातत्सूरीणां रम्यगुणग्रामात्समुद्भवम् ॥
गच्छस्यापि स्फुटं नाम जातं चन्द्राभिधंवरम् ॥८॥

ततः षोडशमे पट्टे सूरिःसामन्तभद्रकः ॥
निस्पृहिकतया येन निर्जितं सकलं जगत् ॥९॥

निर्ममो निर्मदः सम्यक् सदाचारेण संयुतः ॥
वियोगः कारितो येन विद्याहङ्कारयोर्हृदि ॥१०॥

सूरेरस्य सदारम्ये वने वासं विलोक्य च ।
नामोक्तं वनवासिकं जैनः सर्वगुणास्पदम् ॥११॥

षष्ट्त्रिशत्तमे पट्टे सूरिभूरिगुणान्वितः ।
सर्वदेवाभिधः सर्वमुनिवृन्दाय सौख्यदः ॥१२॥

अथ गुरुप्रशस्तिः

॥ अनुष्टुप् वृत्तम् ॥

शासनं देवदेवस्य महावीरस्य सुन्दरम् ।
भवाब्धौ भयभीतानां यानपात्रमखंडितम् ॥१॥

अनंतसुखसर्वस्वनिधानाख्यानबीजकम् ।
अङ्गिनां सर्वसौख्याय जातं कल्पतरुसमम् ॥२॥

आद्यपट्टाधिपं श्रीमत्सुधर्मस्वामिनं मुदा ।
प्रणम्य लिख्यते किंचित् तपगच्छस्य सूचना ॥३॥

सुधर्मस्वामितो ह्यऽष्टपट्टपर्यन्तमुच्चकैः ।
अस्मिन् गच्छे गुणोत्पन्नमभून्निर्ग्रंथनामकम् ॥४॥

ततोऽभूतां निधिपट्टे निधान इव संपदाम् ।
सुस्थितसुप्रतिबद्धौ सुधियौ गच्छनायकौ ॥५॥

सूरिमन्त्रस्य रम्यस्य कोटिमानेन जापतः ।
कौटिकाख्यं ततो नाम लोके लब्धं गुणाकरम् ॥६॥

ततो मनोरमे पञ्चदशमे पट्टपुष्करे ।
चन्द्रमा इव यो भाति चन्द्रसूरिर्यतीश्वरः ॥७॥

तदातत्सूरीणां रम्यगुणग्रामात्समुद्भवम् ॥
गच्छस्यापि स्फुटं नाम जातं चन्द्राभिधंवरम् ॥८॥

ततः षोडशमे पट्टे सूरिःसामन्तभद्रकः ॥
निस्पृहिकतया येन निर्जितं सकलं जगत् ॥९॥

निर्ममो निर्मदः सम्यक् सदाचारेण संयुतः ॥
वियोगः कारितो येन विद्याहङ्कारयोर्हृदि ॥१०॥

सूरेरस्य सदारम्ये वने वासं विलोक्य च ।
नामोक्तं वनवासिकं जैनः सर्वगुणास्पदम् ॥११॥

षष्ठ्रित्रिशत्तमे पट्टे सूरिभूरिगुणान्वितः ।
सर्वदेवाभिधः सर्वमुनिवृन्दाय सौख्यदः ॥१२॥

वटवृक्षादधो भागे सूरिपट्टाभिषेकतः ।
वटगच्छेत्यभून्नाम लोके सत्त्वगुणोद्भवम् ॥१३॥

ततो रम्ये चतुश्चत्वारिंशतितमपट्टके ।
अभूत्सूरिर्जगचन्द्रः पुष्करे चन्द्रमा इव ॥१४॥

अन्यदा विहरन्सूरिर्मेदपाटस्य मेदनौ !
आघाटपुरतो बाह्यं प्राप्तवान् स्थानमुत्तमम् ॥१५॥

ततस्तत्पुरंभूपस्तु सूरिं दृष्ट्वा तपस्विनम् ।
मंत्रिणं पृष्टवान् कोयं घोरेण तपसा कृशः ॥१६॥

तन्मुखात्प्राप्तवृत्तान्तः भूपो भक्तिपरायणः ।
तपागच्छ इतिनाम यथातथ्यं मुदा ददौ ॥१७॥

तत्पट्टे सूरिदेवेन्द्रधर्मघोषादयः क्रमात् ।
श्रीमद्धीरविजयाद्याः संसेव्या अभवन्नृपैः ॥१८॥

ततो वादिकुरङ्गाणां द्रावणे शार्दूलोपमः ।
अभूद्विजयसिंहाह्वः सूरिराड् विजितेन्द्रियः ॥१९॥

तस्य शिष्यः सुधीः सत्यविजयाख्यो मुनीश्वरः ।
सर्वोत्तमगुणैर्व्याप्तः नानाशास्त्रविशारदः ॥२०॥

कर्पूरविजयस्तस्य शिष्योऽभूद्भूरिशिष्यकः ।
शास्त्रज्ञः सज्जनो धीमान् वादिकन्दकुदालकः ॥२१॥

तस्य शिष्यः सदाचारी शासनोन्नतिकारकः ।
क्षमादिगुणसंपन्नः क्षमाविजय इत्यभूत् ॥२२॥

तत्पट्टे कोविदः श्रीमान् विजयो जिनपूर्वकः ।
वादिवादेन्द्रजालं यः जर्जरीकृतवान् क्षणात् ॥२३॥

तत्पट्टे विजयी श्रीमदुत्तमविजयः सुधीः ।
अभूदिन्द्रो यथा देवैः संसेव्यो मुनिपुङ्गवैः ॥२४॥

तच्छिष्यः पद्मविजयः सुदृढो धर्मकर्मणि ।
भूरिग्रन्थाः कृता येन प्राणिनां बोधबीजदाः ॥२५॥

वटवृक्षादधो भागे सूरिपट्टाभिषेकतः ।
वटगच्छेत्यभून्नाम लोके सत्त्वगुणोद्भवम् ॥१३॥
ततो रम्ये चतुश्चत्वारिंशतितमपट्टके ।
अभूत्सूरिर्जगचन्द्रः पुष्करे चन्द्रमा इव ॥१४॥
अन्यदा विहरन्सूरिर्मेदपाटस्य मेदनौ !
आघाटपुरतो बाह्यं प्राप्तवान् स्थानमुत्तमम् ॥१५॥
ततस्तत्पुरंभूपस्तु सूरिं दृष्ट्वा तपस्विनम् ।
मंत्रिणं पृष्टवान् कोयं घोरेण तपसा कृशः ॥१६॥
तन्मुखात्प्राप्तवृत्तान्तः भूपो भक्तिपरायणः ।
तपागच्छ इतिनाम यथातथ्यं मुदा ददौ ॥१७॥
तत्पट्टे सूरिदेवेन्द्रधर्मघोषादयः क्रमात् ।
श्रीमद्धीरविजयाद्याः संसेव्या अभवन्नृपैः ॥१८॥
ततो वादिकुरङ्गाणां द्रावणे शार्दूलोपमः ।
अभूद्विजयसिंहाह्वः सूरिराड् विजितेन्द्रियः ॥१९॥
तस्य शिष्यः सुधीः सत्यविजयारव्यो मुनीश्वरः ।
सर्वोत्तमगुणैर्व्याप्तः नानाशास्त्रविशारदः ॥२०॥
कर्पूरविजयस्तस्य शिष्योऽभूद्भूरिशिष्यकः ।
शास्त्रज्ञः सज्जनो धीमान् वादिकन्दकुदालकः ॥२१॥
तस्य शिष्यः सदाचारी शासनोन्नतिकारकः ।
क्षमादिगुणसंपन्नः क्षमाविजय इत्यभूत् ॥२२॥
तत्पट्टे कोविदः श्रीमान् विजयो जिनपूर्वकः ।
वादिवादेन्द्रजालं यः जर्जरीकृतवान् क्षणात् ॥२३॥
तत्पट्टे विजयी श्रीमदुत्तमविजयः सुधीः ।
अभूद्रिन्द्रो यथा देवैः संसेव्यो मुनिपुङ्गवैः ॥२४॥
तच्छिष्यः पद्मविजयः सुदृढो धर्मकर्मणि ।
भूरिग्रन्थाः कृता येन प्राणिनां बोधबीजदाः ॥२५॥

श्रीमान् रूपविजयारव्यः तस्य पट्टाम्बरे विधुः ।
अभूत्सर्वसुधीवर्यः क्षान्त्यादिगुणगुम्फितः ॥२६॥

तत्पट्टे वादिवादस्य खण्डनेऽयोग्रवत्सदा ।
नाम्ना कीर्तिविजयोऽभूत् शुद्धसत्त्वप्रदर्शकः ॥२७॥

कस्तूरविजयस्तस्य कस्तूरीवेष्ठगन्धदः ।
निष्णातो जैनशास्त्रेषु मीनकेतननाशकः ॥२८॥

तत्पट्टे तपसायुक्तः मणिविजय इत्यभूत् ।
मुक्त्याच यस्य चारित्रं निर्मलं शतपत्रवत् ॥२९॥

तत्पट्टे बुद्धिविजयः निस्पृहो धीषणाकरः ।
निर्मलं मानसं यस्य ज्ञानध्याने स्थितं सदा ॥३०॥

आनन्दविजयस्तस्य आत्मारामापराभिधः ।
सत्यतत्त्वाभिलाषित्वात् जातोहमार्हते दृढः ॥३१॥

ग्रन्थोऽयं निर्मितोऽज्ञानतिमिरभास्करो मया ।
स्तम्भनाधिष्ठिते रम्ये स्थित्वा खम्भातपत्तने ॥३२॥

इमं ग्रन्थं यदाकोऽपि समालोक्य सविस्तरम् ।
दधाति मत्सरं तर्हि ग्रन्थस्य किमु दूषणम् ॥३३॥

मिष्टस्वादाभिज्ञश्चेत् द्राक्षाषु करभो मुखम् ।
वक्रीकुर्यात्ततस्तासां माधुर्यं क्वापि किं गतम् ॥३४॥

लभ्यन्ते भूरिरत्नानि अनर्घाण्यपि हेलया ।
परं सम्यक् सुधायुक्तं तत्वज्ञानं तु दुर्लभम् ॥३५॥

यद्यपि ज्वरितस्यार्तिं जन्तोर्जनयते जलम् ।
तथाप्युष्णीकृतं तस्य मुख्यपथ्यं तदेवहि ॥३६॥

अम्बरे ज्योतिषां चक्रं यावद् भ्राम्यति विस्मृते ।
तावन्नन्दतु ग्रन्थोऽयं प्रतिपन्नो मनीषिभिः ॥३७॥

भावार्थ—श्री महावीरस्वामीका सुंदर शासन ए संसाररूप समुद्रमें भवभीतकुं झांझ समान है और अनंत सुखका सर्वस्वनिधानका बीज तथा सर्व प्राणीका सुखने वास्ते कल्पवृक्ष समान है. प्रथमपदका अधिपति श्री सुधर्मास्वामीकुं हर्षसें प्रणाम कर तपगच्छकी किंचित् सूचना लिखते है. सुधर्मास्वामी

श्रीमान् रूपविजयाख्यः तस्य पट्टाम्बरे विधुः ।
अभूत्सर्वसुधीवर्यः क्षान्त्यादिगुणगुम्फितः ॥२६॥

तत्पट्टे वादिवादस्य खण्डनेऽयोग्रवत्सदा ।
नाम्ना कीर्तिविजयोऽभूत् शुद्धसत्त्वप्रदर्शकः ॥२७॥

कस्तूरविजयस्तस्य कस्तूरीवेष्ठगन्धदः ।
निष्णातो जैनशास्त्रेषु मीनकेतननाशकः ॥२८॥

तत्पट्टे तपसायुक्तः मणिविजय इत्यभूत् ।
मुक्त्याच यस्य चारित्रं निर्मलं शतपत्रवत् ॥२९॥

तत्पट्टे बुद्धिविजयः निस्पृहो धीषणाकरः ।
निर्मलं मानसं यस्य ज्ञानध्याने स्थितं सदा ॥३०॥

आनन्दविजयस्तस्य आत्मारामापराभिधः ।
सत्यतत्त्वाभिलाषित्वात् जातोहमार्हते दृढः ॥३१॥

ग्रन्थोऽयं निर्मितोऽज्ञानतिमिरभास्करो मया ।
स्तम्भनाधिष्ठिते रम्ये स्थित्वा खम्भातपत्तने ॥३२॥

इमं ग्रन्थं यदाकोऽपि समालोक्य सविस्तरम् ।
दधाति मत्सरं तर्हि ग्रन्थस्य किमु दूषणम् ॥३३॥

मिष्टस्वादाभिज्ञश्चेत् द्राक्षासु करभो मुखम् ।
वक्रीकुर्यात्ततस्तासां माधुर्यं क्वापि किं गतम् ॥३४॥

लभ्यन्ते भूरिरत्नानि अनर्घाण्यपि हेलया ।
परं सम्यक् सुधायुक्तं तत्वज्ञानं तु दुर्लभम् ॥३५॥

यद्यपि ज्वरितस्यार्तिं जन्तोर्जनयते जलम् ।
तथाप्युष्णीकृतं तस्य मुख्यपथ्यं तदेवहि ॥३६॥

अम्बरे ज्योतिषां चक्रं यावद् भ्राम्यति विस्मृते ।
तावन्नन्दतु ग्रन्थोऽयं प्रतिपन्नो मनीषिभिः ॥३७॥

ભાવાર્થ :- શ્રીમહાવીર સ્વામીનું સુંદર શાસન એ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં ભવભીરૂ જીવને જહાજ સમાન છે અને અનંત સુખનું સર્વસ્વનિધાનનું બીજ છે તથા સર્વ જીવોના સુખને માટે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. પ્રથમપદના અધિપતિ શ્રી સુધર્મસ્વામીને હર્ષથી પ્રણામ કરીને

पीछे आठ पद पर्यंत तपगच्छमें निग्रंथ नाम गुणोत्पन्न हुआ ते पीछे संपत्तिका निधान जैसां निधिपट्टमें सुस्थित और सुप्रतिबद्ध नामे दो विद्वान् गच्छका नायक हुआ. तिसमें स्म्यसूरिमंत्रका कोटी जाप करनेसें तिसका नाम लोकमें **'कौटिक'** एसा हुआ त्यारपीछे पंदरमे पदे चंद्रजैसा चंद्रसूरिनामे यतीश्वर हुआ, त्यारबाद सोलमे पदे सामंतभद्र नामे सूरि हुआ, जे सूरीने निःस्पृहपणासें सर्व जगत्को जित लिया था निर्मम, मद रहित और सदाचार युक्त ऐसा जे सूरिने ह्रदयमें विद्या और अहंकार, ए दोनुका वियोग बनवाया ए सूरि सदाकाल वनमें वासकर रहेतेथे, ए कारणसें ए सर्व गुणका स्थानरूप सूरि विजयसिंह नामे जितेंद्रिय सूरींद्र हुवा उसका शिष्य सत्यविजय हुआ, सो सर्व उत्तम गुणोसें व्याप्त और विविध शास्त्रोमें प्रवीण हुआ था. उसका शिष्य कपूरविजय हुवा सो बोहोत शिष्यवालेथा और शास्त्रकुं जाणनेवाला, सज्जन, बुद्धिमान् और वादीरूप कंदमें कुवाडारूपथा. उसका शिष्य क्षमाविजय नामे हुवा सो सदाचारी, शासनकी उन्नति करनेवाला और क्षमादि गुणोसें संपन्न हुवा था. उसका पदमें श्रीमान् **'जिनविजय'** नामे विद्वान् मुनि हुवा. सो मुनिने वादीओका वादरूप इंद्रजालको क्षणमें जर्जरकीयाथा. उसका पदमें सुबुद्धिमान् और विजयी हुवा था, सो देवोकुं जैसा इंद्रसेव्य है ऐसा उत्तम मुनिओकुं सेव्य हुवा था. उसका शिष्य पद्मविजय हुवा सो धर्मकर्ममें द्दढ हुवाथा और उनोने प्राणिओको बोधरूप बीजको देनेबाला बहोत ग्रंथ बनाया था. उसका पटरूपकुं लोको वनबासी कहने लगे. ते पीछे छत्रीशमे पटमें सर्वदेव नामका एक बोहोत्त गुणवाले सूरि हुवा, सर्व मुनिवृंदको सुखदेनेवाला हुवा. ए सूरिके वडकावृक्षनींचे पटका अभिषेक हुवा, ए कारणसें लोकमें उसकानाम **'वटगच्छ'** एसासत्त्व गुणीनाम भया ते पीछे चौंवालीशमे सुंदर पटमें पुष्करमें चंद्रकी माफक जगच्चंद्रसूरि उत्पन्न हुवा. कोइ समयमें ए सूरि मेवाडकी भूमिमें विहार करते करते आघाट नगरकी बाह्य भूमिका स्थानपर आया. तब ए नगरका राजाए तपस्वी मुनिको देखकर अपना मंत्रीसें पुछ्या के, तपसें दुर्बल एसा ए कोन है ? मंत्रीका मुखसें ए मुनिका वृत्तांत जाणकर राजा उसका भक्त हुवा और हर्षसें तिस समयमें **'तपागच्छ'** एसा यथार्थ नाम दीया. ते पीछे उसका पदमें अनुक्रमे देवेंद्रं सूरि और धर्मघोष तथा श्री हीरविजय प्रमुख राजा के सेव्य एसा सूरींद्र हुवा. त्यारपीछे वादिरुप हरणोकुं नशाडने में सिंह जैसा आकाशमें चंद्रसमान श्रीमान रूपविजय नामे शिष्य हुवा, सो सर्वविद्वानोमें श्रेष्ठ और क्षमा प्रमुख गुणोको धारण करनेवाला था. उसका शिष्य कस्तूरविजय हुवा, सो कस्तूरीकी माफक इष्ट गंधको देनेवाला, जैनशास्त्रोका पारंगत और कामदेवका नाशक हुवा था उसकी पाटे **'मणिविजय'** नामे तपस्वी मुनि हुवा, उसका चारित्र मुक्तिसें कमलकी माफक निर्मल था. उसकी पाटे बुद्धिविजय हुआ था, जिसकां निर्मल ह्रदय हरदम ज्ञान ध्यानमें रहेता था. उसका शिष्य **'आनंदविजय'** हुवा, जिसका दुसरा नाम आत्माराम है. सो में सत्य

તપાગચ્છની કિંચિત્ સૂચના (પાટ પરંપરા) લખીએ છીએ - સુધર્મસ્વામીની પાછળ આઠ પદ પર્યંત તપગચ્છમાં '**નિર્ગ્રંથ**' ગુણોત્પન્ન નામ થયું. તે પછી સંપત્તિના નિધાન સમાન નિધિપટ્ટમાં સુસ્થિત અને સુપ્રતિબદ્ધ નામે બે વિદ્વાન્ ગચ્છના નાયક થયા. તેમાં મનોહર એવા સૂરિમંત્રનો કરોડ જાપ કરવાથી તેનું નામ લોકમાં '**કૌટિક**' એવું થયું. ત્યાર પછી પંદરમા પદમાં ચંદ્ર જેવા ચંદ્રસૂરિ નામે યતીશ્વર થયા, ત્યારબાદ સોલમા પદે સામંતભદ્ર નામે સૂરિ થયા, જે સૂરિએ નિઃસ્પૃહપણાથી સર્વ જગતને જીતી લીધું હતું. નિર્મમ, મદરહિત અને સદાચાર યુક્ત એવા જે સૂરિએ હૃદયમાં વિદ્યા અને અહંકાર, એ બંનેનો વિયોગ બનાવ્યો, એ સૂરિ સદાકાલ વનમાં વસતા હતા, એ કારણથી એ સર્વગુણના સ્થાનરૂપ સૂરિ વિજયસિંહ નામે જિતેન્દ્રિય સૂરીન્દ્ર થયા, એમના શિષ્ય સત્યવિજય થયા, તે સર્વ ઉત્તમ ગુણોથી વ્યાપ્ત અને વિવિધ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હતા. તેમના શિષ્ય કપૂરવિજય થયા. તે ઘણા શિષ્યવાળા હતા અને શાસ્ત્રને જાણવાવાળા, સજ્જન, બુદ્ધિમાન અને વાદીરૂપ કંદને ઉખેડવામાં કુહાડા રૂપ હતા. તેમના શિષ્ય ક્ષમાવિજય નામે હતા. તે સદાચારી, શાસનની ઉન્નતિ કરવાવાળા અને ક્ષમાદિ ગુણોથી સંપન્ન હતા. તેમના પદમાં શ્રીમાન્ જિનવિજય નામે વિદ્વાન મુનિ થયા. તે મુનિએ વાદીઓના વાદરૂપ ઇંદ્રજાલને ક્ષણવારમાં જર્જરિત કરી હતી. તેમના પદમાં સુબુદ્ધિમાન અને વિજયી થયા હતા. તે દેવોને જેમ ઇંદ્રસેવ્ય છે, તેમ ઉત્તમ મુનિઓને સેવ્ય હતા. તેમના શિષ્ય પદ્મવિજય થયા, તે ધર્મકાર્યમાં દૃઢ હતા અને તેમણે જીવોના બોધરૂપ બીજને આપવાવાળા ઘણા ગ્રંથ બનાવ્યા હતા. તેમના પટરૂપને લોકો '**વનવાસી**' કહેવા લાગ્યા હતા. તે પછી છત્રીસમી પાટમાં સર્વદેવ નામના એક ઘણા ગુણવાળા સૂરિ થયા, સર્વ મુનિ સમૂહને સુખ દેવાવાળા હતા. એ સૂરિને વડના વૃક્ષ નીચે પટનો અભિષેક થયો, એ કારણથી લોકમાં તેમનું નામ '**વડગચ્છ**' એવું સત્ત્વ-ગુણી નામ થયું. તે પછી ચુમ્માલીસમી સુંદર પાટમાં પુષ્કરમાં ચંદ્રની માફક જગચ્ચંદ્રસૂરિ થયા. કોઈ સમયે એ સૂરિ મેવાડની ભૂમિમાં વિહાર કરતાં કરતાં આઘાટ નગરની બાહ્ય ભૂમિના સ્થાન પર આવ્યા. ત્યારે એ નગરના રાજાએ તપસ્વી મુનિને જોઈને પોતાના મંત્રીને પૂછ્યું કે, તપથી દુર્બલ એવા આ કોણ છે ? મંત્રીના મુખથી એ મુનિનો વૃત્તાંત જાણીને રાજા તેમનો ભક્ત થયો અને હર્ષથી તે સમયમાં '**તપાગચ્છ**' એવું યથાર્થ નામ આપ્યું. તે પછી તેમના પદમાં અનુક્રમે દેવેન્દ્રસૂરિ અને ધર્મઘોષ તથા શ્રી હીરવિજય વગેરે રાજાને સેવ્ય એવા સૂરીન્દ્ર થયા. ત્યારપછી વાદીરૂપ હરણોને ભગાડવામાં સિંહ જેવા આકાશમાં ચંદ્ર સમાન શ્રીમાન્ રૂપવિજય નામે શિષ્ય થયા. તે સર્વવિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ અને ક્ષમા વગેરે ગુણોને ધારણ કરવાવાળા હતા. તેમના શિષ્ય કસ્તૂરવિજય થયા. તે કસ્તૂરીની માફક ઈષ્ટ ગંધ આપવાવાળા, જૈનશાસ્ત્રોના પારંગત અને કામદેવના નાશક હતા. તેમની પાટે '**ઉત્તમવિજય**' નામે તપસ્વી મુનિ થયા, તેમનું ચારિત્ર કમલની માફક નિર્મલ હતું. તેમની પાટે

तत्त्वका अभिलाषी होकर जैनमतमें दृढ हुवा हुं. में ए '**अज्ञानतिमिरभास्कर**' ग्रंथ स्तंभनतीर्थ खंभात में रहे कर बनाया है. कोइ पुरुष जो इस ग्रंथको सविस्तर देखकर मत्सर देखे तो उसमें ग्रंथका दूषण क्या है ? क्युंके मिष्टस्वादको नहि जाननेवाला ऊंट द्राखमें मुख डाले इससें द्राखका माधुर्य क्युं चल्या जाता है ? बोहोत अमूल्यरत्न एक क्रीडामात्रसें मीलता है परंतु सम्यत्त्करूप अमृतसें युक्त एसा तत्त्वज्ञान दुर्लभ है. यद्यपि बुखारवाले प्राणीके जल पीडा देने वाले है, तथापि सोइ जल उष्ण करनेसें उसको पथ्यकारी होता है.

विस्तारवाले आकाशमें ज्योतिष-तारा चक्र जबतक फीरतरहै, तबतक बुद्धिमानोने प्रतिपादित एसो ओग्रंथ आबाद रहो.

इतिश्री तपगच्छीय मुनिश्री मणिविजय गणिशिष्य श्री बुद्धिविजय तच्छिष्य आत्माराम-आनंद विजय विरचिते अज्ञानतिमिरभास्करे

द्वितीयं खंडं संपूर्णम् ।

= xx = xx =

બુદ્ધિવિજય થયા હતા. જેમનું નિર્મલ હૃદય હંમેશાં જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રહેતું હતું. તેમના શિષ્ય **'આનંદવિજય'** થયા, જેમનું બીજું નામ **આત્મારામ** છે. તે હું સત્ય તત્ત્વનો અભિલાષી થઈને જૈનમતમાં દૃઢ થયો છું. મેં આ **'અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર'** ગ્રંથ સ્તંભનતીર્થ=ખંભાતમાં રહીને બનાવ્યો છે. કોઈ પુરુષ જો આ ગ્રંથને સવિસ્તર દેખીને મત્સર રાખે, તો એમાં ગ્રંથનું દૂષણ શું છે ? કારણ કે, મિષ્ટ સ્વાદને નહીં જાણવાવાળો ઉંટ દ્રાક્ષમાં મુખ નાંખે એમાં દ્રાક્ષની મધુરતા શું ચાલી જાય છે ? ઘણા અમૂલ્ય રત્ન એક ક્રીડામાત્રમાં મળે છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વરૂપ અમૃતથી યુક્ત એવું તત્ત્વજ્ઞાન દુર્લભ છે. જો કે, તાવવાળા જીવને પાણી પીડા આપવાવાળું છે, તો પણ તે જલ ઉષ્ણ (ગરમ) કરવાથી તેને પથ્યકારી થાય છે.

વિસ્તારવાળા આકાશમાં જ્યોતિષ-તારા ચક્ર જ્યાં સુધી ફરતા રહે, ત્યાં સુધી બુદ્ધિમાનોને માટે નિર્મિત આ ગ્રંથ શોભતો રહે.

॥ આ પ્રમાણે તપાગચ્છીય મુનિ શ્રી મણિવિજયગણિશિષ્ય શ્રીબુદ્ધિવિજય-તેમના શિષ્ય આત્મારામ-આનંદવિજય વિરચિત અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર ગ્રંથમાં દ્વિતીય ખંડ સાનુવાદ પૂર્ણ થયો. ॥

= xx = xx =

મુનિશ્રી દ્વારા સંપાદિત-લેખિત-સંકલિત પુસ્તકો

ક્રમ પુસ્તકનું નામ
૧. ષડ્દર્શન સમુચ્ચય● ભાગ-૧ (બૌદ્ધ-નૈયાયિક-સાંખ્યદર્શન)
૨. ષડ્દર્શન સમુચ્ચય● ભાગ-૨ (જૈન-વૈશેષિક-મીમાંસકદર્શન)
૩. શ્રમણધર્મ, ધર્મસંગ્રહ સારોદ્ધાર, ભાગ-૨
૪. તિથિ અંગે સત્ય અને કુતર્કોની સમાલોચના
૫. તત્ત્વવિષયક પ્રશ્નોત્તરી (બીજી આવૃત્તિ)
૬. યોગદૃષ્ટિથી જીવનદૃષ્ટિ બદલીયે●
૭. ત્રિસ્તુતિક મત સમીક્ષા (પ્રશ્નોત્તરી-ગુજરાતી)
૮. त्रिस्तुतिक मतसमीक्षा (प्रश्नोत्तरी)
૯. ચતુર્થસ્તુતિ નિર્ણય (સાનુવાદ) ભાગ ૧-૨
૧૦. યોગપૂર્વસેવા
૧૧. અહિંસા મહાન કે આજ્ઞા ? (સંકલનકાર : નરેશભાઈ નવસારીવાળા)
૧૨. શુદ્ધધર્મ●
૧૩. અધ્યાત્મશુદ્ધિ
૧૪. સમાધિ મૃત્યુ થકી સદ્ગતિ અને સદ્ગતિ થકી ભવમુક્તિ
૧૫. षड्दर्शन समुच्चय-१ (हिन्दी भावानुवाद) (बौद्ध-नैयायिक-सांख्यदर्शन)
૧૬. षड्दर्शन समुच्चय-२ (हिन्दी भावानुवाद) (जैन-वैशेषिक-मीमांसकदर्शन)
૧૭. षड्दर्शनसूत्रसंग्रह एवं षड्दर्शनविषयककृतय:
૧૮. આત્માની ત્રણ અવસ્થા
૧૯. જૈનદર્શનના મહત્ત્વના સિદ્ધાંતો (સ્યાદ્વાદ, પ્રમાણ, નય, સપ્તભંગી, નિક્ષેપ)
૨૦. આત્માનો વિકાસક્રમ (ચૌદ ગુણસ્થાનક-આઠ યોગદૃષ્ટિ)
૨૧. નવતત્ત્વસંગ્રહ (ગુર્જરાનુવાદસમેત) (પૂ.આત્મારામજી મ.કૃત)
૨૨. જીવનલક્ષ્ય
૨૩. અધ્યાત્મનો અધિકારી
૨૪. ભાવના ભવનાશિની
૨૫. સંઘપટ્ટક
૨૬. શુદ્ધધર્મ-I (શુદ્ધધર્મ કેમ પામશો ?)
૨૭. શુદ્ધધર્મ-II (બંધ-અનુબંધ)
૨૮. શુદ્ધધર્મ-III (લેશ્યાશુદ્ધિ)
૨૯. સમ્યક્ત્વ શલ્યોદ્ધાર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૩૦. ધર્મદ્રવ્યની શાસ્ત્રીયવ્યવસ્થા અને અશાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા સામે લાલબત્તી
૩૧. ધર્મદ્રવ્યની શાસ્ત્રીયવ્યવસ્થા અને અશાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા સામે લાલબત્તી (લઘુસંસ્કરણ)
૩૨. પ્રભુવીરની અંતિમ દેશના : કલિકાલમાં કેમ પાર ઉતરશો ?
૩૩. અધ્યાત્મ કેમ પામશો ? (અધ્યાત્મશુદ્ધિ)
૩૪. સમ્યગ્દર્શન-I : સમ્યગ્દર્શન કેમ પામશો ?
૩૫. સમ્યગ્દર્શન-II : સમ્યગ્શ્રદ્ધાને આત્મસાત્ કરો
૩૬. સમ્યગ્દર્શન-III : સમ્યગ્દર્શન અંગે વિશેષ વાતો
૩૭. સમ્યગ્દર્શન-IV : સમ્યગ્દર્શનને સ્થિર કેમ બનાવશો ?
૩૮. સમ્યગ્દર્શન-V : સમકિતના સડસઠ બોલ (કથા સહિત)
૩૯. જૈનમતવૃક્ષ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત) અને પૂ.આત્મારામજી મહારાજાનું પદ્યસાહિત્ય
૪૦. જીવનકર્ત્તવ્યને ઓળખીયે
૪૧. યોગસિદ્ધિનાં સોપાન
૪૨. ભાવના થકી ભવમુક્તિ
૪૩. અધ્યાત્મ-ધ્યાનયોગ
૪૪. જૈનધર્મ કા સ્વરૂપ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૪૫. શ્રીસમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ : સાહિત્ય સૂચિ - પુસ્તક પરિચય
૪૬. ધર્મને મલિન બનાવનારા દોષોને ઓળખો
૪૭. જૈનધર્મવિષયક પ્ર. અને પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહ (ગુ.)
૪૮. ઈસાઈ મત સમીક્ષા (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૪૯-૫૧. જૈનતત્ત્વાદર્શ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૫૨-૫૩. આત્મા કા વિકાસક્રમ ભાગ-૧-૨ (વિ.સં. ૨૦૭૩)
૫૪. યોગધર્મનો અધિકારી (વિ.સં. ૨૦૭૩)
૫૫-૫૭. તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ, ભાગ-૧-૨-૩ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત) (૨૦૭૪)
૫૮. સાધારણખાતાની પવિત્રતા (૨૦૭૪)
૫૯. મિથ્યાત્વ એટલે મિથ્યાત્વ = હલાહલ વિષ
૬૦. ૨૪ તીર્થંકર પરમાત્માની પ્રથમ દેશના
૬૧. ભાવનામૃતમ્ -૧ : મૈત્રી-પ્રમોદ-કરૂણાભાવના અંગે પરિશીલન
૬૨. ભાવનામૃતમ્ -૨ : અનુકૂળ મધ્યસ્થભાવ - પ્રતિકૂળ મધ્યસ્થભાવ
૬૩. તિથિનિર્ણય સિદ્ધાંત કે સામાચારી ?
૬૪. અજ્ઞાનતિમિર ભાસ્કર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૬૫. ગુરુગુણ ષટ્ત્રિંશિત્ ષટ્ત્રિંશિકા કુલકમ્ (ભાવાનુવાદ) (પ્રેસમાં)

પૂજ્યપાદ શ્રી આત્મારામજી મહારાજાનું સાહિત્ય

૧. નવતત્ત્વ સંગ્રહ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૨. જૈન તત્ત્વાદર્શ, ભાગ-૧-૨-૩ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૩. સમ્યક્ત્વ શલ્યોદ્ધાર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૪. અજ્ઞાન તિમિર ભાસ્કર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૫. ચિકાગો પ્રશ્નોત્તર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૬. ચતુર્થ સ્તુતિ નિર્ણય- ભાગ-૧-૨ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૭. જૈનધર્મ વિષયક પ્રશ્નોત્તર (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૮. ઈસાઈ મત સમીક્ષા (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૯. જૈનમત વૃક્ષ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૧૦. તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ ભાગ-૧-૨-૩ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૧૧. પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૧૨. જૈનધર્મ કા સ્વરૂપ (ગુર્જરાનુવાદ સમેત)
૧૩. પદ્યસાહિત્ય (સ્તવન-સજ્ઝાય-આત્મબાવની વગેરે)

